İSTANBUL ANSİKLOPEDİSİ

İSTANBUL ANSİKLOPEDİSİ

İSTANBUL'UN: CAMİ, MESCİD, MEDRESE, MEKTEB, KÜTÜPHANE, TEKKE, TÜRBE, KİLİSE, AYAZMA, ÇEŞME, SEBİL, SARAY, YALI, KONAK, KÖŞK, HAN, HAMAM, TİYATRO, KAHVEHANE, MEYHÂNE.. BÜTÜN YAPILARI... DEVLET ADAMI, ÂLİM, ŞAİR, SANATKÂR, İŞ ADAMI, HEKİM, MUALLİM, HOCA, DERVİŞ, PAPAZ, KEŞİŞ, MECZUB, NEVCİVAN, NİGÂR, HANENDE, SAZENDE, ÇENGİ, KÖÇEK, AYYAŞ, DERBEDER, PEHLİVAN, TULUMBACI, KABADAYI, KUMARBAZ, HIRSIZ, SERSERİ, DİLENCİ, KAATİL.. BÜTÜN ŞÖHRETLERİ. DAĞI, BAYIRI, SUYU, HAVASI, MESİRELERİ, BAHÇELERİ, BOSTANLARI, VE İLÂH.. BÜTÜN TABİAT GÜZELLİKLERİ VE COĞRAFYASI... SOKAKLARI, MAHALLELERİ, SEMTLERİ.. YANGINLARI, SALGINLARI, ZELZELELERİ, İHTİLÂLLERİ, CİNAYETLERİ VE DİLLERE DESTAN OLAN AŞK MACERALARI... İSTANBUL HALKININ DEVİR DEVİR ÂDET, AN'ANE, GİYİM VE KUŞAMI.. İSTANBUL ARGOSU.. İSTANBULA AİT RESİMLER, ŞİİRLER, KİTAPLAR, ROMANLAR, SEYAHATNAMELER... İSTANBULA GELMİŞ YABANCI ŞÖHRETLER...

REŞAD EKREM KOÇU

Bu cildde: Ahmed AGIN, Sermed Muhtar ALUS, General H. Râif AYYILDIZ, Osman Nuri ERGİN, Muzaffer ESEN, Reşid Halid GÖNÇ, Vasıf HİÇ, Osman Cemal KAYGILI, Vladimir MİRMİROĞLU, Reşad MİMAROĞLU, Bedros NİŞANYAN, Ferdi ÖNER, Halûk Y. ŞEHSUVAROĞLU, Mahmud YESARİ, Servet merhumlarla Hafi Kadri ALPMAN, Mesud AYABAKAN, Ekrem Hakkı AYVERDİ, Naşid BAYLAV, Münir Süleyman ÇAPANOĞLU, General Nazmi ÇAGAN, H. Basri ÇİLELİ, Fahri DÜNGELEN, Halid ERAKTAN, Hakkı GÖKTÜRK, Çelik GÜLERSOY, Prof. Sadi IRMAK, Hüsnü KINAYLI, Sami KURTULAN, Mehmed Suud, Sadi Nazım NİRVAN, Bürhaneddin OLKER, T. Yılmaz ÖZTUNA, Şükrü SİLAN, Prof. Bedi ŞEHSÜVAROGLU, Erdem YÜCEL kalem arkadaşlığı etmişlerdir.

SABİHA BOZCALI

Ve

Ferzan BAYDAR, Sabih BÜYÜKERBİL, Serpil BÜYÜKERBİL, Behcet CANTOK, Osman ÇAKALOZ, Yaşar EKİNCİ, Halid ERAKTAN, Münif FEHİM, N. KAYALAR, H. KUTAY, Nezih, Reşad SEVİNÇSOY, Sinan, Bülend ŞEREN, Ömer TEL, Kemal ZEREN resim, kroki, plan ve haritaları yapmışlardır.

181 resim, 32 plan, harita, yazı ve nota vardır

ONUNCU CİLT

ERİTMEK — FIRIN

KOÇU YAYINLARI

MEHMED KOÇU

İSTANBUL 1971

Bu cildi, kaybettiğim büyük dost Ahmed Dallı'nın adına ithaf ediyorum.

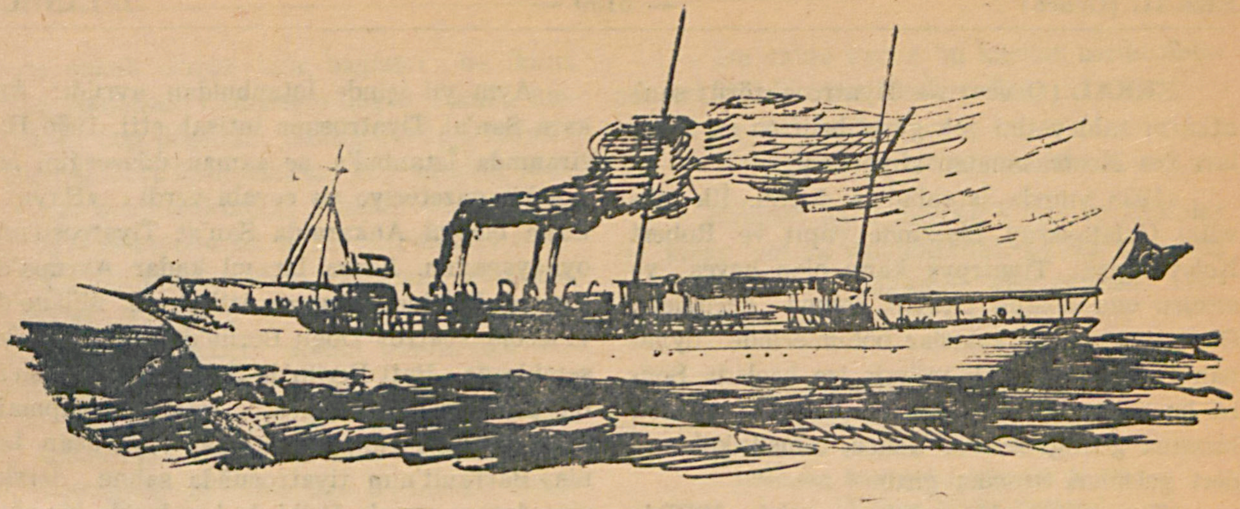
Türk İstanbulun alfabetik bir günlük hayat ve tarih kütüğü olan bu İstanbul Ansiklopedisi ömrümün mahsulü olarak ilk neşredildiği sırada, bu eserin hasis kazanç kaygusundan uzak, akademik bir teşebbüs olduğunu ilk ve tek olarak gören ve anlayan adam Ahmed Dallı'dır. Yapayalnız ve desteksiz idim. İstanbul Ansiklopedisinin tahakkuku için, başda sıhhatim gelmek üzere yine de öyle çalışmaktayım, koskoca Türkiyede, tarafımdan bir taleb vâki olmadan 1948 de ondan bir mektup aldım. O günden ölümüne kadar yakınlığı devam etti. Elimde teknik imkân olsaydı, bu ithaf satırlarını, göz yaşlarımı da katarak altın mürekkeple yazardım.

R. E. Koçu

Gençliğinde Tulumbacılık Heveslisi Mâbeyinci Reşid Bey
Resim: Sabiha Bozcalı

5668 inci sayfaya kadar Yaylacık Matbaasında, sonra, Millî Eğitim Basımevinde basılmıştır.

Ertuğrul Yatı
(Resim: Reşad Sevinçsoy)

E

ERİTMEK, ERİMEK — Argoda: 1 — mevcut paranın tümünü harcamak; 2 — Nefis lezzetinin en üstünü tatmak, tatdırmak ve o yolda mestâne perişanlık; misâller :

— Apikom çıkdı önüme, bitikim ona bilirsin, bir haftada kazandığımı bir gecede erittim (bir haftada kazandığım bir gecede eridi), otele de takdım..

*

— Ulan sen ne ateşlisin be.. erittin, bittim (eridim, bittim)!

Bibl.: F. Devellioğlu, Türk Argosu; Ali Pazvand, not.

ERK (Hasan Basri) — Hukukcu ve yazar, İstanbul avukatlarından; 1914 de Adanada doğdu; Sofubahçeli Kasab Mehmed Efendinin oğludur; ilk ve orta tahsilini Adanada yapdı, 1934 de Adana Lisesini, 1937 de Ankara Hukuk Fakültesini bitirerek açılan bir bir imtihanı kazanmak sûretiyle Devlet Demir Yolları Umum Müdürlüü teftiş hey'etinde meslek hayatına atıldı. 1941 de yedek subaylıkla askerî görevini yapdı, 1943 de terhis edildi, adliyeye intisab etti, Doğu Anadoluda yirmiye yakın kazâ ve vilâyet merkezinde âkimlik, müddei umûmîlik yapdı, sonra adliyeden ayrılarak İstanbulda avukatlık yapmaya başladı. Gazetelere meslekî ve toplum hayatının mes'eleleri üzerine makaaleler yazdı; üzerlerinde dikkatle durulacak tedkik mahsûlü eserler yayınladı. Velûd bir kademe sâhibidir, mütevâzi, duygulu, dostluk ve sadâkat bilir bir zatdır.

Bâbı eserleri: «Meşhur Türk Hukukcuları», «Türk mevzûâtına göre suç teşkil eden haller», «Türk Osman Mevzûâtı», «Kaçakcılık İşleri», «Türkiyede Meşhur Dâvalar», Adâlet Edebiyatı Antolojisi», «İslâmî Mezhebler, Tarîkatlar», «Alevîlik», «Erzurumlu Bilginler», «Anana ve Çukurova Kuvvâyi Milliyecileri», «Anadoluda Aşîretler», «Keriman» (Roman).

Hasan Basri Erk
(Resim: S. Bozcalı)

ERKAL (Genco) — Tiyatro aktörü; san'atkârın şahsiyetini çok güzel belirten şu satırları Ses Mecmuasından alıyoruz :

«1938 yılında İstanbul'da doğdu. İlk tahsilini Galatasaray Lisesinde yaptı ve Robert Kolej'e girdi. Tiyatroya karşı olan heves ve arzusu onu kolejin tiyatro koluna sürükledi. Okulun, erkekler vekızlar bölümlerinde oynanan temsillerde ufak rollerle işe başladı. Sonra bu roller büyüdü. Robert Kolejin yüksek kısmına geldiği zaman Genco, temsil kolunun ileri gelenleri arasına girdi.

«Tiyatroya olan aşırı sevgisi, 1957'de «Genç Oyuncular» grupunun kurucuları arasına soktu onu. İnsanbul'da ve Erdek Şenliklerindeki başarıları «Genç Oyuncular»'ı, hemen zamanın en beğenilen amatör toplulukları arasına kattı. Achard'ın «Benimle Oynar mısınız», Âli Beyin «Ayyar Hamza», Tecer'in «Bir Pazar Günü», birlikte hazırladıkları «Tavtati Kütüpati», «Keloğlan Masalı» ve «Yüzüncü Yıl Gösterisi» nde değişik kompozisyonları ile dikkati çekti. Bunların içinde en sevdiği rolü «Keloğlan»dı. Erdek Festivali sırasında «Genç Oyuncular» sahnelerini kendileri hazırlıyor, dekorlarını kendileri yapıyorlar ve bunlardan sonra gece, oyuna çıkıyorlardı. Toplulukta, bugün tiyatromuzun bellibaşlı genç şöhretleri arasında sayılan Çiğdem Selışık, Ergun Köknar, Âni Şahnazar gibi san'atçılar vardı.

«Anne ve babasının muhalefetine rağmen, Genco'nun en büyük arzusu tiyatroyu meslek olarak seçmekti. 1959 - 60 sezonunda, Kenter'lerden bir teklif alınca, aradığı yol açıldı. Memleketin en ünlü sanatçılarının bulunduğu bir toplulukta çalışmak elbet ki kolay değildi. Sahnede bu kadar rahat oyuncular arasında kaybolmak, aksamak, tiyatroya yeni başlıyan bir genç san'atkâr için, iyi bir şey olmasa gerekti. Genco, bütün güçlüklere göğüs germeye ve bu dev san'atçılar arasında ezilmemeye çalışarak işe başladı. İlk oyunu, Fodor'un «Çöl Fâresi» ndeki bir delikanlı rolü idi. Bunu «Şarkının Sonu», «Evdeki Yabancı», «Kapıcı», «Antigone», piyeslerindeki başarılı rolleri takibetti. Ve Genco Erkal adı, tiyatromuzun sevilen isimleri arası girdi.

«1963 de İstanbul'da «Aslan Asker Şvayk» ve «Kayıp Mektup »oyunlarındaki rolleriyle, mevsimin en başarılı oyuncularından biri oldu» (Ses, 1963).

Aynı yıl içinde İstanbuldan ayrıldı; Ankara San'at Tiyatrosuna intisab etti. 1966 Haziranında İstanbul'a ne zaman döneceğini soran bir gazeteciye şu cevabı verdi : «Hayır... Daha bir yıl Ankara'da San'at Tiyatrosu'nda oynayacağım. Sonra bir yıl kadar Avrupa'da tiyatro üzerine çalışmak istiyorum. Milâno'da «Piccolo Teatro» Doğu Berlin'de «Berliner Ensemble»da,, Batı Berlin'de Schiller Tiyatrosu'nda piyesler seyretmek, tetkikler yapmak. Sonra Paris'e gidip Jean Vilar veya Jean Louis - Barrault'nun tiyatrosunda sahne derslerine devam etmek. Belki de Londra'da bir süre kalmak... Ondan sonra İstanbul...».

ERKÂNIHARP SOKAĞI — Beyoğlu İlçesinin Merkez nâhiyesinin Şahkulu Mahallesi sokaklarından; gayrı muntazam T şeklinde bir sokakdır, baş parçası ilk belediye sokağı ile Galibdede Caddesi arasında uzanır, ikinci parçası Tünel Meydanına gider (1934 Belediye Şehir Rehberi, pafta 14/136). Tünel Meydanından gelindiğine göre bir araba geçecek genişlikde ve asfalt döşeli, iki yanı yaya kaldırımlı bir yol olarak başlar; bu kısmın 90 derecelik bir açı ile bağlandığı sokağın ikinci kısmı ilk belediye sokağına 15 basamak bir mer-

Genco Erkal
(Resim: S. Bozcalı)

divenli sokak olarak iner bağlanır; bu ikinci kısmın Galibdede Caddesine doğru uzanan kısmı paket taşı döşelidir. Sokağın Tünel Meydanı başında dört katlı eski taş yapı meşhur Metro Hanı bulunmaktadır; Tünelin Beyoğlu tarafındaki istasyonu bu hanın altındadır; binada İstanbul Belediyesinin İstanbul Elektrik, Tünel ve Tramvay - Otobüs - Troleybüs (İ.E.T.T.) işletmeleri umum müdürlüğü bulunmaktadır. Metro Hanının karşısında da bir 4, ikisi 5 katlı üç kâgir han bulunmaktadır; Millet Partisinin il merkezi ile Sedef Reklâm müessesesi bu hanlardan birindedir. Sokağın ikinci kısmında da beşer katlı üç apartıman vardır, kapu numaraları 3 - 21, 2 - 6'dır (Şubat 1967).

Not — Hakkı GÖKTÜRK

ER, ERKEK — «1 — İnsan ve hayvanın iki cinsinden doğurtmak, baba olmak hassa ve kuvvetine sâhib olanı, dişinin mukabili; 2 — Güçlü, kuvvetli, tuvana, cessur; 3 — Sert, eğilip bükülmez, dönmez; 4 — Koca; 5 — Bülûğ çağına girme; 6 — Yiğitlik, mertlik» (Ş. Sâmi, Kaamûsî Türkî).

İstanbul ağzı günlük sohbetde çok kullanılır kelimelerdendir; misaller:

— Hiç düşünme, al kadanının altına, hem aynalı hem erkek çocukdur, bir kere ağabey dedi mi, yolunda canını verir...

* Pehlivan yapılı, kabadayı tavırlı bir adam hakkında konuşulur :

— Erkek dediğin böyle olur..

— Kalıba aldanma, ödlekdir!..

* Hakaaret, küfür veya daha ağır bir tecâvüz karşısında adam vurmuş bir genç ifâde verirken :

— Erkekliğime yediremedim...

* Sözünde durmayan birine hitab ile :

— Ulan sen erkek misin..

* Merdlik iddiâsı yolunda :

— Erkek ölmedi!

* Doğru söyle anlamında :

— Erkekçe konuş!

* Bülûğ çağını ifâdede :

— Erkek olmadan evlendirdiler..

* Geçe geç vakit evlerine dönen kadınlar için koca anlamında :

— Bu vakte kadar bu karılar nerde dolaşır, erkeği yok mu bunların?..

* Bir dul kadın :

— Erkeğim öleli bir sene oldu..

* Eskiden hafif meşreb kızlar ve kadınlar ile kibar yosma hanımlardan oynaş aramada pervâsız olanları hakkında «Er canlısı», «Erkek canlısı» tâbirleri kullanılırdı:

> **Çâr ebrû kâtibi nevhat çavuşu**
> **Tulumbacı şehbaz gaytan bıyığı**
> **Çetelerle dolmuş er canlısıdır**
> **Hanımın kaç nefer bilmem kırığı**
> **(Yosma Nigâr Destanı)**

* Yiğitlerin toplandığı yerlere, güreş meydanlarına, çayırlarına; merdlik iddiası ile ortaya atılmaya «Er Meydanı» denilirdi; İstanbulun eski tulumbacılık âleminde Çeşmemeydanı Yagın Tulumbası Sandığının nârası şöyle idi: «Er Meydanı, Çeşmemeydanı!..»

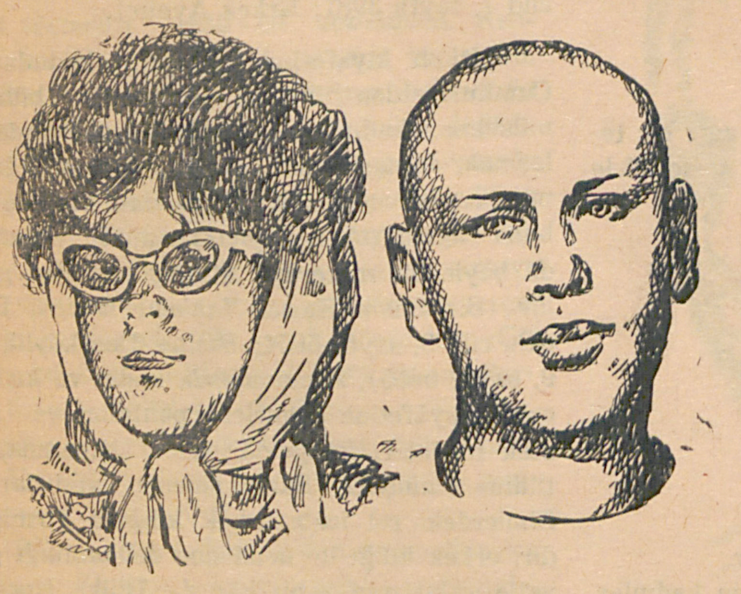
Kadın kiyâfetinde dolaşan erkekler — Eskiden gözü dönmüş bâzı zenpâre gençler dışarda anlaşdığı kadınların evlerine ferâce yaşmak altında, kadın kıyâfetinde girerlerdi; Ahmed Rasim «Fuhşi Atik» isimli eserinde bu konuda şirin bir fıkra anlatır (B.: Baskın, cild 4, sayfa 2144); bâzı hırsızlar da kadın kıyâfetinde dolaşarak çalışmışlardır (B.: Emin, Acem, cild 9, sayfa 5041); zamanımızda da türlü sebeblerle kadın kılığında dolaşan delikanlılara sık rastlanmaktadır (B.: Çilergül, cild 7, sayfa 3981; Erkek Aynur).

Erkek kıyafetinde dolaşan kadınlar — Cumhuriyetden önceki devirlerde bilhassa müslüman kadınları için erkek kıyâfetinde dolaşmak, fâhişelikden de ağır, yakalandığı zaman cezâsı mutlakaa ölüm olan bir suç idi; buna rağmen târih kaynaklarımızda İstanbulda böyle bir mâcerâya atılmış kadınlar görülür (B.: İmam Karısı Vak'ası; Emine, Daricalı, cild 9, sayfa 5054; Emine, Dereköylü, cild 9, sayfa 5055). Zamanımızda kadın ve kızların erkek kıyâfetine girmeleri, pantalon ve mini etek modaları karşısında âdetâ kapanma, örtünme olmuşdur. Bâzı sinema yıldızlarımız filmlerdeki rol icâbı erkek kılığına girmişlerdir, erkek kılığı ile kendisine delikanlılığı gaayetle yakıştıran san'atkâr da Hülyâ Koçyiğit olmuşdur (B.: Koçyiğit, Hülyâ).

ERKEK AYNUR — Asıl adı ve soy adı ile «Ali İşler»; zamanımızın ayak takımı arasından yetişmiş, kadın kılığına girip dolaşan ve türlü vak'alar çıkaran, «Erkek Aynur» adı ile şöhret sahibi olan ruh hastası bir delikanlı; pek çok kadını kendisine bend edecek bir vücud yapısı ile yüz çizgi ve nakışlarına sâhib olan Ali İşler, «Aynur» takma adına «Erkek» lâkabı eklenecek bir müdhiş kadın kılığında dolaşmayı tercih etmişdir.

1964 de Beyoğlunda Piremeci Sokağında Receb Şen ile ortak bir meyhânesi olan Erkek Aynur o yıl kiracısı Şükran Taş ile kavga ederek bir kadının gözünü kör etmiş ve üç buçuk yıl hapse mahkûm olmuşdur. Cezâ evine kadın kılığında giden Erkek Aynur, orada saçları kesilip ve bir pantolon tedâriki ile Ali İşler olarak bir koğuşa konmuşdu. 1966 ağustosunda af kanunundan faydalanarak tahliye edildi; şöyle ki, af kanununun çıkmasına yakın yeni kadın esvabı yaptırmış, ve cezâ evinden başı tıraşlı Ali İşler değil, kırıta kırıta, perukalı Erkek Aynur çıkmışdır; ilk işlerinden biri de Piremeci Sokağına giderek ortağı Receb Şen'den hesab sormak olmuş, Recebin ortaklık hesabı vermekden kaçınması üzerine, içkili gazinonun altı üstüne gelmiş, Erkek Aynur - Ali İşler'in resimleri yine gazetelerin baş sayfalarına geçmişdir.

Bürhâneddin OLKER

Erkek Aynur
(Resim: Sabiha Bozcalı)

ERKEK VÜCUDU GÜZELLİĞİ MÜSÂBAKASI — Çeşitli jimnastik hareketleri ve âletleri ile terbiye edilmiş adelî bir vücuda sahip genç erkekler arasında yapılan bu müsâbakaların Avrupada ve Amerikada hayli eskice bir tarihi, ve bu müsâbakaları tertibleyen özel jimnastik evlerin «Muscle Power», «Muscle Builder», «Modern Phyrique», «Adonis», «Body Beautiful», «Body Beautiful» ve «Mr. America» gibi isimleri sayılamıyacak kadar çok resimli dergileri vardır. Bizde ilk defa olarak erkekler arası güzel vücud müsâbakası 1952 yılında İstanbulda kurulmuş olan Tagar Jimnastik Evi tarafından 1955 yılında tertiplenmişdir (B.: Tagar); ve o tarihden 1959 yılına kadar her yıl tekrar edilmiş, 1960 dan 1966 yılına kadar yedi yıl ara verilmiş, 1967 yılında da altıncı müsabaka tertiblenmişdir.

Müsâbakalar Tagar müessesesinin jimnastik salonunda özel dâveti ile sporcu gençlerin ailelerinden mürekkeb misâfirlerin huzûrunda yapılmış; müsâbakalara Tagar Jimnastik evinde çalışan gençlerle, bu adele geliştirmesi sporuna amatör olarak kendini vermiş gençler katılmışdır; aralarında derece alanlar, ve yılın en güzel adelî erkek vücuduna sâhib birinciler, erkek güzellik kıralları bu konuda tam yetki sâhibi bir hakem hey'eti tarafından seçilmişdir; ve her müsâbakada birinci, ikinci, üçüncülere kupalar verilmişdir. Müsâbakalara yalnız bir deniz mayosu ile çıplak iştirâk edilir.

İlk beş müsâbakada birinciliği kazanan gençler şunlardır:

1955, Erdal Kaya, 25 yaşında mühendis

1956, Mahmud Mola, 22 yaşında şoför

1957, Mahmud Mola, 23 yaşında şoför

1958, Mahmud Mola, 24 yaşında şoför

1959, Yusuf Haleplioğlu, 24 yaşında jimnastik hocası.

1967 yılında yapılan müsâbakada bu müsâbakaya katılan on iki kişi arasında derece alan üç genç de şunlardır:

Birinci: 19 yaşında Kabataş lisesi öğrencilerinden Ahmed Enünlü

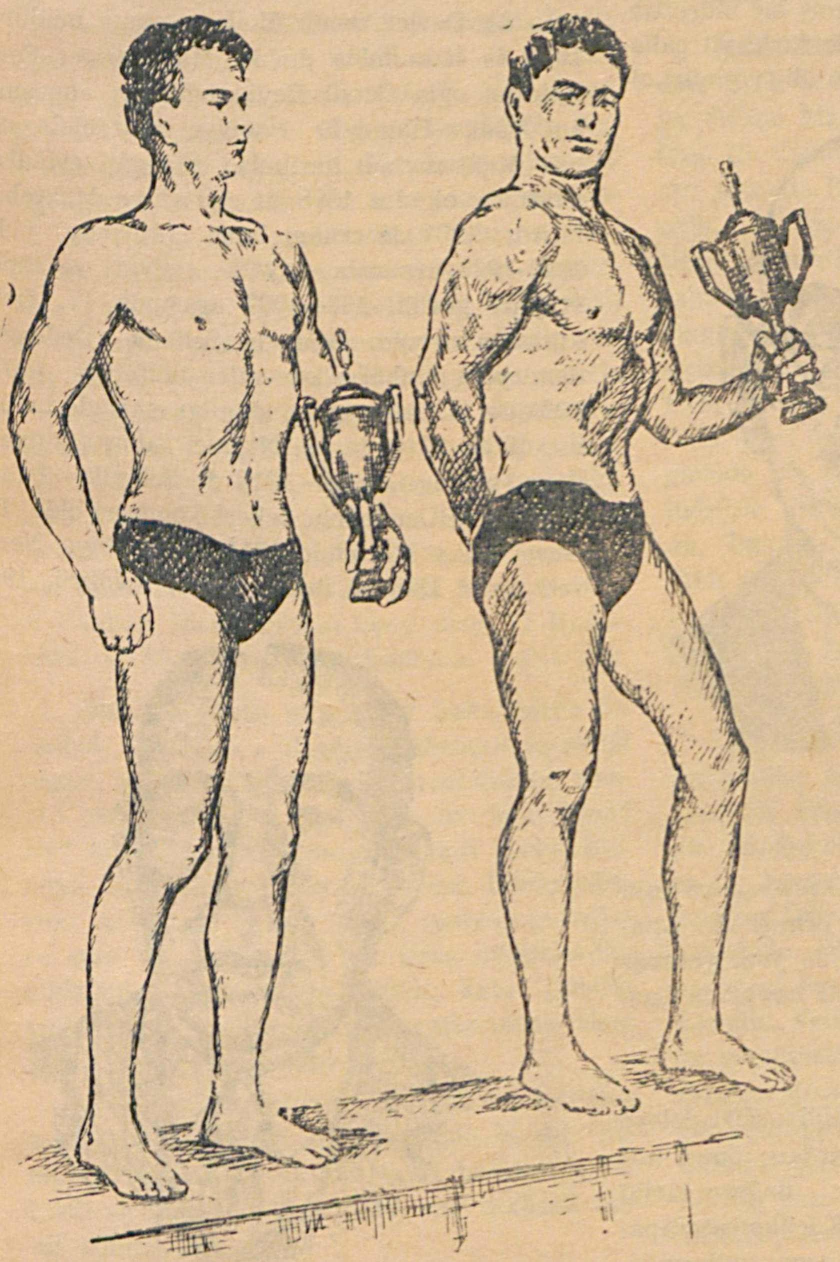
İkinci: 33 yaşında, evli, fırıncı Murad Sevim

Üçüncü: 21 yaşında, Teknik Üniversitede öğrenci Rafet Munla

Ahmed Enünlü doğma, büyüme Büyükadalı, Murad Sevim Samsunlu ve Rafet Munla Suriyelidir.

ERKEKLERDE SEFİHÂNE KIYÂFET YASAĞI — Geçen asır müverrihlerinden Şânizade Atâullah Efendi Hicrî 1224 (Milâdî 1809) yılı vak'aları arasında şöylece kaydediyor:

«Sefihane süslenmekten sakınmak İslâmiyet şiarından iken zamanımızın halkı birbirinden görerek, cehâlet, nâdanlık ve bilhassa ar ve edeb noksanlığından erkekler de kadınlar gibi süs ve âlâyişe düşmüştü. Hele avâmı nâs ve ayak takımı, insanlık kadir ve itibarını kıyafet ve kılıkda sandılar, âlâsından veya âdisinden türlü türlü acayip tarzda giyinip kuşandılar; meselâ bostancı baratayı, serdengeçti destarı, içağası üst kaftanını ve kavuğu, yobaz softa tetimmesini terk edip kimi başına Cezâyir işi, yahud lâhurî ve keşmirî ve kimi de rizâî ve mârpîç şal sarınarak tersâne hademesi gibi bir hey'et peydâ ettiler; kimi burnuş, dizlik ve tozluk giyip beline gümüş kakmalı yatağan bıçağı takarak meyhâne ve kârhâne ve mesire ve kahvehânede fodulluk edip dolaştılar, uygunsuzluk edip kavga çıkarıp yakalandıkları zaman da sorguya çekilince kimi bayrakdar, kimi içağası, kimi bostancı ve eski püskü bir yâdigâr olduğu anlaşıldı. Herkes bir acâyip kıyafetle bîpervâ icrâyi habâset ederdi. Bir takımı şer'an ve aklen memnu; ağı yerde sürünür kaftan giyer, beş altı endâze çuhadan cübbe yaptırır, ve altı yedi endâzeden binniş kestirir, başlarına çark kadar sarık sarar, ayaklarına ucu hanım iğnesi mest giyer, üstü ayağının yarısını örtmez, parmaklarının en yerleri görünür pabuçla dolaşır .Bu haller nihayet padişahın nazarı dikkatini çekti ve halkın bu sefihâne kıyafeti şiddetle yasak edilip herkesin edebi ile, mesleğine,

Yusuf Haleplioğlu (Sağda) ve o yarışmada ikinci olan delikanlı

(Resim: S. Bozcalı)

işine gücüne uygun kadimden beri giyile gelen kılık ve kıyafet ile dolaşması emredildi, ve bu hususun gereği gibi takibi için de Bostancıbaşıya, İstanbul Kadısına, Sekbanbaşıya, Sübaşıya vesair zâbitana hitaben fermanlar yazıldı.»

ERKETECİ — Argoda zâbıta baskınına karşı gizli kumarhâne, yahut içinde kumar oynanan kahvehâne gözcüsü; kelime rumcadan alınmışdır.

ERKEVİN (Sâlih) — İstanbul basınına yarım asırdan fazla hizmet etmiş bir mürettib, yalnız Cumhuriyet Gazetesinde kırk yıl çalışmış ve muhitinde Salih Baba diye anılır olmuşdu; mesleğinin ehli bir t.knisiyen ve eski İstanbul Efendisinin tipik bir örneği idi; Anadoluhisarında otururdu; 1963 de yaşı yetmişe yakın olarak vefat etti; hayatı hakkında başka bilgi edinilemedi.

Salih Erkevin
(Resim: S. Bozcalı)

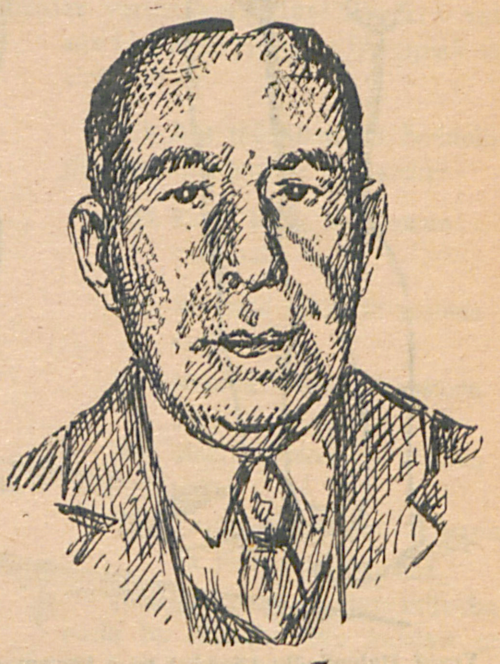
Bibl.: Cumhuriyet Gazetesi.

ERKİLET (Halil) — Millî Mücadeleye hizmet etmiş şöhretsiz sîmâlardan; ömrü adliye mübaşirliğinde geçmişdir; doğum tarihi bilinmiyor, aslı Divrikilidir. Küçükmustafapaşada otururdu; İstanbulun işgal yıllarında, gizli mukavemet teşkilâtının Anadoluya haber ulaştıran en cessur ulaklarındandı. Kuvvetli bir hâfızası vardı; büyük cinâyet dâvalarını hurda teferruatı ile anlatırdı, kalem diline vermiş olsaydı Zâbıta ve Adliye edebiyatına önemli hizmet olurdu.

Müfrit bir Halk Partili idi; C.H.P. 1950 seçimini kaybedince, muhitinde Demokrat Partililerin dillerine dayanamayarak İstanbulu terkederek Divrikiye gitti ve 1956 da orada öldü.

M. Şükrü SİLÂN

ERKİN (Behic) — Asker devlet adamı, Türkiye Devlet Demir Yollarının babası, kurucu ilk Devlet Demir Yolları umum müdürü; 1876 da İstanbulda doğdu, Müşir Ömer Fevzi Paşanın oğlu Cemil Beyin oğludur, annesinin adı Nâdire Hanımdır. Harbiye mektebinin «Sınıfı Mahsus» adı verilmiş zâdegân evlâdları sınıfında okudu, 1898 de Harbiye Mektebini bitirdi; 1901 de erkânı harb (kurmay) oldu, 1901-1903 arasında piyâde, süvâri ve topcu stajları gördü, 1904-1907 arasında 17. fırka kurmayı ve aynı zamanda, Selânik - Dedeağaç demiryolu muhâfız kuvvetler müfettişi; 1907-1908 de 17. Alay kumandanlığı emrinde bulundu, 1908 - 1910 da 17. Nişancı taburu kumandanı (binbaşı), 1910 - 1912 de Selânik - İstanbul İltisak Demiryolu askerî komiseri oldu, Birinci Cihan Harbinde 1914 de Harbiye Nezâreti Ordu Dâiresi ikmâl şûbesi müdürü, 1915

Behic Erkin
(Resim: S. Bozcalı)

de ayni dâirede reis muavini oldu; 1918 de harbin son yılında Azerbaycanda Askerî ve Zâbıta Teşkilâtına memur edildi; 1919 - 1920 arasında İstanbul işgal altında bulunduğu yıllarda Erkân-ı Harbiye-i Umumiye (Genel Kurmay) Teşkilât ve Büdce komisyonu reisliği yapdı, ve Anadoluya kaçarak Millî Mücadeleye iştirâk etti, ve Mustafa Kemal Paşa tarafından Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmetinin elindeki demir yollarının işletilmesine memur edildi, 1920 - 1925 arasında Türkiye Devlet Demiryollarının ilk kurucu umum müdürlüğünü yapdı (miralay - albay); İstanbuldan mebus seçildi ve 1926 - 1928 arasında İsmet Paşa kabinesinde Nafia Vekili oldu. O zamana kadar Anadoludaki demir yolları bir Alman şirketi olan Anadolu - Bağdad Demiryolu Şirketinin döşediği hatlar idi; Haydarpaşadan Eskişehire gelir, oradan bir kolu Ankarada sona erer, Konyaya geçen ikinci kolu da Ulukışlada biterdi. Yabancı sermâyelerin Anadoluya yeni hatlar döşeme teklifleri red edildi ve Türkiye Cumhuriyetinin ilk millî demir yolları Behiç Beyin Nafia Vekilliği zamanında onun şahsî himmet ve gayreti ile döşenmeye başlandı 1928 - 1939 arasında Budapeşte Elçiliği, 1939 - 1943 arasında Paris Büyükelçiliği; 1943 de Çankırı mebusu oldu, bir devre mebusluk yapdı, 1947 - 1949 da Cenub Demiryolları İdare Meclisi Reisi, 1955 de Türkiye Kredi Bankası İdare Meclisi üyesi oldu, 11 Kasım 1961 de 85 yaşlarında İstanbulda vefat etti.

Ölümünden üç gün evvel Eskişehirde İstanbul - Ankara - Konya hatlarının ayrıldığı üçgen şeklinde bir yere defnedilmesini vasiyet etmişdi; bu vasiyet oğlu merhum Necid Bey tarafından zamanın Başvekili İsmet İnönüye bildirildi ve Türkiye Devlet Demiryollarının babasının bakiyei izâmı vasiyeti gereğince gece ve gündüz her an tiren düdüklerinin çınlattığı o sâhaya nakledildi; kabri gündüz tirenlerden görülür. Büyük garlarımıza birer büstü konacak adamdır.

Türkiye Cumhuriyetinin pek temiz, pek seçkin büyük devlet adamlarından biridir. Resim ve vesika olarak bir tarih hazinesine sâhibdi ve kendi eliyle son derecede dikkatli tasnif edilmişdi.

Erkin soy adı Budapeştede bulunur iken Atatürk tarafından verilmişdi; Atatürk gönderdiği mektubda: «Sana Erkin soy adını verdim. Erkin bağımsız demektir. Hiç bir partiye girmediğin için bu soy adını uygun gördüm» diye yazmışdır.

ERKMAN (Halil Kemâleddin) — İstanbulda Kandilli Rasadhânesi müdürlüğünde bulunmuş ve bu müdürlükden emekliye ayrılmış bir ilim adamı; Girid'in Hanya şehri eşrâfından Nâsırzâde Nusret Efendinin oğlu idi; 1966 da Çengelköyündeki evinde vefat etti, bu köyün kabristanına defnedildi; hayatı hakkında başka bilgi edinilemedi.

Bibl.: Vefât ilânı.

ERKMEN (Bülend) — «Makina mühendisi, 1923 de İstanbulda doğdu; M. Raşid Bey ile Emine Mâdiha Hanımın oğludur; Kadıköy Gazi İlk Okulunda, Muğla Orta Okulunda okudu, 1941 de Kabataş Erkek Lisesinden mezun oldu, 1948 de Zurih Teknik Üniversitesini bitirdi; Karabük Demir ve Çelik Fabrikasında çalışdı (1951), Sümerbankda organizasyon uzmanlığı yapdı (1958); bu satırların yazıldığı sırada (1962) Sümerbank Defterdar Dokuma Fabrikasında çalışıyordu. Hususî olarak teleferik işleri ile meşgul oldu; Eğirdir Sanâyi Sergisinde bir teleferik kurdu, sonra Bursada Uludağda İskemleli Teleferik ile Telesk'i kurdu. İstanbul Dağcılık Kulübü ve Tenis Kulübü üyesidir; deniz sporlarını, atletizmi sever, fotoğrafla ve ev atölyesi işleri ile uğraşır; almanca ve fransızca bilir; evli ve kızı vardır.» (Kim Kimdir Ansiklopedisi).

ERKMEN (Necmi) — Gazeteci; 1914 de İstanbulda Göztepede doğdu; müderris Mehmed Ali Efendinin en küçük oğludur, annesinin adı Zehrâ Hanımdır. Mekteb çağından önce ilk hocası babası oldu: 1. İlkokulda, Çenberlitaş Orta Okulunda (1930) hususî İnkılâp Lisesinde (1933) okudu. Gazetecilik mesleği hayatına lise talebesi iken 1933 yılında ve 19 yaşında Velid Ebüzziyanın Zaman Gazetesinde muhâbirlik ile atıldı; 1935 de Ali Naci Karacanın çıkardığı Tan Gazetesine çağırıldı. Daha sonra sırası ile Son Posta, Akşam gazetelerine geçdi, Tasviri Efkârda istihbârat şefliği ve yazı işleri müdürlüğü yapdı, Tasvir-i Efkârın Ankara temsilciliğinde bulundu, ve 1943 de Ankarada ilk defa olarak şahsen gündelik bir gazete çıkarma teşebbüsünde bulun-

du. Kendisi şöyle anlatıyor: «O tarihde Ankaranın tek günlük gazetesi Ulus idi ve kimseye günlük gazete çıkarma imtiyazı verilmiyordu. Günlük siyasî gazete çıkarmak için Halk Partisinin 5000 liralık teminat mektubu almak lâzım geldi, Ankara Postası adını koyduğum bu gazeteye bu teminat mektubu verilmedi, Ankara Postası gayri siyasî olarak çıkdı, yaşatamadım, bir ay sonra kapandı». Üzgün olarak İstanbula döndü, 1946 da ilk çok partili seçimlerde Cumhuriyet Gazetesi tarafından Marmara bölgesindeki seçimleri tâkibe gönderildi; aynı gazetenin Türkiyenin her tarafına yolladığı muhâbirierin seçim röportajları büyük ilgi gördü. Daha sonra muhtelif gazetelerde çalışan Necmi Erkmen 1954 de Türk Telgraf Ajansını kurdu, bu satırların yazıldığı sırada bu ajansın başında bulunuyordu.

Bayan Zeliha (Şensoy) ile evlidir; Câzibe (doğ. 1951), Pırlanta (doğ. 1952) ve Mehmed (doğ. 1954) adında üç evlâdı vardır. İstanbul Gazeteciler Cemiyeti üyesidir. Amatör balıkcılardandır, iyi otomobil kullanır, yelken sporunu sever. Esentepede Gazeteciler Mahalle sindeki evinde çiçek, sebze, meyva yetiştirme işi dışındaki eğlencelerinden; Yunanistan, İtalya, Fransa ve Almanyaya gitmişdir; fransızca bilir. Esmer, uzunca boylu, nâzik, iyi arkadaş, içki meclislerinin efendi âdâb bilir ve tecrübeli iyi gazetecidir.

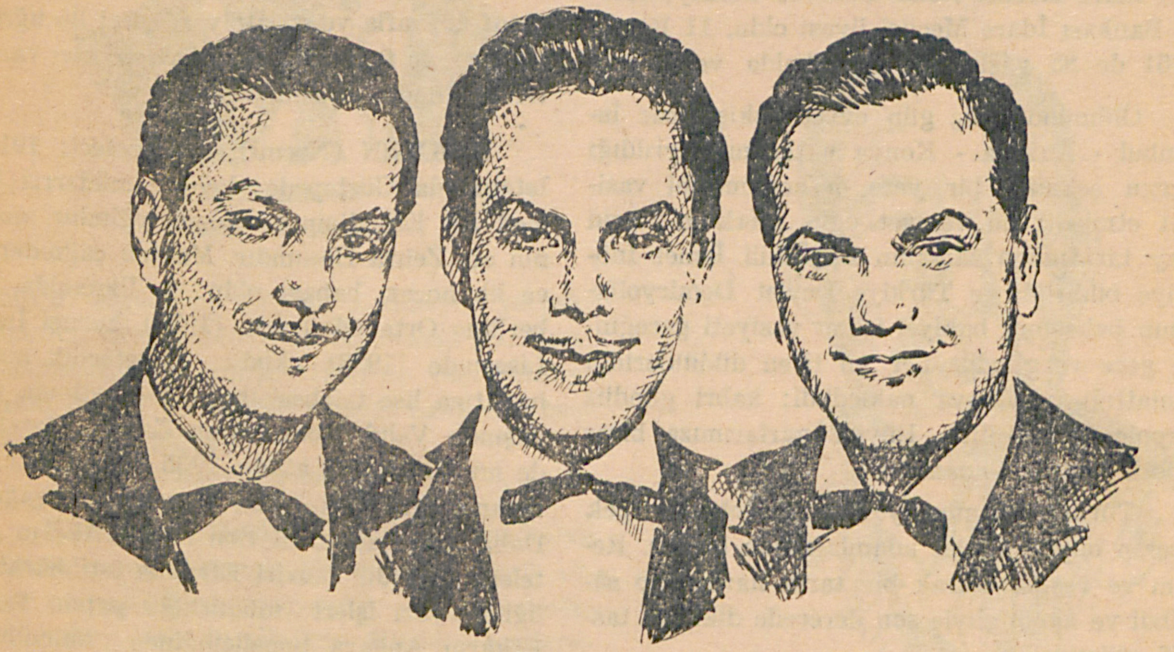
ERKÖSE KARDEŞLER — İstanbul Radyosunda ve İstanbul gazinolarında icrâyi sanat eden, Ali, Salâhaddin ve Barbaros adında üç sâzende kardeş.

Ali — Kemânî ve bestekâr; 1926 da Bursada doğdu, babası ûdî Hacı Şaban adında bir sanatkârdır, annesinin adı Ulviyedir; Kemânî Demir Ali de amcasıdır.

İstanbul'da 6. İlk Okulda, Ankarada Cebeci Ortaokulunda ve tahsile devam etmeyerek artık âile mesleği olmuş sâzendeliğe intisab etti. İlk keman derslerini amcası Demir Ali'den almışdı; 1945 de Emin Onganın Üsküdar Musiki Cemiyetine girdi. Burada musiki bilgisini genişletti, Sâdi Işılayın saz topluluğuna katıldı ve en şöhretli gazinolarda çalışmaya başladı. 1950 de Ankara Radyosunun açtığı imtihanı kazanarak Ankara Radyosuna alındı; 1950 - 1960 arasında değerli bir kemânî olarak şöhretini yapdı. 1961 de İstanbul gazinolarından aldığı câzib teklifler üzerine İstanbula geldi İstanbul Radyosuna intisab etti; o tarihden bu yana Radyoda ve gazinolarda saz topluluklarına iştirâk etmekdedir.

Kuş, tavuk, çiçek, sebze meraklısıdır; acâib şekilli ve değişik lezzetli biberleri vardır. Evli olup iki kız, bir oğlu vardır.

Bâzıları piyasada tutulmuş, sevilmiş onbeş kadar da bestesi vardır.

Soldan sağa: Ali, Barbaros, Salâhaddin Erköse kardeşler

(Resim: S. Bozcalı)

Salâhaddin — Ûdî ve bestekâr; Ali Erkösenin öz kardeşi; 1929 da Bursada doğdu; İstanbulda 6. İlkokulda ve Ankarada Cebeci Orta Okulunda okudu; Ûdî Sedad Öztoprağın ilk ve son talebesi oldu; kaderini kendisinden üç yaş büyük kardeşinin kaderine bağladı; 1950 Ankara Radyosunun açtığı imtihanı beraber girerek kazandıkdan sonra, bu satırların yazıldığı tarihe (1966) gelinceye kadar hayatlarını aynı çerçeve içinde geçirdiler, şu fark ile ki Ali, kafes ve kümes hayvanları ve bağçe meraklısı iken Salâhaddin gençliğinde futbol oynamışdır, hâlen de maç seyri tiryakisidir; evli, dört kızı ve bir oğlu vardır. Şarkı ve saz eseri yirmi beş kadar bestesi vardır.

Barbaros — Klarnetçi; Erköselerin öz kardeş olarak en küçüğü, 1936 da Bursada doğdu; Samsun İlk Okulunda, Ankarada Cebeci Orta okulunda okudu; Ankarada Riyâseti Cumhur Orkestrası şefi Osman Özkabak'dan musiki dersleri aldı; büyük kardeşlerinin yanında musiki sanatı piyasası hayatına atıldı. Evli, bir çocuk sâhibidir ve hünerli bir klarinetçi olarak tanınmışdır.

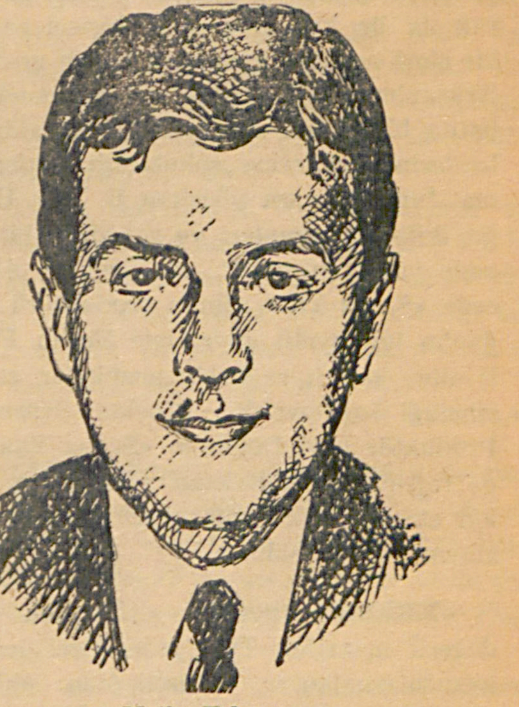
Hakkı GÖKTÜRK

ERKSAN (Metin) — Ünlü sinema - film rejisörü; 1929 da Çanakkalede doğdu, Birinci Cihan Harbi içindeki ittihadcı mebusan meclisinde Çanakkale mebusu Ahmed Kâzım Bey adında bir zâtin oğludur. Aşağıdaki satırları Ses mecmuasından alıyoruz; ünlü bir rejisörün sanat hayatını belirten değerli bir tenkid yazısıdır:

«Metin Erksan'ın sinema serüveni İstanbul Üniversitesi Sanat Tarihi bölümünde okuduğu 1947 yıllarında başlar. O tarihlerde Dünya gazetesine «Kamera» adiyle film tenkidleri yazıyordu. İlk senaryolarını meydana getirdiği 1950 yılında Atlas Film için Yusuf Ziya Ortaç'ın «Binnaz»ını senaryo haline getirmiş, fakat bu konu ancak on yıl sonra filme alınırken rejisörlüğünü bir başkası yapmıştı.

«Erksanın ilk filmi, Bedri Rahmi Eyüboğlu'nun derlediği «Âşık Veysel»in hayatı oldu. «Karanlık Dünya» adını taşıyan ve 1952 de çekimi tamamlanan filmin gösterilmesi sansür tarafından yasaklandı. Ama, sessiz sedasız bir netice yerine çeşitli çevrelerde etkiler yaratan «Karanlık Dünya» her şeye rağmen, 22 yaşında genç bir sinemacı olan Erksan için ümit kapılarının açılması demek olmuştu. 1954 te Atlas Film firması Peyami Safa'nın «Cingöz Recai» sini perdeye aktarmak vazifesini ona verdi. Ertesi yıl, Halide Edip Adıvar'ın «Yolpalas Cinayeti»ni meydana getirdi. Daha sonra Güzide Sabrinin romanı «Ölmüş Bir Kadının Evrakı Metrukesi»ni filme almak isterken askere çağırıldı. Ordu Film Merkezinde çevirdiği «Dünya Havacıları Türkiyede» adlı bir dokümanter, onun meslek hayatındaki ilk dönemin son ürünü olmuştur.

«Metin Erksan'ı Türk film piyasasında ilk defa söz sahibi eden film 1958'de meydana getirdiği «Dokuz Dağın Efesi» oldu. Bu film Çakıcı Mehmet Efe'nin maceralarını anlatıyordu. Senaryo ve mizansen olarak E. Kazan'ın ünlü Viva Zapata»sını tekrarlanmasına rağmen, sinema tekniği yönünden bir hayli başabir rejisör için yabancı sinemadan etkilenmek, rılı bulundu. Henüz, kişiliğine kavuşamamış tekrarlara düşmek, o günlerde tabiî karşılanabilirdi. Fakat 1959 sonlarında yaptığı «Hicran Yarası» ve 1960 ta çevirdiği «Şoför Nebahat» Erksan'a bağlanan ümidini parçalamıştı. Ancak, aynı yıl meydana getirdiği «Gecelerin Ötesi» o zamana kadar yaptıklarının içinde biraz daha bizden olan bir konudan, bir gazete haberinden çıkmıştı. 1962 ye kadar çevirdiği «Mahalle Arkadaşları» ve «Oy Farfara Farfa-

Metin Erksan

(Resim: S. Bozcalı)

ra» bu endişenin sonunda meydana çıktı. Erksan'a Türk sinemasında gerçek yerini kazandıran, bu filmlerden sonra Fakir Baykurt'un romanından perdeye aktardığı «Yılanların Öcü» olmuştur. Köy hayatında gerçekleri bulup çıkarmak yönünden sinemamıza en ilgi çekici örneği veren genç rejisörün bu başarısı, onun meslek hayatında bir dönüm noktası teşkil eder. Daha sonra yaptıkları, O Henry'nin hikâyesinden meydana gelen «Çocuk Hırsızları» ve «Sahte Nikâh» gene iyi bir film imkânı bulana kadar geçirilen zamanın ürünleriydi. Nihayet, 1963 yılı içinde Erksan, o güne kadar yaptıklarının çok daha ötesine geçerek, bu defa da İtalyan «Neo-realisme»nin etkisinde «Acı Hayat»ı yaptı. «Acı Hayat» belki konu ve senaryo yönünden pek ilgi çekici sayılamazdı. Ama sinema tekniği ve oyuncu yönetiminde Erksan kimsenin yapamadığı bir idare gösteriyor, bu alandaki kudretini de ortaya koyuyordu. Artık çok daha iddialı, sinema çevrelerinin olduğu kadar, ülkemiz dışındaki insanların da ilgisini çekecek bir film yapmanın zamanı gelmişti. Rejisör yeniden köye çıkmak, seyirciye «Yılanların Öcü»nde verdiği gerçek problemlerin bir yenisi ele almak arzusiyle yanıyordu. Böylece, Necati Cumalı'nın yaşanmış hikâyesinden hazırlanan senaryo ile «Susuz Yaz» ortaya çıktı. Gayesi susuzluğu ve buna paralel olarak da üç kişi arasındaki kişisel çatışmaları bir cinsî heyecan atmosferi içinde göstermekti. Erksan'ın «Acı Hayat» ın arkasından daha üstün bir başarı sağlayacağı, ele aldığı problemlerin derinlerine sokulacağı beklenirdi. Ama, filmi bilhassa yücelten E. Taş, H. Koçyiğit ikilisinin oyunları ve rejisörün birkaç sahnede yarattığı taşkın mizansenler oldu. Neticede «Susuz Yaz», filmin prodüktörü Ulvi Doğan'ın iyi niyetli gayretiyle Berlin Film Festivaline katıldı ve beklenmedik bir şekilde birinciliği kazanıverdi.» (Coşkun Şensoy, 1964) Prodüktör Ulvi Doğan'ın «Susuz Yaz» üzerinde rejisör Metin Erksan'ın büyük hakkını inkâr etmesi Türk sinemacılığının en çirkin vak'alarından biri oldu.

ERKSON (Şevki) — Muallim, mürebbi, değerli maarifci, Türkiyede izci teşkilâtının kurucularından ve ilk izcilerden; hicrî 1309 (M. 1891 - 1892) da İzmirde doğdu, ilk tahsilini ve orta tahsilinin bir kısmını orada yapdı, İstanbulda Mercan İdâdisinde okudu, 1918 de İstanbul Dârülmualliminden (Öğretmen Okulundan) mezun olarak Edirne Tatbikat İlk Okulu baş öğretmenliği ile meslek hayatına girerek 1957 yılına kadar kırk yıl çalışdı, muallimlik, müdürlük, maarif müdürlüğü, maarif müfettişliği yapdı; emekliye ayrıldıkdan sonra da on sene (1957 - 1967) fahrî olarak ilk okul öğretmenliğine devam etti; 1967 de 75 yaşında sıhhatli, zinde idi.

Şevki Erkson
(Resim: S. Bozcalı)

1917 de Türkiyede okullarda «Keşşaflar» adı ile ilk izci teşkilâtı kurulur iken İsviçreden Parfit adında bir uzman getirilmişdi, ve bu zât İstanbul Dârülmualliminde misâfir edilmişdi; Mösyö Parfit kendisine yardımcı olarak o okulun son sınıf öğrencilerinden sekiz genç seçmiş idi ki bunlardan biri Şevki Erkson idi; 1919 da Bebek Dârüleytamında (Yetimler Yurdunda) müdür olduğunda ilk işlerinden biri izci teşkilâtı kurmak olmuşdu, bu başarısından ötürü kendisine bir berat ile nişan verildi.

Hayatı hakkında başka bilgi edinilemedi. (Hürriyet Gazetesi, 1967)

Bürhâneddin OLKER

ERKUL (Ahmed Cevad) — Hâkim ve ressam; aslen İstanbullu olan babası Muhammer Mükerrem Beyin hâkimlik ile bulunduğu

Selânikde 1897 yılında doğdu; annesi Cebeliberekette Alibekiroğlu aşireti beylerinden Hüseyin Beyin kızı Müveddet Hanımdır; Muammer Mükerrem Bey mesleğinde Adliye Nezâreti müsteşarlığına ve Temyiz Mahkemesi İstidâ Dâiresi Reisliğine kadar yükselmiş, memuriyetden ayrıldıkdan sonra da avukatlık yapmışdır.

A. Cevad Erkul Selânikde Nümûnei Terakki Mektebinde okudu; Balkan Harbi içinde İstanbula geldiler, Kadıköyünde Saint Joseph Fransız frerler mektebine girdi, bu mektebi bitirdikden sonra Birinci Cihan Harbinde ihtiyat zâbiti olarak asker oldu, 1918 mütarekesinde terhisinden sonradır ki İstanbul Dârülfünununun Hukuk Fakültesinde yüksek tahsilini yapdı; hâkimlik yaparken Güzel Sanatlar Akademisine girerek çocukluğundan beri büyük bir aşk ile bağlandığı resim sanatı ile akademik ciddiyetle meşgul olmaya başladı, Akademide ünlü ressam Hikmet Onat'ın atölyesine devam etti.

Çocukluğunda başlamış resim aşkını şöylece anlatıyor: «Selânikde Nümûnei Terakki Mektebinde iken hemen her derste, defter ve kitaplarımın arasına kâğıtlar yerleştirir, muallim ders anlatırken resimlerini çizerdim. Müteaddid defalar tutuldum ve azar işittim. Bir

Ahmed Cevad Erkul
(Resim: Yaşar Ekinci)

sefer Arabî muallimi sarıklı Emin Efendiden bir tokat yedim, uslanmadım; fransızca muallimi Mösyö Leson'un resmini yaparken tekrar yakalandım, fakat bu hocam resmi pek beğendi, gülerek aldı. Resim muallimimiz Nazmi Bey ise beni pek severdi, onun da daima takdirine mazhar oldum.

«Saint Joseph'de fransızcamı kuvvetlendirerek resim tahsili için Avrupaya gitmeği, daha doğrusu kaçmağı tasarladım, olmadı. O zaman saltanat devrinin nüfuzlu adliyecilerinden ve temyiz reislerinden olan babam: — «Bu memlekette ressamlar aç kalır, sen de benim gibi hâkim olacaksın! diye zorlardı. Sanayii Nefîse Mektebine girmek istedim de şiddetle ve tazyikle men edildim, küçük büyük bütün resimlerim yırtıldı...»

Asıl mesleğinde İstanbulda yıllarca hâkimlik yapdı, adliye müfettişliğinde bulundu ve 1956 da Temyiz Mahkemesi âzalığından emekliye ayrıldıkdan sonra kendisini tamamen resime verdi; ve bilhassa bir peyizaj (manzara) ressamı olarak tanındı; 1946 da Güzel Sanatlar Birliğine girmişdi, resim sergilerine katıldı, pek çok tablosu beğenilerek satın alındı, devlet dâireleri ile resmî ve husûsî müesseselerde tabloları asılıdır. Günün ilk ışığı altındaki renkleri tesbit edebilmek için A.C. Erkulun, sehpâsını ve boya kutusunu alarak evinden çıkdığı çok görülmüşdür. Bir deniz âşıkıdır, tablolarının çoğunda deniz vardır. Resimdeki mesleğini ifâde ederken: «Empressionism, resim sanatının en güzel, en tatlı koludur kanaatindeyim» diyor.

1926 da Hayrünnisâ Nuhbe Hanımla evlenmişdir; Hüdâdad adında (doğ. 1927) bir kızı vardır; bu satırların yazıldığı sırada 70 yaşlarında bulunan sanatkâr, evinde zevcesi, kızı ve bir torunu ile ve resimleri ile mesud ve sâkin bir ömür sürmekde idi (1968).

Sâmi KURTULAN

ERKUL (Emin) — Cumhuriyet devrinin ilk yıllarında İstanbulda şehreminliği (belediye başkanlığı) yapmış ve İstanbul kanalizasyona onun himmeti ile kavuşmuşdur ki bu şehre emsalsiz büyük hizmettir; «Operatör Emin Bey» diye anılır.

1881 de Manastırın Gerebne kazâsında doğmuşdur, bu kasabanın eşrâfından Yahyâ Beyin oğludur. İstanbulda Kuleli Askerî İdâ-

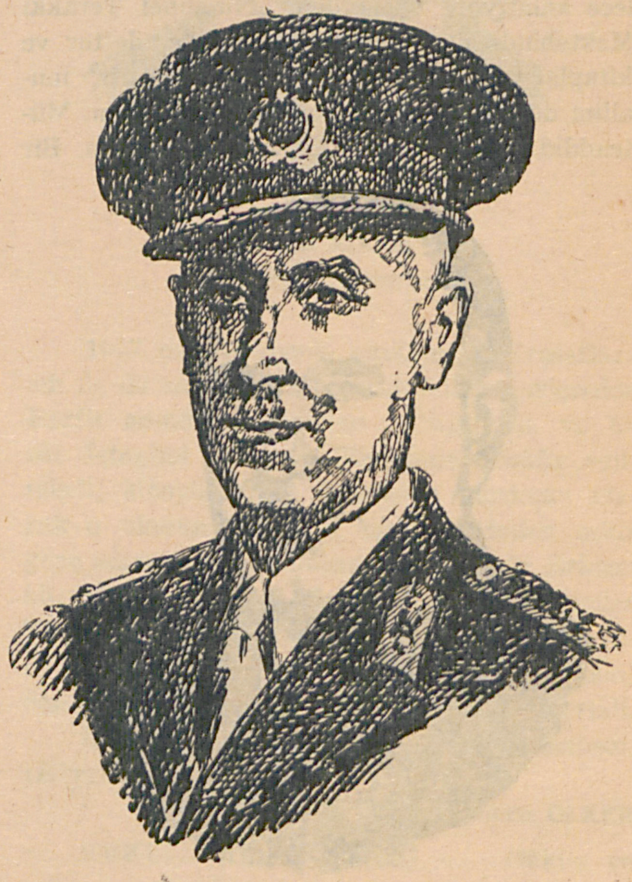
Operatör Emin Erkul
(Resim: Kemal Zeren)

disinde, sonra Askerî Tıbbiyede okumuş, 1905 de yüzbaşı rütbesi ile mezun olmuşdur. Cerrâhî ihtisasını Gülhâne Hastahânesinin hâriciye kısmında yapmış ve ihtisasını Almanyada tamamlamışdır, dönüşünde Gülhâne Hastahânesinin harb cerrâhîsi operatörlüğüne tâyin edilmişdir; bir müddet de Prof. Orhan Abdi Beyden boşalan kürsüde muallimlik yapmış; 1918 mütârekesinde Bursaya çekilerek bir muâyenehâne açmış, Bursanın Yunanlılar tarafından işgal altında bulunduğu sırada, gizli millî teşkilâtın Bursada mümessiliğini yapmışdır; 1920 de Bursadan meb'us seçilmiş ve az sonra Ankarada Birinci Büyük Millet Meclisine katılmışdır. 1924 de İstanbul şehreminliğine tâyin edilmiş, dört buçuk sene kadar bu vazifede kalmış, 12 ekim 1928 de istifâ ederek ayrılmışdır.

Bir daha devlet kapusu hizmeti kabul etmemiş, politika âlemine girmemiş, dervişâne bir inzivayı tercih etmiş, ancak hayatının son yıllarında bazı hayır derneklerinde çalışmış ve 2 haziran 1964 de 83 yaşında vefat etmişdir.

Şu kısacık hal tercemesini güçlükle elde ettiğimiz Operatör Emin Beyi burada rahmetle anmayı bir vecîbe biliriz.

ERKUT (Osman Cevdet) — Kalem ve kılıc sâhibi askerlerden, hâkim - general; İstanbul Barosu avukatlarından ve Cumhuriyet Senatosu Birinci Devre Kütahya Senatörü; vekaarı ile, iffeti ile, ilim ve irfânı ile seçkin bir sîmâ; 1894 de Rumelide Yakovada doğdu; yüzbaşı Ali Rıza Bey ile Hatice Hanımın oğludur; Üsküb Askerî Rüşdiyesinde, Üsküb İdâdîsinde, Manastır İdâdîsinde okudu, 1912 de İstanbul Harbiye mektebini bitirerek makinalı tüfek teğmeni olarak ordu hizmetine girdi; Balkan Harbinde, Birinci Cihan Harbinde, İstiklâl Harbinde cebhelerde muhârebelere girdi, en ileri ateş hatlarında bulundu ve bu harblerde rütbesi yükseldi, cebhe arkasında da mühim askerî memuriyetlerde bulundu. İstiklâl Harbi içinde bir geri hizmete alındığı sıra Ankara Darülmuallimininde (Öğretmen Okulun-

General Osman Cevdet Erkut
(Resim: Sabiha Bozcalı)

da) edebiyat muallimliği yapdı, asker ve sivil arkadaşları ile «Anadolu Duygusu» adı ile edebî bir mecmua çıkararak bu mecmuanın müdürlüğünü yapdı. Bursanın istirdâdında Bursa Işıklar Askerî Lisesinin yeniden kuruluşunda ilk muallimleri arasında bulundu ve edebiyat muallimliğini yapdı, 1925 de İstanbulda Kuleli Askerî Lisesi Türkçe ve Edebiyat muallimliğine tâyin edildi, bir müddet sonra Taşkışlada bulunan 5. Piyâde Alayı emrine verildi. İstanbulda bulunduğu bu yıllarda ordu merciinden gerekli izni alarak İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesine devam etti, hukuk tahsilini üstün başarı ile bitirerek 1927 de hukuk diploması aldı ve orduda hâkim sınıfına geçdi; Karaköse 1. Süvâri Tümeni hukuk müşâvirliğinde, Ankarada Millî Müdafaa Vekâleti Müsteşarlık Mahkemesi âzalığında, İzmir Müstahkem Mevkii ve Balıkesir 2. Kolordu Kumandanlıkları mahâkim şûbeleri müdürlüklerinde, İstanbul 1. Örfî İdâre Kumandanlığı baş hâkimliğinde (2. şûbe müdürlüğünde), Millî Müdafaa Vekâleti Askerî Adâlet Teftiş Kurulu Başkanlığında (bu kurulun ilk ve kurucu başkanı), İstanbul Harb Akademileri kumandanlığı ve 1. Ordu kumandanlığı baş hâkimliklerinde bulundu.

1965 genel seçiminde Türkiye Köylü Millet Partisinin genel kurul adayı olarak Kütahya senatörü seçildi.

Nazîre (Kaya) Hanım ile evlenmiş ve üçü kız biri erkek dört evlâd sahibi olmuşdur; kızlarından biri küçük yaşda vefat etmiş, Süheylâ Erkut yüksek iç imar, Leylâ Ünyeli evli ev kadını, oğlu Necdet Erkut bankacı - sigortacıdır.

Hâkim - General Cevdet Erkut kısa bir hastalığı müteâkıp 14 Kasım 1966 da vefat etti, Zincirlikuyu kabristanına defnedildi.

Almanca ve fransızca bilirdi. Fıtrî bir istidad ile güzel resim yapardı; dikkate değer yağlı boya tabloları bırakmışdır. Edebî dergi ve gazetelerde çıkmış hikâyeleri vardır. Çocukluğunun geçdiği imparatorluk Rumelisini çok iyi bilirdi ve oradaki Türk cemâatinin eriyiş acısını ve hicret perişanlığını çok derinden duymuşdu, hâtıralarını kalem diline vereceği sırada vefâtı büyük kayıbdır.

Çok nâzik, çok çok terbiyeli, güzel bir yüze sâhibdi; o kadar asâletli vekaara sâhib idi ki, sokağa sivil esvabla değil, pelâspare içinde bile çıksa görenler hiç tereddüd etmeden bu adam bir paşadır derdi.

ERMAN (Azmi Nihad) — «Gazeteci, muharrir; 1911 de İstanbulda doğdu; babasının adı Nihad, annesinin adı Süreyyâdır; Üsküdar İttihad ve Terakki Nümune mektebinde, Galatasaray Lisesinde okudu (1930); İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Gazetecilik Enstitüsünü bitirdi (1950); 1935 - 1940 arasında ticâret ile uğraşdı ve muhâsebecilik yapdı. 1941 de gazeteciliğe başladı ve uzunca bir zaman Yeni Sabah Gazetesinde çalışdı. Gazeteciler Cemiyeti, Gazeteciler Sendikası, Üsküdarı Güzelleştirme Cemiyeti üyesidir. Amatör fotografcıdır; Aliye (Oğuzkurt) Hanımla evlidir; fransızca bilir; Yunanistan, İtalya, Fransa, İspanya ve Almanyaya gitmişdir. Yeni Sabah ve Ankara Akşam Haberleri ve Memleket gazetelerinde yirmibeş terceme romanı yayınlanmışdır.

Eyyub Sultan, Aşk Kampı, Hürriyet Zaferi isimli üç telif romanı vardır.» (Kim Kimdir Ansiklopedisi, 1962).

ERMAN (Gelengül) — 1952 yılında Türkiye Güzellik Kraliçesi seçilmiş bir hanım; baba soyadı «Tayfuroğlu» dur; 1933 de İstanbulda doğdu; ilk tahsilini ailesinin vazife icabı bulunduğu Aydında yapdı, sonra İstanbulda Sainte Pulcherie fransız kız mektebinde ve Notre Dame de Sion fransız kız lisesinde okudu, lisenin onuncu sınıfında sınıfta kaldı, o yıllık yakınlarının teşviki ile güzellik müsabakasına katılarak Türkiye Güzellik Kraliçesi seçildi ve tahsili terk ederek, bir sene kadar bir müessesede çalışdı! film prodüktörlerinden Hurrem Ermanla evlendi, kadınlığa yakışan vekaar ile ev hanımlığının huzûruna çekildi, biri kız, biri oğlan iki evlâd sâhibidir.

1963 de Hürriyet Gazetesinin yazarlarından Bay Adnan Tâhire kraliçe seçildiği gecenin hâtırası olarak şunları söylemiş: «... Korkdum ve biraz da heyecanlandım; bana güzellik kraliçesi tâcını giydiren Burhan Felek Beyin (B.: Felek, Burhan) sözünü ise hiç unutamam — Ben sana kraliçelik tâcını giydiriyorum, dikkat et, başkaları külâh giydirmesin!.. demişdi».

Bürhâneddin OLKER

ERMAN (Sâhir) — İstanbul Hukuk Fakültesi profesörlerinden, avukat; 1918 de İstanbulda doğdu; İtalyan Lisesinde okudu (1930 - 1937), İstanbul Hukuk Fakültesini bitirdi (1942), Cezâ Hukuku ve Usûlü Kürsüsü asistanı (1943), ayni kürsüye doçent (1950), ayni kürsüye profesör oldu (1960). Enise (Fidan) Hanımla evlidir; Ahmed (doğ. 1944), Hasan (doğ. 1944) ve Yasemin (doğ 1957) adında üç çocuğu vardır. Fransızca, İtalyanca, Lâtince bilir. Fransaya, Belçikaya, İsviçreye ve pek çok sefer İtalyaya gitmişdir. İstanbul Türk - İtalyan Dostluk Cemiyeti ve Anadolu Kulübü üyesidir.

Eserleri: «Nazarî ve Tatbikî Cezâ Hukuku (1959; Prof. Sulhi Dönmezerle birlikde), «Sahtekârlık Cürümleri» (1956), «Hakaaret ve Sövme Cürümleri» (1950), «İzahlı Basın Kanunu» (1954), «Askerî Cezâ Hukuku» (1956), «Hukuk Felsefesi Dersleri» (1950, terceme), «Devletler Hukuku» (1948, terceme), «İdâre Hukuku» (1944, terceme).

Bibl.: Kim Kimdir Ansiklopedisi

ERMAN (Verdâ) — Çağdaş kıymetli piyanist İstanbullu bir Türk kızı; hal tercemesini elde edemedik; memleketimizde batı müziği üzerinde otorite bilinen bir dostumuz delâleti ile gönderdiğimiz mektuba cevab alamadık, mektubumuz eline geçmemiş de olabilir; değerli sanat münekkidi Selmi Andak'ın aşağıdaki satırlarını nakletmekle yetiniyoruz:

«Şehir Orkestrasının Cemal Reşid Rey idâresindeki ikinci konserinde Listzt'in mi bemol majör piyano konçertosunda ise genç virtüoz piyanist Verda Erman'ı dinlemek büyük kazanç. Zaten yabancı diyarlarda başarılar kazanan genç solistlerimizi yurdumuzda gereği kadar dinlemek fırsatını bir mevsim boyunca bile az buluyoruz. Müzik öğrenimini Parisde geliştiren ve 1963 yılı Marguerite Long yarışmasında «Paris Şehri» ödülünü kazanmış olan Verda Erman, Liszt'in konçertosunu gereken güçte ve dinamik tempoda çaldı. Parlak bir tekniği var. Verda Erman'ı dinleyiciler içten ve çoğunlukla alkışladılar.» (S. Andak, Cumhuriyet Gazetesi).

ERMAN AİLESİ — Geçimini geceleri eğlence yerlerinde akrobatik gösterilerle sağlayan ve 1965 de İstanbul basınında adından bahsedilmiş bir âile; topluluğu baba ile on yaşında ikiz iki oğlancık teşkil ediyordu. Baba Namık Erman eski bir güreşçi, oğullarından Cihan akrobat, Şafaka da palyaço idi; havada 360 derecelik «Ölüm Perendesi» denilecek kadar tehlikeli perendeler atan Cihan gaayetle şirin, sevimli bir oğlancık idi; sahneye palyaço kılığında çıkan kardeşi ile bir ilk okula talebesi, her ikisi de okulda çalışkanlık ile tanınmışdı; 1965 de bu topluluğa küçük kız kardeşleri Işık da katılmak üzere idi.

Bibl.: Hürriyet Gazetesi

ERMAN KARDEŞLER (Ayten ve Ayşen) — Tiyatro sanatcısı iki aktris kardeş; büyüğü Ayten, İstanbulda doğdu, çocuk yaşında Avni Dilligil'in Çığır sahnesine girdi ve «Hep Çocuk Kalacağız» piyesinde önemli bir role çıkdı, aynı tiyatroda «Fidanaki»de oynadıkdan sonra Karaca Tiyatrosunda, Küçük Operada, Samsun Tiyatrosunda çalışdı ve aktör Şemsi İnkaya ile evlendi, en önemli oyunları «Şaşkın Komser» ve «Hissei Şâyia» dır.

Küçüğü Ayşen de İstanbulda doğdu, ablasının teşviki ile sahne hayatına atıldı; Küçük Operada, Karaca Tiyatrosunda, İstanbul Tiyatrosunda, Ankara Meydan Sahnesinde, Kadıköy Özel Tiyatroda çalışdı, aktör Yılmaz Gruda ile evlendi, rol aldığı en önemli oyunlar «Ana Hanım, Kız Hanım» ve «Yediden Yetmişe»dir.

Bu kardeş aktrislerin hayatı hakkında başka bilgi edinilemedi. (1968).

Bibl.: Ses Mecmuası

ERMAN FİLM — Sinema filmi şirketlerinden biri; 1948 de «Erman Kardeşler» adı altında Hurrem Erman tarafından Beyoğlunda Hava Sokağında 7 numaralı binâda kurulmuş ve 1955 de Alyon Sokağında 11/4 numaralı binâya nakledilmişdir, daha sonra şahsî bir müessese olmuş, adı «Erman Film» olarak tescil edilmiş, bu isim de 1963 - 1964 arasında «Erman - Saner Film» şeklinde değiştirilmiş, 1964 de tekrar Erman Film'e çevrilmişdir.

Aktüalite kordelâlarla birlikde 1948 den 1965 yılına kadar çeşidli isimleri altında müessese 65 film çevirmişdir. Başlıcaları oynayan artistlerin isimleri ile birlikde şunlardır:

1948

— Damga (Müessesenin ilk filmi)
Sezer Sezin, Memduh Ün

1951

— Tâhir ile Zühre
Iraklılarla müşterek
— Arzu ile Kanber
Iraklılarla müşterek

1961 - 1962

— Sokakdan gelen kadın
Sevim Çağlayan, Ahmed Mekin
— Tatlı Günah
Ayhan Işık, Belgin Doruk
— Yavru Kuş
Göksel Arsoy, Muhterem Nur
— Düğün Alayı
Eşref Kolçak, B. Doruk
— Bir demet yâsemin
G. Arsoy, B. Doruk
— Gol Kıralı Câfer
Subhi Kaner, Serpil Gül, İsmail Dünbüllü

1962 - 1963

— Ayşecik ateş parçası
Zeyneb Değirmencioğlu
— Çifte nikâh
Ayhan Işık, Leylâ Sayar, S. Gül
— Afilli Delikanlı
İzzet Günay, S. Alışık, Gülsüm Kamu
— Zorlu Damad
A. Işık, Türkân Şoray
— Küçükbeyin kısmeti
A. Işık, T. Şoray
— Aşkımın ilk baharı
L. Sayar, Efkan Efekan
— Câfer çocuk hırsızı
Ş. Kaner, S. Gül, Cin Ali
— Ayşecik canımın içi
Z. Değirmencioğlu, A. Işık, T. Şoray

1963 - 1964

— Ayşecik çıtıpıtı kız
Z. Değirmencioğlu ,Hülyâ Koçyiğit, S. Alışık
— Ayşecik fakir prenses
Z. Değirmencioğlu, Muhterem Nur, E. Efekan
— Helâl olsun Ali Abi
A. Işık, S. Alışık
— Şaşkın Baba
A. Işık, H. Koçyiğit, Vahyi Öz, H. Kentmen
— Acı Aşk
T. Şoray, Ahmed Mekin, S. Alışık, E. Efekan
— Şıpsevdi
A. Işık, Ajda Pekkan, V. Öz
— Bomba gibi kız
Eşref Kolçak, Çolpan İlhan
— Korkusuz Kabadayı
E. Koçak, Ç. İlhan, Diler Saraç

1964 - 1965

— Vurun Kahbeye
H. Koçyiğit, A. Mekin
— Öksüz Kız
Z. Değirmencioğlu, T. Şoray, Ediz Hun
— Turist Ömer
S. Alışık, V. Öz, Gülbin Eray
— Şaka ile karışık
S. Alışık, Filiz Akın, T. Şoray, İzzet Günay
— Ayşecik Cimcime Hanım
Z. Değirmencioğlu, S. Alışık, V. Öz
— Bir İçim Su
H. Koçyiğit, E. Hun, H. Kentmen
— Ayşecik Boş Beşik
Z. Değirmencioğlu, Muzaffer Akgün, V. Öz
— Nazar Değmez İnşallah
İ. Günay, H. Koçyiğit, S. Alışık
— Günahsız Kaatiller
Tamer Yiğit, Semrâ Sar, Ekrem Bora
— Arslan Marka Nihad
H. Koçyiğit, İ. Günay, H. Kentemen

Hakkı GÖKTÜRK

ERMENİ, ERMENİLER — Fetihden zamanımıza kadar İstanbulda Türkiye tâbiiyetindeki ermeni azınlığının bu büyük şehrin günlük hayatında ve tarihinde çok önemli bir yeri vardır.

Fetihden önce İstanbulda ermenilerin durumu hakkında berrak bilgimiz yokdur. İstanbul ermenileri Türk İstanbulda dikkate değer bir azınlık cemaati olmuşdur, bir kısmı Fatih devrinde Kırım'ın ilhâkından ve bu yarımadada Kefe'nin fethinden sonra oradan gelmişdir. Büyük bir kısmı da, çok daha sonra, XVI. asır sonları ile XVII. asrın ilk yarısında Anadolunun Celâlî isyanları ile en muzdarib devirlerinden birini yaşarken Anadoludan hicret etmişdir.

Ermenilerin İstanbulda kesif şekilde iskân edildikleri bölge, şehrin Marmara kıyı-

sında Kumkapusu semti ile yine aynı bölgede Kumkapusundan Yedikuleye kadar uzanan sâha bu arada bilhassa Yenikapu, Langa ve Samatya semtleri olmuşdur. Ermeni Patrikliği de Kumkapusunda yerleşmişdir.

Surlar civârında Edirnekapusu içi, Haliç yalısında Balat Kapusu içi, Haliçin karşı yakasında Hasköy, Galata, Beyoğlu, Boğaziçinde Ortaköy, Anadolu yakasında Üsküdar ve Kadıköyü de ermenilerin toplu olarak yerleşdikleri bölgelerden olmuşdur.

Eli zanaata gaayetle yatkın, iş üzerinde dikkatli ve sabırlı, millî hasletleri olarak çalışkan olan ermeniler İstanbulda bâzı iş yollarında asırlar boyunca âdetâ tek unsur olarak tanınmışlardır: Sırmakeşlik, kumaş işlemeciliği, kuyumculuk, kuyumcu kakmacılığı, bez yazmacılığı, bezzzalık, kazazlık, dülgerlik, nakkaşlık, hakkâklik gibi zanaatlar bilhassa uğraşdıkları iş sâhaları olmuşdur. Devlet Sîmkeşhânesi, Devlet Baruthânesi, Devlet Darbhânesi asırlar boyunca ermeni ustaların ve ermeni amelenin, işçinin elinde bulunmuşdur.

Ermeni azınlığının ayak takımı da Türk konaklarında Ayvazlık, çarşı hamamlarında külhancılık, çarşı boylarında hammallık yapmışlardır.

Musîkimize sâzende, hânende ve bestekâr olarak hizmet etmiş ermeni asıllı sanatkâr, ve bunların arasında hakikaten büyük değer olmuş sîmâlar pek çokdur.

İstanbul ermenileri arasından değerli ressamlar yetişmişdir. Türk Tiyatrosu, ilk emekleme devrinde ermeni tiyatroculara, sahne vâzılarına, aktör ve aktrislerine çok şeyler borcludur. İstanbulda «Tiyatro» adı ile türkce ilk tiyatro gazetesi bir ermeni vatandaş tarafından çıkarılmışdır.

İstanbulda ilk fotografcıların çoğu ermenidir.

Türk matbaacılık gelişirken basın hakkâkleri ve ilk klişeciler ermeniler arasından yetişmişdir.

Tanzimatdan önce «Amira» unvânını taşıyan bâzı kişizâde ermeniler devlet hizmetlerinde bulunmuşlardı, bu arada Düzyan'lar Darbhânede, Dadyanlar Baruthânede, Balyanlar Hassa Mimarlığında çalışmışlardı. Tanzimattan sonra bütün azınlıklar arasında İstanbul ermenilerine yüksek tahsil imkânı sanglandı, devlet hizmetinde çalışmış çok değerli ermeni tabibler yetişdi, bugünkü anlamda ilk İstanbul eczânlerini açanlardan çoğu da ermeni oldu. Türk basınında ermeni imzâları başmakaaleler altında görüldü.

Bazı ermeni aydınları Meşrutiyet devrinde Osmanlı Kabinelerine nâzır olarak girdiler.

İstanbul ermenilerinin tarihçesinde Gregoriyen-Katolik ermeniler arasındaki mücâdele, bizce bu ansiklopedinin konusu dışında kalır.

İstanbul ermenilerinin şerefli hâtıraları arasında, Türkiye dışındaki komitecilerin tahrikine kapılmış bâzı ermenilerin sebeb olduğu acı vak'alar da vardır ki biri «1895 Ermeni Patırdısı Vak'ası», diğeri «1896 Banka Vak'ası», bir de İkinci Abdülhamid'e karşı hazırlanmış Yıldız Suikastı yahud Bomba Vak'asıdır.

Nihayet bu İstanbul Ansiklopedisinin yazı âilesi arasında da aydın bir ermeni genci, Kevork Pamukciyan bu şehir kütüğüne pek kıymetli maddeler varmiştir. Sebebi bizce meçhul, K. Pamukciyan bir yıldan fazlacadır ki bu yardımını kesmiş bulunmaktadır. Bu «Ermeni, Ermeniler» madesi de onun güvendiğimiz kalemine emânet edilmiş bulunuyordu. Bu icmâl ile yetinildi; adını sevgi ile kaydi de bir vecîbe bildik.

ERMENİ DÜLDER GÜZELİ — Onsekizinci asrın ikinci yarısında yaşamış ve güzelliği ile şöhret bulmuş bir ermeni gencidir, adı bilinmiyor, devrin ünlü şâiri Sünbülzâde Vehbi Efendi tarafından şu gazel ile övülmüşdür:

Seyf ile hançer şehidi sanmasın eller beni
Kesdi bir mû pâresi kesmez iken hançer beni

Bağladı zencîri zülf ile tutub gerdânemi
Gezdirir destinde bir ejder gibi dilber beni

Çeşmeni cellâd ile aklımı târümâr etmişiken
Koymadı dîvânelikde ruhleri ahmer beni

Ben ölürsem âşıkın kimler olur cânâ senin
Ölmeden öldürdü işte bu tefekkürler beni

Sürmei kudret ile mehkûl gözlerin el aman
Tâatı Hak'ka geilp et lûtfuna mazher beni

Allah Allah sevmedim bu âne dek bir hobrû
Yoksa tuttu dâmenimden bin perîpeyker beni

Vehbiyâ aşkı hakikat âdemi olmak için
Tornâyi aşkı mecâca çekdi bir dülger beni

Sevdim ey tersâyî mezheb sevdim ey esmer seni
Ko desin âlem bana Vehbi sever bir Ermeni

ERMENİ ESNAF CİVANLARI — Kalender meşreb şâirler büyük şehirlerin esnaf civanları şânında «Şehrengiz» adı verilen uzun manzûmeler yazmışlar; XVI. asrın büyük şâirlerinden Taşlıcalı Yahyâ Beyin bile bir «İstanbul Şehrengizi» vardır (B.: Şehrengiz). Bu manzûmelerde güzel delikanlılar işleri ve isimleri ile övülmüşlerdir. Yazıldığı zamanı kesin olarak tesbit edemediğimiz şehrengiz yollu yaızlmış «Hubannâmei Nev Edâ» isimli bir risâlede de İstanbulun esnaf civanları anonim olarak övülmüşlerdir, bunların arasında sekizi ermeni civanı olarak gösterilmişdir ki şunlardır :

Ayvaz :
Kaareler içinde ermeni civan
Bu şehre gönderen vilâyeti Van

Mülevves olurlar gaayetle mülhem
Su sabun yoksulu ayak ile el

Velâkin söz yokdur göz ile kaşa
Kemend olur zülfi siyâhı başa

Dökmeci :
İstepan Karakin Haçik ya Vahan
Demirciye yamak dökmeci civan

Cehennem âteşi pişinde uryan
Anın hüsnüne de gel ammâ sen yan

Kapkaraymış ne gam ol şûhi çâlâk
Bir hamam akçesi ider pîrü pâk

Dülger :
Ermeni güzeli dülger civanı
Kara gümrâh olur hep ebruvanı

Aybı mâlûm cümle tez kıllanurlar
Çağın geçirmeden gelmeli ahbar

Kumkapı Samatya Sulumanastır
Kınalı kuzuyken olur bir katır

Kazaz :
Merguule merguule kâkülü ipek
Kazanın civanı güzel olur pek

Karakin Karabet ya Agop Serkis
Uşşâkının gönül evinde celîs

Ayağın öpdürse ne lûtfu ihsân
Perîdir sanmanuz o şûhi insan

Kuyumcu :
Kuyumcu güzeli elmaspâredir
Uşşâkın sînesi pâre pâredir

Çeşmânı zümrüd hem leblebi yâkut
Görse anı tapar idi kavmi Lût

Ermenidir sînesinde çelîpâ
Dinden çıkar olan anınla hempâ

Nakkaş :
Ermeni güzeli nakkaş civanı
Bihzad kıl kalemle resmetmiş anı

Va'di vuslat ider çeşmi câdûsu
Müşkîn hattı anın aşkın kaamûsu

O yârin ayağı uşşâka mihrab
Gel kapan yüzün sür ey hâneharâb

Sîmkeş :
Sîmkeşin ham gümüş ol teni pâki
Kumkapu Samatya Langadır hâki

Sırma kâkûllüdür gaayet cilveli
Haddeden geçmişdir o nâzik beli

Ermenidir şâhım kıllanur tezden
Atlas tefrik olmaz fersûde bezden

Zilci :
Zilci güzelleri cümle ermeni
Tez kıllanur anın şol nâzik teni

Âğuuşe bedr iken al baron beyi
O zillerin vursun sen çek hey heyi

Kaçan hattı gelse kokarlar bed bed
Kapanur ahbara bâbı muhabbet

Fahri DÜNGELEN

ERMENİ GAZETELERİ (ilk) — 1860 yılında İstanbulda yayınlanmakda olan ilk ermeni gazeteleri şunlardır :

Mecmuai Havâdis, ermeni harfi ile türkçe
Münâdii Erciyaş, ermeni harfi ile türkçe
Masis, ermenice
Mego, ermenice
Ser, ermenice
Tar, ermenice
Evedaper, ermenice

1960 da İstanbulda biri resmî (Takvimi Vekaayi), biri yarı resmî (Cerîdei Havâdis), biri de şahsî teşebbüsle çıkan (Tercemânı Ahvâl) üç Türk gazete bulunur iken hepsi şahsî teşebbüs ile yayınlanan 7 ermeni gazetesinin bulunması dikkate değer. İstanbulun bu ilk ermeni gazetelerinin sâhiblerinin isimleri ve tarihçeleri, hüviyetleri tesbit edilemedi.

Bibl. : Tercemânı Ahvâl Gazetesi.

ERMENİ KİLİSELERİ — (B. : Surp).

ERMENİ MATBAA HAMMALLARI — Matbaa baskı makinalarının el ile döndürüldüğü devirde matbaalarda bu işde kullanılan ameleye Matbaa Hammalı denilirdi; istisnâsız hepsi iri yarı, güçlü ermeni gencleriydi, İstanbula Vandan, Bitlisden gelmiş bekâr uşaklarıydı; matbaalarda yatar kalkarlar, aynı zamanda gece bekciliği yaparlardı. Geçen asır sonları ile asrımız başında İstanbulun en büyük gazetelerinden Sabah Gazetesinin sahibi Mihren Efendinin de gencliğinde matbaa hammallığı yapdığı, ve hammallıkdan patronluğa yükseldiği söylenir.

ERMENİ MATBAALARI (ilk) — İstanbulda ilk ermeni matbaası ilk Türk matbaasından en az yarım asır önce açılmış olacakdır. Ermeniler, 1698 de tahmin ederiz ki Venedikden bir kitab basma tezgâhı getirmişler, fakat bu tezgâh yeniçeriler tarafından tahrib edilerek matbaa kurulamamış idi. Fakat dört sene gibi çok kısa bir zaman sonra İstanbulda en az dört ermeni matbaasının bulunduğu vesika ile sabittir.

Hicrî 1113 (Milâdî 1701 - 1702) tarihli bir fermandaki kayde göre İstanbulda ikisi Galatada, biri Çakmakcılar Yokuşunda Valde Hanında, biri de Çenberlitaşda Vezir Hanında dört ermeni matbaası vardır. Fermanda bu matbaalarda ermeniler arasında katoliklik propagandası için bir takım dinî kitablar basıldığı ve bu yüzden ermeniler arasına nifak sokulduğu beyan edilmektedir. Bu işle meşgul Haçador adında bir râhib Sulumanastırda katoliklik propagandası yaparken yakalanmış, harb gemilerinde kürek çekmek üzere Tersâne Zındanına atılmışdır. Yine o tarihde, cemaatini katolik propagandasına karşı koruyamayan ermeni patriki Sahak da azledilmiş, hapse atılmışdır.

Bu matbaalarda taş baskısı, litoğrafya usulü ile çalışılmış, din kitabları, duâ kitabları basılmışdır.

İstanbulda ermeni matbaacılığı gerek kitab, gerekse gazete baskısında dâimâ küçük müesseseler olarak kalmışdır.

ERMENİ PATIRDILARI — Asırlar boyunca kardeş yakınlığı ile yaşaya gelmiş türklerle ermeniler arasına, türkiye dışındaki ermenilerin arasından çıkmış haris komitacıların tertip eseri olan iki vak'adır ki tarihimize, İstanbul halkı tarafından bir mânâ ifâde eden «İhtilâl» kelimesi yerine hakikî değeri olan istihfaf ile «Patırdı» diye isimlendirilerek geçmişdir. Bu vak'alar üzerine aşağıdaki satırları İsmail Hâmi Danişmend'in «İzahlı Osmanlı Tarihi Keonolojisi» isimli eserinden nakilediyoruz :

«Dilini, dînini, mezhebini ve milliyetini Türk adâletinin bahşettiği imtiyazlar sâyesinde muhafaza eden, Türk ordusunun müdafaa ettiği topraklarda asırlarca her türlü emniyet ve masûniyet imkânları içinde ticâret ve ziraat ile meşgul olan, ve nihâyet devlet hizmetlerine de girip vezirlik ve nâzırlık rütbe ve makamlarına kadar yükselmiş siyâset ve idâre adamları yetişdiren Ermeni unsurunun dokuz asırlık muhâfızı olan Türk Milletinden altı vilâyet istemesi, bilhassa Ayastefanos ve Berlin muahedelerinden îtibaren başlamış bir garîbedir: Osmanlı menbâlarında «Vilâyâtı Sitte» denilen bu altı Anadolu vilâyeti eski idâre teşkilâtımızdaki Erzurum, Van, Bitlis, Diyarbekir, Elâzığ, Harput ve Sivas vilâyetleridir. Bu sâha, şimdiki idâre teşkilâtımızda Erzurum, Erzincan, Ağrı, Van, Hakkâri, Bitlis, Muş, Siird, Diyarbekir, Mardin, Elâzığ, Malatya, Bingöl, Sivas Amasya ve Tokat vilâyetleri ile Giresun vilâyetinin cenûbundaki Şebinkarahisar havâlisinden mürekkebdir, bu haritaya göre eski Vilâyâtı Sitte, Altı Vilâyet şimdi onaltıbuçuk

vilâyet demekdir. Bütün bu Şarkî Anadolu ile Orta Anadolunun bir kısmından mürekkeb olan bu geniş sâha Anadolunun üçde birinden fazla ve takrîben yarısına yakındır.

«Sultan Hamid Almanya sefirine :

— Ermeniler hiç bir yerde ekseriyet değildir!.. Vilâyât-ı Sittede ermeni unsuru en küçük azınlık hâlindedir!.. demişdi.

«Fakat Avrupalıların oralarda himâyeye yeltenebileceği tek hıristiyan unsur Ermenilerdi. İşte bundan dolayı 1878 Ayastefanos muâhedesinin 16. maddesi ve Berlin Muahedesinin de 61, maddesinde Osmanlı Devleti Ermeni unsurunun bulunduğu Vilâyât-ı Sittede ıslahat yapmakla mükellef tutulmuşdu. Avrupa devletleri nazarında Türkiyede ıslahat demek, herhangi bir hıristiyan unsurunun muhtâriyetini temin edecek müesseseler ile imtiyazlar demekdir.

«Vilâyâtı Sitte, Osmanlı İmparatorluğunun temel taşı, Türk ana yurdunun öz parçasıdır.

«Ayastefanosda bir ermeni dâvâsı benimsemiş olan Rusyanın siyâsetinde, Berlinde mühim bir değişiklik oldu. Rusyanın eseri olan Rumanya ve Bulgaristan Rusyadan hemen yüz çevirmişlerdi. Şarkda da bir Ermenistan yaratmayı Rusya için tehlikeli görmeye başlamışlardı. Rus hariciyesi bunu açıkca ifâde etmişdi. Berlinde ermeni dâvâsını İngiltere benimsedi.

«Zâten o sırada Ruslar Kafkasyayı ruslaştırma siyâsetinin en şiddetli safhasına girmişlerdi. Cenubî Kafkasyada Anadoludaki ermenilerden fazla ermeni vardı. Rusların hedefi oradaki ermeni kilisesini, ermeni dilini ve kültürünü yıkmakdı.

«Berlin muahedesinden sonra bu siyasî gelişmeleri dikkatle tâkib eden İkinci Sultan Abdülhamid o muahedenin 61. maddesindeki ıslahat meselesini kâğıd üstünde bırakacak bir yol tâkib etti.

«Rusyada yetişmiş ve hattâ bir çoğu rus ordusunda hizmet etmiş ermeni milliyetçileri, Türklere olduğu kadar ruslara da düşman kesilmişlerdi. Rusyadan Kafkasyada toprak koparmak imkânsız olduğu için gözlerini Doğu Anadoluya dikmişler, gaayelerine ulaşmak için de İngiliz siyâsetinden meded ummaya başlamışlardı. Rusya ermenilerinin kurduğu ilk ihtilâl ocağı İsviçrede kurulan Hınçak = Çan sesi Komitasıdır. Altı Vilâyet muhtâriyetini tahakkuk ettirmeyi gaaye edindiler. Devletler arasındaki siyasî anlaşmazlıklardan dolayı, gaayelerinin tahakkuku için Anadoluda ihtilâller hazırladılar, tedhiş hareketleri ile hem Osmanlı Devletini yoracaklar, hem de hükûmeti ermeni isteklerinin kabulüne mecbur bırakacaklardı. Devletinden hiç isteği olmayan Türkiye ermenilerini, anarşist Rusya ermenileri böyle bir hayal yolunda teşvike başladılar ve pek çok mâsum ermeniyi de o dalâlet yoluna sürüklediler.

«1890 da Hınçak'lardan ayrılan bir grup Troşak = Bayrak Komitasını kurdu. Bu komita daha sonra Taşnakzutyun = Birlik, İttihadı adını aldı, ve sâhib olmadıkları bir hakkı elde etme (kapama, aparma) hayâli ile kandırdıkları ve hakikatte Anadolunun her tarafında önemsiz bir azınlık teşkil eden ermeni unsuruna İstanbul, Erzurum, Zeytin, Sasun, Trabzon, Amasya, Merzifon, Tokat, Sivas, Diyarıbekir, Van, Muş, Urfa isyanlarını çıkarttılar.

«Gizli faaliyeti dikkat ve hassasiyetle tâkib eden İkinci Sultan Abdülhamid de hazırlıklı bulundu, Erzincanda 4. Ordu emrinde Hamidiye Alayları adı ile Kürd aşîretlerinden bir askerî tenkil teşkilâtı kurdurdu. İsyanların en mühimmi 1894 de Siirdin Sasun kazasında oldu ki o tarihde o kazada 15 bin müslümana karşı 12 bin ermeni mevcuddu.

«Komitacı anarşist ermeniler isyan tenkillerini Avrupada kopardıkları yaygaralarla Türk Mezâlimi şeklinde aksettirdiler. İkinci Abdülhamidin bu büyük tezvir ve mel.ûnâne hareketler karşısındaki celâdeti ve bu yoldaki kesin kararını hissettirmesi bir Avrupa devletleri müdahalesini önledi. Bunun anarşist ermeniler İstanbul ihtilâlini hazırladılar ve bu yolda İstanbul ermeni Patriki İzmirliyanı da âlet olarak kullandılar.

«30 Eylül 1895 pazartesi günü, üç gün sürecek olan ve İstanbul halkının pek hoş tabiri ile Ermeni Patırdısı denilen vak'a başladı.

«Pazartesi günü sabahı gün doğmadan önce Kadırga Limanı ile Kumkapudaki ermeni patrikhânesinden hareket eden müsellâh bir ermeni kalabalığı gûya ıslâhat temennisi için Bâbıâliye doğru yola çıktı. Altı Vilyâet'in bir umumî vâlilik olmasını ve bu vâlilik için de mâlî muhtâriyet istiyorlar idi, Hamidiye a-

layları dağıtılacak, ora halkı için konulan silâh taşıma yasağı kaldırılacakdı. Bu ham hayal ile ayaklandırılan gaafil İstanbul ermenileri Kadırga - Kumkapudan Sultanahmed Meydanına, oradan Sultanmahmud Türbesine kadar geldiler, oradan da Bâbıâliye inmek isterken İran Sefârethânesi önünde yolları jandarma tarafından kesildi. Ermeniler jandarmaya karşı silâh kullanınca bir müsâdeme oldu ve 50 kadar ermeni telef oldu. Servet Efendi adında da bir komiser şehid oldu. Patrik İzmirliyan'a şiddetli bir emirnâme gönderildi ve ayaklanmanın elebaşılarından çoğu tevkif edildi. İstanbul halkı da, bilhassa medrese taleleri ve esnaf tabakası ermenilere karşı harekete geçdi. Kanlı çarpışmalar, bilhassa geceleri şiddetlenerek üç gün üç gece sürdü. Perşenbe sabahı şehrin âsâyişi iâde edilmiş oldu. Komiteci ermenilerle onların âleti İzmirliyan'ın umduğu Avrupa devletleri müdâhalesi olmadı, İngiltere, Fransa ve Rusya Bâbıâliye müşterek bir protesto notası verdiler, ve İkinci Sultan Abdülhamid bu notaya ehemmiyet vermedi. Komitacı ermeniler bunun üzerine bu birincisinden daha garib ve mecnûnâne ikinci patırdıyı hazırladılar ki tarihimizde Bomba Vak'ası diye anılır. Vak'anın ertesi günü neşredilen resmî tebliğde şöyle deniliyor: «26 ağustos 1896 çarşanba günü, bir takım eşhâsı mel'anet ihtisas gûyâ ustalık ederek iş bahânesi ile birer ikişer Osmanlı Bankasına girmişler ve birden bir arbede çıkarmışlardır: Birdenbire silâh atmaya başlayan bu yaygaracı serserîler ermeni metâlibi derhal kabul edilmediği takdirde ellerindeki bombalarla bankayı berhavâ edeceklerini söyliyerek binâyı işgaale ve memurları esir etmeye kalkışmışlarsa da, hükûmet böyle bir teşebbüs ihtimâlini daha evvelden haber almış olduğu için o civarda hazır bulundurduğu asker, polis ve jandarma kuvvetlerini derhal sevk ederek işi bastırmış, âsîlerin çoğu yakalanıp tevkif edilmiş, Bâbıâliyi berhava etmek üzere o tarafa saldıran güruh da tenkil olunmuş, şehrin her tarafına devriyeler çıkarılmış, hâricden gelen vak'a mürettibleri Fransız ve Rus sefâretlerinin himâye ve delâleti ile ve bir fransız vapuru ile derhal kaçmış, bâzı komitacılar intihar etmişlerdir.

«Fakat bir tarafdan da ehâli arasında şiddetli müsâdemeler başlamışdır. Bilhassa ermenilerin vazîfe gören askere taarruz etmesi, sadrıâzama kurşun atılması, ve ermeni evlerinin pencereleri ile balkonlarından asker ile ehâli üzerine bombalar ve kurşunlar yağdırılması, artık halkı zaptedilmez bir hâle getirmiş, millî ve dinî hisler pek tabiî olarak alevlenmiş, bütün halk tabakaları ve bilhassa hammallar ellerine geçirdikleri bıçaklar ve sopalar ile ermenileri tedib etmiş, bu kanlı mücâdele Boğaziçinin birçok yerlerine de sirâyet etmiş, ve netice olarak Avrupadaki rus ermenilerinin tertip ettikleri fâcia birçok İstanbul ermenisinin hayatına mal olmuşdur. Hattâ maktullerin yük arabaları ile taşındığından bahsedilir. Tabiî müslümanlardan da ölenler ve yaralananlar az değildir.

«Bu işde hiç bir zulüm mevzuibahis değildir: Avrupalıların teşvik ve himâyesi ile gelmiş bir takım serserî komitacıların çıkardığı kanlı bir vak'a pek tabiî ve meşrû olarak tenkil edilmişdir. Dünyada böyle hareket etmeyecek hiç bir devlet yokdur.

«Bu vaziyet üzerine İngiltere tekrar faaliyete geçip Rusya ile Fransayı peşine takarak Bâbıâliden Vilâyât-ı Sitte muhtâriyetini te'min edecek ıslahat istemeye kalkışmış, notalar teati edilmiş, Sultan Hamid de o cihete yaklaşmayarak bir affı umumî ilânı ile yetinmiş ve devletlerin arasındaki anlaşmazlıklardan istifâdede kusur etmemişdir.

«Mâhud ihtilâlci patrik İzmirliyan bu Banka vak'ası üzerine azledilip Kudüs'e def edilmişdir...»

İstanbul Ansiklopedisi burada İkinci Sultan Abdülhamidi rahmetle yâd eder (B. Abdülhamid II, cild 1, sayfa 94; Hamidiye Camii Suikasdı).

ERMENİ PATRİKHÂNESİ — (B. Kumkapu Ermeni Patrikhânesi)

ERMEYDANI SOKAĞI — 1934 Belediye Şehir Rehberine göre Taksimin Hacıahmed efendi Mahallesi sokaklarından; Sahancı Sokağı ile Ateşböceği Sokağı arasında uzanır, Dev Süleyman Sokağı ile dört yol ağzı yaparak kesişir, 1934 B.Ş.R. Pafta 19/182); yerine gidilip bu satırların yazıldığı sıradaki durumu tesbit edilemedi. (1968).

ERNAR (Ege) — Tiyatro aktörü, rejisör; İstanbulda doğdu, tiyatroya karşı ilgisi çocuk iken başladı, amatör topluluklar kurdu, Galatasarayı Lisesinde okurken birçok o-

yunda oynadı, Özel Kadıköy Tiyatrosunda «Konserve Asker»i sahneye koydu ve aynı piyesde oynadı, Fransaya giderek tiyatro tahsili yapdı, Genar Tiyatrosunda «Hizmetciler»i sahneye koydu. Hayatı hakkında başka bilgi edinilemedi.

Bibl.: Ses Mecmuası, 1967.

EROĞLU (Veli) — 1966 yılında Tophânede kaldırım kabadayısı fidesi onüç yaşında bir oğlan; Kabadayının binbir çeşidini yetiştirmiş, görmüş olan İstanbulda yaş küçüklüğü ile rekor kırmış bir çocuk; Tophânenin hezele hayta güruhu arasında «Kara Veli» yahud «Külhanbey Veli» diye tanınmış ve aslı Sivaslı olan bu çocuk, elbet ki uygunsuz takımının kanadı altında yetişmiş, yüzünün ismet ve iffet nikabı yırtılarak yaşından ve vücud yapısından umulmayacak cür'etle semtinin turfanda şöhretlerinden olmuşdur; Yüksekkaldırımdaki genel evler civârında elinde 24 santimlik bir bıçakla kabadayı - haraccı taslakcılığı yaparken yakalanmış, zâbıtaca tescil edildikden on gün sonra da 34 yaşındaki bir tombalacıyı çakı ile kalçasından vurarak yaralamışdır; vak'aya «Bu semtde kimin fazla sözü geçer» çekişmesi sebeb olmuş, Külhanbeyi Kara Veli, yaşına boyuna bakmayarak: «Heeeyt!... geliyorum.. kolla kendini!..» diye bir nâra atıp koca adamı vurup yere devirmişdir (ekim 1966)

Burhanettin OLKER

EROĞLU SOKAĞI — Fatih ilçesinin Karagümrük bucağının Hatice Sultan Mahallesi sokaklarından; Hacı Muhiddin Camii Sokağı ile Fevzi Paşa Caddesi arasındadır (1934 Belediye Şehir Rehberi, Pafta 7/88). Fevzi Paşa Caddesi tarafından gelindiğine göre bir araba geçecek genişlikde bir kısmı asfalt döşenmiş iken bozulmuş, bir kısmı kabataş döşeli iken toprak yol olmuş bakımsız bir sokakdır. Telle çevrilmiş bir arsa gerisinde Mihrimah Sultan (Edirnekapusu) Camii görülür. Sokak üzerinde de metrûk, harab Mihrimah Sultan (Edirnekapusu) hamamı vardır (B.: Edirnekapusu Camii, cild 9, Sayfa 4925 Edirnekapusu Hamamı, cild 9, Sayfa 4929). Hacı Muhiddin Camii Sokağı ile olan kavşağı köşesinde bir odun depusu vardır (aralık 1966)

Hakkı GÖKTÜRK

EROİN — (B.: Heroin).

EROL (Celâleddin) — «Gemi İnşaat Yüksek Mühendisi; 1920 de Ankarada doğdu, babasının adı Hamdi, annesinin adı Nefisedir; Kabataş Lisesinde okudu (1938), Glascow Üniversitesini bitirdi (1944); İstinye Tersânesi (1947 - 193) ve Haliç Tersânesi (1953 - 1954) plânlama dâiresi müdürlüğü, Denizcilik Bankası müşâvirliği (1954 - 1956) yapdı; 1956 da tekrar Haliç Tersânesine geçdi; yabancı tezgâhlara sipariş edilen gemilerimizin inşâ murâkıblığında bulundu, bu münâsebetle Japonyaya gitti.» (Kim Kimdir Ansiklopedisi).

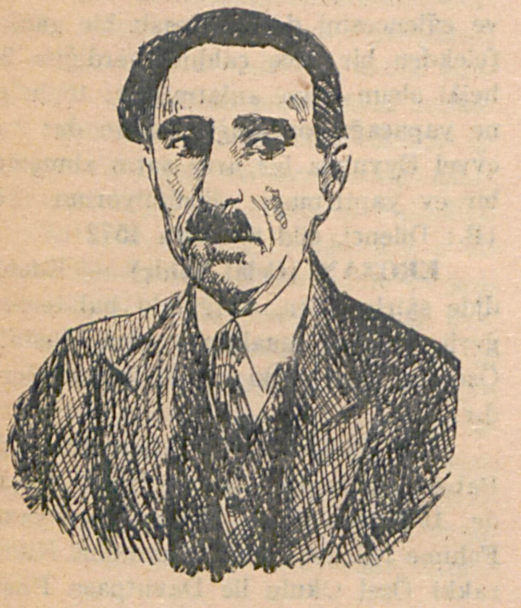
EROL (Safiye) — Muharrir ve felsefe muallimi; Cumhuriyet devrinin ilk yıllarında Türk kadınlığının kalkınması yolunda ön saflarda çalışmış bir sîmâdır; ilk şapka giyen hanımlarımızdandır; millî bayramlarda, inkılâbların senei devriyelerinde nutukları, konferansları ve radyo konuşmaları ile tanınmışdır. Hal tercemesi elde edilemedi. 1964 de vefât etti.

EROL (Tekbacaklı) — 1966 eylülünde Spor-Totoda 13 tutturarak 26000 lira kazanan bir dilenci; o tarihde 35 yaşlarında bulunan Erol aslen İzmirli olup yıllardan beri Eyyub Camii avlusunda dilencilik yapmakda idi; okuma yazma bilmediği için Spor-Toto kuponunu ilkokul öğrencisi bir çocuğa doldurtmuş, parasını aldıkdan sonra bu çocuğu bularak 500 lira bahşiş vermek cömerdliğini göstermişdir; parasının büyük kısmını bankaya yatırdıkdan sonra o gün ilk işlerinden biri bir hanımı evine götürerek sabaha kadar eğlenmek olmuş, ve eğlencesini de: «Esaslı bir gaco buldum, felekden bir gece çaldım, verdiğim 200 papel helâl olsun» diye anlatmışdır; toplu parası ile ne yapacağı sorulduğu zaman da: «İki sene evvel Eyyubda bir arsa satın almışdım, oraya bir ev yaptırmayı düşünüyorum» demişdir. (B.: Dilenci, cild 8, sayfa 4572).

EROZAN (Celâl Sâhir) — Edebiyatı Cedîde şâirlerinden, aşağıdaki hal tercemesi değerli edebiyat muallimlerinden Mustafa Nihad Özön'ün tam yetki sâhibi kaleminden çıkmışdır:

«29 Eylül 1883 de İstanbulda doğmuşdur. Babası Podgoriçeli İsmail Hakkı Paşa; annesi de, 1908 den sonra birkaç piyes yazmış olan Fehime Nüzhet Hakkı Hanımdır. Nümunei Terakki Özel Okulu ile Davutpaşa Rüştiyesinde ve Vefa İdâsîsinde okudu. Hukuka kaydolunmuş ve iki sene devam etmişse de tamamla-

mamıştır. Erken çağda manzumeler yazmıya, bunları bazı dergilerde bastırmıya başladı. Gündelik Sabah gazetesine de bir iki küçük hikâye yazdı. Mehmed Rauf ve Halid Ziya Uşaklıgil ile tanışması üzerine, o sıralarda Faik Âli Ozansoy'un kullandığı «Zâhir» adına benzeterek kendi de «Sâhir» adını aldı ve 1899 sonlarına doğru Serveti Fünun dergisinde manzumeler yayınlamaya başladı. Bu suretle Edebiyatı Cedide topluluğunun en genç şairi oldu. Manzumelerinin genel konusu aşk ve kadındı. «Kadınlar olmasa öksüz kalırdı eş'arım» mısraı bir kitabının ilk sözleri arasındadır. «Feminist şair», «şair-i nisaî» sözleri onu hem karakterleştirmek, hem kendisiyle alay etmek için kullanılır tâbirler olmuştur. 1908 den sonraki serbestlik zamanında bazı dergilerin çıkarılmasına yardımda bulundu, kendi de dergi çıkarma işine girişti, bu arada bazı manzumeler de yazdı. «Fecr-i Âti» adlı edebî encümen toplantısının reisliğini yaptı, Musavver Muhit dergisinin yazı işleriyle uğraştı, Demet adiyle bir kadın dergisi çıkardı. 1910 da Selânik'te Ziya Gökalp kılavuzluğu ile başlıyan «Yeni lisan» hareketleriyle ilgilendi; bir iki yıl sonra Türkçülük hareketi organları olan Türk Derneği ve Türk Yurdu dergilerine yazılar yazdı; bir ara Türk yurdunun idaresine de baktı. Bu arada kendi yazılarında da bazı değişiklikler gösteriyor; eski edasını bırakmamakla

Celâl Sahir Erozan
(Resim: Yaşar Ekinci)

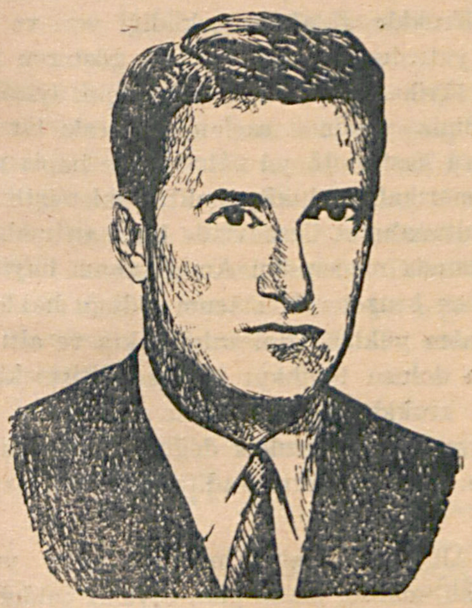
beraber bazı yeni tertip manzumeler de yazıyordu. «Buhran», «Beyaz Gölgeler» ve «Siyah Kitap» adiyle manzumelerini toplayıp 1909 - 1912 arasında üç cilt olarak çıkardı. Bunlar hep ilk yazıları çeşidinden nazım ve nesirlerdir. Öteki yoldaki yazılarını toplamamıştır. İlk Cihan Savaşı sonlarında ticaretle uğraştı; Mütareke zamanında millî harekete İstanbul'da yardımda bulunanlar arasında idi, bir taraftan da gençlerle birlikte onların yazılarını yayınlamak isteğiyle «Birinci, İkinci...» diye numara ile çıkan «Kitapları» yayınlıyordu. 1919 yılında Hakkı Nâşir müstear adiyle İstanbul İçin Mebus Nâmzetlerim» isimli manzum küçük bir kitap da çıkardı.

«Edebiyat-ı Cedidenin en genç üyesi olduğu gibi, bütün ömrünce gençlik işleri ve yeniliklerle beraber bulundu, yakından ilgilendi, hemen her yeni teşekküle yardım etmeyi bir iş edindi. Türk Ocaklarının 1932 de ilgasına kadar bu sahada da daima faal bir rol oynadı; bütün bu hareketlerinde kendisini ihmal etmiş bir durumda kaldı. Büyük Millet Meclisinin üçüncü toplantı dönemi sonlarında Zonguldak Milletvekili oldu. Bu sıralarda yeni Türk alfabesinin tesbiti için kurulan heyete alındı; daha sonra Türk Dili Tetkik Cemiyeti (Türk Dil Kurumu) ne girdi ve edebî dilde konuşulan canlı Türkçenin ve İstanbul şivesinin hâkim olması tezini müdafaa etti. (16 Kasım 1935 de Kadıköyünde vefât etti, 18 kasım günü bir şâir ve mebusun şânına lâyık törenle Bakırköy Mezarlığına defnedildi)» (M. Nihad Özön, Aylık Ansiklopedi).

ERSEK (Siyâmi) — Tıb doktoru, operatör; bilhassa göğüs-kalb cerrâhisinde çağımızın büyük hekimi; 1920 de Uşakda doğdu, yüzbaşı Ârif Beyin oğludur, annesinin adı Fehime Hanımdır. İlk ve orta tahsilini İzmir'de yapdı; İstanbul Lisesinde okudu ve 1938 de diploma alarak İstanbul Tıb Fakültesine girdi. 1942-1944 yıllarında İstanbul Tıb Fakültesinin Anatomi Enstitüsünde ücretli yardımcı asistanlık yapdı; 1944 yılında Tıb Fakültesinden diploma aldı ve Anatomi Enstitüsü asistanlığına tâyin edildi ve az sonra 1. Cerrâhî Kliniği asistanlığına nakledildi; 1947 de ayni kliniğin baş asistanı ve az sonra genel cerrâhî uzmanı oldu; 1948 eylülünde İngiliz Kültür heyetinden temin edilen burs ile İngiltereye gitti, altı aydan fazla kalarak (mart

1949) anestezi ve göğüs cerrâhisi üzerindeki bilgi ve görgüsünü arttırmak üzere hastahânelerde çalışdı. Yurda döndüğünde askere çağırıldı, askerliğini yedek subay olarak Gölcük Hastahânesi Cerrâhî Servisinde yapdı (kasım 1949 - eylül 1950).

1950 de Teşvikiye Sağlık Evinde, Türkiyede ilk defa olarak veremli bir sol akciğer ameliyatı yapdı.

Operatör Siyâmi Ersek
(Resim: Yaşar Ekinci)

1951 de Heybeliada Sanatoryomunda mütehassıs muavin olarak tâyin edildi; 1953 ağustosunda aynı sanatoryomun cerrâhî mütehassıslığına terfî etti. 1956 şubatında ek görev olarak Uludağ Sanatoryomu Başhekimliği ile operatörlüğüne tâyin edildi. 1957 de yine ek vazife olarak Süreyyapaşa Sanatoryomu göğüs cerrâhisi servisi direktörlüğüne tayin edildi. 1961 de Heybeliada Sanatoryomu operatörlüğünden Haydarpaşa Göğüs Hastalıkları Hastahânesi operatörlüğüne nakledildi; aynı yıl içinde İstanbulda göğüs cerrâhisinin merkezi hâline getirilen bu hastahânenin başhekimliğine tâyin edildi; yine o yıl, Uludağ Sanatoryomundaki baş hekimliği, ilmî ve idarî müşavirliğe tebdil edildi.

1961 kasımında İstanbul Tıb Fakültesinin Genel Cerrâhî Doçentliği unvânını kazandı, 1964 de göğüs cerrâhîsi ihtisas diploması aldı; 1965 şubatında Süreyyapaşa Sanatoryomu göğüs cerrâhisi servisi direktörlüğünden istifâ etti.

1948, 1953, 1956, 1959 da İngiltere, Fransa, Almanyada, 1959 da İsveç, 1960 da Rusya ve Hollandada meslekî tedkik gezileri yapdı.

1960 yılına kadar yapdığı akciğer ameliyatları üçbine yakındır. Milletlerarası cerrâhî ve Tüberküloz Cemiyetlerinin, bu arada «Union International contre La Tuberculose» Cemiyetinin üyesidir. İngilizce ve Fransızca bilir. Fransızca, İngilizce ve Almanca meslekî yayınları vardır.

Siyâmî Ersek 1966 senesi nisan ayında 34 yaşında bulunan Güner Dikmen adında evli bir kadına 5,5 saat süren bir kalb ameliyatı yapmış ve ameliyat büyük başarı ile sona ermişdir. Bu ameliyatda hastanın kalbine 13.500 lira değerinde 3 plâstik kapak takılmışdır ki bu konuda yalnız Türkiyede değil, Avrupada yapılmış ilk ameliyatdır. Böyle bir ameliyatın Amerikadaki ücreti 250.000 lira iken Siyâmi Ersek ameliyatını meslek aşkına, insanlık hizmetine yapmışdır.

Devlet Demir Yolları İdâresinde bir memur zevcesi ve 11 yaşında bir oğul sahibi olan ümidsizlikle intiharı bile düşünmüş ölüme mahkûm genç hasta kadını 45 gün sonra sihhat içinde evine yollarken: «Bu kapaklar 60 yıl garantili» demişdir.

Bu satırların yazıldığı sırada Türkiyede ikinci kalb nakli ameliyatını yapmış bulunuyordu (B.: Kalb Nakli Ameliyatı) Kasım 1968.

ERSİN (Mustafa Nazmi) — Bir muhâsib

Mustafa Nazmi Ersin
(Resim: Yaşar Ekinci)

ve son divan şâirlerinden; 1878 de İstanbulda doğdu, tüccardan Hacı Şakir Efendi adında bir zâtin oğludur; iyi bir hususî tahsil görmüş ve Mektebi Küttabda okumuşdur; pek genç yaşında Harbiye Nezâreti kalemine intisab etmiş ve bütün memuriyet hayatı orada geçmişdir; muhâsebat müdürlüğünde, levâzım dâiresi müdürlğnde bulunmuş, Birinci Cihan Harbinde 3. Ordu Menzıl Müfettişliği muhasebeciliği yapmışdır. Emekliye ayrıldıkdan sonra da uzunca bir müddet Dârüşşefaka Lisesinde muhasebecilik yapmışdır; 1942 de vefat etmişdir.

Arabca ve farscayı ana dili gibi bilirdi; şiirleri Mâlûmât Mecmuasında yayınlanmışdır, müretteb dîvânı var mıdır bilmiyoruz. Bilhassa tarih yazmada hüner sahibi idi; aşağıda tarih manzûmesi Göztepe Camii için yazılmışdır:

Hayre mâil muttakî bir sâhibi cûdü sehâ
Himmetiyle eyledi Allah içün kesbi alâ

Sahai imkâne koydu böyle âlî câmii
Gıbta eylerse sezâdır sa'yine ehli ginâ

Göztepe sükkânı çokdan müftekirdi camie
Şimdi gelsin dursun artık cemaat essalâ

Hayr ile bânisini tâ haşredek yâd eylerim
Eyledikce beş vakitde ehli din farzı edâ

Söyledi târihi cevherdârını Nazmi anın
Beyti âtîde idüb ihlâs ile ben de duâ

«Sâ'yini mezkûr ide Mevlâ Mehmed Hâlis'in
Mevkiinde bu muallâ câmii kıldı binâ»
1317 (Rebiülevvel) = (M. 1899)

Erenköy Güneş Koleji kurucusu Nezahet Ege ile kadın yazarlardan Mefharet Ersin bu zâtin kızlarıdır.

Hakkı GÖKTÜRK

ERSİPER (Ali Fuad) — 1961 yılında hırsızlık suçundan yakalanarak İstanbul İkinci Ağır Ceza Mahkemesince sekiz yıl ağır hapse mahkûm olmuş bir şahısdır; hükümden sonra Sultanahmed Cezâevinden bir temyiz lâyihası yazıp göndermiş, bu lâyihada «Emniyet Müdürlüğünde falakaya çekildiği için suçu yüklenmiş bulunduğunu» ileri sürerek lâyihasının başına kendisine atılan falaka dayağının bir de krokisini çizmişdir. Böyle krokili (resimli) temyiz lâyihası Türkiye Adliyesinde ilk defa görülmüşdür. Bu kroki-resimli lâyihanın bir fotokopisini neşreden Hürriyet Gazetesi ayrıca şu satırları yazmaktadır:

«Krokide, falakaya çeklidiği yeri ve falakaya yatırılışını bir şema ile gösteren mahkûm, lâyihasına, «Allah rızası için, iyice tedkik ediniz» şeklinde başlamış ve eski bir mecmuadan kestiği 15 yıl nâhak yere hapis yatan bir Amerikalının hikâyesini de eklemiştir. Hâlen Sultanahmet Cezaevinde bulunan mahkûm, lâyihasında macerasını Amerikalının hayat hikâyesine benzeterek, mâsum olduğu halde, suçu, neden yüklendiğini anlatmakta ve altı parşömen dolusu lâyihayı şöyle bitirmektedir: «Ben, krokide işaret ettiğim falakanın, tuzlu su kovasının ve kızılcık değneklerinin kurbanı oldum. Beni Adaletin kadife elleri kurtaracaktır.»

«Ali Fuad Ersiper'in dört ayrı yerden pardesü, manto, pikap gibi, eşyalar çaldığı tesbit edilmiş ve duruşmada, polis tarafından aleyhinde birçok deliller gösterilmiştir. Bu delilleri reddeden Ersiper, suçu, dayak yüzünden

Ali Fuad Ersiper
(Resim: Yaşar Ekinci)

kabullendiğini bildirmiştir.» (Hürriyet Gazetesi, 1962)

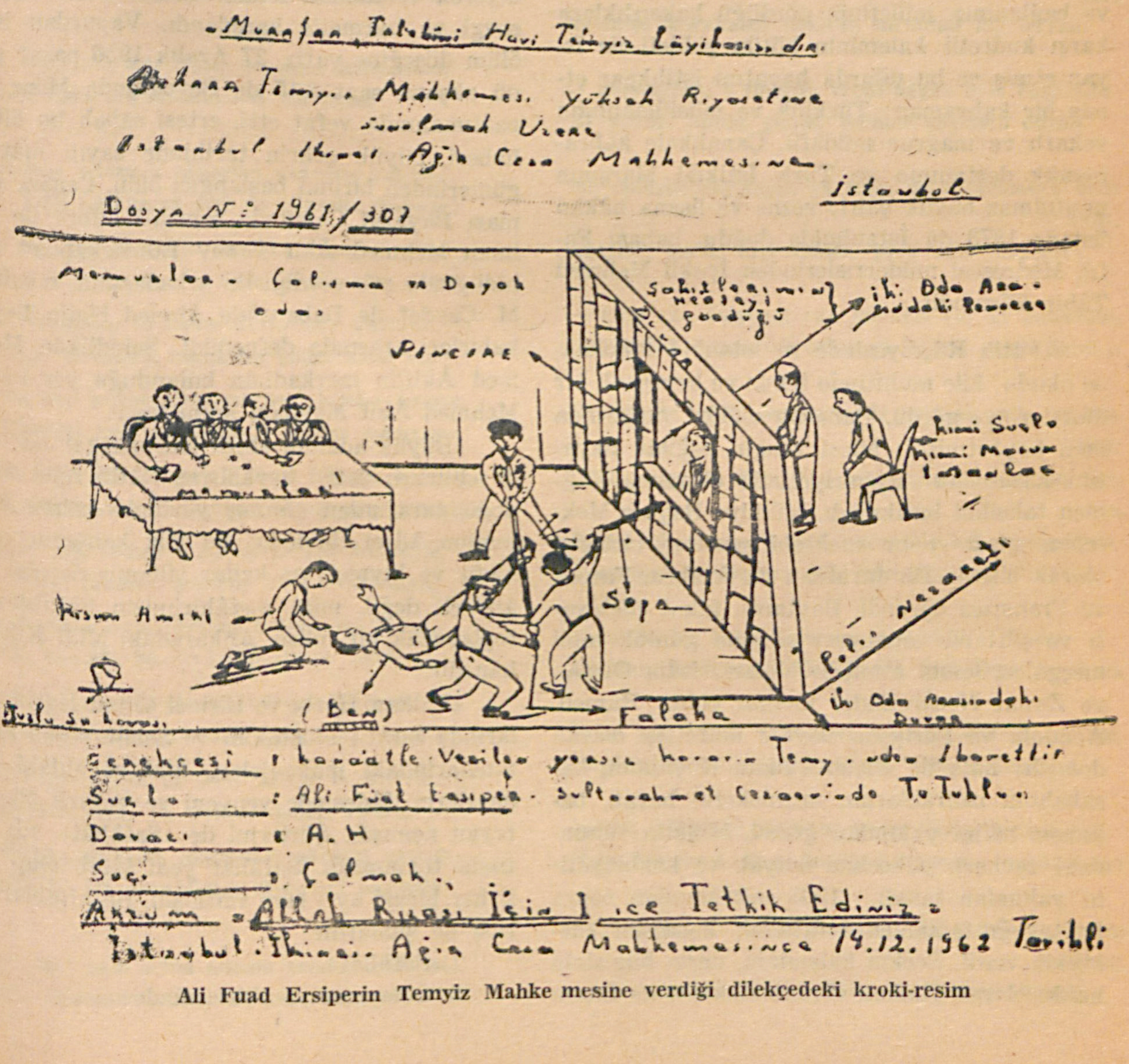
Ali Fuad Ersiper hakkında temyiz kararı öğrenilemedi. Lâyihasındaki kroki-resim kendisi tarafından çizilmiş ise hırsızlıkdan sekiz yıl ağır hapse mahkûm olmuş Ali Fuad Ersiperin şahsında bir sanatkâr heder olmuşdur denilebilir.

Burhaneddin OLKER

ERSOY (Ali Ulvi) — Çağdaş değerli bir karikatürist; 1924 de İstanbulda doğdu, babasının adı Mehmed Azmi, annesinin adı Ferihadır; Üsküdar 19. İlk Okulda, Kadıköy Orta Okulunda, Balıkesir Öğretmen Okulunda okudu (1945); Ankara Gazi Terbiye Enstitüsüne devam etti (1947); karikatürler çizmeye talebelik hayatında başlamışdı, 1947 den sonra tamamen basın hayatına atıldı.

Arkadaş Mecmuasında karikatüristlik (1940 - 1941); Çocuk dergileri ile Türk Kadını dergisinde kapak ve hikâye ressamlığı (1947 - 1949); Kahkaha ve Mizah dergilerinde karikatüristlik (1948 - 1949); Cumhuriyet Gazetesinde karikatüristlik (1950 - 1956) yapdı. Amerikaya giderek New York'da Twentieth Century Fox film şirketinde afiş ressamlığı (1957 - 1959), ve Fieldston Studio'da afiş ressamlığı, Charles Schlaifer Advertisemt şirketinde karikatüristlik ve afiş ressamlığı yapdı (1959 - 1960); memlekete döndüğünde (1960) karikatürist olarak tekrar Cumhuriyet Gazetesinde çalışmaya başladı, bu satırların yazıldığı tarihde (ekim 1968) bu büyük günlük siyasî gazetenin karikatüristi bulunuyordu.

Karikatürlerinin çizgi ve lejandlarında bayağılıkdan daima uzak kalmış değerli bir sanatkârdır.

Ali Fuad Ersiperin Temyiz Mahke mesine verdiği dilekçedeki kroki-resim

Gazeteciler Cemiyeti ve Gazeteciler Sendikası üyesidir. Yüzme, tenis ve futbol sporlarını sever. Sigara tablası koleksiyonu vardır, tablo röprodüksiyonları toplamaya meraklıdır, amatör bir fotografcıdır, batı müziği sever. Bazı karikatürleri Avrupa ve Amerikanın Saturday Evening Post, Look, Punch, Esquire New York Times gibi büyük mecmua ve gazeteleri tarafından iktibas ve neşredilmişdir.

Alev (İpekci) Hanımla evlidir, İhsan Azmi (doğ 1957) adında bir oğlu vardır.

Bibl.: Kim Kimdir Ansiklopedisi.

ERSOY (Mehmed Âkif) — «Samimî duyguları ile âlemi İslâmın çok büyük şâiri; kalbi, felâketli harblerin hâtıraları ile durmadan kanamış ve coşkun feryadlarını tertemiz, pürüzsüz Türkçe ile arşı âlâya yükseltmiş büyük bir vatan şâiri; Türk milletinin asâlet, kudret ve civanmerdliğine bütün varlığı ile inanmış ve bağlanmış, milletinin gördüğü haksızlıklara karşı kudretli kaleminin bütün şiddeti ile isyan etmiş ve bu uğurda hayatını istihkaar etmiş bir kahraman; Türklük ve müslümanlığın vekarlı ve mağrur müdâfii, Çanakkale kahramanlık destanının ve Türk İstiklâl Marşının unutulmaz büyük şâiri; vezne ve lisana hâkim üstad: 1873 de İstanbulda doğdu, babası Fatih Medresesi müderrislerinden İpekli Mehmed Tâhir Efendidir.

«Fatih Rüşdiyesinde ve İstanbul İdâdîsinde okudu; âile muhitinde temiz ve heyecanlı bir dinî terbiye gördü. Babasını ondört yaşlarında iken kaybetmişdi; âilesi zengin değildi, hayatını kazanmak mecburiyetinde olmasına rağmen tahsilini bırakmadı, Mülkiye Baytar Mektebine girdi ve bu mektebi sınıfının birincisi olarak bitirdi. Bir tarafdan da Arabca, Farsca ve Fransızca öğrendi. Baytardı, fakat edebiyatı ve şiiri bir münevver adamın günlük tabiî meşgalesi kabul etmişdi. Mesleği icâbı Orman ve Ziraat Nezâretinde memur oldu. Rumeli, Anadolu ve Suriyede baytar müfettişi olarak dolaşdı; halk ile düşüb kalkdı. Köylünün, kasabalının ızdırablarını, memleketin harab, bakımsız hâlini yakından gördü. Milletin ruhundaki cevheri, yükselme iştiyak ve kaabiliyetini yakından tanıdı. 1908 inkılâbından sonra baytarlığı tamamen bırakarak kendisini edebiyata verdi. Seçkin kaleminin, derin bilgisinin hakkı olarak Halkalı Ziraat Mektebi ile İstanbul Darülfünunun edebiyat muallimliğine tâyin edildi. Şeyhülislâmlık Dâiresinde kurulan ilmî meclise âzâ oldu. Birinci Cihan Harbi mütârekesinin kara günlerinde Millî Mücâdele başlarken Anadoluya geçdi. Birinci Büyük Millet Meclisine Burdur meb'usu olarak girdi. Köy köy, kasaba kasaba dolaşarak, coşkun şiirleriyle, âlimâne konferansları ile, hutbeleri ile, vaazları ile, sözlerine kattığı göz yaşları ile milleti vecd ve heyecanla silâh başına, cebheye koşduran büyük mürşidlerden biri oldu. Zaferden sonra, bâzı fikir anlaşmazlıkları yüzünden sessiz, gürültüsüz, iddiâsız Mısıra gitdi, orada kendisini tamamen ilme verdi. Kahire Üniversitesine Türk edebiyatı profesörü tâyin edildi.

«1936 da ağır hastalandı: «Vatanımda ölmek, vatanımın toprağına gömülmek isterim» diyerek İstanbula döndü. Hakkı olan coşkun sevgi ve hürmetle karşılandı. Vapurdan inip ölüm döşeğine yattı. 27 Aralık 1936 pazar günü akşamı saat 8,15 de Beyoğlunda Mısır Apartımanında vefat etti, ertesi sabah bu ölüm haberi, büyük şehrin tarihinde sayılı mâtem günlerinden birinin başlangıcı oldu. Cenâze namazı Bayazıd Camiinde cemaati kübrâ ile kılınan Mehmed Âkif Ersoy Edirnekapusu Şehidliğinde çok sevdiği iki arkadaşının, muallim M. Cevdet ile Babanzâde Ahmed Naim Beyin kabirleri arasında defnedildi. Şehidlikde Mehmed Âkif'in merkadinin bulunduğu yer hâlen Mehmed Âkif Meydanı adını taşır.

«Büyük adamın ebedî istirahatgâhına tevdi edilirken üstad heykeltraş Râtib Âşir Acudoğu tarafından alınmış yüzünün kalıbı merhumun âilesi elindedir, bu yüz kalıbının yeri, kadir ve kıymeti ne kadar bilinmiş de olsa ve âile eli değil, millî mefâhirimizin hâtıralarını toplayacak bir müze, Ankaradaki Millî Kütübhânedir.

«Balkan Harbi ve Birinci Cihan Harbi yıllarında Sırât-ı Müstakîm ve Sebîlürreşad mecmualarındaki makaaleleri, dinî ve ahlâkî kanaatlerin ifâdesinde yepyeni ve vekarlı bir cereyan açmışdı. Şiirlerini de «Safâhât» adı altında toplamışdı. Safâhât yedi kitab olup şâir her birine ayrı isim vermişdi. Bu kitablar sırası ile şunlardır:

1. Safâhât
2. Süleymaniye Kürsüsünde

3. Hakkın Sesleri
4. Fatih Kürsüsünde
5. Hâtıralar
6. Âsım (Çanakkale Kahramanlığı Destanı bu kitabın bir parçasıdır.)
7. Gölgeler

«İlk altı kitab İstanbulda, sonuncusu olan Gölgeler Mısırda basılmışdır.

«Mehmed Âkif'in Türk irfan âlemine en büyük hediyelerinden biri de Kur'an-ı Kerîm tercümesidir. Ne kadar yazıkdır ki büyük şâirin kalemi ile yapılmış olan bu terceme neşredilmemişdir..» (R.E. Koçu, Elli Türk Büyüğü).

Çanakkale

Şu boğaz Harbi nedir? Var mı ki dünyada eşi
En kesif orduların yükleniyor dördü beşi

Bomba şimşekleri beyninden inip her siperin
Sönüyor göğsünün üstünde o arslan neferin!

....

Ne çelik tabyalar ister, ne siner hasmından
Alınır kal'a göğsündeki kat kat îman

....

Vurulup tertemiz alnından uzanmış yatıyor
Bir hilâl uğruna yâ Rab ne güneşler batıyor!

Ey bu topraklar için toprağa düşmüş asker
Gökden ecdâd inerek öpse o pâk alnı değer.

Ne büyüksün ki kanın kurtarıyor Tevhîdi,
Bedrin arslanları ancak bu kadar şanlı idi.

Sana dar gelmeyecek makberi kimler kazsın,
«Gömelim gel seni târihe..» desem sığmazsın,

«Bu taşındır.» diyerek Kâbeyi diksem başına,
Rûhumun vahyini duysam da geçirsem taşına,

Sonra gök kubbeyi alsam da rid ânâmiyle,
Kanayan lâhdine çeksem bütün ecrâmiyle,

Ebri nisanı açık türbene çatsam da tavan,
Yedi kandilli Süreyyâyı uzatsam oradan,

Sen bu âvîzenin altında bürünmüş kanına,
Uzanırken, gece mehtâbı getirsem yanına,

Türbedârın gibi tâ fecre kadar bekletsem,
Gündüzün fecr ile âvîzeni lebriz etsem,

Tüllenen magribi, akşamları sarsam yarana
Yine bir şey yapabildim diyemem hâtırana!

....

Ey şehid oğlu şehid isteme benden makber
Sana âğuuşunu açmış duruyor Peygamber!

Bülbül

Bütün dünyâya küskündüm.. dün akşam pek bunalmışdım,
Nihâyet bir zaman kırlarda gezmiş, köyde kalmışdım.

Şehirden çıkmak isterken sular zâten kararmışdı,
Pek ıssız bir karanlık sonradan vâdîyi sarmışdı.

Işık yok, yolcu yok, ses yok, bütün hilkat kesilmiş lâl,
Bu istiğrâkıtek bir nefha olsun itmeyor ihlâl.

Muhitin hâli insâniyetin timsâlidir sandım;
Dönüp mâziye tırmandım, ne hicranlar, neler andım!

Çıkarken haşrolub beynimden artık bin müselsel yâd,
Zelâmın sînesinden fışkıran memdûd bir feryâd,

O müstağrak, o durgun vecdi nâgâh öyle coşdurdu
Ki vâdîde bütün giryan eninler çağlayıb durdu.

Ne muhrik nağmeler, yâ Rab, ne mevcâmevc demlerdi!
Ağaçlar, taşlar ürpermişdi, gûyâ sûri mahşerdi.

— Eşin var, âşiyânın var, bahârın var ki beklerdin,
Kıyâmetler koparmak neydi ey bülbül, nedir derdin?

O zümrüd tahta kondun, bir semâvî saltanat kurdun;
Cihânın yurdu hep çiğnense, çiğnenmez senin yurdun.

Bugün bir yemyeşil vâdî, yarın bir kıp kızıl gülşen
Gezersin; hânümânın şen, için şen, kâinâtın şen.

Hazansız bir bahâr isterse şâyed rûhi serbâzın
Ufuklar, bu'di mutlaklar bütün mahkûmi pervâzın.

Değil bir kayde, sığmazsın kanadlandın mı eb'âda,
Hayâtın en muhayyel gaayedir ahrâra dünyâda.

Neden, böyleyse, mâtemlerle eyyâmın perişandır?
Niçin bir damlacık göğsünde bir umman hurûşandır?

Hayır! Mâtem senin hakkın değil:. mâtem benim hakkım;
Asırlar var ki, aydınlık nedir, hiç bilmez âfâkım.

Tesellîden nasîbim yok.. hazan ağlar bahârımda,
Bugün bir hânümansız serserîyim öz diyârımda!

Ne husrandır ki, şarkın ben vefâsız, kansız evlâdı,
Serâpâ garba çiğnettim de çıkdım hâki ecdâdı.

Hayâlimden geçerken şimdi fikrim hecrü merc oldu,
Salâhaddîni Eyyûbîlerin, Fâtihlerin yurdu.

Ne zilletdir ki, nâkus inlesin beyninde Osmânın,
Ezan sussun, fezâlardan silinsin yâdı mevlânın.

Ne hicrandır ki, en şevketli bir mâzi serâb olsun,
O kudretler, o satvetler harâb olsun, türâb olsun!

Çökük bir kubbe kalsın mâbedinde Yıldırım Hânın;
Şenâatlerle çiğnensin muazzam kabri Orhân'ın!

Ne haybettir ki, vahdetgâhı dînin devrilip, taş taş,
Sürünsün şimdi milyonlarla me'vâsız kalan dindaş!

Hesapsız bîgünah işkenceler altında kıvransın,
Serilmiş gövdeler binlerce, yüzbinlerce doğransın,

Dolaşsın sonra islâmın haremgâhında nâmahrem!
Benim hakkım.. sus ey bülbül.. senin hakkın değil mâtem!

İstiklâl Marşı

Korkma, sönmez bu şafaklarda yüzen al sancak
Sönmeden yurdumun üstünde tüten en son ocak.
O benim milletimin yıldızıdır, parlayacak;
O benimdir, o benim milletimindir ancak!

Çatma, kurban olayım, çehreni ey nazlı hilâl!
Kahraman ırkıma bir gül, ne bu şiddet, bu celâl?
Sana olmaz dökülen kanlarımız sonra helâl.
Hakkıdır hakka tapan milletimin istiklâl!

Ben, ezelden beridir hür yaşadım, hür yaşarım.
Hangi çılgın bana zincir vuracakmış? Şaşarım.
Kükremiş sel gibiyim, bendimi çiğner aşarım,
Yırtarım dağları, enginlere sığmam, taşarım.

Garbın âfâkını sarmışsa çelik zırhlı duvar,
Benim îman dolu göğsüm gibi serhaddim var.
Ulusun, korkma.. Nasıl böyle bir îmânı boğar
Medeniyet dediğin tek dişi kalmış canavar!

Arkadaş! Yurduma alçakları uğratma sakın!
Siper et gövdeni, dursun bu hayâsızca akın.
Doğacakdır sana va'dettiği günler Hak'kın,
Kim bilir, belki yarın, belki yarından da yakın!

Basdığın yerleri toprak diyerek geçme, tanı..
Düşün altındaki binlerce kefensiz yatanı.
Sen şehid oğlusun, incitme, yazıkdır atanı;
Verme dünyâları alsan da bu cennet vatanı.

Kim bu cennet vatanın uğruna olmaz ki fedâ?
Şühedâ fışkıracak, toprağı sıksan, şühedâ.
Cânı, cânânı, bütün vârımı alsın da Hüdâ
Etmesin, tek, vatanımdan beni dünyâda cüdâ!

Rûhumun senden, İlâhî, şudur ancak emeli,
Değmesin mâbedimin göğsüne nâmahrem eli.
Bu ezanlar, ki şahâdetleri dînin temeli
Ebedî yurdumun üstünde benim inlemeli..

O zaman vecd ile bin secde eder varsa taşım,
Her cerîhamdan, İlâhî, boşanıp kanlı yaşım
Fışkırır, rûhi mücerred gibi yerden nâşım,
O zaman yükselerek Arş'a değer belki başım.

Dalgalan sen de şafaklar gibi ey nazlı hilâl!
Olsun artık dökülen kanlarımın hepsi helâl.
Ebediyen sana yok, ırkıma yok izmihlâl
Hakkıdır hür yaşamış bayrağımın hürriyet,
Hakkıdır hakka tapan milletimin istiklâl!

Ahmed Bülent REK

Mehmed Âkif'in ölüm haberi üzerine Türk basınında çıkan yazılar — «Evvelki gün, Beyazıt camiinin arkasındaki «musalla» taşında tabutuna el bağlandı. «Nazlı hilâl» omuzunda idi. Üniversite kapısından genç bir kalabalık akıyor ve meydanda birikiyordu. Arada memleketin tanınmış adamları da var. Her yüzde, canevinden vurulmuş insanların acısı seziliyor.

«Bir aralık bu insan denizi çalkandı ve tabut, başlar üstünde al bir dalga gibi yükseldi. Cenaze otomobili, ağzını açmış, bekliyordu. Gençler vermediler. Omuz üstünü de az görerek el üstüne aldılar. Tabutun altında üç dört nesil birleşmişti. Soğuktan morarmış yüzlerce parmak üstünde Mehmed Âkif taşınıyordu.

«Ayaklarda sevginin kanadı, ellerde say-

gının gücü ile meydan yürüdü; sokaklar yürüdü; Şehzadebaşı, Saraçhane, Fatih, Edirnekapu önümüzden gelip geçti ve ansızın kendimizi surun dışında, servilerin altında bulduk.

Mehmed Âkif'e gösterilen bu coşkun bağlılık, pek yerindedir. Memleket, kendi uğrunda yıpranan evlâtlarını unutmaz. Büyük şair ise, varlığının bütün değerli taraflarını yalnız vatan için harcamış bir adamdı. Yedi ciltlik «Safâhât» ında kendi derdinden bir satır yoktur. Kendi gönlünü, kendi acılarını bir yana atarak, bütün eserlerine yurdun gururunu, yurdun acısını sindiren büyük feragat karşısında hürmet ve biraz da hayretle eğilmek haksızlık ve insafsızlık olur.

«Edebiyatı Cedide» nin en kuvvetli olduğu günlerde, o da yazıyordu. Memlekette yepyeni bir akış varken, ve bu cereyan etraftan alkışlar toplarken, tek başına kalmak, kolay bir iş değildi. Ancak yollarının sonundaki aydınlığı görebilenlerdir, ki başkalarının izlerinde yürümezler.

«Safâhât» şâiri, sanat bakımından yepyeni bir şahsiyetti. Üslûbunda kimsenin hakkı yoktu. Fikirleri şunun bunun aksi sadası değil, kendi beyninin terkipleriydi. Heyecanında ise eşsizdi. İçi boşalmış kabuk göğüslerin tak tak öttüğü demlerde onun imanla dolu varlığı göklerin sesini verdi.

Balkan savaşının acısını, torunlarımız, onun eserlerinde tadacaklar. Yıkılan ocaklarla parçalanan kardeşlerimizin yasını ilk tutan o olmuştu. Urumellerinin yangınları onun mısralarında parladı, kanlı göç alayları onun hayalinden süzülerek yürekler yaralayıcı acılara büründü.

Son fotağrafından Mehmed Âkif Ersoy

(Resim: Kemal Zeren)

Süleymaniye ve Fatih kürsülerinde yalnız bu toprağın derdini konuşmuş, sade bu vatanın kurtuluş yollarını aramıştı. Anadolu dağlarında Türkün uğuldayan sesine ilk koşan şair odur. Bülbül, İstiklâl marşı bu kara günlerin alevden dokunmuş şiirleri sayılmıyor mu? Hele son yazdıkları arasında gördüğümüz Boğaziçindeki «Mevlûd» manzumesi kadar içli, coşkun ve her tarafı parpar yanan kaç tane şiirimiz var? Çanakkaleye giden şatafatlı heyet arasında o, yoktu; fakat bu şanlı savaş sırtlarının «Homer»i o oldu.

Kaynağı ne olursa olsun, eseri büyük, adamı yaratıcı yapan «heyecan»dır. Bu gönül radyumu ise, o müstesna insanda yaradılışın

bütün cömertliğiyle yığılmıştı. Harcadıkça artıyor. Zenginliği göz kamaştırıyordu.

Ondaki sanat kudretine hiç imrenmedim. Çünkü bu, bence meselâ kanatsız uçmak kadar büyük bir «olmaz»dı. Fakat insanlığına yaklaşmak isteği ömrümün her çağında bir ideal olarak yaşıyacaktır.

Başka söz olmadığı için bugün «Âkif öldü!» diyoruz. Sonsuzluğu eserlerinin büyüklüğünden alan hiç ölür mü? Âkifin Türkçe yaşadıkça anılacağına, dün tabutu altında yan yana dizilen dört neslin büyük kalabalığı şahittir.» (Hakkı Sühâ Gezgin, Kurun Gazetesi).

«... (Âkifin fikirlerini şöyle toplayabiliriz) Garp medeniyetinin iyi nesi varsa, din onları men'edemez; dinin reddettikleri ise, bu medeniyetin seyyieleridir. Biz Tanzimattan beri işte sâdece bu seyyieleri, yahut, zevâhiri taklit edip gelmekteyiz. Siz makine yapınız da isterseniz sini etrafına çömelip elle yemek yeyiniz. Şark şark, garp garptır. İslâm âleminden garp âlemine geçemeyiz. Çünkü bu medeniyetin bütün mâneviyatı hıristiyandır. Biz sosyal prensipleri ve ahlâkı, müslümanlıktan ayrılmıyan bir medeniyete vücut vermeliyiz.

«Tevfik Fikret'in Tarih-i Kadîm şiirini bir küfür saymıştır. Fikret'e verdiği sıfat Zangoç idi. Fikret de ona Monla Sırat adını takmıştır.

«Âkif, şapka kararı çıktığı vakit, onu eline alarak, başı açık rıhtıma geldi ve bir vapura binerek esir ve müslüman Mısıra gitti. Şüphesiz bütün inkılâplarımızın aleyhinde idi. Fakat şurası var ki, fikirlerimize düşmanlığı, onu asla, vatan menfaatine aykırı bir politika içine sürüklememiştir.

«Nihayet, başında şapkası, fakat karaciğerinde kanserle Türkiyeye döndü. — Onun hasretine dayanamadım, diyordu.

«İnandığı Allah'tan, bu Türkiyenin mes'ud ve kuvvetli kalmasından başka hiç bir şey dilemiyerek ölmüştür...» (Falih Rıfkı Atay, Yedi Gün).

«Altı ay evvel İstanbul rıhtımına yanaşan vapurun merdivenlerinden süzülen bir gölgeyi, birdenbire tanımamış, dikkatle yüzüne baktıktan sonra büyük bir faciaya kavuştuğumu anlamıştım. Mithat Cemalin o gün içinden derin ve dikenli bir:

— Eyvah!.. sızmışdı.

«Üstad, Âkif hakikaten erimişti. Fakat çok nikbindi. Memleket havasının kendisine yeniden dirilteceğine inanıyordu ve bu inancını son dakikasına kadar kaybetmedi.

«Hastahanede tedavi edildiği müddetçe; odası, misafirlerle mütemadiyen dolup boşalıyor ve kendisi misafirlerini karşılamaktan ve onlarla konuşmaktan yoruluyordu. Nihayet bu vaziyetin önünü almak icap etti ve üstad, eski ve asîl bir dostunun oğluna ait bir köşke misafir olmıya davet olundu. Köşk Alemdağında olduğu için buranın havasından, suyundan, huzurundan da istifade edecekdi. Alemdağına kavuşmak onu cidden sevindirmişti. Haftada veya on günde bir şehre inerek dostlarını görecek, doktoru ile görüşecek ve tekrar Alemdağına dönecekti, hattâ kışı da orada geçirecekdi:

— Orada, bir ağacın dibine bir halı sererek uzanır, dinlenir, arasıra gezer dolaşır, temiz hava, bol güneş içinde yaşar, ve kendimi toplamıya gayret ederim... diyordu.

«Alemdağı seferleri tevâli ettikçe üstadın sıhhatten düştüğü göze çarpıyor, fakat Alemdağına gitmekten de vazgeçmiyordu. Çünkü orada, senelerce mahrum kaldığı memleket havasını daha bol, daha sâf buluyor, vaktini derin huzur içinde geçiriyordu. Fakat Alemdağından son dönüşü sırasında pek harap bir halde idi. Meş'um hastalığın son ve kat'î hücumlarını yaptığı besbelli idi. Fakat ölümünden iki gün evvel tekrar uzun uzadıya konuştuk. Gerçi dili biraz ağırlaşmıştı ve sözleri biraz zor anlaşılıyordu.

«Nihayet dün, üstadın halinde gündüzden bir tahavvül göze çarptı. Kendisi her zamankinden daha hallice idi. Konuşuyordu, fakat yalnız bırakılmak istemiyordu.

«Akşamlayın yedi buçuktan biraz sonra kısa bir nefes darlığı üzerine her şey bitti.» (Ömer Rıza Doğrul, Tan Gazetesi).

«... Ve nihayet işte Üniversite talebesinin kadir bilen değerli elleri üstünde şerefli bir tabut, Edirnekapuya doğru süzülüp gitti. İstiklâl marşı şairi, bugün şehidlikte inan ve iftiharla dolu bir göğüs gibi kabarmış taze bir toprak yığınından ibarettir ve gençliğin İstiklâl marşını söyliyen sağlam sesi bu mezarın

üstünde bir saygı musikisiyle yükselip yankılanıyor.

«Günler geçecek ve biz yedinci Safâhatın mukaddimesindeki son mısraları hatırlıyacağız:

Yoktur elemimden şu sağır kubbede bir iz
İnler Safahâtımdaki hüsran bile sessiz

«Benim yetişme senelerim, Mehmed Âkif'in Tevfik Fikret'e Amerikan mektebinde vazife aldı diye çattığı ve o yüzden birçok kimselerin Âkif'e şiddetli hücumlarda bulunduğu yıllara rarstgelir. Onun adını ilk defa bu münasebetle duydum. Tevfik Fikreti o sıralarda hiç bir fikrî esaretin gölgesini taşımıyan, yeni, hür ve ileri bir hayatın özlentisini terennüm etmiş bir adam olarak ideal sayıyordum; Mehmed Âkif hakkındaki ilk intibaım, tamamiyle aleyhtedir.

«Seneler geçti; Mehmed Âkif'in eserlerini baştan sonuna kadar okudum; şâirin arûz veznine olan hâkimiyeti, Türkçeyi aruz çerçevesi içinde kullanıştaki ustalığı ilk bakışta göze çarpıyordu; dış mükemmelliği bir edebiyat eseri için elbette iyi bir takdimdir; fakat bu şekil güzelliğinin arkasında asıl insanı saran heyecanları ölçüye sığmıyan engin bir ruhun çarpıntılı musikisiydi. Mehmed Âkif'i okuyan adam, herşeyden önce «Büyük bir şâir» le karşı karşıya olduğunu kabul etmek ve san'atin insanı çekip götüren kudretine teslim olmak vaziyetindedir.

«Safâhât'ın yedi cildini baştan aşağıya kadar saran hava içinde şaire şairlik vasfını kazandırmış bir tapu senedi gibi dalgalanan heyecan, hangi menbalardan kuvvet almaktadır?

«Âkif'in şiirlerinde başlıca üç vasfın hâkimiyeti göze çarpar: İçtimaî, Millî, Dinî.

«Şâir, içinde yaşadığı cemiyetin manzaralarını fevkalâde kuvvetli bir mahallî renkle tasvir etmiştir. İstanbulun fakir ve orta halli sınıfı, bu şiirlerde maddî ve manevî hayatının bütün akışı ile canlı, kuvvetli, elle tutulur, gözle görülür bir şekilde yaşar, dolaşır, düşünür, konuşur, ağlar.

«Mehmed Âkif, san'atin içtimaî bir kıymet olduğunu bilen bir adamdır. Ona nazaran san'at, kökü cemiyetin içinde olan bir varlıktır ve san'atkârın duygu ve düşüncelerini cemiyete aşılamak için kudretli bir vasıtadır.

«Şarkn asırlarca süren tevekkül, infirat, i'tizal, tenbellik, meçhul ve manevî bir kuvvetten yardım ummak ve oturmak şeklindeki tehlikeli alışkanlığını sarsmak için uğraşan şâir, tek bir manzumesinde gönül fantezisine, şahsî derdine, ferdî tahassüse yer vermiyor; şiirlerinde kütleyle meşgul olduğunu, içtimaî yaraları deşmeğe uğraştığını, cemiyete kendi düşüncesine göre yol çizdiğini görüyoruz. Mehmed Âkif bu sahada eşsiz bir san'atkârdır.

«Şairin eserlerinde bulduğum «Millî» olmak vasfını evvelâ şöylece izah edeyim: İçinde yaşadığı cemiyetin hayatını tipik hususiyetleriyle canlandıran yerli malzeme, yerli renk, yerli koku, yerli heyecan ve ifadeyi taşıyan bir san'at elbette millîdir; Mehmed Âkifte bu unsurlar tamamen vardır. Çanakkale ve Anadolu İstiklâl harplerinin göğsümüzü kanatlandıran muazzam heyecanı, ancak onun mısralarından tunçlaşarak ebediyete doğru muhteşem bir âbide halinde uzayıp gitmek imkânını buldu.

«Bu şiirlerin üçüncü vasfı «Dinî» olmaktır; birçok kimseler bunu Âkifte birinci vasıf olarak sayarlar.

«Fatih Camii müderrislerinden İpekli Hoca Tahir Efendinin oğlu, aile içinde sağlam bir İslâm terbiyesi alarak yetiştikten sonra yüksek tahsilini Baytar Mektebinde yaptı; böylece müsbet ilimlerle olan teması Âkif'in İslâmlığını hurafelerden temizlenmiş, iyi ahlâk, içtimaî fazilet, sağlam ve geniş bir dindaşlık sevgisi halinde bir iman kılığına bürümüştü.

«Seneler benim Tevfik Fikret'e olan bağlılığımı azaltmamış, fakat başlangıçta Mehmed Âkif'e karşı duyduğum fena hissimi tamamen gidermiştir.

«Her kıymeti kendi şahsında ölçmek lüzumunu bir kere daha işaret edelim. »(Refik Ahmed Sevengil, Kurun Gazetesi)

Kendi resminin altına şunları yazmışdı:

Şu serilmiş görünen gölgeme imrenmedeyim
Ne saadet?.. Hani ondan bile mahrûmum ben

Daha yıllarca eminim ki hayâtın yükünü
Dizlerim titreyerek çekmeye mahkûmum ben

Çöz de artık yükümün kördüğüm olmuş bağını
Bana çok görme, ilâhî, bir avuç toprağını!

«Bu üç beyit Mehmed Âkif'in son şiirlerinden biri olmuşdur.» (Haber Gazetesi)

Reşid Hâlid GÖNÇ

ERSOY (Mehmed Emin) — Türkiye İstiklâl Marşının yazarı büyük şâir Mehmed Âkif'in oğlu; hayatı kendi itirafları ve bütün teferruatı ile zabt edilerek yazılabilmiş olsaydı, dünya edebiyatında yeri olan İtalyan yazarı Tullio Murri'nin «Kürek Cehennemi» isimli eserinin ayarında dehşet verici bir romanın kahramanı olabilecek kara bahtlı bir adam.

1904 de İstanbulda doğdu; hakkı olan koruyucu baba himâyesini göremedi; Mehmed Âkif'in Anadolu'da millî mücadeleye katılması üzerine 15 - 16 yaşlarında iken İstanbulda tamamen âvâre kaldı, ancak yarım orta tahsil ile kaldı; babasından tevârüs ettiği coşkun şâir heyecanlarına sâhib güzel, yakışıklı bir küçük delikanlı iken uygunsuz İstanbul çapkınları ile düşdü kalkdı; içkiye ve esrara alışdırıldı. Mehmed Âkif'in Türkiyeyi terketmesi üzerine eniştesi Ömer Riza Doğrul'dan da himaye göremedi; askerliğini nefer olarak yapdı ve kıt'asında asîl bir utanma ile Mehmed Âkif'in oğlu olduğunu sakladı. Terhisinden sonra büyük şehir İstanbulun hâneberduşlarından biri oldu. Sabahcı kahvehânelerinde ve hamamlarında yattı, barındı. Yalın ayak dolaşarak şarab veya ispirto ve esrar parası için hammallık yaptığını görenler vardır; 1939 da ilk defa İstanbul zâbıtası tarafından bir esrarkeş olarak yakalandı, akıl hastahânesine sevk edildi, ve gaaliba başka bir suçdan bir müddet de cezâ evinde kaldı. Nihâyet kendisini bulan bir baba dostu tarafından Bursada Atatürk Çiftliği Harasına kâhya olarak yerleştirildi. Evlendi, mazbut bir hayat sürmeye başladı. Fakat bir müddet sonra (1963 - 1964 arasında) işinden çıkarıldı, İstanbula döner dönmez tekrar esrara düşdü; 1966 başlarında zevcesi vefat edince tekrar kimsesiz kaldı, kendisini âdeta intihar kasdı ile içkiye ve esrara verdi. 1966 sonlarında bir kaç ay akıl hastahânesinde kaldı; hastahâneden çıktığında (Kasım 1966) geceleri Tophânede terkedilmiş bir kamyonetin karoserisi içinde yatmaya başladı, ve 24 Ocak 1967 de o karoserinin içinde ölü olarak bulundu.

Mehmed Emin Ersoy
(Resim: Kemal Zeren)

Burhaneddin OLKER

ERSOY (Şahâbeddin) — Tüccar, iş adamı; 1921 de Diyarbakırda doğdu; babasının adı Nâzım, annesinin adı Hediye'dir; ilk ve orta tahsilini memleketinde yapdı, 1939 da Diyarbakır Lisesini, 1946 da İstanbul Üniversitesinin İktisad Fakültesini bitirdi; fakültedeki talebeliği zamanında (1939 - 1942) Ziraat Bankasında çalışdı; 1942 de Doktoroğlu Seyahat Acentesini, 1954 de Doktoroğlu Turistik İşletmeleri Ltd. Şirketini, 1960 da Doktoroğlu Turistik Otobüs İşletmesi Ldt. Şirketini kurdu.

Avrupa ve Amerikada seyahatler yapmışdır. İngilizce bilir; futbol, yüzme ve güreş sporlarını sever. Aylâ (Trak) Hanımla evlidir; Nâzım (doğ. 1954) ve Aydın (doğ. 1959) adında iki çocuğu vardır.

Bibl.: Kim Kimdir Ansiklopedisi

ERSÖZ (Hülyâ) — 1965 ile 1966 arasında «Altın Çocuk Beyrutda» Türk filminde aktör Göksel Arsoy'un yanında baş kadın rolünde oynamış aktris; güzel ve aşırı cinsî câzibeye sâhib bir Macar kızı olup asıl adı Carlo Volay'dır. Film yapıcıları tarafından pek çok teklif almış, bu arada bir ressamla sevişmiş, Hürya Ersöz takma adını almış, aşkı, ve İstanbulda Türk filmlerinde rahat oynamak için Türkçe öğrenmeye başlamış, ve yeni adının

propagandası için de gazete ve dergi fotoğrafcılarına cömertce soyunmuşdur. Fakat Türk polisi bu çıplak resimleri müstehcen bularak 1967 Nisanında Hülyâ Ersöz nâmı diğerle Carlo Voloy'u hudud dışına çıkarmışdır. Bu arada bu güzel Macar kızının casus olduğu da söylenmiştir.

ERSÖZ (Mehmed Süreyyâ) — 1966 yılında Güney Kutbuna ilk defa olarak Türk bayrağı diken bir Türk seyyahı; 1905 de doğdu, serbest teşebbüs yollarında yetişti, İstanbulda taahhüd işleri yaparak servet sâhibi oldu; ve sonra ardı kesilmeyen seyahatlarına başladı, Himalâya Dağlarına tırmanmaya varıncaya kadar dünyanın her tarafını dolaştı ve nihâyet 1966 da Güney Kutbuna gitti; bu seyahatının hâtıraları 22 Mayıs 1966 tarihli nüshasından başlayarak Hürriyet Gazetesinde yayınlanmıştır. Hayatı hakkında başka bilgi edinilemedi.

ERSÖZ (Selmâ) — Ses sanatkârı; 1939 da İstanbulda doğdu; Ali Ersöz adında serbest bir iş adamının kızıdır, annesinin adı Cemiledir; Kızıltoprak İlkokulunda, Erenköy Kız Lisesinde okudu; okul müsâmerelerinde söylediği şarkılarla dikkati çekti, yakınlarının ve hocalarının teşviki ile 1954 de İstanbul Belediyesi Konservatuvarına girdi; 1959 da oradan diploma alarak aynı yıl ses sanatkârı olarak İstanbul Radyosuna girdi. 1966 da İstanbul Belediyesi Konservatuvarı Türk Musikisi İcrâ Heyetine katıldı. Radyo ve Konservatuvar gibi sanat mahfillerinin mütevâzı aylıklarını, park ve gazino sahnelerinin temin ettiği kazanca tercih eden bir sanatkâr oldu.

Hakkı GÖKTÜRK

ERTAYLAN (İsmail Hikmet) — «Muallim, profesör, edebiyata ait tedkikleri ile tanınmış muharrir; 1889 da İstanbul'da Beylerbeyinde doğdu, Reşad Bey adında bir İstanbul kibarının oğludur; Galatasaray Sultanîsinde okudu (1908) 1911 de Mülkiye Mektebini bitirdi; Tevfik Fikretle birlikde Tanin Gazetesinde, Galatasaray Sultanisinde ve Amerikan Kollejinde çalışdı; Kadıköy Sultanisinde edebiyat muallimliği yapdı, Matbuat Müdürlüğü mümeyyizliğinde bulundu, dâvet üzerine Azerbaycana giderek Bakû Üniversitesi ve Pedagoji Enstitüsünde dört sene kadar edebiyat tarihi profesörlüğü yapdı; dönüşünde Ankara Kız Lisesi Müdürü, Atatürk Enstitüsü edebiyat muallimi ve Dil Encümeni âzası oldu. Kıbrıs Türklerinin hükûmetimizden bir lise müdürü istemesi üzerine Maarif Vekâletince Kıbrıs'a gönderildi ve uzunca bir zaman Kıbrıs Türk Lisesi müdürlüğünde bulundu. Dönüşünde Maarif Vekâleti müfettişi oldu ve bir müddet sonra Afganistan'a maarif müşâviri olarak gitti; bu vazifede de dört yıl bulunarak dönüşünde Hindistanı dolaşdı; ve İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesinde profesör oldu.

«Suad Fâhir takma adı ile manzûmeler ve nesirler yazmışdır. Bir ara Düşünce adı ile bir mecmua çıkarmış ve bunun bir nüshasını Tevfik Fikret'e tahsis etmişdir.

«Eserleri: Vuslatı Memnûa (Roman); Kır Çiçekleri (Çocuklar için şiirler); Beynamazın Otuzüç Gecesi (Hikâye); Ateş olur da Yakmaz mı (Hikâye); Yunan Edebiyatı Tarihi; Ziya Paşa, hayatı ve eserleri; Türk Edebiyatı Tarihi (4 cild, Azerbaycanda basılmış); Azerbaycan Edebiyatı Tarihi (2 cild, Azerbaycanda basılmış)» (İ. A. Gövsa, Türk Meşhurları).

18 Aralık 1967 de vefat etti, Rumelihisarı kabristanına defnedildi.

ERTEGÜN (Mehmed Münir) — Hukukcu ve diplomat, Türkiye Cumhuriyeti büyük elçilerinden; hayatı hakkında aşağıdaki makale ünlü gazeteci ve yazar Sâdun Galib Savcı'nındır:

«Evkaf Nezâreti muavinliğinde bulunmuş Nasûhizâde Cemal Beyin oğludur; 1882 de İstanbul'da doğmuşdur; o zamanki tahsil derecelerine göre iptidaî, rüşdî ve idadî tahsillerini bitirdikten sonra babası kendisini ticaret mesleğine sokmak istemiş ve bu maksatla bir tacirin yanına kâtip olarak vermiştir. Fakat o, tahsile devam etmek istiyerek babasını ikna etmiş ve Hukuka girmiştir.

«İstanbulda Hukuk tahsilini tamamlıyan Münir Ertegün 1909 tarihinde devlet hizmetine girmiş ve otuz beş yıl muhtelif mevkilerde dürüstlük, yurt ve vazifeseverlikle önemli hizmetlerde bulunmuştur. İlk memurluğu, Hari-

ciye Nezareti İstişare Odası Mülâzimliğidir. Ondan sonra sırasiyle Âyan Meclisi Mütercimliğinde, Hariciye Nezareti İstişare Odası Muavinliğinde ve Müdürlüğünde bulunmuş, 1913 de Babıâli Hukuk Müşavirliğine tayin olunmuştur. Bu son vazifede iken 20 İkincikânun 1918 tarihinde Hukuk Müşaviri sıfatiyle Brest Litovsk sulh müzakeresine, 28 nisan 1920 de Paris'te ikinci defa toplanan sulh konferansına mütehassıs olarak iştirâk eylemiştir. 3 Birincikânun 1920 tarihinde Babıâli hükûmeti adına Ankaraya giden hey'et-i mahsusaya dahil bulunuyordu. O tarihten itibaren Millî Hükûmet emrinde vazife almış, 1921 de Hukuk Müşaviri, 1924 de Hukuk Başmüşaviri olmuştur. Bu vazifede iken 1923 de Lozan Konferasında Hukuk Müşaviri sıfatiyle değerli hizmetlerde bulunmuştur. 19 Şubat 1925 tarihinde Bern Orta Elçiliğine tayin edilen Münir Ertegün, gerek Lozan konferansındaki mesaisiyle ve gerek Bern Orta Elçiliğinde iken Milletler Cemiyeti teşkillerinde gördüğü vazifelerle milletlerarası çapta bir hukukçu olarak kendisini tanıtmıştır. Münir Ertegün, Bern'den sonra 1930 da Paris Büyükelçiliğine, 1934 de de Vaşington Büyük Elçiliğine nakledilmiş ve ayrıca Meksika hükûmeti nezdinde de hükûmetimizi temsil etmiştir.

«Vaşington Büyük Elçiliğinde on sene bulunmuş, Türkiye - Birleşik Amerika arasında iyi dostluk münasebetlerini yalnız devam ettirmekle kalmayıp bu münasebetleri her gün biraz daha kuvvetlendirmeği başarmışdır; kordiplomatikde âlim bir devlet adamı, ve kâmil bir insan olarak tanınmışdır.

«Birinciteşrin 1944 sonlarında bir kalp hastalığından Vaşington Büyük Elçilik binasında tedavi altına alındı, fakat kurtulamıyarak 11 İkinciteşrin 1944 de vefat etti.

«Millet ve hükûmetine yaptığı hizmetler dolayısiyle Büyük Millet Meclisi tarafından beyaz şeritli İstiklâl Madalyasiyle de taltif edilmiş bulunan Münir Ertegün'ün vefatı memleketimizde olduğu kadar Birleşik Amerika Devletlerinde de derin ve umumî bir teessür uyandırdı. Birleşik Amerika Cumhurreisi, Cumhurreisimiz İsmet İnönü'ye gönderdikleri taziye mesajında bu teessürü: «Bu memleketteki Büyük Elçiniz ve şahsî dostum Mehmet Münir Ertegün'ün vefatı münasebetiyle en samimî tâziyelerimi takdim eylerim. Müşarünileyhin buradaki değerli hizmetlerinden iftihar duymalısınız. Büyük Elçi Ertegün'ün şahsî istikametini ve asîl ve müşfik ruhunu takdir etmeği öğrenmiş olan Amerika hükûmeti erkânı uğradığınız ziyaa iştirak ederler. Böyle güzide bir Türk vatandaşının ve memurunun vefatı karşısında memleketimde duyulan derin teessürü size ve sizin vasıtanızla Türk hükûmet ve milletine büyük hüzün içinde iblâğ ediyorum» diye ifade etmiştir.

Diğer taraftan Şikago'da toplanmış Milletlerarası Sivil Havacılık Konferansı Reisi Berlde 11 İkinciteşrin 1944 celsesinde söz alarak, Vaşingtondaki Kordiplomatiğin duvayeni olan Ertegün'ün ölümünden duyulan derin teessüre tercüman olmuş, Ertegün'ün konferans âzası arasında pek çok dostu bulunduğunu hatırlatmıştır. Rahmetli Münir Ertegün'e Amerika hükûmeti tarafından — ecnebilere ender gösterilen bir cemile olarak — muhteşem askerî cenaze töreni yapılmış ve nâşi muvakkaten Birleşik Amerika Devletlerinin millî mezarlığı olan Arlington'a defnedilmiş, orada on dokuz topun üç salvo ateşiyle selâmlanmıştır. Bir müddet sonra da oradan alınarak Türkiyeyi ziyarete gelen Missuri zırhlısı ile vatana getirilmiştir.» (Sadun Galib Savcı)

ERTEGÜN KARDEŞLER (Ahmed ve Nasûhi) — 1934 den 1944 yılına kadar on sene Türkiye Cumhuriyetinin Vaşington Büyük Elçiliğinde bulunmuş seçkin devlet adamı Mehmed Münir Ertegün'ün oğulları; Amerikada yerleşmişler, iş hayatına atılmışlar, dünya plâk sanâyiinde çok önemli yer almış ve bilhassa caz ve popüler müzik alanında satışı dünya rekoru kıran «Atlantic» firmasının sâhibleri olmuşlardır.

Nasûhî Ertegün ayrıca müzik profesörü olarak da tanınmışdır; iki kardeş caz ve popüler müzikde pek san'at kabiliyetleri keşfederek onları büyük şöhretlere ulaştırmışlardır; Bobby Darin, Ray Charles, Sonny ile Cher bunların arasındadır.

Amerikadaki Türk dernekleri ile çok yakından temas hâlinde olan Ertegün kardeşler, büyük elçi babalarının yerini sanat elçileri olarak almışlardır; bu satırların yazıldığı sırada Atlantic firması ünlü şarkıcı Herbi Mann'a

üç meşhur Türk melodisini, «Yavuz Geliyor Yavuz», «Doktor» ve «Üsküdara giderken» türkülerinin İngilizce plâklarını hazırlatıyorlardı; yılın en başarılı plâklarını seçerek mükâfatlandıran Plâk San'at ve Bilimleri Akademisi 1965 de Nasuhî Ertegün'ü başkan seçmişdir.

Bu iki kardeşin hal tercemeleri maalesef elde edilemedi.

Bibl. : Milliyet Gazetesi

ERTEKİN (Ali) — 1948 de Türkiyeden Komünist Bulgaristana adam kaçırmak için kurulmuş bir şebekenin adamı: bu şebekenin delâleti ile önce Bulgaristana kaçarak oradan Rusyaya geçecek olan komünist yazar ve şâir Sabahaddin Aliye kaçırma kılavuzluğu yaparken 1 Nisan 1948 gününün gecesi Kırklareli Vilâyetinde Bulgar hududu yakınında Üsküblü Mer'asından Sazlı Dere kenarında bir orman içinde Sabahaddin Aliyi başına odunla vurmak suretiyle öldürmüşdür. Maktulü ana doğması çırıl çıplak soyarak cesedini dereye atmış ve parası ile esvab, çamaşır ve sâir eşyasını gasb ile İstanbula dönmüş, Sabahaddin Aliyi Bulgaristana geçirdiğini söyliyerek şebeke elebaşısı Yanbolulu berber Hasandan da ayrıca 200 lira kılavuzluk ücreti almışdır. Bu cinâyet Bulgaristana adam kaçırma şebekesinin İstanbul polisi tarafından ele geçirildiği 1949 yılı ocak ayına kadar on ay mechul kalmış ve Sabahaddin Alinin öldürüldüğü, şebeke efrâdı arasında tevkif edilen Ali Ertekinin cinâyetini îtirâfı üzerine meydana çıkmışdır.

Ali Ertekin
(Resim: Yaşar Ekinci)

Yugoslavya mühâcirlerinden olan Ali Ertekin o tarihde 40 yaşlarında bir adamdı; İstanbulda Anadoluhisarında Yenimahallede oturmakda, evli ve bir çocuk sâhibiydi; orta boylu, geniş omuzlu, iri kemikli, çatık kaşlı, sert bakışlı bir adamdı; Türkiyeye 1939 yılında gelmişdi; o yıllarda Cumhuriyet Gazetesinin zabıta muhabirliğini yapıyordum, gazetem adına bu mühim cinâyeti de ben tâkib ettim; Ali Ertekin, Kırklareli savcısının huzurunda bana vak'ayı şöyle anlatmışdır, ve cinâyeti para ve mal gasbı için işlemediğini, vatanına ihânet etmek kasdında bir adam karşısında bulunduğunu anlayarak, onu Türkiyeye hizmet yolunda öldürdüğünü iddiâ etmişdir:

«1945 senesinde bir kaçakçılık suçundan hapse düşmüştüm. Orada berber Hasan Tural ile tanışdım. Bu adam bana dostluk göstermiş ve: — Bir gün işsiz kalırsan, benim Edirnekapıdaki dükkânıma uğramayı unutma... demişti. Hapisten çıktıktan sonra uzun zaman iş bulamamıştım. Bundan dokuz on ay evvel bir gün aklıma Hasan geldi. Kalktım, kendisine gittim ve işsiz olduğumu anlattım. Hasan, Bulgaristana adam kaçırmak üzere bir şebeke kurduğunu, benim de hudud yollarını çok iyi bildiğimi (?) söyliyerek, bu işi teklif etti ve çok kısa zamanda zengin olacağımızı ilâve etti. Çoluk çocuğum sefil vaziyette idi. Ümidsizdim, kabul ettim. İki gün sonra buluşmak üzere ayrıldık. Tayin edilen günde buluştuk. Hasan beni köprü üstüne getirdi. Kadıköy iskelesinde bir müddet bekledik. Vapurdan çıkan yolcular arasından sonradan isminin Sabahaddin Ali olduğunu öğrendiğim şahıs bize doğru geldi. Hasan, onun, peynir tüccarı olduğunu, kamyonla Kırklareli tarafından mübayaatta bulunduktan sonra Bulgaristana kaçacağını, evvelden söylemişti. Biraz konuştuk. Bir kaç saat sonra kamyona bindik. Şoför mevkiinde Ahmed bulunuyordu. O gün geç vakit Kırklareline vardık.

Peynir tüccarı olarak tanıdığım Sabahaddin Ali, kamyonu İstanbula gönderdi ve biz, geceyi bir otelde geçirdik. Ertesi günü onu Bulgaristana geçirmek üzere hududa doğru

yola çıktık. Hudud karakollarının bulunmadığı yerleri iyi biliyordum. Zaten, Kırklareli ile hudud arasında pek fazla mesafe yoktur. Kimseye görünmeden Üsküp mer'ası ile Sazlıdere arasındaki ormana geldik. Bulgar hududu, artık karşımızda idi. Hududdan geçebilmek için vaktin gecikmesini, uyku zamanının bir hayli ilerlemesini beklemek icabediyordu. Zaten akşam olmuştu. Dere kenarında kimsenin göremiyeceği bir yere oturduk. Kendisiyle tanıştığım saattenberi benimle hemen hemen hiç konuşmamış olan bu meçhul adam, orada bülbül kesilmişti. Bir çocuk gibi seviniyor, ellerini birbirine vurarak, dudaklarını şaplatarak şöyle konuşuyordu. Bu arada, Bulgaristandan Moskovaya geçeceğini söyledi, orada kuracağı teşkilâttan bahsetti ve yakında Ruslarla birlikte Türkiyeye döneceğini söyledi. Bir kaçakçı olduğum halde âsâbım bozuldu. O hâlâ sevinçli sevinçli konuşuyor, menfur hayallerinden bahsediyordu. Nihayet kararımı verdim: Onu öldürmeli idim.

Vakit bir hayli ilerlemişti. Sabahaddin Ali, kendisini saati gelince uyandırmaklığımı tenbih ederek meşin ceketi içine büzüldü ve uykuya daldı. Yanıbaşımda duran bir odun parçasını başına vura vura öldürdüm..» (1960).

(Vak'anın adlî safhası, Ali Ertekinnin ve onun mensub olduğu şebekenin âkibetleri izlenemedi; İst. An.)

Ferdi ONER

ERTEM (Sadri Edhem) — Gazeteci; felsefe muallimi, politika adamı; 1900 de İstanbulda doğdu, bir binbaşının oğludur; askerî rüşdiye ve İdâdîde, Üsküb Sultanîsinde okudu; İstanbul Dârülfünunu Edebiyat Fakültesinin Felsefe şubesinde talebe iken Anadoluya geçerek İstiklâl Harbine katıldı; Ankarada Hâkimiyet-i Milliye, Yeni Gün gazetelerinde çalışdı, Cumhuriyetin ilk yıllarında 1925 - 1926 arasında İstanbula geldi; yarım kalmış yüksek tahsilini tamamladı ve orta mekteblerde, liselerde muallimlik yapdı, gazeteciliğe de İstanbulda devam etti; uzunca bir zaman Vakit'de çalışdı, Son Telgrafın baş muharrirliğini yapdı. 1939 da Cumhuriyet Halk Partisi adayları arasında Kütahyadan milletvekili seçildi; muhtelif gazetelerde yazılarına devam etti, 1943 de milletvekili iken Ankarada kalb sektesinden öldü.

Kitab hâlinde yayınlanmış eserleri şunlardır; romanları: «Çıkırıklar Durunca», «Düşkünler», «Bir Varmış, Bir Yokmuş»; «Hikâyeler: «Korku», «Bacayı İndir, Bacayı Kaldır», «Silindir Şapka Giyen Köylü», «Bay Virgül»; seyahat notları: «Bir Vagon Penceresinden», «Ankara - Bükreş», «Ankara - Moskova»; tedkik eserleri: «Türk İnkılâbının Karakterleri», «İmparatoriçe ve Saray», «Avrupa İktisat Tarihi», «Politika Felsefesi».

ERTEN (Râdife) — Ünlü bir çağdaş ses sanatkârı, hal tercemesini bu şehir kütüğünde şânına lâyık olarak tesbit edebilmek için gönderdiğimiz ve sorularımızı ihtiva eden mektuba cevab alamadık; aşağıdaki satırları Hilmi Rit'in 1963 yılında «Ses» mecmuasında çıkmış bir yazısından nakil ile yetiniyoruz:

«1924 de İstanbulda Beşiktaşda doğmuşdur; Beşiktaş 19. İlkokulunda okumuşdur. Bu okulda musiki muallimi Hikmet Koptagel Hanım, R. Erten'in musikiye olan heves ve kabiliyetini sezmiş, hattâ onu Ankara konservatuvarına göndertmek istemişdir, fakat ailesi izin vermemişdir. Nişantaşı Kız Orta Okulunda okurken musikiye karşı hevesi üstün gelmiş, orta okulu terkederek Beşiktaşta oturan üstad musiki hocası N. H. Poyraz'dan ders almaya başlamışdır. 1936 da 12 yaşında iken ilk defa, İstanbulda Postahâne üstündeki İstanbul Radyosunda mikrofon karşısına çıkmışdır. Kendisi şöyle anlatıyor:

«Siyah mektep önlüğü giymiştim, beni dinleyecek olan Cevdet Kozanoğlu: — Radyoda mektep mi açıyoruz... diyerek beni isteksiz dinledi. Merhum Salâhaddin Pınar'ın «Ne gelen var, ne haber..» şarkısını okudum. Cevdet Kozanoğlu şaşırdı ve hemen ertesi günden itibaren bana radyoda neşriyat verdi; iki yıl İstanbul Radyosunda çalışdıktan sonra 1936 da da bâzı arkadaşlarla beraber Ankara Radyosuna tâyin edildim; Ankara Radyosunda fâsılasız oniki yıl çalışdım, her üç senede bir imtihan vermek suretiyle sınıf terfilerim oldu.

«Ankara Radyosunda bulunduğu müddetçe Nuri Halil Poyraz, Kemal Niyazi Seyhun, Refik Fersan, Fahri Kopuz, Veli Kanık, Nurullah Şevket Taşkıran, Rûşen Kam, Vecihe Daryal, Halil Bediî Yönetken, Cevad Mem-

duh Altar gibi musikimizin büyük kıymetleri hocaları oldular. 1946 yılında Ankara Radyosunda hocalık imtihanını kazandı, dört yıl hocalık yapdı. Sonra serbest sahne konserleri vermek üzere İstanbula gelip yerleşdi, İstanbul Radyosunda da muhtelif topluluk ve solo yayınlarına katıldı, 1953 de İstanbul Belediye Konservatuvarı İcrâ Heyeti üyeliğine dâvet edildi ve kabul etti; 1963 de aynı heyetde bulunuyor ve İstanbul Radyosundaki görevini de muhafaza ediyordu. Makamlardan Uşşak, Hüzzam ve Kürdilihicazkâr, sazlardan da keman ile piyanoyu sever. Yirmi kadar eser bestelemişdir; evli ve iki evlâd sâhibidir; tercih için aşk mı, para mı, şöhret mi sualine aşk diye cevap vermişdir...» (Hilmi Rit, Ses Mecmuası, 1963).

ERTEZCANLI (Mehmed) — İstanbulun Bayazıddaki Sahaflar Çarşısı kitabcıların, o çarşıda 18 numarada Yurttaş Kitabevi'nin sâhibi ve Sahhaflar Derneği üyesi; 1914 de İzmirde doğdu, babasının adı Hâmid, annesinin adı Cânan'dır; gayreti ve mesleğini sevmesi ile şahsiyetini yapmış bir iş adamıdır; Bayazıd 5. İlk Okulunda okudu, 1928 de Vefâ Lisesinin orta kısmında ve henüz 14 yaşında iken geçim yolunda tahsili terke mecbur kaldı, fotagrafhâne çıraklığı (1928), berber çıraklığı (1929) yapdı, her iki işe de ısınamadı; ilk kademelerinde bırakmaya mecbur kaldığı tahsil aşkının tazyiki ile kitapcılığa heves etti, bir sene kadar seyyar kitabcılık yapdıkdan sonra, 16-17 yaşlarında iken sâhibleri tâbilik de yapan kütüphânelerde iş aradı, altı yıl Yenişark Kütübhânesinde (1930-1936), üç yıl Remzi Kütübhânesinde (1937 - 1940), dokuz yıl İnkılâp Kütüphânesinde (1941 - 1950) çalışdı, ve severek atıldığı mesleği üzerinde sağlam görgü, bilgi sâhibi oldu, ve 1951 de Bâbıâli (Ankara) Caddesi âleminden ayrılarak Sahhaflar Çarşısındaki Yurttaş Kitabevi'ni kurdu.

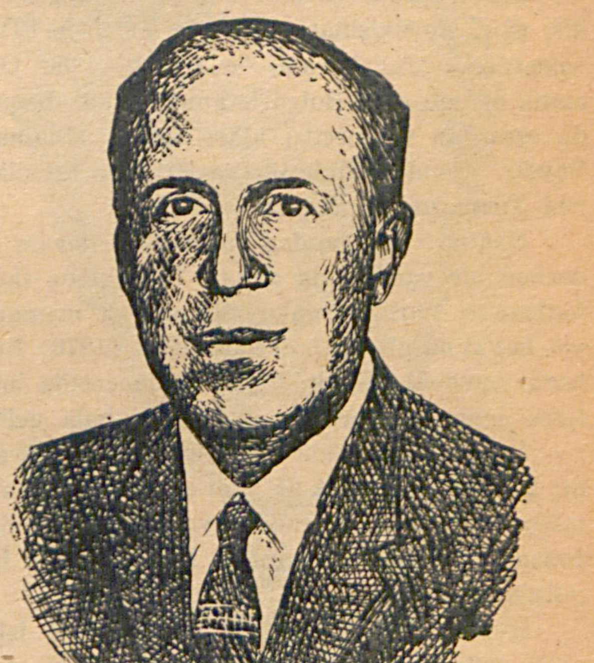
Beyhan (Aral) Hanımla evlidir, Şeymâ Cenan (Doğ. 1959) adında bir kızı vardır. Otodidakt olarak edebî kültür sâhibi bir kitabcıdır.

ERTUĞ (Hasan Refik) — Profesör, avukat, muharrir; 1911 de Ustrumca'da doğdu; babası şehid Binbaşı Rifat Sâmi Bey, annesi müderris Üzeyir Hilmi Efendinin kızı Emine Hanımdır; Fatih Akşemseddin ve Maltepe Nümûne Mektebinde, Kadıköy Orta Okulunda (1928), İstanbul Erkek Lisesinde okudu (1931); 1934 de Mülkiye Mektebini (Siyasal Bilgiler Fakültesini) bitirdi; sonradan İstanbul Hukuk Fakültesi imtihanlarını da vererek Hukuk diploması aldı.

Ziraat Bankası müfettişi (1934 - 1939), Millî Eğitim Bakanlığı hukuk müşâviri (1939-1943), Başbakanlık Basın - Yayın ve Turizm Genel Müdür Yardımcısı ve Genel Müdür Vekili (1943-1950), İstanbul Üniversitesi Genel Sekreteri (1950 - 1955) Devlet hizmetlerinde bulunmuş ve 1955 yılı Ocak ayında Yüksek Denizcilik Okulu öğretim üyeliğine geçmiştir. Hâlen bu vazifededir (1968). Ayrıca 1955 yılından itibaren serbest avukatlık yapmaktadır.

Yukarıda sayılan resmî görevleri devam ederken, Hasan Refik Ertuğ, öğretim ve yazı hayatına da girmiştir.

1943 yılında Siyasal Bilgiler Okulu (Fakültesi) İdare Hukuku Profesörlüğüne tâyin edilmiş ve bu vazifeyi devam ettirirken, ken-

Prof. Hasan Refik Ertuğ
(Resim: Yaşar Ekinci)

disine üç yıl müddetle Kamu Hukuku dersinin okutulması görevi de verilmiştir.

1950 yılında İstanbul Üniversitesi Genel Sekreterliği vazifesine seçilmiş bulunması hasebiyle, Siyasal Bilgiler Fakültesindeki öğretim üyeliğinden ayrılmış ve aynı yıl Kasım ayında yeni kurulan İktisad Fakültesi Gazetecilik Enstitüsü Öğretim üyeliğine tayin edilmiştir. Hâlen bu vazifesi de devam etmektedir.

Mülkiye Mektebinde öğrenci iken, Hasan Şükrü Adal ile birlikte kurdukları «Mülkiye, Siyasal Bilgiler, Siyasî İlimler» adlı aylık ilim ve politika dergisini çıkarmıştır (1932 - 1957).

Ankara Radyosunda dört yılmüddetle «Hukuk Saati» konuşmalarını yapmıştır.

Vatan Gazetesinde 1950 - 1961 yılları arasında devamlı ve muntazam surette makaleleri çıkmıştır. Ayrıca birçok dergilerde ve gazetelerde yazıları yayınlanmıştır.

1942 yılında Nihal (Tör) Hanımla evlenmişdir; Hasan Ferid (doğ. 1943) adında bir oğlu ve Zafer Füsün (doğ. 1952) adında bir kızı vardır. İngilizce ve Fransızca bilir; posta pulu kolleksiyonuna meraklıdır. Sohbeti aranır bir meclis adamıdır.

ERTUĞRUL (İsmail Fennî) — Mütefekkir, şâir, musikişinas; 1855 de Tırnova (Tırnava)da doğdu; babası, o zamanlar bir Osmanlı eyâleti olan Bulgaristanın bir kasabasında eşrafdan ve meclisi idâre âzası Mahmud Beydir. Fennî Efendi ilk ve Rüştiye tahsillerini Tırnovada tamamladı.

Bilâhare bir yandan medreseye devam ederken bir yandan da daha 16 yaşında iken Muhasebe Varidat mukayyidi olarak memuriyet hayatına girmiştir. Fakat 1293 (1876) Rus harbi içindeki büyük, toplu muhâceretde binlerce muhacir arasında o da İstanbula geldi.

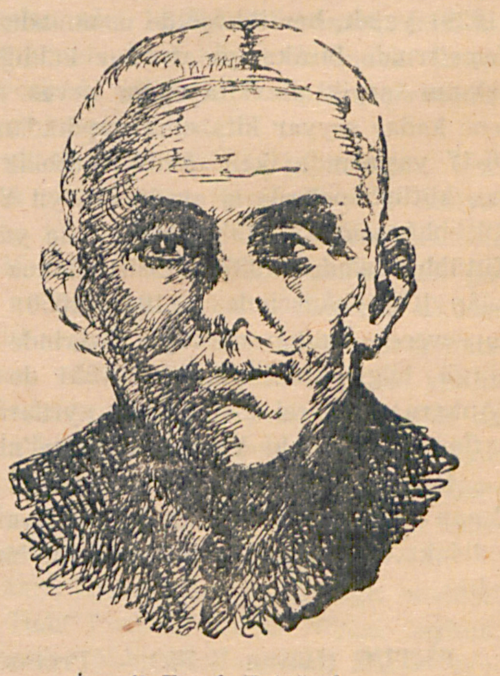
İstanbulda Divanı Muhasebatta vazife aldı; boş azmanlarında da yeni açılan lisan mektebine devam etti; orada evvelâ fransızca öğrenen Fennî Efendi sonra da husussî olarak İngilizceye çalışmışdı.

Bütün ömrünü, dürüst, çalışkan ve işlerinde çok titiz bir memur olarak geçdi; tek zevki okumak ve serveti kitabları oldu. Hiç evlenmedi. Devlet hizmetinde o zamanın tâbiriyle rütbei ûlâ sınıfı evvelliğine kadar yükseldi. Divanı Muhasebatta muhtelif vazifelerde bulunduktan sonra Dahiliye Nezareti muhasebecisi oldu; istediği gibi okuyup yazmağa vakit bulmak için arzusu üzerine 1911 de emekliye ayrıldı. İşte bundan sonradır ki bilhassa felsefeye merak sarmış ve böylece tefekkür tarihimizin değerli simaları arasında yer almıştır.

Fennî Efendi felsefe sahasında doğu tefekküründe olduğu kadar batı tefekkür hayatını da incelemiş, hattâ birçok tercümeler de yapmıştır. Bu bakımdan hepsi de ayrı ayrı birer kıymet olan 15 - 20 kadar eseri vardır ki «Maddiyyun Mezhebinin İzmihlâli», «Vahdet-i Vücud ve Muhiddin-i Arabî», «Lûgatçe-i Felsefe», «Envâr-ı Hakikat» bunlar arasındadır. Ne yazık ki çok istediği halde «Lûgatçe-i Felsefe» ile «Envâr-i Hakikat», hayatında bastırılamamıştır. Zannederim ki «Envâr-i Hakikat» sonra Darüşşafaka idaresince neşredilmiştir. Rıza Tevfik'in Kaamusu Felsefesi'ni istisna edersek «Lûgatçe-i Felsefe» memlekette yazılan ilk ve hakikî felsefe lûgatidir.

İsmail Fennî Ertuğrul'un bu tefekkür cephesi dışında bir de san'atkâr tarafı vardır ki o cihetten de bilhassa üstünde durulmağa değer. Güzel kanun ve keman çalardı. Bugün bile yaşayan birçok besteleri vardır.

Kanun ve kemana daha çocukken Tırnova'da başlamış, şarkı ve makam da meşket-

İsmail Fennî Ertuğrul
(Resim: Kemal Zeren)

miştir. Tırnovadaki hocalarından biri Dimitri adında bir değerli san'atkâr olmuşdu. (B.: Dimitri, Tırnovalı Karaoğlan, cild 8, sayfa 4589); İstanbulda da Ağa lâkabı ile maruf kemanî Aleksan, tanburî Ali ve Medenî Aziz Efendilerle Hacı Faik ve bestekâr Şevki Beyler kendisine hocalık etmişlerdir. Şarkı, beste, peşrev, semaî ve saz semaîsi gibi 200 e yakın muhtelif musiki eseri vardır ki bunlardan 40 tanesi hâlen basılmıştır.

Devrinin muhakkak ki çok değerli bir şâiri idi; şiir diline örnek olarak iki şarkısını alıyoruz:

Açılsın gülşeni hüsnün gönüller neş'edâr olsun
Saçılsın sünbülün cânâ fikirler târümâr olsun
Donansın sâgari gülgûn safâlar bir karar olsun
Bizi şâd eyleyen dilber cihan durdukca vâr olsun

+

Yaz geldi çiçeklerle yüzü güldü zemînin
Günden güne gitmekde gamı kalbi hazinin
İhyâ edelim biz de heman bezmi safâyı
Yok fâidesi derdi dile âhü enînin

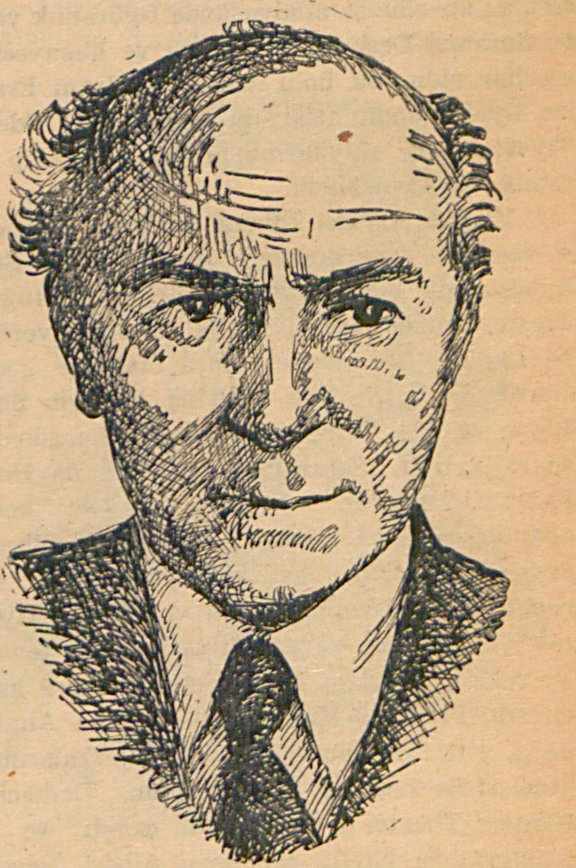
Bir şûhi dilârâ bulalım evvel emirde
Tertib edelim meclisi bir gizlice yerde
Bir eğlenelim Göksuda yâ semti Fenerde
Yok fâidesi derdi dile âhü enînin

Birinci şarkısını ferahfezâ, ikinciyi de uşşak makaamında bestelemişti. Ömrünün son senelerini Cağaloğlundaki evceğzinde münzeviyâne geçirdi. Bugünlerinin başlıca dostu Prof. Dr. Süheyl Ünver oldu; ve bir kış günü, 29 Ocak 1946 da 90 yaşında hayata gözlerini yumdu; ne kadar hazindir ki tabutunun arkasında ancak beş on dostu bulunmuşdu.

İsmail Fennî Ertuğrul'un son günlerinde son büyük hizmeti 7132 cildlik kıymetli kütphânesi Bayazıd Devlet Kitaplığına vermesi olmuşdur.

Dr. Bedi ŞEHSUVAROĞLU

ERTUĞRUL (Muhsin) — Türk tiyatrosunu el yordamı ile yürüdüğü bir devirden asîl sanat seviyesine ulaştırmış; san'atkârı her cebhesi ile saygı duyulan insan, tiyatroyu mâbed yapmış, seyirciyi de bütün temsil boyunca bulunduğu yerin kudsiyetine inandırmış büyük rejisör, büyük aktör, Türk tiyatrosu tarihinde büyük reformatör, sâhasında tek adam, 1892 de İstanbulda doğdu; Hariciye Nezâreti Veznedârı Hüsnü Beyin oğludur. Mekteb-i Tefeyyüz, Darüledep, Soğukçeşme Askerî Rüşdiyesi, Mercan İdadîsi'nde okudu. Babası onu Mabeyn kâtipliği ile Saraya yerleştirmek ve istikbâlini bu yoldan kazanmasını sağlamak istiyordu. Soğukçeşme Askerî Rüşdiyesinde başlıyan tiyatro heves ve aşkı Muhsini bu yoldan alıkoydu, teklifi kabul etmedi ve bir marangozun yanına çırak olarak girdi. Marangozluğu ve bir süre de tornada çalışarak tornacılığı öğrendi. Bu sırada Türkiyede meşrutiyet ilân edilmiş, bilhassa İstanbul'da tiyatro faaliyetleri artmış, küçük Muhsine de idealinin kapısı açılmıştı. O tarihte Tepebaşı Tiyatrosunda temsiller veren Bürhaneddin (Tepsi) onun gözünü ve gönlünü büyüliyenlerden birisi idi. Bu heyete girmek için imkânlar aramağa başladı, Arap Salâhaddin Beyle temas kurdu, arzusuna muvaffak olarak 2 Ağustos 1909 da Erenköyünde oynanan Şarlok Holmes piyesinde Bop rolü ile sahneye çıktı. Heyetin Reji-

Muhsin Ertuğrul)
(Resim: Kemal Zeren)

sörü Reşad Rıdvan Beydi. Vahran Papasyan da (ölümü: 1968) bu hey'ette çalışıyordu. Muhsin ufak tefek roller oynamasına rağmen başta Reşad Rıdvan Bey olmak üzere arkadaşlarının gözüne batmağa başladı, tiyatroya istidadı olmadığı ileri sürülerek çıkarılmak istendi. Büyük san'atçı Vahram Papasyan bu fikirde değildi. Onda istikbal görüyor, yetişmesini istiyordu. Muhsine, burada kalırsa yazık olacağını, ne yapıp yapıp Avrupaya gitmesini ve tiyatroyu orada etüd etmesini tavsiye etti. O, bu sözü dinledi, bir fırsatını bularak 1910 senesinde Paris'e gitti, parası ancak iki ay kalabilmesine imkân verdi. İstanbul'a dönüşünde Varyete Tiyatrosunda temsiller veren Madam Binemeciyan'ın kumpanyasına girdi.

1912 de Kemal Emin (Bara) Büyük Behzad, Galip (Arcan) Beylerle bir heyet kurdu, Paris'te iken büyük sanatçı Mounet-Sully'den seyrettiği Shakespeare'in Hamlet'ini bu sezonda oynadı. Hey'et Bursaya gitti, dönüşünde Muhsin yeni bir tiyatro, «Millet Tiyatrosu»nu kurdu, fakat bu da ömürlü olmadı. Tekrar Parise gitti bir sinema stüdyosunda figüranlık yaptı, Suzanne Despres ile tanışdı ve himayesine mazhar oldu. Bu ünlü sanatçı Muhsini Fransız tiyatrosunun asları ile tanıştırdı. Odeon Tiyatrosunda Antoine'nın provalarını takip ve tetkik imkânını buldu.

1914 de Birinci Dünya Harbinin patlaması üzerine yurda dönmeğe mecbur kaldı, Şehzadebaşında kendi adını koyduğu «Ertuğrul Tiyatro»sunda birer perdelik temsiller vermeğe başladı. Bir müddet sonra faaliyete geçen Darülbedayie girdi ve 1916 da Hüseyin Suad Beyin «Çürük Temel» piyesinin temsilinden sonra ayrıldı, tekrar girdi, bu defa da Halid Fahri Ozansoy'un «Baykuş»unu ve kendi adaptesi olan «Uçurum»u oynadı. Darülbedayi'de geçimsizlikler had safhaya gelmişti, ayrılmak mecburiyetini duydu ve «Edebî Tiyatro» yu kurarak Varyete tiyatrosunda temsiller vermeğe başladı. Bu hey'etin de ömrü uzun olmadı. Ertuğrul Muhsin 1917 yılında Almanya'ya gitti. Gündüzleri sinema fabrikalarında, geceleri de Lessing tiyatrosunun, Deutsches Küstler Theater'in sahnesinde çalıştı; ve Almanların en büyük san'atçısı Albert Bassermann'ın oynadığı İbsen'in bütün eserlerini tâkibetti ve aynı sene Maria Carmi'nin Hans Albers'le oynadığı bütün filmlerde rol aldı, ve bir süre sonra da Stuart Webbs film şirketine rejisör oldu. Bir ay izinle geldiği İstanbul'da İbsen'in Hortlaklar piyesini terceme ve sahneye koydu. Bunu Haydelberg piyesi takibetti. Tekrar Almanyaya döndü. 1921 yılına kadar muhtelif filmler çevirdi. Samsun, Siyah Lâle, Şeytana Tapanlar, Ölüm Kervanı bunlardan bir kaçıdır.

Bir ara memlekete döndü, fakat pek az kaldı; onu 1921-1922 yıllarında Avusturya'da görüyoruz. Bu hem Avusturya tiyatrosunu tetkik hem de bir nevi istirahat oluyor. Muhsin Viyana civarındaki Mödling köyünde «Cehennem», «Kasırga» gibi eserleri adapte etti. İstanbul'a dönüşünde hem tiyatro hem de sinema ile meşgul oldu. Kemal Film Müessesesinde «Bir Faciai Aşk», «Ateşten Gömlek», «Sözde Kızlar», «Zafer Yollarında», «Kız Kulesinde Bir Facia», «Leblebici Hor Hor Ağa» filmlerini yaptı. Varyete Tiyatrosunda Râşid Rıza (ölümü: 1961) ile Otello'yu sahneye koydu.

1924-1925 yılları Ertuğrul Muhsin'in «Ferah Sezonu» adıyla anılan devresidir. Bu sezonda öğrenci temsilleri konulmuş, çocuklarımıza tiyatro terbiyesini aşılamıştır. «Ertuğrul Muhsin ve Arkadaşları» Hey'etinde, başta Muhsin olmak üzere, Behzad Butak (ölümü: 1963), İ. Galip Arcan, M. Kemal Küçük (Ölümü: 1936), Hâzım Körmükçü (Ölümü: 1944), Neyire Neyir (Ölümü: 1943), Kınar Sıvacıyan (Ölümü: 1950), Neclâ Hanımlar vardı. «İhtilâl», «Renkli Fener», «Tayfun», «Azarya» gibi eserler bu sezonda sahneye kondu. Ramazandan sonra Hey'et Karadeniz turnesine çıktı, dönüşte dağıldı.

1925 senesinde Muhsin Rusya'ya gitti ve Stanislavsky, Meierhold gibi dünya çapında tiyatro san'atçıları ile tanıştı. Moskova'da «Goskino», sonra da Odesa'da «Vufku» sinema fabrikalarında rejisör olarak çalıştı. Rusyada kaldığı iki sene zarfında «Spartakus», «Tamilla» isimli filmleri çevirdi.

1927 de yurda döndü, Darülbedayi'e iltihak etti. 1928 sezonundan itibaren «Hortlaklar», «Hamlet», «Kör», «Kaatil», «Zehirli Kucak», «Güneş Batarken», «Üç Kişi Arasında»,

«Unutulan Adam», «Kral Lear», «Maskaralar», «Baba» gibi eserleri oynadı.

1947 de Ankaraya gitti, 1948-1951 arasında Devlet Tiyatrosu Genel Müdürü oldu. Orada Küçük Tiyatro, Büyük Tiyatro, 3. Tiyatro, Oda Tiyatrosu'nu, Adana'da Adana Şehir Tiyatrosunu, İzmirde İzmir Devlet Tiyatrosunu, Bursada Ahmed Vefik Paşa Tiyatrosunu açtı.

1951 yılına kadar devam eden hummalı çalışma bazı anlaşmazlıklara yol açtı, Muhsin tekrar İstanbula döndü ve «Küçük Sahne»yi kurdu. 1954 de tekrar Devlet Tiyatrosu Umum Müdürlüğüne getirildi, 1959 senesine kadar bu vazifede kaldı. Yine anlaşmazlık başgösterdiğinden stanbul Belediyesinin teklifini kabul ederek İstanbul Şehir Tiyatroları Başrejisörlüğüne geldi. Muhsin bu devrede bir yandan piyes çıkartıyor, bir yandan da genç rejisörlere sahneye eser koyma ve böylece yetişme imkânı sağlıyordu. Ne acıdır ki, hem içerde, hem de dışarda Muhsini çekemiyen bir zümre vardı. Çalıştılar, çabaladılar ve Şehir Meclisinden geçirdikleri bir tüzükle Başrejisörlüğü kaldırmağa ve bu suretle büyük san'atçıyı kadro dışı bırakmağa muvaffak oldular. Açıkta kalan Muhsin, bir süre sonra özel bir Tiyatro Okulu açtı, oradan da memlekete san'atçı yetiştirme çabası harcadı. İstanbul Belediyesi Şehir Meclisi yapılan hatâyı anladı ve 24 Ekim 1968 tarihindeki oturumunda Muhsinin eski vazifesine dönmesi için olumlu karar aldı.

Tiyatromuz konusunda en yetkili zevattan Refik Ahmed Sevengil: «Muhsin Ertuğrul Rejisördür, Türk sahnesinde şimdiye kadar görülmemiş bir intizam ve âhenk temin etmiş, tiyatromuzuza ilim ve tekniği getirmiş, eserleri mâhirane ve san'atkârane mizansenleriyle süslemiş, en yüksek, en güzel eserleri, en güzel ve muvaffak şekilde çıkarmıştır.» diyor.

Aşot Madatyan da: «Rejisör, idareci ve tiyatro âlimi olarak Türkiyenin ikinci bir Muhsini yoktur.» diyor.

Reşad Nuri Güntekin şunları yazıyor: «Muhsin en ölü piyeslerin en bulanık ve iptidaî çehrelerini canlandırıp mânalandırmanın sırrını bilmiş, böylece ölü elemandan canlı tiyatro çıkarmayı başarmıştır.»

İ. Galip Arcan: «Orijinal bir mizaç, dinamik bir ruh.. O, her şeyden evvel bir tiyatro inkılâpçısı, bir müceddit, bir san'at idealistidir.»

Vedat Nedim Tör: «Kendi eserlerimi onun ağzından dinledikten sonra daha ziyade sevdim.» demişlerdir.

Hâfi Kadri ALPMAN

ERTUĞRUL (Münire); NEYYİRE NEYYİR — Türk tiyatrosunun büyük aktrislerinden, ünlü aktör ve rejisör Muhsin Ertuğrul'un zevcesi, daha evlenmeden önce tiyatro ve san'at âleminde Neyyire Neyyir takma adı ile tanınmışdır.

1902 de İstanbulda Atikalipaşada doğdu; Hattatzâde Osman Efendi'nin oğlu Ahıshalı Eyyub fendinin kızıdır; bu zât Sultan İkinci Abdülhamidin huzur hocalarından ve Fatih Camiinin talebesine icâzetnâme verme hakkına sâhib, müciz dersiâmlarındandı; annesi Hatice Hanım da Karadeniz yalısı halkından, Sinobludur; kendi asıl adı Münire'dir. Darülbedâyie intisâbında ilk ilânlara adını Neyyire Neyyir diye yazdırdı ve bu isimle şöhret buldu.

1905 de Eyyub Efendi vefât etti, Münire Hanım üç yaşında yetim kaldı, hiç bir yerden

Neyyire Ertuğrul
(Resim: Kemal Zeren)

geliri olmayan dul anası ile birlikte, babasının yakın dostu Mânîzâde Mehmed Tâhir Bey tarafından himâye edildi, kibar ve zengin Mânîzâdelerin mânevî kızı oldu; Cibâli civarında Üsküblü mahalle mektebinde, Horhor ibtidaîsinde okudu, yatılı talebe olarak Darülmuallimata (Kız Öğretmen Okuluna) girdi; muallim olduktan sonra iki sene kadar da İngilizce öğrenmek için Amerikan Kız Kolejine devam etti. Sanat hayatına, 1922 de Kemal Film firmasının Hâlide Edib Adıvar'ın meşhur romanından çevirdiği «Ateşten Gömlek» filminde «Kezban» rolü ile girdi. Ünlü aktör Vasfi Rıza Zobu hâtırâtında şöyle anlatıyor:

«O zamanlar Kemal Filmin bürosu Sirkecide Ali Efendi Sinemasının üst katında iki küçük odadan ibaretti; «Ateşten Gömlek» filminin çevrilmesi hazırlanırken, iki kadın rolünden biri o devrin ünlü aktrisi Bedia Muvahhid Hanıma verildi, «Kezban» rolü için kimse bulunamadı, gazetelere ilân verildi, ertesi gün tek bir Türk kızı, Amerikan Kız Koleji talebelerinden Münire Hanım müracaat etti; 19-20 yaşlarında münevver ve güzel bir kızdı, büroda bana: — Kollej talebesiymiş, Muhsini bekliyoruz, bakalım ne diyecek... dediler...».

Ertesi yıl, 1923 de, parlak bir devre girmiş tiyatroyu henüz emekleyen sinemaya tercih etti, ve sahneye ilk defa Ertuğrul Muhsinin Râşid Riza ile birlikde oynadıkları Beyoğlunda Fransız Tiyatrosunda temsil edilen Othello'da Desdémone gibi ağır bir rolle çıkdı, büyük başarı ile oynadı, ve 1923-1924 tiyatro mevsiminde Darülbedâyi kadrosuna kabul edildi; ve orada «Neyyire Neyyir» adı ile kısa bir zamanda büyük şöhret oldu.

Bir ara Dârülbedâyi'den ayrıldı, Ertuğrul Muhsinin Şehzâdebaşında Ferah Tiyatrosunda «Ertuğrul Muhsin ve Arkadaşları» topluluğunda çalışdı. Ertuğrul Muhsin Avrupada bir tedkik seyahatına çıktığında Şâdi Fikret'in Millî Sahnesinde bulundu, tekrar Dârülbedâyi'e girdi, bu tiyatronun Şehir Tiyatrosu olduğunda da kadrosunda kaldı, Ertuğrul Muhsinle evlendi, evlendikden sonra da sahneden ayrılmadı, yirmi yıllık kısa sahne hayatını hep orada geçirdi. Kültürlü, çalışkan, mesleğine âşık bir san'atkârdı; sahneye uygun, gaayet tatlı bir sesi vardı. Aldığı rolleri dikkatle etüd eder, eserin en ince noktalarına varınca rolünü sadâkatle ve hassasiyetle oynardı. Amansız bir hastalığın pençesinde 13-14 Şubat gecesi 1943 de ve henüz kırk bir yaşında vefât etti. Zincirlikuyu Asrî Mezarlığa defnedildi.

Güzel San'atlara aşırı düşkünlüğü vardı, icâzetname almamışdı, fakat eski yazı ile hattat denilecek kadar güzel yazılar yazardı, yağlı boya resimler yapmış, hayli muvaffak olmuşdu. Annesi Hatice Hanımı Dârülmuallimatta talebe iken kaybetmişdi, fakat o cefakâr kadının asîl hüviyetini tamamen tevârüs etmişdi, vücûdunu yıpratıncaya kadar çalışkan, zekî ve cevval, vekarlı, azimliydi; edebi ile süslü olarak mağrurdu.

Mânevî babası yerinde Mânîzâde Tâhir Bey anlatmışdır: «Sesi güzeldi, zevkle dinletebilecek kadar güzel şarkı söylerdi. Darülmuallimatda gece mütâbalarında ona Kur'an okuturlar, mekteb müdiresi de dahil, bütün hocalar ve talebe dinlermiş..». Vasfi Riza Zobu yazıyor: «... Komedi Fransız san'atkârı Aleksandır ve Robin ile Fransızca, Sesil B. Dömil ile İngilizce, bizim ressam Pırof ile rumca konuşurken dinledim.. Türk edebiyâtına vâkıf, ve çok düzgün, temiz ifâde ile yazı yazardı.

«Muhsinle nikâhlandığı gün bizden kendisine artık Neyyire diye hitap edilmesini istemişdi. Birkaç kere dil alışkanlığı Münire Hanım dedim, ihtarlar aldım, bir seferinde beni bir kenara çekdi:

— Vasfi.. mânasız bir ısrar ve şımarıklık zannetme, babamın koyduğu o isimle istiyorum ki bana yalnız kocam hitap etsin!.. dedi».

Mahmud YESÂRİ

ERTUĞRUL CAMİİ VE TEKKESİ — Beşiktaşda Cihannümâ Mahallesinde Yıldız Caddesi ile Barbaros Bulvarı arasındadır. Tahsin Öz «İstanbul Camileri» isimli eserinde, bir şâze'î dergâhı olan bu tekkenin ilk şeyhine nisbetle «Şeyh Zâfır Tekkesi Mescidi» adı ile kaydediyor ve şunları yazıyor: «Cami, tekke ve türbeden ibâret olan bu manzume İkinci Sultan Abdülhamid'in saray şeyhi Zâfir Efendi delâleti ile (bu padişah tarafından) yaptırılmış olup binanın duvarları kâgir, çatısı ahşab ve minâresi taştandı; kadro hâricidir» (1965)

Yapı tarihi 1305 (M. 1887-1888) dir; cami tekkenin aynı zamanda semâhânesidir. Hakkı Göktürk bize şu notları vermiştir:

«1926 da Tekkelerin kapatılmasından son-

ra Belediyeye verilmiş, Belediye de Maarife devretmişdir; semâhâne hâric, tekke ve müştemilâtı, Şeyh meşrûtası Şâir Nedim İlk Okulu adı ile okul yapılmışdır; 1957 de bu okulun başka bir yere nakledilmesi üzerine semâhâne tâmir edilerek cami olarak ibâdete açılmışdır.

«Kâgir ve zemini mermer döşeli bir pabuçlukdan son cemaat yerine girilir. Son cemaat yerinde, medhalin karşısında camekânla bölünmüş bir oda, bu odanın sağ tarafda kadınlar mahfiline çıkılan merdiven vardır. İbâdet sahnı (semâhâne), medhalden gelindiğine göre sol taraftadır; Semâhânenin tavanı nakışlı olup sağ ve sol iki yan duvarlarında üçer pencere vardır; mihrabın sol tarafında şeyh meşrûtasına geçilen bir kapu bulunmaktadır. Mihrab, mermer taklidi beyaz boyalı olup iki yanında üzerlerine elektrik ampulleri takılmış iki şamdan vardır. Minberi ahşab, kabartma tezyinatlı, yaldızdı ve beyaz boyalıdır. Kafesli mahfil, sekiz ahşab direk üstüne oturtulmuştur; sol tarafdaki iki direk arasında kabartma tezyinatlı ve beyaz boyalı vâiz kürsüsü vardır. Sol duvarda iki pencere arasında boncukla işlenmiş «Hazreti seyyidinâ İmam Ebû Hüseyin Şâzelî» levhası; ibâdet sahnına girişin sol duvarında da «Merkezi Fevzii Reşâdeti Tarîki Şâzelî» levhası bulunmaktadır.

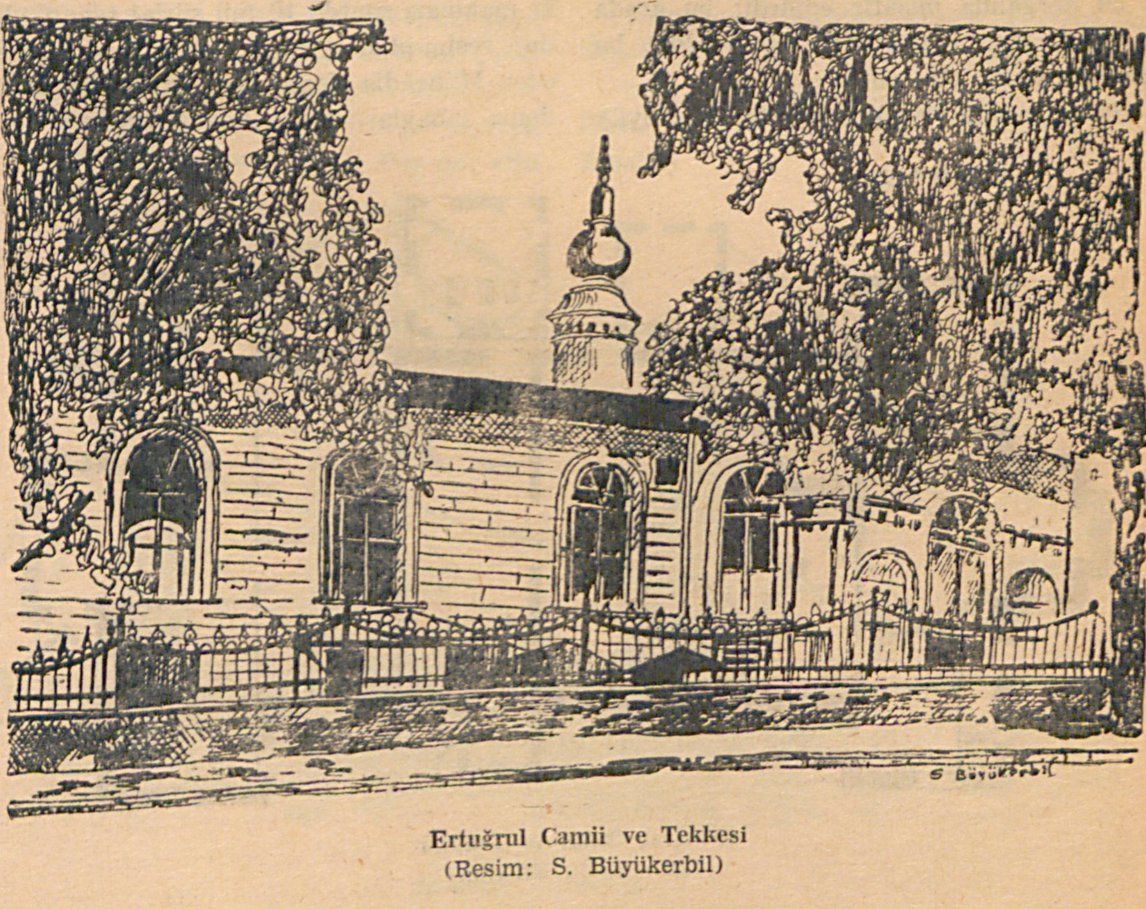
«Onsekiz basamak merdivenle kadınlar mahfiline çıkılır. Kadınlar mahfilinin tavanı da nakışlıdır; fakat bu tavan kaplaması yer yer bozulmuşdur; sağ duvarda iki, sol duvarda üç pencere vardır; sağda ve solda meşrûtalara açılan birer kapu vardır.

«Avluda pabuçluğun mukaabil tarafında altı köşeli susuz, metrûk bir şadırvan vardır.

«Barbaros Bulvarı tarafından gelindiğine göre evvelâ 12 basamak, sekiz on adım sonra 9 basamak merdivenle çıkılır; camiin taş minâresi 12 basamakla çıkılan yerdedir, kapusu dışardadır.

«Camiin mihrab duvarının dışı da ağaçlar'a bezenmiş geniş bir avludur.

«Barbaros Bulvarı tarafında demir parmaklıklı bir avlu içinde dört köşe plânlı, kubbeli kâgir türbe bulunmaktadır; türbede tekkenin üç şeyhi medfundur: Şeyh Mehmed Zâfir (vefâtı 1321 = 1903), kardeşi Şeyh Ham-

Ertuğrul Camii ve Tekkesi
(Resim: S. Büyükerbil)

za Zâfir (vefâtı 1322 = 1904), diğer kardeşi Şeyh Beşir Zâfir (vefâtı 1327 =1909). Türbenin yanında aynı mimarî tarzda kütüphâne binâsı gaayetle harab bir haldedir; türbe ile kütübhâne binâları arasında, avluda açıkda şeyh Mehmed Zâfir'in zevcesi hanımın kabri bulunmaktadır (vefatı 1330 = 1912). Türbenin önünde metrûk, susuz iki yüzlü mermer bir çeşme vardır.

«1966 yılında câmi ibâdete açık bulunuyordu, imamlığını Bay Neşet, müezzinliğini de Bay Şefik Tüvenç yapmakta idiler.» (H.G.).

Aşağıdaki satırları da Hâlid Eraktan'ın notlarından alıyoruz:

«Ertuğrul adı, bir rivâyete göre Osmanlı Hânedanının ceddi Ertuğrul Gaziye nisbetle verilmişdir, bir rivâyete göre de, İkinci Sultan Abdülhamid zamanında Yıldız Sarayının muhafazasına memur ve Domaniçli askerlerden mürekkeb Ertuğrul Alayı efrâdı namazlarını bu camide kıldıkları için Ertuğrul Camii ismi verilmişdir.

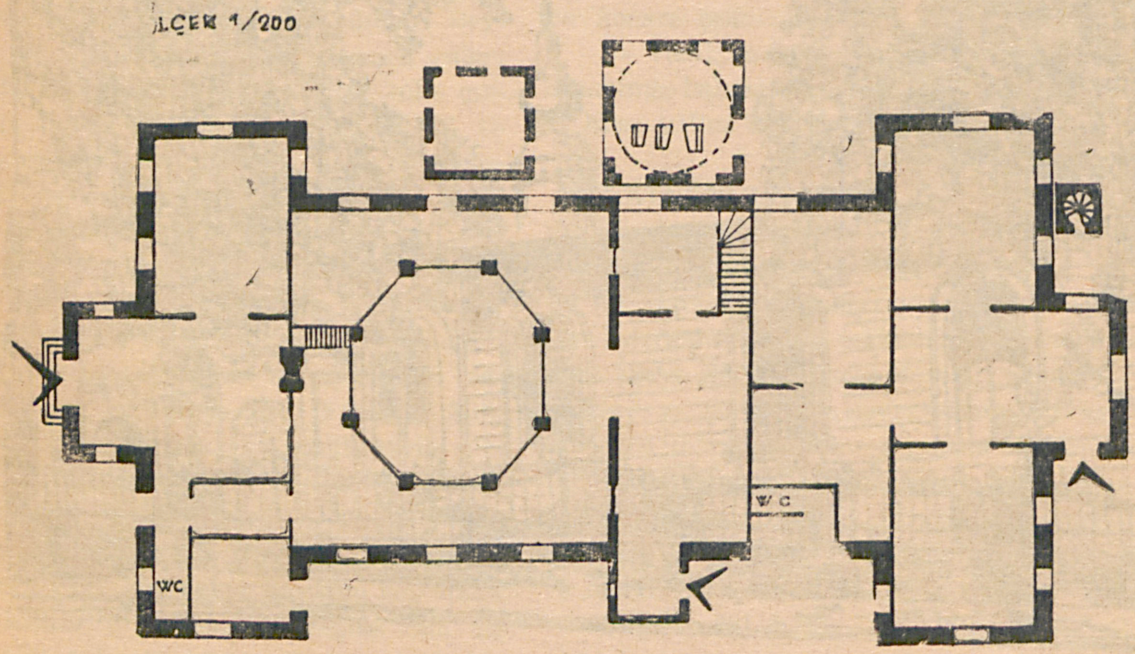
«Devrinin namlı şeyhlerinden olan Şeyh Mehmed Zâfiri ziyârete gelen İslâm ulemâsı bu dergâhda misâfir edilirdi; bu arada Şeyh Cemâleddin Efgaanî de bir müddet bu dergâhda misafir olmuşdur.

«Hâlen camiin Yıldız tarafında iki büyük konak vardır. Sultan Abdülhamid tarafından şeyh Zâfir'e hediye edilmişlerdi.

«Büyük ahşab bir yapı olan ve yer yer çok harab halde bulunan Ertuğrul Camii ve dergâhı tez elden tâmir edilmezse yakın istikbalde çöküp kaybolacakdır.» (H.E.).

ERTUĞRUL FİRKATEYNİ — Osmanlı Donanmasının ilk okul gemilerinden, geçen asır sonlarında 1888 - 1889 İstanbuldan Japonyaya giderek Türk deniz tarihinde okul gemisi olarak en uzun seferi yapan ve dönüşünde Japon Denizinde müdhiş bir fırtınaya tutularak batışı denizcilik tarihimizin en büyük fâcialarından biri olan bir harb gemisi; bu geminin Japonya seferi ve batma fâciası üzerine çok şeyler yazılmış ve anlatılmış, ve deniz ressamlarımız fâcianın tablolarını yapmışlardır.

Zamanının en güzel gemilerindendi; hicrî 1280 (M. 1863 - 1864) de İstanbul Tersânesinde inşâ edilmişdi, tek bacalı, üç direkli, hem buhar makinalı, hem de yelkenli bir harb gemisiydi; boyu 250, eni 50, anbar yüksekliği 25,6, çekdiği su 23,3 kadem idi, 64 topu vardı, 4235 ton hacminde idi, 600 beygir kuvvetindeki makinası saatde 10 mil sür'at temin ediyordu; resim-plânını çizen ve yapısına nezâret eden Mühendis Hasan Bey adında ilk mektebli deniz subaylarımızdan biri olmuşdu.

Ertuğrul Camii ve Tekkesi
(Plân: Hâlid Eraktan)

Sefere çıkmadan 1887 de kızağa alınmış, tâmir ve küçük tâdiller görmüş, bu arada 800 fars lamba kuvvetinde bir projektör, ışıldak ve 50 ampulu yakacak bir elektrik makinası konmuşdu.

Japonya İmparatorunun amcasının kumandasında İstanbula gelen bir Japon Mekteb gemisi İkinci Sultan Abdülhamide Japonya İmparatorunun bir dostluk mektubu ile hediyelerini ve Japonyanın en büyük nişanlarından birini getirmişdi. Ertuğrul Firkateyninin Japonya seferi bu ziyâretin ve dostluk ifâdesinin karşılığı olarak Firkateynin Japonya seferi bu ziyâretin ve dostluk ifâdesinin karşılığı olarak hazırlanmışdı; deniz albaylarından Osman Bey fevkalâde elçi pâyesiyle Japonya İmparatoruna Sultan Abdülhamidin dostluk mektubunu, kıymetli hediyelerini ve murassâ bir Osmanlı nişanını götürmeye memur edilmişdi; Ertuğrul Singapurda iken Osman Beyin rütbesi Tümamiralliğe yükseltilmiş ve kendisine telgrafla bildirilmişdi.

Gemi sefere hazırlanırken bahriye ümerâsından Zihni Paşa: «Kazanı yirmi sene evvel yamattığım kazandır, tekne ahşabdır, bu gemi ile Japonyaya gidilmez» demişdi. Geminin çarkçıbaşısı İngiliz Harti de: «Ölümden korkmam, fakat ölüme ayağımla da gidemem» diyerek istifa etmişdi. Yelkencibaşı İsmail Bey de: «Bu yelkenler uzun seferin ve açık denizlerin rüzgârına dayanmaz» diye rapor vermişdi. Bahriye nâzırlığı Osmanlı Bahriyesini ancak bu güzel geminin temsil edebileceğinde ısrar etti. Ve Ertuğrul Firkateyni şu mürettabat ile yola çıkdı:

Kumandan ve fevkalâde elçi Tümamiral Osman Paşa

Süvâri kaymakam (yarbay) Ali Bey Kaptan

Süvâri muavini kaymakam Cemil Bey Kaptan

İkinci kaptan binbaşı Nuri Bey Kaptan

Üçüncü kaptan binbaşı Mehmed Bey Kaptan

Dördüncü kaptan sağkolağası (kıdemli yüzbaşı) Ömer Efendi Kaptan

Beşinci Kaptan solkolağası (ön yüzbaşı) Tevfik Efendi Kaptan

Seyir zâbiti solkolağası Tahsin Efendi Kaptan

Torpidi zâbiti solkolağası Reşad Efendi Kaptan

Levâzım müdürü kalyon kâtibi Cemal Efendi

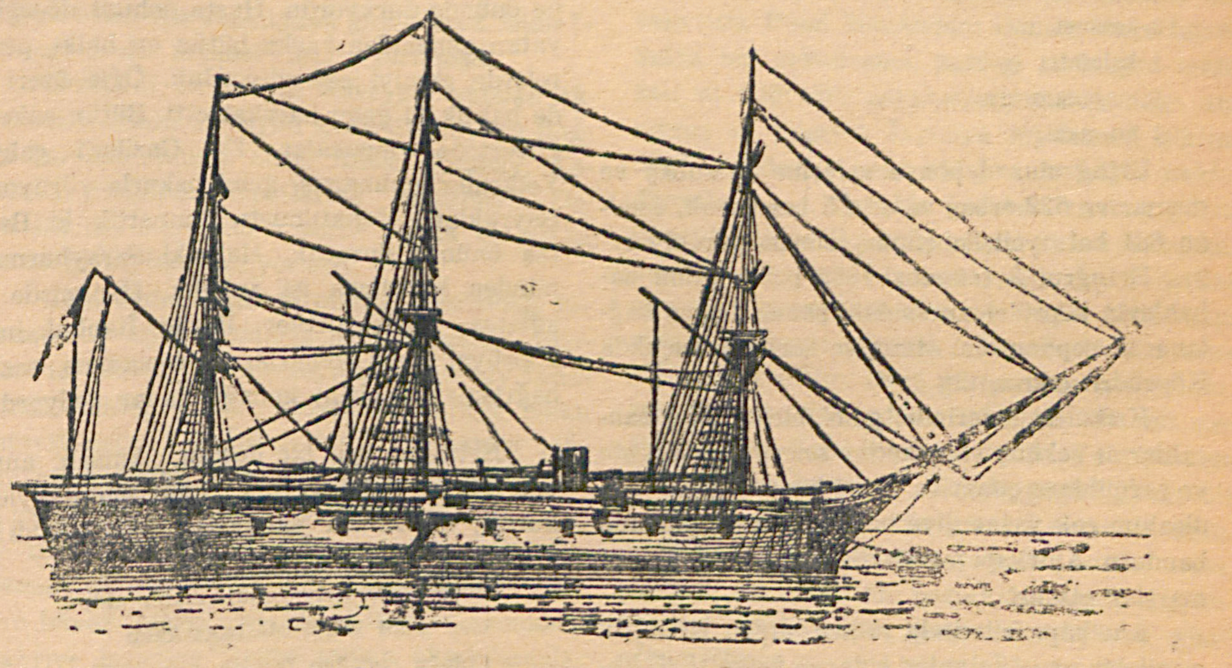
İkinci Kâtib firkateyn kâtibi Mustafa Efendi

Topcu muavini yüzbaşı Celâl Efendi

Geminin 5 bölüğe ayrılmış efrâdının yüzbaşıları: Hamdi, Hulûsi, Nuri, Ömer Lütfi ve İzzet Efendiler

İkinci topcu muavini mülâzim (teğmen) Safvet Efendi

Seyir zâbiti muavinleri mülâzim Şemseddin, Necib, İbrahim Şevket, Basri, Mehmed ve Tahsin Efendiler

Ertuğrul Firkateyni
(Resim: Aziz; Halûk Şehsüvaroğlu'ndan)

Çarkcıbaşı miralay (albay) İbrahim Bey
İkinci çarkcı binbaşı Ahmed Bey
Üçüncü çarkcı sağkolağası Ârif Efendi
Dördüncü çarkcı solkolağası Şevket Efendi
Çarkcı yüzbaşı Mehmed Said Efendi
Çarkcı yüzbaşı Mehmed Cemal Efendi
Başhekim Dr. Miralay Hüsnü Bey
Cerrah Şevket Efendi
Eczâcı solkolağası Yasef Efendi
Bando şefi mülâzim İsmail Efendi
Gemi imamı Hâfız Ali Efendi

Gemi stajı görecek genç bahriye mülâzimi sânîleri (asteğmenleri): Ali Riza, Sadık, Kemal, Kadri Efendiler (çarkcı); Ali Efendi (inşâiye); Agâh, Rıza, Âsaf, Mehmed, İzzet, Ali, Ahmed, Hâşim, Mehmed Tevfik, Ali, Şem'i, Ahmed Ziya, Salih Efendiler (mühendis); Ferdi Efendi (güverte-silâhendaz).

Fotografcı Haydar Efendi

Efrad:

1 ateşçi
5 ikinci ateşciler
61 üçüncü ateşciler
35 kömürcü
2 serdümen
1 başçavuş
15 çavuş
9 bölükemini
57 onbaşı
406 nefer (20 nefer bandocu)

Başıbozuk efrad:

2 kazancı
1 kalafatcı
1 marangoz
1 burgucu

Ertuğrulun Japonya seferine 54 subay ve memur ve 622 erbaş ve erle 5 başıbozuk, cem'an 681 bahriyeli ile çıkmış olması gerekiyor.

Ertuğrul 2 temmuz 1888 pazar günü sabahleyin köprüler arasındaki şamandıraya bağlanarak cephanesini almış ve saat on buçukda Köprüden çıkmıştı.

Kızkulesi önlerinde, gemi bütün alay sancaklarını çekmiş ve askerler serenlerle küpeşte ve çarmıhlara çımariva etmiş bir vaziyette «Padişahım çok yaşa» diye bağırmışlar ve geminin bandosu Ahırkapı açıklarına kadar muhtelif marşlar çalmıştı.

Ahırkapı önlerinde yelken yapan Ertuğrul gurubdan evvel İstanbul sularını terketti. Talihsiz bir yolculuğa çıkan gemiyi Yeşilköye kadar Bahriye Liman Kumandanı Hasan Paşa teşyi etmiş ve buradan bir istimbotla İstanbula dönmüştü.» (H.Y.Ş.).

Eski Maarif Vekillerinden Hasan Âli Yücel'in annesi Neyyir Hanım Ertuğrul Süvârisi Ali Bey Kaptanın kızıdır, bu hanım Ertuğrulun gidişini oğluna şöylece anlatmışdır:

«Bir sabah babam eve geldi. İkizler, küçük kardeşlerim 33 günlük idiler. Babam beni Sultanahmeddeki konağın tenha bir yerine çağırdı. Bir alay birerlik, ikişerlik çil kuruşlar verdi. Kardeşlerime ablalık etmemi, annemi üzmememi söyledi. Sarıldı, birkaç kere öptü. Ben de onu öptüm. O zamanlara kadar babam sakalsızdı. Sefere çıkmadan önce bahriye nâzırı emir vermiş sakal bırakması için, büyük kaptanlara benzesin diye; adamakıllı sakalı uzamıştı, sarı, kıvırcık, ipek gibi yumuşak bir sakal. Bana tatlı tatlı bakan mahzun mavi gözlerini hâlâ hatırlarım. Sonra annemin yanına gitti çocukları sevdi. «Biz yarın hareket edeceğiz. Akşama tekrar geleceğim» dedi. Paşa babamın (uzun zaman bahriye fabrikalar müdürlüğünde bulunmuş yukarda adı geçen Zihni Paşa; Ali Bey Kaptanın kayın babası) yanında yarım saat kaldıktan sonra konaktan ayrıldı.

«Sultanahmedden Haliç tabak gibi görünüyordu. Ertuğrul da Kasımpaşada Divanhane önünde duruyordu. Hasta, lohusa döşeğinde yatan annemden başka bütün ev halkı, pencerelerde gemiyi seyrediyorduk. Öğle üzeri bir de baktık ki gemi hareket etti. Bütün askerler güvertede, mızıkalar Ey Gaziler'i çalıyor. Yelkenler açılmamış, gemi uskurla yürüyordu. Bayraklarla donatılmıştı. Zannettik ki Beşiktaş önünde duracak. Halbuki Sarayburnu önünden kıvrılınca işi anladık. Hepimizde bir ağlama. Böyle gittiler. Bütün İtanbul halkı, köprüye, deniz kenarlarına toplanmış, sesleri, bağrışmaları bizim konağa kadar geliyordu.

Ertuğrul için bir destan çıkmışdı, annem onu küçük kardeşlerime ninni nağmesiyle okurdu; hâfızamda yalnız iki kıt'ası kaldı:

Besmeleyle Ertuğrulum demir aldı
Hep ahâli sâhillerde baka kaldı
Çoluğu çocuğun feryâdı arşa vardı
Hak selâmet versin şanlı Ertuğrula

Üç direkli firkateyndir gemimiz
Kimimiz bekârız evli kimimiz
Gayret edin çocuklar Caponyadır yolumuz
Hak selâmet versin şanlı Ertuğrula»

Yukardaki satırlar 700 kişiye yakın mürettebâtı ile bir daha dönmeyecek Ertuğrul Firkateyninin İstanbulda yalnız bir âiledeki hazin hâtırasıdır.

Ertuğruldan ilk haber 18 temmuz 1888 de geldi. Gemi Süveyşe varmış, fakat kanalda karaya oturmuşdu. Liman idaresinin yardımı ile kurtarılıp sahile bağlanmakta iken rüzgâr ve akıntının şiddetiyle aykırılamış, kıçı sahili bulmuş, bu çarpma ile dümen bodoslaması kırılarak denize düşmüşdü.

Bu haber İstanbulda endişe uyandırmış, geminin çürük bir halde sefere çıkarıldığı iddiaları tekrar ortaya atılmışdı. Mabeyin Başkitabetinden Bahriye Nezaretine gönderilen bir tezkerede de havuza alınan Ertuğrulun tamirinin bir iki ay süreceği, ondan sonra da yelkenle Bahrimuhitte seyrüsefer mevsimi geçmiş olacağı, bu sebepten Osman Beyin iki zabitle ve posta vapururiyle Japonyaya gidip, padişahın nişanını ve hediyelerini İmparatora vermeleri tavsiye olunmuştu.

Bahriye Nâzırlığı gemideki arızanın ehemmiyetli olmadığını ve tâmirinin sür'atle yapılacağını arzetmiş, Mabeyn Başkitabetinden «Ertuğrul selâmetle Japonyaya gidebilecek midir?» sorusuna da müsbet cevap verilmişdi.

Ertuğrul firkateyni Süveyşte yapılan tâmirinden sonra 11 Eylül günü Japonyaya doğru hareket etmişti. Gemi Aden, Bombay, Kolombo, Singapur limanlarına uğramıştı. Denizcilerimiz her gidilen yerde büyük bir alâka ve sevgi ile karşılanıyorlardı.

Bombayda İngilizce olarak neşredilen bir gazete bu ziyaret münasebetiyle şunları yazıyordu: «Ertuğrul firkateyninin Bombay limanında kaldığı günler esnasında karaya çıkan mürettebatın kıyafetleri herkesin nazarı takdir ve hayretini çekti. Bombaylılar büyük bir merakla gidip gemiyi gezdiler. Gidenler gemide büyük bir nezaketle kabul olunmuşlardır. Gemide bir taraf gizli tutulmamış ve ziyaretçilere büyük kolaylıklar gösterilmiştir. Gemideki Bahriye bandosu zaman zaman güzel havalar çalmakta idi. Gemicilerin gerek Ertuğrulda, gerek şehirde kuvvetli bünyeleri, temiz üniformaları, hele kırmızı fesleri pek ziyade dikkati çekiyordu.»

Aynı şehirde «Gücerat» diliyle çıkmakta olan «Kasıd Bombay» gazetesi ise şunları yazıyordu: «Türkiyenin Ertuğrul isimli bir harb gemisi 20 ekim tarihinde limanımıza gelmiştir. Şehre çıkan bahriyeliler temiz kıyafetleriyle ve kibar hareketleriyle derhal herkesin alâkasını çekmiştir. Cuma günü namaz kılmak üzere gemiden pek çok kimse camie gelmişlerdir.

Şehrimiz halkının, bilhassa Müslümanların Ertuğrulu gezmek için gösterdikleri arzu pek şiddetlidir. Ziyaret günleri halk gemiye âdeta hücum etmiş bir haldeydi. Geçen Cumartesi günü gazetemizin müdürü bizzat sefineye gittiğinde deniz kenarını ahaliden geçilmez derecede dolu ve geminin etrafiyle merdivenlerini kalabalıktan sökülmez bir halde bulmuştu. Ertuğrulu ziyarete gidenlerin ekserisi Müslümanlardı. Gemi mürettebatı bu dehşetli kalabalığı memnuniyet ve nezaketle karşılıyorlardı. Türk gemicileri, İngiliz gemicileri kıyafetindeydiler, fakat hareketlerinde onlardan daha üstün oldukları göze çarpıyordu. Terbiyelerini ne kadar tarih ve tafsil etsek azdır. Bazı subaylar İngiliz lisanını biliyorlardı...»

Ertuğrul firkateyni Hind ve Çin denizlerinde türlü bâdireler atlatarak ve müteaddid limanlara uğrayarak Japonya seyahatine devam etti. Gemi kumandanı Osman Paşa İstanbulda bir arkadaşına yazdığı mektupta tehlikeli ve üzüntülü seyahatlerini uzun uzun anlatmış ve nihayet Japonya kıyılarının göründüğü müjdesini nasıl aldığını da şöyle naklediyordu: «... Şafakla beraber kıyıları gören ikinci bölük mülâzimi bahşişini almak üzere kamarama inmişti. Lirasını verip köprü üstüne çıkarak Japonyanın zümrüt renkli lâtif manzaralı dağlarını görerek Cenabı Hakka arz-ı şükraniyet ettim. Dört gün ara ile kömür alarak beşinci gün iç deniz tarikiyle 390 mil mesafede olan Kobi limanına indik. Yokohamaya 350 milimiz kalmıştı. Kobide geçirdiğimiz bir hafta müddet zarfında gemiyi emsalsiz derecede temizledik, güverte, palavra, borda, arma, flikalar en halis ve parlak boyalarla boyanmıştı. Yokohamaya gelişimizin üçüncü günü şimendiferle bir saat mesafede olan Panice yani Tokyoya gittim.» (Osman Paşa ile Türk

bahriyelilerinin Japonyada fevkalâde hürmet ve muhabbetle karşılanmalarının ve Japonya'da geçen günlerin tafsilâtı bu ansiklopedinin konusu dışındadır).

Ertuğrul firkateyni daha dönüş seferine kalkmadan evvel Japonyada bir tehlike geçirmiş, gemide kolera hastalığı başgöstermişti. Gemi derhal karantinaya alınmış ve 33 gün ihtilâttan menolunmuştu. Hastalığa gemide 37 kişi tutulmuş ve bunlardan on üçü vefat etmişti.

«Ertuğrul firkateyninin Japonyadaki ikameti uzamıştı. Gemi mürettebatı büyük mahrumiyetler hissetmeye başlamışlardı. Eylül başında İstanbula doğru sefer hazırlıklarına başlandı; Yokohamadan 15 Eylülde hareket edilecekti. Fakat köhne ve ihtiyar Ertuğrul daha seferin ilk merhalesinde büyük denizlere tahammül edemedi ve dehşetli âkıbet zuhura geldi.

Ertuğrul firkateyni 15 Eylül 1889 pazartesi günü saat 13 te İstanbula dönmek üzere Yokohama'dan denize açılmıştı.

Japonlar, büyük tayfun fırtınaları mevsimi olan eylül ayında seyahatin doğru olmıyacağını ve geminin esaslı bir tamirden geçirilmesinin iyi olacağını Osman Paşaya tavsiye etmişler, fakat paşa, aldığı hareket emrini geciktirmek istememişti.

Ertuğrulun hareket ettiği gün hava güzeldi. Salı günü öğleden sonra muhalif bir rüzgâr esmeye başladı ve akşama doğru şiddetlendi ve gece rüzgâr tam provadan gelmeye başladığından yelkenlerin sarılması icabetti. Büyük dalgalarla şiddetli bir surette dövülmeye başlayan ahşap geminin fırtınaya uzun zaman dayanamıyacağı anlaşılıyordu. Kömürlükler de su almaya başlamıştı. Gece rüzgâr daha şiddetli esmeye başladı; kalafatçılar, burgucular, marangozlar ellerinde fenerler, bir baştan bir başa koşuşuyorlar, kopan parçaları tâmire çalışıyorlar, askerler çarmıkları doldurmaya, kömürlüklere giren suyu, tulumbalarla ve bakrarçlarla boşaltmaya çalışıyorlardı.

«Bu vaziyette en yakın ve emin limana sığınmaktan başka çare yoktu. Osman Paşa ile gemi süvarisi bunu düşündüler ve ilerideki Kobi limanına ilticaya karar verdiler.

«Çarşamba günü ile perşembe gecesi gayet tehlikeli bir şekilde geçirildi. Her an geminin dağılıp batması bekleniyordu. Herkes büyük bir ümitle ileride görülen Osima fenerini dönüp Kobiye girebilmeyi bekliyordu.

«Fakat fırtına yavaşlayacağına büsbütün arttı, gemiye dolan suya da mukavemet edilemiyordu. O gün akşama doğru suyun külhanlara kadar çıktığı şe makine dairesini örttüğü haber verildi. Artık makinesi de çalışamıyan Ertuğrul, hurda bir tekne halinde tamamen fırtınanın pençesine düşmüş Osima burnunun korkunç kayalıklarına doğru sürükleniyordu.

«Geminin bütün mürettebatı vazife başında idi; saat 21 de Ertuğrul bütün şiddetiyle bir kayaya çarptı.

«Bu sırada gemide bulunanlarda ve felâketten kurtulanlardan biri geminin batışını şöyle anlatıyor:

«Sefine kayaya çarptığı zaman bir ana, baba günü koptu ki o çarmıhların üzerine çıkan ve filikaların içerisine giren, Allah Allah diye bağıran, kelime-i şehadet getirenin haddü hesabı yoktu. O zamanda ben de kıç kasarası üzerinde bulunmakta ve kalbime ise asla korku gelmemekte, yalnız direkler yıkılırken altında kalmamak için gözlerim direklerde bulunmaktaydı.

«Dalgalar sefineyi kaldırıp kaldırıp kayaların üsüne attıkça evvelâ grandinin iskele tarafına ve kıça doğru arkori olarak devrildiğini müteâkip prova dahi yine iskeleye ve plaserte üzerine yattı. Yattı ama her iki direk 180-200 er kişi telef etti. En nihayet mizana direği yıkıldı, bu direk dahi evvelki direğin ezmiş olduğu insandan daha ziyade telefata sebebiyet verdi.

«Filikalar ise dalgaların müsademesinden mataforalariyle beraber sefinenin altına doğru sokuldu ki içerisinde bulunanların bağırışmalarına yürek tahammül etmezdi. Bu esnada ben yine kasara üstünde paşa hazretleriyle beraber bulunmaktaydım. Osman Paşa muttasıl ağlamaktaydı. Elhasıl sefine beş dakika zarfında kâmilen parçalanıp denizin üzerine yayıldı, ben de paşa ile kırılan direğin üzerine çıktım. Paşa ile beraber muttasıl sahile yaklaşmakta isek de denizlerin atmış oldukları kerestelerden biri paşanın başına çarpmasiyle beraber paşa teslimi ruh etti.

Çârü naçar ileri gitmek için ağaçlar üze-

rinde çabalamakta iken deniz beni direğin üzerinden alıp altına sokmuş idi ki o zaman kalbimden kelimei şehadet getirmekte idi. Üç - dört kere batıp çıktıktan sonra bir ağacın üstüne çıkarak dört beş saat denizde uğraşa uğraşa elhamdülillâh salimen karaya çıktım. Lâkin fenere gitmek için yol yoktu. Etraf bütün dik kayalardan ibaret olup fener ise tepedeydi. O gece sabaha kadar bir don bir gömlekle kaldığımdan bir taraftan yağmur ve soğuktan donmak, diğer taraftan da o yaralıların canhıraş bir surette çıkardıkları âhü enine tahammül etmek pek ziyade müşküldü. Elhasıl sabah oldu, fenere çıkmak üzere bir yol bulmak için her birimiz bir tarafa gidip taharriye başladık. Nihayet bir sıçan yolu bularak oradan fenere çıkıp, askerin yaraları fenerciler tarafından güzelce temizlendikten ve iyice sarıldıktan sonra bize taam çıkardılar. Allaha şükrederek karnımızı doyurduk ve hâlimizi ifâde ettik, amma hiç İngilizce bilen olmadığından anlatamadık. Badehu akşam üzeri benimle beraber muzika zabitini bir kayığa bindirdiler ve Osaga'ya götürdüler. Oradan da bir vapura râkiben Kobi'ye geldik. Yol esnasında geminin kaptanı bize nihayet derecede riayet ettiği gibi birer kat da elbise verdi. Kobi'de bizi polis merkezine teslim ettiler. Orada halimizi güzelce ifade edip anlattık. Derhal Yokohama'ya telgraf çekilerek bizi de gayet güzel bir otele yatırdılar. Sabah oldu. Bir Alman gambotu gidip diğer askeri de alarak Kobi'ye getirip hastahaneye yatırdılar. Mikado (İmparator) tarafından gönderilen hususî hekimler vasıtasiyle tedavi edildiler...» (Deniz arşivinde imasız bir vesika)

Ertuğrul faciasında altısı subay olmak üzere 69 kişi kurtulmuşdu, kurtulan altı subayın isimleri şunlardır: Çarkcı Sağkolağası Ârif Efendi, Firkateyn kâtibi Mustafa Efendi, İmam Hâfız Ali Efendi, Çarkcıbaşı Yüzbaşı Mehmed Ali Efendi, Mızıka zâbiti İsmail Efendi. Fotoğrafcı Haydar Efendi.

Büyük bir teessür uyandıran bu elîm hâdisenin Japonyada derin akisleri olmuş, yaralılara benzersiz bir şefkat ve alâka gösterildiği gibi şehitler için de büyük bahrî merasimler yapılmıştı.

Kazâzede 69 Türk bahriyelisi vatanlarına Hiyei ve Kongo isimli iki Japon harb gemisi ile gönderildi, bu gemiler İstanbula 2 Ocak 1890 da geldi; fevkalâde merasimle karşılandılar.

Oşima adasında Ertuğrul faciasında ölenler adına bir âbide dikilmiş ve bu âbideye vak'ayı canlandıran çok içli bir kitabe yazılmıştır.

Halûk Y. ŞEHSUVAROĞLU

ERTUĞRUL GAZİ İLK OKULU — Gaziosmanpaşa (Taşlıtarla) ilçesinin Bağlarbaşı semtindedir. Geniş bir avlu içinde üç katlı beton bir binadır. 1927 yılında evvelâ kira ile tutulan kahvehânelerde ve gece kondularda güç şartlar içinde tedrisata başlanmış, sonra üç barakada ders verilmiş, daha sonra da inşâ edilen şimdiki bina 1963 - 1964 ders yılında tedrisâta açılmışdır.

Okul 12 dershâneli, 21 şûbeli olup çift öğretim yapılmaktadır. 1 müdür, 1 müdür yardımcısı, 21 öğretmen vardır; 1965 - 1966 yılında öğrenci sayısı 1166 çocuk idi. Öğretmen ve sınıf kitablıkları ve projeksiyonlu bir sinema salonu vardır.

Okul âile birliği eliyle her yıl 150 - 200 yoksul öğrenciye esvab, ayakkabı, kitab ve defter yardımı yapılır; ayrıca öğrencilerin hepsi beslenme eğitimine tâbidir. Okulda müzik kursu da vardır, isteyen öğrenciye ücretle ders verilir. Okulun bir de yavru kurt oymağı kurulmuşdur. Hemen bütün okullarımızda olduğu gibi bu okulda da Türkiye Cumhuriyetinin kurucusu Atatürk'ün bir köşesi tanzim edilmişdir. Duvarlara da Osman Gazi, Fatih Sultan Mehmed, Yavuz Sultan Selim, Kanunî Sultan Süleyman, Üçüncü Sultan Selim gibi Türk büyüklerinin resimleri asılmışdır. Okulda, el ile yazılıp hazırlanan «Birlik» adında bir de duvar gazetesi görülmüşdür.

Okuldan her yıl ortalama olarak 100 çocuk ilkokul diploması almaktadır. 1967 yılında okul müdürlüğünde Bay Mehmed Tumaç bulunuyordu.

Hakkı GÖKTÜRK

ERTUĞRUL YATI — Asrımızın başında Türk bayrağını taşıyan gemilerin en güzeli; pâdişahların deniz gezilerine mahsus «Vapuru Hümâyun» denilen vapurların sonuncusu, Türkiye Cumhuriyetinin ilk Cumhurbaşkanlığı Yatı, Atatürk'ün çok sevdiği ve her İstanbula

gelişinde içinde uzun zaman kaldığı bir gemi; İkinci Abdülhamid tarafından İngilterede Armstrong tezgâhlarına yaptırılmış ve 1903 yılı sonlarında denize indirilmişdir; denize indirilmesi dolayısiyle bu gemi hakkında İstanbul basınında yayınlanmış ilk haberlerden biri şudur:

«Ertuğrul Vapuru Hümâyununun
rûyi deryâya resmi tenzili

30 Kânunu evvel (aralık) 1903, Newcastle — Elzwiz tezgâhlarında inşâ edilmiş olan Ertuğrul vapuru hümâyununun bugün merâsimi mahsusa ile resmi tenzili icrâ edilmişdir. Resmi mezkûrda Londra sefiri kebiri Musuros paşa hazretleri ile zevceleri ve sefaret müsteşarı Abdülhak Hâmid Beyefendi hazretleri ve merâsimde bulunmak üzere tarafı pâdişâhiden gönderilen Hikmet Paşa hazretleri ve birçok dâvetliler hazır bulunmuşdur. Sefir hazretlerinin zevceleri sefinei hümâyunun ismini yâd etmişler ve sefine yavaş yavaş tenzil edilmişdir. Meclisi idare reisi Sir André Wenwil merâsimde hazır bulunanları Arustrong Fabrikası direktörleri tarafından verilen kuşluk ziyâfetine dâvet etmişdir.» (Tercümanı Hakikat).

964 tonluk, 2500 beygir kuvvetinde çift makina ile âzamî sür'ati 21 mil olan teknesi beyaz, bacaları sarı, iki bacalı, üç direkli, burnu mahmuzlu zarif ve nârin bir gemi idi; direklerinin biri önde, ikisi bacalarının arkasında iki. İstanbula Söğüdlü Yatı, Hamidiye ve Mecidiye zırhlıları ile birlikde 1904 - 1905 de geldi.

İkinci Sultan Abdülhamid büyükçe bir çatana olan Söğüdlü yatına senede bir defa, ramazanın onbeşinci günü Topkapusu Sarayında Hırkai Saadet ziyâretine giderken binerdi, bu gemi Pâdişahı Ortaköy Camii rıhtımından alıp Sarayburnu rıhtımına çıkarırdı. B.: Söğüdlü Yatı) Sultan Abdülhamid Ertuğrul yatına bir sefercik dahi binmedi, içine adımını atmadı; kışları Haliçde Divanhâne önünde, yazın da Dolmabağçe Sarayı önünde demirleyen dilber gemiyi Yıldız sarayından dürbünle seyrederdi.

Ertuğrul Beşinci Sultan Mehmed Reşad'ı bir defa Herekeye kadar götürüp getirdi; bu güzel gemiye Altıncı Sultan Mehmed Vahideddin de adımını atmadı. Cumhuriyetin ilânında Ertuğrul başkanlık yatı oldu ve Atatürk'ün şahsında kendisini dâima yâd ettirecek sâhibini buldu.

Zaferden sonra Gazi Mustafa Kemal Paşa İstanbula ilk defa olarak gelirken İzmit'den Ertuğrul'a binmiş ve büyük şehre denizden girmişdi (Ertuğrulun Atatürke hizmetleri için B.: Atatürk, cild 3, sayfa 1199).

Atatürk'ün hastalığında Savarona Yatı satın alınınca Ertuğrul yıllarca Haliçde yahut Savaronanın yanında Kanlıca körfezinde demirli durdu. Bir ara Donanma Kumandanlığı yatı olduğu söylendi, bir sene kadar da Yüksek Denizcilik Okulunun emrinde mekteb gemisi oldu, fakat bu hizmete elverişli olmadığı için, Cumhurbaşkanlığı yatlarının idâresi ile görevli Devlet Deniz Yolları idâresine iâde olundu.

1958 senesinde, teknesi sağlam olduğu halde çürüğe çıkarıldı, ve önce, Tersânede yeni yapılmakda olan iki gemide kullanılmak üzere makinaları söküldü; 1959 senesi eylülünde de, içinde Atatürk'ün yattığı mütevazi kamarası sökülerek içindeki eşyası ile birlikde Deniz Müzesine nakledildi (B.: Deniz Müzesi, C. 8, S. 4449) ve tarihî Ertuğrul yatı kilosu 13 kuruştan hurdacıya satıldı; aşağıdaki satırları Cumhuriyet Gazetesinden alıyoruz:

«Atatürk'ün uzun yıllar seyahat ettiği ve içinde birçok siyasî konuşmaların cereyan ettiği, tâyinlerin yapıldığı tarihî «Ertuğrul» yatı; kilosu 13 kuruştan hurdacılık şirketine satılmıştır.

«Tarihî Ertuğrul Yatı bugün Haliçten alınarak sökülme mahalline götürülerek parçalanacak ve tartı ile isteklilere verilecektir.

Yatın yan saçları ile bölmeleri çok sağlam ve iyi cins olduğu için, Glayder bıçağı yapmak üzere bazı firmalar şimdiden müracaat etmişlerdir. Bir müddettenberi kadro harici bırakılan Ertuğrul yatının daha evvelce sökülen makineleri, kazan ve boruları Haliçte yeni yapılan Kemal Zeytinoğlu asfalt tankerine monte edilmiştir.

«İlgililer, Ertuğrul yatında çelik kısmının çok fazla olduğunu, şayet Türkiyede bir jilet sanayii mevcut olsa idi, yatın, bütün Türkiyedeki jilet ihtiyacının 50 sene gibi uzun bir müddetle karşılanabileceğini söylemişlerdir.

«Cumhuriyetin ilânından sonra ilk defa Atatürk'ü İzmitten İstanbula getiren Ertuğrul Yatı böylelikle artık tamamen tarihe karışmış olacaktır.» (7 Eylül 1959)

ERTÜZ (Halil Nusret) — «Gazeteci; 1915 de İstanbulda doğdu, babasının adı Tâhir, annesinin adı Cemile Câvidan'dır; Balmumcu Dumlupınar Yatılı İlk Okulu, Gaziosmanpaşa Orta Okulunda okudu, 1937 de Kabataş lisesini bitirdi. Gazetecilik hayatına talebe iken atılmış; Son Posta, Kırmızı Beyaz, Top, Türkspor, Son Telgraf ve Zaman gazete ve mecmualarında çalışmışdır; 1952-1962 arasında Yeni Sabah Gazetesinde bulunuyordu. Gazeteciler Cemiyeti ve Feriköy Spor Kulübü üyesidir. Son Telgğraf gazetesinde hikâyeler yazmış, spor dergilerinde de güreş tefrikaları yayınlamıştır. Atiye (Özkardeş) hanımla evlidir. Fransızca bilir» (Kim Kimdir Ansiklopedisi, 1962).

ERTÜZÜN (Sadeddin) — Kitabcı, Galata Rıhtımında Kadıköy - Haydarpaşa vapurları iskelesi karşısında SA-HA Kitabevinin sâhibi; 1933 de İstanbulda doğdu, babasının adı, Hüseyin, annesinin adı Hâlide'dir. 1955 de Fransız Saint-Benoit Lisesini bitirmişdir, iyi Fransızca bilir.

Melih yüzlü, nâzik, hâli ve tavırları ile kibar bir kişidir. Rıhtım boyundaki küçücük SA-HA kitabevi akademik bir mahfil olmaya namzed idi. Spor-Toto bâyiliği de yapıyordu. Ne gibi zaruretler karşısında kalmışdır, iş hayatının cilveleri bilinmez, Sadeddin Ertüzün 1968 yılında o şirin, güzel SA-HA Kitabevini kapamışdır.

ERUÇAR (Fehmi) — Hevesle, gayretle otodidakt olarak yetişmiş bir yazar; 1942 de Mersinde doğdu, babasının adı Mehmed Hıfzı, annesinin adı Cennet'tir; İstiklâl İlk Okulunda okudu, 1958 de Askerî Orta Okulda iken tahsili terk ederek iki sene manifaturacı çıraklığı, iki sene de (1958-1960) 16 - 18 yaşlarında iken sahne aktörlüğü yapdı, bir yıl bir iş yerinin sekreterliğinde bulundu, bu satırların yazıldığı sırada Güneş Reklâm müessesesinde idi (1962). Resim yapar, karikatür çizer ve sahne hayatına olan hevesini muhafaza ettiğini söyler. Büyük bir kitab olabilecek kadar şiirleri ve şarkı-türkü güfteleri vardır, ve pek çok hikâye yazmışdır, «Ya para ver, ya kızı ver» adında bir romanı vardır.

Bibl.: Kim Kimdir Ansiklopedisi.

ERYÜREK (Metin) — Türk halk musikisinin saz san'takâlarından ve okuyucularından; 1929 da Üsküdarda doğdu, Albay Ali Ferid adında bir zâtin oğludur, annesinin adı Mihriban Hanımdır. Üsküdar 19. İlk Okulda, Üsküdar I. Orta Okulda, Haydarpaşada Anadolu Özel Lisesinde okudu ve bu liseden 1950 yılında diploma alarak Yedeksubay Okuluna gitti, 1952 de süvâri asteğmeni olarak Sarıkamışa gönderildi, süresini doldurup terhis edileceği sırada tezkire terkederek orduda 4,5 yıl kaldı. Askerlikden ayrıldıktan sonradır ki çocukluğundan beri yakın ilgi duyduğu musiki ile meslek olarak çalışmaya başladı.

Lise öğrencisi iken Nubar Tekyay'dan keman ve Sâdi Işılay'dan musiki dersleri almış, Emin Onganın idâre ettiği Üsküdar Musiki Cemiyetine devam etmişdi, ve bir ara da caz müziği ile uğraşmışdı. Askerlikden ayrıldıkdan sonra Türk halk musikisi ile iştigal etti. 1960 da İstanbul Radyosunda açılan bir imtihanı kazanarak saz ve ses san'atkârı olarak bu radyoya intisap etti. Ahmed Yamacı'dan çok faydalandı, fakat asıl hocaları, «kendilerini dâima şükran ile yâd edeceğim» dediği Neriman Tüfekci ile Nidâ Tüfekci oldu.

Asıl geçimini ticâretle sağlamaktadır, Üsküdarda «Kâtibim» adında bir esvab temizleme fabrikası kurmuşdur, ayrıca piyasada hayli rağbet gördüğünü söylediği «Form» adında temizleme makinaları îmal etmektedir. Evli ve üç çocuk sâhibidir.

Hakkı GÖKTÜRK

ERZAKANBARI SOKAĞI — (B.: Mısır Çarşısı).

ERZAKCI SOKAĞI — 1934 Belediye Şehir Rehberlerine göre Fatih ilçesinin Fener Bucağının Haydar Mahallesi sokaklarından; Ali Tekin Sokağı ile Salihpaşa Caddesi arasında uzanır (1934 B.Ş.R. Pafta 8/96). Salihpaşa Caddesi tarafından gelindiğine göre bir araba geçecek genişlikde kabataş döşeli olarak baş lar ve sonra bakımsızlıkdan bir toprak yol oldu-

ğu görülür; birer ikişer katlı evler arasından geçer; kapu numaraları 1-11 ve 2-6 dır. (1967)

Hakkı GÖKTÜRK

ERZENE (Hüsnü Uluğ) — Çağdaş Türk maarifinin seçkin sîmâlarından; değerli bir matematik muallimi ve idâreci; 1890 da Erzurumda doğdu, Erzurumun yerlisi, eşrafdan Kılıçcızâde Osman Nuri Beyin oğludur, annesinin adı Hayriye Hanımdır; ünlü şâir Kemâleddin Kâmi'nin ağabeyidir. İlk tahsilini hususî olarak yapdı, arabca öğrendi, sonra Erzurum Askerî Rüşdiyesinde, Erzurum İdâdîsinde ve Trabzon Sultanîsinde okudu ve bu sultânîden 1910 da diploma aldı, 1913 de İstanbulda Dârülmuallimini âliyenin (Yüksek Öğretmen Okulu)nun riyâziye şubesini bitirerek meslek hayatına atıldı, sırası ile Bursa Sultanîsi, Konya Sultanîsi riyâziye (matematik) muallimliklerinde, Erzurum Sultanîsi riyâziye muallimliği ve müdürlüğünde, Trabzon Sultanîsi riyaziye muallimliği ve müdürlüğünde, tevhidi tedrisat dolayısı ile Kuleli Askerî Lisesi ders nâzırlığında, Adana Muallim Mektebi müdürlüğünde, Ankara Lisesi riyâziye nâzırlığında, Adana muallim mektebi müdürlüğünde, Ankara lisesi riyâziye muallimliğinde, Sivas Maarif Müdürlüğünde, Eskişehir Maarif Müdürlüğünde, Konya Maarif Müdürlüğünde, İstanbulda Haydarpaşa Lisesi, Kadıköy Kız Lisesi ve Vefâ Erkek Lisesi matematik muallimliklerinde bulundu, bu son vazifesinde iken 1951 senesinde vefât etti.

Konya Sultanîsindeki muallimliği sırasında talebeler arasında «Arşimed» lâkabı ile anılırdı. Devrinin en kudretli riyâziye muallimlerindendi; talebeleri tarafından hem korkulan hem sevilen, arkadaşları tarafından hürmet gören vekarlı, ciddî, sadâkat ve vefâ bilir, şefkat ve muhabbetli merd adamdı.

ERZİ (Adnan) — Tarih profesörü, Türk Tarih Kurumu üyesi; 1924 de İstanbulda doğdu, seçkin ulemâdan ve Süleymaniye Camii baş imamlarından reisülkurrâ Sâdık Erzi Efendinin küçük oğlu; ilk tahsilini İstanbulda yapdı; parasız yatılı öğrenci imtihanlarını kazanarak Bilecik Orta Okulunda ve Kütahya Lisesinde okudu. Yazı yazmaya okul sırasında iken heves etti, ve o zamanlar Halk Evlerinin organı olan Ülkü mecmuasına gönderdiği makaleler devrin Maarif Vekâleti müsteşarı tarih bilginlerinden İhsan Sungu'nun (B.: Sungu, İhsan) dikkatini çekdi, daha müsâid şartlarla çalışabilmesi için yine yatılı öğrenci olarak Kütahyadan İstanbulda Kabataş Lisesine nakledildi, bu liseden diploma alarak İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesinin tarih bölümüne girdi.

Lisenin son sınıfında iken ve üniversite öğrenciliği yıllarında babasının, dostlarından ve ulemâdan Prof. Şerefeddin Yaltkaya'dan hususî olarak arabca ve farsca okudu ve bu iki dili hakkı ile öğrendi (B.: Yaltkaya, Şerefeddin).

Üniversitede Fuad Köprülü, Mükrimin Halil Yınanç, İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Şemseddin Günaltay gibi otoritelerin seçkin bir talebesi oldu ve bilhassa İ.H. Uzunçarşılının teveccühünü kazandı. Üniversite tahsilini tamamladığında Ankara Üniversitesine asistanlıkla intisap etti, orada doktora imtihanını verdi. Belirli süre sonunda doçent oldu, Üniversite dışında da Millî Eğitim Bakanlığı terceme bürosunda çalışdı. Erzurumda Atatürk Üniversitesi kurulur iken orada görev aldı, 1960 da Ankaraya dönerek profesör oldu ve Türk Tarih Kurumuna üye seçildi.

1961 de dört ay kadar devlet bakanlığı da yapmış olan Adnan Erzi bu satırların yazıldığı sırada Ankara Üniversitesindeki kürsüsünde bulunuyordu (1968).

1961 - 1962 arasında yakın arkadaşı Prof. Orhan Köprülü ile birlikte Millî Kültür Yayınları adı ile bir yayın evi kurdu; bu satırların yazıldığı sırada o yayın evi de neşriyatına devam etmekde idi.

ERZİ (İhsan) — Mâliyeci, idâreci, bu satırların yazıldığı sırada İstanbul Vakıflar Başmüdürü 1968; mühim hizmetleri ile, bu arada İstanbulda Halıcılarda Sultanselim Medresesinde «Türk Yazı Sanatları Müzesi» nin kurulmasında, kurucusu denilmeye değer büyük himmeti görülmüş aydın ve seçkin bir idâre âmiri; 1919 da İstanbulda doğdu, seçkin ulemâdan ve Süleymaniye Camii başimamlarından reisülkurrâ Sâdık Erzi Efendinin büyük oğlu, genç tarih bilginlerimizden Adnan Erzi'nin ağabeyi; Nümûnei İrfan ve Büyük Reşid

Paşa İlk Okullarında okudu, orta tahsilini Pertevniyal Lisesinde yapdı (1937), 1940 da Ankarada Siyasal Bilgiler Fakültesinin mâlî şûbesinden diploma aldı ve Mâliye Bakanlığında memuriyet hayatına atıldı; on yıl kadar o bakanlıkda muhtelif vazifelerde bulunduktan sonra 1950 de Vakıflar Genel Müdürlüğüne müfettişlikle intisab etti; teşkilâtı çok geniş bu genel müdürlükde iktisat müşâvirliği, Vakıf Zeytinlikler İşletme Müdürlüğü yapdı ve 1966 da İstanbul Vakıflar Başmüdürlüğüne tayin edildi.

İstanbul Başmüdürlüğüne gelmeden, Genel Müdürlük câmiası içinde çalıştığı sıralarda «Orta Tahsil Vakıf Talebe Yurdları»nın açılmasındaki gayret ve himmeti Türk maarifine ve toplum hayatına büyük hizmetlerdendir. Yurdumuzu asırlar boyunca tezyin etmiş Türk yapı san'atının büyüklü, küçüklü şaheserleri Vakıflar Genel Müdürlüğü elinde bulunmaktadır, muhtelif yerlerdeki tarihî binâların tâmir ve restorasyonu yolundaki gayret ve hizmetleri de büyük olmuşdur.

İstanbula geldikten sonra ilk işlerinden biri kapalı duran Dolmabağçe Camiinin tâmirini sür'atle tamamlatarak ibâdete açmak olmuşdur; Mimar Sinanın şâheserlerinden Rüstem Paşa Camiinin minâresi tehlikeli görülmüş, yıktırılmış, cami yıllardan beri minâresiz duruyordu, İhsan Erzi'nin himmeti ile o minâre de yeniden inşâ edilmiş, onu da Gazi Hasan Paşa Camiinin, Fenârî İsâ ve Ahmedpaşa Mescidlerinin tamir edilerek ibâdete açılmaları tâkib etmişdir.

İhsan Erzi
(Resim: Yaşar Ekinci)

Bu tâmir işleri dışında bu aydın adamın en mühim başarılarından biri, şahsının telkin ettiği güvenle, Vakıflar Genel Müdürlüğünün eski eserleri koruma faaliyeti yanında geniş imkânlarını müzecilik üzerinde de göstermesini sağlamak olmuşdur, ve bu yolda çok kısa zamanda İstanbulda üç büyük iş yapılmışdır:

1. Kendi nefsinde bir müze olan ve elli yıla yakın bir zamandan beri kapalı duran Yeni Cami Hünkâr Kasrı ziyârete açılmışdır.

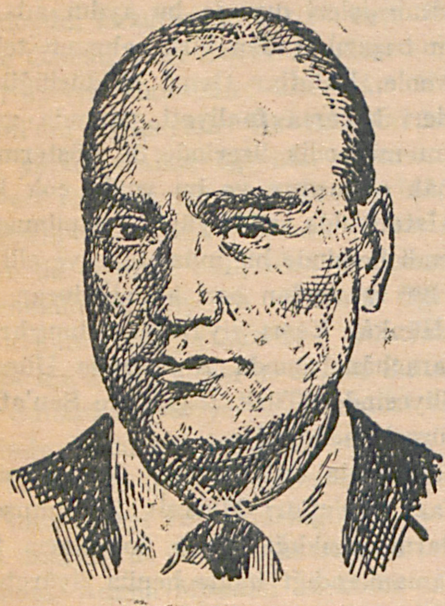
2. Sarachânebaşında Amıcazâde Hüseyin Paşa Külliyesinde «Türk İnşaat ve San'at Eserleri Müzesi» açılmışdır.

3. Halıcılarda Sultanselim Medresesinde «Türk Yazı San'atları Müzesi» kurulmuşdur. Bu satırların yazıldığı sırada, salonların tanzim işi tamamlandığı halde henüz ziyârete açılmamış olan bu müze, hiç tereddüd etmeden kaydederiz ki İhsan Erzi'nin himmet ve gayreti eseridir. Bu İstanbul Ansiklopedisinin müdevvini ve müellifi R.E. Koçu şunları yazıyor: «Henüz açılmamış olan müzeyi ziyâret ettim. Sultanselim Medresesinde toplanan eserlerle bir irfan hazînesi, bir sanat hazînesi yok olmakdan kurtarılmışdır. Şurada buradaki anbarlarda yıllardan beri çürümekte olan ve değerlerine bahâ biçilmez eserler arasında mushaflar, ve bilhassa büyük cami mushafları eşine rastlanmaz bir koleksiyondur. Vakıflar Umum Müdürü, müzenin kurucusu İhsan Erzi ve eserlerin tasnif, târif ve tanziminde çalışanlar için tebrik ve takdir yolunda en kesin söz: Allah onlardan râzı olsun.»

Büyük işler, nahvet ve gururla başarılmaz, İhsan Erzi son derecede mütevâzi, nâzik, açık kalbli bir kişidir, sohbeti tatlı, yerinde nüktedan, otoritesini şiddetle değil, ciddiyet ve şefkatle kurmuş bir idâre âmiridir. Odasının kapusu Vakıflarda işi olan herkese açıkdır (B.: Amucazâde Külliyesi, cild 2, sayfa 792; Sultanselim Medresesi; Türk İnşaat ve San'at Eserleri Müzesi; Türk Yazı San'atları Müzesi).

Erdem YÜCEL

ES (Hikmet Feridun) — Yazar, gazeteci; 1909 da İstanbulda doğdu, Yemende 21 yaşında ölen süvâri subaylarından Feridun Beyin oğludur, annesinin adı İhsan Hanımdır, gazeteciliğe mekteb sıralarında iken Akşam gazetesinde başladı ve yıllarca fıkralar, hikâyeler, röportaj yazıları ve bilhassa seyahat hâtıraları yazdı; «7 Gün» mecmuası sâhibi Sedad Simavînin güvendiği bir genç muharrir olarak bu mecmua adına Amerikaya gitti ve iki yıl kadar orada kaldı; Amerika dönüşünde de yine Sedad Simâvî tarafından kurulmuş olan Hürriyet Gazetesine girdi, bu büyük gazete adına da Afrikaya ve Arabistan, Pakistan, Hindistan, Birmanya, Çin ve Japonyaya gönderildi. Pasifik Adalarını dolaşdı, Orta ve Güney Amerika memleketlerine gitti; bu seyahat mektupları - notları Hürriyet Gazetesinde çok rağbet gördü. Hürriyet Gazetesinden Sedâd Simâvî'nin ölümünden az sonra ayrılan Hikmet Feridun Es Hayat mecmuasına umum neşriyat müdürü oldu. Malezyaya, Borneoya gitti, Kongoya gitti, Kongo ihtilâlini izledi.

Hikmet Feridun Es
(Resim: S. Bozcalı)

Semiha (Özkurt) Hanımla evlidir; Fransızca ve İngilizce bilir.

Hakkı GÖKTÜRK

ESAD (Bahriyeli Arab) — Geçen asır sonlarında yaşamış okur yazar tulumbacılardan; üçüncü sınıf sandıklardan Hasköy Sandığının uşaklarından Arab lâkabını alacak derecede esmer, vechen dilber, uzun boylu, zeberdest bir delikanlı idi; Bahriye Sibyan Mızıkası efrâdından iken bir uygunsuzluğu yüzünden tard edilmiş, Hasköy İskelesinde yanaşma kayıkcılık yapardı; Küfvü akrânı olmadığı için ülfet, sohbet ve muhabbet edemediği bir güzele gönül vermiş, bu aşk ile akşamcılığını ayyaşlığa dökmüş, yalın ayak yarı çıplak hâneberduşlardan olmuşdu; öyle ki koşarlı tulumbacılığı şöyle dursun, kayıkcılık bile yapamaz oldu. Bir ramazan Üsküdarda işlettiğim çalgılı kahvehâneye gelmişdi, sarhoş ve perişanlı, hürmet ettim, ikramda bulundum, o gün bir köşede ağlayarak destan yollu şu manzumeyi yazdı, bir suretini aldım ve cebine biraz harclık koydum (B.: Çalgılı Kahvehâneler, cild 7, sayfa 3683):

Geceler ah geceler, geceler ah geceler
Saati dakikası yar adını heceler
Uyku haram gözüme girdikde döşeğime
Ben kıvranım durayım yârime eğlenceler

Geceler ah geceler, söyleyin yârim nerde
Görünmedi bir aydır Hasköy, Balat, Fenerde
Muhabbete mânidir bir kalın siyah perde
Bûsi pâye bir izin verin ey gönül gonceler

Kaçılır mı âşıkdan kibarlık sebebiyle
Haydi benden kaçarsın ya niçin düşdün dile
Sen rakip engelle gez, âşık doldursun çile
Vurulsun nâzik güzel eline kelepçeler

Bir kopuk aşıkının baş açık yalın ayak
Beni dîvâne ettin ellerine kına yak
Yolun çevirip atsam az gelir sana dayak
Ey cellâdı bî aman yeter be işkenceler

Bir selâm esirgemez âşıkdan şâhi bütan
Hicrânü hasretini rakıdır tek avutan
Nedir bu gaddarlığın vahşetinden bir utan
Kâfir iken ağlıyor hâlime muğbeçeler

Geceler ah geceler Esadın zındânıdır
Tâ be sabah zihninde ol güli handânıdır
Yoluna baş koyduğu şahların nâdânıdır
Ben koğuşda yanarken yârim nerde geceler

Gerçi tulumbacıyız ateşde semenderiz
Yalın ayak pırpırı âşıkı kalenderiz
Kavgaayı aşka girmiş zeberdest İskenderiz
Çaldı beni yerlere yârimdeki pençeler

Bir kış günü barındığı tulumbacı koğuşunda bir omuzdaşı ile birlikte kömür ateşinden zehirlenerek öldü, ölümünde 30-35 yaşlarında idi. Hasköy tulumbacılarının grup hâlinde çekdirdikleri bir fotğrafda resmi vardır, o resimde tahminen yirmi yaşlarındadır.

Vâsıf HİÇ

ESAD (Celâlin) — Geçen asır sonlarında Üsküdarın gazete müvezzilerinden külhanbeyi bir kopuk; Şirketi Hayriye vapurlarından birinde çımacılık yapan babası genç yaşında ölmüş, 12-13 yaşlarında yetim kalan Esad çok dilber bir çocuk olduğu için güzelliği yetimliğinden beter belâ olmuş, uygunsuzluk yoluna saptırılmışdı; tâzelik çağında Üsküdar Belediye Dâiresi tulumbacılarından ve Balaban İskelesi hammallarından Kürd Celâlin şıkırdımı idi; baldırı çıplak fakat gaayetle cömerd hâmisinin sâyesinde o gürûhun en şık genci olarak dolaşırdı. Bir köçek kadar güzel oyun oynardı, sesi de pek tatlı idi; gazete müvezziliğine 19 yaşlarında başladı, bilhassa Servet ve Malûmat gazetelerinin Üsküdar müvezzi olmuşdu. Sürtükce bir kadın olan anasının evi Bülbülderesinde idi; Esad hammal hâmisinin bekâr odasında barınır, eğer Celâlin Galatadan veya Tophâneden gece yatısına getirilmiş bir misâfiri olursa ya bir sabahcı kahvesinde, yahud bir hamamda, bir tekkede sabahlar, nâdiren de anasının evine giderdi. Her akşam içer, kumar oynar, bütün kötülüğü nefsine idi; kimseyi rencîde etmezdi. Müvezziliğe başlayınca ayakdaşları ağzında «apiko» denilen şıklığını bırakdı, sokakları yalın ayak dolaşır oldu. Servet ve Malûmat gazetelerinin meşhur muharriri Ahmed Râsim Bey «Şehir Mektubları» isimli eserinde Celâlin Esaddan bahsetmişdir, fakat yanılmış lâkabını isim zan ederek adını Celâl diye kaydetmişdir; A. Rasim Bey şöylece anlatıyor:

«Alın size Üsküdar müvezzini, bakın bu Bey ne Beydir!.. İsmi Üsküdarda Celâl, Ağahamamında, Tekkede Derviş, diğer ismi Mangiz tutmaz. Kendisi gaayet emin, yalan yere etmez yemin, kanı resim, bizim idâre memuru gibi helâlzade, çoluk çocukdan âzâde. Beli bükük bir ninesi vardır, eli açık, biraz kaçık, tir tir gezer, her yaz domates pestili ezer. Celâl işi çokca, sesi pekce, sabahları gazete, öğle vakti destan, roman satar, satmazsa kahvede iskambile dalar, yutulunca madik ettiniz diye çıngar çıkarır. Kuru peykede yatar, meyhânede bağırır, bakkalın önünde nâra atar, kış geceleri nâra atma hevesini keten helva satışından çıkarır; kandillerde sebilci, ramazanda davulcudur..».

Bu fakirin destanlarını da Esad satardı; tek meteliğimi yememişdir. Hiç evlenmemiş olan Esad da, garib tesâdüflerdendir, Celâl adında bir kopuk oğlanı çırak olarak yanına aldı, evlâd muamelesi yaparak onunla yaşadı, o çocuğa da Esadın Celâl dediler; Ahmed Râsim'in hatâsı öyle tahmin ederim ki usta ile çırağın isimleri karıştırmasından olmuşdur; Servet ve Malûmatın meşhur Üsküdar müvezzii Celâl değil, Esaddır. Celâlin Esad ne zaman ölmüşdür, tesbit edemedim.

Vâsıf HİÇ

ESAD (Kanbur) — Geçen asır başlarında İkinci Sultan Mahmud devrinde namlı bir mukallid, sarayda hünkâr dalkavuklarından; pâdişah huzurunda bâzı devlet ricâlinin taklidlerini yapardı; hayatı hakkında başka bilgi edinilemedi.

Bibl.: R.A. Sevengil, İstanbul eğleniyordu.

ESAD (Mak'ad) — Geçen asrın ikinci yarısında yaşamış şehir oğlanı bıçkın bir orta oyuncu; yalnız adına rastlandı, hayatı hakkında başka bilgi edinilemedi.

Bibl.: Hâfız İlyas, Vekaayii Letâifi Enderun

ESAD (Yorgancı Kara) — 1885 ile 1890 arasında Fındıklıda yorgancı çırağı yahud kalfası bir delikanlı; devrin kalender halk şâiri Üsküdarlı Âşık Râzi tarafından şu manzûme ile övülmüşdür:

> **Açdım işte efendim bir çapkından kelâmı**
> **Yorgancı Kara Esad şâhın şöhreti nâmı**
>
> **Letâfeti sîmâsı kamaşdırır gözleri**
> **Bediai hilkatdir tenâsübü endâmı**
>
> **Ak tumanla mintanla yalın ayak pırpırı**
> **Rûyi arza eylemiş firar cennet gulâmı**
>
> **Canfes ile atlasa iğne vururken eli**
> **Gamze ucuyla verir uşşâkına selâmı**

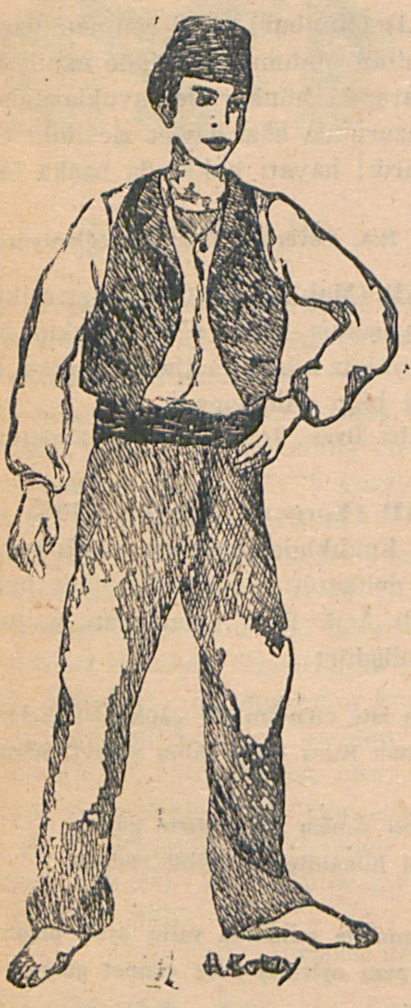
Dükkânını sorarsan Fındıklı çarşısında
Heman yanı başında meşhur Müftü Hammâmı

Reşkâveri dilberan tasviri dilpezîrin
Nakşeylemiş aşk ile bir ermeni ressâmı

(Tarih)

Çapkının câzibesi kırmızı dalfes midir
Rûyinde rengi hicab atlas mı canfes midir
Ondokuz cevher ile tarih mülhem yaşından
«Yorgancı Kara Esad nam civânın resmidir.»
1286 + 19 = 1305 (M. 1887-1888)

Âşık Râzinin bahsettiği resim, evrâkı metrûkesi arasında bulunmuş kara kalem bir desendir; kalender şâir resmin bir kenarına şu notu ilâve etmişdir. «Tiflisli ermeni ressama iki mecidiyeye yaptırılmışdır». Resim «A. L.» harfleri ile imzalanmışdır, san'atkârın asıl adı öğrenilemedi. **Vâsıf HİÇ**

Yorgancı Kara Esad
(Resim: H. Kutay)

ESAD BABA — Geçen asır başlarında Aksarayda Şekerci Sokağında oturur aslı İstanbullu bir bektâşi babası; 1826 da Yeniçeri Ocağı kaldırıldıktan az sonra Türkiyede Bektâşi tarikatı da lâğvedilip bektâşilerin ileri gelenlerinden birkaçı îdam edildiğinde yetmiş yaşlarında bulunan Esad Baba da Aksaray Camii civârında öldürülmüşdü; şu nefes onundur:

İkrârü îmandan haber sorarsan
İkrârü îman «Kaalû belî»den gelir
Yol ile erkândan rehber sorarsan
Yol ile bu erkân «Ali» den gelir.

Dediler bu sır ezelîden gelir
Kaygusuz Sultanıdır anın tâlibi
Kırkların serdârı Şâh Müsâhibi
Hünkâr Hacı Bektaş Velîden gelir.

Dün gece yerimde bir âlî divan
Kırklar oturmuş da sürerler erkân
Tiğbendi takınıp ettiler kurban
Dediler bu sır ezelîden gelir

Horasan kapusu mübârek kapu
İçine girende yok dürür korku
Haydar postunda oturur bir ulu
Nasîb almış Kızıl Deliden gelir.

Derviş Esad bîçâredir derdimend
Erenlerden umar mürüvvet meded
Mürşid lisanından işitilen pend
Üsküdarda Merdivenliden gelir.

Son mısrâdaki «Merdivenli», Merdiven - Merdivenli Köyündeki meşhur Bektâşi Tekkesidir (B.: Merdivenli Köyü). Bu Esad Babanın hayatı hakkında başka bilgi edinilemedi.

Bibl.: Sadeddin Nüzhet Ergun, Bektaşi Şâirleri ve Nefesleri.

ESAD BEY — Geçen asır sonlarında yaşamış bir gazeteci, Tarik Gazetesinde başmuharrirlik yapmışdır; hayatı hakkında bilgi edinilemedi.

ESAD BEY (Borlu Pîrîzâde Mehmed) — Kalem sâhibi askerlerden; millî kütübhânemizde gaayetle önemli ve değerli «Mir'âtı Mek-

tebi Harbiye» ve «Mir'âtı Mühendishânei Berrîi Hümây'ın» isimli iki eserin müellifi (B.: Mir'ât-ı Mektebi Harbiye; Mir'ât-ı Mühendishâne-i Berrî-i Hümâyun). 1850-1851 arasında Niğdenin Bor kazâsında doğdu, ilmiyeden Pîrîzâde Naim Efendinin oğludur; ilk tahsilini ve rüşdiye tahsilini memleketinde yapdı, Bursada Işıklar Askerî İdâdîsinde okudu ve hicrî 1288 (1871) de Harbiye Mektebine girdi, 1292 (1875) de Harbiyeden piyâde mülâzimi olarak mezun oldu ve o yıl Bosna Askerî İdâdîsi kavâid (Türkçe gramer) muallimliğine tâyin edildi, üstün başarısı takdir edilerek kendi fikrî ve ilmî inkişafını da temin için bir sene sonra, (1876 - 1877 arasında) İstanbulda Kuleli Askerî İdâdîsi Kitâbet (Türkçe kompozisyon) muallimliğine nakledildi; onbeş yıldan fazla Kulelide kaldı, bu arada fahrî olarak Dârüşşefakada da muallimlik yapdı, asıl askerlik mesleğinde de sırası ile yüzbaşı, sağ kolağası oldu, hicrî 1311 (1893 - 1894) de binbaşılığa terfi ettiğinde kendi dileği ile kıt'a hizmetine çıkdı ve Düzce redif taburu kumandanlığına tâyin edildi, 1897 Türk - Yunan harbine taburu ile iştirâk etti, birçok muhârebelerde bulundu ve bilhassa Velestin muharebesinde yararlığı görüldü; ve harb sonunda, 1898 de yine taburu ile berâber Düzceye döndü, 1900 de Niğde Redif taburu binbaşılığına nakledildi; on yıl kadar orada kaldı, kaymakam (yarbay) oldu ve kendi isteği ile emekliye ayrılarak İstanbula gelip yerleşdi; 13 Kânunu sâni 1335 (25 Ocak 1919) da 69 - 70 yaşlarında vefât ederek Karacaahmed kabristanına defnedildi.

Dinî salâbet sâhibi, müşfik, gaayetle nâzik bir zât idi, devrinin geleneğine uyarak şiir ile de uğraşmış, münâcaatlar, naitler, gazeller, kıt'alar, tarihler yazmışdır, mürettep dîvânı basılmamışdır, fakat manzûmelerinin bâzılarını Tercemânı Hakikat ve Cerîdei Askeriyede neşretmişdir; İstanbulda öğrencilere yardım olmak üzere farsca bir gazete çıkardığı da söylenir ise bu gazetenin adı öğrenilemedi. Yine kitab olarak basılmamış bir Gülistan tercemesi bırakmışdır.

Kardeşi merhum miralay (Albay) Mesud Bey de Beşiktaş ve Soğukçeşme Askerî rüşdiyelerinde riyaziye (matematik) muallimliği yapmış, «Hendesei Sanâyi» ve «İlmi Hesab» isimli iki eser bırakmışdır.

Mehmed Esad Beyin yukardaki hal tercemesi, bir kız torunun zevci olan Prof. Dr. Bedî Şehsüvâroğlundan alınan bilgi ile yazılmışdır.

E. General Nazmi ÇAGAN

ESAD BEY (Meşalecizâde) — Hicrî 1208 (M. 1793 - 1794) de ölmüş İstanbullu bir şâir; medreseden yetişmiş, müderrisliklerde bulunmuşdur; hayatı hakkında bilgi edinilemedi; şu beyiti geçen asrın aydınları arasında darbı meselimsi söylenirmiş:

Öğren lisânı asr ü rüsûmi zemânei
Bak tab'ı nâse hâle münâsib tekellüm et

Bibl.: Muallim Naci, Esâmi.

ESAD BEY (Şehiremizâde Hazîneli Hâfız) — XVIII. yüzyılda Birinci Sultan Abdülhamid devrinde sarayda Enderun ağalarından bir şâir; saraydaki vazîfesi hünkâr kaftancılığı idi; şu iki kıt'a onundur:

İzârın gül gül olmuş bûseden dil dâğı dâğındır
Hased ol bâğıbânı aşka kim gülçîni bâğındır
Nümâyan olmadıkça subhi vuslat sönmesün yansun
Fitîli dâğı firkat sînede ey dil çerâğındır

*

Berki gül ey gonce fem sen gibi ter dâmen midir
Yâsemen endâmına boyunca pîrehen midir
Gûşine girmez ne hikmetdir figaanı âşıkan
Âh te'sir eylemez kalbin aceb âhen midir

Hayatı hakkında başka bilgi edinilemedi.
Bibl.: Atâ, Enderun Tarihi, IV.

ESAD EFENDİ (Ebû İshak zâde Mehmed) — Onsekizinci asır ulemâsından ve şeyhülislâmlarından, şâir ve ünlü bir musikişinas; Şeyhülislâm Ebû İshak İsmail Efendinin oğlu, Şeyhülislâm İshak Efendinin küçük kardeşi, pek şöhretli kadın şâirlerimizden Fitnat Hanım ile Şeyhülislâm Mehmed Şerif Efendinin babasıdır (B.: İsmail Efendi, Ebû İshak; İshak Efendi, İsmail efendizâde; Fitnat Hanım; Şerif Efendi, Mehmed). Hicrî 1096 (M. 1685) de İstanbulda doğdu, tahsilini babası İsmail Efendi ile devrinin seçkin ulemâsından Mutavvelci Mehmed Efendiden gördü; meslek hayatına

1122 (M. 1710) da yirmibeş yaşında müderrislikle başladı; Selânik kadısı oldu, Mekke kadılığı pâyesi aldı; 1736 da Rusya ve Avusturyaya karşı olan seferde ordu kadısı olarak sefere gitti, 1157 (1744) de Rumeli kadıaskeri oldu, bir buçuk sene sonra azledildi, ikinci defa Rumeli kadıaskerliğine getirildi ve 24 Receb 1161 (20 Temmuz 1748) de Mehmed Zeyni Efendinin yerine Şeyhülislâm oldu, fakat ilmiye mesleğinin bu en yüksek makaamında, ilim ve irfânı ile liyâkati olduğu halde ancak bir yıl kalabildi, 26 Şaban 1162 (11 Ağustos 1749) da azledildi, Vak'anüvis İzzî Efendi azlinin sebebini tafsilât vermeden «mizâcı asra uygun hareket etmediği için» diye kaydediyor, öyle ki azlinden sonra İstanbulda kalması dahi hoş görülmeyerek önce Şam, sonra Mekkeye sürülmek istenmiş, ancak pâdişahın müdâhalesi ile İstanbula yakın Geliboluya gönderilmişdi; üç sene kadar sürgünde kaldı, 1166 (1753) de af edilerek İstanbula döndüğünün tezine İncir köyündeki yalısında vefât etti, babasının Çarşambadaki Camiinin hazîresine defnedildi (B.: İsmail Efendi Camii).

Bilhassa dil üzerinde otorite bilinen bir kaleme sâhibdi. «Lehcetül Lugat» isimli eseri millî kütüphanemizin makbul kitablarındandır. İçinde Türk dilinin türlü incelikleri gösterilmiş «Bülbülnâme» isimli manzum eserini Mirzâzâde Sâlim Efendi kendi adına nisbetle anılan şuerâ tezkiresinde:

Hezar tab'a dâim nola virse neş'ei sermed
Gülistânı sühandır pâk Bülbülnâmei Es'ad

diye medhediyor. Türk musikişinaslarının hal tercemelerini ihtivâ eden «Atrâbül Âsâr» isimli kitabı ise çok kıymetli tarih kaynaklarımızdan biri olmuşdur. Maalesef hâlâ basılmamış olan bu mühim eserin büyükce bir kısmı geçen asır sonlarında Mekteb isimli bir mecmuada tefrika edilmişdir. Asıl mesleği üzerinde de «Yâsin Sûresi Tefsiri», «Âyetül Kürsî Tefsiri» gibi risâleleri vardır.

Aşağıdaki beyitler iki gazelinden alınmışdır:

Bakmam ol ebruvâne hattı fitnezâdsız
Şeh beyti hüne meylidemem müstezâdsız

Hüsün âhir olsa hattı gubâr âşikâr olur
Ateş ki bî lehîb ola olmaz remâdsız

Bî âh ider mi yâre vüsûl ızdırâbı dil
Bâlâ resan olur mu yemin mevci bâdsız

*

Hakikate nazar it dûrbîn isen zâhid
Mecâz âyinesinden riyâ görünür

Kemîne manzeri dehr ol ki çeşmi sûzinden
Nigâhı ibret ile Mâsivâ görünür

Bibl.: İzzî, Tarih; M. Tâhir, Osmanlı Müellifleri; İlmiye salnâmesi; Sâlim, Tezkire-i Şuarâ İ. H. Dânişmend, Kronoloji.

ESAD EFENDİ (Hâfız Hacı Mehmed) — Din bilgini, muallim; medreseden yetişmiş son seçkin sîmâlardan; 1840 etrâfında İstanbulda doğdu, babası ulemâdan Hacı Bekir Efendidir; ilk hocası babası, asıl feyzini aldığı üstâdı da medresede hocası olan kaynatası ve zamanının âlimlerinden Ayaşlı Tevfik Efendidir.

Küçük yaşda Kur'anı hıfzetmişdi; Kur'an kırâeti ilmini de Arpacılar Sofusu diye meşhur Nakşibendiyenin Hâlidiye kulu şeyhlerinden Hâfız Hacı Ahmed Efendiden öğrenmişdi.

Tefsir ve Hadis ilimlerinde zamanının otoritesi idi! ana dili gibi arabca ve farsca bilirdi; felsefe ile, matematikle, astronomi ile, coğrafya ve tarihle meşgul olmuşdur, dolayısı ile edebî bilgisi geniş, çok güzel konuşur, sohbeti tatlı, dersleri câzibdi; kırk yaşından sonra duyduğu zaruretle fransızca öğrenmişdi. Yıllarca Sultanahmed Camiinde dersiâmlık yapmış ve pek çok talebe yetişdirmiştir. Hususî dershânesi Ayasofya Çarşısında bir turşusu dükkânının üstündeki oda idi.

İlmiye mesleğinde Anadolu Kadıaskerliği pâyesine kadar yükselmişdi, geçim sıkıntısı çekmemişdi, evinde iki uşak beslerken mahalle çeşmesinden evine su taşıdığı görülürdü.

İkinci Sultan Abdülhamidin teveccühünü kazanmış olduğu için meşrûtiyet devrinde dersiâmlıkdan çıkarıldı, hususî ders vermesi de men edildi. Hâfız Esad Efendi hattâ şehri terk ederek Boğaziçinde Beykozda inzivâya çekildi. Birinci Cihan Harbinde küçük oğlu Hâfız Suud Efendi asker oldu, onun ingilizler eline esir düşmesi üzerine halk ile ihtilâtını tamamen kesdi, odasına kapanarak yıllarca hiç kimse ile konuşmadı; oğlunun esâretden dönüşünü sâdece

bir baba sevgisi tebessümü ile karşıladı. 1341 muharreminde (M. 1922) Beykozda öldü ve vasiyeti üzerine Eyyubsultana defnedildi.

Mehmed SUUD

ESAD EFENDİ (Esseyyid Hacı Mehmed) — Son Hâlidî şeyhlerinden; aşağıdaki hal tercemesini Mahmud Kemal İnal'ın «Son Asır Türk Şâirleri» isimli eserinden alıyoruz: «Hâlidî şeyhlerinden Mehmed Said Efendinin oğludur, 1264 (M. 1848) de Erbilde doğmuşdur. Tahsilini memleketinde yapmış, hacca gittikten sonra İstanbula gelmiş, Beşirağa Tekkesinde misâfir olmuş, Parmakkapu civârında Makascılardaki camide müezzinlik yapmış, sonra Bayazıd İmâretinin üstündeki odalarda oturmuşdur. Fatih Camiinde Hâfız Divânını ve Molla Câmî'nin Lüccetül Esrâr'ını okutmuş, Kelâmî Dergâhı şeyhliğine tayin edilmişdir. Neşrettiği ve bâzı hadîsi şeriflerin tercemelerini ihtiva eden Künzül İrfan adındaki eseri muzir eser olarak jurnal edilmiş ve Hacı Mehmed Esad Efendi 1900 de memleketine sürgün edilmişdir. 1908 de meşrutiyetin ilânı üzerine tekrar İstanbula gelmiş ve yine Kelâmî Dergâhına şeyh olmuşdur, bu ikinci şeyhliği tekkelerin kapanmasına kadar devam etmiş, tekkeler kapandığında inzivâya çekilmişdir. Menemen vak'asında ilgisi olmakla suçlanmış, tevkif edilerek Menemen Divânı Harbine gönderilmiş, hakkındaki hükmün tebliğinden evvel 1931 yılı ocak ayında üremiden ölmüşdür. Ölümünde 85 yaşında idi, Menemen kabristanına defnolundu. Şeyhlerin ulemâsındandı.» (Son Asır Türk Şâirleri, 1942).

Mahmud Kemal İnal, Hacı Esad Efendinin şiir diline örnek olarak şu rindâne gazelini almışdır:

At şu tesbihi riyâ pâşı yedi takvâdan
Müddeâ safvet ise al kadehi mînâdan

Nice yüz matlaba ey şeyh sarılmış gördüm
Çekdiğin iki eli mâidei dünyâdan

Atamaz kimse benim gibi gamı dünyâyı
Olmayan mesti kalender meyi istiğnâdan

Mekte'bi aşkda üstâdı ezelden aldım
Dersi tecrîdimi sen sanma lebi İsâdan

Pertevi mâhi ruhun etmese gönlüm rûşen
İktibâs eyleyemez elbette yedi bayzâdan

Ne bilir zühd ile zâhid meyi aşkın kadrin
Anı bir kerre suâl eyle beni rüsvâdan

ESAD EFENDİ (Hocazâde Mehmed) — Onaltıncı asır sonları ile onyedinci asrın ilk yarısı ulemâsından ve şeyhülislâmlarından; hicrî 978 (M. 1570 - 1571) de doğdu; babası müverrih ve şeyhülislâm Hoca Sadeddin Efendidir, tahsilini babasından ve bir İslâmî akademi hâlinde olan baba konağında diğer seçkin ulemâdan hususî olarak gördü; Süleymaniye Dârülhadîsi müderrisi (h. 1001 = (m. 1592 - 1593), Edirne kadısı (h. 1004 = m. 1595 - 1596); İstanbul kadısı oldu; h. 1007 = 1598). Anadolu Kadıaskerliği pâyesi aldı ve 1010 (M. 1601) de bilfiil Anadolu Kadıaskeri, 1012 (M. 1603) de Rumeli Kadıaskeri oldu; 1013 (M. 1604) de istifâ etti, 1015 (M. 1606) da ikinci defa Rumeli Kadıaskeri oldu; 1017 (M. 1608) de ayrılarak uzunca bir müddet inzivâya çekildi; okuma, yazı ve ibâdet ile meşgul oldu; 1023 (M. 1615) de hacca gitti, bu farîzayı ifâ ederek İstanbula dönerken büyük kardeşi Şeyhülislâm Mehmed Çelebi Efendi'nin vefât etdiğini ve devrin pâdişahı Birinci Sultan Ahmed tarafından şeyhülislâmlığın kendisine verildiğini öğrendi, tâyini târihi 5 cemaziyelâhir 1024 (M. 2 temmuz 1615) dir. İstanbula döndüğü gün Ok Meydanında an'anevî duâ gününe rastlamışdı, konağına gitmeden seferî hâli ile doğruca oraya gitti ve duâ merâsimine iştirâk etti.

Mehmed Esad Efendinin 46 yaşındaki bu ilk şeyhülislâmlığı Birinci Sultan Ahmed, Birinci Sultan Mustafa, İkinci Sultan Osman ve tekrar Birinci Sultan Mustafa zamanlarında 7 sene sürdü.

Birinci Sultan Ahmed'in vefâtında cenâze namazını o kıldırdı; Birinci Sultan Mustafanın bir deli olduğu anlaşıldığında tahtdan indirilmesi fetvâsını o verdi. İkinci Sultan Osman zamanında da hayâtının en parlak yıllarını yaşadı; Sultan Osmanın Polonya seferinden dönüşünde, hârikulâde güzel olduğu söylenmiş Ukayle Hanım adındaki kızını Sultan Osman'a vererek ve nikâhı bizzat kendisi kıyarak pâdişaha kaynata oldu. İstanbulun fethinden Osmanlı İmparatorluğunun son gününe kadar geçen beş asır içinde bir Osmanlı

pâdişahının adı bilinen tek kaynata sîmasıdır; ki bu beşyüz sene içinde gelip geçen bütün Osmanlı pâdişahları esîreler, câriyelerle evlene gelmişlerdir (B.: Osman II).

Târihimizde ve bilhassa halk arasında adı Genç Osman diye anılmış dâmâdı hükümdârın feci âkıbetinden sonra, ikinci defa tahta oturan Birinci Sultan Mustafanın bîat merasiminde kerhen bulundukdan sonra Şeyhülislâmlıkdan çekilerek yerine 10 receb 1031 (M. 21 mayıs 1622) de Zekeriyyâzâde Yahya Efendi (asrın büyük din bilgini ve şâiri Yahya Efendi; B.: Yahyâ Efendi, Zekeriyyâzâde) tâyin edilmişdir.

Esad Efendinin ikinci şeyhülislâmlığı, Yahyâ Efendinin azlinden sonra Dördüncü Sultan Murad zamanındadır; 9 zilhicce 1032 ve 4 ekim 1623 de tâyin edildi, 14 şâban 1034 ve 22 mayıs 1625 de bir perşenbe günü ölümüne kadar bir yıl sekiz ay devam etti. Ölümünde 55 yaşında idi; Eyyubda babası Hoca Sadeddin Efendi ve ağabeyi Mehmed Çelebi Efendinin kabirleri yanına gömüldü.

Vak'anüvis Naîmâ Efendi: «Kibar ulemâdan kalem sâhibi, gaayetle zekî, güler yüzlü, nüktedan, zarif bir zât idi; türkce, arabca, farsca şiirleri vardır. Kasidei Bürde'yi tahmîs etmişdir; nesri tantanalı bir edâya sâhibdir. Babasının bir âdetine uyarak cuma günleri fetvâlarını Ayasofya Camiinde verirdi; babasının «Tâcüttevârih» adı ile meşhur tarihine, kendi zamanına kadar bir zeyil yazmaya başlamış fakat tamamlayamamışdır» diyor.

Bibl.: Naîmâ, Tarih, II; İlmiye Salnâmesi; İ. H. Dânişmend, Kronoloji

ESAD EFENDİ (İmamzâde) — Geçen asrın ilk yarısında yaşamış ulemâdan; müverrih Ahmed Cevdet Paşanın kızı Fatma Aliye Hanım «Ahmed Cevdet Paşa ve Zamanı» isimli eserinde babasının Fatih medreselerinde talebelik hayatını anlatır iken: «... o vakit İstanbulda hayli değerli ulemâ vardı, birinci tabakada bulunanların en meşhurları Akşehirli Ömer Efendi, İmamzâde Esad Efendi, Antakyalı Said Efendi ve Denizlili Yahya Efendi idi» diyor.

İmamzâde Esad Efendinin hal tercemesini elde edemedik; Sultan Abdülmecid zamanında ilk rüşdiye mekteblerinin talebelerinden olmuş Aşcıdede İbrahim Beyin hâtıraları arasından şirin bir fıkrayı nakletmekle yetiniyoruz:

«1257 (M. 1841) de Süleymaniye Rüşdiyesine girdim. O vakitler iki rüşdiye vardı, biri Sultanahmed Rüşdiyesi, biri Süleyminaye Rüşdiyesi; bunların nâzırı meşhur İmamzâde merhumdu. Sultanahmed Rüşdiyesinin şâkirdânı paşazâde, beyzâde pek çok ders çalışmazlardı; Süleymaniye Mektebi ise bir büyücek kubbeli taş mektep olup sınıfların ayrı odaları yokdu. uzunca rahlelerin her biri bir sınıf addedilmişdi, talebesine de maaş verilirdi, sınıfı terfî edenin maaşı artardı, meselâ 4. sınıf 15 kuruş, 3. sınıf 20 kuruş, 2. sınıf 25 kuruş alır, buradan da bir kaleme çırağ edilirdi. Baş hocamız meşhur Gürcü Numan Efendi idi, İmamzâdenin dâmadı, gaayet âlim, fâzıl bir zât idi. Her hafta salı günleri İmamzâde Efendi mektebe gelir, sınıf terfî edecek çocukları imtihan ederdi.

«Dersimiz İzhâr'a çıkdı, ben de mülâzımlikden 15 kuruş maaşlı sınıfa çıkdım. Geçenlerde Adana Vâlisi iken vefât eden Ziyâ Paşa merhum bizim mektebde talebe idi, ikimiz de 14 - 15 yaşlarında idik, ama o gaayet zekî, sual ve cevapta Başhoca Numan Efendiyi âdeta durdururdu, Numan Efendinin ziyâde sevgilisi idi, güzelliği gibi desrde ve yazıda da birinci idi.

«Bir gün İmamzâde İzharcıları imtihana geldi. Ziya Bey bana:

— İbrahim, sen kapunun önünde otur, ben perdenin arkasından sana söylerim, imtihanı verir, yirmi kuruşluk sınıfa geçersin... dedi.

«Canıma minnet, öyle yaptım. Öbür çocukların cevap veremediklerine cevap vermeye başladım, İmamzâde gaayet memnun olurdu. Bir sualda perde arkasındaki Ziya Beyin sesi nasılsa fazlaca çıkdı, İmamzâde duydu:

— Perdenin arkasında biri var, çabuk şu habisi tutup bana getirin!.. dedi.

«Numan Efendi çıkıp sevgili Ziyâ Bey olduğunu görünce ele vermek istemedi:

— Kimse yokmuş... dedi ise de İmamzâde:

— Hayır efendim.. ben işittim!.. dedi.

«Numan Efendi Ziyâ Beyi tutup getirdi. İmamzâde Ziya Beyi hemen falakaya yatırdı.

Biçâre Numan Efendi elleri titreyerek Ziya Beyin ayaklarına hafifce birkaç değnek vurdu, sonra İmamzâdenin eteğini öperek:

— Kulunuza bağışlayın!.. diyerek Ziya Beyi affettirdi.

«İmamzâde bana:

— Seni sarı çıyan!. Ben seni üçüncü sınıfa çıkaracaktım, ama bunun için çıkarmam, gelecek hafta seni tekrar imtihan edeceğim, imtihan veremez isen gör ben sana neler yapıyorum!.. dedi...».

ESAD EFENDİ (Mahmud) — Geçen asrın ikinci yarısında ve asrımız başında yaşamış seçkin ulemâdan; İstanbul Dârülfünunu müderrislerinden ve Defter-i Hâkaanî nâzırı; 1855 yılında Seydişehirde doğdu, babası Emin Efendi ve dedesi Hacı Mahmud Efendi de ilmiyeye mensub olup kadılıklarda bulunmuşlardı. Büyük dedesi, Bağdat fethinde bulunmuş, yararlık göstermiş Mustafa Paşadır.

Daha çocukken parlak zekâsıyla dikkati çekmişdir. Seydişehir'de ilk tahsilini tamamladıktan sonra, her taraftan vâki israrlar üzerine babası tarafından omuzunda heybesiyle İstanbul'da «Tahsil-i ulûma» yollamıştır. O zaman kırk gün süren yolculuk Bursa ve Bandırma geçilerek yapılıyordu. Genç çömez; zamanın âdetine göre İstanbulda Fatih Camii etrafındaki medrese odalarından birisine yerleşdi. Bir taraftan Manastırlı Hocanın câmi derslerine devam ederken bir taraftan da kendi kendini yetiştirmek üzere hudutsuz bir öğrenme ihtirasıyla bütün ilimlerde bilgi sahibi olmaya çalışdı. Gayret ve azminin mükâfatını bir müddet sonra Manastırlı Hocanın onu kendi seviyesinde görerek derslerinden bir kısmını ona verdirtmesi oldu; ki burada o idealist öğretmen neslini rahmet ve minnetle anmak borcumuzdur. Onların tek iftiharı Esad Efendi gibi kendisini geçecek talebeler yetiştirir idi.

Mahmud Esad Efendi
(Resim: S. Bozcalı)

Esad Efendi, medrese odasında on yıl «Tahsil-i ulûm» ile meşgul olmuştur. Bu müddet zarfında devrin klâsik medrese ilimlerini (Arabî, Fârisî, İlâhiyat, İslâm Tarihi, İslâm Hukuku) tamamladığı gibi kadı mektebini (Medrese-tül Kuzat) ve Hukuk fakültesini birincilikle bitirdi. Aldığı ilk resmî vazife muallimliktir. Dikkate değer ki o devirde bir ilk okulda bile olsa öğretmenlik, en aziz ve yüksek görev sayılırdı.

Asıl mesleğinde ilk vazifesi İzmir kadılığı olmuşdur. O devirde bir ankete verdiği cevapta: «Hak ihkak etmek vicdanımın en büyük sürurudur» diyor. Fakat Esad Efendi öğretmenliği o kadar aziz tutmuşdur ki İzmir İdâdîsinde de «Ulûmu Tabiiye» muallimliği yapmışdır. Talebenin eline verilecek ders kitaplarının bulunmayışını gören genç bilgin, «Tarihi Tabiî» ve «Şemsü Kamer» adında iki ders kitabı yazmışdır; bu dersler «Zooloji, Botanik, Kozmoğrafya» dır. Bu sırada bir Ramazan ayında, kendi ifadesiyle, kadir gecesi başlayıp bayram sabahı bitirdiği Ferâiz kitabını yazmıştır (Ferâiz, mirâsın İslâm hukukuna göre vârislere taksim formülüdür). Bu kitap kendisinin Ahmed Cevdet Paşa ile tanışmasına ve muhaberesine yol açmıştır. Paşa, bir küçük tenkitle, kitabı çok beğenmiştir.

Bir müddet sonra Mahmud Esat Efendi, İstanbula gelmiş, Mâliye Nezâreti Hukuk müşavirliği ile Darülfünun Hukuk ve İlâhiyet medreseleri muallimliğine tâyin edilmişdir. Bir taraftan bu vazifelere devam ederken millî kütübhânemize de mühim eserler vermeğe başlamışdır, bu devre içinde tamamladığı başlıca eserleri vunlardır:

Şeriat-i İslâmiye ve Câriye
Târih-i Dîn-i İslâm
Telhîs-i Usûlü Fıkıh
Ferâid-ül Ferâiz
Hukuku Düvel
Kitâb-ün Nikâh
İlmi serveti milel
Hukuku husûsiyei Düvel
Usûlü hadis
Ravzât-ül Cevsât

Bu yayınlarıyla, dikkati çeken Esad Efendinin ismi memlekette hızla yayılmışdır, öyle ki Şûrâyı Devlet Tanzîmât Dâiresi reisi, Defter-i Hâkaanî nâzırı olmuş ve kısa bir müddet Adliye nâzır vekilliği yapmışdır. Fakat efendinin dâima bağlı kaldığı iş, hocalık olmuştur. Darülfünundaki kürsüsünü hiç bir zaman bırakmamıştır.

Esad Efendi, bir otodidakt» âlimdir. Kendi kendisini yetiştirmenin en seçkin örneklerinden birisidir. Onda öğrenme aşkı hudutsuzdu. Bunca ilimlerle meşgul olduktan sonra hükûmet tarafından Erkânı Harbiye mektebine getirilen bir Alman hocanın derslerine devamla yüksek matematik öğrenmesi meşhurdur.

Esad Efendi, siyasî hayata da girmiş ve bir müddet Osmanlı Meclisi Mebusanında İsparta mebusu olarak bulunmuştur. Fakat asıl hüviyeti öğreticiliktir. Bildiklerini herkese öğretmek için zengin bir kolleksiyon meydana getirecek kadar eser yazmıştır.

Eserlerini üç guruba ayırmak mümkündür:

1 — Hukukî olanlar
2 — Tabiat ilimleriyle ilgili olanlar
3 — Dinî ve tarihî olanlar

Hukukun bilhassa medenî hukuk alanında eserler vermiştir. Bundan başka ilk devletler hukuku kitabını da o yazmıştır. «İlm-i Servet-i Milel» dediği iktisadı da hem öğrenmiş hem kitabını yazmıştır.

Tabiat ilimleri alanındaki kitaplarına İzmir İdâdîsine tabiat ilimleri okuttuğu zaman başlamıştır. Tarihi Tabiîsi en önemlisidir. «Carlyle (Karlayl) ve Dîni İslâm» ile «Târih-i Dîn-i İslâm» dır.
değerini kaybetmemiş bir eserdir.

İngiliz müverrihi ve münekkidi Thomas Carlyle'i İslâm dinine hayran bir hıristiyan olarak kendisine muhâtab kabul eden Esad Efendi, bu eserinde İslâm dininin derinliğine felsefesini yapmaktadır. Bu kitap hâlâ değerini kaybetmemiş bir eserdir.

«Tarih-i Din-i İslâm»ı ise bu konuda yazılmış kitapların bizce en değerlisidir. Hele giriş olarak yazdığı birinci cild bugünün sosyoloji görüşlerini aksettiren bir orijinal incelemedir. Ölmiyecek bir kıymete sahipdir. Bu cildde İslâmiyeti hazırlamış olan sebepleri tahlil eder. İkinci cild, Hazret-i Peygamberin hayatını anlatır. Bu cildde Ahmed Cevad Paşa merhumun kitabından çok faydalanmıştır, fakat görüşleri orijinaldır. Doğrudan doğruya kaynaklara inmiş ve birçok vesîkaların aslını dercetmiştir.

Bu olgun adam, memlekete ve inandığı İslâm dînine hizmetle geçirdiği ömrünü 1917'de tamamlamışdır, kabri Fâtih Camii mezarlığındadır. Bu satırların yazıldığı tarihden iki sene sonra ölümünün ellinci yılı doluyor. Şânına lâyık şekilde anılması gereken bir büyük adamdır.

Ord. Prof. Dr. Sadi IRMAK

ESAD EFENNDİ (Mehmed) — Ondokuzuncu asrın ünlü hattatlarından; yazıyı Yesârî Mehmed Esad Efendiden öğrendi; Üsküdarda Sultan Selim Camiinin yazıları bu sanatkârındır; hicrî 1251 (M. 1835-1836) de vefât etti. Hayatı hakkında da başka kayde rastlanmadı.

Bibl: Habib, Hat ve Hattâtan.

ESAD EFENDİ (Mehmed) — XIX. yüz yıl sonu ile asrımız başlarının ulemâsından, Osmanlı şeyhülislâmlarının yüz yirmi üçüncüsü; 1263 (1847) de İstanbulda doğdu, ulemâdan ve huzur dersleri mukarrirlerinden Ahıshalı Nûman Efendinin oğludur; Emin Nureddin Mahallesi mektebinde okudu, çocuk denilecek yaşda hâfızı Kur'an oldu; Süleymâniye Medresesinde ilmiye tahsilini yapdı; müderreis oldu ve o yolda kademe kademe yükselid; bu arada Şeyhülislâmlık dâiresinde ve Fetvâhâne bâzı memuriyetlerde bulundu; yıllarca Süleymâniye Camiinde dersiamlık yapdı; 1315 (1897-1898) de Anadolu Kadıaskerliği pâyesi aldı. Meşrûtiyetin ilânından sonra şeyhülislâmlık kabineye dâhil siyasî bir mevkî oldu-

ğunda 24 Ocak 1913 de Mahmud Şevket Paşa kabinesinde şeyhülislâm oldu; Mahmud Şevket Paşanın şehâdetinden sonra kurulan Said Halim Paşa kabinesinde ikinci defa şeyhülislâm oldu; bu iki kabinede bir buçuk sene kadar şeyhülislâmlık yapdı; siyasî ahvâlin çok karışık olduğu o devirde yaşı da yetmişe yaklaşdığı için vazifesinden affını ricâ ederek inzivâyı tercih etti. Ölüm târihi tesbit edilemedi.

ESAD EFENDİ (Sahhaflarşeyhizâde) — XVIII. yüzyıl sonu ile XIX. yüz yılın ilk yarısında yaşamış ulemâdan; Vak'anüvis ve Türkiyenin ilk maarif nâzırı; hicrî 1200 (M. 1785 - 1786) de İstanbulda doğdu, Sahhaflar Şeyhi Hacı Ahmed Efendinin oğludur; babası Medîne kadılığına tâyin edildiğinde, bütün âilesi efradı ile birlikde Esad Efendi de Hicaza gitmişdi, fakat bindikleri gemi bir fırtınaya tutularak Süveyş'de battı, yalnız 10 - 12 yaşlarında olan Esad Efendi ile erkek kardeşi küçük bir direğe yapışıp kurtuldular, kimsesiz kalmış olan bu iki çocuk hamiyet sâhiplerinin iânesi ile İstanbul'a gönderildi, Esad Efendi kendi sonsuz gayretiyle yetişdi. Medrese tahsilini bitirdikden sonra ilmiye mesleğinde bâzı vazifelerde bulundu, 1239 (1823 - 1824) da Şânîzâde Atâullah Efendinin yerine Vak'anüvis oldu, 1243 (1828) Rus harbinde ordu kadısı tâyin edilerek sefere gitdi, sefer dönüşünde Mekke kadılığı pâyesi ile taltif edildi, 1247 (1831) de Takvimi Vakaayi adı ile devletin ilk resmî gazetesi kurulduğunda hem bu gazetenin hem de «Matbaai Âmire» (Devlet Matbaası)nın nâzır unvanı ile müdürlüklerine tâyin edildi; 1248 (1832 - 1833) de İstanbul kadılığı pâyesi aldı, bir müddet sonra bil fiil İstanbul kadısı oldu; Anadolu Kadıaskeri pâyesi ile İran'a elçilikle gitti; dönüşünde gazete ve matbaa nâzırlığından ayrılarak Karantina nâzırlığına tâyin edildi, Rumeli Kadıaskeri pâyesi aldı. Tanzımâtı Hayriyenin ilânından sonra Ahkâmı Adliye Meclisi âzâsı, 1257 (1841) de Nakibüleşraf, 1260 (1844) de bilfiil Rumeli Kadıaskeri, az sonra da Mekâtibi Umumiye (Maarif) Nâzırı oldu, 1264 seferinde (Mart 1848) vefât etti, Cağaloğlu civârında kurduğu Vakıf kütüphânenin yanında defnedildi.

Değerli bir muharrir ve ilim adamı idi. Takvimi Vekaayi'e hizmeti çok büyük olmuşdur. Kendisi de edebiyata, tarihe ve hal tercemeleri üzerine terceme ve telif pek çok eser bırakmış ise de ölümünden sonra pek çoğu kaybolmuşdur; «Mustazrab Tercemesi», ve Vaka'i Hayriye üzerine yazdı «Üssü Zafer» isimli tarihi basılmışdır. Vak'anüvisliğinde Şânîzâdenin bırakdığı 1239 (1823 - 1824) senesinden 1242 (1826 - 1827) senesine kadar beş senelik bir devrin vekaayiini kaydetmişdir.

Vücud yapısı çelimsiz, gaayet zekî, güzel konuşur bir zat idi; tek büyük emeli şeyhülislâm olmakdı; pâhişâhın gözünden uzak kalmamak için saraydaki bütün kabul merâsimine dâima giderdi; öyleki katı kış günlerinde bile Kanlıcadaki yalısından pazar kayığına tandır koydurtarak saraya giderdi.

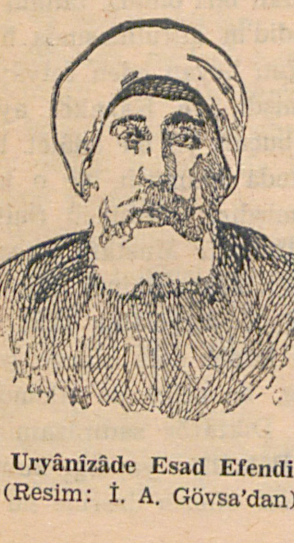
Cağaloğlu civârında Yerebatan Mahallesindeki konağının bir kısmını ayırtarak bir kütübhâne yapdırmış ve kitablarını bu binâ ile birlikde millete vakfetmişdi.

ESAD EFENDİ (Sâlihzâde Ahmed) — XVIII. yüz yılın ikinci yarısı ile XIX. yüz yıl başının seçkin ulemâsından, Osmanlı şeyhülislâmlarının doksanbeşincisi; Şeyhülislâm Mehmed Sâlih Efendinin oğludur, çok sağlam bir tahsil ile yetişmişdi; müderrislik ve kadılıklarda bulunarak yolu ile yükselmiş, 1205 (1790 - 1791) de Anadolu Kadıaskeri, 1208 (1793 - 1794) de Rumeli Kadıaskeri, 1218 (1803 - 1804) de şeyhülislâm olmuşdu; aydın kafası ile o an yüksek ilmiye makaamında inkılâbcı pâdişah Üçüncü Sultan Selim'in en samimî yardımcılarından biri olmuş, tâlimli asker ocağı Nızâmı Cedid'in kurulmasında hiç bir şer'î engel olmadığını beyan eden fetvâyı tereddüd etmeden vermişdi, ve Kabakcı ayaklanmasına kadar üç buçuk yıl bir adâlet timsâli olarak makaamında kalmışdı, ve o kanlı ihtilâl içinde azledilmişdir. Dördüncü Sultan Mustafa'ya karşı Âlemdar Mustafa Paşa'nın saltanat darbesinden sonra İkinci Sultan Mahmud tarafından 22 cemâziyelâhir 1223 (15 Ağustos 1808) de ikinci defa olarak şeyhülislâmlığa getirilmiş, bu sefer de Âlemdar Paşa'yı desteklemişdi. Diktatör sadrâzamın bir gece Yeniçerilerin Bâbıâliye yapdığı kanlı ve ateşli baskında telef olması üzerine bu aydın ilim

adamının da Yeniçeriler tarafından öldürülmesinden korkulmuş, 3 şevval 1223 (22 kasım 1808) de azledilmişdir (B.: Âlemdar Paşa Vak'ası, cild 2, sayfa 596). Müverrih Cevdet Paşa şöyle yazıyor: «..(Âlemdar Paşa Vak'asında Sarayı Hümâyuna gelerek) bir kaç gündenberi Sarayda kalmış olan Şeyhülislâm Salihzâde Ahmed Said Efendi bayram gecesi Soğukçeşme Kapusundan (bu günkü Gülhâne Parkı kapusundan) çıkarak konağına giderken bâzı eşkiyâ (ihtilâlci yeniçeriler ve onlara katılan ayak takımı) Nızâmı Cedid Şeyhülislâmı diye efendiye lâf attılar, Şeyhülislâmın yanında bulunan kadıasker efendiler nâmûsu ulemâya dokunacak bir yersiz muameleye teşebbüslerinden (Şeyhülislâm efendiye fiilen tecâvüzünden, efendinin öldürülmesinden) korkdular, şeyhülislâmın tebdili gerektiğini pâdişâha arz ettiler... Şevvalin üçüncü günü Ahmed Esad Efendi azledildi..».

Boğaziçindeki yalısına sürgün gibi çekilip kapanan Ahmed Esad Efendi orada 1230 (1815) yılında yaşı yüzü aşkın olarak öldü.

ESAD EFENDİ (Uryânîzade Ahmed) — XIX. yüz yıl ulemâsından Osmanlı şeyhülislâmlarının yüz onbeşincisi; hicrî 1219 (M. 1804 - 1805)de İstanbul'da doğdu; ulemâdan Mehmed Said Efendinin oğludur, onun babası fetvâ emini Mehmed Râşid Efendi, onun babası kadıaskerlikde bulunmuş Mustafa Efendi, onun da babası XVII. yüz yılda İstanbul'a devlet tarafından dâvet edilerek yerleştirilmiş «Kelâm» ilminde derin bilgi sâhibi Kilisli Şeyh Osman Uryânîdir ki halk arasında Çıplak Osman Efendi diye meşhur idi.

Uryânîzâde Esad Efendi
(Resim: İ. A. Gövsa'dan)

Ahmed Esad Efendi, zamanının tâbiri ile ulûmi edebiye, akliye ve şer'iyeyi Reisülkurrâ Hoca Abdullah Efendi, Eminzâde Abdülkadir Bey ve Dersiam Hoca İsmail Efendiden tahsil etti. 1246 (1830 - 1831) da imtihan vererek Fetvâhânede kâtiblik ile meslek hayatına girdi; babasının Serez, Haleb, Kastamonu, Manastır ve Şam kadılıklarında 1248 - 1264 (1832 - 1848) yanında bulunub nâibliklerinde bulundu, Mehmed Said Efendi'nin 1848 de Şam'da vefâtı üzerine İstanbul'a döndü. 1270 (1853 - 1854) de Eyyub Kadısı, 1271 (1854 - 1855) de Üsküdar Kadısı, 1272 (1855 - 1856) de tekrar Eyyub Kadısı, 1273 (1856 - 1857) de Edirne Kadısı, 1275 (1858 - 1859) de Medîne Kadısı oldu, bu vazîfede iken Haremi Şerîfin tâmirine memur edildi, ve bu kudsal işi titiz dikkatle başardı, 1278 (1861 - 1862) de İstanbul Kadılığı pâyesi ile taltif edildi, 1863 de İstanbul'a döndü Meclisi Tedkikati Şer'iye âzâlığına, 1281 (1864 - 1865) de kadıaskerlikler müsteşarlığına tâyin edildi; 1283 (1866 - 1867) de bilfiil İstanbul Kadısı oldu. Bu vazîfede hizmet müddetini tamamlayarak Bursa'ya şer'î mahkemelerdeki hâkimleri teftişe gönderildi; 1287 (1870 - 1871) de Anadolu Kadıaskerliği pâyesi aldı, aynı yıl içinde İstanbulda Meclisi İntihabı Hükkâm reisi oldu, 1292 (1875) de Rumeli Kadıaskerliği pâyesi aldı, 1293 (1876) da yaşlılığını ileri sürerek reisi bulunduğu meclisden istifâ etti, Meclisi Âyan âzâlığına seçildi; 1295 (1879) de Şeyhülislâm oldu; bu yüksek mevkîde bulunurken 6 cemaziselevvel 1306 (8 ocak 1889) da 85 yaşında vefât etti; Eyyubda Ebüssuud Efendi hazîresi karşısında hayatında iken yapdırtdığı türbesine defnedildi.

El yazısı hattat denilecek kadar güzeldi; dürüst, temiz, mütevâzı, güler yüzlü, çok nâzik zârif bir İstanbul Efendisi idi.

ESAD EFENDİ (Vassafzâde Mehmed) — XVIII. yüz yıl ulemâsından, Osmanlı şeyhülislâmlarının seksen ikincisi; hicrî 1119 (M. 1707 - 1708) de İstanbul'da doğdu, şeyhülislâm Abdullah Vassaf Efendinin oğludur. 1143 (1730 - 1731) de müderris oldu, 1164 (1750 - 1751) de Galata Kadılığına tâyin edildi; bir müddet babası ile birlikde Bursada sürgün olarak kaldı; Mekke Kadılığı, sonra İstanbul Ka-

dılığı pâyeleri aldı; babasının düşmanlarının engellemeleri ile on yıldan fazla bilfiil bir vazîfeye tâyin edilmedi, vekarlı bir tahammül gösterdi ve babadan kalma serveti ile yaşadı. Onun bu asil çekingenliğini çekemeyenler, sağlam seciyesini adî bir gurur gibi göstererek Vassafzâde Esad Efendiye «Hindi Molla» lâkabını takmışlardı. Nihâyet 1182 (1768 - 1769) de Anadolu Kadıaskeri, 1186 (1772 - 1773) da Rumeli Kadıaskeri ve 1190 (1776) da Şeyhülislâmoldu; ilmiyenin bu en yüksek makaamında bir buçuk sene kadar kaldı, çok yaşlı ve hasta olması dolayısı ile ağır sorumluluk taşıyan vazifesini gereği gibi yapamadığından azledildi, Emirgândaki yalısında 1192 (1778) yılında vefât etti; kabri Eyyubdadır. Güzel konuşur, güzel yazar, şiir ile meşgul olmuş bir zât idi.

Şirin bir fıkra nakledilir: O devirde ramazanlarda devlet erkânı her akşam resmî iftar ziyâfetleri verirlerdi. 1190 ramazanında bir akşam Rumeli Kadıaskeri Vassafzâde Mehmed Esad Efendi ulemâdan aynı pâyede birkaç zât ile Şeyhülislâm Mehmed Efendinin iftarında bulunuyordu; sofraya hindi dolması geldi. Ev ve sofra sâhibi Mehmed Emin çirkin bir kabalık ile:

— Bir acâyib şey!.. bu sene hindiler seslenemedi.. kaldırın şu sahanı!.. dedi.

Esad Efendi kendisine atılan taşa kibar bir sükûnetle:

— Vakti vardır efendim, vakti gelince seslenir!.. cevâbını verdi.

Yirmi beş gün kadar sonra Mehmed Efendi azledilip Vassafzâde onun yerine Şeyhülislâm olunca ilk işlerinden biri M. Emin Efendiyi Bursaya sürdürmek olmuşdu.

ESAD EFENDİ (Yanyalı Hoca Mehmed) — Onsekizinci asır ulemâsından, İbrahim Müteferrikanın kurduğu ilk Türk Matbaasının baş musahhihi; Yanyada doğdu, doğum tarihi bilinmiyor, Ali adında bir zâtın oğludur; ilk tahsilini memleketinde yapmış, hicrî 1098 de (Mîlâdî 1686 - 1687) İstanbula gelerek yüksek medrese tahsilini tamamlamışdı. Sırf öğrenme aşkı ile ayrıca matematik, astronomi, ostroloji ile tabiî ilimlerle meşgul olmuşdu; bütün Yanyalılar gibi anadili olan tükce kadar rumca biliyordu, medresede arabca öğrenmişdi, İstanbulda bu üç dile farsca ve lâtinceyi ekledi; öyle ki, bu dillerin her biri üzerinde zamanının en kudretli mütercimi idi. Asıl mesleğinde 1111 de (M. 1699 - 1700) müderris oldu, 1138 de (M. 1725 - 1726) Galata kadılığına tâyin edildi, az sonra da ilk Türk matbaasına baş musahhih olarak alındı ve 1143 de (m. 1730) ölümüne kadar matbaada çalışdı; ölüm sebebi de 1730 ihtilâli ve büyük vezir Nevşehirli Damad İbrahim Paşanın şehâdeti karşısında duyduğu aşırı teesür olmuş idi. Edirne kapusu dışındaki mezarlığa defnedildi.

Unutulmuş büyük adamlarımızdandır; eserleri: 1 — Türkce, Arabca ve Farsca şiirlerinin müretteb divânı; 2 — İbni Sînâdan Şîfâ Tercemesi; 3 — Hikmetül Eşrâkiye Şerhi; 4 — Metâbiül Envâr Tercemesi; 5 — Kütibi Semâviye Fî Hikmeti Tabiiye Tercemesi: 6 — Şerhül Envâr fil Mantık Tercemesi; 7 — Manzûmei Şâhidi şerhi; 8 — Manzûmei Şâhidinin Rumcaya Tercemesi; 9 — Yunan Filofosu Aristot'un eserlerinin tercemesi (Bu tercemeyi Damad İbrahim Paşanın isteği üzerine yapmışdı); 10 — İsbâtı Vâcib Hâşiyesi; 11 — Risâlei Lâhtûtiye eserleri basılmamışdır.

Nefis terbiyesi için de Nakşibendiye târikatine girmişdi; şiir dili de çok temizdir:

Anlamaz feyzi Hüdâyı sırrın idrâk eylemez
Girmeyenler halkai tevhîde Allâh aşkına

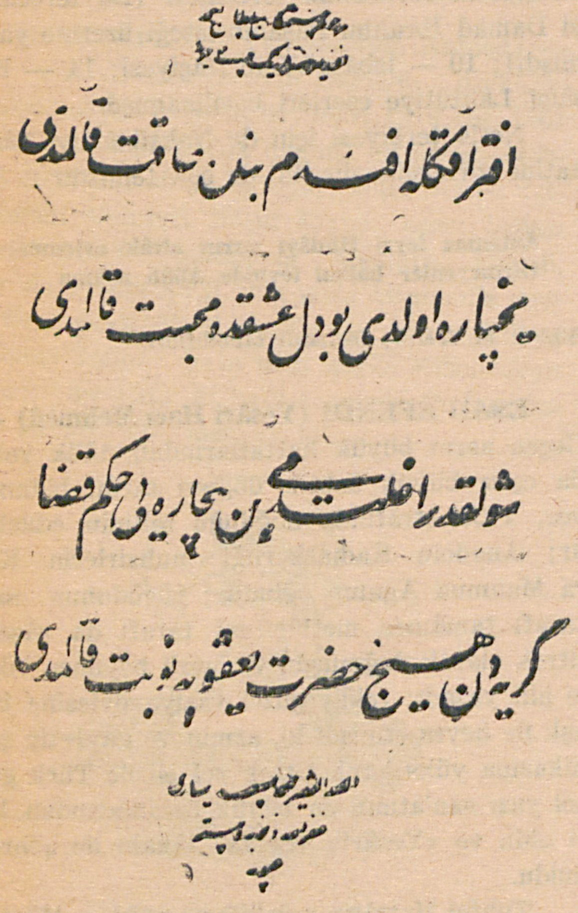
Bibl.: M. Tahir, Osmanlı Müellifleri.

ESAD EFENDİ (Yesârî Hacı Mehmed) — Geçen asrın büyük hattatlarından, tâlik yazıda eşsiz büyük üstad; doğum tarihi bilinmiyor, 1735 etrâfında doğduğu tahmin edilebilir; Anadolu Kadıaskerliği muhzirlerin Kara Mahmud Ağanın oğludur; vücûdunun sağ tarafı tamâmen meflûç, sol tarafı da râşeli, titrek olarak doğmuşdu ve ömrü boyunca böyle alil yaşadı; fakat güzel yazıya öylesine bir aşk ile heves etmişdi ki, azmin ve gayretin şâhikasına yükselerek titrek sol eli ile Türk güzel yazı san'atının en büyük üstadlarından biri oldu ve «Yesârî» (Solak) lâkabı ile şöhret buldu.

Tuhfei Hattâtin müellifi ve çağdaşı Müstakimzâde Süleyman Sadeddin Efendinin kaydına göre yazı hocası Dedezâde Seyyid Mehmed

Efendidir, ve yazılarına imzâ koyma iznini ondan almışdır. Mahmud Kemal İnal merhum ise Son Hattatlar isimli eserinde yazıyı Hattat Kâtibzâde Mehmed Refî Efendi ile İsmail Refik Efendiden öğrendiğini imzâ icâzetini hicrî 1167 de (M. 1754) aldığını yazıyor. Tuhfei Hattâtîn'e dayanarak Yesârî Esad Efendinin yazıyı Dedezâdeden öğrendiğini yazan müverrih Cevdet Paşa şirin bir fıkra naklediyor : «Şeyhülislâm Veliyüddin Efendi asrının büyük bir tâlik üstâdı idi, çağdaşları kendisine İmâdı Rûm demişlerdir (Hoca Seyyid İmâdeddin İsfahânî 1618'de iğrenç bir cinâyetin kurbanı olarak öldürülmüş İranlı dâhî hattat), Yesârî Efendinin alil vücûdu ile emsalsiz yazısını gördükce : — Cenâb-ı Hak bu zâti bizim kibir burnumuzu kırmak için göndermişdir!.. der idi» diyor.

Şöhreti bir gün Üçüncü Sultan Osmanın huzurunda bir kaç satır yazı yazılması ve bu pâdişah tarafından takdir görmesi ile başlamışdı; Mahmud Kemal İnal Son Hattatlarda bu

Yesârî Mehmed Esad Efendinin bir yazısı «Son Asır Türk Hattatları»ndan

vak'ayı şöylece naklediyor: «Habib Efendi, nereden almış ise, Hat ve Hattâtan isimli eserinde diyor ki, bir gün Üçüncü Sultan Osmanın huzûrunda emri hümâyun ile oturarak bir kaç satır yazı ile pâdişâhın takdirini kazanmış ve kırk kuruş atiyeye nâil olmuş bî bahtlardandır».

M. K. İnalın «nereden almış ise» dediği satırlar, pek garibdir ki bizzat kendisi tarafından ve «Son Hattatlar»dan yıllarca basdırılıp neşredilmiş «Tuhfei Hattâtin»de aynen mevcuddur.

Üçüncü Sultan Mustafa tarafından bu büyük san'atkâr Enderunu Hümâyun oğlanlarına yazı hocası tâyin edildi ve ölünceye kadar bu hizmete devam etti. Hocalık ücreti, çeşidli hayır eseri âbidelere, binâlara yazdığı târih kitâbeleri ihsanları ile ve ilmiye mesleğinde verilen pâyelerin geliri ile geçim sıkıntısı çekdirilmeden yaşatıldı; 11 receb 1213 (M. 19 aralık 1798) de vefât etdi. Fâtihden Âşıkpaşaya giden sokak üzerinde (1934 Belediye Şehir Rehberinde Gelenlevî Sokağı) bir sed üstünde Dudu Abdüllâtif Efendi hazîresine defnedildi; kabir taşının kitâbesi şudur:

«Huvelbâki
Üstâdı ekrem merhum ve mağfûrün leh Hattat Elhac Mehmed Es'adül Yesârî Efendi rûhi içün el fâtiha, sene 1213 fîreceb 12»

Bu tarih kıt'ası Sürûrînindir:

Hattâtı hoş nüvis Yesârî Efendinin
Fevtiyle giydi hâmei ter câmei siyâh
Târihi harcı muacceme tâlik idüb didim
«Ceffelkalem Yesârî Hattat gitdi âh»
1213

XIX. asrın en büyük hattatlarından biri olmuş oğlu Yesârîzâde Mustafa İzzet Efendi de ölümünde babasının yanına defnedilmişdi; adı geçen yerde yol genişletilir iken baba oğul iki büyük san'atkârın kabirleri hoyratca kaldırıldı ve kabir taşları ortada kaldı, yok olmakdan kurtarılmak için Evkaf Müzesine (Türk - İslâm Eserleri Müzesi) nakledildi; bir müddet sonra da Fâtih Camii hazîresine konulmak üzere müze tarafından Evkaf Nezâretine verildi (B. : İzzet Efendi, Yesârîzâde Mustafa).

Bibl. : Müstakimzâde, Tuhfei Hattâtin; Cevdet Paşa, Tarih, VI; Mahmud Kemal İnal, Son Hattatlar

ESADEFENDİ ÇEŞMESİ — «Fâtih civârında Sinan Ağa Camii karşısındaki medrese bağçesi altındadır; hâlen susuzdur. Yaptıran Şeyhülislâm Esad Efendidir, kitâbesinin tarih beyti şudur :

Didi târihini İhyâya rıdvan
«Behiyn bu çeşmeden iç âbı kevser»
1220 (M. 1805 - 1806)

«Kesme taşdan yapılmışdır; ayna taşı düşmüş, musluğu koparılmışdır» (İbrâhim Hilmi Tanışık, İstanbul Çeşmeleri, I; 1943).

Yerine gidilip bu satırların yazıldığı sıradaki durumu tesbit edilemedi (1968).

ESADEFENDİ ÇEŞMESİ — «Dolmabağçenin berisinde, Kabataş seddi altında muattal bir çeşmedir. Yaptıran Şeyhülislâm Hoca Sâdeddin Efendinin ikinci oğlu Şeyhülislâm Esad Efendidir (B. : Esad Efendi, Hocazâde Mehmed). Çeşme kesme taşdan yapılmış muazzam bir haznenin tramvay yolu üzerindeki yüzünün sağ başındadır. Teknesi tamamen yere gömülmüş ve musluğu koparılmışdır. Üzerine ahşab iki oda oturtulmuşdur. Kemerinin altına ve ayna taşının üzerine yerleştirilmiş olan sülüs yazılı kitâbesi arabcadır. Üç beyit olan bu kitâbe bâni Mehmed Esad Efendinin kendisi tarafından söylenmişdir. Tarih mısraı şudur :

Ülhimet fî târihihi «Mâün li Esadi hayrihi»
1022 (M. 1613)

«1212 (M. 1797 - 1798) târihinde Üçüncü Sultan Selim tarafından tâmir ettirilen bu çeşmeye Mihrişah Vâlidesultan büyük bendinden yarım masura su ihsân edildiği dört satırlık ve mensur ikinci kitâbesinden anlaşılıyor ise de hâlen kupkuru ve metrûkdür. Yapısı Türk klâsik çeşme üslûbundadır. Çok işlek bir yol üzerinde bu târihî ve şirin çeşmenin ihyâsı temenni olunur» (İbrâhim Hilmi Tanışık, İstanbul Çeşmeleri, II; 1945).

Yerine gidilip bu satırların yazıldığı sıradaki durumu tesbit edilemedi (1968).

ESAD FEYZİ BEY — «Türkiyede Röntgeni hekimlikde ilk tatbik eden hekim; 1878 de İstanbulda doğdu; Askerî Tıbbiyeden 1898 de yüzbaşılık ile çıkdı; pek zekî ve çalışkan olduğu için diplomasını aldığı Askerî Tıbbiyenin fizik muallimi Antranik Paşanın muavinliğine tâyin edildi ve o ilim müessesesinde mükemmel bir fizik laboratuvarı kurdu; 1897 Yunan Harbinde vurulan askerlerin vücudlarında kalan kurşunların yerlerini ilk defa röntgen ile tâyin ederek operatörlerin kolaylıkla ameliyat yapmasına yardım etti ve Türkiyede röntgenle muayene usûlünün öncüsü oldu. Zamanına göre çok değerli bir kitab olan «İlmi Arz ve Maadin» ve «Röntgen Şuaı» isimli iki eseri vardır. Kendinsinden büyük hizmetler beklenir iken 1902 de henüz 24 yaşında, pek genc vefât etti» (İ. A. Gövsa; Türk Meşhurları Ansiklopedisi).

Esad Feyzi Bey
(Resim: Kemal Zeren)

ESAD KAPTAN (Hacı) — Şirketi Hayriyenin ilk kaptanlarından; hayatı hakkında bilgi edinilemedi.

Bibl. : Şirketi Hayriye ve Boğaziçi.

ESAD MUHLİS PAŞA — (B. : Muhlis Paşa, Mehmed Esad).

ESAD PAŞA — Harblerde yararlığı ve Birinci Cihan Harbi Mütârekesi ile başlayan

acı işgal yıllarında İstanbuldaki gizli millî müdafaa teşkilâtında (M. M. Grupunda) büyük hizmetleri ile tanınmış bir kumandan; 1875 de Şarkikarahisarda doğdu; Van mutasarrıflığında bulunmuş Haydar Bey adında bir zâtin oğlu ve son Osmanlı Sadırâzamlarından Muşir (Marşal) Ahmed İzzet Paşanın küçük kardeşidir. Harbiye Mektebinden mülâzım olarak çıkdı; Balkan Harbine binbaşı rütbesi ile bir süvâri alayı kumandanı olarak katıldı. 1913 de Süvâri Zâbitan Binicilik Mektebini kurdu. Birinci Cihan Harbinde alay kumandanı olarak Çanakkalede Anafartalarda bulundu. Süvâri fırkaları kumandanı olarak Kafkas, sonra Sîna cebhelerine gitti, yararlıkları, başarıları ile tanındı, ağırca yaralandı ve harb bitinceye kadar tedâvi altında kaldı 1919 da kurucusu olduğu Binicilik Mektebine müdür tâyin edildi, fakat Damad Ferid Paşa hükûmeti tarafından azledildi. 1920 de İstanbuldaki Gizli Millî Müdafaa Teşkilâtının reisliğini üzerine aldı. İstanbul polis müdürü ve merkez kumandanı oldu, bu vazîfeler Anadoludaki millî müdafaaya hizmet imkânlarını genişletti; zaferden sonra İstiklâl Madalyası ile taltif edildi. 1921 de İstanbul Ankara Büyük Millet Meclisi Hükûmetine intikal ettiğinde Miralay (albay) rütbesi ile İstanbulun ilk vâlisi oldu. Bir ara

Esad Paşa
(Resim: Kemal Zeren)

Trakya Süvâri Fırkası kumandanlığında bulundu, 1924 de mîrilivâ (Paşa) oldu, 1925 de de isteği ile emekliye ayrıldı; 1932 de vefât etti.

Bibl. : İ. A. Gövsa, Türk Meşhurları Ansiklopedisi.

ESAD PAŞA — (B. : Bülkat, Esad; cild 6, sayfa 3176).

ESAD PAŞA — (B. : Işık, General Esad)

ESAD PAŞA (Ahmed) — Sultan Abdülazizin zamanında iki defa sadırâzamlık yapmış bir vezir, profesör arkeoloğ ve ressam Celâl Esad Arsevenin babası (B. : Arseven, Celâl Esad, cild 2, sayfa 1056); aslı Sakızlıdır, o adada «Kuleağası» lâkabı ile tanınmış Solkolağası Mehmed Ağanın oğludur; 1244 (M. 1828) de Sakızda doğmuşdur. Onbeş yaşlarında iken tahsil için İstanbula gelmişdir. Biyograf Mahmud Kemal İnal «Son Sadırâzamlar» isimli eserinde Ahmed Esad Paşanın İstanbula gelişini şöylece anlatıyor :

«Cerîdei Havâdis gazetesindeki hal tercemesine göre Kaptanı Deryâ Halil Rifat Paşa 1847 de donanma ile Sakıza gittiğinde dirâyet ve zekâvetini takdir ederek henüz onbeş yaşında iken berâberinde İstanbula getirmiş ve Mektebi Bahriyeye kaydettirmişdir.

«Basîret gazetesindeki hal tercemesine göre küçük yaşda İstanbula gelip akrabâsı Sakızlı Esad Muhlis Paşanın delâleti ile Mektebi Harbiyeye kaydettirilmişdir.

«Sakızlı Doktor Ali Haydar Paşa da, babası ölünce amcası Hasanefendi tarafından tahsil için İstanbula gönderildiğini söylemişdir..».

1858 de Harbiye Mektebinden erkânıharb yüzbaşı ve sınıfının birincisi olarak mezun olmuş, Harbiye Mektebinin riyâziye muallimliğine tâyin edilmişdir. Devrin nüfuzlu büyük devlet adamlarından Keçecizâde Fuad Paşanın oğlu Kâzım Beye husus î ders verirken zekâsı ve istidâdı paşanın dikkatini çekmiş, Şam Vak'ası denilen Suriye karışıklığının tahkikatı için fevkalâde memuriyetle Şam'a giderken Esad Beyi de yâver olarak yanında götürmüş, mühim hizmetlerde kullanmışdır. Fuad Paşa sadırâzam olunca Esad Bey'i binbaşı rütbesi ile Paris Sefâreti ataşemiterliğine ve Parisdeki Mektebi Osmânî Müdürlüğüne tâyin etti, sür'-

atle terfi ederek kaymakam (yarbay) ve miralay (albay) oldu.

1867 de Sultan Abdülazizin Avrupa seyahatında, pâdişahın yanında bulunan Fuad Paşa tarafından Parisde Sultan Abdülazize takdim edildi o, mirilivâ (general) oldu ve hükümdarın maiyeti arasında İstanbula döndü. Âlî Paşanın da teveccühünü kazandı, 1868 de Dârı Şûrâyı Askerî âzâlığına tâyin edildi; ferik rütbesi ile İşkodra kumandanı ve mutasarrıfı oldu, 1869 da İstanbula çağırılarak Dârı Şûrâyı Askerî reisliğine tâyin edildi, 1870 de de hassa ordusu müşürü (marşal) oldu.

1871 de Prusya Kıralı Birinci Vilhelm'in Almanya İmparatorluğu tâcını giyme merâsiminde bulunmak üzere Berline gönderilen heyete riyâsetine tâyin edildi.

Berlinden dönüşünde, pâdişahın kendisine olan teveccühünü çekemeyen ve onu makaamı için bir rakib gibi gören serasker Hüseyin Avni Paşanın husumeti ile karşılaşdı, sadırâzam Âli Paşanın hastalığından istifâde ederek Esad Paşayı Yemen Vâliliğine tâyin ettirerek İstanbuldan uzaklaştırmak istedi. Yemene gitmek üzere vapura binmiş bulunduğu sıra da Âli Paşa öldü, yeni sadırâzam Mahmud Nedim Paşa Hüseyin Avni Paşayı azlederek Esad Paşayı onun yerine serasker tâyin etti.

Mahmud Kemal İnal şöyle bir sahne tasvir ediyor: «... Vapurda namaz kılıyordu; saraydan bir mâbeyinci gelerek bir irâdei seniye tebliğ edeceğini söyledi, Esad Paşa namazını bitirinceye kadar mâbeyinci ile konuşmadı; selâbeti diniye erbâbından bir merdi dilâgâh idi..».

Fakat bu sefer de Mahmud Nedim Paşa tarafından sadâret makaamı için râkib telâkki edildi, bir kaç gün ara ile 1871 de önce Erzurum, sonra Ankara vâliliğine, 1872 de Sivas vâliliğine tâyin edildi; Mahmud Nedim Paşanın azlinden sonra Midhad Paşanın ilk sâdaretinde Bahriye nazırlığı ile İstanbula döndü, bir müddet sonra tekrar serasker oldu, 15 şubat 1873 de Mütercim Rüşdi Paşanın yerine sadırâzam oldu. 44 - 45 yaşlarında idi.

Bu ilk sadırâzamlığı ancak üç ay sürdü, 15 nisan 1873 de azledilerek yerine Şirvânâzâde Mehmed Rüşdi Paşa tâyin edildi. Esad Paşanın azlinin sebebleri arasında gencliği ve tecrübesizliği, devrin poletika âleminde kurtlanmış vezirlerinin entrikaları, ve bir de Tiyatro Mes'elesi gösterilir.

Bir gece Gedikpaşada Güllü Agob'un tiyatrosunda Namık Kemal'in «Vatan Yahud Silistire» isimli piyesi temsil edildi. Şâir de eseri de halk tarafından fevkalâde nümâyişle alkışlandı; Kemal Bey tiyatrodan çıkıp evine giderken halk ellerinde fenerlerle peşine düşdü, sarayı ürküten ikinci bir gösteri yapıldı. Esad Paşa aciz ile ittiham edilerek önce Konyaya, sonra da Şam'a vâlilikle gönderildi. 1875 de İstanbula çağırılarak ikinci defa Bahriye Nâzırı, ve 26 nisan 1875 de Hüseyin Avni Paşanın yerine ikinci defa sadırâzamı oldu. Bu sadâreti de çok kısa sürdü, 26 ağustos 1875 de azledildi. Bu azlin sebebi olarak da Hersek isyanı ileri sürülür ve Esad Paşanın devrin ricâli tarafından sür'atli tedbir almamakla ittiham edildiği söylenir, isyan hazırlanırken sadâretde bulunan zevâtın gafleti düşünülmez. Bizce asıl sebeb, sarayın ağır israflarla iflâs hâline gelmiş olan devlet hazînesinin elîm manzarası karşısında Esad Paşanın ciddî bir tasarrufa doğru gitmesi, ve önce kendi makaamından başlayarak sarırâzamlık maaşını 2000 altından 500 altına indirmesi, diğer yüksek maaşlarda da aynı kısıntıyı yapması, bunun da ricâl tarafından hoş karşılanmaması, sarayın

Ahmed Esad Paşa
(Resim: Kemal Zeren)

da bu hareketi kendisine bir ihtar gibi telâkki etmesidir.

Mahmud Kemal İnal bu münâsebetle Kâzım Paşanın şu kıt'asını kaydediyor:

Rub'u, humsu, südüsü cümle maaşın kesilip
Şimdi de üçde birin kat'ına geldi nöbet
İkide birde bu hamyâzeyi çekmekden ise
Bâri vaktiyle edilseydi dibinden sünnet

Sadırâzamlıkdan azledilen Esad Paşa Nâfia Nâzırı oldu, az sonra da Aydın Vâliliği ile İstanbuldan uzaklaştırıldı.

Aydından Sakız'a giderek memleketini ziyâret etti, orada kalmış akrabaları ile görüşdü, dönüşünde İzmirde hastalandı, 28 ekim 1875 de orada vefât etti, İzmirde Şeyh Mükrimüddin Dergâhı hâzîrezine defnedildi. Ölümünde 47 - 48 yaşlarında idi.

Devletine kıymeti ölçüsünde hizmet imkânını bulamamış zamanının çok temiz bir sîmâsıdır.

ESAD PAŞA (Küçükvezir) — Mühendishânei Berrîi Hümâyundan yetişmiş ilk asker mühendislerden; 1804 - 1805 arasında doğdu, bir rivâyete göre fakir bir eskicinin oğlu idi; semtlerinden hamiyet sâhibi bir zâtin himâyesi ile okudu, 1819 da Mühendishâneye girdi, orada çalışkanlığı ve vekaarı ile arkadaşları arasında «Küçükvezir» lâkabı ile anıldı, mektebin son sınıfında iken sınıf kalfası, sonra mektebin baş kalfası, başöğretmen yardımcısı oldu; 1848 - 1849 arasında binbaşı rütbesi ile Irakdaki askerî inşâata memur edildi; 1270 - 1271 de İstanbula döndüğünde Mühendishânenin müsellesât muallimliğine tâyin edildi, 1856 da kaymakam (yarbay) oldu, 1862 - 1863 de miralay (albay) rütbesi ile Vidin topcu alayı kumandanlığına tâyin edildi, 1866 - 1867 arasında İstanbula dönerek Tophânei Âmire Meclisi Harbiyesi âzâsı oldu, bu âzâlık üzerinde iken Tuna yalısı kalelerinin durumunun teftişine ve tâmir keşiflerine memur edildi; 1878 de mirîliva (Paşa, General) oldu. 1888 de hac farîzesi ifâ için Hicaz'a gitti ve orada seksen yaşını aşkın olarak vefât etti.

(Bibl. : Mir'atı Mühendishâne; M. Râif, Not.

ESAD PAŞA (Mahmud) — Devrinin ünlü diplomatlarından; 1252 (M. 1836 - 1837) de İzmirde doğdu; ilmiyeden ve İzmir eşrâfından Bayındırlızâde Mustafa Hasib Efendinin oğludur. Husûsî tahsil gördü, 1850 de ondört yaşında iken Divânı Hümâyuna kâtib olarak alındı, 1853 de Bâbıâli terceme kalemine naklolundu ve bir sene sonra zekâ ve istidâdı takdir edilerek Parisdeki Mektebi Osmânîye gönderildi; orada üç sene kaldıkdan sonra Petersburg Elçiliği kâtibliği ile Rusyaya gitti; 1860 izinli olarak İstanbula geldi ve sefâret kâtibliğinden istifâ ederek tekrar Bâbıâli terceme odasına devam etti, 1861 de ikinci kâtiblikle Parise gitti, 1867 de Paris elçiliği başkâtibi oldu, 1869 da Peşte konsolosu, 1872 de Atina sefiri, 1876 da Roma sefiri, 1877 de Viyana büyük elçisi, 1878 de Hariciye Nezâreti müsteşarı 1879 da Paris büyük elçisi oldu; 1893 - 1894 arasında hastalığı sebebi ile sefirlikden istifâ ederek İstanbula geldi ve 1895 de Emirgândaki yalısında vefât etti. Umumî ve bilhassa siyâsî târih üzerinde bir üniversite kürsüsünü dolduracak geniş bilgiye sâhibdi.

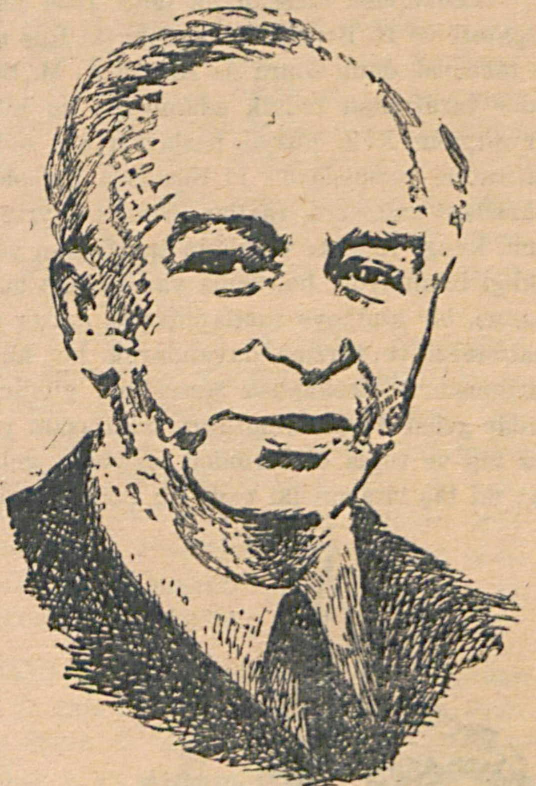
Raşid Hâlid GÖNÇ

ESADPAŞA SOKAĞI — 1934 B. Şehir Rehberine göre Kadıköyünün Acıbâdem semti sokaklarından (1934 B.Ş.R. Pafta 29/Acıbâdem) yerine gidilip bu satırların yazıldığı sıradaki durumu tesbit edilemedi (Temmuz 1968).

ESBAPCI SOKAĞI — (Esvabcı); 1934 Belediye Şehir Rehberine göre Üsküdarın Doğancılar semti sokaklarından; Ehram Sokağı ile Gündoğumu Caddesi arasında uzanır (1934 B.Ş.R. Pafta 27/Doğancılar); yerine gidilip bu satırların yazıldığı sıradaki durumu tesbit edilemedi (Temmuz 1968).

ESCANDE TOPLULUĞU — (Eskand Topluluğu) Comèdie Française'in (Komedi Fransız) ünlü ve kıdemli aktörlerinden Maurice Escande'ın idâre ve yönetiminde değerli Fransız san'atçılarından kurulu bir tiyatro topluluğu 1967 yılı şubatında Türkiyeye geldi, önce Ankarada bir temsilden sonra İstanbulda da üç temsilde Corneille'in (Korney) «Le Cid (Lö Sid)» trajedisini sahneye koydular, bu ziyâret ve temsiller önemli bir san'at olayı sayıldı.

Aşağıdaki satırları Cumhuriyet Gazetesinden alıyoruz: «Bu çapta bir Fransız tiyatro topluluğunun üç yıldan fazla bir zamandanberi Türkiyeye gelmemiş olduğu hatırlanırsa Maurice Escande Trupunu seyretmek az bulunur fırsatlardan biridir. Üstelik Fransız tiyatrosunun, dünya tiyatro san'atına etki yapmış

Maurice Escande
(Resim: Kemal Zeren)

Corneille'in ünlü eseri Le Cid, gerçek tiyatroseverler için ölümsüz değerde bir eserdir, ve böyle bir eseri, Comédie Française'in kendine özgü klâsik anlayış, biçim ve repertuar düzeni içinde yoğrulmuş Maurice Escande gibi bir san'atçının sahneye koyarak başrolde oynayışı altında seyretmek, şüphesiz özellik taşımaktadır» (26 şubat).

Topluluğu teşkil eden san'atcılar arasında Fransız sahnesinin ünlü sîmâlarından Chantal Vivier (aktris), Madeleine Silvain (aktris), Jacques Destoop, Jean Michel Dhermay, Robert Moncade bulunuyordu.

Bürhaneddin OLKER

ESE AĞA — Âlemdar Paşa Vak'ası sırasında Ağakapusu Cerrahlığında bulunmuş bir zât olup tıb tarihimizin unutulmuş sîmâlarındandır (B. : Ağakapusu, cild 1, sayfa 245; Âlemdar Paşa Vak'ası, cild 2, sayfa 596). Gece yarısından sonra Bâbıâlî'nin Yeniçeriler tarafından kundaklanıp yakılması ile başlayan vak'ada, eğer saraydan emir verilseydi, Kaptânıderyâ Râmiz Paşa Tersâne askeri ve Üsküdarda bulunan Kadı Paşa da emrindeki sekbanlarla yardıma koşmuş olsalardı Âlemdar Mustafa Paşa muhakkak kurtarılırdı diyenler vardır. Âlemdar Mustafa Paşanın intiharı ile biten bu hem kanlı hem ateşli vak'ada Yeniçerilerin de çok ağır hırpalandıkları, Râmiz ve Kadı Paşaların müdâhaleleri karşısında derhal dağılacakları söylenir; bu cerrah Ese Ağa da aynı fikirde olacakdır ki, vak'adan sonra müverrih Câbî Said Efendiye, Ağakapusunda iki yamağı ile beraber 9000 yaralı Yeniçeri timar ettiğini söylemiş, ve :

— Bize itimadları yokdu, bizim için iyi bakmazlar diye sâir cerrahlara gidenler bu dokuz binden hâriçdir ve bize gelenlerden çok fazladır.. demişdir.

Ese Ağanın tahminine göre Âlemdar Paşa Vak'asında yaralanan Yeniçeriler 20,000 neferden fazladır, her halde mübalâğalıdır.

Bu tıb adamının hayatı hakkında başka kayde rastlanmadı.

Bibl. : Câbî Said Vekaayinâmesi.

ESEKAPUSU — Samatyada Etyemezde eski bir semt adı; İstanbulun Büyük Kostantin tarafından yapdırılmış eski kara surlarının en büyük kapusu bu mevkîde bulunuyordu ve «Hazreti İsâ Kapusu» yahud «Yaldızlı Kapu» adını taşıyordu. Şehir büyüdü, kara surları dışında yeni mahalleler kuruldu. Bizans İmparatoru İkinci Teodosyos (408 - 450) zamanımızda görülen kara surlarını inşâ ettirerek bu mahalleleri de şehir içine aldı, Kostantinin kara surları yıkdırıldı. Yeni kara surlarının Yedikulede yapılan en büyük kapusuna yine «Yaldızlı Kapu» adı verildi; yıkılan surlarının büyük kapusunun yeri de «İsâ Kapusu» adı ile anıla geldi. Fetihden sonra Türkler bu mevkie İsâ Kapusu adından bozarak Ese kapusu dediler.

Bibl. : Mehmed Ziya, İstanbul, II.

ESEKAPUSU MESCİDİ — Hadikatül Cevâmide «Manastır Mescidi» adı ile kayıdlı olup şu mâlûmat verilmişdir: «Dâvudpaşa Câ-

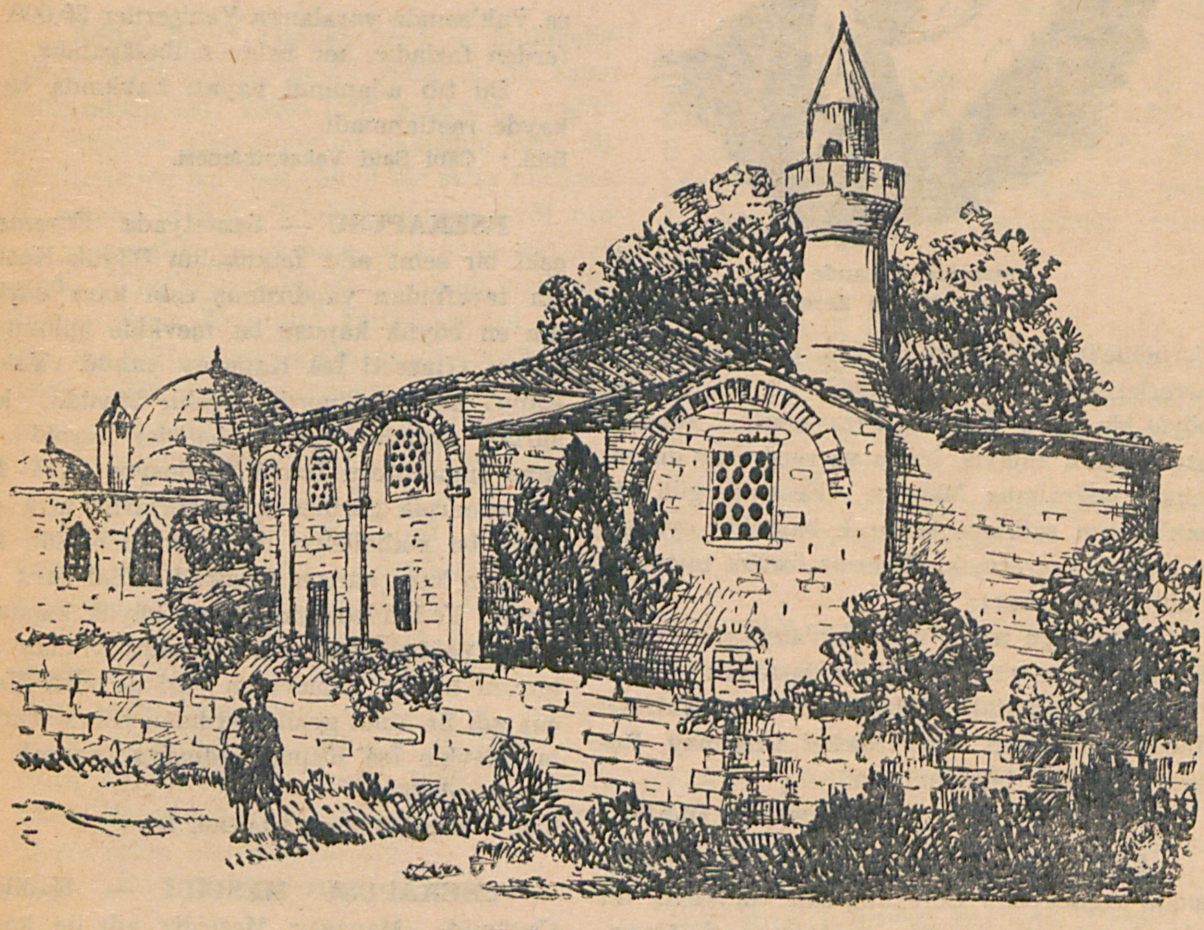
mii kurbindedir, Silivrikapusundaki câmiişerifin sâhibi olan Hadım İbrâhim Paşanındır; minberini Reis Kalemi kesedarı Sabih Ali Efendi (Ölümü 1769-1770) koymuşdur, mahallesi yokdur.

Tahsin Öz de «İstanbul Camileri» isimli eserinde Esekapusu Mescidi adını kaydetmekde, fakat bir atıfla Manastır Mescidi maddesinde şunları yazmaktadır: «Esekapusu Mescidi, İsâkapusu Mescidi, İbrâhimpaşa Mescidi de denilir; Kocamustafapaşada Etyemez Tekkesindedir; Bizans devrine âid olan bu mâbed vezir Hadım İbrâhim Paşa tarafından 1560 da Camie tahvil edilmişdir. 1894 zelzelesinde harab olmuşdur. Mimar Sinan da yanına bir medrese yapmışdı. Mâbedin duvar bakiyeleri kalmışdır» (1962).

Aşağıdaki satırları arkeoloğ Erdem Yücel'in bize tevdi ettiği notlardan alıyoruz:

«Fetihden sonra nasıl kullanıldığını tesbit edemediğimiz ve ancak XVI. yüzyıl ortasında kiliseden camie tahvil edilmiş Esekapusu Mescidi Kızılelma Caddesinin Kocamustafapaşa Caddesi ile birleşdiği yerde Etyemeztekkesi Sokağındadır. «Kodim Konstantin Surlarının zamanımızda kalıntısı bile mevcut olmayan kara kısmındaki Orea Porto'nun (Güzel Kapu) bu mescidin bulunduğu yerde olduğu kuvvetle tahmin edilmektedir.

«Esekapusu Mescidi ilk defa 1924 de M. Alpatoff ve N. Brunoff ismindeki iki Rus san'at târihcisi, daha sonra da Alman A. M. Schneider tarafından tedkik edilmişdir, bu bilginler yapının XIV. yüzyıl başlarına âid olduğu kanaatine varmışlardır ki Bizansda Paleologos Hânedanı zamanına rastlar. Bizans devrindeki ismi, hangi yıllarda ve kimin tarafından yaptırıldığı bilinmiyor; hakkında yazılı belge bulunmamış, bir kitâbeye rastlanmamış, ancak yapı malzemesi ve tarzına dayanılarak bir hükme varılmışdır. Esekapusu Mescidinin günümüze kadar gelen duvar kalıntıları, muntazam yontma taş ve tuğla dizilerinden meydana gelmiştir; iki taş sırasını iki veya üç tuğla dizisi ta-

Esekapusu Mescidi
(Paspatis'in resminden Yaşar Ekinci eli ile)

kip etmektedir. Güney duvarının dış cephesi dışarıya doğru taşkın dört pâye ile desteklenmiş, yarım yuvarlak kemerlerle de birbirlerine bağlanmışlardır. Taş ve tuğla dizileri ile örülen bu kemerlerin aralarında kalan üçgen satıhlar ise tamamiyle son Bizans devrinde kullanılan cephe tezyinatı ile doldurulmuştur. Buradaki taş ve tuğladan ibâret süsleme, geometrik şekiller, balık sırtı, kareler ve damalardan ibarettir. Bu işçilik tam anlamıyla XIV. yüzyıl Bizans mîmârisinin bir özelliğini gösterir. Batı - doğu istikaametinde ve 23X9 metre ölçüsünde uzun dik dörtgen bir plânı vardır; tek nefli (mihrablı) bir bazilıkadır, nâdir olmakla beraber Bizans eserleri arasında emsâline rastlanır.

«Kanaatimize göre bu yapı, Konstantin Surunun Orea Porta'sı yanında bulunan ve ismini tesbit edemediğimiz bir manastırın şapeli idi. Manastır kesinlikle söylenememekle beraber, belki 1508 depreminde, belki de daha muahhar bir devirde bir yangın sonucu ortadan kalkmıştır. Hadikatül Cevâmide bu mescidin «Manastır Mescidi» adı ile anılması bu bakımdan çok mânâlıdır.

«23X9 m. ölçüsündeki bu yapının üzerinin ahşap bir çatı ile örtülü olması gerekir. Prof. Semavi Eyice de bunu kabul etmekle beraber, böyle ince uzun yapılarda Bizanslıların ortada bir bölümün üzerini kûbbe ile kapatmalarının vâki olduğunu, burada da böyle bir sistemin kullanılmış olmasının tamâmen ihtimal dışı sayılamıyacağını belirtmekte, fakat mevcut harâbenin bize bu hususta açık bir fikir veremiyeceğini ilâve etmektedir. (S. Eyice, Son Devir Bizans Mimarisi, s. 30)

İbrâhim Paşa tarafından mescide tahvilinde bâzı değişiklikler yapılmış, bu arada güney duvarına bir mihrab eklenmiş, ibâdet mekânı açılan pencerelerle daha da ferahlaştırılmışdır; İbrâhim Paşa bu mescidin yanına bir de medrese yaptırmışdır. Bu tâdil ve tahvil işini ve medreseyi Koca Mîmar Sinan Ağa yapmışdır». (Erdem Yücel)

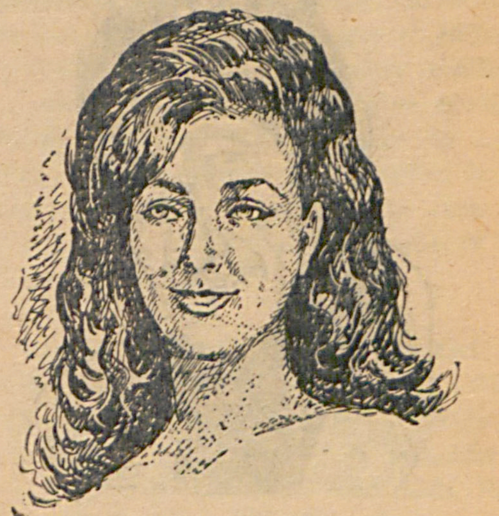
ESEKAPUSU SOKAĞI — Fâtih İlçesinin Samatya (Kocamustafapaşa) bucağının Dâvudpaşa Mahallesi yollarından; Kocamustafapaşa Caddesi ile Hekimoğlu Alipaşa Caddesi arasında uzanır; Davudpaşa değirmeni Sokağı ile kavuşağı vardır (1934 B. Ş. R. Pafta 11/55). Kocamustafapaşa Caddesi tarafından gelindiğine göre bir araba geçecek genişlikde toprak bir yol olup bu satırların yazıldığı sırada bir çamur yatağı hâlinde idi. 2 - 3 katlı ahşab ve kâgir evler arasından geçer; kesme taşdan, kemerli, kitâbesiz ve suyu kesilmiş metrûk bir çeşme ve umuma mahsus bir ayakyolu vardır; Hekimoğlu Alipaşa Caddesi ile olan kavuşağı başında Hekimoğlu Alipaşa Sebili, ve geride avlu içinde Hekimoğlu Alipaşa Camii vardır; kapu numaraları 5 - 17 ve 8 - 16'dır. (Aralık 1966)

Hakkı GÖKTÜRK

ESEN (Gülseren) — 1963 yılında İstanbulda Türkiye güzellik kıraliçesi seçilmiş bir kız; o tarihde 22 yaşında bulunan Gülseren Esenin (doğumu 1941) vücud ölçüleri şu idi: boy 1.65; kilo 55; bel 55; göğüs 92; kalça 92.

Âile durumunu tesbit edemediğimiz bu güzellik kıraliçası sinema artistlerinden Nilgün Esen'in küçük kızkardeşidir (B. : Esen, Nilgün); gazetecilere şu şirin hâtırasını nakletmişdir:

«Ondört yaşımda, Beşiktaş Ortaokulunda talebe iken, İran Şahı ile birlikte okulumuzu ziyarete gelen Prenses Süreyyayı karşılama töreninde, kendisine takdim edilecek buket için, öğretmenlerim ve arkadaşlarım, beni seçmişlerdi; Prenses ile Şahın içinde bulunduğu spor otomobil okulun önünde durduğu zaman, herkeste heyecan ve sevinç son haddini bulmuşdu. Alkışlar arasında otomobile yaklaş-

Gülseren Esen
(Resim: Sabiha Bozcalı)

tım ve güzel Prensese buketi takdim ettim; Prenses Süreyya teşekkür edip yanağımı okşayarak ve gözlerimin içine bakarak:

— Sen ne kadar güzel bir kızsın, büyüyünce güzellik kıraliçesi mi olacaksın!.. demişdi».

O yıl dünyâ güzellik kıraliçesi Londrada seçilecek; önce Amerikada Kaliforniyaya giden Gülseren Esen orada 98 milletin katıldığı müsabakada 15 kız arasında Londra seçimi için finale kaldı; Hollywood'da film şirketleri mümessilleri ve meşhur artistlerle tanışdı ve bu arada beğenilen bir tecrübe filmi çevirdi; Metro Goldwin Mayer Şirketi ile iki senelik bir konturat imzaladı. O tarihden sonra da Gülseren Esenin hayatı izlenemedi.

Burhan OLKER

ESEN (Kenan) — Değerli bir ressam, dekoratör ve kaligraf; bu satırların yazıldığı 1967 yılında Bakırköyü Akıl Hastahânesinde bâzı hastaların fahrî resim öğretmenliğini yapıyordu.

1918'de Üsküdarda doğdu, Ûdî Mehmed Rifat Efendinin oğludur, bir saraylı olan annesinin adı Cezmiter Leman Hanımdır. Üsküdarda Üçüncü Sultan Mustafa ilk okulunda okudu, arab asıllı Türk harfleri ile güzel yazı öğrenmeye çocuk denilecek yaşda iken Hattat Ömer Hocadan başladı ve yine o zâtden hattatlık icâzeti (diploması) aldı. Bir müddet orta okula devam etti, sonra İstanbul San'at

Kenan Esen
(Resim: Kenan Esen)

Mektebine girdi. Resme karşı ilk ilgiyi devrin kıymetli resim muallimlerinden ve ressamlarından biri olan Cevad Beyin talebesi olarak duydu, ve onun teşviki ile Güzel San'atlar Akademisine girdi, orada Nazmi Ziya Beyin atöliyesinde çalışdı, bir müddet sonra da Çallı İbrahim'in nazarı dikkatini çekerek onun atöliyesine de devam etti, her iki büyük ressamın iyi talebelerinden biri oldu. Bu arada merak sâikası ile akademinin kedorasiyon bölümüne de devam etti. Dekoratör olarak ilk iş hayatına Galatasaray Yerli Mallar Sergisinde ıtrıyatcı Necib Beyin paviyonunun dekorlarını yapmakla atıldı.

Ressam olarak ilk muvaffakiyeti de 250X3.50 metro eb'adında «Mevlevîler» isimli büyük bir taplosunun Konyadaki Mevlânâ Müzesine kabul edilmesidir. Bursa Turizm Müdürlüğüne de turistik panolar yapmışdır.

Bu duygulu san'atkâr üç ay gibi kısa zaman içinde zevcesini, ablasını ve eniştesini kaybedince yapa yalnız kalmış, acıların ve yalnızlığın buhrânı içinde kendisini içkiye vermiş, işlerini yüz üstü bırakarak günde 15 kilo şarap içdiği olmuşdur ve bir geçirdiği ağır bir kriz sonunda Bakırköyü Akıl Hastahânesine kaldırılmışdır; orada iki sene süren bir tedâviden sonra tamâmen şifâ bularak eski iş hayatına dönmüş, fakat Şeyh Galibin :

Meyhâneyi gördüm uşşâka mutaf olmuş
Teklifi tekellüften sükkânı muaf olmuş

diye târif ettiği meyhânelerin câzibesine kapılmakdan korkarak bir müddet sonra Bakırköyü Akıl Hastahânesine fahrî resim muallimliği ile yerleşmişdir. Bu satırların yazıldığı sırada sabahları şehre gelerek işleriyle meşgul olmakda, öğleden sonra da hastahâneye dönerek akıl hastası talebelerine resim dersleri vermekde idi: «Huzur içindeyim; resmin, akıl hastası gençlere bir tedâvi vâsıtası olduğunu görmekle ayrıca büyük bir vicdan hazzı duymaktayım» diyen değerli san'atkâr o hasta talebeleri arasında Yılmaz Belbağ ve İlhan Taner adında iki gencin çok iyi yetişmiş olduklarını söylemişdir. Öyle sanıyoruz ki Kenan Esen bir oto biyografisini kaleme alacak olursa millî kütübhânemiz benzeri kolay yaratılamaz bir eser kazanmış olacakdır.

ESEN (Muzaffereddin) — Fransızca muallimi, muharrir, mütercim ve kimyâger; bu İstanbul Ansiklopedisinin rahmeti Rahmâna kavuşmuş büyük, aziz dostlarından; İstanbul Ansiklopedisi tedvin edilirken Reşad Ekrem Koçu'nun yârı gaarı, en yakını, mânevî ve maddî candan yürekden istinadgâhı; büyük şehrin içinde ve etrâfındaki yorucu dolaşmalarında dâima yanında bulunmuş arkadaşı; kalemi ile de yazı arkadaşları arasında mümtâz bir sîmâ; İstanbul Ansiklopedisinin çok çok ağır masrafları karşısında Reşad Ekrem Koçu'nun bunaldığı zamanlar kesesini cömerdce açan fedâkâr dost; İstanbul Ansiklopedisinin şövaliye Mécène (Mesen)'i; 1898 de İstanbulda doğdu, babası Danıştay Başkanlığında bulunmuş Yozgadlı Basri Beydir; annesi, kıymetine bahâ biçilmez kitablarını millete vakfederek Fâtih Millet Kütübhânesini kurmuş Ali Emîrî Efendinin kız kardeşi Emine Hanımdır (B. : Ali Emîrî Efendi, cild 2, sayfa 659).

İlk tahsilini hususî olarak görmüş, çocuk sayılacak yaşda ciğer zaafiyeti dolayısı ile İsviçrede bir sanatoryuma gönderilmiş, orada uzunca bir zaman tedâvi edilirken ana dili gibi sağlam Fransızca öğrenmiş, yurda döndükden sonra yüksek tahsilini İstanbul Dârülfününun Fen Fakültesinde yaparak kimyâger

Muzaffereddin Esen
(Resim: Yaşar Ekinci)

diploması almışdır, fakat bu meslekle hiç meşgul olmayarak Maarif Vekâletine Fransızca muallimliği ile intisâb etmiş, Antalya Lisesinde, İstanbulda Gelenbevî Orta Okulunda, ve uzun bir süre Vefâ Lisesinde, bu arada on sene kadar da ek bir vazîfe olarak Kuleli Askerî Lisesinde fransızca muallimliği yapmışdır. R. E. Koçu ile arkadaşlığı 1932 de Koçunun Kuleli Lisesine tarih muallimliğine tâyin edilmesi ile başlamış, yirmi iki yıl sürmüş, on altı yıl da Vefâ Lisesinde beraber çalışmışlardır.

Muzaffereddin Esen yirmi yıldan fazla da mütercim ve muharrir olarak İstanbul basınında, ve bilhassa Vakit ve Haber gazetelerinde çalışmışdır.

1953 de çocukluğunda tutulduğu hastalığı nüksetmiş, bir müddet Vâlidebağı Sanatoryumunda yatmış ve 30 ağustos 1955 de Gedikpaşada kira ile oturduğu Azak Apartımanındaki dâiresinde vefât ederek Edirnekapusunda annesinin kabri yanına defnedilmişdir.

Ortadan uzunca boylu, esmer, sohbeti tatlı, hâli tavrı ile kibar, giyim kuşamını rindâne ihmâl eder, günde 80 - 100 sigara içecek kadar tütün tiryâkisi, yerinde ve ehli dil kişilerle bâdeye iltifât eder, gaayet güzel briç oynar, cebinde 4 - 5 tânesini taşıyacak kadar mürekkebli dolma kalem meraklısı idi.

Hiç evlenmemişdir; babasından kendisini müreffehen yaşatacak bir servet kalmışdı, ona eklenen maaşı ve basından aldığı telif hakları ile refah içinde yaşamış, servetini her kişinin yapamayacağı asîl himâyelerde kullanmışdır, talebeleri arasında zekâ ve gayret sâhibi, fakat âilesinin yoksulluğu yüzünden tahsiline devam edemeyecek çocukları himâye etmiş, muallimliği süresince 18 gencin hem lise hem de yüksek tahsil yapmasını sağlamışdır; bunların arasında isimleri ile mâlûmumuz olan 4 tıb doktoru, 6 lise muallimi, 3 mühendis ve 2 tüccar vardır.

ESEN (Nilgün) — Sinema artisti; âile durumu hakkında ancak Bosnalı bir zâtın kızı olduğu tesbit edilebildi, 1963 Türkiye güzellik kralıçası Gülseren Esen'in ablasıdır (B. : Esen, Gülseren); 1936 da İstanbulda Beykozda doğdu, Beşiktaş Kız Orta Okulunu ve Kız San'at Enstitüsünü bitirdi.

Sinemacılık âlemi ile ilk temâsını şöyle anlatıyor :

«Beşiktaş Orta Okulunda talebe idim, Rumelihisarında oturuyorduk; bir gün Hisar içinde «Yıldırım Bayazıd» filmi çevriliyordu, biz de arkadaşlar ile seyrediyorduk, rejisör Münir Hayri Egeli beni gördü, hemen teklifde bulundu: — Bu filmde Olivera rolünü oynamak ister misin?.. dedi; ânî kararla kabul ettim; o gün makyajımı yaptılar, târihî bir kostüm giydirdiler, böyle beş gün çalıştım; 16 yaşında idim (1952), fakat ağabeyim haber alınca beni filme yollamadı, o rolde başkasını oynattılar...».

Bu mâcerâdan az sonra Murad Film sâhibi Süreyya Duru'nun teklifi ile bir tecrübe filmi çevirdi, bu film çevrilirken Nilgün Esen'i gören Memduh Ün, tecrübe filmi banyo edilmeden güzel genc kadına rol teklif etti, ve hemen bir mukavele imzalatarak onu « Yaban Kız» filminde Turgud Özatay ile birlikde oynattı, onu «Bataktaki Kız» ve «Felâket Yolu» filmleri tâkib etti. Bu orada filmlere figüranlar tedârik eden bir zât ile sevişerek evlendi ve eşinin isteği ile film artisliğinden ev kadını hayatına çekildi; fakat kocasının işi icâbı sinemacılığın renkli ve mâcerâlı âlemi ile alâkası kesilemedi; 1961 de kocasını iknâ eden prodüktörler Nilgün Eseni «Doğmadan Ölenler», «Bir Yavrunun Göz Yaşları», «El Âlem Ne Der», «Bir Milyonluk Mâcerâ», «Memnû Meyva» filmlerinde oynattılar. Filmler sıralandıkca âile hayatının huzur ve tadı kaçdı, ve dokuz

Nilgün Esen
(Resim: Sabiha Bozcalı)

yıllık evlilikden sonra kocasından boşandı; 1965 de Nilgün Esen bir gazeteciye şunları söylemişdir :

«Ben rahibe değilim. Boşandıktan sonra elbette hoşlandığım birini sevip, evlenebilirim. Her zaman derli toplu bir hayatı, çalışmaya tercih ediyorum; dizlerinin dibine oturup gözlerine sevgi ile bakabileceğim insanı bulana kadar da sinema oyunculuğuna devam edeceğim.»

Bu sözleri söylediği zaman 29 yaşında bulunuyordu (1966).

Burhan OLKER

ESENİŞ (Adnan) — Bayan öğretmen; Arnavudköyünde Özel Eseniş Okulunun kurucusu ve müdiresi; kendisini ve okulunu ziyâret eden vefâkâr muhâbirimiz Hakkı Göktürk'e doğum tarihini, babasının anasının adını söylememiş, İzmir Amerikan Kız Kolejinde ve Ankarada Dil - Târih - Coğrafiya Fakültesinde okuduğunu, ve maarifteki memuriyetleri, öğretmenlik ve müdürlükleri, Amerikadaki tahsilini anlatmışdır. 1962 de İstanbul Atatürk Kız Lisesi Müdürlüğünden emekliye ayrılmış ve aynı yıl içinde Arnavud Köyündeki Özel Okulu kurmuşdur.

ESENİŞ OKULU — Boğaziçinde Arnavudköyünde bir özel okuldur; 1962 yılında emekli öğretmen Bayan Adnan Eseniş tarafından kurulmuşdur; Ana, İlk, Orta ve Lise bölümleri olan bir okuldur; okul, ayni zamanda müdireliği yapmakda olan Bayan A. Esenişin merhum zevci bankacı Hâmid Esenişin köşkünde açılmışdır. Yıllık ücretleri ana - ilk kısımları 1500, orta kısım 1700, lise kısmı 2000 lira olup 1965 - 1966 ders yılında öğrenci mevcudu 250 idi.

ESENKOVA (Enver) — Garb edebiyatı üzerinde çalışmış ilim adamı, filolog, fransızca muallimi; bu satırların yazıldığı sırada (ocak 1968) Millî Eğitim Bakanlığı Yayınlar ve Basılı Eğitim Malzemeleri Genel Müdürü bulunuyordu.

Bu İstanbul Ansiklopedisinin 1 - 7 cildlerinde (1958 - 1965) çok değerli yazı arkadaşlarından biri olmuşdu. Şânına lâyık bir hal tercemesinin tesbiti için gönderdiğimiz mektu-

ba cevap alamadık; bir kıymetin tesbitinde şu satırlarla yetinmek mecburiyetinde kalmakdan mütevellid üzüntümüz elbet çok büyükdür.

ESENLER KÖYÜ CİNÂYETİ — 1958 eylülünde Bakırköyüne bağlı Esenler Köyünde işlenmiş bir cinâyettir; usta kalem elinde roman konusu olacak bir âile fâciâsıdır. Aşağıdaki satırları günün gazetelerinden alıyoruz:

«Bir kadın damadı ile beraber bir ırz düşmanı olan diğer damadını öldürdü. Bakırköyüne bağlı Eesenler Köyünde oturan Hatice Zıh'ın üç kızı vardır; bunlardan biri ölmüş, Münevver adında 14 yaşındaki güzel kızı, ninesi, teyzesi ve eniştesi Hasan Zıh ile Esenler Köyünde oturmaktadır.

Haticenin üçüncü kızı da Hasan Fidan adında bir amelenin karısıdır. «Cinâyete sebeb olan Münevver kanlı vak'anın kendisi ile ilgili çirkin acı safhasını şöylece anlatmışdır :

— Bir müddet önce gece yarısı gizlice evimize gelen eniştem Hasan Fidan beni yatak odamda tehdid edip, kendisiyle beraber gitmemi söyledi. Daha sonra ağzıma bir mendil tıkayıp omuzuna alarak pencereden çıkardı. Ferhatpaşa deresine götürdü; altı çocuk sahibi olan eniştem, orada bana tecavüz etti, sonra Taşlıtarlada yüz lira mukabilinde Niyazi Komar isminde bir şahsa sattı; Niyazi ile bana imam nikâhı kıydılar, Niyazinin karısı oldum. Fakat yapılan işkencelere dayanamadım ve Esenler köyündeki anneannemin yanına geldim... Şimdi Hasan Fidan gizlice sık sık Esenlere geliyor ve beni tekrar götürmek için tehdit ediyor.

«Münevverin anneannesi Hatice, bu durum üzerine ilgili makamlara müracaat ederek şikâyette bulunmuş, alınan bir raporla Münevverin bâkire olmadığı da anlaşılmıştır.

«Hasan Fidan, müteaddit defalar giriştiği teşebbüsün bir netice vermediğini görünce, son defa şansını deneyip, kızı kaçırmayı düşünmüş ve evvelki gün, yine Esenler köyündeki eve gitmiştir. Münevveri mutfakda bulan Hasan Fidan, pencereden kızcağıza yaklaşarak, taksi getirdiğini, arabanın köyün ilerisindeki tepenin arkasında kendilerini beklediğini söylemiştir. Fakat Münevver, onu karşısında görünce, mutfaktan kaçmış, ninesinin yanına sığınmışdır. Bunun üzerine Hasan Fidan ortalıktan kaybolmuş, fakat köyde el ayak çekilip, karanlık bastıktan sonra, yeniden gelmiş ve gizlice yıkık bir duvardan evin bahçesine atlamıştır.

«Onun gece tekrar geleceğini tahmin eden Hatice de diğer damadı Hasan Zıh ile beraber bağçede pusu kurmuş, ve Hasan Fidan duvardan atlar atlamaz üzerine çullanarak sekiz yerinden buçaklayarak öldürmüşler, başını da taş ile ezmişlerdir.

Fakat Hatice cinâyeti tek başına işlediğini söyleyerek :

— Ben cinayeti namus uğrunda işledim, küçük yaştan öksüz kalıp elimde büyüyen torunum Münevverin intikamını aldım, cezam ne ise onu çekmeğe hazırım... demişdir.

«Hatice ile birlikde Hasan Fidanı öldürmekden sanık olarak 24 yaşındaki Hasan Zıh da tevkif edilmişdir». (9 eylül 1958 tarihli gazetelerden).

Cinâyetin adlî safhası izlenemedi.

Burhan OLKER

ESENTEPE MAHALLESİ — Şişli İlçesinde 1963 yılında kurulmuş bir mahalledir, Şişli - Büyükdere Yolu üzerindedir; 1 mayıs 1963 tarihli bir kararnâme ile o semtde Gazeteciler Sitesi (Gazeteci Evleri) ve Merkez Bankası Evleri kapsayan 1200 nüfuslu 250 hâne bağlı bulunduğu Mecidiye Köyü Mahallesinden ayrılarak bu isimle ayrı bir mahalle itibar edilmiş, 17 kasım 1963 de de muhtar seçimi yapılarak emekli binbaşı Mustafa Karaköse Esentepe muhtarı olmuşdur. Bir müddet sonra Esentepe ile Balmumcu arasındaki Emekli Subay Evleri ile aynı muhitde inşâ edilmiş 5 apartıman ve 150 kadar gecekondu da Esentepe Mahallesine katılarak mahallenin mesken sayısı 1280 ev ve dâireye ve nüfusu da 5800'e çıkmışdır.

Şişli tarafından gelindiğine göre Emekli Subay Evleri Şişli - Büyükdere Caddesinin sağ tarafında, Gazeteci Evleri ile Merkez Bankası Evleri de aynı caddenin sol tarafında kalır.

Esentepe Mahallesi Mecidiye Köyü, Ortabayır ve Levend mahalleleri ile çevrilmişdir. Emekli Subay Evleri beşer sekizer katlı 72 blok olup yolları asfaltlanmış, yer yer ağaçlandırılmış, fakat henüz sokaklarına adları konulmamışdır. Gazeteci Evleri ise ana cadde

üzerinde altışar katlı 5 blok, ve iç tarafda ikişer katlı ve bağçeli beton evlerdir, cem'an 260 ev-dâiredir. Asfalt olan sokaklarının isimleri şunlardır: Keskinkalem Sokağı, Matbuat Sokağı, Dergiler Sokağı, Haberler Sokağı, Hikâyeler Sokağı, Yazarlar Sokağı, Sağlamfikir Sokağı, 23 Temmuz Sokağı.

Merkez Bankası Evleri 7 blok ile birer ikişer katlı bağçeli beton evlerdir. Yolları kısmen asfalt kısmen kabataş döşelidir, sokak isimleri şunlardır: Kore Şehidleri Sokağı, Yüzbaşı Kaya Aldoğan Sokağı, Mehmed Gönenenc Sokağı, Midhat Uluünlü Sokağı.

Esentepe Mahallesinde 1 cami (Nimetabla Camii), 2 okul (Mareşal Fevzi Çakmak İlk Okulu ve Yapı-Usta Okulu), 1 polis noktası, 25 dükkân, 1 eczâhâne, 1 benzin istasyonu vardır. Bir çok da fabrika bulunmaktadır ki başlıcaları şunlardır :

Eczâcıbaşı İlâç Fabrikası, Puro-Fay Sabun ve Temizleme Tozu Fabrikası, Roche (Roş) Mustahzerâtı İlâç Fabrikası, İlsan İlâç Fabrikası, Philips (Filips) Radyo Fabrikası, Tekfen Ampul Fabrikası, Metal Kapak Fabrikası, Neyir Triko Konfeksiyon Fabrikası.

Zincirlikuyu Asrî Mezarlığı da Esentepe Mahallesi sınırı içindedir.

Mahallenin kuruluşundan bu satırların yazıldığı 1967 yılı mayıs ayına kadar mahallenin muhtarlığını yapmakda ola gelen Bay Mustafa Karaköse, Esentepe Mahallesinin su, elektrik, havagazı gibi büyük ihtiyaçlarının temini yolunda pek çok çalışmış, Esentepeyi Güzelleşdirme Derneğinin ve mahalle sâkinlerinin yardımları ile bunlar sür'atle sağlanmışdır.

Esentepe Mahallesi İstanbulun yeni ve mamur köşelerinden biridir.

Hakkı GÖKTÜRK

ESER (Sücûdî) — İkinci Abdülhamid zamanında Bahriye İtfâiyesi ile Bahriye Bandosunun seçkin sîmâlarından; aslı Sakızlıdır, Ali Ağa adında birinin oğlu olup 1873 de o adada doğmuşdur. Küçük yaşda İstanbula gelerek Tophâne Sibyan Taburuna izci - nefer olarak girmiş ve ilk tahsilini orada görmüşdür; uzun boylu, müheykel bir vücud yapısına sâhib olduğu için Tophâneden Bahriyeye devredilmiş ve orada Bahriye İtfâiye Taburunun borazan neferi olmuşdur. O sıralarda, 1894 - 1895 arası 18-19 yaşlarında bulunan Sakızlı Sücûdî Tophâne ketebesinden Üsküdarlı halk şâiri Âşık Râzinin de yakın bir dostu olmuşdur, ki Âşık Râzi onun şânında da şu manzûmeyi yazmışdır :

Sen kepçe ol ordu donanma kazan
Yokdur Sücûdiye akran borazan

Tersânenin âbı rûyi Civandır
Şimdi şâhi bütan o pehlivandır

Reşk ider kaamete serv ile çınar
Rûyi ahmerine gül ile gülnar

Hâki pâke nisbet şâhım Sakızlı
Güzeller diyârı oğlanlı kızlı

Hele giydiğinde yazlık formayı
Güzellikden alır bir arslan payı

Vardiyada bir gör ol cundabazı
Pâyi bûsegâhı uşşak şehbazı

Semender şâhım o itfâiyeli
Gemisi tutuşdu girdi gireli

İtfâiyedeki vazifesi bâkî kalmak üzere Bahriye Bandosuna alındı, ve bandoda en ağır nefesli saz olarak «tuba» çaldı; 1897 de yirmi dört yaşında iken mülâzimi sâni oldu, Bahriye silâhendazları arasında Yunan Harbine

Sücûdî Eser
(Resim: Sabiha Bozcalı)

iştirâk etti ve gümüş harb madalyası, aynı yıl içinde 5. rütbeden Mecidiye Nişanı, 1899 da gümüş liyâkat madalyası ile taltif edildi. 1902 de mülâzimi evvel, 1908 de yüzbaşı oldu, Bahriye İtfâiye Bölüğü Kumandanı ve Bahriye Bandosu şefi oldu. Meşrutiyetin ilk yıllarında emekliye ayrıldı, 1955 de 82 - 83 yaşlarında emekli oldukdan sonra yerleşmiş olduğu Eyyubda vefât etti; İstanbul muhâsarası şehidlerinin gömülü bulunduğu Tokmaktepe Mezarlığına defnedildi.

ESERİ CEDİD KÂĞIDI — M. Zeki Pakalın «Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri» isimli eserinde: «Eskiden mevcud kâğıdlardan birinin adıdır; kâğıdın başında Arab harfleri ile ve soğuk damga ile Eseri Cedid yazılı olduğu için bu adı almışdır» diyor.

Eseri Cedid Kâğıdı Türkiye fabrika yapısı ilk yerli kâğıddır (B. : Kâğıd); Lutfi Târihinin sekizinci cildinde hicrî 1264 (M. 1848) yılı vak'aları arasında şu mâlûmât verilmektedir: «Düzoğlu Karabet ile Mihran tarafından İzmirde kurulmuş olan kâğıd fabrikası 1264 yılı başlarında tamamlanmış ve yapdığı kâğıdlar İstanbula gelerek resmî dâirelerde ve sâir yerlerde kullanılmaya başlanmışdır. Bu yerli kâğıdlar epiyce bir vakit kullanılmış, hiç olmazsa resmî dâirelerde yabancı kâğıdlara rağbet edilmeyerek bir büyük menfaat sağlanmış, ve yavaş yavaş halk da yerli kâğıda rağbet eder olmuşdu; bu kâğıdlara üzerindeki damgadan ötürü Eseri Cedid denilmişdi. Fakat İzmir fabrikası Avrupa kâğıdlarının rekaabetinden başka sermâyesini veresiyeci kırtasiyecilere kaptırmış ve fabrika bir müddet sonra kapanmışdır.

Halk ağzında yalnız adı kalmış, ve İstanbulda, ortadan katlanmış çift tabaka beyaz yazı kâğıdlarına Eseri Cedid denilegelmişdir.

ESERİ İSTANBUL — «Üçüncü Sultan Selimin zamanında Galatada ve Balatda açıldığı söylenen iki îmâlâthânede yapılmış porselen eşyâya verilmiş isimdir; bunlardan bâzısında gömme damga, bâzısında da boya ve her ikisi de Yesârî hattı ile Eseri İstanbul diye yazılıdır. Bir de pek âdî tarzda yazılı veya hiç yazısızları vardır ki onlar da taklididir. Eseri İstanbul ekseriyâ beyaz zemin üzerine yeşil ve al çiçekli ve güllüdür. Üzerinde ve kapaklarında ve kulplarında domates, limon gibi şekiller vardır. Bir de düz beyaz ve tırtıllıları vardır, bunlar o kadar makbul değildir; makbul olanlarında da fevkalâdelik yokdur. Kâseleri, bardakları, destileri görülmüş ve 5 liradan 50 liraya kadar (1939 daki fiatlar) satılmışdır; nuhûdî zeminli bir destiyi kırık olduğu halde 50 liraya sattığını hatırlıyorum; Türk işi nümûneleri arasında Almanya İmparatoruna hediye edilmişdir» (N. Rüştü Büngül, Eski Eserler Ansiklopedisi).

ESERİ MERHAMET VAPURU (42 numaralı) — Şirketi Hayriye vapurlarından (B. : Şirketi Hayriye); yandan çarklı bir vapur olup 124 ton hacminde idi ve makinası 80 beygir kuvvetinde idi. 41 numaralı Metânet vapurunun eşi olup ilk adı «Resânet» idi. Teknesi ahşab olan bu vapur 1900 yılı mayısının 24 üncü gecesi garib bir çarpışma sonunda battı.

İstanbul Limanına Marsilyadan kiremit, çimento ve kireç yükü ile gelen İlya Katramadıs adında bir kaptanın idâresindeki 700 tonluk üç direkli Yunan yelkenlisi, gece yarısından sonra açılmış olan köprü gözünden liman reisliğine âid Anastas Zoitos adında bir rum kaptanın idâresinde Midilli romorkörü tarafından çekilerek Haliç'e girerken şiddetli akıntıya kapılmış ve köprünün Boğaziçi İskelesinde bağlı olarak yatmakda olan Resânet vapurunun üstüne düşmüşdür. Yelkenlinin baş tarafında bir zincirle asılı olan büyük demir şirket vapurunun kıç tarafındaki dip kamarasını parçalamış ve açılan delikden salona su dolmaya başlayarak vapur kısa bir zaman sonra batmış. Uykuda olan vapur mürettebâtı canlarını zor kurtarabilmişlerdir.

Yelkenlinin iri çapası vapurun teknesine saplı kaldığı için Yunan yelkenlisi de batan vapur tarafından çekilerek batma tehlikesi geçirmiş, çapa zincirini kesmek suretiyle kurtulabilmiş. Şirketin liman reisliği ve Yunan yelkenlisinin sâhibi aleyhine açdığı tazminat dâvâsında Yunanlı ve Rum kaptanlar yanlış manavralarından ötürü suçlu görülmüş ve mahkûm olmuşlardır.

«Şirketi Hayriye Târihçesi»nin kaydine göre Vak'ayı öğrenen İkinci Sultan Abdülhamid son derecede müteessir olmuş, ocağı sö-

nük olduğu için infilâkdan kurtulmuş vapur onbeş gün sonra pâdişahın irâdesi ile Tersâne Dalgıç Bölüğü ve büyük ahşab havuz tarafından çıkarılıp havuza götürülmüş, tâmir edilmiş, Şirketi Hayriye de geminin adını değiştirip «Eseri Merhamet» koymuşdur. Fakat yukardaki batma vak'asını kaydeden günün gazeteleri vapurun adını «Eseri Merhamet» diye yazıyor; bundan da isim değişmesinin geminin batmasından önce olduğu anlaşılır.

Tâmirden sonra tekrar hizmete girmişdir. Kadro dışı edildiği târih tesbit edilemedi.

ESEYAN (Kirkor) — 1885 ile 1890 arasında Çuhacı Hanında bir kuyumcu kakmacının aşırı derecede güzelliği ile İstanbulda Kuyumcu Güzeli diye şöhret bulmuş çırağı Ermeni genci; devrin kalender halk şâiri Üsküdarlı Âşık Râzi tarafından şu manzûme ile övülmüşdür :

Kuyumcu Güzeli Kirkor Eseyan
Kalem nakşi hüsnün idemez beyan

Ermen şahların o tâze baronu
Âfeti zamandır gün gibi iyan

Dökemez anın ayağına su
Dilberânı urum, frenk, İtalyan

Gözler kamaşdırır misâli hurşîd
Kaçan germâbede salınsa uryan

Ey âşıkı şeydâ Râzii Kâtib
Kaptırma ağyara gafletden uyan

Çuhacı Hanına koşarlar imiş
Rindânı beldeden Kirkoru duyan

Düşerse İstanbul eşkiyasına
Tâ yevmi haşredek dövünerek yan

Âşık Râzinin kaydına göre Kirkor Eseyan kuyumculuk san'atı terk ederek bir takım baldırı çıplaklara ayak uydurmuş, o güruh ile kahvehâne ve hamam peykelerinde ve tulumbacı koğuşlarında yatıp kalkmış, altın adını bakır yapmış, ve o âlemlerde tanışdığı Cezâyirli bir yelkenli gemi kaptanının yanında İstanbuldan ayrılmışdır.

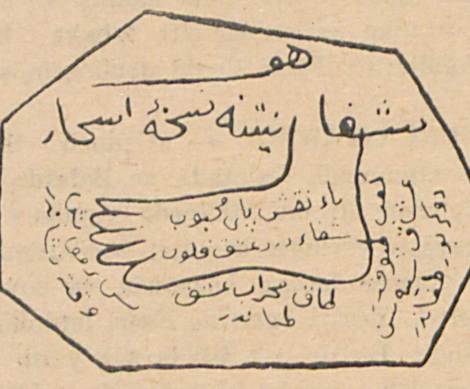
Bibl. : Âşık Râzi evrâkı metrûkesi; Vâsıf Hiç, Not.

ESEYAN MEKTEBİ — Bankerlik, mâlî işlerle zengin olmuş Eseyan Âilesi tarafından açılmış bir Ermeni mektebi; 1895 de Beyoğlunda açılan bu mekteb, bidâyetde idâdî derecesinde bir erkek okulu idi, bilâhare kız kısmı da ilâve edildi ve 1929 yılına kadar devam etti, 1929 da erkek kısmı lağvedilerek Ermeni Kız Lisesi oldu, 1934 de parasızlıkdan dolayı lise kısmı kapatılarak Ermeni Kız Orta Okulu oldu.

Bibl. : O. Nuri Ergin, Türk Maarif Tarihi, II.

ESHAR NUSHASI — «Eshar = Seherler, Sabahlar» (Türk Lûgatı). Geçen asrın ikinci yarısında İstanbul Cezâevinde mahkûmlar arasında kullanılmış bir büyü nushasıdır ki bir bardak su içine atılarak seher vakti suyu içilir, ve bu yedi sabah tekrarlandığında aşk ile kara sevdâ getirenlere (ağır melankoli hastalarına) şifâlı olduğuna inanılırdı; sevdiği bir genci öldürdüğü için müebbed hapse mahkûm olmuş Kahveci Nusretin defterinde bu eshar nushasının hapishâne esrarkeş kaatil Deli Veli Payzen Baba adında biri tarafından yayıldığı kaydedilerek şöylece târif ediliyor :

«Zından Şeyhi Geysûdâr Deli Veli Payzen Baba Hazretlerinin Nushai Esharıdır ki mücerrebdir. İşbu Nushai Eshâr zından karındaşlarımızdan âteşi aşk ile kara sevdâya düşenler içindir. Boy abdesti alınıp Nushai mutalsımı yatsu namazından sonra bir maşraba suya atup gice ayaza koyup sabah namazını edâdan sonra o suyu içen ve bunu yedi sabah böylece tekrarlayarak içen sevdâ belâsından halâs olur. Payzen Veli Baba hazretlerinin beyânıdır ki Nushai Eshâr boy abdesti alınıp gice cümle zından halkı uykuya vardıkda kalb saflığı ile nakşedilip yazılır. Nushanın nakşı ve yazısının neye işâret ettiğini sorduğumuz-

Eshar Nushası
(Kahveci Nusretin Zından Hâtıralarından)

da şöyle buyurdular ki elifbânın başı ve sonu ayak'dadır, yâni elif harfi ayak'da ve yâ harfi de ayakdadır, ve kaf harfi dahi ayak isminde mevcud olup beşerin en son muradları Kaf Dağının ardındadır. Ak ayak'dadır, Yak ayakdadır, Ay ayakdadır; gönül akar, âteşi aşk yakar, ay dahi mâşûkun yüz ışığıdır. Ayak aşk mihrâbıdır; zîrâ Kâab, ayakda topukdur, Mük'ab Kâab'dan gelir, Kâbe müslümanların kıblesidir ki o da Müb'ab'dan gelir. Mihrab Kâbeye teveccüh etmişdir, Kâbe yönündedir, onun içindir ki âşıkın yüzü mahbûbuna dönmüş ise mihrâbı o yârin ayağıdır. Aşk mihrabının kemeri de Kâab yâni topuk ile beş vakte işâret eden beş parmak arasındaki tabandır. Yârinin ayağına veya ayağının nakşına yüzünü sürmeyen âşık değildir. Ol kişi ki yar için kara sevdâ getirmişdir, yârin ayağını işâret ile resim edilmiş ve bu mânâlar yazılmış Nushâi Eshâr'ın suyunu şifâ niyyetine yedi sabah içince yâri ile murada ermiş gibi aşk ateşini söndürür ve sevdâ belâsından kurtulur. Zındanda tecrübe edilmişdir» (Yukardaki satırlar bugünkü dilimize çevrilmişdir).

Kahveci Nusret ressam denilecek kadar resim yapmada hünerli olup cezâevinde mahkûmların yazdıkları şiirleri «Zından Şiirleri» adını verdiği defterinde toplamış, aynı deftere bâzı hâtıralar kaydetmiş, bu arada ilgilendiği bâzı mahkûmların resimlerini çizmiş, Eshâr Nushasının da bir sûretini resmetmişdir. Nusha yedi köşeli bir çerçeve içinde yandan görünür bir ayak resmi etrafında şu yazılardan mürekkebdir :

«Üstde: Hû.. Şifâ niyyetine Nushai Eshâr

«Ayak resminin içinde: Mâi nakşipâyi mahbûb, Şifâi derdi aşkı kulûb

«Sağda topuk yanında: Kaab topukdur, uşşâk sînesin döver bozdoğandır

«Ortada taban altında: Tâkı mihrâbı aşk tabandır

«Solda parmakların önünde: Beş parmak beş vakte nişandır..».

Kahveci Nusretin bu kaydı, eski hapishânelerde üfürükcülüğün, büyücülüğün büyük yeri olduğunu göstermektedir. Mahkûmlar arasında ayrıca tılsımlı resimler yapılmışdır. Yukarda kaydetdiğimiz gibi resim yapmada pek hünerli olan Nusret yakın alâka duyduğu Safranbolulu Ebûzer ve Emin Bey adında iki gencin resimlerini yapmış ve bu resimleri mahkûmlardan Somuncu Baba adında bir büyücü - tılsımcıya bir takım yazılarla tılsımlı resim şekline koydurmuşdur, eşsiz kıymetde halk hayatı vesikalarıdır (B. : Ebûzer, Safranbolulu Pasacı; Emin Bey; Nusret, Kahveci; Payzen Baba, Zından Şeyhi Geysûdar; Somuncu Baba; Zından Şiirleri; Fetâ Nushası).

Hüsnü KINAYLI

ESİ (Said İbrâhim) — İstanbul tüccarlarından, uzunca bir zaman İstanbul Ticâret Odası reisliğinde bulunmuşdur; 1965 yılı martında tedâvi için gittiği İsviçrede vefât etti, uçakla getirilen nâşi İstanbulda Edirnepakusu Şehidliğine defnedildi; hal tercemesi bulunamadı; gereken yerlere yazdığımız iki mektub cevabsız kaldı, merhumun adının kaydı ile yetinildi.

Bibl. : Vefat ilânı.

ESİR — Dilimize arabcadan kulluk, kölelik, muhârebede düşman eline düşme anlamlarında «Esr, Esâret» kökünden alınmışdır; bir başkasının tahakkümü altında yaşayan, kul, köle, düşman elinde tutsak; mecâzen, bir şeye veya bir kimseye karşı aşırı ibtilâ, düşkünlük, tutkunluk: aşk esiri, muhabbet esiri, bâde esiri; yine mecâzen ağır hasta anlamında yatak esiri, esiri firâş.

Seni her kim serîri mülki hüsn uzre emîr etti
Beni zencirî aşkınla kapunda bir esîr etti
(Muhibbî; Kanuni Sultan Süleyman)

*

Ne efsunkâr imişsin âh ey dîdârı hürriyet
Esîri aşkın olduk gerçi kurtulduk esâretden
«Nâmık Kemal)

*

Ölmek âsam âşıka bir dem firâkı yâr güç
Böyle müşkil derd esîri hastaya tîmâr güç
(Nef'î)

*

Yalın ayak pırpırı bir mühmel fetâ gördüm
Esîri bâde oldum o bıçkının yolunda
Dolaşırım meyhâne meyhâne gece gündüz
Sirkeci Tophânede Galata Beyoğlunda
(M. Çengelli)

ESİR, ESİRCİLER — Dünyâda ve dolayısı ile memleketimizde esir ticâretinin, esir oğlanlar (köleler) ve esir kızlar (câriyeler)

alım satımının meşrû bir ticâret sayıldığı devirlerde bütün büyük şehirler gibi İstanbulda esircilik zor, ağır mânevî sorumluluk taşıyan fakat çok kârlı, büyük işlerden biri olmuşdu.

Fütûhat devrinde, o devirlerin âdetince kılıç ile girilen yerlerden çıkarılan kızlar ve oğlanlar, Kırım Hanlığı akıncıların Ukraynadan, Polonyadan, Rusyadan toparlayıp getirdikleri genc esirler, Kafkasya gibi, halkının yüz güzelliği ve vücud düzgünlüğü meşhur yarı göçebelerden esirci haydudlar eliyle çalınmış yahud öz anaları babaları, yakın akrâbaları tarafından esircilere satılmış çocuklar, Afrikadan getirilmiş habeşî ve zenci esir kız ve oğlanlar yüz yıllar boyunca İstanbul esircilerinin ellerinde toplanmış, İstanbulda Esir Hanında, bu hanın ortasındaki Esir Pazarında ya açık artdırmalar ile, yahud hususî anlaşmalar, pazarlıklarla satılmışlardır (B. : Esir, Esir Hanı). Habeşî, zenci ve beyaz ırka mensub muhtelif milletlerden bâzı köleler de, mayası Bizansdan kalmış bir geleneğe uyularak, muhakkak ki zâlim bir ameliyat ile hadım edilmişler, habeşî ve zencî hadım kölelere «harem

Karadenizli Esirciler ve Çerkes, Abaza, Gürcü Oğlanları
(Sabiha Bozcalı'nın Kompozisyonu)

ağası», kara hadım», beyaz hadım kölelere de «tavâşî», ak hadım» denilmişdir. Satıldıkları kapularda sadâkatle hizmet eden kölelerin çoğu efendileri tarafından azâd edilmişler, içlerinden devlet kapusunda sadırâzamlığa kadar en yüksek mevkîlere yükselenler, bir san'at alanında şöhret sâhibi olanlar, büyük servetlere kavuşanlar, hattâ en kibar âilelerin kızları ile, hattâ sultanlarla, hanım sultanlarla evlenenler pek çok olmuşdur. Câriyelerin içinde de çoğu refah ve saadete, hürriyetine, bir âile yuvasına kavuşmuş, Sarayı Hümâyuna alınan câriyelerden bir kısmı Haseki Sultan (Pâdişah zevcesi), «Vâlide Sultan (Pâdişah anası) olmuşdur. Osmanlı devrindeki Türk toplum hayâtında hayâtı bir esaret fâciâsı olarak tasvir edilebilecek câriye ve köle yokdur diyebiliriz; hattâ çoğu, esir olarak getirilip bir kapuya satıldıkdan sonra, memleketinde hiç bir zaman ulaşamayacağı, kavuşamayacağı hayat seviyesine ve refâha ulaşmış, kavuşmuşdur (B. : Câriye, cild 6, sayfa 3382).

Küçük yaşlarda köleler satınalıp, onları terbiye etmek, okutmak, yetişdirmek bâzı Osmanlı vezirleri, kibarları için büyük bir zevk olmuş; bu yolda Kânunî Sultan Süleymanın baş defterdarı İskender Çelebi ile XIX. asrın ünlü vezirlerinden Hüsrev Mehmed Paşa pek meşhurdurlar (B. : İskender Çelebi; Hüsrev Mehmed Paşa). İskender Çelebinin ölümünde terekesinde, câriyeler hâriç 6200 kölesi çıkmışdır.

Hicrî 991 (M. 1583) târihli bir fermanda esirciler ile esir alım satımı üzerine çok mühim kayıdlar vardır, şöyle ki:

Kadın ve erkek bâzı uygunsuz kimseler türemiş ve İstanbul esircileri arasına karışmışlardı. Bunlar câriye ve genc kölelerini satmak isteyenleri öğrenirler, satalım diye emâneten ellerinden alırlar, Esir Pazarına götürürler, önceden anlaşdıkları bekâr uşağı levendler de müşteri kılığında pazara gelir ve mezadda herkesten yüksek bir fiat vererek esiri sözde satın alır, bir bakayım, hâlini şânını, hizmetini tecrübe edeyim diyerek üstünü sonra ödemek üzere bir mikdar pey akçesi bırakır ve esiri menzili olan bekâr odasına götürür, bir kaç gün fuhuş yolunda ona dilediği gibi tasarruf eder, kullandığı esirin eline de gönlünü hoş edecek birkaç şey verir, sonra bana yaramaz diyerek geri getirir, aslında bir muhabbet delâllığı ücreti olan verdiği pey akçesinden de vaz geçerdi. Bazı esir dellâlları da karılarını müşteri kılığında pazardaki mezada sokarlar, yukarda bahsedilen usûl ile câriyeleri ona satın aldırtıp levendlere devredip kapatırlar ve sonra yine pey akçesinden vaz geçilerek câriye geri getirilirdi. İşlerinin ehli namuslu esirciler toplanıp Divânı Hümâyuna şikâyetde bulundular. İstanbul Kadılığına hitâben çıkan bir ferman ile bu uygunsuzluğun şiddetle men edilmesi emredildi (991 şaban, 1583, ağustos - eylûl).

Hicrî 967 (M. 1559) ve hicrî 983 (M. 1575) târihli iki fermandan da XVI. yüzyılda İstanbulda dolayısı ile Türkiyede gayri müslimlere esir satılmasının yasak olduğunu, gayri müslimler elindeki esirlerin araşdırılıp meydana çıkarılmasından sonra müslümanlara satılarak bedelinin eski sâhiblerine verildiğini öğreniyoruz; yine aynı fermanlarda gayri müslimlerin azâdlı esir dâhi kullanamayacakları yazılıdır.

Onyedinci asırda yaşamış büyük yazar Evliyâ Çelebi, Dördüncü Sultan Murad zamanında yapılan bir Esnaf - Ordu Alayı münâsebeti ile Esirciler üzerine şunları yazıyor:

«Esnâfı Emâneti Esirhâne — 1 ağa ve 400 neferdir; kethüdâsı, şeyhi, çavuşları, esir dellâlları vardır. Ellerinde pâdişah beratı bulunan esnafdır B. : Esirhâne Eminliği, Esirciler Hanı Tavukpazarında kale misâli 300 aded tahtânî ve fevkaanî odalardır. Hanın demir kapusunun dibinde Esirhâne Emini oturur ve satılıp alınan esirlerin bedelinden onda bir alır. Esircilerin ilk pâri Benî İsrâil zamanında Nesim nâm bir bezirgân idi ki Hazret-i Yûsuf'u kuyudan kova ile çıkararak Mısıra götürüp Aziz El-Mısrî'ye satmışdı. İşde esir satmak ondan kaldı. Sonra Peygamberimizin asrında müşriklerle edilen gavzelerde bir takım çocuklar ele geçdiğinde sahâbeden Bedil bin Vertâ esir satmışdır, Uhud Gazâsı şehidlerindendir.

«Esnâfı Bazirgânı Esirciyan — 2000 neferdir. Dükkânları Esirhâne (Esir Hanı) odalarıdır. Bu tâife Gürcistan, Megrilistan, Abaza Diyârı, Çerkesistandan kaldırılıp getirilmiş oğlan ve kızları süsleyerek onları Ordu - Esnaf Alayında sürü sürü el ele verdirip yaya olarak Alay Köşkü dibinden geçirirken pâdi-

şah (Dördüncü Sultan Murad) yüz aded âfitab misâl gürcü ve abaza ve çerkes oğlanlarını saraya alıp sâhiblerine bedelinin üstünde ihsanda bulundu. Sonra Esirhâne Emini de maiyeti ile fahir alay esvabları giymiş olarak geçdi. Ondan sonra nice bin pâk ve pâkîze esir kızları ve süğlün gözlü, münevver yüzlü mahbûbi devran esir oğlanları şatırlar önüne alıp saf saf geçerlerdi» (Evliyâ Çelebi, Seyyahatnâme, I.)

Diğer bütün esnaf teşkilâtı gibi Esirciler de bir loncada toplanmışlardı, kethüdâları, şeyhleri, yiğitbaşıları vardı (B. : Esnaf).

Büyük bestekâr ve mûsikî bilgini Mustafa Itrî Efendi, şöhretinin en parlak devrinde Esirciler kethüdalığı yapmışdır ki buna benzer bir şeref başka esnaf topluluklarına nasib olmamışdır (B. : Itrî, Buhûrîzâde Mustafa).

Hicrî 17 Ramazan 1050 (M. 2 ocak 1641; Sultan İbrâhim devrinin başı) târihli ve İstanbul Kadılığı tarafından tanzim edilmiş bir esnaf nizâmı ve narh defterinde esirciler hakkındaki hükümlerle beraber erkek ve kadın esircilerin ve esir dellâllarının ikaametgâh ad-

Esir Hanında Câriyeler

(Sabiha Bozcalı'nın Kompozisyonu)

reslelriyle birlikde isimleri de tesbit edilmişdir ki çok kıymetli bir vesîkadır; bugünkü dilimize çevrilmiş metni şudur :

«Esirci tâifesi erkek ve kadın yüz neferden ziyâde olub lâkin içlerinde bâzı hîlekâr ve müflis ve uygunsuz olanları vardır, bilhassa kadın esircilerin ekseri perhizkâr (nâmuslu) olmayub müslüman câriyeyi sâhibinden ziyâde bahâ ile isteklisi vardır diye alub Leh ve Boğdan elçilerine ve sâir zengin kefereye götürüp câriyeyi onlara tasarruf ettirüb (fuhşa âlet olup kıza ve kendisine) bir kaç şey alub beğenmediler diye sahibine iâde ettikleri ve buna benzer nice fesad etmekle suçlu görüldüklerinden esircilikden men edilmişlerdir. Nâmuslu ve dindar ve işine yetecek kadar serveti olan esircilerden (aşağıda isimleri yazılı) 33 nefer erkek ve 8 nefer kadın esirci ile 19 nefer dellâl bırakılmışdır, ve hepsi zincirleme kefâlete bağlanub bundan sonra içlerinden biri lâyıksız bir iş yaparsa cümlesi sorumlu tutulacakdır. Esir satışlarında uydurma, yalan fiat istenmeyecek, esiri alım bedelinin onda bir kârı ile satacaklardır».

Defterdeki esirci ve dellâl isimleri de şunlardır :

Erkek Esirciler

1. Uzunyusuf Mahallesinden Yakub Çelebi
2. Dâmâdı Ali bin Kurd
3. Nahilbend Mahallesinden Anahtarcı Ali Bey
4. Kocamustafapaşada Hacıhâtun Mahallesinden Seyyid Mehmed bin İbrahim
5. Samanveren Mahallesinden Ahmed Çelebi bin Ramazan
6. Cezerikasım Mahallesinden Kasım bin Mustafa.
7. Mahmudpaşa Mahallesinden İbrahim bin Ahmed
8. Mahmudpaşa Mahallesinden Veli bin Hasan
9. Hüseyinağa Mahallesinden Kaymakcıoğlu Veli
10. Dayahatun Mahallesinden Ahmed Mirza
11. Tatlıkuyu Mahallesinden Hacı İbrahim bin Mahmud
12. Hüseyinağa Mahallesinden Topal Mehmed Dede
13. Mahmudpaşa Mahallesinden Hıdır bin İnâyet
14. Dayahatun Mahallesinden Ali bin Yakub
15. Camcımurad Mahallesinden Hüseyin bin Hacı Hasan
16. Mahmudpaşa Mahallesinden Mehmed bin Abdullah
17. Firuzağa Mahallesinden Seyyid Mustafa bin Nasuh
18. Mahmudpaşa Mahallesinden Ahmed bin Mahmud
19. Mahmudpaşa Mahallesinden Mehmed bin Abdülkerim
20. Mahmudpaşa Mahallesinden Mehmed bin Mustafa
21. Mahmudpaşa Mahallesinden Muharrem bin Hasan
22. Mahmudpaşa Mahallesinden Ahmed Bey bin Mustafa
23. Tophâneden İbrahim bin Mehmed
24. Süleymaniyeden Kastamonulu Bodur Ali
25. Emirbuhâri Mahallesinden Ahmed bin Ali
26. Odalarbaşından Abdi bin Ali
27. Tophânede Tomtom Mahallesinden Hacı Mehmed bin Hüseyin
28. Kürkcübaşı Mahallesinden Hasan bin Mehmed
29. Haticesultan Mahallesinden Hamza bin İbrahim
30. Çakırağa Mahallesinden Hacı Abdülkadir bin Mustafa
31. Küçükayasofyadan Süleyman Beşe
32. Balabanağa Mahallesinden Muharrem bin Mustafa

Kadın Esirciler

1. Süleymaniyeden Alime Hâtun
2. Vâlidehamamından Âmine Hâtun
3. Etmeydanında Firuzağa Mahallesinden Hamamcıkızı Sâfiye
4. Denizhamamı Mahallesinden Rukiye Hâtun
5. Soğanağa Mahallesinden Fatma Hâtun
6. Eminbey Mahallesinden Sâime Hâtun
7. Sofular Mahallesinden Hayri Hâtun

Esirci Dellâlları

1. Muradpaşadan Ali bin Veli
2. Seydibey Mahallesinden İsmail Çelebi
3. Nuridede Mahallesinden Hacı Hasan bin Mustafa
4. Peykhâne Mahallesinden Baba Safer
5. Mahmudpaşada Çeşnigir Odalarından Karıoğlu Safer
6. Hasanefendi Mahallesinden Arnavud Hasan
7. Kurdağa Mahallesinden Hamza bin Abdullah
8. Cezerikasımpaşadan Mustafa bin Mahmud
9. Yayla Yokuşundan Kenan bin Abdullah
10. Gedikpaşadan Mustafa bin Mehmed
11. Langadan Hamza bin Abdullah
12. Langadan Bayram bin Abdullah
13. Kabasakal Mahallesinden Safer Beşe bin Gedik Ali Beşe
14. Kabasakal Mahallesinden Hacı Hasan
15. Kabasakal Mahallesinden Kastamonulu Ali Beşe
16. Kabasakal Mahallesinden Hacı Mustafa
17. Gedikpaşadan Siyavuş bin Abdullah

Metinde 33 erkek ve 8 kadın esirci ile 19 nefer dellâl bulunduğu yazılı olduğu halde listelerde 32 erkek ve 7 kadın esirci ile 17 dellâlın adı kayıdlıdır.

Hicrî 1091 (M. 1680) tarihnde Dördüncü Sultan Mehmed devrinde tanzim edilmiş bir esnaf nizamnâmesinde Esirciler hakkında şu hükümler bulunmaktadır :

«Esirciler sattıkları câriyenin aklık ve kızıllık sürmeyecekler ve satışa çıkarır iken üzerindeki esvabı ne ise o esvabla satacaklardır, üzerindeki esvabı soyub almayacaklardır».

Yine aynı defterde başka bir fasılda şu kayıdlar vardır :

«Satılan câriyenin yüzüne aklık ve kızıllık sürülmeyecekdir. Satılan oğlanın ve câriyenin üstünden esvabı alınmayacakdır, satış için gösterildiğinde üstünde ne varsa onunla verilecekdir. Buna riâyet etmeyen esircilerin muhtesib cezâlandıracakdır».

Esirciler hakkında alınan inzibâtî tedbirlere rağmen köle ve câriye alım satımında sûi istimaller önlenememişdir; 19 Cemâziyel evvel 1189 (M. 18 temmuz 1775, Abdülhamid I. devri) târihli bir fermandan öğrenildiğine göre Ayşe Hatun isminde bir kadın Mehmed adında hür bir çocuğu köledir diye Esir Pazarında esirci Bekire 95 kuruşa satmış, oğlanın satışında at canbazlarından Osman da köle olduğu yolunda yalancı şâhidlik yapmışdı. Sonra ihbar ile hakikat öğrenilmiş, Mehmede hürriyeti iâde edilerek Ayşe ile yalancı şâhidi Bursaya sürülmüşlerdi.

Hicrî 1242 yılı muharreminde (M. Ağustos 1826) tanzim edilmiş İhtisab Ağalığı nizamnâmesinde Esirciler hakkında şu hükümler vardır :

«Esirpazarındaki esirciler bir takım eşhâsı odalarında bekci olarak yatırmakda olub bunların kaç adam olduğunun bilinmesi lâzımdır, bunlar tesbit edilecek ve kefâlete bağlanacakdır. Esircilerin sattıkları oğlan ve câriyede hile ve dolandırıcılık gibi fesadları olduğu söyleniyor, bâzan sattıkları esirlerin içlerinde hür kimseler çıkmaktadır. İhtisab Ağası mûtemed bir adamını Esir Pazarında bulunduracak ve bu gibi halleri men edecekdir. Esircilerin arasına yabancı girmemesine dikkat edilecekdir.

«Esirci esnafı sattıkları esirleri diledikleri fiata satmaktadırlar. Kendilerine satılmak için emâneten bırakılan esirlerin satışında, onları emâneten bırakmış sâhiblerinden nafaka bedeli diye yevmiye ellişer altmışar para ve dellâliye olarak da bir takım akçeler almayı itiyad edinmişlerdir. İhtisab Ağası bu hususlara da dikkat edecekdir. Nafaka bedeli mâkûl, mutedil olarak istenecek, ve bundan böyle satılan câriye ve oğlanın dellâliyesinden esirciler ne alırsa o dellâliyenin beşde birini İhtisab Ağalığına terk edeceklerdir».

Türkiyede esir ticâreti ve esâret Sultan Abdülmecid'in 1 ekim 1854 târihli fermanı ile kaldırıldı. M. Zeki Pakalın'ın «Osmanlı Târih Deyimleri ve Terimleri» adlı büyük emek mahsulü eserinde Esir Tüccarı maddesinin sonunda «.. köle ve câriye alım satımı 1908 temmuz inkılâbına kadar devam etmişdir» demesi büyük hatâdır.

ESİR BEY — Şeyh Vefâ Türbesinin yanında çilehâneye bitişik «Esir Beyin Mezarı» diye anıla gelen bir kabir vardır. Bu Esir Beyin kim olduğu hakkında çok kıymetli bir tedkik eseri olan aşağıdaki makaalenin kimin tarafından yazıldığını maalesef öğrenemedik, ciddî, büyük emek mahsulü târih araştırmalara güzel bir örnekdir, aynen alıyoruz :

«Esir Beyin kim olduğu hakkında mevvud ihtimaller şunlardır :

1 — Köle Kasım. Fâtih Sultan Mehmed'in kölesi, Şeyh Vefâ'nın müridi ve Şeyh Hamdullah'ın yetiştirdiği değerli bir hattat; İkinci Sultan Bayazıd zamanında Dârüssaade hademelerine muallim tâyin edilmiş ve «Hattı Kur'an» terkibinin gösterdiği hicrî 970 (M. 1562 - 1563) tarihinde ölmüşdür (Tuhfei Hattâtin; Hattu Hattâtan; Sicilli Osmânî).

2 — Şeyh İbrâhimül Has'ın hicrî 1165 (1752) tarihinde yazdığı tezkiretül Has adlı eserinde (Selimiye Kütüphanesi, Yahya Efendi Tekke Kütüphanesi, Hacı Mahmud Efendi kitapları arasında No. 4543) şu malûmat göze ilişmektedir: «Şeyh Vefa halvethânesinde otururken, yanına bir kadın gelmiş; oğlunun Malta'da esir olduğunu söylemiş ve kurtarılmasını ricâ etmiştir. Şeyh Vefa, yanında bulunan siyah kedisi ile mezkûr esiri İstanbula getirtmiştir. Bu mühim hâdise üzerine, esir ile annesi, Vefânın hizmetine girmiş ve ölünceye

kadar yanından ayrılmamışlardır. Ol esir, Şeyhin savmea'sının kıbleden tarafa duvarı dibinde medfundur. Taşları Savmea'nın duvarına muttasıldır». İşte bu kayıd mezarının yerini açıkça göstermektedir; ve hâlihazırda Çilehâne bitişiğinde bulunmaktadır. Taşlardan biri 0,66, diğeri 1,03 metre boyundadır. Aslında sütun şeklinde bir somaki Bizans taşı olup, ortasından kesilerek, Esir Beyin baş ve ayak ucuna dikilmiş olduğu kanaatini vermektedir. Aynı zamanda bu taşların üzerinde, Türk san'at izleri olmadığı gibi, Zeynî târikine âid hiç bir işâret de yoktur.Bu zatın da, başında 24 terekli başlık olmasa bile, bir uzun börk veya Zeynî biçimi üstü mainüşşekil bir manzara taşı bulunması iktiza eder. Bu mezarın yan tarafına bir başka mezarın iki yan taşı yerleştirilmiştir. Üzerinde yapraklı dört rozet ve iki Mühri Süleyman (Magendavit) vardır. Ve yine bu mezar baş taşının iç tarafında bir târih taşımayan «Elfâtiha Merhûm Esir Bey Merkadıdır» kitâbesi mevcut olup, bundan bir buçuk asır önce yazıldığı tahmin edilmektedir.

«Hülâsa bu ikinci ihtimalin hakikata daha yakın olduğu ve somâki taşın mezar taşı olmadığı ve üçüncü taşın ise, Esir Beyin vefât ettiği târihde yapılmadığı kanaatindeyiz» (Turing Kulüb Belleteni).

ESİRCİLER KETHÜDÂSI — Esirciler Kâhyası; esnaf teşekküllerini devlet adına kontrol eden kâhyalıklardan biri; yeri Esir Hanında idi (B. : Esir, Esir Hanı); diğer esnaf gibi esirciler de zincirleme kefalete bağlı bir lonca (cemiyet) hâlinde toplanmışlardı, kendileri tarafından seçilen bir pirleri (şeyhleri ve yiğit başıları ile devletce tâyin edilen kâhyaları, Esir Hanının âsâyiş ve inzibâtından, kız ve oğlan alım satımında her hangi bir uygunsuzlukdan sorumlu idiler (B. : Esir, Esirciler).

XVII. yüz yılın ikinci yarısında büyük bestekâr ve mûsikî bilgini buhûrîzâde Mustafa Itrî Efendi bir memuriyet ile taltif edilmek istendiğinde, «sîmâsı, endâmı ve ahlâkı ile güzel bir çerkes kızı seçmek onu satın alıp evlâd edinmek ve kıza mûsikî tâlim ederek bu ilimdeki bilgisini ona devretmek istediğini» söyliyerek Esirciler Kethüdâlığını istemiş ve 1694 de bu kâhyalığa tâyin edilmişti. Osmanlı târihi boyunca esnaf kâhyaları arasında Itrî şöhretinde bir kimse bulunmamışdır (B. : Itrî, Buhûrîzâde Mustafa).

ESİRCİ KEMÂLEDDİN CAMİİ — Gedikpaşada Tiyatro Caddesinde, bu caddenin Tatlıkuyu Sokağı ile kavuşağı köşesindedir; ayni kavuşağın karşı köşesinde Azak Tiyatrosu bulunmaktadır. Hadikâtül Cevâmide «Tatlıkuyu Mescidi» adı ile kayıdlı olup şu mâlûmât verilmektedir: «Bânisi Esirci Kemâleddindir, kabrinin nerde olduğu bilinmiyor, civârında bulunan kuyuya nisbetle Tatlıkuyu Mescidi diye şöhret bulmuşdur; minberini kâtib Arnavud Osman Efendi koymuşdur; mahallesi vardır».

Tahsin Öz «İstanbul Camileri» isimli eserinde Tatlıkuyu adı ile kayd ederek: «Bânisi Fâtih devri ricâlinden Esir Kemâldir, zamanla tâdiller tâmirler görmüş olup duvarları kâgir ve çatısı ahşabdır» diyor. Ekrem Hakkı Ayverdinin «Fâtih Devri Mimârisi» isimli eserinde ise bu cami o devrin eseri olarak alınmamışdır; Tahsin Öz'ün Esir Kemâl (Esirci Kemâleddin)'i Fâtih devri ricâlinden göstermesi hangi kaynağa dayanır bilemeyiz.

Zamanımızda «Tatlıkuyu» adı unutulmuş gibidir, halk «Esirci»yi de tahrif ederek «Esir Kemal Camii» demektedir.

Camiin 1926 yılından beri müezzini bulunan İsmail Nuri Sönmez'in söylediğine göre çok harab durumda iken 1939 senesinde Azakzâde Hacı Tevfik Bey tarafından zamanımızdaki şeklinde tecdiden tâmir ettirilmişdir. Kare plânlı kâgir bir yapı olup kiremitli ahşab çatı ile örtülmüş, bodur bir taş minâresi vardır. Son cemaat yeri yokdur. Alçak duvarlı, demir kapulu zemini beton bir avlucukdan girilip doğrudan ibâdet sahnına girilir. Fakat camiin cümle kapusundan girilince camekânlı bir kapu ile bölünmüş bir imam odacığı görülür. Kadınlar mahfiline sağ tarafda ahşab bir merdivenle çıkılır; minare kapusu kadınlar mahfilindedir. Ahşab minberi beyaz - penbe boyalı ve külâhlıdır. Sağ duvarda üstde 2, mihrab duvarında üstde 3 ve altda 2, sol duvarda da altlı üstlü ikişerden 4 pencere vardır. Kadınlar mahfilinde de 4 pencere vardır; cami böylece 15 penceresi ile bol ışıklıdır. Camie eskiden adını vermiş olan kuyu tulumbalı bir kuyu imiş, 1952 yılında kapatılmış. Camiin

imamı Bay Ahmed Demirdöker 1957 yılından beri bu vazifede bulunuyordu (Mayıs 1966).

Hakkı GÖKTÜRK

ESİRCİ KEMÂLEDDİN CAMİİ SOKAĞI — 1934 Belediye Şehir Rehberine göre Eminönü İlçesinin Kumkapu Nâhiyesinin Saraçishak Mahallesi yollarından; Saraçishak Sokağı ile Tiyatro Caddesi arasında uzanır, Mollabey Sokağı ile kavuşağı vardır (1934 B.Ş.R. Pafta 3/27). Tiyatro Caddesi tarafından gelindiğine göre bir araba geçecek genişlikde, kabataş döşelidir, hafif bir meyil ile sola bir kavis çizer, yokuş aşağı inmeye başlar; çoğu 2 - 3 katlı ahşab evler arasından geçer, sağa sola kavisler yapar, düzleşir ve Saraçishak Sokağına bağlanır. Kapunumaraları 1 - 23 ve 12 - 42 dir (Şubat 1967). Bu soyağa adı konmuş olan Cami o civarda Tatlıkuyu Sokağındadır. Bu sokağın bu ismi taşıması yanıltıcı bir garâbettir.

Hakkı GÖKTÜRK

ESİR KEMÂLEDDİN SOKAĞI — 1934 Belediye Şehir Rehberine göre Eminönü Kazâsının Kumkapu Nâhiyesinin Mimarhayreddin ve Çadırcı Ahmed Çelebi mahallesi arasında sınır yoludur; Tiyatro Caddesi ile Balipaşa Yokuşu arasında uzanır; Gedikpaşa Fırını Sokağı ile dört yol yaparak kesişir (1934 B.Ş.R. Pafta 3/24 - 25). Tiyatro Caddesi tarafından gelindiğine göre bir araba rahat geçecek genişlikde, kabataş döşeli, gaayet dar yaya kaldırımlı bir sokakdır. Kapu numaraları 1 - 29 ve 2 - 20 dir. 2 - 3 katlı kâgir binâlar arasından geçer. 1 terzi, 1 kunduracı, 2 sayacı dükkânı vardır (şubat 1967).

Hakkı GÖKTÜRK

ESİRHÂNE EMİNLİĞİ — Esir ticâreti, câriye ve köle alım satımında onda bir kazanc vergisini toplayan bir memur; yeri Tavukpazarında Esir Hanında idi (B. : Esir, Esir Hanı); Evliyâ Çelebinin kaydına göre XVII. yüzyılda seneliği 500 keseye iltizam olunur bir eminlik imiş. Ne zaman kaldırıldığını tesbit edemedik, 1826 dan esir ticâretinin Türkiyede yasak edildiği 1854 târihine kadar câriye ve köle satışları dellâliyesinin vergisi İhtisab Ağalığı topluyordu (B. : Esir, Esirciler; İhtisab).

ESİR HANI, ESİR PAZARI — Dünyâda ve dolayısı ile memleketimizde esir ticâretinin yapıldığı devirlerde satılmak üzere İstanbula getirilen esir oğlanlar (köleler) ve esir kızlar (câriyeler), «Esirci» denilen esir tüccarları tarafından büyük şehirde Tavuk Pazarı semtinde ve Büyük Kapalı Çarşı yakınında demir kapulu büyük bir handa muhâfaza edilirlerdi ki bu han «Esir Hanı» yahud «Esirhâne» adı ile anıla gelmişdir. XVIII. yüz yılda Nûruosmâni ye Camii de hanın yanında yapılmışdı.

Fütûhat devrinde, o devirlerin âdetince kılıç ile girilen yerlerden çıkarılmış kızlar ve oğlanlar, Kafkasya gibi, halkının yüz güzelliği ve vücud düzgünlüğü meşhur yarı göçebelerden esirci haydudlar eliyle çalınmış, yahud yakınları tarafındna esircilere satılmış çocuklar, Afrikadan getirilmiş habeşî ve zencî esir kız ve oğlanlar yüz yıllar boyunca bu handa toplanmışdır; ve bu hanın ortasındaki avluda kurulan pazarda açık artdırma usûlü ile satılmışlardır (B. : Esir, Esirciler).

Esircilerin bu handa malları olan câriye ve köleleri barındırdıkları en az iki oda - koğuşları vardı, köle odalarında bir de mûtemed bekci yatırılırdı.

Evliyâ Çelebi (XVII. yüzyıl şunları yazıyor: «Esirciler Hanı Tavuk Pazarında kale misâli 300 aded tahtânî ve fevkaanî odalardır. Hanın demir kapusunun dibinde Esirhâne Emini oturur; satılıp alınan esirlerin bedelinden onda bir alır« (B. : Esirhâne Eminliği).

Yukarda da kaydettiğimiz gibi Büyük Kapalı Çarşı ile Nûruosmâniye Câmii arasında bir mevkîde bulunan zamanımızda mevcud değildir; hicrî 1263 (M. 1846) den sonra tesbit edemediğimiz bir târihde yıkılmış yâhud yıkdırılmışdır.

Pek müstesnâ güzellikdeki köleler ve câriyeler han avlusunda kurulan esir pazarında müzâyede çıkarılmaz; o müstesnâ köle ve câriye tâliblerine odada gösterilir ve pazarlık ile satılırdı.

Esir Pazarında müzâyedeler esir dellâlları tarafından yapılırdı. Handa oda sâhibi esirciler ve esir dellâlları zincirleme kefâlete bağlı idiler, birinin yapdığı uygunsuzlukdan hepsi sorumlu tutulurdu; buna rağmen, esir ticâreti, güzel güzel kızların ve oğlanların satılması nâ-

zik işdi, para karşılığı fuhuş yolunda uygunsuzluğa imkân veren bir işdi ve esirciler, esir dellâlları arasından işinin haysiyetini sûi istimal edenler çıkmışdı (B. : Esir, Esirciler).

Fütûhat devri kapandıkdan sonra Esir Pazarında satılan câriye ve köleler Kafkasyadan beyaz ırkdan güzellikleri ile meşhur çerkes, abaza, meğril kızları ve oğlanları ile Afrikadan getirilen habeş ve zencî esirler oldu.

Evvelce satılmış olub sâhibi tarafından her hangi bir sebeble elden çıkarılmak istenen esirler de yine Esir Pazarında esirciler ve esir dellâlları vâsıtası ile emânet mal olarak satılırdı; esirciler bu gibi esirlerin satışından bir dellâliye alırlar, esirci, kendisine satılmak üzere bırakılmış esiri kaç gün yanında kalarak beslemiş ise bir de nafaka bedeli alırdı. Esircilerin kendi malları olan câriyeleri allık ve kızıllık ile boyayarak müzâyede de veya satış pazarlığında olduğundan daha câzibeli göstermeleri yasak idi. Câriye ve köleler süslü güzel esvablarla alımlı gösterilir ise, esirci onları üstlerindeki o esvablarla satmaya mecbur idiler.

Bilhassa köle satışlarında hazin sahneler olurdu; kaba bir alıcı, satın almaya niyet ettiği köleyi şöyle bir görüb beğenmekle kalmaz, ağız kokusu gibi her hangi bir özürü, yarası, çıbanı bulunması ihtimâline karşı kulaklarını, burnunu, ağzını ve dişlerini muâyene eder, gömleğini çıkartıp çıplak vücûdunu görür, paçalarını sıvatıp bacaklarına bakardı. Satışa çıkarılan mutlakaa yalın ayak olurdu, düz tabanlık uğursuz bilindiği için taban muâyenesine pek önem verilirdi, düz taban kölelerin fiatları çok düşük olur, öyleleri hattâ alıcı bulamaz, esirci elinde kalırdı; bundan ötürü taban muayenesine esir alır iken esirciler de dikkat ederlerdi. Köle satışlarında bu muayenelerin kolay yapılması için köle ekseriya müzâyede de alıcılara bir iç donu ile çıplak olarak arz edilirdi.

Şu manzûme Esir Pazarı, Esir Hanının son günlerini görmüş Âşık Derviş Figaanî'nindir :

Esirci Hanına düşerse yolun
Girüb kapusundan aklın yitirme
Temkin ü basîret üzere bulun
Bir nazar atfitsem ne olur dime

Odalar içinde kız ile oğlan
Mürgi hoş sadâlar mehcûri vatan
Kaydi esâretde nice dilberan
Benzerler ayniyle dürri yetîme

Sûreti beşerde nice yüz melek
Acıdır her birin hikâyesi pek
Esâret muhakkak ateşden gömlek
Lânet o esirci pelid zâlime

Oğlanı çıkarub mezâdi uryan
Hicabdan yerlere geçer mûmiyan
Koşar hâcegîler mezâdı duyan
Sîne bülbülcüğü alan kendime

Dellâlbaşı ider mezâdı küşâd
Çıkarub ortaya bir kadi şimşâd
Dîdeler rûşendir diller ise şâd
Bahâ biçilmez o külçei sîme

Kâkülün perçemin zerrin telleri
Sîneleri billûr ince belleri
Ak zanbak güvercin ayak elleri
Pâyin bûs iderek değer tekrîme

Kimi ağzın koklar şâhi bütânın
Kimi dişin sayar dilber fetânın
Aman düz olmasın göster tabanın
Altun sayılacak şehlevendime

Yer yüzü cenneti Esir Pazarı
Değmesün buraya kem göz nazarı
At hûr i gilmâna aşk ile zarı
Ey Âşık Figaanî derviş kemîne

Pelâspâre bedûş dervişiz yâhû
Bakub güzellere çekelim bir hû
Sayde şitâb itsem ben de bir ahû
Kuzgun beççe düşer kasir yedime

Esir Hanı üzerine geçen asır sonlarında yazıldığını tahmin ettiğimiz bir destan vardır; nâzımı bilinmeyen bu destanın ancak on kıt'ası bize Vâsıf Hoca tarafından verilmişdir ki şunlardır :

1. Abaza gürcüden, çerkes lezgiden
Reislere selâm söyleyin bizden
İçi hûri gilman esir gemisi
Gelirler yaz bahar Karadenizden

2. Cennet kaçkınları kızlar oğlanlar
Hüsün gülşeninden olmuş talanlar
Cehennemlik kütük şakîi merdud
Ol bîçâregânı çalıp satanlar

3. Saçları topukda çerkes duhteri
Bükmüşdür boynunu yaşlı gözleri

Çıkacak pazarda yarın mezada
Cümle âlem olur ona müşteri

4. Âyînei billûr sînei gülrenk
Lisana geldikde bülbülî âhenk
Nigâhı dilbâza reşk ider âhû
Hurşîdi direhşan başında çelenk

5. Ebri şafak anda nikaabı hicâb
Dîde hîrelenir açdıkda nikaab
Girdikde nâz ile ol perîpeyker
Lebrîzi nur olur ol an câmehâb

6. Ya şu gürcü oğlan şûhi şehlevend
Kaddi elvi ile çınardan bülend
Sebîkei sîm o topuklarından
Perçemine dek edilmiş pesend

7. Hâleti vahşetde olsa da serkeş
Her hâlü tavriyle mahlûbi dilkeş
Fûtei gülgûnle nîm uryan güzel
Şâhi hûban ider libâsı zerkeş

8. Anlardır rindânın dilde çerâğı
Uşşâka bûsegâh olmuş ayağı
Sâde rû nevhatı çâr ebrû fetâ
Dâimâ makbuldür hiç geçmez çağı

9. Meşheri hüsündür Esirci Hanı
Höcreler lebâleb güzeller kânı
Seyrü temâşâda bey'ü şirâda
Târif idem size edeb erkânı

10. Kıl kadar kusurdan ayıbdan ârî
Olmak gerek cümle köle cevârî
Tüm uryan görürsün ammâ şartı var
Kadimden berû ki söylece cârî

İstanbul Esir Pazarı hicrî 1263 yılı muharreminin başında İkinci Sultan Mahmudun emri ile kaldırılmışdır; Lütfi Târihinin sekizinci cildinde o yıl vak'aları arasında şöylece kayıdlıdır :

«O vakte kadar eşyâ ve emtia gibi köle ve câriye nâmı ile bir takım aceze İstanbulda Büyük Çarşı civârında Esir Pazarı denilen yerde her gün mezad usûlü ile alınub satılırdı. Oradaki esirci esnafı ellerinde ve müstakil odalarda irili ufaklı beyaz ve siyah ve habeş köle ve câriyeler bulunurdu, köle ve câriye alub satacak olanlar oraya giderlerdi. Her sene başında, muharrem ayında Sultan Mahmud Bâbıâliye gelir idi. Pâdişahın huzurunda toplanan büyük vükelâ meclisinde mühim ıslahât bu arada adlî usûller müzâkere edilirken Sultan Mahmud Esir Pazarında insanlık şeref ve haysiyetini zedeleyen haller olduğunu söyleyerek bu pazarın kaldırılmasını ve köle ve câriyelere âid muâmelelerin şeriatın uygun göreceği şekilde yapılmasını emretti ve o gün Esir Pazarı (Köle ve câriyelerin eşyâ gibi harac mezad satılması) kaldırıldı».

Kimin olduğunu tesbit edemediğimiz tâmiyeli mücevher bir târihde İstanbul Esir Pazarının kaldırılışı târihi 9 muharrem 1263 (M. 28 aralık 1846) gösterilmişdir :

Çıkdı Dokuz muharremde fermânı hümâyûnu
«Bak ikiyüz altmış üçde kalkdı Esir Pazarı»
1272 — 9 = 1263

Esir Pazarı kaldırıldıkdan sonra esir satışı esircilerin evlerinde yapıldı, Esir Hanı kapandı, bir bekâr hanı oldu; evlerde satış muameleleri ve evrâkı esircinin semtinin şer'î mahkemesinde tescil ve tanzim edildi. M. Zeki Pakalının kaydine göre Esir Hanından çıkıp dağılan esircilerden bir kısmı Fâtih civarında bir hana yerleşdi; çerkes esirciler köle ve câriyelerini Tophânede Karabaş Mahallesinde Karabaş Sokağındaki evlerine götürdüler.

Sultan Abdülmecid'in 1 ekim 1854 târihli fermanı ile Türkiyede esir ticâreti yasak edildi; bu esirci evleri de kalkdı.

ESİRCİ MESCİDİ — Hadikâtül Cemâmi'de «Esir Pazarı» mescidi adı ile kayıdlıdır, aslında üçyüz odalı büyük Esir Hanının mescididir; Esir Pazarı Esir Hanının ortasındaki avluda kurulduğuna göre bu mescidin Hadikâtül Cevâmide pazara nisbetle isimlendirildiğine göre mescidin han avlusunda müstakil bir binâ olarak inşâ edilmiş olduğu anlaşılır (B. : Esir Hanı).

Hadikâtül Cevâmi şu mâlûmâtı veriyor: «Bâniyesi esirlik zamanında (esâretden kurtulursa) bu pazara bir mescid yapdırmayı nezretmişdir ki Enderûnu Hümâyuna satılan Gülnuş Hâtundur, mescidini sarayda şehzâde dayası olduğu zaman yaptırmışdır, sonra kethüdâ kadın olmuş ve Üçüncü Sultan Ahmed zamanında vefât ederek vâlîde sultan türbesi dışına defnedilmişdir».

Tahsin Öz «İstanbul Câmileri» isimli eserinde şunları yazıyor: «Radika, bânisinin Ah-

med III. Valdesi Gülnuş Sultan olduğunu göstermekte ise de, vakıf kayıdları Bayram Paşa tarafından yaptırıldığını belirtmektedir. Bu mescidden eser kalmamışdır».

Hadikâtül Cevâmiin yukarıya aldığımız metni gaayet açıkdır, mescidin bâniyesi olarak Üçüncü Sultan Ahmedin anası Gülnuş Sultanı değil, Üçüncü Sultan Ahmed zamanında vefât etmiş ve haremi hümâyun kâhya kadınlığında bulunmuş bir Gülnuş Hâtunu göstermektedir; üstâd Tahsin Öz açık ifâde karşısında garib bir gaflete düşmüşdür.

Tahsin Öz'ün bahsettiği vakıf kaydi önemlidir; Esir Hanı gibi, içinde satılıncaya kadar bir yere çıkamayan yüzlerce esir barındırılan bir müessesenin XVIII. yüz yıla kadar mescidsiz bırakılmasına imkân yokdur. Kendisi de bir çeşid esirlik olan devşirme oğlanlıkdan gelmiş Rüstem Paşanın Han içinde bir mescid yaptırdığı, sonra pazar yeri olan han avlusu ortasındaki mescidi de Gülnuş Hâtunun inşâ ettirdiği söylenebilir.

Esir Hanı yıkıldıktan sonra avlusundaki mescid bir müddet kalmışdır; değerli tarih bilgini İbrâhim Hakkı Konyalı: «Esir Hanı Mescidi Vakıflar Umum Müdürlüğü tarafından kadro dışı bırakılarak 1930 - 1932 arasında satılmış, yerine bir fabrika yapılmışdır» diyor.

ESİR HANI YANGINI — «Ateş 1062 yılı zilhiccesinin onsekizinci çarşamba gecesi (20 kasım 1652) Esir Hanının içinden çıkdı; rüzgâr gaayet şiddetli olduğundan Tavuk Pazarı, Bedestenin bütün etrâfı, Gürcüpaşa Sarayı, Vâlide Hamamı (Çenberlitaş Hamamı), Elçi Hanı, başdan başa Mahmudpaşa Çarşısı yandı; yangın o gece sabaha kadar, ertesi gün de akşama kadar devam ederek ateş Kadırga Limanına kadar geniş bir sâhayı kül etti» (Nâimâ, V).

Vak'anüvis bu büyük yangında Esir Hanı odalarında bulunan yüzlerce güzel kız ve oğlanın ne olduğundan bahsetmiyor; perişanlığın çok büyük olduğu, câriye ve kölelerden bir kısmının o anarşi devrinde İstanbul hayta ve hezelesinin pençesine düşerek hayli hırpalanmış oldukları tahmin edilebilir (B. : Esir Hanı).

ESİR KEMAL CAMİİ — (B. : Esircikemâleddin Camii).

ESİR PAZARI — (B. : Esir Hanı).

ESİR PAZARI KAHVEHÂNELERİ — Geçen asır sonlarında Çenberlitaş civârında eski Esir Hanı ile Esir Pazarının yerinde üç büyük kahvehâne idi; büyük muharrir Ahmed Râsim Bey merhumun «Muharrir bu ya» isimli eserinde kaydettiği vechile saz şâiri âşıkların toplandıkları, hattâ geceleri de peykelerinde, şirvanlarında yatıp barındıkları kahvehânelerdi. Rindâne, kalenderâne muhabbetlere sahne olur, kimse gözünün üstünde kaşın var demezdi. Aşağıdaki manzûme o kahvehâneler hakkında Nebil Kaptanındır :

Esirpazarında kahvehâneler
Toplanmış içinde hep divâneler

Uşakları cümle çerâğı hüsün
Yanar âteşine o pervâneler

Kimi sermiş postu peyke şirvana
Lebrîzi muhabbet olmuş lâneler

Çekilir sîneye bıçkın nazları
Şûhâne etvârı serkeşâneler

Bir nogay şûhinin bûsi pâyine
Bulunur ey Nebil ne bahâneler

Vâsıf HİÇ

ESİR PAZARI MESCİDİ — B. : Esir Hanı Mescidi).

ESKELİN (Willy) — İsveçli bir makina mühendisi; «Datty» ismindeki bir deniz tenezzüh motoru ile 1964 yılında nehirler boyunca seyrederek dünyâ turunu (devri âlem seyyahatına) çıkmış ve o küçük motorlu teknesi ile 1967 temmuzunun son günlerinde İstanbula gelmişdir; aşağıdaki satırları Son gazetesinden alıyoruz :

«... Willy Eskelin 49 yaşındadır, 7 ve 9 yaşlarında iki kızı ve ezvcesiyle birlikde seyahat etmektedir; 7 metre boyunda, 2 metre eninde, motoru 92 beygir gücünde ve sür'ati saatde 10 mil olan teknesi ile ancak her sene 2 aylık yaz tâtilinde dolaşabilmektedir; yaz izini bitince Datty'yi bulunduğu limanda emânet bırakarak zevcesi ve çocukları ile birlikde memleketine dönmektedir; ve ertesi sene yoluna kaldığı yerden devam etmektedir.

«Üzerinde seyrettiği nehrin bittiği noktada da teknesini bir kara nakil vâsıtasına yüklemede ve yolu istikaametindeki başka bir nehrin kenarına inmektedir. 1964 de İsveç'den hareket eden Eskelin Âilesi Avrupada bir çok nehir ve kanallarda seyretmiş, ve Tuna nehrini boydan boya alarak Karadenize inmiş ve kıyı Köstence, Varna, Burgaz, Karaburun üzerinden İstanbula gelmişlerdir. İstanbulda yıllık izni biten Willy Eskelin motorunu Fenerbağçesi koyunda karaya çekerek hava yolu ile memleketine dönmüşdür..».

ESKİ — Yunanistanın istiklâli yolunda kurulmuş ve çalışmış Eterya Rum İhtilâl Komitesinin muhârebelerinde kullandığı şifrede İstanbul Fenerdeki Rum Ortodoks Patriki (B. : Eterya Şifresi).

ESKİ ALİPAŞA CADDESİ — 1934 Belediye Şehir Rehberine göre Fâtih İlçesinin Karagümrük Nâhiyesinin Muhtesibiskender Mahallesi yollarından; Mütercimasım Caddesi ile Karagümrük Meydanı - Kabakulak Sokağı arasında uzanır; Akseki Caddesi, Başkâtib Sokağı, Altay Caddesi, Dersiam Sokağı, Ahşabminâre Sokağı ile kavuşakları vardır (1934 B.Ş.R. Pafta 7/90).

Şehrin büyük ana yollarından Fevzipaşa Caddesine (Bulvarına) paralel gibi bir durumdadır; Karagümrük Meydanı tarafından gelindiğine göre bir araba geçecek genişlikde ve paket taşı döşeli olarak başlar, sonra zemin kabataşa çevrilir, Akseki Caddesi kavuşağından sonra son parçası da paket taşı döşelidir; büyüklü küçüklü yeni beton ve eski ahşab binâlar arasından geçer. Fâtih Sultan Mehmed devri ulemâsından Mehmed Efendinin kabri (ölüm târihi 875 = 1470), Dördüncü Sultan Mustafanın anası Sîneperver Vâlidesultanın çeşmesi (tâmir târihi 1241 = 1825), Hırkaişerif İlk Okulu, ve Mîmar Sinan'ın en güzel eserlerinden Mesihpaşa Camii bu cadde üzerindedir. 3 bakkal, 1 ekmek fırını, 1 aşçı, 1 tekel bâyii, 1 berber, 1 kasab, 2 terzi, 1 kundura tâmircisi; 1 sobacı tenekeci, 1 halı - mobilya mağazası, 1 tuhâfiyeci, 1 sobacı, 1 mobilya atölyesi, 1 mefrûşat mağazası ve bir de yazlık sinema vardır (mart 1966).

Hakkı GÖKTÜRK

ESKİALİPAŞA CAMİİ — (B. : Atikali-Paşa Camii; cild 3; sayfa: 1286).

ESKİALİPAŞA CAMİİ SOKAĞI — 1934 Belediye Şehir Rehberine göre Eminönü Kazâsının Âlemdar Nâhiyesinin Molla Aliyülfenâri Mahallesi sokaklarından; Atikalipaşa (Sedefciler) Camii avlusu ile Tavuk Pazarı Sokağı arasında uzanır (1934 B.Ş.R. Pafta 2/13); yerine gidilip şu satırların yazıldığı sıradaki durumu tesbit edilemedi (1968, mayıs).

ESKİALİPAŞA HAMAMI — Hırkaişerifde Mesihpaşa Camiinin karşısında büyük bir çifte hamam idi; Nişli Osman Beyin 1304 (1887) de bastırdığı «Mecmuai Cevâmi» isimli kitabında bulunan İstanbul Hamamları listesinde işler hamamlar arasında kaydedilmişdir. 1918 de Şehiremânetinin Viyanada bastırdığı İstanbul şehri hâtırasında da bir işler hamam olarak gösterilmişdir. 1943 de tamamen yıkılmış, ancak bir kaç duvar kalıntısı duruyor ve yeri bir yıkıcı ardiyesi olarak kullanılıyordu.

Bibl. : R.E.K. ve Muzaffer Esen, Gezi notu.

ESKİALİPAŞA MEYDANI — 1934 Belediye Şehir Rehberine göre Râtih merkez nâhiyesinin Hacıhüsrev Mahallesindedir, bir yanı boyunca Mütercimasım Caddesi uzanır, bir yanından Muhzir Sokağı geçer, Hırkaişerif Caddesi ile Sarıgüzel Caddesinin ve Babnâibi Sokağının birer başı bu meydancık üzerindedir (1934 B.Ş.R. Pafta 6/89). Son zamanlarda yeşil sahâ olarak tanzim edilmişdir ve bir çocuk bağçesi yapılmışdır. Taş duvarla ve demir parmaklıkla çevrilmiş Koyun Baba ile Sabiha Sultan adında iki meşhur ziyâret makaamı kabir bu meydandadır(mart 1967).

Hakkı GÖKTÜRK

ESKİ ARABLAR SOKAĞI — Fâtih İlçesinin Samatya Bucağının Cerrahpaşa Mahallesi yollarından; Güzelsebzeci ve Kasabbaşı sokakları arasında uzanır (1934 Belediye Şehir Rehberi, Pafta 11/53). Bir araba geçecek genişlikde, kabataş döşeli, sağa sola kavisler çizerek çoğu ahşab evler arasından geçer; kapu numaraları 1 - 7 ve 2 - 14 dür (nisan 1967).

Hakkı GÖKTÜRK

ESKİ AZABLAR SOKAĞI — 1934 Belediye Şehir Rehberine göre Eminönü Kazâsının

Küçükpazar Nâhiyesinin Yavuzsinan Mahallesi sokaklarından; istimlâk edilerek ana caddeye katıldı (1934 B.Ş.R. Pafta 5/46).

ESKİ BAĞÇE SOKAĞI — 1934 Belediye Şehir Rehberine göre Beşiktaş İlçesinin merkez nâhiyesinin Mecidiye Mahallesi sokaklarından, Muvakkit Sokağı ile Gözlükcü Sokağı arasındadır; Vatman Sokağı, Aktar Sokağı ve İşkembeci Yaver Sokağı ile kavuşakları vardır (1934 B.Ş.R. Pafta 20/178(. Bu sokak ve yukarda adı geçen sokaklar Ortaköyün göbeğindedir ve bir çarşı boyudur. Bir araba geçecek genişlikde ve paket taşı döşelidir; 1 şekerci, 3 kasab, 8 manav, 1 ciğerci, 2 balıkcı, 5 bakkal, 2 berber, 2 eczâhâne, 1 tuhâfiyeci, 1 tavukcu, 1 kahvehâne, 3 tekel bâyii, 1 marangoz, 1 radyocu, 1 turşucu, 1 elektrikci, 1 nalbur, 1 kırtâsiyeci, 1 aktar, 1 terzi, 1 sıhhî tesisatcı ve sobacı, 1 kundura tâmircisi vardır; kapu numaraları 1 - 75 ve 2 - 54 dür; günün her saatinde kalabalık, işlek bir sokakdır (1967, kasım).

Hakkı GÖKTÜRK

ESKİ BALIKHÂNE SOKAĞI — Galatanın Arabcamii Mahallesinin deniz kıyısı tarafında, Makaracılar Caddesi ile Eski Yağkapanı Sokağı arasında dirsekli bir sokakdır (1934 Belediye Ş. R. Pafta 15/130). Makaracılar Caddesi tarafından gelindiğine göre bir araba geçecek genişlikde kaba taş döşelidir, bir dirsekle sola kırılır ve bozuk bir toprak sokak olur; başlıca binâ dört katlı Güzel İzmir Hanıdır; altında Marmara Ticaret çelik tel, zincir, makara ve halat mağazası bulunmaktadır; 1 makina modelcisi, 1 kaynakcı, 1 tornacı ve 1 kahvehâne vardır (nisan 1967).

Hakkı GÖKTÜRK

ESKİ BANKA SOKAĞI — Galatanın Bereketzâde Mahallesi yollarından; Voyvoda (yerinde Okcumusa) Caddesi ile Galatakulesi Sokağı arasında uzanır (1934 Belediye Ş.R. Pafta 15/132). Okcumusa Caddesi tarafından gelindiğine göre bir araba geçecek genişlikde ve kabataş döşeli olub sağa bir dirsekle kırılır, üzerinde dörder katlı dört han bulunan bir aralık sokakdır (Nisan 1967).

Hakkı GÖKTÜRK

ESKİ BEDESTAN — (B.: Bedestan, cild 5, sayfa 2347).

ESKİ BOSTAN SOKAĞI — 1934 Belediye Şehir Rehberine göre Fâtih Kazâsının Karagümrük nâhiyesinin Muhtesib İskender Mahallesi yollarından; Fevzipaşa Caddesi üzerinde öbür başı kapalı (çıkmaz) bir sokakdır (1934 B.Ş.R. Pafta 7/90); yerine yidilip şu satırların yazıldığı sıradaki durumu tesbit edilemedi (Temmuz 1968).

ESKİ CAMİ SOKAĞI — Samatya (Kocamustafapaşa) Bucağının Arabacıbayazıd Mahallesi yollarından, Meşelimescid Sokağı ile İlkmektep Sokağı arasındadır (1934 Belediye Ş. R. Pafta 11/66). Bir araba geçecek genişlikde kabataş döşeli bir sokakdır; bakımsızlıkdan bozulmuş, toprak yol olmuşdur; İlkmektep Sokağı kavuşağına doğru daralır ve yığma taş bağçe duvarları arasından geçer, bu başında Cambaziye Mescidi bulunmaktadır (B.: Cambâziye Mescidi, cild 6, sayfa 3367); 1 terzi dükkânı vardır (nisan 1967).

Hakkı GÖKTÜRK

ESKİCİ, ESKİCİLER — Eski ayakkabı yamalayub tâmir eden kunduracı; bir kısmı dükkân sâhibidir, bir kısmı da çarşı boyu bir yerde kendisini yağmurdan ve güneşden koruyarak münasib bir köşe bulub açıkda çalışır, işler; kunduracı san'atkârların en fakiridirler. Eskiden İstanbul çarşı hamamların erkekler kısmının kapularında muhakkak bir eskici bulunurdu; ayak takımından hamama gelenler söküp, delik pabuçlarını eskiciye verirler, hamamda yıkanıp çıkıncaya kadar pabucu da tâmir edilirdi. Tek hamamlarda da hamamın erkeklere tahsis edilmiş gün ve saatlerinde hamam kapusuna gelir, pabuç dikdirecek, pençeletecek müşteri beklerlerdi.

Hicrî 1091 (M. 1680) tarihli esnaf nizamnâmesinde eskiciler için şu hükümler vardır: «Eskiciler yamaları iyi gönden ve sahtiyandan yapacaklardır; meşin kullanmayacaklardır; ve dikişlerini sık dikeceklerdir».

Aynı asırda yaşamış olan Evliyâ Çelebi, Dördüncü Sultan Murad zamanındaki ordu - esnaf alayını tasvir ederken eskiciler hakkında şunları yazıyor :

«Ayakkabı eskicileri esnafı — 104 dükkân, 600 neferdir.

«Hamam kapusu eskicileri — 105 yer, 105 nefer. İstanbulda bir hamam kapusunda muhakkak bir eskici bulunur, fukarâ esnafdandır ki ancak kefâfî nefs için çalışırlar. Başka yerlerde bulunan (dükkânsız) eskiciler 1000 nefer fukarâlardır. Bunların cümlesi esnaf alayın başlarında voltan iğneleri ile palenç dikerek geçerler. Seferlerde asker için çok lüzumlu esnafdır. Dükkân sâhibi ve dükkânsız bütün eskici esnafın pirleri Amar bin Yâser'dir».

Kahramanı genc bir hamam kapusu eskici olan çok güzel bir İstanbul masalı vardır (B.: Ahmed, Eskici güzeli yetim, Cild 1, sayfa 307).

Eskici
(Resim: S. Bozcalı)

ESKİCİ, ESKİCİLER — Eski esvab vesâire alub satan esnaf; bir kısmı sokaklarda dolaşır ve eskileri evlerden toplar seyyar esnafdır, bir kısmı da dükkân sâhibidir, seyyar eskiciler bu esnafın yamaklarıdır, hattâ içlerinde çoğu da dükkân sâhibi sermayedarların adamlarıdır; dükkân sâhibi eskiciler «Bot Pazarı», ve bu isimden bozma olarak da «Bit Pazarı» denilen çarşılarda toplanmışlardır; İstanbulda biri Üsküdarda, biri de Büyük Kapalı Çarşı içinde iki meşhur eskiciler çarşısı kurulmuşdur (B.: Ayak Esnafı, cild 3, sayfa 1899; Bit Pazarı, cild 5, sayfa 2826).

ESKİCİ (Erhan) — 1945 ile 1946 yılları arasında 14 - 15 yaşlarında gazete satıcısı pırpırı bir çocuk; 1946 yazında Reşad Ekrem KOÇU'nun aziz dostu heykeltraş Râtib Âşir Acudoğu ile birlikde Kumkapuda bir meyhânede unuttuğu büyükce bir paketi, ertesi günü Ankara Caddesinde 50 numaralı binânın alt katındaki İstanbul Ansiklopedisi bürosuna getirmek ferâset ve nezâketini göstermişdir. Unutulan paketin içinde İstanbul Ansiklopedisinin «R» harfi orijinal dosyaları bulunuyordu. O tarihde 5 dosya içinde bu ansiklopedinin 500 maddelik bir paçası ki 161 maddesi yazılmış idi. Dosyalar bulunamasa idi, yazılmış maddelerin bir anda yok olacak emeği şöyle dursun «R» harfi maddelerinin tekrar tesbiti imkânsızdı. Dosyalarda isim ve adres yokdu.

Semtin çocuğu olan Erhan, ertesi sabah meyhânenin patronuna gazete bırakdığı sırada paketin meyhâne garsonu tarafından karıştırıldığını görmüş, ilgilenmiş, zekâ ve ferâseti ile de bu dosyaların İstanbul Ansiklopedisine âid olduğunu derhal anlamışdır. İstanbul Ansiklopedisini kendisi satmadığı halde fasiküllerini kitabcılarda görmüş ve karıştırmış olan Erhan Eskici dosyalarda bilhassa Rumeli Hisarı ve Rumeli Kavağı isimleri üzerine bir çok madde görünce: «Bu dosyalar İstanbul Ansiklopedisinindir, bir daha yerine konulmaz» demişdir. Bizim ne kadar üzüleceğimizi düşünerek o sabah işini bırakarak meyhâneciden aldığı dosyaları yerimizi bularak bize getirmişdir.

Dosyaların unutulması şöyle olmuşdur: Paket bir evrak çantası içindedir, Râtib Âşir merhuma bir kaç madde okumak üzere çantadan çıkarılmış, fakat çantaya konmamış, yanda bir iskemle üzerinde kalmışdır. R. E. Koçu ertesi sabah İstanbul Ansiklopedisi bürosuna gelen Erhan Eskicinin: «Her halde çok üzül-

dünüz!..» diyerek dosyaları tesliminde şaşırmışdır. Çocuk hakkı olan mükâfatını almış ve kendisine asıl mükâfatın «E» harfinde adının bu büyük şehir kütüğüne kaydedileceği söylenmişdir. Erhan içini çekmiş, boynunu bükmüş: «Teşekkür ederim.. yoksullukdan orta okula gidemedim, isterdim ki okuyayım, bir hünerim ve tahsilim olsun ve ansiklopedinize öyle geçeyim..» demişdir. Bir resmi istendiği zaman da: «Mâdemki resim de koyacaksınız, şimdi gidip Yeni Camide bu kıyâfetimle çekdireyim, tam hâtıra olsun demişdir».

Yalın ayak, başı açık, esmer, zayıf, tığ gibi bir pırpırı oğlandı. Gaayetle terbiyeliydi. O günden sonra babası olmayan, mefluç bir anaya bakan Erhan Eskicinin günlük hayat yükü hayli hafiflemişdir. Delâletimiz ile heykel dökümcüsü Yusuf Aknıparın (B. : Akpınar, Yusuf; cild 1, sayfa 531) dökümhânesine alınmış, büyük insan Yusuf Usta tarafından evlâd dikkati ve şefkati ile iyi bir mâden dökümcüsü olarak yetiştirilmişdir.

Erhan Eskici
(Resim: H. Kutay)

R. E. Koçu'yu sık sık arar, ziyâret ederdi; askerliğini yaparken de muntazam olarak mektuplar yazardı; 1962 - 1963 arasında ağırca bir göğüs hastalığı geçirdi, doktorlar dökümcülüğü bırakıp hafifce bir işle meşgul olmasını tavsiye ettiler. Bir hurdavatcı dükkânı açmayı düşünüyordu; «Soyadıma da uygun» diyordu. 1965 yılından beri görünmedi; dileriz ki Avrupaya giden kalabalık işçi kaafilesi arasında bulunsun.

ESKİCİ CİVANI — Kalender meşreb şâirler tarafından «Şehrengiz» adı verilen manzum risâlelerle medhedilen esnaf güzelleri arasında Eskici Civanına da rastlanır; şehrengiz yollu yazılmış ve «Hûbannâmei Nevedâ» adını taşıyan manzum mecmuada Eskici Civanı şu beyitlerle övülmüşdür:

Eskici civânı yâni o dilbaz
Tâkı germâbede lânesi haylaz

Ne gam düşmüş ise ayağa eli
El üstünde tutarlar ol güzeli

Dirler ol şûh için dellâke yamak
Dahi soyunub müşteri yıkamak

Eskiden bütün çarşı hamamlarının kapularında bir eskici bulunmak âdetti, yukardaki satırlarda o îmâ edilmişdir (B. : Ahmed, Eskici güzeli Yetim, cild 1, sayfa 307).

ESKİCİ DEDE — XVII. yüzyıl ortasında yaşamış ve bir velî olduğuna inanılmış bir meczub; Evliyâ Çelebi şunları yazıyor: «Eskici Dede büyük bir budala idi; bir kere Şamda bulunan Civan kapucubaşı Mehmed Paşaya hediye olarak dökme pirinç bir mühür göndermişdi, hikmeti Hüdâ o hafta mührü hümâyun Civankapucubaşıya verilip sadırâzam oldu (ocak 1644), İstanbula geldiğimde Eskici Dede merhum olmuş, Fâtihde Karamanda sâkin olduğu yere defnedilmişdi, Mehmed Paşa kabrinin üstüne bir türbe yaptırdı».

Fedâkâr kalem arkadaşımız Hakkı Göktürk 1967 de verdiği bir notda: «Karaman semtini dolaşdık bu türbeyi bulamadık, yerini bilene bile rastlamadık, o semti kül etmiş eski büyük yangınların birinde yok olmuşdur» diyor.

ESKİCİ SOKAĞI — 1934 Belediye Şehir Rehberine göre Haliçde Hasköyün Pîripaşa Mahallesi sokaklarından; Turşucu Çeşmesi Soyağı ile Şaban Deresi Sokağı arasında uzanır uzunca bir sokakdır; Çopur Sokağı, Madrabaz Sokağı, Pîripaşa Hamamı Sokağı, Ahbab Sokağı ve Emzik Sokağı ile kavuşakları vardır (1934 B. Ş. R. Pafta 17/190); yerine gidilip şu satırların yazıldığı sıradaki durumu tesbit edilemedi (Temmuz 1968).

ESKİ ÇİÇEKÇİ SOKAĞI — Beyoğlu Kazâsı merkez nâhiyesinin Tomtom Mahallesi yollarından; İstiklâl Caddesi ile Yeniçarşı Caddesi arasındadır; Kaymakam Reşad Bey Sokağı ile kavuşağı vardır (1934 Belediye Ş. R. Pafta 14/137). İstiklâl Caddesi tarafından gelindiğine göre beton merdivenli bir sokak olarak başlar, paket taşı döşelidir, hafif bir meyil ile iner, sola bir kavis çizer, 3 - 5 katlı kâgir apartımanlar arasından geçer; 1 marangoz, 1 lokanta, 1 çayhâne, 1 kürkcü, 1 çantacı vardır. Kapu numaraları 1 - 39 ve 2 - 52 dir (mayıs 1967).

Hakkı GÖKTÜRK

ESKİ ÇINAR SOKAĞI — 1934 Belediye Şehir Rehberine göre Boğaziçinin Anadolu yakasında Beylerbeyinin sokaklarından; Boğazın bu yakasında ana sâhil yolunun bu köyden geçen parçası Yalıboyu Caddesi ile, Beylerbeyinden Burhâniyeye giden Beybostanı Sokağı arasında uzanır; Araba Meydanı Sokağı, Abdullahağa Hamamı Sokağı, Abdullahağa Çeşme Sokağı, Kalaycı Şükrü Sokağı, Hacı Rüstem Sokağı ile kavuşakları vardır (1934 B.Ş. R. Pafta 26/Beylerbeyi); yerine gidilip bu satırların yazıldığı sıradaki durumu tesbit edilemedi (1968, Temmuz).

ESKİ ÇUBUKCU SOKAĞI — Samatyanın İmrahor Mahallesi sokaklarından Gencağa Sokağı ile Efendi Sokağı arasında uzanır, Dikici Sokağı ile kavuşağı vardır, Şişmanağa Sokağı ile dörtyol ağzı yaparak kesişir (1934 Belediye Şehir Rehberi, Pafta 11/60). İki araba geçecek genişlikde kabataş döşeli bir yol olup kapu numaraları 3 - 39 ve 2 - 38 dir. Birer ikişer katlı ahşab ve kâgir evler arasından geçer (Ağustos 1967).

Hakkı GÖKTÜRK

ESKİ DİBEK SOKAĞI — 1934 Belediye Şehir Rehberine göre Boğaziçinin Anadolu yakasında Beylerbeyinin Sokaklarından; Beylerbeyi - Çamlıca Yolu ile Beylerbeyi - Küplüce Yolu arasında bir aralık sokakdır, Arabacılar Sokağı ile kavuşağı vardır (1934 B.Ş.R. Pafta 26/Beylerbeyi); yerine gidilip şu satırların yazıldığı sıradaki durumu tesbit edilemedi (Temmuz 1968).

ESKİ DOLAP SOKAĞI — 1934 Belediye Şehir Rehberine göre Boğaziçinin Rumeli yakasında Kuruçeşmenin sokaklarından; yerine gidilip bu satırların yazıldığı sıradaki durumu tesbit edilemedi (Temmuz, 1968).

ESKİ DÜYUNU UMÛMİYE SOKAĞI — Eminönü İlçesi merkez nâhiyesinin Şeyh Mehmed Geylânî Mahallesi yollarından, Hamidiye Caddesi ile Mimar Kemâleddin Sokağı arasında uzanır, Dervişoğlu Sokağı ve Emirler Hanı Sokağı ile kavuşakları vardır (1934 Belediye Ş.R. Pafta 1/1). Hamidiye Caddesi tarafından gelindiğine göre iki araba geçecek genişlikde, paket taşı döşeli, iki yanı yaya kaldırımlı bir sokak olup Emirler Hanı Sokağı kavuşağında sola bir kavis çizer. Sokağın sağ başında kapusu Hamidiye Caddesinde olan Nafizbey Hanı, sol başında da kapusu yine aynı cadde üzerinde Doğan Hanı ve İş Bankasının Sirkeci Şubesi, Mimar Kemâleddin Sokağı kavuşağının sağ başında da 5. Vakıf Han bulunmaktadır. Sokağın üzerinde Sümerbank Deri ve Kundura Sanayii Mümessesesi İstanbul toptan satış mağazası, Singer Dikiş Makinaları mağazası, 1 telçekme çivi sanayii kurumu, Er Nakliyat Anbarı, 1 tıbbî âletler mağazası, 1 emânetci, 1 berber, 1 kasab, 1 tuhâfiye mağazası vardır (Aralık, 1967).

Hakkı GÖKTÜRK

ESKİ EKMEKCİBAŞI SOKAĞI — Üsküdarın Nuhkuyusu semti yollarından; Nuhkuyusu Caddesi ile Divitciler Caddesi arasındadır; isimsiz bir yol ile kavuşağı vardır (1934 Belediye Şehir Rehberi, Pafta 27). Nuhkuyusu Caddesi tarafından gelindiğine göre bir araba geçecek genişlikde kabataş döşeli bir yol olup 1 - 3 katlı kâğir - beton evler arasından geçer. Eski bir yangın yerinde geçdiği sâha yeniden îmar edilmiş bir sokak olup eski devrinden tek katlı bir tek ahşab ev kalmışdır; bitimine doğru hafif bir yokuş olur; 2 bakkal, 1 doğramacı atölyesi vardır; kapu numaraları 1 - 53 ve 2 - 38 dir (Ağustos 1967).

Hakkı GÖKTÜRK

ESKİ FABRİKA SOKAĞI — 1934 Belediye Şehir Rehberine göre Boğaziçinin Anadolu yakasında Paşabağçesinin sokaklarından; Paşabağçesinin bir mahallesi gibi İncirköyü-

nün arkasında bir yol (1934 B.Ş.R. Pafta 24); yerine, gidip şu satırların yazıldığı sıradaki durumu tesbit edilemedi (1968, Temmuz).

ESKİ FINDIKLI ÇIKMAZI — Eyyubda Üçşehidler Mahallesinde Eski Fındıklı Sokağındadır; İslâmbey Caddesi tarafından gelindiğine göre sağ kolda 90 derecelik bir açı ile ayrılıp ve İslâmbey Caddesine paralel olarak uzanır; Argaç Sokağı ve İslâmbey Bostanı Sokağı ile kavuşakları vardır ki bu iki sokağın öbür uçları İslâmbey Caddesi üzerindedir (1934 B.Ş.R. Pafta 9/123). Gaayet dar bir toprak yoldur, birer ikişer katlı ahşab ve kâgir evler arasından geçerek bayır ettiği bir yerde sona erer. 1934 Belediye Şehir Rehberi paftasında gösterilen Argaç ve İslâmbey Bostanı Sokakları ile olan kavuşakları yerinde görülemedi (Eylül 1967).

Hakkı GÖKTÜRK

ESKİ FINDIKLI SOKAĞI — Eyyubda Üçşehidler Mahallesinin sokaklarından; 1934 Belediye Şehir Rehberine göre İslâmbey Caddesi ile gerideki kırlık arasında uzanır (1934 B.Ş.R. Pafta 9/123).

İslâmbey Caddesinden girilince, bir araba geçecek genişlikde, kabataş döşeli bir yokuş olarak başlar; birer ikişer katlı ahşab ve beton evler arasından geçer, sonra bir toprak yol olur. Kar tepesi denilen bayıra tırmanır, bu bayırda eski kar kuyuları bulunmaktadır, ve birer ikişer katlı ahşab evler görülür, bir de mahalle bakkalı vardır. Sağ kolda Büyük Fıstıklı adında uzun bir sokak, Eski Fındıklı Sokağını Evlice baba Tekkesi sokağına bağlar. (Eylül 1967)

Hakkı GÖKTÜRK

ESKİ FISTIKLI SOKAĞI — Kocamustafapaşada Alifakih Mahallesinin yollarındandır; Ağaçkakan Sokağı ile Alifakih Sokağı arasındadır (1934 Belediye Ş.R. Pafta 11/63). Bir araba geçecek genişlikde kabataş döşeli bir sokakdır, birer ikişer katlı ahşab ve kâgir evler arasından geçer, kapu numaraları 1 - 17 ve 2 - 24 dür (Nisan 1967).

Hakkı GÖKTÜRK

ESKİ HAMAM — Üsküdarda Doğancılar Caddesinde, bu caddenin Tebhirhâne Sokağı ile olan kavuşağı köşesindedir o mevki Unculara adı ile anıla gelmişdir. Üsküdarın en eski hamamlarından bir çifte hamamdır; Allaha hamdu şükretmelidir, zamanımızda fazla irad getirir han veya apartıman yaptırmak için hamam yıkma salgınından kurtulmuş, hamam olarak açık, işlemekde idi; 1968 yılının aralık ayı başında ziyaretimizde kapusu üzerine «Tarihi Şifâ Hamamı» levhası konmuş bulunuyordu. Hamam, adı üstünde çok eskidir ama şifâ adı yeni konmuşdur.

Eski Hamamın onbeşinci asır sonlarına doğru yapılmış olduğunu zan ediyoruz; Hadîkatul Cevamı Üsküdarda Rumi Mehmed Paşa Camii maddesinde: «Medresesi ve kurbinde bir hamamı olup medresesi harabdır..» diyor ki Rumi Mehmed Paşa Camii kurbinde yalnız bu Eski Hamam bulunmaktadır; Fatih Sultan Mehmede sadırazamlık yapmış olan Rumi Mehmed Paşa hicri 875 de (M. 1470 - 1471) idam olunmuşdur.

Câmekâna uzunca bir koridor ile girilmekde idi; sokak kapusunun sağında küçük bir kunduracı dükkânı, solunda fevkaani ahşab bir evin sokak kapusu bulunuyordu.

Câmekân kiremitli ahşab çatı ile örtülmüş olup çatının ortasında bol ışık sağlayan büyükce bir fener çıkıntısı vardır. Câmekân zeminine camlı ahşab bölmelerde 6 göz soyunma odası yapılmışdır; sağda hamamcı yazıhâne - çekmecesinin yanından ahşab bir merdivenle, önü parmaklıklı koridor üst kat soyunma odalarına çıkılmakda idi. Câmekânın, kapudan girildiğine göre biri sağ duvarda, biri de karşı duvarda iki küçük penceresi vardır.

Soğukluğun sol tarafında üç göz ayakyolu ile bir tahâret bölmesi vardır; soğukluğun sağ tarafı bir duvar örülerek bölünmüş, bölünen bu kısma câmekândan bir kapu açılmış ve burası, yangın tehlikesine karşı kâgir bir kafeslik hâline konmuşdur.

Harâre, asıl yıkanma yeri tam Türk hamamı plânındadır, bir göbek taşının etrafında, dört köşede birer halvet, halvetler arasında da üç sofa vardır; sofalar ve halvetler ikişer kurnalıdır, hamam 14 kurnalıdır.

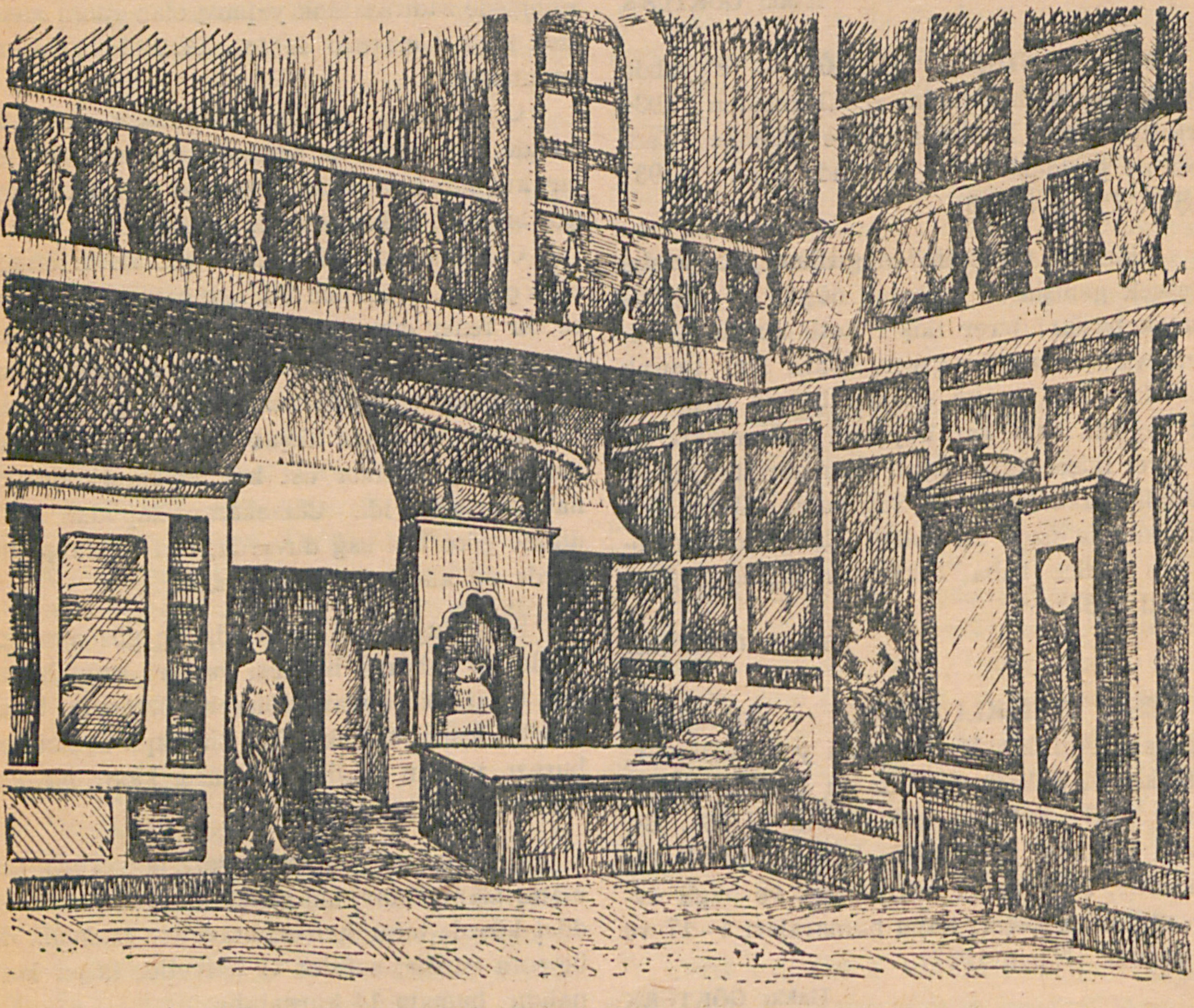
Harârenin orta sahnı bir büyük kubbe, halvetler birer küçük kubbe, sofalarda ikişer te-

pe penceresi bulunan kemerlerle örtülmüşdür.

Hicrî 1147 (M. 1734) senesinde tanzim edilmiş bir hamam müstahdemleri sicil defterinde bu hamamda 9 dellâk, 4 natır ve 1 külhancının çalışdığı ve külhan odasında da «hammal» denilen 8 külhan beyinin barındığı kayıdlıdır (B.: Arnavud Dellâklar, cild 2, sayfa 1038; Külhan Beyleri); tescil edilmiş müstahdemlerin isimleri şunlardır: Sernöbet dellâk karasakallı İsmail bin İbrahim Üsküdarlı, dellâk ihtiyar İbrahim bin Abdullah Üsküdarlı dellâk pîr ihtiyar Mehmed bin Ali Üsküdarlı, dellâk yekçeşim Ahmed bin Osman Edirneli, dellâk sarı bıyıklı Mehmed bin Ahmed Edirneli, dellâk kara bıyıklı Mehmed bin Ahmed Konyalı, dellâk çiçek bozuğu Hasan bin Abdullah Bozcaadalı, dellâk sabi (çocuk) Hüseyin bin Receb Bartınlı, dellâk sabî Hasan bin Mehmed Çorlulu, natır cebeci neferi kara sakallı Bekir bin Osman Üsküdarlı, natır kumral sakallı Ömer bin Mehmed Üsküdarlı, natır kara sakallı Hacı Mustafa Şamlı, natır kara bıyıklı Osman bin Ali Malatyalı, külhancı Seyyid Ali Malatyalı.

Geçen asır sonlarında yaşamış Üsküdarlı büyük kalender halk şairi Üsküdarlı Âşık Râzi de bu hamamda çalışmış Hafikli Mustafa adında genc bir dellâki beş kıtalık bir manzûme ile şöyle övmüşdür:

Bir fetâ soyunmuş Eski Hamamda
Tâzedir haberim yârânı safâ
Hafikli bir siyehçerde şehlevend
Pençei âfitab Dellâk Mustafâ

Üsküdarda Eski Hamam, Câmekân
(Resim: Kemal Zeren)

Kadi şimşâd ile şûhâne reftar
Bıçkın meşrebiyle yağmacı tatar
Dilhaste canlara tâze can katar
Açılub uşşâka perdei hafâ

Görmemiş kermâbe böyle bir hizber
Alımlı çalımlı mürâhik dilber
Gamzei fettânı veriyor haber
Zencîri zülfünde Mecnûna şifâ

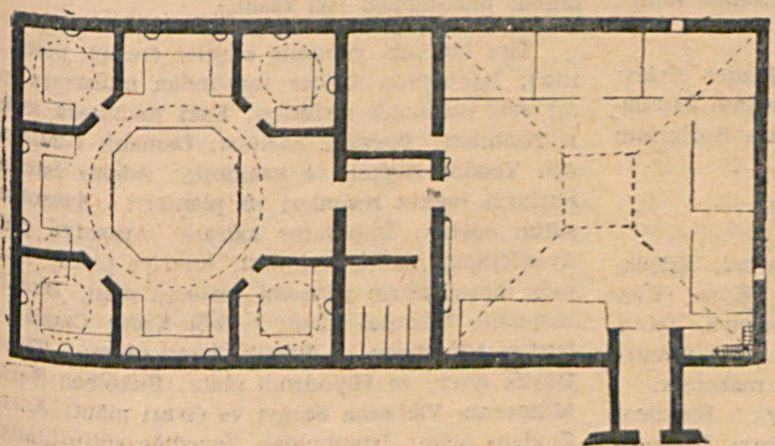
Pâyinde na'lîne reşk ider Hünkâr
Bûsi pâyi ile ne lâzım inkâr
Kalmaz âyînei dilde hiç jengâr
Olur bir ma'kesi aşkı musaff â

Can ile baş ile o dellâki pâk
Hizmetinde şöyle çâbikü çâlâk
Alkış tutsun ana zemînü eflâk
Bu Eski Hamamda Dellâk Mustafâ
Sıdk ile ittikce hizmetin îfâ

Bu hamam hakkında 25 zafer 1277 (M. 1860) tarihli Cerîdei Havâdisde şöyle bir ilân vardır: «Üsküdarda vâki Eski Hamam ehven bahâ ile satılık olup Galatada Medrese Sokağında 4 numaralı mağazada mösye Kovara Cenyo (?) ya müracaat...».

Sabah Gazetesinde neşredilmiş manzum bir ilândan Eski Hamamın 1885 - 1886 da bir tâmir gördüğü anlaşılıyor:

Üsküdar beldesinin âbı rûyi bu hamam
Çamaşırı bisâte âlâdan âlâ tamam
Bâdettâmir küşâdın halka edilsin ilâm
Buyurunuz efendim açıldı Eski Hamam

Üsküdarda Eski Hamam
(Plân: Ömer Tel)

Dilküşâ binâ ile suyundaki şifâyı
Mîmârı üstâdâne elhak eylemiş te'lîf
Geldi bir dellâki pâk nakşeyledi tarihin
«Eski Hamam bu sene tâmir oldu pek lâtif»
1225 + 78 (Dellâki Pâk) = 1303 (M. 1885 - 1886)

Yukarda kaydettiğimiz ziyaret tarihinde Eski Hamam aynı zamanda milk sâhibi olan Divrikli Bay Hayri Akbülbül tarafından işletilmekte idi. Nâzik, terbiyeli, aydın bir genc olup bize âzami kolaylığı göstermişdir. Son derecede temiz bir hamam idi; 3 natır, 3 dellâk ve 1 külhancı çalışmakda idi.

ESKİ HARMANLAR SOKAĞI — 1934 Belediye Şehir Rehberine göre Boğaziçinin Rumeli yakasında İstinye'nin sokaklarından; köyün gerisindeki vâdîde alanımsı bir açıklığın adı, İstinye deresine doğru uzanır (1934 B.Ş. R. Pafta 22); yerine gidilip şu satırların yazıldığı sıradaki durumu tesbit edilemedi (Temmuz 1968).

ESKİ İMÂRET CÂMİİ — Kilise Camii adı ile de anılır; Hadikatül Cevâmi şu mâlûmâtı veriyor: «Yarhisar Câmii kurbindedir, Fâtih Sultan Mehmed tarafından kiliseden câmie çevrilmişdir, masrafları Ayasofya vakfından görülür; Fâtif Sultan Mehmed büyük câmiinin yanına sekiz medrese yaptırdığında, imâret yapılıncaya kadar bu mescit imâret olarak kullanıldığından İmâret Camii denilmişdir. Minberi Şeyhülislâm İshak Efendizâde Ahmed Efendi koymuşdur ki Selânik kadısı iken vefât etmişdir».

Celâl Esad Arseven «Eski İstanbul» isimli eserinde bu camiin kilise adını «Pante Popet» olarak kaydediyor ve şunları yazıyor: «XII. asırda Birinci Aleksi Komnen'in valdesi (Anna) tarafından binâ edilmişdir; evvelâ imâret, sonra câmie tehvil edilmişdir».

Ekrem Hakkı Ayverdi «Fâtih Devri Mimârisi» isimli eserinde «Aşhâneler» bahsinde şu berrak satırları yazıyor: «Eski İmâret - Fâtih Câmiinin Haydar civârındaki Panto Popte Manastırı; fethi müteâkib med-

rese olarak kullanıldıktan sonra manastır kilisesi camie tahvil edilip camiin şimal ve şarkında bulunan 35 aded papas odasında da Fâtih Medreselerinin hicrî 875 (M. 1471) tarihinde ikmâlini müsteâkib (imaret olarak) tesis edildi. Şimdi yalnız cami (manastır kilisesi) duruyor, imaret kısmı (35 papas odası) tamamen yıkılmışdır» (1953).

Sabah Gazetesinde Eski İmâret Camiinin kasım 1306 (M. 1890) da bir tâmir gördüğü kayıdlıdır

Yerine gidilip şu satırların yazıldığı sıradaki durumu tesbit edilemedi (1968).

«ESKİ İSTANBUL» — Celâl Esad Arsevenin ilmî şöhretinin başlangıcı olmuş eseri (B.: Arseven, Celâl Esad, cild 2, sayfa 1056); İstanbul Ansiklopedisinin Bizansdan kalmış binâlar için müracaat edilen kaynaklarından; önce Fransızca olarak yazılmış ve neşredilmiş, sonra Türkcesi yayınlanmışdır.

25X17,5 santim eb'adında 246 sayfadır; birinci hamur bir kâğıda basılmışdır; müze müdürü Halil Edhem Beyin bir takrizi, Fransız bizantoloğu Charles Diehl tarafından eserin Fransızcasına yazılmış mükaddimenin tercümesi, ve yine eserin Fransızcası hakkında arkeolog Dr. Mortman'ın müellife yolladığı bir mektubun tercümesi bulunmaktadır.

İstanbuldaki Bizans eserlerinden bahseden Eski İstanbul'un metin fihristi şudur :

Esere hangi binâ ve âbidelerin hangi hükümdarlar zamanında yapıldığını bir kronoloji cedveli eklenmişdir.

Esere konulmuş olan resimler şunlardır :

Fotoğraflardan ve resimlerden ototipi tarzında yapılmış klişeler: Şehrin kurucusu Vizans'ın muhayyel portresi ve zamanında basılmış para; Ayasofyada ehlisalip (bir tablo röprodüksiyonu); İstanbulu alan ehlisalibin şehri yakması (bir tablo röprodüksiyonu); Mihael Paleolog VIII. muhayyel portresi; Anadolu Hisarı (gravür); Sultan Murad II (minyatür kopyası); Fâtih Sultan Mehmed (Bellinin yapdığı portre); Rumeli Hisarı (gravür); Sultan Mehmed'in gemileri karadan yürütmesi (Zonaro'nun tablosu); Konstantin Dragazes'in muhayyel portresi; Romada Forum; Galata Kulesi (gravür); Yero Kalesinde kapu; Yero Kalesi; Büyük Ada; Kara Surları; Yedikule; Mermer kule; Kara Surları; Melandisya Kapusu; Galata Kulesi; Ayasofyanın kuş bakışı manazırı maktaı; Ayasofyanın içi; Ayasofyadan bir köşe; Ayasofyada üst koridor (iki resim); Ayasofyada üst katda bir köşe; Ayasofyanın içi; Ayasofyada Tunçkapukanadı; Ayasofyada norteks taş kapu; Yedikulenin içi; Ayairini; Küçükayasofyada sütun başlıkları; Kaariye; Kaariyenin içi; Kaariyede bir dehliz; Kaariyede mozayik; Kaariyede mozayik; Kaariyede kubbe mozayıkı; Kaariyede sütun başlığı; Kaariyenin içinden bir köşe; Marmara kıyısında Teodos Sarayı; Anemas Zındanı; Tekfur Sarayı; Tekfur Sarayı; Hipodrumda araba yarışları (bir tablo röprodüksiyonu); Dikilitaş; Dikilitaş kaaidesi; Burma Sütun; Örme Sütun; Çenberlitaş; Binbirdirek; Bozdoğan Kemeri; Tekfursarayının içi; İstanbul panoraması (iki resim).

Tire tarzında yapılmış klişeler (resim, plân, harita); İstanbulun türkler tarafından muhasara plânı; eski mancınık resimleri; Eski muhasara kuleleri resimleri; Boğaziçi haritası; Osmanlı Kadırgası; Atlı Teodos heykeli ve kaaidesi; Adalar haritası; Surların makta resimleri ve plânları; Ayasofyada sütun başlığı; İmparator kaftanı; Ayasofya plânı; Ayasofyanın maktâ resimleri; Kaariye plânı; Kaariyede mozayıkların yerlerini gösteren plân; Buendolmontenin İstanbul plânı; Vefâ Kilise Camii; Labart'ın Hipodrom ve Büyük Saray plânı; Tiyer'in Büyük Saray ve Hipodrom plânı; Bukoleon Sarayı; Milincenin Vlaherna Sarayı ve civarı plânı; Anemas Zındanı plânı; İstanbuldan Venediğe götürülmüş at heykeli; Çenberlitaş maktaı; Arkadiyos Sütunu; Jüstinyen Heykeli.

Celâl Esad Arseven değerli bir ressamdır, bilhassa tarihî manzara resimleri çizmede pek hünerlidir, bu eski eserinde kendisinin yapdığı şu resimler vardır :

Vefâ Kilise Camii; Hipodrom, Büyük Saray ve Ayasofyanın manzarai manazırisi; X. yüzyılda Çenberlitaş ve Divan Yolu; Fenerde iki bizans evi.

«ESKİ İSTANBUL» — İstanbulda Kanaat Kitabevinin «Ansiklopedik Neşriyat Serisi»nde Ahmed Refik Beyin bir kitabı B. : Altınay, Ahmed Refik, cild 2, sayfa 732; ünlü profesörün halk için kaleme alınmış eserlerindendir; 1552 - 1839 arası İstanbulunu anlatan eser şu bahisleri ihtivâ etmektedir: Yeni Saray (Topkapı Sarayı); Şehir Hayatı, Mesîreler, Kahveler, Meyhâneler; İstanbulda Âsâyiş Meselesi; Meskûkât ve Belediye İşçileri; Su, ekmek, et, odun, kömür, Sanâyi, Ticâret, Gümrükler; Gayri Müslimler ve Ecnebîler. 17X22,5 eb'adında 136 sayfa olan eser 59 gravür ve 2 fotoğraf ile tezyin edilmişdir; gravürler arasında İstanbul ile ilgisi olmayanlar da vardır: Edirnede Eski Saray, Bâbi Hümâyun, Yeni Sarayda İncili Köşk, Yeni Sarayda Topkapu Kasrı, Rumeli Hisarı, Anadolu Hisarı, Beşiktaş Sarayı, Büyükdere Mesîresi, Küçüksu, Mesîreye Gidiş, Bir Kahvehâne, Üsküdar Bağçesinin Sâhili, Bebek Mesîresi, Tophâne Sâhili, Kuleli Bağçesi, Alay köşkü ve Babıâlî, İstanbul Limanı, Şehzâdebaşı, Heybeli Ada, Üsküdar İskelesi, Cebeciler Köşkü, Sultanahmed Camii ve Atmeydanı, İstanbul Surları, Arzuhalcı, Bebek Kasrı, Yahudi Kadını, Süleymâniye Camii, Eyyubda Esma Sultan Sarayı, Boğaziçinde bir yalı, Tophâne Camii, Eyyubda Bayram Alayı, Beşiktaş Sarayı, Çifte Havuzlar, Beyoğlunda bir çeşme, Süleymâniyenin denizden görünüşü (İç liman ve köprü), Suyabatan (Yerebatan) Sarayı, Nuru Osmâniye Camii Avlusu, Yedikule, Hünkâr İskelesi, Edirnede Han, Üsküdarda Selimiye Camii, Güzel İzmir, Kervansaray, Yalı Köşkü, Tophâne Çeşmesi, Sarayda Kadın Kıyâfeti (?), Yeni Çarşı (?), Üçüncü Ahmed Çeşmesi, Avret Pazarı (?), Kubbe altında ecnebî elçisi, Elçinin pâdişah tarafından kabûlü, Rum Kadını, Ermeni Kadını, Bir rum kilisesi, Kız Kulesi, Elçinin sadırâzam tarafından kabûlü, Topkapu Sarayı; fotoğraflar Ayasofyadaki Üçüncü Sultan Ahmed Çeşmesinin bir cebhesi ile bir çini pano üzerinedir. Eser 1931 de yayınlanmışdır.

Burhâneddin OLKER

«ESKİ İSTANBUL YAŞAYIŞI» — Müsâhibzâde Celâl'in (B. : Müsâhibzâde, Celâl) son eseridir; 1946 yılında İstanbulun Türkler tarafından fethinin 500. yıl dönümü münâsebeti ile Türkiye Yayınevi tarafından neşredilmişdir, yayın evinin sâhibi Tahsin Demiray (B. : Demiray, Tahsin, cild 8, sayfa 4377) eserin takdim yazısında şunları söylüyor : «Tiyatromuza bir çok eser kazandırmış olan sanatkâr Müsâhibzâde Celâl, eski İstanbula, İstanbul fethine ve İstanbulun âdetlerine dâir yazmış ve derlemiş olduğu bir eseri getirdi, kendisinden bu esere Eski İstanbul Yaşayışı adının delâlet edeceği mânâya uygun bir şekil vermesini rica ettik, üstad bu ricamızı kabul etti. Yetmiş küsür yıllık araştırıcı bir zekânın mahsulleri o yolda tertiplendi..».

Eser o tarihlerde Türkiye Yayınevinde çalışan değerli büyük ressam Ercümend Kalmık'ın 118 parça tire-çizgi resmi ile resimlendirilmişdir (B. : Kalmık, Ercümend); Tahsin Demiray bu resimler için de şunları yazıyor : «Kıymetli san'atkâr Ercümend Kalmık bütün bu resimleri müzelerden, hususî koleksiyon sâhiblerinden (Hasan Tahsin Parsadan, Salâh Cimoz), eski eser alım satımı ile meşgul ticârethânelerden tam bir yıllık sıkı bir tâkib neticesinde elde edebilmişdir..».

14,5 21,5 eb'adında bir kâğıda basılmış 184 sayfalık eser sekiz bölüme ayrılmışdır, fihristi aynen alıyoruz :

1. Âile.

Evlenme, görücü, nikâh cemiyeti, yüz yazısı, düğün, doğum, lohusa yatağı, çocuklar için kullanılan ilâçlar, kırk hamamı, lohusaya getirilen hediyeler, ninni, nazar takımı, çocuğun diş çıkarması ve yürümesi, yürümesi, çocuğun konuşması ve sakatlıkları.

2. Mekteb.

Mektebe başlama, okunan ilâhiler, cami dersleri, mekteb seyircileri ve kapama, yağmur duası, sünnet düğünleri.

3. Esnaf.

Lonca teşkilâtı, esnaf teferrücleri, çırak çıkar-

ma ve peştemal kuşatma, ahi teşkilâtı, özbekler tekkesi, oyuncu loncaları kahvesi, avârız sandıkları.

4. San'atlar ve Meslekler.

Meşhur hattatlar, kâğıt, ebrû, tezhib ve minyatür, çinicilik, ortaoyunu sanatkârları, kalemtıraşcılar, karagöz, hayal perdesi, hayal tasvirleri, meddahlar, cambazlar, hokkabazlar, pandomimacılar, palyaço, ilk tiyatro, balıkcılık, kuşculuk ve avcılık, pâdişahların av merâkı, Mehter - Türk bandosu, eyyâmı âdiye gülbangi, cenk gülbangi, tepme keçeciler, basmahâne, çiviciler, Üsküdar çatmahânesi, okculuk.

5. İctimâî Hayat.

Hıdırellez günü, helva sohbetleri, iftar âlemleri, ramazan geceleri, ramazan eğlenceleri, şeker bayramı, bayram yerleri, salıncaklar, dönme dolaplar, atlı karınca, çekçek arabası, muharrem, nevrûziye, ârifâne ziyâret, esnaf düğünleri, semâî kahveleri, oyunlar, sürre alayı, ahkâmlar, cenâze selâsı, hacı tehniyesi, zevrak ve ferâşiyet, eski ilâçlar.

Solda bir kızın ev kıyâfeti, eteği dantelli dörtpeşli entâri; sağda, Avrupa tarzına girmeden son eski gelin kıyâfeti. (Müsâhibzâde'nin eserinde E. Kalmık'ın resimlerinden.)

6. Kıyâfet.

Giyim kuşam, ferâce ve yaşmak, fes.

7. Çarşılar, Hanlar.

Sahhaflar, Simkeşhâne, Örücüler, İğneciler, Sandal Bedesteni, Kalpakcılar, Kürkcüler, Kaytancılar ve Düğmeciler, Fermeneciler, Zenneciler, İç Bedesten, Mengeneciler, Mercan Terlikleri, Kuyumcular, Mahfazacılar, Sorguççular, Yazmacılar, Misk Yağcılar, Okcularbaşı, Marpuççular, Ketencilerkapusu, Kılıçcılar, Dökmeciler, Kantarcılar, Uzunçarşı, Tesbihciler, İmâmeciler, Takatukacılar, Tarakcılar, Kaşıkcılar, Kuru Yemişciler, Meyvahoş, Nalburlar, Urgancılar, Çömlekciler, Simitci Çörekçi Börekçi, ve Boğaçacılar, Gözlemeciler, Paçacılar, Taşçılar, Pul Şişeciler, Eyyub Oyuncakcıları, Mumhâne, Kürekciler, Makaracılar, Yelkenciler, Lüleciler, Hanlar, Bekâr Odaları

8. Boğaziçi Sâhilleri.

Boğaziçi, Rumeli sâhili, Anadolu sâhili, Küçüksu ve Göksu, Çengelköy, Siyavuş Paşa Köşkü, Yalı Köşkü, İstanbulun meşhur suları, Boğaziçi hayatı, Pazarkayıkları.

Bu fihrist küçük boyda 184 sayfaya sığmayacak kadar genişdir, bundan da Müsâhibzâdenin bu kıymetli eserinde çok noksanlar bulunacağı âşikârdır, fakat unutmamalıdır ki himmet sâhibi üstad bu eseri hazırladığı zaman yaşı yetmişini aşmış bulunuyordu, noksanlar da, ve bazı büyük hatâlar da elbet ki hoş karşılanmalıdır. Bizim bu kaydimiz de büyük yazara vesîlei rahmet olsun. Eseri tezyin eden ve Ercümend Kalmık'ın usta elinden çıkmış olan resimler hem güzel, hem de bir vesika olarak faydalanılacak değerdedir.

ESKİ KASABLAR SOKAĞI — 1934 Belediye Şehir Rehberine göre Fâtih Kazâsının Fener Nâhiyesinin Balat Kabataş Mahallesi sokaklarından; Ferruhkâhya sokağı ile Mahkemealtı caddesi arasında uzanır (1934 B.Ş.R. Pafta 8/112); yerine gidilip şu satırların yazıldığı sıradaki durumu tesbit edilemedi (Temmuz 1968).

ESKİ KAVAFLAR SOKAĞI — Eyyubun Eyyubsultan Mahallesi sokaklarından; Kalenderhâne Caddesi ile Camîikebir Caddesi arasında bir aralık sokakdır. (1934 Belediye Şehir Rehberi, pafta 9/117). 1953-1954 arasında istimlâk edilerek meydana katılmışdır. (Eylül 1967). Eyyubluların anlattığına göre bu sokakda 1 berber, 1 şekerci, 1 kebabcı ve 1 kahvehâne varmış; Kalenderhâne Caddesi ile olan kavuşağı başında da bir çeşme bulunuyormuş (Eylül 1967).

Hakkı GÖKTÜRK

ESKİ KERESTECİLER SOKAĞI — Üsküdarın Çarşıboyu semti yollarından; Doğancılar Caddesi ile Balaban Caddesi arasındadır (1934 Belediye Şehir Rehberi, Pafta 27); Doğancılar Caddesi tarafından gelindiğine göre bir araba geçecek genişlikde asfalt döşeli kısa bir yoldur; 2 kereste mağazası, 1 mozayik îmâlâthânesi, 1 dokuma atölyesi, 1 gazete bâyii ve 3 kapalı dükkân vardır; Balaban Caddesi kavuşağında köşesinde 1 kahvehâne ile 1 inşaat malzemesi ve taahhüd işleri yazıhânesi bulunmaktadır; kapu numaraları 1-17 ve 2-10 dur (Ağustos 1967).

Hakkı GÖKTÜRK

ESKİKOLLUK SOKAĞI — 1934 Belediye Şehir Rehberine göre Samatyanın Hacıhüseyinağa Mahallesi yollarından; Büyükkuleli ve Şarap sokakları ile Samatya caddesi arasında uzanır (1934 B.Ş.R. Pafta 11/59). Bir araba geçecek genişlikde, paket taşı döşelidir, ikişer katlı ahşab ve kâgir binâlar arasından geçer, kapu numaraları 1-25 ve 2-22 dir; Samatya Caddesi kavuşacağı başında 1 ekmek fırını vardır; 1 terzi, 1 kese kâğıdcı, 1 sobacı, 1 kunduracı dükkânı vardır (aralık 1966)

Hakkı GÖKTÜRK

ESKİNONAK SOKAĞI — 1934 Belediye Şehir Rehberine göre Beşiktaş Yıldız Mahallesi yollarından; Sinanpaşa Mescidi Sokağı arasında uzanır; Hasırcıveli Sokağı ve Döngel Sokağı ile kavuşakları vardır (1934 B.Ş.R. Pafta 20/177). Sinanpaşa Mescidi Sokağı tarafından gelindiğine göre bir araba geçecek genişlikde bir sokakdır; bozukca kabataş döşelidir; 2-3 katlı ahşab ve kâgir binâlar arasından geçer, Döngel Sokağı ile olan kavuşağında dik bir yokuş. Kapu numaraları 1-61 ve 2-54 dür (Temmuz 1966).

Hakkı GÖKTÜRK

ESKİMAHKEME SOKAĞI — Üsküdarda

Çarşıboyu yollarından; Gültenhatun Sokağı ile Hâkimiyeti Millîye Caddesi arasında uzanır, Mahkeme Sokağı ile kavuşağı vardır. (1934 Belediye Şehir Rehberi, Pafta 27 İmrahor); bir araba geçecek genişlikde paket taşı döşeli bir yoldur. Taş merdivenle çıkılır eski taş bir binânın eski Üsküdar Mahkemei Şer'iyesi olduğu söylenir, bu satırların yazıldığı sırada bu binâda bir marangoz atölyesi bulunuyordu. 1 terzi, 1 berber, 1 doğramacı, 1 demir işleri - mobilyacı vardır. Üsküdar Eser Spor Kulübünün lokali de bu sokaktadır (Ağustos 1967).

Hakkı GÖKTÜRK

ESKİ MUTAFLAR SOKAĞI — Fâtih Kazâsı, Merkez Nâhiyesinin Sinanağa, Kirmasti ve Hüsambey mahalleleri arasında sınır yoludur; Bozdoğan Sukemerinin kuzey - batı başından Ârifzâde Sokağına doğru uzanır; Refah, İmam Niyâzi ve Kırbacı sokakları ile dört yol ağzı yaparak kesişir; Suluhan Sokağı, Serdar Sokağı, Fâtih Türbesi Sokağı, Tezgâhcılar Sokağı, Turşucu Halil Sokağı ile kavuşakları vardır (1934 Belediye Ş. R. Pafta 6/65, 94,95).

Bozdoğan Kemeri tarafından gelindiğine göre üç araba geçebilecek genişlikde, ikikenarı yaya kaldırımlı, paket taşı döşeli, az meyilli bir yol olup, bir kaçı ahşab, çoğu beton büyüklü küçüklü ve altlarında dükkânlar bulunan ev ve apartımanlar arasından geçer, bir çarşı boyudur: 2 esbab temizleme evi, 3 terzi 1 saraç, 1 galeta fırını, 1 mobilya atölyesi, 3 bakkal, 2 berber, 2 kahvehâne, 1 tuhafiyeci, 1 garaj, 1 mücellid, 1 kasab, 2 kunduracı, 2 oto elektrik tâmirhânesi, 1 pasta - tatlı imâlâthânesi, 1 aşçı, 1 köfteci, 1 kömürcü vardır; kapu numaraları 1 - 47 ve 2 - 46 dır. 1934 Belediye Şehir Rehberinde adı sokak, aslında işlek bir caddedir (Nisan 1967).

Hakkı GÖKTÜRK

ESKİNİŞANCI CAMİİ — Halk ağzında Tevkiîcâfer Camii diye de anılır. Sultan Selim civârındadır; 1934 Belediye Şehir Rehberine göre Tevkiîcâfer Mahallesinde Mesnevîhâne Sokağı ile İsmâilağa Caddesi kavuşağındadır (1934 B.Ş.R. Pafta 8 de 103).

Bu satırların yazıldığı 1947 Ağustosunda dört duvardan ibaret kalmış bir harabe idi. Bu cami hakkında Hadikatül Cevâmideki malûmat şudur :

«Bânisi Nişancı Cafer Çelebidir ki, Anadolu Kadıaskeri iken katlolunmuştur. Şehadetine tarih budur :

Vah gitti bu cihandan Cafer
920 (M. 1514)

«Mescidde medfundur. Minberini Beyani Ahmed Efendi vazeylemiştir ki Üsküdardan mâzulen 1075 (M. 1664 - 1665) tarihinde vefât edip Edirnekapısı haricinde medfundur. Bânisinin biraderi Mehmed Sait Efendi camiin yakınındaki mektebinde medfundur, 922 (M. 1516). Camii mezkûrun mahallesi vardır.»

Yukarıda tesbit edilen ziyaret tarihinde görülen manzara şu idi :

Cebhede duvarının sağında bulunan ve kesme taştan yapılmış olan minaresi, kaidesi üstüne kadar yıkılmıştır. Cami, üç sıra tuğla bir sıra kesme taştan yapılmıştır. Mermer silmeli kapısının üstündeki kitâbesi şudur :

(Ortada Abdülmecidin tuğrası)

Hazreti Abdülmecid Hânı adâlet küsterin
Fahrider ukbâde eslâfile ceddi emcedi

Dâim âbâd etmede dünyayı sa'yi ciddiye
İşte ma'mur etti ezcümle bu viran ma'bedi

Vakfı yok bir hayreder yok mahşere kalmıştı iş
Yapmasa şâhi cihan kimdir yapan bu mescidi

Nasri dâimle müeyyed eyle ya Rab dâimâ
Hem dahi hoşnud kıl ruhi şerifi Ahmedi

Geldi kutub üçlerle târihin Murada dediler
«Lütfla Abdülmecid Han yaptı a'lâ mescidi»

1258 (M. 1842)

Bu kitâbe gösterir ki, Eski Nişancı camii Abdülmecid zamanında tecdiden tâmir edilmiştir; camiin bu hali harabiye düşmesi son yirmi yıllık bir maziye dayanır; yanında bulunan medrese de yer ile bir yıkılmış, hiç bir iz kalmamıştır. İsmâil ağa caddesi üzerinde klâsik üslûbda kitâbesiz ve susuz bir çeşmesi vardır. Camiin mihraba nazaran sağ duvarı yanında bulunan mezarlığı da pek perişan bir halde idi. Büyük bir çitlenbik altında bânisine atfedilen kabir, kitâbesiz iki büyük köfeki taşından ibâret idi. Harab camiin içine gecekondu evleri ile yerleşen iki aile, burasını, erazil

makulesinin fuhuş yatağı olmaktan kurtarmış bulunuyordu. Medrese arsası da gecekondular ile donanmıştı.

ESKİ ODALAR — Fetihden hemen sonra yapılmış İstanbuldaki ilk yeniçeri kışlasının adı; zamanımızda Şehzâdebaşı denilen semtde Şehzâde Camii ile camiin karşısındaki dükkân ve binâların yerinde idi. Önceleri, yapıldığı tarihden Kanunî Sultan Süleyman devrine kadar «Yeniçeri Odaları» veyâ sâdece «Odalar» ismi ile anılmış, Kanunî zamanında Aksarayda yeni ve büyük bir yeniçeri kışlası yapılınca eskisine Eski Odalar, yeni kışlaya da Yeni Odalar adı verilmişdi. Aşağıdaki satırları R. E. Koçu'nun «Yeniçeriler» ismindeki eserinden alıyoruz :

«İstanbul fethedilinceye kadar Anadoluda taht şehri olan Bursada, ve Rumelinde büyük bir ordu merkezi olan Edirnede Yeniçeriler için yapılmış kışlalardan zamanımıza hiç bir iz kalmamıştır.

«Bursa kışlası İstanbulun fethi ile ehemmiyetini kaybetmiş, Anadolu ve Rumelindeki kalelerde olduğu gibi, Hisar içinde bırakılan bir miktar muhafız yeniçerilere bir kaç oda - koğuş yapılmış olacaktır. Fakat Edirne kışlası, Rumeli seferleri münasebeti ile ehemmiyetini dâimâ muhafaza etmiştir.

«İstanbuldan sefere çıkan Türk ordusunun İstanbul - Edirne arasındaki yürüyüşü geçid resmî gibi bir şeydi, hakikî sefer yürüyüşü Edirneden yola çıkarken başlardı; eyâlet askerleri orduya Edirneden itibaren muayyen konaklarda iltihak ederdi, ve ordu sınıra doğru bir çığ gibi büyüye büyüye ilerlerdi.

Onyedinci ve onsekizinci asırlarda Dördüncü Sultan Mehmed, Üçüncü Sultan Süleyman, İkinci Sultan Ahmed ve İkinci Sultan Mustafa devamlı suretde Edirnede Oturmuşlardı; bu bakımdan Edirnenin büyük yapılarından biri de Yeniçeri Kışlasının olacağı âşikârdır; hiç tereddüd etmeden Edirne kışlasının, İstanbulda olduğu gibi Vakayi Hayriyede yıktırılmış olduğunu söyleyebiliriz.

«Yeniçerilerin İstanbuldaki ilk kışlası fethin hemen tezine, bugün Şehzâdebaşı dediğimiz yerde kârgir binâlardan mürekkeb olarak yaptırılmışdı, kışlanın adı önceleri «Yeniçeri Odaları» veyâ sâdece «Odalar» idi. İkinci Sultan Bayazıd zamanında tarihimize «Küçük Kıyâmet» diye geçmiş olan müthiş zelzelede İstanbulun binlerce yapısı arasında Yeniçeri Odaları da yıkılmış, bu fâciâdan sonradır ki büyük şehir bir ahşab belde hâlinde ihya edilirken Yeniçeri Odaları da ahşab olarak yapılmışdı.

«Kanunî Sultan Süleyman en sevgili oğlu Şehzâde Mehmed'in beklenmedik ölümü karşısında büyük acısının tesellisini, ayrıca güzelliği ile de meşhur olan bu prensin adına bir cami yaptırmada aramış, şehrin göbeği olan yerde Yeniçeri Odalarının büyük bir kısmını yıktırtmış, yerine Mimar Sinana Şehzâde Camii dediğimiz san'at şaheserlerini koydurmuştu; yeniçerilere de Aksarayda ahşab veya yarı ahşab yeni ve büyük bir kışla yapılmıştı. Ondan sonradır ki eski kışlanın Şehzâde Camii karşısında hâtıra olarak muhafaza edilen kısmına «Eski Odalar», Aksaraydaki yeni kışlaya da «Yeni Odalar» adı verilmişti. B. : Ağa kapusu, cild 1, sayfa 245; Yeniçeriler; Yeni Odalar)

«Eski Odaların da, Yeni Odaların da plânlarını dış ve iç manzaralarını bilmiyoruz. Yıllar boyunca devlet arşivinde çalışmış ve millî kütüphânemize «Kapukulu Ocakları» adındaki büyük eserini koymuş hediye etmiş Ord. Prof. İsmâil Hakkı Uzunçarşılı da bu kışlaları berrak bir şekilde târif edemiyor.

«Biz bu kışlaları en çok iki katlı büyük, kervansarayları andıran yapılar tahayyül ediyoruz.

«Uzunçarşılı bir yeniçeri kanunnâmesine dayanarak Şehzâdebaşındaki Eskiodaların 47 ocaklı oda (koğuş) 55 kerevet, 21 çardak, 1 tekke, ve 26 ahırdan, Aksaraydaki Yeniodaların da 368 ocaklı oda, 130 çardak, 69 ocaklı kerevet, 90 tâlimhâne, 20 köşk, 4 tekke - mescid ve 158 ahırdan mürekkeb olduklarını yazıyor. Bu rakamlara göre Aksaraydaki Yeniodaların Eski Odalara nisbetle çok büyük bir kışla olduğu meydandadır.

«Burada şâyânı dikkat olan kışlalarda hamamdan bahsedilmemesidir. Uzunçarşılı bu

nokta üzerinde hiç durmuyor, bizce çok mühimdir.

Kanunî zamanında İstanbulda büyüklü küçüklü ikiyüze yakın çarşı hamamı vardır, ve sâdece Aksaray ve civarında ve iki yeniçeri kışlası arasında ondan fazla hamam bulunmaktadır, fakat yeniçerilerin bu çarşı hamamlarına gittikleri, para ile yıkandıkları asla düşünülmez, en küçük mirî bir yapıda hamam inşası unutulmamışken bu iki yeniçeri kışlasında hamam yapılmamış olması aklın kabul edeceği bir şey değildir. Nitekim Eskiodaların hemen yanı başında Acemioğlanlar Kışlasının hamamı bugün İstanbulda yeniçerilik hâtırasını taşıyan tek binâ olarak hâlâ durmakta ve acemioğlanı adından bozma «Acemoğlu Hamamı» adı ile bir çarşı hamamı olarak işletilmektedir. (B.: Acemioğlanlar Hamamı, cild 1, sayfa 188). Eski Türk Müslüman hayatında hamam yalnız âdî kir gidermek için değil, dinî yönden temizlik için de önemi çok büyük bir yapıdır. İçinde bekâr uşağı binlerce yeniçerinin yatıb kalkacağı koca bir kışlanın hamamsız olacağı aslâ varid değildir. Eski Odaların yapıları arasına rahat rahat bir büyük hamam ekleyebiliriz.

«Yeniçeri ortaları (taburları) kışlalardaki oda-koğuşlara sıra numaralarına göre yerleştirilmemişti. Ord. Prof Uzunçarşılı güzel bir fıkra nakilediyor: Kışlanın en güzel yeri niçin falan ortaya verildi, yahut en kasvetli köşeyi neden bize verdiler? diye asker arasında kırgınlığa, hasede mâni olmak için Eskiodaların yapısı bittiğinde ortaların ustaları (aşcıbaşıları) arasında bir koşu yarışması tertip edilmiş, önden gelenler en güzel odaları kapmışlar, geri kalanlara da kasvetli koğuşlar kalmış. Yeniodalar yapıldığı zaman da aynı usul tatbik edilmiş, olacaktır.

«Kışlalardaki bütün odalar hasır döşeli idi, hasırlar mirî hasırhânede yapılır idi. Odaların kilim, halı, minder, yastık, pencere ve kapu perdeleri gibi sâir döşemesi orta sandığının parası ile yapılırdı. Efrad yataklarını da kendi keselerinden yaptırırdı. Yeniçeri yevmiyesi bütün bu ihtiyaçları karşılayacak derece idi, acemî nefere de ortası sandığından ikrazda bulunulurdu.

«Döşek yere serilirdi, sabahleyin namaza kalkarken devşirilip yüklüğe kaldırılırdı.

«Orta mutbaklarında et aşı, pilâv ve hoşaf için üç kazan ve kifayet edecek sayıda diğer bakır takımı mirîden verilirdi, ve hepsi mirî malı olarak damgalı idi.

«Her ortanın mutbağında belli günlerde yapılan birşey meşhurdu; bunlar an'aneleşip kalmışlardı, meselâ falan ortanın Hıdırellezde kuzu büryanı, filân ortanın da Muharremde aşûresi, yâhut şu ortanın her zaman için peynirli pidesi methedilirdi; ve o günlerde yahut icap etdikce sadırazama, vezirlere, yeniçesi ağasına gönderilir, karşılığında verenin, alanın şânına lâyık bahşiş toplanır, bu bahşişler de orta sandığının gelir kaynaklarından birini teşkil ederdi.

«Meselâ Eskiodalarda oturan 61. cemaat ortasının mutbağında her zaman için gayet nefis şerbetler yapılırmış. Bir yaz günü bu ortanın bir neferi kendi nefsi için özene bezene bir bardak şerbet yapmış, tam içeceği sırada devrin haşmetli pâdişâhı Sultan Süleyman atlı olarak kışlanın önünden geçmiş, geçerken de kışla kapusunda selâmına duran yeniçerilere hal ve hatır sorarak iltifatta bulunmuş, bunu fırsat bilen o nefer de nefsi için hazırladığı şerbeti pâdişaha sunmuş, Sultan Süleyman garip gencin hatırını hoş etmek için şerbeti alıp içmiş ve gaayetle beğenmiş:

— Sarayımda böyle şerbet içmedim, demiş, boşalan bardağı altınla doldurup sahibine iade etmiş.

«Bu vak'adan sonra Eskiodalarda 61. cemaatlilerin şerbeti meşhur olup pâdişahların yolları bu kışla önüne düştüğünde durup bir bardak şerbet içmeleri de an'ane olarak kalmış.

«Kışlada ortalara ayrılmış kısımların ana giriş kapuları üstündeki fenerlerde, içeride taşlıklarda ve ayakyolları dehlizlerinde bezir yağı kandili, koğuşlarda zeytinyağı kandili, yağmumu; tekke-mescitlerde de zeytinyağı kandili ile balmumu yakılırdı. Mum, mirîden verilir ve haftalık ihtiyaç olarak dağıtılırdı...» (R. E. Koçu, Yeniçeriler)

Eski Odalar 8000 binânın yandığı 1169

büyük Cibâli Yangınında ve İstanbulun geçirdiği en büyük ateş âfetlerinden biri olan yine büyük bir Cibâlî yangınında tamâmen yanmışdı. B.: Cibali Yangınları, cild 7; sayfa 3554).

Câbî Said Efendi vekaayinâmesinde hicrî 1217 - 1218 (M. 1802 - 1803) yıllarına âid şu kayıd koğuşları Eski Odalarda olan 61. Ortanın yukarda yazdığımız şerbet rivâyetini teyid etmektedir: «.. Eski Odalar tâmir olundu, 61. Ortanın kapusu üzerindeki pâdişahlara mahsus olan köşk müceddeden inşâ olundu».

Müverrih Cevdet Paşa 1826 da ocağın kaldırılmasından sonra Eski Odaların yıktırılmasını şöyle kaydediyor: «.. Yeniçerilerin İstanbulda iki büyük kışlaları vardı; Aksarayda Et Meydanındaki Yeni Odalar vak'a günü yandı, Şehzâde Camii karşısında Eski Odalar denilen kışla da vak'adan bir kaç gün sonra yıkdırılarak yeri evler ve dükkânlar inşâ olunmak üzere Sultan Ahmed vakfına katıldı..»

ESKİ OSMANİYE SOKAĞI — 1934 Belediye Şehir Rehberine göre Fâtih kazâsının, Karagümrük Nâhiyesinin Dervişali Mahallesi sokaklarından; Karagümrük - Vefâ stadyomu (Çukurbostan) arkasında Kurtağa Çeşmesi sokağı ile Kasım Odaları sokağı sırasında bir aralık sokakdır (1934 B.Ş.R. pafta 7/108); yerine gidilip şu satırların yazıldığı sıradaki durumu tesbit edilemedi (Temmuz 1968).

ESKİ OSMANLI SOKAĞI — Şişlinin Mecidiye Köyü yollarından; Âbidei Hürriyet Yolu ile Kırmızıgül Sokağı arasındadır; Kervangeçmez Sokağı ile dört yol ağzı yaparak kesişir; Ardıç Sokağı, Muhtar Şevki Sokağı, Çiğdem Sokağı, Zertop Sokağı ile kavuşakları vardır (1934 Belediye Ş.R. Pafta 18/Mecid.). Âbidei Hürriyet Caddesi tarafından gelindiğine göre bir araba rahat geçecek genişlikde paket taşı döşeli, sağa bir kavis çizer, kâgir beton evler ve apartımanlar arasından geçer; Özel bir Biçki - Dikiş Yurdu (Fikriye Dündar), Mecidiye Köyü Hamamı, 1 kahvehâne, 1 kasab, 3 bakkal, 1 manav, 1 marangoz vardır. Mecediye Köyü Emniyet Komiserliği de bu sokaktadır; kapu numaraları 1 - 27 ve 2 - 44 dür (mayıs 1967).

Hakkı GÖKTÜRK

ESKİ PARMAKKAPU SOKAĞI — Galatanın Hacımimi Mahallesi yollarından; Kaval Sokağı ile (Yeni Kemeraltı Caddesinin devamı) Galata Mandırası Sokağı arasında uzanır (1934 Belediye Ş.R. Pafta 15/135). Galata ile Tophâne arasında genişletilen yeni asfalt yoldan gelindiğine göre önce 18 basamak merdivenle çıkılır, üst kısmı bir araba geçecek genişlikde kabataş döşelidir, 3 - 4 katlı kâgir yapı evler arasından geçer. Sekenesi çoğunlukla gayri müslimdir. I kahvehâne ve 1 tornacı atölyesi vardır, kapu numaraları 9 - 15 ve 6-16 dır (Nisan 1967).

Hakkı GÖKTÜRK

ESKİ PAZAR SOKAĞI — 1934 Belediye Şehir Rehberine göre Kadıköyünde vapur iskelesi ile Kadıköyü - Haydarpaşa Caddesi arasında uzanan rıhtım boyunun adıdır; Kadıköy hal binâsı önünden geçen kısmı bir sokak, hattâ caddemsi bir sokak görünüşündedir, geri kalan her iki başındaki büyük kısmı sokakdan ziyâde meydanımsı açıklıklar manzarasındadır.

Günün erken saatlerinden geç vakitlere kadar kalabalık, sesli, hareketli, renkli bir yoldur, kendine has hüviyetde bir pazar yeri, bir çarşı boyudur. İki parçadan mürekkebdir diyebiliriz, birinci kısmı Kadıköy Vapur İskelesi ile Kadıköy Araba Vapuru İskelesi arası; günün muhtelif saatlerinde şunlar görülür:

Yer yer otobüs durakları; motorlu kayıklarla gelerek Vapur İskelesi yanında rıhtıma yanaşan ve seyyar bir balıkpazarı kuran balıkcılar, onların çığırtkanlıklarının avaz avaz yükselen sesleri; lahmi acinciler, simitciler; seyyar köfteciler, sucular ve onların sesleri; İzmit - Adapazarı - Gölcük otobüslerinden bir kısmı ve onların çığırtkanları; rıhtımda Kadıköy - Haydarpaşa arası dolmuş sandalları ve sandalcıları; rıhtıma yanaşan kömür veyâ kum gemileri, onların boşaltdığını alıp götüren kamyonlar, kum veyâ kömür boşaltan arabalı - motorlu vinçler, daha eski zamanlarda yarı çıplak soyunmuş kömür veyâ kum amele - hammalları; Hal binâsı önünde iş bekleyen cenâze arabaları; Araba Vapuru İskelesi yanında iş bekleyen taksi otomobiller; bu iskelenin önünde gazeteciler ve yine bir sürü yiyecek satan

sayyar esnaf; bu iskeleden sonraki rıhtıma yanaşan soğan, patates, kavun - karpuz gemileri, rıhtıma yığılmış çuvallar, rıhtımda kurulan kavun - karpuz sergisi; iş bekleyen kamyonlar, atlı yük arabaları; Kadıköy - Üsküdar dolmuş otomobilleri.

Şu satırlarda topladığımız Eski Pazar Sokağında, İstanbul halkının kılık kıyâfeti üzerine fazla dolaşmaya hâcet kalmadan bir saat içinde binlerce resim çekmek mümkündür (Temmuz 1968).

Mehmed KOÇU

ESKİ SALIPAZARI ÇEŞMESİ — «Fındıklı kurbinde Süheyl Bey Camiinin altında mâmur bir çeşmedir. Kesme taşdan yapılmış olan haznesinin yüzü mermerle kaplanmışdır. Ayna taşının iki tarafındaki sütunlar üzerine oturtulmuş beş beyitlik kitâbesinin tarih beyti şudur :

Fethiyâ ihyayi atşâna revan târihi tam
«Gel bu vâla çeşmei şâhîden iç mâi hayat»
1290 (M. 1873)

«Süheyl Bey Camiinin ve bu çeşmenin ilk bânisi Tersâne kethüdâlarından bir zâtin oğlu olup kendisi de deryâ beylerindendi. Yol genişletilirken yıkdırılan bu iki eser Sultan Abdülaziz tarafından yeniden yapdırılmışdır» (İbrâhim Hilmi Tanışık, İstanbul Çeşmeleri, II; 1945). Yerine gidilip bu satırların yazıldığı sıradaki durumu tesbit edilemedi (1968).

ESKİ SARAÇHÂNE SOKAĞI — Fâtih ilçesi merkez nâhiyesinin Sofular Mahallesi yollarındandır, Kıztaşı Caddesi ile Şehzâdebaşı ve Macar kardeşler Caddeleri arasında uzanır, Kâmil Paşa Sokağı ile dört yol ağzı yaparak kesişir (1934 Belediye Ş. R. Pafta 6/77); Kıştaşı Caddesi tarafından gelindiğine göre bir araba geçecek genişlikde, bozuk bir yol olarak başlar; sol tarafda Dülgerzâde Camiinin arka avlu kapusu vardır, ve susuz, metrûk Dülgerzâde Çeşmesi görülür. Kâmil Paşa Sokağını aşdıkdan sonra paket taşı döşeli bir yol olur; büyüklü küçüklü beton ve kâgir evler arasından geçer, sola bir dirsekle kırılarak Şehzâdebaşı ve Macar Kardeşler Caddelerine bağlanır; sağ tarafda Amucazâde Hüseyin Paşa külliyesi bulunmaktadır (B. : Amucazâde Hüseyin Paşa Külliyesi, cild 2, sayfa 792). 3 terzi, 2 bakkal, 1 döşemeci, 1 halı mağazası, 2 kahvehâne, 1 oto alım satım bürosu, 1 çizmeci, 1 emlâkci bürosu, 1 sobacı, 1 kunduracı, 1 oyun (langırt) salonu, 1 lokanta, 1 terkos - havagazı tâmircisi, 1 mâlî işler - muhâsebe bürosu vardır. İstanbul Umum Pazarcı Esnafı Derneği Merkezi bu sokakda, Kâmil Paşa Sokağı kavuşağı köşesindedir. Kapu numaraları 25 - 71 ve 2 - 42 dir (Nisan 1967).

Hakkı GÖKTÜRK

ESKİ SARAY, SARÂYİ ATİKİ ÂMİRE — İlk binâsı Fâtih Sultan Mehmed tarafından yaptırılmış İstanbulda ilk Türk sarayı; Bayazıd Meydanından Küçükpazar semti üstüne rastlayan bir noktaya kadar uzanan gaayetle geniş bir sâhada kurulmuş idi; XVI. yüzyılda Kanunî Sultan Süleyman kendi adına Süleymaniye Camii ile külliyesini bu sarayın bir kısım arâzisinin üstüne yapdırtmışdı, Eski Saray o tarihden sonra Süleymâniye ile Bayazıd arasında kalmış idi ki zamanımızda bu son parçasının arsası üzerinde İstanbul Üniversitesinin Tıb Fakültesi ile geniş avlusu bulunmaktadır.

Eski Sarayın binâları hakkında hiç bir bilgimiz yokdur. Yüksek avlu duvarları ile çevrilmiş, halk ve yabancı gözünden gizlenmiş olduğu için İstanbula gelmiş yabancı ressam seyyahlar tarafından uzakdan bir resmini yapmak imkânı bile bulunamamışdır. Eski Saraydan bir İngiliz ressamının çizgileri ile bilinen tek yapı, sarayın Bayazıd Meydanı üzerindeki âbidevî avlu kapusudur.

Fâtih Sultan Mehmede ikaametgâh olarak Eski Sarayın ilk binâları hicrî 858, milâdî 1454 yılında tamamlanmışdı. Sarayın şehir göbeğinde oluşu münâsib görülmemiş, şehrin boğaz ağzı karşısında bir burun teşkil eden köşesi, bir cihan imparatorluğunun sâhibi için en uygun saray yeri olarak seçilmiş, etrâfı «Sûri Hâkaanıî» adı verilen üzeri dişli bir kale duvarı ile çevrilip şehirden tecrid edildikden sonra içinde kalan geniş arâziye önce Çinili Köşk, sonra da bugün Topkapusu Sarayı dediğimiz binâlar mecmuasının Fâtih devri yapıları inşâ edilmişdir (B.: Çinili Köşk, cild 7, sayfa 4021; Topkapusu Sarayı). Çinili Köşkün yapıldığı hicrî 877 (M. 1472 - 1473) yılı Fâtih

Sultan Mehmedin şehir göbeğindeki sarayı terk ederek yeni sarayda oturmaya başladığı târih olarak kabul edilirse Eski Saray İstanbul fâtihine 19 yıl kadar ikaametgâh olmuşdur, ve 1472 - 1473 den sonra Sûri Hâkaanî içindeki binalara «Sarâyi Cedîdi Âmire», «Yeni Saray», şehir içindeki saraya da «Sarâyi Atik», «Eski Saray denilmişdir. Ve yine o târihden sonradır ki Yeni Saray, Osmanlı tahtının sâhibi pâdişah ile zevcelerinin, anasının ve evlâdlarının dâimî ikaametgâhı olmuş, pâdişahın kendi evlâdlarından gayri hânedânın erkek erkânı da Yeni Sarayda kendilerine tahsis edilen dâirelerde hürriyetleri tahdid edilmiş ve hizmetlerine verilen kimselerden gayrileriyle temasları men edilmiş olarak yaşamışlardır (B. : Pâdişah; Vâlide Sultan; Haseki; Şehzâde). Eski Saray da hânedanın diğer kadınlarına muhteşem bir mahbushâne, tecridhâne olmuşdur. Osmanlı tahtı sâhib değişdirdiği zaman, ölmüş yahud tahtdan indirilmiş pâdişahın anası, zevceleri ve kızları şahsî eşyâları ile Yeni Saraydan alınarak Beyazıddaki Eski Saraya götürülür, tahta çıkan yeni pâdişahın anası da Eski Saraydan alınarak Yeni Saraya «Vâlîde Sultan Alayı» denilen tantanalı bir törenle getirilirdi.

Eski Sarayın muhafazası ve hizmetleri için kurulmuş teşkilât, küçük ölçüde Yeni Sarayın teşkilâtının aynı idi.

Yüzyıllar boyunca Eski Sarayda geçen vak'alar bilinmiyor. Zamanımızda Topkapusu Sarayı Müzesi arşivinde bulunub henüz tedkik edilmemiş vesikalarla bir gün bu konuda bir şeyler öğrenilebilecekdi sanırız.

Târih kaynaklarımızda Eski Saray hakkında rastladığımız kayıdlar üç yangın vak'asından ibârettir :

Hicrî 1098 yılı zilkadesinin dördüncü perşembe günü (M. 11 eylül 1687) akşam namazı vaktinde haremden çıkan yangın beş saat sürdü, hayli yer yandı. Saray baltacıları, helvacıları ve aşçıları canlarını güçlükle kurtardılar. Devrin pâdişahı Dördüncü Sultan Mehmed'in anadan üvey küçük kardeşi Şehzâde Sultan Ahmedin (1691 de İkinci Ahmed unvânı ile pâdişah oldu) anası Muazzez Sultan (kocası Sultan İbrâhimin tahdan indirildiği 1648 yılından, 39 yıldanberi Eski Sarayda bulunuyordu) son derecede korkdu ve korkudan öldü (Silâhdar Tarihi, II).

Hicrî 1127 yılı şevvalinin birinci şeker bayramı günü (30 eylül 1715) saat 7 de (öğleden sonra) haremde Şehsüvar Kadının odasından çıkan yangın dört saat sürdü; ateşin çıkdığı dâire ile Dördüncü Sultan Murad Kasrı ile Horanda Hamamı ve Kiler denilen yere kadar pek çok yer yandı (Sultan Ahmed III. devri ki o zamanlar pâdişah devamlı olarak Edirnede oturuyordu; Râşid Tarihi, IV).

Hicrî 1138 yılı şevvalinin birinci şeker bayramı günü (2 haziran 1726) akşama doğru Eski Saray karşısında Baltacılar Kethüdâsının yeni yaptırmış olduğu evinden çıkan yangın ateşi saray duvarından aşarak avludaki otluğa, oradan da Baltacılar Koğuşuna sirâyet etti, ve bu koğuş tamâmen yandı.

Hicrî 1241 (M. 1826) da Yeniçeri asker ocağı kaldırılarak Asâkiri Mansûrei Muhammediye adı ile yeni ordu teşkilâtı kurulur iken Bayazıd ile Süleymâniye arasındaki Eski Sarayda bulunan hânedan kadınları Yeni Saraya, Topkapusu Sarayına nakledildi ve Eski Saray Seraskerlik Sarayı olarak ordu emrine verildi ve o tarihden sonra halk ağzında «Serasker Kapusu» diye anıldı.

Hicrî 1282 (M. 1865 - 1866) da saray olarak yapılmış ve çok karışık plânı olan binâlar yıkılarak yerine bugünkü binâ (Tıb Fakültesi, Üniversite Merkez binâsı) inşâ edildi.

ESKİ SARAYÖNÜ SOKAĞI — 1934 Belediye Şehir Rehberine göre Fâtih İlçesinin Samatya (Kocamustafapaşa) Nâhiyesinin Hacıhamza Mahallesi yollarından; Hacıhamza Mektebi Sokağı ile Saka Sokağı arasındadır, isimsiz bir aralık sokakla kavuşağı vardır ve üzerinde iki çıkmaz sokak bulunmaktadır, birinin adı İdâre Çıkmazıdır (Pafta 11/62). Bir araba geçecek genişlikde, kabataş döşelidir. Birer ikişer katlı ahşab ve kâgir evler arasından geçer; 2 bakkal dükkânı vardır, kapu numaraları 3-55 ve 2-44 dür (Nisan 1967).

Hakkı GÖKTÜRK

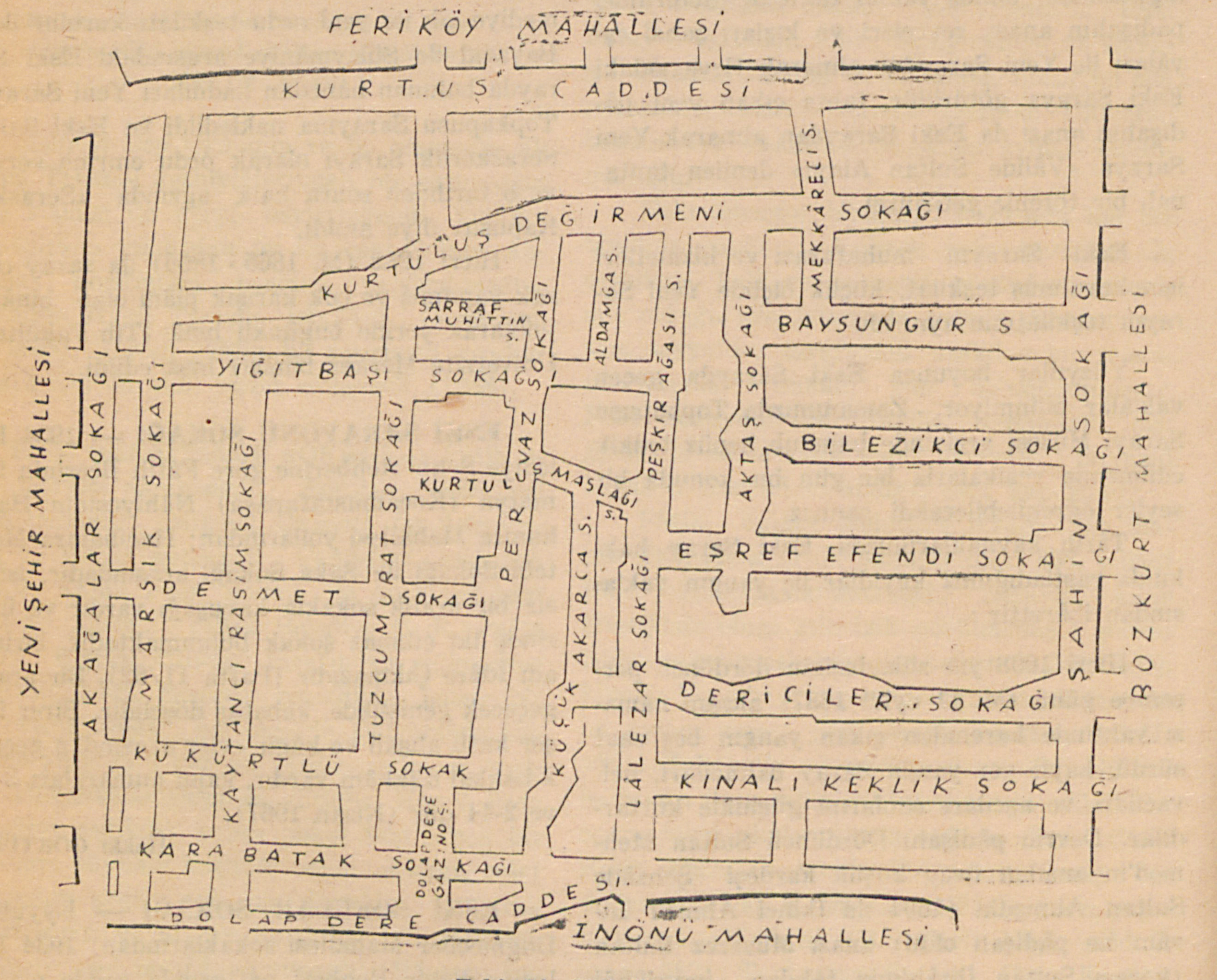
ESKİ SOFULAR SOKAĞI — Eyyubda Düğmeciler Mahallesi sokaklarından; 1934 Belediye Şehir Rehberi paftasında cadde olarak kaydedilmişdir; Eyyub - Nişanca Caddesi ile

Zekâi Dede Sokağı arasında uzanır; Sofular Çukuru Sokağı, Sofular Çıkmazı, Hanımoğlu Sokağı, Baba Haydar Kuyu Sokağı ve Ötlek Sokağı ile kavuşakları vardır (1934 B.Ş.R. pafta 9/121). Zekâi Dede Sokağı tarafından gelindiğine göre bir araba geçecek genişlikde, paket taşı döşeli dik bir yokuş olarak başlar. Birer ikişer katlı ahşab ve kâgir evler arasından geçer ki bu binâlar arasında 3 ve 5 katlı iki apartıman vardır. Sağ kolda çukurda kalmış bağçeli evler görülür; sol kolda da kesme taş ve tuğla ile yapılmış Kurukavak İsmâil Ağa Çeşmesi vardır. 1 fırça atölyesi, 2 bakkal dükkânı vardır; kapu numaraları 1 - 29 ve 2 - 96 dır (Eylül 1967).

Hakkı GÖKTÜRK

ESKİ ŞARK ESERLERİ MÜZESİ — İstanbul Arkeoloji Müzelerinin Mezopotamia, Anadolu, Suriye - Filistin ve Arabistan ve Mısırın eski eserleri koleksiyonlarının teşhir edildiği bölümü; Gülhâne Parkından Topkapu Sarayı Müzesine giden yol üzerinde, eski Sanâyii Nefîse Mektebi binâsındadır. Bu satırların yazıldığı sırada 1969 mekteb olarak yapılmış ve bu müzeye tahsisinden sonra da yıllarca öylece kullanılmış binâda, Arkeoloji Müzelerinin hâlen müdürü bulunan Necâti Dolunay'ın himmeti ile müze bünyesi için gerekli tâdilât yapılmakda idi, ve müze ziyârete kapalı bulunuyordu. Burada müzenin 1955 rehberine göre kayıd ve târifini doğru bulmadık, Şark Eserleri Müzesi adına atfı tercih ettik (B.: Şark Eserleri Müzesi; Sanâyii Nefîse Mektebi; Necâti Dolunay).

ESKİŞEHİR MAHALLESİ — Beyoğlu İlçesinin Taksim Bucağı mahallelerinden; Şişlinin Bozkurt ve Feriköy, Taksimin de Yeni-

Eskişehir Mahallesi
1934 Belediye Şehir Rehberinden

şehir ve İnönü mahalleleri ile çevrilmişdir; sınır yolları şunlardır : Şâhin Sokağı (Bozkurt Mahallesi ile), Kurtuluş Caddesi (Feriköy Mahallesi ile), Akağalar Sokağı (Yenişehir Mahallesi ile), Dolapdere Caddesi (İnönü Mahallesi ile). İç sokakları şunlardır: Marsık Sokağı, Kaytancı Rasim Sokağı, Tuzcu Murat Sokağı, Azak Sokağı (Feriköy Mahallesi ile müşterek), Dolapdere Gazino Sokağı, Pervaz Sokağı, Aldamga Sokağı, Küçükakarca Sokağı, Peşkirağası Sokağı, Lâlezar Sokağı (İnönü Mahallesi ile müşterek), Aktaş Sokağı, Mekkâreci Sokağı, Kınalıkeklik sokağı ile Dolapdere caddesi arasında isimsiz bir aralık sokak, Kurtuluş Değirmen Sokağı, Yiğitbaşı Sokağı, Demet Sokağı, Kükürtlü Sokak, Karabatak Sokağı, Sarraf Muhiddin Sokağı, Kurtuluş Maslağı Sokağı, Baysungur Sokağı, Bilezikci Sokağı, Eşrefefendi Sokağı, Dericiler Sokağı, Kınalıkeklik Sokağı (bu son beş sokak Bozkurt Mahallesi ile müşterekdir; 1934 Belediye Şehir Rehberi, Pafta 19/153).

Kurtuluş Değirmeni Sokağının adı değiştirilmiş, Sadri Maksûdî Sokağı olmuşdur.

Mahalle muhtarlığından aldığımız notlara göre bu mahallede 623 ev, 278 apartıman, 8 gecekondu, 74 arsa, 124 dükkân, 39 atöliye, 68 tâmirhâne, (otuzbeşi oto tâmirhânesi), 1 han, 9 hurdacı, 4 garaj, 3 eczâhâne, 1 plâstik sanayii atöliyesi, 1 esvab temizleme atöliyesi, 1 ekmek fırını, 1 sandoviç fırını, 2 dispanser, 2 banka şubesi (İş Bankası, Yapı - Kredi Bankası), Dolapdere Genclik Spor Kulübü, 1 cami (Kurtuluş Camii) vardır.

1960 sayımına göre mahallenin nüfusu 4390 kadın ve 4342 erkek olmak üzere 8732 kişi idi. 1965 sayımında ise bu nüfus 9336 kişiye yükselmişdir.

Hakkı GÖKTÜRK

ESKİŞİFÂHANE SOKAĞI — 1934 Belediye Şehir Rehberine göre Fâtih İlçesinin merkez nâhiyesinin Kirmasti Mahallesi yollarından, Testereciler Sokağı ile Mıhcılar Caddesi arasındadır (Pafta 6/95). Mıhcılar Caddesi tarafından gelindiğine göre bir araba geçecek genişlikde, paket taşı döşeli, iki kenarı yaya kaldırımlı hafif bir yokuş olarak başlar, bitimine yakın da yine hafif meyil ile inerek Testereciler Sokağına kavuşur, 2 - 4 katlı beton apartımanlar arasından geçer; 1 terzi, 2 mobilyacı atöliyesi vardır, kapu numaraları 3 - 27 ve 2 - 22 dir (Nisan 1967).

Hakkı GÖKTÜRK

ESKİ TAY ÇIKMAZI — 1934 Belediye Şehir Rehberine göre Galatada Arabcamii Mahallesinde Perşembe Pazarı Caddesindedir (1934 B.Ş.R. Pafta 15/130). Paket taşı döşelidir, sağ başında, kapusu caddede, kesmetaş ve ince tuğla ile yapılmış iki katlı eski bir han, sol başında da, altında üç dükkân bulunan kezâ aynı mimârî üslubunda Serpuşcu Hanı vardır; korunması gereken târihî yapılardır; çıkmazın geri kısmında da 4,5,7 katlı üç kâgir han vardır; Burla Birâderlerin deposu bu hanlardadır (Nisan 1967).

Hakkı GÖKTÜRK

ESKİTEPE SOKAĞI — 1934 Belediye Şehir Rehberine göre Boğaziçinin Anadolu yakasında Kuzguncuğun Sokaklarından, bu köyün gerisindeki doğu tarafında Delikoç ve Tomruk sokakları ile Baba Nakkaş Sokağı arasında uzanır mukavves bir yoldur, Ekinci Sokağı ile kavuşağı vardır (1934 B.Ş.R. Pafta 27). Yerine gidilip şu satırların yazıldığı sıradaki durumu tesbit edilemedi (Temmuz 1968).

ESKİ TÜL SOKAĞI — 1934 Belediye Şehir Rehberine göre Anadolu yakasında İçeren köyünün sokaklarından; yerine gidilip şu satırların yazıldığı sıradaki durumu tesbit edilemedi (Temmuz 1968).

ESKİ TÜRK SOKAĞI — Beşiktaş kazâsının merkez nâhiyesinin Ortaköy Mahallesi sokaklarından, Amıcabey Sokağı ile isimsiz bir yol arasında uzanır; Sarmacı Sokağı ve Ayaydın Sokağı ile dört yol ağızları yaparak kesişir (1934 B.Ş.R. Pafta 20/172). Amıcabey Sokağı tarafından gelindiğine göre bir araba geçecek genişlikde, kabataş döşeli bir yol olup birer, ikişer, üçer katlı ahşab ve kâgir evler arasından geçer ve bir bayıra dayanır; bu sokağın bitiminden Ortaköy ve etrafının çok güzel bir panoraması görünür. Sokağın sağ baş tarafında Cavid Ağa Camiinin sibyan mektebi avlu duvarı, Zekiye Sultanla Lala Kâmil Ağa vakfından mermer bilezikli ve demir çık-

rıklı bir kuyu vardır. Sokağın alt başında da yeni yapılmış bir çeşme vardır (Kasım 1967).

Hakkı GÖKTÜRK

ESKİ VÂLİDE CAMİİ VE KÜLLİYESİ — Üsküdarda, bu büyük kasabanın gerilerinde çevreye hâkim yüksek bir tepenin üzerindedir; kadimden beri «Vâlidei Atik» (Eski Vâlide) adı ile anılagelmişdir, semte de bu camie ve külliyesine nisbetle «Vâlidei Atik» adı verilmiş, semt ayrıca Toptaşı adını da taşımışdır. Külliye cami,medrese, dârüşşifâ, imâret, bir çifte hamam ve sibyan mektebinden mürekkebdir; İkinci Sultan Selimin zevcesi ve Üçüncü Sultan Muradın anası Nurbânû Sultan tarafından yaptırılmışdır, mimarı, devrin devlet başmimarı olan Koca Sinan Ağadır. Eski metinler arasında yalnız Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesinde bu cami «Orta Vâlide Sultan Camii» adı ile kaydedilmişdir, semti için de «Üsküdarda Atpazarı kurbinde» denilmişdir. Olabilir ki XVII. yüzyıl ortasında Üsküdarın atpazarı zamanımızda Vâlidei Atik, Eski Vâlide yâhud Toptaşı denilen bu semtde kuruluyordu. Evliyâ Çelebi'nin Orta Vâlide ismini neye nisbetle kullandığını bilemeyiz.

Hadikâtül Cevâmi «Vâlidei Atik» camii adı ile şu mâlûmâtı veriyor :

«Bâniyesi Nurbânû Sultandır. Evvelâ bir kubbeli olarak binâ edilmiş, Pîr Ali nam kimse mütevellisi oldukda iki tarafına ikişer kubbe ilâvet eylemişdir. Medresesi, dârülhadisi, dârülkurâsı ve imâret ve dârüşşifâ ve mektebi sibyanı ve misâfirin için hânı kebîri ve birer şerefeli iki minâresi ve şadırvan avlusunda höcreleri vardır. Tâkı dergâhında olan târihi budur :

Nurbânû o zâti pür ismet
Tarafı hayre eyeleyüb niyyet
İtti bu mâbedi lâtîfi binâ
Habbezâ rey'i ahsenü zîbâ
Eseri hassıdır bu hayri güzîn
Oldu tarih «Zehî bihişti berîn»
991 (M. 1583)

«Kurbinde olan çifte hamam (Vâlidei Atik Hamamı, Toptaşı Hamamı) ile Üsküdarda Vâlîdei Cedid kurbinde olan Yeşil Direkli Hamam (B.: Büyük Hamam, cild 6, sayfa 3281) ve Divan Yolunda meşhur çifte hamam (B.: Çenberlitaş Hamamı, cild 7, sayfa 3817) ve Langa Yenikapusu içindeki havuzlu tek hamam (B.: Havuzlu Hamam) bu camiin vakıflarındandır. Hayrat sâhibesi merhume sultan zevci İkinci Sultan Selimin Ayasofyadaki türbesinde medfûnedir (B.: Nurbânû Sultan), târihi irtilâli 991 zilkaadesindedir.

«Bu camii şerîfin şadırvan avlusundaki odaların birinde sâkin iken 1151 de 1738 - 1739 vefât eden Hazret-i Abdülkaadir Geylânî neslinden Şeyh Abdülkaadir El Hüseyni El Nakşibendi camiin son cemaat yerinde sağ tarafda mihrab ile müezzin mahfili kapusu ittisâlinde Hızır Aleyhisselâmı görmüş olduğundan (Hızır Makaamı denilen o yere) şu beyitler yazılarak asılmışdır :

Hazreti Hızrın makaamı oldu bu âlî makaam
Müstecâbüdda'vedir eyle duâya ihtimam

Hak erenler kutbil aktâbiyle bunda cem olup
Hem dahi Kırklar Yedilerle gelüb iki imâm

İşbu câyi pür safâda kıl teveccüh sıdk ile
Hak murâdın vire âlemde bulasın ihtirâm

El duâya kaldırınca cânü dilden iptidâ
Rûhi pâki Mustafâya vir selâtiyle selâm

Bahriyâ gel yüz sürüb de bunda kıl arzı niyâz
Ber murâd îde seni dâreynde ol Rabbül enâm

«Şeyhi mezkûr camiin mihrabı önünde medfundur. Küre emini Elhac İbrâhim Ağa bu camiin mütevellisi olduğunda camii tâmir ettirmişdir.

«Üçüncü Sultan Selim devrinde Nızâmı Cedid asker ocağı açıldığı esnâda bu camiin imâreti, dârüşşifâsı ve misâfirhânesi Nizâmı Cedid süvâri askerine kışla tâyin edilmişdi. Nizâmı Cedidi kaldırıldığında bir müddet muattal kalmış, ondört ay sonra Âlemder Mustafa Paşanın cihâdiye sekbanlarına kışla olup yine mamur olmuş, sonra (Yeniçeri Asker Ocağı kaldırılıp Asâkiri Mansurei Muhammediye kurulunca) asâkiri nızâmiyyei şâhâne süvârisine kışla olmak için tâmir ve tecdid olunmuşdur».

Tahsin Öz «İstanbul Camileri» isimli eserinde şunları yazıyor :

«Mimar Sinan eseri olan bu manzûme cami, medrese, daârülhadis, imâret, mekteb, tab-

bâne, dârüşşifâ ve hamamdan mürekkebdir, 1583 de yapılmışdır. Camiin plânı dik dörtgen olup mihrabı dışarıya çıkıntılıdır. Mâbed esâsında tek kubbeli ve etrafı yarım kubbelerle çevrili idi; mütevellî Pir Ali iki tarafa birer (ikişer) kubbe ilâve ettirmişdir. Son cemaat yeri, 6 sütuna müstenid 5 kubbeli olup önünde 22 sütun üzerinde ilâve bir saçak vardır. Şadırvan avlusunun üç tarafı 31 sütuna müstenid ve kubbelerle çevrili medrese odalarıdır. Çifte minârelidir. Çinileri renk ve desen itibâriyle nâdir eserlerdendir. Mahfil tavanı desenleri pek nefisdir, maalesef boyanmış olup asılları yer yer görünmektedir. Binâ emini Sâlih Efendi adında bir zat olup bâzı kaynaklar mimârının Dâvud veyâ Kurban Nasuh olduğunu yazar. Dârüşşifâ 14. sayfada izah edilmişdir (?)».

Hadikatül Cevâmiin kaydında da görülüyor, Nurbânî Sultan bu büyük camii ile külliyesinin yapısının tamamlandığı yıl ölmüşdür. Büyük hayratın Üsküdarda yaptırılması üzerine şirin bir halk rivâyeti vardır :

Vâlide Sultan Camiinin yeri için kesin bir karar verememiş; bir gece rüyâsında ak sakallı ve nurlu yüzlü bir ihtiyar : — Yaşmağını Beşiktaş İskelesinden esen rüzgâra bırak, camiini rüzgârın yaşmağı götüreceği yerde yap!.. der. Nurbânî Sultan da rüyasındaki bu işârete uyar, rüzgâr Vâlide Sultanın yaşmağını Beşiktaş İskelesinden alıp Üsküdarda Toptaşı Tepesine götürür. Aynı hikâye Üsküdarda Toptaşı civârında Kösem Vâlide Sultanın Çinili Camii için de söylenir (B.: Çinili Camii, cild 7, sayfa 4009).

Bu külliyenin bir Mimar Sinan eseri olduğunda en küçük bir şübhe yokdur. Tahsin Özün kaydettiği gibi mimar Dâvud Ağa ile Kurban Nasuh Ağanın isimlerinden de bahsedilmesi, devrin devlet baş mimarı olan Sinan Ağanın yetiştirmesi bu iki san'atkârın, yapıya nezâret etmiş olmalarından dolayıdır sanırız.

«Vâlidei Atik», Eski Vâlide adı XVII. yüzyıl ortasında Üsküdarda Mahpeyker Kösem Vâlide Sultanın Toptaşı civârında cami ve sair hayratını yaptırmasından sonra kalmış olacakdır; nitekim XVII. yüzyılda Üçüncü Sultan Ahmed'in anası Gülsüm Emetullah Vâlide Sultanın Üsküdarda yapdırttığı büyük camie de «Vâlidei Cedid», Yeni Vâlide Camii denilmişdir.

Eski Vâlide Camiinin mimârî bünyesinde ilk göze çarpan hususiyet, iç harem avlusudur; büyük camilerimizin iç harem avlularının bir duvarını camiin son cemaat yeri divarı teşkil ederken bu camide cami ve son cemaat yeri ve ruvakları iç harem avlusu içinde bir yapı olarak kalmış, avlunun dördüncü duvarı, iki parça hâlinde camii mihrab duvarı bitimlerinden kavramışdır.

İç avlu, dolayısıyla cami yüksek bir platform üzerine inşa edilmiş olup üç taraftan 31 sütunun taşıdığı, hafif sivri kemerlerle birbirine bağlanmış 40 kubbeden meydana gelmiş bir revak ile kuşatılmıştır. Beyaz mermerden baklava başlıklı sütunların taşıdığı bu revakların arkasındaki duvarlarda 34 penrece vardır.

Son cemaat yerinin önünde 18 sütunun ve ayrıca 4 direğin taşıdığı geniş ve yayvan bir saçak vardır. Son cemaat yeri, 6 sütunun hafif sivri, kemerlerle bağlanması ve üzeri beş kubbe ile örtülmüşdür. Bu sütunlar da beyaz mermerden olup başlıklar stalaktitlidir. Ayrıca giriş kapısının önüne rastlıyan kısım çapraz tonozludur ve diğer kuvvelere göre de biraz daha yüksek tutulmuş, böylece giriş iyice belirtilmiştir. Son cemaat yerinin dikkati çeken bir tarafı, pencere ve iki yandaki minârelerin kapıları üzerinde bulunan on adet çini panodur.

Camiin son cemaat yerine açılan giriş kapusu serapâ mermerdir; yukarda kaydedilmiş kitâbe bu kapunun üstündedir.

Dikdörtgen plânlı camiin üzeri merkezî bir kubbe ile örtülüdür. Kubbeyi ikisi serbest, dördü duvarlara bitişik altı paye taşımaktadır.

Giriş kapısının tam karşısına gelen, üzeri yarım kubbeli mihrap nişi dışarıya doğru bir çıkıntılıdır. Camiin iki yanında da ikişer kubbe ile örtülü yan kanatlar bulunmaktadır. İbâdet sahnının duvarlarında, üç sıra halinde açılmış pencereler ile içerisi gaayet bol ışıkla aydınlatılmıştır. Kubbe kasnağında da 18 pen-

cere vardır. Ayrıca kubbenin eteklerindeki stalaktitli bir kuşak da çepeçevre dolaşmaktadır. Merkezi kubbe, beş yarım kubbe ile desteklenmektedir.

İbâdet mekânı üç taraftan 32 tane, pek yüksek olmıyan sütunların taşıdığı bir galeri ile çevrelenmektedir. Mermerden düz alınlıkları taşıyan bu sütunlar baklava başlıklıdır. Girişe göre sağ taraftaki galerinin üzerine oturtulan hünkâr mahfili ise parmaklıklarla çevrilmiştir.

Mermerden minber gaayet güzel bir taş işçiliğine sahiptir. Ortasında iri madalyonları bulunan korkuluk levhaları geometrik motiflerle süsülüdür. Mermerden mihrab da stalaktitli olarak nihayetlenmektedir.

Bu camiin içerisinde Türk ağaç oymacılığının da en güzel örnekleri vardır. Bilhassa sedef kakmalı, sedef yazılı pencere kapakları, mahfil tavanları görülmeğe değer eserlerdir.

Eski Vâlide Camiinde Türk çini sanatının da en güzel örnekleri görülür. XVI yüzyılda zirvesine ulaşan Türk çiniciliğinin makbul rengi, parlak mercan kırmızısının en nâdide kabartma parçaları vardır.

Yukarıda da belirttiğimiz gibi son cemaat yerinde on çini pano bulunmaktadır. Bunlarda yaprak ve çiçek motifleri yazılar arasına ustaca serpiştirilmiştir, bordürler de firûze üzerine lâcivert, beyaz renklerdeki rûmi ve palmetlerden meydana gelmiştir.

Camii süsüleyen çini tezyinatının en güzelleri mihrab nişinin yan duvarlarındadır. Burada birbirinin eşi olan iki pano görülür. Bu panolar üzerinde içinden çiçekler taşan birer vazo görülür ki benzerlerine Rüstem Paşa Camiinde rastlamış. Mercan kırmızısı renginde biri büyük diğeri küçük lâcivert kartuşlar içerisine alınmış lâleler, karanfiller, yapraklar ve bahar çiçekleri dikkati çekmektedir. Ayrıca vazonun iki yanından fışkıran kahverengi dallar üzerindeki erik ve bâdem çiçekleri de bütün sathı boş bir yer bırakmamacasına doldurmaktadır.

Panolar üzerinden başlayarak mihrabın iki yanına kadar uzanan, son derece güzel bir yazı frizi vardır. Lâcivert zemine beyaz nesih bir yazı ile besmele, âyeti kürsî, fetih sûresi yazılmış, boş yerlere de küçük rozet çiçekleri ile yapraklar yerleştirilmiştir.

Büyük çini panoların bulunduğu pencerelerin çevresinde de beyaz zemine yeşil yapraklar, bahar çiçekleri, mavi ve mercan kırmızısından enginar çiçekleri ile rozetler sıralanmıştır.

Eski Vâlide Camii külliyesinin biri cami avlusunun hemen kuzeyinde diğeri de camiin doğusunda yol aşırı olmak üzere iki medresesi vardır.

Kuzeydeki medrese arâzi durumu dolayısıyla cami avlusundan daha alçak bir yerde inşâ edilmiştir; cami avlusundan medrese avlusuna 13 basamaklı bir merdiven ile inilir ve çapraz tonozlu bir kapıdan girilir. Medrese, ortasında bir şadırvanı bulunan avlunun üç taraftan da 19 medrese odası avlunun üç taraftan da 19 medrese odası ve bir dershâneden mürekkebdir.

Odaların önlerinde, baklava başlıklı mermer sütunların taşıdığı kubbeli bir revak vardır. Odalar kare plânlıdır ve ikisi sokağa biri de avluya bakar üç pencere ile aydınlatılmıştır. Ayrıca içlerinde birer ocak ve dolap nişleri bulunmaktadır.

Dershâne fevkaanîdir; medresenin kuzeyindeki sokağa doğru hafifçe taşkın olup yuvarlak kemerler üzerine inşa edilmiştir. Bu sokakdan medrese avlusuna beşik tonozlu bir dehliz ile dershâne altından geçilerek girilir.

Dershanenin önünde, çapraz tonozlu ve iki baklava başlıklı sütunun taşıdığı küçük bir revak vardır. Kare plânlı dershânenin üzeri sekiz köşeli kasnakda merkezî bir kubbe ile örtülmüşdür. Dershâne ikisi avluya, ikisi de sokağa bakar 4 pencere ile aydınlatılmıştır.

Camiin doğusundaki ikinci medrese ise dar bir sokak ile camiden ayrılmıştır. Bu medresenin cephesi sokak istikâmetine uymuş olduğundan muntazam bir plâna sahip bulunmamaktadır. Bir avlu etrafında sıralanmış 34 oda; bunların önündeki revak ve bir dershaneden ibarettir.

Eski Vâlide Camii külliyesininden olan

sibyân mektebi, büyük bir dershâne odasından ibarettir. Camiin güneyinden geçen sokak üzerindedir. İmaretde ise Toptaşı Cezaevi bulunmaktadır.

Erdem YÜCEL

ESKİ VÂLİDE SUYU — Eski Vâlide Suyu Hicrî 990 (M. 1582) yılında Üçüncü Sultan Muradın annesi Nurbânu Sultan tarafından Üsküdarda Toptaşındaki cami ve imâretleri için akıtılmış, zamanla yoluna, Üsküdardaki bir çok dinî ve sosyal tesislerin katma suları da bağlanmıştır. Eski Vâlide Suyu, bugün Üsküdarın târihi su tesisleri içinde en bakımlı olanlarından biridir.

Bu suyuna, esas olarak, üç yer kaynak olarak bildirilir. Bu menbâlardan maada, mecrasına katılan bir çok katma sularıla zenginleşen Eski Vâlide Suyunun günlük verimi bin metre kübü, Hamidiye menbâ suları kadar bir miktarı bulmaktadır.

Kaynaklarından bir kısmı Büyükçamlıcanın Çakal Dağı taraflarındaki vâdilerdedir. Buradaki menbâlardan toplanan suların mecrâsı civardan gelen bâzı katma suları da alır. Arâzinin uygunluğu ile delme mecrâ hâline geçen su yolu, Tantâvî çiftliğine doğru yönelir, burada önemli bir katma, Emetullah Valide Sultanın suyu yoluna katılır. Su yolu çiftlikten sonra tekrar delme mecrâ hâline gelerek Âlemdağı şosesine çıkarak Bulgurluya gelir; Ahmed Paşa Korusundan, civardaki tarla ve bağlardan geçerek Başmaslak denilen ufak bir su toplama yerine varır. Bu maslağa diğer iki kaynaktan gelen sular da akar. Bunlardan biri Yalnızservi denilen yere bir kilometre kadar bir mesafede bulunan ve eski su kayıtlarında Apostolun Çiftliği diye adı geçen bir çiftlik arâzisinden gelir. Üsküdarda Doğancılarda Dördüncü Sultan Mehmed'in Sadâret Kaymakamlarından Süleyman Paşanın cami ve çeşmesinin katma suyu ile, civar tarla ve kireç ocakları denilen yerlerden gelen katmalarla suyu artan bu yolda Başmaslağa katılır. Başmaslağa gelen üçüncü kaynağın suları da Ümraniyede Tevhid Efendi Bağındaki Meşeli Maslak katması ile buraya yakın tarlalardan gelen katmalardan bollanmış bir halde Başmaslağa dökülür. Başmaslakda toplanan bu üç su yolu buradan tek bir yol hâlinde Üsküdara doğru ilerlemeğe başlar, ve bu gidişinde yakınlardaki tarlalardan kendine katılan katma sularla Toyğar ve Libâde sularını da aldıkdan sonra, tekrar büyükce bir toplama mahalline, maslağa gelir, bu maslaktan çıkan su yolu Yazıcı Tarlasından ve Yaverin Bağı diye adlandırılan yerlerden de katma sular alarak Küçükçamlıcaya varır, buradan Kozlubağa doğru yönelir; Ahmed Celâleddin Paşa ve Rauf Paşanın arâzisinden geçerken Üsküdarda Malatyalı İsmail Ağa camiinin çeşmesi için katılan bir katma suyu da alarak Valdebağına gelir.

Burada yola, Saatci Tarlası denilen yerden, Ahmediye Camii ile külliyesinin suyu da katılır. Böylece su yolu Nuhkuyusuna iner, ve delme mecrâ hâlini alarak, Atikvâlide semtinin, yukarı tarafları olan, Kasımağa Mahallesine doğru ilerleyerek Eski Vâlide Camii ile müştemilâtına su dağıtmak üzere büyükce bir maslağa dökülür. Bu maslaktan bir su yolu da ayrılarak Tunusbağından Doğancılara doğru giderek Üsküdar içindeki hayrat çeşmelere su verir.

Eski Vâlide Su yolundan cami ile beraber darüşşifâ (bugünkü cezâ evi) İmâret, okul, dârülhadis, hamam, han ve camiin şadırvanı su alıyordu. Eski Vâlide Camiinin şadırvanı, su şebekesinin üzerinde zarif bir su dağıtma tesisidir. İstanbul cihetinde olduğu gibi, Üsküdarda da büyük camilerin avlularına devirlerinin mimari tarz ve uslublarına uygun şadırvanlar yapılmıştır. Eski fotoğraflarından da anlaşıldığına göre vaktile Eski Vâlide Camiinin son cemaat yerinin önünde de, üstü tek ve yaygın kubbeli onaltı tahta sütunun tuttuğu geniş saçaklı ve gösterişli bir şadırvan varmış. Bir fırtına esnâsında, cami avlusuna gölge salan bir çınardan kopan büyük bir dal bu güzel şadırvanın üzerine yıkılarak harap etmiştir. Sonradan aslına uygun bir tarzda şadırvanın havuzu onarılmıştır.

Saadi Nâzım NİRVEN

ESKİ YAĞKAPANI CAMİİ — (B.: İbrâhimpaşa Camii).

ESKİ YAĞKAPANI SOKAĞI — Galatanın Yenicami Mahallesi yollarından; deniz kıyısı boyunda bir aralık sokakdır, sâhil ile Ma-

karacılar Caddesi ve Arabkayyum Sokağı arasında uzanır (1934 Belediye Ş.R. Pafta 15/129); adı sokakdır, aslında deniz kıyısında meydanımsı bir açıklıkdır; binâ olarak kapusu Eski Balıkpazarı Sokağında olan Güzel İzmir Hanı görülür; 1 deniz levâzımâtı mağazası, 1 elektrik atöliyesi, 1 torna - freze atöeliyesi, 1 örtü ve branda bezi mağazası, 2 nakliyat anbarı; 1 petrol satış yeri (B.P.), 1 petrol deposu (B.P.), deniz kenarında da: «İstanbul Mavunacılar Kooperatifi Bekci Mahalli» diye yazılı bir levha taşıyan bir yer ile pek çok mavuna görülür (Nisan 1967).

Hakkı GÖKTÜRK

ESKİ YENİ CADDESİ — Eyyubda Gümüşsuyu ve İslâmbey mahalleleri arasında sınır yoldur; bir uzun anayolun bir parçasının adıdır, aynı yolun Yusufmuhlispaşa Caddesi ve İslâmbey Caddesi isimlerini taşıyan parçaları arasındadır; Dipcık Sokağı, Eyyub Hamam çıkmazı, Balıkcı Bakkal Sokağı, Tahtaminâre Caddesi ile kavuşakları vardır (1934 Belediye Ş.R. Pafta 9/118 ve 119). İki araba geçecek genişlikde paket taşı döşeli bir yoldur; ikişer üçer katlı ahşab ve beton evler arasından geçer bir çarşı boyudur: 3 şekerci, 1 kırtasiyeci - oyuncakcı, 1 kasab, 3 bakkal, 2 terzi, 3 berber, 1 ekmek fırını, 1 kaymakcı, 2 tuhafiye - kunduracı, 1 kahvehâne, 1 lokanta, 1 yorgancı, 2 manav, 2 kuru yemişci, 1 saatci, 1 elektrikci, 1 eczâhâne, 1 sobacı, 1 radyocu, 1 elbise temizleyici, 1 Sümerbank Yerli Mallar şûbesi, 1 türbe (Abdülkadir Baba), 1 cami Kasımçavuş Camii) vardır; kapu numaraları 1 - 31 ve 2 - 40 dır (Mayıs 1967).

Hakkı GÖKTÜRK

ESKİ YENİ DERE SOKAĞI — Eyyubda Gümüşsuyu Mahallesi sokaklarından, İslâmbey Caddesi ile Bülbülyuvası Sokağı arasındadır. 1934 Belediye Ş. R. Pafta 9/118). Cadde tarafından gelindiğine göre sağ tarafda Kasımçavuş Camiinin çukurda kalan avlusu vardır. 45 - 50 adım kadar dere yatağı üzerinden geçer; dere bu sokakdan sonra yer altından akıp gider (B.: Bülbülderesi; Bülbülderesi Sokağı, cild 6, sayfa 3169 ve 3173); sağ kenarında Balıkcıbakkal Sokağındaki evlerin bağçeleri, sol kenarında da bir bostan vardır (Mayıs 1967).

Hakkı GÖKTÜRK

ESKİYENİ HAMAMI — Eyyubda Eskiyeni semtinde Eskiyeni Caddesinde bir tek hamam idi. Hicrî 1147 sonunda (M. 1735) tanzim edilmiş hamam müstahdemleri sicil defterinde üç nefer dellâk, iki nefer natır ve bir külhana kayıdlı olup dellâk ve natırların hepsi Eyyubludur ve şu adamlardır: dellâk ihtiyar Ali bin Abdullah, kara sakallı İbrâhim bin Ali, sarı sakallı Eyyub bin Halil, natır kara sakallı Ali bin Mehmed, karasakallı Ahmed bin Mehmed, külhancı ermeni Ayvaz. Defterde Hammal adı altında hamam külhanında barınır 5 nefer de külhanbeyi kayıdlıdır.

Bu hamamın ne zaman kapandığı tesbit edemedik, hâlen yerinde «Mete Sineması» adı ile bir sinema bulunmaktadır.

ESKİYUSUF BAĞÇESİ — On yedinci yüzyıl ortasında Halic yalısında Karaağaçda meşhur bir bağçedir. Evliyâ Çelebi sâdece adı kayıdlı olan bu bağçenin 1792 - 1815 arasında tanzim edilmiş dört bostancıbaşı defterinde emlâki hümâyundan Yusufefendi Bağçesi diye gösterilen yer olduğu muhakkakdır (B. : Karaağaç).

ESKİ ZAMAN SOKAĞI — 1934 Belediye Şehir Rehberine göre Eminönü Kazâsının Küçükpazar Nâhiyesinin Yavuzsinan Mahallesi sokaklarından; son yıllarda istimlâk edilerek ana caddeye katılmışdır (1934 B.Ş.R. Pafta 5/46).

ESLÂF SOKAĞI — 1934 Belediye Şehir Rehberine göre Fâtih İlçesi merkez nâhiyesinin Kırkçeşme Mahallesi yollarından; Nefer Sokağı ile Mustafa Kemal Caddesi arasında olup ağırşak Sokağı ile dört ağzı yaparak kesişir (1934 B.Ş.R. Pafta 6/64). Atatürk Bulvarı, Bozdoğan Su Kemeri ve İtfâiye Caddesi ile çevrilmiş adacıkda bulunan bu sokak, etrafındaki sokaklarla berâber istimlâk edilerek şehir haritasından silinmiş ve meydanlığa katılmışdır (Aralık 1964).

Hakkı GÖKTÜRK

ESLİHAİ ATİKA MÜZESİ — (B.: Silâhlar Müzesi).

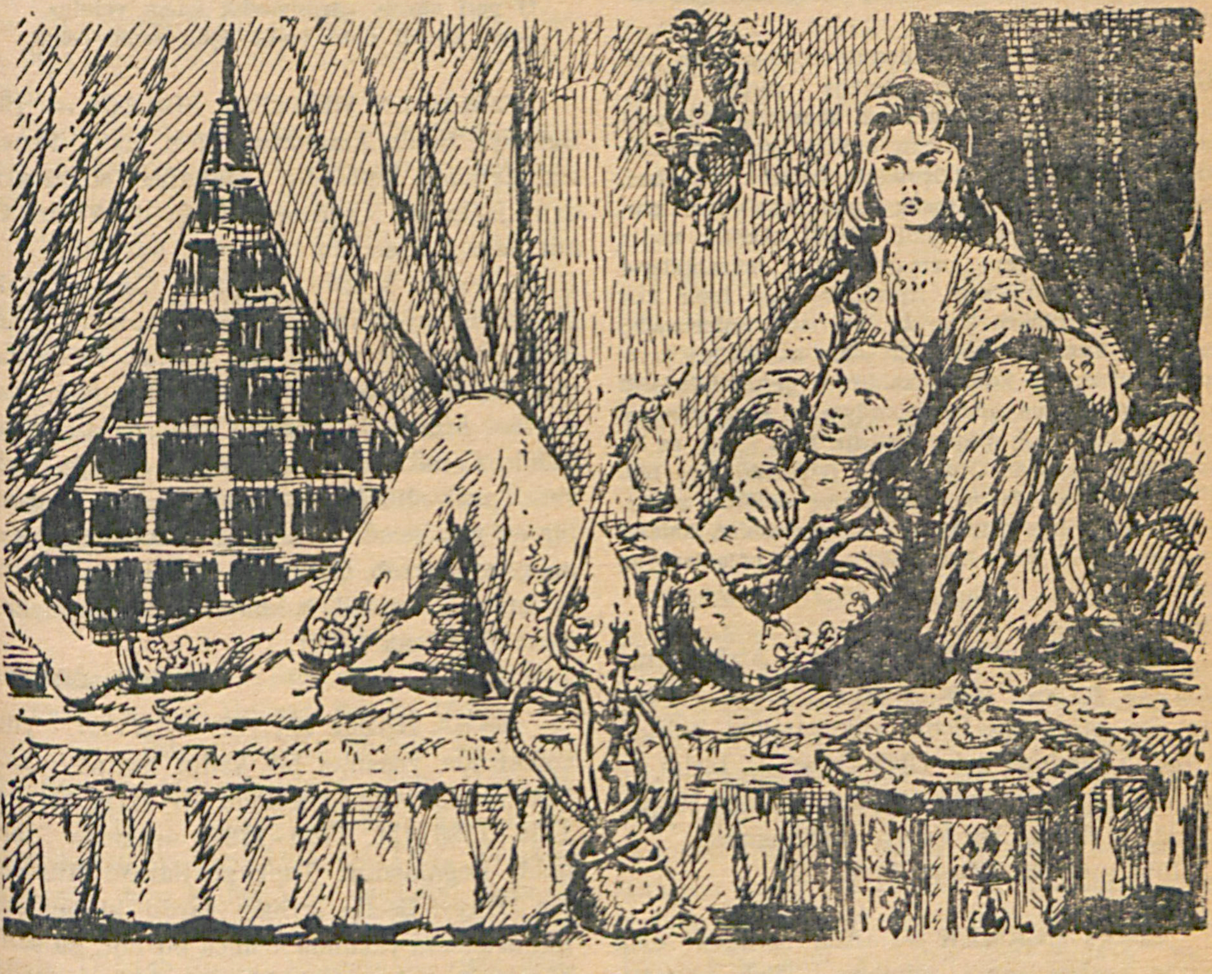
ESMÂ (İspir Ağa Kızı) — Geçen asır başlarında yaşamış, Haliç boyunda Ayvansarayda bir yalıyı yıllarca bir Koltuk (Randevu evi - Genelev) olarak işletmiş çingene asıllı bir yosma; 1808 de bir saltanat darbesi ile iktidara gelmiş olan Sadırâzam Âlemdar Mustafa Paşa, İstanbulda zorbalara, kabadayılara ve çeşidli yollardaki uygunsuzlara karşı giriştiği amansız mücadelede İspir Ağa Kızı Esmâyı da idam ettirmek istemiş, bir gece Ayvansaraydaki yalısını bastırmış, fakat Esmâyı bulduramamışdı. Yalıyı basan bostancılar, eşyasını yağmadan sonra yalıyı yakmışlardı.

R. E. Koçu bu kadının hayıtını sağlam ve zengin tarih bilgisi ile romanlaşdırmış, Tercüman Gazetesinde «Çingene Sultan» adı ile yayınlamışdır. Yine o devirde yaşamış ve baş döndüren bir mâcerânın kahramanı olmuş Trabzonlu Gülalioğlu Mehmedi de Çingene Sultan Esmânın ilk defa olarak aşk ile bağlandığı bir delikanlı olarak almışdır (B.: Mehmed, Gülalioğlu). Yalısı basılıp yakıldıkdan sonra adı ve izi kaybolan Çingene Sultanı da Yenibağçede bir bostan kulübesine sığınmış falcı çingene karısı Gül'izat adı altında Yeniçerilerin kanlı bir şehir muhârebesi ile kaldırıldığı 1826 yılına kadar yaşatmışdır:

R. E. Koçunun çok dikkatle işlenmiş «Çingene Sultan»ından ilk satırları nakletmekle yetiniyoruz :

«On dokuzuncu asrın başında Ayvansarayda Lonca çingenelerinden İspir Ağanın kızı Çakır Esma İstanbulun en lüks Yeniçeri umumhanesini sözde gizlice işleten bir geçkin fahişe idi; uzun boylu, levend yapılı, erkek elli ayaklı, otuz beş yaşında olduğu halde yüz güzelliğini ve taravetini öylesine muhafaza etmişti ki en çok yirmi yaşında görünürdü.

Çakır Esmanın mahud evi, Ayvansarayda kalafat yeri yanında, denizle dudak dudağa ve altında üç göz kayıkhanesi bulunan bir yalıydı. Uzun zamandanberi tamir edilmediği için dışarıdan harapça görünen bu yalının içi bir vezir ikametgâhı zannedilecek kadar mükellef döşenmişti. Şu fark ile ki harem

İspirağakızı Esmâ
(Sabiha Bozcalı'nın Kompozisyonu)

ile selâmlık birleşmiş, horoz yüzü bile görmiyen cariyelerin yerini aşifteler almış, mutfağı da içki sofraları donatırdı; küçük bir işaretle de meşhur Lonca, çingene mahallesi en seçme saz takımlarını, en işvebaz çengi kızları ile en civelek köçek oğlanlarını gönderirdi. Arkasını kale duvarına dayamış, yalının ocaklı dilâver misafirleri denizden kayıkla gelir giderlerdi. Yalının altındaki üç göz kayıkhanede de ikişer oturak üç, dört yağlı piyade daima emre âmâde idi.

«İspir Ağa kızı, âbıhayat içmiş bir esmer güzeli idi; her gün sultan ihtişamı ile süslenir ve yalısında, kızlarını, uşaklarını ve hattâ bâzû ve pala sâhibi misafirlerini bile titreten bir dişi kaplan vahşeti ile salınır, dolaşırdı.

«İçinde zevkü safa ve iyşü nûşun selsebil olup çağladığı bu yalıyı dışardan görenler, sükûn içinde ibadetle meşgul bir münzevinin harap çilehanesi zannederdi. Geceleri de ağır kalın perdeleri indirilir, dışarıya bir damlacık ışık sızmazdı. Sarayburnundan Halicin bitiminde Bahariyeye, Bahariye karşısında Karaağaçtan yukarı Boğazda Rumelikavağı Hisarından Haydarpaşaya kadar İstanbul sahillerindeki bütün binaların teker teker sahiplerinin isimleriyle kaydedildiği resmî Bostancıbaşı defterinde bile bu bina «İspir Ağa kızı Esma Hanımın Yalısı» diye kayıtlı idi.

«Gençliği zehir gibi yeniçerilerin, demirden put gibi kalyoncuların kolları arasında geçmiş Esma, yaşı yirmi beşini atlayınca kendi ağusunda yeni yeni serpilmiş, bıyıkları duman halinde yeni terlemiş körpe oğlan sarmaya düşmüştü. İstanbul çarşıları, pazarları rengârenk pitoresk esnaf kıyafetleri içinde türlü alım çalımlı, püskül püskül kâkküllü, kütür kütür topuklu bıçkın kırması şehbaz mürahiklerle doluydu, fakat bunların Ayvansaraydaki İspir kızı yalısına düşürülmesi çok zor, ve hattâ imkânsızdı; olsa olsa Esmanın beslediği şehir haydutları tarafından cebren ve kahren kaldırılıp getirilebilirlerdi ki onu da çingene sultan istemiyordu. Hem yalısını, hem kendisini halk diline düşürür, halk gazap ve kinine hedef yapardı. Otuz beşlik fahişenin sine bülbülleri hamamlarda yeni soyunmuş dellâk şakirtleri ile genç irisi kayıkçılar, salapuryacılar, kalafat ameleleri, yalın yüzlü hammallar, köçek oğlanlar oluyordu...»

ESMÂ (Kanbur) — İkinci Abdulhamid devrinde meşhur nâzeninlerden; Haliç Fenerinin üst tarafında Senâ Yokuşundaki koltuklardan (Randevu evi - Gizli Genelev) birini işletirdi; bir ara sürgüne gönderilmişdir. Hayatı hakkında başka bir kayde rastlanamadı.

Bibl.: Ahmed Râsim, Fuhşi Atik.

ESMÂ ÇEKMEK — «Aslı arabca olan ism'in arabca cem'i, isimler» (Türk Lûgatı). Eskiden bâtıl itikadlarla yapılan şu işe esmâ çekmek denilir: bir murad, yâhud birinin saadet veyâ felâketini temini yolunda gece abdest alınır, tek başına bir odaya kapanılır, hayır veya şerre göre mânalı bir isim, tesbih ile sayılarak 2000 - 5000 - 10000 - 20000 defa tekrarlanırdı. Tekrarlanan isim de Cenâb-ı Hakkın sıfatlarından biri olurdu; meselâ birine yardım isteniyor ise «Yâ Gafur», «Yâ Rahîm», «Yâ Sefile» isimlerinden biri, bir ayıbın meydana çıkmaması isteniyor, iğfâl edilmiş kızın gebeliği gibi «Yâ Settar» ismi, birinin felâketi isteniyor «Yâ Kahhar» adı binlerce sefer tekrarlanırdı. Esmâ çekenler bâtıl itikadlarının tesiri altında bulundukları için, bâzan aşırı heyecan, bâzen aşırı korku ile akıllarını bile oynatırlardı. Sihir yolunda da islâmî edebiyata girmiş bâzı cin ve peri isimleri çekilirdi. Aşağıdaki beyit geçen asır başında yaşamış kalender şâir Enderunlu Fâzıl Beyindir:

O perî sûrete çarpılmadık âdem yokdur
Şeyh Efendi dahi teshir içün esmâ çekdi

ESMÂHAN MEKTEBİ SOKAĞI — 1934 Belediye Şehir Rehberine göre Haliç Fenerinin Hamamî Muhiddin Mahallesi sokaklarından; Kalpakcı Çeşmesi Sokağı ile Yazıcı Camii Sokağı arasında bir aralık sokakdır (1934 B.Ş.R. Pafta 8/107). Kalpakcı Çeşmesi Sokağı tarafından gelindiğine göre beton basamaklarla çıkılır bir merdivenli yoldur. Birer katlı biri ahşab biri kâgir iki ev vardır; öbür başının sol köşesinde Yazıcı Camii (Kâtib Muslihiddin Camii) bulunmaktadır. Sokağa adını veren mekteb hâlen mevcut olmayıp arsasına bir ev yapılmışdır; Hadikatül Cevâmiin kaydına göre mekteb, Çatalcada kendi adına nisbetle anılır bir camii bulunan Ali Paşanın hayır eseri idi (Ocak 1968).

Hakkı GÖKTÜRK

ESMÂ İBRET HANIM — XVIII. yüzyıl sonlarında yaşamış bir kadın hattat; saray başhasekisi Ahmed adında bir zâtın kızı olub 1194 - 1195 (M. 1780 - 1781) arasında İstanbulda doğmuşdur; Topkapu Sarayı Müzesinde bir «Hilyei Şerif» levhası vardır ki bu levhanın arkasına yazılmış uzunca bir not, bu san'atkâr kadının hayatı hakkında bilinen tek kayıddır; o satırların bugünkü dile çevrilmiş sû-

reti şudur :

«1209 (M. 1794 - 1795) senesinde tahminen onbeş yaşında bulunan Esmâ İbret adındaki bâkire kızın yazı meşklerin Kaftancı Sâlim Ağa o kızın yazı hocası olan Mahmud (Celâleddin)in cüzdanında gördükden sonra kıza bu Hilyei Şerif'i yazdırtdı. Fakat (levha kendisine getirildiği zaman böyle güzel bir yazıyı bir kadının yazmış olabileceğine inanmadı; meşklerini getirtib tedkik etti; yine itimad edemedi; Esmâ'nın evine gidenlerden gizli ve açık tahkikatda da bulundukdan sonradır ki levhanın o kız tarafından yazılmış olduğuna kanaat getirdi. Kızın yaşına göre böyle bir Hilye yazması ibret alınacak şeydi; hocasından yazılarına imza atma izni alırken o asıl adına İbret ismi de (mahlâsı) ilâve edildi. Bu Hilye Sâlim Ağa vasıtası ile pâdişaha (Üçüncü Sultan Selime) ve Vâlide Sultana gönderildi, mukaabilinde kıza 500 kuruş verildi, ve gümrükden (kesintisiz) 40 akçe yevmiye bağlandı, ve Esma hocası olan Mahmud ile evlendirildi. Bu satırlar buraya, bu levhayı görüb de Esmânın yazısı olamaz diye ilerde inkâr edecek kimseler için kaydedildi».

Esmâ İbret Hanımın Ekrem Hakkı Ayverdi koleksiyonunda bulunan bir yazısındaki imzâsı şudur: «Zazabül kitâbe Esmâ binti Ahmed Serhasekiyânı Hana sâbikan». Yukarda bahsedilen Hilyei Şerifdeki imzâsı da şudur: «Esmâ İbret min telâzîzül Mahmud elmâruf be Celâleddin».

Sanatkâr kadının vefât târihi bilinmiyor. Önce hocası sonra kocası olmuş hattat Mahmud Celâleddinin Murâdı Buhârî Tekkesi hazîresindeki kabri yanına defnedildiği söylenir, zamanımızda o tekkeden de, hazîresinden de eser kalmamışdır.

Bibl. : M. K. İnal, Son Hattatlar.

ESMÂ SULTAN (Büyük) — Üçüncü Sultan Ahmedin kızı, Üçüncü Sultan Mustafanın anadan üvey, Birinci Sultan Abdülhamidin ana baba bir küçük kız kardeşi; hicrî 1138 (M. 1725 - 1726) de doğdu; anasının adı Rabia Şermi Sultandır; hicrî 1171 (M. 1758) de 32-33 yaşlarında iken Muhsinzâde Mehmed Paşa ile evlendirilmişdi; çok kibar bir Osmanlı veziri olan ve Üçüncü Sultan Mustafa iki defa sadrâzamlık etmiş olan bu zât çok mesud bir hayat sürdü (B.: Mehmed Paşa, Muhsinzâde); 1774 de zevcinin ölümü üzerine; Eyyubdaki yalısında yaşadı ve hicrî 1202 (M. 1788) de 62 - 63 yaşlarında vefât etti. Son yıllarını hastalıklarla geçirmişdi; namazı Eyyub Camiinde kılındı ve vasiyeti üzerine Eyyubda kocası Mehmed Paşanın kabrinin yanına defnedildi.

Çok tutamaklı ve çok zengin bir kadın olarak meşhurdu; üzerinde pek çok haslar, mukaataalar, gelirleri kendisine tahsis edilmiş mîrî emlâk ve arâzî vardı. Ölümünde devlet harb hâlinde, hazîne sıkıntı içinde bulunuyordu, Esmâ Sultanın servetinden hazîneye pek çok fayda sağlanacağı umulur iken terekesinde bir habbe nakdi çıkmaması büyük bir hayretle karşılandı. Üzerindeki mirî emlâk ve arâzi de kardeşi Birinci Sultan Abdülhamidin kızları Esmâ Sultan (Küçük Esmâ Sultan) ile Âmine Sultana verildi, Eyyubdaki yalısı ve Çamlıcadaki köşkü Küçük Esmâ Sultana intikal etti (B.: Esmâ Sultan, Küçük).

Kendisinden bir sene önce vefât eden kardeşi Birinci Sultan Abdülhamid üzerinde büyük bir nufûza sâhibdi; kâhyası Çelebi Efendi, kapu çuhadarı Said Ağa, masraf kâtibi müderris Osman Efendi ve adamlarından tüccar Sakızlı Dimitri sultanlarının nufûzundan istifâde ederek büyük servetlere sâhib olmuşlar idi. Bilhassa Dimitri Sakız Adası halkını kulu kölesi gibi kullanırdı. Sultanın mukaataalarının büyük kısmı Rumelide idi, bu adamların köylüden para toplamak için yapdıkları amansız tazyikler bir kaç defa isyanlara sebeb olmuşdu. Esmâ Sultan ölünce dördü de tevkif edildi; gayri meşru toplanmış servetleri musâdere olundu, Sakızlı Dimitri îdam olundu, diğerleri habsedildiler.

ESMÂ SULTAN (Küçük) — Birinci Sultan Abdülhamidin kızı, hicrî 1192 (M. 1778) de doğdu; Dördüncü Sultan Mustafa (doğumu 1779, anası Ayşe Sîneperver, bir rivâyete göre de Nüketsezâ Sultan) ile İkinci Sultan Mahmudun (doğumu 1785, anası Nakşidil Sultan) üvey ablalarıdır; Esmâ Sultanın anasının adını tesbit edemedik; siyasî entrikalara karışmış, bilhassa husûsî hayatında ve muhabbet oyunlarında türlü macerâlara atılmış, hatta ayak takımından toy ve dilber delikanlılara karşı yaman bir sadist olarak tanınmışdır.

Hicrî 1207 (M. 1792) de henüz 14 yaşında iken Kaptanıderyâ Küçük Hüseyin Paşa ile evlendirildi; devrin hükümdarı Üçüncü Sultan Selimin aşırı derecede sevgi ve güvenini kazanmış olan bu vezir zeberdest pırpırı haytaları himayeden zevk alırdı, hatta kendi adına nisbetle «Hüseyin Paşa Çıplakları» diye anılan yalın ayaklı yarı çıplak genc kalyonculardan bir merâsim kıt'ası teşkil etmişdi (B.: Hüseyin Paşa, Küçük; Çıplak, cild 7, sayfa 3924). Küçük Esmâ Sultanın pırpırı zeherdest delikanlılara karşı düşkünlüğü için, kocasının yanında göre geldiği Kaptanpaşa Çıplaklarının tahrikkâr tesiri olmuşdur denilebilir; Hüseyin Paşadan hicrî 1218 (M. 1803) de 25 yaşında dul kaldı.

Üvey kardeşlerinden Şehzâde Sultan Mustafaya karşı büyük bir sevgisi vardı; 1807 de Yukarı Boğaz kalelerinin muhâfızları olan Yamakların ayaklanması ile başlayan ihtilâlde Esmâ Sultanın müşevvikler arasında bulunduğu tahmin edilebilir. Yukarı Boğaz Kalelerinin muhâfızları olan ve yamak adı ile anılan Karadeniz yalısı uşaklarına o tarihde katılan iki bin kadar bıçkın delikanlıya karşı kayıdsız kalacak kadın değildi. Kabakcı Mustafa Çavuşun başbuğluğunda başarılan o ihtilâlde Dördüncü Sultan Mustafanın tahta çıkması üvey ablası Küçük Esmâ Sultana dilediği gibi yaşama imkânını temin etti. Sevgili kardeşini tahdan indirip diğer kardeşi İkinci Sultan Mahmudu pâdişah yapan Âlemdar Mustafa Paşanın can düşmanlarından biri oldu. Diktatör sadırazam Âlemdarın devrilmesi için çalışanların başında bulundu; Yeniçerilerle açıkca temas etti; bir gün karadan araba ile Eyyubdaki yalısına giderken Çardak İskelesi Kolluğuna yasakcıyı ısmarlamış ve aynı yoldan dönüşünde o yeniçeri zâtibi ile bir çeyrek saat konuşmuşdu (B. : Çardak Kolluğu, cild 7, sayfa 3748). Vak'a Âlemdarın câsuslarının gözünden kaçmamışdı, bâzı yeniçerilerle mektublaşdığı da tesbit edilmiş, pâdişâhın nazarı çekilmiş, fakat İkinci Sultan Mahmud, ablasının bu siyasî faaliyetlerine kayıdsız kalmışdı. Âlemder Mustafa Paşanın felâketi ile sona eren Yeniçerilerin Bâbıâli baskınından sora bir ara Küçük Esmâ Sultan günün kadını oldu; yeniçerilerin saraya hücum ederek Dördüncü Sultan Mustafayı tekrar tahta çıkarmaları ihtimâlini ortadan kaldırmak için kardeşini bir gece sarayda îdam ettirmiş, vak'a yeniçeriler arasında yayılınca: «Biz de Esmâ Sultanı pâdişah» yaparız diyenler olmuş ve hattâ bu lâflar eclâf kahvehâneleri sohbetlerine karışmışdı.

Çok serbest ve muhakkak ki çok câzib bir kadındı, dolayısı ile çok güzel konuşurdu; Sultan Mustafanın ölümünden sonra İkinci Sultan Mahmudla çok yakın bir dostluk kurmaya muvaffak oldu; Sultan Mahmud, otuz seneyi aşan saltanatı boyunca üvey ablasına sonsuz bir hürriyet bahşetti; Esmâ Sultanın halk ağzına düşen ve rezâlet denilebilecek hareketlerine bile göz yumuldu.

Mevsimlere göre Divân yolundaki Sarayında, Çamlıcadaki köşkünde, Boğazda Kuruçeşmedeki ve Haliçde Eyyubdaki yalılarında otururdu. İstanbulun en şık, en süslü kadını idi. mesîre yerlerinde güzel güzel câriyeeri ile sık sık görünürdü; giyinişi, tuvaleti İstanbulun kibar muhitinde derhal moda olurdu.

Beyoğlu ve Galata kaldırımlarından şıkırdım rum oğlanlarını toplatır, Kuruşeçmedeki yalısına getirtir (B.: Tırnakcı Yalısı), adamları o güzel kötü delikanlıları soyarlar, şehvetengiz köçek esvapları giydirerek sultanın huzûrunda oynatırlardı.

Güzel ve âşifte câriyelerinden birini sokağa salar, tâlimli kız kaş, göz, gamze, mendil, şimsiye işmarları ile kayıkcı, manav, hammal, hamurkâr güzeli ayak takımından bir şehbaz ve şehlevend oğlanı peşine takar, Eyyubdaki yalının bağçesine getirir, oğlan gaflet idip adımını içeriye atar atmaz sultanın adamları: «Irz ehli hâtunun peşine düşer bre uygunsuz yaramaz» diyerek üstüne çullanır, kıyasıya döverlerdi; vücud yapısı müheykel, yüzü güzel ve eli ayağı düzgün ve zehir gibi acı kuvvete sâhib erkek ihtişâmın timsâli o pırpırı gencin dayak sahnesini seyreden Esmâ Sultanın ayaklarına kapanarak af dilemesinden zevk duyardı.

Bir sadist olarak Küçük Esmâ Sultanı çok daha ağır, cinâyetle suçlayan olmuşdur; 1872 de New Yorkda basılmış ve «Kıbrıslı Mehmed Paşanın haremi Melek Hanım» imzâsını taşıyan «Thirty Years in the Harem» (Haremde otuz yıl) isimli İngilizce eserde: «.. Bir gün de köyde dolaşır iken gaayet yakışıklı ve iri yarı genç bir köylü görmüş, sarayına çiçek ve

meyva getirmesini söyletmiş, köylü saraya girdikden ve Sultanın bir kaç günlük eğlencesini temin ettikden sonra öldürülmüşdü..» (H. Y. Şehsüvaroğlu tercemesi).

Eyyubdaki yalısı ve Çamlıcadaki köşkü İkinci Sultan Mahmud'un çok sevdiği ve sık sık geldiği yerlerdi ve geldiği zamanlar da uzunca bir müddet kalırdı; zevcelerinden Pertevniyal Sultan şehzâde Abdülazizi hicrî 1245 yılının 15 şaban gecesi (9 şubat 1830) Esmâ Sultanın Eyyubdaki yalısında doğurmuşdu; İkinci Sultan Mahmud da 18 rebîülâhir 1255 (M. 1 Temmuz 1839) bir pazartesi gecesi onun Çamlıcadaki köşkünde öldü; ve daha önce Esmâ Sultanın kendisine bahşettiği Divân Yolundaki Sarayının yerinde yaptırdığı türbeye defnedildi.

Küçük Esmâ Sultan hicrî 1264 (M. 1848) de 70 yaşında öldü; Birinci Sultan Abdülhamid, Üçüncü Sultan Selim, Dördüncü Sultan Mustafa, İkinci Sultan Mahmud ve Sultan Abdülmecid devirlerini görmüşdü. Son yıllarda bile yüz yazmasını Birinci Sultan Abdülhamid, (allık, aklık, sürme ve rastığını) ihmal etmemiş, arabadan ve nedîmesi câriyeleri ile mesîrelere gitmiş, yanındaki ateşli kızlar delikanlılarla göz oynayışı yapmışlar, ve haşmetli yosma sultanlarının şöhret kanadı altında gizlenmişlerdir, «Sultânım şu kalyoncu şehbazı, şu zabtiye neferi, şu mahallebici civanı size bakıyor!..» demişler, ve sultanlarından rindâne bir tebessüm ile: «Hay çapkın hay!...» cevâbını almışlardır.

ESMÂSULTAN BAĞI — Çamlıcada Küçük Esmâ Sultanın bağı (B.: Esmâ Sultan, Küçük); geçen asrın ilk yarısında o havâlinin en mâmur köşelerinden biriydi; İkinci Sultan Mahmudun en sevdiği yerlerden biriydi; Esmâ Sultan haşmetli üvey kardeşini sık sık dâvet ederek mükellef içki sofraları kurdurur, devrin bütün şöhretli mûsikîşinasları getirtilerek meclis, ayni zamanda bir mûsikî ve edebiyat ziyâfeti olurdu.

Esmâ Sultan Bağı şöhretini geçen asrın sonlarında da muhâfaza etti. Halkın istifâdesine de açılırdı, ve o semtin mesîrelerinden biri olarak bilinirdi. Üsküdarlı kalender halk şâiri Âşık Râzi, ırgadlarından bir sırp delikanlısı şânında yazdığı bir manzûmede bu bağdan bahsediyor (B.: Petroviç, Yuvan) :

Esmâsultan Bağında
Gördüm körpe bir civan

Sevilecek çağında
Bir mürâhik bağçıvan

Çeşmi cellâd üstünde
Hançer misâl ebruvan

Pâ bürehne şehlevend
Civelek servi revan

Sordum şâhın adını
Dediler Sırplı Yuvan

ESMÂSULTAN MEYDAN ÇEŞMESİ — (B.: Esmasultan Namazgâhı).

ESMÂSULTAN NAMAZGÂHI VE ÇEŞMELERİ — Kadırga Meydanında, hâlen bu meydanda tanzim edilmiş çocuk bağçesi kenarındadır; İstanbul şehri içinde zamanımıza kadar yapı tarâvetini muhâfaza ederek gelmiş tek namazgâhdır; altında iki yanında birer çeşme bulunduğu için, İstanbula âid hemen bütün eserlerde yanlış olarak «Esmâsultan Meydan Çeşmesi» diye kaydedilmiş; Hicrî 1193 (M. 1779) da Üçüncü Sultan Ahmedin kızı Büyük Esmâ Sultan tarafından kocası Muhsinzâde Mehmed Paşanın rûhunu şad etmek için yaptırılmışdır; yapıldığı tarih Esmâ Sultanın kardeşi Birinci Sultan Abdülhamid'in pâdişahlığı zamanına rastlar.

Dört cebhesinin de eni boyu tahminen 6X6 metre eb'adında küb (mük'ab) şeklinde bir yapıdır, her tarafı mermer kaplıdır. Dört köşesinde keskin hatdan kaçınılmış, köşelere bir niş yapılmış, ve bu nişlerden şimal cebhesi uclarındaki ikisinin alt kısmına birer musluk-la gaayet zarif birer çanak, teknecik konmuşdur. Namazgâhın doğu-batı istikaametindeki iki cephesine de, tekneleri yapı kitlesinden taşkın iki büyük çeşme yapılmışdır. Fevkaani namazgâha şimal cebhesi kenarına yerleştirilmiş 20 basamaklı pek zafir bir merdivenle çıkılır. Bu merdiven ve binânın her tarafı mermer kaplıdır. Bütün tezyînî motifleri o devre hâkim olmuş barok üslûbundadır. Çeşmeler kabartma mermer silmelerle çerçevelenmiş, silmelerin içinde dekoratif birer kemer yapıl-

mışdır, kemerlerin üzerinde de birer kitâbe taşı vardır.

Manzum kitâbeler devrin şâirlerinden Tevfik Efendinindir; çok güzel bir sülüs hat ile yazılmışdır, yazı da devrin ünlü hattatlarından Mehmed Şevki Efendinin sanatkârın imzâsı doğu cebhesindeki çeşmenin kitâbesindedir. Kitâbelerin metinleri şudur; batı cebhesindeki kitâbe :

Güzîdei binti Sultan Ahmed Esmâ nâm sultânın
Müdâm efzûn idüb ömrin kederden hıfz ide Mevlâ

Binâ idüb bu çeşmesârı fî sebîlillâh
Atâşı ümmeti âbı keremle eyledi irvâ

Heman sû yerine sîmü zeri harc eyleyüb her sû
Gümüş sûyu gibi bu mâi sâfı eyledi icrâ

Gelen abdest alub çıksın musallâda duâ itsün
İde ömrün füzûn Abdülhamid Hânın heme Mevlâ

İdüb virdi zebânı zevci Muhsinzâde Pâşâyı
Duâyi hayrden ânı ferâmuş itmedi aslaa

Didi Tevfik âbın nûş idüb atşâna târihin
«Bu zîbâ çeşmeden iç Besmeleyle âfiyet bâdâ»
1193 (1779)

Doğu cebhesindeki kitâbe :

Dürretül tâcı kerem duhteri Sultan Ahmed
Menbai cûyi atâ hazreti Esmâ Sultan

Yapdı bu çeşmei dilcûyi rizâenlillâh
Teşnegânı ümemi eyledi yeksan reyyan

İki cânibde iki çeşme olup iki cenâh
İtti kuş gibi bu hayr evci ka'bûle tayeran

Eyleyüb cümlei hayrâtını makbuli Hüdâ
Katrei âbı kadar ide sevâbın ihsan

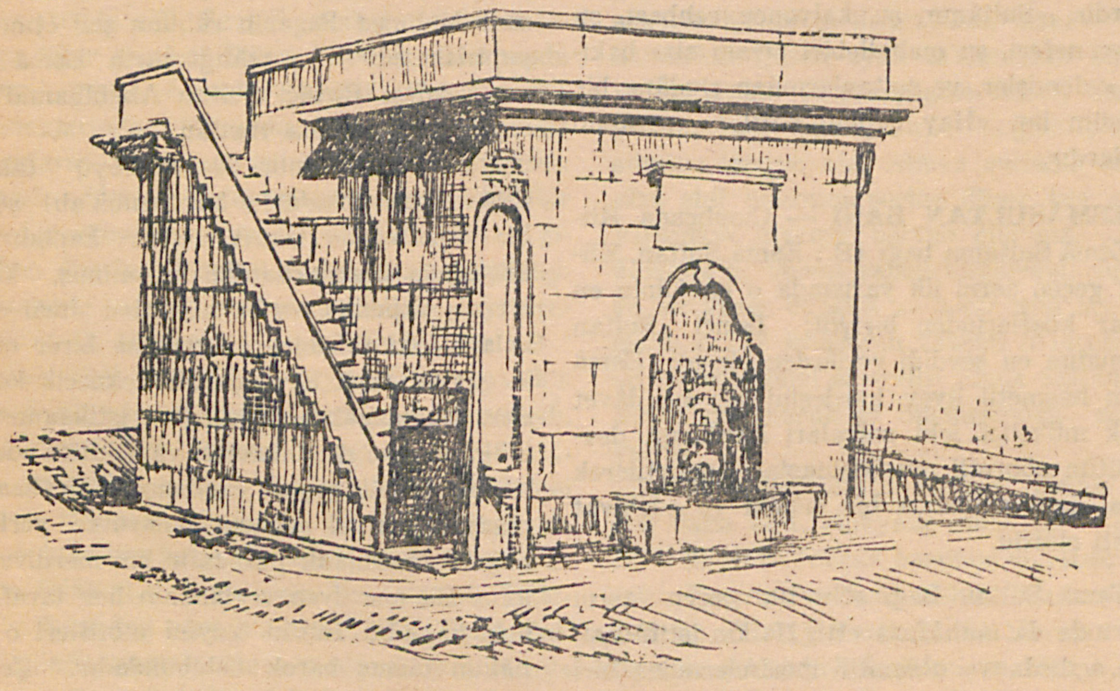
Zevci merhum Vezîriâzâmı Muhsinzâde
Rûhi pâkin ide Hak nâili ecrü gufran

Didi itmâmına Tevfiki duâgû târih
«Dilküşâ kıldı bu nev çeşmeyi Esmâ Sultan»
1193

Abidevî namazgâha meydan çeşmesi denilegelmesinin sebebi bu iki kitâbenin çeşmeler için yazılmış olmasıdır, fakat birinci kitâbenin dördüncü beytinde, çeşmelerin namazgâhda ibâdet edecek ve duâ edecek kimselerin abdest almaları için yapıldığı açıkca ifâde edilmişdir ki binânın bir namazgâh olduğunun aydın delîlidir.

Erdem YÜCEL

ESMÂSULTAN SARAYI — Kadırga Limanında Büyük Esmâ Sultanın sarayı; XVIII. yüzyıl ikinci yarısında İstanbulbulun büyük ahşab binâlarından biriydi; hicrî 1168 (M. 1755) büyük Hocapaşa Yangınında Bâbıâli de yan-

Esmasultan Namazgâhı ve Çeşmesi
(Resim: Yaşar Ekinci)

mış, o sırada yalısında bulunan Esmâ Sultan, Bâbıâli yapılıncaya kadar Paşakapusu olarak kullanılmak üzere bu sarayı bütün eşyâsı ile hükûmet emrine vermişdi; vak'anüvis: «Sarâyi mezkûr sadırâzama mekân ve mahallî dîvan kılındı» diyor. Resmi yokdur, Kadırga Limanında yeri tesbit edilemedi (B.: Hocapaşa Yangınları).

ESMÂ SULTAN SARAYI — Dîvan Yolunda Küçük Esmâ Sultanın Sarayı (B.: Esmâ Sultan, Küçük), geçen asrın en büyük ve muhteşem yapılarından biriydi, resmi ve plânı hakkında en küçük bir bilgi yokdur; sultan tarafından isteği üzerine kardeşi İkinci Sultan Mahmuda verilmiş, o da sarayın geniş bağçesinin cadde üzerindeki bir köşesine türbesini yaptırmış ve bağçeyi de türbe yanında bir hazîre, küçük mezarlık hâline koymuşdu. Saray da Sustan Abdülmecidin Bezmiâlem Sultan tarafından yıkdırılmış, yerine Dârülmaarif adı ile büyük bir mekteb yapdırılmışdır ki zamanımızda İstanbul Kız Lisesi olan binâdır (B. : Bezmiâlem Vâlidesultan, cild 5, sayfa 2732; Dârülmaarif, cild 8, sayfa 4249).

ESMÂ SULTAN YALISI — (B.: Tırnakcı Yalısı)

ESMÂ SULTAN YALISI — Eski Halic yalılarının en muhteşemlerinden biri, Eyyubda Bostan iskelesi ile Bahâriye arasında idi; ünlü İngiliz ressamı Thoman Allom bu yalının dîvanhânesinin çok güzel bir resmini yapmışdır (B.: Allom, Thomas, cild 2, sayfa729; resim için Dîvanhâne, cild 9, sayfa 4617). Sultan Abdülaziz hicrî 1245 yılının 15 şahan gecesi (9 şubat 1830) bu yalıda doğmuşdur.

Mîrî emlâkdan olan Esmâ Sultan yalısının yerinde ilk binâyı İkinci Sultan Bayazıdın kızı Hançerli Sultan yapdırmışdı, ondan sonra bu yalı Osmanlı Hânedanında sultandan sultana intikal etti. Bir ara çüncü Ahmedin kızı Büyük Esmâ Sultana temlik edildi, onun ölümünde de Küçük Esmâ Sultana verildi; fakat yüz yıllar boyunda Hançerli Sultanın adı da unutulmadı; Boğazda da yalıları olan Esmâ Sultanların isimleri ile anılır iken de bâzan «Esmâ Sultanın Hançerli Yalısı» denildi. Küçük Esmâ Sultanın ölümünde Hatice Sultana intikal etmiş, adını tesbit edemediğimiz son sâhibesinin elinde iken yanmış, arsası satılarak yerine son zamanlarda bir lâstik fabrikası yapılmışdır.

Burhâneddin OLKER

ESMÂYI ÜSTÜNE SIÇRATMAK — Halk ağzı eski argo deyim: «Kendi söz veyâ hareketleri ile fenâlığı dâvet etmek, taarruz ve tecâvüze meydan vermek; kötü kişiyi, mütecâvizi tahrik etmek» anlamında kullanılır. Misal: Bir kahvehânede geveze arkadaşını ikaz eder: — Çamur Sâlih geliyor.. aman ağzını açma, lâfa karışma, farkında olmadan esmâyı üstüne sıçratırsın!...

Aman küçükbeyim vekaarın takın
O it gürûhuna oturma yakın
Hele keyf olub da lâfa karışub
Esmâyı üstüne sıçratma sakın
Perde bîrînâne tecâvüzlerle
Zehir olur inan üç kadeh rakın
(Âşık Râzi)

ESMER — «Dilimize arab dilindeki Semrâ kelimesinden alınmışdır; karaya çalan renk, buğday renginde; esmerin asıl türkçesi Konurdur, Kumral dediğimizin asıl doğrusu da Konur-Al'dır» (Şemseddin Sâmi, Kaamûsi Türkî).

«Karayağız, Siyehçerde; Esmer Güzeli. Darbı meseller: Esmere al bağla, geç karşısına ağla * Beyazın adı, esmerin tadı (yâhud Ak'ın adı, Karanın tadı)» (Hüseyin Kâzım, Büyük Türk Lûgatı).

Büyük şehir İstanbulun günlük toplum hayatında aşk ve alâka yollarında, nigâr yahud mahbub esmer güzelleri beyaz dilberlerden dâimâ üstün tutulmuş, divân edebiyatında ve halk edebiyatında, bilhassa kalender meşreb şâirlerin kalemleri ile esmer civanlar, mahbublar «Esmer», «Siyehçerde», «Kara», «Karayağız» sıfatları ile övülmüşlerdir (B.: Siyehçerde; Kara; Karayağız). Buraya o şiirlerden «Esmer» sıfatı kullanılmış bir kaç örnek alıyoruz :

Bir esmere gönül verdim
Firâkiyle artte derdim
Benim olur diye sevdim
Şûhi levendim
Ağlatma gel zülfü kemendim
(Tanbûrî, Sabâ Şarkı)

*

Darıldın mı gülüm bana
Hiç bakmıyorsun bu yana
Darıldınsa barışalım
Kumru gibi koklaşalım
Esmerim, güzelim, tûtî dillim
Ben yanıyorum, çok seviyorum

(Kento)

*

Arabacı Şumnulu Edhem
Esmerin dilberi hurmadır hurma
Ne de yakışıyor kamçı savurma
Demir topukları çalımla vurma
Edhemim faytoncu güzeli bıçkın
Öpüp sev dediği kitâbı aşkın

(Bitli Tevfik)

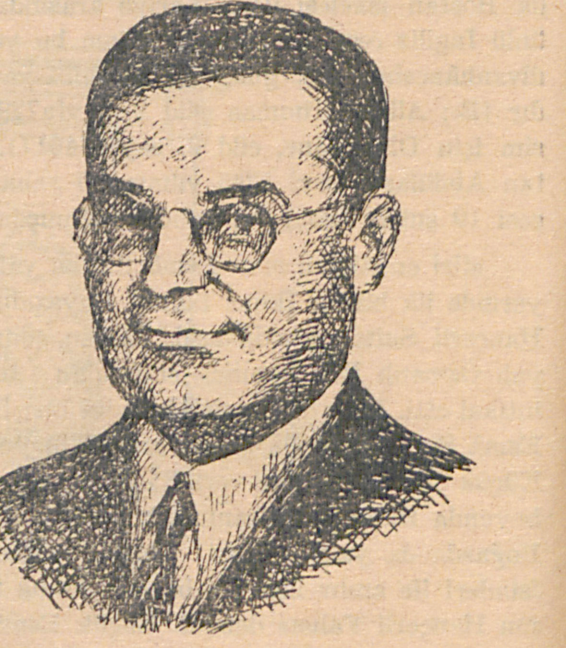
*

Kayıkcı Mustafa
Kaşın gözün nakşı kaddi şimşâdı
Bir siyehçerde şah ejder Mustafa
Akın adı vardır esmerin tadı
Bin güzel içinde ender Mustafa

(Nebil Kaptan)

ESMER (Ahmed Şükrü) — Gazeteci, profesör, siyaset adamı; 1893 de Kıbrısda Lefkoşe'de doğdu; bu kasabanın tanınmış tüccarlarından ve kalem sâhibi aydınlarından, «Sünûhat» isimli haftalık bir gazetenin sâhibi Mehmed Ârif Efendinin oğludur, annesinin adı Fatma Hanımdır; Lefkoşe İngiliz Mektebinde ve Kıbrıs Lisesinde okudu (1912). Yüksek tahsilini Amerikada Columbia Üniversitesinde yapdı, hukuk fakültesini bitirdi ve devletler hukuku ile siyâsî tarihden doktora aldı (1920; New York'da Gazetecilik Okuluna da devam etti; bu mesleğe babasından görerek heves etmişdi, New Yorkda Sadâyi Vatan adında haftalık bir Gazete çıkardı ki Amerikada Türk dili ile çıkmış ilk gazetedir. Amerikadaki tahsili Birinci Cihan Harbi yıllarına rastlar; 1921 de Amerikadan İstanbula geldi, Galatasaray Sultânisine (Lisesine) İngilizce muallimi tâyin edildi, aynı zamanda Vakit Gazetesinin yazı heyetine girdi; Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmetinin kazandığı millî zaferden sonra Mudanyadaki Mütâreke ve Lozandaki Sulh Konferanslarına Türk gazetecisi olarak katıldı; Lozan dönüşünde Amerikadan tanışdığı Ahmed Emin Yalmanla «Vatan» Gazetesini çıkardı; sonra, Gazi Mustafa Kemal Paşanın en güvendiği yakın dostlarından Mahmud Bey tarafından Mustafa Kemal Paşanın, dolayısı ile hükûmetin sözcüsü olarak İstanbulda kurduğu Milliyet Gazetesinin yazı işleri müdürü oldu (1926 - 1936); bu arada İstanbulda Mektebi Mülkiyeye (Siyasal Bilgiler Yüksek Okuluna) siyâsî tarih muallimi oldu (1929), aynı dersi Harb Akademisi de Yüksek İktisad ve Ticâret Mektebinde de okuttu; Mektebi Mülkiye Ankaraya nakledilerek Siyasal Bilgiler Yüksek Okulu adını aldığında (1936) A. Ş. Esmere'de profesör unvânı verildi ve o tarihde Ankaraya gidip yerleşen gazeteci hoca Ulus Gazetesinin dış politika muharriri oldu; 1938 de Cumhuriyet Halk Partisi adayları arasında İstanbul Milletvekili seçildi, Türkiye Büyük Millet Meclisine girdi, 1946 yılına kadar iki devre mebusluk yapdı. Ulusdaki yazılarına devam etti, Ankara Radyosunda haftalık dış politika konferansları verdi; 1947 - 1949 arasında New York Haberler Bürosu Müdürlüğü ile Amerikada bulundu, 1949 - 1950 arasında Basın, Yayın ve Turizm Umummüdürlüğü yapdı; 1950 de Siyasal Bilgiler Okulu bir fakülte olunca kürsüsünü muhâfaza etti. Hâlen profesörlükden emekli, Ulus Gazetesindeki yazılarına devam etmektedir.

Şahsî seyahatlarla ve bilhassa Gezeteci - Mebus olarak katıldığı ve Türkiyeyi temsil

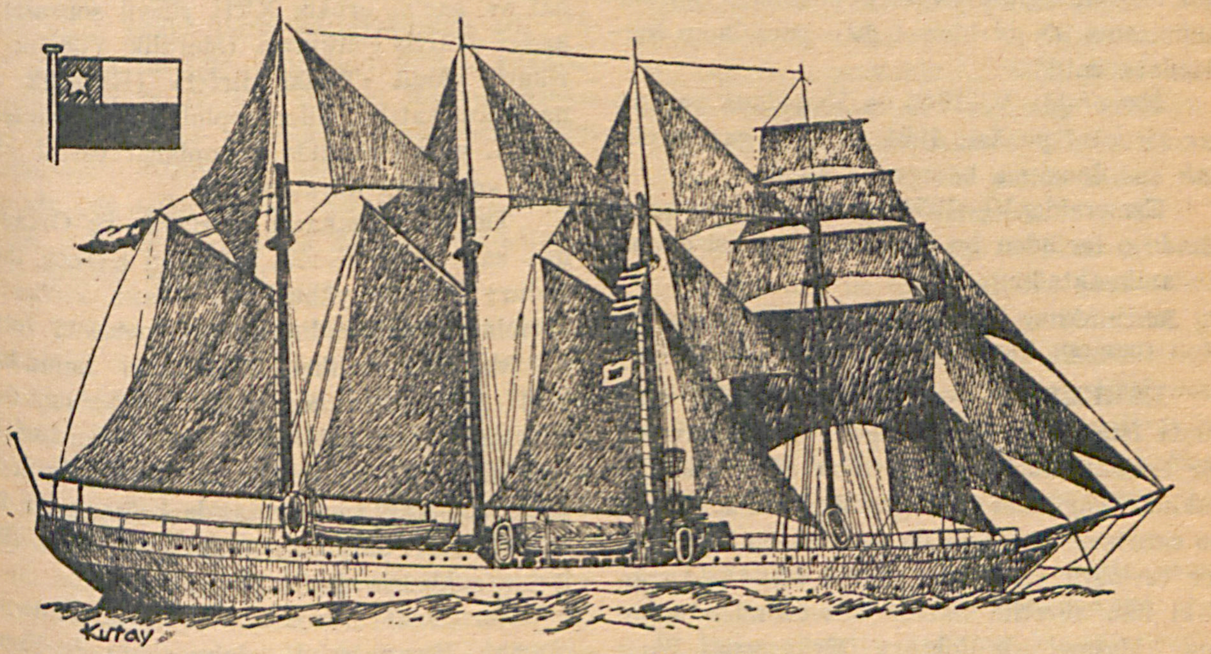
Ahmed Şükrü Esmer
(Resim: Kemal Zeren)

eden heyetlerle pek çok yabancı memleketler dolaşmış, bütün Avrupayı ve Orta Doğuyu, Lâtin Amerikayı, Hindistanı, Pakistanı, Rusyayı görmüşdür. Finlandiya Türklerinden Güzin (Orman) Hanımla evlidir; futbol maçı ve pehlivan güreşi seyrini ve otomobil kullanmasını sever. «Siyasî Târih» adında iki cildlik önemli bir eseri vardır, 1941 de yayınlanan birinci cildi 1789 - 1919, ve 1953 de yayınlanan ikinci cildi de 1919 - 1939 yılları arasını ihtivâ eder.

ESMER (Râşid) — 1962 yılında âile nâmusu yolunda 19 yaşında müntakim bir kaatil; Rizenin Çayeli kazâsının İncesırt köyünden olup babası ölmüş, annesi ile beraber İstanbula gelerek Sağmacılar köyünde yerleşmişler, ve Râşid İmam Hatib Okuluna girmişdir. 1960 - 1961 yaz tâtilinde köyüne gitmiş ve orada, eniştesinin erkek kardeşi olub gemi ateşciliği yapan evli ve dört çocuk sâhibi 35 yaşındaki Mustafa Azmanın 55 yaşında bulunan anası Hatice Esmere cebren tecâvüz ettiğini öğrenmişdir. İstanbula döndüğünde okulu terketmiş ve bir tabanca tedârik ederek Mustafa Azmanın izi peşine düşmüşdür; bu tâkib bir yıl sürmüş, nihâyet 13 Mart 1962 günü akşamı Galatada Mumhâne Caddesinde Fransız Geçidi önünde rastladığı ateşci Mustafayı üç el ateş ederek cansız yere sermişdir; etrâfını silâhı ile tehdid ederek kaçmak istemiş ise de bir bekci tarafından kovalanarak Necatibey Caddesinde yakalanmışdır. Cinâyet akşam üzeri saat 8 - 9 arasında, Galata sokak ve caddelerinin çok kalabalık olduğu bir sırada işlenmiş, emsalsiz dehşet uyandırmışdır. Vak'anın adlî safhası tesbit olunamadı.

Bibl. : Hüüriyet Gazetesi.

ESMERALDA ŞİLİ OKUL GEMİSİ — Güney Amerikanın Büyük Okyanos (Pasifik Okyanosu) yalısında Şili Cumhuriyetinin donanma okul gemisi; dört direkli, yelkenli ve motorlu, teknesi beyaz boyalı, dünyâdaki okul gemilerinin en güzellerinden biri; 24 mayıs 1967 sabahı Kaptan Deniz Albayı Hugo Ojarsun'un kumandasında İstanbul limanına gelerek Dolmabağçe önünde demirledi ve İstanbulda dört gün misâfir oldu; bir denizcisi bu güzel geminin gelişini şöyle tasvir ediyor: «.. Limana girmek için sanki İstanbulun en güzel saatini hesaplamışdı; 8.15 de bir liman vapurunun yolcuları sancak gönderin de çırpınan o pek görülmedik mavi üstüne beyaz yıldızlı bayrağın hangi devlete âid olduğunu konuşur, tartışır iken, direklere tırmananlar serenlere sıçramış, genc çevik kollar yelkenlerin sonuncularını sarıyorlardı.. az sonra İstanbul Limanının bu güzel misâfiri, bu deniz kızı, Dolmabağçe önünde demir attı, bunca uzun yoldan

Şili Okul Gemisi Esmeralda
(Resim: H. Kutay)

sonra, Boğazın ilk bahar mevsimine ermiş sularında sereserpe uzanıp kaldı» (Oktay Sönmez; Cumhuriyet Gazetesi).

4 direkli ve beyaz boyalı nârin tekne 113 metro boyundadır, 3673 tonlukdur; 20 parça yelkeninin toplamı 2870 metre karedir; hız yelken ile saatde 17,5 ve motor ile 20 mildir. İstanbula 275 kişi ile gelmişdir; bunun 142'si «Arturo Prat Deniz Akademisi»nin stajiyer deniz subayı adayları, 133 kişi de geminin deniz subay ve neferleridir.

Bu güzel gemi Şili Donanmasında aynı adı taşımış altıncı teknedir:

Esmeralda I. Bir İspanyol harb kalyonudur; 1818 de Şili - İspanya harbinde Callao Körfezinde kıstırılıp zabtedilmiş ve aynı isimle Şili donanmasına katılmışdır. Zamanla kadro dışı edilmişdir.

Esmeralda II. 1885 de İngilterede yaptırılmışdır, buharlı - yelkenli bir fırkateyndir; 1879 da Şilinin Bolivya ve Peru ile girişdiği harbde batmış, süvarisi Arturo Prat, kahramanca dövüşerek gemisinin güvertesinde ölmüşdür, Şili Deniz Akademisi bu denizcinin adını taşır.

Esmeralda III. Bir hafif kurvazör; Japonyaya satılmış, Japon Donanmasında «Odzumi» adını almış, Rus - Japon Harbinde meşhur Çuşima Deniz Muhârebesine katılmışdır.

Esmeralda IV. 1898 de yapılmış, zamanının meşhur ağır kruvazörlerindendi, Şili Donanmasına 35 yıl hizmet etti, parçalanıp hurdacılara satıldı.

Esmeralda V. 1946 da Kanadada yaptırılan bir okul gemisi; 1954 de harb gemisi olarak asıl donanma kadrosuna alındı.

Esmeralda VI. 1954 de İspanyadan satın alındı, o tarihden bu yana okul gemisi olarak kullanılmaktadır.

Bibl.: Oktay Sönmez Kaptan, makaale, Cumhuriyet Gazetesi; Tamer Güvenç, Hayat Mecmuası.

ESMERYAN — Geçen asrın ikinci yarısında İstanbulun meşhur göz doktorlarından bir ermeni; küçük adını tesbit edemedik. Çocukluk çağından beri gözlük kullana gelmiş bu satırların yazarına ilk gözlüğü bu ünlü doktor vermişdi (B.: Gönc, Reşid Hâlid). Aşağıdaki ilân sûretini Sabah Gazetesinden alıyoruz: «Meşhur göz doktoru Esmeryan Paris seyahâtından dönmüş olup hastaları Mektebi Sultanı (Galatasarayı Lisesi) karşısında ve Beyoğlu Caddesinde (İstiklâl Caddesi) 204 numaralı yerinde kabul etmektedir» (teşrini sâni - kasım 1891).

Reşid Halid GÖNC

ESNAF — Argoda erkek çocuklar ve delikanlılar peşinde dolaşır cinsî sapık erkek; Ferid Devellioğlu «Türk Argosu» isimli lûgatında bu kelimeye dört ayrı karşılık koymuşdur: 1 — ahlâksız kadın; 2 — muhabbet dellâlı, mutavassıt erkek; 3 — me'bun; 4 — kahve kahve dolaşan kumar hırsızı.

ESNAF, İSTANBUL ESNAFI — «Esnaf - Vaktiyle muntazam sınıflara ayrılmış san'atkârlar, dükkâncılar; Yorgancı Esnafı, Bakırcı Esnafı gibi. Esnaflık - Dükkânda işleyen veyâ öte beri satanların işi. Esnaf Kethüdâsı - Her esnafın hükûmetce işlerini gören ve kendilerinin kefâlet ve sâir işlerine bakan ve vergilerini toplayan adam. Esnaf Loncası - Doğrusu Loca, her esnafın ictima ve müzâkerâtına mahsus yer, kurdukları meclis» Şemseddin Sâmi, Kaamusu Türkî.

Eski toplum hayatımızda, geçim yolunu devlet kapusu dışında arayarak ticaret ve zanaat ile meşgûl olmak, bir dükkân açmak, imalâthane kurmak serbest değildi. «Gedik denilen bir sınırlamaya tâbi idi ve her sınıf esnaf ve san'at erbâbı XVII yüzyıl sonralarına kadar «Târîki Fütüvvet» (Merdlik, Yiğitlik Tarîkatı) yâhut «Tarîki Hirfet» (Esnaflık, Zanaat Tarîkatı) denilen topluluklar kurmuşlar, XVIII. yüzyıl başında da onların yerine «Esnaf Loncaları» kurulmuştur.

Ticâret ve zanaatı sınırlayan ve Ortaçağdan kalmış olan Gedik usûlünün kabaca târifi şudur: Dükkân yâhut imalâthane, serbest iş yerinin sayısı dondurulmuştur. Meselâ İstanbul da 200 terlikçi dükkânının bulunduğu XVII. yüzyıl ortasında ne bir yeni terlikçi dükkânı açılabilir, ne de bu dükkânlardan biri kapanabilirdi. Hattâ dükkânlar hüviyet de değiştiremezdi. Yâni Çenberlitaş'da bulunan bir terlikçi dükkânı Çarşıkapı'ya nakledilemezdi. Böyle bir nakil için devlet izni şart idi.

Her esnaf zümresinin «Tarîki Fütüvvet», «Tarîki Hirret»lerini, daha sonra da Esnaf Loncalarını kuranlar o zümrenin gedik sahibi

ustaları idi...

Bir Türk - Lonca kurabilmek için bir esnaf ve zanaat erbâbı zümresinin gereği kadar kalabalık olması lâzımdı. Müstakil bir Tarik - Lonca kuramayan esnaf, iş - zanaat bakımından en yakın kalabalık esnafa «Yamak Esnaf» olurlardı; meselâ Kaltakçılar, Gedelikçiler (eğerlere, kaltaklara köseleden büyük ok kuburları dikenler), Tekelciler (eğer altında hayvan sırtına örtülen pamuklu bez dikenler), Yularcılar, Kamçıcılar, Palancılar Saraç Esnafının; Paşmakçılar, Kavaflar, Çizmeciler, Mestçiler; Terlikçiler, Eskiciler de Pabuççu Esnafının yamakları idi.

Bazı büyük işlerde de esnaf Tarik-Loncası patronlar tarafından kurulur, o patronlar sayesinde yaşayan esnaf, aynı yolda müstakil çalışan fukarâ esnaf onlara yamak olmuştu; meselâ Natırlar ve Dellâklar Hamamcıların; Kalafatçılar, Gemi Marangozları, Urgancılar, Yelkenciler, Ziftçiler, Katrancılar, Serenciler, Gemi Tulumbacıları, Pusulacılar, Gemi Saatçileri, Haritacılar; Dalgıçlar da Karadeniz Kaptanlarının; Pereme-Kayık Marangozları, Kayıkçılar, Mavunacılar da Akdeniz Kaptanlarının yamakları idi.

Aynı Tarik-Loncaya bağlı yamak esnafın gedikleri ayrı idi.

Eski esnaf teşkilâtı ve esnaf ile zanaat erbâbının islâm akîde ve terbiyesine göre tâbi olmaya mecbur tutulduğu nizam, yukarda kaydettiğimiz Tarîki Fütüvvet ismine nisbetle «Fütüvvetnâme» adı verilmiş eserlerde tesbit edilmişti. Fütüvvetnâmeler, toplum hayatımızda ilk islâmî esnaf nizamnâmeleri olduğu gibi, müslüman esnaf ve zanaat erbâbının da bir ilmihal kitabı idi.

Fütüvvetnâmelerde her hangi bir işin ve zanaatın önce kimin tarafından icrâ ve Peygamberimizin zamanında ilk islâm toplumu içinde işlerin ve zanaatların eshabı kiramdan kimin tarafından işlendiği yazılmıştır. İşte eshabdan o kimseler memleketimizde Türk-müslüman esnaf tarafından kendilerine «Pîr» olarak kabul edilmiştir. Peygamberimizin zamanında bulunmayan işler ve zanaatlar erbâbına muahhar devirlerin ünlü bir siması Pîr olmuştur. İstanbul'da pek yakın zamanlara kadar müslüman Türklerin dükkânlarında, atölyelerinde, dükkânın, atölyenin en şerefli yerinde beyit bir levha halinde mutlaka bulunurdu; meselâ berber dükkânlarında:

Her sabah besmeleyle açılır dükkânımız
Hazreti Selman Pâkdir pîrimiz üstadımız

hamamlarda da :

Her sabah besmeleyle açılır hammâmımız
Hazreti Muhsin bin Osman pîrimiz üstâdımız

levhaları okunurdu.

Yine Fütüvvetnâmelerde bütün peygamberler de bir iş ve zanaat sahibi olarak gösterilmiştir; onlar da esnafın ve zanaat erbâbının islâmdan önceki ilk pîri bilinmiştir.

Sonra, görülen ihtiyaçlar karşısında esnaf nizamını yeniden tesbit eden fermanlar çıkmışdır.

Önce Fütüvvetnâme kayıtları, sonra esnaf nizamı fermanları ile İstanbul'da, dolayısı ile Türkiye'de «Tarîki Fütüvvet-Tarîki Hirfet»-lerde ve onların yerini alan Esnaf Loncalarında her lonca mensubu sıkı ve zincirleme kefalete bağlanmıştı.

Gedik sahibi ölünce, dükkân veya imalâthane o işin başında bulunmak, çalışmak şartı ile evlâdına kalırdı. Evlâdı yok ise, veya baba mesleğini terk etmiş ise o gedik mahlûl sayılır; Tarik-Lonca tarafından kendi başına dükkân veya imalâthane sahibi olmaya lâyık bir kalfaya devrolunurdu. Eski gedik sahibinin mirasçılarına, işi terketmiş evlâdına da dükkânda veya imalâthanede kalan malın, alât edevâtın değer bedeli ile gediğe takdir edilen bir peştemallık bedeli ödenirdi.

Her hangi bir esnafın veya zanaat ehlinin çırağı, gelenek ile tesbit edilmiş çıraklık müddetini(işin zanaatın güç, ağır olduğuna göre en çok üç yıl) doldurunca ve ustasının da işi öğrendiğini tasdik etmesi üzerine, Fütüvvetnâmelerin tesbit ettiği şekilde çırak oğlanın beline merasim ile bir «Şed» (Peştemal) bağlanırdı ve çırak aynı dükkânda, atölyede kalfa olurdu.

Kalfanın ustalığa çıkması, o işte, zanaatda bir gedik mahlûlunun bulunmasına bağlı idi. Bunu ekseriya kalfanın kendisi arar; işi veya zanaatı terkedecek bir usta ile anlaşır;

«Peştemallık-Peştemâliye» denilen bir bedel karşılığı gedik'i satın alır idi. Parası çıkışmaz ise Tarik-Loncanın yardım sandığından «Karzı Hasen» ile, faizsiz borç para alırdı. Önemle tekrar edelim; gedik arayan kalfanın ustalığa lâyık olduğu önceden mensup olduğu Tarik - Lonca tarafından kabul edilmiş olması gerekir idi. Bir kalfa ustalığa yükselirken de beline yine bir «Şed» (Peştemal) kuşatılır, ve bu münasebetle, çırak merasiminden çok daha parlak bir tören yapılırdı ve bu törene «Çırak Çıkarma» denilirdi.

Tarîki Fütüvvet - Hirfetler zamanında, XVII. yüzyıl sonlarına kadar İstanbul'da, dolayısiyle Türkiye'de esnaf teşkilâtı şu kimseler tarafından idâre edilmiştir :

ŞEYH — XVII. yüzyıl sonuna kadar Terîki Fütüvvet-Hirfetlerin reisi. Tarîki kuran esnaf tarafından kaydı hayat şartı ile seçilirdi. Bu seçime o tarîka bağlı yamak esnaf katılmazdı. Tarîki kuran esnaf zümresinin namlı, yaşlı, fazîletli bir siması olurdu. Esnaf şeyhleri dinî tarikat şeyhleri ile karıştırmamalıdır. Şeyhin sözü, o tarîki kuran esnaf zümresi ile tarîka bağlı yamak esnaf üzerinde kesin bir kuvvetde idi. Tarîki Fütüvvet - Hirfetler yerine Loncalar kurulunca, Loncada şeyhlerin yerini aynı vasıflar aranılarak seçilen «Lonca Ustası» aldı. Evliyâ Çelebi XVII. yüzyıl ortasında İstanbul'da 105 nefer esnaf şeyhinin bulunduğunu kaydediyor.

İstanbul Kadılığının sicil defterindeki bir kayıt da gösteriyor ki, yalnız Berber Esnafı loncanın reisi için Şeyh unvanı XVII. yüzyıl sonlarına kadar muhafaza edilmiştir. Loncalarına ait bir mes'ele için şer'î mahkemeye baş vuran berber esnafı idârecileri şöyle sıralanmışlardır: «Asitânei Aliyyede Berberan Esnafının kethüda vekili Seyyid Mehmed Usta ve Yiğitbaşıları Mehmed Sadık Usta ve Şeyhleri Abdullah Efendi ve Duacıları Seyyid Osman ve Çavuşları Salih ve ihtiyarlarından İsmail ve...» (H. 1210; M. 1795 - 1796).

NAKİB — Tarîki Fütüvvet - Hirfetlerin idâre âmiri; tarîki; tarîki teşkil eden esnaf zümresi ile ona yamak esnaf zümrelerinin bütün işlerini çeviren bir zât idi ve tarîki kuran esnaf tarafından seçilirdi. Doğruluğu ile tanınmış kimse olması şarttı. Loncalar kurulunca Nakiblik kaldırıldı, vazifesi Kethüdâ'ya devredildi.

Bazı kalabalıkça yamak esnafın ayrıca kendi Nakibleri olurdu; XVII. yüzyıl ortasında Evliyâ Çelebi İstanbul'da 300 nefer esnaf nakibi bulunduğunu kaydediyor ki 105 şeyhin yanında 300 nakib arasındaki büyük fark, yamak nakiblerinden gelir.

DUÂCI — Esnafdan olması şart değildi. Salih bir kimse olarak seçilir ve kendisine tarik sandığından yıllık bir ücret ödenirdi. Bazı esnaf zümreleri duacılarını loncalar devrinde de muhafaza etmiştir. Berber esnafında çırakların peştemal kuşanması, kalfalık imtihanında, kalfa olacak çırak oğlan lonca odasında ve berber ustalarının huzurunda Duâcı Efendi'yi tıraş ederdi.

ÇAVUŞ — Esnaf tarîkinde bir nevi inzibat zâbiti idi; sorumlu, suçlu esnafı, Şeyhin riyâsetinde Nakib ile esnaf ihtiyarlarının teşkil ettiği tarik divânında sorguya çekilmek üzere çavuşlar gidip çağırır ve alıp getirirlerdi. Esnaf ve zanaat erbâbı çavuşun dâvetine hemen uyarak gitmeye mecbur idi. Yamak esnafın çavuşları kendi zümreleri içinden seçilirdi. Evliyâ Çelebi esnaf çavuşlarının 415 nefer olduğunu kaydediyor. Aynı yüzyılın sonlarında Çavuşların yerini Yiğitbaşı'lar aldı.

KETHÜDÂ (KÂHYA) — Eski esnaf teşkilâtında önceleri Tarîki Fütüvvet-Hirfetler ve sonra Esnaf Loncaları ile Hükûmet arasında vasıta olan kimse; Esnaf Kethüdâlığı, Kâhyalığı ve Tarikde-Loncada hükûmeti temsil eden resmî bir memuriyet idi. Hükûmet tarafından tâyin ve azil edilirler; önceleri Tarik, sonra da Lonca sandığından gündelik hesabı ile maaş alırlardı. Tarîkin-Loncanın zenginliğine denk olarak maaşları değişirdi. İşi de, sorumluluğu da ağır bir memuriyet idi.

Esnaf Kethüdalarını kendi içlerinden biri olarak esnaf seçer, İstanbul Kadılığına arz eder; kadılık tahkikatını yapar; seçilen zâti kethüdâlığa lâyık görürse hükûmetçe tâyini yapılırdı. Bazan da bir esnaf kethüdâlığına o esnaf zümresinin dışından bir zâti hükûmet münâsib görür ve tâyin ederdi. Meselâ XVII. yüzyılda büyük musikişinas Mustafa Itrî Çele-

bî, Esirciler Kethüdâlığına böyle tâyin edilmiştir. (B.: Itrî Çelebi, Mustafa)

Hükûmetçe esnafa yapılacak tenbihler, esnafdan istenecek yardımlar, narhlar, esnafa kethüdâları vasıtası ile bildirilirdi. Esnafın hükûmetten istekleri, bazı şikâyetleri hükûmete keza kethüdâ vasıtası ile arz olunurdu.

Bir esnaf kethüdâsının başlıca vazifesi de kethüdâsı bulunduğu esnaf zümresinin esnaf nizamına ve narha riayetini sağlamak ve esnafın haklı isteklerini, yerinde şikâyetlerini hükûmete lâyık olduğu önemle duyurmak ve bunların tahakkukunu temin etmekti. Bu bakımdan bir esnaf kethüdâsının hem esnaf arasında, hem hükûmet nezdinde itibarlı, şerefli kişi olması lâzımdı. Vazifesinin şerefini idrâk etmeyen bir kethüdâ, uygunsuz esnafın türlü yollardan hile ve hırsızlıklarına rüşvet karşılığı göz yumarak, sonu kendisi için çok tehlikeli de olsa büyük menfaatler sağlayabilirdi. Esnafı murakabe, kontrol bahanesi ile esnafa zulmeden ve bu yoldan bazı menfaatler sağlayan, kethüdâsı bulunduğu esnaf zümresi arasına nifak, ikilik sokan kethüdâlar da görülmüştür.

İstanbul Kadılığı sicil defterlerinde aşağıdaki kayıd bir kethüdânın tâyin şekline örnekdir:

«Kalaycılar Kethüdâsı Muslu bin Şaban Usta, Kalaycılar Yiğitbaşısı Ali bin Mustafa ve kalaycı esnafı ihtiyarları meclisi şer'a (kadılığa) geldi. Kethüdâları Muslu Ustanın kendi isteği ile kethüdâlıktan çekildiğini arz ederek içlerinden Kenan bin Abdullahın kethüdâlığa lâyık olduğunu beyan ile tâyinini istediler; muvafık görüldü ve o da bu vazifeyi kabul ettiğinden tâyini yapıldı.» (H. 1074, M. 1664)

Bir kethüdâ değiştirilmesi için ferman:

«İstanbul Kadılığına hüküm ki,

«Düğmeci, kaytancı ve ibrişimci esnafı arzuhal vermişler, kethüdâları kendi işlerine tâyin edilegelirken, bir esnaf zümresine başka bir esnaf zümresinden kethüdâ tâyini âdet değilken Kolancılar Esnafından birisi bunlara kethüdâ tâyin edilmiş. Haklıdırlar, o kethüdâyı çıkarıp Düğmeci, Kaytancı ve ibrişimci esnafına kendilerinden bir kethüdâ tâyin edilsin.» (H. 1109, M. 1698)

Esnaf Kethüdâlığı 24 Nisan 1328 (7 Mayıs 1912) tarihli bir talimatname ile kaldırıldı; fakat İttihad ve Terakki Fırkası (Partisi) siyasî mücadelelerinde ve bilhassa mebus seçimlerinde esnaf servetinden ve esnaf kalabalığının oylarından istifade etmek için esnaf teşekküllerinin başına «Kâtibi Mes'ul» unvanı ile birer kethüdâ, esnaf kâhyası tâyin etti.

Esnaf Kethüdâlıkları kesin olarak Cumhuriyet devrinde kaldırıldı. Fakat zamanımızda iskelelerde sandalcı nöbetlerini, durak yerlerinde taksi, otomobil nöbetlerini ve bazı faal işyerlerinde arkalıklı hammal nöbetlerini idare eder kimseler hâlâ Kayıkçılar Kâhyası, Taksi Kâhyası, Hammallar Kâhyası unvanlarını taşırlar.

YİĞİTBAŞI — XVII. yüzyılın ikinci yarısında eski esnaf çavuşlarına verilmiş bir unvandır. Loncalar kurulduktan sonra loncadaki mevkii, kethüdâdan sonra gelirdi. Yiğitbaşılar esnaf tarafından seçilirdi.

ESNAF İHTİYARLARI — Tarîki Fütüvvet - Hirfetlerde Şeyh, Nakib, Kethüdâ ve Çavuşun; Esnaf Loncalarında da Kethüdâ ve Yiğitbaşıların iştiraki ile kurulan idare heyetlerinin âzaları olup bir idare heyetinde kaç ihtiyar ustanın bulunduğunu tesbit edemedik. Mensub oldukları esnaf zümresi tarafından seçilirlerdi ve daima işine, zanaatına yıllarca emek vermiş, namusu ile, doğruluğu ile seçkin bir mevki kazanmış kimselerden olurlardı.

LONCA — Tarîki Fütüvvet-Hirfetlerde esnaf zâviye ve dergâhlarda toplanırlardı. Tarîkin vakıf demirbaş eşyası ve esnaf sandığı da o dergâhda, zaviyede bir odada muhafaza edilirdi. Çırağa peştemal kuşatma ve kalfayı usta yapma (çırak çıkarma) gibi merasim de oralarda yapılırdı. Yukarıda da kaydettiğimiz gibi Tarîki Fütüvvet-Hirfetler XVII. yüzyılın ikinci yarısına kadar sürmüştür. Onların yerine XVII. yüzyıl başlarında Esnaf Loncalarının kurulmasının başlıca sebebi, esnaf zümreleri içinde bulunan ve büyük kalabalık teşkil eden gayri müslim esnaf ve zanaat erbâbının durumudur. Bir esnaf zümresinin müslim ve gayri müslim bütün mensuplarını ilgilendiren meseleleri tam bir serbestlik içinde konuşabilmek için buluşma, toplanma yerinin dinî bir müessese olmaması lâzım geliyordu. Loncalar, her esnaf zümresinin toplu olarak bulunduğu ve aynı zanaatı işler kişilerin çalıştığı bir çarşı boyunda, bir han içinde açıldı ve idareleri-

nin başına Şeyh ile Nakib yerine Kethüdâ ile Yiğitbaşı geçti.

Esnaf Loncaları bir müddet sonra aynı kethüdânın reisliği altında müslüman ve gayri müslim loncalar olarak bölündü ve bu loncalar kendilerine ayrı ayrı müslim ve gayrı müslim birer yiğitbaşı seçtiler. Şu ferman sûreti loncaların bu suretle ikiye ayrılmasının sebebini göstermiş olabilir:

«İstanbul Kadısına hüküm ki,

«İstanbul'daki zimmî (gayri müslim) terzi esnafı Divânı Hümâyuna arzuhal verip kethüdâları olan İsmail ile onun oğlu ve yiğitbaşıları olan Halilden şikâyet etmişlerdir. Sizi küreğe attırırım tehdidi ile zimmî terzi esnafından şeriat ve kanun dışı kuzu parası, bayram parası, ziyafet parası diye para alıp zulm ederlermiş. Bu zulümlerini gün günden arttırıp istenilen parayı veremiyenleri falakaya koyup bazılarını değnek, bazılarını sille yumruk ile döverlermiş. Terziler kethüdâsı İsmail ile Yiğitbaşısı Halilin bu hallerden şiddetle men'i, hilâfında hareketden sakınmaları.» (H. 1177, M. 1764).

Esnafın yeni içtima yerine verilen Lonca adı İtalyanca hücre, oda anlamında Loggia kelimesinden alınmıştır; esnaf loncalarına, adının lûgat mânası ile «Esnaf Odaları» denilebilir.

Meşrutiyetin ilânında esnaf kethüdâlıkları kaldırılırken loncalar da kapatıldı.

SANDIK — Her esnaf zümresinin bir yardımlaşma sandığı vardı. Tariklerde Şeyhin ve Nakibin, sonra Loncalarda Kethüdâ ile Yiğitbaşının nezaret ve sorumluluğu altında bulunurdu. Esnaf sandıklarının gelir kaynakları:

Çırağın kalfalığa ve kalfanın ustalığa peştemal kuşanma merasiminde kadim gelenek icabı ustalarının verdiği paralar;

Çırak, kalfa ve ustalardan keselerinin tahammülü derecesinde haftalık, yahut aylık aidat;

Sandıktan yapılan ikrazların yüzde 1'i faizleri (Tarikler devrinde faiz yoktur, bu küçücük faiz Loncalar devrinde konmuştur);

Zengin esnafın vasiyetnamelerle sandığa bıraktığı paralar;

Varis bırakmadan ölen zengin esnafın yine vasiyetname ile tarikine veya loncasına bıraktığı emlâkin geliri;

Hiç umulmayan bir yerden «Tayyârat» adı verilen bağışlar.

Loncaların, bir gelenek olarak esnaf tarafından verilmiş, vakfedilmiş ve zaman ile büyük bir maddî kıymet almış demirbaş bakır takımları vardı. Bunlar, peştemal kuşanma törenlerinde verilen ziyafetlerde ve esnafın toplu olarak yaptıkları kır gezintilerinde kullanılırdı. Halkın yaptığı düğünlere de birkaç günlüğüne kira ile verilirdi, bu da sandığa bir gelir sağlardı.

HANLAR, ÇARŞILAR — Aynı iş ile meşgul zanaat ehli ve esnaf umumiyetle bir han içinde yahut bir çarşı boyunda, bir çarşının bir bölümünde toplanmış olurdu. Meselâ İstanbul'da Büyük Saraç Hanı (Saraçhane), Ketenciler Hanı, Fermeneciler Çarşısı, Dökmeciler Çarşısı, Mısır Çarşısı (Baharatçılar), Kürkçü Hanı; Yağ Kapanı; Bal Kapanı, Örücüler Hanı, Sırmakeş Hanı ve daha bunlara benzer yüzlerce isim hatırlanabilir.

Zanaat ehli ile esnafın bekâr uşakları da bekâr hanlarında, bekâr odalarında bir arada barınırlardı, bu hanlara, odalara da önceleri Tarik, sonraları Lonca kefaleti ile alınırlardı. Bekâr hanlarına ve odalarına da bazan o bekâr uşaklarının mensup oldukları zümreye göre isim verilir, Saraç Odaları, Pabuççu Odaları, Debbağ (Tabak) Odaları, Kayıkçı Odaları, Yelkenci Odaları denilirdi. Şehir âsâyiş ve huzurunu bozacak hallere mâni olacak sıkı inzibat tedbirleri alınırdı (B.: Bekâr, Bekâr Uşağı, Bekâr Uşağı Nizâmı, cild 5, sayfa 2393; Dükkân, cild 9, sayfa 4807).

İstanbulun Eski Müslüman Türk Esnafınca makbul Ahlâk — Eski teşkilâtı içinde esnafın dinî tarikatlerle yakın münâsebeti vardı. Ustalar, kalfalar bir şeyh tarafından irşâd edilir, onlar da çıraklarını terbiye ederlerdi, bu tesir altında eski İstanbul esnafında doğruluk ve kazanç hakkına kanaat iki büyük meziyet olarak yerleşmişti. Zanaat ehli imalâtını istenilen, aranılan evsâfına uygun yapar, ticâret ehli de tartı ve ölçüde hîlesiz, ve ancak meşrû kârını alarak satardı. Yüz yıllar boyunca esnaf arasından bu ahlâk prensiplerine riâyet etmeyenler elbet ki çıkmışdır, o gibiler de her esnaf zümresinde evvelâ kendi

loncaları tarafından hükûmete ihbar edilir, tâkib olunur ve cezalandırılırdı.

Ünlü Fransız coğrafya bilgini Elisée Reclus (1830 - 1905) «Géographie Üniverselle = Cihan Coğrafyası» isimli büyük ve çok meşhur eserinde şunları yazıyor: «Türkün faziletleri o kadar büyükdür ki hattâ kendisine ihânet eder. Nâmuslu, sözüne sâdık olduğundan borcunu ödeyebilmek için son derece çalışır. Hıristiyan tefeciler de bundan istifade ederek ona ömrünün sonuna kadar esir edecek ikrazlarda bulunurlar. Türk hiçbir zaman aldatmaz, o kadar nâmuslu ve doğrudur ki aynı işi yapan dükkân komşuları rumlar, Suriyeliler, İranlılar ve Ermeniler Türklerin bu iç saflığı ile alay ederler, onları acınacak bulurlar.»

Büyük İtalyan edîbi Edmondo de Amicis de (1846-1908; B.: Amicis, Edmondo de, cild 2, sayfa 782) İstanbul seyahatnamesinde İstanbul esnafından bahsederken şunları yazıyor: «. . Rum müşteriyi seslenip çağırır, eliyle koluyla işaretler yaparak dâvet eder; Ermeni biraz daha temkinlidir; Yahudi, malını kulağa fısıldayarak arz eder; Türke gelince, sessiz, müşterisini sadece bakışları ile çağırır. Bir Türke, söylediği fiat için, sakın biraz aşağı olmaz mı diye pazarlığa girişmeyin, bunu kendisine hakaret sayar, ve: — Ben hırsız mıyım ki önce sizden hakkım olmayan fâhiş bir para isteyeyim ve sonra pazarlığa girişeyim!.. der...».

Benim de feyz aldığım Darüşşefaka mezunlarından köprü mühendisi Edhem, ikmali tahsil için İngiltereye gitmişdi, onun naklettiğine göre Birmingham şehrinin ticaret odasında bir duvarda şu yazı asılıymış: «Hakikî Türklerle her hangi surette olursa olsun istediğiniz ticareti yapabilirsiniz, fakat şarkın rumları ile ermenilerinden kat'iyyen sakınınız».

Eski esnaf ahlâkı üzerine bir iki misal verelim, aşağıdaki satırları İstanbul Kadılığı sicil defterlerinden alıyoruz:

«Dokumacı esnafı Kethüdâsı ve Yiğitbaşısı ve ihtiyarları mahkemeye gelerek Perdahcılar Hanındaki ipekci Nikoli veledi Mavridi'nin bozuk bez dokutup sattığından şikâyette bulunmuşlar, Nikoli mahkemeye celbolunup suçunu itiraf etmiş, bundan böyle evsâfı bozuk bez dokutmayacağını taahhüdle dükkânında öyle bez çıkarsa cezâsına râzı olduğunu söylemişdir, dokumacı esnafı da şikâyetlerini şimdilik geri almışlardır». (1206, M. 1792)

«Kılıçcı esnafının Kethüdâsı ve Yiğitbaşısı ve sâir ustaları mahkemeye gelerek kılıçcı esnafından Hüseyin bin Hasanın sakız ağacından yapdığı kılıç kabzalarını siyaha boyatarak abanoz kabzalı kılıç diye sattığını ve müşterileri aldattığını şikâyet etmişler, Hüseyinin suçu sabit görülmüş, kılıçcı esnaflığından ihraç edilmişdir.» (1138, M. 1726).

İşte esnafın bu gibi dikkati neticesidir ki hükûmet hak ve vazifeleri arasında bulunan murâkabeyi her esnaf zümresinin kendisine terketmişdi.

Bizim eski esnafımızda en büyük ahlâkî zaaf, sanat sırrı üstündeki kıskançlık olmuşdur. El ile işlenen zanaatlarda uzun tecrübelerle elde ettikleri ince, büyük hünerleri namlı ustalardan çoğu bir sanat sırrı olarak saklamışdır, en sâdık kalfasına, hattâ öz oğluna bile öğretmeden o sırrı kendisiyle birlikde götüren ustalar vardır. Bu kötü huy en basit işlerde bile deprenmişdir, Ebüzziya Tevfik Bey anlatıyor; Derviş Ali adında bir terlikci ustası sokakda kimsesiz kalmış Riza adında zeki ve çok güzel bir çocuğu evine almış, oğlancık bekâr hayatı süren Derviş Alinin uşağı olmuş, hâmisi terlikcilik sanatını öğretmeden işi onun çalışmasına bakarak öğrenmiş. Bir gün Derviş Ali bir iş için evden ayrıldığında Riza onun yarım bıraktığı bir çift terliği ustasının işinden farksız olarak dikip tamamlamış ve takdir görme ümidi ile Derviş Ali'yi heyecanla beklemiş. Terlikci gelmiş, terlikleri görmüş:

— Bugün buraya kim geldi?.. diye sormuş.

— Kimse gelmedi.

— Bunları kim dikdi?

— Ben!

Bir kesilmiş terlik teki vermiş ve:

— Al şu tığla iğneyi eline de gözümün önünde dik göreyim!.. Demiş. Oğlan sür'atle ve mükemmelen dikmeye başlayınca:

— Peki, inandım, bırak!.. demiş.

Ve ertesi sabah :

— Ben bir şeyi istersem öğretirim, sen istemediğim halde bu sanatı bakarak öğrendin, hattâ usta olmuşsun, iki usta bir arada işlemez!.. diyerek oğlancığı aldığı sokağa atmış. Bu Rıza da önce hamam külhanlarına düşüp

bir Külhan Beyi olmuş, sonra da yaman bir kalpazan olarak Rodos Zındanına atılmışdır (B.: Külhan Beyleri; Riza, Külhanbeyi).

Eski esnafda görülen en büyük meziyetlerden biri, çırağın kalfasına, kalfanın ustasına, ustanın da lonca ihtiyarlarına sonsuz itaatıdır. Zâten eski terbiye usûlümüzde bir çocuk mektebde hoca ve bir dükkânda, imalâthânede usta eline verilirken velîsi tarafından «Eti senin, kemiği benim» denilirdi. Çırak çocuğun içtimaî mevkii ne kadar yüksek olursa olsun o mevki hoca ve usta önünde hiçe inerdi. Evliyâ Çelebinin naklettiği şu fıkra hakikat olmasa da esnaf hayatımızda bir terbiye örneği olarak güzel misaldir; büyük muharrir şöylece anlatıyor:

«Kuyumcular esnafına şöhret veren Birinci Sultan Selim ile Kanunî Sultan Süleymandır, çünki bu iki pâdişah Trabzonda kuyumculuk tahsil etmişlerdi. İstanbulda Unkapanının iç yüzünde Kostantin adında bir rum kuyumcu vardı ki Sultan Süleymanın ustasıydı. Bir gün Kostantin çırağı şehzâdeye kızmış, sana bin değnek vuracağım diye yemin etmiş. şehzâdenin anası Sultan Süleymanın suçunu affettirmek için Kostantine bin altın göndermiş, usta da bu altınları alıp ondan (saç teli kadar) ince beşyüz tel çekdirmiş, ve Sultan Süleymanı falakaya yatırarak çıplak tabanlarına bu tellerle iki defa vurmuş ve yemininden kurtulmuş..».

İtaatsızlığı veya herhangi bir suçu görülen çıraklar ustası tarafından loncaya şikâyette bulunur, çırak oğlana loncada falaka dayağı atılırdı. Suç ağırca olduğu zamanlar bu dayak da pek yaman olurdu.

Esnafda bu itaat, esnaf çıraklarının ve kalfalarının yeniçeri taslakcı olmalarından sonra bozulmuştur.

Esnafın sekir verici içkiler kullanması da en büyük kusurlardan, esnaflığa asla yakışmayan hallerden bilinirdi; içki içen, beş vakit namazda ihmâli görülen çırak ve kalfalar tenbih ile uslanmazlarsa lonca kararı ile işden derhal atılırlar idi. Esnafın arasında ayyaşlığın yayılması da yeniçeri taslaklığı ile başlamışdır.

Yine o zaman sonradır ki esnaf çıraklarının ve kalfaları arasında okur yazarların sayısı hemen hiçe inmişdir. Esnaf çıraklarının okutulması yeniçeri ocağının kaldırılmasından, 1826 dan sonra İkinci Mahmud tarafından ele alınmışdır (B.: Sibyan Mektepleri; İlk Tahsil Mecburiyeti; Çırak Mektebi, cild 7, sayfa 3941)

Osman Nuri ERGİN

Peştmal Kuşatma ve Çırak Çıkarma Merâsimi — Tanzimatdan önceki esnaf hayatında bir zanaata, işe intisab eden çırak çocuğun, delikanlının, ozanaat, iş için kabul edilmiş çıraklık müddetini tamamlayarak kalfasının ve ustasının tensibi ile aynı zanaata mensup bir heyet huzurunda meslekî bir imtihanla, zamanımızın diploması yerine beline bir peştemal kuşatılırdı. Peştemal kuşanan çırak oğlan kalfa olur, o zanaatın, işin loncasında kayıtlı esnafından sayılır idi.

Esnaflık Gedik usulü ile sınırlanmış olduğuna göre, müstakil dükkân sahibi usta olması bir dükkân gediğinin mahlûle çıkmasına kalırdı (B.: Gedik).

Bir kalfa, ya varis bırakmadan ölen ustasının yerine, yahut aynı zanaat, iş üzerinde diğer bir ustanın ölümü üzerine, mensub olduğu lonca erkânınca ustalığa lâyık görülürse ikinci defa olarak bir de ustalık peştemalı kuşanırdı. Esnaf arasında bu ustalık peştemalı kuşatma merasimine «Çırak Çıkarma» denilirdi.

Çırak çıkarılan, yani dükkân sahibi olan kalfa da peştemal kuşanır iken, İslâmî akide ve geleneklere dayanan esnaflık ahlâk ve terbiyesinden bir imtihan verir, bu vesile ile bir nevi tarikat âyinine benzeyen merasim yapılırdı.

Tanzimattan önceki devirde her müslüman esnaf zümresinin, kadim hâtıralara dayanarak dinî bir tarikat ile yakın münasebetleri vardı. İslâmî esnaf teşkilâtı, İslâmî akide ve geleneklere dayanan esnaflık ahlâk ve terbiyesinin esasları ve peştemal kuşanma, çırak çıkarma gibi merasim, bir nevi esnaf ilmihali diyebileceğimiz kitaplarda tesbit edilmişdi ki, evvelce kaydettik, o kitaplara «Fütüvvetnâme» adı verilmiştir. Çırak çıkarma merasimindeki imtihan, işte bu Fütüvvetnâmelerdeki malûmat, bilgi üzerinden olurdu.

Esnaf peştemalını hamam peştemalından ayırdetmek için, müteassıp, titiz yazarların elinden çıkmış eski metinlerde, esnafa kuşatılan peştemal, aynı anlamda «Şed» kelimesi ile ifade edilmiştir. Fütüvvetnâmelerde de bu

kelime kullanılmıştır.

Evliya Çelebi, Fütüvvetnâmelerin kaydı ile kendi müşahedelerini birleştirerek çırağa Peştemal, Şed kuşanma merasimini şöylece anlatıyor:

«Evvelâ o esnaf zümresinin nakibi, şâkirdin (çırak) sağ elini kendi sol eline alıp meclisde hazır olanların huzurundan geçirip seccâdesinde oturan Pîrin (şeyhin) önüne getirir ve:

— Esselâmü aleyküm yâ ehlüşşeria!...» der.

«Pîr de:

— Aleykümüsselâm yâ ehlüttarika vel mârifet vel hakikat!...» diyerek dört kapu selâmlarını ifa ederler (Dört kapu: Şeriat, Tarîkat, Mârifet, Hakikat).

«Sonra şâkird besmele çekip geri geri giderek kapu yanına varır ve orada durur. Şâkirdin sağ tarafında nakib ve sol tarafında çavuş olduğu halde tekrar ortaya gelirler ve şâkird meclis huzurunda zanaatı, işi üzerine mârifetini (yaptığı bir eseri) arz eder. Makbûle geçerse meclisi teşkil edenler!...

— Bu zâti posta müstahak gördük. Allah mübarek eyleye!» der.

«Fâtiha okunur. Allahü Ekber Allahü Ekber diyerek Peygamberimizin dört yâri aşkına zikredilir. Kerbelâ Şehidleri ve Oniki İmam yâd olunur. Nakib, yüzyetmiş tarikatın kurucularını teker teker yâd ederek ruhlarını şâd eder. Sonra Şâkirdi ustasına teslim eder.» Ustası da artık mânen evlâdı olan şâkirdini tekrar meydana getirerek kendi belindeki Şed'i (Peştemalı) şâkirdin beline bağlar. Sağ el sağ ele, iki baş parmakları dışarda kalmak üzere biat ve aht ederler (sadakat yemini verirler). Sonra mecliste bulunanlardan biri **«İnnelleziyne yübâyiûneke...»** âyeti kerîmesini tilâvet edip Fâtiha ile merasim bitmiş olur. Pîr şâkirdi önüne alır ve şu nasihatta bulunur:

— Ey oğul!... Evvelâ harama bakma, yalan söyleme, haram yeme, haram giyme, haram içme, ekmek tuz hakkına ihanet etme; ihtiyarları hor görme, uluların önünden gitme, sabretmesini bil, tahammül etmesini bil, bir şey koymadığın yere el uzatma, emanete ihanet etme, kanaat sahibi ol!... diyerek bu sözlerinin kulağına küpe olması için şâkirdin kulağını çekerek ensesine bir tokat atar, ve:

— Gaafil olma, gözünü aç, gün akşamlıdır!...» der.

Yine Evliya Çelebi, kalfayı çırak çıkarmada, dükkân sahibi usta yapmada bağlanan şed için, bunun ayrı bir tören olduğunu aydınlatmadan, belirtmeden şunları yazıyor:

«Ustanın şâkirdi (çırağı) beline bağladığı şedden gayri bir şed daha vardır. İpekten, kutnudan, sofdan bu ikinci şed şâkirdin (şâkird kelimesi burada artık çırak değil, kalfadır) beline değil, sağ koltuğu altından ve sol omuzu üstünden geçirilerek hamaylı tarzında bağlanır. Bu şed bağlandığı zaman meclisde hazır bulunanlar:

— Yürü Allah yardımcın olsun postun mübarek olup kazancın helâl olsun! diye hayır dua ederler.

«Şâkird besmele çekerek kendi pîrinin, nakîbinin, çavuşunun ve kethüdâsının ve meclisde misafir olarak bulunan sair esnaf pirlerinin ve esnaf âmirlerinin ellerini öper, sonra arka arka yürüyüp kopudan edeple çıkar ve bu meclisde bulunanlar için bir ziyafet verir. Benim üstadlarımdan gördüğüm budur, Fütüvvetnâme de böyle yazar.»

Evliyâ Çelebinin ikinci şed tâbirinden şöyle bir mâna çıkarmak mümkündür. İlk sahne bir çırağın peştemal kuşanma merasimi olmakla beraber, aynı tören kalfaya ustalık peştemalı kuşatılmasında tekrar edilerek de, fakat kalfaya ikinci bir şed, peştemal da hamaylı gibi bağlanmaktadır.

Evliya Çelebinin kullandığı «Post» kelimesi, dükkân, tezgâh, iş anlamındadır. Bir kalfa usta olurken Fütüvvetnâme ile verdiği imtihanda sorular ve cevaplar muayyen olup şunlardı:

— Eşrefi mahlûkat olan beni Âdemin ceddi Âdem Safiyyullahdan Hâtemülenbiya Efendimiz hazretlerine kadar peygamberler hangi sanatı işlediler?

— Hazret-i Âdem ekinci ve çiftçi idi, Hazreti Şît kazzaz ve hallaç idi, Hazreti Hûd tüccar idi, Hazreti İbrahim Halepte sütçü idi, Mekke-i Mükerremede Kâbe-i Muazzamayı yaparken mimar oldu, Hazreti İsmail avcı idi,

Hazreti İshak çoban idi, Hazreti Yusuf zındanda günlerini bilmek için saat yapardı, Zülküfül Peygamber ekmekçi idi, Üzeyir Peygamber bahçıvan idi, Hazreti İşmuil tercüman, Hazreti İlyas çulha idi, Hazreti Dâvud zırh, Hazreti Süleyman hurma yaprağından zenbil yapardı, Ermiya Peygamber cerrahdı, Hazreti Daniyal falcı idi, Hazreti Lokman hekimdi, Hazreti Yunus balıkçı idi, Hazreti Musa çoban idi. Hazret-i İsa seyyahdı; Mefhari Mevcûdat Efendimiz de mücahidi fî sebilillâh idi.

Sanat sahibi olmak için ne lâzımdır?

— Söz sahibi ve şed sahibi olmak lâzımdır...

— Söz kimden kaldı?

— Efendimiz Muhammed Mustafa'dan kaldı...

— Şed kimden kaldı?

— On kişiden kaldı: Hazreti Âdem cennetten çıkınca melâikelerden utanıp edeb yerine incir yaprağı kuşandı, ikinci Hazreti İbrahim Kâbeyi yaparken şed kuşandı, üçüncüsü Nuh Peygamberdir ki gemi yaparken kuşandı, dördüncüsü Efendimizdir ki Mirac gecesi şed kuşandı, beşinciden onuncuya kadar Hazreti Ömer, Hazreti Osman, Hazreti Ali, Hazreti Hamza, Hazreti Halid bin Velid, peygamberden mezun olup şed kuşandılar...

— Şedin mânası nedir?

— Şeytanî nefis ile daim mücadele edip vesveseden kurtulmadır...

— Sanat karındaşlığı kimden kaldı?

— Hazreti Âdemden kaldı ki Cebrail Aleyhisselâm ile karındaş oldular.

— Dört kapu selâmı nedir?

— Şeriat, Tarikat, Hakikat, Mârifettir.

— Mârifet nedir?

— Kendi nefsindeki eksikliği bilmektir.

— Bunu bilmiyenin kazandığı para ne olur?

— Haram olur...

Evliya Çelebi kaydetmiyor. Fütüvvetnâmelerde yazılıdır; çırak oğlan kalfalık imtihanında meclis huzuruna mutlaka yalın ayakla çıkardı. Eşiği atlamadan yüksek sesle şu kıt'ayı söylerdi:

Eşiğimde komuşum ben cânü ser
Tâ vücudum ola safi hem çü zer
Eşiğimde hâcetim budur benim
Kim kılasın ben fakire bir nazer

Sonra eşiği, önce sağ ayağını atarak atlardı, ve:

Selâmü aleyküm ey erenler
Ki dünya varlığını terk edenler.

derdi. El öpmek üzere Pîrin (Şeyhin) önüne vardığı zaman da şu kıt'ayı söylerdi:

Şem'i tevfîki hidayetdir yüzün
Sureti Hakdan işarettir yüzün
Ehli tevhîde beşarettir yüzün
Haccü ihrâmü ziyarettir yüzün

Bu merasim esnaflığın Tariki Fütüvvet-Hirfetler devrine âiddir. Hiç bir kayıd olmamakla beraber Loncalar devrinde terk edilmiş olduğunu zannediyoruz.

Esnafın Mesîre Eğlenceleri — Çok eski bir gelenek olarak İstanbul Esnafının hemen her zümresi yılda bir defa bütün çırakları, kalfaları, ustaları, âmirleri ve ihtiyarları ile toplu olarak, aralarında sûreti mahsusada topladıkları para ile Haydarpaşa Çayırı, Küçüksu Çayırı, Beykoz Çayırı, Büyükdere Çayırı, Florya ve Kâğıthane mesirelerine gider, çadırlar ve lonca malı vakıf mutfak ve sofra takımları götürerek bir iki gece orada kalırlar, gençler türlü oyunlar, yaşlılar ârifâne sohbet ile eğlenirlerdi. Her esnaf zümresinin her yıl aynı mesireye gitmesi de gelenek icabı idi; meselâ Terlikçi esnafı daima Beykoz Çayırına on senede, bazan yirmi senede bir mesirede 15 - 20 gün kalırlar, zamanımızın tâbiri ile Çadırlı Kamp hayatı geçirirlerdi.

Esnaf Nizâmı — Yüzyıllar boyunca İstanbul Esnafının tâbi olduğu nizamlar İstanbul Kadılığı tarafından tesbit edilmiş ve Esnaf Kethüdâları ile esnafa tebliğ edilmişdir; ve devir devir bu tenbihler tâzelenir, esnafın tenbihlere, nizama riayet edip etmediği İstanbul Kadısı adına Ayak Nâibi tarafından teftiş edilmişdir. Esnaf nizamlarının birer sûretleri de büyük şehrin diğer üç kadılığı olan Eyyub, Galata ve Üsküdar Kadıları tarafından kendi bölgelerindeki esnafa bildirilmiştir. Bu eski esnaf nizamnâmeleri için zamanımızın tâbiri Belediye Zabıtası Tâlimatnâmesi denilebilir. Örnek olarak aşağıdaki satırları Hicrî 1040 (M. 1630 - 1631) ve Hicrî 1091 (M. 1680) tarihli nizamnâmelerden alıyoruz:

EKMEKÇİLER, ÇÖREKÇİLER — Ekmekçinin ekmeği ve çörekçinin çöreği çiy, kara, ekşi ve noksan olmaya, olursa dirheminden 1 akçe ceza alına (o devrin parasına göre çok ağır bir cezâdır). Elekleri sık olup ekmek kepekli olmaya, olursa ekmekçiye muhkem siyâset oluna.

KASABLAR — Koyunu keçiden ve erkeği dişiden ayırd edip satacaklardır. Koyunun semizi saklanıp arığı kesilmeyecekdir. Dükkânlarında her zaman et bulundurmaya mecburdurlar. Bunlara riâyet etmeyen kasabın hakkından geline.

AŞÇILAR — Yemekleri çiy ve tuzlu olmaya. Kâseleri temiz, kazanları kalaylı, çanakları yeni ve sırçalı, ve aşçının, yamağının, uşağının futaları yeni ve temiz ola.

BÖREKÇİLER — Koyun eti kıyması kullanacaklar, böreğin soğanı çok, eti az, ve ekseri yeri boş olmayacakdır, ve iç yağı karışdırılmayacakdır.

LOKMACILAR — İşledikleri lokmanın hamuru çiy olmaya ve balı akîdeli ola.

BAKKALLAR — Malın iyisini fenâsını ayırd edip satacaklardır. Terâzileri çok doğru olacakdır, eksik tartıp satan bakkalın hakkından geline.

YOĞURTÇULAR — Sütleri gözlene, su katılmış sütten yoğurt yapılmaya ve yoğurda nişasta katılmaya.

KAYMAKÇILAR — Kaymağa nişasta katmayacaklar.

HELVACILAR — Helvanın her çeşidinde balın en iyisini kullanacaklardır.

ŞERBETÇİLER — Şerbetlerin miski ve gülsuyu ve lezzeti yerinde olacak, karlı buzlu satılacaktır.

TURŞUCULAR — Turşularını iyi ve âlâ sirke ile yapacaklardır, turşuda kepek ekşisi kullanılmayacakdır.

TERZİLER — Dikişlerini sık dikecek, ve esvabı vaad ettikleri günde yetişdireceklerdir, ziyade iş alıp gününde yetiştirmeyen terziler tâzir edilir (falakaya yatırılıp dayak atılır), bir kimsenin esvabını sakat diken terziye kezâ dayak atılır.

ABACILAR — Abanın sıkını, iyisini satalar.

GÖMLEKÇİLER — Dikişlerini sağlam dikeler ve âdet üzere gömleklerin yenleri bol ola.

ESİRCİLER — Câriyeyi ve köleyi üzerlerindeki esvabla satarlar, esirleri süslü esvabla gösterip satarken o esvabları soyup alamazlar, câriyelere aklık ve kızıllık sürülmeyecekdir.

ÇUHACILAR, KEMHACILAR, ATLASCILAR, BÜRÜNCÜKCÜLER — Çuhayı, kemhâyı, atlası, bürüncüğü tesbit edilmiş en ve boyda işleyeceklerdir, ondan eksik dokumayacaklardır.

PABUÇÇULAR — Sağlam pabuç dikeceklerdir, bir pabucu kaç akçeye satarlar ise pabucun mîâdı akçe başına iki gündür, bu tez sökülür ise pabuççuya dayak atılır.

ESKİCİLER — Yamaları sahtiyandan koyacaklardır, meşin yama olmaya, ve dikişi sık dikeceklerdir.

MUMCULAR — İyi yağdan mum yapacaklardır, kokmuş bozuk yağdan mum yapılmayacakdır.

HAMAMCILAR — Hamamlar çok temiz, suyu mûtedil, hamamın içi sıcak olacakdır. Dellâkler cüstü çâlâk (eline ayağına çabuk, canlı, hareketli) olacak, usturaları keskin olacak, ziyade hizmet edip muhkem kese süreler; anın usturası ayrı ola, o usturayı başa sürmeyeler. Tasları kalaylı, peştemalları çok temiz ve sağlam ola, Natırlar müşteriye pâk futalar ve silecek vereler.

BERBERLER — Üstleri temiz, elleri, ayakları temiz, usturaları keskin, peşkirleri, makremeleri temiz ola.

BOYACILAR — Sâbit boya kullanacaklardır, boyadıkları şeyleri yol üstüne asmayacaklardır.

DEBBAGLAR — Taşradan getirilmiş deriyi ve kurban derilerini işleyemezler; İstanbul salhânelerinde kesilen hayvanların derilerini işlerler. İşledikleri derileri iyi pişireler (pis kokulu olmayacakdır).

KEÇECİLER — Keçeyi çiy pişirmeyeler.

HALLAÇLAR — Muhkem pamuk atalar, 50 dirhem pamuğu 1 akçeye.

DEMİRCİLER, KAZANCILAR, KALAYCILAR — İşlerini kalp işlemeyeler, işlerinde özür bulunmaya.

KILIÇCILAR, BIÇAKCILAR — Firenk demirinden kılıç ve bıçak yapıp Şam demiri diye satmayalar, cinsi cinsine satalar.

DÜLGERLER, MİMARLAR, DUVARCILAR — İşlerinin başına gün doğarken gelecek-

ler ve gün batmadan işi bırakmayacaklardır.

ODUNCULAR — Odunun boyu deve yükü olursa 4, katır yükü olursa 6 karış ola, ve yük, devenin ve katırın taşıyabileceği kararda olacak, eksik olmayacakdır.

Ve bütün esnaf narha mutlaka riayet edeceklerdir, etmeyenlerin hakkından geline, tâzir olunalar...

Esnafın tâziri dayak; esnafın hakkından gelme hapis, zından; ve esnafa siyâset îdam demekdir. Bâzan dayakda, sopa başına 1 akçe alınır, dayak cezası nakdî cezaya çevrilirdi.

Esnaf Teftişi ve Cezâları — Esnaf ahlâk ve terbiyesine ne kadar dikkat edilse, devir devir ve her zaman için esnaf arasında narha riayet etmeyen, eksik mal satan, terâzisi, kantarı, arşını, ölçeği hileli bir takım adamlar çıkmışdır ve esnaf arasında rekabetler, kıskançlıklar, gönül alâkaları ve daha türlü sebebler ile türlü uygunsuzluklar, çirkin, kirli, kanlı vak'alar olmuşdur.

Tanzimatdan önceki devirde esnafın ahvâlinin teftişi, İstanbulun idare âmirleri Sadırâzam, Yeniçeri Ağası, İhtisab Ağası, semt semt Kolluk Çorbacıları, esnafın kendi teşkilâtı içinde esnaf Kethüdâları (Kâhyaları) şer'î ve adlî vazifeleriyle birlikde büyük şehrin belediye işlerine bakmak ile de görevli bulunan İstanbul Kadısı, Eyyub Kadısı, Galata Kadısı ve Üsküdar Kadısı, ve dört kadı efendinin bilhassa esnafı teftişe memur geniş yetkili vekilleri olan Ayak Nâibleri tarafından yapılmışdır (B.: Sadırâzam; İhtisab; Yeniçeri Ağası; Kolluk; Çorbacı, cild 7, sayfa 4098; Çardak Kolluğu cild 6, sayfa 3748; İstanbul Kadısı; Eyyub Kadısı; Galata Kadısı; Üsküdar Kadısı; Ayak Nâibi, cild 3, sayfa 1427).

Esnafın mutlak şekilde riâyete mecbur

Kadı Teftişinde Hilekâr Esnafa Dayak
(Bir XVII. asır minyatüründe B. Camtok eli ile)

oldukları narh defterleri İstanbul Kadılığınca tanzim edilir, ve Divan-ı Hümâyunda pâdişah adına tasdik edildikten sonra tebliğ ve ilân olunurdu; bu defterlerde sadece eşya ve mal fiatlarının tesbiti ile yetinilmez, esnafın riayete mecbur olduğu nizam da kaydedilirdi.

Hîlesi, hırsızlığı, yolsuzluğu ve sâir uygunsuzluğu görülen, tutulan esnafa verilen cezalar yazılı bir nizama değil, geleneğe dayanırdı ve dayak ile hapis cezaları idi. Bozuk, eksik, hileli tartı ve ölçü âletleri müsadere edilir, bozuk ve hileli mallar da müsadere olunurdu. Hapis cezaları esnafın yerinin, dükkânının bulunduğu bölgenin şer'î mahkemesince verilir, dayak cezaları da ekseriya ve bilâ muhakeme, hemen yerinde tatbik edilirdi, esnafın servetine, yaşına bakılmaz, suçlu ve suç ortakları, usta, kalfa, çırak dükkânından çıkarılıp dükkân kapusu önünde, sokakda falakaya yatırılırdı. Çıplak ayak tabanına vurulan sopa, değnek sayısı, suçun ağırlığına göre teftiş âmirinin keyfî takdirine bağlıydı.

Mutlaka bir mahkemede verilen hapis cezalarının infaz yerleri, birkaç gün için kolluk bodrumları, mahkeme binası bodrumları, uzunca, uzun ve hattâ bilâhapisler için de Babacâfer Zındanı, İplikhâne, Tersâne Zındanı idi.

Yeniçerilerin de esnaflık yapmaya başladığı devirlerde, bir yeniçeriyi kendi zâbitlerinden başkası tedip edemeyeceğinden dolayı, hile, hırsız veya herhangi bir uygunsuzluk suçu ile yakalanan yeniçeri esnaf, eğer sadece dayak yemesi gerekiyorsa Ağakapusuna teslim edilir, dayak orada atılırdı; mahkemece hapse mahkûm edilirse yine önce Ağakapusuna gönderilir, Yeniçeri Ağası tarafından da bir Yeniçeri Hapishânesi olarak kullanılan Rumeli Hisarı Zındanına attırılırdı (B.: Babacâfer Zındanı, cild 4, sayfa 1734; İplikhâne; Tersâne Zındanı; Boğazkesen Kalesi, cild 6, sayfa 2910).

Esnaf Loncası ve Kethüdâsı, kadimden beri devam edegelen usûl ve nizâma aykırı hareket eden, hilekârlığı, hırsızlığı huy edindiği meslekdaşlarınca da söylenen ve birkaç defa zâbıtaca da yakalanan, dayak veya hapis cezalarına çarpdırılan esnafı bir müddet için zanaatdan veya ticaretden men ederdi.

Esnafa verilen hapis cezaları onu sâdece bir müddet zındanda kapatmaktan ibaret kalmazdı, gündüzleri Tersânede veya İplikhânede ağır işlerde amele yerine çalıştırılırdı.

Geçen asır sonlarında yaşamış ünlü halk şâiri Üsküdarlı Âşık Râzinin evrâkı metrûkesi arasından çıkmış ve bir Çardak Kolluğu Çorbacısı ağzından yazılmış bir destanda da genc bir helvacıya atılan dayak tasvir edilmişdir:

1. İderdim o şâha türlü tekâpû
Gazeble kaşların çatardı âhû
Hâlim nice olur dir idim yâhû
İşler durur idi gönül yâresi

2. Güngünden ziyâde bende endîşe
Çıkdı sâhibi devlet teftîşe
Sad hezâran hayret bak sen şu işe
Düşdü pençemize o meh pâresi

3. Helvacı eş'behi şûhi didârâ
Meğer kârı imiş hîle dübârâ
Tecziye oldu vâcibül icrâ
Yokdur halâsının aslaa çâresi

4. Büyükdür didiler bunun günâhı
Yüz değnekle te'dib gerek gümrâhı
Şehrâha yıkdılar ol dem o şâhı
Dayakla pâk olur bu yüz kaaresi

5. Pâyi dilberine geçdi bukağı
Gaayetle yamandır vezir dayağı
Kan revan içinde iki ayağı
Bihuş kaldı yerde ciğerpâresi

6. Fakîre eyledi devletli ferman
Çardak Çorbacısı kaldursun heman
Altı aydan noksan olmasun zından
Pranga zincire urun teresi

7. Didim bâşım üzre sâhibi devlet
Bendene sipâriş mahsı kerâmet
Terbiyemiz ile ider nedâmet
Habsimizle yok mu bir idâresi

8. Vezir af eyleyüb zından maddesin
Didi belî olur sen habsidesin
Kolluğa kaldırub o nûrdîdesin
Bir âlâ timar et güli nevresi

Ordu Esnafı, Esnaf ve Yeniçerilik — Yeniçeri A s k e r Ocağının kaldırıldığı 1826 tarihine kadar bütün zanaat ehli ve esnaf, ordu sefere çıkdığı zaman, seferin devâmı müddetince ordunun ihtiyaçlarını temin ile mükellef tutulmuş idi.

Bu bakımdan zanaat ehli ve esnaf, Türk Ordu

sunun seferî kadrosunda müstakil ve önemli bir birlik teşkil ederdi. Ordu esnafının büyük kısmı İstanbul esnafı arasından seçilirdi. Sefer yolunda ilk büyük konak yeri Edirnede bir noksanlık görülürse, o da Edirne esnafından seçilen esnafla doldurulurdu.

Ordu Esnafı, her esnaf zümresinin kendi loncaları tarafından tâyin ve tesbit edilirdi. Seferli olarak seçilen kimselerin sefere gitmesi mecbûrî değildi, bu işi kabul eden giderdi. Sefere çıkan orduda zanaatini işlemek ve esnaflık etmek elbet ki tehlikeli idi, fakat nîmetleri de o derecede çok idi, şöyle bir sermâye ile gidenler zengin olarak dönerlerdi.

Ordu esnaflığı avâmî tâbiri ile bir bakıma «tatlı iş» idi. Zaferlerde büyük ganîmetlere konarlardı. Asker delinmiş çizmesini atar, bir çift yeni çizme alır, bedeli olarak hissesine düşen esirlerden bir hasnâ ve müstesnâ «câriyei perî oyker», yahud bir «gulâmı sîm endâm» verirdi. Bir bakıma da çok tehlikeli, yine avâmî tâbir ile «Can Pazo» idi, bozgunlarda bütün malları, ağırlıkları, çadır - dükkânları, düşmandan evvel, düşmana kalmasın diye bozulan asker tarafından yağma edilirdi.

Ordu esnafı sefere pek tabiidir ki pür silâh giderlerdi, îcâbında cenk saflarına girerlerdi. Bundan ötürüdür ki ordu esnafının, esnaf ve zanaat ehlinin sefer meşakkatlerine dayanacak yaşda olanlarından seçilirdi.

Bilhassa fütûhat devrinde ordunun peşi sıra terzisinden, aşçısından, bakkalından, kasabından hamamcısına, berberine varınca koca bir çarşı yürürdü. Malları ve konaklarda dükkân olarak kuracakları çadırları develere katırlara, yüklenmiş koca bir çarşı. Meselâ hamamcılar, büyük hamam çadırlarını ve su kazanlarını ve hamam takımlarını develer üstünde götürürler, konak yerlerinde iki üç hamam çadırı derhal kurulur, kazanlar kaynar ve asker seferli dellâklar tarafından yıkanırdı; o devir için hamam, yalnız Türk ordusunda görülen bir şeydi, fakat unutmamalıdır ki Türk ordusunun bu seyyar hamamları sâdece vücud temizliği için değil, şer'î temizlik için lüzumlu görülmüşdü. O devirde gusül abdesti almamış, alamamış bir müslüman günlük işine başlayamazdı, ve murâkibi kendi nefsi idi, hele gazâya giden bir müslüman asker için bu seyyar ordu hamamları çok lüzumlu bilinmişdi.

İstanbul Kadılığına hitâben yazılmış Hicrî 19 Receb 1108 (M. 1967) Şubat tarihli fermanda İstanbuldan istenilen Ordu Esnafı çadır sayısı hesâbı şöyle tesbit edilmişdir :

2	çadır	Hallaç
3	»	Kılıçcı
2	»	Yaycı
2	»	Semerci
2	»	Saraç
4	»	Bezzaz
4	»	Eskici
6	»	Berber
4	»	Nalband
2	»	Mumcu
2	»	Başcı - Aşcı
2	»	Nalçacı
4	»	Bakkal
4	»	Muytab (Mutaf)
8	»	Kavaf
2	»	Kazaz
3	»	Çakşırcı
3	»	Kaftancı
1	»	Bakırcı
1	»	Kalaycı
4	»	Ekmekçi

Hicrî 28 Zilkaade 1213 (M. Haziran 1799) tarihli diğer bir fermanda da seferli olmuş Ordu Esnafı yine çadır hesabı ile şöyle tesbit edilmişdir :

8	çadır	7	nefer	Kavaf
6	»	6	»	Berber
4	»	4	»	Ekmekçi
4	»	4	»	Saraç
4	»	4	»	Bezzaz
4	»	4	»	Attar
4	»	4	»	Arpacı
4	»	4	»	Nalbant
2	»	4	»	Bakkal
2	»	3	»	Yaş Yemişçi
4	»	3	»	Muytab
2	»	2	»	Demirci
3	»	3	»	Çamaşırcı
3	»	3	»	Terzi
2	»	2	»	Tüfek kundakçısı
2	»	2	»	Kılıçcı
2	»	2	»	Tabancacı
2	»	2	»	Mumcu
2	»	2	»	Yaycı
2	»	2	»	Hallaç
2	»	2	»	Kasab
1	»	1	»	Kalaycı
1	»	1	»	Kazancı
1	»	1	»	Aşcı
1	»	1	»	Hamamcı
4	»	4	»	Eskici

3	»	3	»	Semerci
2	»	2	»	Çakşırcı
2	»	2	»	Çuhacı
2	»	2	»	Kazaz ile Kolancı

Bu fermanda tesbit edilmiş seferli esnaf sayısı 86 kişidir, aslında bu seksen altı kişi orduda Çadır - Dükkân sâhibleridir ki yanlarında götürdükleri çırak, kalfa vesâir müstahdemleri kaydedilmemişdir. Meselâ mutablar 4 çadır 3 nefer, Yaş Yemişçiciler 2 çadır 3 nefer gösterilmişdir ki Muytablardan biri sefere iki çadır dükkânla, Yaş Yemişcilerden ikisi de ortaklaşa bir çadır dükkânla katılmış demekdir. Sefere 1 çadırla 1 hamamcı çıkmışdır, fakat o çadır hamamda askeri yıkayacak olan seferli hamam müstahdemleri, dellâklar fermanda kayıdlı değildir. Bu bakımdan seferli esnafın hakikî sayısı 86 kişinin çok üstüne, en azdan üç misline çıkar.

Esnafın cebren sefere götürülmediğini beyan için İstanbul Kadılığında bir höccet imzâlanır, seferli esnaf «Orduculuğu kabul ve elimizden gelen hizmeti ifâ etmeği taahhüd eyledik diye bu höccete mühürlerini basarlardı. Ordu Esnafı İstanbuldan, şehirde kalan diğer bütün esnafın da iştirâki ile bir alan göstererek ayrılırdı (B. : Esnaf Ordu Alayları).

Devşirme Kanunu kalkdıktan ve Yeniçeri Asker Ocağı kadrosu İmparatorluk tebaasının ayak takımına mensub gençlerle doldurulub beslenmeye başladıktan sonra, bu orduculuk gelenek ve hâtıralarına doyulmayacak İstanbul esnafının gençleri, bu gençler arasında da eşbek delikanlılar yeniçeri Taslakçısı oldular; bilhassa Hammal, Manav, Dellâk, Fırın Uşağı, Debbağ, Saraç şehbazları, Yeniçeri Çorbacılarının (Tabur Kumandanları), Odabaşılarının (Takım İnzibat Zâbitleri) ve Ustalarının (Takım Aşçıbaşıları) : «Gel şehbazım, seni Yeniçeri yazalım!..» dâvetini kabul ederek yeniçeri kışlalarına gittiler, hangi Ortanın (Talenrun) Çorbacısı, Odabaşısı, Ustası tarafından götürülmüşlerse kollarına, bâzûlarına, baldırlarına o ortanın «nişanı» denilen alâmeti fârikasını dövdüler ve ellerine, Çorbacı, Odabaşı, Usta tarafından mühürlenmiş sözde Yeniçeri olduklarına dâir «Sofa Tezkiresi» denilen bir belge aldılar. İsimleri Ağa kapusunda bulunan ana kütük defterine kaydedilmediği için kendilerine «Yeniçeri Taslakçısı» denildi. Ocak disiplinin bozulduğu ve yeniçerilerin bir eşkiyası olduğu yeniçeriliğin son devrinde bu yeniçeri taslakçıları eski esnaf teşkilâtının disiplini, âdâb ve ahlâkını bozdular. Kolları, bâzûları, baldırları, sineleri dövmeli fetâlara, yiğitlere, şehbazlara, Eşbeklere hattâ şıkırdımlara loncalarının erkânı söz geçiremez oldular. İtlik nümayişleri önlenemedi, hattâ bir ara, yeniçeri dövmeleri ile yalın ayak, yarı çıplak pırpırlık İstanbulda bir genç tuvaleti, modası oldu (B.: Cezayir Kesimi, cild 7, sayfa 3531). Ocak kütüğüne kayıdlı yeniçeriler de esnaflık yapmaya başladı. Kışlalarda yatar kalkar yeniçeri azaldı, çoğu dükkân şirvanlarında, bekâr odalarında ve hanlarında, hamamlarda yatar kalkar oldular. 1826 da Vak'ai Hayriye de İkinci Sultan Mahmudun kılıcı ile kırılan yeniçerilerin çoğu bu yeniçeri taslakçılarıdır (B.: Yeniçeri; Vak'ai Hayriye).

Aşağıya bir Sofa Tezkiresi örneğini alıyoruz :

«Mü'miniz Kaalûbelâdan beri, Hakkın birliğini eyledik ikrâr; bu yola vermişiz seri, nebîmiz var cenâbı Ahmed Muhtâr; ezelden beri müstâneleriz, nûri ilâhîde pervâneleriz, bir bölük bu cihanda divâneleriz. Sayılmayız parmakla, tükenmeyiz kırılmakla, eksilirse birimiz, hâdis olur binimiz. Taşramızdan sormakla kimse bilmez hâlimiz.

«Oniki imam oniki tarik, cümlesine didik belî. Üçler, Yediler, Kırklar; Nûri Nebi, keremi Ali, pîrimiz sultânımız Hacı Bektaş Velî.

«Cennetmekân firdevs âşiyan kanun sâhibi Elgaazi Sultan Süleyman Han Hazretlerinin kurduğu nizâmı müstahsene üzere 56 Bölüğün çorbacısı Hüseyin Ağanın izni ile Aşçı Usta ve Odabaşı Ağa ve cümle ihtiyarların mârifeti ile Büyükgümrük iskelesi gedikli hammallarından Bitlisi Mustafa bin Mustafa ortamıza giyinik bırakıp başı bozuk elbisesini çıkarıp asker elbise giymek ocağımıza dühûle tâlib olmakla yedine işbu Sofa Tezkiresi verildi.»

Esnafın eclâfından sayılmış Kayıkçı, Mavunacı, Salepuracı gürûhu da aynı yoldan Tersâne Çavuşlarından aldıkları tezkirelerle Kalyoncu Taslakçısı oldular.

Esnaf Ordu Alayları — Yeniçeri Asker Ocağının Kaldırıldığı 1826 tarihine kadar bütün zanaat ehli ve esnaf, ordu sefere çıkdığı zaman, seferin devamı müddetince ordunun ihtiyaclarını temin ile mükellef tutulmuşdu. Bu bakımdan esnafın bir kısmı asker sayılır ve «Ordu Esnafı» adını alırdı. Ordu esnafı, Türk Ordusunun seferî kadrosunun müstakil ve önemli bir birliğini teşkil ederdi. Ordu ile sefere gidecek esnafın büyük kısmı da İstanbuldan seçilir, sefer yolunda ilk büyük konak yeri Edirnede bir noksan görülürse, o da Edirneden seçilen esnaf ile tamamlanırdı (B.: Esnaf, Ordu Esnafı).

Türk Ordusunun ana çekirdeğini teşkil eden ve başda yeniçeriler bulunan kapukulu asker ocaklarının İstanbulu terk edeceği gün seferli esnaf büyük şehirde parlak bir alay gösterirdi ki buna «Esnaf Ordu Alayı» denilirdi.

Fütûhat devrinin son büyük seferi olan XVII. yüzyılın ikinci yarısında, (1683), İkinci Viyana Seferine kadar İstanbulda türlü vesîlelerle yapılmış esnaf alaylarının en muhteşemleri Esnaf Ordu Alayları olmuşdur.

Alayın geçdiği yol Sirkeci civârında Demirkapu'dan başlar, 1934 Belediye Şehir Rehberine göre saray avlusu duvarı boyunca Dayahâtun Caddesi, Âlemdar Caddesi, Divanyolu Caddesi, Yeniçeriler Caddesi, Bayazıd Meydanı, Ordu Caddesi (Bayazıd - Aksaray arası, Lâleli), Aksaray Meydanı, Şehremini - Topkapusu Caddesi ile Topkapusuna ulaşır, kale duvarı dışında Davudpaşa Sarayı sahrâsında sona ererdi.

Pâdişah Esnaf Ordu Alayını Soğukçeşmede sarayın şehir içine bakan tek binâsı olan Alay Köşkünün bir penceresinde seyrederdi, ve İstanbul esnafının en coşkun nümâyişleri Alay Köşkü altından pâdişah huzurundan geçerken olurdu (B.: Davudpaşa Sarayı, cild 8, sayfa 4308; Alay Köşkü, cild 2, sayfa 582). Davudpaşa Sahrâsı İstanbul sefere çıkan ve ordunun ana çekirdeğini teşkil eden başda yeniçeriler kapu kulu asker ocaklarının ilk konak yeri idi ve burada en çok bir hafta çadırlı ordugâhda kalır, her hangi ciddî sebeble geciken seferliler beklenirdi, ve Ordu ile Serdar Davudpaşadan pâdişah ve İstanbulda kalan devlet erkânı, ulemâ ve meşâyih ve halk tarafından uğurlanırdı.

Esnaf Ordu Alayının yukarda tesbit ettiğimiz yol boyunca geçişi iki gün, üç gün sürer, şehir içinde ve o uzun yol boyunca bütün İstanbul halkı tarafından duâlarla, göz yaşları ile ve alkışlarla seyredilirdi.

Târih kaynaklarımız arasında en muhteşem esnaf ordu alaylarından birini seyahatnâmesinin İstanbula tahsis ettiği birinci cildinde Evliyâ Çelebi anlatırki Dördüncü Sultan Murad zamanında hicrî 1048 (M. 1638) yılında nisan ayının ilk günlerinde Bağdad Seferi için yapılmışdı; alay fevkalâde tantanasına rağmen Demirkapu ile Sultanahmed Meydanı arasında kısa bir yol boyunda gösterilmiş, tahmin ediyoruz ki seferli esnaf oradan Ahırkapusu İskelesine inerek takım takım Üsküdara geçmişlerdir. Sefere bizzat iştirak eden Sultan Murad da 8 nisan perşembe günü an'anevî merâsimle İstanbuldan ayrılarak Üsküdara geçmişdir.

Evliyâ Çelebinin bu alay münâsebeti ile İstanbul Esnafı hakkında verdiği mâlûmât, târif ve tasvirleri bu İstanbul Ansiklopedisinde İstanbul Esnafının kendi isimleri ile kaydedilen maddelere alınmışdır. Burada büyük yazar seyyahın zikrettiği esnafın bir cedvelini koymakla yetiniyoruz ve örnek olarak da ancak bir kaç sahne alıyoruz.

Cedvele rakamlar koyduk. Bâzı esnafı kendilerine yamak esnaf ile aynı rakamda topladık. Evliyâ Çelebi İstanbul Esnafı arasına, işleri esnaf işine benzeyen bâzı askerî birlikler, ocaklarla mîrî müessesler işçilerini de almışdır, aşağıdaki cedvelde onların isimlerini de muhâfaza ettik :

1. Alay Çavuşları
2. Çöplük Sübaşısı ve adamları (B.: Çöpcü, Çöpcüler, cild 8, sayfa 4122)
3. Efendi kapularında çalışan oğlanlar, uşaklar (B.: Uşak, Uşaklar); Direkler arasında Uşaklar Kahvehânesi, cild 8, sayfa 4604)
4. Acemioğlanları (B.: Acemioğlanı cild, 1, sayfa 186)
5. Arayıcılar (B.: Arayıcı Esnafı, cild 2, sayfa 970)
6. Mezarcılar
7. Lağımcılar
8. Salahorlar (İstihkâm ve yolamele bölükleri)
9. Esesbaşı ve Asesler (B.: Ases, Asesler, cild 2, sayfa 1097)
10. Sübaşı ve adamları

11. Cellâdlar (B.: Cellâd, Cellâd Ocağı, cild 6, sayfa 3426)
12. Yankesiciler
13. Hırsızlar
14. Zenkahbegân Esnafı (Kadın temin eden muhabbet dellâlları B.: Muhabbet Dellâlları)
15. Kasımpaşa Mukdimleri (Harp gemileri için kâfi mıkdarda kürekci esir bulunamadığı zaman İstanbuldaki işsiz toy bekâr uşaklarını kandırıp Tersâneye kürekci olarak getiren adamlar; B.: Tersâne; Forsa; Kadırga; Kasımpaşa Mukdimleri)
16. Hîzan Dilberan (Vücudlarını satan uygunsuz delikanlılar; B. Şıkırdım)
17. Araba seyisleri (B.: Seyis)
18. Mekkâreciler
19. Bekciler (B.: Bekci, cild 5, sayfa 2411)
20. Ordu Kadısı ve adamları
21. Sancakdarlar
22. Ulaklar
23. Muhrizler
24. Sefere çıkan vezirlerin imamları
25. Seferli hatibler
26. Seferli mollalar
27. Seferli şeyhler, vâizler, müfessirler, muhaddisler
28. Seferli müezzinler, hâfızlar
29. Seferli yazıcılar (kâtipler, arzuhalciler)
30. Seferli sahhaflar (kitabcılar)
31. Halk şâirleri
32. Meddahlar
33. Hânendeler
34. Müneccimler
35. Remilciler
36. Esnaf nakibleri
37. Esnaf reisleri
38. Esnaf şeyhleri
39. Esnaf çavuşları
40. Ölü yıkayıcılar
41. Mekteb hocaları
42. Medrese talebeleri
43. Dilenciler (B.:Dilenci, Dilenciler, cild 8, sayfa 5472)
44. Seyyidler
45. Hekimbaşı ve hekimler
46. Göz hekimleri
47. Sürmeciler
48. Mâcuncular
49. Cerrahlar (B.: Cerrah, Cerrah Dükkânları, cild 7, sayfa 3499)
50. Devâlı meşrûbat satıcıları
51. Gülsuyu satıcıları
52. İlâç - Yağ satıcıları
53. Bimarhâneciler (B.: Timarhâne) ve bimarhâne - hastahâne hademeleri
54. Çiftciler (B.: Çiftciler, cild 7, sayfa 3967)
55. Bağçıvanlar
56. Meyva ağaçları aşıcıları
57. Sebzeciler
58. Ekmekciler
59. Yeniçeri ekmekcileri
60. Tuzcular
61. Çörekciler
62. Börekciler (B.: Börek, Börekci, cild 6, sayfa 3085)
63. Gevrekciler
64. Kâhiciler
65. Kurabiyeciler
66. Simitciler
67. Kadayıfcılar
68. Lokmacılar
69. Gözlemciler
70. Yeniçeri sakaları
71. Şehir sakaları
72. Değirmenciler (B.: Değirmen, Değirmenciler, cild 8, sayfa 4348)
73. Uncular
74. Un elekcileri
75. Buğday çalkalayıcılar
76. Kalburcular
77. Elekciler
78. Nişantacılar
79. Güllâçcılar
80. Peksimedciler
81. Akkâmlar (deve kirâcıları; B.: Kervan)
82. Meşaleciler
83. Şatırlar
84. Karadeniz gemicileri
85. Kalafatcılar
86. Gemi marangozları
87. Urgancılar
88. Kendirciler
89. Yelkenciler
90. Serenciler
91. Pusulacılar
92. Kum saatcileri
93. Haritacılar
94. Dalgıçlar (B.: Dalgıç, cild 8, sayfa 4208)
95. Gemi navluncuları
96. Karadeniz bezirgânları
97. Akdeniz gemicileri, reisleri
98. Pereme ve kayık marangozları
99. Mavunacılar
100. Kayıkcılar
101. Peremeciler
102. Mısır ve Akdeniz tüccarları
103 Pirincciler
104. Mercimekciler
105. Kınacılar
106 Mısır hasırcıları
107 Ketenciler
108 Şekerciler
109. Kahveciler
110. Kasablar
111 Salhâneciler
112. Sığır kasabları
113. Yahudi kasabları
114. Mandıracılar
115. İstanbul civarı çiftlikleri ırgadları
116. Ağılcılar
117. Egrekciler
118. Çobanlar
119. Sütcüler

120. Peynirciler
121. Kaymakcılar
122. Yoğurtcılar
123. Telemeciler
124. Mumcular
125. Arslanhâne hizmetkârları
126. Ayıcılar
127. Başcılar (B.: Başcı esnafı, cild 4, sayfa 2175)
128. Celebler
129. Pastırmacılar
130. Kirişciler
131. Tutkalcılar
132. Esirciler
133. Baruthâne mansubları
134. Darbhâne mensubları (B. Darbhâne ve Damga Matbaası cild 8, sayfa 4235)
135. Gümüş arayıcılar
136. Çuha anbarı mensupları
137. Buğdaycılar, arpacılar (B.: Arpa, Arpacı cild 2, sayfa 1049; Buğday, cild 6, sayfa 3096)
138. Tavuk emini ve adamları
139. Mutbak emini ve adamları
140. Şehir emini ve adamları
141. Çardak eminliği ve Çardak Kolluğu mensubları (B.: Çardak Emini cild 7, sayfa 3746; Çardak Kolluğu, cild 7, sayfa 3748)
142. Kuyumcular
143. Cevâhirciler (B.: Bedestan, cild 5, sayfa 2347)
144. Saatciler
145. Hakkâkler, mühürcüler
146. Sırmakeşler
147. Sarı pirinç borucular
148. Divitciler
149. Tenekeciler
150. Bıçakcılar (B.: Bıçak, cild 5, sayfa 2740)
151. Dökmeciler
152. Yaycılar, Okcular, Sapancılar
153. Kemankeşler
154. Gürzcü pehlivanlar, yağlı güreş pehlivanları
155. Avcular
156. Yelpâzeciler, Sorguçcular
157. Kuşbazlar
158. Tavukcular
159. Terziler
160. Dolama terzileri (B. Dolama, c. 9, s. 4665)
161. Hallaclar
162. Kadın takkecileri
163. Kavukcular
164. Kellepuşcular
165. Gömlekciler
166. Dülbendciler (B.: Dülbend, c. 9, s. 4811)
167. Yağlıkcılar
168. Örücüler
169. Dokumacılar
170. İplikciler
171. Kazzazlar (İpekciler)
172. İbrişimciler
173. İpek düğmeciler
174. Çadırcılar (B.: Çadır, Çadırcılar, cild 7, sayfa 3638)
175. Kolancılar
176. Kürkcüler
177. Samurcular, Samur kalpakcılar
178. Debbağlar (B.: Debbağ, Dabbağhâne, cild 8, sayfa 4325)
179. Sağrıcılar
180. Tirşeciler
181. Keçeciler
182. Saraclar
183. Tekelticiler, Kaltakcılar, Yularcılar, Palancılar, Kamçıcılar
184. Sofracılar
185. Sepet sandıkcılar
186. Pabuçcular, paşmakcılar, Çizmeciler, Mestciler, Terlikciler, Kavaflar
187. Eskiciler
188. Attarlar
189. Anberciler, Buhurcular
190. Yağcı attarlar
191. Kibritciler (Kükürtcüler)
192. Şişeciler
193. Çiniciler (B.: Çinici Attarlar, cild 7, sayfa 4007)
194. Benkciler (Afiyoncular)
195. İspençiyarlar (Şifâlı, devâlı ot-kök bulucu eczâcılar)
196. Kahve satıcılar
197. Berberler (B.: Berber, cild 5, sayfa 2514)
198. Ustura çarkcıları, Ustura kuyrukcuları
199. Sarıkcılar
200. Hamamcılar, Natırlar, Dellâklar (B.: Dellâk, cild 8, sayfa 4262)
201. Çamaşırcılar, Lekeciler
202. Nakkaşlar
203. Altın dövücüler, müzehhibler, mücellidler, sahhaflar, kâğıdcılar
204. Kubur divitcilar, Mürekkebciler
205. Musavvir nakkaşlar (ressamlar, minyatürcüler)
206. Resimli falcılar
207. Oymacılar
208. Nakılcılar
209. Basmacılar, Kumaş nakkaşları, yağlık nakkaşları.
210. Eski Bedesten Esnafı (B.: Bedestan, c 5, sayfa 2345).
211. Atlascılar (B.: Atlas, Atlascılar, cild 3, sayfa 1303)
212. Dibâcılar (B.: Dibâ, cild 8, sayfa 4544)
213. Kadifeciler
214. Dârâyiciler (B.: Dârâyi, cild 8, sayfa 4234)
215. Hil'atciler
216. Kuşakcılar
217. Alacacılar (B.: Alacacılar, cild 1, sayfa 570)
218. Peştemalcılar
219. Dimiciler (B. :Dimi, Dimiciler, cild 8, sayfa 4584)
220. Bezciler (B.: Bez, cild 5, sayfa 2726)
221. Boğasıcılar (B.: Boğası, cild 5, sayfa 2846)
222. Halıcılar
223. Abacılar (B.: Aba, Abacılar, cild 1, sayfa 1)
224. Kebeciler, İhramcılar, Sofcular

225. Sipahipazarı esnafı
226. Bitpazarı esnafı (B.: Bitpazarı, cild 5, sayfa 2826)
227. Avratpazarı esnafı (B.: Avratpazarı, cild 3, sayfa 1356)
228. Yeni bedestan esnafı (B.: Bedestan)
229. Aynacılar
230. Boyacılar
231. Galata Bedestanı esnafı
232. Güzel kokucular
233. Doğramacılar
234. Sadefkârlar
235. Çıkırıkcılar
236. Hilâlciler, Kaşıkcılar
237. Kutucular
238. Varolcular
239. Nalıncılar
240. Zerdesteciler
241. Zurnacıbaşı ve Mehterbaşı ve adamları Çeşitleri isimlerle mûsikî âletleri üzerine esnaf isimleri
242. Canbaz pehlivanlar esnafı üzerine pek çok isim
243. Mimarlar, dülgerler ve onlara yamak esnaf, pek çok isim.
244. Hânendeler, sâzendeler, rakkaslar üzerine pek çok isim
245. Oyuncu Kolları üzerine 12 kol adı (B.: Akde Kolu, cild 1, sayfa 521; Ahmed Kolu, cild 1, sayfa 387; Baba Nazlı Kolu, cild 4, sayfa 1745; Cevâhir Kolu, cild 7, sayfa 3518; Çelebi Kolu, cild 7, sayfa 3812)
246. Mukallidler, pek çok isim
247. Bozacılar, Subyacılar, Balsucular, Rakıcılar, Müsellesciler
248. Meyhâneciler

Aşağıdaki satırlar Evliyâ Çelebinin anlattığı Esnaf Ordu Alayından birkaç sahnedir :

«Cümle alay çavuşları ellerinde çevkân (başı eğri bir değnek) dillerinde virdi Dâvûdî olduğu halde küheylân atlara binip altışar pâre yancıklar ve gûnâgûn ziller ile atlarını bezedip kendileri dahi gûnâgûn fâhir kumaşlar giyip Yâ Sübhân sadâsı ile cadde üzerinde dururlar ve askeri alaya teşvik ederler. Evvelâ Tâhirsübaşı yâni Çöplük Sübaşısı her biri pençei âfitâb gilmanlar ile atlar üzerinde zırhlara müstağrak olarak geçerler. Bu Çöplük Sübaşısının alayında bin kadar acemioğlanı cümlesi matruş, başlarında eğri külâhlar pür silâh olup ellerinde süpürge ve küreklerle yolları temizleyerek geçerler.

«Mezar kazıcılar esnafı cümle 2000 neferdir, pirleri Kardeşi Hâbili katleden Kaabil'dir, onun için cümle kanlılara ve bu mezar kazıcılara pir olmuşdur. Alayda pür silâh ellerinde kazma kürek, dillerinde Sübhânallah geçerler, sâlih kimselerdir, sefere memur olurlar, işleri gazâda şühedâyı defnetmekdir.

«Asesbaşı 500 yeniçeri, Şehirsübaşısı elleri sopalı 200 neferi ile ve Asesi Sânii bi aman (Asesbaşı muâvini) da 200 neferi ile geçerler ki bunlar tutma, kapma, vurma, kovma, asma, basma, keydü bend adamlarıdır, merhametsiz adamlardır.

«Yankesiciler esnafı 300 nefer

«Kara hırsız esnafı 200 nefer

«Zenkahbekân esnafı (kadın temin eden muhabbet dellâlları) 200 nefer

«Hîzan dilberan esnaf (vücudlarını satan uygunsuz delikanlılar) 500 nefer, kendi kadir ve kıymetlerini bilmeyüp hâneberduş hîzan eclâfdır ki Babullukda, Kumkapuda, Meydancıkda, Kilise ardında, Tatavlada ve sâir fisik yerlerinde sürü sürü gezip boğazı tokluğuna sayd olunurken Sübaşının tuzağına düşüb defterli olurlar, ahvallerini tahrir ve tasvirden kalem utanır. Cümlesinin hâş ki pirleri ola

«Bu mühmel esnafların cümlesi Sübaşı alayında sübaşı ile gûnâgûn şakalar iderek geçerler.

«Mekkâreci esnafı, bunlar seferli esnafı kiraladıkları hayvanlarla sefere götürürler, hayvanlarının semerlerini çiçekler ve kıymetli kumaşlarla tezyin ederek hayvanların boyunlarına asılı zil ve çıngırak sesleriyle geçerler, seferde lüzumlu esnafdır.

«Hamamcılar esnafı, İstanbulun dört kadılık yerinde 150 kadar hamam vardır; hamamcılar zengin, sâlih kimselerdir, pirleri Muhsin bin Osmandır, peştemalını Hazreti Ali huzurunda Selman Pâk bağlamışdır, küheylan atlara binip alayda pür silâh geçerler. Adamlara arabalar üstünde keçeden hamamlar kurup üstünü müdevver camlar ile tezyin idüp: — Bel a!. Vefâ Hayatım!.. Gir hâ!. Hacıkadın Hamamına hanım!... Gör a!.. Çinili Hamamı sultânım!.. diye sîmîn ve nîm uryan dellâkları bağrışarak geçerler.

«Hamamcılara yamak dellâk esnafı, cümle 2000 nefer, pirleri Ubeydi Mısrî'dir, peştemalını Selman bağlamışdır. Cümlesi uryan olub ibrişim peştemallı dilberleri kâküllerini perişan ederek ellerinde keseler ve miskli sabunlarla birbirlerine kese sabun sürerek geçerler.

«Hamamcılara yamak natır esnafı, 1000 nefer, pirleri Mensur bin Kasımdır, peştemalını Selman Pâk bağlamışdır. Bellerinde peştemalları üzerine kılıçlarını kuşanıp ayakları baldırları çıplak olup şimşir, abanoz, sadefkârı nalınlarla pür silâh geçerler.

«Kasablar, İstanbulun dört kadılık yerinde 999 dükkân, 1700 nefer. Pirleri hazreti Kassab'dır, peştemalını Peygamberimiz huzurunda Hazreti Ali bağlamışdır. Tahtırevanlar üzerinde kırkar ellişer okka gelir Karaman, Mihaliç, Bursa, Türkmen koyunlarını kırmızı güller ve sarı safranlarla nakşedip ellerinde satırları, terâzileri et tartarak hay ve huy ile geçerler.

«Kavaflar dikilmiş hazır pabuç, çizme, paşmak, postal, elvan tomak, terlikler satarlar, sattığı malı her kaç kuruşa almış ise altına fiyatını rakam ile yazıp müşteriye satacağı zaman alimallah diye iknâ ederler, ama her pabucu beş akçe kâr ile satmaya kanaat etmez bıyığı matruş, gözleri sürmeli insafsız kavimdir ki

Açmaz ol besmelesiz dükkânı
Aldatır bulsa velî Şeytânı

beyiti bunlar hakkında söylenmiştir...» Son derecede renkli, sesli, hareketli olan esnaf ordu alaylarında takım takım esnaf grupları arasında Mehterhâne denilen eski Türk bandoları çalardı (B.: Mehterler, Mehterhâne).

Esnaf Saray Düğünleri Alayları — Tanzimatdan önceki devirde, bir imparatorluk geleneği olarak, pâdişah evlâdlarının doğum, pâdişah oğullarının sünnet ve pâdişah kızlarının evlenme düğünlerinde üç gün üç gece, yedi gün yedi gece, onbeş gün onbeş gece süren donanmalar ve şehrâyinler yapılır; esnaf loncaları temsil ettikleri esnaf zümresi adına düğün hediyeleri hazırlar, ve İstanbulda büyük bir esnaf alayı tertib edilerek hediyeler bu alayda halka da gösterildikden sonra bir özel memuruna teslim edilirdi.

Büyük saray düğünlerinin bir kısmını, zamanının vak'anüvisleri tutdukları vekaayinâmelere kaydetmişlerdir bazı düğünler üzerine de, sarayla yahud zamânın sadırâzamı ile yakın mensûbiyeti olan şâirler, kalem erbâbı tarafından «Sûrnâme» adı verilen risâleler, kitabcıklar yazılmışdır (B.: Saray Düğünleri; Sûrnâme; Vilâdetnâme).

İstanbulda yapılmış en büyük esnaf saray düğün alaylarından biri, 15 zilkaade 1132 (20 eylül 1720) çarşamba günü başlayan ve onbeş gün onbeş gece devam eden Üçüncü Sultan Ahmedin oğullarının sünnet düğünündeki alaydır; Düğün Ok Meydanında yapılmış, pâdişâhın Süleyman, Mehmed, Mustafa ve Bayazıd adında dört şehzâdesi ile Sadırâzam Nevşehirli İbrahim Paşanın oğlu Mehmede ve halkdan 5000 fakir çocuk sünnet edilmişdir. Aşağıdaki satırlarını o devrin ünlü şâiri Seyyid Vehbi'nin «Sûrnâmei Hümâyun» adlı eserinden alıyoruz: «Esnaf Alayı düğünün altıncı günü başladı ve İstanbul esnafı her gün takım takım alay gösterip günlerce süren büyük bir alay oldu. Bütün İstanbul esnafının katıldığı bu alayda her sınıf esnafın kethüdâları, Sûr Emini ve Kapucular Kethüdâsı delâleti ile pâdişah huzuruna çıkarıldılar. Düğünün altınca günü Çiftciler, Değirmenciler, Ekmekciler, Kasablar, Kebabcılar, Debbağlar, Mumcular, Berberler, Saraçlar, Başcılar ve Yeni Bedestan Esnafı alay gösterdi.

«Bütün bu esnafın hepsinin oyuncuları ve çalgıcıları vardı. Kendi sanatlarına âid mârifetler gösterdikden başka oynayarak, saz çalarak geçmişlerdi. Meselâ Kasablar, önlerine boynuzları yaldızlı bir sürü katmış, kuzuların bellerine gümüş hançerli altın kemerler bağlamışlardı. Mumcular bir araba üstünde kukla oynatmışlardı. Yeni Bedestan Esnafı muazzam bir fil sûreti yapmışlar, üstüne bir köşk kurmuşlar, içine de güzel bir erkek çocuk oturmuşlardı. Bu filin yanı sıra da, omuzlarında çeşid çeşid kumaş topları ile Bedestan Dellâlları yürüyordu.

«Âdet olduğu üzere bütün İstanbul esnafı toplaşarak birer sünnet hediyesi getirmişdi.

«Çiftciler ve Değirmenciler: 8 çift Bursa işi altın işlemeli yasdık, 1 gümüş buhurdan, 1 gümüş tepsi;

«Ekmekciler: 2 gümüş şamdan, 1 gümüş tepsi, 1 gümüş buhurdan, 1 gümüş gülâbdan;

«Kasablar: 1 gümüş buhurdan, 1 gümüş gülâbdan, 1 leğen ibrik, 1 gümüş abdest ibriği, 1 gümüş tepsi;

«Kebabcılar: 1 gümüş buhurdan, 1 gümüş gülâbdan, 2 gümüş leğen, 1 gümüş tepsi;

«Debbağlar: 1 gümüş kahve ibriği, 2 gümüş ibrik, 2 gümüş leğen;

«Mumcular: Üstünde miskli anberli bir

balmumu ile üç okka ağırlığında 1 gümüş şamdan ve 1 gümüş fitil makası;

«Berberler: 1 gümüş leğen, 1 gümüş tepsi, 1 sırmalı boğça, altın işlemeli 1 berber peşkiri;

«Saraçlar: 1 gümüş leğen ibrik, 1 gümüş gülâbdan, 1 gümüş tepsi, 2 gümüş çiçek (biblo).

«Yeni Bedestan Esnafı: Minâkârî bir tahtırevan, üzerinde 13 parça orta büyüklükde zümrüde ve küçük elmaslarla müzeyyen murassâ ve musannâ bir mücevher kuşak, 2 şişhâne fagrûrî kâse, hoşaf tabağı.

«Bir gün ara verilerek düğünün sekizinci günü şu esnaf alay gösterdi ve şu hediyeleri getirdiler :

«Çadırcılar: Dışı yeşil ve al atlaşdan, içi İstanbul dîbâsından yapılmış, içinde dört aded nakışlı sütun bulunan bir çadır;

«Kavaflar: İnci ve zümrüdle bezenmiş bir iki çift çizme, inci işlemeli ve sırmalı çerkes filârları, 1 gümüş tepsi.

«Bakkallar: 2 gümüş şamdan, 1 gümüş sini, kıymetli kumaşlar, gümüş çiçekler;

«Kavukcular: Toplarla kıymetli kumaşlar;

«Yorgancılar: 1 gümüş leğen, ibrik, 1 gümüş tepsi, 1 kapaklı gümüş tas, atlas ve bürüncük üzerine işlemeli 4 yorgan;

«Eski Bedestan Esnafı: 4 top ağır atma altın telli bürüncük, 3 gümüş sürâhi, 1 gümüş tepsi;

«Esirciler: Kıymetli esvablarla giydirilmiş her ikisi de aşırı güzellikde 1 esir oğlan (Köle), 1 esir kız (Câriye);

«Hallaçlar: Sırmalı nefis bir yasdık.

«Düğünün dokuzuncu günü şu esnaf alay gösterdi ve şu hediyeleri getirdi :

«Tüccarlar: Toplarla kıymetli kumaşlar;

«Kuyumcular: Elmas, yakut ve incilerle bezenmiş 1 yelpâze, elmaslı ve yakutlu murassâ 1 çalar saat, 1 gümüş şamdan, 1 gümüş tepsi, 2 gümüş kâse, 2 gümüş maşraba, 2 gümüş ibrik, 1 gümüş buhurdan, 1 gümüş gûlabdan;

«Kazzazlar : 1 mücevher inci takımlı çapraz, 1 mücevher kuşak, 1 mücevher sırmalı hazîne kolanı, 5 hazîne dizgini ve sâir hediyeler;

«Bezzazlar: İşlemeli 1 boğça, altın işlemeli 1 top kadife, altın işlemeli 1 şal, 2 top altın telli kumaş, 4 destârı hünkârî, 3 top bez, 3 çekme boyama, 2 top mirzâî bez, 1 klabdan atlas boğça;

«Aşcılar: 1 gümüş ibrik, leğen, 1 gümüş maşraba, 1 ibrik Yemen kahvesi;

«Terziler: 1 gümüş matra, 1 gümüş şamdan, 1 gümüş fitil makası, 1 gümüş kahve ibriği, 1 gümüş gülâbdan, 1 gümüş buhurdan;

«Çakşırcılar: 1 gümüş gülâbdan, 1 gümüş şamdan, 4 çift gümüş kundura nalçası ve altın nalça çivileri;

«Kazancılar: 3 gümüş sini, 3 gümüş maşraba, 1 gümüş gülâbdan, 1 gümüş buhurdan;

«Bezirgânlar: 10 top en ağırından Venedik dîbâsı, 10 Floransa atlası, bir kaç en nefis Hind kumaşları, kıymetli çiçekli şallar, 1 gümüş hoşaf tası, 1 gümüş ibrik leğen, 5 aded eski mâden kâse, 1 sofralık, 10 tabak.

«Düğünün onuncu günü şu esnaf alay gösterdi ve şu hediyeleri getirdiler :

«Okcular ve Yaycılar: İçi dışı nakışlı Usta İbrahimin işi 2 aded kıymetli yay ve gaayet nefis oklar;

«Balmumcular: Herbiri üç okka ağırlığında 8 aded siyah ve her biri beş okka ağırlığında 4 aded beyaz kâfuru balmumu;

«Kâğıdcılar: Kapağı müvecherli 1 murassâ divit ve 1 murassâ yazı takımı, 1 gümüş kâğıd makası, 2 deste Semerkand Kâğıdı;

«Mısır Çarşısı Esnafı: Yelkenleri açık, bayrakları atlasdan, tayfaları içinde olan mal yüklü bir kalyonu Ok Meydanına çıkardılar, tayfalar gemiden dışarı çıkarılıp Kalyon Üçüncü Sultan Ahmedin otağı önüne alındı, şehzâdeler gemiyi yakından seyrettiler, hediyelerine gelince: 2 gümüş maşraba, 2 gümüş tepsi, 1 okka Udağacı, 2 büyük kıymetli mevlûd tabağı, buhur, 4 tabak karanfil, pek çok mıkdarda hindistan cevizi, sakız, tarçın, safran, misk sabunu, 15 şişe buhur suyu, 6 şişe çiçek suyu, 7 kâse tînimahtum, 3 tabla hurma, 6 tabak ağız miski, 15 tabak bâdem şekeri, 4 tabak akîde şekeri, 7 aded Kâbe Bardağı;

«Kılıçcılar: Sultan Gûrî'nin kılıçlarından duduburun, balık dişi kabzalı, kuşağı altın işlemeli gaayet kıymetli tarihî bir kılıç;

«Bıçakcılar: 4 aded altın yaldızlı tırnak bıçağı, 4 balık dişi kabzalı, altın pervazlı İstan-

bul demiri mercan tepeli kalemtraş, 2 kıymetli bıçak;

«Kalaycılar: 1 gümüş buhurdan, 1 gümüş gülâbdan;

«Bitpazarı Esnafı: bunların düğünlerde hediye getirmeleri mûtad değildi, ilk defa bu düğünde hediye vermek şerefine nâil oldular: 1 Çift incili çizme, 1 çift incili filar;

«Kürkcüler: 2 tahta vaşak nâfesi, 13 tahta kaakum, 2 samur postu» (Seyyid Vehbi Sûrnâmesi'nin R.E. Koçu tarafından kısaltılmış baskısından).

Esnaf Tariklerinde, Loncalarındaki Vakıf Bakır Takımları — İstanbulda yüzyıllar boyunca esnaf tarafından kurulmuş Fütüvvet - Hirfet tariklerinin elinde bağış ve vakıf yolları ile hayli demirbaş eşyâ, bu arada bilhassa sini, lenger, kazan, tencere, sahan, tava, güğüm, ibrik, sıtıl, leğen, ibrik, tas, maşraba gibi pek çok bakır mutfak ve sofra takımları birikmişdi. Loncalar kurulduğunda bu bağışlar ve vakıflar devam etmiş, eski tariklerde bakır takımları da loncalara devredilmişdir.

Evliyâ Çelebi Kuyumculardan bahsederken, gencliğinde kuyumculuk zanaatını öğrenmiş olan Kanunî Sultan Süleymanın Kârhânesine (İmâlâthânesine, Tarikine) onbin sahan, beşyüz kazan ve tencere ve sair bakır kap kacak vakfettiğini yazıyor. Ünlü muharririn rakamları mübalâğalı olsa da esnaf zümrelerinden biri adına yapılmış vakıflara güzel bir örnekdir.

Fütüvvetnâmelerde tesbit edilmiş esnaf geleneklerince, çıraklıkdan kalfalığa peştemal kuşanan bir çırak oğlanın babası, velîsi Tarik mutfağına bir sahan yâhud bir bakır tas, maşraba; ustalığa peştemal kuşanan kalfa da bir sini, tencere vesâire verirdi; bu bakır kapların münasib bir yerine de veren çırağın, kalfanın isimleri ile ustasının adı ve bağış tarihi kazdırılırdı; Esnafda zümresi tariki mutfağına bakır kap kacak vakfıdırlar, bu vakıf bakır âvaninin üstüne de vâkıfın adı ve vakıf tarihi kazılırdı. Bizim hurdavatcılar elinde rastladığımız bazı kaplardaki yazılar şunlardır:

Bir bakır maşrabada: «Berber İsmail bin Mehmed min şâkirdânı Berber Hasan Usta. sene 1008 (1599-1600)».

Bir sıtılda: «Vakfi Elhac Mustafa El-Üsküdârî, sene 1094 (1683)»

Nakışla ve 2 metre çapında büyük sofra sinisinin kenarında: «Saraclar Kethüdâsı Kocafesli dinmekle mâruf Ömer Ustanın Lonca vakfıdır, sene 1224 (1809)». Yüzü serâpâ çiçek nakışlı olan bu gaayetle kıymetli bu bakır sini ayrıca yapıcısı olan Mehmed Usta adında bir bakırcı ustasının da adını taşıyordu.

Önceleri Tariklerin ve sonra Loncaların elinde toplanmış bu bakır takımları esnafın toplu olarak yapdığı mesîre gezilerinde, çırağa peştemal kuşatma veya çırak çıkarma törenlerinde verilen ziyâfetlerde kullanılırdı. Büyük saray düğünlerinde de, yüzlerce meydan sofrası kurularak pâdişah adına halka, esnafa ve askere verilen ziyâfetlerde esnafdan emâneten alınır kullanılırdı.. Esnaf Tarikleri - Loncaları tarafından yine düğünlerde halkdan ihtiyâcı olanlara da bir kaç günlüğüne kirâ ile verilirdi.

Çoğu zamanlarının ünlü bakırcı ustalarının imzâlarını da taşıyan bu bakır takımları meşrûtiyetin ilânında loncalar kapatılıp dağıtıldığında şunun bunun elinde kaldı. Yerleri müze olacak büyük siniler, kahve güğümleri, aşûre kazanları, kebab ve pilâv legenleri gibi artık kullanılmayan bakır takımları da eritilerek mâdeni bahâsına satılıp mahvoldu.

Hüsnü KINAYLI

Esnafın Kıyâfeti — Tanzimattan önceki toplum hayatımızda İmparatorluk halkı önce müslim ve gayrimüslim müslümanlardan hemen ayırd edilmesi için gayri müslimin kıyâfeti serpuşdan pabuca tesbit edilmişdi.

İmparatorluğun müslüman teb'ası da Askeriye, Mülkiye, İlmiye, ve Esnaf - Avam olarak dört sınıfa ayrılmış, onlar için de serpuşdan ayakkabısına varınca ayrı ayrı kıyâfet nizâmı konmuşdu; ve bu nızama yüz yıllar boyunca dikkat edilmiş, riâyet etmeyenlerin tâkibi için tenbihnâmeler, fermanlar çıkmışdır.

Hicrî 1190 (M.: 1776; Abdülhamid I. devri) tarihli nızamnâmeden:

«Uşak, hademe takımı, esnaf ve zanaat erbâbı bir zamandan beri devlet ricâline mahsus çeşidli kürkler, çiçekli kaftan ve entâriler giymeye başlamışdır. Esnaf ve zanaat erbâbı, kazandıkları para süslerine yetmediğinden işlerinde hîle ve ihtikâr yoluna sapmaktadırlar. Uşak ve hademe makuulesi de para için hiz-

metinde bulundukları kimseleri tâciz eder olmuşlardır, çoğu bu süs belâsından borca girmişdir. Bundan böyle bu makuulelerin samur, kakum, vaşak kürkler, Hind malı çiçekli kumaşlardan entâriler giymesi, Hind şalı kuşak kuşanması yasak edilmişdir. Bu makuuleler İstanbul şâlîsi, Ankara şâlisi, Bursa kutnusu ve Şam alacası kumaşlardan esvab giyecekler ve sardıkları kuşaklar Hama kuşağı olacakdır».

Hicrî 1217 (M. 1803; Selim III. devri) târihli nızamnâmeden:

«Bir müddetdenberi bir sefâhat düşkünlüğü başlamış ve herkes giyim kuşamda haddini tecâvüz etmişdir. Bundan böyle esnafdan ve avamdan olan kimseler kendileri için tesbit edilmiş kumaşlardan gayri kumaşdan esvap yaptırmayacakdır. Kabzaları mücevherli hançer ve bıçak kullanmayacaklardır. Herkes sınıfının kadimdenberi kıyâfeti ne ise o kılık ve kıyâfetde olacakdır, öyle ki, bir kimsenin esnafdan ve avamdan olduğu kıyâfetinden derhal anlaşılacakdır».

Bu kıyâfet tahdidi 25 şâban 1255 (3 kasım 1839) târihli Gülhâne Hattı Hümâyunu ile kalkmış, İmparatorluğun bütün tebaasının eşitliği ilân edilirken herkes, askerî ve mülkî üniformalar müstesnâ, dilediği kılık ve kıyâfetde dolaşmakda serbest olmuşdur.

ESNAF CEMİYETLERİ DERNEKLERİ — Eski esnaf loncalarının kaldırılması ile onların yerine kurulan Esnaf Cemiyetleri hakkında aşağıdaki satırları Kâzım Yorulmaz'ın «Esnaf Kılavuzu» isimli eserinden alıyoruz:

«İstanbulda bulunan esnaf kethüdalıklarının kaldırılarak, ahval ve muamelâtı şehremanetinin nezâreti altında olmak üzere esnafın her biri tarafından ayrı ayrı birer cemiyet kurulabileceği 12 şubat 1325 (1909) tarihli tâlimatnâme ile kabul edilmiştir.

Talimatnâmeye göre esnaf tarafından kurulmuş olan cemiyetler :

1 — San'atlarının ilerlemesine yarayacak fikirleri esnafa bildirmek;

2 — Esnaftan darda kalanlara, malûllere yardım etmek;

3 — Esnaf arasındaki esnaflık işlerinden çıkmış anlaşmazlıkları halletmek;

4 — Kanunî tebliğlere ve tahsilâta aracı olmak;

5 — Umumî hizmetlerin ifası için vuku bulacak tebliğleri vaktinde alâkalılara ulaştırmak gibi idarî, meslekî ve sosyal hizmetlerle görevlendirilmişlerdir.

Tâlimatnâmenin kabulünden sonra kethüdaların vazifelerine son verilmiş ve 1341 (M. 1925 yılına kadar 94 esnaf cemiyeti kurulmuşdur.

Bu cemiyetlerin adları ile kuruluş tarihleri ve azaları sayısı aşağıda gösterilmiştir. (Kurucu âzâ sayısı cemiyetlerin isimleri altında rakamla gösterilmişdir):

1326 (M. 1910 - 1911)

1. Ekmekci Esnafı Amele Cemiyeti
2132
2. Turşucu Esnafı Cemiyeti
31
3. Simitci, Börekci, Kadayıfcı, Kurabiyeci Esnafı Cemiyeti
73
4. Eski Bedestan Esnafı Cemiyeti
165
5. Nakkaş, Sıvacı ve Kalemkâr Esnafı Cemiyeti
282
6. Uzun Çarşı Esnafı Cemiyeti
118
7. Kereste Esnafı Cemiyeti
50
8. Hakkâk Esnafı Cemiyeti
14
9. Araba İmalci Esnafı Cemiyeti
77
10. Deniz Amelesi Cemiyeti
107
11. Lağımcı, Kuyucu, Ocak Süpürücü Esnafı Cemiyeti
321
12. Kaba Sepetci Esnafı Cemiyeti
83
13. Kahve Değirmen Esnafı Cemiyeti
66
14. Sarac Esnafı Cemiyeti
74
15. Kantar İmalci Esnafı Cemiyeti
29

1327 (M. 1911 - 1912)

16. Celeb Esnafı Cemiyeti
45
17. Binek ve Yük Arabacı Esnafı Cemiyeti
1273
18. Saka Esnafı Cemiyeti
179
19. Saatci Esnafı Cemiyeti
65
20. Toptancı Sığır Kasabı Esnafı Cemiyeti
79
21. Ekmekci Esnafı Cemiyeti
101
22. Havyarcı Esnafı Cemiyeti
33

23. Hammal Esnafı Cemiyeti
1828
24. Kasab Esnafı Cemiyeti
227
25. Bağçıvan ve Çiçekci Esnafı Cemiyeti
122
26. Tâze Balık Satıcı Esnafı Cemiyeti
95
27. Tahan Helvacı Esnafı Cemiyeti
57

1328 (M.1912 - 1913)

28. Mest Dikici Esnafı Cemiyeti
127
29. Kaldırımcı Esnafı Cemiyeti
175
30. İpci Esnafı Cemiyeti
18
31. Peynirci Esnafı Cemiyeti
64
32. Hamamcı Esnafı Cemiyeti
69
33. Sandalcı (Kayıkcı) Esnafı Cemiyeti
136
34. Kuyumcu Esnafı Cemiyeti
232
35. Nalband Esnafı Cemiyeti
68

1329 (M. 1913 - 1914)

36. Osmanlı Terziler Cemiyeti İttihâdiyesi
52
37. Mavunacı ve Salapuryacı Esnafı Cemiyeti
166
38. İnekci ve Sütcü Esnafı Cemiyeti
429
39. Sigara Kâğıdcı Esnafı Cemiyeti

1330 (M. 1914 - 1915)

40. Haliç piyâde kayık ve sandalcıları Esnafı Cemiyeti
216
41. Bakkal Esnafı Cemiyeti
211
42. Yufkacı, Kadayıfcı Esnafı Cemiyeti
36
43. Leblebici Esnafı Cemiyeti
41
44. Şekerci Esnafı Cemiyeti
87
45. Mahallebici Esnafı Cemiyeti
75
46. Manifaturacı ve Tuhafiyeci Cemiyeti
49
47. Şerbetciler Esnafı Cemiyeti
13
48. Kıraathâneci ve Kahveci Esnafı Cemiyeti
1500
49. Terzi Esnafı Cemiyeti
39
50. Otelciler Cemiyeti
50.
51. Çulha Esnafı Cemiyeti
43

1331 (M. 1915 - 1916)

Birinci Cihan Harbi yılları içinde yeni bir esnaf cemiyeti kurulamadı.

52. Meyva Kabzımal Esnafı Cemiyeti
45
53. B. Kapalı Çarşı Döşemeci ve Yorgancı Esnafı Cemiyeti
83
54. Keresteciler Esnafı Cemiyeti
37
55. Demirciler Esnafı Cemiyeti
63
56. Tesbihci, Kehrübâcı, Parmaklıkcı, Ağızlıkcı Esnafı Cemiyeti
24
57. Seyyar Balıkcı Esnafı Cemiyeti
37
58. Debbağhâneler Amele Cemiyeti
192
59. Tüccar Terziler Esnafı Cemiyeti
21
60. Yazmacılar Esnafı Cemiyeti
35
61. İttihâde Efkâr Şekerci Ameleleri Cemiyeti
30
62. Yumurta Tüccar ve Esnafı Cemiyeti
38

1336 (M. 1920)

63. Salcı Esnafı Cemiyeti
30
64. Mahrûkat Esnafı Cemiyeti
113
65. Deniz Kömür Amelesi Cemiyeti
508
66. Otomobil Şoför ve İşçileri Cemiyeti

1331 - 1335 (M. 1915 - 1919)

1335 (M. 1919)

80
67. Bakkal Esnafı Kalfa ve Çıraklar Cemiyeti
115

1337 (M. 1921)

68. Ayakkabıcı Esnafı Cemiyeti
164
69. Tuğla İmalci Esnafı Cemiyeti
34
70. İnekci Mandıracı Süt Müstahsilleri Cemiyeti
62
71. Perükâr Esnafı Cemiyeti
47
72. Osmanlı Sâzende ve Hânende Teâli ve Teâvün Cemiyeti
108

1338 (M. 1922)

73. Tütüncü Esnafı Cemiyeti
188
74. At Canbazı Esnafı Cemiyeti
87
75. Kutucu ve Tezgâhcı Esnafı Cemiyeti
49

76. Mutaf Esnafı Cemiyeti
14

1339 (M. 1923)

77. İnşaat ve Yol Amelesi Irgadları Cemiyeti
223
78. Deniz Motorcuları Esnaf Cemiyeti
98
79. Menbâ Suları Esnafı Cemiyeti
98
80. Dokumacı Esnafı Cemiyeti
78
81. Balıkcılar Esnafı Cemiyeti
75
82. Kireçci ve Horasancı Esnafı Cemiyeti
37
83. Tarakcı ve Kaşıkcılar Esnafı Cemiyeti
22
84. Parmaklıkcı, Hurdekâr ve Tornacı Esnafı Cemiyeti
74
85. İnşaat Usta ve Kalfaları Cemiyeti
77
86. Tiftik, Yapağı ve Deri Amelesi Esnafı Cemiyeti
60
87. Rehber ve Tercümanlar Cemiyeti
12

1340 (M. 1924)

88. Sefâini Tüccâriye Gemici ve Ateşcileri Esnafı Cemiyeti
86
89. Liman Tahmil ve Tahliye Deniz İşcileri Cemiyeti
72
90. Gazoz Âmilleri Cemiyeti
83
91. Çorab ve Fanilâ Mensucâtı San'atkârânı Cemiyeti
50
92. Sefâini Tüccâriye Doklar Rampa ve Boyacılar Cemiyeti
121

1341 (M. 1925)

93. Lokantacılar Cemiyeti
33
94. Deniz Nakliyat Müteahhidleri ve Emvâli Tüccâriye Yazıcı ve Aktarmacıları Esnafı Cemiyeti
46

İstanbul Telefon Rehberinde kayıtlı esnaf dernekleri (cemiyetleri) şunlardır :

1. Arabacılar Cemiyeti
2. Bağçıvanlar ve Manavlar Cemiyeti
3. Balıkcılar Cemiyeti
4. Çarşıikebir Esnaf Cemiyeti
5. Deniz Küçük Nakliye Esnafı Cemiyeti
6. İstanbul Balıkcılar Derneği
7. İstanbul Balıkpazarı Toptancıları Derneği
8. Bilûmum Makina Yedek Parça İmâlcileri Derneği
9. Camcı Esnafı ve Müstahdemleri Derneği
10. Celebler Derneği
11. Çimentodan Mâmul Çini ve İnşaat Malzemesi İmalcileri Derneği
12. Demirciler ve Mâdenî Sanatkârlar Derneği
13. Ekmek Sanâyii İşverenler Sendikası
14. Esnaf ve Sanatkârlar Dernekleri Birlikleri
15. Marangozlar Derneği
16. Nalburlar Cemiyeti
17. Perâkendeci Bakkallar ve Benzerleri Müstahdemleri Esnaf Derneği
18. Perakendeci Kasablar ve Müstahdemlerinin Himâye Derneği
19. Sakatcılar Derneği
20. Şoförler Cemiyeti
21. Tekstil ve Örme Sanayii İşçileri Sendikası
22. Meyva ve Sebze Esnafı Derneği
23. Meyva ve Sebze Kabzımalları Derneği
24. Mücevherciler Kuyumcular Koruma Cemiyeti
25. Saç ve Demir Eşya Sanayicileri Cemiyeti
26. Simitci, Börekci ve Yufkacı ve Müstahdemleri Esnaf Derneği
27. Şoförler ve Otomobilciler Cemiyeti
28. Gümrük Komisyoncuları Birliği
29. Deri Sanayicileri Derneği
30. Plâstik Eşyâ İmâlâtcıları Derneği

İstanbul Telefon Rehberinden aldığımız yukardaki cedvelde, bu makaalenin konusunu teşkil eden İstanbul Esnafının kurduğu loncalar ile loncaların yerine kurulmuş ilk esnaf cemiyetlerinin isimlerine pek ender rastlanıyor. Öyle tahmin ediyoruzki bazı esnaf cemiyetleri telefondan mahrumdurlar.

ESNAF CEMİYETLERİ MÜHÜRLERİ — Eski esnaf cemiyetlerinin resmî mühürleri

5 Parçadan Mürekkeb
(Attarlar Cemiyeti Mühürü)

son derece dikkate değer; mühür biri sap, dördü asıl mühür olmak üzere beş parçadan mürekkeb olarak yapılırdı; mührün dört parçası cemiyetin birer âzâsında, sap parçası da reisde dururdu; cemiyet adına bir kâğıd mühürleneceği zaman idâre hey'etinin tam ittifâka varması şarttı, âzânın biri muhâlif kalsa, kendisindeki mühür parçasını vermediği takdirde mühür kullanılamazdı. İttifâka varıldığı zaman dört parça bir araya getirilir, her parçanın yivli sap kısmına reisdeki asıl sap parçası geçirilerek mühür kullanılırdı. Elimizde bu çeşid mühürlerden Attarlar Cemiyetinin bir mührü vardır, mühürde «Cemiyeti Attâran» yazılıdır ve 1297 M. 1880 târihi bulunmaktadır.

Nâşid BAYLAV

Simitci
(Resim: S. Bozcalı)

ESNAF CİVANLARI, GÜZELLERİ — Yüz yıllar boyunca kalender meşreb şâirler zanaat sâhibi ve esnafdan güzel gencleri manzûmelerle övmüşlerdir; esnafdan veya zanaat erbâbından bir güzel genc şânında kıt'alar, gazeller şarkılar yazılmış, hattâ bunlarla da yetinilmeyerek İstanbul, Edirne ve Bursa gibi büyük şehirlerin esnaf civanları bir bir gelenek olarak «Şehrengiz» adı verilen müstakil manzum risâlelerde toplu bir halde övülmüşlerdir, ve bu risâlelere «Şehrengîzi İstanbul», «Şehrengîzi Edirne», «Şehrengîzi Bursa» diye isimler verilmişdir. Şehrengizlerin bir hususiyeti hangi büyük şehrin esnaf civanları üzerine yazılmış ise o güzel gencleri ayrıca isimleri ile zikretmiş olmalarıdır.

Şehrengizler üzerine ilk ciddî etüd Türk Edebiyatı üzerinde tam yetkili kaleme sâhib üstâd Âgâh Sırrı Levend tarafından yapılmış, bu önemli çalışmanın aslından bir kısım notlar İstanbul Enstitüsü yayınları arasında «Türk Edebiyatında şehrengizler ve Şehrengizlerde İstanbul» adı ile ancak 142 sayfalık küçük bir kitab hâlinde 1958 yılında yayınlanmışdır. Üstâd Âgâh Sırrı Levend bu kitabcıkda İstanbul üzerine 10, Bursa üzerine 10, Edirne üzerine 5, Gelibolu, Siruz (Serez) ve Yeni 2 şer, Balgrad, Yenicevardar, Rize, Sinop, Magnisa, Antahya, Taşköprü, Diyarbakır şehirleri üzerine 1 er, adı zikredilmemiş şehirler üzerine de 3 şehrengizi tanıtmışdır.

Bilinen İstanbul Şehrengizleri Çorlulu Kâtib (Kâtibî), Taşlıcalı Yahya Bey, Kalkandelenli Fakîrî, Sâfî, Derviş Mehmed Fikrî, Kastamonulu Kıyâsî, İsmail Tâib, Camâlî Ahmed, Ulvî Çelebi tarafından yazılmışdır. Bir İstanbul şehrengizinin nâzımı bilinmiyor. Uncuzâde Mustafa Fehim'in İstanbul Şehrengizi ise diğerlerinden tamâmen ayrı bir edâda olub gaayetle müstehcendir (B.: Şehrengiz).

Esnaf civanları şânında kaleme alınmış olup Şehrengiz adı verilmemiş manzum eserlerin hususiyeti de, bir devrin güzellikleri ile şöhret kazanmış gencleri yerine zanaat ve iş üzerine nükteler ve teşbihler, târiflerle anonim güzellerin, civanların övülmesidir.

İstanbulun esnaf civanları üzerine yazılmış en büyük eser, geçen asır sonlarında yaşamış kalender halk şâiri Üsküdarlı Âşık Râzinin evrâkı metrûkesi arasında bulunmuş «Hubannâmesi Nevedâ» dır. Herbiri şânında 3 beyit olmak üzere 173 çeşid esnafın civanları, şahıs ismi zikredilmeyerek övülmüşdür ki şunlardır :

Abacı, Ağ meremmetcisi (tâmircisi), Altınvarakcı, Arabacı, Arayıcı, Arpacı, Aşcı, Attar, Attar Mevlevî, Avcu, Aynacı, Ayvaz, Bağçıvan, Bakırcı, Bakkal, Baklavacı, Balıkcı, barutcu,

Bozacı
(Resim: S. Bozcalı)

Basmacı, Başcı, Bekci, Berber, beygir sürücü, Boyacı, Bozacı, Börekci, Bürüncükcü, Canbaz, Cerrah, Ciğerci, Çadırcı, Çakşırcı, Çamaşırcı, Çanakcı, Çarıkcı, Çerçi, Çıkırıkcı, Çıracı, Çiçekci, Çizmeci, Çoban, Çorabcı, Çömez, Çömlekci, Çöpcü, Çubukcu, Çubuk satıcı, Çulha, Dalgıç, Dam küreyici, Darbukacı, Davulcu, Debbağ, Değirmenci, Dellâk, Dellâl, Demirci, Deveci, Dilenci, Divitci, Dondurmacı, Dökmeci, Duhancı (tütüncü), Dutcu, Duvarcı, Düğmeci, Dülbendci, Dülger, Elekci, Eskici, Fesci, Gözlemci, Halı meremmetcisi, Hallaç, Hammal, Hamurkâr, Hancı, Hânende, Hattat, Hemvacı, Hırsız, İpci, Kadayıfcı, Kâğıd basmacı, Kâğıdcı, Kahveci, Kalafatcı, Kalaycı, Kalemkâr, Kalyoncu, Kasak Kasap çeyrekci, Kaşıkcı, Katırcı, Kâtib, Kavas, Kavukcu, Kayıkcı, Kayık yapıcı, Kaymakcı, Kazaz, Kebabcı, Kebab kestâneci, Keşiş, Kınacı, Kiremitci, Korucu, Kozhelvacı, Köçek, Kömürcü, Kuyucu, Kuyumcu, Kürekci, Leblebici, Limoncu, Mâcuncu, Mahallebici, Manav, Mandıracı, Marangoz, Mavunacı, Mehter, Mekteb kalfası, meşaleci, Mısırcı, Muğbeçe, Mumcu, Mücellid, Müezzin, Mürekkebci, Müzehhib, Nakkaş, Nalband, Nalıncı, Natır, Ocak süpürücü, Odun yarıcı, Okcu, Paçacı, Paçavracı, Pastırmacı, Peştemalcı, Rencber, Saatci, Sadefkâr, Saka, Sandıkcı, Saraç, Semerci, Sepetci, Simitci, Sîmkeş, Sütcü, Şalcı, Şekerci, Şerbetci, Tabutcu, Tarakcı, Tavlacı, Terlikci, Terzi, Topcu, Tulumbacı, Turşucu, Yelkenci, Yemenici, Yoğurtcu, Yorgancı, Zenne, Zilci, Zurnacı.

Bu eserdeki tasvirler bu ansiklopedide yukarda adları geçen esnafın kendi maddelerinde kaydedilmişdir. Buraya işleri birbirine yakın yedi esnaf civanı portresi almakla yetiniyoruz (B.: Hûbannâmei Nevedâ) :

Kalafatcı

Kalafatcı civan katran karası
Pâk eyler anı bir hamam parası
Yalı uşağıdır tığ gibi lazdır
Dayı perverdesi bıçkın haylazdır

Kalyoncu

Kalyoncu civanı o hümâ pervaz
Köroğlu Reisin dalında Ayvaz
Ummânı aşk üzre açar yelkeni
Cezâyir kesimli çıplak hülhenî

Kayıkcı

Kayıkcı civanı mahbûbun iti
Yakasından eksik değildir biti
Yalın ayaklıdır küşâde sîne
Salmışdır ummânı aşka sefîne

Kayık Yapıcı

Kayık yapıcı da nûr u alâ nûr
Kimi kâfir kimi müslüman olur
Kâfir olduğuna perçem alâmet
Ammâ müslümanda başka halâvet

Kürekci

Kürekci civan kaptanpaşalı
Şâhin başda tam üç endâze şalı
Cümlesi pırpırı sekeş civelek
Tıraş ider günde iki çift kürek

Mavunacı

Mavunacının tâze uşağı
Yalın ayak bıçkın ipden kuşağı
Cümle dini kuru kara donlu laz
Korsan perverdesi zeberdest palaz

Yelkenci

Seyret ol civanı biçüb dikerken
Sefînei aşka ak bezden yelken
Akdeniz Boğazı anın boynudur
Yattığı limanı âşık koynudur

Âşık Râzî'nin aşağıdaki destanı, İstanbulun esnaf civanları şânında yazılmış meşhur eserlerden biridir :

ESNAF GÜZELLERİ DESTANI

1. Bâzârı sevdâyı dolaşan âşık
Meylider esnafdan bir dilrübâya
Sev sen de birini tab'a muvâfık
Merakın var ise ahzü ataya

2. Sahhaf güzelinin tarzu edâsı
Kitablara sığmaz medhü senâsı
Her bir fenden müşteriye cefâsı
Bir kütübhaneye olur sermâye

3. Kâğıdcı güzeli esericedid
Beyaz çehresinde yazılı ümid
Hokka satarken gösterir divit
....

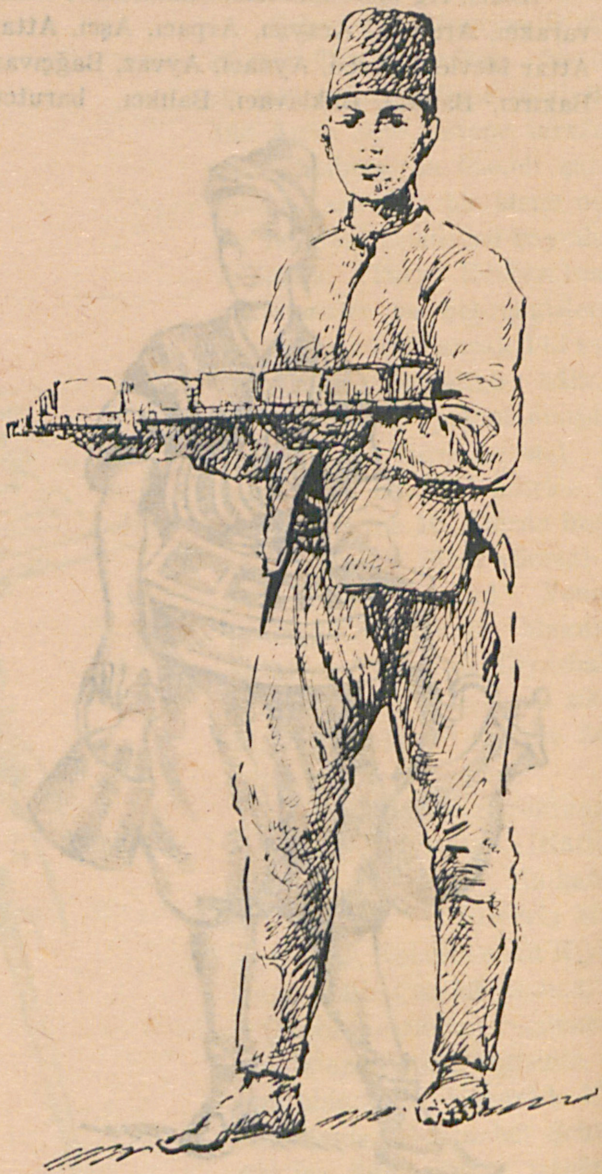
4. Bakkal güzelinin bakub yüzüne
Kapılma hâ yağlı ballı sözüne
Koyar aklını terazinin gözüne
Alıkoyar dükkânda ider sermâye

5. Balıkcı güzeli salıvirir ağı
Görenin erir yürekde yağı
Denizde yıpranır tez geçer çağı
Yem ider âşıkı takar oltaya

6. Aşcı güzelidir velîyünnîmet
Açıktır sofrası hazır ziyâfet
Âşıkı eylerse vuslata dâvet
Söğüş virir sabahleyin gıdâye

7. Fırıncı güzeli bir tâze çörek
Teknesi yanında hamurkâr gerek
Dakik işler yapar ayrılır kepek
....

8. Berber güzelinin ayna cemâli
Ustura cebinde var mekrü âli
Yanılub eline virme sakalı
Bir kılı kırk yarar söyler ustaya

Tuğla Harmanı Amelesi
(Resim: S. Bozcalı)

9. Kahveci güzeli şekerli sâde
Bir içim su gibi tarzu edâde
Ta'bi' müşteriye taşkın üstâde
Alışkındır merhabâya cabâya

10. Mutaf güzelinin koltuğu kaba
Hem önden gidermiş hem arka yana
Kırarsa kösteği dimez merhaba
Bir ip dahi vermez yanmış abâya

11. Yemişçi güzeli fındıkcı gibi
Tek çiftmi oynamış satar leblebi
Çok elme yemişmiş kızarmış lebi
Şeftali kirası çıktı behâne

12. Halıcı güzeli bir tâze model
Esnaf içinde bir çiçek bî bedel
Eskisi antika yenisi güzel
Yaymıştır nâmını koca dünyâya

13. Tulumbacı güzeli âfet mi âfet
Yanık yüreklere saçar hararet
Kıyıcı, kesicidir yakar ve gayet
Âteşli naarası çıkdı semâye

14. Hakkâk güzelidir pîrûze hâtem
Mühür mecmuası aşkında âlem
Kazdırır gönlüne ismini âdem
Taş yürekli olsa basar damgaaye

15. Tütüncü güzeli bırakmaz rahet
Sıkar âşıkları sevmesi gaayet
Şive işve istersen paket paket
Parası peşindir kalma ferdâye

16. Mahallebici güzeli tâze kaymak
Lâzımdır arada hatırın sormak
Tutarken tabağı yapışır parmak
Aşûra kâsesi dizer tablaaye

17. Saatci güzelin bakub ânına
Sakın pek sık gidüp gelme yanına
Takılma akrebli yelkovanına
Saatin bul yalvarmağa recâye

18. Kasab güzelinin yüzmektir işi
Kıyar tatlı câne gerdan kırışı
Kanlı bıçaklıdır alış verişi
Atar satırı Karamane Konyâya

19. Kalaycı güzeli sıvar bacağı
Yakar da pamuğu üfler ocağa
Çalkalaya çalkalaya siler kapağı
Tencereyi bazan koyar ortâya

20. Dülger güzelinin önlüğü iğri
Çatal çekiçlidir aman ekseri
....
....

21. Terzi güzelinin dikdiği dikiş
Muha'bbet ipliği sökülmez imiş
İğnesi kolunda biçimli gidiş
Giyinir kuşanır başlar edâya

22. Değirmenci güzeli bir tâze çörek
Teknesi yanında dağarcık gerek
İnce işler görür ayrılır kepek
Tuz ekmek kadrini verir hebâya

23. Hamamcı güzeli âfet mi âfet
Yanık yüreklere gül suyu şerbet
Kurulunca göbek taşında sohbet
Saraç güzelin de kat bu araya

24. Keçeci güzelinin kaametine
Akıl sır ermez çok kerâmetine
Ben vakit coşub derviş niyetine
Depindikce toz kaldırır havaya

25. Arabacı güzeli âşık aldatır
Vâlide vuslat ider kolan boşaltır
Bâzı gaytan kırar dizgin uzaltır
Bazı da gem taksan gelmez imlâya

26. Oduncu güzeli bakar paraya
Allah cemi cümlemizi koruya
Kömürcü güzeli girdi araya
Odunun fiâtı çıkdı bahâya

27. Demirci güzeli bir yalım ateş
Demir örs yürekli o mâhi dilkeş
Körükler ocağı zeberdest mehveş
Saçar kıvılcımlar ehli sevdâya

28. So'bacı güzelinin derdi başda
Elleri işdedir gözü oynaşda
Keyfine doyulmaz yağmurda yaşda
Yaz gelince uğrar kara sevdâya

29 Boyacı güzeli takar oyayı
Cilânın üstüne sürer boyayı
Gece uyur gündüz görür rüyâyı
Sıkıldıkca canı bakar aynaya

30. Leblebici güzeli heybesi dalda
Nohuda verir kıvam çuvalda
Kırk sene gurbetde kırk sene yolda
Yine iki yakası gelmez bir araya

31. Bostancı güzeli alır eleği
Taze kavun diye satar keleği
Toprakdan bereket Hakdan dileği
Hıyarın fiatı çıksın bahâya

32. Helvacı güzeli gaytan bıyıklı
Nüfusunda Gastamonu gayıtlı
Tahan pekmez pişmâniyeden tatlı
Şekeri lokumu kat bu araya

33. İkmâl et Rûziyâ varsa noksanın
Yazılsın senin de güzel evsafın
Kalmasın günlü hiç başka esnafın
Hâtıra geleni çekdin imlâya

34. Hayırlı sulh ile dünya düzelsin
Alım satım her iş Hakka yönelsin
Otuz iki esnaf hep şevka gelsin
Âşıkaa destanın çıksın bahâya

Kendisi 32 esnaf güzelinden bahsettiğini söylüyor ise de destanda 33 esnaf adı geçmektedir.

Aşağıdaki destan da Âşık Türâbî'nindir :

ESNAF GÜZELLERİ DESTANI

1. Bu şehri İstanbul bir aceb dünyâ
Her çarşu bâzârı hüsündür gûyâ
Lâkin güzelleri bıçkın olurlar
Uyanık dur görme korkulu rüyâ

2. Güzellerin kopuk gürûhu hele
Yakanı gafletle virirsen ele
Ocağına incir diker âdemin
Yalın ayak taban depen hergele

3. Kimi bozacıdır kimi simitci
Yüzüne aldanma akrebdir içi
Benim de kısmetim bakırcı çıkdı
Bir âfeti devran şeytan çekici

4. Bin nasihatdan bir tecrübe yekdir
Sanma ki her güzel misli melekdir
Âkibet kurtzâde kurt olur dirler
Bir baramzâde de ol civalekdir

5. Bakırcı civanın kara gözleri
Laz ağzıdır anlaşılmaz sözleri
Bulutdan nem kapar lücûc olurlar
Uymaz aslaa sözlerine özleri

6. Nâzü nahvet ile çatub kaşını
Âşık sînesine koyar başını
Okşasan somurtur öpsen öpdürmez
Zehir ider muhabbetin aşını

7. Kayıkcı güzeli Oflu Rizeli
İri kıyım olur ayağı eli
Mescidi kisedir imanı akçe
Tütün bahşişine sayd et güzeli

8. Safranboluludur fırın uşağı
Ne şalvarı vardır ne de kuşağı
Don paça pîrehen ile dolaşır
Perîpeyker civan başdaş aşağı

9. Hamurkârı âfet pasacı fettan
Bayramlık bahşişi bir basma mintan
Yılda iki bayram kâfi efendim
Al götür gezdir bağ bahçe bostan

10. Kalaycı şehbazın yüzü kap kara
Gaafil olan sanur anı maskara
Ne güne yapılmış bunca hamamlar
Hâki siyehden bir gevher çıkara

11. Helvacı civanı helvadan tatlı
Kimi Çankırılı kimi Tokatlı
Sâderusu nevhatı genc irisi
Levendâne reftar kartal kanatlı

12. Yorgancı güzeli şuhi müstesnâ
Yakmışdır o dilber pâyine hına (kına)
Adımın nâz ile atub teşrifde
Bir incili yorgan gerekdir ana

13. Terzi güzelinin iğne elinde
Kemendi cangüdâz zülüf telinde
Aldanma sen anın bülbül diline
Gizlidir hançeri nazlı belinde

14. Dizine baş koyub bir şuh berberin
Aldanma vâdine sen ol dilberin
Keskindir nigâhı usturasından
Onulmaz yâreyi açarlar derin

15. Şehri İstanbulda ikiyüz aded
Hamâmı dilküşâ sahnı muhabbet
Tâzerû sîm endâm dellâki pâki
Sebçerâğı mihri münîri halvet

16. Demirci güzeli dilberi mühmel
Mahbûbi zeberdest şûhi müheykel
Nigâhı şereri sûzefken anın
Meclisi külheni cahîme bedel

17. Olma her gördüğün civâna mâil
Aldatur âşıkı şeklü şemâil
Aşkbazlık râhinde şûhi fettanlar
Bâdeye katarlar zehri helâhil

18. Kulak vir pendine sen bu âşıkın
Nev civanı sev de hem dahi sakın
Çok cevrü cefâsın çekdi Türâbî
Melek sûretinde ol kavmi âkın

Kalender halk şâirlerinin bu sâde, açık, renkli ve canlı tasvirleri karşısında ünlü divan şâirlerinden Sürûrî'nin (ölümü 1813) esnaf güzelleri için şu gazeli ne kadar soğukdur :

Cânıma kıyma didim kıydı Börekcizâde
Teni tennûri game saldı Çörekcizâde

Haylice namlı şanlı yetişüb kundakdan
Âteş endâzı derun oldu Tüfekcizâde

Hışmı çerhi feleğe oldu şererpâş yine
Âhimizden mi fitil aldı Fişekcizâde

Ey gönül gözlerin aydın ne durursun raks it
Sûri vasla seni ir gördü Köçekcizâde

Riştei cânımız engüştine pîçîde iken
Unudur mu bizi tîz elden İpekcizâde

Hâsârii Sürûrî bitürürdü nerkis
Olsa tarh üfkeni nezzâre Çiçekcizâde

Şuerâ tezkirelerinde, divanlardan derlenmiş manzûmeleri ihtivâ eden mecmualarda da esnaf güzellerinden bahseder kıt'alara, beyitlere rastlanır, aşağıdaki beyitler oralardan alınmışdır :

Gördü gönlüm ki gözü kaaşı güzel
Sevdi bir Berberi Tırâşı güzel
Molla Lütfi

*

Sâde yağın istedim ben bir güzel Bakkaldan
Yağ acı dediği bana tatlı geldi baldan
Nihâlî Çelebi

*

Cefâsın çekmeye âdem gerek Saatci dildârın
Demirdendir çekilmez yâyı ol şûhi cefakârın
Sâmi

*

Sayd itmeğe mürgi dili ol dilber Attar
Dirhemle terâzûsun ider dâm ile dâne

*

Kasab dilberi çeker halkı pâreler
Kanlar dönek ham müjesiyle kanâreler

*

Açdım metâi râzımı bir Terzi şûhine
Çok ölçdü dökdü gördü çıkışmaz teğelleri

*

İnânım aldı bir Sarrâcı zerdûz melek peyker
Ki çarhı aksi ruhsârı güli şeftâlû renk eyler

Evliyâ Çelebi 1638 yılında yapılmış olan büyük Esnaf Ordu alayını tasvir ederken İstanbulun esnaf civanları, güzelleri hakkında da yer yer şunları yazıyor : «Şatırların içinde (Şatır bir efendi, ağa, devletli kapusunda koşarlı, canlı, hareketli genc uşak demekdir ki vazîfeleri devletlisi atla bir yere giderken atının yanı sıra koşarak ona refâket etmek idi) nûri ilâhîden haber verir dilberler vardır ki görenlerin aklını perişan eder, ellerinde teberlerle çifte çifte Irem Bağının tavus kuşları gibi reftâr iderler..; ve terzi dilberleri dahi pür silâh olub arzı cemâl ederek geçerler...; kavukcu civanları fâhir kumaşlardan esvablarla âfitâb misâli olub temâşâcıları nûra gark iderek geçerler, bâzı İstanbul zürefâsı bu civanlara harfendazlık idüb gûnâgûn lâtîfeler yaparlar, ammâ bâzı civanlar lâtîfeden haz etmez, meşrebi nâ mâlûm civana lâtîfeden hazer lâzımdır...; pâk ve pâkîze Kazaz civanları kendilerini öyle müzeyyen kılarlar ki her biri cennetden çıkmış hakîki gilam zan olunur, İstanbul içinde dilberler medholunsa Kavukcu dilberleri birinci, Takkeci mahbubları ikinci, bu Kazaz dilfiribleri üçüncü olub naz ve şîve ile salına salına reftâr iderler...».

İstanbul esnafının gösterdikleri tantanalı alaylar münâsebeti ile esnaf güzellerinin tasvir ve târiflerine Sûrnâmelerde, Vilâdetnâmelerde de rastlanır (B.: Esnaf Saray Düğünleri Alayları); aşağıdaki satırları XVIII. Yüzyıl şâir ve ediblerinden Haşmet Efendinin «Vilâdetnâmei Hümâyun» isimli risâlesinden alıyoruz :

«Kumaş Bedestanının kâlâ fürûşânı hüsn ü an olan sırma perçemli Sakızlı rum tâzeleri...; ehil sükûn (çarşı esnafının) tâze mahbub şâkirdânı dilfirîbânı mercan düğmeli al mintanları ile nakli erguvâne dönüp kûşei destârı zertarların uşşâkına mübârek ola püsküllü belâlar muâmelesiyle...; her bir esnafın gül rûyi dükkânçei îtinâsı şâkirdânı müşteri firîbânı kırmızı şallar ve al mintanlarla şehri âşûbgâhı kızılca kıyâmete döndürüp destar levendâne, reftar mestâne, gamze gammaz, dîde füsunsâz, kaamet kıyâmet, kıyâfet âfet...; (esnaf civanları) Sultanahmed Camii avlusunda alay tertibi için gün doğmadan toplanıp güneşe ya doğ ya doğduk diyerek...; gürûhi kassâbânın etli canlı delikanlıları henüz koyundan çıkmış körpe kuzu gibi dünbâle cünban olarak...; bakkaalanın bâdem gözlü sâderûyânı yağlı ballı sohbet ile...; berberânın sîmberânı âyine tal'atânı kimi etvâri edîbâne ve kimi tarzı levendâne ile kıl ayıbsız billur ve saf olan sînei şeffâfı mir'at ittisafların nümâyendeki şikâfı çâki girîban ve sâidi bîmûyin ve billûrîn sâkların küşâyendei pîşi nâzırân iderek...; okciyan ve yayciyan esnafının müjgânı tîr, geysuvânı girihtir, ebruvânı keman, gamzeleri hadengi can, kemer miyânı halkai zehgirden nişan viren tozkoparânı meydanı hüsnü melâhati...; sîmkeşânın sırma perçemli, sîmten, yâsemen beden şâkirdânı sebîkei sîm mânendi sâk u bâzûyi bîmûyi berrakların damgazedei dîdei uşşâk iderek...; meyva fürûşan ve şükûfe perverânın gül yanaklı, kiras dudaklı, gonca dihen, kâkülü sünbül, hâli karanfil, serv kad, lâle had nevreste nihâlânı hüsnü ânı...; kebabciyanın lahmü şahmi yerinde ve tamam

giyik etinde olan ciğerpâreleri...; şeker fürûşanın tatlı dilli şâkirdanı almaz mısın akîdeyi, miski bahâsına diyerek...; kürkcü tâifesinin kaşları samur, dîdesi mahmur, perçemi perçîn, nâfesi müşkîn muğbeççekânı firve fürûşânı...; hayyâtânın (terzilerin) sâderuyânı kumâşı pertevefşânı hüsnü cemâlini peymûdei endâzei nazü istiğnâ ve perdahtei dezgâhı şîveü edâ ile...; haffâfânın (ayakkabıcıların) muştazenânı saht olan civânânı perî peykerânı...; mumciyan sınıfının şem'i şeb ârâyi sabâhat olan tâbende izar ve şemi' ruhsâr çırakları kâküli müşkin fitillerin şem'i kâfûrîye müşâbih...; yorganciyânın müsellâh ve müzeyyen şehlevendânı âşık keşânı...; mücellidîn ve kâğıdciyânın hüsnü andan mürekkeb olan kalem kaşlı hokka dihan, lâ'lî leban mahbûbillikaa dilrübâları gül varak ruhsâreleri üzere perîşan geysûyi ibrişim târları ile şîrâzebend olarak...».

Haşmet Efendinin naklettiği esnaf alayı hicrî 1172 yılı recebinde (mart 1759) Üçüncü Sultan Mustafanın kızı Hibetullah Sultanın doğumu münâsebetiyle yapılmışdı. Yedi gün yedi gece sürmüş olan o doğum düğününde kendisine düğün nâzırı süsünü vermiş bir İstanbul külhanbeyini Haşmet Efendi bir berber ile şöyle konuşduruyor: «Be adam.. sen ne şekil berbersin! hani senin sînesi âyîneden saf, gerdeni nûri seherden şeffâf, bâzûları bilekleri sîmîn ve gamzeleri usturaveş keskin, ebrûvânı tîğ ü hançer, müjgânı birer neşter servi sîm endâm gibi mahbûbi dilârâm şâkirdin nereye gitti?..».

Kendisi de külhânî meşreb olan Haşmet Efendi bir başka külhanbeyinin mârifetlerinden bahsederken şunları yazıyor: «(Düğün müfettişiyim diyerek çarşı boylarındaki esnafdan) cebhesi pür nûr, dîdesi mahmûr, gerdeni kâfûr, sâidi billûr, gül yanaklı, kiras dudaklı, inci dişli, türlü türlü söyleyişli bâlâ kad, rânâ had mehveşânı perî tal'atâna da hitâb ile der idi ki: — Bakın ey gürûhi nâzenîn ve ey çerâgaanı şebistânı şehrâyin olan çelebilerim, kuzularım!.. size benden tenbih ve nasihat ola, âşık bîçârelerinize kendinizi dirhem dirhem satmayın ve üftâdelerinizi aldatmayın, Ali Paşa narhına riâyet edin vepîrânı hevâya hürmet edin, meyvâi vaslı erzân verin ve şeftâlûyu râyegân verin..».

Kahramanı esnafdan güzel bir delikanlı olan İstanbul masalları, meddah hikâyeleri pek çokdur, ve hemen hepsi «Eskici Güzeli», «Yemenici Güzeli», «Helvacı Güzeli», «Kahveci Güzeli», «Bozacı Güzeli» gibi isimlerle anılırlar (B.: Ahmed, Eskicigüzeli, cild 1, sayfa 307; Arabacı Güzeli, Cild 2, sayfa 919; Bozacı Güzeli Karakaş Mustafa, cild 6, sayfa 3046; Ayvaz Ali, Kayıkcı Güzeli, cild 3, sayfa 1660).

ESNAF HANI — Cağaloğlu Şerefefendi Sokağındadır, 5 katlı 20 odalı kâgir bir binâdır; İstanbul Esnaf ve San'atkârları Dernekleri Birliğinin malıdır. İçinde 20 esnaf derneği bulunmaktadır. Birliğe mensub 75 derneğe kâfi gelmediğinden bu birlikce beş katlı ve yüz odalı bir Esnaf Sarayının yaptırılması tasarlanmışdır, hattâ bu yeni binânın proje ve maketi de hazırlanmış bulunuyordu (1967).

Hakkı GÖKTÜRK

ESNAF HASTAHÂNESİ — Zamanımızda İstanbulun büyük ve mükemmel techiz edilmiş büyük bir hastahânesidir; Bayazıd, Süleymâniye ve Vefâ semtleri arasındadır, Takvimhâne Caddesi ile Süleymâniye Caddesinin kavuşak noktasındadır. 1200 metre karelik bir arsa üzerine inşâ edilmiş 4,5 katlı betonarme bir binâdır.

İstanbulda bir esnaf hastahânesi ilk defa olarak 1937 de Cağaloğlunda bir dispanser olarak faaliyete geçmişdir. Bilâhare Ayasofyada Âlemder Caddesinde, Ayasofya tarafından Gülhâne Parkına doğru inilirken sağ koldaki Küçük Abud Efendi konağında 50 yataklı bir Esnaf Hastahânesi açılmışdır. Fakat bu müessese de ihtiyacı karşılayamamış, esnafa ve halka gereği gibi hizmet için çok daha büyük ve modern bir hastahânenin tesisine karar verilmişdir. 1953 yılında yukarda mevkiini kaydettiğimiz arsa satın alınmış, bu arsada 1955 yılında yeni hastahânenin temeli atılmış, ve yapısı yedi yıl kadar süren hastahâne en yeni ve mükemmel âletlerle techiz edilerek 1963 yılında hizmete girmişdir.

İstanbul Esnaf Hastahânesi yalnız İstanbulun değil, Türkiyenin en modern hastahâtelerinden biridir. Sıhhî tesisât ve malzemeleri İsviçreden «Çilingir ve Yapı Ustaları Birliği», «Musluk Fabrikaları Birliği», «Sıhhî Malzemeciler Birliği» ve «Saat ve Metal İşcileri Birli-

ği» tarafından hediye edilmişdir, ve bu birliklerin mensubları tarafından monte edilmişdir. Zamanımızın kıymeti ile 20 milyonun üstünde olan Hastahâne arsa bedeli, sıhhî tesisler, aynî ve hizmet yardımları haric, hastahâne 8 milyon lira sarfı ile meydana getirilmişdir.

Hasta odaları, sıhhî kaaidelere göre konforlu olup 1,2,3 ve 6 yataklıdır; ve hastahâne 250 yataklıdır.

Hasta odalarına hastahânenin ikmâline gerek maddî yardımları, gerekse hizmet ifâsı suretiyle emekleri geçmiş bulunan müessese ve şahısların isimleri verilmişdir.

Hastahânenin inşâ ikmâlinde hizmetleri geçen zatlar şunlardır: Ord. Prof. Dr. Fahreddin Kerim Gökay, Ord. Prof. Dr. Halid Ziya Konuralp, Celâl Umur, Mimar Samim Oktay, Mehmed İzmen, Meki Keskin, Dr. Necdet Sirmen, Fethi Çelikbaş, Hüseyin Basar.

Hastahâne, İstanbul Esnaf Hastahânesini Koruma ve Yardım Cemiyeti tarafından idâre edilmektedir.

1963 yılı sonuna kadar temin edilen yardımlar şunlar olmuşdur :

Hükûmet Yardımı	500,000	T.L.
Ticâret Odası	4,000,000	»
Sanayi Odası	1,660,000	»
Ticâret Borsası	250,000	»
Yusuf Yarar	80,000	»
Türk Ticâret Baankası	60,000	»
Emine ve Rifat Ergül	50,000	»
Hüseyin Başarır	30,000	»
Ünilever - İş	25,000	»
Sancak - Tül Sanayii, Murad Bayrak ...	15,000	»
Türkiye İş Bankası	15,000	»
Bakkallar Derneği	15,000	»
Balıkcılar Cemiyeti	10,000	»
Yümni Öztoprak	10,000	»
Ticaret ve Sanayi Odaları ve T. Borsası Birliği	10,000	»
Saime Mürtezaoğlu	10,000	»
Hüseyin Başarır	5,000	»
Hüseyin Başarır ortakları	5,000	»
Cemal Polathâneli	5,000	»
Şaban Ergün	5,000	»
Narkos Kollektif Şirketi	5,000	»
Receb Mutlu	4,000	»
Tevfik Paksaray	3,000	»
Perâkendeci Kasablar ve Müstahdemleri derneği	3,000	»
Esnaf Kredi Kooperatifi	2,500	»
Arçelik Anonim Şirketi	2,500	»
Profilo Demir Fabrikası	2,500	»
Fethi Ural	2,500	»
Elektro Pak Şirketi	2,000	»
Salih Binbay	2,000	»
Nafi Meral	1,700	»
Eczâ ve Kimya Maddeleri Şirketi	1,500	»
Elektro Dedikal Şirketi	1,500	»
Yorgancılar Cemiyeti	1,000	»
Piyâle Makarna Fabrikası	1,000	»
Kahveciler Derneği	1,000	»
Muhtelif küçük yardımlar tutarı	16,000	»
Muhtelif alacaklar	1,800	»
Malzeme satışı	11,000	»
Piyango Gelirleri	189,000	»
Banka faiz ve ikrâmiyeleri	172,000	»
Emanet	15,000	»
Tutarı	7,201,500	»

Hastahâneye nakdi yardım arasında gelir temin eden milk bağışları da yaılmışdır, bu arada merhum Zehrâ ve İsmail Cumhur Mahmudpaşada 13 odalı bir han ile Kapalıçarşıda bir dükkân vermişlerdir, çarşıdaki dükkân 213,000 liraya satılmış, buna eklenen bir para ile 240,000 liraya Karaköyde altında dükkân bulunan bir binâ alınmış ve seneliği 30,000 liradan kiraya verilmiş, ve binaya Cumhurların adını taşıyan bir şeref levhası konmuşdur.

Hastahâneye gelir temin eden emlâk arasında Âlemdar Caddesindeki eski hastahâne binâsı ile Kasımpaşada Gündeş İş Hanı bulunmaktadır.

Hükûmet senelik 150,000 lira olan nakdî yardımını 1967 büdcesinde 100,000 liraya indirmiş, İstanbul Vilâyeti de 1963 den sonra tahsis ettiği senelik 10,000 liralık yardımını 1967 büdcesinde 60,000 liraya çıkarmışdır.

Hastahâneyi idâre eden cemiyetin üyelerinden Mediha Öztoprak her sene 5000 lira teberrûda bulunmaktadır; ayrıca babası Cemal Paşa ile anası Nâciye Hanım merhumlar adına 10,000 lira bağışda bulunmuş, hastahânenin bir odası paşa ile zevcesinin adı verilmişdir.

Hastahânede; hâriciye, dâhiliye, kadın - doğum, kulak - burun - boğaz, göz, cildiye, bevliye, çocuk poliklinikleri ve servisleri ile röntgen, bakteriyoloji ve hayatî kimya laboratuvarları vardır.

Cümle kapusundan girildiğine göre zemin katında başhekimlik, müdürlük ve Eczâhâne;

1. katda doğum - kadın hastalıkları, çocuk; 2. katda hariciye; 3. katda dâhiliye servisleri vardır; çatı katında da hemşîre odaları bulunmaktadır. Cildiye, göz, ve kulak - burun - boğaz servislerine 2. ve 3. katlarda, bevliye servisine de 2. katda yer ayrılmışdır. Zemin katının altında poliklinik vardır, kapusu yan tarafdadır. Bu katın altında personel odaları, hamam, berber, kahve ocağı; en alt bodrumda da kalorifer ve mazot dâireleri bulunmaktadır.

Hasta odaları 1. 2. ve 3. katlardadır. Odalara, yukarda da kaydettiğimiz gibi bağışda bulunan müessese ve hayır sâhiblerinin isimleri verilmişdir.

İstanbul Esnaf Hastahânesinde 1966 yılında 53571 kişi poliklinik tedâvisi görmüş, 5915 kişi hastahânede yatmış, 980 kişiye ameliyat yapılmışdır.

Poliklinik muayenelerinde teberrû olarak 5 lira, yatanlardan da masraf karşılığı 15 lira alınır; fakat yatan bir hastanın günlük masrafı aslında 42 liradır, aradaki fark teberrû ve yardımlarla kapatılır.

1966 yılında İstanbul Esnaf Hastahânesinin idâre heyeti şu zatlardan mürekkebdi :

Yusuf Yarar (Başkan), Hüseyin Başaran (İkinci Başkan), Şemseddin Altuğ (Muhasib üye), Sabri Eren (Veznedar üye); ve on üye: Kemal Ergin, Nızameddin Diler, Receb Mutlu, Necati Tandoğan, İsmail Göksu, Mecid Çetinkaya, İbrahim Gündamar, Edhem Kodamanoğlu, Mahmud Sucuoğlu, A. Emin Giray; hesab müfettişleri: Nejad Basmacı, Nevzad Sayımer; Ticaret Odası temsilcileri: Salih Binbay, Taceddin Güntan, Faruk Çehreli (Hesab müfettişi).

1967 senesi eylûlunda İstanbul Esnaf Hastahânesinin mütehassıs doktorları şu zatler idi :

Necded Sirmen;	Dahiliye ve Başhekim
Kemal Dramur;	Dahiliye
Sami Akdağ;	Dahiliye
Kemal Taşdemir;	Dahiliye
Hüseyin Bağcı;	Hariciye - Operatör
Kemal Mutgan;	Hariciye - Operatör
Ömer Faruk Akdağ;	Üroloji
Atıf Potumgil;	Kadın - Doğum
Fethi Yars;	Kadın - Doğum
Naşid Sunay;	Göz
Nurettin Ağuşoğlu;	Kulak, Burun, Boğaz
Kemal Nuri İmre;	Cildiye
Ahmed Akkoyunlu;	Çocuk
Hidayet Kızıl;	Bakterioloğ
Refik Köymen;	Biokimya
Fikret Kandemir;	Röntgen

Hakkı GÖKTÜRK

ESNAF İHTİLÂLİ — Onyedinci yüzyıl ortasında Dördüncü Sultan Mehmedin ilk saltanat yıllarında mütegallibe yeniçeri ocağı ağaları ile onların elinde bir kukla olan sadırâzam Melek Ahmed Paşanın zâlim idârelerine karşı bütün İstanbul esnafının ayaklandığı bir halk ihtilâlidir; bu ihtilâl sadırâzamı makaamından attırmış ve mütegallibe ocak ağaları saltanatının da yıkılmasını hazırlamışdır (B.: Ahmed Paşa, Melek, Cild, 1, sayfa 419, ve bu madde içinde sayfa 423).

ESNAF KANTOLARI — Türk tiyatrosunda kantoların, kantocu kızların (şantöz - dansözlerin) önemli yer aldığı geçen asır sonlarında sahnede esnaf tipleri üzerine âşıkaane terennümler İstanbul halkı, kantocular güzel bir delikanlı olarak tahayyül edilecek bir Dondurmacıya, bir Mısırbuğdaycıya, bir Bozacıya, bir Laz Kayıkcıya hitâben ilânı aşk etmiş, yahud onların ağzından âşık rolüne çıkmışdır. Metinlerini kanto mecmualarından aldığımız aşağıdaki esnaf kantolarının notalarını bulamadık, o notaları bulacak imkâna sâhib görünen kimseler de recâmızı yerine getirememişlerdir. Esnaf kantoları bu ansiklopedide esnafın kendi isimleri ile müstakil maddeler olduğu için buraya örnek olarak altı kanto alıyoruz:

Arabacı Kantosu

Bizim araba boşdur
Binde çayıra koşdur
Hopla hopla hey
Kayıkla gitmeyiniz
Arabaya bininiz
Geliniz eğleniniz
Hopla hopla hey

*

Şamram Hanımın Süpürgeci Kantosu

Sırma gibi süpürgemin ince teli
Hiç toz kondurmaz temizler her yeri
Çağırma beyim nâfile döndüm ben geri
Hasır süpürgesi hasır süpürgesi
Gelin alın lâzım olur
Güzel uşaklar memnun olur

Şamram Hanımın Keten Helvacı Kantosu

Acem helvacısı geliyor
Keten Helva getiriyor
Herkesi memnun ediyor
Parayı cebden çekiyor
Nâne suyu nâne şeker
Benim canım seni çeker
Hem kırmızı hem de beyaz
Tel tel olmuş Keten Helvam
Sakız gibi Keten Helvam

*

Peruz Hanımın Mısırbuğdaycı Kantosu

Mısırımı kavururken
Dumanını savururken
Sesim kısılıyor benim
Sokak sokak bağırırken

Mısırbuğday kıtır kıtır
Tâze pişmiş çıtır çıtır

*

Eleni'nin Laz Kayıkcı Kantosu

Tırabzona gitdin mi?
Hamsı baluk gördün mü?
Al aşağı aşağı
Karadeniz uşağı
İpden olur kuşağı

Al aşağı aşağı
Fistanın düğmelerni
Sıkmasın memelerini
O kiras dudağını
Bir ısırsam ne olur
Altın versem almazsın
O kiras dudağını
O şeker dudağını
Bir ısırsam kanmazsın

Tutmadım elini
Saramadım belini
Aman güzel Eleni
Yosma çapkın Eleni
Kandırsaydım seni ben
Olurdun Laz Gelini

Başımda kara başlık
Karım olmazsan bâri
Gel olalım kardaşlık

Deniz üstünde kayık
Ben sarhoşum sen ayık
Kayık üstünde tente
Gel misâfir ol bende
Kayıkda var yorganım
Gel boş kalmasın yanım

*

Küçük Peruz ve Şamram hanımların
Sandalcı Düettosu

Şamram — Açma yelken açma yelken
Hava bozuk batarız
Peruz — Batarsak da bir tarafdan çıkarız
Şamram — Gel arkadaş gitmeyelim
Bir fırtına kopacak
Peruz — Gideriz be gideriz be
Nevar canım korkacak
Şamram — Haydi haydi gidelim gidelim
Peruz — Kürekleri çekelim
Şamram — Sıya sandal sıya sandal
Peruz — Sıya sandal sandal...

Hüsnü KINAYLI

ESNAF KETHÜDÂLARININ İDAMI VAK'ASI — İkinci Sultan Mahmudun ilk saltanat yıllarında, sözün ayağa düşdüğü, devletin liyâkatsız ellerde bulunduğu devirde geçmiş dehşet verici vak'alardan biridir.

Mora ihtilâlini tâkib eden Rus harbi içinde Osmanlı ordularının mağlûbiyet haberleri İstanbul rumlarını aşırı derecede şımartmış, 1829 yılında, büyükşehirde rum azınlığının kesif olarak oturdukları semtlerde Türklere karşı âdetâ silâhlı bir kıyam ve katliam hazırlığı alâmetleri belirmişdi. Bu durum karşısında hükûmet, ulemâ ve ricâlin konaklarında silâhlı muhâfızlar bulundurmasına, ve taht şehrindeki bütün memurlarla medreselerde oturan diyar garibi talebenin de silâhlandırılarak, geceleri, rumların bir baskın ihtimâline karşı mahallelerde kol gezerek nöbet tutmalarına karar verildi; fakat, içlerinden bâzı uygunsuz kimselerin silâhlarını bilâkis tecâvüz yolunda, kötülükde kullanabilecekleri düşünülerek, İstanbulun esnaf tabakası ile ayak takımının bu silâhlanma kararından istisnâ edildikleri, kadimden beri devam ede gelen silâh taşıma yasağına riâyete mecbur oldukları ayrıca ilân edildi.

Şehrin ınzıbat ve âsâyişini o tarihlerde yeni kurulmuş olan Asâkiri Mansûrei Muhammediye karakolları ile temîne çalışacak yerde böyle garib bir kararın ilânı İstanbulda fevkalâde bir heyecan, hattâ dehşet uyandırdı. İstanbulun Türk-Müslüman nüfûsunun büyük ekseriyetini teşkil eden esnaf tabakası arasında ise hem heyecan, hem de hükûmete karşı galeyâna sebeb oldu. Bâzı ağzı karalar da bunlardan istifâde ederek İstanbula çeşidli dedikodular yayıldı, bu arada bilhassa: «Ruslar yeniçeriliği ihyâ edecekmiş; Rus ordusunda yirmi bin yeniçeri varmış..» gibi lâflar çıkdı. çarşı boylarında kahvehânelerde hattâ pâdişahın aleyhinde konuşanlar oldu. Şehirde ticâret, alış veriş durdu; İstanbula bir kâbus çökdü.

Bunun üzerine devlet ve ordu aleyhinde söz söyliyenlerin dedikodu yapanların, yalan

yâhud yanlış havadis yayanların derhal idam edilmeleri hakkında Babıâliye bir hattı hümayun gelmişdi; bu emrin tatbikine de serasker paşa memur edildi; o da bir çok kavaslar ve askerlerle her gün kol gezmeğe başlayarak uygunsuz takımını haber vermedikleri bahanesiyle, aslında ise sadece halkın gözünü korkutmak için esnaf kâhyalarını, esnaftan namlı kimseleri sorgusuz muhakemesiz idam ettirdi. Bu arada Tuhafiyeciler Kethüdâsı Hacı Ahmed Ağa Eminönünde, Kuru yemişciler Kethüdâsı seksen yaşındaki Uzun Mehmed Ağa yemişçiler içinde, Balmumcular Kethüdâsı Zındankapısında, Üsküdarın namlı kayıkçılarından Halil Üsküdarda; Kömürcüler Kethüdâsı Ali Ağa, taşçı ustalarından Mehmed Usta, Hammallar Kethüdâsı Ali Ağa, müslim ve gayri müslim esnaftan ve esnaf yazıcılarından bir çok mâsum adam, bu arada bir çok kabadayı, vurucu kırıcı serseriler, baldırı çıplaklar şehrin muhtelif köşelerinde katledildiler. Cellât pençesinden kurtulabilen esnaf kâhyalarından bir kısmı da sürgüne gönderildi. Balıkpazarında «Avor Zavorun kahvesi» diye meşhur olup İstanbulun en büyük ve günün her saatinde müşteri ile dolu olan esnaf kahvesi de temellerine varınca yıktırdı.

ESNAF. «LETÂİFİ ESNAF» — Hasan Nüzhet Efendinin (ölümü 1890) esnaf üzerine mizâhî bir eseri (B.: Nüzhet Efendi, Hasan); basılmışdır, ceb kitabı boyunda 64 sayfalık küçük bir kitabdır, 29 parça yazının başlıkları şunlardır: Ekmekci, Kasab, Bakkal, Sebzeci, Pirincci, Manav, Şekerci, Aşcı Kadın, Mekteb Kalfası, Suyolcu, Kanun Ustası, Odun, Kömürcü, Saka, Attar, Tütüncü, Çorabcı, Haffaf, Sarac, Terzi, Berber, Hamam, Saatci, Yorgancı, Sarraf, Dülger, Kürkcü, Sahhaf, Kayıkcı.

Çoğunda esnafdan veresiye alma konusu üzerinde durulmuş, adî, mübtezel, ve müstehcen cinaslara da geniş yer verilmişdir. Örnek olarak iki parça alıyoruz :

Kömürcü

— Efendim Allah nice senelere yetişdirsin

— Cemîan Ahmed Reis, hoş geldiniz, safa geldiniz, nasılsınız, iyi misiniz

— Elhamdülillâh..

— Kayık Harem İskelesinde mi?

— Hayır daha gelmedi, birkaç güne kadar Çatladıya yanaşacak..

— Allah vere tozsuz ve marsıksız olaydı..

— Efendim, marsığı yok ama şu eski hesabların tozunu silkseniz güzel olacak, zirâ bu yıl kömür ateş bahâsına, artık kül olduk..

— Canım Ahmed Reis, ayağının tozu ile sıcağı sıcağına akçe istenir mi.. hem canım insafın yok mu, bu kadar yanub yakılacak ne var..

— Mâşaallah beyim peh peh.. bizim mangırlar Derviş Mercan gibi üç erbain çıkardı, daha çilesi dolmadı mı.. şimdi para isteyince başdan savulmak insafsızlık olmuyor, ben kış kışla gider soğuklardan değilim, kömürü elleyerek ve bahasının vaktini belleyerek almalı.. beni görünce kül kedisi gibi sineceğinize ateş püskürüyorsunuz, darası alınanlardan ve kalbur üstüne gelenlerden olduğunuzu bu sefer anladım, bundan böyle mangal tahtası bayram haftası demeyüb para istememeli...

Kayıkcı

Coşkunluk âleminde rüzgârın önüne düşmeyen âdem yorulur fehvâsınca havâühevese uyub yavaş yavaş Halıcıoğlu İskelesine indim ki bir alay yalı çapkınları iki keçeli yayılub oturmuşlar, Karadeniz coşdu derler, deniz başdan aşdı derler diye bağıra bağıra dalga sayarlar. Fakir de kalenderâne bir baş dan bir başa dalgın dalgın volta vurub dururken havâî mâvi çuha üzerine balık sırtı su işlenmiş döşemeli bir kayığın kıçına kaba rüzgâr bir yiğit oturmuş, bulut arasında hava koklar, fakirin eski kenarcı olduğumu anlayınca kıyı suları ile sahili merâma yanaşmaya başladı, benim de yüreğime bir bardak su serpildi.

— Efendim, nereye gidecekseniz gidelim..

— Hava nasıl?

— Karayel mi, lodos mu, keşişleme mi, kıble mi bilemem..

— Kıble olduğunu mihrâb ebrûlerin imâ eder..

— Niyet hayır, âkibet hayır, buyurun gidelim..

Kürek üzerine kalkub siya kaaidesi ile yanaşub bizi aldı, iki kürek boyu gittikden sonra kürekleri yağlayarak dizliğin ağını balık tutarcasına bir silküb düzelterek uğurlar olsun kaaidesini icrâ etti.

— Nerelisin, adın nedir?

— İsmim Selâmet, kendim Denizliden olurum, ya siz efendim

— İnegöldeniz..

— Cinsimiz bir ama sizde tatlı tatlı mazmunlar var gibi...

....

ESNAF LONCASI CADDESİ — Ayvansaray ile Balat arasında, Mollaaşkî ve Atikmustafapaşa Mahallelerinin yollarından; Atikmustafapaşa Mahallesinde Ağaçlıçeşme Sokağı ile Mollaaşkî Mahallesinde Dökmeci İbrahim Sokağı arasında uzanır; Eğrikapu Fırın Sokağı ile kavuşağı vardır, Kundakcı Sokağı, Yatağan Hamamı Sokağı, ve Gemici Hasan Sokağı ile dört yol ağızları yaparak kesişir (1934

Belediye Ş.R. 8/113 ve 114). Ağaçlıçeşme Sokağı tarafından gelindiğine göre bir araba geçecek genişlikde, paket taşı döşeli, yaya kaldırımlı bir sokakdır; 2-4 katlı ahşab ve kâgir evler ile dükkânlar arasından geçer bir çarşı boyudur; 6 kahvehane, 5 bakkal, 2 terzi, 2 kasab, 2 manav, 1 berber, 1 turşucu, 1 helvacı, 1 börekci, 1 marangoz, 1 yorgancı, 1 tenekeci, 1 ağaç tornacısı vardır. Ayyıldız Gençlik Kulübü binâsı bu caddededir. Caddenin her iki başında birer çeşme vardır; Ağaçlıçeşme Sokağı tarafındaki çeşme, yüksek bir bağçe duvarı önünde klâsik üslübde kitâbesiz bir çeşmedir, ve önünde bir çınar ağacı vardır; Dökmeci İbrahim Sokağı tarafındaki çeşmede ise «Sâhibülhayrat Sinan Ağa 1310-1317 (1894-1901)» kitâbesi bulunmaktadır. Ev ve dükkânların kapu numaraları 11-53 ve 2-90 dır (Temmuz 1966).

Hakkı GÖKTÜRK

ESNAF TÜRKÜLERİ» — Sâdi Yâver Ataman'ın «Memleket Havaları» isimli eserinin 1954 yılında yayınlanmış ilk kitabcığı; 17X24 santim eb'adında 32 sayfadır. Değerli müellif eserini takdim ederken şunları yazıyor: «Bu küçük baskı ile takdim ettiğim Esnaf Türküleri, İstanbul Radyosundaki Memleket Havaları programlarımızda zaman zaman çalıp çığırdığımız bâzı seçme parçaları ihtivâ etmektedir. Esnaf türküleri, yapılarına âmil olan sebebleri, ictimâî mânâ ve fonksiyonları ile halk mûsikimizin mühim bir kolunu teşkil eder. Halk, zanaat ve meslekleri ile ilgili iş hayatının husûsiyetlerini, açık ve samimî bir mizah ifâdesi, üslubu, temposu ve âhengi ile bu türkülere geçirmişdir. Esnaf türkülerinin belli başlı vasıflarından biri de, dramatik unsurları ihtivâ eden temsilî bir mâhiyet arz etmesidir. Meselâ «Keçeci», «Demirci», «Kalaycı», «Hamamcı», «Sobacı», «Arabacı», «Helvacı», «Balıkcı» türkülerindeki ritm, âhenk ve hareketler bu zanaat şûbelerinin iş kuvvetini karakterize edici bir üslub taşıdıkları cihetle söylenmeleri, işin şekline ve îcablarına uydurulmaktadır».

Sâdi Yâver Ataman küçücük fakat çok kıymetli eserine Terzi, Değirmenci (2 türkü), Berber, Hamamcı, Keçeci, Arabacı (2 türkü), Balıkcı, Oduncu, Kahveci, Demirci - Kalaycı - Sobacı, Boyacı (Kundura boyacısı), Leblebici, Bostancı ve Helvacı, 16 esnaf üzerine 15 türkü almışdır; Değirmenci üzerine iki türkü vardır, Demirci, Kalaycı ve Sobacı esnafı da bir türküde birleştirlmişdir; ve 15 türkünün de notası bulunmaktadır. Ayrıca, Âşık Rûzînin meşhur Esnaf Güzelleri Destanından aldığı 16 kıt'ayı da geçen esnafın türkülerinin bulunduğu sayfalara serpişdirmişdir (B.: Esnaf Cicanları, Güzelleri); bu destanın ilk kıt'ası kitabının başına, son iki kıt'asını da kitabının sonuna eklemişdir. Sâdi Yâver Atamanın Rûzî destanından aldığı esnaf güzelleri şânındaki kıt'aların metni ile destanın asıl metni arasında ufak farklar vardır; örnek olarak iki parça alalım:

Berber (Destanda)

Berber güzelinin ayna cemâli
Ustura cebinde var mekrü âli
Yanılup eline verme sakalı
Bir kılı kırk yarar söyler ustaya

Berber (Kitabda)

Berber güzelinin ayna cemâli
Ustura elinde var mekrü âli
Yan geliüp eline verme sakalı
Bir kılı kırk yarar söyler ustaya

Kalaycı (Destanda)

Kalaycı güzeli sıvar bacağı
Yakar da pamuğu üfler ocağı
Çalkaya çalkaya siler kapağı
Tencereyi bâzan koyar ortaya

Kalaycı (Kitabda)

Kalaycı güzeli sıvar bacağı
Çıkarır meydana siyâhı ağı
Pamuk desteleyüb üfler ocağı
Çalkadıkca çamur atar her câya

Balıkcı kıt'ası ise tamâmen değişikdir:

(Destanda)

Balıkcı güzeli salverir ağı
Görenin erir yürekde yağı
Denizde yıpranır tez geçer çağı
Yem ider âşıkı takar oltaya

(Kitabda)

Balıkcı güzeli Allah emânet
Ağlara düşerse eğer kerâmet
Balık Pazarında kopar kıyâmet
Deryâ sadâ olur çıkar semâya

Sadı Yâver Atamanın Güzel kitabın «Kahveci», «Arabacı», «Berber» esnafı üzerine üç türkü ile aslında bir Rumeli türkü olup şöhretini İstanbul meclislerinde yapmış Ha-

mamcı Türküsünü alıyoruz; Üstad S. Y. Ataman bir zühul eseri olarak bu türkü için «Erzurum dolaylarına âiddir» diyor.

KAHVECİ TÜRKÜSÜ

Kahveciler kahvede kavurur
Yeni Mehmed Ağa kürkünü savurur
Aralıkda 'boş kese evirür
Şanlıdır o anlıdır o
Oynar gelin şıngır mıngır
Tellidir o pulludur o

Kahveciler kahvede döğer
Yeni Mehmed Ağa kendini över
Aralıkda boş kese örer
Şanlıdır o anlıdır o
Oynar gelin şıngır mıngır
Tellidir o pulludur o

Kahveciler kahvede pişirir
Yeni Mehmed Ağa aklını şaşırır
Şanlıdır o anlıdır o
Oynar gelin şıngır mıngır
Tellidir o pulludur o

ARABACI TÜRKÜSÜ

Arabacı Arabacı
İşte sana ben kirâcı
Arabacıda arabanı çeeek
— Nereye?
— Kâhtâneye!
Arabacı da arabanı süüür
— Nereye?
— Beyoğluna!
Haydindi paldır küldür yallah yallah
Handindi tıngır mıngır yallah yallah

BERBER TÜRKÜSÜ

Ocak başında kaldım
İnce fikire daldım
Her kapu kakılışda
Berber geliyor sandım
Âh âh..
A berber oğlan oğlan
Boynuma dolan

HAMAMCI TÜRKÜSÜ

Amman amman amman hey hey
— Ey hamamcı bu hamama güzellerden kim gelir?
— Ne bileyim a efendim günde yüzbin can gelir!
Hadi leyli leyli leylâmda gel gel
Gel yavaş yavaş köşeyi dolaş
Küçücük saraç yanıma yanaş
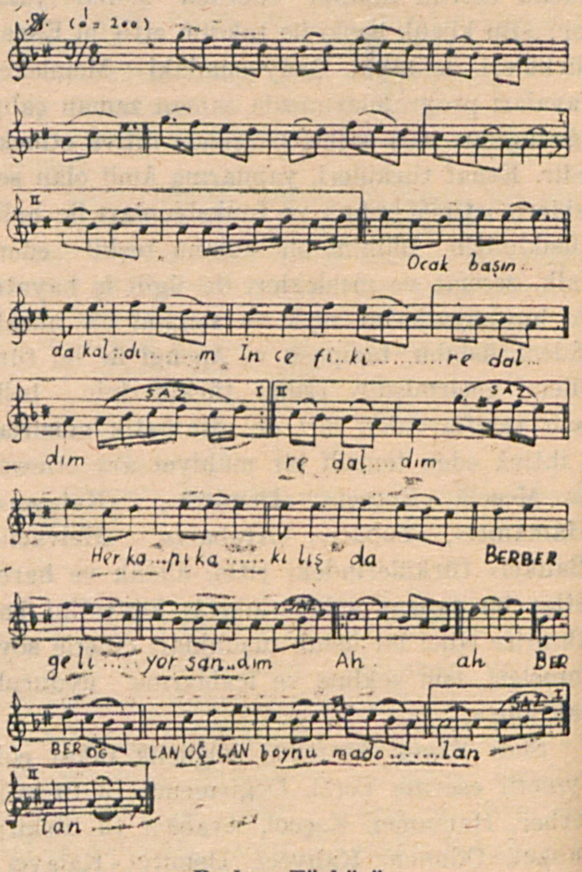
Amman amman amman hey hey
İnsafsız hayırsız yar arsız yar
Allanda gel gel sallanda gel gel
Al hançerin sok kalbime gör içinde neler var
Allanda gel gel pullanda gel gel

Hüsnü KINAYLI

ESNAF VE SANATKÂRLAR DERNEKLERİ BİRLİĞİ (İstanbul) — Cağaloğlunda Şerefefendi Sokağında Esnaf Hanı binâsındadır; 5373 sayılı kanuna göre 1950 yılında kurulmuşdur; 1967 yılında 507 sayılı kanuna uygun bir teşekkül hâline gelmiş bulunuyordu; 75 esnaf ve sanatkâr teşekkülünü Birlik olarak temsil etmektedir; «İstanbul Esnaf ve Sanatkârları Dernekleri Birliği» adı ile teşcil edilmişdir, 70,000 üyesi vardır.

1950 de kurulduğu zaman 14 esnaf cemiyetinin Birliği hâlinde idi. Esnaf Odasının lagvi ile mevcud para ve demirbaş eşyası bu birliğe verilmişdir. Ticaret Odasına bağlı Esnaf Odasından ayrılmış olarak toplanan paralar ve esnaf paraları ile şimdiki binâsı, Esnaf Hanı satın alınmışdır.

Bu birliğe bağlı dernekler kendi üyelerinin yıllık âidat hasılâtının yüzde beşini bu Birliğe verir.

Berber Türküsü
(Sadi Yavor Atamandan)

Birliğin kurucuları şu zatlardır: Mahmud Erbil (Kahveciler Derneği Başkanı), Abdullah Özaydın (Fırıncılar Derneği Başkanı), Abdürrahman Saker (Berberler Derneği Başkanı), Mümtaz Özerer (Mahrûkatcılar Derneği Başkanı), Ali (soy adı tesbit edilemedi, Kasablar Derneği Başkanı), Kemal Giray (Şekerciler Derneği Başkanı), Sabahattin Kitabcı (mensub olduğu dernek tesbit edilemedi).

Birliğin 1967 deki idâre heyeti şu zatlardan kurulmuş bulunuyordu :

Mâcid Çetinkaya (Başkan; İstanbul Limanı Motor, Mavuna, Romorkör Deniz Nakliyat Esnafı Derneği Başkanı), Hüsnü Çınar (İkinci başkan; Lokantacılar Derneğinden), Suad Yekin (İkinci başkan; Kasketciler Derneğinden), Muhsin Şenruh (Genel sekreter; Profesyonel Foto Sanatkârları Derneği başkanı), İsmet Ermetin (Muhâsib; Şoförler Derneğinden), Muhiddin Tırpan (Veznedar; Sakatatcılar Derneği başkanı); Nazmi Akbacı (Üye; Meyve ve Sebze Esnafı Derneği başkanı), Nezir esmer (Üye; Meyve ve Sebze Esnafı Derneği başkanı), Mustafa Caner (Üye; Derneği tesbit edilemedi).

1967 de bu birliğe bağlı dernekler şunlardı :

1. Ağaç İşeri, Oymacı, Oymakcı Sanatkârları Derneği
2. Ağaç İşleri, Fıçıcı, Sandıkcı, Kutucular Derneği
3. Arabacılar ve Motorsuz Kara Nakil Vâsıtacıları Derneği
4. Ayakkabıcı ve Terlikci Esnafı Sanatkârları ve Kolları Derneği
5. Ayakkabı Boyacıları Derneği
6. Balık Satıcıları Derneği
7. Bilûmum Bakliyat ve Zahire Alır Satarlar Derneği
8. Çiçekciler Derneği
9. Deniz ve Kara Büfecileri Derneği
10. Ekmek Fırıncıları İmâl ve Satıcıları Derneği
11. Elektrik Teknisyenleri Derneği
12. Elektrikli, Elektriksiz Oyun ve Eğlence Makinaları Sâhib ve İşletenleri Derneği
13. Erkek Berberleri Usta ve Kalfaları Derneği
14. Erkek Kadın Konfeksiyoncu Terziler Derneği
14. Erkek Kadın Konfeksiyoncu Terziler Derneği
15. Etlik Hayvan Alıcı ve Satıcıları Derneği
16. Gazoz, Su, Şıra, Şerbet, Boza, Turşu ve Sirke İmal Eden ve Satan Esnaf Derneği
17. Gaziosmanpaşa Küçükköy Otobüs, Kamyon, Kamyonet ve Minibüscüler Derneği
18. Gezici Sütcüler Derneği
19. Gömlekci, Kolacı, Elbise temizleyici ve Ütücü Sanatkârları Derneği
20. Hamamcılar ve Müstamdemleri Derneği
21. Han Odabaşıları Derneği
22. Havagazı ve Sıhhi Tesisatcılar Derneği
23. İstanbul Limanı Motor, Mavuna, Romorkör Dekiz Naklie Esnafı Derneği
24. İstanbul Şoförler Esnafı Derneği
25. İstanbul Otobüscüler Derneği
26. İşkenbe Çorbacıları Derneği
27. İşportacılar Derneği
28. İçkili İçkisiz Lokanta, Kebabcı, Köfteci ve Ayakda İçki Satanları Esnafı Derneği
29. Kadın Kuaförler ve Manikürcüler Derneği
30. Kahveci, Kıraathâneci ve Gazinocular Derneği
31. Kadın ve Erkek Terziler Derneği
32. Kamyoncular Esnafı Derneği
33. Kamyonet Sâhibleri Derneği
34. Karagözcüler, Kuklacılar, Hokkabazlar Esnafı Esnafı Derneği
35. Kartal Kamyon, Kamyonet, Şoför Esnafı Derneği
36. Kartal - Maltepe Seyyar Pazarcılar Derneği
37. Kasket ve Şapka İmalcileri Esnafı Derneği
38. Kauçuk ve Lâstis İşleyen Küçük Sanatkâr Derneği
39. Kurukahveciler ve Piyango Bâyileri Derneği
40. Küçükçekmece Kasablar Derneği
41. Mahrukatcılar ve Müstahdemlerini Koruma Derneği
42. Marangozlar Derneği
43. Mezeciler ve Müstahdimleri Derneği
44. Meyve ve Sebze Esnafı Derneği
45. Mobilya Doğrama İmalci Sanatkârları Derneği
46. Mobilyacı Döşemeci Esnaf ve Sanatkârları Derneği
47. Motorlu Kayık ve Benzerleri Yapıcıları Derneği
48. Muhallebiciler, Sütcüler ve Müstahdimleri Derneği
49. Müstâmel Elbise ve Eşyâ Alıp Satanlar Derneği
50. Otomobilciler Esnafı Derneği
51. Otopark ve Dolmuş Durak Yerleri Yöneticileri Derneği
52. Oto Sanatkârları Derneği
53. Perâkendeci Bakkal ve Benzerlrei ve Müstahdimleri Derneği
54. Perâkendeci Kasablar ve Müstahdimleri Derneği
55. Pazarcılar Esnafı Derneği
56. Plâstikciler Derneği
57. Profesyonel Foto Sanatkârları Derneği
58. Sandıkcılar ve Bıçkıcılar Derneği
59. Sağmacılar Otobüs, Minibüs, Kamyon ve Kamyonetciler Derneği
60. Sağmacılar Şoförler Esnafı Derneği
61. Sakatatcılar Derneği
62. Saraçlar Derneği
63. Sepetciler Derneği
64. Sıvacı Boyacı Sanatcılar Derneği
65. Silivri Şoförler Derneği
66. Şekerci, Pastacı, Helvacı, Tatlıcı ve Şekerli Mâ-

mulleri Esnafı Derneği
67. Terlik İmalci Sanatkârları Derneği
68. Trikotaj ve Benzerleri Esnaf ve Sanatkârları Derneği
69. Un İş Esnafı Derneği
70. Yükcüler Derneği
71. Yolcu, Motorlu Motorsuz Deniz Küçük Nakliye Esnafı Derneği
72. Yorgancı Hallaç Esnafı ve Sanatkârları Derneği
73. Dokumacılar Derneği
74. Kartal Seyyar Pazarcılar Derneği
75. Pendik Minibüsçüler Derneği

ESRAR, ESRARKEŞLİK, ESRARKEŞLER — «Esrar: Hind Keneviri denilen bir nevi otdan çıkarılan sarhoş edici, uyuşturucu, uyutucu tesir yapan terkib madde; Haşiş; Esrarkeş: Esrar tiryâkisi» (Hüseyin Kâzım, Büyük Türk Lûgatı). «Hind Keneviri denilen bir nebâtın yaprağı; tütün gibi içildikde keyif verir, insanı garib bir takım hayâlâta daldırır; esrar çekmek; Esrarkeş — Esrar tiryâkisi, esrara mübtelâ» (Şemseddin Sâmi, Kaamûsi Türkî).

Hüseyin Kâzım Bey lûgatına şu iki beyti kaydetmişdir :

Lebi meygûn var iken anma hattı jengârı
Gül gibi bâde dururken nidelim esrârı
(Helâkî)

Keyf içün esrâre olub mübtelâ
İtti temâmiyle şuurun hebâ
(Atâyî)

Millî kütübhânemizin yukarda kaydettiğimiz iki büyük lûgatı da Hind Kenevirinden istihsâl edilen ve bizde esrar denilen uyuşturucu maddeyi gereği gibi târif edememişdir kanısındayız.

Esrar, yüz yıllar boyunca bütün dünyâda insanlar için bir âfet olan uyuşturucu maddelerin başında gelmişdir. İstihsâli, satışı, kullanılması her tarafda yasak edilmiş, buna rağmen durmadan istihsâl edilmiş, gizli, kaçakcı elleri ile satılmış, içilmiş, haşişhâneler - esrar tekkeleri kurulmuş ve işletilmiş, esrar, satıcıları ve kaçakcıları ile amansız mücâdelelere rağmen önlenememiş, satıcı ve kaçakcılarla mücâdele milletler arası büyük işlerden biri olmuşdur.

Esrar ibtilâsı ve esrar kaçakcılığı memleketimiz ve bilhassa büyük şehir İstanbul için de, gencliği tehdid eden, nice genclerin şuurunu yok ederek uyuşuk, bir posa hâline getirip mezellet batağında mahveden bir âfettir. Zamanımızda da satılır ve kullanılır; ve maalesef Türk basınının da, yabancı basının da vak'alara dayanan kayıdları ile Türkiye ve İstanbul, esrarın en kolay ve bollukla tedârik edildiği yerlerin başındadır.

Büyük halk şâiri Vâsıf Hiç (Vâsıf Hoca) görgüye dayanarak Esrar üzerine bize şu kıymetli notları tevdî etmişdir :

«Cenâbı Hak cümlemizin evlâdını muhâfaza buyursun, esrarkeşlik sârî hastalıkların aynıdır. Benim gördüğüm, esrar içilmeye bir nevî teşvik ile başlanıyor. Kimi bir işde çırak veya kalfa, kimi mektebli nice gül gibi gencler o yok olası esrar nargilesine yapışmış, bir kısmı geçimini temin eden işini, bir kısmı istikbâlini temin edecek tahsilini ayaklar altına almış; evini, anasını, babasını, kardeşlerini terkederek o gürûhi lâ yüflehuna katılmışdır. Niceleri anadan babadan kalma evini, malını mülkünü yok bahâsına satıp parasını esrar dumanına vermişdir. Niceleri de o dumana nâmus ve iffetini vermişdir. Bir çokları hırsızlık, yankesicilik gibi cürümleri irtikâb etmiş, yarı çıplak, levs içinde, hayâ ve edeb cevherleri mahvolmuş, yangın yerlerinde, harâbeler içindeki inlerde yatıp kalkarak, yahud mahbushâne koğuşlarında sürünüp ölmüşlerdir.

«İstanbulda beyzâde, paşazâdeden esnafına, hammal ve kayıkcı makuulesi ayak takımına varınca her sınıf halkdan esrarkeşler gördüm, tanıdım. Bunların bir kısmı nargile ile, bir kısmı da dolu cıgara, yani esrarlı cıgara ile esrar içerler.

«Esrarlı cıgara içenler nergile vuranlar kadar zehirlenmezler.

«Esrar'ın esrarkeşler arasındaki ismi Nefes'dir, bundan ötürü esrarkeşlere eskiden Hodnefes de denilirdi.

«Esrarkeşler kendilerine esrarkeş denilmesine çok kızarlar, Ehli Keyf denilmesine de memnun olurlar. Esrar kahvehânelerine, için-de gizlice esrar içilen kahvehânelere Tekke derler.

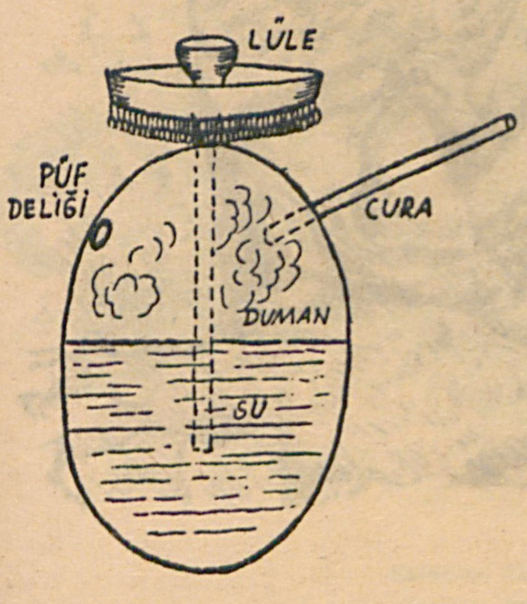
«Esrar nargilesine Kabak denilir. Bir hindistan cevizinin tepesi delinir ve o delikden içi oyularak eti alınmış kalın kabuğundan yapı-

lır. Sonra buraya lüle, ve lüleye merbut olup tepedeki delikden kabak-nargiledeki suyun içine inen bir kamış yerleştirilir. Lülenin altında ekseriyâ gümüş pullarla süslü bir pirinç tablacık vardır ki işin âmiyâne nümâyişidir. Âdî nargilenin marpucu yerine kabağın üst kısmına yakın yerine Cura denilen, içi boş, boru gibi bir kamış sokulur; bunun karşısına da ikinci bir delik açılır ki ona da Püf Deliği denilir. Kabağın lüleleri âdi nargile lülelerinden daha küçükdür.

«Kabak lülesine bir mikdar tönbeki, onun üstüne de ayrıca toz tütün konulur; esrar en üste, diş ile kırılarak bir keçi boynuzu çekirdeği büyüklüğünde konulur. Esrarın üstüne de küllü ateş konulur. Tekkede, esrar kahvehânesinde kabağı hazırlayana kabakcı denilir; kabakcı, böylece hazırladığı kabağı bir mikdar çeke çeke içime hazırlar, alıştırır.

«Nargile - kabak alıştırmanın usûlü şudur: Kamış - Cura ağızda, Kabak - Ceviz elde, şehâdet parmağı da Püf Deliğinin üstüne konulur; çeke çeke, küllü ateş altındaki esrar parlamaya yüz tutunca, evvelâ kabağı ısmarlayana toka eder, takdim eder.

«Esrarkeşlerin arasında Aşere denilen bir usûl vardır; Kabak parasının dörtde birini verene Aşereci denilir; bir kabak - esrar nargilesi parasının dörtde üçünü yahud yarısını ödeyene nargile sâhibi diye bakılır, ilk çekim, içim onun şeref hakkıdır; sonra nargile bir yahud

Kabak

iki aşereciye toka edilir, onlardan sonra da diğer esrarkeşler önünde dolaştırılır.

«Aşereciler her nargilede değişir. İşte böylece Tekkede bulunanlar yudum yudum esrar dumanı çekerler; bir kabağı ikincisi, üçüncüsü, dördüncüsü tâkib eder, ve böylelikle kafalar tütsülenir, kendilerinden geçerler, konuşmalar durur, kendi tâbirlerince mest olurlar.

«Bir ehli keyf Tekkeye, esrar kahvehânesine gelince bir nargile doldurtmaya mutlaka mecburdur, ve doldurttuğu nargileyi de yalnız içemez, öbür arkadaşlarına da içirtmeye mecburdur, aynı ikrâmı, sırası gelince onlardan görür.

«İlk nargileden sonra ocakcı :

— Aşere var mı?.. diye seslenir.

«Biri: — Bir var!.. der. Diğeri: — Biri daha var!.. der. Keselerine göre en çok dört kişi çıkınca ikinci nargile de hazırlanır.

«Kafası biraz neşelendiğinden mi, yoksa sersemleşmeye başladığından mı, o keyf ehli arasında Kabakcı da denilen esrar kahvehânesi ocakcısı nargileyi alışdırırken şu tekerlemeyi yüksekce sesle mutlaka söyler:

Nargilemin altı deryâ, üstü âteş
Cümlemiz kardeşiz kardeş
Hepimiz biribirimize eş!

ve nargileyi dolaştırmaya başlar.

«Nargileyi parasının tümünü, dörtte üçünü, üçde ikisini, yarısını vererek parlattıran birinci sınıf, patron ehli keyf sayılır; aralarında: — Falan nargileyi parlattı!.. diye övülür; — Aşk olsun!.. diye de takdir edilir.

«Bazan eline nargileyi alan ehli keyf de şu tekerlemeyi söyler :

Yus Yezide
Çıksın iki gözü de
Kahrolsun oğlu da kızı da!

«Ekseriyâ nargileleri sarı zincirlere takılı peneslerle tezyin ederler; penes ziynet altınlarının en küçüğüne verilmiş isimdir, çapı, zamanımızın 5 kuruşluk mâdenî paraları kadardır.

«Esrarkeşlerin akşamları içki zamanı yaklaşınca esnemeler başlar; hafifden krizler, el titremeleri görülür. Sofra tertib olununca ne-

şeler yerine gelir. Çek esrarın hızı geçince de esrarkeşin suratı asılır, ne yapdığını bilmez; böyle anlarda en sevdiğinin merhabası bile kendisine küfür, hakaaret gibi gelir. Meselâ Hasköylü Kahveci Nusret aşk ile bağlanıp sevdiği Ferhi Bülend Zırhlısı efrâdından Kozlucalı İsmail adındaki genci böyle bir kriz ânında bıçaklayıp öldürmüş idi (B.: Nusret, Kahveci Gürcü; İsmail, Kozlucalı; Fethi Bülend Zırhlısı); hele her hangi bir sebeble bir iki gün hiç esrar bulamayan esrarkeş âdetâ azgın bir deliye döner..»

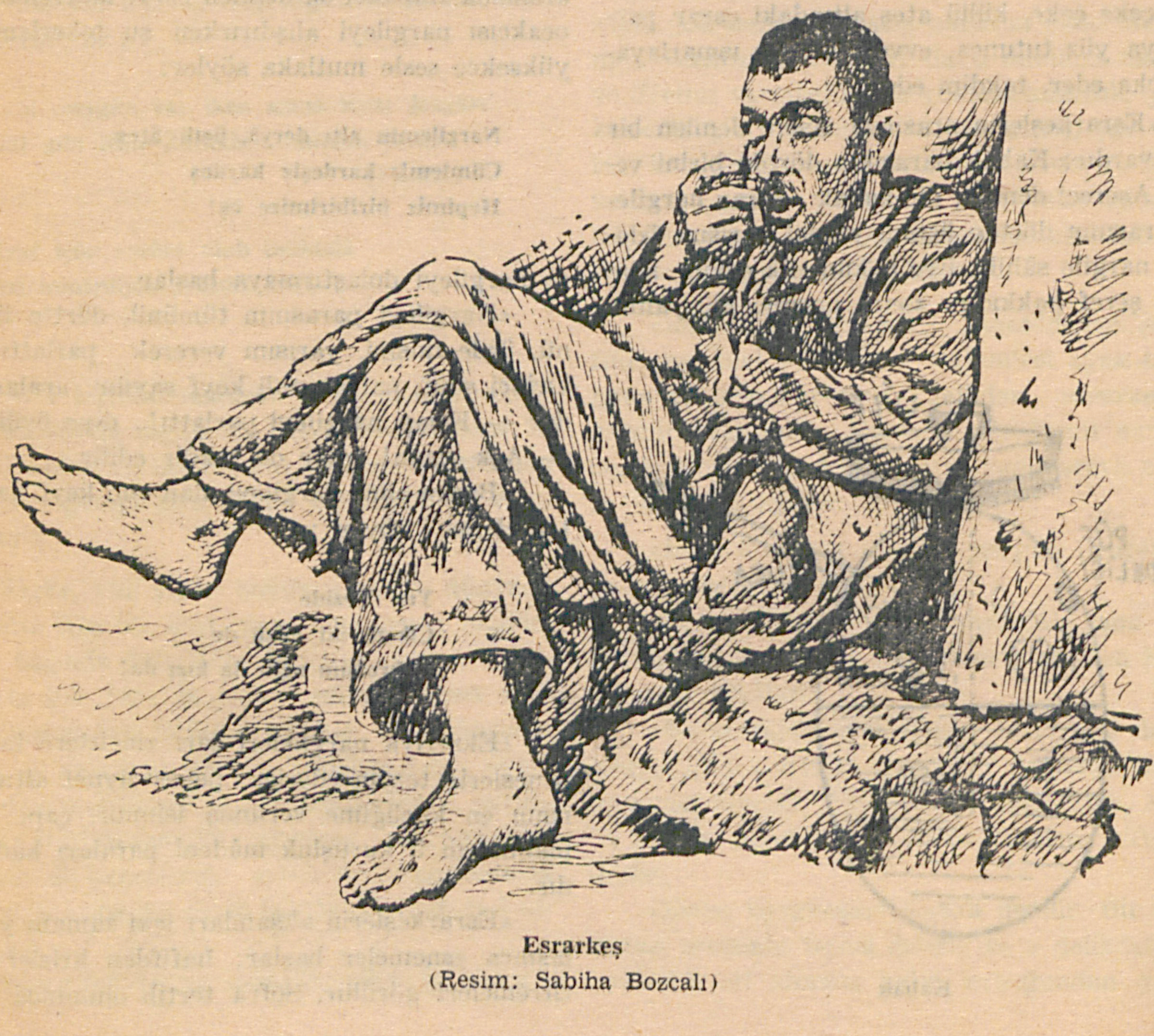
Burada Vâsıf Hiç'in notlarına günümüzün gazetelerinden bir kaç vak'a ekliyoruz :

«İşleri kesad giden Erhan Emre adındaki muhabbet dellâlı esrar parası temin edebilmek için dört senelik metresi Hafizeyi satmaya kalkmış, genc kadın teklifi red edince gece yarısı evinin camını çerçivesini kırıp bütün mahalle halkını ayağa kaldırmışdır.» (17 ağustos 1967, Hürriyet Gazetesi).

«Şehrimizi toplanma merkezi hâline getiren Beatnikler (hırpanî turistler) arasında alışdığı esrarı bulamadığı için sık sık çıldıranlar olmaktadır (B.: Esrar, Esrarkeş Turistler). Son olarak evvelki gece İsveçli, yalın ayak ve belden yukarısı çıplak, mâvi gözlü, sarı pos bıyıklı Beatnik, Sultanahmed'de dolaşırken birdenbire çıldırmışdır, acâib sesler çıkararak önüne gelene saldırmaya ve yumruk atmaya başlayan genc adam güçlükle zaptedilebilmişdir. Ağzından köpükler saçılarak Divanyolunda bir otelin camlarını kafası ve yumrukları ile kırmış, yakalandıkdan sonra Bakırköy Akıl Hastahânesine gönderilmişdir.» (23 ağustos 1967, Hürriyet Gazetesi).

Vâsıf Hiç anlatıyor :

«Esrarkeş daha nargile hazırlanırken neşelenir, gözlerini ateşe diker, bir nefes çekince de kendisini Mısıra sultan olmuş zanneder. Yoksulluktan nargile doldurtamayıp veya aşereye giremeyip başkaları tarafından üflenen

Esrarkeş
(Resim: Sabiha Bozcalı)

dumanı eliyle ağzına çeken bîçâreleri de çok görmüşümdür.

«Esrarın birinci, ikinci, üçüncü nevileri vardır. Birinci nev'i ince elekden geçirilmişdir; adı Sarıkız yahud Fino'dur.

«Esrar önce toz hâlindedir; yarımşar okkalık torbalara doldurulur ve ağır bir cisim altında baskıya konulur, bu suretle toz hâlindeki esrar külçe hâlini alır. Toz hâlinde nargilede kullanılmadığı gibi cıgarada da istenilen, aranan keyfi vermez.

«Avuç içi kadar bakır taslar vardır; tozdan yarım avuç kadar koyarlar ve ateşe gösterirler, duman çıkmaya başlayınca yanmaması için üstüne üç beş fiske su serpilir ve hemen tası ateşden alıp parmakların ucu ile sonra da avuç içinde yoğururlar, külçeleşen esrarı bir kenara koyup soğuturlar. Esrar külçe hâline getirildikden sonra satılır.

«İkinci Sultan Abdülhamid devri sonlarında İstanbulda 1 dirhemi 1 kuruş idi. 1 dirhem esrardan da 4 nargile olur. Bundan açıkca anlaşılır ki bir tekke işleten adam kısa zamanda zengin olur. Hal böyle olunca da İstanbulda esrar ile mücâdele çok güçleşir. 1941 ile 1943 arasında 1 dirhem esrarın 50 ile 75 kuruş arasında satıldığını duymuşdum.

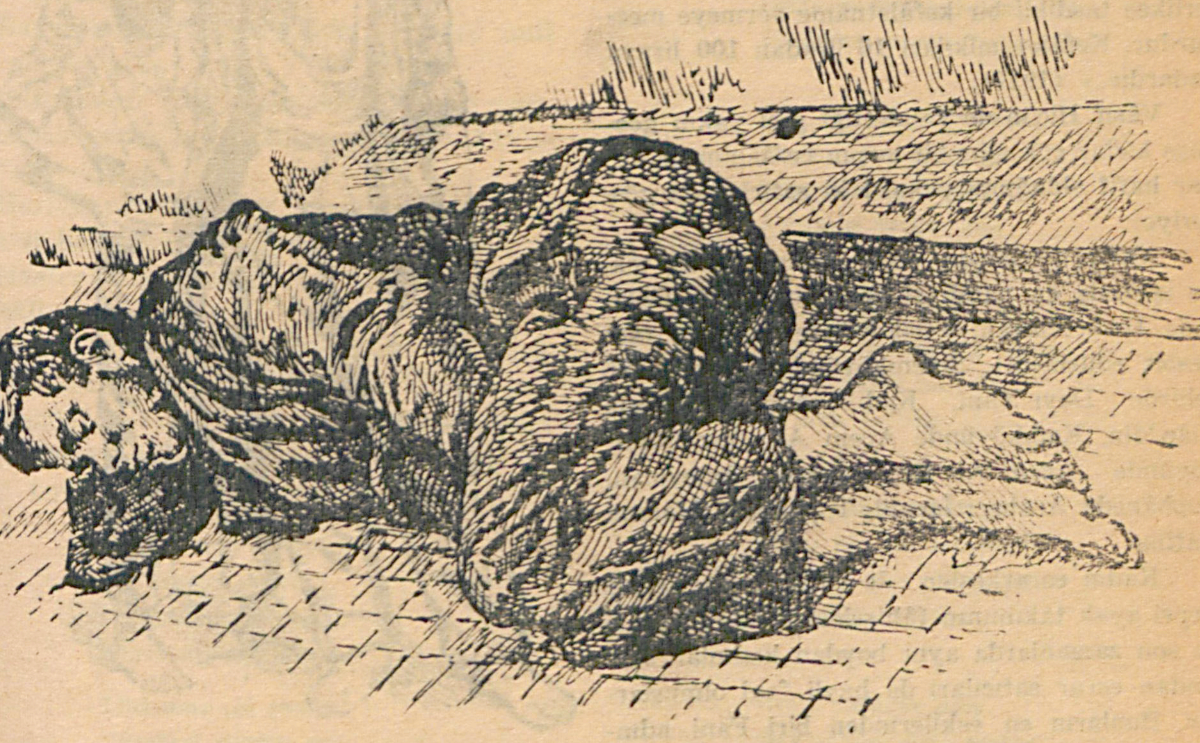
«Esrar ne kadar fazla yağlı olursa keyfi de o derece üstün, fazla olur. Rivâyet ederler ki yağlı esrar kafayı sersemletmeden keyif verirmiş.

«Esrardan bir mikdar alınır, iki parmak arasında pamukdan kandil fitili yapar gibi bükülür, esrar ne kadar rahat ve çabuk bükülürse o kadar yağlı olduğundan birinci elek, Fino dedikleri cinsdendir. Bir kısmı da vardır ki ne kadar uğraşılsa tutmaz, bükülmez, o da esrarın en âdî cinsidir.

«Esrar kahvehâneleri, İstanbulun en izbe köşelerinden en mûtenâ, parlak caddelerine varınca mevcuddu. Hattâ şehir etrafındaki surların yıkık kovukları içinde bile esrar kahvehânesi, tekkesi vardı. Hamdolsun zâbıtanın himmetiyle tekkeler, eskiye nisbetle kalmamışdır. İstibdad devrinde esrarın cezası ağır değildi, çuval dolusu dahi bulunsa, ya müsadere edilip denize atılır, yahut bir kulp takılır, serbest bırakılırdı.

«Esrarkeş nargilenin neşesi geçdikden sonra öteye beriye kafa tutmaya başlar, kendi aralarında bu hâle de Harman denilir. Harman hâlindeki bir esrarkeşe yaklaşmak tehlikelidir.» (Vâsıf Hiç).

İstanbul Polis Mektebi Müdürlüğünde bulunmuş Mustafa Galib Beyin «Rehnümâyi Zâbıta» isimli eserinde şunlar yazılıdır:

Esrarkeş Abdullah Bitirim
(Resim: Sabiha Bozcalı)

«Esrar Kahveleri — Her nerede olursa olsun esrar kahvehânesi açmak yasakdır. Kahvehânelerde esrar içildiği haber alınır alınmaz tarassud edilir, kahvede bulunan esrar kabağı alınarak kahvehâne kapatılır. Esrarkeşler kahvehânelerde tütün arasında esrar içerler. Bu gibi kahvehâneler girildiği zaman derhal esrar kokusu insanın yüzüne çarpar, ve esrar çekenlerin kimler olduğu yüzlerinden anlaşılır. Esrar kabağı hindistan cevizinden mâmul, yukarısından bir kamışa merbut, altında küçük bir deliği ve serin (başlığın, lülenin) geçeceği bir delik vardır. Serin deliği zift ile kapanır, diğer delik esrarkeş tarfından parmakla tutulur, duman fazla geldiği takdirde parmak çekilir, fazla duman buradan hârice çıkar. Esrar kahvehâneleri Yedikulede, Tahtakalede, Galatada, Tophânede, Azapkapusunda bulunur.» (1336, M. 1917).

Aynı tarihde neşredilmiş polis nizamnâmesinde de şunlar yazılıdır:

«Esrarhâneler kapatılır. Her hangi bir yerde esrarhâne açıldığı haber alınırsa zâbıta derhal orasını basarak kabak ve sâir eşyalar müsadere edilip esrarhâneyi açan hakkında tâkibâtı kanuniye yapılır. Bu şahıs gerek orada, gerek başka yerde dükkân açabilmek için tekrar esrar içirtmeyeceğine dâir zâbıtaya noterlikce tasdikli bir kefâletnâme vermeye mecburdur. Kefâlet mikdarı 10 liradan 100 liraya kadardır..» (1917).

Vâsıf Hiç'in de kaydettiği gibi yakın geçmişe kadar çok ağır bir suçun cezâsının ne kadar hafif olduğunu yukardaki satırlar da gösteriyor.

Yakın geçmişde esrar kahvehânesi, tekke işletmiş en namlı sîmâlar şunlardır: Galatada Hacı Mihran, Feriköyünde Eyyublu (adı tesbit edilemedi), Sinemköyünde Girco, Yenişehirde Dayı Yani, Kadıköyünde Kulaksız Alâeddin, Kadıköyünde Acem Ali Bey, Kadıköyünde Acem Ali Beyin çırağı Süleyman, Tophânede Arabacı İsmail, Tophânede Madam Katina.

Kadın esrarkeşler de vardır, ve hemen hepsi ayak takımının fâhişelerindendir. Bilhassa son zamanlarda aynı boydan kadınlar arasından esrar satıcıları da hayli faal olmuşlardır. Bunların en eskilerinden biri Fani adındaki bir rum karısıdır. 1967 de Cemile adında bir kadın da İstanbulda esrar satışını yöneten bir şebekenin reisliğini yapmakda, ve bu şebeke faaliyetini bütün Türkiye üstüne yaymış bulunmakta idi. Esrar içmek ve satmak suçundan altışar yıl hapis yatmış olan Despina ve Suzi adında iki kadın da aranmış, bulunamamış, bunların da esrar satıcı kadın şebekelerine esrar toplamak için Bursa, Bilecik ve Anteb taraflarına gittikleri tahmin edilmişdi (23 nisan 1967, ABC Gazetesi).

Esrar ayak takımının, hâneberduş ve pırpırı serserî gürûhunun keyif maddesi ola gelmişdir. Esnaf tabakasından ve kişizâde gençlerden esrara kapılanlar da kısa zamanda kendi muhitlerinden çıkarak zelîl ve sefil, o gürûh arasına düşmüşlerdir.

Hâneberduş gürûhu kendilerine mahsus argo ile konuşurlar. Esrarkeşler de aynı dille konuşur. Hâneberduş argosunda esrar ile nevîlerinin isimleri şunlardır:

Duman, esrar

Esrarkeş ve Çömezi
(Resim: Sabiha Bozcalı)

Dalga, esrar
Diş, esrar
Nefes, esrar
Paspal, esrarın kötüsü
Fino, esrarın iyisi
Sarıkız, esrarın daha iyisi
Gonca, esrarın en iyisi

«Dalga» ve «Duman» aynı tabaka ağzında başka anlamlarda da kullanılmışdır; meselâ kötü durumlar için: «Hâlimiz duman!..» denilir; kayıdsız, dalgınlık için de: «Dalga geçme ulan!...» derler. Fakat bu deyimler üstünde de dikkatle durulursa yine esrara bağlanabilir, «Hâlimiz esrar çekmiş kadar kötü», «Esrar çekmiş gibi davranma» demekdir.

F. Devellioğlu «Türk Argosu» isimli eserinde Esrar karşılığı olarak yukarıdaki isimlere şunları ilâve ediyor :

Ampes
Cıgaralık
Cuk
Hurda, bir küçücük parça esrar
Kabza, bir avuç esrar
Kaynar
Ot
Toprak, en kötü, bozuk esrar

Hâneberduşlar argosunda Esrar ile ilgili diğer kelimeler şunlardır:

Baygın: Esrar keyfi içinde her emre mutî hâle gelmiş genc

Cilâ: Esrar çekildikden sonra keyfe ayrıca revnak veren tatlı, bilhassa revâni, baklava.

Harman: Esrarsızlık yüzünden aklî muvâzenesi bozulmuş esrarkeş.

Mastor: Esrar sarhoşu, bu sarhoşluğun had hâli.

Esrar bâzı tarikat tekkelerine, bilhassa Bektâşi Tekkelerine de girmişdir; geçen asır ortalarında bir dalga âleminde kaatil olmuş Server Baba adında esrarkeş bir dervişin nefesleri bunu göstermektedir :

Esrar sırrın cem'idir
Sır tutarız dervişiz
Dalga duman esrarla
Mertebeye ermişiz

Libâsımız çul çaput
Güzelleri yapdık put
Aşk ile olduk bulut
Mâşuka can vermişiz

Pir evi dârülaman
Keştii aşka liman
Atup lengeri îman
Postumuzu sermişiz

Sağ sol eşbeh dilberler
Birbirinden güzeller
Cilve gülü dererler
Biz onları dermişiz

Keyfin cilâsı dilber
Teşrîfi iydi ekber
Lebi lâ'li muanber
Sanki lokum yermişiz

Soyunub vakti seher
On onbeş perî peyker
Germâbeye girerler
Biz de berabermişiz

Pîr evinde dellâkim
Hem çabikü çâlâkim
Sorma bu abdal da kim
Şahkulu Servermişiz

Baş açık bürehne pâ
Geldim şâhım merhabâ
Dalga duman püf püfle
Mastorun Server Baba

Çek bir nefes bir nefes
Olma nahvetle nâkes
Bilemez aşkı herkes
Yakamaz herkes abâ

Hey topuklu eşbehim
Kalb delme tutmaz lehim
Gel de rûşen kıl rehim
Be aşkı âli abâ

Gel topuklu eşbeh gel
Pâyin bir hoş müşekkel
Merdâne bas yok engel
Gir sevâba sevâba

Deryâ üstünde âteş
Hey canım olma serkeş
Dervîşânedir peşkeş
Çek dumanı çek caba

Mastorum gelmem tava
Ateş virir çakmak kava
Cilâyi keyf baklava
Taşar sığmayız kaba

Ayak mühürleyerek
Duman nefes çekerek
Güzel genc baygın gerek
Gir kalıba kalıba

Dalgaları sayalım
Sen şâhı bir soyalım
Put misâli koyalım
Cümle uşşakın tapa

Olma keyifden gaafil
Topuk çakıl karanfil
Çalar sûri İsrâfil
Hâtimei şe'bâba

Server Baba zındanda
Nârı cahim külhanda
Ahvâlimiz meydanda
Gelmez kalem kitâba

Geçen asır sonlarında yaşamış bir halk şâiri ve ressam, Hasköy İskelesindeki kayıkcı kahvehânesinin sâhibi ve Hasköy Yangın Tulumbası sandığının ikinci reisi, bir arkadaşını katlederek genc yaşında küreğe mahkûm olmuş Kahveci Gürcü Nusret'in (B.: Nusret, Kahveci Gürcü) «Zından Şiirleri» adındaki eseri, aslında şiirle, nazımla uğraşmış mahkûmların hal tercemeleri ile eserlerini ihtivâ eden kendine has kıymetde eşsiz bir antolojidir; fakat Kahveci Nusret bu esere mahbushâne hayatı üzerine çok dikkate değer notlar ve kendisi tarafından yapılmış resimler ilâve etmişdir. Bilhassa genc mahkûmlara âid olan resimlerin çoğunun etrâfına da dilek yolunda bir takım tılsım yazıları, duâlar yazılmışdır. Gerek hal tercemeleri içinde, gerekse mahbushâne notlarında ve resimlerin etrafındaki yazılarda «Esrar» üzerine çok söz vardır; bundan da anlaşılıyor ki İkinci Sultan Abdülhamid devrinde mahbushâne - zındanda, bilhassa ağır suçlu mahkûmların esrar kullanmalarına göz yumulmuş, belki de zındana esrar sureti mahsusada sokularak azılı şerirlerin, kaatillerin esrarla uyuşturulması yolu tutulmuş, onlar da esrarın tesiri ile daldıkları hayal âlemleri ile avunmuşlardır; her koğuş âdetâ bir esrar tekkesi hâlinde aksettirilmişdir; Nusretin genc mahkûm resimleri etrafındaki yazılardan esrar ile ilgili bazı parçalar alıyoruz:

Yalı korsanı şakirdi Kavaklı Nurinin resminde :

Yine bir gonce gül düşdü zındâne
Selâm verdi sağa sola merdâne
Müjde verin hemen cümle rindâne
Çilei zından yamandır yaman
Tesellîsi ancak salâbeti îman
Bir de Duman
Kabağa aşk olsun
Curaya aşk olsun
Mastora püf püf
İlk nefes Babanın
İkincisi karındaş canın
Üçüncüsü dilber yârin
Aşereye yazdım seni
Bugün olmazsa gel yârın

Kaatil Dellâk Edirneli Osmanın resminde:

Bâde çakdık duman çekdik aşk ile
Aşereye gir Osman
Zından olsun gülistan
Dumana aşk olsun

Kaatil Tatlıcı Sârık'ın resminde :

Aşereye yazayım
Sârıka aşk olsun
Mastora aşk olsun
Gelsin heman zamanı
Püf püf Somuncu Babam
Alıştır dumanı

Kaatil Bozkırlı Davulcu Süleymanın resminde :

Aşereye yazdım seni
Gel bir nefes çek sen hele
Zındanda gör gül bağçesin
Duman ile duman ile
Mastora hey hey
Kanlı delikanlıya hey hey

Edirneli Helvacı Selimin resminde :

Of of of aman
Bitmedi tükenmedi çilei zından
Mihneti zından zulmeti zından yaman
Zulmetde çerâğım olsun Helvacı Selim heman
Curadan çek bir duman çek bir duman
Dalgaya dumana zındana püf püf
Aşereye yazdım aman
Kanunu zından dalga duman

Kaatil keşiş yamağı Foti'nin resminde :

Kaatil gözlerin pek mestâne mahmur
Foti Şâhım keşiş eşbehim
Viran gönülleri gel eyle mâmur
Gel çek bir kaç nefes haşiş eşbehim
Hiristosun aşkına
Zından içinde tesellî heman
Dumandır duman

Hırsız Suçıkdılı Mekkâreci Husrevin resminde :

Aşereye yazdım şâhım
Gel aşk için çek bir nefes
Duman ile muhabbetle
Cennet olur demir kafes
Çek dumanı hicâbın at
Soyun dökün mastor ol yat
Kuş olsan uçamazsın
Çek curadan püf püf duman
Bir can olur kuzu ejder
Dört duvar kardaşı dilber
Hırsızıma aşk olsun

Kaatil Gabruvalı Mito'nun resminde :

Aşereye yazdım Mitom çekdi dumanı
Kanlı gözler mestâne bakıyor baygın baygın
Kutub nefesi sinmiş inkâr edilir mi hiç
Hüneri mârifeti o küçücük kabağın
Kabağa curaya püfe aşk olsun

Zincirlikuyu Medresesi softalarından hırsız Molla Mehmedin resminde :

Çekelim meydânı aşke bir hû
Cünûnu sevdâya hey hey
Mastor rindâne hey hey
Cura duman aşere
Râhi irşad göstere
Şu misâfir dilbere

Aşağıdaki satırları Kahveci Nusretin zından hayatı üzerine olan notlarından alıyoruz:

«Bizim üçüncü koğuş tekâyânın birincisidir. Cümle bisâtı pâk olduğundan ve cümle dört duvar karındaşları canlarımız ehli hâl ve cümle can yoldaşları tâzelerimiz sâhibi cemal olduğundan birincidir. Kabak dahi gümüş pullu Yedikuleli Mastor Hakkı Usta işi birincidir..», «Dumanı Somuncu Babamız alıştırıp nefeslendikde kanundur ki dizi dibinde diz çökmüş muntazır Emin Beye verip o bey dahi alup nefeslenip ayağa kalkar ve pâ bürehne tâvûsî reftâr ile nâzikâne hiram ve ranzada döşeklerde edîbâne teşrîfine muntazır karındaş canları dolaşıp cümlesini nefeslendirir ve bu minval üzere dört devirden sonra karındaşlarımız yâri gaarı can yoldaşları ile tamam dalgaya vardığında Somuncu Babamız çerâğı uyutur..» «Rindânı zından sağı ve solu ile asla mukayyed olmaz, cümle karındaşlar kendi dalgasında muhabbetinde olur..», «Dört duvar karındaşları görür görmezlenir, bilir bilmezlenir..», «(Bir müddet sonra) Somuncu Babamız Hû!.. der, bekler ve def'a Hû deyip çerâğı uyandırır, yine aşere olur, lâkin bu def'a kabakcı tâzeyi ismen dâvet eder, Terlikci Râsim Şah, Hanzâde İdris Şah yahud ki Mekkâreci Husrev Şah der, kimi dâvet etmiş ise o dahi ranzada pâ bürehne başkaca nümâyiş ile hirâm ederek kabağı dolaşdırır, hassatan leyâlii şitâda böyle üç nöbet aşere mukarrerdir», «Amma yaz ammâ kış bir de ikindi aşeresi olur, dört devirdir..», «Değirmenin suyu nerden gelir, mastor odur ki pîr himmeti kutup kerâmetidir der..», «Aşerede şorolosu akçesini karındaş canlar verir, o garîbandan olsa ve şorolo bitli (paralı) olsa akçeyi yine o garib verir, merdi meydanlık şânıdır», «Akçesi olmayana aşere akçesini döşek komşusu verir ama arada asla minnet olmaz..», «Somuncu Baba çerâğı uyutub istiğrakı tam oldukda karındaşlardan bir âşık savtı hazin ile zemîne münâsib âşıkane semâi, divan, kalenderi okur ammâ karârı tecâvüz etmez..», «Tâzelerden birinin koğuşa bidâyeti teşrifinde olan aşerede de nizam budur ve ona dört duvar karındaşını Babamız tayin eyler ve aşere akçesini o karındaş verir..», «Aşereye girmeyen karındaşa tazyik olmaz, onlar ranzada ayrı yerde olurlar ammâ onları zındancılar alır, tekâyâdan olmayan ko-

ğuşa verirler, lâkin zındanda cümle kavgalar da oradan çıkmışdır, zîra tekâyâya pirimiz sultânımız Hacı Bektaş Velî nefesi sinmişdir, tekâyâde senlik benlik olmaz, kavga da olmaz, tâzelere tasarruf da olmaz, dalga duman âlemidir, senin benimdir, benim senin, yoksa bu mihnet ve zulmeti zından çekilmez, yaman ve bî amandır, tesellîsi dumandır».

Zındana yeni girmiş gençlere «Nushai Kudûm» (Ayakbasdı Muskası) diye muskalar yazılıp verilmişdir, onlar da «Esrar» dan bahsedilmişdir, bir örnek kaydediyoruz:

«Gel Baba önünde ayak mühürle (B.: Ayak Mühürlemek(cild 3, sayfa 1426), kitâbı muhabbeti okutayım sen gonca güle; Höcrei zındanda, meclisi rindanda, bâde bir yanda duman bir yanda, bu nushai kudum hükmünce perverde ol şâhım».

Kahveci Nusretin zından hâtıraları arasında dikkate değer önemli bir nokta esrarkeş mahkûmların büyük velî Hacı Bektaşı kendilerine pir kabul etmiş olmalarıdır, fakat biz onlara bektâşi diyemeyeceğiz, «Bektâşi Taslakcısı» demek doğru olur, şu tekerlemeyi de o hâtıralar arasından naklediyoruz:

Aşere kimden kaldı?
Pîrimiz Sultan Bektaş Velîden
Kabak kimden kaldı?
Serendibli Şeyh Uryânîden
Dalga kimden kaldı?
Kal'ai Kahkahâ'da Dalyan Baba Zındânîden
Duman kimden kaldı?
O dahi Şeyh Zındânîden
Şorolo yar kimden kaldı?
Eflâtûni İlâhîden
Kavga kimden kaldı?
Hâbil ile Kaabil'den

Yılmaz Çetiner Cumhuriyet Gazetesinde yayınlanmış «Sahte Cennetler» isimli yazısında (4 Temmuz - 21 Temmuz 1968) bir evdeki esrar çekme meclisini şöyle naklediyor :

«Baba Musa, pompalaya pompalaya iki - üç derin nefes çektikten sonra, sağ elinin kirli parmaklarıyla marpucun ağzını okşar gibi sildi ve yanındaki genç adama doğru uzattı.

— Asıl bakalım delikanlı!..

«Yağlı saçları ensesinden aşağı inen, sakallı, üstü başı pis mi pis «ihvan», hiç iğrenmeden yapıştı marpuca ve gözleri kayarak hırsla emmeye başladı. Yanakları bir şişiyor, bir içeriye çöküyordu bu sırada. Sonra, o da ayni şekilde, marpucu temizleyip yanındakine aktardı. Kıymetli, nazlı bir emanet gibi dudaktan dudağa, elden ele dolaşmaya başladı sarı kehribar.

«Ufak bir odanın içinde, altı kişi halka olmuş oturmuşlardı. Köşeye dayalı ufak masa ile iskemleden başka her şey yerle bir gibiydi. Minderler, renkli yastıklar ve hayli tozlu, eski bir kilim. Loş bir ışıkla aydınlanan insanların yüzleri kirli sarı, karanlık ve yorgun görünüyordu.

«Ortada yuvarlak, büyük bir kabak vardı. Üzerine, kıymetli bir nargile marpucunun ipek kordonlu borusu saplanmıştı... «İhvan» ların her nefes çekişinde, içindeki su fokurduyor, hafif bir duman yükselerek kıvrıla kıvrıla havaya karışıyordu.

«Kabağın etrafında oturanların tek kelime konuştukları duyulmuyordu. Başları öne eğikti hepsinin. Kimi hafifçe yana yatmış, kimi çömelmişti... Bir noktaya devamlı, hareketsiz bakıyor, düşünüyorlardı. Esrarkeşlerin «dalga» dedikleri keyif hali buydu işte.

«Suyun fokurtusu ile iniltiler sessizliği zaman zaman bozuyordu. Kehribar marpuç üç - beş tur attıktan sonra Baba Musa, ağır ağır başını kaldırdı. Sanki kuyudan iple yukarıya çekermiş gibi!..

— Bastır bakalım yavrum, evlâdım... ateşle!.

«Bir diğeri arkadan lâfa karıştı:

— İkisi var, Saim abi!..

«Bastır, tavla, ateşle ve ikisi var kabağın üzerindeki esrarın tazelenmesi demekti. Tekkelerde, Bitirimhanelerde âlem yapılırken, bir kişi mütemadiyen ortada dolaşır ve hizmetle meşgul olurdu. Yalnız esrarın, tütünün yenilenmesi değil, «Keş» lerin tavşan kanı çayla demlenmesi de onların göreviydi.

«Baba Musa'nın karşısında Remzi oturuyordu. Onun yanında genç bir öğrenci uzanmıştı. Uzun saçlı, sakallı delikanlı ise tanınmış bir ailenin reddedilmiş oğluydu. Diğer esrarkeşler de bir takım sabıkalılardı herhalde.

«Kadın yoktu aralarında; eskiden daima kadınsız topluluklar arardı esrar kullananlar.

«Baba Musa, 75 yaşındaydı... Birçok de-

fa tekke açmış, kapamış, mapushaneye düşmüş, yine de bırakamamıştı Sarı kızı. Hem içer, hem satardı.

«Esrarkeşlerin, kabak veya nargileden sonra tatlı yemeleri usûldendi. Baklava, revani.. lokum ve ne bulurlarsa aralarında müsavi bir şekilde pay ederler; hiç bir ihvanı mahrum etmezlerdi bundan. Tatlı yiyip üzerine bir de sigara tellendirmeye «cilâ vermek» denirdi. İşte o zaman keyiflenir, dalgaya girerdi «keş» ler.

«Esrar içildikçe baş yavaş yavaş dumanlanır, gözler süzülür ve birtakım hayaller belirirdi.. Dalgın ve düşünceli görünüş «dalga» ya geçince başlardı. Zamanın nasıl ilerlediğini farketmez.. keyfi azaldıkça sigaradan veya kabaktan bir kaç nefes çeker, böylece «dalga» yı devam ettirirlerdi.

«Sarı kız keyfi durgunlukla beraber, cesaret verici olurdu.. Ayni zamanda müthiş iştahları açılır, cinsî duyguları kamçılanır.. büyük ruhî değişiklikler geçirirlerdi. Kendini beğenme, fazla teessür, şüphecilik gibi. Sonra, hayâlleri genişlerdi. O kadar ki, kendini kuş zannedip havada uçmaya kalkar; yolda önüne çıkan ufak bir su birikintisini deniz zannedip adımını atamazdı.

«Baba Musa tekrar kendisine gelen marpucu ağzına götürdü. Ve avurtlarını çökerte çökerte suyu fokurdattı... Sarı kızın dumanını kısa bir süre bütün vücudunda dolaştırdıktan sonra seslendi içeriye:

— Saim evlâdım... hazır mı cilâlıklar?..

«Bir iki dakika geçmeden tepsi içinde, Antep baklavası geldi ortaya. Nefis bir tereyağ kokusu sardı etrafı. Nar gibi kızarmış baklava dilimlerine sivri, kıvrık tırnaklı pis eller titreyerek uzandı. Filin hortumuyla çekilmiş gibi bitiverdi bir anda... İkinci tepsi geldi arkadan, aynı iğrenç eller onu da hakladı...

«Sonra, her biri bir köşeye uzanan altı adam, büyük bir keyif içinde «dalga» ya girip, «Sahte Cennet» in merdivenlerini çıkmağa başladılar!» (Y. Çetiner, Cumhuriyet, 16 Temmuz 1968)

Zamanımızda da esrar ibtilâsı daha ağır ve müdhiş uyuşdurucu maddelerin yanında küçümsenmeyecek kadar yaygındır; bu arada Beatnik ve Hippi isimleri ile anılan en yaşlısı otuz yaşından aşağı genc turisler İstanbulu gaayet kolay esrar tedârik edilen bir şehir olarak kaafile kaafile akın etmekde, birer esrar tekkesi hâline konulmuş otellerde aylarca kalmakda idiler (B.: Esrar, Esrarkeş turistler).

ESRAR, ESRARKEŞ TURİSTLER — Bilhassa 1963 yılından sonra hür Avrupa memleketlerinden (İngiltere, Fransa, Almanya, Belçika, Hollanda, İsveç, Norveç, Danimarka) kızlı oğlanlı, güzel güzel, çoğu alâmeti fârika halinde yalın ayak ve hırpanî kılıklı (Beatlis'ler, Bitnik'ler); bir kısmı da acâib kıyâfetli ve evvelkilere nisbetle kılıkları az düzgünce (Hippi'ler) turistler İstanbula âdeta akın edercesine gelmeye başlamışlar; kızları büyük çoğunlukla erkek kisvesinde, oğlanları uzun saçlı, tüysüz ise kız, tüylenmiş ve bıyık sakal salmış ise Hazreti İsâ sîmâsı nümâyişinde, kızı da oğlanı da fuhşun her yolunda gaayetle yatkın ,büyük şehir İstanbulda tızman tırıl kalenderlerle, «onları günâha sokup kendileri sevâba ererek» gaayetle muhabbetli tenha, harâbezar köşesi, herşeye müsâid havada müsâid havada otel odası köşesi, hattâ hamam halvetleri köşesi âlemleri yapdıkdan başka esrar ibtilâsı ile zâbıta tâkibine uğramışlar ve bu yönden İstanbulun günlük gazeteleri onlardan sık sık bahsetmiş ve resimler yayınlamışdır (B.: Hırpanî turistler).

Kız ve oğlan esrarkeş hırpanî turistler hakkında aşağıdaki manzûme, zararsız hâneberduş serserîlerden ayakdaşları arasında «Mektebli», «Bitik (Âşık)» ve «Çerkes» lakabları ile anılan Mehmed Gökçınar'ındır (B.: Gökçınar, Mehmed):

Aşk olsun bu nîmete
Püf püf deki himmete

Şehri İstanbuldaki
Şu bete berekete

Hûri gılmanla doldu
Döndü sanki cennete

Can kurban o hırpânî
Sürü sürü âfete

Cilve varken kim bakar
Yakada, yende bite

Teklif ve tekellüfe
İçkili ziyâfete

Hâcet yokdur o Bitnik
Güzelleri dâvete

Hattâ ne afsun gerek
Ne muhtac kerâmete

Nefesden bir haber ver
Müheyyâdır ülfete

Yalın ayaklı turist
Kız ya oğlan âfete

Paspal gonca bir dişe
Hepsi fit muhabbete

Dil bilmeye hâcet yok
Anlaşır işârete

Otellere boş ver sen
Aynasızlar erkete

Çak işmarı al götür
Kalelerde halvete

Dalga duman âlemi
Uygundur kıyâfete

Hepsi hayran bizdeki
Bâzularda kuvvete

Aşkbazlık fennindeki
Hünerle mehârete

Çekdirince üç nefes
Kalmaz recâ minnete

Topukdan şâhin başa
Sarıl selvi kaamete

Doyum olmaz zevkine
Tâ yevmi kıyâmete

İşte böyle gün doğdu
Berdûşandan millete

Kâm alınır felekden
Dumanlar doğru tüte

Hak berekât efendim
Lutfolmaz bundan öte

Conu ile İngirid
Adriyenle Polete

Sözler bile kesildi
Gelecek yaz niyyete

Aşağıdaki satırları günlük gazetelerden alıyoruz :

«İstanbula geldikden sonra kaldığı otelde tanışdığı arkadaşı ile esrar çekerken yakalanan ve bir ay Sultanahmed Cezâevinde yatan fransız öğrencisi 20 yaşındaki Marcel Guiraud tahliye edildikden sonra şunları söylemişdir:

— Artık esrara tövbe.. burada benim gibi sefil kıyâfetli bir çok gence rastladım, kaldığımız otelde ve kahvelerde esrar içmeye başladık; dünyâda esrar satın alınabilecek en ko-

Esrarkeş Turistler Mizah Mecmuası kapağında
Karikatür: Necmi Riza; Akbaba, 1967

lay yer İstanbuldur, insana istemeden getirip satıyorlar... demişdir» (Hürriyet, 5 eylül 967)

«Jean Claude Martel ve Bernard Bergel adında iki fransız üniversite öğrencisi Sultanahmed Camiinin avlusunda esrar içerlerken sivil polisler tarafından yakalanmışlar; 20 yaşındaki Martel ile 19 yaşındaki Bergel Akbıyık karakolunda uzun süre bir köşede sızıp kalmışlardır..» (15 eylül 1967)

«İstanbuldan temin ettikleri 2,841 kilogram esrarla yakalanan Jozetth Forte adındaki fransız öğrenci ile İstanbulda tanışdığı Alman sevgilisi Hans Müller dün 3. Ağır Cezâ Mahkemesinde müebbed hapis isteği ile yargılanmaya başlamışlardır» (Hürriyet Gazetesi; 3 Temmuz 1968).

«Sultanahmed civarında bir otele dün gece baskın yapıldı; altı ay evvel İstanbula bir İranlı sevgili ile gelmiş olan Alman öğrenci kız, 16 yaşında görünen Heide karyola bikini ile çıplak ve (esrar dalgası içinde idi), karyolasından yere inemiyordu, 50 santim yüksekliği bir uçurum görüyordu, ayağının altındaki kulüp cıgarası paketinin içinde de esrar vardı. Bir yatak çarşafının altında çırıl çıplak uzanmış, ayakları pislikden ayak olmakdan çıkmış, koluna bilezik yerine kemik takmış fransız öğrenci tüysüz ve kız gibi uzun saçlı Rougé Henri Claude yatağından kaldırıldığı zaman esrarın tesiri bir anda hiç olmuşdu, oturdu ve acı acı düşünmeye başladı; bir tutam esrar onu dilediği âlemde, dilediği insanlarla dolaştırıyordu.

«Uzun boylu alman öğrenci Ernst August Mewes, ne yapacağını şaşırmışdı. Bir sıra musluklar bulunan bir yerde de şortlu çıplak kızlar yıkanıyordu.

«Polis ve Türk gazetecileri ile bu baskına katılan bir fransız gazeteci bu manzara karşısında şaşırmış: — Fransaya dönenler Sultanahmedde bir otel var diyorlar, başka bir şey demiyorlar, merak ettim, kalkdım geldim.. demişdir.

«Bu otel Babil Kulesidir; alman, italyan, fransız, isviçreli, isveçli, ingiliz, aşusturyalı, japon, her milletden kızlı oğlanlı gençler burada, esrar, ve kendilerine erkek, aşk arıyorlar...» (Ağustos 1968)

«Tam baş belâsı oldular; bitli turistler Gülhâne Otelini bir fuhuş yuvası ve esrar tekkesi hâline getirdiler. Yurt dışına atılmalarına karar verilen esrarkeş bitnikler hâdiseler çıkardılar. Bir polis yetkilisi fuhuş yuvası hâline getirilen bu tip otellerin kapatılacağını, ve etrafa her türlü ahlâksızlık ve hastalık saçan çıplak ayaklı bitli turistlerin topunun yurt dışına atılacağını bildirdi» (29 ağustos 1968; Hürriyet).

«Bir gecede 39 Beatnik ve Hippi toplandı, Sultanahmedde Hippiler yas ilân etti. Eteği dizinin kaç santim yukarısında değil de külotunun kaç parmak altında olarak ölçülen yarı çıplak ecnebî kızları, saçı sakalı bit dolu efemine oğlanlar, Sultanahmed çevresindeki bütün lokanta, pastahâne, kahvehâne ve otel sâhibleri, yumurta ökçeli ve ceketleri omuzlarında türedi zamparalar, çat pat ingilizce bilen plâtonik âşıklar, esrar pazarının iş bilir bezirgânları kara kara düşünüyorlar. Olur mu ya... Yapılır mı bu... Pis giyiniyorlar, esrar içiyorlar, fuhuş yapıyorlar ve kötünün kötüsü Türk gençlerini de kendi çamurlu yollarına çekiyorlar diye, elin gariplerini kulağından tutup yurt dışına atmaya ve de efendim yeni gelecekleri sınırdan içeri sokmamaya karar vermek. Olur mu?..» (4 eylül 1968; Faruk Şensoy, Akşam Gazetesi)

«Beatnikler sınır dışı edildi. Fransız Jean Fine bağırıyordu: — Yine geleceğiz!.. diye.

«Bozguna uğramış bir ordudan arda kalan ve esir düşen askerlere benziyordu. Napolyonun Rusya seferinden sonraki korkunç bozgundan bir sahneyi andırıyordu Beatniklerin dönüşü.

«Alman Manfred Welker ise, polis arabasına binmesi için uyarmada bulunan polise: — Faşist!.. diye bağırdı.

«Tümü 29 kişi idiler. Aralarındaki bir kız kaval çalıyordu. Bir başkası sigarasından derin, derin çektiği dumanın dışarı çıkmaması için nefesini tutuyordu.

«Ve sonra ikişer ikişer polis otobüsüne bindirildiler. İçerde, ingilizce, fransızca: — Sevgili İstanbul, güzel günlerimizin Sultanahmed'i!.. diye mırıldanmalar başladı. Bunun arkasından aşk şarkıları devam etti.

«Hudud dışı edilen ilk Beatnik kaafilesi polis kayıtlarına göre 1 Portekizli, 1 Amerikalı, 1 İsviçreli, 3 İtalyan, 3 İngiliz, 9 Fransız, 4 Alman, 2 Avusturyalı, 2 Kanadalı, 2 Holân-

dalı ve 2 Venezüellâlı Beatnikden mürekkebdir.» (5 eylül 1968; Cumhuriyet Gazetesi).

Yalın ayaklı ve hırpanî Beatnikler ile kılıkları onlardan azıcık düzgünce Hippilerin İstanbuldaki yaşayışları üzerine İstanbul basınında en güzel notları genç gazeteci Ergun Çagatay Hürriyet Gazetesinde «Hoş hayat... boş hayat...» başlığı altında yayınlamışdır; 1 eylül - 8 eylül 1968); E. Çagatay bu iş için aylarca önceden çalışmaya başlamış, sakal bırakmış ve Kapalıçarşıda dolaşarak parasız kalan Beatniklerin sattıkları eşyâyı toplamış, sonra hududa kadar gitmiş, onların kılığına kusursuz olarak girmiş ve bir ara da, Polonyalı olup Kanadada yerleşmiş bir iş adamının serserî oğlu Robet Janos Ostrowski adı ile Beatniklere karışıp İstanbula gelmişdir. Aşağıdaki satırları E. Çagatay'ın notlarından alıyoruz :

«Hakikî hikâyenin Edirne civarında oto - stopculuk yaparken Barbara ve David adında iki Amerikalı gençle tanışmamla başlar. Barbara sarışın, uzun saçlı, güzel bir kız, Davidle yolda tanışmış. Bir şoför bizi aldı, güle oynaya İstanbula getirdi.

«İstanbulda (Sultanahmedde) The Tent (Çadır Palas) Oteline indik; bu otelin şöhreti bütün dünyaya yayılmışdır, Çadır adını da otelin misâfirleri Beatnikler takmıştır.

«Otelde sudan başka her şey var; Coca Cola, Fruco, Esrar, Morfin, LSD. Sabahları yüz yıkamak için Sultanahmed Meydanındaki umumî ayakyollarına gidiyoruz.

«Odada sarma esrarlı sigara elden ele dolaşıyor, sigara çubuğunu eline alan ilk önce derin bir nefes çekiyor, sonra çektiği dumanı kaçırmasın diye iki eliyle ağzını burnunu kapatıyordu.

«İkinci sigara birincisinden de dolgundu, ama kısa zamanda o da bitti ve odayı derin bir sessizlik kapladı. Kimse konuşmuyordu. Herkesin gözleri bir noktaya takılmış, herkes uzandığı yerde donmuş, kalmıştı.

«Odanın içinde bir süre etrafıma bakındım. Karşımdaki yatakta kolları yana düşmüş Barbara, yanındaki yatakta onun seyahat arkadaşı David ve en uç yatakta bize sigaraları saran, Londralı Charles yatıyordu. Benim yatağımın kenarında, sırtını duvara dayamış oturan Wally ise iri yarı bir zenci idi. Öğrencilik günlerinde Colorado Üniversitesinin meşhur basketbol yıldızıymış.

«O sırada kapı çalındı ve içeri Belçikalı bir genç girdi:

— Bok isteyen var mı? (Bok, beatnik argosunda esrar demektir.)

«Belçikalı odanın ortasına kadar yürüdükten sonra, cebinden çok muntazam selofan kâğıtlara sarılmış plâkalar çıkararak fiyatlarını söylemeğe başladı:

— Bu yirmi beş lira... Ortadaki kırk lira... Siyah ise altmış lira...

«Selofan kâğıtları açarak esrar plâkalarını teker teker kokladım. Tuhaf bir kokusu vardı, âdeta kekik kokusunu andırıyordu:

— Ben bu işten fazla anlamam.. diyerek elimdekileri Barbara'ya uzattım. Barbara esrar plâkalarının kalınlığına, yumuşaklığına baktıktan sonra, kırk liralık tabakayı seçerek aldı.

«Wally:

— Adama bak yâhu!.. Leblebi satar gibi Esrar satıyor!.. dedi.

«1968 yılında Sultanahmedde adam istediği anda aspirin bulamaz, ama esrar bulur.

«Sultanahmed parkında çimenlerin üzerine rahatça uzanmıştık. Etraftan geçen tek tük kişi bize garip garip bakıyor, arada bir içlerinden lâf atanlar oluyordu. Kimisi, «Soysuzlar» diyor, kimisi, «Tuh! Allah belânızı versin», daha başkaları, «Tımarhane kaçkınları»; «Sizi bu memlekete sokanlarda kabahat» diyenler olduğu gibi bizi yarım saat seyredenler de çıkıyordu.

«Gece meydanı geçerken karşı kaldırımda kapanmak üzere olan bir pastanenin önünde toplanmış bir grup insan dikkatimi çekti. Hararetli hararetli bir şeyin pazarlığını yapıyorlardı. Gruptan bizi gören iki kişi ilk önce arkamızdan bağırdı, sonra bize yetişmek için koşmağa başladılar. Onların bağırmalarına aldırış etmeden Sultanahmed Meydanından Gülhane Parkına inen yoldan Çadır Palasa gidiyorduk, adamlar bizi köşebaşında yakaladılar. Bir tanesi yarım yamalak Almanca biliyordu.

— İngilizce? diye sorduk.

— Nicht!.. diye cevap verdiler. Böylece biz de David'in yarım yamalak Almancasına kaldık.

«Biz ne istiyorsunuz demeden onlar maksatlarını açıkladılar. Almanca konuşan, «Kız» derken, biz onun ne demek istediğini anlamıştık. David konuşmayı, «Olmaz» diye kısa kesti. Fakat adamların gitmeğe pek niyeti yoktu, bu sefer para değiştirmek ister misiniz diye lâfı uzattılar. Aramızda kısa bir pazarlık oldu, adam cebinden bir tomar para çıkararak:

— Verin bakalım dolarları.. dedi ve sonra :

— Eğer kız arkadaşınızı bu gece bize devrederseniz, size esaslı para veririz!.. diye az evvel yarım kalan teklifini tamamladı. Ben gülerek: — Ne kadar vereceklermiş? diye Davide sordum. David sorumu Almancaya tercüme edince, adamdan daha ilgi çekici bir teklif geldi.

— İsterseniz esrarla takas ederiz!..

«Sonu tehlikeli olabilirdi, alayı fazla uzatmadık. Otelin merdivenlerini çıkarken Barbara'nın arkasından baktım. Güzel kızdı. Eğer bu adamlarla hakikaten böyle bir pazarlığa girişseydik acaba kaç kilo esrar ederdi?

«Akşam oldu mu Sultanahmed meydanının hali başka olur. Sıra sıra lüks en son model otomobiller, içinde kalantor beyler, bir sağa gider bir sola. Kimisi Ayasofyanın önünden dönerek, Dikilitaş'ın çevresinde bir tur attıktan sonra yine sağa sola, ara sokaklara dalar. Hepsinin maksadı, niyeti aynı, gündüzleri suratlarına tükürdükleri beatnik kızlarını gece otomobillerine almak. Her ne hikmetse, gece ışığında daha güzel, daha cazip oluyor.

Otomobili olmayanlar da beatniklerin uğradıkları pastahane ve lokantaların en sadık, en iyi müşterileridir. Saatlerce bir köşede otururur, geleni gideni, masa aralarını kollayarak acaba bize de bir kız düşer mi diye beklerler.

«Bizde halk arasında Beatniklerin vücudlarını satarak fuhuş yaptıklarına bir kanaat vardır. İlk zamanlar bu kanaatin yanlış olduğuna hükmetmişdim. Fakat Danimarka hükûmetinin resmî bir temsilcisi bana şunları söyledi :

— Esrar denilen zehirin kurbanı olanların yapamayacakları şey yoktur; hele parasız kalıp kendilerine esrar veya diğer uyuşturucu madde alamayanların kız arkadaşlarını sattıkları yalan değildir; Danimarkaya yolladıklarının arasında henüz on yedi yaşında olan kızlara rastladım; onlar bir erkeği, arzu ettiklerinden değil, sırf içlerini kemiren esrara kavuşmak için bunu yaparlar; ve yanlız kızlar da değil, erkeklerin arasında dahi kendini satanlar çıkar.. dedi..» (Ergun Çagatay, Hürriyet).

Şu Manzûme de hâneberduş Mehmed Gökçınarındır :

Bir yanımda ingiliz ondokuzluk bir Çarles
Bir yanımda isveçli bir kız var ki prenses

Kız saçlı oğlan saçlı, saçları altın telli
Çek Hildegard Çarlesim sarıkızdan bir nefes

Kılıkda kıyâfetde yok gibidir farkımız
Size Bitnik diyorlar, Bitik der bana herkes

Ahdim olsun kesdirmem bundan sonra saçımı
Olurum yerli malı ben de saçlı bir çerkes

Dalga duman içinde kuşdilince muhabbet
Gönül kuşlarımıza vîrâne altın kafes

Ellerde ayaklarda türlü aşkbazlık cünbüş
Hünerimi görenler hiç şaşmayın derse pes

Doya doya kâm aldın kahbe dünyâ felekden
Ey berduş Bitik Mehmed sözü burda balla kes

ESRAR, ESRARKEŞLERİN DESTANI — Osman Cemal Kaygılı «İstanbulda Semâi Kahveleri ve Meydan Şâirleri» isimli eserinde: «... bir de Esrarkeşlerin Destanı vardır ki bir esrarkeşin çok tuhaf, çok gülünç hulyalarını gösteren mizâhî bir destandır» diyor, ve metnin küçücük, tek kıt'alık örnek dahi vermiyor. Osman Cemalin bu kaydinden başka bu destan hakkında bilgi edinemedik.

ESRAR BABA (Kalkandelenli) — Geçen asrın ikinci yarısında yaşamış şâir bir bektâşi babası; İstanbula Balkan Harbi içinde haylice yaşlı olarak gelmiş ve Merdiven Köyünde Şahkulu Tekkesinde yerleşmiş idi; bekârdı, uzun boylu, güzel yüzlü, gaayetle vekarlı, terbiyeli, kendi yolunda bilgili, hoş-sohbet, rind-meşreb, gaayetle zinde bir zat olub pirlik çağında tekkede bağçıvanlık yapardı. «Esrar» şiirlerindeki mahlâsıdır, asıl adı tesbit edilemedi; Hay-

dar adında bir uşağı vardı, mürâhiklik çağında Kalkandelende iken babanın hizmetine girmiş, birlikde muhâcir olmuşlar, Merdiven Köyü tekkesinde de yanaşması, yamağı olmuşdu, o bile adını kesin olarak söyleyememiş, Sabri yahud Sâlih olacakdır demişdir. Esrar Babanın gazel ve nefes şiirleri tamamen kaybolmuşdur; Haydar da okur yazar idi, onun velînimeti Esrar Baba şânında bir nefes vardır ki şudur :

Esrar Baba hû demine devrâne
Âferinler senin gibi rindâne
Câzibei aşkın ile katıldık
Başı açık yalın ayak kervâne

Terk eyleyüb nahvet ile vahşeti
Uryan olub sende buldum halveti
Âguuşinde derk eyledim vahdeti
Sen çerağı aşka oldum pervâne

Sebil olsun bâdei lâ'lim Baba
İki can bir olmak içün merhaba
İki çıplak cana yeter bir aba
Sırrı aşkın itti beni dîvâne

Şahkulunun dergâhıdır hânemiz
Esrar Baba postu bizim lânemiz
Şâmü seher kıl kadar yok âremiz
Haydar Mâşuk nefesidir dîvâne

Esrar Baba 1322 (1904) de 80 - 85 yaşlarında Kadıköyünde Aziziye Hamamında yıkanır iken ölmüşdür, şu târih kıt'ası da uşak Haydarındır :

Germâbei safâde bir dellâki pâkize
Yıkar iken o pîri göçdü Esrar Baba hû
Mücevher târihini o mahbûba söylettim
«Âğuuşimde Esrârım bir dem sır oldu yâhû»

(Hicrî 1322)

Bibl.: Haydar, Not.

ESRAR DEDE — Onsekizinci asrın ikinci yarısında yaşamış mevlevî dervişi ünlü bir şâir; İstanbulda doğdu. ömrü hemen tamamen Galata Mevlevîhânesinde geçdi; asrının büyük şâiri ve o mevlevîhânenin şeyhi Şeyh Galib'in en yakını, mahremi dostu oldu. Hicrî 1211 (M. 1796 - 1797) de vefat etti, o mevlevîhânede Fasih Ahmed Dedenin kabri yanına defnedildi. (B.: Ahmed Dede, Fasih; cilt 1, Sayfa 350). Ölümüne Sürurî şu tarihi söylemişdir:

«Hayfler göz yumub Esrar Dede sır oldu»
1211

Esrar Dedenin aşağıdaki gazelini Fatin tezkiresinden aldık:

Bu şeb mestâne bezmi fikre ol rûhi revan geldi
Kıyâs etdim ki cismi mürdeye şevkiyle can geldi

Nola can içre saklasam hadengi gamzei yâri
Bu tîrin her biri ol kaası yâdan armağan geldi

Gönül sad şevk ile raksân olursa var yeri zîrâ
Bu şeb âguuşi hulyâya o şûhi mûmiyan geldi

Görüb bu dûdi âhım dâmeni dildârı terk etdi
Rakibi bed likaa fehm itti kim işler duman geldi

Nisâr etdim o şûhi bî vefâya cümleten vârım
Fakat can nakdi kalmışdı anı da aldı yan geldi

Rakîbi kînecûye karşı ey şûhi sebük meşreb
Bana böyle hafifce âşinâlık pek giran geldi

Senin şevki kudûmunla kadehler başladı devre
Meyin de aksi rûyinle biraz benzine kan geldi

O şûhin nâili âzârı olmuş gaaliba Esrâr
Deri dildardan zîrâ bugün pek şâdüman geldi

ESRAR DEDE SOKAĞI — 1934 Belediye Şehir Rehberine göre Haliç Fenerinin Haydar Mahallesi sokaklarından; Karadeniz Caddesi ile Cibâli Caddesi arasında uzanır; Kıvrım Sokağı ile kavuşağı vardır, Şâir Bâki Sokağı ile dört yol ağzı yaparak kesişir (1934 B.Ş.R. Pafta 8/96). Cibali Caddesi tarafından gelindiğine göre iki araba geçecek genişlıkde paket taşı döşeli, az meyilli yokuş olarak başlar, sağ kolda bir bahçe duvarı yolu daraltır, daha sonra tekrar genişler, sağ kolda arkada Şâir Bâki Sokağındaki Âşık Paşa Camii görülür (B.: Âşık Paşa Camii, cild 2, Sayfa 1148); sol kolda da kesme taş duvarlı bir avlu içinde altı köşeli, kubbeli Âsûde Hanım türbesi ve hazîresi görülür. Aralık bir çıkmazın başında da kesme taşdan kitâbesiz bir çeşme bulunmak-

tadır. Yokuş yol, Kıvrım Sokağı ile olan kavuşağından sonra düzleşir. Üzerinde 7 kadar beton ev vardır (Kasım 1967)

Hakkı GÖKTÜRK

ESRAR EFENDİ — Geçen asrın ilk yarısında yaşamış bir musikişinas ve şeyh; sarayda Eenderundan yetişmişdir; sesi çok güzeldi, sarayda hânende gencler arasına ayrıldı, sonra onlara çavuş oldu; sarayda iken tekkelere devam ederdi, tarikata intisab etmişdi, saraydan çıkarıldıkdan sonra derviş oldu, hicrî 1259 M. 1834 de Aydınoğlu Tekkesi şeyhi iken vefat etti (B.: Aydınoğlu Dergâhı, cild 3, sayfa 1520).

ESTER KİRA — (B.: Kira Kadın, Ester).

ESTİGÜN (Nihal) — Hayırsever bir hanım; iki kızını evlendirdikden sonra Sakatlar Derneğine âza olmuş ve günlük işini, dilenci olmamak şartı ile sakatlara yardım teşkil etmişdir; 1965 yılı eylülünde adı şu güzel hareketi ile İstanbul basınına geçmişdir:

Küçükçekmecede Yenimahallede oturan ve dar gelirli bir âilenin evlâdı olan 18 yaşında Muhterem Çınar adında bir küçük delikanlının sekiz yaşından beri meflûç olduğunu ve evden dışarı çıkamayarak derin ızdırab içinde yaşadığını öğrenmiş, Kızılay delâleti ile pedali el ile çevrilir bir bisiklet tedârik ederek Muhterem Çınara götürmüşdür. Asîl yardımını burada bırakmayan Nihal Hanım M. Çınara kese kâğıdı yapmasını da öğretmiş, ve meflûç genç günde 5 kilo kese kâğıdı yapıp satmak sureti ile bir geçim işi de bulmuşdur ve bu işden ilk kazancı olan 460 kuruş ile koruyucusuna şeker alıp hediye etmişdir.

Nihal Estigün Hanımın hal tercemesi elde edilemedi.

ESTORARİ (Luici) — 1272 ile 1280 arasında (1855 - 1863) İstanbul Ebniye idâresinde konturat ile çalıştırılmış bir İtalyan mühendisidir; yangın yerlerinin haritasını yaptırtmak için getirtilmişdi; 1273 den sonraki yangınların tanzim edilen haritaları altında bâzan yalnız, bâzan da bir İslâm mühendisi ile müşterek olarak bu İtalyanın mührü vardır, mührün tarihi 1272 olduğuna göre Luici Estotarinin o tarihde işe başladığı anlaşılır. Yapdığı en önemli haritalardan biri 1271 de yanmış Aksaray civârının haritasıdır. 1280 de her ne sebebden ise bir miktar tazminat verilerek mukavelesi feshedilmişdir.

Bibl.: O. N. Ergin, Mecellei Umûri Belediye

ESVABCI SOKAĞI — Üsküdarda Doğancılar semti yollarından, Ehrem Sokağı ile Gündoğdu Caddesi arasındadır (1934 Belediye Ş.R. pafta 27). Gündoğdu Caddesi tarafından gelindiğine göre bir arabanın rahat geçeceği genişlikde kabataş döşeli, önce düz, sonra yokuş bir yoldur. Sol başda Ahmediye Camii vardır. 2 - 3 katlı kâgir ve beton evler arasından geçer, kapu numaraları 3 - 13 ve 2 - 30 dur (Mayıs 1967).

Hakkı GÖKTÜRK

EŞBEH — «Levend edâlı; serbest tavırlı; kabadayı; mağrur» (Şemseddin Sâmi Kaamûsu Türkî); eski metinlerde çok geçer; kalender meşreb şâirler ise bu sıfatı, yukardaki anlamlarla birlikde bilhassa alımlı, çalımlı güzel delikanlılar şânında kullanmışlardır; bu arada İstanbul civanlarının tasviri yolunda pek çok parça vardır; örnek olarak aşağıdaki gazel beyitleri ile şarkıları Enderunlu Vâsıf'ın divânından alıyoruz :

Yanayım mı hasretinden, geçeyim mi ülfetinden
Hele derdi firkatinden sana bin şikâyetim var

Geziyordun eşbeh eşbeh, didi her kim görse peh peh,
Beri gel ki sana ey meh, dahi çok hikâyetim var

Lebin olmuş ayni şerbet, gönül istek etti gaayet,
İdemem tahammül elbet, öperim harâretim var
(Gazel)

*

Dîdeler serhoş, mestâne nigeh,
Olamaz sen gibi şûh eşbeh,
Kim görüb dimez efendim peh peh,
Başkadır sende edâ vü etvar.

(Şarkı)

*

Aldı gönlümü şimdi bir Kumbaracı eşbeh civan
Gamzei bî rahmi kıldı âkibet sînem nişan
Bir tarafdan çeşmi bîdâdı ider aklım ziyan
Böyle bir dâyı revişli âfeti devri zaman.

Parlayub çıkdı Ocakdan ansızın ol gül izar
Şöyle yalın yüzlü dilber kim dahi par par yanar
Dûdi âhi âşıkaanından kıvılcımlar çıkar
Böyle bir dâyı revişli âfeti devri zaman
(Şarkı)

*

Bunca demdir bağlıdır sâna başım
Döndü deryâya gamınla göz yaşım
Gel benim dâyı revişli yoldaşım
Girme uşşâkın bir avuç kaanına

Aşk ile tahmir olunmuşdur özüm
Gel bu yolda sen benim dinle sözüm
Şâhbâzım eşbehim iki gözüm
Girme uşşâkın bir avuç kaanına
(Şarkı)

*

Güzellerden biri Yorgancı Yâkub
Bin içinde birdir zeberdest mahbub

Kuloğlu ocaklı bir güzel beydir
O şâha kul olmak şahlıkdan yeğdir

Bûsi pâye izin bahşişdir peşin
Öpdüm ayâğını eşbeh serkeşin
(Bir Şehrengizden)

EŞDOST SOKAĞI — 1934 Belediye Şehir Rehberine göre Eminönü ilçesinin Bayazıd Bucağının Kalenderhâne Mahallesi sokaklarından olup Mustafa Kemal Caddesi ile Burmalı Mescid Sokağı arasında ve Bozdoğan Su kemeri boyunca uzanır (1934 B.Ş.R. pafta 4/50); istimlâk edilmiş, şehir haritasından silinerek meydanlığa katılmışdır (Aralık 1967).

Hakkı GÖKTÜRK

EŞEĞE TERS BİNDİREREK TEŞHİR CEZÂSI (Kapkaçcı hırsızlara ve yankesicilere) — Eve girmeyen, çarşı boylarından, dükkânlardan ayak üstü kapkaç yolu ile öteberi çalıp kaçan hırsızlarla yankesicilere İstanbul'da Tanzimat devrine kadar devam etmiş, Türkiyenin bâzı şehirlerinde de imparatorluğun son günlerine kadar sürmüş bir cezâdır. Yeniçeriler yahud halk tarafından yakalanan suçlu hemen en yakın yeniçeri kolluğuna götürülür, orada çorbacı divanında sorguya çekilip suçu sâbit oldukdan sonra elleri arkasına bağlanıp semersiz bir eşeğe ters bindirilir, kolluk neferlerinin muhafazasında üç gün sabahdan akşama kadar çarşı ve pazar boylarında dolaştırılıp halka teşhir edilirdi, bâzan boynuna «Sâriktir» veya «Yankesicidir» diye bir yafta asılır, neferlerden biri de her duraklamada «Falan oğlu falan, ırgaddır, yanaşmadır, kayıkcıdır, dellâkdir, seyisdir..» diye adını ve hüviyetini bağırarak ilân ederdi; teşhirin son günü de «Yüzü ak olsun!..» denilerek yüzüne çanak çanak yoğurt çalınırdı. İlk suçu ise yoğurtlamadan sonra serbest bırakılır, ikinci suçu ise kolluk önünde falaka dayağına yatırılır, kötü yolunda devam ederse dayakdan sonra zındana atılırdı; ve ekseriya kapkaççı hırsız veya yankesici ilk teşhir cezâsından sonra artık İstanbulda duramazdı.

Geçen asır sonlarında yaşamış büyük halk şâiri Üsküdarlı Âşık Râzinin evrâkı metrukesi arasında «Çardak Kolluğu Çorbacısı Galatalı Hüseyin Ağanın Destan Mecmuası» defterinde 30 kıt'alık Benli Ömer Destanının üç kıt'ası böyle bir vak'anın tasviridir.

Sârik alız olmuşdur didiler şimdi
Kollukda divânı kurdum ikindi
Getürün görelim kande o gidi
Heman ehli sûka idelim teşhir

Peremeci lazın tâze uşağı
Pâ bürehne kopuk ipten kuşağı
Hoş sîmâ hem düzgün eli ayağı
Ammâ gel gör sârik şakîü şerir

Eşşeğe ters irkâb eyledim nizam
Çarşu pazar teşhir oldu üç gün tam
Yoğurtlama ile terzili tamam
Emsâline ibret içündür tedbir

Bibl.: Galatalı Hüseyin, Destan Mecmuası

EŞEK — Çeşidli cinsleri ile malûm hayvan; İstanbulda yüz yıllar boyunca hem yük, hem binek hayvanı olarak kullanılmışdır. Bayram yerlerinde çok süslü palanlar vurulmuş eşeklerle çocuklar dolaştırılmışdır; bâzı mahalle sakaları tarafından, sureti mahsusada yaptırılmış tahta kasacıklarla iki yanına ikişer gaz tenekesi ile su taşıtılmışdır. Turşucular, ciğerciler gibi bâzı seyyar esnaf da mallarını bir eşeğe yükleterek dolaşmışlardır; mese-

lâ şu çok meşhur; mahalleler içinde dolaşan bir turşucu ne zaman ağzını açıp da !Turşucu!..» bağıracak olsa eşeği anırmaya başlarmış, adamcağız dayanamamış: — Be eşek!.. demiş, turşuyu ben mi satacağım, sen mi satacaksın!..

Seyyar esnafdan bir kısmı da eşeği ile tekerlekli küçük arabalara koşarlar; eşek arabaları ile bilhassa sebze ve nârenciye satılır, kalaycılar da semtlerinde kap toplamak, dağıtmak için eşekle dolaşırlar.

Sarıyerde sulara, Beykoz'da çayıra, Büyükadada çamlıklara gidilirken eşeklere binmek birer mesîre geleneği idi. Şatâretli kaafilelere rastlanırdı; yakın geçmişde bilhassa frenklerin ve tatlı su frenklerinin yazın pazar tâtillerini Büyükadada geçirenleri mutlaka eşeklere binerlerdi; madamaların, madmazellerin eşekler üstünde türlü işvebazlıkları da ayrı bir âlem olurdu.

Gülhâne Parkında da yazın çocukları gezdiren eşekler bulundurulur.

Umumî nakil vâsıtalarının bulunmadığı devirlerde evleri iş yerlerine uzak olan esnaf eşeğe binerek gidip gelirlerdi. Eski İstanbul halkınca eşeğin en makbulleri Merzifon, Kıbrıs ve Mısır eşekleri idi. Zarif fıkralardandır:

Yusuf Kâmil Paşa Mısıra giderken uğurlayıcıları arasında bulunan nüktedanlığı ile meşhur Kanlıcalı Nihad Beye:

— Mısırdan sana ne getireyim? diye sormuşdu.

Nihad Bey de:

— Bir Mısır eşeği getirilip ihsan buyurulursa minnetdar olurum!.. demişdi.

Yusuf Kâmil Paşa İstanbula dönüşünde Nihad Beyin eşeğini unutdu ve bu sefer karşılayanlar arasındaki şâire:

— Nihad Bey, Mısır'dan eşek istemişdin, unutdum, şimdi seni görünce hatırladım!.. deyince Nihad Bey:

— Ne beis var efendimiz, siz teşrif etdiniz ya!.. demişdi.

İstanbul civârının konar göçer oba çingeneleri pek çok at ve eşek beslerler. Gizli çalışan sucukculara satılmak üzere gizli mezbahalarda at ve eşek kesildiğini İstanbul gazeteleri sıkca yazarlar ki o gizli mezbahalarda kesilen atlar ve eşekler oba çingenelerinden alınır.

Ünlü yazar Refî Cevad Ulunay uzunca bir zaman yazlı kışlı Kartal ile Pendik arasındaki çiftliğinde oturmuşdu, her sabah çiftlikden Yunus tiren istasyonuna Kıbrıslı adındaki eşeğine binerek gelir, akşamları da yine onunla dönerdi; yaşlıca bir misâfiri geleceği zaman da istasyona gönderirdi.

Nebil Kaptanın aşağıdaki kıt'ası Yenikapu Mevlevîhânesinin eşeğe binmiş genç bir dervişi şânında yazılmışdır:

Senin gibi tâze fetâ celasın
Ne revâdır merkeb ünvan olasın
Sana eski sabâ reftâr gerekdir
Ey şûhi mevlevî, şânın bulasın

1937 de İstanbul Şehir Meclisi büyük şehirde eşek ile her türlü nakliyâtı yasak etmişdi, haber gazetelerde şöyle yayınlanmışdır:

«Eminönü ve Beyoğlu kazalarında eşekle nakliyatın men'i hakkında Şehir Meclisi tarafından verilen kararın tatbikı için tesbit olunan mühlet temmuzun otuz birinci günü akşamı tamam olmaktadır. Ağustosun birinci gününden itibaren bu iki kazada eşekle her türlü nakliyat menedilecektir. Bu karar Beşiktaş, Fatih ve Kadıköy kazalarında da şubatın birinden itibaren tatbik olunacaktır.» (Cumhuriyet, 23 Temmuz).

Bu yasak 1967 de çok tavsamış durumda idi.

EŞEK — «Türkce isim; yüke ve binmeye yarar mâruf hayvan; merkeb, himar. Mecâzen: Ahmak, akılsız, idraksiz, kaba, münâsebetsiz adam; eşeklik: Kabalık, budalalık, münâsebetsizlik» (Kaamusu Türkî).

İstanbul ağzında «eşek» tezyif yollu hitablârın en hafifidir; hitâba kuvvet vermek için şedde ile «Eşşek» denilir, ve ekseriya tezyife muhâtabın babası da katılarak: «Eşşoğlu Eşşek!..» denilir.

İstanbul ağzından yayılmış darbı meseller:

Eşek bile makamla anırır (münasebetsiz konuşanlar için)

Sırmalı palan da vursan, eşek yine eşekdir (türediler için)

Ölme eşeğim ölme, yaz gelince sana tirfil biçeyim (uzak ümidler için)

Eşek sudan gelinceye kadar (uzunca bir zaman anlamında)

Eşeğin canı yanınca atdan yöğrük olur (acı tecrübe anlamında)

Eşeğe gücü yetmez, semerini döver (zebunkeş anlamında)

Eşeği düğüne çağırmışlar, ya oduna, ya suya demiş (kendisinden bir menfaat umulduğu zaman iltifat, ilgi görme anlamında)

Bir şeyin âdisi, kabası, lüzumundan fazla irisi, ifrat hâlinde haretli de «Eşek» ilâvesi ile anlatılır.

Eşek lâlesi — Bir nevi iri yabani lâle

Eşek arısı — Bal yapmayan mâruf iri arı

Eşek zeytini — İri daneli, kalın derili makbul olmayan zeytin

Eşek pastırması — Yavan, kötü pastırma

Eşek şakası — Terbiyesizce kaba şaka

Eşek inadı — İnadda ifrat

İçinde toplanmış kimselerin gürültü ile hırlaşarak ülfet ve sohbet ettikleri yerler için «Eşşek Ahırı» denilir: «Kahvehâne değil, eşek ahırı..». Yine halk ağzında mahbushâneye «Eşek Cenneti» denilir, bu deyim bilhassa asker okulları mahbushâneleri ile aynı disipline tâbi eski Dârüşşefakanın mahbushânesi için kullanılmışdır:

— İki cumadır görünmüyor, Hasan nerede?

— Eşek Cennetinde!

Türlü anlamları ile eşek şâir kalemleri tarafından da kullanılmışdır :

Herif eşşek mi dedin, eşhedü billâh eşşek!
Ağzı karnındaki uçkur düğümünden gevşek!

(Mehmed Âkif)

Bu izdiham âresinde eşşekle böyle geziş
Efendi söyle, eşeklik değil de başka nedir?

(Fatin)

Zâhidin mâil olur tab'ı eşek lâlesine
Eylese gâh eğer azmi temâşâyi çemen

(Nâili)

Bed asla necâbet mi verir hiç üniforma
Zerduz palan ursan eşşek yine eşşekdir

(Ziya Paşa)

Bir tâze şuh nevcivan görüp sevmeyen lâşek
Ya zâhidi riyâkâr, yahud eşşoğlu eşşek

(Çamiç Ağa)

EŞEK, «EŞŞEK» — İkinci Meşrutiyetde çıkmış mizah gazetesi; adını Sakallı Rıfkı Bey bulmuş, Baha Tevfik Bey tarafından çıkarılmışdır. (B.: Baha Tevfik, cild 4, sayfa 1861).

İmtiyazı alınır iken tereddüd edilmişdi; Matbuat Umum Müdürlüğü «Eşek» adını edebe aykırı bulabilirdi; fakat o sırada umum müdür olan Fazli Necib Bey (B.: Fazli Necib Bey), imtiyazı almaya gelen muharrir Fuad Samih Beyin elinden dilekçeyi alıp okuyunca:

— Tuhaf şey.. dedi, bir mizah gazetesine bu hüzünlü ismi nereden buldunuz?..

Fazli Necib Bey pek kibar bir zât idi, arab asıllı Türk harfleri ile «Eşek» ismini, imlâsı aynı olan «Eşk» (Gözyaşı» olarak okumuşdu. İmtiyazın verilmesi için umum müdürün kaleme havale etdiği dilekçede isme Fuad Samih Bey bir şedde ekledi, ve bu suretle gazetenin adı «Eşşek» oldu.

İlk nüshası 27 Zilkaade 1328/16 teşrinisani 1326 (30 Kasım 1910) tarihinde çıkmışdır. Nefâset Matbaasında basılmışdır. 28,5x41 eb'adında 4 sayfa olup 1. sayfanın üst yarısı gazetenin başlığı ile bir gazetede bulunması gereken notlara ayrılmış, alt yarısında da bir karikatür bulunmaktadır; 4. sayfada da iki karikatür bulunmaktadır.

Masa başında yazı yazan bir eşek resmi ile kompoze edilmiş başlığın sağında şunlar yazılıdır :

Sâhibi imtiyaz: Merzifoni
Müdiri mesul: Halil

*

Bâbıâli Caddesindedir ahır
Numara dörttür, işin yoksa gel anır

*

Her husus için Bâbıâli Caddesinde 4 numaralı idârehânede Eşek Müdiri Umûmiliğine mürâcaat oluna

*

Notamıza muvâfık her türlü anırtı kabul olunur.

*

Nushası 10 para

Başlığın solunda da şunlar yazılıdır :

Sermuharriri: Kıbrısî Don Kişot
Müdiri edebî: Çemenderzâde Nâhik

*

On kuruşdur bir sene kullanması
Beş kuruşdur o halde yarısı

*

Heyeti Tahririye
Topal Eşek, Kır Eşek, Tırnağı Karıncalı, Kabakulak

*

Hey'eti İhbâriye
Sıpa, Katır, Yabaneşeği, Sudangeçmez, Tilki, Devekuşu, Uyuzeşek, Kertenkele, Kaplumbağa

*

Nushası 10 paradır.

Başlık kompozisyonunun altında da şunlar yazılıdır :

Numara 1. «İnsanlara dersi edeb verir, sâhiblerinin eşekliği tutunca neşrolunur, mûti, mütehammil ve beynelmilel hayvan gazetesidir». Sene 1.

İkinci sayısında nüshası 20 paraya çıkarılmışdır.

Hükûmet tarafından derhal kapatılan «Eşşek»in yerine imtiyaz almadan «Kibar» çıkarıldı, o da kapatıldı, yerine «Yuha» çıkdı, onu da kapattılar, ve sonra imtiyazla «Mâlûm» çıkdı ve böylece bu mizah gazetesi iki ay içinde dört isim değişdirdi.

«Kibar» ve «Yuha» da başlık resmi aynen muhâfaza edildi; «Mâlûm» un ilk nüshasında yazı masası başındaki eşek'in yalnız kulakları göründü, ikinci nüshada kulaklar da kaybolup boş bir masa kaldı.

Baş muharriri «Kıbrısî Donkişot» adı sırası ile «Don kişot, hem saman yer hem de ot», «Kopuk Donkişot», «Elmâlûm Donkişot» olmuşdur. Müdiri edebinin adı da Kibarda «Kenarın Dilberi», Yuha'da «Külhanbeyi», Mâlûm'da «Odur o» olmuşdur.

Kısa zamanda dört isim değiştirmiş bu mizah gazetesinin edebî hüviyetini başlığı yanındaki bu yazılar pek güzel gösteriyor; fıkra - makale(?)lerinden de birkaç örnek alıyoruz:

«... bu memleketde büyük adam olmak için eşek olmakdan başka çâre yok.. rağbet görmesi istenen bir gazete ancak eşekce bir gazete olabilir...». (Gazetenin takdim yazısından).

*

«Her gün turşusunu eşeğinin arkasına yükletip mahalle mahalle dolaşan turşucu tam: — Turşu!.. diye bağıracağı zaman eşek anırmaya başlarmış, adamcağız dayanamamış :

— Be eşek!.. Turşuyu sen mi satacaksın, ben mi?... demiş.

«Maarif Nâzırı da dese ki :

— Maarifi ben mi idâre edeceğim, yoksa gazeteler mi idâre edecek?...».

*

«Dün öğleden sonra şehrimizde beynelmilel Sosyalizm Cemiyeti Himâriyesi tarafından büyük bir miting yapılmış, âhiren tahliye edilmiş Osmanlı Sosyalist fırkası mevhûmesi reisi ve İştirak Gazetesi sâhibi Hüseyin Hilmi Beyefendiye bir tebrik telgrafı çekilmişdir. Sürekli anırtılarla miting gece yarısına kadar devam etmişdir..».

*

«Büyük bir kapunun üstündeki yazıyı okumaya çalışan yabancı sorar: — Birâder, bu ne dâiresi?..

— Cağaloğlu Hamamı!..

*

«Yeni kabine :

Sadırâzam — İsmail Paşa (Tokat)
Mâliye — Muktesidi şehir İbrahim Efendi
Maarif — İbkaaen Emrullah Efendi
Harbiye — Müverrihi şehir Ahmed Sâib Bey
Dâhiliye — Celâl Sâhir Bey
Hariciye — Şeyhülislâm Musa Kâzım Efendi
Şeyhülislâm — Filozof Riza Tevfik Bey
Evkaf — Riza Paşa (Karahisar)
Bahriye — Yağcı Şefik Bey
Ziraat — Ahmed Riza Bey
Adliye — Lağvedilmişdir.

*

«Komşusu Nasreddin Hocadan merkebini istemiş, Hoca: — Merkeb evde yok!.. demiş; tam bu sırada merkeb anırmış:

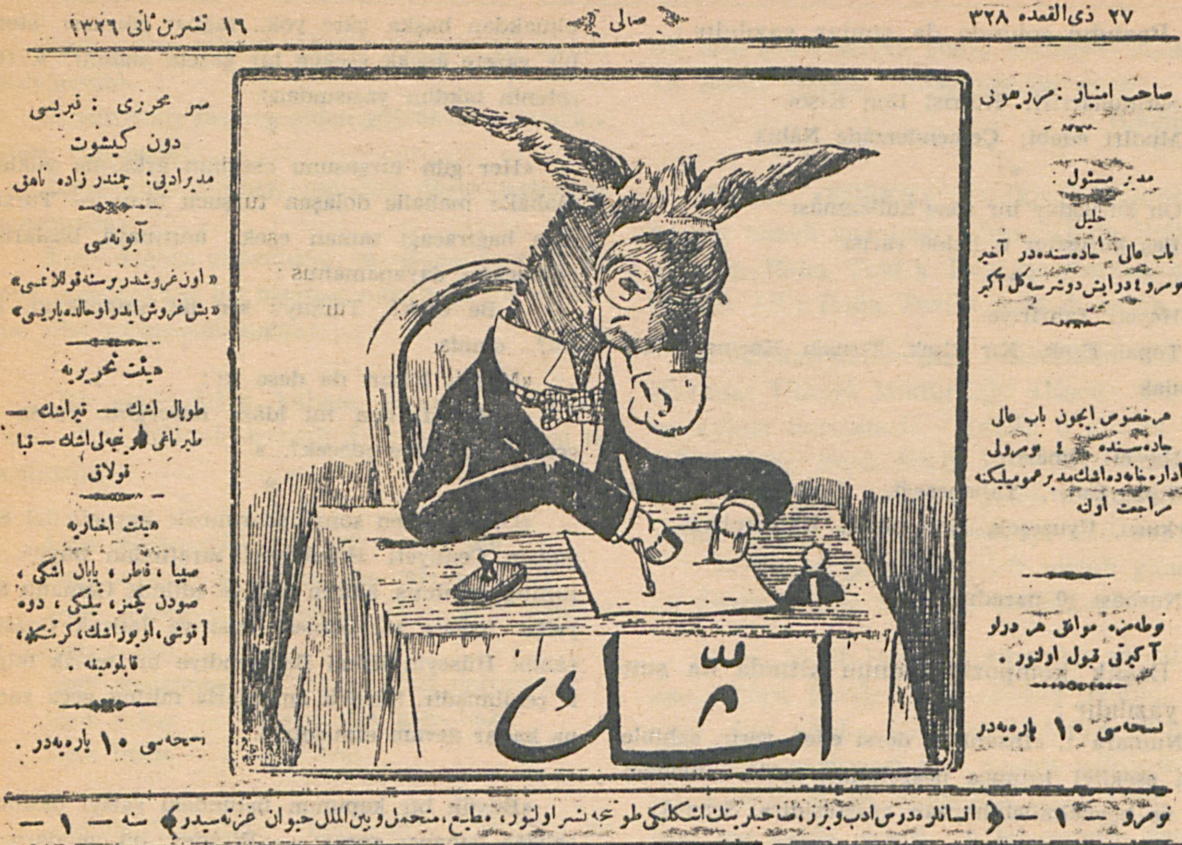
— Canım.. işte sesi geliyor!..

— Ama yapdın ha... Ak sakalımda bana inanmayıp merkebin anırtısına mı inanacaksın!..

«Muhâliflere memleketimizin inzibatı yolunda gidiyor disek bize mi inanırlar, yoksa yankesici ve hırsız gürûhunun parmak izlerine mi?...»

*

«Matbuat Müdürlüğü şu isimlerle gazete imtiyazı vermemeyi kararlaşdırmışdır: Sıpa, Deve, Ka-

٢٧ ذی القعده ٣٢٨ — صالی — ١٦ تشرین ثانی ١٣٢٦

صاحب امتیاز : مرزه‌لی

مدیر مسئول : خلیل

باب عالی جاده‌سنده در آخر نومرو ٤ در ایش دوشرسه گل آکبر

هر خصوص ایچون باب عالی جاده‌سنده ٤ نومرولی اداره‌خانه‌ده اشک مدیر عمومیلکنه مراجعت اوله

وطنمزه موافق هر درلو آکیرتی قبول اولنور .

نسخه‌سی ١٠ پاره‌در

سر محرری : تبریسی دون کیشوت

مدیرادبی : چندر زاده نامق

آبونه‌سی

«اون غروشدر بوسنه قوللانمسی» «بش غروش ایدر او حالده یاریسی»

هیئت تحریریه

طوپال اشک — قیراشک — ملبر ناتی قره‌جیه‌لی اشک — تیا قولاق

هیئت اخباریه

صپیا ، قاطر ، یابان اشکی ، صودن کچمز ، تیلکی ، دوه قوشی ، اوبوزاشک ، کرتنکه ، قابلومبغه .

نسخه‌سی ١٠ پاره‌در .

اشك

نومرو — ١ — انسانلره درس ادب ویرر ، صاحبلرینک اشکلکی طولتیجه نشر اولنور ، مطبع ، متحمل وبین‌الملل حیوان غزته‌سیدر سنه — ١ —

٤ ذی الحجه ١٣٢٨ — صالی — ٢٣ تشرین ثانی ١٣٢٦

مدیرادبی : کبارك دلبری

اداره‌خانه

باب عالی جاده‌سنده در صالاش نومرو ٤ ایش دوشرسه گل دالاش

پاره‌لی طولتوغاتی شرطیله هرلدن نقی قبول اولنور

فیئاتی

بك مجرب خاصه‌سی اون پاره‌یه نسخه‌سی

نسخه‌سی ١٠ پاره‌در

سر محرر : دون کیشوت همصلنانی یرهم ده اوت

آبونه‌سی

«اون غروشدر بوسنه قوللانمسی» «بش غروش ایدر او حالده یاریسی»

هیئت تحریریه

مارسیوانی — آکمکجینک بیکری آوآناتی — قیاقولاق — تورورقسز — ملبرناتی قاریجه‌لی — طوپال مرکب — قیرمرکب صودن کچمز — یابان مرکبی — اوبوز مرکب

نسخه‌سی ١٠ پاره‌در

کبار

نومرو — ١ — همجنسنه درس ادب ویرر ، صاحبلرینك کبارلغی طولتیجه نشر اولنور ، مطبع ، متحمل وبین‌الملل غزته‌در سنه — ١ —

«Eşşek» ve «Kibar» ın 1 numaralı nüshalarının başlıkları

«Yuha» ve «Mâlûm» un 1 numaralı nüshalarının başlıkları

tır, Öküz, Hıyar, Balkabağı, Odun, Yankesici, Hırsız, Dolandırıcı, Zurna, Şeftâli, Zanbak, Maslahat, Kadınbudu, Oturtma, Bomba, Taun, Kolera, Kızıl, Külhanbeyi, İpsiz, Kopuk...»

Münir Süleyman ÇAPANOĞLU

EŞEK, EŞEK ETİ — Zamanımızda gizli kesim yerlerinde pek çok eşek kesildiği, bu eşek etlerinin bir kısmının bâzı aşçılarla lokantacılara satıldığı, büyük bir kısmından da sucuk yapıldığı İstanbul gazetelerinde sık sık görülmektedir. Haberler, zâbıta baskınları ile meydana çıkarılan kesim yerleri üzerine ve yakalanan eşek etleri üzerinedir; eşek kesicilerinin ve eşek eti sucuğu yapıp satanların ve eşek etini bile bile alıp mutfağında kullanan aşçıların nasıl bir cezâya çarptırıldığı tesbit edilemedi. Bu konu ile zamanımızın mizah gazeteleri de sık sık meşgul olur ve karikatürler yayınlanır.

EŞEK ADASI — Karadeniz Boğazı ağzına yakın, Irva'nın şimâlinde, Elmas Burnunun doğusundaki koyun önünde iki küçük adacıkdır, yerine gidilip görmek imkânı bulunamadı (B.: Elmas Burnu, cild 9, sayfa 5026).

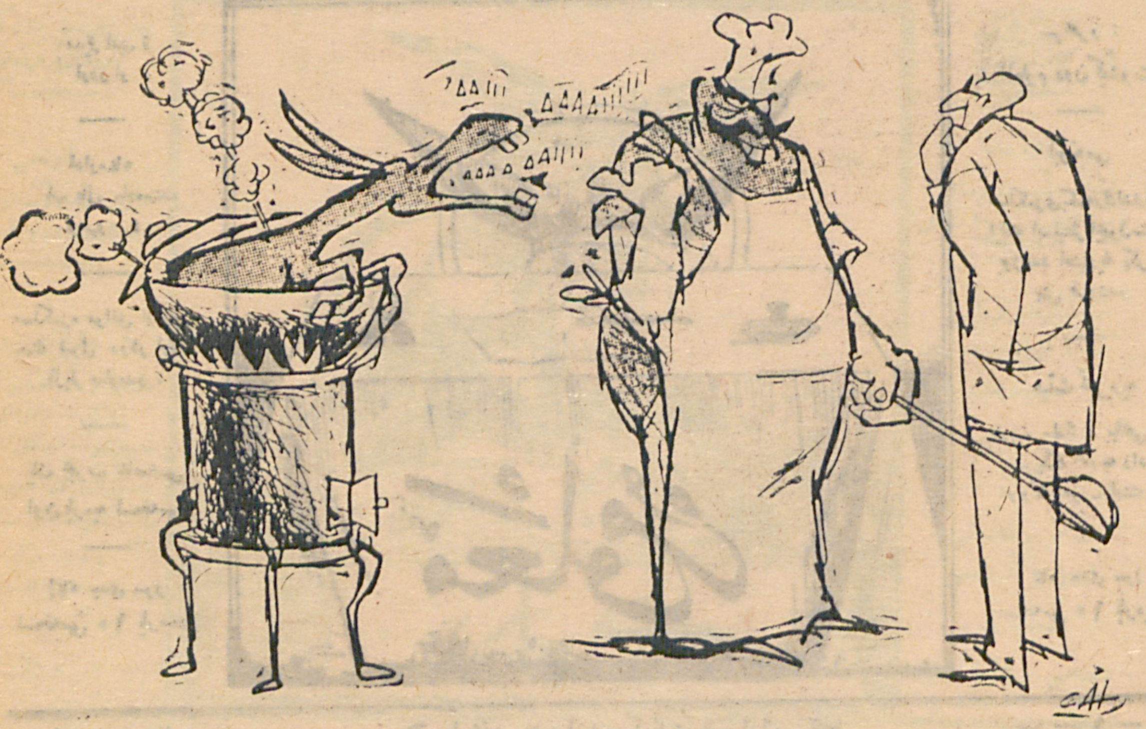
EŞEK CENNETİ — Hâneberduş pırpırılar argosunda cezâevi, mahbushâne; misâl: iki adam konuşur:

— Ortalıkda görünmüyorlar, Bursalı ile sakallısı nerede?

— Eşek Cennetinde!..

EŞEKCİ, EŞEKCİLER — Eşekcilik, bir kira karşılığı eşek sürücülüğü yakın zamanlara kadar İstanbulun mesîrelerinde ayak takımından mürâhik genclere, delikanlılara geçim yolu olmuşdur; Beykozda, Küçüksu Çayırında, Sarıyerde, Büyükadada bu eşekcilere bilhassa rastlanırdı; Beykozda Yuşâya ve Çayıra, Sarıyerde sulara gidip gelirler, Büyükadada da bu adayı dolaşdırırlar, Küçüksuda çocukları gezdirirlerdi. Çoğu hırpanî kıyâfet, yalın ayaklı genclerdi; müşterileri eşekleri tırısa kaldırıp koşdurdukları, kendileri de eşeklerinin peşinden koşdukları için eşekcilik ancak ayakları koşarlı gençlik kârı iş idi.

Aşağıdaki satırları Vâsıf Hocanın (B.: Hiç, Vâsıf) hâtıralarından alıyoruz: «Üsküdarda İhsaniyede konak sâhibi bir mühendis Ferid Bey vardı, haylaz oğlundan şikâyet ederdi: — Bütün imkânlara sâhib iken okumuyor,

Lokantacılar, eşek eti kullandıklarını yalanladılar. — Gazeteler —

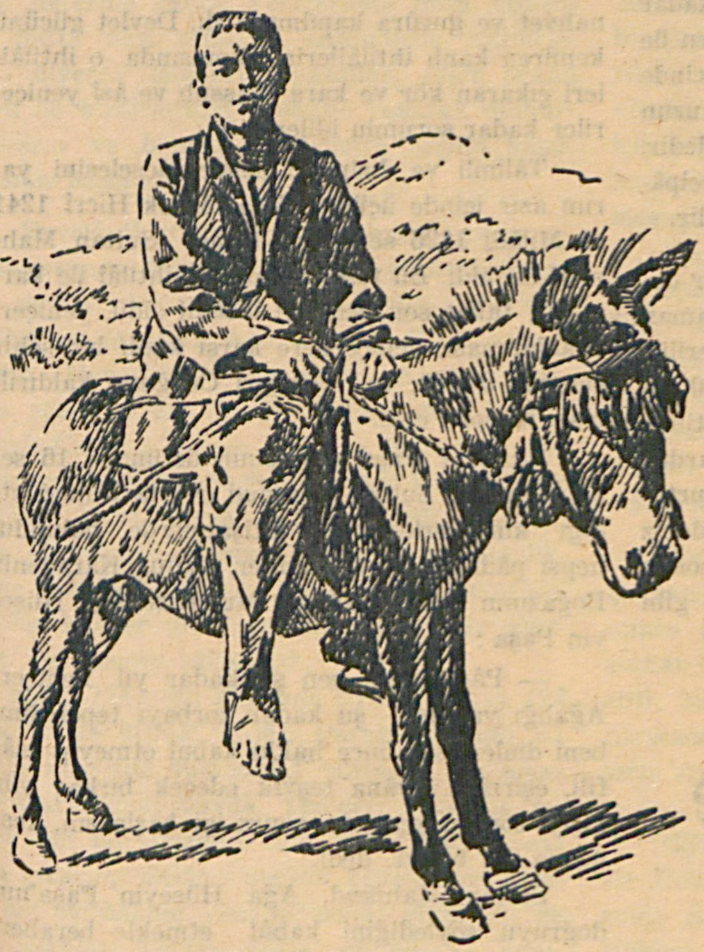
— Eşşeğin sözüne mi inanıyorsun, benim sözüme mi?...

Eşek Eti Karikatürde

(Karikatür: Câfer Zorlu, Akbaba Mecmuası)

ben onun yaşında iken Beykozda yalın ayak, başımda bir yağlı fesim bile yok, mendil sarar, iskele ile çayır arasında eşekcilik yapardım, Bursalı Nâfi Efendi adında bir müşterim benimle alâkadar oldu, oğlum senin yüzünde nûru zekâ var, eşekcilikde heder olmak sana yazıkdır dedi, elimden tuttu, himâye etti, elifi görsem mertek sanır iken on sekiz on dokuz yaşından sonra okudum, babalığımın sayesinde koluma altın bilezik takdım, meğer benim yerime eşekcilik oğlumun nasibiymiş diyeceğim, o haylaz eşekcilik bile yapamaz!.. derdi».

EŞEKCİ, İRANLI EŞEKCİLER — Kamyon ve kamyonetlerin bulunmadığı yakın geçmişe kadar İstanbul içinde ve civarında inşaat yerlerine kereste, kum, kireç ve taş gibi yapı malzemesi, İstanbulda yerleşmiş İranlıların ayak takımı eşeklerle taşırlardı. Meselâ bir kamyonun getireceği kumu 40-50 eşekden mürekkeb bir kervanın getirmesi, bu eşek dizilerinin sokaklardan geçişi eski İstanbulun kendine has manzaralarındandı. Avam arasında bir İranlıya katıldığı zaman tezyif yolunda «Eşekci Acem» denilirdi; misal: «Bana ahondluk taslama, Bülbülderesinde eşekci acemin oğlu olduğunu biliriz...».

Beykozda Eşekci Delikanlı

(Resim: Sabiha Bozcalı)

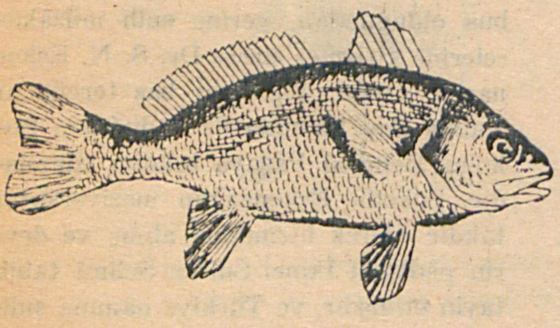
EŞEKLERE MAHSUS — Büyük şehir İstanbul'da kadimden beri tenha sokaklarda sapaca köşelere, kenarlara su dökmek, tebevvül, bâzı saygısızlarca âdet edile gelmişdir. Yollarda böyle bir kirletilmeye mâruz gibi duvarlara, okunur, utanılır, kirletilmez ümidi ile ve tebeşir, yahud kireçle, kömür ile, boya ile «Eşeklere mahsus» diye yazılır. Buna rağmen de o duvar dipleri, köşeleri umumî ayak yolu yerine yine kullanılır. Büyük şehirde bu çirkin telvis işi zamanımızda da görülmektedir, mevzû çok yıpranmış olmasına rağmen karikatüristlerce de mizah dergileri sayfalarında aksettirilmektedir.

EŞKENAZİ (Salamon Natan) — XVI. asırda yaşamış bir yahudi hekim ve diplomat; Profesör Avram Galanti «Türkler ve Yahudiler» isimli eserinde bu zat hakkında şu malûmatı veriyor: «İtalyanın Udine şehrinde doğmuşdu, babası Alman Mûsevîsi idi. Tıb tahsil ettikten sonra Fransa, Almanya, Rusya ve Polonyaya gitmiş, Krakovi'de Polonya kıralı İkinci Sigizmond'un tabibi olmuş, 1564 de mechul sebeblerden dolayı İstanbula gelip yerleşmişdir. Dr. S. Natan Venedik teb'asından olduğu için Venedik sefârethânesine giderdi. O zaman Kıbrıs Adası Türklerin eline düşmüşdü. Venediğin yeni sefiri Marco Antonio Barbaro zamanın âdeti vechile, devleti hâli harbde ve kendisi mahbus olduğundan, yerine sulh müzâkerelerine girişmek üzere Dr. S. N. Eşkenaziyi koydu. Eşkenazi baş tercüman Yunus Bey Vâsıtası ile Sadırâzam Sokollu Mehmed Paşaya takdim edilmişdir. Sokollu Eşkenazinin meziyetlerini takdir ederek hizmetine almış ve devrin pâdişahı İkinci Sultan Selime tabib tayin etmişdir, ve Türkiye nâmına sulh akdetmek için Venediğe sefir olarak göndermişdir, ve Venedikde pek ihti-

ramla karşılanarak şerefli bir sulh akdetmişdir. 1574 de Venedikde basılmış İbrânîce bir eserin sonunda şu satırlar vardır: «Bu kitabın tab'ı hitam bulduğu vakit burada büyük Sultan Selim tarafından Venedik Hükûmeti nezdine sefir sıfatı ile gönderilmiş Doktor Salamon Natan Eşkenazi bulunuyordu». Eşkenazi Ucu ve kenarları siyah olan kuyruğu düz yelpâmed zamanlarında da Türkiyeye mühim hizmetlerde bulunmuştur» (A. Galanti; Türkler ve Yahudiler).

EŞKİNA BALIĞI — «İzmarit balığı soyundan olup ekseriya bütük kıt'adadır ve minakop balıkları ile birlikde bulunur, alt çenesi üst çenesinden kısa, her iki çenesi kadife dişlerle mücehhez, ağzının yanları körüklü ve dili kısadır. Vücudu yassı, sırtı ince, büyük pullarla örtülüdür, rengi umumiyetle zeytûnî, yahud koyu çivid mâvisi, başının ve karnının altı beyaza yakın açıkdır; gözü de vücudunun renginde bâzan siyahdır; yelesi bir dânê ufacık dikenle 9 kılçık, yelesinden kuyruğuna kadar uzanan sırt yüzgeci de yine bir küçük diken ile 24 kılçıkdan mürekkebdir. Makad yüzgecinde bulunan biri kısa biri ona nisbetle gaayet uzun iki kılçık bu balığın alâmeti farikası yerindedir. Ucu ve kenarları siyah olan kuyruğu düz yelpâze şeklindedir. Boy çizgisi sırtına paraleldir.

«Bu balığın eti minakobun etinden bir derece aşağı ise de levrek bulunamadığı zaman haşlama ve pilâkide bâzen levrek yerine verilir. İstanbul Balıkhânesine senede ancak 2000 kilo kadar gelir ve Karagöz Balığı kıymetinde satılır. 3 - 4 kilo ağırlığında büyükleri vardır. İlk baharda yumurtalı zamanıdır ve yumurtalı iken eti daha lezzetlidir. Karadeniz, Akdeniz ve Marmarada bulunur; sürü ile gezer, yosun ve deniz otları yer, Karagöz ve minakop gibi

Eşkina Balığı
(K. Deveciyan, Balık ve Balıkcılık)

dalyanlarda tutulur, bâzan manyat ağlarından da çıkar, oltaya da gelir. Tuzlanmaya, kurutulmaya gelmez, hep tâze yenilir. Bu balığın başında iki küçük beyaz taş vardır; idrarı kolaylaştırır denilir, bâzı kimseler tarafından ezilerek hastalara içirilir, pek çok aranır, bu taşların terkibi bizce mechuldür». (K. Deveciyan, Balık ve Balıkçılık).

EŞKİNCİ YAZILMASI (Tâlimli kıt'alar teşkili için Yeniçeri Ortalarından) — «Eşkin : Eşen, koşan, çabuk yürüyüşlü» Kaamûsu Türkî). Yeniçerilik zamanında tâlimli asker yetiştirmek için son teşebbüsdür. Üçüncü Sultan Selimin kurduğu Nızâmı Cedid Askeri 1807 Yeniçeri ihtilâli, Alemdar Mustafa Paşanın kurduğu Sekbanı Cedid Askeri de 1808 Yeniçeri ihtilâli ile dağıtılmışdı.

Sultan Selimin etrâfındaki Nizamı Cedidci devlet ricâli, ve Alemdar Paşanın yârânı Sekbanı Cedidciler haris, sefih, elleri uzun kimseler olmuşdu, şuursuz bir tegallûb hırsına nahvet ve gurûra kapılmışlardı. Devlet gücünü kemiren kanlı ihtilâllerin çıkmasında, o ihtilâlleri çıkaran kör ve kara taassub ve âsî yeniçeriler kadar sorumlu idiler.

Tâlimli ve disiplinli asker meselesini yarım asır içinde üçüncü defa olarak Hicrî 1241 ve Milâdî 1826 senesinde İkinci Sultan Mahmud ele aldı. Bu teşebbüs de bir ihtilâl ile karşıladı; fakat son yeniçeri ihtilâli oldu, yeniçeri ayaklanması, yeniçerilere karşı kanlı bir şehir cengine döndü, ve Yeniçeri Ocağının kaldırılması ile sona erdi.

Alemdar Paşa vak'asının üstünden 16 sene geçmişdi. Sultan Mahmud evvelâ îtimad etdiği kimselerle ciddî istişarelerde bulundu, hepsi pâdişaha hak verdiler, yalnız Karadeniz Boğazının Rumeli Yakası Muhafızı Ağa Hüseyin Paşa :

— Pâdişahım, ben şu kadar yıl Yeniçeri Ağalığı yapdım, şu kadar zorbayı tepeledim, beni dinler isen önce hakkı kabul etmeyip esâfili, eşirrâyı isyâna teşvik edecek birkaç yüz kişiyi toptan kesersin, sonra işe başlarsın, kesdirme yol budur, dedi.

Sultan Mahmud, Ağa Hüseyin Paşa'nın doğruyu söylediğini kabûl etmekle beraber, teklifini adâlete ve hakkaaniyete uygun görmedi.

Pâdişah, Yeniçeriden tâlimli bir ordu çıkarmak istiyordu. Yeniçeri Ağası Celâleddin Ağa vasıtasiyle ocak erkânından ve neferler üstünde nüfuz sahibi bazı ocaklıdan Yeniçerilerin tâlimi kabûl edeceklerine dâir söz aldı ki aralarında Canbaz Kürd Yusuf ve Habib Odabaşı gibi İstanbul haşerâtının ve ocaklı haytaların put gibi tapdıkları adamlar bulunuyordu.

Yeniçerilerden söz alındıktan sonra 25 Mayıs 1826 Perşembe günü Şeyhülislâm konağında büyük bir meclis toplandı. Bütün devlet erkânının, yüksek memurların ve ulemânın, Ağakapusu erkânı ile ocakda söz sahibi olanların katıldığı bu meclisde yeni silâhlarla ve usllerle harb tâliminin vâcib olduğuna fetvâ verildi. Ve yine bu meclisde verilen karar üzerine Yeniçeri Ocağının İstanbul'da bulunan 51 ortasından şimdilik 150'şer neferden 7650 nefer seçilecek ve bunlar «Eşkinci» adı ile muallim asker olarak yetişdirilecekdi. Bu konuda bir höccet tanzim edildi ve büyük ağadan, en küçük neferine kadar Yeniçerilere imza etdirildi, hattâ bâzı zâbitler, «Kanımızla mühürleriz» diyerek isimlerini yazdılar, «sâir ocaklı şevk ile birbirlerinin ensesine basarak mühürlediler..» ve hemen eşkincilerin seçilip yazılmasına başlandı.

Evvelâ Şeyhülislâm konağında, sonra Ağakapusunda Yeniçeri'yi tâlim etdireceklerine söz verenlerden, yemin edenlerden Yeniçeri Kethüdâsı Mustafa Ağa, Canbaz Kürd Yusuf, Habib Odabaşı ve daha sekiz on zorba «tâlim» sözünün çıkdığı ilk günden beri Büyük Kapalı Çarşıda Kerpiç Hanında bir odada gizli bir cemiyet kurmuşlar ve yeni bir Yeniçeri ihtilâlini hazırlamaya başlamışlardı. Cevdet Paşa «Yeniçerilik cüzzam illeti gibi avâmın iliklerine işlemişdi» diyor, Yeniçerilik cüzzam değil, bir kanser illeti olmuşdu. Kanlı bir ameliyat ile kazınıp atılacakdı.

Hicrî 1241 yılı Zilkaade ayının altıncı (12 Haziran ve Milâdî 1826) Pazartesi günü ilk büyük meclisde bulunanlar tantanalı bir alayla Aksaray'daki büyük Yeniçeri kışlasına giderek elli bir ortadan üçer beşer nefer meydana çıkarılıp Eşkinci seçilen Yeniçerilere temsilî bir merâsimle yeni elbiseleri giydirildi ve yeni silâhları verildi: duâlar okundu ve Yeniçerilerin istekleri ile tâlime başladıklarını göstermek üzere fetvâ emîni efendi besmele ile eline bir tüfenk alarak Yeniçeri Ağasına verdi, Yeniçeri Ağası da tüfengi alıp öpdü, ve silâh böylece katar ağaları arasında elden ele dolaşdı. Tek sıra hâlinde dizilmiş olan eşkinciler de hep birlikde üç adım atdılar ve ocakda tâlim başlamış oldu.

Kerpiç Hanında toplananlar askeri bu eşkinci merâsimi esnasında ayaklandırmaya karar vermişlerdi. Fakat içlerinden bazıları: «Kazanlar çıkmadan isyan, dûdimânı Bektâşiyanın kanununa aykırıdır!..» diyerek mâni oldular. Bir kısmı:

— Eşkinciler çoğalsın, eşkinci olan yoldaşlar gereği kadar top ve tüfenk alsın, sonra kıyâm ederiz!. demişlerdi.

Bazıları da:

— Eşkinciler pâdişahın, devletin iltifatlarına nâil olacaklardır, çoğalınca bizden büsbütün korkmayıp bizlere itaat etmezler, bilâkis ocağımıza düşman olurlar... demişdi.

Tâlimi kabûl etdiklerine dâir bir höccet imzalamış ve hattâ bazıları «kanımız ile mühürleriz!.» dedikleri halde hükûmetin Yeniçerilere emniyeti yokdu. Bâzı ocaklı ihtiyarlar: «Neferlerimizin beyni kalındır.. hemen tâlim için bir gâvur tâlimidir, biz kılıç ile keçe çalar ve şişhâne atıp desti nişanını vururuz demesinler!.» demişlerdi.

Topçu, kumbaracı, lâğımcı ve tersâne ocakları zâbitleri îkaz edilerek Yeniçerilere karşı dikkatli bulunmaları tenbih edilmiş, Karadeniz Boğazı Muhafızları Ağa Hüseyin Paşa ile İzzet Mehmed Paşa da 3000 kadar sekban la «Kulakları kirişde» duruyorlardı. (Bu sekbanları Alemdarın Sekbânı Cedîdi ile karışdırmamalıdır).

Son Yeniçeri ihtilâli 14/15 Haziran 1826 Çarşamba/Perşembe gecesi başladı, ve o Perşembe günü Yeniçeri Ocağının kanlı bir şehir muharebesi ile kökünden kaldırılması ile sona erdi; bu beş yüz senelik asker ocağının kaldırılmasına devlet resmen «Vak'ai Hayriye = Hayırlı Vak'a» adını verdi. (B.: Vak'ai Hayriye).

EŞKİNCİ SOKAĞI — 1934 Belediye Şehir Rehberine göre Boğaziçinin Rumeli yakasında Boyacıköyünün sokaklarından; bir başı Hekim Ata Caddesindedir, öbür başı kapalı, çıkmazdır, Boyacı Çeşmesi Sokağı ile dört yol ağzı yaparak kesişir (1934 B.Ş.R. pafta 22 /

Boyacıköy); yerine gidilip bu satırların yazıldığı sıradaki durumu tesbit edilemedi (mayıs 1968).

EŞRAF SOKAĞI — 1934 Belediye Şehir Rehberine göre Fâtih ilçesinin merkez nâhiyesinin Kırkçeşme Mahallesi sokaklarından; Mustafa Kemal Caddesi ile Ağırşak Sokağı arasında bir aralık sokakdır (1934 B.Ş.R. pafta 6/64). İstimlâk edilerek şehir haritasından silinmiş, yeri meydanlığa katılmışdır (aralık 1967).

Hakkı GÖKTÜRK

EŞREF (Koruk) — Geçen asır sonlarında yaşamış kayıkcı esnafından bir delikanlı olup Tophâne ketebesinden Üsküdarlı halk şâiri Âşık Râzinin evrâkı metrûkesi arasında yine büyük bir halk şâiri olan Nebil Kaptana tahsis edilmiş defterde şu satırlar yazılıdır: «Tophâne İskelesi kayıkcılarından olup Rizeli Hasan Çavuşun kayığında işler bir mühmel daltaban delikanlı idi, Hasan Çavuşun hemşehrisi idi, sonra Nebil Kaptanın gemisinde tayfa olmuşdur, Kaptan merhumun gaayetle makbulü idi, fakat bu Eşrefin aslaa gülmez yüzünden dâim şikâyet eder dururdu, emre itaatde zerre mikdârı kusuru yokdur, ama yüzünde bir tebessüm dahi görmem, elinden şarâbı kevser içsem zehir olur derdi, Eşrefe Koruk lakabını takmışdı, şu şikâyetnâme ve tarih de Kaptanındır :

Kayıkcı kopuğu pırpırı fetâ
Eşrefim güzeller içinde yektâ
Yalın ayaklarla çıkdı oturdu
Nebil Kaptanın gönlünde tahta

Velâkin gel gör ki cehli mürekkeb
Sohbeti ülfeti gılzet üzre hep
Altun tasa sirke koymuş şekerleb
Tarihim her yerde dâik okuna
«Koruk Eşref lakab olsun be ona.»

1313 (M. 1895 - 1896)

«Nebil Kaptanın yanında iki sene kadar kalmış, kurraası çıkarak Donanmada asker olmuşdur, terki tezkire edip Donanmada kaldı, Zırhlı Mes'udiyede çavuş oldu, ben Koruk Eşref'in güldüğünü görmedim ama Nebil Kaptanın cenâzesinde tabuta kapanıp ağladığını gördüm...»

EŞREF (Saraç) — Asrımız başlarında yaşamış bir delikanlı olub değerli halk şâiri Merdivenköylü Bitli Tevfik tarafından şu manzûme ile övülmüşdür :

Tabakai avamdan saraç şûhi dilbazı
Lâkin gel gör çapkının beyzâde nazı nazı

Gümüş topuk pâyinde kamerçinler rugandır
Akran emsal içinde gaayet süslü oğlandır

Tezgâhında işlerken pırpırıların mâhı
Dilberânı esnafın seyranda olur şâhı

Atup keçe külâhı kondurmuşdur dalfesi
Perçeminin cünbüşü hayran ider herkesi

Bağlar boyun bağını güvez ya narçiçeği
Kolalı gömlek ile olur bir kalem beyi

Cebde ipek mendili elde kiraz bastonu
Bıçkınımın eksiği altında yok paytonu

Beyoğluna çıkarak satar kurumla caka
Lüksemburgda bilârdo kafeşantanda polka

Alafıranga kesim kibarlık taslaması
Yakışır ki çapkına hoş görüyor ustası

Sırıtan tarafı çok dikkat ile bakarsan
Şehbazımda en büyük özür avâmî lisan

Gariblik alâmeti hep o çorab o gömlek
Aynı pantol kıravat aynı setreyle yelek

Bir nişanda ayakda tamam esnaf işidir
Kundura ardı basıp topuk nümâyişidir

Birinci Cihan Harbinde asker olmuş ve Galiçya Cebhesine gönderilmişdir; Bitli Tevfik Efendi o zaman şu manzûmeyi yazmışdır:

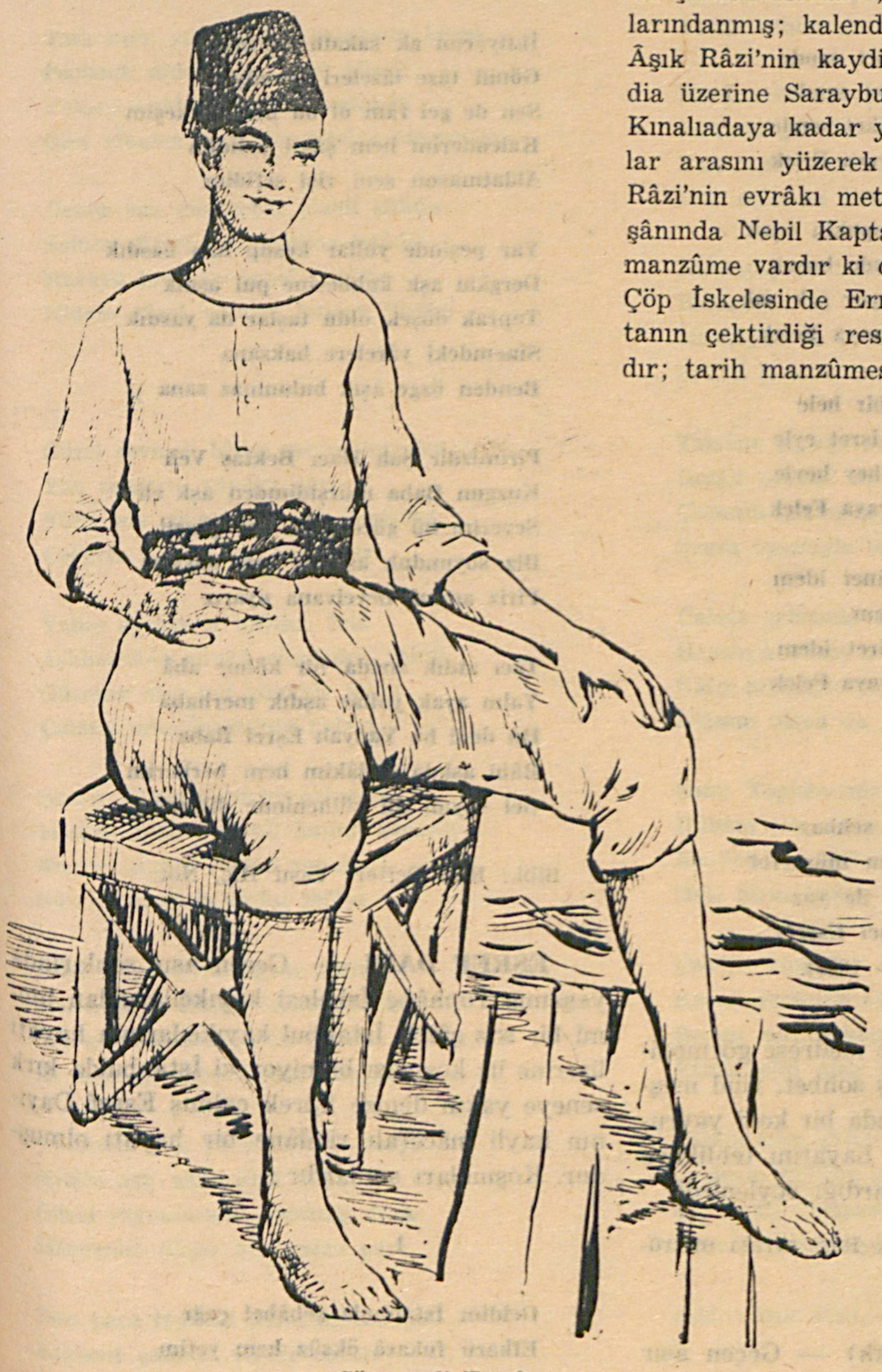
Galiçya Cebhesinden geldi hele mektubu
Arslan gibi bir asker olmuş saraç mahbubu

Çıkdı bir de tasviri mektubunun içinden
Gözlerimin yaşları boşandı sevincinden

Moskof ile dövüşüb şöyle pür şân ü şeref
Başçavuş olmuş benim enîsi ruhum Eşref

Sultan Mehmed Reşadla Fıransuva Jozefin
Nişanları göğsünde o kahraman askerin

Kapan heman secdei şükrâna sen ey Tevfik
Meleküssiyâneler olsun o şâha refik

Sürmeneli Eşref
(Resim: Sabiha Bozcalı)

Ey Habîbi Kibriyâ başdan aşağa nursun
Şehberinin sâyesi Eşrefimizi korusun

Aşkın ile yanarak Ra'bbim senden isterim
Sağ selâmet yurduna dönsün şanlı askerim

Vâsıf HİÇ

EŞREF (Sürmeneli) — 1885 ile 1890 arasında Galatanın Çöp İskelesi kayıkcılarından bir şehbaz delikanlı; devrinin yüzme şampiyonlarındanmış; kalender halk şâiri Üsküdarlı Âşık Râzi'nin kaydine göre, 5 altınlık bir iddia üzerine Sarayburnundan denize girmiş ve Kınalıadaya kadar yüzmüşdür ki şehir ile adalar arasını yüzerek ilk geçen kimsedir. Âşık Râzi'nin evrâkı metrûkesi arasında bu gencin şânında Nebil Kaptan tarafından yazılmış bir manzûme vardır ki onun kenarına da «Eşrefin Çöp İskelesinde Ermeni Hırant'a Nebil Kaptanın çektirdiği resmine tarihtir» kaydi vardır; tarih manzûmesi şudur:

«Kayıkcı Eşrefim gencin irisi»
Altun pullu şâhin esmer derisi
Yalın ayaklarla topuk vurdukda
Demir gülle gibi güm gümdür sesi
Bıçkınlık şânından kaşlar üstüne
Ne de hoş yıkar o şehbazım fesi
Fotoğrafını çekdirdim anın
Haşredek fahretsin Çöp İskelesi
Altmış beş yaşımla nakşoldu tarih

1237 + 65 = 1302
(M. 1884 - 1885)

Vâsıf HİÇ

EŞREF AĞA — İkinci Abdülhamid devrinin pek namlı tulumbacılarından; 1900 ile 1905 arasında 30 - 35 yaşlarında ve Üsküdar Karakollularının reisi idi; gencliğinde gaayetle yakışıklı olub yorgancı kalfası

imiş, o devirde bütün akran ve emsâli gibi tulumbacılığa heves etmiş ve o âlemde kısa zamanda şöhret sâhibi olmuşdur; aşağıdaki manzûme (şarkı) kalender şâirlerden Nebil Kaptanındır :

Var mı senin gibi eşbeh civelek
Hem güzellikle misâli melek
Karakolluların Eşrefisin sen
Bir getirmiş seni dünyaya Felek

Koşarlı ayaklar metânet sende
Levendâne reviş zerâfet sende
Aklü irfan sende, nezâket sende
Bir getirmiş seni dünyaya Felek

Hey be tulumbacım topuklu uşak
Dizlik keçe külâh belinde kuşak
Halkı cihan alkış tutuyor şak şak
Bir getirmiş seni dünyaya Felek

İstanbulu teşrif eyle bir hele
Gel Nebil kulunla gel işret eyle
Nâmını eflâke yazam hey heyle
Bir getirmiş seni dünyaya Felek

Seni ben Mevlâya emânet idem
Başıma tâcı saadet idem
Râhi müstakimde nezâret idem
Bir getirmiş seni dünyaya Felek

(Tarih)

Koşarlı ayakla çalımlı şehbaz
Bir tulumbaciyle oldum müşerref
Didiler tarihin cevher ile yaz
«Karakolluların baş tâcı Eşref»
1305 (M. 1887 - 1888).

Hiç evlenmemiş, mekteb medrese görmediği halde kalb gözü açık, hoş sohbet, rind meşreb bir adam idi. Bir yangında bir kedi yavrusunu kurtarmak için kendi hayatını tehlikeye attığı ve o hayvancığı kurtardığı söylenirdi.

Bibl.: Vâsıf Hiç, Not; Âşık Râzi evrâkı metrûkesinde Nebil Kaptan defteri.

EŞREF BABA (Yanyalı) — Geçen asır sonları ile asrımız başlarında yaşamış kalender bir bektâşi şâir; 1908-1910 arasında hayli yaşlı olup Tahtakalede bir bekâr odasında oturur seyyar berberlik yapardı, nefes kılıklı bir manzûmesi biliniyor :

Pirsin dedin yâri dilkeş isterim
Nevcivânım nevcivan eş isterim
Şöyle çapkın bıçkın serkeş isterim
Âşıkıma diyemem ammim atam
Pırpırıdan zeberdest bir dost tutam

İhtiyârım ak sakallı dervişim
Gönül tâze tâzeleri sevmişim
Sen de gel râm ol bu pîre serkeşim
Kalenderim hem şakii pelîdim
Aldatmasun seni rîşi sefîdim

Yar peşinde yollar kesüp han basdık
Dergâhı aşk kubbesine pul asdık
Toprak döşek oldu taşlar da yasdık
Sînemdeki yârelere baksana
Benden özge âşık bulunmaz sana

Pîrimizdir Şah Hacı Bektaş Veli
Kuzgun Baba mürşidimden aşk eli
Severim hû gördüğüm her güzeli
Biz soyunduk aşk ile hem soyarız
Pîriz ammâ nevcivana uyarız

Tâcı atdık sırtda bir köhne abâ
Yalın ayak yollar aşdık merhabâ
Hû dedi bu Yanyalı Eşref Baba
Râhi aşkda dellâkim hem berberim
Gel soyun dil külheninde dilberim

Bibl.: Râzi Defter; Vâsıf Hiç, Not.

EŞREF DAYI — Geçen asır sonlarında yaşamış Tophâne İskelesi kayıkcılarından ümmî bir saz şâiri; İstanbul kayıkcılarının hayatı üzerine üç koşması biliniyor ki İstanbulda kırk seneye yakın denize kürek çalmış Eşref Dayının hayli mâceralı rindâne bir hayatı olmuşdur. Koşmaları şunlardır :

1

Geldim İstanbula şebâbet çağı
Efkarü fukarâ öksüz hem yetim
Hemşerim Ahmed Ağa açdı kucağı
Kayıkcılık oldu rızık kısmetim

Genc idik güzeldik sevdik sevildik
Nice nigâr ile murâde erdik
Nice dilberâne yârimsin dedik
Ammâ pâ bürehne mühmel âfetim

Gelmedi bir yere hiç iki yakam
Yere geldi bahtın elinde arkam
Şebâbet hüsnü an boş gurur cakam
Bahti dûn iledir benim şirketim

Tam kırk yıl deryâya çalmışım kürek
Paslandı dîdeler dağlandı yürek
Yoksul âşıklıkla mihnet çekerek
Gün günden büküldü gönder kaametim

Bahar yaz güz geçdi şimdi şitâdır
Sanma Eşref eski zorbaz fetâdır
Havâyü hevesler gayri hatâdır
Nidem güzel sevmek huyum illetim

2

Güzel sevmek bizim meşrebimizden
Yalı uşağıyız kayıkcı dayı
Rûzü şeb çıkmayız kayık denizden
Çekeriz âguuşe bir mehlikayı

Yalun ayaklarla kayıkcı fetâ
Aşkbazlıkda ammâ cümleden yektâ
Güzeller otur!tuk gönülde tahta
Çalarız ummânı aşkda palayı

Şikârı görünce işmar çakarız
Heman yelken kürek kapub kaçarız
Anafor akıntı yoldan saparız
Süreriz kayıkda zevku safâyı

Rûyi deryâ emin ağyar dikizden
Gel hoşnud olalım birbirimizden
Ser gider bedenden sır çıkmaz bizden
At mersâyı aşka heman çapayı

Üstümüz gök yüzü altımız deryâ
Kitâbı aşk okur tûtii gûyâ
Güzel yağmasından rakîban duya
Hissemize düşer bir arslan payı

Don paça topukla nümâyiş tamam
Külhenî çalımla verilir selâm
Emre âmâdeyiz hâsılı kelâm
Yârine kul olur şu Eşref Dayı

3

Bahâriye Eyyub Balçık Zalpaşa
Defterdar Yâvedûd hem Ayvansaray
Çakarız işmarı bir samurkaşa
Alırız efendim haddimizce pay

Balatdan Fenerden sonra Cibâli
Unkapanının mûlûmdur hâli
Anların da meşhur elhak güzeli
Vechi dilberinde ebruvânı yay

Kerestecilerden geldik Yemişe
Anlarda güzeller kânı hemîşe
Bak topuk vuran şu dayı revişe
Her adımına nakdi cânı say

Karaağaç ile Sütlüce meşhur
Halıcıoğlu da nûri alâ nur
Hasköyde de pek çok güzel bulunur
Ammâ Kasımpaşa amanin vay vay

Tersâne çıplağı esnaf dilberi
Gazâli pelengi deryâ hizberi
Çıkarub âdemi başdan her biri
Sonra uşşakıyle iderler alay

Galata şehrinde tersâzâdeler
Hepsinin elinde gülgûn bâdeler
Kâfir nigâhiyle yürekler deler
İflâssın olsan da ger Hâtemi Tay

Şanlı Tophânemiz bize iskele
Hûbânı çok amma düşmüşdür dile
Rastlanmaz onlarda dikensiz güle
Hele birin kapup çekelim halay

Çekdik kürekleri be aşkı hûban
Kavak yellerine açdık bâdiban
Bıçkın serkeş kopuk hem bey ile ban
Yârim oldi nice hurşid ile ay

Eşrâfa kâm aldın kahbe felekden
Geçirdin hûbânı şehri elekden
Aç gözün doymadı vuslat dilekden
Nene yetmez dayı senin bûsi pây

Bibl.: Âşık Râzi, Evrâkı metrûke, defter.

EŞREF EFENDİ (Gülcâmili Abdullah) — Mühendishânei Berrîi Hümâyûnun en eski

mezunlarından kıymetli bir kartograf zâbit; aynı okulda muallimlik yapmış Hacı Ahmed Emin Efendinin oğludur; 1838 de Belgrad civârı ile istihkâmlarının haritalarını resmetmeye memur edilmiş; 1844 de Bosna sınırı baş mühendisliğinde bulunmuş, 1853 de Kırım Harbine iştirâk etmiş, binbaşı rütbesinde iken 1859 da Tırhala'da ölmüşdür.

Eşref Efendinin 24 paftadan mürekkeb Belgrad haritası son zamanlara kadar Mühendishâne kütübhânesinin müze kısmında saklanmış, haritacılığın pek çok emek ile yapılmış en güzel eserlerinden biri olarak gösterilirdi.

Bibl.: M. Esad, Mir'ât-ı Mühendishâne

EŞREF EFENDİ (Mehmed) — Geçen asrın ikinci yarısında ve asrımız başında yaşamış ve kuvvetli, pervâsız hicivleri ile zamanında çok geniş şöhret sâhibi olmuş bir şâir; aşağıdaki hal tercemesini İbrâhim Alâeddin Gövsa'nın «Türk Meşhurları» isimli eserinden alıyoruz: «1847 de Kırkağaç kazâsının Gelembe (Yayaköy) köyünde doğdu, Usuloğlu Hâfız Mustafa adında bir zâtin oğludur; muntazam tahsil görmedi, medreseyi ilk kademelerinde terketti, biraz arabca, farsca okudu; avam tabakasına mensubdu, yirmibeş yaşına kadar zeybek kıyafetinde gezdi; sonra kâtib olarak kıyâfetini değiştirdi, mal müdürlüklerinde çalışdı, 1878 de İstanbula gelerek imtihanla Fatsa kaymakamlığına tâyin edildi; Çapakçur, Hizan, Ünye, Tirebolu, Karaağaç, Kula, Kırkağaç, Gördes kaymakamlıklarında bulundu. İkinci Abdülhamid devri aleyhinde yazılarından dolayı İstanbulda iki sene habsedildi, 1901 de İzmire gönderildi, oradan Mısıra kaçdı, bir ara Avrupada bulundu; 1908 de meşrûtiyetin ilânı üzerine İstanbula geldi, «Eşref» adında bir mizah gazetesi çıkardı, devam ettiremedi; Adana vâli muavinliğine tâyin edildi, az sonra memuriyeti lâğvedilerek açıkda kaldı. Aslında varlıklı bir âileden değildi, yıllarca gurbetde kalmış, perişan, sıhhati bozukdu, içki ibtilâsı vardı, doğduğu kasaba olan Kırkağaç'a çekildi ve 1911 de orada öldü. Doğru özlü, doğru sözlü, kimsenin hakkını yemez, fakat cimriliği ile de meşhurdu. Hiciv yolunda edebiyatımızın en yüksek sîmâlarındandır; hususiyeti, hicivlerini şahsî garazla değil, memleket ahvâlinden duyduğu teessürle yazmış olmasıdır. Hicviyelerinin içinde çirkin kelimeler, açık benzetişler vardır, fakat hiç bir bayağı ve iğrenç değildir..».

Mehmed Eşref Efendi
(Resim: Kemal Zeren)

Eserleri: «Tercemâni Millet - yahud - Kasîde-i Hürriyet», «Gibidir redifli resmî dâire ve memurları hicveden kasîdesi», «Ârif Paşa kasîdesi», «Şitâiye» kasîdesi, «Teresiye» kasîdesi, «Şah - Pâdişah» kasîdesi; kıt'alar, gazeller, beyitler.

Bizce Eşref'in en kuvvetli hicviyeleri «çirkin kelimeler», tenâsül uzuvları isimleri, ve «açık benzetişler» kullanılmış yazılarıdır; fakat o hicviyeler İ.A. Gövsa'nın verdiği hükmün tamâmen aksi, bayağı ve iğrencdir; İranda ve Türkiye'de hükümdarlar tarafından millî meclislerin dağıtılıp kapatılması üzerine yazılmış şu beyitde olduğu gibi bayağı ve iğrenc olmayanları pek azdır:

Bir kolundan Şâh tuttu, bir kolundan pâdişâh
.... ler cebren .... den Mâderi Hürriyeti

Aynı kabilden şu kıt'asını da Kırkağaç kaymakamı iken bir adamın tapuya havâle ettiği dilekçesi altına yazmışdı:

Herkesin kârhânei âlemde bir gavgaası var
Kırkağaçlı Ahmedin de bir kenef dâvası var
Tam mayıs'da vaz'ı icrâ et bokun ilâmına
Çünki bok dâvasıdır anhâsı var minhâsı var

Kendisi istemediği halde emekliye sevkedildiğinde söylediği beyit:

Önde gencler, maslahatlar (!) hep temiz ellerdedir
Biz tekaüdlükle pîr olduk çekildik arkaya

Meşhur bir gazelinden:

Erganûn dinlemem bir rindi fevkalâdeyim
Dâimâ kaanunu berbâd etmeye âmâdeyim

Müstakillen bir hükümdârım kanaat mülkine
Kaydi ikbâlü saadetden fakat âzâdeyim

Hür değildir kimseler hürriyetim mâlûm iken
Bak belâya Eşrefâ ben de esîri bâdeyim

Bir kızı ve bir oğlu olmuşdur; kızının ölümü acısını tattı; oğlu Mustafa Şâtim babasının yolundan giderek hicivler yazmışdır, şu kıt'a oğlunundur:

Hicvin ıslah eylemez hâinleri
Çünki artık ihtiyar oldun peder
Râhat et, meydânı gavgaadan çekil
Bâdemâ alçaklara oğlun yeter

Eşref oğlunu da hicvetmişdir:

Ben ölünce demeli ahbâbım
Behresi sövmek için eksikdi
Sığdı şâirliğe Eşref, gitti
Üstüne oğlu gelip tüy dikdi

Fakat babadır, oğlunun hiciv yolunu tutmasını istememişdir, kendi çekdiği derdü mihnet, perişanlık dilinin belâsı olduğunu bilmişdir:

Gitgide kesbeylesin mahsûli tab'ın intizâm
Olsun eş'arın dahî kuvvetli îmânın gibi
İsterim Allâh'dan oğlum hulûsi kalb ile
Sen perîşan olma eş'ârı perîşânın gibi

Bibl.: İ. A. Gövsa, Türk Meşhurları; F. Ugun, Şâir Eşref

EŞREF EFENDİ SOKAĞI — Beyoğlu ilçesinin Şişli Nâhiyesinin Bozkurt Mahallesi ile aynı ilçenin Taksim Nâhiyesinin Eskişehir Mahallesinin müşterek sokaklarından; Eskişehir Mahallesinde Peşkirağası ve Lâlezar sokakları ile Bozkurt Mahallesinde Ergenekon Caddesi arasında uzanır uzun bir yoldur; Seymen Sokağı ile dört yol ağzı yaparak kesişir; Aktaş Sokağı, Kınalı keklik Sokağı, Feriköy Baruthâne Caddesi, Pangaltı Deresi Sokağı, Poyraz Sokağı ile kavuşakları vardır (1934 Belediye Ş.R. Pafta 18/152 ve 19/153).

Ergenekon Caddesi tarafından gelindiğine göre bir araba geçecek genişlikde, paket taşı döşeli, meyilli olarak başlar; arada düzleşerek bayır aşağı iner ve tuğla basamaklı merdivenli yol olarak sona erer. Ahşab ve kâgir evler ve apartmanlar arasından geçer; 7 bakkal, 1 buzdolabı tâmircisi, 1 kuru sistem esvab temizleyicisi, 1 kadın berberi, 1 kasab, 1 berber, 2 balıkcı, 1 tavukcu, 1 manav, 1 kâğıtcı, 1 inşaat malzemesi satıcısı, 1 kundura levâzımatı satıcısı, 1 elektrik - bobinaj atölyesi, 1 özel dispanser (Osmanbey Dispanseri, T. Mescid Seylan). vardır, kapu numaraları 1 - 255 ve 2 - 242 dir (Mayıs 1967).

Hakkı GÖKTÜRK

EŞREF NEŞ'ET BEY ÇEŞMESİ — «Eyyubda Bahariye yolunda Şahsultan Camii ve Ebûbekirağa Çeşmesinin ilerisinde mezarlık önündedir. Kitâbesi yeni Türk harfleri ile yazılmışdır:

Eşrefin Çeşmesi

Doktor Neşet Osman Beyin mahdumu merhum Eczâcı Eşref Neşet Beyin rûhu için hayrat olarak refikası Nilüfer Hanım tarafından ihyâ edilmişdir. 17 temmuz 1932.

«Kitâbe, düz bir ayna taşına konmuş basit musluğunun üstüne gelen yerde sekiz satır üzerine yazılmışdır» (İbrahim Hilmi Tanışık, İstanbul Çeşmeleri, I; 1943).

EŞREFOĞLU SOKAĞI — 1934 Belediye Şehir Rehberine göre Kadıköyünde Yeldeğirmeni semtinde Recâizade Sokağı ile İzzettin Sokağı arasında bir aralık sokakdır (1934 Ş. R. Pafta 29/Yeldeğirmeni).

EŞREF PAŞA (Mustafa) — «Ondokuzuncu asrın sonlarında elçilik ve vâliliklerde bu-

lunmuş ve şâir olarak da tanınmış bir Osmanlı müşiri (mareşali); Bursalı Ahmed Sıdkı Efendinin oğludur, 1819 da Bursada doğdu, biraz medresede okudukdan sonra Harbiye Mektebine girdi, mülâzim rütbesi ile mezun oldu, 1853 de binbaşı rütbesi ile Serdârıekrem Ömer Paşanın yâverliğinde bulundu, ferik (tümgeneral) iken 1871 de Tahran elçisi oldu, 1876 da müşir ve selânik valisi oldu; Rus harbinde Tuna ciheti kumandanlığına tâyin edildi, fakat dört ay sonra azledilerek mağlûbiyetden kabahatli görülenler arasında Limni Adasına sürüldü, bir müddet sonra affedilerek İkinci Sultan Abdülhamidin selâmlık resmi (cuma namazları merâsimi) nin idâresine memur edildi; 1894 de İstanbul'da öldü. Şiirleri divan hâlinde 1861 de basılmışdır; nazım tekniği kuvvetlidir, fakat şiirleri bir incelik, seçkinlik taşımaz. Nâmık Kemal'e «Nâmık» mahlâsını bu zât vermişdir.» (İ. Alâeddin Gövsa, Türk Meşhurları).

EŞREF RÜŞEN BEY — «Gülhânede uzun zaman ders okutmuş, eserler bırakmış hekimlerimizden, edib ve diplomat Rûşen Eşref Ünaydın'ın babası (B.: Ünaydın, Rûşen Eşref); 1865 de Bosnada doğdu, altı yaşında iken İstanbula geldi, 1893 de Askerî Tıbbiyeyi hekim yüzbaşı olarak bitirdi, Berline gönderilerek cild

Eşref Rûşen Bey
(Resim: Kemal Zeren)

hastalıkları ve zührevî hastalıklar ihtisası yapdı; Gülhânede Dr. Viding Paşanın muavinliğinde bulundu, sonra muallim oldu; Balkan Harbinde ve Birinci Cihan Harbinde askerî hastahâneler başhekimliğinde bulundu, 1919 Haydarpaşa Askerî Hastahânesi deri ve frengi hastalıkları mütehassısı iken vefât etti; «Frenginin Tecelliyâtı Hârikası» isimli bir eseri basılmışdır» (İ. Alâeddin Gövsa, Türk Meşhurları).

EŞREF SAAT — Yümünlü, uğurlu an, saat, gün, zaman için kullanılmış bir deyimdir. Yıldızların, burcların, seyyârelerin, ayın ve güneşin mevki ve hareketlerinden insanların hayatı üzerine bâzı hükümler çıkarıldığı, «İlmi Nücum»un, «Yıldızlar İlmi»nin rağbetde olduğu devirlerde «Eşref Saat»e inananlar pek çokdu; o devirlerde bu hükümler, ilmi nücum ile uğraşan, bu ilimde mütehassıs bilinen «müneccim»ler tarafından çıkarılır, verilir idi; uyanık istibdad, Tanzimat devrine kadar Osmanlı İmparatorluğunda Müneccimbaşılık adı ile büyük bir devlet memuriyeti vardı; «Eşref Saat» bilhassa bir işe başlar iken aranır, devlet işlerinde Eşref Saati de müneccim başılar tesbit ederdi.

Kız oğul nişanlanırken, nikâh kıyılır iken; yola çıkılır iken; Ordu ve Donanma seferlere çıkarken; bir ziyafet verileceği zaman, bir binânın temeli atılır iken, bir kişinin sorumluluğu ağır büyük bir memuriyete tâyininde ve işe başlamasında, yeni bir pâdişahın resmen tahta oturma merasiminde ve daha bunlara benzer türlü hususlarda mutlaka «Eşref Saat» aranırdı. Yine müneccimler tarafından tesbit edilen ve Eşref Saatin tamamen aksi olan «nühus», «uğursuzluk», «şeâmet» anları, saatleri de vardı, ondan da dikkat ve dehşetle çekinilirdi.

Saat imalcileri yapdıkları saatleri, ilk defa olarak bir müneccime tesbit ettirdikleri Eşref Saatde işletirlerdi; en önemli ve zengin tarih kaynaklarımızdan Peçevili İbrahim Efendi tarihinde Kapuağası Gazanfer Ağa için yapılmış kıymetli bir saat üzerine dehşet verici bir fıkra vardır (B.: Cellâd Mezadı, cild 6, sayfa 3428; Gazanfer Ağa).

EŞREF SAAT SOKAĞI — Üsküdarda Şemsipaşa semti sokaklarından; Doğancılar

Caddesi ile Şemsipaşa Caddesi arasında uzanır; Şemsipaşa Caddesi ile birleşdiği noktada Parlak Bakıcı Sokağı ile de kavuşağı vardır; Tekbirhâne, Velioğlu ve Çeşmei Cedid sokakları ile de kavuşakları vardır (1934 Belediye Şehir Rehberi Pafta 27/ Şemsipaşa) Şemsipaşa Caddesi tarafından gelindiğine göre bir araba geçecek genişlikde, kabataş döşeli, yokuş bir yol olarak başlar, sağ kolda Rum Mehmed Paşa Camiinin mihrab duvarı ile paşanın türbesi görülür, sola bir dirsek yaparak düzleşir. 1 - 3 katlı ahşab ve beton evler arasından geçer ve yine sola doğru geniş bir kavis çizer .Kapu numaraları 1 - 31 ve 2 - 20 dir.

Şemsipaşa Caddesi ile olan kavuşağı başında XIII. yüzyıl yapısı bir çeşme vardır (İsmailağa Çeşmesi; H. 1114, M. 1702). Çeşmei cedid Sokağı ile olan kavuşağında da Üçüncü Sultan Ahmedin kızlarından Ümmügülsüm Sultının çeşmesi bulunmaktadır (Şubat 1967).

Hakkı GÖKTÜRK

ET — «Türkce isim; insanda ve hayvanda vücudu teşkil eden yumuşak ve kanlı madde; bâzı meyvalarda çekirdekleri örten ve yenilen yer» (Türk lügatı).

İstanbul ağzında bu kelime ile deyimler ve darbı meseller vardır:

Ahmak, gabî anlamında «Et Kafa», «Et Kafalı»; semiz, tonbul anlamında «Etine Dolgun»; semizlemek, şişmanlamak anlamında «Et Tutmak»; bilhassa genclerde etden yana gaayet düzgün, âhenkli, karârında topluluk, dolgunluk anlamında «Balık Eti, Balık etinde; Geyik Eti, Geyik Etinde»; darbı mesellerden, yakın dostlar veya akrabâlar arasındaki çekişmelere yabancıların bir tarafı tutarak girmelerinin doğru olmayacağı hakkında: «Etle tırnak arasına girilmez»; Mürebbiye, muallime çocuk velîsi tarafından verilen geniş yetki anlamında meşhur darbımesel: «Eti senin, kemiği benim..», bu söz «hiç acıma, dilediğini yap» yerinde daha geniş anlamda da kullanılır; münakaşalara, mücâdelelerle, siyâsete karışmamak, kendi hâlinde olmak anlamında: «Etliye, sütlüye karışmamak».

ET — Ekmekden sonra gıdâ maddelerinin başında gelen Et, büyük şehir İstanbulun günlük hayatında asırlar boyunca çok önemli bir yer almışdır. Uyanık Mutlakiyet dediğimiz Tanzimat devrine kadar İstanbula et teminini hükûmet üzerine almış, İstanbula koyun ve sığır getirilmesi, celebler ve kasablar için nizamnâmeler yapılmışdı. İstanbulun eski iâşe usûlü gaayet geniş bir konudur. Teferruatı ile mütalâası bu ansiklopedinin konusu dışında kalır. Şu kadar kaydedelim ki celeblik, İstanbula kemiklik koyun ve sığır getirme işi büyük sermâyeye muhtac idi, onun içindir ki zenginler hükûmet emri ile celeb kaydedilirdi, ve celebler sâir vergilerden af edilirlerdi. Bazan da, iş ehli olduğu bilinen fakat sermâyesi olmayan kimseleri, müslim ve gayri müslim zenginlerden «celeb sermâyesi» olarak para toplanırdı. İstanbula gelen sürülerden evvelâ sarayın, sonra askerî birliklerin, sonra imâretlerin ihtiyacı sağlanır, geri kalan hayvanlar da, günlük kesim tesbit edilmiş, halk ihtiyacı için kesilirdi. Bugünkü yazı dilimize çevirerek üç ferman sûreti alıyoruz:

«Rumeli kadılarına hüküm ki:

«İstanbulda et sıkıntısı vardır. Kazânızda olan celeblerin koyunları ne miktdardır ve İstanbula ne kadarını göndereceklerini bilmemiz lâzımdır. Her biriniz bu işle bizzat meşgul olunuz, koyunları İstanbula zamanında ve noksansız göndertiniz. Muharrem sonu 967 (M. ekim 1559)».

«Diyarbekir Vâlisine ferman,

«İstanbulda et husususunda ziyâde sıkıntı vardır. Geçen sene olduğu gibi türkmen aşîretlerinden koyun çıkartıp İstanbula göndere-sin. Şevval 967 (M. temmuz 1560)»

«İstanbuldan Eflâk ve Boğdana kadar yol üzerindeki bütün kadılara hüküm,

«Eflâk ve Boğdandan gönüllü celeblerin getirdikleri sürülere yollarda kimse müdâhale etmeyecekdir, muhafızları için gönüllü celeblerin yanına yarar adamlar koyacaksınız. Zira, İstanbula götürülen sürülere aslaa müdahale edilemeyeceği hakkındaki hükümlerin devletce celeb yazılmış kimselerin sürüleri içindir diyerek gönüllü celeblerin sürülerine yollarda müdahale edenler çıkabilir. Zilkaade 967 (M. ağustos 1560)».

ET, YENİÇERİ KIŞLALARININ GÜNLÜK ETİ — Yeniçeri kışlaları hayatının bir cümbüşlü curcunalı sahnesi de her sabah kış-

la önündeki meydanda ortalara et dağıtılması idi, meydan da bu münasebetle «Et Meydanı» adını almıştı.

Ocağa sığır eti verilirdi; sığırlar Yedikule dışındaki salhanede kesilirdi, etler beygirlere yüklenerek her sabah bu işe memur karakollukcular tarafından, tırıs sürülen hayvanlara ayak uydurularak koşa koşa getirilirdi. Karakollukcuların başında bulunan usta = aşçıya da «Seğirdim Ustası» denilirdi ki, kafilenin başında koşar ve koşarken de: — Savulun.. bre savulun!. diye bağırırdı. Ocağın etlerini getiren kaafilenin önünden geçmek, ocağın kısmetini kesme, uğursuzluk bilinirdi, Yedikule ile Aksaray arasındaki yolda halktan bu gafleti gösteren kimse kıyasıya, öldüresiye dövülürdü.

Tarihimize geçmiş facialardandır; anlatan; Yeniçeri Ocağının kaldırılması üzerine «Üssü Zafer» adında bir tarihçe kaleme almış olan Vak'anüvis Sahhaflarşeyhizâde Esad Efendidir:

Bir sabah Yeniçeriler et getirirken Kocamustafapaşa semtinde Çınar Mescidinin ihtiyar imamı dalgınlıkla kaafilenin önünden geçmiş, Seğirdim ustası hemen:

— Bre herif, ocağın uğurunu kestin!.. diye gürliyerek imamı ayağının altına almış ve baş, göz, rast gele tekmelemeğe başlamış; zavallı ihtiyar:

— Müslüman yok mu!... diye feryada başlayınca, üç kişi koşmuş. Bunlar onsekizinci asrın namlı vezirlerinden Hekimoğlu Ali Paşanın torunu Sadullah Beyin imamı ile yine o beyin çuhadarları Hacı Salih ve Hekimoğlu Camiinin imamı efendiler imiş, Seğirdim Ustasına:

— Ağa bu adam ihtiyardır ve hem şu mescidin imamıdır, bilmezlik ile geçmiş, yeter artık vaz geç, dövme!. diye gazablı adamı tutacak olmuşlar, usta büsbütün kızmış, onlara da küfretmiş, berikilerin de insanlık gayreti galeyan edip:

— Dinsiz imansız bektaşiler, siz de, ocağınız da kara yere batın!. diye mukabelede bulunmuşlar. İş büyümüş, Ocağa hakaret şeklini almış. Seğirdim ustası, yanında karakollukcuları şahit, «Ocağımızın nâmusuna tecavüz edildi» diyerek kışladaki bütün ustaları ayaklandırmışlar, ve toplanarak Ağakapusuna gitmişler. Sefer zamanı ve yeniçeri ağası da ordu ile seferde bulunduğu için ağa vekili Sekbanbaşının huzuruna çıkmışlar, bu adamların idamını istemişler. Sekbanbaşı:

— Bunlar ulemadandır, ben el uzatamam deyince ağayı ölümle tehdit etmişler.

Üç mâsum adamın katli vebâlinden kurtulmak ve kendi başını da kurtarmak kaygusuna düşen Sekbanbaşı Babıâliye müracaat ederek kendisinin azlini rica etmiş. Bâbıâli de İstanbulda bir yeniçeri kıyamından korkmuş, iki imam ile bir çuhadar efendiyi Ağakapusu civarındaki Süleymaniye Tâbhânesine getirmişler, Yeniçerilerin gözleri önünde cellâda verip boğdurmuşlar, cesedleri de denize atılmış.

Esad Efendi bu vak'ayı yeniçerileri kötülemek ve bu suretle İkinci Sultan Mahmudun gözüne girmek için her akla gelen şeyin söylendiği bir devirde yazmıştı. Kendisi de gözü şeyhülisâlmlık makamında, ve muhayyilesi bu çeşit vak'aları rahat uydurabilecek kadar geniş adam olarak tanınmıştır. Üssü Zaferden, ve bu eserde yeniçeriler aleyhinde yazılmış diğer hayretler verici vak'alardan ileride bahsedeceğiz. Bir seğirdim ustası ile sekiz on nefer karakollukçunun sözü üzerine ulemadan üç kişinin idamı kolay inanılır şey değildir, kaldı ki, ocağın Sekbanbaşı idaresi altında bulunduğu seferî zamanda İstanbulda bir yeniçeri ihtilâli de asla düşünülemez. Sahhaflarşeyhizâdenin naklettiği bu müthiş vak'a hakikaten olmuş ise, üç mâsum adamın can vebâli sekiz - on nefer yeniçeri haytasının boynuna değil, haytalar karşısında âciz ve zelil kalmış Bâbıâlideki devletlilerin boynuna geçer.

Yedikule salhanesinden getirilen et yeniçerilere Et Meydanındaki kasap dükkânlarından satılırdı. Bu dükkânlardaki kasapların hepsi, ustası çırağı hıristiyandı. Yeniçerilerle uğraşmak cefalı iş olduğu için bu dört dükkân gediği gayri müslimlere verilmiş olacaktır. Fâtih Sultan Mehmed devrinden Ocağın kaldırıldığı tarihe kadar sığır eti yeniçerilere, asla değişmez an'anevî narh olarak, okkası 3 akçeden satılır idi. Her ortanın istihkakı kaç okka ise tesbit edilmişti, fazlası alınamazdı, et parası da orta sandığından verilirdi. Et fiatları zamanla yüksele durdukça aradaki fark devlet hazinesinden ödenir, kapatılırdı.

Her sabah kışlanın ihtiyacı mikdarı sığır eti yukarıda anlattığımız merasimle et mey-

danı kasaplarına getirilirken kesilmiş bir de semiz koyun gelirdi.

Meydana et geldi mi içeriye haber verilir, her orta o gün et alacak neferlerini seçer, bu neferler kışla kapusunun önünde bir sıra halinde dizilir, kasablardan biri semiz koyunu kucağına alarak meydanın öbür ucundaki kasap dükkânlarının önünde durur; Seğirdim ustası meydandaki gülbank taşının üstüne çıkar, meşhur yeniçeri gülbankini söyler, gülbank, orada hazır bulunan yeniçerilerin bir ağızdan «Huuuu!» âvâzesi ile sona erince Seğirdim ustası:

— Hazır olun ağalar.. et geldi! Bildik bilmedik demeyin!. diye bağırarak eliyle işaret verir, bir sıra halinde dizilmiş yeniçeriler kucağında koyunu tutan kasaba doğru koşmağa başlar, kim önce varıp koyuna el vurursa, o bütün koyun o gün cabadan o neferin ortasının mutbağına giderdi. Ortasının mutbağına cabadan bir âlâ koyun kazandıran koşucu nefer, atlet yeniçeri muhakkak ki, ortasının göz bebeği olurdu.

Bu şirin hâtıraları değerli bilgin Uzunçarşılının devlet arşivindeki azametli mesâisine borçluyuz.

ETEKLİK — «Belden aşağı giyilen ruba, fistan, tennûre» (Şemseddin Sâmi, Kaamûsu Türki). Belden aşağı bir yârım entâridir diyebiliriz. Bir kadın esvabıdır, ve etekliğin kadınlarımız tarafından yaygın şekilde giyilmeye başlaması, Tanzîmât Devrinden sonradır; ve alafrangalık yolunda yüksek tabakaya mensub âilelerin kadınları tarafından rağbet görmüştür.

Bir kadın giyim şeyi olan eteklik, tuvaleti belden yukarı giyilen bir bluz ile tamamlamışdır; ve Tanzîmâtdan zamanımıza kadar etekliğin türlü kesimleri olmuşdur. Bu kesimlerin en önemli husûsiyetleri de uzunluk ve kısalık modalarıdır, topuklara kadar inmiş, baldır hizâsına çıkmış, diz kapağına, hattâ diz kapağının da üstüne kadar kısalmışdır; kırmalıları olmuş, çan şekline benzeyenleri olmuşdur.

Tanzîmâtdan önce eteklik erkekler tarafından «tennûre» adı ile mevlevî dervişlerince semâ esnasında giyilmişdir (Bakınız: Tennûre). Yine o eski devirde köçek oğlanlar da, rakıslarına ayrı bir câzîbe, âhenk verdiği için eteklik giymişlerdir. XVII. Yüzyılın ünlü yazarı Evliyâ Çelebi İstanbulun oyuncu kollarının köçeklerinden bahsederken: «... her biri şîb ve zerbaf etekliklerini kuşanıp meydânı muhabbetde rakıs ve cevelân ettiklerinde gören üftâdeler hayran olur...» diyor.

Aşağıdaki beyit şâir Beliğ'indir :

Giyüb bir al eteklik hâleden meydâne azmetti
Semâda mevlevî âyinini tasvir eder mehtab

Şu beyitler de Nedîmin bir gazelindendir:

Dili raksâver ider sabr idemem mâ haseli
Yüreğim oynadı gördükde o çengi güzeli
Al eteklik olalı cûyi murâd üzre habab
Ber hevâ itti dili nağmei desten yeleli

ETEK ÖPMEK — Eski muâşeret âdâbımızda tâzim yerinde, el öpme derecesine yükselmemiş olanlar tarafından etek öpülürdü; M. Zeki Pakalın «Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri» isimli eserinde halk ağzı deyim olarak aldığı bu maddede: «Eskiden köle ve câriyelerle ictimâî mevkileri aşağı olanlar efendileri ile büyüklerin elbisesinin eteğini öperlerdi; mecaz yolu ile tabasbus mânâsına da gelir; aynı anlamda eteklemek de denilirdi» diyor.

Etek öpmek, merâsimde, bayram tebriklerinde devlet protokoluna girmiş ve kimlerin etek öpecekleri tesbit edilmişdi.

Büyüklerin huzuruna çıkıldıkda etek öpme o derece de sûiistimâl edilmişdi ki, etek öpmekle kalınmamış hicrî 1262 milâdî 1846 da etek öpmek devlet protokolundan çıkarıldı; vak'anüvis Lütfi Efendi şöylece kaydediyor : «... devlet memurlarına umumî tenbihler üzerine matbû varakalar dağıtıldı. Yaltaklanma ve koltuklama, dalkavukluk yolunda yer öpmek, minder saçaklarına ve eteklere taparcasına sarılıp yüz sürmek gibi mezmum, pis, çirkin hallerin terk edilmesi, devlet adamlarının ve büyük memurların meclis ve huzurlarına çıkan ziyaretcilerin ve iş sâhiblerinin yalnız bir temennâ ile iktifâ etmeleri tenbih edildi».

Etek öpme zamanımızda tamâmen terkedilmişdir.

Yahya Kemal, Lâle Devri tasviri yolunda

yazdığı bir gazelinde dilber bir kadının yerde sürünen eteğini merdivenlere öpdürüyor:

Merdivenler bûsişi nermin dâmâniyle mest
İndi bin işveyle bir kâşânei fağfûrdan

Geçen asır sonlarında yaşamış kalender halk şâiri Üsküdarlı Âşık Râzi de bu deyimi Tophânede seyyar berberlik yapan bir nevcivanın tasviri yolunda yazdığı şu manzûmesinde kullanmışdır :

Bir tâze civan sevdim Tophânenin dilberi
Pâ bürehne şehbazım pırpırılar serveri

Kalenderiz çul çaput atlas dîbâ dediğin
At yüzünden hicâbı gel çıplağım sen beri

Etek öper kul değil ayak öper âşıkız
Bûsi pâye izin ver şâhım ayak berberi

ETEM — (B. : Edhem).

ETENSEL (Vedad) — Seçkin gazetecilerden, bu satırların yazıldığı sırada (1966) Cumhuriyet Gazetesinin istihbarat şefi idi; 1921 de İstanbulda doğmuşdur, istihkâm kaymakamı Şükrü Bey ile Nadide Hanımın oğludur, babasını 1926 da beş yaşında iken kaybetmiş, anası tarafından yetiştirilmişdir. Üsküdar 20. İlk Okulunda, Haydarpaşa Lisesinde, Şişli Terakkî Lisesinde ve Ticaret Lisesinde okudu ve bu sonuncu liseden diploma aldı.

Vedat Etensel
(Resim: Sabiha Bozcalı)

Gazeteciliğe 1942 yılında «Kırmızı Beyaz» spor gazetesi ve günlük «Tasviri Efkâr» gazetesinde başladı; sırası ile Son Saat, Stad, Şut, Vatan, Yeni İstanbul ve Dünya gazetelerinde çalışan Vedad Etensel 1959 da Cumhuriyet Gazetesine istihbarat şefliği ile girdi.

Güler yüzlü, sohbeti tatlı, zekî, canlı, hareketli, mensub olduğu gazeteyi meslek şerefi ile temsil eden bir zattır. 1952 de Fazilet (Başer) hanım ile evlenmiş, 1957 de bir kız çocuğu dünyaya gelmiş, o tarihde İstanbul vâlisi ve belediye reisi bulunan Ord. Prof. Dr. Fahreddin Kerim Gökay bebeğe, kendi pek sevgili zevcesinin ismi olan Nilûfer adını koymuşdur.

Futbolu sever, ilk gençlik çağında Galatasaray Kulübünde genç takımında oynamışdır. İçkiyi tadar, kahve tiryakisidir; kızının doğumu tarihinden beri de posta pulları koleksiyoncusu olmuşdur. Okumayı ve seyahatı sever; Avrupanın hemen bütün memleketlerini gezmişdir.

Bu İstanbul Ansiklopedisinin yakın bir dostu idi; 13 Haziran 1968 de vefat etdi; ölümü Türk basını için büyük kayıbdır.

ETERYA ŞİFRESİ — Yunanistanın istiklâli yolunda kurulmuş ve çalışmış ve Mora ihtilâlini çıkarmış Eterya Rum İstiklâl Komitası mensubları rumca, türkce ve sâir yabancı dillerle yazılmış mektublarda bir şifre (düzme lûgat) kullanmışlardı. Faaliyet merkezlerinden biri de İstanbul, ve İstanbulda Fenerdeki Rum Ortadoks Patrikhânesi olmuşdu. Mora ihtilâlinin en faal ulakları da İstanbul ile Mora ve nefsi Yunan limanları, Ege Adaları, Rumanya ve Rusya arasında ve Türk bayrağı altında ve ticâret perdesi arkasında mekik dokuyan Rum kaptanları, gemicileri olmuşdu. Şübheli gemicilerde yakalanan mektublarda tuhaf ve garib bulunan kelimeler dikkati çekmiş ve nihâyet Eterya'nın şifresi çözülmüş, okunmuşdu. O şifrenin o devir türkçesi ile sûreti şudur :

Bigaraz (Garazsız): Pâdişah
Muhibbi İnsâniyet (İnsanlık Dostu): Rusya İmparatoru
Kaviyül Fikir (Fikri Kuvvetli): Avusturya İmparatoru
Tenperver (Rahatına Düşkün): Prusya Kıralı
Ziyâde meşgul: Sadırâzam
Kaynata: Yanya Vâlisi Tepedelenli Ali Paşa

Eski: İstanbul Rum Patriki
Biçâregân (Biçâreler): Petropolidler
Merhametli: Kont Kapudistriya
Müddeî (İddiâcı): Baştercüman
Kalemtıraş: Kâtib
Bîmenal (Fakir, Yoksul): Beyoğlu frenkleri
Kaptan Yani: Karaca Bey
Kaptan Dimitri: Morozi Bey
Bâdeharlar (Sarhoşlar): Fenerli Rumlar
Bizçi: Eflak Voyvodası
Kibar: Eflaklı Turza
Tâbi: Krepano
Şaşkın: Panayot Panu
Yıllıkcı: Konsoloslar
Terbiyeli: Cezâyir, Tunus ve Trablusgarblılar
Dünür: Müslüman Arnavudlar
Muannid (İnadcı): Yeniçeri
Demir: İngilizler
Perhizler: Bulgarlar
Magdur: Sırplar
Mütemevvil (Mallı, zengin): Ermeniler
Çoban: Ulahlar
Tatlı: İtalyanlar
Çok: Kefalonyalılar
Az: Zanteliler
Milleti Gaalibe (Gaalib Millet): Fransızlar
Bulutlar: Eterya Âzası
Çırak: Eteryanın ulakları, gizli elçileri
İntikam Alıcı: Mora İhtilâli reisleri
Sedâ: İhtilâlci çete zâbitleri
Talihli: Düşman
Rakam: Asker
Bahar: Dost
Kırımtartar: Barut
Mim: Kurşun
Balık: Kılıç
Ağaç: Tüfek
Yüzük: Mızırak
Tiyatro: Sahrâ
Kuvvet: Erzak
Müterennim: Top
Şâirler: İhtilâlci gemiciler, rum bahriye askeri
Sürü: Donanma
Damar: Büyük Harb Gemisi
Hayvan: Küçük Harb Gemisi
Deve: Tüccar Gemisi
Terâzi: Muhârebe
İstirahat: ölüm
Gece: Korku
Kanatlı: Tatar
Takayyüd (iş edinme): Firar
Oyuncu: Hırsız takımı
Çizme: Para
Çeyiz: İhtilâlciler için askeri iâne
Fatura: 1000 kuruş
Evlenmek: İttifak
Nikâh: Sulh
Nikâhsız evlenme: Habersiz idam, gizli idam
Siyahlık: Gizlenme
Mühür kaldırma: Sır ifşâ etmek
Yortu: Ay

1: Petersburg
2: Mora
5: Sulica Adası
6: Çamlıca Adası
20: Yanya
26: Rumeli
29: Bükreş
51: Kalas
62: İstanbul
109: Yani Farmaki
110: Manya Beyi Petro Mavromihali
112: Binbaşı Sava

Bu şifrenin rakamlar kısmından aydın olarak anlaşıldığına göre şifrenin ele geçirilemeyen, yahud açılamayan, çözülemeyen kısmı çok olmak gerekir.

Bibl.: Cevdet Paşa Tarihi

ETFÂL HASTAHÂNESİ — (B.: Hamidiye Hastahânesi).

ETFÂL HASTAHÂNESİ SOKAĞI — Şişlinin yollarından, Halaskârgazi Caddesi ile isimsiz bir sokak arasında uzanır; Samanyolu Sokağı ve Operatör Râif Sokağı ile dört yol ağzı yaparak kesişir (1934 Belediye Şehir Rehberi, pafta 18/160).

Halâskârgazi Caddesi tarafından gelindiğine göre iki araba geçecek genişlikde, paket taşı döşeli, iki yanı yaya kaldırımlıdır; 3-7 katlı beton evler ve apartımanlar arasından geçer, 2 eczâhâne, 1 kuyumcu ve 1 nalbur dükkânı vardır; sokağın bir dirsekle kırıldığı noktada sağda Hamidiye Etfal Hastahânesi bulunmaktadır.

Yukarda adı geçen rehberde dirsekden sonraki kısım da bu sokağın adı altında gösterilmişse de yerinde dirsekden sonraki parça başında «Bahçeler Sokağı» diye ayrıca bir sokak levhası bulunmaktadır. Bu yol üzerinde de Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı Ana ve Çocuk Sağlığı İstanbul Merkezi ile 19 Mayıs İlk Okulu bulunmaktadır, ve yine büyük beton apartımanlar sıralanır, ve Veteriner Hilmi Sokağına bağlanır ki 1934 B. Ş. Rehberinde bu sokağın adı da yazılmamışdır (Mayıs 1967).

Hakkı GÖKTÜRK

ETHİOPİA (ETYOPİYA) MEKTEB GEMİSİ — Habeşistan İmparatorluğu donanmasına mensub okul gemisi olup Habeşistan hizmetinde Fransız deniz binbaşısı J. Chatella'nın kumandasında 2 eylül 1965 tarihinde 27

subay, 37 subay adayı öğrenci, 36 astsubay ve 150 deniz eri ile İstanbul Limanına gelmişdir; İstanbula gelmiş ilk Habeş gemisidir.

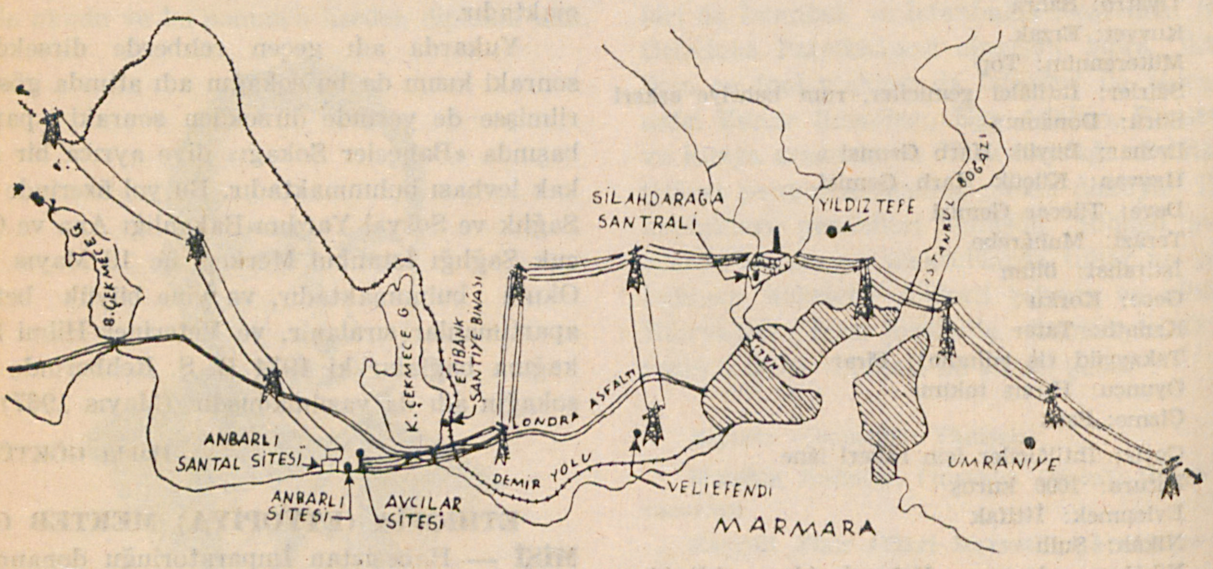
İstanbulda bir hafta kalan Ethiopia 2500 tonluk bir tekne olup 20 mil sür'atinde idi; üç topu vardır, baş topu 12,5 cm. çapında olup diğer iki topu bofors tipinde uçaklara karşı savunma topudur. Bu geminin İstanbulu ziyâreti münâsebeti ile gazeteler Habeşistan Donanması hakkında şu mâlûmatı vermişdir :

«Habeşistan Deniz Kuvvetleri Kumandanı İmparatorun oğlu Eskendar Desta'dır ve bütün donanma da hücumbotu büyüklüğünde 10 gemiden ibarettir. Habeşlilerin en büyük ideali, kısa zamanda yüksek rütbeli bir Habeş deniz subayının yetişerek bu gemi kumandanlığına geçmesidir. Habeş gemisinde beyaz Kumandan yanında 27 subay, 37 subay adayı, 36 astsubay, 150 de maaşlı bulunmaktadır. Habeş deniz subayları 2500 ilâ 3000 lira, astsubaylar 2000 ilâ 3000 lira arasında maaş almaktadırlar. Her Habeş erinin de 750 lira civarında maaşı vardır. Habeş savaş gemisinin subay ve erleri, İstanbul'a gelir gelmez, Habeş yemekleri hazırlanan lokanta olup olmadığını sormuşlardır. Gemi ile yaptıkları uzun yolculuk sırasında daha ziyade, konserve ve kendi ifadelerine göre «Avrupa usulü» yemek yemekten bıkan misafir denizciler, Habeş lokantası olmadığını doyunca üzülmüşlerdir. Denizcilerin anlattığına göre, kendi memleketlerinde av hayvanları ve soslu et yenmekte ve baharat kullanılmaktadır. Ekmekleri ise, büyük ince pideler şeklinde hazırlanmaktadır.»

(Hürriyet Gazetesi).

ETİBANK VE İSTANBUL VİLÂYETİNDEKİ TESİSLERİ — Otuzbeş yıla yakın bir zamandanberi mâden, enerji ve bankacılık sâhalarında memleketimize çok büyük hizmetlerde bulunan Etibank'ın İstanbul Vilâyetindeki tesislerini bu büyük şehir kütüğüne lâyık olduğu ölçüde kaydetmek isterdik. 1965 yılında bankanın Ankaradaki merkezinde vâki mürâcaatımız, İstanbul Ansiklopedisinin târihi önemini ve tamamen akademik hüviyet ve şahsiyetini idrâk edememiş bir yazı işleri müdürü veya bürosu tarafından idrâk edilememiş, mürâcaatımız cevabsız kalmışdır. Bu İstanbul Ansiklopedisini tedvin ederken vazîfemizi bunun gibi türlü güçlüklere rağmen yapmaya çalışmak şiârımız olduğu için aşağıdaki satırları, resim ve krokileri, elimize tesâdifen geçmiş olan «Etibank İstanbul Anbarlı Termik Santrali» isimli bir broşürden nakil ile yetiniyoruz.

İstanbulun enerji taleblerinin karşılanması — İstanbul enerji taleblerinin büyük bir kısmı Etibank tarafından tesis edilen 154 kv.luk enerji nakil hatları ve bu hatlarla birbirine bağlanan Umrâniye, Yıldıztepe ve Veliefendi'de bulunan trafo istasyonları ile karşılanmaktadır.

İstanbulda Etibank Tesislerine âid bir kroki

(Bankanın bir broşüründen)

Bu transformatör istasyonlarının karakteristikleri :

UMRÂNİYE

6 aded Monofaze 154/35/13,2 kv. luk 37,5/40/15 MVA.lık indirici trafo ve tesisleri ile,

Ayrıca hattaki gerilim yükselmesini önlemek amacı ile 1 aded de senkron kompassatör tesis edilmişdir.

YILDIZTEPE

Umrâniyeden 154 kv.luk çift devre olarak gelen enerji nakil hattına iki aded 154 kv.luk fiderle irtibatlandırılmış bulunan :

1 aded 154/35/13,2 kv.luk, 50/53,7/15 MVA.luk yük altında gerilim ayarı yapılabilir indirici trafo ve tesisleri ile,

Silâhdarağa ve İ.E.T.T. yi besleyen 35 kv.luk 4 aded fider mevcud bulunmaktadır.

YILDIZTEPE TEVSİİ

Yukarda belirtilen Yıldıztepede mevcud tesislere ilâve olarak:

1 aded mevcud trafonun aynı ve bununla paralel çalışacak 154.35/13,2 kv.luk 50/53,7/15 MVA.lık yük altında gerilim ayarı yapılabilir, indirici trafo ve tesisleri ile,

2 adedi İstanbul ihtiyacı için İ.E.T.T. ye 1 adedi ise Etibank Anbarlı Termik Santralı şantiyesine tahsis edilmek üzere 3 aded 35 kv.luk fider, biri Etibank Anbarlı Termik Santraline, diğeri Veliefendi Trafo Merkezine irtibatlandırılmak üzere 2 aded 154 kv.luk fider ilâvesi,

İndirici trafonun 34,5 kv.luk tarafından mevcud buraya paralel bağlayacak 35 kv.luk fider ilâvesi,

İşleri de Etibank tarafından munzal alarak ele alınmışdır.

VELİEFENDİ

Etibankça tesisine karar verilmiş bulunan Veliefendi Trafo Merkezinde:

2 aded 154/35/13,2 kv.luk 50/53, 75/15 MVA.lık 2 aded indirici trafo ve tesisleri ile,

Biri Etibank Anbarlı Termik Santralı ile diğeri Yıldıztepe Trafo Merkezi ile irtibatlandırılmak üzere 2 aded 154 kv.luk fider, İstanbul ihtiyacı için İ.E.T.T. ye tahsis edilmek üzere 2 aded 35 kv.luk fider, Etibankca tesis edilmektedir.

İstanbul Anbarlı Termik Santralı — Bu santralın kuruluş sebebleri :

Anbarlı Termik Santralı Kuzey - Batı Anadolu, İstanbul ve Trakya bölgesinin hızla artan elektrik enerjisi ihtiyacını karşılamak gayesiyle kurulmaktadır.

TESİSLER

Santral aşağıdaki esas ünitelerden müteşekkildir :

2 adet Buhar kazanı, beheri 363 t/saat kapasiteli, 2 adet Turbin - generatör, beheri 110000 Kv. kapasiteli, 2 adet Güç Transformatörü beheri 134000 KVA kapasiteli, 4 adet Fuel - oil depolama tankı beheri 10000 Ton kapasiteli.

Ayrıca yukarıdaki ana tesislerle ilgili yardımcı tesisler.

FİNANSMAN

Santralın bütün makine ve elektrik teçhizatı Amerikan Yardımı kredisinden temin edilecek ve 236.000.000,— TL. tutarında olacaktır.

Arâzi bedeli karşılığı, inşaatlar ve montajın Türk parası kısmı Etibank'ça öz kaynaklarımızdan temin edilecek ve takriben 150.000.000,— TL. olacaktır.

Böylece bu santralın maliyeti yekûn olarak 386.000.000,— TL. yı bulacaktır.

ENERJİ

Tesislerin ikmâli ile santral % 75 yükleme faktörü ile yılda 1.300.000.000 khw enerji üretebilecektir.

ETİLER MAHALLESİ — Beşiktaş İlçesinin Arnavudköyü Bucağına bağlı yeni kurulmuş bir mahalle; Nisbetiye Caddesi üzerinde kurulmuşdur, bu cadde Zincirlikuyudan başlayarak Rumelihisarında Amerikan Kolejine ve Rumeli Hisarının üst kısmına kadar uzanır. Ortakları Etibank mensubları olan «Etiler Yapı Kooperatifi» tarafından inşâ ettirilen 1 - 2 katlı 192 evli bir mahalledir. Sonra başka yapı koperatifleri de inşaat yapmışdır; bunlar

arasında: yıldız blok şeklinde «Basın Sitesi» adını taşıyan 10 katlı ve 90 dâireli 3 blok apartıman, yine yıldız blok şeklinde «Uçaksavar Sitesi» adını taşıyan 9 katlı ve 81 dâireli ve altında dükkânlar bulunan 3 blok apartıman; 5 - 6 katlı mecmuu 162 dâireli 15 apartıman; «Dilberzâde Sitesi» adını taşıyan 80 dâireli 4 apartıman; Garanti Bankası tarafından yaptırılan 5 katlı her biri 20 dâireli 2 apartıman; Toprak - Su Mühendisleri Kooperatifi tarafından yaptırılan 40 dâireli 1 blok apartıman; Shell Kooperatifi tarafından yaptırılan 5 katlı 26 dâireli 1 apartıman; Havagazı Yapı Kooperatifi tarafından yaptırılan 5 katlı mecmuu 52 dâireli 2 blok apartıman; Arzu Yapı Kooperatifi tarafından yaptırılan 5 katlı mecmuu 42 dâireli 2 blok apartıman; «Cihan Sitesi» adını taşıyan 30 dâireli apartıman.

Bu siteler dağınık bir halde olup, yine bu semtte inşaat yaptıran yeni kurulmuş kooperatifler vardır.

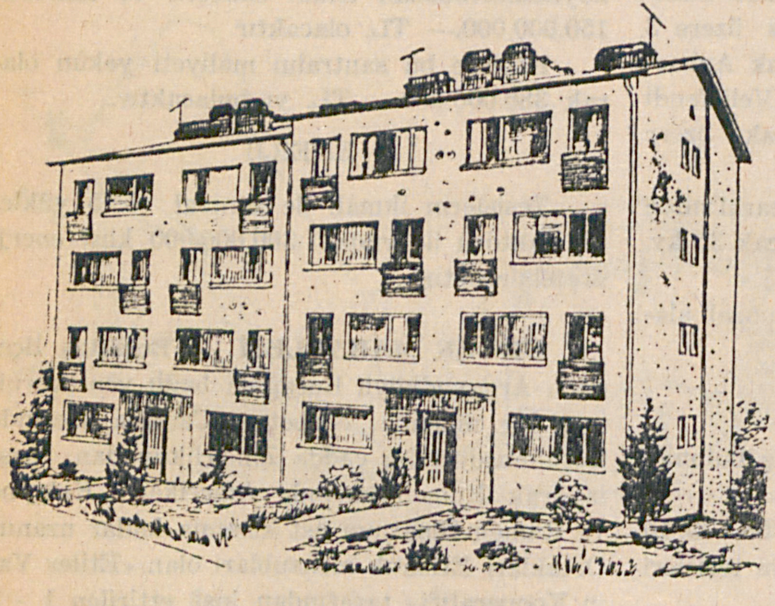
Ayrıca eski Nisbetiye Kasrının bulunduğu bir çam korusunda, şimdi Çamlık denilen mevkide 3 - 5 katlı ve lüks dâireli apartımanlar yaptırılmışdır. 3 - 7 katlı «İstanbul Üniversitesi Profesörler Sitesi» de inşâ hâlindedir.

Etiler Mahallesinin sokaklarının bâzılarının isimleri şunlardır: Nisbetiye Caddesi, Tepecik Yolu, Tanbûrî Ali Efendi Sokağı, Dilhayat Sokağı, Bahtiyarlar Sokağı, Yıldızçiçeği Sokağı, Âhular Sokağı, Seher yıldızı Sokağı, Etiler - Bebek Sokağı, Zümrüd Sokağı, Cevher Sokağı, Krom Sokağı, Gümüş Sokağı, Platin Sokağı, Garanti Sokağı, Zeytinoğlu Sokağı, Cami Sokağı, Mekteb Sokağı, Çamlık Sokağı, Bebek Yolu. Bu sokaklardan başka henüz isimlendirilmemiş sokaklar da vardır.

Etiler Mahallesinde 3 okul (ilk, orta ve lise Ata Koleji, Hasan Âli Yücel İlk Okulu, Hasan Âli Yücel Orta Okulu), 1 özel çocuk Yuvası, 1 P.T.T. şûbesi, 1 polis karakolu, 1 anbar (Emekli andığı Genel Müdürlüğüne âid), 1500 ev ve apartıman dâiresi, 1 ekmek fırını, 2 eczahâne vardır. Dükkân arasında da bakkal, kasap ve manavlar da vardır. Berberleri, kunduracıları, tuhâfiyecileri, nalbur, fotografcı yorgancı ile Etiler Mahallesinde bir çarşı vardır, fakat mahalle sâkinlerini Beyoğluna, hattâ Beşiktaşa gitmekten alakoyacak duruma henüz kavuşamamıştır. Mahallede bir de Cami Yaptırma Derneği kurulmuşdur. Sokakları beton-asfalt olarak tanzim edilmişdir. Bu mahalle İstanbulda iş icabı oturan yabancılardan bilhassa Alman, Hollandalı ve Amerikalıların rağbetini görmüşdür; her yıl yüzde 30 - yüzde 40 binâ ve nüfus artışı görülmektedir; 1965 sayımına göre nüfusu 3677 kişidir.

Etiler - Taksim, Etiler - Karaköy, Etiler - Aksaray, Uçaksavar - Taksim, Uçaksavar - Karaköy, Uçaksavar - Aksaray olmak üzere altı hat Belediye otobüsleri işler. Ayrıca dolmuşlar da vardır. Bu satırların yazıldığı sırada mahalle Muhtarlığında millî sporculardan Ayhan Altuğ buluyordu (temmuz 1967).

Hakkı GÖKTÜRK

Etilerde Banka Apartımanları

(Resim: Bir gazete ilânından)

ETİLER SOKAĞI — Etiler Mahallesi yollarından; Nisbetiye Caddesi ile Seher yıldızı Sokağı arasında bir dirsekli sokakdır; Âhular Sokağı ile dört yol ağzı yaparak kesişir; Alptekin Sokağı ile de kavuşağı vardır. Bir araba geçecek genişlikde beton - asfalt bir yoldur. Alptekin Sokağı kavuşağı ile Seheryıldızı Sokağı arası az meyilli yokuş aşağı inişdir. Bah-

çeli beton evler arasından geçer; kapu numaraları 1-5 ve 2-22 dir (temmuz 1967).

Hakkı GÖKTÜRK

ET MEYDANI — Aksarayda «Yeni Odalar» diye anıla gelmiş büyük yeniçeri kışlasının önündeki meydan; yeniçeri ortalarının (taburlarının) günlük et istihkakı her sabah bu meydanda dağıtıldığı için meydan bu adı almış idi; 1826 da Yeniçeri Asker Ocağı ve Yeniçeri kışlaları ile birlikde bu meydan da kaldırıldı (B.: Et, yeniçeri kışlalarının günlük eti; yeniçeri).

Bugün Et Meydanının manzarası kesin olarak tasvir edilemez, hattâ yerini kesin olarak tesbit etmek de mümkün değildir.

Yeniçeri ihtilâllerinde ayaklanma alâmeti olarak kışla mutfaklarındaki aş kazanları bu meydana çıkarılır, ve buna «Kazan kaldırma», «Yeniçerilerin kazan kaldırması» denilirdi (B.: Yeniçeri İhtilâlleri). 1934 Belediye Şehir Rehberinde görülen Ahmediye Caddesinin 1826 da vak'ai Hayriyeden sonra kısmen kışlanın kısmen de bu meydanın arsalarında açıldığı söylenir (B.: Ahmediye Caddesi, cild 1, sayfa 337)

Yeniçeri Ocağının et müteahhidleri gayri müslim, rum kasablar idi ki Et Meydanında kasab dükkânlar vardı; Yedikule dışındaki salhânelerden getirilen sığır eti yeniçeri ortalarına (taburlarına) bu dükkânlardan dağıtılırdı. XVII. asır ortasında yaşamış Evliyâ Çelebi İstanbul esnafından bahsederken Et Meydanı kasabları için şunları yazıyor: «Esnafı Kasâbanı Et Meydanı — Dükkân 20, neferat 80; bunlar mîrînin rum kasablarıdır. Gedikleri mahlûl oldukda (B.: Gedik) yeniçeri ağasının izni ile içlerinden diğerine ihsan olunur. Bunlar hergün Yeniçeri Ocağına 1000 okka koyun eti verirler; yetmiş seksen sishâne yükü semiz koyunları seher vakti Yedikule kanârâ (salhâne) larından getirirler. Esnaf alaylarında bu Et Meydanı kasabları azîm alay ile ve nice yerlerde sâirleri çöğür çalarak pür silâh geçerler..».

Et Meydanının mumcu dükkânları da meşhur idi; Evliyâ Çelebi onlar için de şu satırları yazıyor: «Esnâfı Mumciyânı Et Meydanı — Kârhâne 75, bu kârhâneler Yeniçeri Ocağına mahsusdur, her vakit yeniçerilere üç mumu 1 akçeye verirler, zararlarını defterdar paşadan alırlar; Sultan Süleyman kanunudur».

ETMEYDANI MESCİDİ — Hadikatül Cevâmi şu malûmatı veriyor: «Aslında bânisi Kanunî Sultan Süleymandır. Beş vakitden yalnız akşam ve sabah namazları kılınırdı ve yılda bir defa, yeniçerilere çuha tevzî edildiği gün öğle namazı da edâ olunurdu; (bir yangında, belki hicrî 1070 ve milâdî 1660 Ayazma Kapusu yangınında yanmış, H. 1070 de bir kethüdabey tarafından tâmir edilmiş), (hicrî 1136, milâdî 1724) Cibâli Yangınında yanarak yeniden binâ edildiğinde, daha önceki bir yangında yandığı zaman tâmirine yazılan tarih bu seferki binâda kapusu üstüne konmuşdur; tarih budur:

Ocağın âbı rûyi Kethüdâ Bey hod âlişan
Süleymanı zaman hazreti zîşan dürri yektâ

Biemrillâh zamanı devletinde harki nâr olub
Yapub bu tekkei meydânı hakkaa eyledi ihyâ

Nice eyyâm ile olmuş harab âlûde her yanı
Yapub gâziler içün dahi tâlimhânei zîbâ

Duai sad hezaran ile görüb didiler tarih
«İbâdet ehline yapdı yine bir mescidi âlâ»
1071

Mahallesi yokdur» (Hadikatül Cevâmi).

Tarih manzumesinde bir tekke mescidi olduğu kesin olarak ifâde edilmişdir. Et Meydanında büyük yeniçeri kışlası yanında bir bektâşi tekkesinin mescidi olduğu söylenebilir; hergün yalnız akşam ve sabahlarının kılınması ve senede bir gün de öğle namazının kılınması da halka açık bir ibâdethâne olmadığını gösterir.

Zamanımızda mevcud olmayan bu camii Tahsin Öz 1962 yılında yayınlanmış «İstanbul Camileri» isimli eserinde Fatihde Sofularda Ahmediye Caddesinde mevcud imiş gibi göstermişdir, Hadikatül Cevâmideki kaydi «Sabah ve akşam namazları için yapdırılmışdır» diye alarak: «Vakıf kayıdları Ahmed III tarafından yenilendiğini ve muhtelif zamanlarda tâmirler gördüğünü belirtmektedir» diyor.

Sayın bilgin aynı eserinde Aksarayda Et Meydanındaki yeniçeri kışlasının ortasındaki alan gibi avluda bulunan ve Orta Cami adı ile meşhur camiin ikinci adı olarak «Et Mey-

danı Camii» ismini kaydediyor. Orta Camie «Et Meydanı Camii» denilmemişdir.

ETOLOS (Yorgi) — İstanbulun fethinden önce mevcud olduğu ve fetihden az bir müddet sonra tekrar açıldığı söylenen Fenerdeki Rum Mektebi kebîrinde XVI. yüzyılda muallimlik ve müdürlük yapmış bir zât; hayatı hakkında başka bilgi edinilemedi.

Bibl.: O. N. Ergin, Maarif Tarihi, II.

ETYEMEZ — Samatyada semt adı; 1934 Belediye Şehir Rehberine göre Kasabilyas ve Sancakdarhayreddin mahalleleri içindedir. Bu ismin bir şahıs lâkabından kalmış olması muhtemeldir, fakat daha kuvvetli bir ihtimal ile XV. ve XVI. yüzyıllarda bu semtin fakir halk tarafından iskân edilmiş bulunmasından kinâye konmuş bir isim de olabilir.

ETYEMEZ GENCLİK OSMANLI JİMNASTİK KULÜBÜ — İkinci meşrûtiyetin ilânının tezine kurulmuş ilk genclik - spor kulübblerinden biridir. Meşrutiyet şenlikleri arasında bu kulübü kuran gencler de o devrin atlet kıyâfetleri ile türlü spor hareketleri yapmışlar, şehiremâneti (İstanbul Belediyesi) memurları bu gencleri bir cambaz kumpanyası zan etmiş ve kulübe bir «Lûbiyat Vergisi» tahakkuk ettirmişdi; 1909 ağustosunda gazetelerin dilinde bir alay konusu olmuşdu. Bu spor kulübünün ne zamana kadar devam edebildiği tesbit edilemedi.

ETYEMEZ KUYULU ÇIKMAZI — 1934 Belediye Şehir Rehberine göre Samatyada Kasabilyas Mahallesi yollarından; demiryolu boyu ile Sultanpınarı Sokağı arasında uzanır bir dirsekli ve üzerinde bir çıkmaz sokak görülen bir sokakdır (1934 B.Ş.R. pafta 11/54). Yerine gidilip bu satırların yazıldığı sıradaki durumu tesbit edilemedi (aralık 1968)

ETYEMEZ MEKTEBİ — İstanbulun eski meşhur sibyan mekteblerinden biriydi; Etyemez Tekkesi yakınında olup bâniyesine nisbetle Kamerhâtun Mektebi de denilirdi; mektebin duvarında bir taş üzerinde şu kitâbe var idi: «Bu mektebi merhûme Kamer Hâtun yapdırmış idi, zaman geçerek harab olduğundan Şeyhulharem Mehmed Şevket Paşa ile halîlesi Afîfe Hanım yeniden tâmir ve inşâ eylediler, hocası ile etfâline (talebelerine) vazifeler (aylıklar) tahsis ettiler. Rahmetullahi aleyhümâ rahmeten vâsiaten; 1308 (1890 - 1891)».

General H. Râif AYYILDIZ

ETYEMEZ MESCİDİ — «Bayazıdı Cedid Mescidi» adı ile de anılır; Samatyada Samatya Caddesi üzerinde, bu caddenin Muhzirağa Sokağı ile olan kavuşağındadır. Mescidi Bayazıd adı ile kaydeden Hadikatül Cevâmi şu malûmatı veriyor: «Dâvudpaşa kurbindedir; bânisi Sultan Bayazıd Hânı Velîdir ki bu mescidin vakfı büyük vakfına katılmışdır; minberini mahallesi halkından Dayı Ömer Ağa adında bir hayır sâhibi koymuşdur, mahallesi vardır». Tahsin Öz «İstanbul Camileri» isimli eserinde; «İkinci Sultan Bayazıd yaptırmış, muhtelif tarihlerde tâmir görmüşdür. Mâbed kâgir olup çatısı ahşabdır. Minâresi sağındadır. Vâkıfı Fâtih ile gelenlerden Şeyh Mirza Babadır; burada bir kilise bulunduğunu İhtifalci Ziya Bey yazmaktadır» diyor. Tahsin Öz'ün bu son satırları bir zühul eseri olarak buraya konmuş olacakdır. Şeyh Mirza Babanın bu Etyemez - Bayazıdı Cedid Mescidi ile hiç ilgisi yokdur; Şeyh Mirza Baba Etyemez Tekkesi Mescidinin bânisidir (B.: Etyemez Tekkesi Mescidi).

Semt halkının, bu arada doğma büyüme oralı bakkal Hüseyin Gündener'in söylediğine göre Sultan Bayazıdın yapdırttığı mescid cadde üzerinde olup 1930 da yıkdırılmış, hâlen görülen mâbed temelinden tutularak yeni yapılmışdır. Kare plânlı bir binâ olup dört kâgir duvar üzerine kiremitli ahşap çatı ile örtülmüşdür. Kapusu Muhzir ağa Sokağı üzerindedir; Caddeye nisbetle fevkaanî bir mesciddir. Dar ve kısa bir beton geçidle önce beton bir pabuçluğa girilir. Pabuçlukdan diğer bir kapu ile mescidin hazîresine geçilir. Kapunun yanında fayans kaplı bir duvar önünde abdest muslukları vardır. Pabuçlukda sol tarafda bulunan bir üçüncü kapudan da mescide girilir; mescidin son cemaat yeri yokdur.

İbâdet sahnı içinde sağ tarafda bir maksûre, sol tarafda da bir odacığı vardır. Üstteki kadınlar mahfiline maksûreden bir merdivenle çıkılır; minâre kapusu da maksûrededir. Minâre kesme taşdandır. Mescidin mihraba nis-

betle sol duvarında üç, diğer duvarlarında ikişer pencere vardır.

Mezarlık kapusunun üstüne buranın bir Saadi dergâhı olarak 1309 (M. 1891 - 1892) da İkinci Sultan Abdülhamid tarafından yapdırıldığını bildiren bir kitâbe vardır.

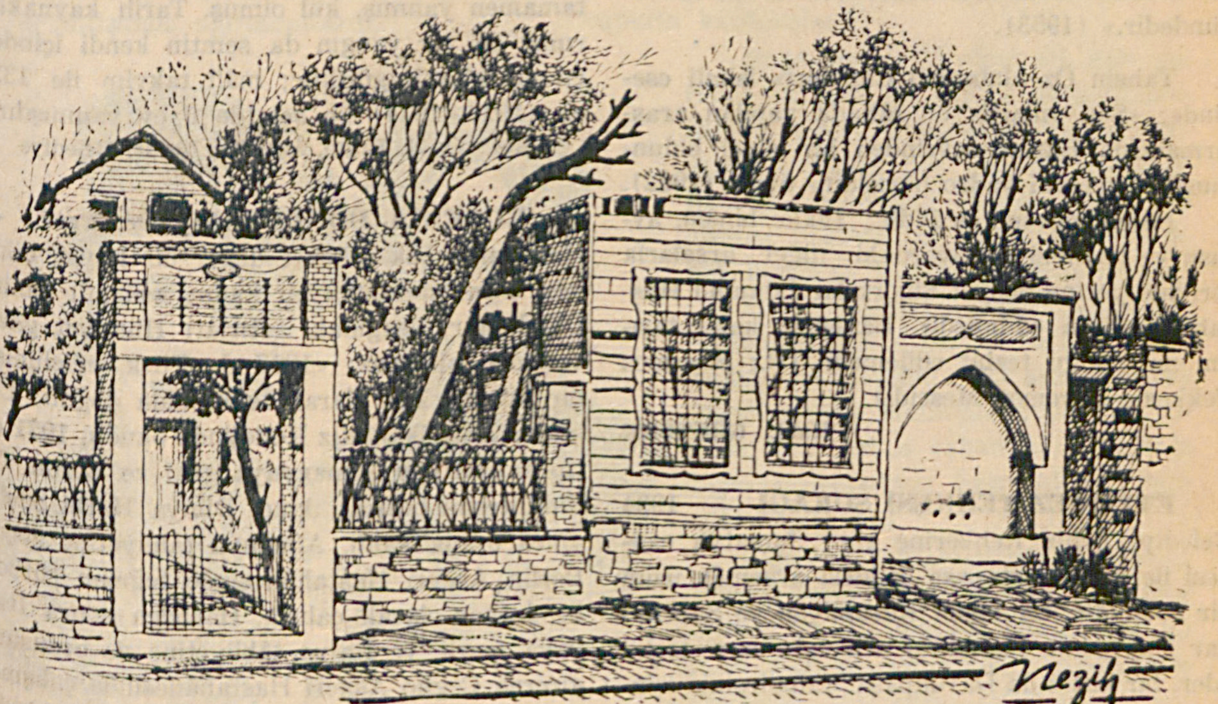
Onarılmış olan hazîreye on basamak taş merdivenle çıkılır, başlıca kabirler şunlardır: Etyemez Saadi Dergâhı şeyhi Ahmed Muhtar Kesbi Efendi (ölümü 1298; M. 1881), Etyemez Şeyh Mehmed Said Efendi (ölümü 1228; M. 1813); Said Efendinin genc yaşında ölen oğulları Ali ve Ahmed Efendiler (ölüm tarihleri 1227, M. 1812); bu kabir taşları arasında Valde Sultan haznedarı Fesâhat Usta tarafından yaptırılmış olup kendisi yok olmuş bir çeşmenin de kitâbe taşı bulunuyordu. Bu kabir taşları o civarda bulunan Etyemez Tekkesi mezarlığından buraya nakledilmişdir; tekke mezarlığı da istimlâk edilerek civarındaki diğer arsalarla birlikde üzerine Sosyal Sigortalar İstanbul Hastahânesi inşâ edilmişdir. Fesâhat Usta çeşmesi de Etyemez Tekkesinin avlusunda idi. İkinci Sultan Abdülhamide âid kitâbe taşı da o tekkeden getirilerek bu yeni hazîrenin kapusu üstüne konmuşdur.

Hakkı GÖKTÜRK

ETYEMEZ TEKKESİ — Samatyada Davudpaşa İskelesi civârında, Sancakdar Hayreddin ve Kasab İlyas Mahalleleri arasında bir sınır sokak olan Etyemez Tekkesi Sokağında âyin günü perşembe olan bir Saadî tekkesi idi; halk arasında «Kara Bıçak Veli Tekkesi» adı ile de anılırdı; 1950 de dört duvar hâlinde kalmış bir harâbe idi (B.: Etyemez Tekkesi Mescidi); temeli, Fâtih Sultan Mehmed emrinde İstanbul cengine gelmiş Şeyh Derviş Mırza Baba ibni Ömerül Buhârî tarafından atılmışdır.

Ahmed Münib Efendinin «Mecmuai Tekâya» sında: «Etyemez Karabıçak Tekkesi; Davutpaşa İskelesi civârında âyin günü çarşamba olan bir Saadî tekkesi» diye yazılıdır.

«Mir'âtı İstanbul» müellifi Mehmed Râif Beyin el yazması notlarına göre bu tekke hicrî 1199 (M. 1785) de sadırâzam Halil Hamid Paşa tarafından yaptırılmışdır; ve o tarihde Şeyh Derviş Mirza Baba ibni Ömerül Buhârî'nin mescidi tekkeye bir semâhâne - mescid olmuşdu. Yine Mehmed Râif Beyin notuna göre Etyemez Tekkesi hicrî 1309 (Milâdî 1891 - 1892) da Ferid Efendi adında bir zâtin şeyhliği zamanında İkinci Sultan Abdülhamid tarafından tecdiden tâmir ettirilmişdi; ki kitâbe

Etyemez Tekkesi
(Resim: Nezih)

taşı hâlen Etyemez - Bayazıdı Cedid Mescidinin hazîre kapusu üstüne konmuş bulunuyordu. Tekke ve hazîresi istimlâk edilerek diğer arsalarla birlikde arsa üzerine Sosyal Sigortalar İstanbul Hastahânesi inşâ edilmişdir; hazîresindeki kabir taşlarından bâzıları, tekkenin kitâbe taşı ile birlikde Etyemez - Bayazıdı Cedıd Mescidi hazîresine nakledilmişdir.

Hakkı GÖKTÜRK

ETYEMEZ TEKKESİ MESCİDİ — Hadikatül' Cevâmi şu malûmatı veriyor: «Kiliseden munkalibdir; mescid olarak vakfını yapan ceyşi fetihden Eşşeyh Derviş Mırzâ Baba ibni Ömerül Buhârîdir, vakfiyesi 886 (Milâdî 1481) de tescil edilmişdir. Mütevelliliğini evlâdiyet üzerine zapteden imamlardan Şeyh Ali Efendi hâlen (İkinci Mahmud devri) bu mescidde Saadiye tarikatı âyini yapar; bu mescidin mahallesi yokdur».

Ekrem Hakkı Ayverdi «Fâtih Devri Mimârîsi» isimli muhalled eserinde bu mescid hakkında şunları yazıyor: «Dius Manastırından mescide tahvil edilmişdir; vakfiyesi 876 (1471) de tescil edilmişdir. Etyemezde cadde üstünde çatısız dört duvar hâlinde harâbesi durmaktadır, 4,5×8 metre eb'adında ufacık bir binâdır. Bânisinin kabri mihrab duvarı önündedir.» (1953).

Tahsin Öz «İstanbul Camileri» isimli eserinde: «Son yıllarda bu sâhada yapılan araştırmalarda Bizans devrinden bir şapel bulunmuşdur; mescid kadro hâricidir» diyor (1962).

Hâlen mevcud değildir; Tekke binâsı, avlusu ve hazîresi ve civardaki diğer arsalarla birlikde yerine Sosyal Sigortalar İstanbul Hastahânesi inşâ edilmişdir. Bânisinin kabir taşının ne olduğu tesbit edilemedi (B.: Etyemez Tekkesi; Etyemez Mescidi).

Hakkı GÖKTÜRK

ETYEMEZ TEKKESİ SOKAĞI — 1934 Belediye Şehir Rehberine göre Samatya caddesi ile Kocamustapaşa caddesi arasında uzun bir sokakdır, bir kısmı Kasabilyas ve Sancakdar Hayreddin mahallesi arasında sınır teşkil eder, bir kısmı da Davudpaşa Mahallesinin içinden geçer; Yonga Sokağı, İnekci Sokağı, Bayazıdı Cedid Çıkmazı, Sancakdar Tekkesi Sokağı, Çavuşzâde Camii Sokağı, Gümrükcü Sokağı ile kavuşakları vardır (1934 B.Ş.R. pafta 11/54 ve 55 ve 56). Samatya Caddesi tarafından gelindiğine göre bir araba geçecek genişlikde, kabataş döşeli, dik bir yokuşdur. Gümrükcü Sokağı kavuşağından sonra sağa geniş bir kavis çizer.

Samatya Caddesindeki başının sağ tarafında Sosyal Sigortalar İstanbul Hastahânesi bulunmaktadır; hastahâne yapılır iken Gonca Sokağı ve Bayazıdı Cedid çıkmazı istimlâk edilerek hastahâne arsasına katılmışdır. İkişer üçer katlı yeni yapı beton evler arasından geçer; bu binâlar arasında beş katlı, çift kapulu bir subay blok apartımanı vardır. Kocamustafapaşa Caddesine kavuşacağı noktaya yakın isimsiz bir çıkmaz sokak yanında Manastır mescidi ile metrûk Kapuağası Ahmed Ağa Çeşmesi bulunmaktadır. 3 bakkal, bir kasab dükkânı ve 1 çeşme vardır. Bu satırların yazıldığı sırada sokağın kanalizasyonu yapılmakda ve bitmek üzere idi. Kapu numaraları 3-53 ve 20-80 dir (aralık 1966).

Hakkı GÖKTÜRK

ETYEMEZ YANGINI — İstanbulun hemen bütün semtleri gibi şehri mahveden büyük ateş âfetlerinde Etyemez de birkaç defa tamamen yanmış, kül olmuş. Tarih kaynaklarımız da bir yangın da semtin kendi içinden çıkmış olarak görülür; mâlî takvim ile 1329 da (1913-1914) bu semtde 8 ev yanmışdır.

Bibl.: O. N. Ergin, Mecellei Umûri Belediye

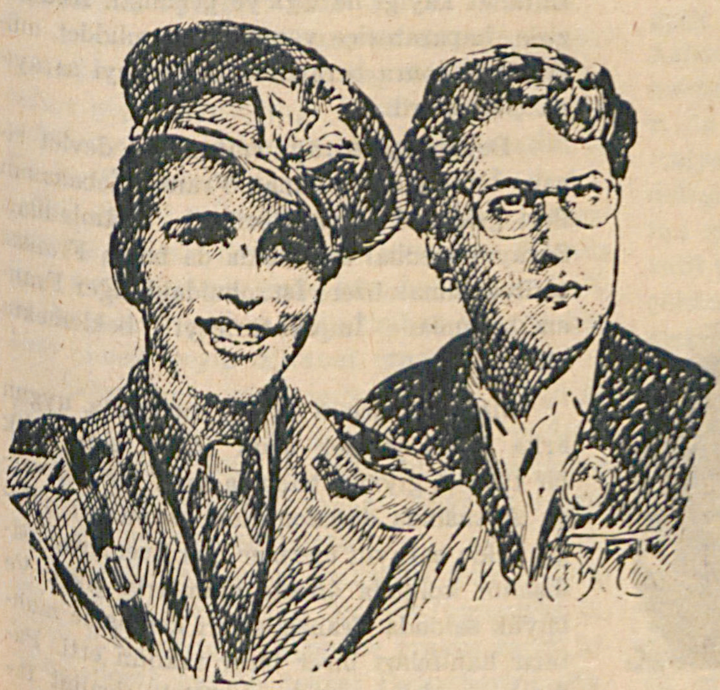
EUGENİA DONDİ (Abay Dr. Prof.) — Her halde çok dikkate değer bir hayat hikâyesi olan İstanbullu bir kadın, asıl adı Emine Döndü'dür; aşağıdaki satırları Hürriyet gazetesinden alıyoruz: «1917 de Türk müslüman bir âilenin kızı olarak İstanbulda doğdu; Üsküdar Amerikan Kız Kollejinde okudu, 1931 de tıp tahsili için Almanyaya gitti ve Berlin Tıb Fakültesini bitirdi; ikinci Dünya Harbi başlayınca orada kaldı, Almanya tâbiiyetine geçdi, Berlin Askerî Hastahânesinde teğmen rütbesi ile doktor olarak çalışdı. Harbden sonra İtalyaya geçdi, ve İtalya tâbiiyetine ve ordusuna girerek Ceglio Askerî Hastahânesinde çalışmaya başladı, (din değiştirdiği de muhakkak) Eugenia Dondi adını aldı; bu satırların yazıldığı sırada aynı hastahânede beyin cerrâhisin-

de başarılı ameliyatları ile tanınmış bir operatör olarak çalışmakda, Profesör Doktor unvanları ile İtalyan ordusunun albay rütbesini taşımakta idi. 1967 ekiminde turist olarak İstanbula geldi. Gazetecilere: — İki yıl sonra emekliye ayrılacağım ve Türkiye tâbiiyetine dönerek İstanbulda yerleşeceğim ve belki Ankarada bir hastahânede çalışacağım... demişdir» (27 ekim 1967, Hürriyet).

EUGENİE (Eugénie — Marie de Monti jo de Guzman, Téba Kontesi) — Fransa İmparatoru Üçüncü Napoléon'un zevcesi, Fransa İmparatoriçesi; 1869 da İstanbulu resmen ziyâreti ve devrin pâdişâhı Sultan Abdülâziz tarafından tantanalı îzaz ve ikrâm ile karşılanması ve İstanbulda Beylerbeyi Sâhilsarayındaki misâfirlik günlerinin hâtırası, aradan yüz yıl geçdiği halde hâlâ tâzeliğini muhafaza etmekde, basında, bilhassa tarih yazarları tarafından nakledilmektedir.

Bir İspanyol asılzâdesinin kızı idi, 1826 da Grenada (Gırnata) da doğdu, 1853 de Üçüncü Napoléon ile evlendi; aşırı derecede güzelliğinin şöhreti dünyaya yayılmışdı.

Abdülâzizin Fransa seyahatinde imparatorla, imparatoriçe büyük bir misafirperverlik göstermişler ve padişahı azametine, şânına yakışır bir ihtişamla ağırlamışlardı.

Dr. Eugenia Dondi
(Resim: Sabiha Bozcalı)

Padişahın ziyaretlerinde bulunduğu Avrupa hükümdarları ya bizzat, yahud veliahtleri vasıtasiyle bu ziyareti iade ederlerken, Fransadan ayrılamayan zevci imparator ile kendi namına da Eugénie 1869 yılı ekim ayında İstanbula geldi.

Abdülmecid devrinde Napoléonla Eugénie İstanbula gelecekler ve burada Osmanlı sarayının nâdide eşyalariyle döşenecek Baltalimanı yalısında bir müddet ikamet edeceklerdi. Hâdiselerin imkân vermediği bu seyahat seneler sonra ve yalnız imparatoriçe Eugenié tarafından yapılmış oluyordu.

Bu seyahat münasebetiyle İstanbulda büyük hazırlık yapıldı. İmparatoriçe için yirmi çifte bir saltanat kayığı ile pek zarif, pek muhteşem bir sedye - tahtırevan yaptırıldı.

9 ekim pazar günü, «Egli» adındaki bir yat ile gelmekde olan imparatoriçeyi Çanakkaleden karşılamak üzere, Sadrâzam Âli Paşa, Paris sefirimiz Cemil Paşa, padişahın yaverlerinden Rauf Paşa, Mazhar Bey, erkânı harb miralayı Necip Bey, harb yaveri Hüseyin Bey Sultaniye vapuru ile; Fransa büyük elçisiyle maiyeti de bir Fransız vapuru ile İstanbuldan hareket etmişlerdi. Bu karşılama merasimine İstanbulda bulunan bazı Fransız tebaası da Mesajeri İmperyal kumpanyasının verdiği bir vapurla katılmışlardı.

İmparatoriçe 11 ekim salı gece yarısını bir saat üç çeyrek geçe Çanakkaleye gelmiş ve karşılayıcılar tarafından kendilerine hoş geldiniz denilmişti. Boğaz tabyaları da gece yarısı olmasına rağmen top atışlariyle pâdişahın haşmetli misafirini selâmlamıştı.

İmparatoriçeyi getiren Egli vapuru maiyetinde diğer vapurlar olduğu halde gece yarısını iki saat geçerek Çanakkaleden İstanbula doğru yol almıştı. İstanbul o sabah karşılayacağı imparatoriçeye son hazırlıklarını yapmakla meşguldü.

Eugénie ve maiyeti için yeni Beylerbeyi sarayı hazırlanmıştı. Fransız imparatoriçesi Boğaziçi kıyılarının bu güzel mermer sarayında, Abdülâzize Fransada gösterilen misafirseverliğin benzeriyle ağırlanacaktı.

Sarayın yukarı katında büyük merasim salonu üstünde ve bahçe tara-

fındaki oda imparatoriçeye yatak odası olarak ayrılmıştı. Bu geniş ve güzel odanın yanında hamam ve banyo dairesi bulunuyordu.

Yüksek tavanlı, altın yaldızlı ve Türkkârî nakışlı duvarlariyle, göz alan bu odaya ceviz bir karyola, endam aynası, tuvalet takımlariyle, şezlong ve diğer lüzumlu ve kıymetli eşya yerleştirilmişti (B.: Beylerbeyi Sâhilsarayı, cild 5, sayfa 2690).

İmparatoriçenin dame d'honneur'leri için de ayrıca yatak odaları hazırlanmış, sarayın kabul salonları, yemek salonu yeniden gözden geçirilmiş ve bilhassa Fransız yemeklerinde mahir olan aşçıbaşılar Beylerbeyi sarayı mutfağına verilmişti.

İmparatoriçenin İstanbula vasıl olacağı 12 ekim çarşamba günü artık sarayda ve şehirde bütün hazırlıklar ikmal edilmiş bulunuyordu.

İmparatoriçe Eugenie
(Resim: Kemal Zeren)

O gün Fevaidi Osmaniye idaresine ve Şirketi hayriyeye ait vapurlar, başta Pertevpiyale vapuru olmak üzere Marmara açıklarından imparatoriçeyi selâmlamaya çıkmışlardı.

Fransız tebaasından bazıları da Fransız kumpanyasının vapurlariyle istikbale gelmişlerdi. İstanbuldaki diğer sefaret vapuru da merasime iştirâk etmiş bulunuyordu.

İstanbul önündeki karşılamadan sonra, önde imparatoriçenin vapuru olduğu halde Sarayburnuna ve buradan Beylerbeyine doğru yol alındı.

Eugénie'nin vapurunu renk renk bayraklarla donanmış vapurlar takibediyor ve sahilleri dolduran halk bu güzel manzarayı alâkayla seyrediyordu.

Sarayburnuna ve Selimiye kıyılarına bandolariyle askerî kıtalar konulmuştu. Egli bu kıyıları bordalarken muzikalar çalınıyor ve kıt'alar selâm vaziyetine geçiyorlardı. Diğer taraftan Selimiyeden, Sarayburnundan ve limanda demirli bulunan harb gemilerimizden toplar atılıyor ve bahriye askerleri çimarına yapmış vaziyette imparatoriçeyi selâmlıyorlardı.

Egli vapuru bu merasim safları arasından yoluna ağır ağır devam ederek Beylerbeyi sarayı önüne gelip demirlemiş ve burada misafirini beklemekte olan Sultan Aziz saltanat kayığı ile Egli'ye geçmişti. Abdülâzizle, imparatoriçe vapurda bir müddet mülâkattan sonra beraberce Beylerbeyi sarayına çıkmışlardı.

Beylerbeyi sarayı rıhtımında devlet ricali, İstanbulda bulunan Fransız tebaasının ileri gelenleri İmparatoriçeyi selâmladılar. Sarayın medhal salonunda da başta Fransız sefiresi olmak üzere İstanbuldaki diğer Fransız hanımlar İmparatoriçeyi beklemekte idiler.

İmparatoriçe o devrin modasına uygun arka kısmı yüksek uzun etekli, açık renk bir tuvalet giymiş, başında zarif bir taç vardı. Arkasında damdonörleri ve yaveri olduğu halde sarayın mermer merdivenlerini padişahın kolunda âheste adımlarla çıktı. Ve büyük salonda Fransız sefiri kendisine muntazır hanımları birer birer takdim etti. Padişah da İmparatoriçeye Türk ricalini tanıştırmıştı.

Abdülâziz misafirini, ikametine tahsis edilen Beylerbeyi sarayına bıraktıktan sonra saltanat kayığı ile Dolmabahçe sarayına döndü. Ve Beylerbeyinde bir müddet istirahat eden İmparatoriçe kendisi için hazırlanmış yirmi çifte ve fransız bayrağını taşıyan saltanat kayığı ile Beşiktaş sarayına giderek evvelâ pâdişahı ziyaret etti, sonra harem dairesinde Pertevniyal Valide sultan tarafından kabul olundu.

İmparatoriçeye yakutlu fincanla kahve, altın kupa ile şerbet ikram edildi. Vaide sultanla Eugénie'ye tercümanlık vazifesini Şûrayı devlet âzasından Mihran Beyin zevcesi yapmıştı.

İmparatoriçe haremden tekrar mabeyin dairesine geçip öğle yemeğini Abdülâzizle beraber yedi. Yemekten sonra da mülâkat bir müddet daha devam etti ve İmparatoriçe kayıkla Beylerbeyi sarayına döndü. İmparatoriçe Beylerbeyi sarayında iki saat kadar istirahati takiben maiyetinden bazı kimselerle beraber kayıkla Sirkeci iskelesine çıkıp büyük camileri ziyaret etti ve akşam üzeri Beylerbeyi sarayına döndü. Eugénie geliş ve gidişlerinin her defasında Boğaziçinde yatan donanma tarafından topla selâmlanmıştı.

İmparatoriçenin İstanbula gelişinin ertesi günü Pertevniyal Valde sultan, köşklü saltanat kayığı ile Beylerbeyi sarayına gidip misafirlerinin ziyaretini iade etti.

İmparatoriçe bu ziyaretten sonra yine maiyetinden bazı kimselerle kayıkla İstanbul tarafına geçti. Ayasofyayı, Darbhaneyi, Eski kıyafetler müzesini, Sultan Mahmud türbesini ve Büyük Kapalıçarşıyı gezdi.

Yalı köşkü mevkiinden kayığa binen imparatoriçe tekrar Beylerbeyi sarayına dönmüş ve o gece Beylerbeyinde İstanbul Fransa sefiri, Paris sefirimiz ve maiyetindeki zatlarla birlikte yemek yeyip istirahat etmişti.

Ertesi cuma günü imparatoriçe, kayığı ile Dolmabahçe sarayına geçmiş, cuma selâmlığından evvel Padişahla mülâkatta bulunmuş ve Beşiktaş camiinde yapılan selâmlık resmini Camlı köşkten seyretmişti.

Selâmlıktan sonra Padişahla tekrar görüşen Eugénie maiyeti ile beraber faytonlara binerek Kâğıdhaneye gitmiş ve oraları seyrü temâşa ederek kayıkla tekrar Beylerbeyine dönmüştü.

Cumartesi günü Beykoz çayırında İmparatoriçe şerefine bir askerî geçit resmi tertip olunmuş, padişahla misafiri hazırlanan tribünden bu merasimi seyretmişlerdi.

Güzelliği dillere destan olan Fransız İmparatoriçesini görmek üzere halk Beykoza gitmiş ve çayır mahşerî bir kalabalık halini almıştı. Eugénie halkın kendisine gösterdiği sevgi tezahürlerinden memnun kalmış ve askerlerin geçit resmini alâka ile temaşa eylemişti.

İmparatoriçe ertesi pazar günü evvelâ Beşiktaş sarayına gelmiş, oradan Fransız sefarethanesine geçerek büyük devletlerin sefirleriyle ruhanî memurları kabul etmişti. Sonra Sakızağacındaki Ermeni Katolik kilisesinde yapılan ruhanî âyinde hazır bulundu. İmparatoriçenin maiyetine Paris sefirimiz Cemil Paşa, Hariciye teşrifatçısı Kâmil Bey, Şehremini Server Efendi, Floransa sefiri Rüstem Bey, Altıncı belediye dairesi reisi Salih Bey verilmişlerdi.

O günlerde İstanbul halkını çok alâkadar eden Eugénie'nin seyahati hâtıraları ve rivayetleri uzun seneler devam edip durdu. İmparatoriçeyi bizzat görmüş bulunan eski Balıkhane Nazırı Ali Rıza bey intibalarını şöyle nakletmektedir: «... İmparatoriçe hakikaten pek güzeldi. Fakir kendisini iki defa görmüştüm. Bunun biri Beykoz çayırında inşa olunan resmi geçit köşkünün önünde arabadan inip Sultan Azizin koltuğunda olarak köşkün haricindeki merdivenden yukarıya çıktıklarında idi. Diğeri de Taksim kışlası önünde bir pazar günü maiyetinde Fransa elçisi olduğu halde yaya dolaşmakda iken görmüştüm. Mavi renkli fistan içinde nârin, matbû bir endam, ince halâvetli pembe bir çehre, uzun kirpiklerle sâyedâr şâhâne gözler, hâlâ sahifei hâtırımdan silinmemiştir. İmparatoriçe ekseriya mavi renk fistan giydiklerinden o sene bütün Beyoğlu madamları ve İstanbul hanımları nezdinde mavi renk moda olmuştu. Eugénie o tarihte kırk yaşlarında kadar bulunmalıydı, fakat kendisi daha genç görünüyordu.»

İmparatoriçe İstanbulu çok sevmiş, şehrin meşhur binalarını, âbidelerini büyük bir alâkayla tedkik etmişti. Boğaziçi sarayları arasında en ziyade Çırağanla Beylerbeyini beğenmişdi. Bilhassa Beylerbeyi sarayının ihtişamından,

rahatlığından ve güzel hamamından senâ ile bahsetmişti.

İmparatoriçeye beğendiği Çırağan ve Beylerbeyi saraylarının ve ayrıca Beylerbeyi sarayı hamamının modelleri yaptırılarak hediye edildi. Eugénie İstanbuldan ayrılırken Sultan Aziz kendisine üç tane gayet nefis ve şarkın en mutena cinsinden olmak üzere üç salonluk eşya, Valde sultan da kendisine ağır cinsten bulunan şalla yapılmış bir gecelik elbise hedgiye etmişlerdi.

İmparatoriçe de Sultan Azize murassa ve müzeyyen çerçeveli bir resmini, Hariciye teşrifatçısı Kâmil beye, Rauf paşaya, orta yeri kendi isminin baş harfleriyle süslü elmaslı birer enfiye kutusu ve Valde sultanla olan mülâkatında tercümanlık vazifesini yapan Mihran beyin zevcesine de bir pırlanta yüzük vermişti.

İmparatoriçe, İstanbuldan çok iyi hâtıralarla ayrıldı ve gelişinde olduğu gibi büyük merasimle uğurlandı.

Fransanın güzelliği ve zarafetiyle meşhur imparatoriçesi geçirdiği felâketlerden ve uzun yıllardan sonra 1910 senesi haziranında İstanbulu tekrar ziyaret etmişti. 84 yaşında idi, artık ne o meşhur güzelliği kalmışdı, ne de imparatoriçe idi.

Dolmabahçe sarayının bir salonunda Beşinci Mehmed Reşad tarafından Türkiye'nin ve Abdülâzizin eski bir hayırhahı olarak kabul edildi. Görüşmede Abdülâzizin oğlu Veliahd Yusuf İzzeddin Efendi de hazır bulunuyordu. Sabık İmparatoriçe 1869 da yaptığı İstanbul ziyaretinden bahsetti ve Sultan Abdülâzizin hakkında gösterdiği nezâket ve misafirperverliğin hâtırasını hâlâ muhafaza ettiğini söyledi.

Mülâkat çok dostâne ve hüzünlü olmuşdu.

İmparatoriçe Eugénie 1920 de 94 yaşında Madridde vefât etti.

Halûk Y. ŞEHSUVAROĞLU

EV — «Batı Türkcesinde isim, içinde bir âilenin oturup yaşadığı yer, mesken, hâne, beyt, dâr» (Türk lûgatı).

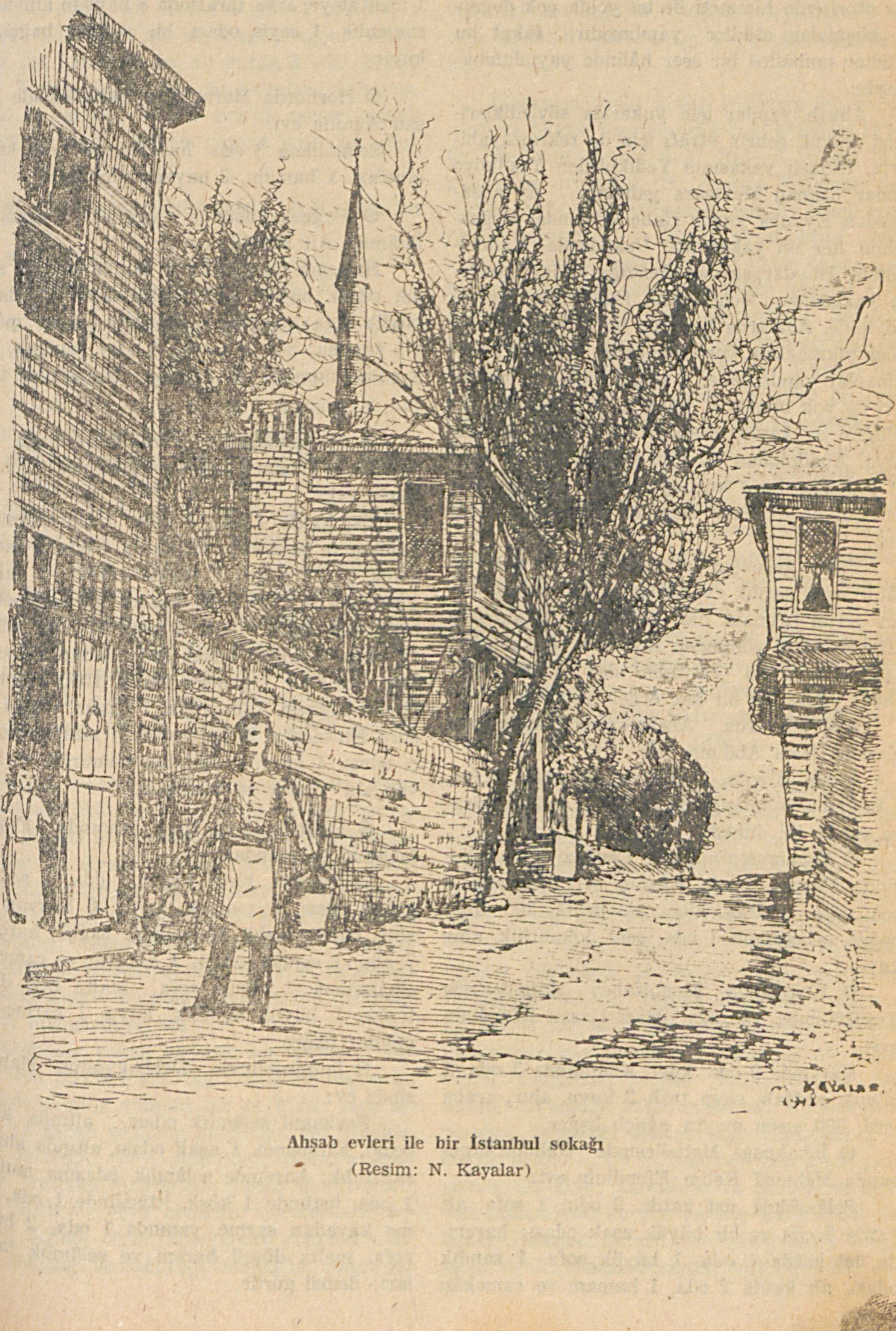
Dilimizde bu isimle pek çok darbı mesel ve İstanbul ağzında deyimler vardır; günlük ülfet ve sohbetde yeri geldiğinde hemen hatırlanır, kullanılır:

Ev alma, komşu al
Evdeki pazar çarşıya uymaz
Evi yapan kadın, yuvayı yapan dişi kuş
Ev sâhibinin bir evi, kirâcının bin evi
Ev yıkanın evi olmaz
Ev yapanın, evlenenin yardımcısı Allahdır.
Evceğizim, evceğizim, sen bilirsin halceğizim..
Ev sâhibi, mülk sâhibi, nerde bunun ilk sâhibi
Gelin girmedik ev vardır, ölü çıkmadık yok.
Yalancının evi yanmış, kimse inanmamış

Dünyâ anlamında «Mihnet Evi», bir eve dâimâ gelir gider mahrem kişi anlamında «Ev adamı», bütün âile halkı anlamında «Evce», iş bilir ve dolayısı ile âile saadetini sağlar kadın anlamında «Ev Kadını», kızı kocaya verme ve oğula gelin alma anlamında «Evlendirmek», yi o anlamda «Ev bark sâhibi yapmak» ve «Evermek» deyimleri vardır.

EV, AHŞAB EVLER — Cumhuriyet devrinin ilk yıllarına kadar büyük camiler, medreseler, hanlar, hamamlar, fırınlar ve bâzı mektebler müstesnâ, İstanbul büyük bir ahşab şehirdi; fetihden bu yana yüz yıllar boyunca cehennemî yangınlarda yanmış, ve her ateş âfetinden sonra yeniden ahşab evler yapılarak ihyâ edilmişdi. Zamanımızda eski ahşab konaklar hemen hiç kalmamış gibidir. Ahşab evler de o kadar azalmışdır ki, hepsi bir araya toplansa üç büyük mahalle doldurmaz. Ahşab yapıların yerlerini beton evler ve apartımanlar almışdır (B.: Ahşab yapı, cild 1, sayfa 489). Müslüman Türkün, Türk âilelerinin geniş çoğunlukla apartımanda oturmaya başlaması da, tesettürün, kadının evi dışında örtünmesinin kalkmasından sonra, Cumhuriyet devrinde başlamışdır. Ondan önce İstanbulun apartımanları, fakir Mûsevî âilelerin iskân ettikleri, yine büyük ahşab yapı, «yahudhâne» denilen binâlarla «Bekâr Odaları» idi; onlar da zenginler tarafından îrad olarak yaptırılırdı. İstanbula bekâr uşağı olarak gelip de büyük şehirde evlenen, fakat müstakil bir ev döşeyip dayama imkânından mahrum kimseler için de «Müteehhilîn Odaları», yapılırdı; fakat sayıları çok az idi. Bekâr Odaları da dâima çarşı boylarında, veyâ büyük şehri fırdolayı çevirmiş Bizansdan kalma surların dışında inşâ edilirdi (B.: Bekâr Hanları, Odaları; cild 5, sayfa 2406).

Ev, konak, yalı ve köşk, millî gütübhânemizde «İstanbulun eski ahşab Türk evi»nin bir

Ahşab evleri ile bir İstanbul sokağı

(Resim: N. Kayalar)

kitabı yokdur. Güzel San'atlar Akademisinin mimarlık bölümünde Prof. Sedad Eldem gibi bir otoritenin himmeti ile bu yolda çok değerli çalışmalar, etüdler yapılmışdır, fakat bu etüdler muhalled bir eser hâlinde yayınlanmamışdır.

Ahşab yapılar için yukarıda söylediklerimizi, büyük şehrin etrâfı için de tekrarlayabiliriz; Rumeli yakasının Yedikuleden Yeşilköye kadar uzanan Marmara yalısında, Ayvansaraydan Eyyuba kadar Haliç kıyısında, Boğaziçinin her iki yakasında, Üsküdarda, Kadıköyünde, Haydarpaşadan Pendiğe kadar Anadolu yakasında, Bulgurluda, Dudulluda, İçerenköyünde, Adalarda her gün bir ahşab ev veya köşk yıkılmakda, yerlerine beton evler ve apartımanlar yapılmakda, o ahşab binâların bağçeleri de yok olmakda, İstanbul gün günden yeşilliğini de kaybetmekdedir. Bu hazin manzaraya, Anadoludan sel gibi gelmekde olan köylü muhâceretinin kurduğu «Gece Kondu» bölgelerini de eklemek lâzımdır (B.: Gece Kondu).

Yakın geçmişin İstanbul gazetelerinde kirâlık veya satılık ev ilânları, plân ve resimlerin yerini tutmasa da, eski ahşab İstanbulun evlerini târif yönünden kıymetli vesikalardır; aşağıya «Cerîdei Havâdis» den 1276 (1859-1860) yılına âid bir kaç örnek alıyoruz:

Küçükpazarda Arabçeşmesi karşısında Kazancı Hacı Abdinin evi:

4 oda, 2 sofa, 1 mutfak, 200 zira' bağçe, 1 tulumba ve bitişiğinde 30 kuruş aylıkla kiraya verilir iki dükkân.

⊙ Kocamustafapaşada Canbâziye Mahallesinde Haseki Hasan Ağanın evi: Haremse 4 oda, sofa, mutfak, kiler, kömürlük, 300 arşın bağçe, selâmlıkda 1 oda, sofa, kömürlük, ahır kuyu.

⊙ Kıztaşında Mustafabey Mahallesinde Yeşiltulumba yanında Hacı Hasan Efendinin evi:

Haremde 9 oda, kiler, selâmlıkda 3 oda, 1 büyük mutfak, suyu tatlı 2 kuyu, ahır, araba yeri, 800 arşın meyva ağaçlı bağçe.

⊙ İshakpaşa Mahallesinde Gülhânekapusunda Mehmed Kelim Efendinin evi:

Selâmlıkda üst katda 2 oda, 1 sofa, alt katda 2 oda ve bir büyük uşak odası; haremde üst katda 4 oda, 1 büyük sofa, 1 sandık odası, alt katda 2 oda, 1 hamam ve camekân odası, Kırkçeşme Suyu, 1 büyük mutfak, sarnıç, sarnıç üzerinde 2 taş oda ve 3 ahşab oda, 1 mehtâbiye, arka tarafında 8 hayvan alır ahır, samanlık, 1 seyis odası, bir mikdar bağçe, 2 kuyu.

⊙ Horhorda Muradpaşa Mahallesinde Hasan Ağanın evi:

Selâmlıkda 3 oda, haremde 10 oda, kâgir mutfak, 1 hamam, 2 hayvan alır ahır.

⊙ Bağçekapusunda yağhane sırasında İmâmeci Ali Efendinin evi:

Haremde üst katda 1 büyük oda, 1 sandık odası, büyük sofa; orta katda 2 oda, 1 büyük sofa; aşağıda 1 selâmlık odası, mâbeyin kapusu; büyük sarnıç, 1 ahır, mutfak, tatlı sulu tulumba, sed üzerinde bir mikdar bağçe.

⊙ Salkımsöğüdde Karakîhüseyinağa Mahallesinde Hazîneihassa mektubcusu Semîhâ Beyin evi:

Üst katda 4 oda, 1 sofa, 1 cihannümâ, 1 hamam ve camekân; alt katda 4 oda, 1 sandık odası, malta döşeli 1 taşlık, 1 kiler, 1 sarnıç, 1 çamaşırlık, 800 arşın harem bağçesi; selâmlıkda altlı üstlü 4 oda, 1 uşak koğuşu, tütüncü odası, 1 ayvaz odası, selâmlıkdan kullanılır kâgir mutfak, 1 genişce taşlık, 1000 arşın selâmlık bağçesi, 1 limonluk, 1 havuz, yarım masura Kırkçeşme Suyu, ayrıca 1 mutfak ve aşçı odası, 1 kiler, 1 odunluk kömürlük, 8 hayvan alır 1 ahır ve samanlık.

⊙ Fatihde Deve Hanı yanında Feyziye Mektebi karşısındaki ev:

Selâmlıkda birisi kâgir 7 oda, 2 sofa, 1 ayvaz odası, 1 mutfak, kuyu, 6 hayvan alır ahır, büyük taşlık, bir mikdar bağçe; haremde 7 oda, 1 sandık odası, 1 hamam ve camekân, cihannümâ, 1 büyük sofa, malta taşı döşeli taşlık, 1 büyük mutfak, kuyu, 1 sarnıç, bir mikdar bağçe.

⊙ Sultanselimde Debbağyunus Mahallesinde ev:

Fevkaanî selâmlık odası, altında kahve ocağı, karşısında 1 uşak odası, altında ahır ve samanlık; haremde selâmlık odasına muttasıl 1 oda, üstünde 1 köşk, ittisâlinde 1 oda, kesme kayadan sarnıç, yanında 1 oda, 2 büyük sofa, malta döşeli harem ve selâmlık taşlıkları; denizi görür.

⊙ Topkapusunda Fatmasultan Mahallesinde ev:

Haremde üst katda 4 oda, 1 divanhâne, 1 mabeyin odası, alt katda 4 oda, 1 mutfak, 1 sarnıç, 2000 zira' meyva ağaçlı bağçe; selâmlıkda üst katda 4 oda, alt katda 3 oda, 20.000 zira' bağçe, enginarlık, su kuyuları, 3 havuz, köşk, 1 hamam, 15.000 zira'lık meyva ağaçlı ayrıca bir bağçe, havası gaayet lâtif olup dört tarafa nezâreti vardır.

⊙ Üsküdarda Açıktürbede Ârif Ağanın evi:

Selâmlıkda 3, haremde 2 büyük, 2 küçük sofa, binâ dışında mutfak, 2 kuyu, bağçe.

⊙ Üsküdar İskelesinde Mihrimah Camii civarında ev:

Üst katda 2 odalı 1 sofa, orta katda 2 oda, 1 sofa, alt katda 1 oda, 1 taşlık, tatlı sulu kuyu, 100 arşından fazla bağçe.

⊙ Küçükçamlıca Çeşmesi önünde Sarımpaşa mühürdarı Feyzi Efendinin evi:

Tahtânî fevkaanî 3 oda, 3 sofa, mutfak, 5 beygir alır ahır; 15 dönüm bağda 12.000 kütük çavuş, yapıncak, razakı ve kış üzümü denilen siyah keçimemesi, 3 sebze ve karpuz tarlası; ayrıca vişne, kiraz, ayva, muşmula, incir, armut, ceviz, dut, 1000 den fazla ağaç; birinde Libâde ve Şekerkayası, diğerinde Demirci suları akar iki maslak, etrafı enginarlık, bağ ortasında meşe altında âramgâh nev'inden bir sed.

Geniş saçakları, pencere kafesleri, cumbaları, eliböğründeler üzerinde sokak üstüne doğru çıkmış üst katları, tahtanın zamanla kararması ile siyah cebheleri, veya tahta üzerine vurulan kırmızı aşı boyaları, sokak kapularında büyük ve ağır demir veya tunç kapu tokmakları, cebhelerinde saçak altına asılan «Yâ Hâfız» levhaları, dam üstünde tahtapaşları eski ahşab İstanbul evlerinin dış görünüşlerinin hususiyetleri idi.

Çoğunda sokak kapusundan girilince, büyük veya küçük malta taşı döşeli bir taşlık, bu taşlıkda zemine gömülü bir su küpü, gece serilen ve sabah toplanıp kaldırılan yer döşeklerinin konduğu yerli yüklükler, zamanla eskidikce mutlaka gıcırdayan ahşab merdivenler, içine hırdavat eşya konulan merdivenaltı dolablar, sandık odası, kiler, ayak yolunun mutlaka genişliği ve rahatlığı, zemini taş döşeli bir gusülhâne, odalarda üzerine şilte ve yastıklar konulan yerli tahta sedirler, her zaman kullanılmayan bâzı eşyanın muhâfaza edildiği bir veya iki göz kapaklı - kapalı çatı altları da o eski İstanbul evlerinin iç yapısı hususiyetleri idi.

İstanbulun eski ahşab evlerinin dış görünüşü ve havası üzerine aşağıdaki satırları 1874 de İstanbula gelmiş ünlü İtalyan yazarı Edmondo de Amicis'in (B.: Amicis, Edmondo de, cild 2, sayfa 782) «Constantinopoli» isimli eserinden alıyoruz: «... küçük ahşab evler, renk renk boyanmış, birinci kat alt katın, ikinci kat birinci katın üstünden ileri doğru çıkmış; pencereler, şahnişinler sıkı bir kafesle kapatılmış, sokaklara esrar ve yeisle dolu bir hal veriyor. Bâzı yerlerinde bu sokaklar o kadar daralır ki, başınızın üstündeki karşılıklı iki evin üst kat çıkıntıları birbiri ile temas edecek kadar yaklaşırlar, ve insan, bütün gün bu evlere kapanarak gök yüzünü ince bir şerid gibi gören Türk ayakları altından geçer. Bütün kapular kapalıdır. Alt kat pencerelerinin hepsi demir parmaklıklıdır. İnsan kendini manastırlardan mürekkep bir şehirde sanır. Bir kahkaha işitirsiniz, başınızı kaldırır kaldırmaz, kafeslerin arkasından parlayan bir çift göz kayboluverir. Bâzan karşılıklı iki evin pencerelerinden konuşurlarken üzerlerine varırsanız, ayak sesleriniz işidilir işidilmez sesler kesilir..» (R. E. Koçu tercemesi, 1938).

Vaktiyle İskit Yayınevinin çıkardığı Resimli Tarih Mecmuasında «Dünkü İstanbul'da» başlığı altında imzasız bir seri yazı yayınlanmışdır, şu satırları da oradan alıyoruz: «İstanbulun orta halli aileleri çoğunlukla kenar mahallelerde ahşab evlerde otururdu; bu evlerin yapısı içinde oturanların tevâzu ve tevekkülünü gösterirdi. Bu evlerin güzel yüzlü ve boyalıları nâdirdi. Büyük çoğunluk, yağmur ve fırtına sağnaklarıyla tokatlanmış, kızgın güneşlerde kavrularak abanozlaşmış bir tahta yığını manzarası, ve pek ihtiyarları da bir mantar topluluğu halini arzederdi. Kafesli pencereleri, içerisinin saadet veya felâketini gözlerden saklardı. Bu evlerin her gün gıcır gıcır silinen tahtaları, kafeslerin ve perdelerin ışıkdan sakladıkları durgun havaya hafif küflü bir rutubet kokusu katardı; ev içinde terlik (veya yalın ayak) sessiz dolaşılır, yüksek sesle ko-

nuşulmaz; sokakdan duyulan sesler merdiven ve kapı gıcırtılarından, bazan da et kıyan satır tıklarından ibaretti..»

Balıkhâne Nâzırı Ali Riza Bey «Onüçüncü Hicrî Asırda İstanbul Hayatı» (Onsekizinci Yüzyıl sonları ile Ondokuzuncu yüzyıl) isimli makaalelerinden birinde İstanbulun ahşab evli bir kenar mahallesini şöyle tasvir ediyor: «... Yakın zamanlara kadar İstanbul evleri ahşab, çoğu boyasız, boyalı olan büyük konaklar da aşı boyası ile boyanmışdı. Evler birbirine bitişik ve basık, girintili çıkıntılı şeylerdi, ve içleri de kasvetliydi. Köhnelerinin içinde sansarlar yuva kurmuşdu. Avluları daimâ loş, evlerden sokaklara çirkef sızardı. O kasvetli, çarpık, çapraşık sokaklarda yarık yıkık duvarların dibleri yaz ve kış çöplük hâlinde idi...».

Bir İstanbul kibarı olan edip diplomat Hamdullah Suphi Tanrıöver ise o eski ahşab evlerden orta halli veya hallice âile meskenleri olmuş binâlar için şunları yazıyor: «... dış manzarası itibarı ile eski ahşab evlerimiz bize isbat eder ki cedlerimiz sıhhat koruma şartlarını iyi biliyorlardı. Evlere güneşin bol bol girmesi için her katda üst üste iki pencere yaparlardı. Alt sıra, kadınların görünmemesi için kafeslerle örtülür, fakat ikinci sıra pencereleri tamamen serbest bırakırlardı. Güneş bu ikinci üst kat sıra pencerelerden girer, evin her tarafını aydınlatırdı. Evin ikinci katı birinci kat üstüne ileriye doğru bir çıkıntı teşkil eder. Günlerinin büyük kısmını evde kapalı geçiren kadınlar bu dışarlak katların pencerelerinden etrafı kolayca seyredebilirdi. Saçakları da yağmurlara karşı evi korumak için göze hoş gelen şekilde geniş yapılırdı, ve saçak altları güzel hendesî şekillerle tezyin edilirdi. Bağçesi olmayan evler gaayet nâdirdi. Evler ekseriyetle kiremit renginde aşı boyası ile boyanırdı; bağçelerde havuzlar, çeşmeler görülürdü...» (B.: Konak, Konak Yavrusu; Köşk, Kasır; Saray).

Geçen asrın ortasında Osmanlı İmparatorluğu hizmetinde bulunmuş Alman Mareşali Moltke de hâtıralarında şunları yazıyor: «... Ahşab evlerin yegâne makbul tarafı zarâfeti, ve kâgir binâlarda mecbûren bulunan rutûbetten âzâde olmasıdır. Bir güzel tarafı da evin dörtte üçünün pencereden ibâret bulunmasıdır ki kâgir yapıda bu mümkün değildir. Pencerelerin adedini arttırabilmek için bir çok girintiler, çıkıntılar yaparlar. Pencerelerin kenarında sedirler vardır. Odaya giren kapunun iki yanında, geceleri odaya serilen yer döşeklerinin gündüz toplanıp konduğu yüklükler vardır. Odalarda iskemle, masa, ayna, âvîze gibi şeyler bulunmaz. Geceleri odanın orta yerine şamdanlar konulur, mumla ışıklandırılır. Kibarca evlerde ziynet makaamında oda veya sofada bir kaç çalar saat görürsünüz, birinin bile işlediğini görmek her zaman mümkün değildir. Hiç bir evde yemek salonu yokdur. Yere bir alçak iskemle, üstüne de bakırdan veya tahtadan bir sini, sofra kurulur. Ayrı ayrı tablalarla getirilen yemekler, bu sofranın etrafına konmuş minderlere oturmuş kimseler tarafından, yemeye oturur iken yıkadıkları elleri ile yenilir; sâdece sulu yemeklerde kaşık kullanırlar; kaşıklar da ya tahtadan yahut boynuzdan yapılmışdır. Ahşab Türk evlerine dışardan bakıldığı zaman, gayri müslim evlerinden derhal ayrılırlar. Müslüman evleri ekseriya mavi, sarı, yeşil ve bilhassa kırmızı boyalıdır, yahud hiç boyanmamışdır; gayri müslim evleri de kül renginde boyalıdır..» (Yeni Tasviri Efkâr Gazetesi).

EV, APARTIMANLAR — Zamanımızda nüfusu iki milyonu çok aşmış olan İstanbulda müstakil bir evde oturan âilelerin sayısı gün günden azalmaktadır; tek âile meskeni ev, ya kenar mahallelerde aşağı tabaka meskeni; veya, arkası bir türlü alınamayan Anadoludan İstanbula muhâceret selinin doğurduğu zarûret olarak, büsbütün şehir dışında, bir gece içinde tapusuz bir erâzide kondurulan kulübe azmanı Gece Kondular; ve nihâyet, aşırı derecede zengin âilelerin meskenleri kâşânelerden ibâret kalmışdır. İstanbul halkının büyük kısmı Apartımanlarda oturmaktadır; hattâ apartıman yapısı büyük şehrin etrâfına da yayılmış, İstanbulun kadimden beri yazlık huzur, dinlenme semtlerini öylesine istilâ etmişdir ki çamlıklar, büyük büyük bağçeler içinde eski ahşab evler ve köşklerden hemen hemen eser kalmamış, apartıman yapısı salgını hem o binâları, hem de bağçe ve korucukların kalmış, yeşilliğin kucakladığı o huzur semtleri, dazlak mahallere inkılâb etmişdir. Zamanımızda yaz-

lığa gitmek, bir apartıman katından çıkıp, muvakkaten başka bir apartıman katına gitmek olmuşdur.

Kendi milki arsada ve eski ahşab bir binânın yerinde apartıman yaptıran âileler de azdır. İstanbulda apartıman inşaatı, çok genişlemiş bir ticâret, iş, geçim, servet yolu olmuşdur; bu yolda sayılamayacak, isimleri tesbit edilemeyecek kadar çok şirketler kurulmuş; hattâ bütün bankalarımız, mevdûat karşılığı dağıttıkları «İkrâmiye Apartıman Katları» ile bu yola her yıl milyonlar harcamaktadırlar. Bâzı İstanbul gazeteleri de «kupon biriktirme» usulü ile okuyucularına apartıman katları dağıtmaktadır. Bâzı sosyal teşekküller de, bedeli âzalarından taksitle alınan Yapı Kooperatifleri kurmuşlardır.

Zamanımızda ev sâhibi olmak, bir apartıman katına sahip olmakdır.

Satılan katları ticâret metâı olarak yapılan apartımanların metânetleri nedir bilinemez. İstanbul, dünyânın depremler bölgesi içinde bir şehirdir; uzun ara ile de olsa İstanbul tarihine «Küçük Kıyâmet» ve «Büyük Hareketi Arz» isimleri ile geçmiş deprem âfetleri vardır. Bir dehşetli deprem İstanbulda, belki de cihan tarihinin en büyük felâketlerinden birini doğurabilir. (B.: Deprem, cild 8, sayfa 4466).

İstanbul apartımanları katlarına, katların da dâire sayısına, dâirelerin de oda adedine göre ve yapıldığı semte göre boy boydur; avam ağzında «salon» salomance, hol» diye târif edilen harcı âlemlerinden kaloriferli, asansörlü, dâireleri parke döşeli, ve nihâyet televizyon antenli, yine avam ağzı ile «lüküs apartımanlara kadar varır.

Aşağıdaki manzûme Ali Çamiç Ağanındır:

Altında Kadillak araba lüküs
Eşleri dostları akrabâ lüküs

Sonradan görme hep türedi zengin
Giyim kuşam selâm merhaba lüküs

Dün yalın ayakdı bugün ise gör
Şapkanın tüyünden çoraba lüküs

Bizde böyle oldu Avrupada da
Bu kişilerde mi acaba lüküs

Devir apartıman devridir ama
Bir katcık düşmüyor sevaba lüküs

«Kalolüferlidir» hem «asansürlü»
Apartımanlarda en baba lüküs

Hey Çamiç bankada üç beş pulun var
Sana da vursa ya bir caba lüküs

Kılığı değişdir tüyünü bir düz
Olur mu çulhayla hiç aba lüküs

Gelsin şampanyalar İskoç viskisi
Uyar mı rakıyla şaraba lüküs

Televizyonu teypi unutma
Tüu diksin zevku taraba lüküs

İstanbulda ilk apartımanlar «Yahudhâne» ve «Müteehhilîn Odaları» denilen binâlardır; XIX. Yüzyılda Galatada ve Beyoğlunda gayri müslim azınlıkların oturdukları apartımanlar yapılmaya başlandı. XIX yüzyıl sonunda İkinci Abdülhamid devrinde İstanbul tarafında yapılan ilk apartıman Şehzâdebaşında yarı kâgir bir binâ olan «Letâfet Apartımanı» dır B.: Letâfet Apartımanı). ilk blok apartımanlar da Meşrûtiyet devrinde büyük Aksaray Yangınından sonra (B.: Aksaray Yangınları, cild 1, sayfa 539) toplanan iâne paraları ile yaptırılmış «Lâleli Hârikzâdegân Apartımanları» dır (B.: Lâleli Hârikzâdegân Apartımanları); bu dört büyük binâ Cumhuriyet devrinde Tayyâre Cemiyetine mâl edilmiş, o cemiyetden de Türk Hava Kurumuna intikal etmişdir ki hâlen halk ağzında «Hava Kurumu Apartımanları» diye anılır.

EV, EV BAŞINA HAZİNE YARDIMI TOPLANMASI VAK'ASI — Hicrî 1062 yılında Tarhuncu Ahmed Paşanın sadırâzamlığı zamanında (Haziran 1652 - Mart 1653; B.: Ahmed Paşa, Tarhuncu) hazînenin ağır sıkıntısı karşısında imparatorluğun her tarafında her evden 1 - 2 kuruş arasında hazîne yardımı adı ile bir defaya mahsus olmak üzere bir vergi alınmasına karar verildi; nasıl bir netice alınacağı öğrenilmek üzere de tatbikatına Üsküdardan başlandı. Bütün Üsküdar halkı ayak-

landı; Galata, Eyyub ve nefsi İstanbul içinde halkın heyecanlanması üzerine bir ihtilâl'den korkularak bu verginin toplanmasından vaz geçildi.

Bibl.: Naimâ Tarihi, V.

EV, BEKÂR ODALARI — (B.: Bekâr Hanları ve Odaları, cild 5, sayfa 2406).

EV, EV BUHRANI — İstanbulda kirâlık ev bulma kadimden beri çekile gelmiş bir sıkıntıdır, ve buna «Ev Buhranı» denilmişdir; zamanımızda bu sıkıntı, müstakil ev konusundan çıkmış, kirâlık bir apartıman katı bulma anlamına gelmektedir.

Gerçi dilimizde ve dolayısı ile İstanbul ağzında «Ev sâhibinin bir, kirâcının bin evi» diye bir darbı mesel vardır, aşağı yukarı: «Kirâcı fazla tazyike gelmez, kirâsını verdikden sonra, çıkar, dilediği yerde ev bulup oturur» demekdir; bir hakikat ise de tatbiki kolay değildir.

Ev sâhiblerinin çoğu çocuklu kirâcı istemezler, bu gibi âileler için mesken bulma ayrıca zor bir işdir.

«Ev Buhranı» mizah yazarlarına ve karikatüristlere çok şirin yazılar yazdırmış, resimler çizdirmişdir (B.: Kirâ, Kirâcı).

EV, EV KİRASI — (B.: Kirâ, Kirâcı)

EV, EV SATMA YASAĞI (Müslümanların Hıristiyanlara) — İstanbul ve havâlisinde müslümanların hıristiyanlara ev satması kadimden beri yasakdı. Büyük yangınlardan sonra yanan evlerin arsalarının hıristiyanlara satılmış olduğu öğrenildi; XVIII. yüzyıl başlarında bu konuda yeni bir yasak fermanı çıkdı. Fermanın bugünkü dile çevrilmiş sureti şudur:

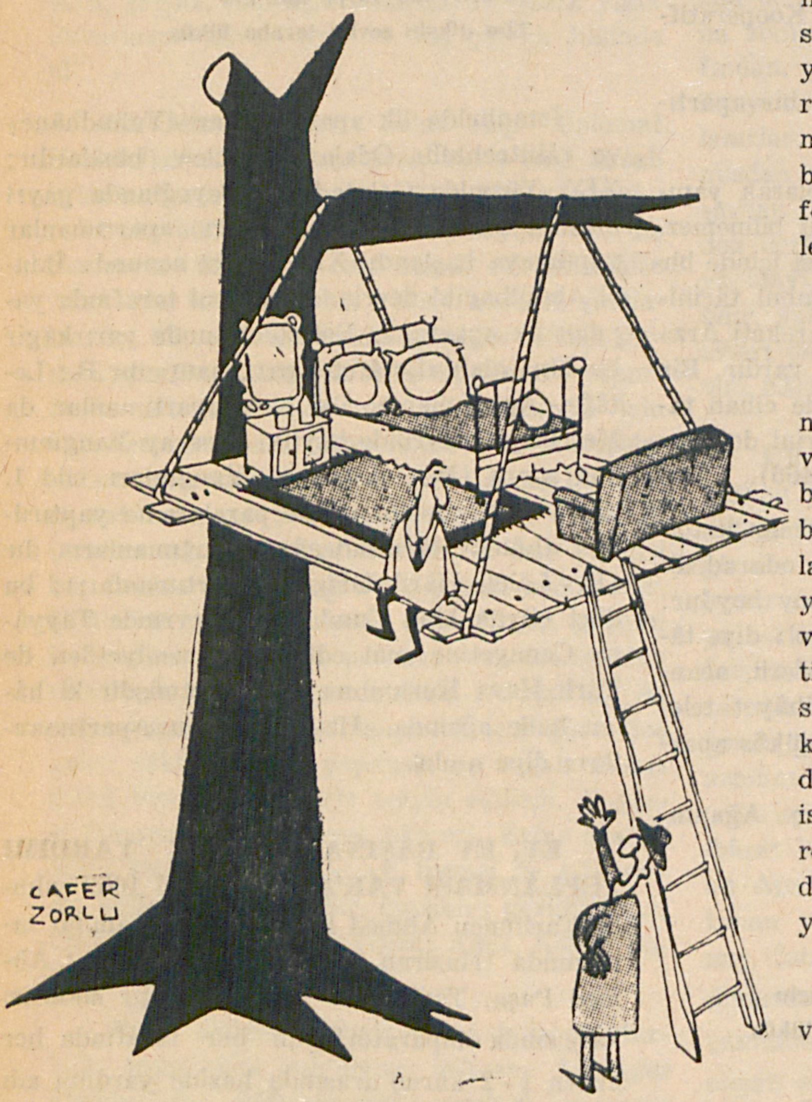
«Mimarbaşıya hüküm ki,

«İstanbulda ve havâlisinde müslümanların hıristiyanlara büyük veya küçük ev satması kadimden beri yasakdır. Yangınlardan sonra bâzı evlerin arsalarının hıristiyanlara satılmış olduğunu duyduk. Buyurdum ki bundan böyle İstanbul ve havâlisinde müslümanların hıristiyanlara büyük ve küçük ev ve arsa satmaları yasakdır. Dikkatle tâkib edesin; gizli satılmış olanlar için de satılan evi veya arsayı alandan istirdad ile tâliblisi müslümana veresin, satan da kim olursa olsun onu da sadırâzama bildiresin; 3 cemâziyelebvel 1142 (M. 24 Kasım 1729)»

Bu yasak Tanzimat'a kadar devam etmişdir.

Bibl.: Ahmed Refik, Onikinci Hicri Asırda İstanbul Hayatı.

EV, GECEKONDULAR — (B.: Gecekondular).

— Güle, güle otur komşu, kaça çıktı asma kat?

Ev buhranı karikatürde
(Akbaba Mecmuasından)

EV, MÜTEEHHİLİN ODALARI — İstanbulda müslüman âilelerin iskân ettiği ilk ahşab apartımanlardır; kaç büyük binâ idi ve İstanbulun nerelerinde idi tesbit edemedik. Küçük esnafdan, amele, işçi takımından olup da evli bulunan ve müstakil bir ev kiralayıp barınma imkânından mahrum olan kimselerin oda oda iskân ettikleri binâlara verilmiş isimdir. Bu odalarda oturanların, bekâr odaları gibi bir inzibâtî ve idârî nizâma tâbi oldukları muhakkakdır. Eski toplum hayatı bakımından üzerinde araştırmalar yapılması gereken bir konudur.

EV, PANSİYONLAR — İçinde uzunca bir müddet oturmak üzere oda oda ve döşeli olarak kiraya verilen evler; İstanbulda ilk pansiyonlar XVI. yüzyılda Galatada açılmış, işletenler Galata frenk ve rumları, kirâcıları da istisnâsız Avrupalı seyyahlar ve tüccarlar olmuşdur.

Geçen asır sonlarında Galata ve Beyoğlunda pansiyonculuk hayli gelişmiş; bilhassa tiyatro ve gazinolarda bir mevsim veya daha uzun süre çalışmak için Avrupalı san'atkârlar, aktörler, aktrisler, şantör ve şantözler, dansör ve dansözler, canbazlar, hokkabazlar pansiyonu otellere tercih etmişlerdir.

Pansiyon işletenlerin çoğunluğu Beyoğlu ve Galata frenklerinin, onlardan da bilhassa kadınların elinde idi, çoğu da kocası İstanbulda ölmüş dul Fransız, İtalyan, Polonyalı, Avusturyalı kadınlardı. Bir kısmı da gönlü tâze kalmış, pansiyon uşağı adı altında oynaş besleyen edebli yosmalardandı. O gibiler kirâcılarının misâfirleri ile de pek meşgul olmazlar, işi rezâlete dökmemek şartı ile muhabbetli buluşmalara göz yumarlardı.

Pansiyoncuların hiç birisi evin asıl sâhibi değildi; evin sahibinden evin tümünü kiralar, her odasını yarı yatak odası, yarı salon olarak döşer, yahud iki odalık bir dâire yapar ve ayrı ayrı kiraya verirdi; kirâ ücretleri de en az üç aylık peşin olarak alınırdı.

Pansiyon kisvesi altında Randevu Evleri de vardır. Hattâ bâzı pansiyoncular, kirâcıları fâhişe güruhundan seçilerek âdetâ umumhâne işletirlerdi; bu gibilerin bir kısmı da kötü rum gencleri kirâcılarla sapık münâsebetlere açılmış evlerdi.

İstanbula kötü maksadlarla gelmiş karanlık kişiler, meselâ ihtilâlciler, anarşistler, casuslar da pansiyonları otellere tercih ederlerdi; meselâ İkinci Sultan Hamide karşı Yıldız Suikasdini hazırlamış ermeni anarşistler o kabildendir (B.: Yıldız Suikasdi).

Pansiyonlarda ahlâk zabıtası baskınları, siyasî yönden zâbıta araştırmaları, cinâyetler olmuşdur (B.: Derviş Sokağı Cinâyeti, cild 8, sayfa 4512).

Geçen asrın ikinci yarısı ile asrımız başında yaşamış kalender halk şâiri Üsküdarlı Âşık Râzi Galata üstünde Kuledibinde bir İtalyan madamın pansiyonunu şöyle anlatıyor:

Yüksekkaldırımdan çıkdık yukarı
Kuledibindedir çöp çatan karı

Refikim şıkırdım İstavrodur ki
Mühmel şahların o canlar yakarı

Adamı çileden çıkaranların
Türlü işve cilve nazla bakarı

Pansiyoncu mâhud Madam Maringo
Üç odayla düzmüş irad akarı

Urum dilberânı kalopediler
Kapatan karının çokdur çıkarı

Doğru söz budur ki hotelden emin
Tertemiz yokdur hiç akar kokarı

«EVANGELİKİ» — XIX. yüzyıl başında İstanbul rumlarının, bu arada Fenerli rum kibarlarının hayatı üzerine Reşad Ekrem Koçu'nun bu isimle yazdığı bir aşk hikâyesinin ve o hikâyenin kahramanı bir rum kızının adı; muharrir tam yetkili kalemi ile o devrin günlük hayat sahnelerini, sîmalarını titiz dikkatle ve kendine has üslûb ile tesbit etmiş, edebiyatımızda romanlaştırılmış tarihin en güzel örneklerinden birini de bu uzun hikâyesinde vermişdir. «Evangeliki», Cumhuriyet Gazetesinde tefrika edilmiş ve sonra yazarın «Çingene Sultan» isimli kitabının bir parçasını teşkil etmişdir.

R.E. Koçuya bu çok güzel hikâyesini yazdıran vak'a 16 nisan 1818 perşenbe gecesi Tarabyada İpsilantiler Yalısı yangını faciasıdır.

Evangeliki'nin yanında bu küçük güzel fâhişenin âşıkı büyük bir ressam ve komitacı papas Zafiri Aleksandri de pek ustaca işlenmiş bir tipdir. Üstâdın bu hikâyesini büyük san'atkâr Sabiha Bozcalı Hanımefendi resimlendirmişdir.

Evangeliki kilise kapusunda bulunmuş bir çocukdu. Fenerli kibar bir âilenin yanında büyütülür, gaayetle hoppa meşreb fakat hârika güzellikde bir genç kız olur. Fenerdeki konakda odasına aldığı genç bir uşakla yakalanır, kızla evlenme zorunda kalan uşak Evangeliki'yi Galatada kötü kadınların oturduğu bir sokakda bir eve götürür, az sonra da izini kaybederek kaçar. Evangeliki, erkeğini Galata kaldırımlarında arayan bir fâhişe olur, ve bulduğu erkek komitacı papaz Zafiri Aleksandri genç kadına çılgın gibi âşık olur. Aynı zamanda büyük ressam olan Z. Aleksandrinin Galatada Havyan Hanında bir odası vardır, bu oda da rum ihtilâl komitasının işleri ile meşgul olur, kendisi Tarabyada çocuklarının hocalığını yapdığı İpsilântilerin meşhur büyük ahşab yalısında oturmaktadır. Fâhişesini Epirden gelmiş kız kardeşi diye yalıya götürür. Bekâr ve güzel bir genç olan Kosti İpsilânti ile Evangeliki arasında bir aşk başlar. Kız hakikî hüviyetini gizlemez, buna rağmen İpsilântiler tarafından kabul edilir. Zâfiri bir cinnet darbesi altında bir gece meşhur yalıyı tutuşdurarak kaçar. Evangeliki ve Kosti ile birlikte on beş kişi yanarak ölür. Yangından on beş gün sonra da Havyar Hanındaki odasında kendisini asarak intihar etmiş olan Zâfirinin cesedi bulunur, Zâfiri, kendi fırçasından çıkmış yağlı boya bir tablonun karşısında sallanmakdadır: Tablo alevler arasında çıplak ayakları ile rakseden gü-

«Cin Kızı»
(Resim: Sabiha Bozcalı)

zel bir kızın, Evangeliki'nin resmidir. Bâbıâlide Tomruk dâiresine kaldırılan tabloya «Çin Kızı» adı verilir; sekiz sene sonra, 1826 Bâbıâli yangınında da o tablo yanar.

Bürhaneddin OLKER

EVANGELİSTRA RUM ORTODOKS KİLİSESİ — Emirgândadır, medhal kapusu Fırın sokağındadır. 1834 de inşa edilmiş, zamanla harap olmuş, 1925 de Rum cemaatinin iâne parası ile tecdiden tamir ve ihya edilmişti. Tebdil Sokağı üzerindeki kapusunun üstünde altı metre irtifaında ahşab bir çan kulesi vardır. 1947 de yine bakımsız bir halde idi. İçinde kayde değer bir hususiyeti tesbit edilemedi.

Osman TOLGA

EVANGELİSTRA RUM ORTODOKS KİLİSESİ — Kasımpaşada, vapur iskelesinden on beş dakikalık bir yol olan Yenişehir caddesi üzerinde Hacıelbey sokağındadır. Demir parmaklıklı bir avlu içinde, medhal kapusuna mermer merdivenlerle çıkılan kilisenin içi de mermer döşeli, despot ve vâiz kürsüsü mermer bir kubbe ile örtülmüştür. Müteaddit ikonlar ve âvizelerle tezyin edilmiştir. Bina dışarıdan da dört köşesinde yirmi beşer metre irtifaında dört kâgir çan kulesiyle bezenmiştir. Ayazması vardır, mermer merdivenlerle inen ayazmanın da zemini ve duvarları mermerdir. Kilise ve ayazma, civar Rumlarının iânesiyle 1894 de yapılmıştır. İsim günü 25 marttır.

Osman TOLGA

EVCİMEND SOKAĞI — 1934 Belediye Şehir Rehberine göre Fatih kazâsının Karagümrük nâhiyesinin Keçeci Karabaş Mahallesi yollarından, Güldede Sokağı ile Melekhoca Caddesi arasında bir dirsekli bir aralık sokakdır (1934 B.Ş.R. pafta 7/87). Yerine gidilip bu satırların yazıldığı sıradaki durumu tesbit edilemedi (haziran 1969)

EVCİN SOKAĞI — Kumkapuda Muhsine hâtun Mahallesi yollarından, 1934 Belediye Şehir Rehberinde gösterilmemişdir, bu rehberin mezkûr mahalleyi gösteren haritasında (pafta 3/28) Şalcı Çıkmazı adı ile gösterilen yolun yerindedir ve bir çıkmaz olmayıp Türkeli Caddesi ile Batumlu Sokağı arasında uzanır tek dirsekli bir sokakdır. Cadde tarafındaki başından gelindiğine göre bir araba geçecek genişlikde, kabataş döşeli bir yoldur; ikişer üçer katlı kâgir evler arasından geçer, kapu numaraları 3 - 27 ve 2 - 28 dir (aralık 1966).

Hakkı GÖKTÜRK

EV DANASI — İstanbul ağzı eski bir deyim; pek küçük yaşda alınmış, evlâd gibi sevilmiş, haremde büyütülmüş, şımartılmış, bıyıkları terledikden sonra haremden selâmlığa çıkarılmış, fakat kendisini bir hizmetkâr olarak göremeyen, başına buyruk hareket eden, hiç bir işe yaramasa da kovulamayan, satılamayan genç uşaklara ve kölelere denilir. Aşağıdaki satırları 1290 (M. 1873) de yayınlanmış «Vasfi Bey ile Mukaddes Hanımın Sergüzeşti» hikâyesinden alıyoruz: «... bizim Hüsrev o zaman yirmi dört, yirmi beş yaşlarında idi; elinde okuyup yazması da vardı, peder bunu aldığında pek küçükmüş, haylice okutup yazdırmış, terbiyesi için de aşırı ihtimam etmiş, gereği gibi yetiştirmiş ama sonra buna bir haylazlık ârız olmuşdu. Bâzı akşamlar gecikir, çakıp geldiği de olurdu. Konakda kimseye ehemmiyet vermez, pek olsa biraz efendiden yılardı, o da tek kovmasın diye. Efendi Hüsrevin hâlinden hoşnud değildi, fakat artık ev danası olmuşdu, ne dövülür, ne kovulur...» (Müsâmeretnâme).

EVDOKSİYA — 1899 da Beyoğlunda Çiçekci Sokağında umumhâneci bir rum karısı; genc bir kayıkcı olan Manol adındaki mâşukuna bütün parasını yedirmiş, kendisini yolduktan sonra dirseğini çeviren ve İzmaro isminde bir kızla sevişmeye başlayan çapkın oğlanı bir ağustos gecesi aralarında çıkan kavgada kıskançlıkla bıçaklıyarak öldürmüşdür. Bu vak'ayı cinayet gecesi aynı umumhânede bulunan halk şâiri Merdivenköylü Tevfik Efendi manzum olarak şöyle tesbit etmişdir:

Kayıkcı Manol gencin irisi
Gören dir bu şehbaz deniz perisi

Lefkenin bıçkını mürâhik dilber
Çıkacak elbet ki seven birisi

Hele soyunsun da uryan gör onu
Has tombakdır dövme bakır derisi

Deli Evdoksiya âşık Manola
Çiçekçinin meşhur yosma eskisi

Oğlan yalın ayak tırıl kopukdur
Kartkarının küp küp altın oskisi

Giydirip kuşatır palikaryayı
Şapka da kondurup attırır fesi

Kayıkcı oğlanı görenler sanır
Reji kaleminin bir efendisi

Tiyatro balo gazinolarda
Gezerler her gece dâim ikisi

Lâkin Manol sever İzmaro kızı
Sermâyelerin o dilber körpesi

Verilir mercimek aşı fırına
İkisi de kurnaz gaayetle sinsi

Mamacığın çil çil altunlarını
İzmaroya taşır Manol nâkesi

Değirmenin suyu tükenir bir gün
Dirseği çevirir Manolâkisi

O dünkü pırpırı kopuk oğlanın
Düşer yüzündeki âşık maskesi

Soyarken bir şeb kayıkcısını
Çerâğı hüsnünün o pervânesi

Dir ki «Benim gibi nevcivan oğlan
Yüzüne güldümse altının sesi

Para suyu çekdi bırak yakamı
Tâze nigâr ister gönül kafesi

İzmarodur gayri benim oynaşım
Kızların içinde o dürdânesi»

Mama karı o an aklın oynatır
Hakaaret edince o mehpâresi

Saldırır kapınca bir koca bıçak
Vurur Manolunu kalbde yâresi

Çiçekcide idim gözümle gördüm
Şimdi türlü türlü bak terânesi

Yatardı nîm uryan bir don gömlekce
Kan revân içinde güher pâresi

Binüçyüzonyedi onbeş ağustos
Saat on suları pazarertesi

Ben de onbeşinde düşürdüm tarih
«Manol Oğlana âh kıydı kahbesi»

1332 - 15 = 1317 1899

Tarih mücevher ve 15 ile tâmiyelidir.

Vâsıf HİÇ

EVHAD (Hacı) — Yeniçeri kasab ustalarından, Yedikulede Hacıevhad Camii ile yanında aynı ismi taşıyan bir Sünbülî tekkesinin ve bir küçük hamamın bânîsi, camiinin yapı tarihi hicrî 983 (milâdî 1575 - 1576) olup kabri de mihrab duvarı önündeki mezarlıkdadır; hayrâtının Yedikulede olduğuna göre kendisinin de Yedikule Salhâneleri kasablarından olduğu anlaşılıyor; hayatı hakkında başka kayde rastlanmadı (B.: Hacıevhad Camii; Hacıevhad Tekkesi; Hacıevhad Hamamı).

EVHAD BEY — Geçen asır sonları ile asrımız başında yaşamış bir meczub; Bayazıdda Soğanağada Şûrâyıdevlet kâtiblerinden olan babasından kalmış bir evde otururdu; kendisi hacir altında, vasî tâyin edilmiş emekdar bir uşak ile karısı tarafından korunur, bakılırdı, yine babasından kalma bir kaç dükkânın irâdını da onlar toplardı.

Babasının tek evlâdı ve 14 yaşında bir çocuk iken bir yaz gecesi açık pencereden yattığı odaya giren eli bıçaklı bir haytanın karşısında ve şenî tecâvüzü altında tecennün ettiği rivâyet edilirdi. 1900 de 40 - 45 yaşlarında kara sakallı güzel bir adamdı; yaz ve kış yalın ayak, yahud çıplak ayaklarında takunya, sırtında göğsü açık bir mintan, bir pantalon yahud iç donu ile, ve başında kalıpsız, püskülsüz bir fesle dolaşır, hemen hiç durmadan gaayet hızlı yürürdü, durduğu zaman da hiç kıpırdamadan taş gibi dururdu. Kimse ile konuşmazdı, «Merhaba Evhad Bey!..», «Böyle nereye Evhad Bey?..» gibi sözlerle âşinalık edenlere cevap vermezdi; gaayet nâdir olarak kendisi:

«Kürd Mustafa geliyor mu?..» diye sorar, ve cevab almadan bir ok gibi fırlayarak ardına bakmadan yürürdü; sorduğu Kürd Mustafanın cinnetine sebep olan hayta olması muhtemeldir.

Bir gün Bayazıd Meydanında kavga eden iki arabacıdan birinin bıçak çekdiğini görmüş ve orada kalb sektesinden ölmüşdü; ölümü 1903 - 1904 arasında olacakdır. Bayazıd Camiinden kaldırılan cenâzesinde belki bin kişiden fazla bir cemaat bulunmuşdu.

Münir Süleyman ÇAPANOĞLU

EVİRGEN (Ahmed Refik) — Saat yapıcı usta ve usta bir saat tâmircisi; Bayazıd Meydanında eski Harbiye Nezâretinin, zamanımızda İstanbul Üniversitesi merkez binâsının âbidevî kapusundaki büyük saatleri yapmış olan meşhur saat ustası Mustafa Şem'î Efendinin yetiştirmesi; (1905 de Üsküdarda Sultantepesinde doğdu; Tevfik Efendi adında bir kunduracının oğludur, annesinin adı Nesime İkbaldir; semtinin mahalle mektebinde okudu, Üsküdarda Cem Sultan Rüşdiyesinde talebe iken tahsili terkederek Mustafa Şem'î Ustanın yanına çırak olarak girdi ve işini severek yıllarca bu sanatkârın Çenberlitaşdaki atölyesinde çalışdı. Ustasının ölümünden sonra kendi atölyesini açarak iş hayatına atıldı. Üsküdarlı Kerim Hoca adında bir zâtın kızı Esmâ

Ahmed Refik Evirgen
(Resim: S. Bozcalı)

Hanımla evlendi, üç oğlu bir kızı oldu; Eminönünde Şabcı Hanındaki saat tâmiri atölyesi kendi yetiştirmesi büyük oğlu Tevfik Evirgene devretti, bu satırların yazıldığı sırada kendisi Eminönünde Arpacılar Caddesinde Omega mağazasında kendi hesabına tâmirci tezgâhında çalışıyordu; ve ömrü boyunca ayrılmadığı Üsküdarda Doğancılarda oturuyordu.

Hoş sohbet, hatır gönül sayar bir meclis adamıdır; içkiye iltifat eder, dostlukda sadâkat, vefâ bilir, amatör usta bir balıkcı, saatcilik san'atında da eşi bulunmaz merdi meydan ustadır.

EVKAFI İSLÂMİYE MÜZESİ — (B.: Türk İslâm Eserleri Müzesi).

EVKAF SOKAĞI — Eminönü İlçesinin Âlemdar nâhiyesinin Eminsinan Mahallesi yollarından; Eminsinan Hamamı Sokağı ile Yeniçeriler Caddesi arasında uzanır; Gedikpaşa Camii Sokağı ile dört yol ağzı yaparak kesişir (1934 Belediye Şehir Rehberi pafta 2/20). Yeniçeriler caddesi tarafından gelindiğine göre bir araba geçecek genişlikde, önce paket taşı, daha sonra kabataş döşeli, iki kenarı yaya kaldırımlı, meyilli bir yol olup 2 - 4 katlı ev ve apartımanlar arasından geçer. 1 otel (Otel Sun), 1 mühendis âletleri mağazası ve tâmircisi, 1 kereste mağazası, 1 fotografcı vardır; Çenberlitaş Kız Orta Okulu bu sokaktadır; kapu numaraları 1 - 17 ve 2 - 20 dir (aralık 1966).

Hakkı GÖKTÜRK

EVLÂDLIK — «Kendi sulbinden olmayan bir çocuğu evlâd edinmek» (Türk Lûgatı). Toplum hayatımızda çok önemli bir meseledir; Aşağıdaki satırları R.E. Koçu'nun Hergün Gazetesinde bir sohbet yazısıdır:

«Kimsesiz garib bir çocuğu evlâd edinmek muhakkak ki bir fazilettir. Onu mihnetten, meşakkatten, sefâletten, türlü kötü yollara sapmaktan, bir takım uygunsuz insanların bâcizesi olmaktan kurtarmak, kul gözünde de, Allah indinde de makbul bir harekettir. Bir kısmı hayatta bazıları rahmetli rahmana kavuşmuş, bu faziletli insanlardan sekiz on kişi tanırım. Yalınayak, yarı çıplak sokaklara düşmüş, yalın kat analar ve babalar tarafından ihmal edilerek ne yapacaklarını şaşırmış, canî ruhlu üvey anaların pençesinde inim inim inleyen oğ-

lan ve kız nice yavrucukları bağırlarına basmışlar, onları refah içinde büyütmüşler, istidadı olanları okutmuşlar, çeyiz, sermaye, iş, meslek temin etmişler; başlarına birer aile yuvası çatmışlardır.

«Fakat bu faziletli simâların yanında, faziletli yüzlerinde maske gibi taşıyanlar vardır, ve hem bunlar pek çoktur. Evlâdlık, evlâd edinme işi öylesine suiistimal edilmektedir ki sadece gözlerimin gördüğü bin bir misali bir kalem çırpısında anlatabilirim. Kimsesiz, desteksiz garib bir çocuğun körpe vücudunun enerjisinden bir evin günlük hayat çarkında kıyasıya istifâde edilmekte, çıplak ayaklarına giydirilen küçük bey veya küçük hanım eskisi pabuçlar, sırtına geçirilen bir âdi mintan ve pantalon veya bir basma entari, evin en kötü yerine serilmiş pide gibi bir döşek ve önüne konulan sofra artığı ile o biçârelerin posası çıkarılmaktadır. Üstelik âmirane edâ, haşin hitap, azar ve dayak da vardır. Evlâd edinme işi, bayağı bir böbürlenme ile «üstüne başına, boğazına bakıyoruz» denilerek yıllarca parasız pulsuz uşak veya hizmetçi, hattâ daha yerinde bir tâbirle köle ve cariye kullanmak olmuştur.

«Oğlan on altı, on yedi yaşında vücud enerjisinin kıymetini idrâk eder, önüne, bu enerjiye bedeli karşılığı muhtaç olan biri çıkar ve kendisine para denilen sihirli şeyi gösterir, gaflet uykusundan silkinip ya bir başka kapıda aylıklı uşak olur, yahut bir dükkâna veya bir imalâthaneye çırak olarak girer. Evlâdlık kızlar da bu idrâk çağında ekseriya kocaya kaçarlar.

«Ya şu kadar senelik emekleri? Hakları?. Yıllar boyunca küçücük ayaklariyle koştukları ve küçücük elleriyle yaptıkları?! Hepsi yanmıştır efendim.

«Fâzilet oyunu oynamasa da evlâdlık yerine apaçık uşak oğlancık veya hizmetkâr kızcağız denilse, karşılığında gündelik veya aylık bir para vardır!...

«Köyümüzün yazlık sineması bu ay sonu kapanacak zannederim. Geceleri artık pardesüsüz çıkılmıyor. Ahbaplardan falan bey karısını kızını ve evlâdlıkları Cevriyeyi almış, sinemaya gelmiş... Gelinlik çağındaki Cevriyenin sırtında bir entari var, hava ayaz, elleri çaprastlama koltuklarının altında, üşüdüğü belli...

— Yahu... Şu kızın sırtına...

Diyecek oldum, bayan, azametli bir edâ ile kabardı:

— Kızımın parasını bankaya yatırıyoruz amcası!... dedi.

— Cevriye, kaç bin liran var bankada?... diye sordum. Yüzü kıpkırmızı oldu ve:

— Yüz elli lira!... diye fısıldadı.

«O zaman anladım: Cevriyeye ev çıkacak!... Apartman katı çıkacak!... Kim demiştir ki, Cevriye yüz elli lira karşılığı tam on yıl tepe tepe koşulmuştur diye?!...

«Adını bilmem, yedi - sekiz yıldaanberi selâmlaşırız. Herkes gibi benim için de sadece «Hacıbey» dir. Zannederim Erenköyünde yahud Bostancıda oturur ve zannederim Manavgatlıdır. Hemşehrisi bir de evlâdlığı vardır; güzel, zeki bir oğlan, on beş yaşlarında kadar... Çocuğun bir elinde Hacıbeyin çantası ve erzak dolu bir file, öbür elinde de yine ağzına kadar dolmuş koca bir sepet... Yükü en azdan otuz kilo...

— Bir hammala verseydiniz... dedim.

— Taşır o... dedi.

«Çorapsız ayaklarındaki kunduralar belli ki Hacının eskileri... Hem büyük, hem de tabanı kalkmış, yükü kollarını ve omuzlarını sızlatırken sağ ayağını da endezleyerek kullanıyor, yoksa tökezip düşecek... Sözde babalığa gösterdim:

— Kundura dayanmıyor... dedi...

— Futbol mu oynuyor?...

— Bir de o eksikti!...

— ....

— Ayakları kunduravı çatır çatır yiyor!...

Vücudu, köylü yapısı, sıhhatli amma güzel yüzünde bir solukluk var, belli ki yorgun ve gıdasız...

— Aferin o ayaklara... dedim. Ağzının yapamadığını yapıyor galiba!...

«Bu dâvayı kökünden halletmek için, mâsum yavrucakların hizmet ve emek haklarını korumak için bir kanun lâzımdır.»

(Her Gün, 1956).

Evlâdlık meselesi, bilhassa büyükşehir İstanbulun meselelerindendir. Nisbet yüzde birdir, 99 çocuk sûretâ evlâd edinilir, halleri yukarda anlatılmışdır, 1 çocuk da mahkeme kararı ile işin nezâketine lâyık asâletle tebenni edilir; ve onlar öz evlâdlardan da üstün şefkatle bağra basılır.

EVLÂDLIK SOKAĞI — 1934 Belediye Şehir Rehberine göre Fatih Kazasının Karagümrük Nâhiyesinin Kaariye Atikalipaşa Mahallesi yollarından; Kalfaefendi Sokağı ile Âvâre Sokağı arasındadır (1934 B.Ş.R. pafta 7/109) Kalfaefendi Sokağı tarafından gelindiğine göre meyilli, dar ve bozuk bir aralık sokakdır, üzerinde iki katlı kâgir bir ev ile üç gece kondu vardır (aralık 1966).

Hakkı GÖKTÜRK

EVLEK SOKAĞI — Bakırköyünde Osmaniye Mahallesi yollarından; Cemiyet Sokağı ile Osmaniye Camii Sokağı arasında aralık sokakdır (1934 B.Ş.R. pafta 12). Bir araba geçecek genişlikde ve asfalt döşelidir, üzerinde biri iki katlı ve dördü tek katlı beş kâgir ev ve bir arsa vardır. (Ekim 1968).

Hakkı GÖKTÜRK

EVLENME DÜĞÜNLERİ — Memleketimizde ve bilhassa İstanbulda evlenme düğünleri, uzak ve hattâ yakın geçmişe nazaran, çok değişmişdir. Şer'î nikâhın yerine medenî nikâhın kaaim olması, müslüman Türk kızının örtü altından çıkması, müstakil çatı âile meskenlerinin yerlerini apartıman dâirelerine terketmesi, günlük türlü ictima îve iktisadî değişiklikler evlenme düğünlerinde pek çok örf ve âdetin terk edilmesine sebeb olmuşdur.

Artık bir sandık odası yokdur; dolayısı ile bir kız çocuğunun dünyaya gelmesi ile o odaya konulan ve içi düğününe kadar geçecek onüç onbeş yıl boyunca çeyizle doldurulacak olan bir çeyiz sandığı da yoktur; moda yenilikleri ayak takımına varınca tâkib edilmektedir, kumaşların renkleri ve desenleri ve hattâ isimleri durmadan yenilenmekte, değişmektedir. Çeyiz, bir mağazada satılamayarak kalmış «Tapon Kumaş» olacakdır.

Artık kızla oğlan tanışıp, görüşüp ve sevişip evlenmektedir. Kıza koca, oğlana zevce bulan kılavuz kadınlar, kız ve oğlan sağlığı verenler, görücüler yokdur. Bir zamanlar oğulları için kız görmeye giden oğlan anası ve yakınları kadınların kız tarafına oğlanın bir fotoğrafını bırakmaları, kızın müstakbel zevcini ilk defa o resimde görmesi büyük yenilik olmuşdu (B.: Ahmed, Balıkcıgüzeli, cild 1, sayfa 301 ve 302).

Artık zengin ve orta tabakadan âilelerin evlenme düğünleri büyük lüks otellerin şatafatlı salonları ile sureti mahsusada kurulmuş düğün salonlarında yapılmaktadır. Konaklarda, köşklerde, evlerde dâvetli ağırlama, ziyâfet sofralarının takımlarını tedârik etme ve yemekler için mutfak külfeti âilelerin üstünden atılmış, düğün, bir müesseseye harc ödemeden ibâret kalmışdır. Zamanımızda ev düğünleri İstanbul civârındaki köyler ile İstanbul içinde çok dar gelirli âilelerin muhitinde kalmışdır (B.: Görücü; Nişan; Nikâh; Kına Gecesi; Paça Günü; Yüz Yazması; Koltuk; Gelin Hamamı; Güvey Hamamı; Güvey Kapama; Gelin Alayı)

EVLENME DÜĞÜNLERİ, ESKİ DÜĞÜNLER — Eğer meşhur bir düğün ise daha olmadan haftalarca evvel velvelesi âfaakı tutardı. Mağazalar kolaçan edilmeğe başlanır, vapurda, şimendüferde etrafa kulak kabartılır; Kadıköyündeki, Kumkapıdaki gündelikci küçük terzilerle istişâre edilir, büyük Beyoğlu terzilerinin ağızları aranır; nihayet düğünde giyilecek esvab için ölçü verilirdi. Düğün hediyesi olarak bermutad altın yaldızlı zarf fincan yahut çatal bıçak takımı alındıktan ve hala hanımın kızına da kira ile bir gerdanlık kaldırdıktan sonra anadan emilen süt burnundan gelmiş bir halde yorgun, bîtap konağa avdet edilirdi.

«O zaman manikür, kuafôrcüye gitmek âdetleri yok. Kıvırcık durması için bir gece evvel saçlar ıslatılarak kâğıtlarla bükülür; beyazlansın ve yumuşasın diye ellere sütle ezilmiş patates sürülürdü. Ortanca hanımın dudağının üstündeki tüyler, genç gözü olması itibariyle âhiretlik Dilber mârifetiyle ve cımbızla, görümce hanımın bileklerinden dirseğine kadar olan aksâm ise ağda ile alınırdı. Saçlara çeyreklik boya veya zerdeçal da unutulmaz.

Onyedi yaşındaki küçük hanım eteğinin kloşunun yahut kollarının bombelerinin pot durduğundan bahisle tepinir, ağlar, sızlar. Terziyi prova günü işgal etmiş olan o falan paşanın kahrolası torunu hep birlikte tel'in edilirdi.

Düğün uzakca bir semtte oluyorsa, fistanlar mukavva kutulara konup ve ağa efendinin eline verilip düğün evine civar bir akraba veya ahbab evinę inilirdi. Orada elbiseler giyilir, tu-

valetler ikmal edilir; fistanın kusuru küçük hanımın gene gözüne batar. Pudra ve sürmeden evvel ayna karşısında bir fasıl daha ağlanırdı.

«Her şey tamamlanır. Hanımefendi ile ortanca hanımefendinin birinci rütbe şefkat nişânı zîşanlarının hamaylı kurdelâsı iğnelerle tespit edilirdi. Başlarınadki gazdan hotozlarla üzerindeki zümrüd iğneler de düzeltilir; küçük hanımın göğsündeki dantelâlar ikinci rütbe nişanın görülmesine mâni olmaması için iliştirilir; kalfa Hüsnühalin hotozuna, saat kösteğine, altın yaldızlı bileziklerine de çeki düzen verildikten ve kart yahudi matmazele, düğün evinde küçük hanıma daima Fransızca söz söylemesi ve hiç Türkçe konuşmaması ihtarı da yapılır, sonra ver elini düğün evi...

Konağın bahçe kapısının önü hınca hınç. Harem ağaları, uşaklar, Karadağ elbiseli, beli tabancalı kapıcılar buyurun, buyurun derler. Taş merdivenin önünde araba durur. Harem ağaları koltuklara girerek davetlileri içeriye alırlardı.

Derhal soyucu denilen kadınlar sökün ederler; misafirlerin çarşaflarını, yeldirmelerini alırlar. Önlerine düşülür, salona doğru yürünür. Salon serâpâ doludur. Baş sedirden itibaren kanapeler, koltuklar, sandalyeler teşrifat sırasiyle işgal edilmektedir. Ortada, askılar, çiçekler arasında gelinin makaamı.

Salona giriş ânı en müşkül, en heyecanlı anlardan sayılırdı. Hep kusur arayıcı bin bir çeşit nazar, muttasıl istihzâ ile tebessüm eden gözler yeni gelenler üzerine dikilirdi.

Salonda tecessüs ve tenkid de girenlerin derecesine göre değişirdi. Bazen en geridekiler bile, «Nuh nebîden kalma kıyafetliler!» diye yerlerinden kıpırdamazlar, bâzen bir kaç koltuktan ayağa kalkılır. Bâzen de bakarsınız, köşedeki en itibarlı sedire gömülmüş olan göğsü nişanlı, pıtrak gibi elmaslı, şişman Hanımefendi yanında kendisini yelpâzeliyen kalfasının omuzuna doğru yaslanır, girenlere berâyı cemîle, yerinden kımıldanır gibi olurdu. Hele bir kaç koltuk ötedeki yeri göstererek, yarım ağızla: «şöyle buyurun!» iltifatını lûtfederse bu en büyük bir mazhariyettir. Bütün kanape ve koltuklardakiler derhal elektriklenmiş gibi olurlar, ayağa kalkarlar ve âşinalık ederlerdi.

Şişman hanımefendinin yanına varılıp etek öpüldükten ve bitişiklere de îcabı maslahata göre arzı tâzimat edildikten sonra gelin hanıma yaklaşılır. Samimiyetin derecesine göre tebrik edilir, veya «şap!» diye öpülür. «Allah bir arada kocatsın! İnşaallah yavrularınızı, torunlarınızı severiz!» kılıklı hem ona, hem de kendine duâdan geri geri gelinerek koltuğa oturulurdu.

Düğünde bâzı sultanlar da varsa onlar büsbütün hususî salonlardadırlar. Bâzı ekâbir haremleri ve kerimeleri de bundan örnek aldıklarından kalabalığa karışmazlar, tenha bir odaya kapanırlardı.

Evvelâ büyük bir tepsi içinde tatlı getirilir. Arkasından üç kişi mârifetiyle kahve gelirdi. Bunlardan birinin elinde kocaman bir tepsi üzerinde fincanlar, ötekinin göğsünde, pul ve sırma işlemeli, çapraz vari kahve örtüsü, elinde «sitil» dedikleri zencirlere muallâk gümüş kahve güyümü vardır. Üçüncüsü, güyümden fincanlara kahve doldurur ve misafirlere verir. Daha arkadan geniş tabak içinde sigara tevzi olunurdu.

Medhalin solunda, kapısı bir yatak çarşafı ile örtülmüş olan odadan saz akortları, arkasından hicaz peşrevi aksetmeye başlar. Derhal rastıklı, sürmeli bâzı hanımlar şıpın işi perdenin yanındaki sandalyelere sokulurlar ve perdeyi biraz aralayarak iğnelerler.

Düğün ne kadar yüksek, kibar olursa olsun saz âhengi hep gürültüye boğulurdu. Kundakta bir çocuk viyaklar; bir soyucu (soygun da denilir) hanımla emektar arap bacı atışırlar ve arap bacının babaları tutup kütük gibi yere serilir; bir harem ağası süt ninenin ikiz çocuğunu kırbaçla döğer; sekiz, on yaşındaki hünkâr çavuşu küçük beyler, paşazâdeler konuşurlar ve mini mini kılıçlarını çekip ortalığı birbirlerine katarak kılıç mübarezesi yaparlar; gelinin birâderi bey tam taş merdivenin önünde, sofracı Ağavniye çimdik atan bahçıvan yamağını ayağının altına alır, toy oğlanı döve döve pestilini çıkarır.

Düğün evi hamûlesini kâfi derecede almıştır. Havasızlık ortalığa bastıkça basar. Herkes 40 derece ile kızıl döşeğinden fırlamış gibi kıpkırmızı; her vücud sucuk gibi sırsık-

lam, ter içinde. O zaman çantalar içinde podralar, sürmeler, allıklar yok. Bet beniz perişan; yayılan podra ve sürmelerle bütün simâlar rengârenk.. «Telle frer» in podrası, «Piver» in «Viriç»i, çarşının «Tefârik» lavantası, Sadberk Hanımın yemenisinde hacı yağı ve ağzında pastırma kokusu, çalgıcıların gizliden gizliye mürâcaat ettikleri arka ceplerindeki rakının ve terli ayaklarının kokuları... Bütün bunlar ortalığa buram buram yayılmaktadır.

Derken gene bir kargaşalıktır kopar: «Koltuk!» sesleri herkesi birbirine katar. Kalfalar, câriyeler koşuşur; harem ağaları seğirtir. Merdivenin alt başından itibaren koridor, sofa, gelin odasının kapısına kadar insanla dolar. Yüksek kırattaki hanımefendiler yisalarla yerlerinden kıpırdatılarak koltukla güzergâha getirilir. Perdenin arkasında, saz takımı da ayağa kalkar ve «Marşı Hamidî» terennümsâz olmağa başlar.

Koltuk merasimi denilen ve gelin ile güveyi kolkola yürütülen bu merasim de oldukca câzibdi. İkisi de âheste âheste, kırıta kırıta ilerilerler; zebellâ gibi bir dudağı yerde, bir dudağı gökte bir harem ağası nazarlık muskası gibi gelin hanımın uzun eteğini tutarak tâkip eder. «Allahını seven maşâallah desin!» nidaları... Kayınvalide hanımefendilerin gözlerinde bir iki damla meserret yaşı...

«Sağ, sol, her iki taraf, gerdan ve göğüs küşâde, kollar üryan, yalnız başlarını avuç içi kadar mendillerle örtmüş ve «cinsi lâtif» tâbirinin doğruluğunu isbatlar hanımlarla malâmaldır. Eğer damad bey pek toy değilse fırsat kaçırmaz, bir ikisini yan gözle süzmeği ve bir gözünü kırpmağı esirgemez.

Geç kalarak koltuk merâsimine yetişememiş bâzı sayılı hanım efendiler şerefine koltuk merasiminin birkaç kere tekrar ettirildiği de olurdu.

O hengâmeler esnasında paşa hazretleri bahçedeki kameriyenin önünde fesini yıkarak ve sakal kaşıyarak, dayı bey efendi, sağdaki çamın altında, iki elleri arkasında, bir aşağı bir yukarı piyasa ederek taş merdivenin üstündeki hanımları uzaktan temâşa ile meşgul olurlardı.

O aralık kapı önünde: «merkez kumandanının takımı!» sesleri ve onu müteâkib sekiz on araba bahçeye dahil olur. Sarışın, esmer, kumral, kırk kadar bir birinden güzel câriyenin arabadan indiği görülür. Hepsi, al caketler ve lâcivert eteklerle yeknesak bir kıyafette; ellerinde sazları fındık kurdu gibi kızlar. Çoğunda keza kelebeği gibi kaş, göz.

Karşıdan paşa efendinin eline ayağına râşeler gelir, içini çeker; dayı beyin gözleri dumanlanır, yüreği titrer; mahdum bey çalgıcılara bir şey söylemek bahânesiyle içeri dalar; yeni damad bey bile kendini unutarak selâmlık odasının penceresinden yarı beline kadar dışarı sarkar.

Bu takımın vürûdu ayrıca da bir mes'eledir. Çünkü üç liradan aşağı olmamak şartiyle her kıza bahşiş verilir; yuvarlak hesab bir kalemde 150 ile 200 sarı lira.

Yemek zamanı gelince gene teşrifat sırasiyle herkes yerlerine oturtulur. İncesaz da bitişik odaya alınır. Merkez kumandanının câriyeleri soyunmakla, yorgunluk almakla meşgul iken meydanı boş bulan evdeki beyler, paşa efendi de dâhil olmak üzere derhal anahtar deliklerine koşarlar ve soluyup dururlar.

Dâvetiye ile girilen düğünde bile ekseriyetle öğleden sonra umuma kapılar açılır, bütün konağı, bahçeyi seyirciler istilâ eder. Gelin odası, yatak odası, tuvalet odası, damad beyin odası teker teker seyir ve temâşâ edilir. Âdet vechile ilâç için olsun tek bir nesne beğenilmez. Güvey tarafı gelinin kısa boyundan kinâye «yangın kulesine fener asılmış!» diye gülüşürlerken gelin tarafı da damadın boyunu bosunu çam yarmasına benzetirlerdi.

Bahçedeki çamların altında, hususî beylerden mürekkep saz takımının yanı başı da hanımlarla iğne atsan yere düşmeyecek bir haldedir. Herkes vakit geçirmekte, eğlenmekte, her gönül şen ve şatır.

Sermed Muhtar ALUS

EVLENME DÜĞÜNLERİ, DELİ MEHMED KAPTANIN DÜĞÜNÜ — Fetihden zamanımıza kadar İstanbulda bir eşi görülmemiş bir düğündür. Geçen asır sonlarında yeniçeri zorbalarından olan Üsküdarlı Mehmedin bir ayağı da Tersânede idi, kalyon kaptanı idi. Es-

naf ve tüccar haracı ile bağ bahçe, han, hamam, konak sahibi olmuş bir ahlâksız adamdı. Üsküdarda Bursalı Haraccızâde Esad Efendinin güzellikleri dillere destan olmuş bir oğlu ile bir kızı vardı. Deli Mehmed önce bu adamın oğlunu başdan çıkarıp ocağa civelek yazdırdı ve yanına aldı. Sonra da kızına musallat oldu, bir gece yarısı haytalarını peşine takdı, Esad ağanın konağını basdı, güzel kızı pala zoru ile çıkarıp aldı, civardaki bir mescidi açdırarak evinden alınan imam efendiye yine bıçak zoru ile nikâh kıydırdı. Sonra Üsküdar yeniçerileri ile eclâfından mürekkeb beş yüz kişilik bir kaafile ile kayıklara doldular, gece yarısı, davullar zurnalar, meşalelerle denizde bir düğün alayı yaparak gelin kızı Kasımpaşaya götürdüler (B.: Mehmed Kaptan, Deli).

EVLENME DÜĞÜNLERİ. DÜĞÜN ŞARKILARI — Sultanların evlenme ve şehzâdelerin sünneti münâsebeti ile yapılan ve yedi gün yedi gece, onbeş gün on beş gece süren saray düğünlerinde ziyâfetler ve türlü oyunlar, eğlenceler arasında o düğün için sûreti mahsusada şarkılar yazılır, bestelenirdi; Tarzınevin faslında bestelenmiş şu şarkı, kendi adına nisbetle anılan meşhur mûsikî ve şarkı mecmuasının sâhibi Hâşim Beyindir:

Şâhinşehi şevket nişan
Fethü zaferle her zaman
Olsun cihanda kâmuran
Sûri şehinşâhı cihan

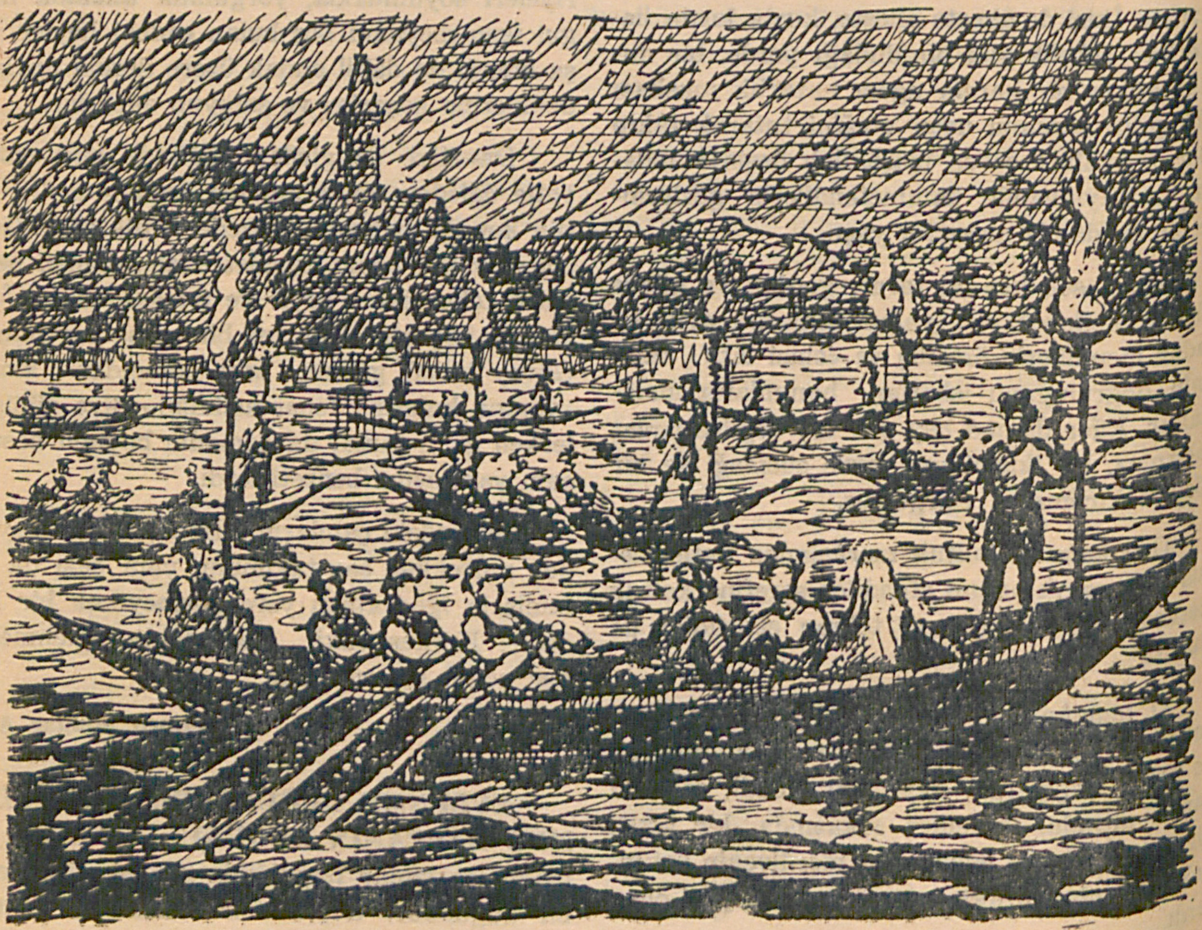
*

Ey mâhi burci saltanat
Nûri dü çeşmi mâdelet
Sâyende bu zevki nüzhet
Sûri şehinşâhi cihan

*

Dâmâdı şâhi pür atâ
Şânü şerefle dâimâ
Fahritse gerdun sezâ
Sûri şehinşâhı cihan

*

Deli Mehmed Kaptanın Deniz Düğün Alayı
(Sabiha Bozcalı'nın kompozisyonu)

Şâhinşehi encüm haşem
Sûr ide böyle dembedem
Âdâsı ila pür elem
Sûri şehinşâhı cihan

Bu örnek de pek aydın göstermektedir ki bu çeşid şarkılarda şiir güzelliği ve sıcaklığı aranmaz.

EVLENME DÜĞÜNLERİ, DÜĞÜNLERDE SAZ VE OYUN, RAKIS YASAĞI — Dördüncü Sultan Mehmed devrinde Köprülüzâde Fâzıl Ahmed Paşanın sadırâzamlığı zamanında çıkmış bir yasakdır; sebebi tesbit edilemeyen bu yasak fermanının bugünkü yazı dilimize çevrilmiş sûreti şudur:

«İstanbul Kadısı Efendi Hazretleri;

«Daha önce Sadırâzam Hazretleri evlerde ve cemiyetlerde (düğünlerde) çengi oğlanların avret gibi oynatılarak eğlenilmesini yasak etmişdi. Hâlen mahallelerde evlerde, gerek kadınlar ve gerekse erkekler, düğün idüb cemiyet ettiklerinde çengi oğlan getirtip oynatır, fermânı şerîfe muhâlif hareket ederlermiş. Cümle mahalle imamlarını çağırıp muhkem tenbih edesin. Bundan sonra bir mahallede bir ferd düğün ettikde çengi oğlan getirmeyecek ve saz ve söz, oyuna eğlenceye müteallik fuhşiyatdan bir şey yapılmayacakdır. İmamlar da mahallelerindeki ehâliyi bu makuule şeylerden men edeceklerdir; şöyle ki bir mahallede, bir evde bir saz ve söz, çengü çegâne olursa, çengi oğlanı oynarsa, o mahallenin imamının üstünden imamlığı alınıp başkasına verilmekle tamam kurtulamaz, bilmiş olsun, ve ona göre gözetip bu yasağı dinlemeyenleri huzurumuza bildirsin».

EVLENME DÜĞÜNLERİ, OSMANLI SARAY DÜĞÜNLERİ — Osmanlı Saray Düğünleri bir gelenek olarak yedi gün yedi gece sürerdi. Tarih kaynaklarımızın kaydına göre bu düğünlerin en muhteşemi Kanunî Sultan Süleymanın sadırâzamı Dâmad Makbul İbrahim Paşanın düğünü olmuşdur (B.: İbrahim Paşa, Makbul yahud Maktul, Frenk). Pâdişahlar ve şehzâdeler câriyelerle yatmışlardır, câriyeler gebe kaldığı zaman da, doğacak çocuğun meşruiyeti için nikâh kıyılmış, câriye «Haseki» unvanını almışdır; nikâh merâsimi de saray muhitinde kalmışdır. Şehzâdelerin düğün mürüvveti, yedi gün yedi gece, hattâ onbeş gün onbeş gece süren tantanalı ve muhteşem sünnet düğünleri olmuşdur. Osmanlı hânedanında tek sîmâ olarak Sultan İbrahim, Hümâşah adındaki bir kızla düğün yaparak evlenmiş, sevgilisini telli duvaklı gelin olarak görmüş ve bundan ötürü de bu kadın tarihimizde «Telli Haseki» lâkabını almışdır. Osmanlı vak'anüvislerinin kaydettikleri saray evlenme düğünleri pâdişah kızları ve kız kardeşleri sultanların düğünleridir (B.: Surnâmeler).

EVLİCE ABLA — İstanbula Fatih Sultan Mehmedle gelenlerden, asıl adı Veliyyüddin Efendidir, Eyyubsultanda bir mescid yaptırmışdır; «Evlice Baba Mescidi» diye anıla gelmiş olan mescidinin avlusunda medfundur. Sonradan konmuş kabir taşında Fatih Sultan Mehmedin meşk hocası olduğu yazılıdır, kitâbenin metni şudur:

«Ebülfeth velmegaazi Han Hazretlerinin meşk hocası Sâhibülhayrât velhasenât Velî Babanın rûhi şerîfine elfâtiha, sene 857».

«Fatih Devri Mimârîsi» isimli büyük eserin müellifi Ekrem Hakkı Ayverdi «Evlice» ismini «Ödlüce» şeklinde kaydediyor ve: «Bu ismi Ülice ve Evlice suretinde yazanlar da vardır» diyor, biz, asırlar boyunca halk ağzında söylenegelmiş Evlice şeklini tercih ettik.

EVLİCEBABA MESCİDİ — Eyyubda Bülbülderesindedir; Hadikatül Cevâmi şu malûmatı veriyor: «Bânisi Fâtih Sultan Mehmed devri ricâlinden Veliyyüddin Efendidir, karşısında olan mezarlık köşesinde medfundur, bu mescidin mahallesi yokdur».

Ekrem Hakkı Ayverdi «Fatih Devri Mimârîsi» isimli eserinde, Hadikatül Cevâmide «Evlice» diye yazılmış, ve İstanbulluların ağzında da yüzyıllar boyunca öyle söylenegelmiş bu mescidi «Ödlüce Baba Mescidi» diye kaydediyor ve şunları yazıyor: «Bânisi Fatihin meşk hocası Veliyyüddin Efendidir. Mescidin binâsı yenidir, eskisi ile alâkası yokdur. Bânisinin kabri karşısındadır; namaza açıkdır».

Tahsin Öz de «İstanbul Camileri» isimli eserinde şunları yazıyor: «Eyyubda Bülbülyuvasında (deresinde olacak) Evlicebaba Soka-

ğında; bânisi Fatih devri ricâlinden Veliyyüddin (Veli baba) Efendidir. Mâbed taşdan olub ahşab çatılıdır. Minâresi tuğladandır, devrine (XV. yüzyıla) âiddir. Camiin karşısında Çorlulu Ali Paşa çeşmesi bulunmaktadır. Cami hazîresinde bulunan Veliyyüddin Efendiye aid 857 (M. 1453) tarihli mezar taşı son devirlerde yapılmışdır ve bu zâtin Fâtihin meşk hocası olduğu da yazılmışdır».

Ekrem Hakkı Ayverdi gibi bir müdekkikin bu mescidin minâresinden bahsetmemesi garibsenir.

Kare plânlı olan bu mescid gaayetle harab durumda iken 1967 yılı haziranında tamirine başlanmış, aynı yılın aralık ayına rastlayan ramazanın ilk cumasında tekrar ibadete açılmışdır.

Cümle kapusundan üç basamak merdiven ile son cemaat yerine inilir. Son cemaat yerinden ahşab bir merdivenle bu yerin üstündeki ahşab kadınlar mahfiline çıkılır. İbâdet sahını büyüklü küçüklü şamdanlar ve kristal taklidi bir âvîze ile tezyin edilmişdir. Minâre kapusu ibâdet sahnında, cümle kapusunun sağındadır.

Hakkı GÖKTÜRK

EVLİCEBABA MESCİDİ SOKAĞI — 1934 Belediye Şehir Rehberine göre Eyyubda Üçşehidler Mahallesi yollarından; Bülbülyuvası Sokağı ile Evlicebaba Tekkesi Sokağı arasındadır, Ârifağa Sokağı ile kavuşağı vardır (1934 B.Ş.R. Pafta 9/123). Bülbülyuvası Sokağı tarafından gelindiğine göre bir dere yatağı manzarasında başlar, hafif yokuş olarak ilerler, birer ikişer katlı ahşab ve kâgir evler arasından geçer, sağ kolda Evlicebaba Mescidi, sol kolda da Evlicebaba Tekkesi görülür. Sokağın ortalarına rastlayan bir yerde Çorlulu Ali Paşanın bir çeşmesi vardır, ve arkada yüksekce bir yerde mescidin bânisinin kabri bulunmaktadır. Bu sokakda 2 bakkal vardır, kapu numaraları 1-17 ve 2-18 dir (mayıs 1967).

Hakkı GÖKTÜRK

EVLİCEBABA TEKKESİ — Eyyubsultanda Bülbülderesinde Evlicebaba Mescidi Sokağındadır. Bandırmalızâde Ahmed Münib Efendinin Mecmuai Tekâyâ'sında (1307; 1889-1890) âyin günü cuma olan bir Kaadirî tekkesi olarak kayıdlıdır, o tarihdeki şeyhinin adı da Nuri Efendidir. Tekke, Evlicebaba Mescidinin karşısındadır.

Son şeyhi Bay Hâfız Hüseyin Nazmi Ceylânî'nin verdiği malûmata göre tekkenin bânisi Şeyh Hâkî Baba adında bir zâttir. Haziredeki kitâbeden tekkenin hicrî 1216 (M. 1801-1802) da Üçüncü Sultan Selim devrinde yapıldığı görülüyor, kitâbenin üzerinde bu pâdişahın bir de turası vardır. Hâfız Hüseyin Nazmi Efendinin babası Mehmed Sadeddin Efendinin şeyhliği zamanında tekke yanmış ve 1310 da (M. 1892-1893) harem, selâmlık ve bir semâhâneden mürekkeb yine ahşab olarak ihyâ edilmişdir; âyin günü cuma gecesi idi. Tekkeler kapandıkdan sonra yıllarca boş duran selâmlık kısmı ile semâhâne harab olmuş ve 1942 de çökmüşdür.

Tekel İdâresinin emekli memurlarından olan Hâfız Hüseyin Nazmi Efendi tekkenin ahşab harem kısmında oturmakta idi (1968).

Hakkı GÖKTÜRK

EVLİCEBABA TEKKESİ SOKAĞI — 1934 Belediye Şehir Rehberine göre Eyyubda Üçşehidler Mahallesi yollarından; Evlicebaba Sokağı üzerinde bir çıkmaz sokakdır, Büyükfıstıklı Sokağı ile kavuşağı vardır (1934 B.Ş.R. Pafta 9/123). Yerinde ise bu sokak, Evlicebaba Mescidi Sokağı ile Ârifağa Sokağının birleşdiği noktadan başlar, bir araba geçecek genişlikde kabataş döşeli yokuş bir yoldur, birer ikişer katlı kâgir ve ahşab evler ve gecekondular arasından geçer, Geçici Sokağı ile Soya Caddesinin birleşdiği noktaya kavuşur, adı geçen rehberde bu sokak ile bu caddenin de isimleri yokdur (Mayıs 1967).

Hakkı GÖKTÜRK

EVLİYÂ ATA SOKAĞI — Fatih kazasının Şehremini Nahiyesinin Uzunyusuf Mahallesi yollarından, Lâlezar Sokağı ile Yayla Caddesi arasında uzanır uzun bir yoldur, Nâib ve Alyanak Sokakları ile birer dört yol ağzı yaparak kesişir, Suyolcu Sokağı, Uzunyusuf Camii Sokağı ve Uzunhalil Sokağı ile kavuşakları vardır ve üzerinde lâtin asıllı Türk harfleri ile Şeyh Halil Efendi türbesi olduğu yazılmışdır. 13 ve 15 kapu numaralı evlerin arasında da inşâ tarihi hicrî 1157 (Milâdî 1744) olan Silâhdar Kethüdâsı Mustafa Ağanın köfeki taşın-

dan yapılmış çeşmesi bulunmaktadır, 1969 haziranında suyu akar ve içilir bir çeşme idi.

Sokakdaki binâların kapu numaraları 1 - 61 ve 2 - 58 dir.

Hâlid ERAKTAN

EVLİYÂ CAMİİ — Mevlevîhâne Kapusu civarında adına nisbetle isimlendirilmiş Hacı Evliyâ Câmii Sokağındadır; bânisi onyedinci asır ulemâsından Evliya Mehmed Efendidir. Hadikatül Cevâmi şu malûmatı veriyor: «Yenikapu Mevlevîhânesi kurbinde, fevkaanî bir camidir; bânisi Şeyhülkurrâ ve imâmı Sultanı Evliya Mehmed Efendidir; Dördüncü Sultan Murad ile Revan seferine giderken Konyada hastalanmış ve yine hastalığından ötürü (seferden af edilen) Ayasofya Şeyhi Kadızâde Mehmed Efendi ile beraber İstanbula dönmüş ve Kadızâde ile aynı günde vefât ederek Topkapusu dışında defnedilmişlerdir, tarihi vefatları hicrî 1038 (milâdî 1628) dir. Camiin karşısında bir de çeşmesi vardır, birkaç mescide de minber koydurtmuşdur. Camiin mahallesi vardır».

Tahsin Öz «İstanbul Camileri» isimli eserinde şunları yazıyor: «Duvarları kâgir, çatısı ahşabdır, (1291) 1874 de Hacı Tevfik Bey tâmir ettirmişdir; minberi ahşabdır».

EVLİYÂ ÇELEBİ — Onyedinci Milâdî Asırda yaşamış büyük yazar, büyük seyyah; pâdişah ve vezir nedimliklerinde bulunmuş, asrının seyahat cilvelerinden karşılaşdığı eşkıyâ ile de ülfet ve muhabbet etmesini bilmiş hoşsohbet meclis adamı; ölüme kadar varabilecek büyük tehlikelerle karşılaşdığı uzun, yorucu ve zincirleme seyahatlardan hiç yılmamış gaayetle cessur mâcerâperest; zaman zaman müezzin, imam, vezir ulağı, devlet ulağı; millî kütüphânemizde eşsiz bir kıymet taşıyan on cildlik muazzam seyahatnâmesinde yer yer kendi hal tercemesini de yazmışdır ki, bu otobiyografi parçaları büyük adamın hayatından bahseden tek kaynakdır. Zamanının vekaayinâmelerinin hiç birinde adı geçmez. Şiirle meşgul olduğu halde, ondan çok aşağı değerde şâirlerin adını ihtivâ eden şuerâ tezkireleri de onun adını kaydetmemişlerdir. Halbuki zamanının çok tanınmış, popüler bir sîmâsı idi, azametli seyahatnâmesinin çağdaşları tarafından bilinmediği söylenebilir ki bu takdirde emsâli pek çok avam beyninde bir kimse olarak görülmüşdür. Kendi kaleminden gayri Evliyâ Çelebiden bahseden tek eser, Mehmed Vahid Efendinin «Tîrendaznâme» sidir, büyük muharrir seyyah İstanbuda Ok Meydanında Ağalar Menzilinde ok atarak rekor kırmış bir kemankeş olarak kaydedilmişdir (B.: Ağalar Menzili, cild 1, sayfa 247).

Evliya Çelebi Birinci Sultan Ahmedin zamanında hicrî 1020 yılı muharreminin onuncu günü (Milâdî 25 mart 1611) İstanbulda Unkapanı semtinde doğdu; Faik Reşid Unat'ın «Hicrî tarihleri milâdî tarihe çevirme kılavuzu» na göre doğum günü cumadır.

Babası, Kanunî Sultan Süleyman ile Belgrad, Rodos, Budin ve Estonibelgrad ve Zigetvar seferlerinde bulunmuş Kuyumcubaşı Derviş Mehmed Zıllîdir. Bu zât 1521 deki Belgrad Seferinde ve 1522 deki Rodos Seferinde en azdan 15 - 16 yaşında bir genc olsa oğlu Evliya Çelebinin doğumunda 105-106 yaşında asır görmüş bir pîr olması gerekir. Evliyâ Çelebi babasının ölüm tarihini de hicrî 1058 (M. 1648) olarak gösteriyor, yukardaki Belgrad ve Rodos Seferleri kaydine göre Derviş Mehmed Zıllînin 142 - 143 yaşlarında ölmüş olması gerekir. Bu rakamların ifâde ettiği hakikat, o çağların çok yorucu seyahatları için elzem olan vücud zindeliğine ve tâkaatına Evliya Çelebi verâset yolu ile sâhib olmuşdur.

Baba tarafından dedesi Demirci Kara Ahmed, onun babası Unkapanı civarında bir camii bulunan Yavuzer Sinan Beydir; Evliyâ Çelebi baba şeceresini Türkistanlı büyük mütefekkir şâir Hoca Ahmed Yesevî'ye kadar götürüyor.

Anası bir abaza kızıydı. Evliyâ Çelebi bu kadının adını kaydetmiyor; yine abaza kavminden Fındıklılı Pervâne kaptanın akrabâsı olup pek küçük yaşda iken memleketinden bu kaptan tarafından getirilerek daha nice hasnâ kızlarla beraber Birinci Sultan Ahmede hediye olarak takdim edildiğini, bir müddet sonra da bu pâdişah tarafından Kuyumcubaşı Derviş Mehmed Zıllîye verildiğini yazıyor. Onyedinci asrın sadrâzamlığa kadar yükselmiş vezirlerinden Melek Ahmed Paşa bu Pervâne Kaptanın oğludur ve dolayısı ile Evliyâ Çelebinin de ana tarafından yakınıdır, ki büyük muharrir

Melek Ahmed Paşanın en mahrem adamlarından biri olmuşdur (B.: Ahmed Paşa, Melek, cild 1, sayfa 419).

Kendi doğumunu şöylece anlatıyor:

«Bu hakir Evliyâ doğduğumda merhum Sun'ullah Efendi hânemizde bulunub kulağımıza küpe olmak üzere ezânı Muhammedîyi savtı âlâ ile okumuşlar. Akîka kurbanımızı da Mevlevî Şeyh İsmail Efendi kesip: — İsmail kurbanıdır!.. buyurmuşlar.

«O gece hânemizde yetmiş kadar sâhibi sülûk ârifi billâh canlar bulunub Geysûdar Kapânî Mehmed Efendi kundağımı alub kulağıma ezânı Muhammedî okumak murad edindikde:

— Bu oğlanı âgâh idüb kulağına kim ezan okudu?.. diye sual edince hazır bulunanlardan üstâdı ekremimiz dersiâm Ahfeş Efendi:

— Ezanı Sun'ullah Efendi okudu!.. der.

«Bunun üzerine Geysûdar Mehmed Efendi:

— Biz dahi indelinâbe fenâfillâh ezanını okuyalım!. diyüb hazin bir sesle ezan okudukdan sonra elindeki teberi bir tarafına koyub:

— Bunu bu oğlana ihsan eyledim, çok gazâda bulunub fakrü fâkada sâhibi seccâdei celâl olsun ve zaman fenalığında bir şeyden korkmayub kumda oynasın, ayağına çöp batmasın!.. diye fâtiha-i şerîfe tilâvet ederek selâm verip giderler.

«Kasımpaşa Mevlevîhânesi şeyhi Dîvâne Abdi Dede hazretleri ağzından bir ekmek parçası çıkarıp ağzıma koyarak:

— Fukara lokması ile perveriş bulsun!.. demiş.

«Yenikapı Mevlevîhânesi şeyhi hazreti Doğanî Dede kundağımı kucağına alub havaya atarak:

— Bu oğlan bu cihanda bizim uçurtmamız olsun!.. buyurmuşlar..».

Yukarıdaki satırlar Evliyâ Çelebinin baba evi hakkında oldukca aydın bir fikir vermektedir.

Derviş Mehmed Zıllî Unkapanında otururdu. Haliç yalısı boyunca uzanan sularda Unkapanı kapusunun iç yüzünde kuyumcu dükkânları vardı. Evliyâ Çelebinin çocukluğu Unkapanında geçdi. Semt büyük halk yazarının yetişmesine çok uygundu. Her an hareketli, canlı, gürültülü Arabacılar Meydanı, meydan önünde mahalle mektebi, mekteb yanında bir odada oturan ve yaz kış başı açık yalın ayak dolaşan Geysûdar Kapânî Mehmed Efendi, tâ Macaristanda Peçevî taraflarından onu ziyârete gelen kabacıçalı, çakşırlı adamlar, bir Âşık Derviş Ali, onu Evliyânın gözü önünde bıçaklayıp öldüren Hacıahmedoğlu adındaki yiğit, bu delikanlının Ağakapusunda îdâmından sonra geceleyin cesedinin Çardak İskelesinden denize atılması, muharririn yıllarca sonra bütün renk ve hareket canlılıkları hatırlayarak tesbit edeceği sahneler olacakdı (B.: Mehmed Efendi, Geysûdar Kapânî; Hacıahmedoğlu)

Çok yaşamış ve çok görmüş babası, Evliyânın üzerinde derin tesirler yapmışdır. Gördüklerini bir ressam kudreti ile tasvir eden, canlı ve renkli nakleden Evliyâ Çelebinin, bir otobiyografi parçasından öğreniyoruz, daha pek küçük yaşda iken eline bir takım resimler geçmişdir. Ender istisnâları elbet ki olacakdır, onyedinci asırda eşiğinden içeriye resim giren bir Türk evinden Evliyâ Çelebinin çıkması üzerinde dikkatle durulacak konudur; muharrir bu çocukluk hâtırasını şöyle anlatıyor:

«Pederimiz bir pîri fâni idi. Yârıgaarı arkadaşlarından yine bir pîr vardı, ismine Sukemerli Koca Mustafa Çelebi derlerdi, Fransa kıralının kızının akrabâsından olduğu muhakkak idi ki Fransa Kıralından sık sık hediyeler gelirdi; çocukluğumda bana resimler bağışlardı...» Sukemerli Mustafa Çelebi küçük Evliyânın muhayyilesini de işleyen bir zât olmuşdu, bilhassa iştirâk ettiği cenklere dair anlattıklarını Evliyâ Çelebi hayret ve hayranlık içinde dinlerdi.

Altı yaşında iken nâmus ve arı fark ettiğini söylüyor. Mahalle mektebini bitirdikten sonra Filyokuşunda Hâmidefendi Medresesinde «höcre nişin» oldu, bu medresede devrin tanınmış ulemâsından Ahfeş Efendiden yedi yıl «tahsil ve tekmili fünun» etti. Sultan İbrahim devrinin meşhur Cinci Hocası Safranbolulu Hüseyin Efendiyi, softalığında, bu medresede talebe iken tanıdı; Evliyâ «Molla Câmî» okur iken Safranbolulu Hüseyin «Kitâbı İzzî» okurmuş. Bu yıllar içinde genclik arkadaşlarından biri de şâir Fehim olmuşdur (B.: Hüseyin Efendi, Safraonbolulu; Fehim) o yaşlarda kendisi de şiirle meşgul olmuşdur:

Ne mümkindir halâs olmak ecelden

gibi mısrâlar yazmış ve manzum tarihler tertib etmişdir.

Evliya Çelebi

(Sabiha Bozcalının Kompozisyonu)

Hicrî 1045 de (M. 1636), 25 yaşında iken, Dördüncü Sultan Murad tarafından Enderunu Hümâyun gilmanları arasına alındı. Hayatının bu önemli vak'asını şöyle anlatıyor:

«1045 ramazanının Kadir Gecesi idi, 24 Şubat 1636, her sene olduğu gibi Ayasofya Camiinde nice bin âdem toplanmışdı. O sırada üstâdım merhum Evliyâ Mehmed Efendiden hıfzı tekmil ederek pederim Derviş Mehmed Ağanın ısrar ile isteği üzerine o Kadir gecesi müezzinler mahfilinde terâvihden sonra hatmi şerif okumaya başladım. En'am Sûresini bitirince Kozbekci Mehmed Ağa ve Silâhdar Melek Ahmed Ağa mahfile çıkıb bana o kalabalık cemaat içinde (som altın sırma işlemeli) tâcı Yûsufî giydirdiler: — Buyurun sizi saadetlû pâdişah ister!.. diyerek elimden yapışıb pâdişah mahfiline götürdüler. Gaazi Murad Hanın cemâli bâkemâlini görüb huzuruna varınca yer öpüb selâmdan sonra tebessüm ederek:

— Kaç saatde hatmi şerif idebilirsin?.. buyurdular.

— Pâdişahım, sür'at itsem yedi saatde hatm iderim ama ne ifrat ne tefrit olmadan sekiz saatde inşâallah hatmi şerif ederim.. dediğimde:

— İnşâallah merhum saîdi şehid Mûsa Melek yerine yedi beyzâ gibi yedi tûlânı ayân idüb müsâhibim olursun!.. buyurdular. (Mûsâ Melek Çelebi Dördüncü Sultan Muradın bir ihtilâlde öldürülmüş güzelliği ile meşhur genç nedîmi! B.: Mûsâ Melek Çelebi), ve iki avuç altın attılar ki cümlesi altı yüz yirmi üç sikkei hasene idi.

«O vakit zaif nahif gelişmiş bir çocuk eşkâlinde idim ama yaşım yirmi (kendi kaydi doğum yılına göre yirmi beş) ve gaayet necib ve reşîd idim. Meclis âdâbı bilir, vüzerâ, vükelâ ve şeyhülislâmlar huzurunda aşir ve na'ti şerif tilâvet idüb müsâhabet iderdim.

Murad Han Ayasofya Camiinden kalkıb fânus ve meş'aleler ile ve hakir dahi bir ata binerek Servi Kapusundan saraya girib kendileri bizzat beni Hasodabaşıya teslim etti. Ertesi sabah beni Kilercibaşı Sefid Ali Ağaya götürdüler. Kiler Koğuşunda bir höcre içinde bir yer gösterdiler. Turşucubaşı Ahmed Ağa lalamız, Güğümbaşı Mehmed Efendi yazı hocamız, mürâhib Derviş Ömer musiki hocamız, Dersiâm Keçi Mehmed Efendi nahiv ve eski kendi hocam Evliyâ Mehmed Efendi tecvid hocamız olub mübârek olsun dediler. Horoz İmam Has Odada ilmi hıfızda şerikimiz, Dayazâde Handan, Ferruhoğlu Assaf Bey ve Maanoğlu Keçeci Süleyman ve Anber Mustafa müezzinlikde ayakdaşlarımız olub gece ve gündüz Has Hamam yanında Meşkhâne denilen yerde Hüseyin Baykarâ fasılları ederdik.

«Bir gün sırmalı esvablar giydirdiler, başıma sırmalı bir arâkiyei Yûsufiye koydular, iğreti zülüfler takdılar (B.: Enderun, cild 9, sayfa 5115) devlet nişanıdır diye duâ ve senâ ettiler. Bâzan ayakdaşlarımız sibyan ile samur kalpak giyerdik. Silâhdar Melek Ahmed Ağa (Paşa) kendisi ile anamız tarafından yakınlığımız olduğundan sık sık yoklar, ihsanlar ederdi.

«O sırmalı esvabları giydiğim gün Civan Dilsiz ile Tavşan Dilsiz türlü şakalar iderek beni alıb Silâhdar Melek Ahmed Ağaya götürdüler. Pâdişah huzurundaki meclis âdâbını, duâ ve senâ etmeyi ve daha nice kelimâtı tâlim ettiler. Pâdişah haremden çıkıp selâmına duran cümle kırk hasodalılara selâm verib bir tahtı âlîde oturdular, hemen koşarak yüz sürerek yer öpdüm, ve o anda hâtırıma gelen şu kıt'ayı korkusuz, pervâsız okudum:

Âfâkı şehâ mâdeletin nûru pür etsin
Hurşîd gibi encümeni dehre çerâğ ol
Geh nâfe gibi eyle derü deşti muattar
Geh gonce sıfat gülşene gel ziynet bâğ ol
Hallâkı cihan eylemesün âlemi sensiz
Her kande isen pâdişahım iz ile sağ ol

Daha başka hayır duâlar ettiğimde:

— Bir şey oku!.. dediler.

Ben de:

— Pâdişahım.. yetmiş iki ilimden fârisî, arabî, rûmî, süryânî, yunânî, türkî, varsagî, kâr, nakış, savt, amel, zikir, tasnifât, akvâli hüznengiz ebyât ve eş'ardan bahri tavil, kasâid, tercîibend, terkîbibend, mersiye, îydiye, muaşşer, müsemmen, müsebba', müseddes, muhammes, pençbeyit, gazeliyyât, kıt'a, müselles, dübeyit, müfredât, maammâ, ilâhiyyâtdan ne muradı şerifiniz olursa buyurun okuyayım!.. dedim.

— Bre şu rencbere bak.. ne acâib dâva etti.. iş düzen midir yoksa saydıklarını icrâya kaadir midir.. dedi.

— Pâdişahım.. eğer af ile muâmele idüb serbest bırakır iseniz huzurunuzda nedimlik idüb siz pâdişâhımı eğlendiririm.. dedim.

— Nedimlik ne demekdir?.. buyurdular.

— Pâdişahım.. bir adam hüsnü ülfet idüb müsâhebet etse ona nedim derler, şarab meclisine dâhil olub müsâhebet edenlere de nedîmi nâb derler, bu lügatı münâdimden gelir ki o da müdam'dan kalbedilmişdir, müdam şarab demekdir... dedim».

O gün Evliyâ Çelebi Sultan Muradın has nedimleri arasına alındı. İmtihan kılıklı sohbetden sonra pâdişah yeni nedîmine bâzı şarkılar okuttu. Bir ara bir de türkü istedi; Evliyâ, güftesi Sultan Muradın olub Mûsa Melek Çelebi için söylenmiş, ve devrin büyük üstâdı Derviş Ömer tarafından bestelenmiş şu türküyü okudu :

Yola düşüb giden dilber
Musam eğlendi gelmedi
Yoksa yolda yol mu şaşdı
Musam eğlendi gelmedi..

Evliyânın sesi dâvudî idi, hazin bir edâ ile okurken Sultan Murad ağladı ve çevresini çıkarıp gözlerinin yaşını silerek:

— Hay veled!.. tez doğru söyle, ben bu türküyü yaptığıma peşiman olub yasak ettim, sen kimden öğrendin, ve hünkâr huzurunda oku diye seni kim tâlim etti!. diye sordu. Evliyâ Çelebi:

— Pâdişahım ömrün uzun olsun.. babamın Ferruh ve Bihzad isminde köleleri vardı, büyük tâunda öldüler, onlardan .öğrenmişdim ve Allah bilir, bana kimse hünkâr huzurunda oku demedi.. dedi.

Musiki faslı devam etti ve Evliyâ segâh makaamından bir murabbâ ile semâi okudu, okuduğu parçalar şunlardır:

Murabbâ

Yârin dehânı sırrı nihandan haber verir
Güftâra gelse sihri beyandan haber verir
Hışm ile baksa virmez aman Rüstemi zaman
Kirpiği ok kaaşı kemandan haber verir

Semâi

Âleti hüsnü mükemmel kadi dilcû da güzel
O siyeh gözler ile hak bu ki ebrû da güzel
Hattı nevhîze ne dersin dedi, rahmeyle dedim
Sende ol rû de güzel hattı semenbû da güzel

1045 (M. 1636) ramazanında Kadir gecesi Enderun oğlanları arasına alınan Evliyâ Çelebi Dördüncü Sultan Muradın Bağdad seferi dönüşünde (1639), saraydan yevmiye 40 akçe sipâhilikle çıkdı. Enderunda üç yıl kadar kalmışdı.

Meşhur seyahatlarına saraydan çıkdıkdan üç sene sonra hicrî 1050 muharreminde (milâdî 1640) başladı; ve önce Bursaya gitti, 29 - 30 yaşlarında idi. Seyyah oluşu üzerine bir rüyâ anlatır ki tarihî edebiyatımızda «Evliyâ Çelebinin Rüyâsı» diye meşhurdur (B.: Ahi Çelebi Camii, cild 1, Sayfa 269; o metinde 1040 tarihini 1050 olarak düzeltiniz).

Saraya alındığı sırada kendisinin ilk gençlik portresini çizen Evliya Çelebi «zayif ve nahif, amma gayet necib ve reşid idim» diyor. Evliyanın, Seyahatnamesi büyük bir dikkat ile gözden geçirildiği takdirde sevimli bir yüze sahip olduğu anlaşılır. Zamanının tanınmış kemankeşlerinden ve binicilerinden bulunması, mütemadî seferlerin yorgunluklarına tahammül etmesi, bünyesinin de çok canlı ve sağlam olduğunu gösterir. En lûtufkâr hâmisi Melek Ahmed Paşanın Sadaretten sukutu ile neticelenen 1061 (1651) ihtilâlini naklederken, bir vesile ile muharrir kendisinin matruş olduğunu kaydetmiştir.

«Yirmi iki gazaya gittim ve elli yıl seyahat ettim» diyen Evliya Çelebi, bu yorgun ve mütemadî dolaşmalar arasında İstanbula da uğramıştı. Hemen her seferinde de, İstanbulda az kalmıştı.

Bütün Seyahatnamede evli ve çoluk çocuk sahibi olduğuna dair hiçbir kayıt yoktur. Doğup büyüdüğü Unkapanında evleri ve dükkânları vardı; hattâ Süğlüm Muslu Sultan sarayından çıkan ve Unkapanından Vefa meydanına kadar geniş bir semti mahveden yangında Evliyâ'nın evi ve îrad dükkânları da yanmıştı. Kadıköyünde de bir bağı vardı.

Evliya Çelebi'nin, muazzam eserini, uzun ve yorucu, hattâ bazan büyük tehlikeler atlatılarak tahakkuk ettirilmiş seyahatlerinde notlar topladıktan ve devrinin bazı mûteber tarih ve coğrafya ve teracimi ahval kitap ve risalelerini de tedarik ettikten sonra bir oturuşta yazdığı anlaşılmaktadır.

Evliya Çelebinin Bursa seyahatinden sonraki hayatını, on cildlik muazzam seyâhatnâmesinde kaydettiği vekaayi arasında tâkib et-

mek gerekir. 1640 senesinde başlayan seyahatları 1682 de sadırâzam Merzifonlu Kara Mustafa Paşanın Viyana seferi hazırlıkları sırasına kadar kırk seneden fazla sürdü.

Seyâhatnâmesinin birinci cildinde muhtelif yerlerde en son seyahatlarına âid bâzı hâtıralarda yazılmışdır ve Dördüncü Sultan Mehmed devrini Kara Mustafa Paşa sadâretine kadar getirip bırakmışdır. Mustafa Paşa için: «Gaayet cür'etli ve sâhibi rey ve âkıl ve dânâ bir veziri tüvânâ idi» diyor. Bu kayıddan Evliyâ Çelebinin 1682 - 1683 arasında öldüğünü ve ölümünde 72 - 73 yaşlarında bulunduğunu tahmin edebiliriz. Viyana bozgununu ya görmemiş, yahud ki son seyahatı olarak o sefere de katılarak müdhiş bozgunun kanlı girdâbında kaybolmuşdur.

Evliyâ Çelebi Seyâhatnâmesi — Türkiye Tarihi ve Coğrafiyasının kaynakları arasında on büyük cildden mürekkeb olan Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi, millî kütübhânemizin ölmez eserlerinden biridir. Eşsiz bir büyük yazar, yazılarında üslûbkâr bir sanatkâr olan Evliyâ Çelebi son zamanlara gelinceye kadar pek az, hattâ hakiki hüviyet ve şahsiyetinden çok uzak olarak tanınmış, onyedinci asırda yaşadığı unutularak, bu orijinal muharrir artistin kayıdlarına emniyet etmeyenler olmuşdur. Eski müverrih ve vak'anüvislerimizin nazarı dikkatini bile çekmemiş, onun adından bile bahsetmemişlerdir.

On cildlik muazzam eserinde asrını en canlı renkleri ile yaşatan büyük yazarın hayatı ve eseri pek çok insanın ömrünü dolduracak kadar zengin bir mütalea ve tedkik konusudur.

Onyedinci asırda yaşamış olan büyük yazar naklettiklerini tenkid etmeden kaydeder; bu yüzden bâzan tezadlara, hatâlara düşer; hurâfelere inanır, bu yüzden, bilhassa zamanımızda garibsenir. Kelime iştikaklarına o kadar düşkündür ki, bu yüzden de bâzı şehir ve kasaba isimlerinde gülünc olur, fakat zerâfetini de dâimâ muhafaza eder.

Seyahatnâmesinin sayfaları arasında yollarda, meydanlarda, çarşı ve pazarlarda, kahvehânelerde, hanlarda, cenk meydanlarında rengârenk ve çeşid çeşid kıyâfetleri ile mahşerî bir kalabalık, çok hurda işlenmiş portreleri ve sesleri ile o kadar canlıdır ki, on cildlik muazzam eser, enstantane çekilmiş resimlerle muazzam bir albomdur diyebiliriz.

Evliyâ Çelebi Seyâhatnâmesi, on yedinci asırdaki Osmanlı İmparatorluğu topraklarının tarihinde, en zengin ve orijinal bir kaynaktır. Bugün o tapraklardan elimizde kalan yurdumuzun tarihine ve tarihî coğrafyasına gelince, Evliyâ Çelebiye çok şeyler borçludur.

Evliyâ Çelebi, Seyâhatnâmesini, gezip dolaşırken topladığı notları, bilâhare oturup tasnif etmek suretile yazmıştır. Bu arada, uğramadığı yerlere ait, elde mevcut eserlerden çıkardığı kayıtları, kendi müşahedesi imiş gibi nakletmiştir.

Birinci ciltte, zamanında yaşamakta olduğu Dördüncü Mehmede kadar Osmanlı hükümdarlarının saltanat devirlerinden kısaca bahsederken Merzifonlu Kara Mustafa Paşanın Sadaretine kadar geliyor. Halbuki Evliyâ Çelebi, muazzam eserinin hiç bir yerinde en ufak bir işaret, bir imâ ile de kaydetmediğine göre, 1683 Viyana bozgunundan evvel ölmüştür. Bu bize pek bariz bir surette gösterir ki, büyük muharrir - seyyah, muhalled eserini, uzun ve bazan tehlikeli seyahatlar ve harplerden sonra, devamlı ve hemen hemen inkıtasız bir çalışma ile vücude getirmiştir.

Yine birinci ciltte Topkapı Sarayındaki Hünkâr hamamından bahsederken «ruyu arzda böyle hamam görmedim. Meğer ki Bitlis hâkimi Abdal Hanın hamamı ola vesselâm» diyor.

Üçüncü ciltte bir seyahatinden bahsederken «Hakir'in dahi o asırda zindeliğim vakti olduğundan..» diye nakletmesi Seyahatnamenin, yıllarca sonra, muharririn ihtiyarlık zamanında yazıldığına kuvvetli bir delildir.

Evliyâ Çelebi, vücude getirdiği eserin yıllarca sonra büyük bir kıymet kazanacağını görmüş olan bir muharrirdir. Eserinden bahsederken, onu mezar sicillerine benzetmişti. Buna rağmen, ne kadar yazıktır ki, bir çok yerlerde, ya notlarının eksikliğini örtmek için, yahut, bir yorgunluğun tesiri ile bir takım kısaltmalar yapmıştır, bunun için de mazeretler bulmuştu, meselâ :

«Tafsilât versek eserimiz, bir Ziyafetname olur» demiştir. Bugün, kaybolan bu tafsilât, bu hatırat için yüreklerimiz sızlamaktadır.

Evliyâ Çelebi Seyâhatnâmesinin, kendi kaydile malûmumuz olan bir tek me'hazı vardır ki, o da «Evsafı Kostantiniye» adını taşıyan resmî bir vesikadır. Birinci cildi dolduran İstanbul bahsinde, çok geniş mikyasta istifade ettiği bu eser hakkında Evliyâ Çelebiden şunları öğreniyoruz :

Dördüncü Murad, Sadrazam Bayram Paşaya ve İstanbul, Galata, Eyüb ve Üsküdar Kadılarına payıtaht ile civarının bütün binalarının ve bütün sekenesinin tahririni emretmiştir. Hükümdarın istediği eser, üç ay çalışarak vücude getirilmiş ve «Evsafı Kostantiniye» adı ile kendisine arzedilmiştir.

Sonra bu eser, Evliyâ'nın akrabası olan Sadrazam Melek Ahmed Paşanın eline geçmiştir. Ondan da Evliyâ alarak bir örneğini çıkarmış ve Seyâhatnâmesinin birinci cildi sonuna ilâve etmiştir.

Evliya Çelebi Seyâhatnâmesinin ilk altı cildi İkdam sahibi Ahmed Cevdet merhum tarafından, büyük yanlışlar, usûlsüz tashihler, lüzumsuz ve tehlikeli rötuşler ve haziflerle, bir kelimede hulâsa edersek, gayriilmî ve sakat olarak basılmıştır.

Yedinci ve sekizinci ciltler, mülga Türk Tarih Encümeni tarafından Arab harfleri ile, dokuzuncu ve onuncu ciltler de Maarif Vekâleti tarafından yeni Türk harflerile tabedilmiştir.

Evliyâ Çelebi Seyâhatnâmesinin tam on cildini ihtiva eden üç yazma nüshası vardır.

Biri Fâtihde Millet Kütüphânesinde, Pertevpaşa kitapları arasında, 458 - 462 numaralarda kayıtlıdır.

Diğeri Süleymaniye Kütüphanesinde Beşirağa kitapları arasında 448 - 452 numaralarda kayıtlıdır.

Üçüncüsü de Topkapı Sarayında Bağdad Köşkü Kütüphanesinde 300 - 304 numaralarda kayıtlıdır.

Diğer yazma nushalar eksikdir ve şunlardır :

Bağdad Köşkü Kütübhânesinde 305 numarada 3 ve 4. cildler; 307 numarada 5. cild; 308 numarada 7. ve 8. cildler; 306 numarada 9. cild.

Revan Köşkü Kütübhânesinde hususî 366 - 369. numaralarda 6, 7, 8, 9. cildler.

Hamidiye Kütübhânesinde 963 numarada 10. cild.

Üniversitede Yıldız Kütübhânesinde tarih kitabları arasında 10. cild, Üniversitede Halis Efendi kitabları arasında 1, 3, ve 4. cildler.

Seyâhatnâmenin Birinci Cildi — Eyliyâ Çelebi Seyâhatnâmesinin Birinci Cildi İstanbul'a tahsis edilmişdir; bu cildin matbû nushasında büyük şehre âid bahisler şunlardır :

Yeni Saray (Topkapusu Sarayı), Eski Saray.

İstanbul'un hâkimleri (İdâre ve zâbıta âmirleri).

Selâtin Camileri, diğer camiler, mescidler, Medreseler, sibyan mektebleri, dârülhadisler, tekkeler, imâretler, bîmarhâneler (hastahâneler).

Vüzerâ, ulemâ, ayan ve kibar sarayları.

Tüccar hanları, misâfirhâne hanlar ve kervansaraylar, bekâr odaları.

Çeşmeler, sebiller.

Hamamlar.

İstanbulda medfun ekâbir kabirleri, ziyâretgâhlar, türbeler.

Tanıdığı meczublar.

Yedikule dışı Kazlıçeşme.

Yenikapu Mevlevîhânesi; Topcular; Otakcılar; Çömlekciler; Defterdar; Eyyub Kasabası

Sütlüce; Piripaşa; Hasköy; Kasımpaşa; Galata; Tophâne; Fındıklı.

Beşiktaş; Ortaköy; Kuruçeşme; Arnavudköyü; Bebek; Rumelihisarı ;İstinye; Yeniköy; Tarabya; Büyükdere; Sarıyer; Rumeli Kavağı.

Anadolu Kavağı; Beykoz; Tokat Bağçesi; Sultaniye Bağçesi; İncirli; Çubuklu; Kanlıca; Anadolu Hisarı; Kandilli; Kule Bağçesi; Çengelköyü; Hasbağçe (Beylerbeyi); Kuzguncuk; Üsküdar; Kadıköyü.

İstanbul dört tarafında pâdişahlara mahsus bağ ve bağçeler, mesîreler İstanbul Esnafı (Bu cildin en büyük kısmı).

EVLİYÂÇELEBİ CADDESİ — Kasımpaşanın Bedreddin Mahallesinin belkemiği yerinde ana yoludur; Şişhâne meydancığı ile Havuzbaşı Değirmeni Sokağı arasında uzanır, Kaptanpaşa Çıplağı Sokağı, Müezzin Feyzi Sokağı, Çürüklük Sokağı, Tayyâreci Sokağı ve Anbararkası Sokağı ile kavuşakları vardır (1934 Belediye Şehir Rehberi, pafta 16/139).

Kasımpaşa tarafından Şişhâneye doğru gelindiğine göre oldukca dik bir yokuşdur; alt

başında Denizcilik Bankası Kasımpaşa Tersânesinin arka kapusu bulunmaktadır ve sağ tarafda Kaptanpaşa Çıplağı Sokağı kavuşağına kadar bu tersânenin duvarı uzanır. Üç araba geçecek genişlikde, paket taşı döşeli, iki yanı yaya kaldırımlı bir yoldur. Sol kolda eski Âşıklar Mezarlığının kalıntısı ile küçük dört kare plânlı Şerife Saliha Hâtun türbesi vardır, bu hâtunun ölüm tarihi hicrî 1907 (M. 1685) dir, halk arasında bu türbe «Lohusa Sultan» adı ile meşhurdur (B.: Meyyitzâde).

Çok işlek bir caddedir, Kasımpaşa gibi kalabalık bir semtin Karaköy, Galata, Köprü ve Beyoğlu ile hemen tek bağlantı yoludur. Okmeydanı minibüslerinin ve ve İ.E.T.T. İdâresinin Silâhdarağa'ya giden otobüslerinin durakları vardır (Haziran 1969).

Hâlid ERAKTAN

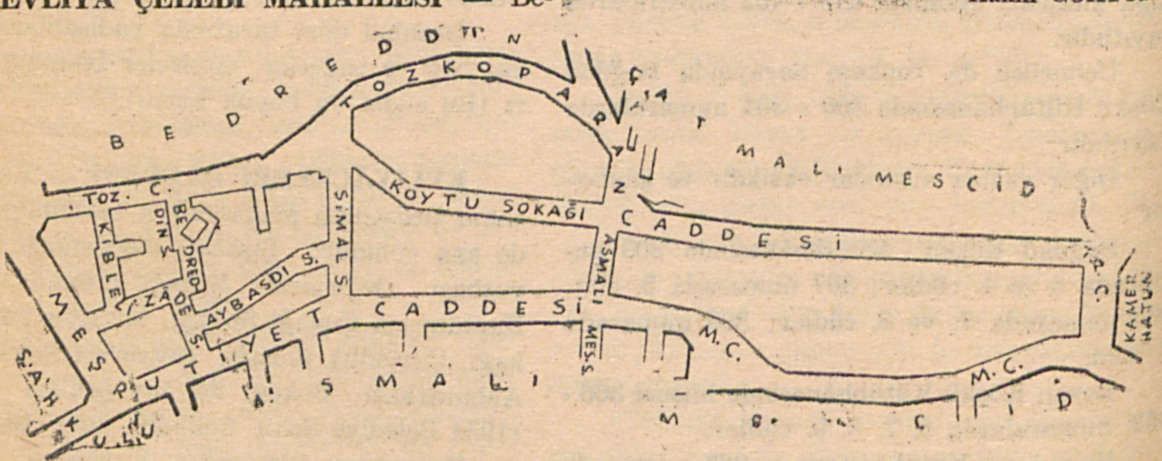
EVLİYÂ ÇELEBİ İLK OKULU — Kasımpaşada Bedreddin Mahallesinde Bedreddin Tekkesi Sokağındadır. İki katlı kâğir bir binâdır. 1932 de 11. İlk Okul adı ile açılmış, 1954 de Evliyâ Çelebinin adı verilmişdir. Okulun bulunduğu yer evvelce mezarlık olup rivâyete göre Evliyâ Çelebinin babasının ve anasının kabirleri de bu mezarlıkda imiş. Beyoğlu Ticâret Lisesi de ayni binâda bulunuyordu, öğleden önce lise, öğleden sonra ilk okul tedrisat yapıyordu. 20 odası, 10 dershânesi vardır. İlk okulun 600 öğrencisi ve 12 öğretmeni vardır. Bir müsâmere salonu, yavru kurt izci teşkilâtı ve 500 cildlik bir kitablığı bulunmaktadır. 1932 - 1962 arasında geçen otuz yıl içinde bu okuldan 1972 çocuk ilk okul diploması almışdır.

Hakkı GÖKTÜRK

EVLİYÂ ÇELEBİ MAHALLESİ — Beyoğlu ilçesinin merkez nâhiyesi mahallelerinden; ayni nâhiyenin Şahkulu, Asmalı mescid, Kamerhâtun, ve Kasımpaşanın Bedreddin ve Çatmalımescid mahalleleri ile çevrilmişdir; hudud yolları şunlardır: Meşrûtiyet Caddesi (Şahkulu ve Asmalımescid mahalleleri ile), Tozkoparan Caddesi (Kamerhatun, Bedreddin, Çatmalımescid Mahalleleri ile). İç yolları şunlardır: Koytu Sokağı, Şimal Sokağı, Kıblelizâde Sokağı, Bedreddin Sokağı, Aybasdı Sokağı, Asmalımescid Sokağının bir kısmı (1934 Belediye Şehir Rehberi, Pafta 14/180). Bu mahallede yerinde dolaşarak tesbit ettiğimize göre 63 apartıman, 23 ev, 46 dükkân, 9 büyük mağaza (8 mobilyacı, 1 çamaşır makinası mağazası), 4 atöliye, 1 han, 2 otel (Biri Pera Palas Oteli), 1 eczahâne, 1 gazino (Kazablanka Gazinosu), 1 tiyatro (Belediye Dram Tiyatrosu) ve bir çocuk bağçesi vardır. Bu mahalledeki binâlarda bulunan resmî ve hususî müesseseler şunlardır: Millî Eğitim Bakanlığı Erkek Orta Terzilik Okulu, Terzilik Tekâmül Enstitüsü, Beyoğlu Kız Enstitüsü, Akşam Kız Sanat Okulu, Amerikan Konsolosluğu, Milletler Arası Kalkınma Teşkilâtı Bürosu, Aytur Seyahat Acentası, Elektrik Sanayii Ticâreti, Good Year Merkez Oto Şişhâne bâyii, Frans Oto Ticâret ve Mümessillik L.T. Şirketi, İnternasyonel kamyonları Aziz İsvan Ticaret L. T. Şirketi.

1960 sayımında mahallenin nüfûsu 1110 kadın ve 1119 erkek, cem'an 2229 kişi idi; 1965 sayımında ise 1015 kadın ve 1008 erkek olmak üzere 2023 kişiye düşmüş bulunuyordu. 1967 yılında mahalle muhtarlığında Bay Robert Ben Mahir bulunuyordu.

Hakkı GÖKTÜRK

Evliyâçelebi Mahallesi
(1934 Belediye Şehir Rehberinden)

EVLİYÂ ÇEŞMESİ — «Mevlevîhâne Kapusunda Evliyâ Camii karşısındadır. Yaptıran XVII. yüzyıl ulemâsından Şeyhülkurrâ ve İmâmı Sultânî Evliyâ Mehmed Efendidir (B.: Evliyâ Mehmed Efendi). Üzerindeki kitâbe İkinci Sultan Mahmudun baş ikbali tarafından tâmirinde konmuşdur, tarih beyti şudur :

Su gibi ezberlesün tâhini dilteşnegân
«Mâi zemzemdir için bu çeşmeden âbi hayat»
1252 (M. 1836-1837)

«Çeşme kesme taşdan yapılmış, klâsik üslûbdadır; üstü kiremitli çatı ile örtülmüşdür» (İbrâhim Hilmi Tanışık, İstanbul Çeşmeleri, I; 1943).

EVLİYAGİL (Fikret) — Yüksek inşaat mühendisi, bu satırların yazıldığı tarihde (1962) Beynelmilel Yataklı Vagonlar Şirketinin Türkiye Mümessilliğinde bulunuyordu; 1926 da İstanbulda doğdu; Mustafa Beyle Şâziye Hanımın oğlu, muharrir ve şair Necdet Evliyâgil'in ikiz kardeşidir; 44. İlk Okulda (1936), Cağaloğlu Erkek Orta Okulunda (1942), İstanbul Erkek Lisesinde (1945) okudu, 1951 de İstanbul Teknik Üniversitesini bitirdi; 1953 - 1955 arasında İstanbul Belediyesinde trafik mütehassısı olarak çalışdı, 1958 de Beynelmilel Yataklı Vagonlar Şirketine intisab etti.

Nur (Arısan) Hanımla evlidir; Meltem (doğ. 1959) adında bir kızı vardır. Fransızca ve İngilizce bilir. Türkiye Turing ve Otobomil Kulübü, Moda Deniz Kulübü üyesidir. Deniz, yürüme ve tenis sporlarını sever. Posta pulu koleksiyoncusudur; bir koleksiyon denmeye lâyık dans müziği plâkları vardır; 1952 de Amerikaya, 1957 de İsviçre, Fransa ve Belçikaya gitmişdir.

Bibl.: Kim Kimdir Ansiklopedisi.

EVLİYÂGİL (Necdet) — Muharrir, şâir, gazeteci; 1926 da İstanbulda doğdu; Mustafa Beyle Şâziye Hanımın oğlu, yüksek inşaat mühendisi Fikret Evliyâgil'in ikiz kardeşidir; 44. İlk Okulda (1939), Cağaloğlu Erkek Orta Okulunda (1942), İstanbul Erkek Lisesinde (1945) okudu; 1950 de İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesini bitirdi; gazetecilik hayatına atıldı, Yeni Sabah Gazetesinde (1945 - 1946), Cumhuriyet Gazetesinde (1946 - 1951), Dünyâ Gazetesinde (1953 - 1955) çalışdı; bu satırların yazıldığı sırada Ankarada yerleşmiş ve Ajans Türk Haberler Servisi ile Matbaasının sâhibi bulunuyordu (1962).

Bayan Sevgi (Turanlı) ile evlidir; Midhad Mert (doğ. 1961) adında biroğlu vardır. Ankara Gazeteciler Cemiyeti üyesidir. Fransızca bilir; gazeteci olarak Fransa, İngiltere, İtalya ve yakın şark memleketlerine gitmişdir. Yürümeyi ve deniz sporlarını sever.

Eserleri : «Aşk için söylenenler» (1948), «Edebî Mektebler, Edebî Cereyanlar» (1949), «Dünyâ Şiirinden Seçme Şiirler» (1950), «Eski Yalı» (Şiirler, 1954), «Divan Şiiri» (1958), «Türk Şiir Antolojisi» (1958), «Edebî Konuşmalar» (1958), «Ajans Türk Şiir Antolojisi» (Behçet Kemal Çağlar ile birlikde, 1959), «Anlamsız Şiir» (1961).

EVLİYÂ HANI — Bayazıdda Çakmakcılar Yokuşunda adını taşıyan sokakdadır; iki katlı 12 odalı küçük ve kadim bir taş handır; Hasan Dolca veresesinin mülki olup 1967 de Rifat Akartürk adında biri tarafından bekâr uşağı oteli olarak işletilmekde idi; hanın medhalinde sağda üstü tonos kemerli bir odacık - türbe vardır ki zamanında kerâmetine inanılmış Pabuçcu Osman Dede adında biri yatmakdadır; ve Evliyâ Hanı adını bu yatıra nisbetle almışdır.

Pabuçcu Osman Dedenin İstanbula Fâtih Sultan Mehmed ile gelenlerden olduğu, ve o zaman, henüz Sarachâne ve Mercan pabuccu odaları kurulmadan bir bizans yapısı (?) olan bu küçük hanın pabuccu esnafa tahsis edildiği söylenir.

Handa bekâr odalarından bir deri ve halı - kilim ardiyesi ve kahvehâne bulunuyordu.

Hakkı GÖKTÜRK

EVLİYÂ HANI — Büyük Kapalı Çarşı içinde çarşı camiinin yanında Yorgancılar Sokağındadır; 1934 Belediye Şehir Rehberinin metin dışı verilmiş çarşı paftasında «Camili Han» adı ile kaydedilmişdir. Kanatları tahta kemerli kapusundan üstü tonos kemerli bir geçidle bir avluya girilir. Sağ tarafda bir taş merdiven ile bir koltukcu atölyesine çıkılır; sağ tarafda diğer bir taş merdiven ile de B.Ş. Reh-

berinde bu hana adını vermiş olan mescide çıkılır; mescid ahşabdır ve kiremitli bir çatı ile örtülüdür, zemini beton olup üstüne hasır serilmişdir. Mescide çıkan merdivenin altında üstü tonos kemerli bir mobilyacı atölyesi bulunmaktadır. Tonos kemerli geçidde dört musluklu, mermer kapaklı bir taş abdest teknesi vardır, üzerinde: «Yağlıkcı Elhac İsmâil Efendi» yazılıdır. Bu teknenin yanında da dört köşe yüksek taş bilezikli ve mermer kapaklı bir kuyu vardır; kitâbesinden öğrenildiğine göre saray kapucubaşılarından Bilecik Voyvodası Ali Ağanın hayır eseri olup 1237 (1821 - 1822) de açılmışdır; yine burada zeminine hasır serilmiş bir namazgâz bulunmaktadır (1967).

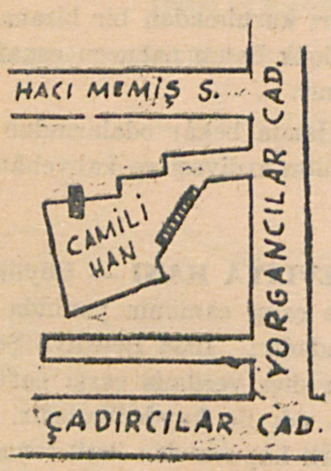
Hakkı GÖKTÜRK

EVLİYÂHANI SOKAĞI — Bayazıdda Tayahâtun Mahallesi yollarından, Çakmakcılar Yokuşunun üst başı ile Tığcılar Sokağı arasında uzanır (1934 Belediye Şehir Rehberi Pafta 4/11). Çakmakcılar Yokuşu tarafından gelindiğine göre iki kişinin yanyana ancak geçebileceği kadar dar asfalt döşeli bir yoldur; her iki köşesinde kapuları caddeye açılmış birer dükkân vardır. Sokak üzerinde de Evliyâ Hanı ile diğer bir küçük han bulunmaktadır. Bir dirsekle kırıldıkdan sonra bağlandığı Tığcılar Sokağı başında da bir elektrik muhavvile merkezi bulunmaktadır (Mayıs 1967).

Hakkı GÖKTÜRK

EVLİYÂHOCA MAHALLESİ — Üsküdarın eski mahallelerinden idi. 1934 Belediye Şehir Rehberinin 27 numaralı Üsküdar paftasında gösterilmemişdir. Mahallenin eski muhtarlarından Mehmed Erşit'in verdiği mâlûmata göre 1920 den sonra Karadavud Mahallesi ile birleştirilerek İnkılâb Mahallesi adı verilmişdir.

Hakkı GÖKTÜRK

Evliyâ Hanı
(1934 Belediye Şehir Rehberinden)

EVLİYÂHOCA MESCİDİ — Üsküdarda Çavuşderesinde; kendi adına nisbetle anılan Evliyâhoca Sokağında, bu sokağın Kuşoğlu Yokuşu ile olan kavuşağı köşesinde, dik bir bayır eteğinde idi; hicrî 1340 (M. 1921 - 1922) de yıkılmışdır, binâsından eser kalmamışdır.

Hadikâtül Cevâmide «Evliyâ Mescidi» adı ile kayıdlı olup: «Bânisi Evliyâ Hoca Mehmed Efendidir, kabri de mescidinin yanındadır; mahallesi vardır» deniliyor.

Tahsin Öz «İstanbul Camileri» isimli eserinde: «Yapıldığı tarih mâlûm değildir, arsa hâlindedir» diyor.

Üsküdarlı halk şâiri Vasıf Hoca merhumun notuna göre kiremitli ahşab çatı ile örtülü ahşab bir mesciddi; yanında da ahşab bir sibyan mektebi vardı, büyük bir avlu kapusundan hem mescide, hem mektebe girilirdi. Ziyaretimiz tarihinde mescidin arsası tel ile çevrilmiş bulunuyordu. Bânisinin kabir taşı kısmen toprağa gömülmüşdür; şu satırları okuyabildik :

«Bu dünyâ fânîdir hem yüce safâsı mihnete değince. Gayretin (?) ne mikdar efzun olsa âkibet mevt olunca. Gelüb kabrim ziyâret eyleyüb üç İhlâs bir Fâtiha okuyunca sun rûhuma .....» (1967, temmuz).

Hakkı GÖKTÜRK

EVLİYÂ HOCA SOKAĞI — 1934 Belediye Şehir Rehberine göre Üsküdarda Çavuşderesi semti yollarından, Çavuşderesi Caddesi ile Kassam Çeşmesi ve Bulgurlu Mescid Sokakları arasında uzanır; Beştaş Sokağı, Kayıkcı Mahmud Çıkmazı, Kuşoğlu Yokuşu, Küçüksarmaşık Sokağı ile kavuşakları vardır (1934 B.Ş.R. Pafta 27/Çavuşderesi). Cadde tarafından gelindiğine göre bir araba geçecek genişlikde, paket taşı döşeli bir yol olup sağa bir kavis çizer; 2 - 3 katlı ahşab ve kâgir evler arasından geçer; 3 bakkal, 3 kunduracı, 1 ma-

nav dükkânı ile 1 trikotaj atölyesi vardır; kapu numaraları 3-57 ve 2-46 dır (mayıs 1967).

Hakkı GÖKTÜRK

EVLİYÂ MEHMED EFENDİ (Hoca) — Onyedinci asır ulemasından; İstanbulda Yenikapu Mevlevîhânesi yakınında kendi adına nisbetle anılan Evliyâ Camiinin bânisi; şeyhülkurrâ ve imâmı sultânî olmuş, Dördüncü Sultan Murad ile Revan seferine giderken Konyada hastalanarak İstanbula dönmesine izin verilmiş, ve aynı yıl içinde İstanbulda vefat ederek (hicrî 1038 - milâdî 1628) Topkapusu dışında defnedilmidir.

EVLİYAOĞLU (Gökhan) — Gazeteci ve siyâset adamı; 1927 de Malatya'da doğdu; Behcet Beyle Muammer Hanımın oğlu, gazeteci ve siyâset adamı Kâmuran Evliyâağlunun kardeşidir. İstanbul'da Kadırga İlk Okulunda (1938), Bursa İkinci Orta Okulunda (1941)' Malatya ve İstanbul Erkek Liselerinde okudu (1945); 1947 de İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesini bitirdi. Gazetecilik mesleğine girdi, Üniversite öğrencisi iken Malatya Fırat Gazetesinde, (1945-1947) çalışdı, sonra Havadis (1956 - 1958), Son Havadis (1958-1962), ve yeni sahiblerinden biri olduğu Yeni-İstanbul (1962) gazetelerinde çalışdı. Balıkesir Milletvekili oldu.

Lâtife (Kurtuldu) Hanımla evlidir; Aziz (doğ. 1960) adında bir oğlu vardır. İngilizce ve Fransızca bilir. Şiir yazar, resim yapar.

Eserleri : «Dördüncü Gamze» (Şiirler, 1950), «Mevlâna Sevgisi» (1960), «Kostantiniye Kızıl Elması» (1953), ve kitab hâlinde toplanmış makaleleri.

Bibl.: Kim Kimdir Ansiklopedisi.

EVLİYAOĞLU (Kâmuran) — Gazeteci ve siyâset adamı; 1925 de Malatya'da doğdu; Behçet Beyle Muammer Hanımın oğlu, gazeteci ve siyâset adamı Gökhan Evliyâoğlunun ağabeyidir. İstanbul'da Kadırga İlk Okulunda (1936), Bursa 2. Orta Okulunda (1939), Malatya ve İstanbul Erkek Liselerinde (1943) okudu; gazetecilik hayatına atıldı, Zafer Gazetesinde, Son Havadis Gazetesinde, Düşünen Adam Mecmuasında çalışdı. 1957 seçimlerinde Milletvekili oldu, 1962 de koalisyon kabinesinde Basın Yayın ve Turizm Bakanlığı yapdı.

Yurdanur (Müşhaza) Hanımla evlidir; Refik (doğ. 1950) ve Muradhan (doğ. 1958) adında iki oğlu vardır.

«EVLİYÂYİ CEDİD» — Ercümend Ekrem Talu'nun (B.: Talu, Ercümend Ekrem) Birinci Cihan Harbi sonunda Evliyâ Çelebiyi taklid yolunda yazılmış İstanbul'u Tasvir eden mizahî bir eseridir; Sudî Kütüphânesi tarafından 1336 (M. 1920) yılında yayınlanmış 14X20,5 eb'adında 48 sayfalık bir kitabdır; Hüseyin Rahmi Gürpınar, o devrin genc muharriri E. E. Talu'nun eserini şöylece takdim ediyor: «Evliyâ Çelebi merhum Onbirinci hicrî asırda vardığı ebedî uykusundan uyanıpda İstanbul'u dolaşsa otomobilleri, tramvayları, tünelleri, kulübleri, kafeşantanları, iki yüksek ökçe üzerinde seken ipek tüllerle örtülü billûr bacaklı nâzeninleri görse, Etyemez'deki evinden telefonla Beşiktaş'daki ahbabları ile konuşsa, dimâğında, nasıl bir hayret cezbesi kaynar taşarsa, işte İkinci Evliyâ (E. E. Talu) aynı zihniyetin üçyüz sene sonraki tecellî sûretini bütün ruh benzerliği ve ibtidâî safveti ile tasvirde cidden şâyânı takdir bir sanatkârlık göstermişdir...»

Bizce mübalağacı bir takdim yazısıdır.; Ercümend Ekrem'in genclik, dolayısı ile acemilik devri eserlerindendir, zorâkî mizahın kaçınılmaz neticesi soğukluklar görülür, çok şirin parçalar da vardır.

Küçücük eser rağbet görmüşdür, ve Ercümend Ekrem aynı edâda «Zeyli Evliyâyi Cedid» adı ile bir ek yapmışdır, ikinci kitabda aynı boyda, fakat aslından daha büyükce 144 sayfa olarak Kanaat Kütübhânesi tarafından 1925 de, Cumhuriyet devri başında yayınlanmışdır.

EVRANOS (Ali Adnan) — Zamanımızda Türk okculuğu, Kemankeşliğinde en sağlam, en geniş bilgisi olan bir zât, Türkiye Okculuk Fedarasyonu'nun İstanbul ajanı; 1910 da İstanbul'da Çengelköy'ünde Evranoszâde yalısında doğdu; babası Serez âyânı İsmail Beyin torunlarından Ferid Bey (B. : İsmail Bey, Serezli), annesi Evrenoszâde Ali Ömer Paşanın kızı Ferdiye Hanımdır. Galatasaray Lisesinde oku-

du, 1930 da Elektrik İdâresine girdi; bu satırların yazıldığı sırada, 1967, aynı idârenin Kadıköyü şubesinde bulunuyordu.

Çocukluğundanberi ufukla meşgul olmuşdur; denizi sevmiş, iyi yüzer; güreşmiş, ata binmiş, ve bilhassa okculuğa büyük bir aşk ile bağlanmışdır; yalnız kemankeş olmakla kalmamış, türk oklarını ve yaylarını en iyi tanıyan biri olmuş, ok ve yay yapıcılığı da öğrenmişdir.

Resim sever, eski harf, yazı sanatına karşı da büyük alâkası vardır, ünlü hattat Necmeddin Efendiden yazı meşketmişdir. Bilhassa tâlik yazıları güzeldir.

Uzun boylu, vaktinden evvel kırlaşmış kumral saçlı, babadan ve anadan iki kibar ailenin hakkiyle temsilcisi gaayet nâzik, hatırnüvaz, vefâkâr, otodidakt olarak geniş kültür sâhibidir.

EVRENOS DEDE TÜRBESİ — Fatih'de Karagümrük'de Beyceğiz ve Derviş Ali mahalleleri arasında sınır yol olan Hasan Fehmi Paşa Caddesindedir; Mustakil plânlı kâgir bir yapı olup kiremitli ahşap bir çatı ile örtülmüşdür, 20 kapu numarasını taşımakta idi. Kapudan gizlice tam karşıda bir türbedar odası bulunmaktadır. Asıl türbeye de kapudan girildiğine göre sol tarafda dar bir kapudan girilir. Türbede sâhibi ile bir türbedarına âid iki kabir vardır. Kâğıd üzerine tâlik hat ile yazılmış çerçeveli ve camlı kitâbe levhalarının metinleri şudur :

«Fatih Sultan Mehmed Han hazretlerinin maiyetlerinde İstanbul'a gelen Evrenos Dede hazretlerinin ruhuna elfâtiha, 900 (1494 - 1495)»

«Hazreti Nureddin Cerrahi Dergâhı şeyhi Abülaziz Efendinin hulefâsından Evrenos Dede türbedeп mazennei kiramdan Eşseyh Ahmed Efendi hazretlerinin ruhuna elfâtiha, 1243 (1827 - 1828)»

Ekrem Hakkı Ayverdi'nin «Fatih Devri Mimârisi» isimli eserinde bu türbeye âid bir kayıd bulamadık. Evrenos Dede hakkında da yukarda kaydedilen levha - kitâbeden başka bilgi edinilemedi. Türbe çok harab bir halde bulunmuş iken 1965 de saraç Geredeli Hafız Mehmed Başaran'ın delâleti ile saraç esnafı tarafından tâmir ve ihyâ edilmişdir. Saraç Geredeli hafız Mehmed bu satırların yazıldığı sırada fahri olarak türbedarlık da yapmakda, türbe içindeki odada yatıp kalkmakda idi. (1967).

Hakkı GÖKTÜRK

EVRENOSZÂDE SOKAĞI — Şişli'nin Duatepe mahallesi yollarından, Yaymeydanı Caddesinden başlar ve çıkmaz sokak olarak biter; Feriköy Baruthâne Caddesi; Barutcular Sokağı ve Keşfiefendi Sokağı ile kavuşakları vardır, Avukat Caddesi ile de dört yol ağzı yaparak kesişir (1934 Belediye Şehir Rehberi Pafta 18/156).

Yaymeydanı tarafından gelindiğine göre bir meydanımsı açıklık ile başlar; bir araba rahat geçecek genişlikde asfalt bir yoldur. Bir katlıdan beş katlıya kadar beton evler ve apartmanlar arasından geçer. Avukat Caddesini aşdıkdan sonra kaba taş döşeli bir yol olur.

2 Oto tamirhânesi, 1 çelik eşya atölyesi, 1 tornacı, 1 kundura tâmircisi, 1 marangoz, 1 fotoğrafhâne, 1 mobilye atölyesi, 1 kalaycı, 1 buzdolabı mağazası, 1 pres işleri atölyesi, 1 bakkal, 1 kahvehâne, 1 emprime imâlâthânesi, 1 iplik fabrikası vardır. Feriköy spor kulübü ve Feriköy sineması bu sokakdadır (mayıs 1967)

Hakkı GÖKTÜRK

EVRENOSZÂDE SOKAĞI CİNAYETİ — Bir kadın ile bir erkeğin nikâhsız beraber yaşaması büyük şehrin günlük hayat cilvelerindendir; fakat bâzan kadın yaşlı ve paralı, erkek de genç ve geçim mücâdelesi içinde bulunur, bu denge bozukluğu paralı yaşlı kadın için ekseriyâ çok tehlikeli olur; 13 nisan 1964 tarihli Hürriyet Gazetesinden naklettiğimiz aşağıdaki satırlar böyle bir münâsebetin neticesidir :

«Zehra Durgun adında 51 yaşında paralı bir kadın Feriköy Evrenoszâde Sokak 91 sayılı evinde, evvelki gece öldürülmüştür. Zehra'nın bir yıldan beri birlikte yaşadığı Ömer Gündoğdu adlı, 28 yaşındaki seyyar satıcı, katil zanlısı olarak yakalanmıştır.

Cinayet, 1.5 metre uzunluğunda kalın ve ağır bir kepenk demiri ile işlenmiştir. Kaatil,

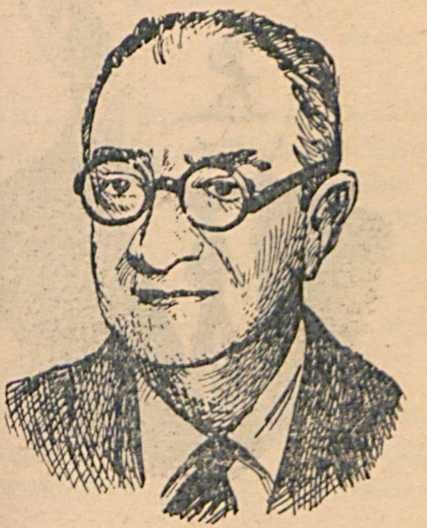
demiri kadının başına arkadan vurmuştur.

«Ömer Gündoğdu, olaya elkoyan nöbetçi savcı tarafından nezaret altına alınmıştır; ilk ifâdesinde şeyle demişdir :

— Dün akşam saat 23 e doğru eve gittim, kapıyı çaldım, cevap vermedi.. Zehra, Zehra diye seslendim, yine cevap alamadım, kapıya yüklendim, büyük bir gürültüyle açıldı, kepenk demiri içerden emniyet vazifesi görürdü, o devrilmiş, içeri girdiğimde Zehra'yı tam kapının önünde kanlar içinde yatar buldum, demir başına düşmüş, ölmüştü, kaldırıp yatağa yatırdım, yapacak bir şeyim yoktu, sabahı bekledim...»

Vak'anın adlî safhası tesbit edilemedi.

EVRİMLER (Rifat Necdet) — Muallim, şâir, muharrir, seçkin maarifci, Kâmil İnsan; 1898 de Erzincan'da doğdu, ulemâdan İsmail Hakkı Efendi ile Zehrâ Hanımın oğludur; Erzincanlı olan aile sonra İstanpul'da yerleşmişdir; ilk tahsilini memleketinde, orta tahsilini İstanbul'da gördü, İstanbul Dârülfünunun Edebiyat Fakültesini bitirdi. Sultanı ve Dârülfünun talebesi iken İstanbul gazetelerinde musahhihlik, muharrirlik, mütercimlik yapdı; meslek hayatında Almanca, edebiyat, felsefe muallimlikleri, öğretmen okulu ve lise müdürlükleri, maarif müdürlüğü, maarif müfettişliği yapdı; bu arada Vefâ lisesi müdürlüğü ile Galatasaray lisesi edebiyat muallimliğinde bulundu, Galatasaraydaki muallimliğinden 1963 de emekliye ayrıldı.

Rifat Necdet Evrimer
(Resim: Yaşar Ekinci)

1922 de Rânâ Hanımla evlenmişdir, bir oğlan, iki kız üç evlâdları olmuşdur, Yalçın (doğ. 1929, tüccar), Gülçin (doğ. 1931, çocuk doktoru), Gülsen (doğ. 1944).

Edebiyat, şiir ve felsefeye aid ondan fazla kitabı vardır; şiirlerini ve edebiî felsefî makalelerini Ulus, Vatan, Dünya, Son Posta, Serve-ti Fünun, Varlık, Hisar gazete ve dergilerinde yayınlamışdır. Almanca, Fransızca, İtalyanca bilir.

Şiir diline örnek olarak bir rübâisi ile Yahya Kemale tazmin yolla yazdığı bir nâzireden üç beyitini alıyoruz :

Dünyâya zaman hükmediyor zâlimce
Kimden kime şekvâ edeyim hâlimce
Bir mâbede girdim ki ezelden bomboş
Yok sırrımı îzâh edecek âlimce

*

Son câmımı doldur ki hayât başta bitendir
Nâpuhteye bir katre harâm olsun erenler

Her tehlikenin zevkini dermekse cefâ ger
Rindâna cefâ feth-i kelâm olsun erenler

Zannımca harâbât-ı İlâhiyye sefer var
Son meclise son câma selâm olsun erenler

EVYAPAN (Mürşide) — Sanat tarihcisi; 1926 da Somada doğdu; babasının adı İzzeddin; annesinin adı Müniredir; İstanbulda 6. İlk Okulda (1938), Muş Orta Okulunda (1941), İstanbulda Çamlıca Kız Lisesinde okudu (1946), 1952 de İstanbul Üniversitesi âdebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümünü bitirdi; İstanbul Belediyesi Müzeler Müdürlüğüne intisab etti ve Tanzimat Müzesinde (1953 - 1954), İstanbul Müzesinde (1954 - 1955), Belediye Kütüphânesinde (1955) çalışdı; bu satırların yazıldığı tarihde Atatürk İnkilâb Müzesinde bulunuyordu (1962), ve Nişantaşı Kız Lisesinde de sanat tarihi öğretmenliği yapıyordu.

Bay Hilmi Evyapan ile evlidir, Fatma (doğ. 1959) adında bir kızı vardır. İstanbul Hemşireler Cemiyeti üyesidir. Az Fransızca bilir. Fakülte bitirme tezi olarak yazılmış «Süleymaniye Camii ve Külliyesi» isimli bir eseri vardır.

Bibl.: Kim Kimdir Ansiklopedisi.

EYERCİBAŞI ÇEŞMESİ — «Koskada Çobançavuş Camiinin üst tarafındadır. Üzerinde-

ki iki satırlık kitâbeden Eyercibaşı tarafından yaptırıldı ve İstanbul Ağası tarafından ihyâ edildiği anlaşılıyor. Kitâbede hem yapı tarihi yokdur, hem de yaptıran Eyercibaşı ile ihyâ eden İstanbul Ağasının isimleri kaydedilmemişdir, kitâbe şudur:

Durmuş idi mâi hayvânı Eyercibaşının
Sonra İstanbul Ağası akıtup etti revan

«Klasik üslubda yontma taşdan yapılmışdır, hâlen teknesi zeminden aşağıda kalmışdır» (İbrahim Hilmi Tanışık, İstanbul Çeşmeleri I, 1943).

EYLAN (Claude) — Ünlü bir fransız kadın yazar; dünyanın en eski ve en ciddî mecmualarından «Revue Des Deux Mondes» un baş yazarlarından; «Gelişen Türkiye» isimli eserin muharriri; asıl adı «Baronesse de Boecop» dur, 1898 de doğmuşdur.

1963 nisanında Türkiyeye son gelişinde İstanbul gazetelerine şu beyanatda bulunmuşdur :

«1933 senesinde memleketinize gelen bir Fransız hariciye memuru burada üç gün kalmış ve dönüşünde Zülfü isimli bir kitap yayınlamıştı. Bu kitapta özelllikle Türk kadınlarının yaşayışları ele alınmış ve sosyal durumları incelenmişti. Kitabı okuduktan sonra ben de incelemeler yaptım ve yazılanların gerçekle asla ilgisi olmadığını anlayarak Gelişen Türkiye isimli bir seri yazı yazdım. Bu yazılar üzerine Büyük Atatürk tarafından 1936 da Türkiyeye dâvet edildim ve uzun süre Ankara ve İstanbulda kalarak Türkleri daha yakından tanımak imkânını buldum. İncelemelerimi yaparken yurt dışında ve çoğunlukla Balkanlarda bulunan Türklerle de ilgilendim. Hattâ bu konuda Yugoslavya Kralı Aleksandr ile de konuştum. Sonunda vardığım sonuc şu oldu: Türkler Balkanların en zeki ve en merd milletidirler. Dünyayı 15 defa dolaşdım, Amerikayı bir baştan bir başa 40 defa aşdım; fırsat buldukça Türkiyeye geleceğim; tabiî güzellikleri bakımından İstanbulun yeryüzünde gördüğüm yerlerin başındadır» (Cumhuriyet Gazetesi).

Bu türk dostu ünlü yazarın hayatı hakkında başka bilgi edinilemedi.

EYİCE (Mehmed Kâmil) — Ünlü kaptan, muallim; 1882 de Amasra'da doğdu, Karadeniz yalısında zengin bir tarihi olan bu kasabanın büyük bir âilesi olan Eyiceoğullarından Mustafa efendinin oğludur; gemi makina ve inşâiye mühendisi Suavi Eyine ile Prof. Dr. Semavi Eyice'nin babası. Üç oğlu olan ve oğullarını devrinin imkânlarına göre en iyi şekilde yetiştirmek isteyen Mustafa Efendi İstanbula gelmiş ve geçim sıkıntılarına göğüs gererek oğullarının ikisi deniz subayı ve birini de tıp doktoru olarak yetiştirmişdir.

Bahriye Mektebini 1903 de bitiren Kâmil Eyice donanmada mesâha ve seyir zâbiti ve gemi kumandanı olarak bulunmuş, Birinci Dünya Harbinde torpillenme neticesi kulaklarında husule gelen bir ârızadan dolayı 1924 de askerlikden emekliye ayrılmışdır.

Bir müddet tüccar gemilerinde kaptanlık yapmış, 1927 - 1929 da Van Tersanesi müdürlüğünde bulunmuş, 1930 - 1931 de eski Mısır Hidivi Abbas Hilmi Paşanın Türk sancağını taşıyan ve devamlı olarak Garbi Avrupa sularında dolaşan Nimetullah yatına kumanda etmişdir. Kısa bir müddet, İstanbul Liman İdâresi fen kurulunda aza olarak çalışmış, 1932 de Yüksek Denizcilik Okuluna Matematik öğretmeni

Kâmil Eyice Kaptan
(Resim: Kemal Zeren)

olmuşdur. Kâmil Eyice, Türk Ticaret filosuna eleman yetiştiren bu mektepte 1948 yılına kadar matematikden başka kozmoğrafya ve gemi seyri (seyrisefâin) derslerini de vermişdir. 1948 de yaş haddi dolayısıyla ikinci defa emekliye ayrılmasına rağmen, zaman zaman ticaret gemilerinin süvariliğinde bulunmuş ve muhtelif tarihlerde İngiltere, Almanya, Kanada ve Orta Amerika sularında dolaşmışdır.

Son yıllarında çok sevdiği ve birçok kısımlarını bizzat eliyle yaptığı Bostancı'daki evinde huzur içinde yaşıyordu; 1955 de gezmek ve dinlenmek için gittiği Yalova Kaplıcalarında âni olarak vefat etti. Memlekete yüzlerce denizci yetiştiren Kâmil Eyice türk denizcileri arasında «Kâmil Hoca» diye anılırdı; İçerenköyü Kabristanına defnedildi.

Kâmil Eyice'nin iki oğlundan biri, Y. Müh. Suâvi Eyice Denizcilik Bankası İstinye Tersanesi müdürlüğü görevini yapmış (Bk. Eyice Suâvi), diğeri Prof. Dr. Semavi Eyice'dir. (Bk. Eyice Semavi) Merhumun her iki oğlu da böylece babalarının memleket irfanındaki hizmetini devam ettirmektedirler.

Kâmil Eyice, merhum Doktor İzzet Eyiceoğlu'nun ve emekli Deniz Albayı Halid Eyiceoğlu'nun ağabeyi, ve Oramiral Celâl Eyiceoğlu ile Y. Müh. Şehap Eyiceoğlu'nun ve Y. Ziraat Müh. Melâhat Altan'ın amcası idi.

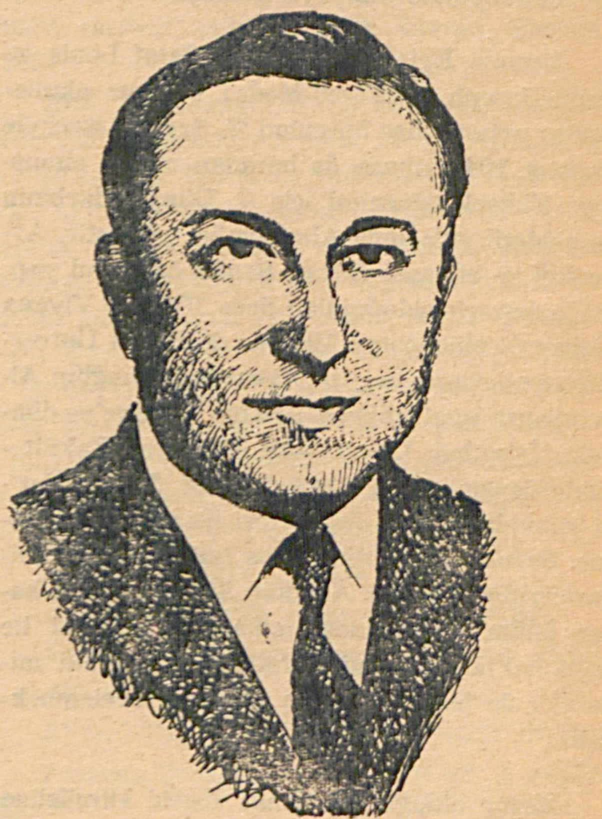
Kâmil Eyice'nin Yüksek Denizcilik Okulu neşriyatı arasında basılmış üç eseri verdır : «Düzlem ve Küresel Trinogometri» (1944), «Navigasyon (Seyrisefâin)» (1947), «Nautical Astronomy (Bahri Heyet)» (1950).

Erdem YÜCEL

EYİCE (Ali Suavi) — Gemi makine ve inşâiye yüksek mühendisi, İstanbul Teknik Üniversitesi Makine Fakültesi, İstanbul Yüksek Teknik Okulu ve İstanbul Akşam Yüksek Teknik Okulu öğretim üyelerindendir. Kâmil Eyice ile Hatice Eyice'nin büyük oğlu, Prof. Dr. Semavi Eyice'nin ağabeyidir (B. : Eyice, Kâmil; Eyice, Semavi).

1917 de İstanbul da dünyaya gelmiş; ilk ve orta tahsilini Saint Louis, Saint Joseph fransız mekteklerinde yapmış, Galatasaray Lisesinde okumuş 1937 de mezun olup yüksek tahsil için Almanya'ya gitmiş; Berlin Teknik Üniversitesinden 1944 de Gemi makine ve inşâiye yüksek mühendisi diplomasını almışdır. 1945 - 1960 yılları arasında Denizcilik Bankası'nın Camialtı Tersanesi'nde işletme şefi, İstinye Tersanesinde işletme şefi ve tekrar Camialtı Tersanesi'nde başmühendis, İstinye Tersanesi'nde müdürlük görevlerinde bulunmuştur. Askerlik hizmetini de Gölcük ve Taşkızak Tersaneleri yedek parça sanayii mühendisi olarak yapmıştır.

1945 - 1948 yılları arasında Yüksek Denizcilik Okulunda gemi makinaları öğretmenliği yapmışdır. 1945 yılında İstanbul Yüksek Teknik Okulunda başlamış olduğu öğretim üyeliği görevine 1968 de devam etmekte idi, Termodinamik, Isı ekonomisi, Buhar makinaları, Buhar turbinleri ve Gemi yardımcı makineleri derslerini okutmaktadır. İstanbul Teknik Üniversitesi Makine Fakültesinde (1955 - 1968) gemi makinaları, Gemi yardımcı makinaları ve Isı ekonomisi dersleri; İstanbul Akşam Yüksek Teknik Okulunda da (1961 - 1968) Buhar turbinleri ile Isı ekonomisi dersleri hocasıdır.

Y. Mühendis A. Suavi Eyice
(Resim: Kemal Zeren)

Suavi Eyice, bu öğretim görevlerinin yanı sıra 1960 - 1964 yılları arasında İstanbul Petrol Rafinerisinde teknik müşavirlik ve Ticaret müdürlüğü yapmış: 1950 - 1952 de İtalya'dan gemi satın alma heyetine dahil olmuş ve 1957 - 1959 da da İtalya'dan gemi makinaları satın alma heyeti reisi olmuştur. Alman Gemi Mühendisleri Cemiyeti, Türkiye Gemi Mühendisleri Odasının azasıdır. Milli Eğitim Bakanlığı Yüksek Teknik Okul yayınları arasında şu kitapları neşredilmiştir: Buhar Turbinleri (3 cild, 1956 - 1963; 4. cild basılmakda idi) isimli eseri neşredilmiş, Teknik Üniversite yayınları arasında da «Isı ekonomisi» basılmakta idi; çeşitli mesleki dergilerde teknik makaleleri bulunmaktadır.

Erdem YÜCEL

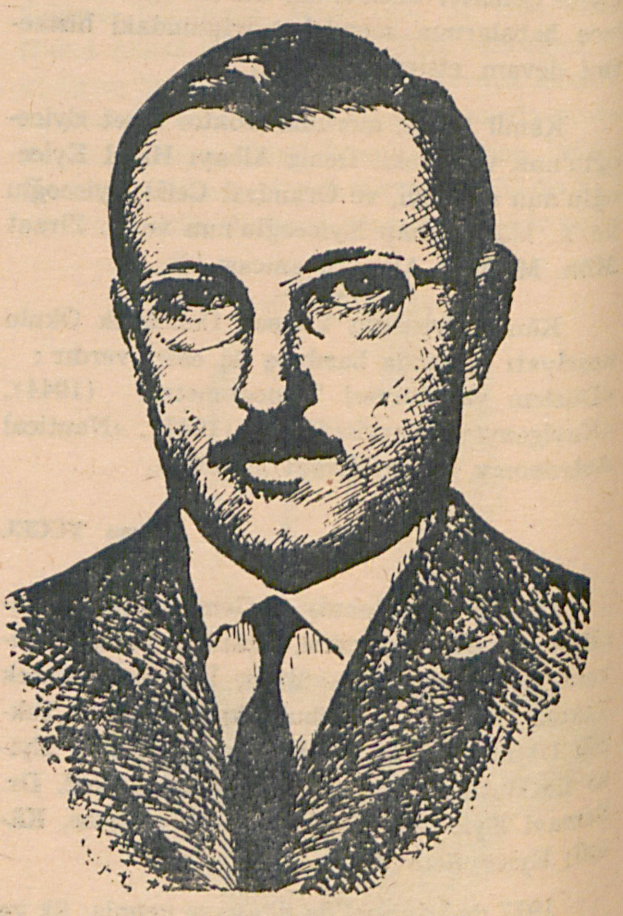
EYİCE (Mustafa Semavi) — İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi bölümü, Bizans Sanatı profesörüdür. Kâmil Eyice (Bk. Eyice, Kâmil) ile Hatice Eyice'nin oğlu, Y. Müh. Suavi Eyice'nin (Bk. Eyice, Suavi) küçük kardeşi olup 21 Aralık 1923 de İstanbul'da Kadıköyünde dünyaya gelmiştir.

Semavi Eyice ilk öğremini Saint Louis ve Saint Joseph (İstanbul-Moda) Fransız okullarında; orta ve lise öğrenimi G. Saray Lisesinde yapmış, 1943 yılında da buradan mezun olmuştur. Yüksek öğrenimi için 2. Dünya Harbinin en şiddetli yıllarında Almanya'ya gitmiştir. Arkeoloji ve bilhassa Bizans Sanatı öğrenimi yapmağa kararlı olduğundan önce 1944 de Viyana Üniversitesine, sonra 1945 de de Berlin Üniversitesine devam etmiştir. Fakat o yıl mağlûp Almanyanın işgal edilmesi üzerine Türkiye'ye dönmüş, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesinde devam etmiş, 1948 de Prof. Ernst Diez'in yanında yaptığı lisans tezi ile mezun olmuştur. Semavi Eyice'nin lisans tezi «İstanbul minareleridir;» bu tez Anadolu Selçuklularına kadar İslâm çevresindeki minarenin gelişimi ile başlamakta, İstanbulun fethinden sonraki minareler de teker teker ele alınarak incelenmektedir.

Mezun olduğu yıl, Sanat Tarihi kürsüsüne asistan olmuş; 1950 den sonra Bizans Sanatı dersleri vermek üzere gelen Prof. Ph. Schweinfurt ile birlikte çalışmış ve 1952 de «Son Devir Bizans Mimarisi» ismindeki doktora tezini de bu profesörün yanında yapmıştır.

1954 de Bayan Kâmran Yalgın ile evlenen Semavi Eyice 1955 - 1956 yıllarında yedek subaylık görevini yapmış; bu arada 1955 de doçentlik imtihanını geçirerek doçent olmuş ve terhisinden sonra da Edebiyat Fakültesinde Bizans Sanatı derslerini vermiye başlamıştır. Profesörlüğe 1964 yılında yükselen Semavi Eyice Fransızca (çok iyi), Almanca (iyi) ve İngilizce (az) lisanlarını bilmektedir.

Gayrimenkul Eski Eserler ve Anıtlar Yüksek Kurulu, İstanbul Eski Eserleri Koruma Encümeni, Ankara Üniversitesi İlâhiyet Fakültesi Türk - İslâm Sanatı Enstitüsü, İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi Tıp Tarihi Enstitüsü ve Türk Tarih Kurumu'nun üyelerindendir. Bizans Sanatı ile ilgili kongrelere katılmış, hepsinde önemli tebliğler okumuş ve bunlar tam veya özet hâlinde basılmışdır. 1953 de Selânikde, 1955 de İstanbulda, 1958 de Münihde, 1961 de

Prof. M. Semavi Eyice
(Resim: Kemal Zeren)

Ohri de ve 1965 de Oxfordda toplanan IX-XIII. Milletlerarası Bizans Tetkikleri katılmışdır. Türk Tarih Kurumunun 1956 ve 1961 kongrelerinde, 1959 ve 1962 de I. ve II. Milletlerarası Türk Sanatı Kongrelerinde, 1967 de Ravenna ve Venedikde Milletlerarası IV. Cam Sanatları ve 1968 de Atinada Milletlerarası Kale ve Şatolar Kongresinde tebliğlerde bulunmuşdur. 1965 de Ravennada İstanbuldaki bizans kiliseleri hakkında üç konferans vermişdir.

Üniversitelerimiz çevresinde neşriyatının çokluğu ve bibliyografyaya olan hakimiyeti ile tanınan Semavi Eyice'nin ilk yazısı daha 10 - 11 yaşlarında iken Akşam gazetesinin çocuklara mahsus bir sütununda basılmış olan kısa bir fıkradır. Mesleği ile ilgili ilk yazısı 1946 da İstanbul Ansiklopedisinin birinci baskısındaki «Ahmet Paşa Mescidi» maddesidir. İlmî mahiyetteki ilk araştırma yazısı «İznik'de bir Bizans kilisesi» adlı makalesi olup Belleten (XIII, 1948) de basılmıştır.

Ayrıca İstanbul'da toplanan X ncu Milletlerarası Bizans Tetkikleri Kongresi için İstanbul'un eski eserlerini tanıtacak ilmî bir rehberin yazılması Semavi Eyice'den istenmiştir. Kongre açılmadan on gün önce tertip komitesine verilen bu kitap yabancı memleketlerde çok müsait karşılanmış ve hakkında çok sitayişkâr yazılar yazılmıştır.

Prof. Dr. Semavi Eyice'nin ilgilendiği ve üzerinde çalıştığı konular şunlardır: Galata ve Kulesi, Türkiye de, Bizans Sanatı, Türkiye de lâtin eserleri, bilhassa Osmanlı devri, Türk Sanatı, Balkanlarda Türk Sanatı, Türkiye ve İstanbula gelmiş yabancı seyyah ve sanatkârlar.

Prof. Dr. Semavi Eyice'nin 1946 - 1968 arasında türkçe, fransızca ve almanca yazdığı makaleleri iki yüzün üstündedir, bir kısmı ayrı baskı ile kitaplaşmış, ayrıca kitapları da vardır; telif ve tercemelerinde titizliği ilmî şahsiyetinin üstün vasıflarından biridir. Kalemi muhakkak ki bir otoritedir. Türkçesi tertemiz ve saayetle berrakdır. Zengin bibliyografyasından buraya yalnız İstanbulla ilgili türkçe eserlerinin isimlerini alıyoruz:

Galata hakkında iki kitap ve bu münâsebetle bâzı notlar (1949); Denizciler ve Fatih Dârüşşifân mescidleri (1950) Ayasofya Mozayikleri ve bunları meydana çıkartan Thomas Whittemore (1951): Mektebi Tıbbiyenin ilk müdürü Dr. Bernard'ın mezarı (1952; İstanbulda bâzı cami ve mescid minâreleri (1953); Koca Mustafa Paşa Camii ve Osmanlı Türk Sanatındaki yeri (1953); Sekbanbaşı İbrahim Ağa Mescidi ve İstanbulun tarihî topografyası hakkında bir not (1954); İstanbulda Yayla Camileri ve şehrin yanlış izah edilen bir meselesi (1954); İstanbul, petit guide à travers les monuments byzantins et turcs (1955); Türk Hamamları ve Bayazıd Hamamı (1955); Bozdoğan Kemeri (1956); Büyükada (1956); Büyüksaray (1956); Burgazadası (1956); Eski seyahatnâmelerde İstanbul ve Türkiye 1957; Bizans devrinde İstanbulda tabâbet, hekimler ve sağlık tesisleri (1958); İstanbul - Şam - Bağdad Yolu üzerindeki mimarî eserler I, Üsküdar - Bostancıbaşı güzergâhı (1958); Kadıasker Ebül Fadl Medresesi (1959); Cibâli (1960); Cihangir (1960); Yedikule Hisarı ve avlusundaki Fatih Mescidi (1962); Rumeli Hisarı (1963); Arslanhâne ve civarının arkeolojisi (1964); İstanbulun mahalle ve semt adları hakkında bir deneme (1965; Galata ve İstanbulun terihi eserleri (1966); Şeyh Murad Mescidi (1967).

Prof. Dr. Semavi Eyice İstanbul Ansiklopedisinin ilk baskısında 1946 ile 1948 arasında A harfinde on iki madde yazmışdı; R. E. Koçunun uğradığı büyük acılar karşısında eserin neşrine uzunca bir süre ara verilmiş, 1958 de İstanbul Ansiklopedisi yine başdan alınarak ve kıt'ası küçültülerek yeni baskı yapılır iken Semavi Eyice bu eserin müdevvinin en güvendiği bir kollaboratör olmuşdu, ilk baskıdaki maddeler ilâveler yapılarak tekrar basılmış, değerli ilim adamı C harfine kadar da yeni maddeler yazmışdır; profesörün İstanbul Ansiklopedisinde intişar etmiş yazıları şunlardır :

About, E. (Cild 1, sayfa 173)

Acemağa Mescidi (Cild 1, sayfa 178)

Acımusluk Sokağı Bizans Mahzeni (Cild 1, sayfa 195)

Ahmed Paşa Mescidi (Cild 1, sayfa 437)

Anemas Zındanı ve Kulesi (Cild 2, sayfa 849)

Anemas Zındanı ve Kulesi (Cild 2, sayfa 853)

Anville, J, — B. B.d. (Cild 2, sayfa 883)

Arabacı Bayazıd Mescidi (Cild 2, sayfa 918)

Arab Camii (Cild 2, sayfa 936)

Aramon, Gabriel d. (Cild 2, sayfa 965)

Arasta Sokağı Kazısı (Cild 2, sayfa 969)

Arcadios Sütunu (Cild 2, sayfa 1012)

Arkeoloji Enstitüleri (Cild 2, sayfa 1021)

Arkeoloji Müzeleri (Cild 2, sayfa 1025)

Atik Mustafa Paşa Camii (Cild 3, sayfa 1288)

Balabanağa Mescidi (Cild 4, sayfa 1946)

Bıçakciçeşmesi Sokağı Ayazması (Cild 5, sayfa 2745)

Biron, J. de (Cild 5, sayfa 2754)

Bosporus (Cild 6, sayfa 2968)

Bosporus und Marmara (Cild 6, sayfa 2669)

Bossert , Prof. H. (Cild 6, sayfa 2969)

Brayer, A. (Cild 6, sayfa 3089)

Caylus, Ph. de (Cild 6, sayfa 3398)

Prof. Dr. Semavi Eyice âile hatırası ile bağı olduğu Amasra üzerine de şu eserleri vermişdir: «Amasra» (Turing Kulüb Belletlninde resimli makaale, 1951), «Amasra Kalesinde Fatih Sultan Mehmed tarafından Camie çevrilmiş iki eski Bizans kilisesi» (Aynı belletende makaale, 1951), «Amasra Büyükadasında bir Bizans kilisesi» (M.E.B. Belleteninde makaale, 1952), «Amasrada Ceneviz hâkimiyeti devrine âid armalı bir levha» (M.E.B. Belleten, 1953),

Bazı biyografiler ve biyografik notlar da kaleme alınmışdır; «Aziz Ogan» (Türk Yurdu Dergisi, 1956), «Fatihin devrinde yapılmış portreleri» (Bilgi, 1957), «Efdalüddin Bey» (Broşür, 1958), «Anton Déthier» (Arkeoloji Müzesi Yıllığı, 1960), «Ali Saim Ülgen» (Türk Kültürü, 1963), «Reşit Saffet Atabinen» (T.O. Kurumun Belleteni, 1965), «İhtifalci) Mehmed Ziyâ Bey» (İstanbul Dergisi, 1966).

Erdem YÜCEL

EYİCEOĞLU (Celâl) — Türkiye Cumhuriyeti amirallerinden, bu satırların yazıldığı 1968 yılında Oramiral ve Deniz Kuvvetleri Komutanı idi; aslı Bartın - Amasralı ve bütün erkekleri kaptan - reis, denizci ola gelmiş bir aileye mensubdur, babası Hâlid Eyicioğlu Kaptan vefât 1944, onun babası Eyiceoğlu Mustafa Kaptan, onun babası Hacı Ali Reis, onun babası da Eyici Dayı'dır; annesinin adı Nazmiye Hanımdır, aslen İstanbulludur; Celâl Eyicioğlu 1914 de İstanbulda Cihangirde doğdu, Amasra ve Bostancı ilk okullarında okudu, 1933 de Heybeliada Deniz Lisesini bitirdi, 1935 de Deniz Harb Okulundan diploma alarak donanma hizmetine katıldı, Yavuz, Zafer, II.İnönü gemilerinde vardiya subayı, Gür Denizaltı Gemisinde ikinci komutan, Muratreis ve Sakarya denizaltı gemilerinde komutan, I. Denizaltı Filotıllası Komodoru, Harb Filosu Komutanı, Donanma Komutanı oldu; (1966 - 1968) Deniz Kuvvedleri kadrosu içinde yükselen rütbelerinin icâbı ve devlet hizmetinde şu vazifelerde bulundu:

Genelkurmay Başkanlığında kurmay stajı (1944 - 1946), Genelkurmay Başkanlığı 6. Şube müdürlüğü (1948 - 1949), Genelkurmay Başkanlığı Harekât Şubesi II. kısım âmir vekilliği (1949 - 1950), Deniz Kuvvetleri Komutanlığı Teşkilât Şubesi müdür vekilliği (1950 - 1951), Deniz Kuvvetleri Komutanlığı Harekât Başkanlığı Plân ve Harekât Şubesi müdürlüğü (1954 - 1956), Ottava (Kanada) Deniz Ateşeliği (1956 - 1958), Deniz Eğitim Kolordu Komu-

Oramiral Celâl Eyiceoğlu
(Resim: Yaşar Ekinci)

tanlığı kurmay başkanlığı (1958 - 1959), Pelikan Telsiz İstasyonu komutanlığı ve Karadeniz Üs Komutanlığı komutan vekilliği (1959 - 1960, Tuğamiral), İstanbul Boğazı ve Müstahkem Mevki komutanlığı (1960 - 1961), Genelkurmay Başkanlığı İstihbarat Şubesi başkanlığı (1962 - 1964), Kuzey Deniz Saha Komutanlığı (1964 - 1966); ve 16 ağustos 1968 de Deniz Kuvvetleri Komutanlığı.

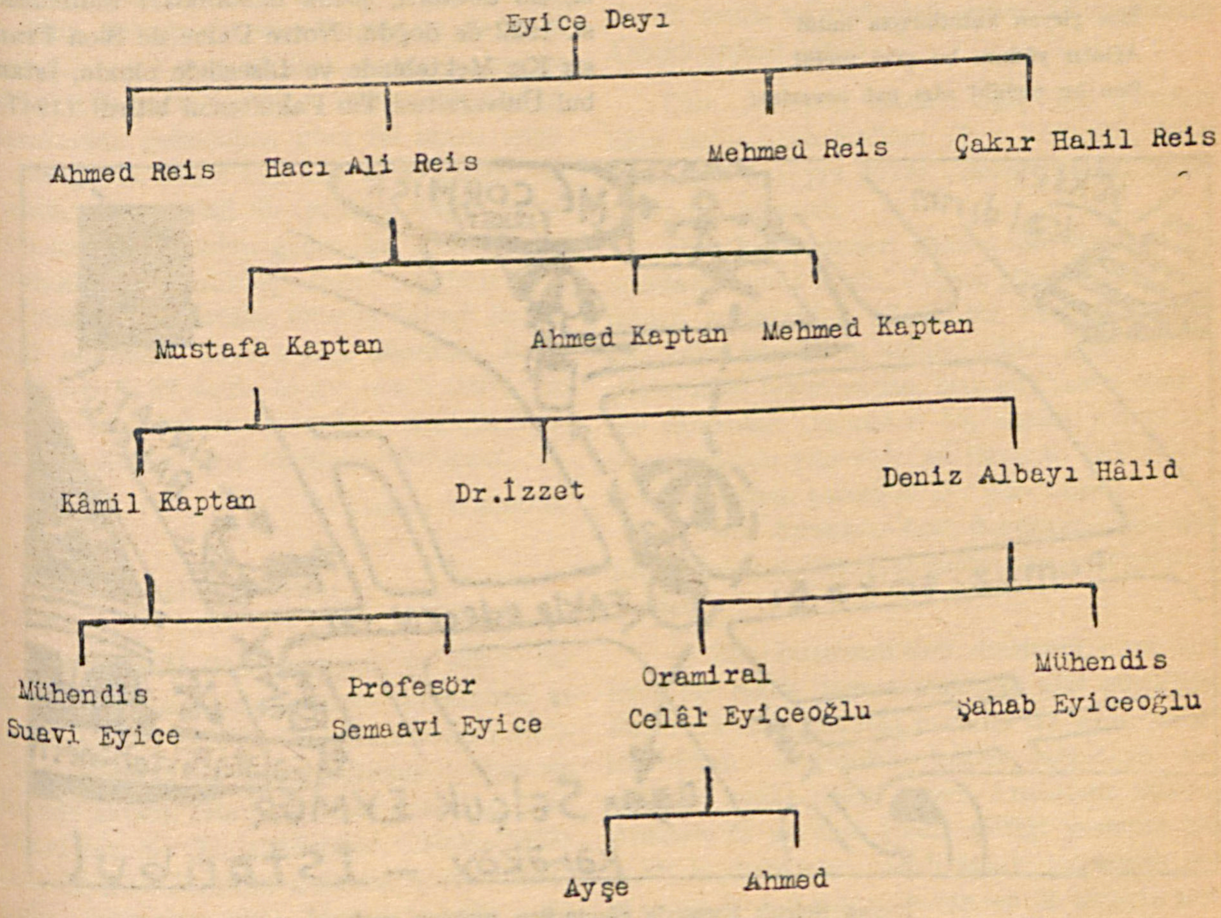
Yukarda da kaydettiğimiz gibi mesleğine denizci bir âilenin gelenekleri ile bağlı seçkin bir amiralimizdir; hususi hayatında en büyük zevki denizde yüzme, kürek çekme ve yelken kullanmanın; kitab sever, çok okur ve eline aldığı bir eserin nasıl bir emek mahsulü olduğu değerlendiren aydın adamdır. İngilizce ve İtalyanca bilir; 1938 de Nilüfer Hanımla evlenmişti, Ayşe (Furtun) adında evli bir kızı (doğ. 1943) ve Ahmed adında (doğ.1946) 1968 de deniz teğmeni bir oğlu vardır. Oramiral Celâl Eyicioğlu, deniz inşâiye mühendisi Suavi Eyice ve Profesör Semavi Eyice ile kardeş çocuklarıdır.

EYLÛL AYI — Milâdî takvimde yılın dokuzuncu ayı, sonbahar mevsiminin ilk ayı; 30 gündür; güneş bu ayın başında 5,24 de doğar, 18,43 de batar, sonunda da 5,53 de doğar 17,54 de batar; ayın sonunda gün 1 saat 18 dakika kısalmış olur.

İstanbul ikliminde bu ayda vücudun soğukdan korunmasına kışdan ziyâde dikkat etmelidir. Sabahları ekseriya sis ve rutûbet çokdur.

Bağ bozumuna devam olunur; sirke yapılır, pekmez kaynatılır. Bu ayda meyva bahçelerinin işi çok olur; şeftâli, kayısı, erik, bâdem çekirdekleri çimlendirilmek üzere ıslak kum içine dikilir, sabah akşam sulanır. Dikilecek ağaçlar için çukurlar açılır; güllere göz aşısı yapılır; portakal ve limon saksılarının toprağı değiştirilir.

Maydanoz, tere, dereotu, roka, turp ve geç yetişen salatalar ekilir. Beyazlandırılmak istenen kerevizler samanla örtülür; çelik fidanları hususi yasdıklara dikilir; meyva ağaçlarına göz aşısı yapılır; fidelikler çapalanır. Temmuzda ekilmiş lahana ve pırasa tohumları fi-

Eyice Sülâlesi Şeceresi

deleşmiş olur, çıkarılıp tarlarlara nakledilir. Bu ayda ekilen bakla ve bezelye nisanda mahsul verir. Ispanak seyrekleşir. Diş sarmısak ve arpacık soğan ekilir.

Güllerden çelik, karanfillerden daldırma yapılır. Gül çelikleri için yapılan yasdıkların üstünü karar yükseklikde camla örterek kışdan korumalıdır, açık havalarda havalandırmak, icâb ederse şerbet vermeli; funda toprağı ile keçi gübresi en muvâfıkdır. Şakaayikler kökden ayrılarak çoğaltılır. Çiçek soğanları saksılara konulur.

Barbunya, tekir balıklarının tam yenecek zamanıdır; lüferin irisi kofananın en lezzetli zamanıdır. İstavrit, izmarit lezzetlidir. Kılıcın ve Kefalın da en lezzetli devridir; kılıcı bilhassa defne yaprağı ile şiş kebabı yapmalıdır.

Eskiden eylülün 8. günü Göksuda üç gün süren bir panayır kurulurdu.

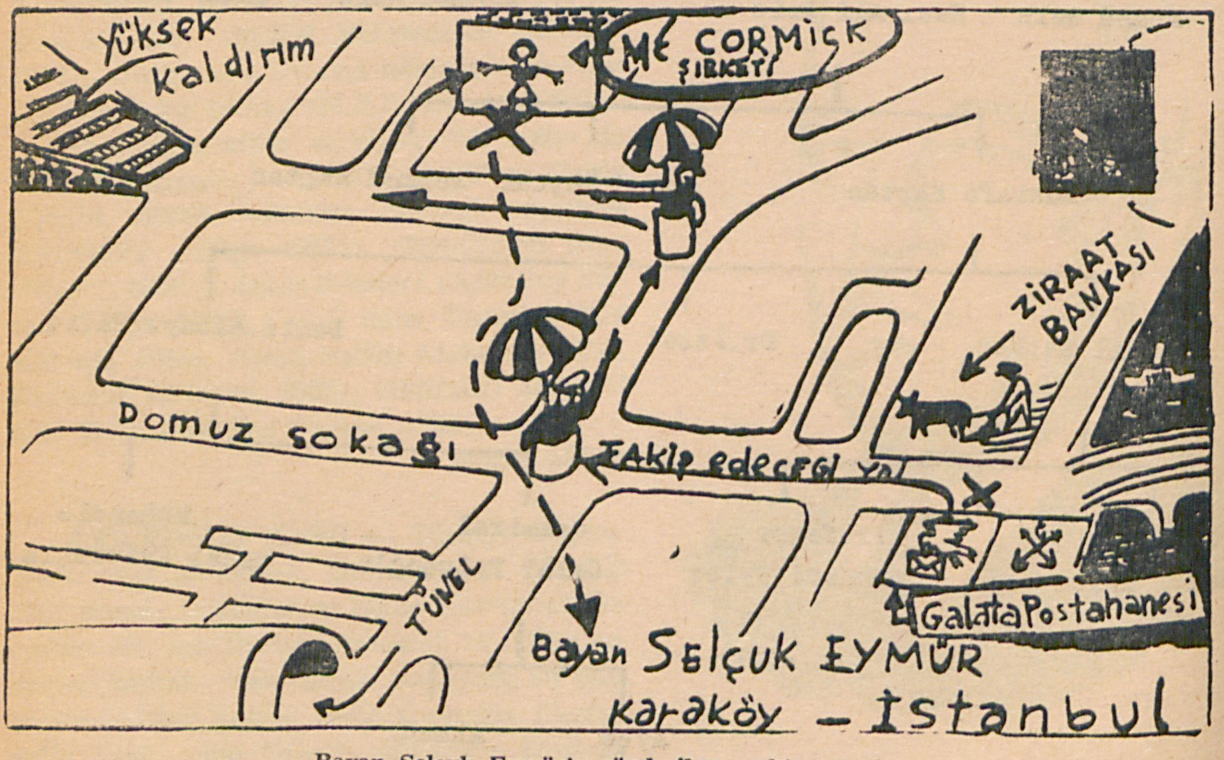
Tevfik Fikretin Rübâb Şikeste'sinde «Âvengi Şühur» (Aylarının hevengi) isimli manzûmenin yedinci parçası İstanbul ikliminin Eylül Ayı tasviridir :

Ne zaman zerdü muhtazır eylül
İtse giryan bulutlarıyla hulûl
Ağlatır yâdımı bu şiiri melûl,
Ben bu teşbîhi zârı pek severim:

«Bir kızın hîni irtihâlinde
Dolaşan handeyi cemâlinde
Andırır hâleti zevâlinde...
Âh ben sonbahârı pek severim!»

EYMEZOĞLU (Hayri Ömer) — «Tıb doktoru, cildiye mutahassısı; 1890 da doğdu, Selânik askerî rüşdiyesinde okudu, 1913 de İstanbulda askerî tıbbiyeden diploma aldı ve Bahriyeye geçdi; Birinci Cihan Harbinde gemilerde ve deniz hastahânelerinde çalışdı; Almanyaya giderek Berlin ve Breslav Üniversitelerinde cildiye ve zühreviye ihtisas yapdı (1919 - 1922); ve harb sonunda serbest doktorluğa başladı. Denizyollarında, İkinci Cihan Harbi sırasında Kasımpaşada Deniz Kumandanlığı emrinde çalışdı (1940 - 1942), Deniz Hastahânesi cildiye mutahassıslığı (1943 - 1947), Dârülaceze Cildiye mutahhassıslığı (1949 - 1952) yapdı. 1960 da muayenehânesini kapayarak inzivâya çekildi» (Kim Kimdir Ansiklopedisi). Erenköyünde oturur, bahçe meraklısıdır.

Güzin Eymezoğlu — Dr. Hayri Ömerin kızı, tıb doktoru, çocuk hastalıkları mütehassısı. 1922 de doğdu, Notre Dame de Sion Fransız Kız Mektebinde ve Lisesinde okudu, İstanbul Üniversitesi Tıb Fakültesini bitirdi (1947).

Bayan Selçuk Eymür'e gönderilen mektup zarfı
(Hürriyet Gazetesinden)

EYMÜR (Selçuk) — 1954 yılında Galatada Mc Cormick Şirketinde çalışan bir bayan; bir» İstanbul posta müvezzii 1954 yılının aralık ayında bu bayana, İstanbulda eşine hemen hiç rastlanmamış bir mektup götürmüşdür; mektubu yazan adresi ciddî yazacak yerde zarfın üstüne bir kroki - resim çizmiş ve bu krokide Bayan Eymür'ün çalışdığı müessesenin yerini göstermişdir. Bu krokiyi çizdirme zaruretini doğuran, Mc. Cormick Şirketi binâsının bulunduğu sokağın adıdır.

Zarfın üstündeki postahâne damgasında okunan tarih 18/12/ 1954 dür. Mektubu gönderen zarif zâtın ve mektubu yerine ulaştıran posta müvezzinin isimleri öğrenilemedi; Bayan Selçuk Eymür'ün de o zamanlar bu mektub zarfının bir foto kopisini günün gazâleetleri arasında yayınlayan Hürriyet Gazetesinden sâdece adı tesbit edilebildi.

EYTAM CADDESİ — 1934 Belediye şehir Rehberine göre Beyoğlu İlçesinin Taksim nâhiyesinin Harbiye Mahallesi yollarından; Vâlikonağı Caddesi ile Bronz Sokağı arasında uzanır; Altın Sokağı, Gümüş Sokağı ve Banknot Sokağı ile dört yol ağızları yaparak kesişir (1934 B.Ş.R. Pafta 19/171). Vâlikonağı Caddesi tarafından gelindiğine göre iki araba geçecek genişlikde, paket taşı döşeli, iki kenarı yaya kaldırımlı, meyilli bir yoldur. Kâğir beton apartmanlar arasından geçer, bu apartmanlar çoğunlukla 3 - 4 katlıdır, fakat içlerinde 6 - 8 katlı binâlar da görülür. Gümüş Sokağı ile kesişdiği noktadan ötesi asfalt döşelidir. Kapu numaraları 1 - 33 ve 8 - 18 dir (ocak 1967); bu caddenin adı son zamanlarda değiştirilmiş, «Operatör Mim Kemal Caddesi» olmuşdur.

Hakkı GÖKTÜRK

EYÜB — (B. : Eyyub)

EYÜBOĞLU (Bedri Rahmi) — «Şâir; çeşidli yönü ile sanatkâr, ressam, heykeltraş ve usta mozayıkcı; 1913 de Trabzonda doğdu, Rahmi Bey isminde bir zâtın oğludur; Trabzon Lisesinde okudu, İstanbul Güzel Sanatlar Akademisini bitirdi; bu akademide (1928 - 1932) Nazmi Ziya ve İbrahim Çallı'nın atölyelerinde çalışdı; Fransaya gitti, bir yıl Lion'da, iki yıl da Paris'de çalışdı; 1935 de İstanbula döndü, ressam Eren Hanım ile evlendi, 1936 da Güzel Sanatlar Akademisinde resim bölümünde profesör oldu. «D» grupu ressamları arasına girdi (B. : D Resim Grupu, cild 9, sayfa 4741) ve bu grupun bütün sergilerine katıldı; 1960 - 1961 de Rockfeller Bursu ile Amerikaya gitti, 1961 - 1962 de de Colombia Üniversitesine ziyâretci sanatkâr olarak dâvet edildi. Bedri Rahmi Resim Atölyesini kurdu.

«İlk şahsi sergisi 1935 de Bükreş'de açıldı. 1943 - 1946 da istanbuda her sene özel sergiler açdı; eşi ile birlikde Avrupanın muhtelif memleketlerinde türk resmini temsil eden gruplara katıldı. 1954 de New York'da açdığı sergi birçok amerikan şehirlerini dolaşdı; 1957 Sao Trineal şeref mükâfatı aldı; 1958 de Milletlerarası Brüksel Sergisinde Türk Paviyonuna yapdığı mozayik panoya serginin büyük mükâfatı verildi; 1959 - 1960 da Nato Binasına bir mozayik pano yapdı. Şiirlerini şu kitablarda toplamışdır: Yukuleleye Mektuplar, Yaradana Mektuplar, Karadut, Tuz, Canım Anadolu.

«Fransızca, ingilizce almanca bilir. Spor olarak denizi ve yürüyüşü sever» (Kim Kimdir Ansiklopedisi; 1962).

Şâir hüviyeti üzerine aşağıdaki satırları Bâki Süha Ediboğlu'nun (B. : Edipoğlu, Bâki Süha, cild 9, sayfa 4922) «Bizim Kuşak» isimli eserinden alıyoruz :

«Bir hayli esmer, kara kaşlı, kara gözlü, ortadan uzunca boylu, dalgalı gür saçlı... Çoğu zaman saçlarından küçük bir hevenk perçim gibi kalın kaşlarının üstüne düşer. Elleri iri ve güçlü. Hem resim yapan, hem şiir yazan eller... Bir zamanlar ağzından hiç sigara düşmezdi. Son günlerde yine öyle mi bilmem. Çok çalışıyor, durmadan çalışıyor. Bir gün bana :

— Ben durursam fena dururum, onun için günde sekiz dokuz saat çalışmaya mecburum.. demişti.

— Ben durursam fena dururum, onun için canlı bir resim yapma makinesi gibi görürüm. Bedri'nin Akademideki hocalığı bir yana, sabahın erken saatlerinde başlar çalışmaya, akşamlara kadar resim yapar. Arabasına atlayıp Anadolu'da gezilere çıkar, gittiği yerlerde hiç vakit kaybetmeden etrafı tarar, çalışacağı yeri seçer. Bazan yalnız, bazan eşi ile birlikte sergiler açar. Eyüboğlu, memleket dışına taşmış

olan ressamlık şöhreti yanı sıra, bizim kuşağın oldukça ünlü, kıdemli bir ozanıdır.

«Onun ilk mısralarını 1928 de, sahifelerini genç heveskârlara açık tutan Muhit Dergisi'nde görmüştüm. Ayni sahifede şiirleri çıkan gençlerden ayrılan ve birden bire insanı saran bir havası vardı.

«Daha sonraları çeşitli dergilerde okuduğum şiirleri — resim yaptığını bildiğim için olsa gerek — bende bir ressamın fırçasından çıkmış renk ve hareket cümbüşleriyle dolu birer tablo izlenimi uyandırıyordu. 1941 yılında yayınladığı «Yaradana Mektuplar» adlı şiir kitabında bütün şiirlerini topluca okuduktan sonra kanılarımda bazı değişiklikler oldu. Ressam Bedri Rahmi ile, şair Bedri Rahmi, zaman zaman aynı şiir potasında eriyip birleşiyorlar, bazan da birbirlerinden tamamen ayrılıyorlardı. Öyle sanıyorum ki bu devre, Eyüboğlu'nun kişiliğini aradığı, kendine özgü şiir çabaları yaptığı delikanlılık çağlarıdır.

«Ressam - Şair şiirle, resimle yetinmeyip Yeni Adam dergisinde, Tan ve Cumhuriyet gazetelerinde çeşitli makale, fıkralar ve hikâyeler yazmış, bir zamanlar da Milliyet gazetesinin açtığı bir hikâye yarışmasında birinciliği kazanmıştı.

«Şiir ve düz yazıların pek çoğunu Ses, Dün, İnsan, Varlık, Yeditepe, İnkilâpçı Gençlik dergilerinde, yayınlayan Eyüboğlu, bizim kuşak içinde halk şiirine ve halk zevkine büyük değer vermiş ve nitekim 1953 de «Canım Anadolu» adlı bir kitap yayınlamıştır. Halk şiiri kadar halk ezgilerine de tutkun olan şair bir gün bana :

— Ben halk türkülerini, halk şiirini sevmeyi anamdan, Fransızca'ya ve batı kültürünü de babamdan öğrendim, demişti.

« Kabul etmek lâzımdır ki, şiirde kişiliği kendine özel bir kuyumcu, bir kelimeci, kısacası bir mısra şairi değildir. Ona göre şiir gözün iyi gördüğü, yüreğin iyi duyduğu, öz ve açık deyişlerdir.Şiirin oyuna, fazla, lüzumsuz süse, kapalılığa tahammülü yoktur. Köylümüz halkımız için ayrı, aydınlarımız için ayrı şiir düşünmek yanlıştır.» (B.S. Ediboğlu, Bizim Kuşak, Cumhuriyet Gazetesi, 1968).

Aşağıdaki şiir B.S. Ediboğlunun yazısına örnek olarak aldığı bir parçadır :

Güzel ile Faydalı

Ben arıya arı demem
Arının balı olmalı
Ben güzele güzel deme m
Güzel faydalı olmalı.
Güzel dediğin işe yaramalı
Kadın mı? Hamur yuğurmalı
Çocuk doğurmalı
Ağaç mı? Meyve vermeli
Çiçek mi? Kokmalı
Bayramdan bayrama neyleyim güzeli
Güzel dediğin her Allahın günü
Yanı başımızda olmalı
Yağmur misali hem gözümüzce, hem gönlümüzce
Hem toprağımıza yağmalı
Güzel dediğin yağmur misali hepimizin olmalı.

EYÜBOĞLU (Sabahaddin) — «Yazar; 1909 da Akçeabadda doğdu, Rahmi Bey adında bir zâtın oğludur, Bedri Rahmi Eyüboğlunun ağabeyi; Kütahya İlk Okulunda ,Trabzon Orta Okulunda, Trabzon Lisesinde okudu, 1928 de liseden mezun olarak yüksek tahsil için Fransaya gitti; Dijor, Lyor ve Paris Üniversitelerinde okudu (1928 - 1932); memlekete döndüğünde İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesinin yabancı dil doçentliğinde bulundu (1932 - 1939); Ankarada maarif müfettişliği; Tâlim ve Terbiye Kurulu üyeliği, Terceme Bürosu reis vekilliği yapdı ve Hasanoğlan Köy Enstitüsünde kültür tarihi dersleri verdi (1939 - 1947); tekrar maarif müfettişi (1949), Edebiyat Fakültesi Mukayeseli Türk - Fxamy Edebiyatı öğretmenliği (1950) ve Teknik Üniversitede Sanat Tarihi öğretmenliği yapdı (1958). Fransızca ve ingilizce bilir, Milliyet ve Tan gazeteleri ile Varlık dergilerinde makale ve tercemeleri yayınlamışdır, 1959 da Türk Dil Kurumunun Çeviri armağanını kazandı« Kim Kimdir Ansiklopedisi) 10.1.1973 de öldü.

EYYAM OLA — Eski gemicilerimiz, kürek ve yelken devirlerinde bilhassa İstanbulda Tersâneliler bahriyeliler tarafından el bocurgadları ile ağır gemi çapalarını, lengerlerini yola çıkmak üzere denizden çekip alırken yüksek sesle ve bir ağızdan söylenen bir deyimdir.

Eyyam, arabca «gün» karşılığı «yevm» in cem'idir; «günler ola!...» diye bir dilek ifâde eden bu hitab, «gemimizin gideceği istikaamet de uygun günler, rüzgârlar olsun» temennisidir. Zaman ile ağızlarda bozulmuş, «Heyamola», «Heyyamola» olmuşdur.

Şemseddin Sami Bey «Kaamûsi Türkî» de «Heyyamola» maddesinde, bu deyimin aslının «Eyyam ola» olduğunu kaydetmekle berâber, başka bir asıl da bildirmekde, «Ya Mevlâ!...» hitâbından geldiğini söylemektedir; ve şunları yazmaktadır : «Tayfaların gemi demirini alırken, yahud kürek çekerken, ve tayfaları taklid ederek ağır bir şey çeken her sınıf amelenin bir ağızdan söyledikleri bir tâbirdir. Heyyam ola, mecâzen zorla, zorlukla, pek çok meşakkat le anlamlarına da gelir, misal: Mektebin sınıflarını heyyamola ile geçdi...».

EYYAM REİSİ — Bilhassa yelkenli gemiler devrinde, gemi kaptanları, reisler ne kadar hünerli olsa, gemiyi yürüten, gideceği istikaametde esen uygun rüzgârlar olduğu için, «Eyyam Reisi» o eski gemiciler ağzında uygun rüzgâra verilmiş bir isim idi.

Sonra bu deyim halk ağzında anlamını değiştirdi; zamanın gidişine uyan, zamanın devletlilerinin mizaclarına göre hareket eden, konuşan, ve dolayısı ile kendi iş dolabını rahatça döndüren, mevkini rahatça koruyan kimseler hakkında kullanıldı.

EYYUB — (B. : Eyyubsultan)

EYYUB (Dellâk) — 1890 ile 1895 arasında Bahçekapusunda Yıldız Hamamı uşaklarından bir delikanlıdır ki o zamanlar «Ressâmı Hazreti Şehriyârî» ünvanını taşıyan italyan asıllı Fausto Zonaro Paşa tarafından hamam içinde peştamallı çıplak bir resminin yapılması Dellâk Eyyuba İstanbulun ecnebî sanat mahfillerinde şöhret sağlamış, 1890 da ikinci bir boy portresi de, yine peştemallı hamam çıplağı olarak Joseph Laud (Josef Lod) danıda bir fransız tarafından yapılmışdır, ve artık delikanlının şöhreti: «Yıldız Baba Hamamında Yusuf misâli tasvir gibi bir dellâk varmış«» diye bütün İstanbula yayılmışdı. Kalender halk şâiri Üsküdarlı Âşık Râzi bu Dellâk Eyyubu bir manzûme ile övmüşdür, ve evrâkı metrûkesi arasından bu gencin kömür kalemi ile füzenle çizilmiş, adı geçen hamamda Yıldız Baba Kurnası diye anılan kurnanın önünde peştemallı çıplak bir resmi bulunmuşdur, usta bir elin çizgileridir, Zonaro'nun ve Laud'un yapdığı resimlerden birinin kopyası mıdır, yahud ressamlar modeli Dellâk Eyyubun üçüncü bir boy portresi midir bilmiyoruz.

Âşık Râzinin manzûmesi şudur :

Vardık yıkanmaya şu geçen pazar
Yıldız Hamamına değmesin nazar
Anınçün kebûdî (mâvi) mürekkeb ile
Bu âşık hamama dâsitan yazar

Ser növbetten selâm hoş geldin ağam
Size mahsus bugün bu güzel hamam
Şimşir nâlin harir futalar tamam
Koşam hizmetine hem bir gül'izar

Şol Eyyub Şâhı ki Sivâsî pelenk
Kâkülü zertârı başında çelenk
Belinde fûtei siyeh reng ile
Resmetmiş tasvirin nakkaaşı frenk

TARİH

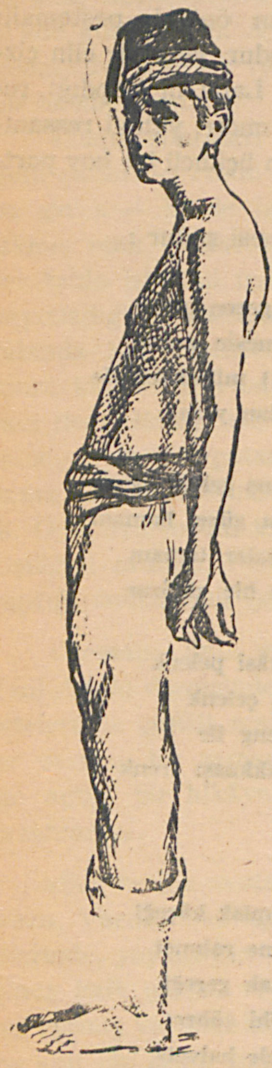
Necmüddin Babanın çıplak köçeği
Doğuran ananın ceddine rahmet
Takvimi frenkle yazmak gereği
Ol uryan şehbaza târihi şöhret
«Desti Eyyub ile küşâde halvet»
1895

Âşık Râzi pek zarif adamdı; bu hamam uşağının frenk ressamları tarafından resimleri yapılmış ve şöhretine onlar yol açmış olduğundan tarihini milâdî takvimüzerine tanzim etmişdir (B. : Yıldız Hamamı; Necmeddin Efendi, Şeyh.)

Vâsıf **HİÇ**

EYYUB (Gömleksiz) — Geçen asır sonlarında yaşamış bıçkın meşreb bir delikanlıdır; Allah'ın lûtfu olan güzellikle zekâsının kadrü kıymetini bilememiş; Galatada Alaca Mescidin imamı olan babasının ölümü ile henüz onbeş onaltı yaşında iken hâmisiz kalmış, semtin pek çok olan uygunsuz gürûhuna ayak uydurarak kumar ibtilâsına, ve onun neticesi yuvarlandığı zillet ve sefâlet girdabında mahvolmuşdur.

Pençelerinde bâzîçe olduğu Galata ve Tophâne eşkiyâsı tarafından hırsızlığa da sürüklenmiş, 1306 (M. 1888 - 1889) da 22 yaşında iken suç üstü yakalanarak uzunca süren muhâkemesinden sonra 7 sene küreğe mahkûm olmuş ise de mahbushânede ancak 29 gün kalarak orada müteverrimen ölmüşdür.

Gömleksiz Eyyub
(R. Sabiha Bozcalı)

Bu genci çok yakından tanımış olan devrin büyük kalender şâiri Üsküdarlı Âşık Râzinin evrâkı metrûkesi arasında Gömleksiz Eyyub şânında iki tarih kıtası ile bir tasvirnâme ve bu gencin Galatada Manolâki Fotografhânesinde çekilmiş bir resmi çıkmışdır.

Gömleksiz Eyyubun tasviri ahvâli

Tasvir idem size Gömleksizimi
Kaç sefer anınçün dövdüm dizimi

Kâh âhi hasret çek kâhi el'aman
Seven pişman anı sevmeyen pişman

Kibriti çak parlar libas çul çabut
Bir de mazrufu gör tapılacak put

Topukdan perçeme pâkü pâkîze
Kendi amelinden perişan geze

Sabah giydir kuşat olur şehzâde
Akşam cümlesini verir mezâde

Anınçün şöhreti Gömleksiz Eyyub
Kumardır bıçkında illeti mâyub

Yoksa nermü nâzik gaayetle dilbaz
Bin civan içinde misli bulunmaz

Pâyi dilberi ki bûsegâh idi
Sârik olub râhi sakîme girdi.

Tarih kıtalarından biri 1303 (M. 1885 - 1886) de 19 yaşında iken Manolâki Fotografhânesinde çekilmiş resmi içindir :

Başda fes üstünde bir kuşat pantol
Hayran oldu şâha resimci Manol

Dedi küçük beyim şöyle duracak
Resim pek artistik boham olacak

Katıldı tarihe bak «Bohem» ismi
«Pek güzeldir Eyyub Şâhın şu resmi»
1250 + 53 (Bohem) = 1303

İkinci kıt'a da bahtsız gencin ölüm tarihidir :

Girdikde mahsebe giryânü nâlân
Genci hüsnü şebâb olmuşdur talan

Zâten müteverrim zından cevrine
Tahammül edemez çıplak balaban

Yedi yıl küreğe hüküm yemişdi
Maktel oldu bir ay içinde zından

Yirmi dokuz günle mücevher târih
«Zındanda göçdü bak Gömleksiz oğlan»
1177 + 127 (Yirmidokuz) = 1304 (1886 - 1887)

Vâsıf HİÇ

EYYUB (Hamzavî) — 1885 ile 1890 arasında Üsküdarda Atlamataşı bekâr odalarında oturur hamzevî dervişlerinden bir kalenderi muhitde güzelliği ile şöhret bulmuş emred müridi, zeberdest bir delikanlı olub mürşidi de kendisi de yalın ayak yarım, pabuçlu sırtlarında aba, başlarında keçe külâh, bâzan don gömlekle lâübâli dolaşır harâbâtîlerdi. O târihlerde o bekâr odaları bu çeşid adamlarla dolmuş bir acâib yer olub geceleri kebablı şarablı sofralar kurulur, iyşü işretle karışık âyinler icrâ edilirdi. Üsküdarlı halk şâiri Âşık Râzi de sırtına bir derviş abası atar, yalın ayak kalender kılığında o odalara, bilhassâ Hamzavî Eyyubun mürşidi ile oturduğu odaya giderdi. (B. : Emred Müridler, cild 9, sayfa 5109) Râzinin aşağıdaki manzûmesi o âlemlerin hâtırasıdır :

Bir güzeller şâhı oturmuş tahta
Yûsufi Mısrîye teşbihi hatâ
Atlamataşında şûhî hamzavî
Siyehçerde Eyyub zeberdest fetâ

Şâhin başda tâcı pâyinde nâlin
Bir pîrehen donca ol mah cemâlin
Lâübâliyâne bî bâkü pervâ
Târifi ne mümkin şûhâne hâlin

Bir arşından artık rîşi sefîdi
Gör anın yapdığı mürşid pelîdi
Ehremen sûret hem dîv hey'et baba
Bir şâribülleyli vennehar gidi

Tızmantırıl şakî çerağdır yanar
Olmuş pervânesi ol şûhi gülnar
Gün bu gün demiş de düşünmez gayri
Ne cennetde kevser ne dûzehde nâr

Râziyâ sen de gel sırtında abâ
Ve hem pâ bürehne çek birmer habâ
Bir delu çakmana vallah lâ demez
Ol gülün elinden Hamzavî Baba

Vâsıf HİÇ

EYYUB (Pehlivan) — Onyedinci asır ortasında İstanbulun meşhur orta oyunu topluluklarından «Akîde Kolu» nun kurucusu, kolbaşısı; Evliyâ Çelebi: «Şâir, kâtib, ârif, zarif, hânende ve seyyah idi» diyor. Hayatı hakkında başka bilgi edinilemedi (B. : Akîde Kolu, cild 1, sayfa 521).

EYYUB AĞA (Dalgıç) — Geçen asırda yaşamış Sömbekili meşhur bir dalgıç, mesleği hem şöhret hem de servet sâhibi olmuş; adı bir deniz kazâsında ölen oğlu münâsebeti ile öğrenilmişdir, hayatı hakkında başka bir kayde rastlanmadı (B. : Eyyubzâde).

EYYUBAĞA ÇEŞMESİ — «Hasköyde Keçeci Camiinin bitişiğindedir; kesme taşdan klâsik Türk çeşme yapısındadır; üstü geniş saçaklı ve kiremitle örtülüdür. Dört beyitli manzum kitâbesinde tarih mısraı şudur :

«Aynı Eyyub oldu hakkaa çeşmei mâi hayat»
1118 (M. 1706 - 1707)

«Bânisi Eyyub Ağa Enderunlu olub Üçüncü Sultan Ahmede hazînedarlık yapmış, 1119 (M. 1707 - 1708) de şeyhülharem olarak Hicaza gitmiş, ve bir kaç sene sonra Medînede ölmüşdür. Çeşme mâmur ve suyu akmaktadır» (İbrâhim Hilmi Tanışık, İstanbul Çeşmeleri, II, 1945).

EYYUBAĞA SOKAĞI — Boğaziçinde Anadoluhisarında Yenimahallenin sokaklarından; 1934 Belediye Şehir Rehberine göre (pafta 25/Yenimahalle) İnişli Sokak ile Göksu Caddesi arasında uzanır, Buğday Sokağı ile kavuşağı vardır, Kibritli Sokağı ile dört yol ağzı yaparak kesişir. Yerine gidilip bu satırların yazıldığı sıradaki durumu tesbit edilemedi (ağustos, 1969).

EYYUB EFENDİ (Aksakallı) — 1899 ile 1900 arasında şöhretli bir mutatabbib; mîdesinden muzdarib olan genc bir hammala bir ağaç kökü kaynatarak suyunu içirmiş, delikanlı az sonra fecî bir şekilde kıvranarak ölmüşdü; tevkif edilen mutatabbibin muhâkemesinde daha önce de kendisine baş vuran yine ayak takımından iki kişinin Aksakallı Eyyub Efendinin ilâçlarını aldıktan sonra öldükleri meydana çıkmış ve sahte hekim 5 sene prangabendliğe mahkûm olmuşdur.

Bibl. : Servet Gazetesi; Sabah Gazetesi.

EYYUB GÜMÜŞSUYU MAHALLESİ — Eyyub İlçesinin mahallelerinden; Eyyubsultan, Üçşehidler ve İslâmbey mahalleleri ile çevrilmişdir; sınır yolları şunlardır: Bülbülyuvası Sokağı, Eski Yeni Dere Sokağı (Üçşehidler Mahallesi ile), Eskiyeni Caddesi, Yusuf Muhlis Paşa Caddesi (İslâmbey Mahallesi ile), Bâlibey Sokağı (Eyyubsultan Mahallesi ile).

İç yolları şunlardır: Eyyub Hamamı Sokağı, Eyyub Mahkemesi Sokağı, Yusuf Muhlis Paşa Çıkmazı, Balıkcı bakkal Sokağı, Kırk merdiven Caddesi, Hüsam efendi Sokağı, Bülbüllü dere Sokağı, Saka Çıkmazı, Eyyub Gümüşsuyu Yolu, Karyağdı Sokağı, İdrisköşkü Caddesi, Gümüş Çıkmazı, Kutu Sokağı, Hâtuniye Sokağı, Türbe Sokağı, Ballıbaba Sokağı, Gümüşsuyu Camii Sokağı, Kerimağa Sokağı, Zeyneb Çeşmesi Sokağı, Zeyneb Hâtun Sokağı (1934 Belediye Şehir Rehberi, pafta 9/118).

Adı geçen rehberde bulunmayan yeni sokaklar açılmışdır; bu yeni sokaklara verilen isimlerden bazıları İstanbulun diğer semtlerinde sokak adı olmuşdur : Balmumcu Sokağı (Beşiktaşda da var), Ecdad Sokağı (Hasköyde de var), Neş'e Sokağı (Kadıköyde de var), Bahariye Caddesi (Kadıköyde de var), Çırçır Sokağı (Fâtihde de var), Bestekâr Tâhir Sokağı, Bestekâr İbrâhim Sokağı, Bestekâr Eyyubî Mehmed Bey Sokağı, Bestekâr Hâfız Hüsnü Efendi Sokağı, Bestekâr Hâfız Yusuf Efendi Sokağı, Sayfiye Sokağı, Başaran Sokağı, Lâle Sokağı, Gül okağı, Fulya Sokağı.

Gümüşsuyu Camii, Karyağdı Tekkesi ve Camii, Hâtuniye Tekkesi ve Piyer Loti Kahvehânesi bu mahallenin sınırı içindedir. 1935 de Eyyubsultan Mahallesi ile birleştirilmiş, o târihden bu yana bu iki mahalle tek muhtarlıkla idâre olunmaktadır (1968).

Hakkı GÖKTÜRK

EYYUB - GÜMÜŞSUYU YOLU — Eyyubsultanın Gümüşsuyu Mahallesi sokaklarından; 1934 Belediye Şehir Rehberine göre (Pafta 9/118) kasabanın kuzey doğu bitiminde uzun bir sokakdır; Bülbülderesi Sokağı, Kırkmerdiven Caddesi, Hüsamefendi Sokağı, Kutu Sokağı, Türbe Sokağı, Gümüşsuyu Cami Sokağı, Kerimağa Sokağı, Zeyneb Çeşmesi Sokağı ve İdris Sokağı ile kavuşakları vardır. Yerine gidilip bu satırların yazıldığı sıradaki durumu tesbit edilemedi (Ağustos 1969).

EYYUB HAMAMI — (B. : Eyyubsultan Türbe Hamamı).

EYYUB HAMAM ÇIKMAZI — Eyyubsultanın İslâmbey Mahallesi sokaklarından, Eskiyeni Caddesi üzerindedir (1934 Belediye Şehir Rehberi, pafta 9/119); bu sokak ile cadde kavuşağı köşesinde hâlen depo gibi kullanılan Eski Yeni Hamamı bulunuyordu, yerine gidilip bu satırların yazıldığı sıradaki durumu tesbit edilemedi (Ağustos 1969).

EYYUB HAMAM SOKAĞI — Eyyubsultanda Gümüşsuyu Mahallesi sokaklarından, 1934 Belediye Şehir rehberine göre (Pafta 9/118) Karyağdı Bayırına ve Piyer Loti Kahvehânesine çıkan dar ve dik yokuşun altbaşı ile Eyyub Mahkeme Sokağı arasında uzanır ki dik yokuş ile olan kavuşağı başında Eyyubsultan Türbe Hamamı, hamamın kadınlar kısmının kapusu bulunmaktadır; yerine gidilip bu satırların yazıldığı sıradaki durumu tesbit edilemedi (Ağustos, 1969).

EYYUB İSKELE CADDESİ — Eyyubsultan Mahallesi sokaklarından; yerine gidilip bu satırların yazıldığı sıradaki durumu tesbit edilemedi (Ağustos, 1969).

EYYUB KAPTAN — Şirketi Hayriyyenin ilk kaptanlarından; çok dikkatli bir gemici idi, Birinci Cihan Harbi içinde, kumandasında yolcu ile dolu vapuru iki defa mayına çarpma felâketinden kurtarmışdı.

66 numaralı vapurun süvârisi iken, 27 kasım 1915 de Beykozdan gelerek Vaniköyü İskelesine yanaşdığında, geminin tam önünde bir serserî mayın görmüş, vapuru geri geri kaldırarak tehlikeyi atlatmakla yetinmemiş, başka gemileri îkaz etmek için hemen bir sandal indirerek içine koyduğu lostromosu ve bir tayfası ile mayını uzaktan tâkib ettirmiş, mayın deniz kumandanlığınca tahrib edilinceye kadar da başında bekletmişdi.

59 numaralı vapurun süvarisi iken 6 aralık 1918 akşamı Anadolu yakası seferi yapmak üzere Köprüden hareket etmiş, şiddetli bir karayel fırtınasında ve Boğaz sularının şiddet akıntısına karşı seyir ile yanaşacağı Vaniköyü İskelesine 40 metre açıkda iken tayfanın iskeleye tuttuğu projektör ışığında iskele ile gemisi arasında bir serserî mayın görmüş, hemen rota değişdirmişdir, Kandilli İskelesine yanaşarak Vaniköyüne İskelenin hemen boşaltılması için bir tayfa koşdurmuşdur. Az sonra da mayın iskeleye çarparak müdhiş bir gürültü ile infilâk etmiş, Vaniköy İskelesini havaya uçurmuşdur.

Eyyub Kaptanın hayatı hakkında başka bilgi edinilemedi; 1919 - 1920 arasında vefât etmişdir. Oğlu Kenan Kaptan da ayni şirketin değerli kaptanlarındandı.

EYYUB MAHKEMESİ SOKAĞI — Eyyubsultanın Gümüşsuyu Mahallesi sokaklarından, 1938 Belediye Şehir Rehberine göre Yusuf Muhlis Paşa Caddesi ile mezarlık arasında

uzanır, Eyyub Hamamı Sokağı ile kavuşağı vardır (Pafta 9/118); yerine gidilip bu satırların yazıldığı sıradaki durumu tesbit edilemedi (Ağustos, 1969).

EYYUB MESCİDİ SOKAĞI — Eyyubsultanın Nişancı Mustafa Paşa Mahallesi sokaklarından; 1934 Belediye Şehir Rehberine göre bu mahallenin batı köşesinde Samancılar Caddesi ile Münzevî Caddesi arasında uzanır, Süleymansubaşı Türbesi Sokağı ile kavuşağı vardır (Pafta 9/122); yerine gidilip bu satırların yazıldığı sıradaki durumu tesbit edilemedi (Ağustos 1969).

EYYUB NİŞANCA CADDESİ — 1934 Belediye Şehir Rehberine göre Eyyubsultanın Düğmeciler Mahallesi sokaklarından; Nişancı Mustafa Paşa Caddesi, Davud Ağa Caddesi, Nazır Ağa Çeşmesi Sokağı, Zahireci Sokağı ve Nimet Sokağı ile olan meydanımsı bir altıyol ağzı ile Eski Sofular Caddesi ve Karayel Sokağının teşkil ettiği bir üç yol ağzı arasında uzanır (Pafta 9/121); yerine gidilip bu satırların yazıldığı sıradaki durumu tesbit edilemedi (Ağustos 1969).

EYYUBOĞLU — (B.: Eyyüboğlu, Bedri Rahmi; Eyüboğlu, Sabahaddin).

EYYUBOĞLU (Orhan) — Değerli bir mülkiyeci; İstanbul trafik müdürlüğünde bulundu, 1965 seçiminde Cumhuriyet Halk Partisi adayı olarak milletvekili oldu; hal tercemesinin tesbiti için İstanbul Telefon Rehberindeki adresine Ankarada T.B.M.M. adresine yazdığımız iki mektuba cevab alamadık. Adını bu satırlarla tesbit etme ile yetiniyoruz.

EYYUB PAŞA (Ahmed) — (B.: Ahmed Eyyub Paşa, cild 1, sayfa 362).

EYYUB SABRİ EFENDİ — Meşrûtiyet devrinde bir alkol delisi; tahminime göre 1873 - 1875 arasında doğmuş olacakdır; Edirnekapusu civârında bir yerde otururdu; hukuk tahsili yapmış, medresede okumuş, fakat alkol ibtilâsı ile ne ilmiyeye, ne de adliyeye intisab edebilmişdi. Gençliğinde pek yakışıklı olduğunu söylerlerdi; Balkan Harbi yıllarında tanıdım, 40 yaşlarında, top sakallı, saçı sakalı yaşına nisbetle erken ağarmış, dâima avâmın bıçkın gençleri ile düşer kalkar ve kendisini onlara, kadrü kıymeti bilinmemiş pek malûmatlı kişi olarak tanıtmaya da muvaffak olmuşdu. Yeni Câmi arkasında arzuhalcilik yapardı, arzuhalden başka aşk mektubları, kızlara, oğlanlara şirinlik muskaları yazardı; ve orada da bayağı hatırı sayılırdı. Bâzan siyâsetden dem vurur, itilâfcı geçinirdi; Birinci Cihan Harbi içinde İstanbulda vücûdu muzır görülerek Anadoluya bir kasabaya sürülmüşdü. Mütârekede döndü.

Bir gece Edirnekapusu dışında mezarlık içinden geçiyordum:

— Yâ ehli dünyâ!... hâlâ uslanmadınız mı!.. bu gidişle başımıza taşlar yağacak!.. diye bir ses işittim.

Serde gençlik var, sesin geldiği tarafa gittim ve çökmüş bir eski kabir çukuru içinde bu Eyyub Sabri Efendiyi buldum:

— Hazret ne işin var burada?!.. diye sordum.

— Bu kulunuz, sizlere ömür, göçeli bir hafta oldu.. münkir nekir gece gündüz anamı ağlatıyor da siz şübbânı ümmet yâhu bu adam ibâdullahüssâlihindendi diye hakkımda hüsni şehâdete gelmiyorsunuz, bir yâsini şerif okumuyorsunuz.. ayıp ayıp.. bâri yolun düşmüş iken gel yanımda otur da bir kelâm muhabbet edelim.. dedi.

— Efendi hazretleri benim ilmim yokdur, size bir erbâbını göndereyim deyip kaçdım idi.

«Dili Dânâ» diye bir kitab vardır, avâmî hikemiyat ile doludur, onu da dâima cebinde taşırdı. Meyhânede meyhâneci veresiye rakı, yâhut tezgâh başında bir genç kendisine yüz vermezse hemen o kitabı çıkarır: «Şimdi Dili Dânâdan bir beyit okursam seni meyhânenle beraber tâ Kaf Dağının ardına uçururum; Ulan bu kaş çatıp fiyaka bana mı, şu Dili Dânâdan bir beyit okudum mu meh cemâlin lânei zenbur olur» derdi.

Ezberinde binlerce beyit vardı, kendisi de gazeller, şarkılar yazardı; bir akşam Sirkecide bir şarabhânede genç bir mavunacıya okuyarak daltaban oğlana Ahfeşin keçisi gibi dinlettiği şu gazelinin sûretini her ikisine de birer bardak şarab ikrâmı karşılığında almışdım:

Ey dervişi pür taksir âyînei yâre bak
Âyînei yârimde görünen sûreti Hak

Gözü kapayup bakma şaşırırsın yolunu
Gözlerini aç da bak yoksa olursun ahmak

Her gördüğün Sabriyi sanma Eyyub Sabridir
Dünya dört köşelidir zan eyleme yuvarlak

Yaz gecesi subhadek hiç durmayub âh eyle
Eğer âşık olmasa kurbağa çeker mi vak vak

Düşdüm sahrâyı aşka burda oyunlar başka
Yârim ile oynadım ben de bir çelik çomak

Sâhibi ilmi ledün mehdii zamânım ben
Mâşukumla yek vücud olmaya kaldı ramak

Cumhuriyetin ilk yıllarında idi, Gebzede hükûmet erkânına küfretmek suçundan yakalanmış, gazete'erin birinci sayfalarına resimleri konmuşdu; yakalayan zâbıta memurlarına kendisini: «Doktor Mazhar Osman Beyin tabibi müdâvîsi Mehdii zaman meşhur Eyyub Sabri hazretleriyim!..» diye tanıtmışdı. Timarhâneyi boyladı. 1927 - 1928 arasında taburcu olup çıkdığının tezine bir ramazan günü Yeni Câmi avlusunda rakı içerken yakalandı, bir daha çıkmamak üzere tekrar timarhâneye girdi, 1928 - 1930 arasında elli yaşını aşkın olarak orada öldü.

Osman Cemal KAYGILI

EYYUB SABRİ PAŞA — «Tarih ve Coğrafya ile dinî mes'elelere dair yazıları ile tanınmış amirallerimizden; Bahriye Mektebinden çıkdıkdan sonra vazifelerle uzun yıllar Yemen ve Hicazda bulunmuş, 1890 da İstanbulda ölmüşdür. Basılmış eserleri şunlardır: Mir'âtı Mekke, Mir'âtı Medîne, Tercümei Şemâili Şerif, Ahvâli Cezîretül Arab, Târihi Vehâbiyan, Mahmûdüssiyer, Necâtül Mü'minîn, Tekmiletül Menâsik. Cezîretül Arab, Arabistan Yarımadası üzerine etraflı ve değerli bir coğrafiya kitabıdır.» (İ. Alâeddin Gövsa, Türk Meşhurları).

EYYUB SULTAN — (B.: Hâlid Bin Zeyd Ebâ Eyyûb El-Ensârî).

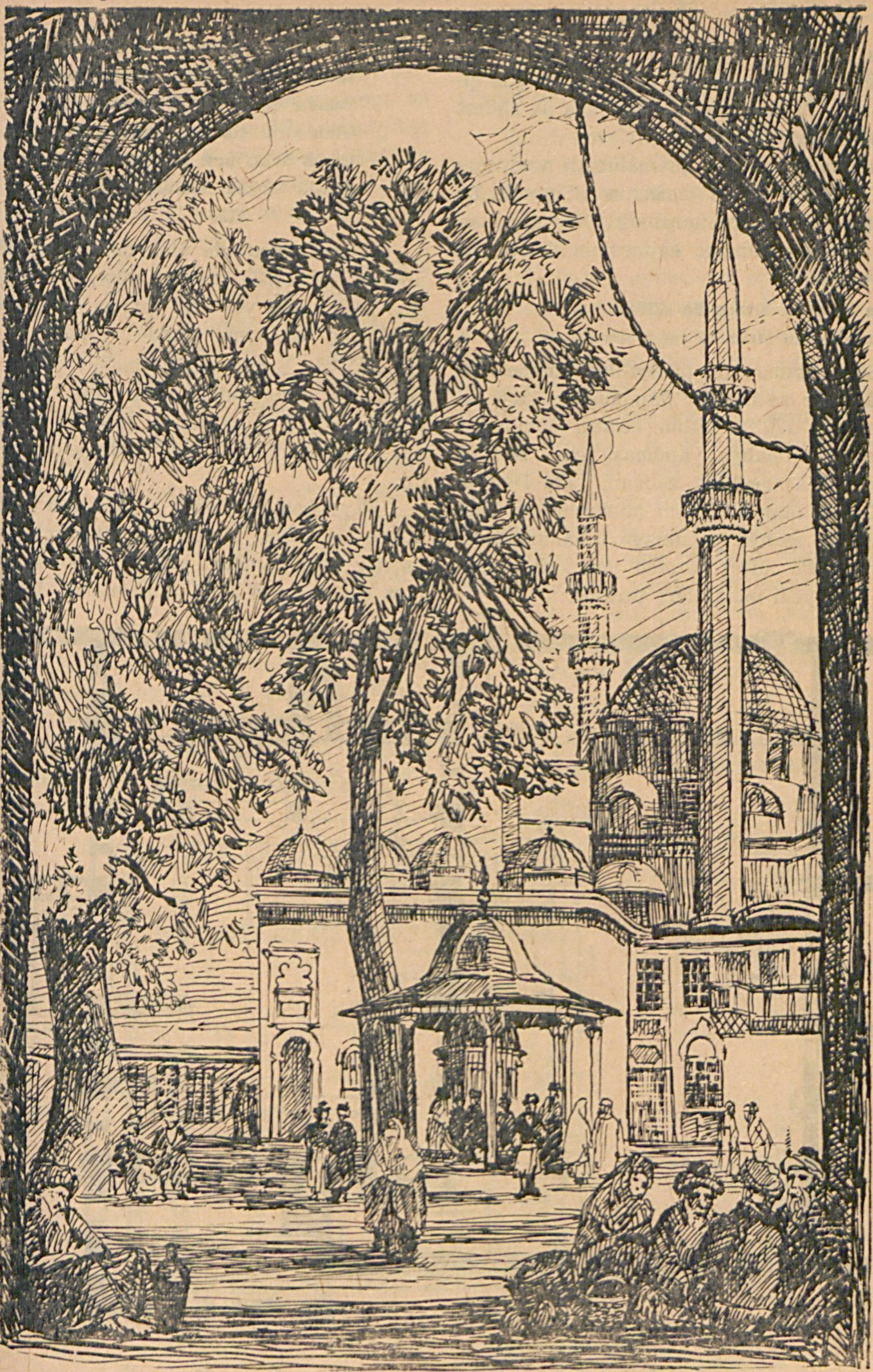
EYYUB SULTAN ASKERÎ RÜŞDİYESİ — Hicrî 1292 - 1302 (M. 1875 - 1884) ilk açılan dokuz askerî rüşdiyeden biridir (Diğerleri: Gülhâne, Soğukçeşme, Kocamustafapaşa, Fâtih, Kasımpaşa, Beşiktaş, Üsküdar Paşakapusu, Üsküdar Toptaşı askerî rüşdiyeleri; Defterdar Caddesindeki binâsında hâlen Ebüssüud ilkokulu bulunmaktadır. (B.: Rüşdiye Mektebleri).

EYYUBSULTAN CÂMİİ KEBÎRİ — Halicin bitiminde, İstanbulun fethindenberi Eyyubsultan diye anıla gelmiş semtde, Peygamberimizin sancakdârı Ebâ Eyyub El-Ensârî Hâlid bin Zeyd'in türbesi önünde, o İslâm büyüğünün ruhunu şâd etmek için, Fâtih Sultan Mehmed tarafından yaptırılmışdır. İstanbul câmileri arasında müstesnâ bir yeri vardır ve İstanbulda Türk yapısı ilk büyük câmidir (B.: Eyyubsultan Ebâ Eyyub El-Ensârî Hâlid bin Zeyd; Eyyubsultan Türbesi).

Fâtih Sultan Mehmed'in yapdırttığı Eyyubsultan Câmiinden zamanımızda tek iz kalmamışdır; İstanbulun fethinden beş sene sonra hicrî 863 (M. 1458 - 1459) yılında yapılmış olan ilk Eyyubsultan Câmii 1766 yılındaki şiddetli depremde ağır şekilde zedelenmiş, 1798 de Üçüncü Sultan Selim tarafından tamâmen yıkdırılarak zamanımızdaki câmi, temelinden tutularak yeniden yapdırılmıştır, ve 1800 yılında ibâdete açılmışdır.

XVII. Yüzyılın büyük muharriri Evliyâ Çelebi, Fâtih Sultan Mehmedin yapdırttığı ilk Eyyubsultan Câmiini şöylece anlatıyor:

«Deniz kenarına yakın düz bir yerde binâ edilmişdir. Bir kubbelidir, mihrab tarafında yarım kubbesi vardır, lâkin o kadar yüksek değildir. Câmiin içinde sütun yokdur. Orta kubbenin etrâfında metin kemerler vardır. Mihrab ve minâreleri musannâ değildir. Hünkâr mahfili sağ tarafdadır; biri sağ tarafda yan kapusu, diğeri de kıble kapusu, iki kapuludur. İki minâresi vardır. Hareminin (iç avlusunun) üç tarafı hücrelerle (medrese odaları) ile müzeyyendir. Hareminin ortasında cemaat maksûresi (çimen sofa namazgâh) vardır. Bu maksûre ile Ebâ Eyyubun türbesi arasında âsümâna ser çekmiş iki çınar vardır ki cemaat gölgesinde ibâdet ederler. Bu hareminde iki kapusu vardır. Garbe açılan kapunun

Eyyubsultan Câmii Kebîri
(Gravürden Yaşar Ekinci eli ile)

dışında da büyük bir harem (avlu) daha vardır, içinde dut ağaçları ve yedi aded büyük çınar vardır. Bu haremin iki tarafında da abdest muslukları var».

Hadikatül Cevâmi şu mâlûmatı veriyor:

«... Türbei şerîfe binâsının hitâmında bu câmii şerif ilâve kılınmışdır ki Eyyubsultan Câmii diye meşhurdur; kapusunun üzerindeki tarihi budur:

Çün sekizyüz altmış üç sâlinde bu
Câmii Sultan Mehmed yapdı nev

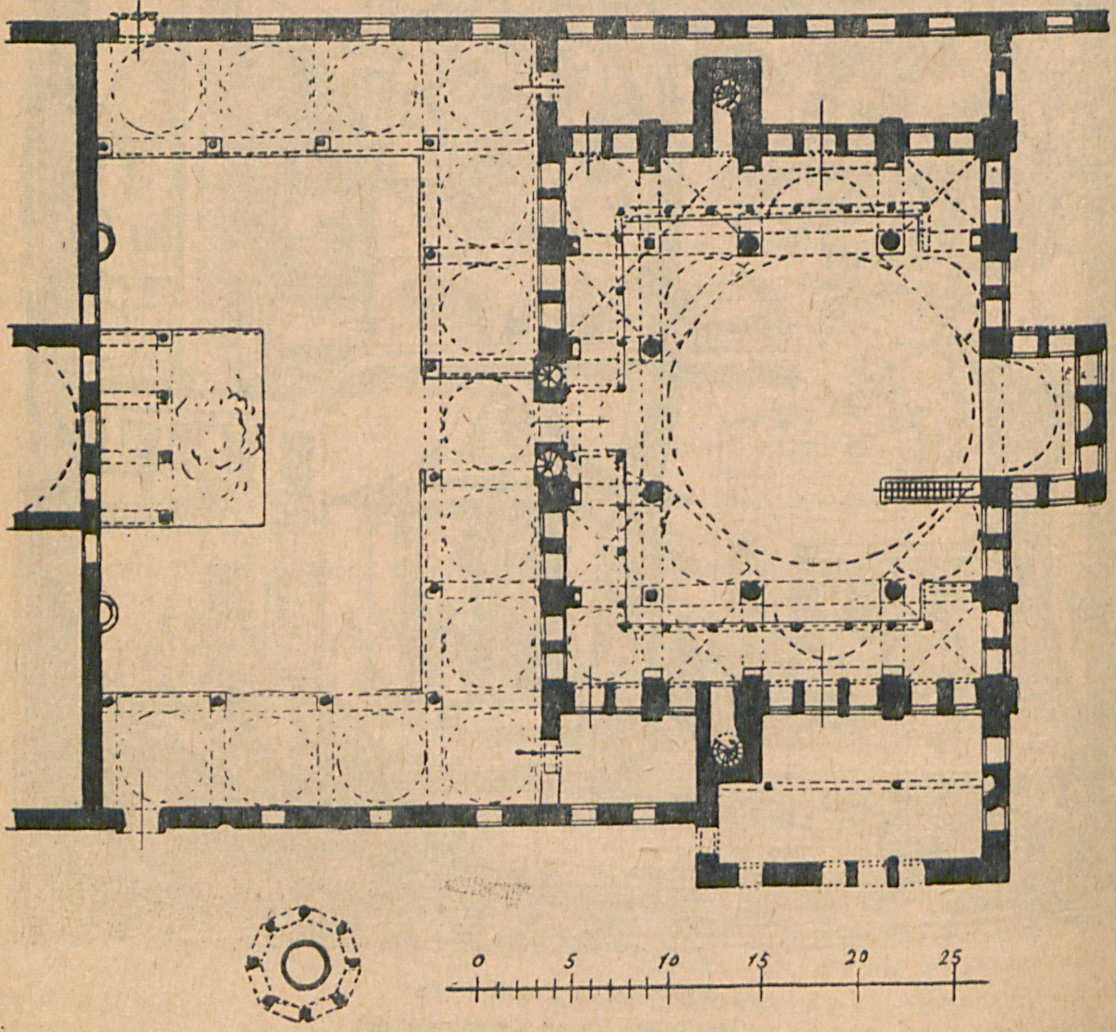
«Sonra zaman ile pâdişahlar himmeti ile nice tâmirler ve ilâveler yapılmışdır. 1136 tarihinde (M. 1723) bütün selâtin câmilerine ramazanlarda mahya yapılması için ferman çıkdığında (Ahmed III. zamanı, Lâle Devrinde), Eyyubsultan Câmiinin minârelerinin boyları kısa ve mahya yapılmaya tahammülü olmadığı cihetle ikişer şerefeli yeni iki minâre yapıldı; bu yeni minârelere tarihdir:

Namâzı pençgâhı halka ilân
İderler İsmi Âzamla musahher
Salâdır Şehdiyâ ehli mezâka
Olub şîrin edâlerle muharrer
Çıkub âvâzı arşe didi târih
«Taâlâ şânehû Allâhüekber»
1136

«Deryâ tarafında olan minâreye 1238 senesinde (M. 1823) yıldırım düşerek üst şerefesine kadar bâzı yerlerini yıkmış olduğundan o minârenin üst kısmı yeniden yapıldı.

«(XVI. Yüzyıl vezirlerinden) Sinan Paşa câmiin iç haremindeki şadırvanın üstüne bir hünkâr köşkü yapdırmışdı. İç avlunun iki yanında da beşerden 10 aded medrese odaları vardır.

«Eyyubsultan Câmii 1213 senesi muharreminde (M. 1798) temelinden tutularak yeniden yapıldı, eski câmiden yalnız minâreler muhâfaza edildi ve 28 ayda tamamlandı. İç harem-

Eyyubsultan Câmii Kebîri
(Plân: Ekrem Hakkı Ayverdi)

deki şadırvan, üstündeki Sinan Paşa Kasrı ve iki kenarındaki 10 göz medrese odaları tamamen kaldırıldı. Dış avluda imamlara, türbedarlara ve mütevellîye altlı üstlü 4 oda ve bir muvakkıthâne odası ve mahfili hümâyûna bir yol yapıldı; ve yeni Eyyubsultan Câmiinin 15 Cemâziyelâhir 1215 cuma günü (3 Kasım 1800) cuma namazı ile resmî küşâdında Üçüncü Sultan Selim de bulundu.»

Ekrem Hakkı Ayverdi «Fâtih Devri Mîmârîsi» isimli Muhallet eserinde Evliyâ Çelebi ile Hadikatül Cevâmiin verdikleri bilgiye dayanarak Fâtih Sultan Mehmedin yapdırtdığı eski Eyyubsultan Câmiinin hakikate çok yakın bir plânını çizmişdir; bu plân için: «... ilk câmi müstatil plânlı idi; önünde üç küçük kubbe ile örtülmüş bir son cemaat revakı vardı. Asıl ibâdet sahnı ortada yarım küre şeklinde bir büyük kubbe, bu kubbenin iki yanında aynı çapda iki yarım kubbe ve mihrab üstü de bir küçük kubbe ile örtülmüşdü..» diyor.

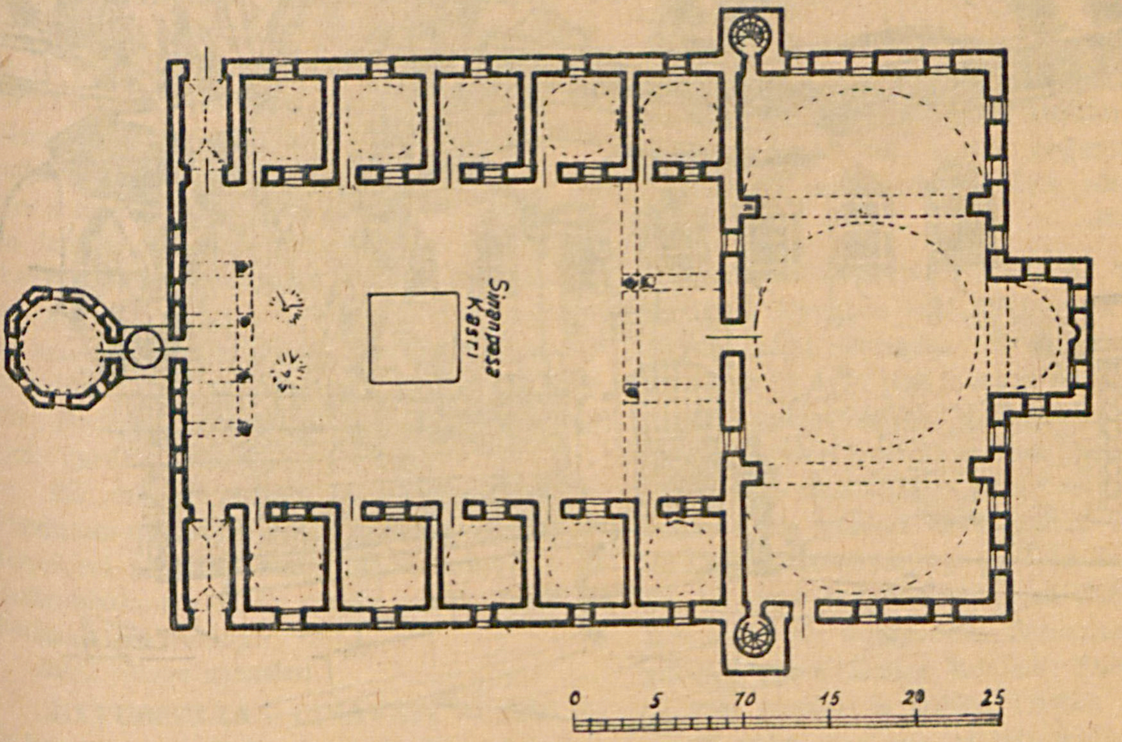
Üçüncü Sultan Selim zamanında yapılmış bugünkü Eyyubsultan Câmii Kebîri hakkında muharrir mechul bir risâlede şunlar yazılıdır:

«... Câmi, önce sâdece tâmir edilmek istendi ve tâmir işine 1212 şevvâlinin on ikinci günü başlandı (30 Mart 1798); fakat bir hafta da câmiin tâmir edilemeyecek kadar harab olduğu görüldü; tâmirden vaz geçilerek câmiin temelden tutularak yeniden yapılmasına karar verildi ve yeni Câmi 28 ayda tamamlandı...».

Zamânımızdaki Eyyubsultan Câmii Kebîrinin asıl ibâdet sahnı kareye yakın müstatil plânlıdır. Yarım küre şeklinde bir büyük kubbe, onun etrâfında da biri mihrab üzerinde bulunmak üzere 8 küçük yarım kubbe bulunmaktadır. İç harem avlusunun üç yanı 13 kubbeli bir revak ile çevrilmişdir, ki bunlardan 7 kubbe câmiin son cemaat yerini teşkil eder. Avlunun ortasında ulu bir çınar ağacı vardır ki en az Fâtih devrinden kalmadır. Evliyâ Çelebi XVII. yüzyıl ortasında aynı yerde iki ulu çınardan bahseder, bu eski ağaçlardan biri, tahmin ediyoruz ki, yeni câmi yapılırken kesilmiş olacakdır. Çınarın etrafı parmaklıklı bir sed ve çemen sofa ile çevrilmişdir; parmaklığın dört köşesinde dört çeşmecik vardır; Üçüncü Sultan Selim'in turaları ile tezyin edilmiş bu çeşmelere «Hâcet Çeşmeleri», yâhut «Kısmet Çeşmeleri» denilir (B.: Eyyubsultan Câmii Kebîri Avlusunda Hâcet Çeşmeleri).

EYYUBSULTAN CAMİİ KEBİRİ HAMAMI — (B.: Eyyubsultan Türbe Hamamı).

EYYUBSULTAN CİNÂYETİ — Hicrî

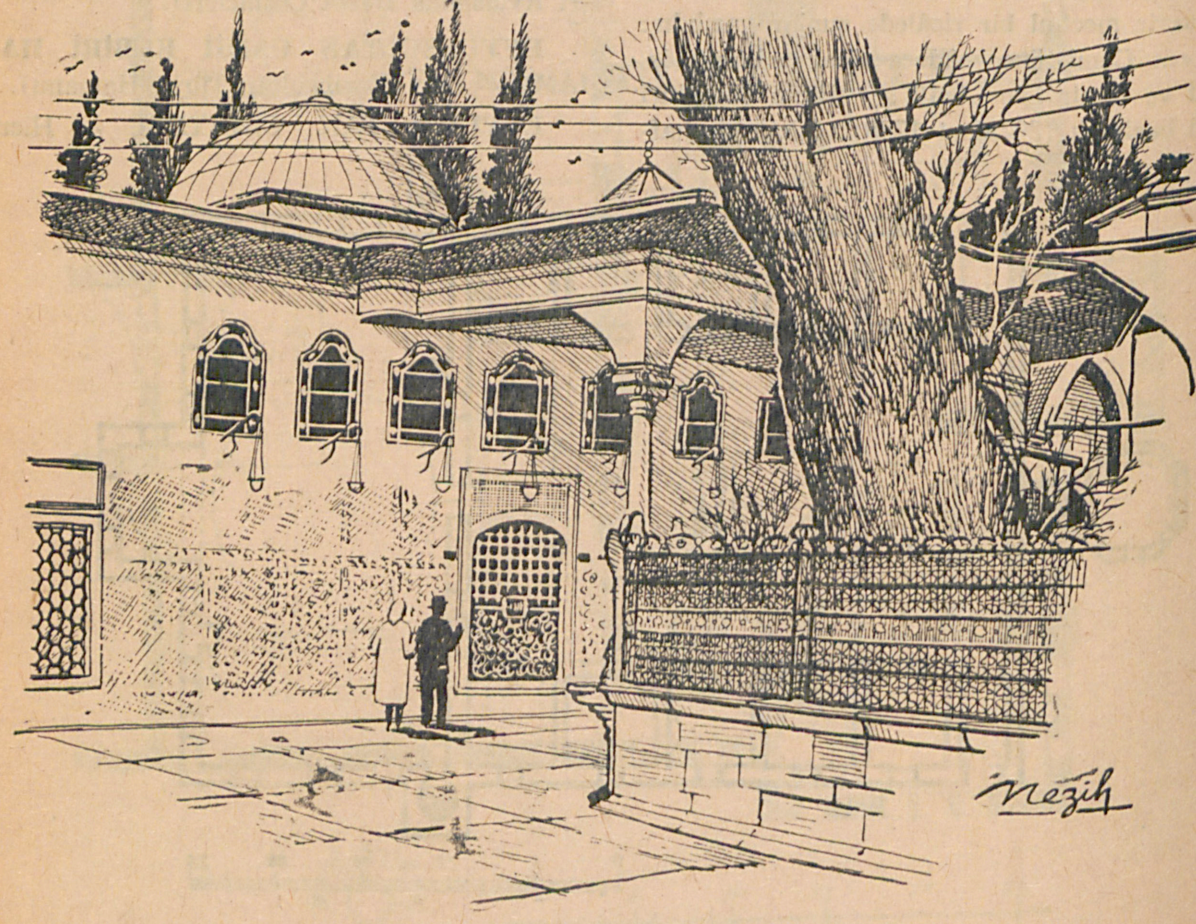
Eyyubsultan Câmii Kebîrinin eski hâli
(Plân Ekrem Hakkı Ayverdi)

1223 yılı Şaban ayında (ekim 1808) Alemdar Mustafa Paşanın diktatörlüğü devrinde İstanbul içindeki hamamlardan birisinde çalışan Süleyman adında 18 yaşında genç bir dellâk, şiârı İslâma uymayan bir suçundan, çalışdığı hamamdan kovulmuş ve Eyyubda Yalı Hamamında hemşehrisi dellâk Mustafanın yanına sığınmışdır. D e l i k a n l ı n ı n işinden ne için çıkarıldığını öğrenen k ü l h a n c ı K ü r d Ahmed bir gece, M u s t a f a n ı n herhangi bir sebeble h a m a m d a bulunmayışından, ve hamamın iki dellâkinden D e r v i ş Mehmedin de geceleri tekkede yatmasından istifâde ederek Süleymana tecavüz etmek istemiş ve genci külhandan getirdiği bir balta ile tehdid ederken, kendisine boyun eğer gibi görünen delikanlıya aldanmış, fakat külhancının bir kenara koyduğu baltayı kapan genç dellâk Kürd Ahmedi balta ile katletmişdir. Ertesi sabah hamamcı ağa ile iki dellâk hamama geldiklerinde genç kaatili şaşkın ve ağlarken bulmuşlar, Süleyman kolluğa teslim edilmiş ve Alemdar Paşanın emri ile muhâkemesine lüzum görülmeden, belinde dellâk peştemalı ile çıplak olarak Yalı Hamamının önünde asılarak îdam olunmuş, kanlı baltayı da ayrıca boynuna asmışlardır.

Bibl.: Kâşif Efendi Mecmuası

EYYUBSULTAN CİNÂYETİ — 1946 yılı şubatında Eyyuba bağlı Ayralıköy'de işlenmiş bir cinâyettir, genç bir yanaşma yanında çalışdığı 75-80 yaşlarında bir ihtiyar adamı kırda balta ile öldürmüşdür. Köy hayatının zarûretlerinden doğan k a n l ı v a k ' a l a r ı toplum hayatı düzeni açısından tedkik edecekler için üzerinde durulacak bir cinâyettir. Köylünün anlattığına göre cinâyetin sebebi bir kız, bir aşk mes'elesidir.

1944 yılında ihtiyar Kudsinin 20 yaşındaki kızı Fikriye yanaşma Hüseyin ile sevişmiş, ihtiyar da bu temiz aşka hürmet ederek kızını yanaşmaya nişanlamışdır. Fakat, nişandan sonra yanaşma Hüseyin nikâh yoluna gitmemiş, Fikriye ile bir nişanlı metres gibi yaşamak, köyde dedikodular olmuş, iki sene sonra nişan bozulmuşdur. Delikanlı Fikriyeyi unutamamış, kızı babasından tekrar istemiş, hattâ hemen nikâh kıydıracağını da söylediği

Eyyubsultan Câmii Kebîrinde iç avlu (Resim: Nezih)

halde, Kudsinin güvenini kaybettiği için kesin red cevabı almışdır. Bir şubat günü, bir mikdar odun tedâriki için baltası ile köy civârındaki fundalığa giden Kudsinin orada önüne çıkan Hüseyin kızı tekrar istemiş, red cevabından sonra da Kudsinin üzerine saldırarak ihtiyarı kendi baltası ile öldürmüşdür.

Yakalanan kaatil ise cinâyetin sebebini bir alacak meselesine bağlayarak şunları anlatmışdır: «Ben o adamın yanında tam iki yıl yanaşmalık yapdım; yanaşmalık yaparken kızı Fikriye ile de ahbaplığım oldu; nişanlandık ama ben evli olduğum için nikâhlanamadık; 1945 yılı sonunda bana toplu olarak 500 lira verecekdi, 250 lira vererek iki yıllık hizmet alacağımı kapatmak istedi, kavga ettik, beni kovdu. Vak'a günü dağda sığır otlatırken Kudsinin odun kesmek için dağa geldiğini gördüm; önüne çıkdım, paramı istedim, küfretti, baltası ile saldırdı, ben de elinden baltasını kapıp onu öldürdüm».

Bibl.: Günün gazeteleri

EYYUBSULTAN CİNÂYETİ — Aile fâciaları nev'inden ve benzeri ender kanlı bir vak'a olup muhitinde garib derin akisler bırakmışdır; 1959 da Yugoslavyanın Köprülü kasabasından muhâcir olarak gelen ve Eyyubda Ordu Caddesinde Serince Sokakda ayda 70 lira kira ile oturduğu iki odalı bir gecekonduda 78 yaşındaki Mehmed Ali, 4 nisan 1962 günü akşamı 68 yaşındaki Haticeyi kıskaçlık ve nâmus yolunda balta ile öldürmüşdür; pirlik çağında elini kana bulamış bedbaht adam şunları anlatmıştır: «Karım gündüzleri sağda solda bahçıvanlık yapardı. Başkaları ile yattığı ihbarını aldım. Akşamları evimize gelip gidenler oluyordu. Dün de eve geldiğimde bu mevzu açıldı. Kavga ettik. Üzerime yürüdü. O beni öldüreceğine ben daha atik davranmak istedim. Evde bulunan iki baltadan küçüğünü kaptım. Vurdum. Alnına isabet etti.»

Bir cinâyete sahne olmuş iki odalı gecekondunun duvarları, resim ve levha yerine, ihtiyarların askerde olan oğullarından gelen mektublarla süslenmiş olarak görülmüşdür ki herhalde pek hazindir.

Bibl.: Günün gazeteleri

EYYUBSULTAN CİNÂYETİ — 1966 yılı kasım ayında Defterdarda Feshâne fabrikasında (Sümerbank Dokuma Fabrikasında) dokumacı olarak çalışan 40 yaşındaki Mehmed Başkaya onyedi yıllık karısı Emineyi, Eyyubda Sofular çıkmazındaki evlerinde nâmus meselesinden balta ile öldürmüşdür. Kaatil 34 yaşında güzel bir kadın olan karısının önce uzun boylu yakışıklı bir adamla gezdiğini öğrenmiş, sonra da karısına Ali imzası ile yazılmış beş aşk mektubu ele geçirmişdir.

Analarının öldürülmesi, babalarının kaatil olarak tevkifi üzerine bu âilenin orta okula giden iki kızı ile ilk okul öğrencisi bir oğlu, üç çocuk kimsesiz, ortada kalmışlardır.

Bibl.: Günün gazeteleri

EYYUBSULTAN CUMA PAZARI — Eskiden Feshâne Caddesinde kurulurdu; giyim kuşam, manifatura, küçük ev ve mutfak eşyası, bakkaliye, nalburiye, attariye üzerine bir pazardı, manavlar, balıkcılar alınmazdı; sonra bu esnafın da katılması ile pazar yeri değiştirildi, Kurukavak Caddesine götürüldü; bu nakil, kasabanın yalı ve merkez kısmında oturan halkı memnun etmedi, uzaklığından şikâyet ettiler, cuma pazarının yeri değiştirildi; hâlen, Câmii kebir yakınında Yusuf Muhlis Paşa Caddesi başından başlamakda, Eskiyeni Caddesi ile İslâmbey Caddesini boydan boya kaplamaktadır. İstanbulda kurulan pazarların en uzunudur.

Eyyubda bu cuma pazarından gayri haftanın diğer günlerinde Râmi, Silâhdarağa, Otakcılar, Taşlıtarla pazarları kurulur.

Eyyub halkının büyük çoğunluğu gıda maddelerini pazarlardan tedârik eder.

Ahmed AĞIN

EYYUBSULTANDA FULYA TARLASI, BAĞI — Eyyubun eski meşhur bir mesîresi; Eyyub tarihi üzerinde yıllarca çalışmış merhum Ahmed Ağın bize şu notu vermişdir: «Eyyubda Gümüş Suyunun bulunduğu vâdi etrâfındaki tepeler tarlalar hâlinde çiçek bağçeleri idi; gül, sünbül, lâle, zerrin ve fulya yetiştirilir, cuma günleri de Eyyubun Oyuncakcılar Çarşısında büyük bir çiçek pazarı kurulurdu; bu çiçek bahçelerinin tümü Fulya Tarlası diye anılır bir mesîre idi. Zamanımızda Eyyubda çiçekciden eser kalmadı; Fulya Tarlası da gece kondularla doldu» (1962).

Eyyubu yine çok iyi bilenlerden Osman Cemal Kaygılı bize verdiği notlar arasında,

yerini kesin olarak göstermeyen Fulya Tarlasından şöyle bahsediyor:

«... 1800-1905 arası İstanbulda Kalenderâne alâkaların en yaygın olduğu devirlerdendir; Eyyubda Fulya Tarlası yahut Fulya Bağı denilen mesîre ise yar ve ağyar gözlerinden gizli buluşma yeri olarak bilhassa tercih edilirdi. Bir Bulgar çiçekci bağçıvan tarla - bağçesine büyük bir havuz yaptırtmıştı, yazın gençler gelir, soyunur, devrin âdetince bellerine peştemallar sarınarak türlü cümbüşlerle yüzerlerdi. İşret sofraları kurulup geceleri de tâ besabah âşıkaane sâdıkaane can sohbetleri olduğu söylenirdi. O yirmi beş yıllık devir içinde o âlemlerin avam arasından sivrilmiş şöhretleri Vehbi Pehlivan, Yemenici İbrahim, Kör Riza ve Topcularlı Arabacı Murad idi (B.: Vehbi Pehlivan; İbrahim, Yemenici; Riza, Kör; Murad, Topcularlı Arabacı). Bir gece Direkler arasında bir tiyatroda meşhur kantocu Şamram Hanım Arabacı Murad üzerine bir kanto okumuş, daha doğru Şamrama bu kanto okutdurulmuşdu. Devrin kötü şöhretli ricâlinden Eczâcıbaşı Refik Paşa nüfûzunu kullanarak bu kantoyu yasak ettirmiş, Arabacı Murad da Dimetokaya sürgün edilmişdi. Fulya Tarlasına bir gidişi tasvir eden kanto ile Refik Paşanın alâkası bir istirkab meselesi olsa gerekdir; rast makaamında bestelenmiş kanto şudur:

Arabacı sarhoş, müşterisi sarhoş
Aman aman aman bakışları bir hoş
Arabacı hey!
Emret küçük bey!
Çal kamçıyı gidelim
Sazlı sözlü çakarak
Bir muhabbet edelim..
Aman beyim nereye?
Fulya Tarlasına, Gümüş Suyuna!
Bayıldım ben senin nâzik huyuna!
Aman aman aman hey
Bir bâde sun küçük bey
Topcularda top atar
Arabacı Muradım
Nazlı yâriyle yatar..

«Arabacı Murad İstanbula Hareket Ordusunun gönüllüleri arasına katılarak dönmüşdür..» (O.C. Kaygılı, Not).

Eyyubdaki Fulya Tarlasının, Bağının şöhreti Osman Cemalin kaydettiği tarihden çok eskidir. Bu mesîre üzerine Hâşim Beyin Musiki Mecmuasında da Hacı İsmail Efendi tarafından ferahnâk makaamında bestelenmiş bir şarkı vardır:

Hiç unutmam ben geçen yaz mehlikaa
Fulya Bağında kopardın kahkahâ
Gayri itme sevdiğim cevrü cefâ
Hep cihan mecbur sana bülbül gibi

Var mıdır mislin gibi bir nevcivan
Dinse lâyık şânına mihri cihan
Vasfını eyler Kemâl'in ey şuh beyân
Hep cihan mecbur sana bülbül gibi

EYYUBSULTANDA GAYRI MÜSLİMLER — İstanbulun Türkler tarafından fethi sıralarında Peygamberimizin sancakdârı Ebâ Eyyûb El-Ensârî'nin merkadi etrafında kurulmuş ve müslümanlarca havasına, suyuna, taşına, toprağına bir kudsiyet verilmiş İstanbulun hemen yanı başındaki Eyyub Kasabasında yüz yıllar boyunca gayri müslimler de oturmuşlar, bu arada meselâ Bulgarlar Sütcülükle, bağçıvanlıkla, ermeniler de türlü zanaatla meşgul olmuşlardır.

Eyyubsultan Kadısına hitâben yazılan 23 muharrem 981 (25 Mayıs 1573) tarihli bir fermanda şunlar yazılıdır:

«... Câmii kebir Mahallesinde yeni yapılmış olan medrese ve mekteb yanındaki dükkânların ve ekmekci fırınlarının ve bostanların ekserinde kefere tâifesi bulunub fisku fücur edip, kaval çalıp dost edüp mahallenin işine, sulehânın tilâvetine ve ezânı şerife mâni olurlarmış diye müslümanlar haber verdiklerinden, buyurdum ki bundan sonra oradaki dükkânlarda ve bostanlarda kefere tâifesi bulundurmayub cümlesini çıkarıp o dükkân ve bostanları müslümanlara veresin, dikkat ve ihtimamda dakika fevt etmeyesin».

Bu açık ve kesin pâdişah emrinin tatbik edilmediği yahut bir müddet sonra yasağın tavsadığı 989 (M. 1581) tarihli ve yine Eyyubsultan kadısına yollanmış diğer bir fermandan anlaşılıyor:

«... Hazreti Ebâ Eyyub El-Ensârî türbei şerîfesinin etrâfında ekmekci ve börekci ve yoğurtcu ve pazarcı ve sâir bunun misâli çarşı halkı ve ırgad tâifesi ve gayri ehâli arasında kefere tâifesi bulunmayacak diye birkaç

defa hükmü hümâyun gönderildi; yine emri şerîfime muhâlif türbe etrafında kefere tâifesi bulunup şürbi hamr olunup alenen çengü çegaane olunurmuş. Men edilmeyip devam ettiğini duyarsam siz mes'ul olacaksınız, o tâife de küreğe konulacakdır, ona göre mukayyed olun...».

EYYUBSULTANDA HAYDUD ÇETESİ — Şehrin büyük bir kenar semti olan Eyyubsultan geçen asır ortalarına kadar haydud çetelerinin tecâvüzüne uğramışdır. Tasviri Efkâr Gazetesinden aldığımız aşağıdaki satırlar, hicrî 1281 (M. 1864) de bu şehir şekaaveti vak'alarının sonuncularından birinin kaydidir:

«Eyyubda ev basmak ve gasbdan maznun çete efrâdının hepsi teşhirden sonra müebbed hapse mahkûm olmuş Tersâne Zındanına konulmuşlardır; çete reisi Mehmed Çavuş Bayazıdda, İstoyan Şehzâdebaşında, Todori Çenberlitaşda, Mihal Parmakkapuda, Luka Saraçhânede teşhir edilmişlerdir».

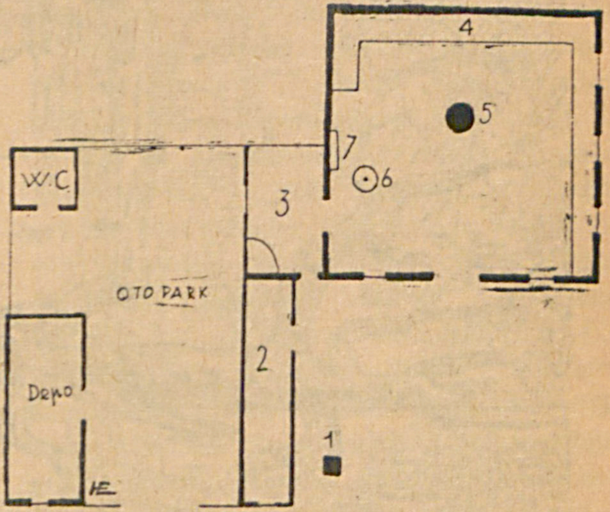
EYYUBSULTANDA KURBAN VAK'ASI — XVII. yüzyıl başlarında İkinci Sultan Osman zamanında İstanbul halkını bu genç pâdişahdan soğutan vak'alardan biridir. Sultan Osman gördüğü dehşet verici bir rüyâdan sonra devrin kerâmetine inanılmış şeyhlerinden Aziz Mahmud Hüdâi Efendinin tavsıyesi ile İstanbuldaki evliyâ merkadlerini ziyâret ederek onların ruhâniyetlerinden meded yoluna düşmüşdü; hicrî 1031 yılı recebinin başlarında (mayıs 1622) Eyyubda Hazret-i Hâlid'in türbesini ziyâret etti; kurban kesmek lâzım geliyordu, maiyetindekiler kurbanlık bir mikdar koç tedârikini ihmal etmişlerdi, bunu ancak Eyyubda hatırladılar, derhal koç bulunmasına imkân elvermeyince o civardaki kale kapularına koşdurdukları bostancılar, Ayvansaray, Eğrikapu ve Edirnekapusundaki öküz arabalarının öküzleri cebren ve kahren alıp getirdiler, ve kurban diye bu hayvanları kesdiler. Hayvanların sâhiblerinin feryâdı fayda vermedi, ve kesilen hayvanların sâhiblerine kıymetlerinin dörtde biri kadar bir para verildi. Yalnız gadre uğrayanlar değil, vak'ayı duyanlar Sultan Osmana bedduâ etti. Sultan Osmanı deviren ihtilâide genç pâdişahın ulu orta gördüğü hakaaretlere halkın kayıtsız kalmasında bu vak'anın büyük tesiri olmuşdur (B.: Osman II).

Bibl.: Naimâ Tarihi, II.

EYYUBSULTANDA PİYER LOTİ KAHVEHÂNESİ — Kuruluşundaki adı ile «Râgıb Ağanın Kahvehânesi», eski İplikhâne Kışlasının gerisindeki Karyağdı Bayırının üstünde Haliç'in bitimine hâkim bir mevkidedir; bütün Haliç, Liman ayak altında uzanır; beri yanda İstanbul'un ve karşı tarafda Galata ve Beyoğlu'nun yelpâze gibi açılmış emsalsiz bir görünüşü vardır. Zamanımızda bilhassa fransızlar tarafından ziyâret edilen turistik kahvehânelerden biridir.

Râgıb Ağa tarafından kuruluşu 1880 yılındadır; aynı zamanda semtin bekçisi olan Râgıp Ağa o tarihlerde kırkını aşkın, başında ağabâni sarıklı fes, beyaz ve kollu bir yelek giyer, beyaz şalvar üstünde beyaz Sakız kuşağı sarar, ayaklarında beyaz çorab, katır kundura, 1876 Bulgaristan muhâcirlerinden, hoş sohbet, nekre, ehli dil, kalender, geçen asrın büyük fransız edibi ve ünlü Türk dostu Pierre Loti'nin gönlünü almasını bilmiş bir adamdı.

Râgıb Ağanın Seyfullah adında zeberdest fetâ, civelek, şehlevend bir çırağı vardı ki o genç de ustası gibi beyazlar giyinir, şu fark ile ki, başındaki dal fesin kenarındaki fırdolayı kâkülleri, ense saçları taşmış, zamanının tâ-

Piyer Loti Kahvehânesi
(Plân: H. Eraktan)

Piyer Loti Kahvehânesi önünden Haliç ve İstanbul (Bartlett'in gravüründen Osman Çakaloz eli ile)

biri ile «Fesleğen Saksısı», ve çıplak ayaklarında takunyalarla dolaşır, hizmet ederdi; Pierre Loti'yi bu kahvehâneye bağlayan işte bu eşbeh gencin üstada canla başla hizmeti olmuşdur.

Kahvehâne Râgıb Ağadan Seyfullaha, ondan Kanbur Halid'e, ondan Yakub'a, Yakub'dan da Hâşim Dağdeviren'e kaldı. Hâşime geçişi 1926 yılındadır. İstanbul Ansiklopedisi adına bu kahvehâneyi ilk ziyâretimiz 1947 dedir ki Hâşim eliyle işletile gelmekde idi. Kahvehânenin pek fakirâne bir hâli vardı, fakat içinde Loti pek âlâ tahayyül edilebiliyordu. Mülk sahibi de Feshâne Fabrikası işletme müdürlüğünden emekli Binbaşı Sıdkı Bey idi.

Pierre Loti'nin kullandığı söylenen mavi sırçadan kulpsuz bir kahve fincanı muhafaza edilmekte idi. Duvarlarına birinci Napoleonun Moskova Seferi ile Waterloo'da yenilip İngilizlere teslim oldukdan sonra bir ingiliz harb gemisi ile Sainte-Hélène Adasına gidişini gösteren iki tablonun matbu kopyaları ve Loti hakkında Hikmet Münir Ebcioğlu tarafından yazılmış Türkçe bir makalenin gazete kesiği asılmışdı.

R. E. Koçu 1951 de Milliyet Gazetesinde bu kahvehâne hakkında iki yazı yazmışdır; aşağıdaki satırları o yazılardan alıyoruz:

«Eyyub'de Karyağdı bayırında mesleğinde titiz Hâşim Dağdevirenin elinden bir fincan kahveyi içerken İstanbulun muhteşem panoramasını seyreden kaç İstanbullu vardır?.. Bir büyük şehrin kendi halkı, içinde yaşadığı beldenin güzelliklerini bilmezse, o şehir nasıl bir turist şehri olur?.. Yarım asır kadar evvel bu kahvehâneyi biz değil, bir dostumuz, müteveffa Piyer Loti keşfetmişti...

«İşittiğime göre Turing Kulüb Başkanı muhterem dostum Reşid Safvet Atabinen, bu kahvehâneyi, Loti'nin aziz hâtırasına lâyık bir şekle koymak tasavvurunda imiş. Burada İstanbul belediyesine ait bir arsada küçük çıtı pıtı bir eski Türk kahvesi kurmak istiyorlarmış. Hayır, yeni bir kahvehâne kurmak değil, köhnemiş kahvehâneyi ihyâ etmek, onu hakkı olan şöhrete kavuşturmak lâzımdır; ve bir büyük hak gözetilerek.

Bu kahvehâneyi yirmi beş yıldır bir türbedar gibi bekliyen ve onu yok olmaktan kurtaran kahveci Hâşimin hakkı.

«Bugün için bana gelince, kırmızı toprak destinin içinde Gümüş Suyu, kallâvi fincanda tarçın köpüklü kahve, dost Hâşimin candan hizmeti ve oğlu Kadrinin temiz ve mistik yüzü... Ve karşıda, atlas bir yelpaze gibi açılmış İstanbul panoraması... kâfi zevkdir.

«Hasır üstünde yatıp pâdişah rüyası görmek isteyenler, bir yaz gecesini Pierre Loti Kahvehânesinin önündeki sundurmada geçirmelidir. Ay ışığı olmayan bir gece.

«Bir yâri gaar ile, evet, hasır üstünde bağdaş kurup oturacaksınız.

«Gece yarısının geçdiğini, uzakdaki şehrin iki kanadının pırıltıları üstüne çöken sessizlikden anlarsınız.

«Halicin yüzünde zaman zaman ve çatal çatal açılan yakamozlar, balıkcı, belki de liman korsanı sandallarıdır.

«Uzakdan ve derinden derinden bir ses gelir: Ahmed!.. Ahmed!..

«Kimdir koca İstanbulun en derin uykusundaki bu saatlerde aranan Ahmed?

«Halka halka, nokta nokta yakamozlar görürsünüz denizin yüzünde; kimdir milyona yakın insanın uyuduğu bu saatlerde denize girip yüzen?.. Ahmed mi?».

Bu kahvehâneyi yirmidokuz yıl işleten Hâşim Dağdeviren mülk sahibi ile anlaşamayarak 1955 de Piyer Loti Kahvehânesini terk ile yine o civarda başka bir kahvehâne açmış, Pierre Loti Kahvehânesini de Ali adında biri tutmuştur. Dokuz yıl da bu yeni kiracının elinde kalan meşhur kahvehâne öylesine kötü bakılmışdır ki, ancak yalın ayak yarı çıplak hânederduşların oturabileceği seviyeye düşmüş ve binâ da nerede ise çökecek hâle gelmişdir. 1964 de hedim kararı çıkarak kapatılmak üzere iken bir tesadüf eseri kurtarıcı bir meleğe kavuşmuşdur. Turistik tesislerin ne olduğunu çok iyi bilen genç bir Türk kadını, Sabiha Tansuğ, bu perişan, hazin, feci manzara karşısında duyduğu teessürle kahveci Ali'ye önemli bir hava parası vererek kahvehâneyi 8 yıllık bir kontrat ile kiralamış, Pierre Loti Kahvehânesini dört duvar üstünde köhne bir çatıdan ibaret tesellüm etmiş, yıkma kararı durdurulmuş, kahvehâne beş ay süren bir tamirden ve eski bir Türk kahvehânesinin çok dikkatli ihyâsı yolunda yüz elli bin lirayı aşan bir masrafdan sonra 11 eylül 1964 de tekrar açılmış-

dır. O tarihden bu yana Pierre Loti Kahvehânesinin tezyin ve teşrifi işleri Sabiha Tansuğ için zevkli fakat yorucu ve masraflı bir iş olmuşdur (B.: Tansuğ, Sabiha)

Çağdaş kalender halk şâiri Kahveci Bitlisli Ali Çamiç Ağa Piyer Loti Kahvehânesinin Bayan Sabiha Tansuğ eliyle ihyâsına ebced hesâbı ile ve milâdî takvimle şu mücevher tarihi söylemişdir (B.: Çamiç Ağa, cild 7, sayfa 3700):

Dikkat edince hayret içinde gördü Çamiç
Hüner benim değildir tesâdüf mürüvveti
Sekiz yıllık konturat ile mücevher tarih
«Bayan Sabiha Tansuğ» ismiyle «Piyer Loti»
1534 422
1534 + 422 + 8 = 1964

Aşağıdaki notlar bu ansiklopedinin kıymetli dostlarından Hâlid Eraktan tarafından 1969 da tesbit edilmişdir:

«Ahşab bir yapı olan kahvehâne binâsı Eyyub Sultan Câmii Kebiri tarafından gelindiğine göre Karyağdı Sokağının sol tarafındadır, bu sokağın sağ tarafından Halice inen dik bir yamaç, mezarlıkdır. Kahvehânenin önünden geçen Ballıbaba Sokağı gerideki İdrisköşkü Caddesine kavuşur. Kahvehâne 5 kapu numarasını taşımaktadır.

«Önünde bir küçük sundurma-bağçe bulunmaktadır. Kahvehânenin beş penceresinden ikisi, kapunun iki yanında, buraya bakar, üçü de Halice nâzırdır.

«Bu bağçe-sundurmaya Pierre Loti'nin bir büstü konmuşdur (Pl. No. 1); sol tarafda muhdes olarak yapılmış bir ek yapıda «Anadolu Köylü Sanatı Müzesi» diye bir bir Türk el işleri teşhir bulunmaktadır. Turistler bu eserlerle hayli ilgilenmektedir (Pl. No. 2). Kahve ocağına da bu bağçeden girilir (Pl. No. 3). Kahve ocağındaki takımlar tamamen eski, antikacılardan toplanmış takımlardır. Kapudan girildiğine göre sağ ve karşı duvarlar boyu ile sol duvarın bir kısmı boydan boya alçak peykedir (Pl. No. 4), ki Loti zamanında yalnız sağ duvar boyunda bir peyke vardı. Ortaya bir divanhâne mangalı konmuşdur (Pl. No. 5), Sayın Sabiha Tansuğ'un eski eşya merâkı fantezisidir. Aynı merak eseri sol tarafa da küçük bir fıskiyeli havuz yerleştirilmişdir (Pl. No. 6). Mangal da havuz da muhdes olmakla beraber Pierre Loti'nin dekor zevkine uygundur. Solda bir vitrin içinde Pierre Loti'ye âid olduğu rivâyeti ile bâzı eşya toplanmışdır (Pl. No. 7): Bir nargile, fincan, hokka takımı gibi ki hepsi yakıştırmadır. Yine aynı vitrine Türk dostu edîbin romanları konmuşdur, bilhassa Aziade.

«Bu asıl kahvehânenin karşı tarafına da hasır iskemleli bir eski Türk kır kahvehânesi yapılmışdır.

«Kahvehânede üç delikanlı ve 1 kız hizmet etmektedir. Eski Türk kıyafetlerine sokulmuşlardır. Tahsilli gençlerdir, hepsi yabancı dil, bilhassa fransızca bilirler. Kız hizmetkâr bugünün turistini ilgilendiren uydurma, yakıştırma bir figürandır. Delikanlılara gelince onların da kıyâfetleri kahvehânenin kuruluş tarihi olan 1880 yılı ve etrafının kahveci çırağı, kahvehâne uşağı kıyâfeti değildir. Bu delikanlılar hizmet nöbetlerinde Seyfullah adını almış olsalar idi, kıyâfetleri benzemese de Loti'nin ruhu şâd olurdu.

«Müze yeri ile kahve ocağının arka tarafında otomobil park edecek bir yer, bir depo ve ayak yolu bulunmaktadır (Pl. No. 8,9).

«Pierre Loti Kahvehânesinin telefon numarası 21 69 33 olup kahvehâne sabah 7 den akşam 19 a kadar açık bulunmaktadır. Bizce yazın sabaha kadar açık bulundurulması ve hattâ turistin geceyi orada geçirme imkânının sağlanması yerinde olurdu.

«Bu meşhur kahvehânenin tarifesi de 1969 da şöyle idi: Çay 150, kahve ve sâir meşrûbat 250 kuruş.» (Hâlid Eraktan).

EYYUBSULTAN DENİZİ BALÇIĞI — Kadimden beri desti ve çömlekcilikde makbul bir balçık bilinmişdir; XVII. yüzyılda Evliyâ Çelebi şunları yazıyor: «... Eyyubsultan kasabası ile Hasköy kasabası arasındaki denizin dibinden dalgıçlar bir kara balçık çıkarırlar, bundan da gûnâgûn destiler, kâseler, tabaklar yapılır...».

EYYUBSULTAN DERELERİ — Zamanımızda kasaba içindeki dere yatakları tamamen örtülmüşdür. İki büyükce dere vardır; biri İslâmbey, Düğmeciler, Kurukavak derelerinin birleşdiği Eyyubsultan Deresidir ki Câmii

Kebirin yanından geçer ve büyük iskelenin (Vapur iskelesinin) iki yanından Halice dökülür, hâlen örtülen bu derenin üstünde Câmii Kebir Caddesi vardır. Diğeri de İplikhâne deresidir, Eyyubsultan iskelesi ile Bahâriye arasında İplikhâne mevkiinde Halice dökülür. Bol yağmurlarda Eyyubsultanı basan sular, bu derelerin sularıdır.

Ahmed AĞIN

EYYUBSULTAN DERESİ BALÇIĞI — Kadimden beri desti ve çömlekcilikde makbul bir balçık hâline gelmişdir. XVII. yüzyılda Evliyâ Çelebi şunları yazıyor: «Ensârî Balçığı derler, mâcun gibi bir balçıkdır; çeşidli destiler, çanaklar, çömlekler yapılır, güzel bir toprak kokusu vardır, ondan bir kere su içen sanki âbı hayat içmiş olur..».

Eyyubsultanda desticilik, çömlekcilik, işçisini geçindiremez küçük el san'atlarından olmuşdur.

EYYUBSULTAN ELDİVENLERİ (Nakışlı) — Evliyâ Çelebinin kaydına göre XVII. yüzyıl ortasında Eyyub'un küçük el sanayii arasında nakışlı eldivenleri pek meşhurdu; büyük yazar: «Eyyubda mahbushânede mahbusların işledikleri günâgûn münakkaş eldivenler ve çorabların benzerleri ancak Firengistanda ve Gürcistanda işlenir» diyor.

El işçiliği kaba da olsa, el örgüsünü nakışlı çorablarımız güzelliği dünyaca kabul edilmiş ve Anadolunun hemen her tarafında bu çorablar arasında nakış ve renk tertibi şâheserlerine rastlanır. Eyyubun el örgüsü nakışlı eldivenlerinin pek güzel şeyler olduğu tahayyül edilebilir. Evliyâ Çelebinin o güzellikleri belirtmek için Firengistan ve Gürcistan işlerinden bahsetmesi de garibsenir.

Eyyubda bir mahbushâne bulunduğunu, yukardaki kayıd ile yalnız Evliyâ Çelebide gördük.

Nakışlı Eyyub eldivenlerinin, bu mahbushânenin kaldırılması ile kaybolduğu söylenebilir.

EYYUBSULTAN FIRINLARI — Büyük ve yaygın bir kasaba olan Eyyubda 5 fırın vardı; bunların en eskisi ve en büyüğü Câmii Kebir karşısındaki ekmek fırını idi; günde 300 çuval un işlerdi; 1957 - 1958 arasındaki istimlâkde yıkdırıldı; fırının son sâhibi Yahya Üçbaşaran Muhlispaşa Caddesinde yeni bir fırın yaptırdı. Bu zât, Eyyub halkının büyük çoğunluğunun dar gelirli olduğunu göz önüne alarak belediye narhı 70 kuruş iken 65 kuruşdan ekmek satardı.

Yine Câmii Kebir karşısında bir fırın daha vardı, son zamanlarda Mustafanın Fırını diye anılırdı, eski bir fırındı, önce yandı, harâbesi 1957 - 1958 istimlâkinde kaldırıldı;

Son zamanlarda Rızanın Fırını diye anılan üçüncü fırın simit fırınıdır; kandillerde çok lezzetli yağlı simit-halka çıkarır. Yeniçeriliğin son zamanlarında bu fırının «Yeni Fırın» diye anıldığına göre 1750 - 1800 arasında yapıldığı söylenebilir. Sahibi Riza Gürsel Safranbolulu işinin ehli kişidir.

Diğer bir fırınla birlikde bu dört fırın eski usul çalışa gelmişlerdir. Beşinci fırın İslâmbey fırınıdır; son zamanlarda eski usul çalışma bırakılarak bir ekmek fabrikası şekline konmuşdur (1962).

Ahmed AĞIN

EYYUBSULTAN GÜMÜŞSUYU İLK OKULU — Eyyubsultanda adını taşıdığı semtde üç katlı beton bir binâdır; 1964 ders yılı başında açılmışdır; çift tedrisatlıdır; 838 erkek, 724 kız olmak üzere 1572 öğrencisi; 1 müdür ve 1 müdür yardımcısı ile 34 öğretmeni vardır. Bütün öğrenciler beslenme rejimine tâbidir; yavru kurt teşkilâtı vardır. Bir Atatürk köşesi tanzim edilmiş, koridorlara Cengiz Hanın, Atillânın, Osman Gazinin, Fatih Sultan Mehmedin, Yıldırım Bayazıdın, Kanunî Sultan Süleymanın, Barbaros Hayreddin Paşanın, Yavuz Sultan Selimin, Mustafa Reşid Paşanın, Midhat Paşanın, Namık Kemalin, Mehmed Âkifin resimleri asılmışdır. 1964 - 1966 arasında 282 öğrenci ilk okul diploması almışdır; 1967 de okul müdürlüğünde Bay Fazli Taştan bulunuyordu.

Hakkı GÖKTÜRK

EYYUBSULTAN İDMAN YURDU — Aşağıdaki satırları Cumhuriyet Gazetesinde Nuri Bosut imzalı bir yazıdan alıyoruz:

«Eyüb İdman Yurdu 1919 senesinde Râkım, Refet, Cevad. Nezihi, Neşet, Burhan,

merhum Kâmil, Adnan ve Feridun Beyler tarafından kurulmuştur. Kulübün rengi, eflâtun sarıdır. «Kendi malı bir futbol sahası ile kulüb binâsına sâhibdir.

«Sâhanın hemen yanında bulunan kulüb binası altı odalıdır. Salon, idare hey'eti ve soyunma odaları ve duşları ile şimdilik ihtiyaca kâfi gelmektedir.

«Eyüb kulübü, 1950 lig maçlarında ikinci küme B grubunun, Anadolu ve Elektrik takımları ile aynı puanda üçüncüsü idi. Kulüb, futboldan maada atletizm, güreş, boks ve voleybol şubelerinde çalışıyor. Voleybolda, üç sene ikinci kategori İstanbul ikincisi olmuşdur.

«1951 yılında 320 kayıtlı âzası bulunuyordu; çeşitli kaynaklardan yıllık geliri 15.000 lira idi. Her sahada ilerleme yolunda bir spor kulübüdür.» (N. Bosut, 1951).

EYYUBSULTAN KADILIĞI — Tanzimatdan önceki devirde İstanbul «Kadılık» unvânı ile dört kazâî ve idârî bölgeye ayrılmış idi:

1 — İstanbul Kadılığı (Büyük şehrin Bizansdan kalmış kale duvarları ile çevrilmiş ana gövdesi);

2 — Eyyub Kadılığı (Şehrin, Yedikule ile Ayvansaray arasında uzanan kale duvarları dışında kalmış Silivriye, Çatalcaya kadar uzanan bölgesi);

3 — Galata Kadılığı (Şehrin Galata Beyoğlu, Boğazın boydan boya Rumeli yakası ile Kırkkilise - Kırklareli sınırına kadar uzanan bir bölgesi);

4 — Üsküdar Kadılığı (Boğazın Anadolu yakası ile Gebzeye kadar bütün Anadolu bölgesi).

Medreseden yetişmiş, ilmiye sınıfına mensub Kadı Efendiler, bu bölgelerin hem en büyük adlî âmiri, hâkimi, hem de idârî ve beledî âmiri, bir nevi kaymakamı ve belediye reisi idiler (B. Kadı, İstanbulun Dört Kadısı).

XVII. asırda yaşamış büyük muharrir Evliyâ Çelebi Eyyub Kadılığı için şunları yazıyor:

«Fâtih Sultan Mehmed Kanunu üzere yevmiye 500 akçelik kadılıkdır. 700 parça köye hükmü geçer, 26 nâhiyede nâibi vardır (B.: Nâib, Kadı Nâibleri); adâlet ile senevî 10.000 kuruş hâsılatı olur».

Eyyub Kadılığına «Havâsı Refîa Kadılığı da denilirdi (B.: Eyyub, Eyyubsultan).

Ahmed AĞIN

EYYUBSULTAN KAYIK İSKELESİ — Buharlı şehir hatları vapurlarından önce İstanbulda bu isimle iki büyük iskele vardı; biri Eyyubsultan kasabası sâhilinde şimdiki vapur iskelesinin yerinde, diğeri İstanbulun Eminönü yalısında Büyük Gümrük ile Yemiş İskelesi arasında, Yemiş İskelesinde idi.

Haliç vapurlarından önce Eyyubsultan halkının büyük kısmı İstanbula kayıkla gidip gelmişlerdir. Bunun içindir ki Eyyubsultan kasabasındaki kayık iskelesi Haliç boyunun en büyük iskelelerinden biriydi. Hicrî 1216 (M. 1801 - 1802) yılında tanzim edilmiş kayıkcı esnafı sicil ve kefâlet defterindeki kayde göre bu iskeleye kayıdlı 93 kayık ve 97 nefer kayıkcı vardır. İsimleri ile kaydedilmiş kayıkcıların 82 neferi müslüman, 15 neferi gayri müslim, ermenidir (B.: Kayık Kayıkcı).

EYYUBSULTAN KAYIKLARI İSKELESİ — İstanbul sularında nakil vasıtasının yalnız kayıklar olduğu devirde Eminönü - Yemiş İskelesi arasında bir kayık iskelesinin adı; bu iskeleye kayıdlı kayıklar, yalnız Eminönü ile Eyyub arasında dolmuş usûlü ile yolcu taşırlardı; Yeniçeri ocağının kaldırılmasından bir müddet önce tanzim edilmiş bir bostancıbaşı defterinde yeri şöyle tesbit edilmişdir; Eminönünden Yemiş İskelesine doğru gidildiğine göre:

«... Ortaköy kayıklarının iskelesi - Beşiktaş kayıklarının iskelesi - İzzet Mehmed Paşa Mescidi - Tophâne kayıklarının iskelesi - Balıkpazarı iskelesi - Pazarbaşı odası - Balıkcı odası - Hasköy kayıklarının iskelesi- Baş yasakcı odası - Tütün gümrüğü iskelesi - Elli altı Ömerin kahvehânesi - Hasır iskelesi - Serâpâ limoncu dükkânları - Çardak iskelesi - Serâpâ yemişci dükkânları - Eyyub kayıkları iskelesi - Yemiş iskelesi...»

Kayık ücretleri devir devir değişmişdir. 25 Receb 995 (M. 1587) tarihli bir fermana göre bu iskeleden Eyyuba dolmuş ücreti adam başına yarım akçedir.

Tek hamlacı (kayıkcısı) olan iki kürekli kayık en çok 5 kişi; üç çifte (altı kürekli)

kayık da 7 kişi alabilirdi; hususî olarak tutulacak kayık ücreti de 1 çifte 3 akçe, 2 çifte 4 akçe, 3 çifte 5 akçe olarak tesbit edilmişdir.

Bibl: Ahmed Refik, X. hicri asırda İstanbul hayatı.

EYYUBSULTAN KAYMAĞI, KAYMAKCI DÜKKÂNLARI — Eyyubun kaymağı ve kaymakcı dükkânları kadimden beri bu kasabanın şöhretlerinden birini teşkil ederdi; zamanımızda Eyyubun ne kaymağı ne de kaymakcı dükkânları kalmışdır.

Civarda pek çok mandıranın bulunması ve kaymağın buralardan temin edilen hâlis süt ile yapılması Eyyub Kaymağına şöhret sağlamışdı; kaymakcı dükkânları da Câmii Kebir yanındaki çarşı boyunda, yine pek meşhur olan Eyyub kebabcılarının yanı sıra dizilmişlerdi. Türbe ziyâretine gelenler bu kaymakcı dükkânlarına muhakkak uğradıkdan başka Eyyuba sûreti maksûsada kaymak almaya, kaymak yemeğe gelenler olurdu.

Eyyubda kaymakcı esnafı çoğunlukla bulgar idi; son kalan iki kaymakcı dükkânı da 1958 — 1960 arasındaki istimlâkde yıkdırılmışdır.

XVII. asrın büyük yazarı Evliyâ Çelebi Eyyubu tasvir ederken şöhretli kaymağından da bahsediyor: «... yoğurdu ve kaymağı pek lezzetlidir; erbâbı safâ kaymakcı dükkânlarının şahnişinlerinde oturarak kaymak yerler, hâlis süt içerler, bal yerler...» diyor.

Fakat bir XVI. asır vesikası Eyyubdaki kaymakcı dükkânlarının uygunsuz kadınlarla erkeklerin buluşma yerine getirildiğinden bahsetmekdedir; Dîvânı Hümâyundan Eyyub Kadılığına hitab ile yazılmış olan 23 muharrem 981 (25 mayıs 1573) tarihli bu fermanın bugünkü dile çevrilmiş sûreti şudur:

«Eyyub Kadısına hüküm ki;

«Mektub gönderip bildirmişsin ki kaymakcı dükkânlarına bâzı kadın tâifesi kaymak yemek bahânesi ile girip oturup erkeklerle buluşurlar imiş, şeriata aykırı işler olurmuş. Bu babda ihmal câiz değildir; derhal men ediniz; dükkân sâhiblerine şiddetle tenbih edilsin, kaymak yemek için gelen kadınları dükkânlarına almayacaklardır; dükkânına kadın müşteri alan kaymakcı şiddetle te'dib edilecekdir..».

Buna benzer fermanlarla İstanbulda gizli fuhşun önüne geçilememişdir.

EYYUBSULTAN KEBABCILARI — Yakın yıllara kadar Eyyubun kebabı ve kebabcı dükkânları İstanbulun büyük şöhretlerinden idi; kebabcı dükkânları bilhassa Câmii Kebir yanındaki çarşı boyunda sıralanmışlardı. Eyyub kebabının şöhretinin başlıca sebebi; Eyyub kebabcılarının, bir aşçılık ocağı hâlinde, kebab etini terbiye etmesini bilmelerindendi.

Müşteriye kebablar tabak ile değil, bir gelenek olarak, kapaklı yuvarlak bakır kebab lengerleri ile arz edilirdi, bu da Eyyub kebabcılarının bir husûsiyeti idi.

Geçen asır sonlarında yaşamış kalender şâirlerden Nebil Kaptanın aşağıdaki şarkısı Eyyubda bir kebabcı çırağı şânındadır:

Yâr idindim bir Eyyûbî dilkeşi
Tâze civan kebabcının serkeşi
Bıçkın meşreb pırpırılar şâhıdır
Vallah billâh yer yüzünde yok eşi

Kaş üstüne yıkmış uşak dalfesin
Küşâd etmiş âyînei sînesin
Uşşâkına atmış ayak çelmesin
Vallah billâh yer yüzünde yok eşi

İnce belde al peştemal alımlı
Tıkır tıkır reftârı pek çalımlı
Güzel yüzde hicâbı var yalımlı
Vallah billâh yer yüzünde yok eşi

Şâhi hûban kebabcının dilberi
Teşrif ider elde kebab lengeri
Nebil Kaptan indirüb yelkenleri
Bir yolun bul tayfa yaz ol dilkeşi
Vallah billâh yer yüzünde yok eşi

Tanzimatdan önceki devirde bütün İstanbul kebabcılarında olduğu gibi Eyyub kebabcı'arında da Tandır Kebabı terâzi ile tartılarak okka hesabı ile; şiş kebabı da «Büyük lokma bir zirâ boyunda bir şiş dolusu» olarak uzunluk ölçüsü ile satılırdı.

Bilhassa tandır kebabı emsalsizdi. Önce Eyyubun tandır kebabı kayboldu; 1935 - 1950 arasında Eyyubda yalnız iki kebabcı kalmış bulunuyordu; bunlardan Hacı Baba adı ile anılan kebabcı da 1950 - 1958 arasında tek dükkân olarak kaldı.

Bu rakibsiz kebabcı, son yıllarında o kadar gaddar olmuş idi ki, şiş kebabı lokmalarını, kıymadan az büyükce doğramakda, bu kadar küçük kesilmiş et parçalarına kebab şişi geçemiyeceğinden, et parçacıklarını bir tele dizerek pişirmekte idi.

1958 istimlâkinde bu son dükkân da kaldırıldı ve Eyyubda kebabcılık diye bir şöhret kalmadı.

Ahmed AĞIN

EYYUBSULTAN KÜTÜBHÂNELERİ — Eyyubda son yıllara kadar yedi umumî vakıf kütübhânesi vardı; bu yedi kütübhânede 3529 yazma ve 1565 basma kitab olarak 5094 kitab bulunuyordu; kurucularının isimleri ile şunlardır:

	Yazma	Basma
Hacı Beşir Aga	191	6
Esma Sultan	554	32
Hasan Hüsnü Paşa	1052	416
Hasan Hüsnü Paşa	380	500
Hüsrev Paşa	714	445
Hz. Hâlid	191	73
Mihrişah Sultan	447	93

Müstakil binâlarda kurulmuş olan bu kütübhâneler, memur kadrolarında tasarruf kasdı ile önce Bostan İskelesindeki Hüsrev Paşa Kütübhânesinde toplandılar; sonra, Eyyubun şehir asıl ilim ve fikir faaliyeti merkezine uzaklığı dolayısiyle yazmalar, nâdir basma kitablar Süleymaniye kütübhânesine nakledildi.

Husrev Paşa Kütübhânesi Eyyubda yine bir umumî kütübhâne olarak açık; binası çok güzel olan Esma Sultan Kütübhânesi depo olmuşdur; Mihrişah Sultan Kütübhânesi de boş duruyordu.

Ahmed AĞIN

EYYUBSULTAN LİSESİ — Eyyub İskele Caddesi üzerindedir, iki katlı kâgir bir yapı olan asıl bina eski «Eyyubsultan Reşâdiye Nümûne Mektebi» binâsıdır (B.: Eyyub Reşâdiye Nümûne Mektebi). Asıl binâda sekiz dershâne bulunup avlusunda dört dershâneli ve bir katlı kâgir bir paviyon eklenmişdir.

1931 - 1932 ders yılında burada önce Eyyub Orta Okulu açılmış, 1956 - 1957 ders yılında da lise sınıfları ilâve edilmişdir; ve okul orta kısmı da bulunan bir lise olmuşdur.

1965 - 1966 ders yılında 12 dershâneli bir lise idi, 1400 öğrencisi ve 40 kişilik bir öğretmen kadrosu bulunuyordu. 4750 cildlik bir kitablığı vardı.

1932 — 1965 arasında 2286 öğrenci ortaokul, 1956 - 1966 arasında da 525 öğrenci lise diploması almışdır. 1965 - 1966 ders yılında lise müdürlüğünde Bay Talib Yüzak bulunuyordu. Bu İstanbul Ansiklopedisinin yazı âilesinden merhum Ahmed Ağın, vefâtına kadar yıllarca Eyyub Orta Okulu ve sonra Eyyub Lisesinde Tarih öğretmenliği yapmış idi.

Hakkı GÖKTÜRK

EYYUBSULTAN MAHALLESİ — Eyyub ilçesinin mahallelerinden; Eyyub Gümüşsuyu, İslâmbey ve Cezerî Kasım Paşa mahalleleri ve deniz ile çevrilmişdir; sınır yolları şunlardır: Bâlibey Sokağı (Eyyub Gümüşsuyu Mahallesi ile), Kalenderhâne Caddesi (İslâmbey Mahallesi ile), Kızıl değirmen Sokağı ve Kızıl Mescid Sokağı (Cezerî Kasım Paşa Mahallesi ile.)

İç sokakları şunlardır: Eyyub İskele Caddesi, Feshâne Caddesinin bir kısmı, Boyacı Sokağı, Bostan İskelesi Sokağı, Beybaba Sokağı, Camii Kebir Caddesi, Oyuncakcılar Çıkmazı, Eski Kavaflar Sokağı, Türbe arkası Sokağı, Silâhdarağa Caddesi (1934 Belediye Şehir Rehberi, pafta 9/117). 1934 de Eyyubsultan, Fâtih ilçesinin bir nâhiyesi idi, 1935 de ilçe olunca bu mahalle Eyyub Gümüşsuyu Mahallesi ile birleştirildi.

Eyyub Câmii Kebiri ve Ebâ Eyyûb El-Ensârînin türbesi ve Türk tarihinin büyük şöhretlerinden pek çoğunun türbe ve kabirleri bu mahallenin sınırı içindedir; mahalle sınırı içindeki diğer müesseseler şunlardır: Husrev Paşa Kütübhânesi, İsmihan Sultan Çocuk Kütübhânesi, Eyyub Lisesi, Kızılay Derneği Eyyub Şûbesi, İstanbul Belediyesi Eyyub Sağlık Derneği, Bakırköy Akıl Hastahânesine bağlı Ruh Sağlık Dispanseri, P.T.T., Eyyub Polis Komiserliği, Eyyub Kaymakamlığı; ve yine bu mahallede bilhassa yalı boyunda pek çok fabrika vardır; mahalle nüfusu 10.000 kişinin üstündedir. 1968 de mahalle muhtarlığında bay Âsaf Engün bulunuyordu.

Hakkı GÖKTÜRK

EYYUBSULTAN NİŞANCI İLK OKULU — Eyyubsultanda Zahireci Sokağında, duvarı demir parmaklıklı sed üstü bir avluda üç katlı kâgir bir binâdır, önünde ağaçlar ile bezenmiş bir bağçesi vardır.

Bu semtde ilk sibyan mektebi Nişancı Câmiinin yanındaki çeşmenin üstünde XVIII. yüzyıl sadırazamlarından Rami Mehmed Paşa tarafından yaptırılmışdır (B.: Rami Mehmed Paşa). Çeşme ile beraber yaptırılmış olan bu mekteb geçen asır sonlarına kadar bir mahalle sibyan mektebi olarak devam etmişdir ki İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesinin târih bölümü profesörlerinden ünlü bilgin İsmail Hakkı Uzunçarşılı ilk tahsili bu mektebde görmüşdür. Cumhuriyet devrinde Çiniliçeşme. Mevkiinde küçük bir binâda Eyyub 33. İlk Okulu açılınca Nişancı Mektebinin talebesi de oraya nakledilerek çeşme üstündeki târihî mekteb kapandı. Bir müddet sonra Sıraevler mevkiinde Balıkhâne Nâzırının Konağı denilen büyük ahşab bir konakda Eyyub 38. İlk Okulu açıldı, ve 33. İlk Okul lâğvedilerek talebesi 38. Okula nakledildi. 1929 - 1930 arasında Zahireci Sokağındaki yeni büyük kâgir okul binası yapıldı ve 38. İlk Okul eski ahşab konakdan bu yeni binâya kaldırıldı. İlk okullardan numaralar kaldırılıp yerine münâsib isimler konulmaya başlayınca 38. İlk Okulun adı da «Eyyub Nişancı Mustafa Paşa İlk Okulu», ve kısaca «Nişancı İlk Okulu» oldu.

Okulda, yeni binâya nakil tarihi olan 1931 den 1958 yılına kadar normal tam gün tedrisat yapılmış, 1958 de aynı binada bir de orta okul açılınca binâ ilk okula yalnız sabahları tahsis edilmişdir.

13 dershâneli bir okul olup 1967 ders yılında 388 erkek ve 325 kız, cem'an 713 öğrencisi vardı.

Tarihçeleri birbirine bağlanmış 33. ve 38. ilk okullarla bu Nişancı İlk Okulundan 1923 - 1966 yılları arasında 2043 öğrenci mezun olmuşdur (1967 ekim).

Hakkı GÖKTÜRK

EYYUBSULTAN NİŞANCI ORTA OKULU — Eyyubsultanda Zahireci Sokağında, Eyyub Nişanca İlk Okulu binâsındadır; 1958 yılında tedrisata başlamışdır; öğleden sonra tedrisat yapılır, öğleden evvel binâ ilk okul olarak kullanılmaktadır; 1. sınıfı beş, 2. sınıfı üç, 3. sınıfı iki şûbelidir. 550 öğrenci, 10 asil, 11 ücretli öğretmen vardır. Yabancı dil olarak fransızca ve ingilizce okutulur. 1961 - 1967 yılları arasında 631 mezun vermişdir; 1967 de okul müdürlüğünde Bay Nureddin Olcay bulunuyordu (ekim 1967).

Hakkı GÖKTÜRK

EYYUBSULTAN NİŞANCISI — (B.: Nişancı)

EYYUBSULTAN OYUNCAKLARI — Geçen asır sonlarında Avrupanın fabrika yapısı pek çekici ve pek çeşidli çocuk oyuncakları gelinceye kadar yüz yıllar boyunca İstanbulda çocuk oyuncakları el ile işleyen san'atkârlar tarafından, âdeta bir iş ocağı hâlinde Eyyubda yapılmışdır ve Türkiyenin her tarafına «Eyyub Oyuncağı» adı ile yayılmışdır.

Seyyar Eyyubsultan Oyuncakcısı

(Resim: S. Muhtar Alus)

Eyyub oyuncakları yüz yıllar boyunca Eyyubda oyuncakcı dükkânlarında, İstanbulun her semtinde attar dükkânlarında ve büyük şehri sokak sokak dolaşan ayak satıcısı oyuncakcılar tarafından satılmışdır.

XVII. yüzyılda Evliyâ Çelebi Eyyub oyuncakcılarının 100 dükkânda 105 nefer olduklarını kaydediyor.

Servet İskit'in çıkardığı «Resimli Tarih» Mecmuasında «Dünkü İstanbul» sayfasında «Eyyub Oyuncakları» isimli imzasız bir makale yayınlanmışdır ki Eyyub oyuncaklarını târifden ziyâde tehzil kasdı ile yazılmışdır; aşağıdaki satırları bu yazıdan alıyoruz:

«O zamanlar oyuncak denilen şeyi, aileler, terbiye bakımından mütalâa etmezler, yalnız avutma ve eğlendirme tarafını düşünürlerdi. Eğlendirme de, ne eğlendirme idi; ya çatlak bir ses, ya kırık dökük bir gürültü...

«Kaba saba, tesviyesiz tahtalardan yapılmış, en kötü ve göz çıkaran boya ve renklerle boyanmış bu iptidaî fikir mahsullerinin, çocuğa fennî, düşündürücü ve estetik bir terbiye vermesi şöyle dursun, yavrucağı gürültüsüyle sersem ve elini avucunu da boyayıp kirleterek muazzeb ederdi.» (Resimli Tarih)

Merhum muallim Ahmed Ağın da bize verdiği notlarda şunları yazıyor: «Hâlen Câmii Kebir Caddesi denilen yolun eski adı Oyuncakcılar Çarşısıdır; oyuncakcılar bu çarşıda 25 - 30 dükkân idi. Eyyub Oyuncaklarının başlıca çeşidleri şunlardır: Küçücük çocuk destileri, desti şeklinde sulu düdükler, şişirme kursak düdükler, küçücük davullar, çocuk trampetleri, tahtadan arabalar, tahtadan beşikler, küçük defler ve darbukalar, kaynana zırıltısı, fırıldak, dönme dolap, topaç, hacı yatmaz, çocuklar için yapılmış Hacivat ve Karagöz tasvirleri. Zamanımızda Eyyub Oyuncaklarının yapıcısı da satıcısı da kalmamış gibidir.» (A. Ağın).

Seyyar Eyyub Oyuncakcıları istisnâsız tulumbacı taslakları ile külhanbeyi döküntüleri idi (B.: Külhan Beyleri; Tulumbacılar); yukarda bahsettiğimiz Resimli Tarih Mecmuasındaki imzasız makalede bu oyuncak satıcıları için de şunlar yazılıdır:

«Bütün bu molozları sırtındaki çerçeve arkalığında istif edip, mahalleye çıkan satıcı, sokak başında kursak düdüğü öttürdü mü, sanki bir sihirli flütmüş gibi, çocuklar köşe bucaktan fırlar, etrafını alırdı.

«Seyyar oyuncakçının düdük nağmelerine, annelere yalvarış sesleri karışır, muhakkak bir kaç para sızdırılıp oyuncakçıya koşulurdu.

«Külhanbeyi, bu düdüğü ne güzel çalar, yeni türküleri ne de kıvrak ara nağmelerine boğardı: Felek bana neler etti, nane suyu nane şeker... gibi şarkılar gırla giderdi.

«Çocuklar, mârifet çalanda değil de, düdükte imiş gibi, ondan muhakkak alır, fakat ilk üfleyişde hayâl sukutuna uğrarlardı.» (Resimli Tarih).

EYYUBSULTAN REŞÂDİYE NÜMÛNE MEKTEBİ — Meşrûtiyet devri pâdişahı Beşinci Sultan Mehmed Reşad tarafından Eyyubdaki türbesinin hemen yanı başında yaptırılmış bir okul idi; bu pâdişahın «son uykumu mâsum çocuk sesleri arasında uyumak isterim» dediği meşhurdur. Zamanımızda Eyyub İskele Caddesinde Eyyub Lisesinin bulunduğu iki katlı kâgir binâdır; yapısına türbe ile birlikde 1911 yılında başlanmış ve bir yılda tamamlanarak 1912 - 1913 yılında Eyyub Reşâdiye Nümûne Mektebi adı ile tedrisâta açılmıştı. Bizzat devrin pâdişahının himâyesinde hakikaten bir örnek okuldu. Hükümdar tarafından her yıl talebelerine yazlık ve kışlık iki kat üniforma yaptırılır, buna bir pelerin, bir fes, bir çift ayakkabı ve bir kat çamaşır ilâve edilirdi. Türkiyede ilk izci teşkilâtı da bu mektebde kurulmuşdur.

Binanın ikinci katında ortadaki kubbeli oda, binâ nümûne mektebi iken mekteb mescidi idi.

Hakkı GÖKTÜRK

EYYUBSULTAN RÜŞDİYELERİ — Asırlar boyunca medreseleri ile Türk ilim ve irfan hayatında önemli bir yer almış olan Eyyubsultan kasabası Tanzimat'dan sonra da mektebleri hayli genc nesiller yetişdirmiş bir semtdir. Tanzimatdaki maarif inkılâbının en mühim tahsil müessesesi olan rüşdiye mekteblerinden Eyyubsultanda tesbit edebildiklerimiz şunlardır:

1. Eyyubsultan Erkek Rüşdiyesi.

Beşinci Sultan Mehmed Reşad tarafından Eyyubsultan Reşâdiye Nümûne Mektebi ola-

rak kuruldu; 1915 de Rüşdiyeye kalbedildi. Sonra aynı binâda Eyyubsultan Orta Okulu ve Eyyubsultan Lisesi açıldı.

2. Eyyubsultan Askerî Baytar Rüşdiyesi.

Bahariye yolunda kadim İplikhâne Kışlasında (B.: İplikhâne) bir topcu mektebi açılmışdı, bu okul Halıcıoğluna nakledilince yerinde bir Askerî Rüşdiye açıldı. Bir müddet sonra Rüşdiye yine Eyyubda başka bir binâya nakledilince yerinde bir Askerî Baytar Rüşdiyesi açıldı. İstiklâl Marşımızı yazan büyük şâir Mehmed Âkif bu Baytar Rüşdiyesinden yetişmişdir.

3. Eyyubsultan Askerî Rüşdiyesi.

İplikhâne Kışlasında kuruldu, oradan hâlen Askerî Dikim Evinin bulunduğu yeni binasına nakledildi. Askerî Dikim Evi oldu.

Hâlen dikim evinin kreşinin bulunduğu kısımda bir Askerî Sibyan Mektebi açılmışdı, bu mektebe talebe olarak asker eliyle idâre edilen karşısındaki Feshâne Fabrikası işçilerinin çocukları alındı. Bu san'at okulu da Tophânedeki Askerî San'at Okuluna ilhak edilince yeri atlı tıramvayların aygırlarının ahırı oldu. Atlı tıramvaylar kalkdığında orası da dikim evine katıldı ve bir kısmı kreş, bir kısmı da dikim evi hizmetindeki neferlerin koğuşu oldu.

4. Eyyubsultan Kız Rüşdiyesi.

Büyük semtin kız mektebleri açılmış merkezine uzak bir semtinde pek çok İstanbul kızının tahsil imkânını sağlayan bu mekteb Kurukavak Caddesinde bir konakda açılmışdı. Ne kadar devam ettiğini tesbit edemedik.

5. Eyyubsultan Dârül Feyzi Hamîdî Rüşdiyesi.

İkinci Sultan Hamid devrinde açılmış bir özel okuldur. Akarçeşmede Mescid Sokağında ahşab bir binâda idi, ilk kısmı da vardı. Semtin halkının çoğunun fakirliği özel okulun uzun zaman yaşamasını sağlayamadı.

6. Eyyubsultan Maşriki Füyuzat Rüşdiyesi.

İkinci Abdülhamid devrinde açılmış bir özel okuldur. Yerinde Reşâdiye Nümûne Mektebi kuruldu.

Ahmed AĞIN

EYYUB SALHÂNESİ — İstanbulun fethinin hemen tezine ilk salhâneler Yedikule dışında Kazlıçeşmede kurulmuşdu; salhânelerin yanında da Debbağhâneler, Kirişhâneler, Mumhâneler de yine orada kurulmuşdu (B.: Yedikule; Kazlıçeşme; Mezbahaları, Salhâneler); yine fethin hemen tezine bir salhâne de Haliç bölgesinde Eyyubsultanda kurulmuşdu. Eyyubsultan Salhânesi'nin geliri Kızlarağasına âiddi. Zamanımızda mevcud olmayan bu salhâne için merhum Ahmed Ağın bize verdiği bir notda: «... hâlen Kızılay Kurumunun bulunmakda olduğu yerdir, yarısı kahvehâne olarak kullanılmaktadır..»diyor.

EYYUBSULTAN TÜRBE ERİĞİ — İri, durdukça kendiliğinden kızaran ve pek lâtif bir kokusu olan meşhur erik; ilk defa XVII. yüzyılda Ebâ Eyyûb El-Ensârînin türbesi civarında bir bağçede yetiştirildiği için «Türbe Eriği» adı verilmişdi. Zamanımızda Eyyubda bu erik artık yetiştirilmiyor; aslında Eyyubun eski meyva ve çiçek bağçelerinden de eser kalmamışdır. Pazarlarda, manavlarda Türbe Eriği diye satılan erikler başka tarafların eriğidir, yine o eski meşhur erikdir ama Eyyubla ilgisi yokdur.

Ahmed AĞIN

EYYUBSULTAN TÜRBE HAMAMI — «Eyyubsultan Câmii Kebir Hamamı» ve «Fâtih Sultan Mehmed Hamamı» isimleri ile de anılır. Eyyubsultandan Bahâriyeye giden caddenin hemen başında sol koldadır. Evliyâ Çelebi: «Fâtih Sultan Mehmed binâsıdır, suyu gayet lâtifdir; erkek ve kadınlar için çifte hamamdır, hastalar girse, Fâtih Sultan Mehmedin nefesleri eseri şifâ bulurmuş» diyor.

Hicrî 1147 (M. 1734) de tanzim edilmiş hamam müstahdemleri sicil defterinde bu hamamın erkekler kısmında 12 dellâk, 7 natır ve 1 külhancının çalışdığı, külhanında barınır 8 hammal (külhanbeyi; B.: Külhan Beyi) bulunduğu kayıdlıdır. Dellâk ve natır 19 nefer hamam uşağının çalışdığı bir hamam büyük ve çok işlek çarşı hamamı demekdir.

Geçen asır sonlarında yaşamış kalender şâirlerden Nebil Kaptan, bu hamamın dellâklerinden bir genci şu manzûme ile övmüşdür:

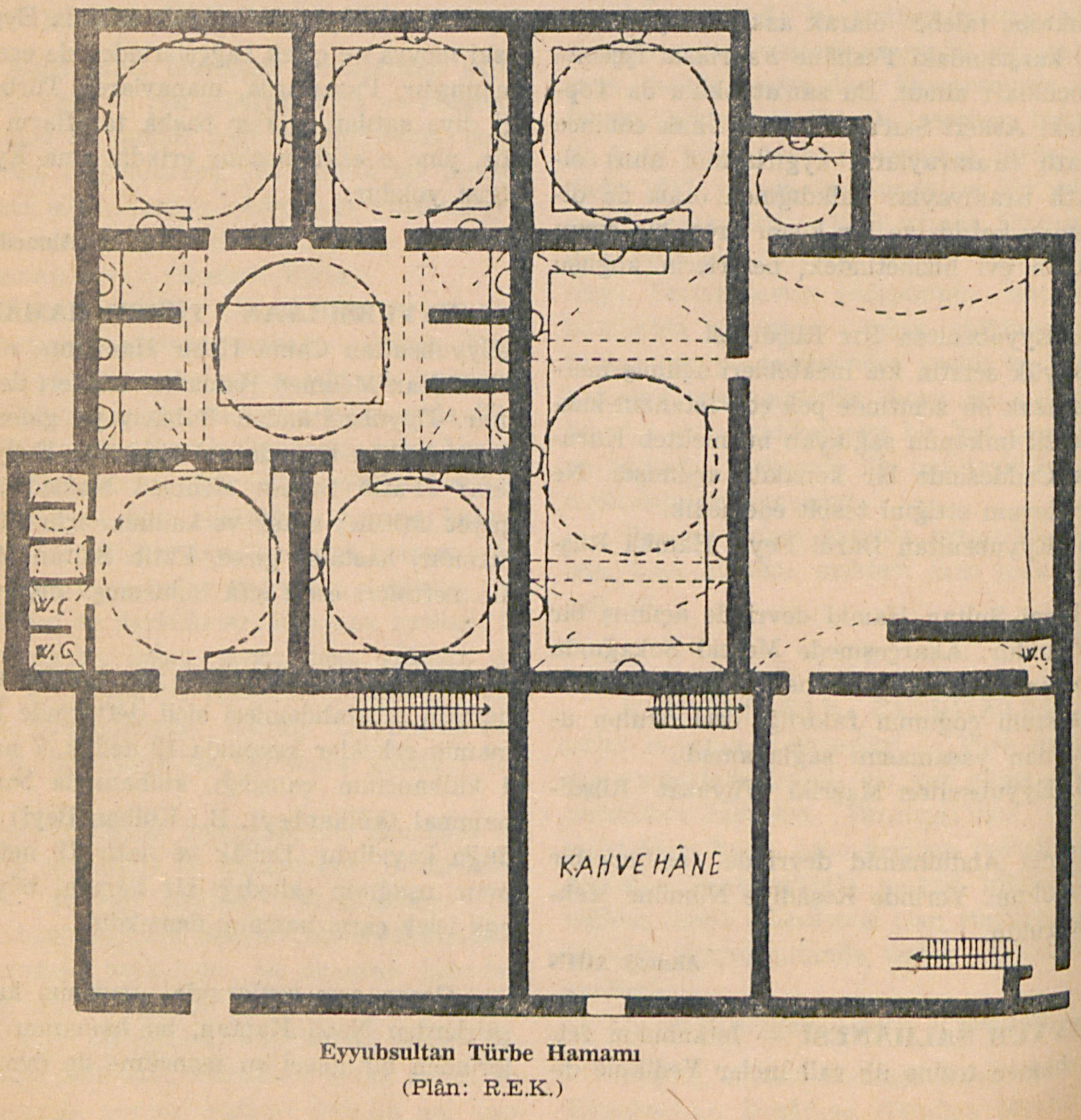
Yûsufi Mısrî ile elhak doğmuşdur ikiz
Bir dellâki pâk gördük Türbe Hammâmında biz
Sarub siyeh fûtesin çıkdı şâhım meydâne
Şûlei hüsnü ânın etti hammâmı lebriz
Siyeh çerde bir acem güzeli Fîruz Ali
Hâki pâki o şûhin ya Şîrazdır ya Tebriz

Ekrem Hakkı Ayverdi «Fâtih Devri Mimârîsi» isimli eserinde şu satırları yazmakla yetinmişdir: «Eyyubda câmiin garbında bir çift hamamdır. Camekân kısımları, bir çok hamamlarda olduğu gibi tamâmen değişik ev manzarası almışlardır. Hamam da sıkışık bir sâhada kalmışdır. Hâli faaliyetdedir.» (1953)

Kendine mahsus bir plânı olan güzel ve Türk İstanbulun en eski hamamlarından biridir. Yirmi yıldan beri kirâcısı Tokatlı Bay Mehmed Coşkun tarafından işletilmektedir, mülk sâhibi Salâh Elmasoğludur. (B. Coşkun) baba mesleği olarak hamamcı olup Beykoz ve Alibey Köyü hamamlarını da işletmekte idi.

Erkekler kısmında camekândan kubbeli bir soğukluğa girilir; sağ tarafda boydan boya mermer bir peyke, sol tarafda da kapuları ayrı ayrı üç ot yeri ile iki ayak yolu vardır; tam karşıda da duvar içinde bir çeşmecik bulunmaktadır. Harâre kapusu, bu çeşmenin bulunduğu duvarda sağ taraftadır.

Harâre, asıl yıkanma yeri, göbek taşının bulunduğu müstakil planlı büyükce bir sahn ile üç halvetden mürekkebdir. Halvetlerden biri sağda, soğukluğun yanına düşer, soğuk halvetdir, diğer iki halvet de onun karşısında

Eyyubsultan Türbe Hamamı
(Plân: R.E.K.)

iki sıcak halvetdir; halvetlerin üçü de dörder kurnalıdır.

Müstatil planlı göbek taşı sahnı iki yanından birer kemerle üçe bölünmüşdür, kurnalar bu kemerlerin gerisinde kalmış, sağlı sollu üçerden altı kurnadır; ışığı, orta kısmı örten kubbenin tepe camları ile kendi üstlerine rastlayan birer tepe camından alırlar. Göbek taşıda müstatil şekillidir.

Kadınlar kısmının soğukluğu hamamın en geniş yeridir; tonos kemerle örtülmüş olup sağ tarafda boydan boya bir mermer peyke vardır. Yine sağda dar ve uzunca bir koridor ile tek göz ayak yoluna gidilir. Camekândan girildiğine göre tek kurnalı küçücük bir soğuk halvet vardır Sol tarafta olan kapudan harareye girilir; harâre, müstatil planlı bir sahn ile üç kurnalı bir sıcak halvetden mürekkebdir. Müstatil planlı sahn, erkekler kısmındaki göbek taşı sahnın küçük tâdil görmüş benzeridir, şöyle ki, göbek taşı yokdur, altı kurnası da fır dolayı duvarlar boyunca dağılmışdır.

Eyyubsultan Türbe Hamamı, Türk hamam yapısı san'atının titiz dikkatle korunması gereken ve benzeri olmayan bir san'at eseridir.

Çifte hamamın camekân yapılarının ortasında bir göz dükkân, mülk sâhibi tarafından bir kahveciye kiralanmış bulunuyordu; kadınlar hamamının camekânının üst kısmı da kahvehânenin üst salonu olmuşdu (1969, ağustos).

EYYUBSULTAN TÜRBESİ — Arablar tarafından İstanbulun ilk muhasarasında İstanbul önünde vefat etmiş Peygamberimizin sancakdarı Ebâ Eyyûb El-Ensârî Hâlid bin Zeyd'in kabri üzerindeki türbe; İstanbulun Türkler tarafından fethinden bu yana âlem-i İslâmın en büyük ziyâret makamlarından biri; türbe binâsı da Fâtih Sultan Mehmed devri yapı eserlerinden biri; kabrin yeri, Fâtih Sultan Mehmedin İstanbulu muhasarası sırasında Türk ordusunda bulunmuş erenlerden Ak Şemseddin tarafından keşfedilmişdir (B.: Mehmed Efendi, Şeyh Ak Şemseddin).

XVII. asrın büyük muharriri Evliyâ Çelebi, kabrin keşfi rivâyetini şöyle anlatıyor:

«Fâtih Sultan Mehmed Han Gazi İstanbulu fethederken yetmiş yedi kibar ehlûllah Ebâ Eyyûbun kabrini aramaya koyuldular. Nihâyet Ak Şemseddin Hazretleri: — Müjde olsun beyim, alemdârı Resûlullah Ebâ Eyyûbi Ensârî burada medfundur! diyerek bir hiyâban ormanistan içine girdi, bir seccâde üzerinde iki rek'at namaz kılarak selâmdan sonra bir secde daha idüb gûyâ uykuya varmış gibi kaldı. Birçokları: — Efendi kabri Eyyûbu bulamadığı için hicâbından uyudu.. diye târizler ettiler. Bir saat sonra Ak Şemseddin Hazretleri secdeden başını kaldırıp mübârek gözleri kan çanağını andırır bir halde pâdişaha hitaben: — Beyim!.. Hikmet-i Hudâ seccâdemizi kabri Eyyûb üzerine döşemişler, heman şu mahalli kazsınlar!.. deyince dervişlerinden üç kişi Fâtih Sultan Mehmedle beraber Akşemseddinin seccâdesinin altını kazmaya başladılar, üç zirâ derinliğe vâsıl oldukda bir yeşil somâkiden dört köşe bir taş çıkdı, üzerine kûfî hat ile «Hâzâ kabri Ebâ Eyyûbi Ensârî» diye yazılmış. O taş kaldırılıp içinde vücûdi Ebâ Eyyub safran ile boyanmış kefen içinde terü tâze görüldü ki sağ ellerinde bir tunc mühür vardı. Taş yine hâli ile kapatılıp kabir o yeşil taşla örtüldü. Bunu gören İslâm askeri toprağını tevhid ve tezkir ile doldurub, sonra cümle hazır olan müslümanlar ziyâret idüb türbesinin inşâsına başladılar. Hâlen kabri üstündeki türbe ve yanında câmi, mescid, medrese, han, hamam, imâret, çarşı, pazar cümle Fâtih Sultan Mehmed Gaazinin binâsıdır. Ondan sonra gelen Osmanlı pâdişahları da her birisi teberrüken Eyyub civârına bir güzel eser binâ ederek oralarını cennet gibi bir makam yapmışlardır».

Evliyâ Çelebi Türbe için de şunları yazıyor:

«Türbei pür envârı bir kubbei rıdvan içindedir. Kabri şerifinin dehlizinin pencereleri câmiin iç harem avlusuna bakar. Cümle duvarları çini ile müzeyyen bir türbei pür nurdur. Ravzai kabri münevveri çep çevre gümüşden bir şebeke ile çevrilmişdir. Mübârek başları ucunda alem şerifi durur. Dört tarafında gümüş ve altın şamdanlar ve kandiller ve adam boyunda mutallâ şamdanlar üzerinde kâfurlu balmumları ve buhurdanlar ve gûnâgûn gülabdanlar ile mâlâmâl bir kabri şerifdir. Burada olan hüsnü hat mushafı şeriflerin eşini ravzai Münevverei Hadrâdan başka bir ravzada

göremedim. Kabri Eyyubda olan musannâ âvîzelerin eşi ancak Sultanahmed Câmiinde bulunabilir. Ayak uclarında bir su sarnıçı vardır ki türbeyi ziyâret edenler bu sudan içerler, hafakan illetine devâyi rûhânîdir».

Ekrem Hakkı Ayverdi «Fâtih Devri Mimârîsi» isimli eserinde (1953) bu türbe hakkında şu satırları kayd ile yetiniyor:

«Ebâ Eyyûb El-Ensârî'nin Ak Şemseddin tarafından keşfedilen kabri üzerine Fâtih tarafından yaptırılan bu türbe birçok tâdil ve ilâveler görmüşdür. Kıble ve cenub cihetinden ilâve edilen binâlarla gizlenmiş XV. asır yapısı asıl türbe binâsı arka tarafdan olduğu gibi görülmektedir. Mahmud Paşa Türbesini andırmaktadır (şu fark ile ki, Mahmud Paşa Türbesinin dışı çinilerle müzeyyendir, bunun çini tezyinâtı yokdur); sekiz köşe beden üstüne tamâmen köfeki taşından yapılmış, köşelerdeki sütuncuklar silmeler üstünden de dönüp kitâbe teşkil etmektedir. Türbenin en ehemmiyetli tâmirinin, minârelerin inşâsı ile beraber câmiin Üçüncü Sultan Ahmed devrindeki tâmirinde yapıldığı yaldızlı uzun kitâbesinden anlaşılmaktadır. Bugünkü câmiin inşâsı tarihi olan H. 1213 (M. 1898 - 1899) de, ve sonra da 1235 (M. 1819 - 1820) de tekrar tâmir olunmuşdur. Dâhilde ve haricde başka yerlerden nakledilmiş muhtelif cinsde çinilerle kaplıdır; en çoğu XVI. asra âid muhteşem çiniler yanında daha aşağı çiniler de mevcuddur. Hâcet penceresinin bulunduğu mahalde aslından da belki bir revak varmış; çünki bu yerin hizâsında XV. asır sonuna âid kabirler görüldüğüne göre câmi avlusu, türbenin iç kapusuna kadar devam etmeyip arada kubbeli bir medhale yer bırakmaktadır. Fakat cenub tarafına doğru olan türbedar odası muhakkak ki bir ilâvedir. Türbe, tezyinâtın zenginliği ve pür huşû rûhâniyeti ile derin bir tesir bırakmaktadır».

Bahriyeli ressam Hüsnü Bey «Bedâyii Âsârı Osmâniye» isimli eserinde (1916 - 1917) türbe hakkında şunları yazıyor:

«Türbenin câmi avlusuna nâzır pencereleri renkli camlarla ve bütün duvarları gaayet regîn çinilerle müzeyyendir. Önünde duâ olunan müvâcehe penceresi (Hâcet Penceresi) Birinci Sultan Ahmed tarafından açılmışdır. Merkadin baş ve ayak ucunda olan büyük gümüş şamdanlar Sultan İbrahim tarafından konmuşdur. Peygamberimizin ayağı tabanının nakşı Birinci Sultan Mahmud tarafından saraydan getirtilerek hâlen ziyâret edilen yerine konmuşdur. 1137 de (1724 - 1725) Dâmad İbrahim Paşanın himmetiyle türbe tâmir edilmiş ve kabri şerîfin etrâfı gümüş şebîke ile çevrilmiştir. Üçüncü Sultan Selim, cülûsunun senesinde türbeyi mükemmelen tâmir ettirmiş, pirinç den dökme kapakları, gümüş telden iken dökme gümüş kafes yapılmışdır, kisvei şerîfe ve âvîzeler cümleten yenilenmişdir. Sultan Selimin aşağıdaki kıt'ası Yesârîzâdenin hattı ile türbeye asılmışdır:

Alemdârı kerîmi şâhi iklîmi risâletsin
Muînim ol benim dâim be Hakkı Hazret-i Bârî
Selîmi İlhâmi her dem yüz sürer bu ravzaı pâke
Şefâatle kerem kıl yâ Ebâ Eyyûbi Ensârî

«Türbenin İkinci Sultan Mahmud tarafından tâmiri yapılırken merkadi mukaddesin örtüsü yenilenmişdir, bu örtünün üzerindeki yazılardan kuşak şeklinde olan yazı Sultan Mahmudun el yazısıdır».

Sekiz köşe bedenli türbe binâsı, sekiz kanad duvarları üzerine kasnaksız olarak oturtulmuş bir kubbe ile örtülmüşdür. Kubbenin iç tarafına yazılmış âyeti kerîmenin altın yaldızlı süslü hattı XVI. yüzyıl tarzındadır.

Hâlen türbeye, câmiin iç avlusuna açılan bir kapudan girilir. Bu avlunun tam ortasında ulu bir meşe ağacı ile çemenli bir sofa vardır, sofanın etrâfı demir parmaklıkla çevrilmişdir. Çemenli sofanın dört köşesinde III. cü Sultan Selimin turasını taşıyan borok üslûbunda dört çeşme vardır (B.: Eyyubsultan Câmii Avlusundaki Hâcet Çeşmeleri); bu pâdişah mevlevî muhibbi olduğundan parmaklığın demir çubukları üstüne de birer mevlevî sikkesi konmuşdur.

Türbenin câmi avlusuna bakan ilâve cebhesi serâpâ çini kaplıdır ve bu çinili duvarda bir Hâcet Penceresi bulunmaktadır; türbeye, Hâcet Penceresinin yanındaki yuvarlak kemerli kapudan girilir; kapunun üstündeki arabca kitâbe türbenin Üçüncü Sultan Ahmed devrinde yapılan önemli tâmirinde konmuşdur. Hâcet Penceresi önündeki sâhayı örten ve dört sütunun taşıdığı geniş ahşab saçak Üçüncü Sultan Selim zamanında yapılmışdır.

Penceresinin çok güzel bronz şebîkesi Birinci Sultan Ahmed zamanına âiddir; Hâlid bin Zeydin sandûkası bu Hâcet Penceresinin tam karşısındadır.

Asıl türbe sâhasında, Hâcet Penceresinin yanındaki kapudan geçildikden sonra iki basamak taş merdivenle çıkılarak girilir. Ön kısımda iki kanadlı ve alçak ve sedef kakmalı bir parmaklık kapu vardır; onun arkasında türbenin yine iki kanatlı ağır demirli bir kapuşu vardır. Bu demir kapunun Abdülmecid zamanında yapıldığı kanadların üstündeki tâlik hatlı kitâbede yazılıdır. Türbenin ahşab, kündekârî, kuşakları rûmîli asıl eski kapuları ziyâret medhalinin çıkışındaki koridordadır. Kapunun demir olarak değiştirilmesine Abdülmecid zamanında bir hırsızlık vak'ası sebeb olmuşdur.

Sekiz köşe planlı türbenin her duvarında altlı üstlü ikişer pencere vardır. İçli dışlı pencerelerdir, yalnız alt pencerelerin iç kısmına oymalı tezyinatlı kapaklar yerleştirilmişdir.

Duvarlar tamamen çini kaplı, kubbe çevresi de bozok kalem işleri ile tezyin edilmişdir. Çiniler, Hâcet Penceresi durvarındaki ve medhaldeki çinilere nazaran daha muahhar devrin eseridir. Burada dikkati çeken kısım, türbeyi çepçevre kuşatmış mâvi zemin üzerine beyaz sülüs hat ile çini üzerinde «Tebâreke» sûresidir.

Ahşab sanduka türbe sahnının tam ortasındadır; Üçüncü Sultan Selimin yapdırttığı borok tarzında oymalı gümüş şebeke ile çevrilmişdir; bu şebekenin baş tarafının üst kenarına kabartma olarak «Amme» sûresi yazılmışdır; ortasında da yine gümüş kabartma olarak bir «Besmele» vardır. Şebekenin diğer tarafında dikdörtgenler içerisinde Ebâ Eyyûb El-Ensârînin ismi bulunmaktadır; ayrıca iki uzun yan kenarının ortalarında da yuvarlak madalyonlar içinde oyma «Fâtiha» sûresi yazılmışdır. Bu kıymetli gümüş şebeke İkinci Dünya Harbinin içinde diğer müze eşyâları ile birlikde Niğdeye götürülmüş ve harb sonunla tekrar yerine konulmuşdur.

Sandukanın üzerindeki atlas örtü hicrî 1233 (M. 1819) de türbeyi tâmir ettiren İkinci Sultan Mahmudun hediyesidir; üzerinde yazılar bu hattat pâdişah ile devrin büyük üstâdı Râkım Efendinin yazılarıdır.

Dairevî kandillikde asılı çeşidli şekillerde 36 tâne buhurdan ve zemzemiye Üçüncü Sultan Ahmed tarafından verilmişdir.

Sandukanın ayak ucunda mermerden (bileziği) ile bir kuyu vardır ki o da târihî rivâyetlere göre kabrin keşfi sırasında mevcud olan bir pınar idi; şöyle anlatılır: Bizans imparatorlarından birinin kızı hastalanmış, bir gece rüyasında ancak bu pınarın suyu ile yıkandığı zaman iyileşeceği söylenmiş; ertesi gün pınarın yanına bir çadır kurulmuş ve hasta prenses o çadırda yıkanıp sıhhate kavuşmuş.

Türbenin içi Osmanlı pâdişahlarının hediyeleri ile bir müze-hazîne hâlindedir. Sultan İbrahim, sandukanın baş ve ayak uclarına büyük gümüş şamdanlar koymuşdu; bunlar bilâhare Topkapusu Sarayı müzesine kaldırılmışdır.

Koyu siyah zemin üzerine altın sırma ile kelimei tevhid işlenmiş 14 aded perde, bir sanat eseridir; bu perdeler, rivâyete göre Ravzai Mutahhare için yapılmış, Birinci Dünya Harbinde yerine götürülememiş, buraya konmuşdur.

Türbedeki levhalar da Türk hat san'atının güzel örnekleridir; bu arada hattat pâdişahlardan Üçüncü Sultan Ahmedin, İkinci Sultan Mehmudun, ve büyük sanatkâr Mustafa İzzet Efendinin çok güzel yazıları vardır. İkinci Sultan Abdülhamidin hocası hattat Celâleddin Efendinin, bu kabrin, Akşemseddin tarafından nasıl bulunduğunu anlatan sülüs hatlı levhası ve Fâtih Sultan Mehmedin turası görülmeye değer eserlerdir.

Türbenin malûm olan en eski halıları 1819 da İkinci Sultan Mahmud tarafından konmuşdu. İkinci Sultan Abdülhamid, eskimiş olan bu halıları Hereke Fabrikasında sûreti mahsûsada dokutduğu yeni halılarla değiştirmişdi. Onlar da son zamanlarda câmiin halıları ile birlikde kaldırılıp İkinci Sultan Mahmud türbesine götürülmüş, Eyyubsultan Türbesine de bugün görülen yeni yeşil halılar döşenmişdir.

Türbede bulunan kıymetli yazma Kur'anların bir kısmı İkinci Meşrûtiyet devrinde Evkaf nâzırı Hayri Efendi zamanında Evkafı İslâmiyye Müzesine kaldırılmışdır. 1922 de türbelerin kapatılması üzerine eşyaların bir kısmı daha «Türk ve İslâm Eserleri Müzesi» adını almış bulunan aynı müzeye nakledilmiş, hâlen

görülenler bu nakillerden arta kalmış olanlardır.

Sancağı Şerif hicrî 1115 (M. 1703) yılına kadar bu türbede muhâfaza edilmekde idi, 1115 ihtilâlinde ihtilâlci zorbalar sancağı almak istemişler, bundan sonradır ki Sancağı Şerif Ebâ Eyyûb El-Ensârî Türbesinden Topkapusu Sarayındaki Hırkai Saadet Odasına nakledilmiştir.

Türbede gümüş bir çerçeve içinde mermer üzerinde bir «Nakşi Kademi Nebî» vardır; Peygamberimizin bu ayak tabanı nakşi de 1144 (M. 1731) de Topkapusu Sarayından Türbeye Birinci Sultan Mahmud tarafından verilmişdir.

Ebâ Eyyûb El-Ensârî Türbesi, Fâtih Sultan Mehmed vakfiyesi gereğince Cuma geceleri sabaha kadar açık bulunur, içeride Kur'an okunurdu. Çorlulu Ali Paşa pazartesi geceleri, Hâfız İsmail Paşa da Kadır geceleri türbenin tâ besabah açık bulunup Kur'an tilâveti için tesisler yapmışlardı. Bu gecelerin sabahları, namazı müteâkıben devamlı olarak 10 hâfız tarafından devir hatmi indirilirdi.

1922 yılına kadar biri baş olmak üzere 10 türbedar burada görevli olup her gün üçü nöbet tutardı.

Hâlen türbe, pazartesi hariç, her gün 10 - 16 arası ziyarete açıktır. Abdestini alan ziyaretçi ayakkabısını çıkararak, hâcet penceresi yanındaki kapudan tâzimle medhale girer, burada üç İhlâs bir Fâtiha okuyarak, sükûn içerisinde diğer kapudan çıkar.

Ziyaretimiz sırasında Türbeler Müdürlüğünün idaresi altında olan türbede muhâfız olarak Bay Mustafa Arslan vazife görmekte idi; bilgili, aydın bir zât idi (1967).

Erdem YÜCEL

EYYUBSULTAN ÜÇŞEHİDLER İLK OKULU — Eyyubsultanda Gümüşsuyu semtindedir; adını aldığı «Üçşehidler», 16 mart 1920 de İstanbulun işgali sırasında Sehzâdebaşı Karakolunda düşman askerleri tarafından süngülenerek şehid edilen Zileli Abdullah Çavuş, nefer İbişoğlu Abdülkadir ve nefer Kadiroğlu Osmandır; senî bir tecâvüzün kurbanları olup bu mevkideki kabristana defnedilmişlerdi; sonra, Cumhuriyet devrinde bakiyei izamları Edirnekapusu Şehidliğinin Sakızağacı kısmına nakledilmişdir, fakat Eyyubsultanda Üçşehidler adı bir mevki ismi olarak kalmışdı.

Geniş bir avlu içinde 4 katlı, 87 odalı beton bir binâdır. Arsası alınır iken Ahmed Lûtfi Tan adında bir emekli hâkim 35.000 lira bağışda bulunmuşdur; yapıya 1962 de başlanmış, 1964-1965 ders yılında da tedrisata açılmışdır. 15 dershânesi vardır; normal olarak tam gün tedrisat yapılır; 1967 yılında 750 öğrenci, müdür ile birlikde 16 öğretmeni vardı. Okulun bir konferans salonu, bir de kapalı teneffüshânesi vardır. Bütün öğrenciler beslenme rejimine tâbidir. Okul âile birliği ve koruma derneği tarafından 40-50 yoksul öğrenciye elbise, kitap, defter verilir. Atatürk köşesinde büyük adamın büyük bir yağlı boya portresi, okul koridorlarında da Fatih Sultan Mehmedin, Yavuz Sultan Selimin, Kanunî Sultan Süleymanın, Barbaros Hayreddin Paşanın, Köprülü Mehmed Paşanın, Cezâyirli Gaazi Hasan Paşanın, Gaazi Osman Paşanın, Namık Kemalin, Midhat Paşanın, Ziyâ Gökalpin, Mehmed Âkifin resimleri vardır. «Okul Sesi» adı ile el yazması bir duvar gazetesi çıkarılmakta idi. 1964 - 1966 arasında 125 öğrenci ilk okul diploması almışdır. 1967 de okul müdürlüğünde Bay Mehmed Kurtlar bulunuyordu (ekim 1968)

Hakkı GÖKTÜRK

EYYUBSULTAN VAPURLARI — Haliç Şirketi vapurlarına İstanbul halkının avam tabakası ağzında takılmış isimdir; hattâ Eyyub kelimesinin telâffuzu bozularak «İp vapuru, İp vapurları» denilirdi (B.: Haliç Vapurları ve Vapur İskeleleri)

EYYUBSULTAN YANGINLARI — Eski ahşab İstanbulun her semti gibi Eyyub da târih kaynaklarına kaydedilmiş büyük yangınlar geçirmişdir.

Çarşı yangını (9 şâban 1101 = 18 mayıs 1690) — «Ateş gece çarşıda bir kebabcı dükkânından çıkdı, bütün çarşı boyu yandı, câmii kebirin de bir mikdar yeri yandı, bir kaç gün camide namaz kılınamadı.» (Râşid, II).

İskele ve çarşı yangını (13 cemâziyel evvel 1120 = 31 temmuz 1708) — «Ateş gece iskele başındaki bir başcı dükkânından çıkdı; o civarda bulunan müteaddid yalılar ve iskeleden

câmii kebire kadar olan çarşı boyunun sağlı sollu bütün dükkânları yandı» (Râşid, III).

Câmii Kebir Mahallesi yangını (28 teşrini evvel 1886) — Bu mahallede 20 binâ yandı (Mecellei Umûri Belediye)

Câmii Kebir Mahallesi yangını (29 mayıs 1895) — «Ateş gece iskele civarında Hayri Bey adında bir zâtin yalısının selâmlığının orta katında gaz lambasının devrilmesiyle çıkdı; üç saat kadar devam ederek 6 yalı, 33 ev, 18 dükkân, 1 mescid, 1 karakol, 1 kayıkhâne ve yangın köşklülerinin koğuşu yandı. Hârikzedeler bosanlara, câmilere alındı» (Günün Gazeteleri).

Eski yeni yangını (1912) — Eyyubun bu semtinde 33 bina yandı (Mecellei Umûri Belediye).

EYYUBSULTAN YOĞURDU — Eyyubun yoğurdu kadimden beri bu kasabanın kaymağı ile birlikde bir şöhret idi; zamanımızda Eyyubun ne kaymağı, ne de yoğurdu kalmışdır (B.: Eyyub Kaymağı).

EYYUB VAMPİRİ — 1967 yılı ekim ayında İstanbul gazetelerinin kendisine bu sıfatı verdiği Ali Kıvrak adında 54 yaşında cinsî sapık bir arabacıdır ki yaşları 10-14 arasında dört erkek çocuğu 20 gün Eyyubdaki gecekondusunda kapayarak kan oturup çürütünceye kadar çocuk boynu emme vahşetini göstermişdir. Nüfusu iki milyonu aşmış ve «gece kondu» denilen yapılarla havsalanın alamyaacağı perişanlık içinde genişlemiş büyük şehir İstanbulun türlü günlük hayat cilveleri arasında bu kütükde kayde değer bu vak'a üzerine aşağıdaki satırları Son gazetesinden alıyoruz:

«Hiç evlenmemiş ve eskiden kundura boyacılığı yapmış olan Ali işlediği cinâyetden İzmir Cezâevinde yatarken 1950 de çıkan umumî afdan faydalanarak tahliye edilmiş ve İstanbulda yük arabacılığı yapmaya başlamışdır. Eyyubda Akarçeşmede bir gece konduda oturmaktadır. Sokaklardan topladığı 10 - 14 yaşında dört erkek çocuğu ölümle tehdid ederek kulübesinde kapamış, geceleri kulübesindeki tek yatakta onlarla birlikde yatarak boyunlarını ve kollarını emerek cinsî hırsını vampirce tatmin etmişdir. Çocuklardan yalnız birinin ablası kayıp kardeşi için zâbıtaya müracaat etmiş ve bir gün bu çocuk çeşmeye su almaya geldiğinde teşhis edilmiş, kulübe basıldığı zaman içinde üç çocuk daha bulunmuşdur, çocuklar başlarından geçeni bütün açıklığı ile anlatmışlardır» (Son, 13 ekim 1967). Vak'anın adlî safhası tesbit edilemedi.

20 gün bir kulübede kapatılmış 4 çocukdan yalnız birinin aranması, her gün işine giden cinsî sapığın yokluğunda 10-14 yaş arasında dört çocuğun kaçmayışı, içinde 4 çocuk kapatılmış bir kulübeye karşı muhitin kayıdsızlığı dikkate değer. Cemiyet ilmi ile ve kriminoloji ile uğraşanlar için herhalde tedkike değer bir vak'adır. 1950 de (37 yaşında) cezâevinden çıkan Vampir (?) in 1968 yılına kadar geçen 17 yıllık hayatı da ayrıca tedkik edilmeye değer bir konudur.

EYYUBZÂDE — Geçen asır sonlarında yaşamış ve 1865 de henüz 18-19 yaşlarında iken bir yaz günü esrârengiz bir yolculuğunda boğularak öldürülmüş bir delikanlı; Üsküdarlı halk şâiri Âşık Râzinin evrâkı metrûkesi arasında bir defterde mâcerâsı şöylece kaydedilmişdir:

Sömbekili Dalgıç Eyyub Ağa adında çok zengin bir adamın oğlu imiş; gaayetle yakışıklı, boylu boslu, pençeli delikanlı imiş, baba mesleğinde ve hizmetinde kendisi de dalgıç imiş. Bâzan hovardalığı tutar, avamdan akran ve emsâli ile Galata meyhânelerinde işret eder imiş; evleri Salacak yahut Harem İskelesinde olduğu için gece geç vakitler karşıya kayıkla geçermiş; parmağında elmas yüzük, yeleğinde altın saat ve kordon, kesesi de dâimâ altunla dolu imiş. Bir gece dini kuru Lâz Rizâ adındaki bir kayıkcının kayığına binmiş ve kayıblara karışmış. Kapaklanmış kayığı Marmara açıklarında içinde kayıkcının cesedi ile birlikde bulmuşlar. Eyyubzâdenin cesedi de bir müddet sonra Salıpazarı önlerinde bulunmuş, fakat üzerinde meşhur elmas yüzüğü, altun saati ve para kesesi çıkmamış, boynunda urganla boğulduğunu gösteren bir iz varmış. Her iki cesed de yarı uryan bulunmuş. Zâbıtaca o gece yolculuğunda kayıkda üçüncü bir meçhul şahsın bulunduğu kanaatine varılmış, ve kayığın, Eyyubzâde boğuldukdan sonra o meçhul şahıs ile kayıkcı arasında başlayan bir boğuşma sonunda devrildiği tahmin edilmiş, fakat vak'anın esrârı çözülememiş. Devrin ka-

lender şâirlerinden ve bu genci yakından tanımış Nebil Kaptan bu esrârengiz deniz kazâsı üzerine şu târih manzûmesini yazmışdır:

Dirler idi Eeyyubzâde
Nevcivânı serâzâde
Kenzi mutalsam hâk üzre
Mihri direhşan fezâde
Bûsi pâyi muanberi
Çıksa bin altın mezâde
Revâ mıdır telef ola
Esrâr âlûd bir kazâde
Esrârı mevti ol şâhın
Dini kuru Laz Rizâde
Kayıkcının görülecek
Hesâbı Rûzi cezâde
(Beyti Mücevher Tarih)
«Gice deryâ safâsında
Gark oldu vâh Eyyubzâde»
1282 (M. 1865)

Bibl.: Vâsıf Hiç, Not.

EYYÜHÜM ÇIKMAZI — Kasımpaşada Sürûrî Mehmed Efendi Mahallesi yollarından, Samancı Ferhad Sokağındadır, Tennûre Sokağı ile kavuşağı vardır (1934 Belediye Şehir Rehberi, pafta 16/141). Yerinde ise Samancı Ferhad Sokağı ile Kerâmet Sokağı arasında uzanır ve levhasında «Çıkmaz» değil «Sokak» yazılıdır; bir araba geçecek genişlikde, kabataş döşeli yokuş bir yoldur; sağ yanı bir bağçe duvarı ve bir arsadır; sol yanında da biri ahşab biri kâgir iki ev ile bir kâgir apartıman vardır (ekim 1968).

Hakkı GÖKTÜRK

EYYÜHÜM MESCİDİ — Kasımpaşada idi; Hadikatül Cevâmi şu malûmatı veriyor: «Bânisi Şemseddin Ahmed Efendi ibni Yusuf Yegânîdir; Amasya, Bursa ve Geliboluda kadılık yapmışdır; mefluc olarak 941 (M. 1534 - 1535) de vefat etmişdir; kabri de mescidinin yanındadır. Minberini Kamer Hâtun koymuşdur; Kamer Hâtun binti Sinan 988 (M. 1580) de vefat idüp Beşiktaş Mevlevihânesi karşısında cadde üzerindeki mektebinin avlusunda medfundur. Şemseddin Ahmed Efendinin oğlu Mehmed Şah Riyâzî Edirnede müderris iken babasından bir sene sonra vefât etmişdir. Eyyühüm Mescidinin yanındaki hamam, mescide vakfedilmiş binâlardandır. Hamamın külhanında medfun Sefer Dede, Kasımpaşada kendi zâviyesinde medfun olan Husameddin Uşşâkî denmekle meşhur Şeyh Hasan Efendinin dervişlerindendir. Sefer Dedenin ölümü şöyle anlatılır: Şeyh Hüsameddin bir gece misâfirlerine ikramdan sonra yatak vakti oldukda, yer dar olduğu için Sefer Dede: — Ben nerde yatayım?.. diye sorunca şeyh kızar: — Sen var külhanda yat!.. der; dede de gelip zâviye yakınındaki bu hamamın külhanında yatub bir daha kalkmaz ve orada defnolunur; kabri ziyâretgâhdır. Mescidin mahallesi vardır».

Tahsin Öz «İstanbul Câmileri» isimli eserinde şunları yazıyor: «Kasımpaşada Surâhî Mahallesinde Ufak Köprü Sokağında; (yıkılmışdır), temel kalıntıları vardır».

Zamânımızda Kasımpaşada Surahi Mahallesi yokdur; Ufakköprü Sokağı Kasımpaşada Surûrî Mehmed Efendi Mahallesindedir; Tahsin Öz'ün yukardaki notunda Surûrî adı mürettib hatâsı olarak Surâhî dizilmişdir.

Vefakâr yazı arkadaşımız Hakkı Göktürk bize şu notu tevdî etmişdir:

«Eyyühüm Mescidi 1968 yılında temelinden tutularak yeniden inşâ edilmekde idi. Kare planlı, duvarları tuğladan yapılmışdı. Mescide yakın bir yerde ve yolun karşı tarafında kare planlı, kâgir yapı, demir kapulu ve penceresi demir parmaklıklı Sefer Dede Türbesi duruyordu, kitâbesi şudur: Pîr Hüsâmeddin Hazretlerinin arabacısı Sefer Dede rûhuna fâtiha, 988».

EYYÜHÜM SOKAĞI — Kasımpaşada Sürurî Mehmed Efendi Mahallesi yollarından; 1934 Belediye Şehir Rehberine göre Burcurgat Sokağı ile Kerâmet Sokağı arasındadır. (1934 B.Ş.R. pafta 16/141); yerinde ise Kerâmet Sokağı ile Hacı Ahmed Efendi Sokağı arasında olup Burcurgat Sokağı ile kavuşağı vardır. Bir araba geçecek genişlikde paket taşı döşelidir, kısmen yokuş, kısmen düzlük bir yoldur. Ahşab ve beton evler arasından geçer; önüne duvar yerine tel örgü çekilmiş bir açık oto garajı vardır, kapu numaraları 3 - 21 ve 2 - 20 dir (ekim 1968).

Hakkı GÖKTÜRK

EZAN — «Aslı arabca isim; haber verme, bildiriş; şerîatda: namaz vaktini bildirmek için yüksek sesle okunan malûm lâfızla, sözler; Ezânı Muhammedî» (Türk Lûgatı).

Tabiat güzelliği dillere destan olmuş, yalı boylarında, sırtlarında, tepelerinde yüzlerce yüzlerce minâresi, Türk - Müslüman İstanbulda ezan sesi, bilhassa gürültülü motorlu vâsıtaların ve düdüklü vapurların bulunmadığı devirlerde, beş namaz vaktinde gök yüzüne yükselen ilâhî bir terennüm olmuşdur.

Güzel sesli erkek çocuklar ve delikanlılar için semtinin mescidi veya câmii minâresinden ezan okumak, pek yakın zamanlara kadar aşk ile ve şevk ile fırsat olarak gözlenirdi, bu lûtfa nâil olmak için de müezzinlere yalvarırlar idi.

Hele sabah ezanları, güzel büyük beldeyi, istisnasız hepsi güzel sesli müezzinlerin âvâzı ile şâirâne uyandırırdı. Ezandan önce salâ verilir ve bir kasîde okunur, ezanın musikisine ayrı bir revnak verirler.

Rumeli Hisarının İstanbulda Türk gücünü temsil eden azametli yapısı yanındaki Âşiyân'ında (B.: Âşiyan) sabah ezanları dinleyen Tevfik Fikret'in şu meşhur şiiri, şâirin dinlediği ezanlar kadar ulvîdir:

SABAH EZANINDA

Allâhü Ekber... Allâhü Ekber...
Bir samtı ulvî: gûyâ tabiat
Hâmûş hâmûş eyler ibâdet

Allâhü Ekber... Allâhü Ekber...
Bir samtı nâlân: gûyâ avâlim
Pinhânü peydâ, nevvârü muzlim
İtmekde zikri Hallâkı Dâim

Allâhü Ekber... Allâhü Ekber...
Bir samtı ulvî: kalbi ta'bîat
Bir samtı nâlân: rûhi avâlim
İtmekde zikri Hallâkı Dâim
İtmekde râşan râşan ibâdet.

Yukardaki terennüm ile tam tezad hâlinde şu beyit de aynı şâirindir (B.: Fikret Tevfik):

Ben de âşıkdım ezan nağmesine
Bir koşardım ki o Allâh sesine..

Bir sabah ezanı kasdedilerek yazılmış şu beyit ise geçen asrın büyük kalender şâiri Enderunlu Fâzıl Beyindir:

Nârayı hayri minen nevmi uzatma ey hatib
Bisterü bâlîni âguuşimde ol cânan yatur

Aşağıdaki manzume de, yine sabah ezanı hatırlanarak genc ve güzel bir müezzin şânında yazılmışdır:

Bülbül olur şakır vakti seherde
Bir nigâhı vallah devâ bin derde

Hele bir gör abdest alurken ol mâh
Âbı revan zikrider Allâh Allâh

Bûsi pâye nâil olan ol âbe
Sor ki tâ beseher varmış mı hâbe

Hayri minennevmin zâhir hikmeti
Bûsi pâye koş Muhammed ümmeti

Seher vakti âçılur bâbı hâcet
Koş ki dâvet ider ol nûri behcet

Uyan âşık uyan hâ'bı gafletten
Nasîbin al âşkdan hem ibâdetten

Zaman olmuşdur ki İstanbulun iki, dört, altı minâreli büyük câmilerinin ikişer, üçer şerefeli minârelerinin her şerefesinden ezan okunmuşdur. Bir namaz vaktinde, meselâ Sultanahmed Câmiinde 16 müezzin, Süleymaniye Câmiinde 10 müezzin ezan okumuşlardır; fakat o seçme güzel sesler öylesine tâlimli ve öylesine âhenkli idi ki, minârelerin şerefelerinden yükselen ve mü'minleri namaza dâvet eden âvazları bir ezan korosu olmuşdur.

Minârelerin kapuları dâima kıbleye açılır; müezzin de ezana yüzü kıbleye müteveccih olarak başlar ve sonra şerefede dâima sağa doğru yürüyerek, her yöne seslenerek ezana devam eder (B.: Müezzin).

İstanbulda bir an'ane olarak:
Sabah ezânı — Sabâ, Dilkeşhâveran;
Öğle ezânı — Sabâ, Hicaz;
İkindi ezânı — Hicaz;
Akşam ezânı — Hicaz, Rast;
Yatsı ezânı — Hicaz, Beyâtî, Nevâ veya Rast makamlarında okunurdu. Sabah ezânın-

dan yarım saat yahut kırkbeş dakika kadar önce verilen salâ da Dilkeşhâveran makaamından verilir; salâdan sonra da bir dinî kasîde okunurdu.

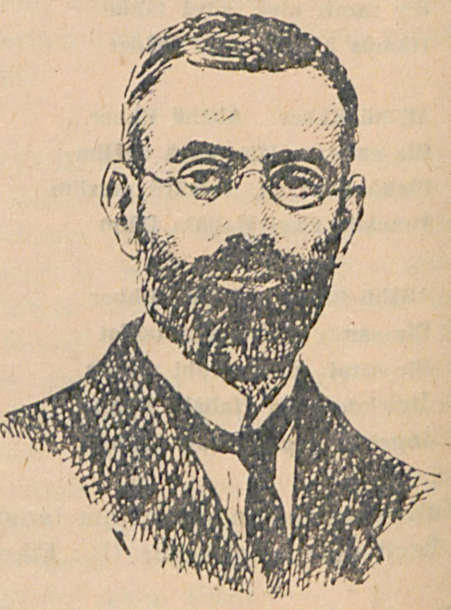
Zamanımızın en seçkin ve bilgili hâfızlarından sayın Fahri Tükel ezânın okunuşu hakkında bize şunları söylemişdir: «Ezanda dikkat edilecek hususiyet tavır ve üslûbdur. Ezan nağmelerinin bâzı kısımlarında keşîde ve bâzı kısımlarında kesiklik vardır. Ezanda müessir olan cihet kararlardaki kalışdır. Hangi makamda ve hangi perde ile ezâna başlanmış ise aynı perde ve aynı makamda tamamlanması şartdır. Zamânımızda buna riâyetden gaafil müezzinler vardır. Ezan okuyanların, makamların perdelerine hakkı ile vâkıf olmakla berâber seslerinin perdeli, güzel ve sürekli nağmeler yapacak kudretde olması lâzımdır.

«Beş namaz vaktinde okunan ezanların, mutlakaa yukarda kaydettiğimiz makamlarda olması îcab etmez; mûsiki bilir bir müezzin dilediği makamda ezan okumakda ve salâda tereddüt etmez» (H. F. Tükel).

Zamânımızda minârelere hoparlörler konmaya başlanmışdır. İnsan sesi tabiî kudretinin üstüne çıkdığı zaman mekanik bir vahşet alır; son haddine kadar açılmış bir radyo, ancak bir işkence âletidir; müezzinin sesini koca bir mahallenin üstüne yayan hoparlörler de böyledir; hele sabah ezanlarında, âlem derin sessizlik içinde iken salâda, ezanda bülbül gibi şakıyan tertemiz insan sesinin yerine hoparlörün yaydığı ses, ancak demagoji ile müdafaa edilebilir. Kaldı ki ibâdet bir gönül işidir.

EZAN — Eski külhanbeyleri argosunda sabahleyin, gün doğmadan duyulan horoz sesi (B.: Külhan Beyleri).

EZGİ (Dr. Mehmed Subhi) — Türk musikisi sistemini keşfeden ve kaleme alan ilk üç büyük bilginden biri; 1869 yılında Üsküdarda Acıktürbede anne tarafından dedesinin evinde doğdu. Posta ve Telgraf Nezâreti muhâsebe mümeyyizi İsmail Zühdü Beyin oğludur. Annesi İmrahor imamı mevlevî Kâmil Dede Efendinin kızı Enîse hanımdır. Beş yaşında okula başladı. Az zamanda mektebde ilâhicibaşı oldu. Babası amatör hânende, kaanunî ve kemânî idi; devrin başlıca müzisiyenlerini haftada bir gün evinde toplardı. Bu muhitde yetişen Subhi Ezgi, onbir yaşında 1880 de Mızıkai Hümâyun kolağası Tahsin Beyden keman öğrenmeye başladı. Bir yıl içinde, fasıllara katılacak dereceye geldi. Babasının kanun hocası olan Kaanunî Hacı Ârif Beyden batı notası ve pek çok saz eseri öğrendi. Gene babasının dostlarından Medenî Aziz Efendiye devam ederek onbeş kadar fasıl meşk etti. Hamparsum notasını öğrendi. Sonra musiki bilgini ve ney virtüozu Şeyh Hüseyin Fahreddin Dededen repertuar, ney ve nazariyat dersi almaya başladı. Onyedi yaşına gelince 1886 da Zekâi Dedenin öğrencisi oldu. Klâsik musikimizin bu son büyük bestekârından otuzbeş fasıl geçdi. Zekâi Dedenin tavsiyesi ile Kozyatağı Rüfâî Tekkesi şeyhi tanbûrî ve neyzen Halim Efendiden önce sîne kemânı (eski Türk kemanı), sonra üç buçuk yıl tanbur dersi aldı. Aynı zâtden doksan kadar da saz eseri geçdi. Halim Efendinin tanbur hocası kuyumcu Oskiyan, onun hocası da Üçüncü Sultan Selime tanbur öğreten Tanbûrî İsak olduğu için Subhi Ezgi, Cemil Beyden sonra ortadan kalkan geleneksel tanbur çalma tavrını, aslî kaynağından elde etmiş oldu. Bu tavrı sonradan Mes'ud Cemile öğretmişdir. Bugün terk edilmiş olan klâsik tanbur icrâsının en mühim hususiyeti birkaç perdeyi tek mızrab darbesi ile bağlı olarak çalmakdır.

Dr. M. Subhi Ezgi
(Resim: Sabiha Bozcalı)

Subhi Ezgi 1892 de 23 yaşında Mektebi Tıbbiyei Askeriyei Şâhâneyi bitirdi. Doktor yüzbaşı rütbesi ile Bingazideki 58. Alayın I. tabur tabibliğine tâyin edildi. Bingaziden İstanbula izinli geldiği zamanlar dışında, 21 yıl kaldı. İtalyan savaşına katıldı. Libyanın İtalyanlar tarafından işgali üzerine 1913 te İstanbula döndü. Birinci Cihan Savaşında albay rütbesiyle Beykoz Selviburnu hastanesi başhekimi oldu. Millî Mücadeleye iştirak etti. Ankara Merkez hastanesi başhekimliğini yaptı. Arelin tavsıyesiyle o sırada bir yıl önce İstanbuldan İzmire gelen Arelle beraber bulunabilmek için İzmir Kızılay doktorluğuna atandı. 1923 te 54 yaşında isteği üzerine emekliye ayrıldı.

Bundan sonra Subhi Ezgi kendisini tamamiyle, ismini ölümsüz kılacak alana, müzikolojiye verdi. Önce Rauf Yektâ Beyle, onun ölümü üzerine Ahmed İrsoyla, onun ölümüyle de tek başına, İstanbul Belediye Konservatuarı Tasnif Hey'etinde çalıştı ve yüzlerce klasik eserin notasını yayınladı. Bu arada «Amelî ve Nazarî Türk Musikisi» adlı büyük eserinin makamlara ait ilk cildi 1934 te, usullere ait ikinci cildi de 2 yıl sonra çıktı. Sonra diğer 3 cilt basıldı.

500 yıldan beri Türk Musikisinde ilmî mahiyette bilgi veren bir eser yazılmamıştı. 500 yıl önce yazılanlar da ancak zamanlarına göre ileri olup, günümüze göre yetersiz kalıyordu. Türk Musikisi bilgisine ilk eğilenler, 3 Mevlevî şeyhinin teşvikıyle, Rauf Yektâ, Subhi Ezgi ve Sâdeddin Arel oldu. Bu 3 bilgin, 1913 ten 1920 ye kadar 7 yıl birlikte çalıştılar. Subhi Ezgi'nin Ankara'ya ve Sâdeddin Arelin İzmire gitmesi üzerine ayrıldılar. Az sonra Ezgi ile Arel yeniden birleştiler ve çalışmalarına, Arelin 1955 teki ölümüne kadar devam ettiler. 1903 te tanışan Arelle Ezgiye, fizik bilgini Ord. Prof. Sâlih Murad Uzdilek de yardım etti. Bu suretle Arel-Ezgi-Uzdilek sistemi kuruldu ve Türk Musikisi, ilmî bir mahiyet kazandı.

Türk Musikisi bilgisinde ilk ilmî eserleri yayınlamak şerefi Rauf Yektâ Bey'e nasîb oldu. Sonra Ezgi'nin eserleri çıkmaya başladı. Ezgi, 5 büyük çiltlik ölümsüz eserinde, her ciltte yaptığı hatâları sonraki ciltlerde düzeltmek suretiyle ilerledi. Nihayet Arel, bu konudaki kusursuz eserlerini yayınlıyarak, Türk Musikisi bilgisini mükemmel şekilde ortaya koydu.

Subhi Ezgi'nin eseri, onda dokuzu yazma halinde olan Arapça, Farsça ve Türkçe kaynaklara dayanır. Bu iş için, binlerce musiki parçası, yüzlerce defa okunup çalınmış, incelenmiş, tahlil edilmiş, eldeki bütün nüshalar biribiriyle karşılaştırılmış, en doğru şekil bulunup tesbit edilmiştir. Bu suretle klasik Türk Musikisi eserlerine ilk defa olarak édition critique» usûlü uygulanmıştır. «Metin tamiri» metoduyla eserlerin eksik veya usulsüz parçaları yeniden bulunmuştur. Bu şekilde kaybolmak üzere olan birçok eser notaya alınmıştır. Bunların başında, Subhi Ezginin 30 yıllık bir çalışmadan sonra yayınladığı Osman Dede'nin Mîrâciyesi gelir ki, Türk Musikisinin bugün elimizde bulunan en büyük eseridir. Itrînin Na'ti de 10 yıl çalışılarak aslî şekline en yakın tarzda yayınlanmıştır. Bu suretle yüzlerce klasik, dejenere hallerinden eski şekillerine kavuşturulmuştur. Ezgi, geleneksel besteli Mevlid üzerinde de çalışmış, fakat çalışmalarını tamamlayamamıştır.

Büyük müzikolog, bir geleneksel tanbur metodu ile yarım kalan bir solfej kitabı yazmıştır. Tanbûrî Mustafa Çavuş'un 36 şarkısını, 35 ine aranağmeleri de yaparak yayınlamıştır. «Durak» ismiyle zamanımıza kadar gelen eserlerin tamamı olan 39 parçayı, en doğru kaynaklardan alıp usullerini keşfederek bastırmıştır; bu eserine, 15 Naat ve diğer dinî parçayı eklemiştir. Bu suretle Ezginin unutulmaktan kurtardığı bestelerin sayısı yüzleri bulur. Klasik Türk Musikisinde kâbına erişilemez bilgi ve zevkı ile en doğru ve güzel nüshaları ilmî usulle yayınlaması, çok büyük bir hizmet teşkil etmiştir.

Tanbûrî Ali Efendi ile Ârif ve Şevkı Beylerin birçok eserini bu şekilde yazmıya başlamış, fakat bu üç büyük bestekârın külliyatını bitirememiştir. Usul geçkileri ve İstanbul ninnileri hakkındaki etüdü, yayınlanmıştır.

Biraz ney, orta derecede keman ve sînekemanı çalan Ezgi, iyi bir tanbûrî idi. Fakat emsalsiz olan icra tarafı, okuyuculuğunda idi. Sesi güzel olmamakla beraber tavır ve üslûbu, nağmeleri bağlaması ve nüanslaması, zevkıne doyulamıyacak derecede güzeldi. Birçok mü-

zisyen, bu derece güzel bir okuyuşa kimsede tesadüf etmediklerini söyleyip yazmıştır.

Ezgi, 700 den fazla eser bestelemişse de, bunların ancak 165 tanesini neşre lâyık görmüştür. Önce Arel Kütüphanesinde bulunan, Arelin ölümü üzerine şimdi küçük oğlunda bulunan bu eserler, 2 Durak, 13 Peşrev, 43 Saz Semâîsi, 10 Oyun Havası, 1 Taksim, 13 Beste, 4 ağır ve 9 Yürük Semâî, 3 Marş ve 67 Şarkıdan ibarettir. Klasik tarzdaki saz ve söz eserlerinden çoğu güzel, birkaçı pek güzeldir. Güftelerini Hekimbaşı Abdülâziz Efendi, Mustafa Çavuş, Ahmed Refik Altınay, Halil Nihad Boztepe, Tevfik Fikret gibi şairlerden almıştır. Bu arada 1916 da Musâhib-zâdenin «Lâle Devri» opereti için Nedîmin 28 şiirini bestelemiştir.

Dr. Subhi Ezgi, 12 nisan 1962 de 93 yaşında öldü. Cenazesi Şişli Camiinden alınarak Zincirlikuyuya, yarım yüzyıllık arkadaşı Sâdeddin Arelin yakınlarına gömüldü. Mavi gözlü, ufak tefek, son derece zeki, gençliğinde fevkalaâde titiz, sonradan tamamen kalender, sakallı, meşrep ve mizacı kimseye benzemeyen bir adamdı. Pek çok talebe yetiştirmiştir.

T. Yılmaz ÖZTUNA

EZGİ (Muhlis Sabahaddin) — 1889 yılında Adanada dünyaya gelmişdir. Babası Sultan Azizin başmâbeyincisi Hurşid Beydir. Hurşid Bey, zamanının üstad musiki icrâkârlarından olup; keman, ud, lavta, nısfiye, ve on iki telli denilen bir nevi sazı gayet mükemmel çalarmış.

Hurşid Bey Sultan Aziz tahtdan indirildikden sonra İstanbuldan Mardine, oradan Adanaya ve en son Dramaya sürgün edilmişdir. Sürgün hayatının acılıklarını ancak musiki ile gidermeye çalışarak, haftada bir kaç gece evinde musiki toplantısı yaparmış. Babasının musiki muhitinde yetişen Muhlis Sabahaddin Bey, küçük yaşda üstün kabiliyetini göstererek etrâfında bulunanların takdirini kazanmışdır.

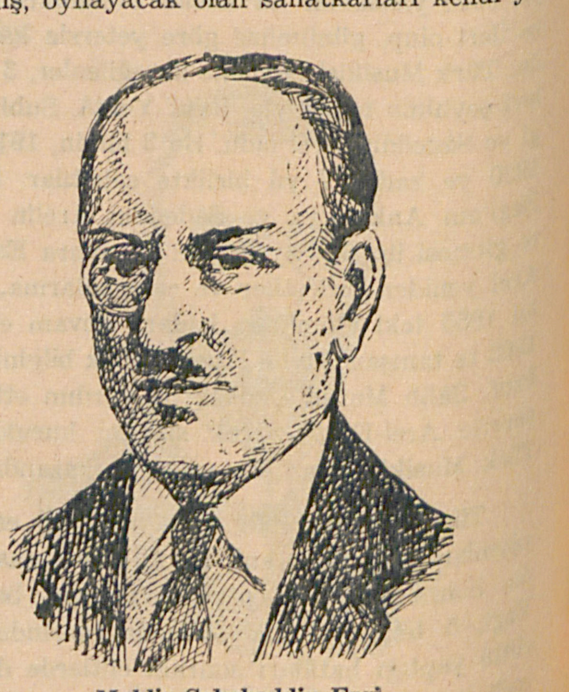
Babasının vefâtı üzerine, âilesinin İstanbula gelmeyip, Selânikde ikaamet etmesi, Sultan Hamid tarafından irâde edildiği için, onbeş yaşına kadar Selânikte kalmaya ve ilk tahsilini orada yapmaya mecbur olmuşdur. Nihâyet 1904 de âilesi ile birlikde İstanbula gelen Muhlis Sabahaddin Bey, Galatasaray Sultânîsine girmiş ve tahsilini devrinin bu en üstün okulunda yapmışdır. Sultanîde batı musikisi ile de meşgul olarak bir İtalyan öğretmenden piyano dersi almışdır. 1908 de meşrûtiyetin ilânında gazetecilik ve politika hayatına atılmış, İttihad ve Terakki Fırkasının muhâlifleri arasına katılmış ve Avrupaya kaçmaya mecbur olmuşdur. Bir müddet Avrupada kalmış siyâsetle meşgul olmamak şartı ile ve İstanbul civarında bir köyde oturmak kaydi ile af edilmiş, İstanbula gelerek bütün meşgalesini musikiye bağlamışdır ve pek çok eser vermişdir.

Aksini söyleyenler çok olduğu halde alaturka musikinin armonize edilmesi üzerinde çalışmış ve başarılı eserler meydana getirmişdir. Bunlardan «Aşk Mektebi» isimli opereti sahneye konmuşdur.

Orkestralar tarafından çalınabilecek; Mehtâbiye, Küşâdiye, Hasret, Mehmed Onbaşı gibi eserler besteliyerek bu sâhadaki kudretini isbat etmişdir.

Şarkı ve türküleri de çokdur; fakat bilhassa operet bestekârlığı ile tanınmışdır. Ne kadar hazindir ki musiki âleminde bir mekteb kurmuş olan üstâdın hayatı mâlî sıkıntılar içinde geçmiş ve geçim yolunda didinerek yıpranmışdır.

Bestelediği operetlerin çoğunu da kendisi yazmış, oynayacak olan sanatkârları kendi ye-

Muhlis Sabahaddin Ezgi
(Resim: Sabiha Bozcalı)

tişdirmiş, kurduğu temsil hey'etleri ve kendisinin idâre ettiği orkestralarla Türkiyenin her tarafını dolaşarak temsiller vermek sureti ile halka hizmet etmişdir.

Eserlerinin pek çoğu Bayan Fikriye tarafından Sâhibinin Sesi plâklarına okunmuşdur. Kıymetli bestekâr Neveser Kökdeş Hanımın ağabeyidir.

10 Şubat 1947 de Heybeliada Sanatoryomunda vefat etti, Mecidiyeköyü Asrî Mezarlığına defnedildi.

Operetleri: Çâresiz, Zühre, Ayşe, Gül Fatma, Asâletmeab, Mûteber Paşa, Aşk Mektebi, Kerem ve Aslı, Yerden Göğe.

Müzikal Piyesleri: Büyük Ateş, Aşk Ölmez, Zühre, Şatırzâde, Zehrâ, Mon Bey, Hatırım için, Anam Kayseri, Perde Arkası, Kadınların Beğendiği, Muhâsebeci Mûtedil Efendi.

Revüleri: Hilâli Ahmer Çiçeği, Çingene Aşkı.

Monokl kullanırdı, alâmeti fârikası gibiydi. Gayet yüksek sesle ve bir tulûat sahnesindeymiş gibi konuşurdu; muhakkak ki bir meclis adamı idi, fakat arkadaşlığı zordu.

Mustafa RONA

EZİNE (Mehmed Celâleddin) — Ünlü muharrir ve edib, 1901 de İstanbulda doğdu; İstanbul Dârülfünunu Hukuk Fakültesi profesörlerinden ve Temyiz Mahkemesi âzâsından Mehmed Memduh Beyin oğlu ve annesi tarafından da vâliliklerde bulunmuş Şâir Nâzım Paşanın torunudur (B.: Nâzım Paşa). İlk tahsilini Galatasarayı Sultânîsinin ibtidâî kısmında görmüş ve henüz onüç yaşında iken âilesi tarafından Almanyaya tahsile gönderilmiş, Orta ve lise tahsilini orada Zehlendorf, Erfurt ve Lichterfelde liselerinde yapmışdır. Yüksek tahsilini de evvelâ yine Almanyada Heidelberg ve Leipzig Üniversitelerinin felsefe fakültelerinde yapmış, sonra Fransaya giderek Paris Siyasî İlimler Yüksek Okulunun İktisad Şûbesinden mezun olmuşdur.

M. Celâleddin Ezine
(Resim: Yaşar Ekinci)

Muharrir olarak ilk yazılarını Türkçeden önce Almanca yazan Celâleddin Ezinenin o ilk yazıları «Berliner Börsenzeitnug» gazetesinde çıkmışdır. Yine Almanca yazdığı «De Weg» isimli ilk piyesi de kısa bir müddet Darmstadtda Stadttheater'de oynanmışdır; kendisinin ifadesi ile «aslında bu piyes hareket ve aksiyon dramatik bakımlarından ziyâde okunmak için yazılmış bir fikir eseri» idi.

Celâleddin Ezine bir çocuk olarak gittiği Avrupadan 1927 de yirmi altı yaşında olgun bir genç adam olarak döndü; tabiatı ile zayıf kalmış anadilini kuvvetlendirmek için babasının yakın dostu olan edib ve şâir Midhat Cemal Kuntaydan Türkçe dersleri aldı.

Avrupadan dönüşünde, 1927 - 1935 arası İstinye Dokları, Emtia Sigortası, Ergani Mâdeni gibi o zamanın ecnebî şirketlerinde idâre meclisi âzâlığı, murâkıblık yapdı, İskonto ve Ticâret Bankasının müdürlüğünde bulundu. Fakat yaratılış ve düşüncelerine tamamen aykırı olduğu içindir ki basın âlemi hayatı ve faaliyeti, fikir hareketleri mücâdelesi ona bir mâlî müessesenin müdürlük odası hesablarından çok daha câzib oldu.

İbrahim Alâeddin Gövsa «Türk Meşhurları» isimli eserinde onun için şunları yazıyor: «Celâleddin Ezine edebî neviilerin çoğunu denemişdir. Piyes, roman ve seyahat kitabları, muhtelif gazete ve mecmualarda ilmî ve sosyal makaaleler ve günlük fıkralar yazdı. Kitab hâlinde neşredilen ilk eseri «Yâkub ve Ötekiler» isimli diyaloğlu romandır ki birçok tenkidlere sebeb olmuşdu».

Türk Edebiyat tarihcisi ve şöhretli ede-

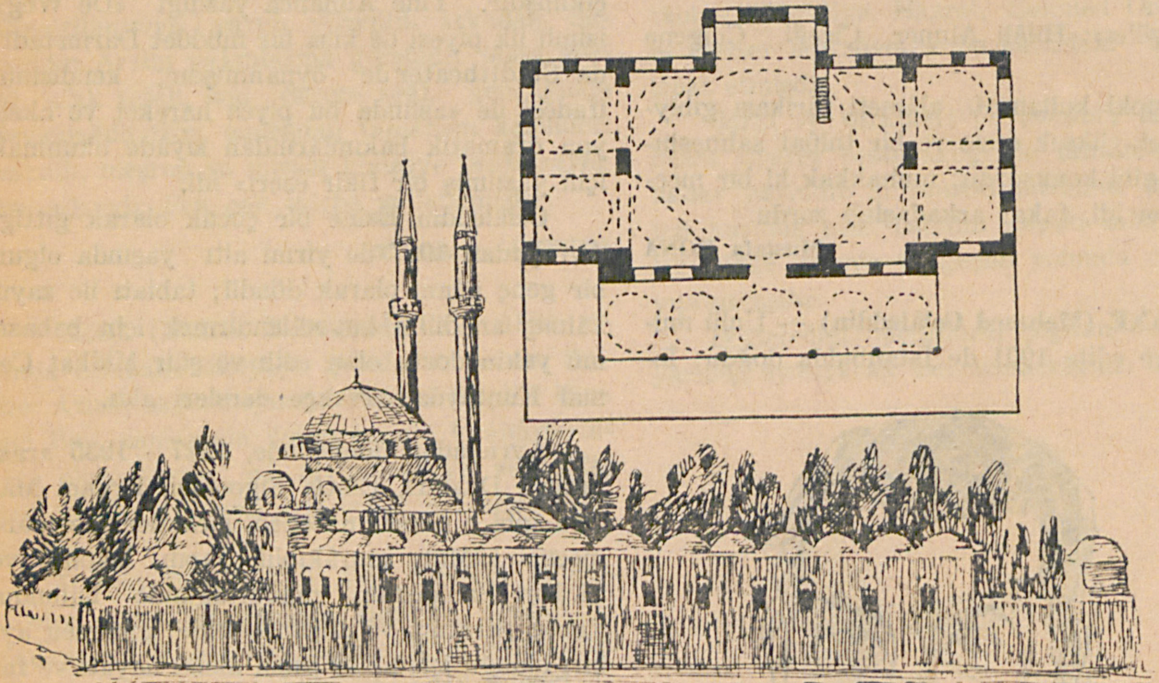
biyat muallimlerinden İsmail Habib Sevük 1940 da neşretdiği «Avrupa Edebiyatı ve Biz» isimli eserinin mukaddimesinde Celâleddin Ezine hakkında şunları yazıyor:

«İşte dostum Celâleddin Ezine; çocukluğundan başlayarak bütün gençliğini, uzun yıllar Almanya ile Fransada ve o iki milletin mekteplerinde geçirdi. Almanca ve Fransızcayı ciğere hava alır gibi öğrenmişti. Kendi vatanının dışında iki ecnebi dile o çapta tasarruf ederken, tabiî kendi ana dili için zaman ve imkân bulamıyordu. Dolgun bir garb kültürü ile vatanına dönen genç, kendini önce Türkçenin fethine verdi. Sessiz ve uzun bir çalışmadan sonra, son yıllardaki eserleri ve yazılarıyla isbat etti ki, güzel Türkçe onun kalemine râm olmuşdur. Bizi mühimsememek gafletinde olanlara karşı «Yâkub ve Ötekiler» müellifini bir misâl olarak veriyorum.»

Cumhuriyet gazetesi nâmına Amerika Birleşik Devletlerine giderek «Amerika Mektubları» isimli eserini ve Tasviri Efkâr Gazeteleri adına büyük bir Avrupa seyahatı yaparak «Harb İçinde Avrupa» isimli eserini yazdı.

Celâleddin Ezine Romanya Akademisi Steaua Romaneei nişanının komodorluk rütbesini vermişdir. Türkçe yazılarının çoğu da Almanca, fransızca, ingilizce, romence, macarca, bulgarca, ispanyolca, ermenice ve rumcaya terceme edilmişdir. 8.1.1972 de öldü, Bayezit Camiinden alınarak Edirnekapı Şehitliğine gömüldü -

EZMEK — Hâneberduş pırpırılar argosunda: «Para harcamak; günlük zarurî ihtiyacın dışında para harcamak; misal: «Bakın a sen o şorulunun âddembabalığına, her gece yüz kâğıd ezer o!.».

Üsküdarda Eski Vâlide Camii

(Resim: Y. Ekinci; Plân: Ö. Tel)

Ereğlili Ömer Fâik Beyin «Âmentü» levhası

F

FABRİKA — BAĞLARBAŞI YOLU — Bakırköyde Osmaniye Mahallesi yollarından; Bağlarbaşı — İncirli Yolu ile Veliefendi Koşu Yolu arasında uzanır, Terakki Sokağı ile dört yol ağzı yaparak kesişir, Osmaniye Taşocağı Yolu, Köyaltı Sokağı, Fabrika Caddesi ve isimsiz bir yol ile kavuşakları vardır; uzun bir yoldur (1934 Belediye Şehir Rehberi, pafta 12). Bağlarbaşı — İncirli Yolu tarafından gelindiğine göre bir araba rahat geçecek genişlikde taşlı toprak yoldur. Üzerinde bir kaç küçük ev ile yeni yapılmakta olan apartımanlar görülür, ve arsalar sıralanır, sağa sola kavisler çizer, çukurda bağçeler, gecekondular görülür, sağ tarafda eski Bakırköy Çimento Fabrikası vardır. Derby Lâstik Fabrikası, Ar-İş İplik Fabrikası, Aksu İplik-Dokuma Fabrikası bu yol üzerindedir. Eski çimento fabrikasının yerinde de bir plâstik imalâthanesi ile bir küspe imalâthanesi vardır (ekim 1968).

Hakkı GÖKTÜRK

FABRİKA CADDESİ — Bakırköyün Osmaniye Mahallesi yollarından; Fabrika - Bağlarbaşı Yolundan başlayarak şimâle doğru giden uzun bir yoldur, bir kırımsı terde sona erer, bitim noktasından ilerde Londra Asfaltı görünür. Güney başından, Fabrika - Bağlarbaşı Yolu kavuşağından gelindiğine göre sağ kolda Umrâniye Sokağı, Adâlet Sokağı, isimsiz bir yol ve Osmaniye Kireç Sokağı ile, sol kolda da Köyaltı Sokağı, Fabrika Çıkmazı ve Osmaniye - İncirli Yolu ile kavuşakları vardır (1934 Belediye Şehir Rehberi, pafta 12). İki araba geçecek genişlikde, kabataş döşelidir; sağ başında Derby Lâstik Fabrikasının avlu duvarı görülür. Umraniye Sokağı kavuşağından sonra asfalt yol olur, ikişer üçer katlı beton evler arasından geçer; Osmaniye - İncirli Yolu kavuşağından sonra kabataş döşeli bozuk bir yol olur, yokuşlaşır, gecekondular arasından geçerek toprak bir yola dayanır. Bütün yol boyunca 2 bakkal dükkânı, 1 kahvehâne ve bir briket imalâthânesi vardır. Köyaltı Sokağı ile olan kavuşağında da Lâstik - İş Sendikasının Bakırköy Eğitim Lokali vardır (ekim 1968).

Hakkı GÖKTÜRK

FABRİKA KALIBI FES — Halk ağzı deyim; dükkândan alınıp kalıba vurdurulma-

dan başa konulup giyilen fes (B.: Fes); umumiyetle amele, ırgad, uşak takımından kimseler feslerini böyle giyerlerdi; geçen asrın sonlarında yaşamış kalender şâirlerden Nebil Kaptanın başı fabrika kalıbı fesli genc bir uşağın tasviri şânında yazdığı manzûmedir:

Alnında kâkülünden ayakda topuğuna
Hele bak Tosunumun süsüne yapuğuna
Nahveti şebab ile levendâne salınıp
Geçerken bakılmaz mı Rumeli kopuğuna.

Fabrika kalıbıdır şâhımın başında fes
Sırma telli kâkülün bir cünbüşü var ki pes
Doğrusu onun kadar mavi londirin çuha
Cebken ile poturu yakışdıramaz herkes

Kaddi şimşâdı ile eşbehim altun başak
İnce nârin beline pek yaraşmış al kuşak
Çakır elâ gözlerin mestânedir işmarı
Paşa efendisinin başı tâcıdır uşak

Bibl.: Âşık Râzi evrâkı metrûkesi, Nebil Kaptan Defteri.

FABRİKALAR ÇIKMAZI — Bakırköyün Osmaniye Mahallesinde Fabrika Caddesindedir. (1934 Belediye Şehir Rehberi, pafta 12). Bir araba geçecek genişlikde, mıcır taşlı toprak yoldur, birer ikişer katlı evler ve gecekondular arasından geçer (ekim 1968).

Hakkı GÖKTÜRK

FABRİKA YANI SOKAĞI — Yukarı Boğazın Anadolu yakasında İncirköyünün gerisindeki vâdi içinde tuğla fabrikası yanında bir sokakdır (1934 Belediye Şehir Rehberi, pafta 24/Paşabağçe); sel yatağı hâlinde bakımsız bir sokakdır, sekenesi gece kondularda oturan ve tuğla fabrikası ile Paşabağçesi Şişe ve Cam Fabrikasında çalışan işçilerdir, çoğu da Karadeniz yalısı halkındandır. Bir bakkal dükkânı, bir marangoz atölyesi, bir de çeşme vardır (1969).

FAÇA — İstanbul ağzında argo kelime; «1. İskambil kâğıdı destesinin en altındaki kâğıd; 2. Yüz, çehre, surat: Şu hırbonun façasına bak da saatini ayar et; 3. Elbise: Façayı düzmüşsün, keyfin gıcır» (F. Devellioğlu, Türk Argosu).

Façasını Almak — «Mahcub etmek, bozum etmek, forsunu kırmak, fiyakasını bozmak: Alırım façanı aşağıya!..» (F. Devellioğlu, Türk Argosu).

FÂDIL — (B.: Fâzıl)

FÂHİŞE, FÂHİŞELER— «Ahlâk, edeb, nâmusa aykırı, şer'an dünyâda cezâya ve âhiretde azâba müstahak zinâ fiilini irtikâb eden kadın; zâniye, kahbe kadın, kötü kadın, ruspi (orospu)» (Türk Lûgatı).

Nereye gitse rezîlü rüsvâ
Her gören fâhişe der bî pervâ
(Abdülhak Hâmid)

Kadimden beri büyük şehir İstanbulda, tabaka tabaka her sınıf halk arasında, dünyanın her çağında ve her yerde ve her büyük şehirde olduğu gibi fuhuş yaygın ola gelmiş (B.: Fuhuş) ve isimleri bu büyük beldenin tarih kütüğüne geçen şöhretli fâhişeler yaşamışdır.

Bu kadınların bir kısmı fuhşu, sâdece nefis zevki ve hırsı için irtikâb eden kibar yâhut zengin fâhişeler olmuşdur (B.: Dürdâne Hanım, Şamlı, cild 9, sayfa 4828; Mısırlı Hanım); bir kısmı da fuhuş yoluna zarûretler karşısında sürüklenmiş atılmış, vücudlarını bir bedel karşılığı satan, kiralayan bedbaht kızlar, kadınlar olmuşdur ve bu bedbaht kadınların kimi vücudunu satacağı erkeği sokakda bizzat kendisi aramış bulmuş ve fuhşu irtikâb edecekleri bir yere götürmüş, götürülmüş; kimi de zâbıta nezâretinde işletilir bir fuhuş evine, umumhâneye, geneleve girerek çalışmış, oranın «Sermâye» lerinden biri olmuşdur.

Tanzimât, Uyanık İstibdad devrine gelinceye kadar geçim yolunda fuhuş gizli, yasak olarak icrâ edilmişdir. Erkeklere vücudunu satarak geçinme zorunda kalmış fâhişelere XVIII. Yüzyılın ilk yarısına kadar, hepsi bekâr olan yeniçerileri tatmin etmek için izin verilmiş, yeniçeri ocağının nezâreti altında ve Ayvansaray Kapusu etrafındaki bir kaç evde toplanmış fâhişelere de «Yeniçeri Avreti» denilmişdi.

Tahmin ile kaydediyoruz, İstanbulda ilk umumhâneler Tanzimat Devrinde resmiyet

kaydına girmeden açılmış olacakdır. Ancak Meşrutiyet'in ilânından sonradır ki zâbıta nezâreti altında ilk umumhâneler Beyoğlunda Galatasaray semtinde Yeniçarşı denilen yerde ve Galatada Kuledibi ile Hendek denilen yerlerde açılmış, bir müddet sonra da Yeniçarşı Uumumhâneleri yine Beyoğlunda Abanoz Sokağına nakledilmişdir (B.: Abanoz Sokağı, cild 1, sayfa 6; Yeniçarşı; Kuledibi; Hendek); bu umumhânelerin ilk sermâyeleri de rum, ermeni, yahudi kadınları olmuşdur.

Fuhşun amansız yasak devrinde yaşamış XVII. Yüzyılın büyük yazarı Evliyâ Çelebi fâhişe karşılığı «Zen Kahbe» tâbirini kullanıyor ve meşhur seyahatnâmesinin İstanbul'dan bahseden birinci cildinde o kadınları temin eden muhabbet dellâlları için İstanbul esnafı arasında kısaca: «Esnafı Zen kahbegân; Nefer 212, hâşâ ki pirleri ola..» diyor.

Büyük şehrin nefsi İstanbul tarafında, yine Meşrutiyetin ilânından sonra ve otuz yıl kadar sürmüş İkinci Sultan Abdülhamidin meclissiz istibdad devrinde ancak gizli randevu evleri işletilmiş ve bu evlere de halk ağzında «Koltuk» adı verilmişdir, bu evlere gelen, getirilen, yahut «Abla» adı verilen randevucu kadın tarafından beslenen gizli müslüman fâhişeler de fuhuş yolunda ibtizâle düşmemiş genc kadınlar ve ekseriyâ da kapatmalar (metresler) olmuşdur (B.: Koltuk).

Gerek kendi evinde, gerekse bir koltukda gizlice fuhuş icrâ eden kadınlar, o yolda muhitinde en küçük bir şübhe uyandırdığı takdirde mahalleli tarafından evleri basılarak büyük rezâletlere hedef olmuşlardır (B.: Baskın, cild 4, sayfa 2141).

Meşrutiyetden önceki devirlerde resmî vesikalarda Fâhişe karşılığı «Yaramazlık eden avret» tâbiri kullanılmışdır. Aşağıdaki satırları Galata Kadısına hitâben yazılmış hicrî 2 rebîülâhir 973 (ekim 1565) tarihli bir fermandan alıyoruz:

«... Arab Fati ve Kirteli Nefîse ve Nârin ve Atlıases demekle mâruf Kamer ve Balatlı Aynî nam avretler yaramazlık ile meşhurlardır; (mahallelisinin şikâyeti üzerine) evleri cebren satılıp kendileri İstanbul şehrinden sürüleceklerdir..» (B.: Fati, Arab; Nefîse, Kirteli; Nârin; Aynî, Balatlı, cild 3, sayfa 1618).

Bugünkü dilimize çevrilmiş aşağıdaki ferman sûretleri de fâhişeler üzerinedir:

«İstanbul kadısına hüküm ki,

«İstanbul mahallelerinde oturan fâhişeler teftiş olunup mahalle imamlarına şiddetle tenbih edesin, mahallelerinde fâhişe avret oldukda derhal haber vereceklerdir; fâhişeleri himâye eder, ele vermezlerse ve sonra fâhişeler yakalanırsa fâhişelere yapılacak hakaaret ve siyâset evvelâ onları himâye edenlere yapılacakdır..» (4 Safer 975 — ağustos 1567).

«İstanbul Kadısına hüküm ki,

«Teftişe tutulup hapsolunan fâhişeleri bâzı kimseler nikâhla almak (dolayısı ile hapisden kurtarmak) isterlermiş. Fâhişeleri nikâhla almak isteyenlere tenbih edesin ki nikâh ettikten sonra İstanbulda durmayıp kadını alıp başka yerlere gideceklerdir, İstanbulda kalırlarsa hem kadın, hem erkek hapse atılacaklardır..» (5 receb 975 — ocak 1568).

O devirlerde bekâr uşaklarının çamaşırlarını yıkayan kadınların dükkânları ile Eyyubda kaymakcı dükkânlarının da bâzı fâhişe avretlerle nâmahremlerin gizlice buluşdukları yerler olarak tesbit edilmiş, ona karşı da yasaklarla tedbirler alınmışdır (B.: Çamaşırcı, cild 7, sayfa 3696; Eyyubda Kaymakcı Dükkânları, cild 10, sayfa 5459).

Meşrutiyetden sonra, bir koltukda veya bir umumhânede bulunmuş bir fâhişeye âşık olan bir erkeğin, o kadını himâyesi altına alarak ibtizalden kurtarıp bir ev tutarak bakmasına mâni olunmamış, ve böyle tek erkeğe bağlanmış tevbekâr kadınlara da «kapatma» denilmişdir (B.: Kapatma).

Bir kadının fuhuş yoluna sapması türlü sebeblerin sonucu olmuşdur; ve İstanbul bu yolda pek çok vak'alara sahne olmuşdur. Bu vak'aların bâzıları da o âlemlerde dolaşmış rind meşreb şâirler tarafından manzumeler, destanlarla kalem diline verilmişdir. Millî Kütüphânemize İstanbulun büyük evlâdı Ahmed Râsim Bey tarafından «Fuhşi Atik» isminde bir de ölmez eser konmuşdur (B.: Fuhuş; Fuhşi Atik).

FÂHİŞELERİN ASILMASI VAK'ASI — Üçüncü Sultan Selim zamanında ağır can vebâli bu pâdişahın boynunda kalmış bir vak'adır; şöyle ki: Hicrî 1205 yılında (milâdî 1790-1791) Rusya ile harb hâlinde idik ve cebheden

dâimâ kötü haberler geliyordu; Sultan Selim kendisini derin bir teessüre kaptırmış, müverrih Cevdet Paşanın ifâdesi ile «Allaha duâdan başka zaferi temin edecek yol kalmamışdı». O sıralarda Tırhaladan bâzı işleri için Şeyh Hacı Mustafa Efendi adında bir zat İstanbula gelmiş ve rüyasında Hazreti Peygamberi görmüşdü, Peygamber bu şeyh efendiye: «Yarın git Şeyhülislâma emrimi tebliğ et.. harâmı ve fuhşu ortadan kaldırsın» demiş, Hacı Mustafa Efendi de ertesi gün Şeyhülislâm Hamidizâde Efendiye gidip rüyâsını anlatmış, Şeyhülislâm da pâdişaha arzetmişdi. Zâten derin yeis içinde bulunan Sultan Selim: «Doğru!.. İstanbul süfehâ ile doldu!..» diyerek şiddetli bir içki yasağı çıkarttı, surların dışında hıristiyanlar için bir kaç meygede müstesnâ şehir içindeki bütün meyhâneler kapatıldı; yine pâdişahın emri ile, mahalle imamlarının «uygunsuz fâhişedir» diye bildirdikleri on onbeş kadar bedbaht kadın şehrin kalabalık yerlerinde asılarak îdam edildiler.

Bibl.: Cevdet Paşa, Tarih V.

FAHREDDİN ACEMÎ EFENDİ — Onbeşinci asır ulemâsından, Osmanlı şeyhülislâmlarının ikincisi, Molla Mehmed Şemseddin Fenârî'nin ölümünden sonra Fâtih Sultan Mehmed devrinde otuz yıl kadar şeyhülislâmlık makamında bulundu, aslı İranlıdır; İranda Seyyid Şerif Cürcânî'den okumuş, genç yaşda Türkiyeye gelmiş, Şemseddin Fenârî'nin oğlu Mehmed Şah Efendinin hizmetine girmiş ve onun himâyesi ile ulemâ arasında sür'atle yükselmiş idi. Amansız korkunç taassubu ile meşhurdur, aşağıdaki satırları İlmiye Salnâmesinden alıyoruz:

«O asırda Hurûfîye tâifesinden Fadlı Tebrizî'nin felsefesi pek ziyâde revacda idi, Fâtih Sultan Mehmed de bu tâifeye meyletmiş, hattâ hurûfî tâifesinden bâzılarını Sarâyi Hümâyuna almışdı. Veziriâzam Mahmud Paşa hazreti Fâtihin bu temâyülünden memnun değildi, hurûfîleri pâdişahın gözünden düşürmek istiyordu ve Fâtih Sultan Mehmede bir şey söylemeye cesâret edemiyor idi. Meseleyi Fahreddin Acemî Efendiye açdı. Müftü, vezirin naklettiği sözleri onların ağzından işitmek istedi; Mahmud Paşa da bir gün Fadlı Tebrizî taraftarlarını konağına ziyâfete dâvet etti, müftü efendiyi de kimsenin göremiyeceği bir yere sakladı; yemekden sonra Mahmud Paşa misâfirleri ile müsâhabeye başladı; söz Fadlı Tebrizînin fikirlerine ve mesleğine geldi; Fahreddin Acemî saklandığı yerden konuşulanları dinliyordu; ictihadlarına aykırı fikirleri işidince kendini tutamadı, bulunduğu yerden fırladı, muârızı kaçmaya mecbur oldu. Fahreddin Acemî bununla kanaat etmedi; (Edirneye gitti) ve muârızını Edirneye getirterek Üç Şerefeli Camide halk önünde fikirlerini birer birer cerhetti ve neticede onu (dinsizlikle suçlayarak) diri diri yakılarak îdâmına fetvâ verdi».

İ. A. Gövsa da «Türk Meşhurları» isimli eserinde: «Fâtihin sarayına giren birkaç hurûfînin yakılarak öldürülmesine fetvâ vermiş, hattâ onları yakan ateşi, sakalı tutuşuncaya kadar üflemekde devam ettiği rivâyet olunur» diyor. Bu mutaassıb molla 1460 da Edirnede öldü. İstanbulda adını taşıyan bir sokak vardır.

FAHREDDİN ACEMÎ SOKAĞI — Galatanın Hacı Mimi Mahallesi sokaklarından, Karabaşdere Sokağında bir çıkmaz sokakdır (1934 Belediye Şehir Rehberi, pafta 15/135); iki araba geçecek genişlikde ve kabataş döşelidir. Üzerinde üçer dörder katlı birkaç kâgir ev, bir şarab imalâthanesi vardır (Nisan 1968).

Hakkı GÖKTÜRK

FAHEDDİN ALTAY (Orgeneral Ahmed) — İstiklâl Harbinde Atatürkün silâh arkadaşlarından ve Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti Ordusunun Süvari Kolordusu Kumandanı; 1880 de İzmirde doğdu, İzmirli Miralay İsmail Bey ile yine İzmirli bir kibar kızı olan Hayriye Hanımın oğludur. Tahsilini asker babasının ordu hizmetinde dolaşdığı memleketlerde gördü, İşkodra İlk Okulunda, Erzincan Rüşdiyesinde, Erzincan Askerî İdadisinde okudu (1887-1899). Harbiye Mektebi ve Erkânı Harbiye Mektebini (Harb Akademisini) bitirdi. Balkan Harbine ve Birinci Cihan Harbine girmiş, Çanakkale Muhârebelerinde, Filistin Muhârebelerinde bulunmuşdur. Daha başladığında katıldığı İstiklâl Harbinde yurdumuzu istilâya yeltenmiş düşmana karşı kesin saferi sağlayan Başkumandan Meydan Muhârebesinden sonra düşman silâh-

lı kuvvetlerinin Egede denize döküldüğü amansız tâkibde Türk atlı askerinin başında bulundu.

Zaferi sağlayan Birinci Büyük Millet Meclisinde Mersin Mebusu, Cumhuriyeti ilân eden İkinci Büyük Millet Meclisinde İzmir mebusu olarak bulunmuşdu. Anayasa Kanununda yapılan değişiklikden sonra askerliği politikaya tercih etti; on yıl 2. ordu ve on yıl da 1. ordu kumandanlığı yapdı; muhtelif tarihlerde Türkiyeyi ve Atatürkü ziyâret için vatanımıza gelmiş Afganistan Kıralı Amânullah Hana, İran Şâhı Riza Pehlevî'ye ve İngiltere Kıralı Sekizinci Edward'a mihmandarlık yapdı; İstanbulda vefat eden Atatürkün nâşi Ankaraya götürülürken yapılan muhteşem askerî merâsimi o idâre etti, hattâ tabur Gülhâne Parkı İskelesinden gemiye nakledilirken müheykel yapılı üç Mehmedciğin yanında, aynı vücud yapısına sâhib bir orgeneral olarak tabutu tutanlardan biri oldu. Emekliye ayrıldıkdan sonra siyasî hayata atılmadı, herkesden hürmet gören bir büyük kumandan olarak münzeviyâne yaşadı, yalnız, eski arkadaşlarının ısrarı üzerine Sekizinci Büyük Millet Meclisine Burdur mebusu olarak girdi. Bu satırların yazıldığı sırada (1969) yaşı doksana yaklaşmış, pek sevdiği briç oyunlarına devam edecek derecede sıhhatli, Emirgândaki evinde oturuyordu.

General Fahreddin Altay
(Resim: S. Bozcalı)

Kırmızı-Yeşil Kordelâlı İstiklâl Madalyası taşıyanlardandır. Askerlikde mesleği icâbı binicilik sporuna yakın ilgisini kaybetmemişdir; kendisi de pehlivan yapılı olduğu için yağlı Türk güreşini pek sever; Millî Kütübhânemize kalemi ile «İstiklâl Harbinde Süvari Kolordusu Harekâtı», «Birinci Cihan Harbinde 3. Gazze Muhârebesi», «Birinci Cihan Harbinde Kudüs Muhârebesi» ve «İstiklâl Mücâdelesi Hâtıraları» adı ile dört mühim eser vermişdir.

Fransızca ve Almanca bilir; Londra, Paris, Varşova, Moskova, Tahran, Kâbil ve Romaya gitmişdir.

Eski şöhretli vâlilerden Paşabağçesindeki mükellef yalısı pek meşhur Tâhir Paşanın kızı aydın bir Türk kadını olan Mün'ime Hanımefendi ile evlidir; Hayrünnisâ ve Târık adında iki evlâdı olmuşdur; kızı Hayrünnisâ Hanım editör Avni İnsel ile evlidir; oğlu Târık Altay bankacıdır.

FAHREDDİN DEDE EFENDİ (Hüseyin) — Âlim, şâir, musikişinas son büyük mevlevî şeyhlerinden biri; Beşiktaş Mevlevihânesi şeyhi Yenişehirli Hasan Nazif Dede Efendinin oğludur, hicrî 1270 (M. 1853) de Beşiktaşda o mevlevihânede doğdu; 1278 (1861) de babasının ölümü üzerine henüz 8 yaşında iken şeyh oldu. Hacı Raşid Dede Efendi de çocuk şeyhe nâib tâyin edildi. 1863 de Beşiktaş Mevlevihânesi yanındaki Beşiktaş Sahilsarayına ilhak edilerek Mevlevihâne Maçkaya, 1873 de Maçkadan Eyyubsultanda Bahâriyede deniz kenarında iki yalıya nakledildi; bu suretle Bahâriye Mevlevihânesi kurulmuş oldu ki şeyhi Hüseyin Fahreddin Dede o tarihde 20 yaşında bir genc idi (B.: Beşiktaş Mevlevîhânesi, cild 5, sayfa 2585; Bahâriye Mevlevihânesi, cild 4, sayfa 1854).

Devrin en değerli hocalarından hususî tahsil gördü, bu arada Magnisalı Hüseyin Hilmi Efendiden arabca, Abdülfettah Belhî Efendiden de farsca öğrendi; eniştesi son büyük divan şâirlerinden Yenişehirli Avni Beyden (B.: Avni Bey, Yenişehirli, cild 3, sayfa 1351) tasavvuf ve edebiyat tahsil etti; bu arada otodidakt olarak da merâmını ifâde edebilecek ve okuduğunu anlayacak kadar fransızca öğrendi. Güzel bir yüze sâhib, sohbeti tatlı, gaayet

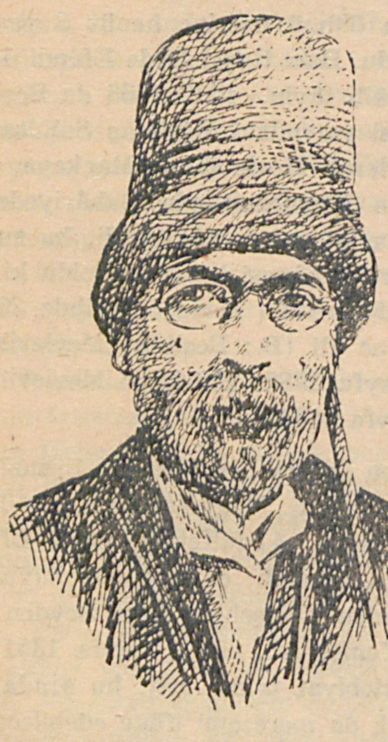
güzel ney üflerdi; Bahâriye Mevlevihânesi İstanbulun en seçkin sîmâlarının toplandığı bir edebiyat ve sanat mahfili oldu. Ney üflemesini Neyzen Yusuf Paşadan öğrenmişdi (B.: Yusuf Paşa, Neyzen; Said Dede Efendi, Neyzen). Musiki bilgisini mevlevihâneden almışdı, ayrıca devrin iki büyük üstâdı Mutafzâde Ahmed Efendi ile Zekâi Dede Efendiden de feyz almışdı. Âyini şerifler, ilâhiler ve şarkılar bestelemişdir. Şiirleri derviş duygusu ile yazılmışdır, divan tarzının vezin hatâları, tasannû soğuklukları bulunmayan güzel örnekleridir. 1911 de vefât etdi ve Bahâriye Mevlevihânesinde defnedildi.

Devrin ünlü şâirlerinden Üsküdarlı Talât Beyin yazdığı ölüm tarihi:

Vâsıl ola cemâle, vâsıl ola cemâle
Gitti Hüseyin Efendi Dergâhı Zülcelâle.

Bestelediği saz eserlerinden «Acemaşîran Âyini», «Dügâh Peşrevi», «Müstear Sazsemâîsi» ve «Hüseyni Sazsemâîsi» birer şâheserdir.

Sûzidil makaamında şu ağırdüyek şarkısı güzel eserlerinden biridir:

H. Fahreddin Dede
(Resim: Sabiha Bozcalı)

Kimse bilmez çekdiğim derdi dili cânım bilir
Giryei şeb tâ be subhu çeşmi giryânım bilir
Hak bilir fâş etmedim esrârı aşkı kimseye
Ânı bir abdî fakîrin bir de sultânım bilir.

Nedim'in şu meşhur şarkısını da Hisarbûselik makaamında bestelemişdir:

Yetmez mi sana bisterü bâlin kucâğım
Serd oldu havâ çıkma koyundan kuzucâğım
Âteşlik ider sana şu sînemdeki dâğım
Serd oldu havâ çıkma koyundan kuzucâğım

Kızı Fatma Fasiha Hanımın ölümü üzerine şarkı tarzında üç kıt'alık bir mersiyesi vardır, aşağıdaki satırlar o mersiyenin son kıtasıdır:

Yavrucağım nüh felek insü melek ağlar sana
Şimdi bîçâre gönül cûler misâli çağlıyor
Vâlidin Gahriyi sor sensiz ne hal oldu ana
Yâdı geysûyi siyâhın ile kaare bağlıyor.

FAHREDDİN EFENDİ TEKKESİ — Üsküdarlı Ahmed Münib Efendinin Mecmuai Tekâya adlı risâlesindeki kayde göre Maçkada bir Şâbânî dergâhı idi, âyin günü perşembe idi; zamanımızda mevcud değildir.

FAHREDDİN KERİM GÖKAY — (B.: Gökay Fahreddin Kerim).

FAHREDDİN PAŞA (Medîne Müdâfii Gazi Ömer) — Tarihimizdeki şerefli yeri Kanije müdâfii Tiryâki Hasan Paşanın, Budin müdâfileri Kara Mehmed ve Koca Abdi Paşaların, Plevne müdâfii Gazi Osman Paşanın ve Edirne müdâfii Şükrü Paşanın yanında büyük kumandan; ingilizlerin takdığı isimle «Türk Kaplanı»; askerî edebiyatımızın seçkin bir sîmâsı, Türk neferine alem olan «Mehmedcik» ismini günlük emirlerinde kullanarak ordu arşivine geçiren zât; bugün Topkapu Sarayı Müzesinde bulunan ve maddî mânevî kıymetleri ne bahâ biçilemeyen «Mübârek Emânetler»in mühim bir kısmını, Medînede âsî Şerif Hüseyin ile ingilizlerin eline geçmesini önleyerek vaktiyle çıkdıkları yere, İstanbuldaki Türk Hazînesine yollayan büyük vatandaş; 1868 de Ruscukda doğdu, Mehmed Nâhid Bey ile Fat-

ma Âdile Hanımın oğlu, babası da anası Tuna boyunun bu eski Türk şehrinin yerlisidir; Tuna Vilâyeti posta ve telgraf baş müdürlüğünde bulunmuş olan Nâhid Bey (Öl. 1914), Nizâmı Cedid topçubaşısı Ömer Ağanın oğlu, Âdile Hanım (Öl. 1887) da meşhur akıncı Büyük Bâli Beyin ahfadındandır. Ruscukdan 1877-1878 Türk - Rus harbinde, büyük Rumeli bozgunu içinde çıkdılar; Fahreddin Paşa 9 - 10 yaşlarında ilk okul talebesi idi; bir muhâcir kaafilesi içinde ve top sesleri arasında ev bark, yurd ocak terkedilirken asker olmaya karar verdiğini yıllarca sonra oğullarına söylemişdir.

1888 de Harbiye Mektebinden sınıfının birincisi süvari teğmeni olarak diploma aldı, 1891 de pek iyi derece ile Erkânı Harbiye (Kurmay) Mektebini bitirerek yüzbaşı oldu; merkezi Erzincanda olan 4. Ordu emrine verildi ve meşrutiyetin ilânına kadar onyedi sene orada kaldı, o ordunun kadrosu içinde kaymakamlığa (yarbaylığa) kadar yükseldi. 1908 sonlarında İstanbula geldi. 31 Mart vak'asında divânı harb reisliği yapdı; 1. Nizâmiye Alayı Kurmay Başkanlığında bulundu; 1910 da miralay (albay) oldu ve Tekirdağında 2. Fırka erkânı harb reisliğine tâyin edildi. Balkan Harbinde (1912 - 1913) Hurşid Paşa kolordusunda 31. Alay Kumandanı olarak Çatalca muhârebelerinde bulundu; bu 31. Alaydır ki Türk müdafaa hattının sağ kanadından bir taarruz hareketi yapmış, bu taarruz da Bulgarların Çatalca önünde bozguna uğrayarak Edirnenin geri alınmasına yol açmışdı.

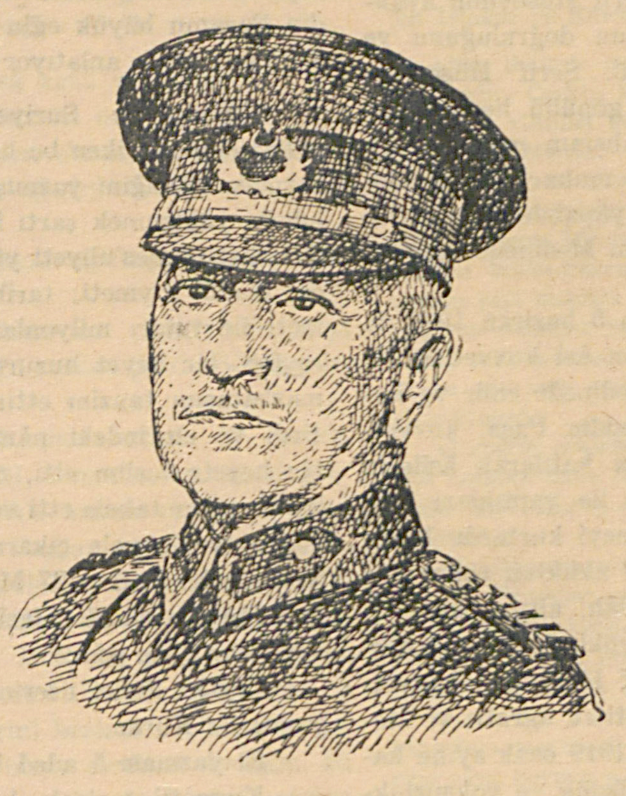
1914 de Türkiye Birinci Cihan Harbine girdiği tarihde Miralay Fahreddin Bey Musulda 12. Kolordu Kumandanı idi ve aldığı emirle Kolordusunu Musuldan Haleb'e getirmiş bulunuyordu, o yılın kasım ayında Mirilivâ (Paşa, Tuğgeneral) oldu ve Suriyede bulunan 4. Ordu Kumandan Vekilliğine tâyin edildi.

4. Ordu Süveyş Kanalına ve Mısıra taarruz hazırlıklarına başlamıştı.

İngilizler, Fransızlar ve Ruslar da çok eski tarihlerden beri ilişki kurdukları ve hazırladıkları Ermenileri ve Arapları ayaklandırmağa çalışıyorlardı. Suriyede muhtelif bölgelerde ayaklanmalar olmuş ve hepsi Fahreddin Paşa tarafından bastırılmıştı. Biraz sonra 4. Ordu Kumandanlığı, Bahriye Nâzırlığı üstünde kalarak Cemal Paşaya verildi.

Osmanlı İmparatorluğu cihâdı mukaddes (Kudsal Cihad) ilân ederek bütün müslümanlardan yardım istemişti; bu dâvete ilk koşacaklardan biri sayılan Mekke Emîri Şerif Hüseyin'in Hicaz'daki ayaklanma hazırlıkları ciddî bir tehlike kaynağı oluyordu. Bu gerçek üzerinde Enver ve Talât Paşalar ve daha sonra Alman Generali Von Falkenhayn, 4. cü Ordu Kumandanı Cemal Paşa'yı uyarmağa muvaffak olamadılar ve Fahreddin Paşayı Medîne Müdâfii yapacak hâdiseler şöyle gelişdi:

İngilizler, 1915 yılında Çanakkale savaşlarına bağlanmışken Hicaz'da Şerif Hüseyin tehlikesi, mevcud kuvvet ve imkânlarla kökünden kazınabilirdi. Şammar aşireti reisi Emîr İbn El-Reşid Türkleri seviyor ve tutuyordu. Şerif Hüseyine karşı çıkacak daha başka arap aşiretleri de bulunuyordu. Bunların istekleri silâh ve cephane ve altın para yardımı vardı ve onları askerî birliklerle desteklemek de mümkündü.

Gazi Fahreddin Paşa
(Resim: Sabiha Bozcalı)

Arabistan denilen o büyük ülkede Yemende iki fırkalı 7. kolordu ve Asirde 21. fırka (Tümen) seferberlikle beraber Suriye bölgesine

alınması gerekirken yerlerinde bırakılmışdı, Hicaz ise bilâkis boşaltılmış, 22. Hicaz fırkası Mısır seferi için 1914 kasımında Suriyeye çekilmiş, Hicazda zayıf mevcutlu dağınık bir alay kalmıştı.

İngilizler, Çanakkaleyi boşalttıktan sonra, 1916 başlarında Mısırda 12 fırkalık bir kuvvet toplayınca, hâin Şerif Hüseyin ayaklanma için elverişli zamanı kazanmıştı.

4. Ordu Kumandanı Cemal Paşa, Şerif Hüseyin ve oğullarının sözlerine ve yeminlerine inanarak ve güvenerek, 1500 gönüllü hecinsüvarla Kanal ve Mısır seferine katılmaları için Şerif Hüseyine 60.000 altını tereddüt etmeden vermişti. Fakat Hüseyinin oğlu Şerif Ali Kumandasındaki bu gönüllüler Mekkeden gelerek Medinede kalmıştı.

Bu durum karşısında Suriyede bulunan 12. Kolordu Kumandanı Fahreddin Paşa, seçeceği subaylarla birlikte, ziyâret ve aslında Şerif Ali'nin durumunu tedkik maksadiyle, 23 Mayıs 1916 da Medineye hareket emrini aldı; gerekince Medinede emir ve kumandayı eline alacaktı.

Fahreddin Paşa, 31 Mayıs 1916 da Medineye vardı. Durumu esaslı inceledikten sonra, Muhafız Basri Paşanın, Şerif Hüseyinin ayaklanacağına ait yazdıklarının doğruluğunu ve ona inanılmasını bildirdi. Şerif Hüseyinin oğulları Ali ve Faysalın, gönüllü hecinsüvarlarla gelerek Medinede kalışının maksadlı olduğunu ve civardaki arap muharipleriyle Medine garnizonuna baskın yapabileceklerini ve Yemene gidecek müfrezenin Medinede kalması emrini verdiğini yazdı.

Nihayet Şerif Hüseyin 5 haziran 1916 da Hicazda isyan etti ve onun âsî kuvvetleri ile çarpışmalar da başladı. Medinede emir ve kumandayı eline alan Fahreddin Paşa, kuvvetlerin başında fiilen savaşa katılarak âsîlerin büyük bir sayı üstünlüğü ile yaptıkları baskınları püskürttü ve Medineyi kurtardı. Medineye yetiştirilen kuvvetleri aldıktan sonra da; İngilizlerle Fransızların silâh, altın, para, yiyecek, subay ve askerî birliklerle destekledikleri âsî Mekke Emîri Şerif Hüseyinin kuvvetlerini zincirleme mağlûbiyetlere uğrattı ve Medineyi 1916 temmuzundan 1919 ocak ayına kadar 2 sene 7 ay, sonsuz güçlük ve yoksuzluklar içinde müdafaa etti; öylesine ki, Osmanlı Devleti mağlûb olmuş, düşmanlarla mütâreke imzalanmış, devlet için harb bitmiş, bu kumandan Medîneyi hâla müdâfaa ediyordu. Bir teslim teklifine verdiği cevab pek haşmetlidir:

«Malûmunuz olsun ki, kahraman askerlerim, islâmlığın göz bebeği olan Medineyi son fişeğine, son damla kanına, son nefesine kadar muhafaza ve müdafaaya memurdur. Buna askerce and içmiştir. Bu asker Medinenin enkazı içinde ve nihayet Ravzai Mutahharanın yeşil kubbesi altında kan ve ateşten örülmüş kızıl bir kefenle gömülmedikçe, Medine kalesinin burçlarından ve Mescidi Saadet minarelerinden Türk bayrağı indirilmeyecektir».

Büyük kumandanın o çetin müdafaa günlerinde başardığı çok önemli bir iş daha vardır. Medinede Ravzai Mutahhare (Peygamberimizin Türbesi) Osmanlı pâdişahlarının asırlar boyunca yolladıkları hediyelerle bir hazîne hâlinde idi, Medine düşerse ingiliz uşağı Hüseyin ile ingilizlerin eline geçecek, yağma edilecekdi; o hazineyi İstanbula göndermeye muvaffak oldu; vaktiyle çıkdıkları yere, Topkapusu Sarayındaki Hırkai Saadet dâiresinde muhafaza edilen Emânâtı Mübâreke arasına ve aynı saraydaki Hazîne Dâiresine konuldular. Fahreddin Paşanın büyük oğlu emekli General Selim Türkkan şöyle anlatıyor:

«Filistin ve Suriye bozgunundan önce, yollar elimizde iken bu hazîneyi İstanbula göndermek istediğini yazmış ve kendisine sorumluluğu yüklenmek şartı ile gönderebileceği bildirilmişti; mes'uliyeti yüklenmekden çekinmedi; maddî kıymeti; tarihî kıymeti, sanat kıymeti ile tutarı milyonların üstünde 97 parça eşyâyı, bir heyet huzurunda sayım yaparak mazbatasını tanzim ettirdi, sandıklara yerleştirdi ve emrindeki nâmus timsâli kişilerden bir heyete teslim etti, muhâfazalarına da bir bölük asker tahsis etti ve Medineden İstanbula doğru trenle yola çıkarak, değeri milyarların üstünde bu hazîne 27 Mayıs 1917 de İstanbula selâmetle ulaşdı. Hazîne muhteviyâtı kütük defterine göre şudur:

Ceylân derisi üzerine Hazreti Osmanın el yazısı ile Kuran,

El yazması 5 aded kıymetli Kur'an

Kıymetli taşlarla bezenmiş altın kaplamalı 5 Kur'an kabı,

Gümüş çerçeveli yeşil kadife üzerine pırlanta ve incilerle Peygamberimizin adı yazılı bir Hilyei Şerif levhası,

Som altın plak üzerine pırlanta ile yazılmış Kelimei Şehadet levhası,

Pırlantadan, inciden, mercandan ve anberden 7 tesbih,

Gümüş kaplamalı ve işlemeli 2 rahle,

Sultan Azizin altın plak üzerine pırlantalı turası,

3 tarihî kılıç,

4 altın sancak alemi,

Altın plak üzerine oturtulmuş ve çevresi elmas ve yakutlarla bezenmiş «Kevkebi Dürrî» ismi ile meşhur 100, 80, 40 ve 20 kıratlık 4 parça elmas,

Pırlanta ve zümrüdlerle bezenmiş 14 aded altın askı,

Pırlanta, zümrüd, yâkut ve incilerle bezenmiş 11 aded kandil askısı,

Murassâ 1 altın kandil,

1 altın kahve askısı,

7 aded murassâ altın şamdan,

8 aded murassâ altın gülâbdan,

12 aded murassâ altın buhurdan,

Yirmi parçadan fazla giranbahâ mücevherât, çelenk, iğne, yüzük, gerdanlık, kemer, bilezik, küpe ve sâire,

Pek çok murassâ kutu ve çekmece,

84 kırat tutarında iri hürmüz incisi,

95 parça pırlanta, elmas, zümrüd, yakut,

2 kilo 935 gram ağırlığında 20 ayar külçe altın,

908 kilo 250 gram ağırlığında külçe gümüş..

Medine müdâfaasında Fahreddin Paşa yalnız düşmanla değil tabiat ile de döğüşmüşdü.

Hicazda sıcaklık, yazın odada 38 derece, açıkta gölgede 40:50 derece arasında değişiyordu. Arazi genellikle susuz ve çıplak kum çöllerinden ibaretti. Dağlar çıplak, kayalık ve taşlık, boğaz ve geçidler sarp olup bazı yerlerinde ancak bir kişinin hareketine imkân veriyordu. Kış ayları, harekât için nisbeten en uygun zamandı. Fakat Fahreddin Paşa için en mühim mesele askerini beslemek olmuşdu; askerine çekirge yedirmeye mecbur olmuşdu, bu hususda bir günlük emri askerî edebiyatımız şâheserlerindendir:

«Çekirgenin serçe kuşundan ne farkı var? Yalnız tüyü yok. O da serçe gibi kanatlı ve uçuyor. Nebâtat ile besleniyor. Serçe kadar asabî ve yediği şeyleri itinâ ile intihab ediyor. Temiz ve tâze şeyler yiyor. Hem de tiryâki ve keyif sâhibi, tütün ve limondan pek zevk alıyor.

«Hicaz, Asir, Yemen ve Afrika urbânının başlıca gıdâsı çekirgedir. Bedeviler salâbet ve zindeliklerini, çevikliklerini çekirgelere medyundurlar. Çekirgeyi deve ve hecinler de büyük bir zevk ile yiyorlar. Kıng'da da deve ve hecinler kâmilen çekirge ile beslenir.

«Çekirgenin kat'î olan şifâî hassaları şudur: Dizlerinin bağı çözülenlere ve zayiflere, bünyevî hastalıklara, bâsurlulara, kuvvei bâhiyesi tenâkus edenlere, tesiri azimi vardır. Romatizma için iksir gibidir. Havâsı şifâiyesi bilhassa yumurtalarında toplanmışdır. Biz maalesef bunları topraklara gömerek üzerlerine kireç döküp heder ediyoruz.

«Çekirgeyi tabiblerimize tetkik ve tahlil ettirdim. Neticesinde çekirgeden kemâli sitâyişle bahsetmekde ve havassı şifâiye ve gıdâiyesini saymakla bitirememektedirler.

«Filhakika ziraâtimize zarar veriyorlar. Fakat bir çok kuşlar ve hayvanlar mezrûâtımızı tahrib etmiyor mu?

«Çekirge hem bir gıda hem bir devâdır. Av etleri gibi bundan da istifade etmeliyiz. Yediğimiz sebzelerin kısmı küllisinden daha zyiade faydalı olduğu tecrübe ile tahakkuk etmişdir.

«Medinede mezadda okkası çürük para ile 7-8 kuruşa satılıyor. Sâhil kasabalarda pek rağbet edilen İstakoz ve Karidesden hiç farkı yokdur.

«Her iklimde çekirge yenilebilir ve ehli sünneti seniyyedir. Cenâbı Peygamber Efendimiz hadisi şeriflerinde «Uhillet lenâ meyyitâni veddemen» buyurmuşlardır. Mânası: İki ölünün ve iki kanlının yenmesi bize helâl oldu demekdir. İki ölü, çekirge ile balığın ölmüşleridir. İki kanlı ise karaciğer ve dalakdır. İmam Mâlik ekline cevaz verilen çekirgenin başının koparılmasını yahud ateş üzerinde kavrulmasını şart koşmuş ise de ulemâyi hanefiyyenin çekirgenin ölüsünü bile helâl ad ettikleri ve hiç bir kayde tâbi tutmadıkları Tenvirül Ebsâr nâm kitabda ve onu şerh eden Dürrül Muhtar isimli eserde zikredilmişdir.

«Hicaz'ın çekirgesi diğer mıntakaların çekirgelerine nazaran daha besili ve daha tatlıdır. Urban arasında ismi Hulviyedir. Bedeviler çekirgeyi bereket addederler.

«Çekirgenin yemeği dört türlü hazırlanır:

1 — Toplanan çekirgeler çiroz gibi güneşe serilir, iki üç gün kadar kurutulur, ayakları ve başı koparılır, mütebâki beden kısmı bir parça yağ ile kavrulur ve kavurma gibi yenilir.

2 — Sıcak su ile haşlanır, başı ve ayakları ve kanadları temizlenir, hemen pişmek üzere olan pirinç veya burgur pilvına karıştırılıp pişirilir.

3 — Haşlanmış çekirgeler tabağa dizilip üzerine zeytinyağı ve limon suyu gezdirilir.

4 — Çekirgenin kavrulan kısmı havan içinde toz hâline getirilir ve et tozu konservesi gibi kutularda ve dağarcıklarda hıfzedilir. Bedevîlerde en makbul tarzu budur, gazve zamanlarında yegâne gıdalarını teşkil eder. Bâzı müsâdemelerde çuvallarla çekirge tozu elde etmiştik, o zamanlar kıymetini bilmediğimiz için dökerek heder ettik.

«Büyük bir dikkat ve ihtimam ile ve kendime mahsus olan titizlikle yaptırdığım tecrübelerde havassı tıbbiyesi tahakkuk eden ve yenmesi helâl olan çekirgeye yan gözle bakmak ve ondan tiksnmek en hafif bir bir tâbir ile nîmet bilmemezliktir. Dün karargâh sofrasında çekirge tavası vardı, arkadaşlarımla birlikde pek tatlı yedim ve bunu dil konservesinden pek iyi buldum. Hele zeytin yağı ile ve limon suyu ile salatası pek nefis oluyor. Elhâsıl dün çekirgeyi bağçelerden def ve tenkil tedârikini düşünürken bugün çekirge geliyor mu diye yollarını gözlüyorum. Hangi mıntakaya çekirge düşerse târifim veçhile istifâde edilmesini ve bana da hediye olarak çekirge gönderilmesini arkadaşlarımdan ricâ ederim.

Hicaz Kuvvei Seferiyyesi Kumandanı
ve Medîne Muhâfızı

Ferik Fahreddin

Fahreddin Paşa, 17 Temmuz 1916 da, Ordu Kumandanlığı salâhiyetiyle Hicaz Seferî Kuvvetleri Kumandanlığına tâyin edilmiş, vazifesine ek olarak 28 Nisan 1917 de Medine Muhafızlığı da verilmişti; 28 Temmuz 1918 de Ferik (Korgeneral) oldu ve harb müddetince Türk, Alman ve Avusturya-Macarların en büyük harb nişan ve madalyalarını aldı.

Nihayet Medîne, Mondros Mütârekesinin imzasından iki ay kadar sonra 27 Ocak 1919 da teslim oldu. Büyük kumandan kılıcını İngilizlere vermedi; Peygamberin kabri üzerine bırakdı. Aynı gün Yanbu' iskelesinden bir İngiliz destroyeriyle Mısır'a götürüldü ve 6 ay Kahirede İngilizlerin Kasr El-Nil kışlasında tutuklu kaldı ve oradan harp suçlusu olarak Maltaya götürüldü, 2 yıl da Malta'da Fort Salvatore kışlasında mevkuf kaldı. O sıralarda İstanbulda Kürd Mustafa Paşa Askerî Mahkemesi tarafından gıyâben îdama mahkûm edildi.

Gazi Mustafa Kemal Paşanın (Atatürk)ün teşebbüsü ile, İstanbul'dan götürülmüş diğer Türk harp suçluları ile birlikte Fahreddin Paşa da Malta'dan kurtarıldı.
kavuşur kavuşmaz; İtalya, Almanya ve Rus-
kavuşur kavuşmaz ;İtalya, Almanya ve Rus-ya üzerinden geçerek 2 Ağustos 1921 de Karsda vatan toprağına kavuşdu ve 24 Eylül 1921 de Ankaraya geldi. 12. fırka kumandanı olarak Başkumandan Meydan Muharebesine katıldı.

Atatürk tarafından: «Adını tarihimize altın kalemle yazmış dostum» diye karşılanmış olan Fahreddin Paşa 1922 de Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmetinin Kâbil Elçiliğine tâyin edildi; müdâfaası ile şöhreti kendisinden yıllarca önce gitmiş Afganistanda 4 sene kaldı, Türk - Afgan dostluğunun temelini atanlardan biri oldu. 1926 da memleketine döndükden sonra İstanbulda inzivâya çekildi ve 22 kasım 1948 de seksen yaşında vefat ederek vasiyeti gereğince Rumelihisarı kabristanına defnedildi, kabirtaşı kitâbesi şudur: «Birinci Cihan Harbinde Medînenin kahraman müdâfii Ömer Fahreddin Paşa burada yatıyor. El Fâtiha».

Güçlü bir vücud yapısı vardı, ortanın üstünde uzunca boylu, buğday beniz, açık kumral saçlı idi. Melih bir yüze sâhibdi; kalın sesli ve sesi gaayetle âhenkliydi. Kırmızı rengi pek severdi, kahve fincanı, kalemleri, battaniyesi, kıravatları, mendilleri ya düz kırmızı, ya kırmızı çubuklu, kırmızı benekliydi.

Erzincanda bulunur iken 4. Ordu Müşiri Zeki Paşanın yeğeni süvari feriki Ahmed Sıdkı Paşanın kızı Ayşe Sıdıka Hanımla (1884 - 1959) evlenmişdi; bu hanımdan üç oğlu, bir kızı olmuşdur; oğulları emekli general Mehmet Selim Türkkan (doğ. 1908), emekli general ve Kırklareli milletvekili Mehmet Orhan (doğ. 1910), ve hava yedek subayı iken vefat eden Ayhan Türkkan (1927-1955), ve kızı Subhiye Türkkan (doğ. 1906) dır.

Arabistan çöllerinde adı hâlâ unutulmamışdır; on binlerce bedevî «Fahri» adını taşır. Bir bedevînin atı su içerken birden ürkmüş ve bedevî atına: «Ne oldu!.. suda Fahriyi mi gördün!..» diye bağırmışdı.

FAHRİ (Bursalı) — Onaltıncı asır sonları ile onyedinci asır başında yaşamış değerli bir hattat, büyük bir oyma ustası ve nakkaş - hakkâk; hayatı hakkında bilinen Bursada doğmuş, İstanbulda yaşamış ve 1618 de ölerek Edirnekapusu mezarlığına defnedilmiş olmasından ibarettir. İbrahim Alâeddin Gövsa «Türk Meşhurları» isimli eserinden: «Koyu bir

zemin üzerine açık renk kâğıdları kesip yapıştırmak sûreti ile gaayet nefîs tâlik yazılar yazmışdır ki bizde bu sanatın adı Katı'dır. Üçüncü Sultan Murad için hazırladığı albümü Viyana Saray Kütübhânesindedir. Adı Avrupalılarca bilinen bir sanatkârdır. Tahta veyâ mâden üzerine oymalarına Fahri Oyması adı verilir» diyor. Nureddin Rüşdi Büngül «Eski Eserler Ansiklopedisi» isimli eserinde «Fahri Oyması» maddesinde şunları yazıyor: «... bu zâtin elinde fildişi, baga, ud ağacı, peleseng ağacı gibi şeyler kâğıd gibi işlenmişdir; oymacılıkda emsâli olmayan eserlerdir» diyor.

FAHRİ (Tokadlı Âşık) — Geçen asır sonlarında İstanbula gelmiş kalender meşreb bir halk şâiri, beş kıt'alık bir manzumesi görüldü:

Handa yatar garib yiğit bekârım
Yırtıldıkca don gömleği yamarım
Ama gel gör âşıklara hünkârım
Bir güzeli peylemeyi umarım.

Ser veririz sır vermeyiz güzelim
Tenhalarda sevişelim gezelim
Bûseleri tesbih misal dizelim
Âşıkım ben yar yoluna kumarım.

Samanlıklar seyrân olur yâr olsun
Bir post yeter iki câna âr olsun
Bir tas yeter iki ağza nâr olsun
Vîrâneyi saray yapar mîmârım.

Nâmım Âşık Fahri hâkim Tokattır
Yârelerim şerha şerha, kat kattır
Gurbet eli sanma hicran firkattır
İstanbulda defteri aşk tomarım.

Vâsıf Hiç

Bibl.: Âşık Râzi evrâkı metrûkesi, Defter.

FAHRİ AHMED EFENDİ — «Celvetiye şeyhlerinden ve şâirlerin âriflerinden, Şarköylüdür, mutasavvifîne şiirleri ile tanınmış Zâtî Süleyman Efendinin oğludur; yaşlılığında İstanbula gelmiş ve hicrî 1214 (M. 1799 - 1800) de İstanbulda ölmüş, Kasımpaşada Ali Efendi Dergâhında defnedilmişdir. Aşağıdaki beyitler bir gazelinden alınmışdır:

Bâ Hüdâ bir endelîbi dilfezâ ister gönül
Gülşeni bezmi eleste âşinâ ister gönül

İtmeye mi'râcı rûhânî harîmi Hazrete
Sırrı ev ednâya mahrem rehnümâ ister gönül.

«Basılmamış müretteb dîvânı ve Müftü Baba denilen bir zâtin Yûnus Emre tavrındaki nutkunda şerhi vardır.» (Bursalı M. Tâhir, Osmanlı Müellifleri). Tâhir Bey Müftü Babanın eserine yazdığı şerh için «Bir nüshası tarafı hakîrânemden Üsküdarda Hüdâî Dergâhı Kütübhânesine hediye edilmişdir» diyor.

FAHRİ AHMED EFENDİ (Bağçekapulu) — Onsekizinci Yüzyıl şâirlerinden; Sâlim Tezkiresinde hal tercemesi için hiç bilgi verilmeden «Nev şüküftei verdi handan», «mecmûai irfânı desti nâzik benâm gibi mâlâmâli sanâyii firâvan», «bir şâiri tâze zeban» denilmekle yetiniliyor; şu beytini o tezkireden alıyoruz:

Nâri hasretle yakub penbe fitili dağın
Kıldı bezmi çemene şem'i şeb ârâ lâle

FAHRİ AHMED EFENDİ (Zeyrekli) — Onsekizinci Yüzyıl şâirlerinden; Sâlim Tezkiresinde hal tercemesi için hiç bilgi verilmeden «bir şâiri şîrin kelâmdır» denmekle yetiniliyor; şu beyiti o tezkireden alıyoruz:

Teşbih eden ebrûlerini kavsi kazâya
Şayestedir olsa hedefi tiri tegaafül

FAHRİ BEY (Aktör) — Tiyatromuzun tulûat devri aktörlerinden ve son hayalcılerden, karagözcülerden; karagözü «Şâir Ömer» takma adı altında oynatırdı; Selim Nüzhet Gerçek 1930 da yayınlanmış «Türk Temâşâsı» isimli eserinde: «El yevm hayal oynatanlardan Fahri Bey (Şâir Ömer) tulûat kumpanyalarının mühim bir rüknüdür» diyor. Hal tercemesi elde edilemedi.

FAHRİBEY SOKAĞI — Fâtih ilçesinin merkez nâhiyesinin Şeyhresmî Mahallesi yollarından; Otlukcu Yokuşu ile Salih Zeki Sokağı arasındadır (1934 Belediye Şehir Rehberi, pafta 6/98). Bir araba rahat geçecek ge-

nişlikde kabataş döşelidir; kapu numaraları 1-13 ve 2-14 olan çoğu ikişer üçer katlı ahşab evler arasından geçer, aralarında yeni beton yapı evlerle apartımanlar da görülür (ocak - 1968).

Hakkı GÖKTÜRK

FAHRİ CAN (Dr.) — Tıb doktoru, Millî Mücâdeleye ilk günlerinden katılanlardan; 1896 da Yemende San'a şehrinde doğdu; orada siyasî sürgün olarak bulunan kaymakam Mehmed Necib ile Şekibe Hanımın oğludur. Babası Necib Bey aslen Harputlu ve Hekimbaşılar diye mâruf bir âileden olup İstanbulda Üsküdarda İhsaniyede doğmuş, annesi de İstanbullu, Üsküdarlıdır.

San'a ilk okulunda, Akkâ Rüşdiyesinde, Üsküdar İdadisinde okudu, Tıbbiyeden diploma alır almaz askere gitti, 1918 mütârekesinde 22 yaşında tabib teğmen iken terhisinde Gebze hükûmet tabibliğine tayin edildi. Anadoluda millî bir mukavemet hareketi mütârekeden onbeş gün sonra ve İzmirin Yunanlılar tarafından işgalinden de altı ay evvel başlamışdı, bu hareketin ilk hamleleri de, İstanbulun Anadolu yakasında sınırı olan Gebze ve havâlisindeki azgın rum çetelerinin imhâsı olmuşdu. Genç doktor bu ilk harekete katıldı ve İstanbul - Anadolu yolunun açılarak emniyetle tutulmasında çalışdı. İkinci Düzce isyanını da basdıranlardan biri oldu, fakat her tarafda aranmaya başlayınca Ankaraya kaçdı. Bir mücâdeleci olarak o sırada düşman ateşi çenberi içinde bulunan Gazianteb'e hükûmet tabibliği ile gönderildi, o ateş çenberinde gedik bulup geçerek girdiği Gaziantebde, her kurtarma ümidi bitince, esir olmamak için bir gece yine düşman hatları arasından sızmak suretiyle ve ölüm tehlikeleri atlatarak çıkdı. Karadeniz kıyısında Cide Hastahânesi baştabibliğine tâyin edildi ve orada hem meslekî hizmetde, hem de İstanbul ile irtibat tesisinde çalışdı.

Cumhuriyetin ilânından az sonra kurulan Adlî Tıb müessesesinin başına getirildi ki bu müessese Dr. Fahri Can'ın eseridir denilse yeridir. Otuz yıl çalışdı ve adını unutmak istediği bir adliye vekilinin müdahaleleri yüzünden ayrıldı. Şahsî dostu Denizcilik Bankası Umum Müdürü Yusuf Ziya Öniş'in ısrarlı isteği ile o bankanın sağlık müfettişliğini kabul etti, 27 mayıs 1960 ihtilâlinde de o günlerin havası ile müstâfî addedildi.

Siyasî partilere intisab etmedi. Onaltı yaşında bir tıbbiye talebesi iken, İttihad ve Terakki Fırkasının en nüfuzlu âzâsı ve kendisini de çok seven bir hocası olan D. Bahâeddin Şâkir Beyin isteği ile o fırkaya yeminli âzâ olarak girmişdi, kendisi: «Sonradan öğrendim, benden başka da o yaşlarda fırkaya giren olmamış; İttihad ve Terakki gerçi artık mevcud değildir ama yeminlere ölünceye kadar sadâkat gerekdiğine inandığımdan başka partiye girmedim..» diyor.

Toplum hizmetlerinde fedakârâne çalışmış simalardandır, yıllarca Hilâli Ahmer - Kızılay Cemiyetinde bulunmuşdur, vatan hizmetinde mübeccel hizmetleri olan bu cemiyetin Üsküdar idâre heyetinin en faal âzâsından biri olmuşdur.

«Hürriyet Büyükleri ve Şehidlerini Anma Cemiyeti» nin kurucularından olup bu satırların yazıldığı sırada (1969), bu cemiyetin ve «Türk Hekimleri Yardım ve Dostluk Cemiyeti» nin başkanlığını yapmakda idi.

Eski vâlilerden Ahmed Tevfik Beyin kızı Naime Hanımla evlenmişdir, üç evlâdı vardır, Dr. Operatör Atilâ Can, bir büyük elçi zevcesi olan Gencay Gürün ve Ankarada büyük bir şirketde çalışan yüksek mühendis Tulgar Can.

Muhtelif dergi ve gazetelerde kıymetli müşâhede ve hâtıra yazıları çıkmışdır, bunları maalesef bir kitap hâlinde toplamamışdır; Midhat Paşa hakkında küçük bir etüdü kitab olarak basılmışdır. Bilmiyoruz yazmış mıdır, Dr. Fahri Can'ın hâtıraları muhakkak ki geniş ilgi ile okunması gereken bir eser olacakdır.

FAHRİ PAŞA (Doktor) — Çeşidli konuda eserleri ile tanınmış, Askerî Tıbbiyede muallimlik yapmış zamanın ünlü bir hekimi; 1860 da İstanbulda doğdu, Muhasebeci Süleyman Bey adında bir zâtin oğlu, şâir ve tiyatro münekkidi ve piyes yazarı Hâlid Fahri Ozansoy'un babası (B.: Ozansoy, Hâlid Fahri); 1884 de Askerî Tıbbiyeden diploma aldı, Almanyaya gönderilerek Berlin Tıb Fakültesinde ihtisas tahsili yapdı; memlekete döndükden sonra Askerî Tıbbiyede muallim oldu, yir-

mi yıl sıhhî tedâvi ve hıfzüssıhha okuttu. Tasavvufa meraklı, eski tarzda şiirler yazmışdır. Kitab olarak basılmış eserleri şunlardır: «Hıfzüssıhha», «İlmi Maadin ve İlmül arz», «Sıyam ve Erkânı Sâirei Dîni İslâm», «Tıbbı Nebevîden Tabâbet ve Hıfzüssıhha», «Müdâvâtı Sıhhiye», «Kolera ve Tedâvii Mukteziye», «Hıfzüssıhhai İştigaalâtı Zihniye», «İşkodra Tarihi Harbi» (Manzum). 1932 de vefat etti.

Bibl.: İ. Alâeddin Gövsa, Türk Meşhurları

FÂİK (Deli) — İkinci Sultan Abdülhamid devri sonları ile meşrûtiyetin ilk yıllarında Galata eşirrâsından ve haraccı kabadayılarından cür'etkâr bir gece hırsızıdır. Sırtında yaz ve kış dâima bir pelerin taşır, gece hırsızlık kasdı ile bir eve girdiği zaman bu pelerinin kukuletesini başına geçirirdi, hem maske gibi yüzünü gizler, hem de karşısına çıkanı korkuturdu. Galatanın kumar oynatılan hemen bütün kahvehâneleri bu serseriye harac verirlerdi. Birinci Cihan Harbinin ilk yıllarında kayboldu.

Servet

FÂİK (Gaskonyalı) — Toma Çinga ve Vangel Çinga kardeşlerin önce Eminönü balıkpazarındaki meyhânelerine takdıkları «Gaskonyalılar» adının kahramanları üç hâneberduş oğlandan biri; fâcire ve şerîre bir üvey ananın zulmü karşısında baba evinden kaçan ve 14 yaşında iken büyük şehrin haytaları pençesine düşen Fâik'in başından akla gelecek bütün felâketler geçmiş, yalnız hırsızlık yapmamışdır ve asîl ruhlu bir adam olan Toma Çinga'nın himâyesinde eşirrâ zulmünden, şenaat ve zillet çirkinden kurtulmuşdur; iki yıllık hâneberduş hayatı kendi acı ve açık îtirâfı ile zabtedilmiş müdhiş bir hikâyedir; 1944 - 1945 arasında askere gitmiş, bir daha görülmemişdir (B.: Gaskonyalılar).

Bürhâneddin OLKER

FÂİK (Kumaş) — İkinci Abdülhamid devri sonlarının namlı kumarbazlarından; hayatı hakkında bilgi edinilemedi.

FÂİK (Terzi) — Geçen asır ortalarında yaşamış, işlediği dükkân Fâtihde Malta Çarşısında bir terzi olub nevcivanlık çağında güzelliği dillere destan olmuş ve devrinin büyük halk şâiri Erzurumlu Emrah tarafından şu manzûme ile övülmüşdür:

> **Sevdi gönül bir püseri**
> **Sanatı terzi güzeli**
> **Hüsnünün bir muhtasarı**
> **Şerh iderek söylemeli.**
>
> **Malta'nın Fâik'ini**
> **Sohbetinin lâyıkını**
> **Ben gibi bir âşıkını**
> **Eylemiş aşkıyla deli**
>
> **Tutuldu dilim diline**
> **Gözleri memlû seline**
> **Perçeminin bir teline**
> **Destei reyhan demeli.**
>
> **Süslüce püsküllü fesi**
> **Görmeden oldum sevesi**
> **Sîmü zere çok hevesi**
> **Bilmem anı nişlemeli.**
>
> **Mâiliyim mâh cebîne**
> **Durma sarıl gabgabine**
> **İçliğinin her cebine**
> **Dökmeli altın kümeli**
>
> **Bu işi kanun idelim**
> **Gönlünü memnun idelim**
> **İğneden altın idelim**
> **İncinmesin nâzik eli**
>
> **Şehr içre süslü gezer**
> **Âşıkının bağrın ezer**
> **İğnesi hem yüksüğü zer**
> **Goncesi sîm işlemeli.**
>
> **Ülfet ider tâze ile**
> **Aynalı yelpâze ile**
> **Bir gümüş endâze ile**
> **Ölçelim ol ince beli.**
>
> **Dikse dikiş nâz iderek**
> **Hem nutanıp şâz iderek**
> **Söyledi cânım diyerek**
> **Yiyesim geldi o dili.**

Yokdur işinin kötüsü
Yüzünün ağı ütüsü
Nâzenînin misk kokusu
Nâzenîn olmuş ezelî.

Ruhleri gül penbe beden
Nâzü edâ hokka dehen
Beş mecidiye verüben
Bir öpücük istemeli

Sofrasına kim ki banar
Nârine elbet te yanar
Bûse ile dil mi kanar
Âguuşunu dişlemeli.

Meclisine gelmez ise
Şevka irüb gülmez ise
Doğruca söylemez ise
Bak o zaman şişlemeli.

Söz olmaz onun sözüne
Kaşları şehlâ gözüne
Hâsılı dünyâ yüzüne
Gelmemiş aslaa bedeli.

Mâderinin nesli perî
Lâ'li Bedehşan güheri
Gaalibâ anın pederi
Hûri ve gilman dimeli.

İsmini anın diyemem
Çekmeye gam gussa elem
Üçyüz öte düşdü kalem
Ebcedi harfin temeli

Şâirin son kıt'ada «ismini söyleyemem» demesi, halk şâirlerinde çok sık rastlanan avâmî nüktedanlıkdır, şöyle ki, Emrah, manzûmesinin ikinci kıt'asında açıkça yazdığı «Fâik» adını, son kıt'ada gûyâ «üstün» anlamında kullandığını söylemektedir.

Emrah'ın bu manzûmesi İstanbulda sür'atle yayılmış ve ona nazîre, hattâ taklid yollu bir ikincisi yazılmış ve gaayet tatlı nağmelerle bestelenmişdir:

Sevdi gönül bir püseri
San'atı terzi güzeli
Kâkülün kesen berberi
Sırmadan etmiş her teli
Neylemelu nişlemeli
Bu kışı da burda kışlamalı.

Derdi dili şerh idemem
Güzelim sevdim diyemem
Koyub ağyâra gidemem
Bir gez öpsem nazlı eli
Ağlamalı sızlamalı
Bu yazı da burda yazlamalı.

Bülbül olur gelse dile
Pâyine yüz göz sürile
Bir gümüş endâze ile
Ölçmeli ol nazlı beli
Neylemeli nişlemeli
Bu kışı da burda kışlamalı.

Şûhâne yıkmış dalfesi
Bin güzelin bir dânesi
Aşkbazlıkda var hevesi
Yâr olarak peylemeli
Ağlamalı sızlamalı
Bu yazı da burda yazlamalı.

FÂİK ÂLİ BEY — (B.: Ozansoy, Fâik Âli)

FÂİK BAYRAM — 1966 yılında İstanbul itfâiyesinin grup âmirlerinden olup emekliliğinin eşiğinde sahte bir ilk okul diplomasi yüzünden intihar etmişdir; 1936 yılında 34 yaşında iken nefer olarak girdiği itfâiye teşkilâtında hizmeti ve gayreti ile grup âmirliğine kadar yükselmiş, son olarak Büyükada İtfâiyesinin başında bulunuyordu ve 64 yaşında idi. İlk okul tahsili görmemişdi, memurîn kanununa göre emekli maaşı ve ikramiyesi alabilmesi için kendisinden bir ilk okul diploması istenmişti; çâresiz kalan Fâik Bayram da sahte bir diploma tedârik etmiş ve itfâiye müdürlüğüne göndermiş, diplomasının sahte olduğu anlaşılmış, hakkında soruşturma açılmış, otuz yıllık fedâkâr grup âmiri de derin teessüre kapılarak o yılın kasım ayı sonlarında gece Büyükadadaki itfâiye binâsının efrad yatakhânesine çıkan merdivene kendisini asmak sûretiyle intihar etmişdir. Mesleğinde hak ettiği yere diplomasız, fakat yıllar boyu fedâkârlık, gayret ve nâmusla yükselmiş bu mazlum ve mağdurun adını bu kütüğe vesîlei rahmet olsun diye aldık; aslı Ardeşenli idi.

Bürhâneddin Olker

FÂİK BEY (Eğinli) — İkinci Sultan Abdülhamid devrindeki özel okullardan Üsküdarda Ravzai Terakki Mektebini açmış bir maarifcimiz; Dârüşşefakanın (B.: Dârüşşefaka, cild 8, sayfa 4254) rûmî takvim ile 1301 (M. 1885) senesi mezunlarındandır; Dârüşşefakada hârikulâde zekâsı ile tanınmışdı, her sene sınıfının birincisi olurdu, vechen pek güzel, hassas, nezih bir gencdi. Mektebden çıkınca memuriyet hayatına atılmadı, Dârüşşefakada muallimlikle kaldı ve iki sene sonra da, 1303 (M. 1887) de Ravzi Terakkiyi kurdu; mektebi için Üsküdarı tercih edişi fukarâsı, gurebâsı çok oluşudur. Mektebine bir ücretli çocuk karşılığı on yoksul çocuk alıp parasız okuttu. Dârüşşefakalılar da yardım ettiler, İsmail Safâ Türkçe muallimliğini, Mehmed Emin riyâziye muallimliğini fahrî olarak yapdılar. Fakat yanına mubassır diye aldığı Rüşdi Bey adında biri kısa bir zaman sonra mektebin idâresini tamâmen eline geçirmek için kendisine çok çirkin bir tuzak hazırladığını görünce Ravzai Terakkiyi rizâsı ile Rüşdi Beye devretti. Üzüntülerle kendisini içkiye vermişdi. Kendisine sadâkatle bağlı Mustafa Çavuş adında bir hademesi ile talebelerinden Yâkub adında kimsesiz bir çocuğu alarak Adapazarına hicret ve orada yine Ravzai Terakki adı ile ilk özel okulu açdı; yanılmıyorsak orada 1311-1312 (M. 1895 - 1897) arasında vefat etti (B.: Ravzai Terakki Mektebi)

Osman Nuri ERGİN

FÂİK BEY (Ereğlili Kürekcioğlu Ömer) «Geçen asrın ikinci yarısında ve asrımız başında yaşamış değerli bir hattat; Karadeniz Ereğlisinde ve Kürekcioğullarından Kürekci Ali Efendinin oğludur. 1855 de İstanbulda doğdu. Topcubaşı Bâlî Süleyman ağa Mektebinde okudu, o ibtidâî mektebinde yazı hocası Şumnulu Ömer Rüşdi Efendiden sülüs ve nesih yazı meşk etti, sonra hattat Bahri Efendinin talebesi oldu ve 1871 de bu iki hattatdan icâzetnâme aldı. Devrin ünlü yazı üstadlarından Şefik Beyin yanında da sekiz sene kadar çalışdı. İlk yazı hocasının vefâtı üzerine Süleyman ağa mektebine yazı hocası oldu ve bütün ömrünü yazı hocalığı ile geçirdi, Cerrahpaşada Davudpaşa Çeşmesi Sokağındaki evinde münzeviyâne yaşadı ve 1919 da vefat ederek Silivrikapusu dışında defnedildi. Bırakdığı yazılar oğlu Bahaeddin Bey tarafından Topkapusu Sarayı Müzesine hediye edilmişdir.

«Bâlâ Câmiinin dışında kıble tarafındaki taş üzerine Mâşâallah Lâ Kuvvete illâ billâh yazısı, Topcubaşı Türbesinin saçağı altında onaltı metre uzunluğundaki Âyetel Kürsî, Bâlâ Çeşmesi üstündeki «Ve minel mâi külle şey'in hay» âyeti onun yazılarıdır. Bâlâ Tekkesinin celî kitâbesi de onun olup Topkapusu Sarayı Müzesine kaldırılmışdır, Kubbealtı yanındaki duvarda asılıdır. Büyük kıt'ada bir mushafı şerif yazmaya başlamış, Âli İmran Sûresine kadar yazabilmiş, bitirmeye ömrü vefâ etmemişdir» (Mahmud Kemal İnal, Son Hattatlar).

FÂİK BEY (Erenköylü) — İkinci Sultan Abdülhamid devrinde vâliliklerde bulunmuş bir müşirin (mareşalin) oğlu, bir İstanbul Beyefendisi, ataşemiliter iken bir âile fâciası karşısında tecennün etmiş ve ömrünün büyük bir kısmını hürmetle kaydedilecek asîl bir cinnet içinde geçirmiş bir zât; R.E. Koçu soy adını ve paşa babasının adını gizleyerek bu muhterem zâtin hayatını Hergün Gazetesinde «Fıstık Yağı» ve «Roman» başlıklı iki yazısında şöyle anlatıyor:

«Bütün servetini hasta ve fakir gençlere selsebil eden şefkat timsali bir deliydi. İlk tanıdığımda yaşlı yetmişine yakındı. Her sabah Erenköyündeki muhteşem köşkünden çıkar, birinci mevki abone karneleriyle üçüncü mevki vagonlarda iki üç sefer Haydarpaşaya gidip gelir, sonra vapura biner, yine birinci mevki biletle ikinci mevkide köprüye geçerdi. Sevimli ve gayetle şık bir ihtiyardı; nereye gitse hürmet telkin ederdi. Trenlerin tahtalı vagonlariyle vapurların güvertelerinde ve tahta kanapeli kamaralarında, cinnet ışığı insanı korkutmayan gözleri, hasta benizli, öksüren, çelimsiz, nahif yapılı yahut üstü başı dökük, yalın ayak yarım pabuçlu gençler arar, ve her seferinde muhakkak aradıklarından birini bulur, hârikulâde bir zerâfetle yaklaşıp konuşur ve muhâtabına tasarladığı yardımı yaptıktan sonra onu hayretler içinde bırakarak uzaklaşırdı.

«Esvap alır, kundura alır, kış ise palto alır, cep harclığı verir, o zamanın meselâ Âkil

Muhtar ve Neşet Ömer gibi tanınmış büyük doktarlarını yakından tanıdığı için, muâyene ve tedâvileriyle uğraşır, yazılan ilâçları temin eder, şefkatini ve merhametini istismara kalkan serseri ve haşarat gürûhundan bile koruyucu elini çekmez:

— İnsandır efendim, çıplak gördüm, giydirdim, satmış, yine çıplak, kabahat bende, caket ve kunduradan daha mühim bir ihtiyacı varken onu sormamışım!. derdi.

«Giydirip kuşattığı bir hâneberduş oğlana da şöylece hitap ettiğine şahit oldum:

— Oğlum.. dedi, biliyorum ki, bunları satacaksın, satarsan başkasına satma, bana sat.. başkasına bir defa satarsın, sırtından çıkarıp alır, ben almam, bana bunları belki üç dört defa satarsın!..

«Oğlanı savdıktan sonra arkasından bakıp gülümseyerek:

— Ayağı kunduraya ve sırtı cakete alışırsa artık eski çıplaklığına kolay kolay dönemez!.. dedi.

«Yelek ve caket cepleri küçücük şişelerle dolu idi, şişelerde kendisi tarafından istihsal edilmiş çam fıstığı yağı vardı; acı acı öksüren garipleri gördü mü, hemen bir şişe fıstık yağı verir:

— Sabahleyin yataktan kalkar kalkmaz bu yağdan bir yudum iç.. Gece yatarken de bir yudum iç.. Öksürüğü derhal keser, rahat edersin evlâdım! derdi.

«Yollarda tanıyıp orta mektepten Üniversiteyi bitirinceye kadar tahsillerine yardım ettiği çocukların, gençlerin sayısı belki yüzden fazladır..

«Bu iyi adama niçin deli dedim?

«Meselâ, gaayet cidd îbir edâ ile:

— Dün gece bizde yine bir toplantı vardı! derdi.

— ......

— İmam Gazâlî, Şeyh Sâdi, Pastör, Süleyman Çelebi, Edison, ulemâdan, hükemâdan belki seksen kişi toplandılar, pek revnaklı bir meclis oldu...

— ......

— Şu kâğıdı hiç açmadan yüzünüze gözünüze sürünüz.. Evvelsi gece bendenizi ziyâret lûtfunda bulundular, Mevlânâ Hazretleri verdi, mübârek hatlariyle bir rübâîleri vardır.. Gündüz görünmez, ancak seher vaktında açarsanız o nurânî yazı tecelli eder..

— ......

— Müsaadenizle bey oğlum.. şu rençber kılıklı gençle biraz konuşayım, öksürüyor, fıstık yağı vereyim..

— ......

— ......

«Müşir... Paşazâde Fâik Beyefendi ne zaman vefat etti, öğrenemedim...»

R.E. Koçu «Roman» başlıklı yazıda da âile fâciasını anlatıyor:

«Erenköyünün eski köşklerinden biri, ne zaman önünden geçsem, tüylerimi ürpertir; bu büyük ve çok güzel köşkün içinde geçmiş âile fâciasını görür gibi olurum.

«Mareşalin iki oğlu vardı, ikisi de askerdi ve iki kardeş arasında yirmi senelik bir yaş farkı vardı; mareşal öldüğü zaman küçüğü on beş yaşında bir mektebli olarak bırakmış, otuz beş yaşındaki ağabey, babalık vazifelerini de yüklenmiş, bir melek kadar güzel bu çocuğa sonsuz bir şefkat ve sevgiyle bağlanmıştı.

«Harbiye mektebini parlak bir muvaffakiyetle bitirmiş olan genç ve güzel zâbit, İngilizce, Fransızca ve Almancayı ana dili gibi konuştuğu için Harbiye Nezâretinde mühim bir vazifeye tâyin edilmiş, gayet güzel bir kızla evlenmiş, servet, saadet ve şerefli meslek herkesin gıbtasını çekerek birleşmişti.

«Ağabey, Avrupadaki büyük elçiliklerimizden birine ataşemiliter olarak gönderilmişti.

«İki kardeş arasında mektuplaşma, haftanın iş proğramı içine îtinâ ile yerleştirilmiş edebî bir sohbet saati idi.

«Bir yaz günü Harbiye Nâzırı Paşadan izin alan küçük bey, Çanakkale istihkâmlarının ıslâhı hakkında hazırladığı eser üzerinde çalışmak için mûtad vaktından çok evvel köşke döndü; ve garip bir tesadüf, geldiğini ihtiyar bahçivandan başka kimse görmedi, sessizce çalışma odasına çekildi ve saatlerce çalıştı.

«O zamanlar elektrik yok, gaz lâmbaları yakılır, güneş batmak üzereyken, aslında çamlar arasına gömülmüş olan köşke bir loşluk çöktü ve genç zâbit elinden kalemini bırakarak koltuğunda biraz dinlenmek istedi..

«Çalışma odası, yatak odasının yanında idi ve her iki odanın birer kapıları da köşkün cephesindeki büyük balkona açılıyordu. Genç

adam balkonda iki karaltı gördü, yatak odasından çıkmışlardı, biri karısı, öbürü de dayısı idi. Dayı bey elli beş yaşlarında, gaayet iri yapılı ve haydut suratlı, çirkin bir adamdı. Anasının da övey kardeşiydi. Vücudunu kollarının arasına teslim etmiş olan genç kadının yüzünü, dudaklarını bütün behîmiyyeti ile öpmekte idi..

«Fuhuş şenaatinin bu vedâ sahnesi ne kadar sürdü bilinemez Köşkün içinde bir silâh sesi gürledi. Dayı bey sırım gibi şerir herifti, balkonun direğinden canbaz çevikliği ile sıyrılıp indi, soluğu sokakta aldı, gelin hanım yatak odasına kaçtı. Ayaklanan köşk halkı küçük beyi çalışma odasında kalbinden ağır yaralı buldular.

«Masanın üstünde iki mektup vardı. Biri bir talaknâme, o zamanın âdetince karı boşama kâğıdı, öbürü de tek bir satırdan ibaretti: «Dayı bey evimize girme yerecektir!..».

«Genç zâbit kaatil olamazdı, beraat etse de asâleti eli kanlı yaşamasına mâni idi. Pisliği temizlemek için boşama kâfi idi, fakat karısını çılgın gibi seviyordu.

«Avrupadan telgrafla çağırılan ataşemiliter ağabey o zamanın vasıtası olan trenle şu kadar günlük yolu uykusuz geçirdi ve evlâdı yerinde sevgili güzel kardeşini yatakta, ancak kapı arasından şöyle bir görebildi. Doktor yarayı sarmış, mutlak sükûn emrini vermişti.

«Âh o zamanın İstanbul terbiyesi!. Bu emre yalnız köşk halkı değil, bütün muhit itâat etmişti. Çocuklu komşular kışlık evlerine gitmişler, civardan araba geçmiyordu. Ara trenleri Erenköy istasyonunda düdük öttürmüyordu; posta ve marşandiz makinistleri de Erenköyünden gaayet ağır ve düdüksüz geçiyorlardı.

«Bir gece gökyüzünü yağmur bulutları kapladı, ve şakır şakır, gümbür gümbür köşkün bahçesindeki ceviz ağacına bir yıldırım düştü. Genç adam yatağından fırladı, yara açıldı, o asîl ve güzel baş yastığa ölü olarak düştü.

«Ya ağabey?.. O da tecennün etti. Bu vakadan sonra tam otuz yıl, bütün servetini hasta ve fakir gençlere selsebil eden şefkat timsali bir deli olarak yaşadı».

FÂİK BEY (Hacı) — Geçen asırda yaşamış ünlü bir bestekâr ve mûsiki üstâdı; aşağıdaki hal tercemesini, İbnülemin Mahmud Kemal İnal'ın ölümü ile yarım bıraktığı «Hoş Sadâ» isimli eserinin Avni Aktuç tarafından tamamlanan kısmından alıyoruz: «Doğum tarihi kesin olarak belli değildir, Dellâlzâde İsmail Efendinin talebelerindendir; meşhur Neyzen Sâlim Beyin küçük kardeşidir. Aksaray Kız Sanâyi Mektebi ile Haseki Hastahânesi müdürlüklerinde bulunmuşdur. 1892 de Bulgurluda Libâdedeki köşkünde zâtürrieden vefât etti. Hâfız Osmanın ifâdesine göre orta boylu, zaif bir zât imiş. Muhtelif makamlarda ilâhî, beste ve şarkıları vardır..».

Avni Aktuç, bu hal tercemesine Müntehibâtı Tercümanı Hakikat'dan «Berki» imzası ile çıkmış şu yazıya eklemişdir ki Berki imzâsı için «Muallim Naci olacak» diyor:

«... Hacı Fâik Beyefendi hazretlerinin mûsikide olan mehâreti kâmilesi vecd âveri erbâbı safâ olan beş altı yüz parça mükemmel eserleriyle sâbittir. Bu defa bir mükemmel Kâr daha vücude getirdiğini işittim. Mûsikiye intisâbı olanlar Hacı Fâik Beyin bu Kârda göstermiş olduğu mehâreti teslim ediyorlar, güftesi de kendisinindir:

Etdim bu Dügâh Kârı ehibbâya hediyye
Kim dinler ise Fâiki yâd eylemeli
Erbâbı terennüm okuyub dâimül evkaat
Rûhi selefi aşk ile şâd eylemeli...».

FÂİK BEY (Hendek Kahvecisi) — İkinci Sultan Abdülhamid devrinin namlı Galata kabadayılarından; aslı Aksaraylı idi, fakat çocuk denilecek yaşda Galataya düşmüş, başından hayli mâcerâlar geçmiş, o muhitin tâbiri ile «gaco, şorulu, şıkırdım dalgası, dalaveresi» içinde batmış, çıkmış, türlü kazâ belâ atlatdıkdan sonra Galatada meşhur Hendek Tulumbacı Kahvehânesini almış ve yıllarca mehâretle işletmiş idi; geceleri de üç çırağı ile orada yatardı. Müşterilerine istisnâsız fevkalâde îtibar ederdi. O âlemlerin îcabı yanında şorulusu ile gelenlere aldırış etmezdi; bir hoş tarafı da var idi ki mezellet çirkine düşmek üzere olan dilberin gariblerini para yardımı ile kurtarmaya çalışır, bu yüzden Galata eşirrâsı tarafından da hiç sevilmezdi.

Fâik Beyin ne zaman öldüğünü bilemiyorum.

Vâsıf HİÇ

FÂİK BEY (İdmancılar Şeyhi) — «Jimnastikci» lâkabı ile de anılmışdır; memleketimizin ilk spor, beden terbiyesi muallimlerinden; zamanının gencleri arasında sporu sevdirip yayanlardan; 1859 da İstanbulda doğmuşdur, Düyûni Umûmiye İdâresi muhâsebecilerinden Mesud Beyin oğludur; Galatasarayı Sultânîsinde okumuş, 1879 da diploma alır almaz ayni mektebin jimnastik muallimliğine tâyin edilmiş, 1924 yılına kadar 45 yıl bu vazifede bulunmuş, emekliye ayrıldıkdan sonra da 24 yıl Galatasarayı Lisesinin fahrî muallimi unvânını taşımış ve 1948 de 90 yaşında vefât etmişdir. Hayatının son yıllarında gözleri görmez olmuşdu.

Avrupada spor eğitimini tedkik için Viyanaya, Berline ve Parise gitmişdi; meşrutiyetden önce basılmış «Jimnastik yahut Riyâzeti Bedeniye» ve «Jimnastik Mecmuai Eşkâli» adında iki eseri vardır ki bizde beden eğitimi üzerine yayınlanmış ilk eserlerdir. Yine bu Fâik Bey Beyoğlunda bir jimnastik salonu açmışdı ki okullar dışında halk tabakasından gençler için kurulmuş ilk spor müessesesidir. Gençleri spora teşvik yolunda 1894 de Parisde hususî madalyalar yaptırmış ve onları lâyık gördüğü genclere dağıtmış idi. İsveç usûlü beden terbiyesi yerine o zaman pek revacda olan Alman usûlü âletli sporu gösterenlerdendi, bilhassa iyi bir halterci idi; iri ve sağlam yapılı, gaayetle kuvvetli idi.

Meşrutiyetden hayli önce, İstanbula Doubier adında bir fransız halterci gelmiş, Konkordiya Tiyatrosu sahnesinde numaralar göstermiş, pehlivanlıkda sırtını yere getirene 100 altın vereceğini söyliyerek meydan okumuş, fakat güreş tutuşması için rakibinin önce güllelerini kaldırmasını şart koşmuşdu. Pehlivanlarımız usül bilmediğinden fransızın güllelerini kaldıramamışlar ve bilhassa şımarık rum palikaryaları tarafından her gece alaya alınır olmuşlar idi. Bir gece fransızın karşısına Fâik Bey çıkdı ve yekden en ağır güllelerini kavrayıp çocuk oyuncağı gibi oynamaya başlayınca Doublier o gece Konkordiya'dan ertesi gün de İstanbul'dan kaçmışdı.

Sermed Muhtar ALUS

FÂİK BEY (Mâbeyinci) — İkinci Sultan Abdülhamid devrinin seçkin saray adamlarından ve devrin hafiyelik ve jurnalcılık ile kirlenmemiş sîmâlarından; konağı ve yalısı bir sanat ve edebiyat mahfili olmuş bir zât; çağdaş mûsikimizin pek değerli iki sanatkârının, Tanburî Fâyize ve Kemençeci Fâhire hanımların babası (B.: Fâyize Hanım; Fersan Fâhire); 1870 de İstanbulda doğdu, Bolulu Lûtfi Ağa ile saraydan yetişmiş ve o devrin kibar muhitinde aşırı güzelliği ile tanınmış bir Çerkes kızı olan Hüsnü Melek Hanımın oğludur; Galatasarayı Sultânîsinde okudu, mezun olduktan sonra Hâriciye Nezâretine intisab etti, ve pek sonra da saraya alındı; 1909 da Sultan Abdülhamidin tahtdan indirildiği tarihe kadar sarayda kaldı, bir müddet Mısırda, dokuz yıl kadar da İsviçre ile Avrupanın diğer memleketlerinde bulundu, Cumhuriyetin ilk yıllarında İstanbula dönerek Nişantaşındaki konağına yerleşdi ve 1937 de orada altmış altı yaşlarında vefat etti; Feriköy kabristanına defnedildi.

Uzun boylu, siyah saçlı ve gözlü pek yakışıklı, gaayetle nâzik bir zât idi. Tütün ve kahve tiryâkisi idi; saraydaki kasvetli hayatının sevkettiği ihtiyac olarak içkiye düşkündü. Yalısı Bebekde idi, Sultan Abdülhamid kı-

Mâbeyinci Fâik Bey

(Resim: Sabiha Bozcalı)

zı Ayşe Sultanı evlendirirken, güzelliğini duyduğu bu yalıyı satın almış, kızına hediye etmişdi; konağı Nişantaşında idi; bir müddet de Göztepede, Erenköy Kız Lisesi iken yanan ve saray denmeye lâyık Rıdvan Paşa köşkünü satın alarak orada oturmuşdu.

İki kızının Türkce hocası olmuş Ahmed Râsimin anlattığı şirin bir fıkradır:

«Fâik Beyin yalısında haftada üç gün çocuklarla uğraşıyordum. Kış geldi, ben bilâ sekte yine derse devam ediyordum. Bir gün kızlarından biri dedi ki:

— Beybabam sizi görmek istiyor..

«Dersden sonra gittim. Beni görür görmez:

— Sizin Menâkibi İslâm nâmında bir kitabınız var mı?.. diye sordu.

— Var!

«Biraz düşündükden sonra dedi ki:

— Masanın üzerinde gördüm de...

— Hangi masanın?

— Efendimizin masasının üstünde.. kimbilir, biri mi jurnal etti, fakat korkma, ben bugün anlarım, gelecek dersde size söylerim..

«Alın bir merak!.. Menâkibi İslâm'ın neresi jurnal edilecek?.. Ama erbâbı bilir!..

«Ertesi günüydü, hava yağışlı, soğuk, son derecede çipildi. Matbaaya biri geldi, beni sordu, gösterdiler. Kemâli nezâketle eğildi, kulağıma dedi ki:

— Sizi Mâbeyinci Fâik istiyor..

— Nerede?

— Mâbeyni hümâyunda, kendi dâiresinde..

— Baş üstüne, hemen giderim..

«Bir araba, Yıldızın alt kapusuna vardım. Fâik Beyin dâiresini gösterdiler. Bir oda ki neûzübillâh!.. küçük, basık, loş, sobası sönük, camları kırık, ortalığı pis, birdenbire şaşaladım. Kurenâdan bir zâtin sayaraki odası böyle mi olur?.. İnanmadım. Yandaki odadan çıkan bir ağaya sordum, burasıdır dedikden sonra:

— Biraz bizim odada otur, şimdi gelecekdir..

«Oooh!.. ağa odası, ne sıcak, ne temiz bir yer!.. henüz ısınır gibi oldum, olmadım:

— Bey geldi.. buyrun dediler... dediler.

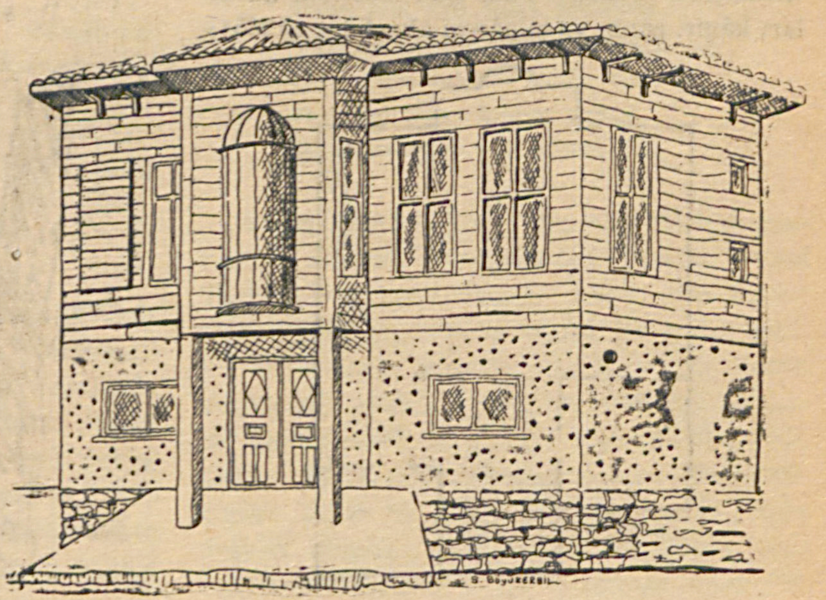
«Fâik Bey ile elinde kırmızı bir muhafaza diğer biri ayakda duruyorlardı. O bilmediğim zât mahfazayı öpdü, başına götürdü, Fâik Beye verdi, o da öpdü, başına götürdü, bana verdi; ben de öpdüm, başıma götürdüm. Fâik Bey dedi ki:

— Velînimet efendimiz size Menâkibi İslâm kitabınızdan dolayı İkinci Mecidiye Nışanı ihsân ettiler, bir teşekkürnâme yazın da takdim edeyim...

«Yağmur yağıyor. Param yok, gelirken arabaya vermişim. Yıldız Yokuşunu koltuğumda nişan mahfazası ile ıslana ıslana inerken:

— İkinci Mecidî Nişanı vereceğine iki mecidiye vereydi de arabaya bineydim!.. diyordum...» (A. Râsim, Muharrir Buya).

FÂİK BEY (Manastırlı Sâlih) — «Geçen asrın tanınmış şâir ve ediblerinden; 1825 de Manastırda doğdu, Haseki Hacı Ahmed Ağanın oğludur; hususî tahsil gördü, kalem kâtibliği ile memuriyet hayatına girdi, mutasarrıflığa kadar yükseldi; Samsun mutasarrıflığından emekliye ayrılıp İstanbulda yerleşdi, 1899 da İstanbulda öldü, Rumelihisarı Mezarlığına defnedildi. Türkçe Aruz adlı bir risâlesi

Acıbâdemde Fâikbey Mescidi
(Resim: S. Büyükerbil)

vardır; farsca ve Türkçe rübâîlerini de «Peymâne» isimli kitabında toplamışdır. Müretteb dîvanı ve Binbir Hadis Şerhi isimli eseri basılmamışdır. Dîvânında hece vezni ile başarılı denemeler vardır» (İ. A. Gövsa, Türk Meşhurları).

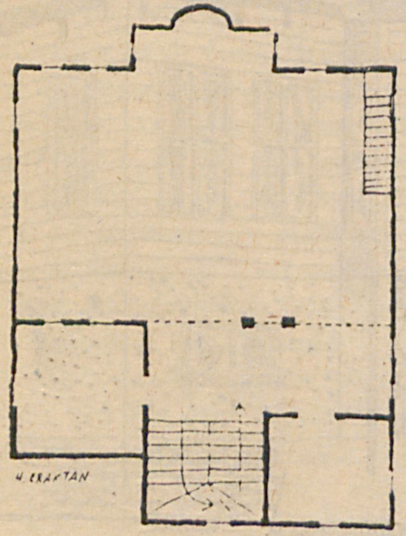
FÂİK BEY (Miralay) — İkinci Sultan Abdülhamidin yâverlerinden; Ahmed Râsim «Muharrir Buya..» adındaki eserinde «Kaş, kirpik, sakal, bıyık» ser levhalı makalesinde bu zât hakkında şu satırları yazıyor:

«Zarif, hoşgû, hovarda mizac bir zât idi. Bir gün yenilmiş, içilmiş, tam sofradan kalkılacağı zaman yanında oturanlardan biri merhumun uzunca sakalını tutunca el bezi gibi ağzını silmiş. Fâik Bey:

— Ne yapdın be!.. demiş, senin ağzını sildiğin bu sakal benim sebebi saadetim, ben bunun sâyesinde miralay oldum, daha livâ olacağım, ferik olacağım!...».

Hayatı hakkında başka bilgi edinilemedi.

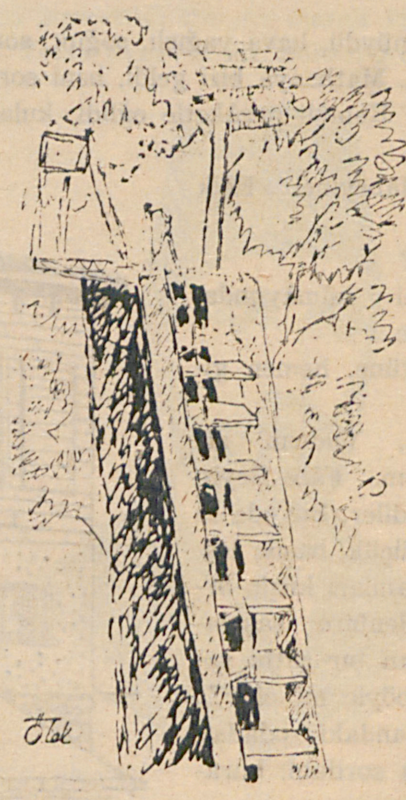
FÂİKBEY MESCİDİ — Acıbâdem ile Koşuyolu arasında kendi adını taşıyan sokakda fevkanî ahşab bir mesciddir; Tahsin Öz «İstanbul Câmileri» isimli eserinde şunları yazıyor: «Kadıköyünde Mecidiye Mahallesinde (?) bânisi Belediye müfettişliklerinden Fâik Bey olup İkinci Sultan Abdülhamid devrinde yaptırılmışdır, fevkaanî olan işbu mescidin duvarları kâgir, çatısı ve minâresi ahşabdır. (1965)».

Acıbâdemde Fâikbey Mescidi
(Plân: H. Eraktan)

1969 Eylülünde ziyâretimizde şu notları tesbit ettik:

Mescidin önünden adını tesbit edemediğimiz bir derecik geçer, sokakdan mescide beton bir köprücük ile geçilerek girilir. Zemin katı kâgir, ikinci kat, asıl mescid ahşab olup, mihrabın bulunduğu kısım, köprücük üzerinde cumba gibi bir çıkıntı teşkil eder, mihrab da bu parça üzerinde ayrıca dışarı taşkındır. Zemin katı eskiden sibyan mektebi imiş, hâlen imam ve müezzin meşrutası oda olarak kullanılıyor idi. Mescide dar bir taşlıkdan ahşab merdiven ile çıkılır. Üst katda merdiven başında sağda bir ahşab bölme vardır ki mescidin ahşab minâresi buradan yükselir imiş, ziyâret tarihimizde minâre mevcud değildi, ezan, mescidin yanında kurumuş bir meşe ağacının gövdesi üzerine yerleştirilmiş bir tahta balkondan okunmakta, bu balkona da uydurma dayanmış bir tahta merdivenle çıkılmakta idi, balkon üzerine radyo antenlerini andırır tahtadan bir kasnak konmuş, bu kasnağın dört yanına üçerden 12 ampul konularak şerefe kandilliği vazifesi görmekte idi; iptidaî ama şirin bir görüşü vardı. Sol tarafda bir odacık-

Fâikbey Mescidinde ağaçdan minâre
(Resim: Ömer Tel)

dan yine ahşab kısa bir merdiven ile kadınlar mahfiline çıkılır. Asıl ibâdet sahnı müstatil plânlıdır. İmamlığında Erzincanlı Abdullah Sertbaş ve müezzinliğinde de Çankırılı Osman Özdemir Efendiler bulunmakta idi, ikisi de çok genc adamlardı.

Bibl.: Hâlid Eraktan, Not; R.E. Koçu ve Ömer Tel, Not.

FÂİKBEY MESCİDİ SOKAĞI — Acıbâdem ile Koşuyolu Caddesi arasında gaayet uzun, müteaddid kavisli bir sokakdır; Acıbâdem Caddesi tarafından gelindiğine göre, ortasına yakın bir yerde bir çeşme başında ve dere kenarında hemen geldiği istikametde geri döner ve birkaç kavis daha çizerek Koşuyolu Caddesine kavuşur.

Acıbâdem Caddesinden çeşme başına kadar, ilk parçasında iki araba geçecek genişlikde olup seyrekce beton yapı köşkler arasından geçer, bir kaç da eski ahşab ev, gecekondumsu yapılar vardır. Çeşme başında ve adını tesbit edemediğimiz dere kenarında bir köprücük yanında geriye döner; bu ikinci parçası bir araba ancak geçebilecek genişlikde ve kabataş döşelidir. Dere de yolun sağ kenarını tâkib ederek uzanır. Sokağın bu kısmı üzerinde sağ kolda sokağa adını veren ahşab Fâikbey Mescidi bulunmaktadır, sokakdan mescide dere üzerinden bir köprücük ile geçilip girilir.

Mescidden geçildikten sonra sokağa tamamen bir köy yolu manzarası hâkim olur, iki kenarında yığma taş duvarlar, çit duvarlar, böğürtlen çalıları vardır, gaayet sessiz ve tenhadır, boydan boya geçdiğimizde tek insana rastlamadık (Eylül 1969).

Bibl.: R.E. Koçu ve Ömer Tel, Not.

FÂİKBEY SOKAĞI — Kadıköyünde Kurbağalıdere semti yollarından; Kurbağalıdere Caddesi ile Nazifbey Sokağı arasında uzanır (1934 Belediye Şehir Rehberi, pafta/29, Kurbağalıdere). İki araba geçecek genişlikde, paket taşı döşelidir. İkişer üçer katlı ahşab ve kâgir evlerle beton yapı dörder katlı beton apartımanlar arasından geçer; 1 bakkal ve 1 elektrikci dükkânı vardır; kapu numaraları 1-17 ve 2-18 dir (Kasım 1968).

Hakkı GÖKTÜRK

FÂİK EFENDİ (Kilerli) — İkinci Sultan Mahmud zamanında Enderunu Hümâyunda bulunmuş ve şâirlikle tanınmış bir zât; hayatı hakkında başka bilgi edinilemedi; şiir diline örnek olarak aşağıdaki parçaları Tayyarzâde Atâ Beyin Enderun Tarihinden alıyoruz:

> Hattı zuhur eylemeden arz ider lebin
> Gûyâki ziri kahveye gülbeşeker verir
>
> *
>
> Görmek ne mümkin ol şehi ağyâr Fâikaa
> Halvetsarâyi âşıka tenhâ gelür gider
>
> *
>
> Sensiz göremem hâtırı vîrânemi ey gam
> Gökden mi yağarsın bana yerden mi çıkarsın
>
> *
>
> Senin cem'iyetin var ise yevmi cum'ada vâiz
> Bizim meyhânede hergün ayakdivânımız vardır
>
> *
>
> Zevki meyhâneyi sen eylemezsin zâhid
> Sarfı güncînei idrâk olacak yerlerdir.
>
> *

Bir Şarkıdan

> Girsem seninle bir gez firâşa
> Bak sen o demde bende telâşa
> Sen şûhi Fâik tâc etdi bâşa
> Pek çok dilârâ kıldım temâşâ
> Dünyâda hâlen yok senden âlâ
>
> Dâim seni ben halka sorarken
> Her şeb hayâlin düşde sararken
> Ben yerde buldum gökde ararken
> Pek çok dilâra kıldım temâşâ
> Dünyâda hâlen yok senden âlâ

FÂİK PAŞA — Onyedinci asır mîrimîranlarından; Rumeli fâtihlerinden meşhur Gazi Turhan Bey neslindendi, ecdâdı vakıflarının mütevellisi olup senede büyük bir geliri olduğu halde haris ve tamahkâr bir adam olarak tanınmışdı, ekseriyâ vergi bakiyelerini tahsiline memur edilir, ve gittiği yerlerde halkın feryâdına kulaklarını tıkar, parayı amansızca toplar, hattâ bu yolda mahkeme kararı, kadı fetvâsı olmadan adam bile öldürtürdü. Sultan İbrahim devrinin ilk yıllarında, 1053 (M. 1643) de Fâik Beye karşı teveccühü olan sadrâzam Kemankeş Kara Mustafa Paşa onu mîrimîranlık (paşalık) ile Rumeli Beylerbeyisi

tâyin etti; fakat yeni vâli vâlilik merkezi Sofyada ancak altı ay kalabildi; gider gitmez halka göz dağı vermek, keyfî emri ile bir kaç kişiyi astırdı ve îdamların infâzından sonra Sofya Kadısı Sincârî Mehmed Efendiden tazyik ile îdam hükmü almak istedi, kadı efendi Sofyadan kaçarak ılgarla İstanbula geldi, durumu anlatarak şikâyetde bulundu. Sadırâzamın himâyesine rağmen, Kara Mustafaya karşı cebhe almış ve pâdişah üzerinde nüfuz sâhibi Silâhdar Yusuf Paşa ile Cinci Hoca Hüseyin Efendinin ısrârı ile Fâik Paşa azledilerek İstanbula getirildi ve bir gün Yalı Köşkünde bizzat sorguya çekildi. Fâik Paşa kadının ağır ittihamları karşısında:

— Pâdişahım, beni benden önce Sofyada vâli olan Dilâver Paşaya sor, hâlen açıkda ve İstanbuldadır ve bir doğru sözlü adamdır, o ne der ise râzıyım!.. dedi.

Dilâver Paşanın bir mansıb almak için, sadırâzamın tuttuğu bir adamın lehinde şâhidlik yapacağını sanıyordu. Halbuki Dilâver Paşa Silâhdar Paşa ile Cinci Hocaya hoş görünmeyi tercih etti, Alay Köşküne getirildiğinde:

— Kadı Efendi şeriata ve adâlete riâyet eden bir zattır, cümle halk kendisinden memnundur, ama Fâik Paşa Sofyaya varınca kadıya cefâ ve halka zulmettiğini duydum!.. dedi.

Pâdişah Şeyhülislâm Yahya Efendiyi dâvet etti; Yahya Efendi:

— Bu Fâik Paşanın îdamı vâcib olalı otuz yıldır!.. deyince Sultan İbrahimin Bostancıbaşıya işareti üzerine yaşı yetmişi bulmuş ak sakallı Fâik Paşayı pâdişahın gözü önünde boğdular.

FÂİK PAŞA — Değerli kumandanlarımızdan ve Birinci Cihan Harbi şehidlerinden; 1876 da doğdu, 1899 da Harbiye Mektebinden kurmay yüzbaşı olarak çıkdı, Sisam Adasında askerî bir vazife gördü, 1909 da kaymakam (yarbay) olarak Debre'de bulundu, 1911 de Üsküdar mutasarrıflığı yapdı, 1. Kolordu kurmayı olarak Balkan Harbine iştirâk etti, miralay (albay) ve 1. İşkodra Fırkası Kumandanı; 1913 de İstanbul Merkez Kumandanı oldu, 1914 de mîrilivâ (paşa, general) olarak kolordu kumandanlığı ile Kafkas cebhesine gönderildi, 1916 da bir hücumda kolordusunun başında vurularak şehid oldu. Hayatı hakkında, bir şehidin şânına lâyık tafsilât elde edilemedi.

Bibl.: İ. A. Gövsa, Türk Meşhurları.

FÂİK PAŞA (Süleyman) — «İkinci Sultan Abdülhamid zamanının tanınmış temiz sîmalarından bir amiral; 1854 de İstanbulda doğdu; çocukluğu Girid evkaf müdürü olan babası ile Giridde geçdi ve ilk tahsilini orada gördü; Heybeliada Bahriye Mektebini bitirdi; 1864 de henüz 19 yaşında bir teğmen iken Bursa adında küçücük bir kervetin süvâri olarak Ümidburnu yolu ile İstanbuldan Basraya gidip geldi, bu başarılı seyahati üzerine yüzbaşı oldu. Muhtelif tarihlerde süvarisi bulunduğu gemilerle İngiltere, Fransa, İspanya ve Tunusa seferler yapdı, 1876 Türk - Rus Harbinde yararlıkları görüldü; Amiral Hobart Paşanın yanında Bahriye Erkânı Harbiyesi ikinci reisliğini yapdı ve 1885 de bu dâirenin reisi oldu; fakat hür fikirli olarak İkinci Sultan Abdülhamide jurnal edildi, Fizana sürülmek üzere iken Kıbrısa kaçdı; 1908 de meşrutiyetin ilânı üzerine İstanbula döndü ve 1909 da vefat etti» (İ. A. Gövsa, Türk Meşhurları).

FÂİKPAŞA CAMİİ — (B.: Acıbâdem Camii, cild 1, sayfa 192).

FÂİKPAŞA YOKUŞU — Beyoğlu kazâsı merkez nâhiyesinin Kuloğlu ve Firuzağa mahalleleri arasında sınır yoldur; Bostanbaşı Caddesi ile Turnacıbaşı arasında uzanır, küçük bir kısmı Firuzağa, büyük bir parçası da Kuloğlu mahalleleri içinden geçer; Kuloğlu Mahallesinde merdivenli Acıçeşme Yokuşu, Osmanhoca Çıkmazı ve yine o iki mahalle sınırında Hacıoğlu Sokağı ile kavuşakları vardır (1934 Belediye Şehir Rehberi, pafta 14/164 ve 165). Bostanbaşı Caddesi tarafından gelindiğine göre, iki araba geçecek genişlikde paket taşı döşeli ve iki yanı yaya kaldırımlı az meyilli bir yokuşdur, iki tarafa kavisler çizer ve ikişer katlı kâgir evler, beşer altışar katlı apartımanlar arasından geçer; 1 yorgancı, 2 koltukcu, 2 manav, 1 berber, 1 kasab, 1 kömürcü dükkânı ile 1 garaj ve 1 esvab temizleyici evi vardır (nisan 1968).

Hakkı GÖKTÜRK

FÂİK REŞAD BEY — Edebiyat tarihimiz üzerine eserleri ile tanınmış muharrir, edebiyat muallimi, Osmanlı Tarih Encümeninin muhâbir âzalarından; 1851 de İstanbulda Kabasakalda Divânı hümâyun hâcegânından Seyyid İhyâ Efendinin konağında doğdu; babası bu konağa iç güveyi olarak girmiş alay eminlerinden İzmirli Hacı Tâhir Efendi, anası da İhyâ Efendinin kızı Şerife Sâliha Hanımdır. Sultanahmed sibyan mektebinde, Bezmiâlem Vâlide Rüşdiyesinde okudu; fakat rüşdiyeyi bitirmeden henüz 9-10 yaşlarında idi ki Seraskerlik Dâiresine kâtib yamağı olarak girdi, 1863 de 12-13 yaşında iken dedesi İhyâ Efendinin recâsı ile önce Divânı hümâyun kalemine, sonra da yine Bâbiâlide Hâriciye Mektubculuğu kalemine alındı. Gündüzleri kalemde vakit buldukca kalemin seçkin simâlarından Cem'î Efendi adında bir zâtden farsca, geceleri de Ayasofya Medresesi talebelerinden olup İhyâ Efendinin konağında barınan Ali Efendi adında bir gencden de arabca öğrenmeye başladı. 13-14 yaşlarında iken, akran ve emsâline uyarak, kendi tâbiri ile «şiir nâmına yâveler» yazmaya, ve onları, kalemde şâirliği ile de tanınmış Cem'î Efendiye tashih ettirmeye başladı. Kalemde birinci sınıf kâtibliğe yükseldiği halde, dedesi öldükden sonra, 17 yaşında iken de evlendirildiği, maaşlar da muntazam çıkmadığı için geçim sıkıntısı çekmeye başladı. Biraz huzûra kavuşacağını umarak, o sırada Trablusgarb vâliliğine tayin edilen, kendisini mektubcu yapacağını vaad eden Erzincanlı Hacı İzzet Paşanın yanında Trablusgarba gitti, fakat paşa vaadini yerine getiremedi, İstanbula dönmeye mecbur olan Fâik Reşad Bey Kalemdeki yerini de kaybetmiş oldu. O sırada Ahmed Midhat Efendi Matbaai Âmire (Devlet Matbaası) ve Takvimi Vekaayii müdürü idi, ayrıca Tercemânı Hakikat gazetesini çıkarıyordu, ziyâretine gelen iyi tanıdığı Fâik Reşad Beye:

— İsâbet olmuş, ben de takvim için (devletin resmî gazetesi Takvimi Vekaayi) bir başmuharrir arayıp duruyordum... dedi, ve Fâik Reşad Bey, o zaman için önemli para sayılan 15 lira maaş ile Takvimi Vekayii başmuharriri oldu; kendisi anlatıyor:

«1296 martında (1880) Takvimi Vekaayii benim riyâseti tahririyem altında neşrolunmaya başladı. Aradan bir sene geçdikden sonra Midhat Efendi beni ve sâir muharrir ve mütercimleri Tercemânı Hakikat ile Osmanlı adındaki fransızca gazete için kendi matbaasında alıkoyarak Takvime göndermemeye başladı, Takvim çıkamadı, nihâyet büsbütün intişardan kaldı. Bu sıralarda Âlipaşazâde Ali Fuad Bey maarif nâzırı olmuşdu, hâriciye kaleminde iken maiyetinde çalışmışdım, nâzırlığını tebrike gittiğimde beni Diyarbekir maarif müdürlüğüne tâyin etdi..».

Diyarbekirden sonra Van maarif müdürü, sonra Yanya maarif müdürü oldu; Yanyada vâli Ahmed Eyyub Paşa ile geçinemedi, azledildi, 1888 de İstanbula döndü, gazetelerde muharrirlik, hususî mekteblerde muallimlik yapdı, 1908 de meşrutiyetin ilânı üzerine Matbûâtı Dâhiliye (iç basın) müdür muavini, az sonra Takvimi Vekayii müdürü oldu, bu müdürlük lâğvedilince açıkda kaldı, emekliye ayrıldı. 1911 de yeni açılan Kadastro Mektebine edebiyat muallimi, 1912 de İstanbul Dârülfünunu Osmanlı Edebiyat Tarihi muallimi oldu, fakat Dârülfünun kürsüsü için kifâyetsiz görülerek İstanbul Kız Sultânîsi edebiyat muallimliğine nakledildi, hastalandı, kız sultânîsinden istifâ ederek Kadastro Mektebindeki

Fâik Reşad Bey
(Resim: Sabiha Bozcalı)

vazifesi ile yetindi. 1914 de tebdili havâ için götürüldüğü oğlunun Göztepedeki evinde vefât ederek Sahrâyicedid Mezarlığına defnedildi.

Zamanının başda Şinâsi, Nâmık Kemâl, Ebüzziya Tevfik, Recâizâde Ekrem, Ahmed Midhat gelmek üzere en seçkin kalem sâhiblerini yakından tanımış, ve bir Türk Matbuat (Basın) Tarihi yazmaya başlamışdı; ömrü boyunca büyük himmetle toplanmış kitab, nâdide el yazması mecmualar, divanlar, gazete ve dergi koleksiyonları, meşhur kişilerin fotograflarından mürekkeb zengin bir kütübhâneye ve kendisinin kütübhâne kütübhâne dolaşarak yıllar boyu emekle derlenmiş kıymetli notlara sâhibdi, 1912 İshakpaşa Yangınında evi ile birlikde yandı, Türk Matbuat Tarihinin müsveddeleri de kütübhânesi ile birlikde bir anda yok oldu; bu ağır darbe üzerinedir ki hastalandı, iki sene sonra derin bir karamsarlık içinde öldü.

Aşağıdaki satırları Osmanlı Tarih Encümeni Mecmuasında ölümü münâsebeti ile yazılan bir makaaleden alıyoruz:

«Ölümünden yıllarca evvel alınıp şimdi mecmuaya koyduğumuz fotografına bakılınca yüzünde görülen tatlılık, tavır ve hareketlerinde daha tesirli idi. Gaayet halim, selim, mütevekkil, kanaatkâr, derviş yaradılışlıydı, muhitine iyilikden başka şey yapmamış, hiç kalb kırmamışdı; Mevlevî tarikati muhiblerinden idi».

Kitab olarak basılmış eserleri şunlardır: «Güldeste» (Şiirlerinin bir kısmı); «Güncinei Letâif» (Mizah ve nüktedanlık üzerine fıkralar); «Kemal bey ile muhâberemiz» (Nâmık Kemal ile olan münasebetleri üzerine); «Osmanlı Lûgatı» (Ali Nazîmâ Beyle müşterek); «Muhtasar ve Musavver Tarihi Osmânî», «Hazînei Müntehebât», «Külliyâtı Letâif», «Sergüzeşti Aristonois» (Terceme roman); «Sergüzeşti Hulûsi (Telif roman); «Eslâf» (2. küçük cild ve zeyli ile Türk meşhurlarının hal tercemeleri); «Tarihi Edebiyâtı Osmaniye»; ve pek çok makaale.

FÂİK SABRİ BEY — (B.: Duran, Fâik Sabri; cild 9, sayfa 4765).

FAISENSAC (Duc de) — (Fezansak) Bin senelik bir âileye mensub bir fransız asılzâdesi; 1957 de Fransanın Marsan şehri belediye başkanı iken İstanbula geldi; aynı zamanda Fransanın meşhur Armagnac (Armanyak) konyağının sâhibi olan bu zât İstanbul için şunları söylemişdir:

«İstanbul... İstanbul. Bu güzel emsalsiz şehir hakkında insan hayranlığını ifade için kelime bulamıyor. Hayranım. Âbidelerinin ihtişamı, Boğaziçi, Haliç. Bunların hepsi insana güzel bir rüya gibi geliyor. Sonra halk... Ne temiz, ne nazik insanlar. Burada meşhur Türk misafirperverliğinin bütün hususiyetlerine şâhid oldum. Herkesten, tanıdığım dostlarımdan hudutsuz nezâket gördüm. Memleketinize her fırsat buldukça geleceğim; şarablarınız güzel, ama yemekleriniz dünyanın en nefis yemekleridir. Kıbrıs için ne düşündüğümü sordunuz açıkça söylüyorum, bu ada eski sâhibleri Türklere verilmelidir» (Nâzım Ulusoy, Cumhuriyet Gazetesi).

FÂİZ — (B.: Fâyiz)

FÂİZ — (B.: Abdullah Efendi, Saraçzâde; cild 1, sayfa 43).

FÂİZ — (B.: Mehmed Efendi, Yirmisekiz Çelebi)

FÂİZ — Onsekizinci yüzyıl şâirlerinden; asıl adı Halil'dir, doğma büyüme semtine nisbetle «Yedikuleli Fâiz», soy adına göre de «Câbîzâde» diye anılırdı; matematik ve astronomi ile meşgul olmuşdu; Sâlim Tezkiresinde «asrın şuerâsından, vaktin zürefâsından bir merdi suhansöz» deniliyor; şu kıt'asını o tezkireden alıyoruz:

Oldu dil fartı hücûmi gamla berbâdü harâb
Hânei mir'âtı seyli jeng vîran eyledi
Sırrı aşkı yâri pûşîde kıyâs eyler gönül
Zan ider fânûs şem'i bezmi pinhan eyledi.

FÂİZ (Heratlı) — Onsekizinci yüzyıl şâirlerinden; İranlıydı, Herat kasabasında doğmuş, tahsilini de orada yapmışdı; asrın başlarında İstanbula gelerek sadırâzam Şehid Ali Paşaya sunduğu bir kasîde üzerine Dîvânı Hü-

mâyun kâtibleri arasına alınmışdı; şu beytini Sâlim Tezkiresinden alıyoruz:

Derdime ilâc olmaz sürâhî vü sâgar
Meğer ide lebi meygûni yâr def'i humar

FÂİZCİ SOKAĞI — Fâtih'in Karagümrük Nâhiyesinin Dervişali Mahallesi sokaklarından; Salmatomruk Caddesi ile Alişah Sokağı arasında uzanır; Tetkik, Arı, Senâ ve Kefevî Sokakları ile dört yol ağızları yaparak kesişir (1934 Belediye Şehir Rehberi, pafta 7/108). Salmatomruk Caddesi tarafından gelindiğine göre iki araba geçecek genişlikde kabataş döşeli iken bakımsızlıktan bozulmuş, toprak yol hâline gelmiş olarak başlar, az sonra yokuş iner ve böylece Alişah Sokağına bağlanır; iki katdan beş kata kadar beton yapı evler arasından geçer: Kapu numaraları 1-51 ve 2-62 dir (ocak 1968).

Hakkı GÖKTÜRK

FÂİZÎ EFENDİ (Kafzâde Abdülhay) — Onyedinci asrın ilk yarısında yaşamış ulemâdan, şâir; dîvanlardan titizlikle seçip topladığı şiirlerle bir «Müntehebât Mecmuası», ki Kafzâde Mecmuası diye anılır, divan edebiyatı tarihi ile meşgul kimselerce çok makbul sayıla gelmişdir; 998 de (M. 1589 - 1590) İstanbulda doğdu, Birinci Sultan Ahmed zamanında kadıaskerliğe kadar yükselmiş Kafzâde Feyzullah Efendi adında bir zâtin oğludur; ana tarafından Şeyhülislâm Ebüssuud Efendinin torununun oğlu olur; medrese tahsili gördü, ilmiye mesleğinde sür'atle yükseldi, 1016 da (M. 1607-1608) 18 yaşında müderris, 1027 de (M. 1618) de 29 yaşında Selânik Kadısı oldu, iki sene sonra Şam Kadılığına tâyin edildi, Şama gitmek üzere Selânikden İstanbula geldiğinde Şam Kadılığının başkasına verilerek açıkda kaldığını öğrendi. 1031 de (M. 1622) İkinci Sultan Osmanın tahtdan indirilerek Yedikule Zındanında boğularak öldürüldüğü kanlı ihtilâlde korku ile şuurunu kaybederek 33 yaşında öldü.

Evi devrinin genc aydınlarının toplandığı bir edebî mahfil gibiydi ve kendisi «Sâkinâme» isimli iki manzum eserini tamamlayamamışdı. Aşağıdaki iki beyit şiir diline örnekdir:

Daha ben şimdi bildim rûzigârın nolduğun ey dil
Bilinmezmiş safâyi vaslı dilberle geçen demler

*

Hiç cemiyeti hâtırdan eser gördün mü
Bu kadar meclise uğrar yolun ey bâdi sabâ

FAKİRHÂNE SOKAĞI — Ortaköyün sokaklarından, Gürcüoğlu Sokağı ile Amcabey Sokağı arasındadır; Sarısünbül Sokağı ve Cûdiefendi Sokağı ile kavuşakları vardır (1934 Belediye Şehir Rehberi, pafta 20/192). Amcabey Sokağı tarafından gelindiğine göre bir araba rahat geçecek şekilde kabataş döşeli yokuş bir yoldur; ikişer üçer katlı ahşab ve kâgir evler arasından geçer, sola bir dirsekle kırılarak merdivenli bir yol olarak iner, Gürcüoğlu Sokağına bağlanır (ağustos 1968).

Hakkı GÖKTÜRK

FAKİR SOKAĞI — 1934 Belediye Şehir Rehberine göre Beyoğlu merkez nâhiyesinin Kalyoncu Kolluğu Mahallesi yollarından, Tarlabaşı Caddesi ile Simidci Sokağı arasındadır; Kömürcü Zeynel Sokağı, Turunç Sokağı ve Gaz Sokağı ile kavuşakları vardır (1934 B.Ş. R. pafta 14/145).

Rehbere göre gidildiğinde bu sokakda levhası görülmedi, sâkinleri sokaklarının adını Ataman Sokağı olarak biliyordu, aynı rehberin alfabetik fihristinde de Ataman Sokağı diye bir sokak mevcud değildir; bu sokağın adının sonradan değiştirilmiş, levhası da asılmamış olması gerekir.

Tarlabaşı Caddesi tarafından gelindiğine göre bir araba rahat geçecek genişlikde ve paket taşı döşelidir. Aralarında iki katlı bir ahşab yapı da bulunan üçer dörder katlı kâgir evler arasından geçer; 1 bakkal, 1 sıhhî tesisat kaloriferci, 1 esvab temizleyici ve 1 matbaa vardır (nisan 1968).

Hakkı GÖKTÜRK

FALAKA — «Suçluları ve mekteb şâkirdânını (talebelerini) dayakla cezalandırmak için vaktiyle kullanılan bir âlet ki dayak yiyecek olanın ayaklarını sıkışdırmaya mahsus orta tarafına halka vâri ip geçirilmiş bir sopa ile ayak tabanlarına vurmaya mahsus bir değnekden ibâret idi; böyle dayağa Falakaya Yatırmak, Falakaya Yıkmak, Falakaya Çekmek

denilirdi» (Şemseddin Sâmi, Kaamûsi Türkî).

Dayak yiyecek olan, ayakları Falaka sopasına sımsıkı bağlanarak yere sırt üstü yatırılır, sopanın iki ucundan birer kişi tutar ve bağlı ayakları bel hizâsında yukarı kaldırılır, öyle ki iki taban, dayağı atacak olan kimsenin değneklerine tam hedef teşkil ederdi.

Falaka, kadimden 1908 meşrutiyetine kadar kullanılmışdır; kullanıldığı yerler:

1. Mektebler; 2. Kışlalar; 3. Kolluk - Karakollar; 4. Çarşı, Pazar boyları olmuşdur; falaka ile mekteblerde çocuklara, kışlalarda neferlere, Kolluk ve karakollarda uygunsuz gürûhu ile hırsızlara, cârihlere, kaatillere ve çarşı pazar boyu sokaklarda da herhangi bir hîlekârlığı yakalanmış esnafa dayak atılmışdır (B.: Dayak, cild 8, sayfa 4317).

Falaka dayağında kızılcık veya fındık değnekleri kullanılırdı; kızılcık ve fındık değneklerinin meziyeti sırım gibi, kayış gibi olması, kırılmamasıdır.

Ahmed Rasim Falaka Dayağının çeşidlerini şöyle sıralıyor:

Mest üstüne (hafif)

Mest çıkarılarak çorab üstüne (az ağır)

Yalın ayak tabanına (ağır)

Islak yalın ayak tabanına (çok ağır)

Islak yalın tabana atılan çok ağır falaka dayağında, değneği vuran insafsız ise, değneği indirdikdedn sonra hemen kaldırmaz, tabanın üstünde deriyi yüzerek geçirirdi. Böyle bir dayak yiyenin çoğu zaman ayakları sakat kalırdı.

Falaka dayağının çeşidi ve vurulan değnek sayısı suçun derecesine göre olurdu.

Yeniçeri Kolluklarında suçlulara atılan falaka dayakları altında ölenler çok olmuşdur.

Ahmed Rasim «Falaka» isimli çocukluk hâtıralarında kendisinin dayağı ile meşhur Hâfızpaşa Mektebine verilişini anlatırken şunları yazıyor:

«Mahalleye yeni taşındığımız için safâ geldinize gelmiş kadınlardan birinin vâlideye:

— Aman hanım!.. evlâdına nasıl kıyıp da Hâfızpaşa Mektebine yollayacaksın, o sarığı boynuna dolanası herif falakada üç çocuk öldürmüşdür!.. dediğini hiç unutmam..».

Aşağıdaki satırlar da Ahmed Rasim tarafından o mekteb için yazılmışdır:

«... sarığı çözük, benzi atık, gözleri dönmüş, bıyığı sakalına karışmış, sâfi sinir kesilmiş hoca efendi elindeki sopayı, önünde iki hâfızın kıvıra kıvıra tuttuğu büyük bir falakanın ta ortasında yan yana duran iki çıplak tabana gerile gerile birbiri ardınca indiriyordu..».

Dayağı ile meşhur mekteb hocalarına bazan falakaya çekmesi için kendi talebesi olmayan çocuklar, hattâ gencler getirilirdi, yine Ahmed Rasim anlatıyor:

«... geçenlerde bilmem hangi medreseden bir hâfız getirdiler, sakallı bıyıklı adamdı, gelir gelmez bizim hâfızlar üstüne üşüşdüler, falakaya yatırdılar; hoca aldı sopayı eline, kalkdı ayağa, öyle dayak attı, öyle dayak attı ki hâfız bayıldı, ayaklarından kanlar fışkırdı, üç kişi zorla kaldırdılar, bağçeye götürdüler de ayaklarını musluklara tuttular...

«Ağır nevîden falaka dayağı yiyenlerin ekserisi, ayakları falakadan kurtulur kurtulmaz yürüyemiyerek kıçın kıçın, sürüne sürüne bağçeye kadar gider, oradaki musluk altında ağrılarını teskin ederlerdi..

«Bir gün kapudan içeriye iki erkek, birinin sırtında tabanlarına basamayan bir çocuk, arkalarında mangal kapağı yaşmaklı, çifte etek ferâceli iki kadınla girdiler, doğruca hocanın önüne gittiler. Bu çocuk daha dün falaka dayağı yemişdi, bugün de anasının babasının hatırı için mi dayak yiyecekdi?.. Erkeklerden biri çocuğu yere oturttu, kunduralarını, çorabını çıkarttı, birdenbire doğrularak:

— Hoca efendi.. bu ne hal?.. dedi.

«Öteki de bağıra bağıra:

— Biz size çocuğumuzu teslim ettikse okut diye teslim ettik, bak, iki tırnağı düşmüş, bütün parmakları mosmor, Aksarayda Yahudi hekime götürdüm, ölür diyor!.. dedi.

«Erkeklerden uzun boylusu:

— Ben şimdi senin sarığını boynuna dolar, eşek sudan gelinceye kadar o sopalarla kemiklerini kırarım ama ne yapayım ki hâfızı Kur'ansın zâlim herif!.. diye bağırdı..».

Geçen asır başlarında yaşamış Mustafa adında bir zât «Vasiyetnâmei Sibyan» isimli hâtıraları arasında (1826-1835): «... okumak derdinden şol mertebe dayak yedim ki hâlâ ayak parmaklarımın tırnakları küt kalmışdır..» diyor.

Bıçkın, kopuk, hırsız gürûhuna kendisinin de falaka dayağı atma yetkisi olan Çardak Kolluğu çorbacısı ve halk şâiri Galatalı Hüseyin Ağa (B.: Çardak Kolluğu, cild 7, sayfa 3748; Hüseyin Ağa, Çardak Çorbacısı Galatalı) falaka dayağı ile meşhur sadist bir çorbacıyı şöyle hicvetmişdir:

Kınalı müzellef gül yağlı sakal
Molla bozuntusu çorbacı çakal

Dayağa yıkdı mı kopuk eşbehi
Ya ki külhen nişin pırpırı beyi

Tahriki hırs idüb yalın ayağı
Ağzı sulanarak atar dayağı

Zan itme zâlimi düşkün nigâre
Gaayetle muglim hem düşmez inkâre.

Serkeş civanları basdırub faka
Yola getirmeye âlet falaka

«FALAKA» — Büyük muharrir ve gazeteci, İstanbulun büyük evlâdı Ahmed Rasim'in ölmez eserlerinden biri, üstâdın çocukluk çağı ve ilk mekteb yıllarına âid hâtıralarıdır (B.: A. Râsim, cild 1, sayfa 443); Türk maarif târihinin yakın geçmişe âid faslı için eşsiz kıymetde kaynak olan bir eserdir; arab asıllı Türk harfleri ile 1927 yılında Hamid Matbaası yayınları arasında basılmışdır; sonra lâtin asıllı Türk harfleri ile ve insafsızca bir budama yapılarak tekrar basılmışdır.

Eser 19 parça yazıdan mürekkeb olup yazılar şu başlıkları taşımaktadır:

Hoca Korkusu, Âmin'e doğru (B.: Âmin ile mektebe başlanış, Âmin Alayı, cild 2, sayfa 783), Âmin Alayı, Mektebde ilk günler, Bir şamarın neticesi, Naklihâne, Mektebe ikinci başlanış, Âmine ilk girişim, Mekteb seyri, Lokmalı Kapamalı Mekteb, Meğer başıma gelecekler varmış, Eyvallah olsun, Hâfızpaşa Mektebinde birinci gün, Falaka envâ'ı ve dâvâcılar, Zuhûri isyânı, Topuz Hoca, Yeni Mekteb Yeni Korku, Hissi hürmet korkudan çok kuvvetlidir, Zincirli Hoca.

Bu konuda millî kütübhânemizde bir eşi olmayan bir kitabdır, küçük boyda 153 sayfalık tadımlık bir eserdir (B.: Mekteb, Eski Mahalle Mektebleri; Niyâzi, Pehlivan Hoca Hâfız; Hâfızpaşa Mektebi; Topuz Hâfız).

«FALAKA» — İkinci Meşrutiyet devrinin mizah mecmualarından, ilk nüshası 25 temmuz 1327 pazartesi günü yayınlanmışdır (7 ağustos 1910); 28×39 santim boyunda 4 sayfalık bir nüshası 20 paraya satılmışdır; birinci ve dördüncü sayfalarına yarım sayfayı kaplayan birer karikatür konulmuşdur. Sahib ve sermuharriri Mahmud Nedim Bey, edebî müdürü de (Elif) Rıfkı Beydir. Yer olarak Bâbıâli Caddesinde 25 numaralı dâirei mahsusa gösterilmişdir ki Râşid Efendi Hanı içinde bir yer olduğunu tahmin ediyoruz. Mes'ul müdürü Mehmed Kenan Bey olup Manzumei Efkâr Matbaasında basılmışdır.

O devrin, aşağılık duygusu pek aydın görülen mizah gazetelerinden biridir. «Dırıltı», «Derdleşme», «Dâhilî» gibi başlıklar altındaki yazıları da asîl mizahla ilgisi olmayan soğukluklardır.

Falakanın bir «Takvimi Cerâid» sütunu vardır, o zamanlar böyle sütunlar hemen mizah gazetesi tarafından yapılırdı; günlük ciddî gazetelerin haber ve yazı başlıkları alınır, sözde mizah yollu ona bir cevab verilirdi, aşağıdaki satırları Falaka'nın 13 sayılı nüshasının o sütunundan alıyoruz:

«İkdam: Uyanık bulunmalıyız!
Falaka — Uykudan baş kaldırdığımız yok..
Tercemânı Hakikat: Eşkiyâ Poletikası
Falaka — Yunan ve Bulgar siyâsetinden mi bahsedeceksin..
Sabah: Herkes kendi yerinde
Falaka — Zâten kımıldadığımız yok..».

Gazetenin aynı nüshasında birinci ve dördüncü sayfalarında birer karikatür vardır, yazıları udur:

Falaka'nın 13/334 numaralı nüshasının birinci sayfasındaki karikatürün yazıları:

Ahvâli ruhiyemiz nümunelerinden; bir hâdise vukuunda
— Aman el birliği ile çalışalım, haydi gayret zaman'dır, ne duruyorsunuz, iş başa düşdü...

Falaka'nın 13/334 numaralı nüshasının

صاحب امتياز و سرمحرری : محمود نديم

مدير ادبی : ا. رفيق

بر سنه‌لكی ۱۰٤ نسخه اولوب درسعادت و ولايانه پوسته اجرتيله (بارم ليرا) ، ممالك سائره‌يه (۸۰) غروشدر . آلتی آيلق آبونه قبول ايدلمز .

هر نوع اوراق صاحب امتيازنامه باب عالی جاده‌سنده ۲۵ نومرولی دائرهٔ مخصوصه‌يه كوندرلمليدر. پوسته اجرتی ويرلمامش مكتوبلر قبول اولنماز . درج ايدلمين اوراق اعاده ايدلمز .

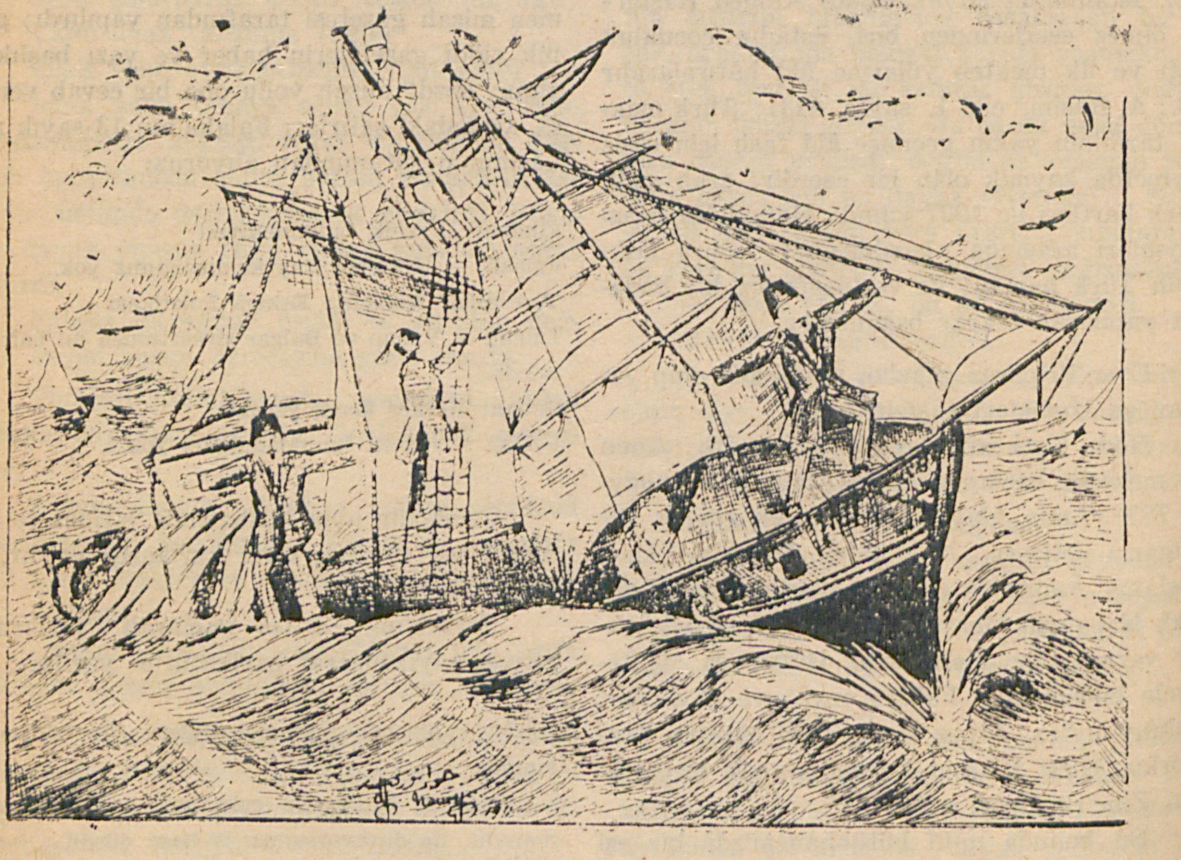
Journal « Falaka »

شمديلك بازارايرتسی و پنجشنبه كونلری صوباحلاری مزاح غزته‌سيدر .

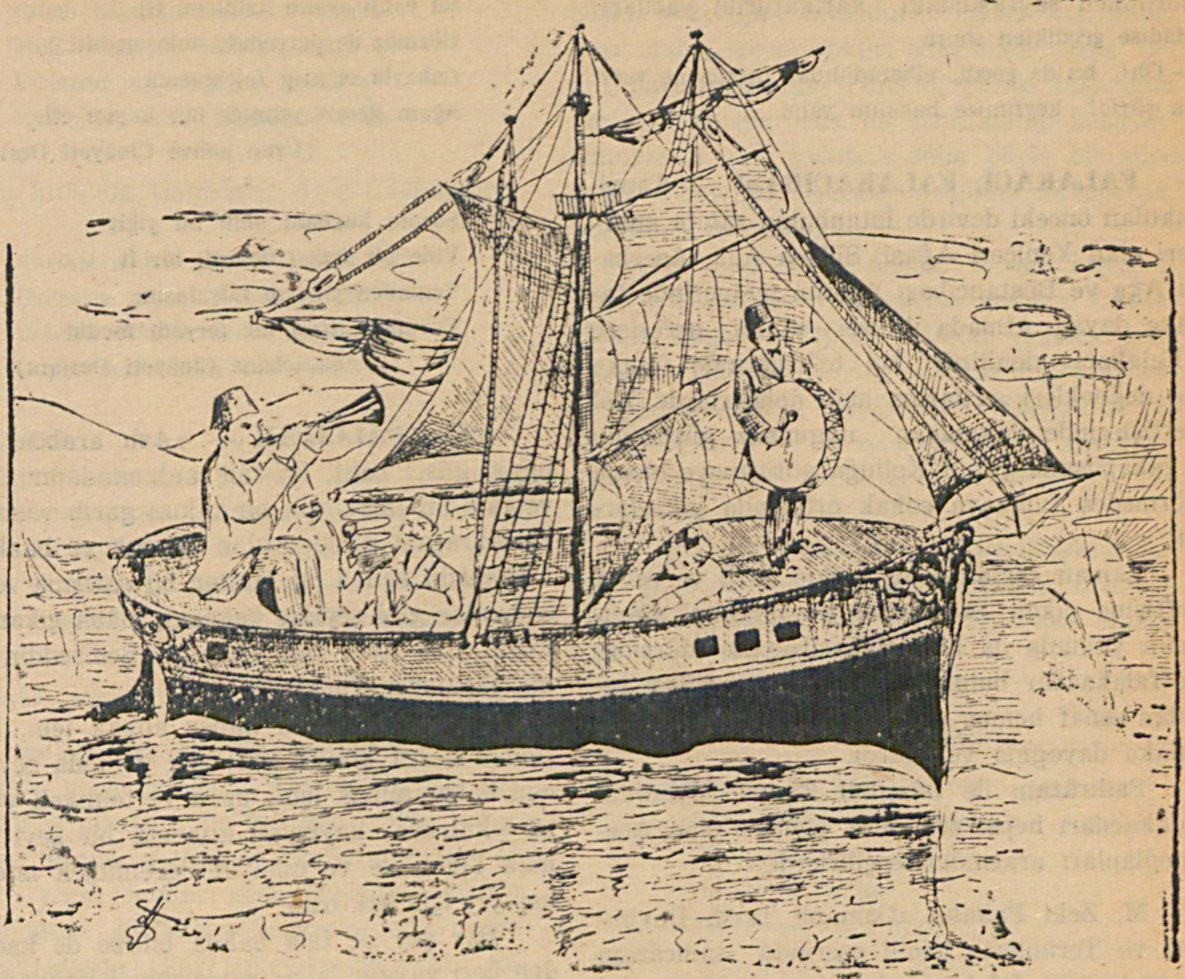
نومرو ۱۳ - ۳۳٤ بازارايرتسی ۲۵ رمضان ۱۳۲۹ ٥ ايلول ۱۳۲۷ نسخه‌سی ۲۰ پاره‌يه سنه ۱ - ٤

[احوال زوجيه‌من نمونه‌لرندن] : برحادثه وقوعنده

— آمان ال برلكيله چالشه‌لم ... هايدی غيرت زمانيدر ... نه طوريورسكز ؟ ايش باشه دوندی ....

حادثه كچدكدن صوكره :

— اوخ ! . . . بوده كچدی . . الحمدلله اورتهده نه وار ؟ . . هاشويله ! . . . كيفمزه باقالم ياهولر . . .

تقويم جرائد

§ قرنفل : ايتاليا هيچ ويتنده بولنمامش !

فالاقا — كوز كوره يالان . ذاتاً اوروپانك ايه يولده سياستى !

§ اقدام : اورايتق بولنملى يز !

فالاقا — حالبوكه اويقودن باش قالديرەميز يوق

§ ترجمان حقيقت : اشقيا بواتمەمى

فالاقا — ايش او درجه‌يه‌ى دوشدى بوده يونان وبلغار سياستندمى (!) بحث ايده‌جكك ؟ . .

§ طنين : منطقك افلاسى

فالاقا — مملكتده وجودى كورلدى كه افلاس ايتسين . . .

§ علمدار : تعرف بولتيقه‌سى ، استقراض بولتيقه‌سى ؟ .

فالاقا — دونه « بونوشيى سورسك ، ايشيى » ديمشلرده « صيرنده بوك اولدقدن صوكره ايكيسى ده شيطان آلسون » جوابنى ويرمش . . . صوكنده استقراض اولدقدن صوكره نه ايسترسه‌ك صاى !

§ صباح : هركس كنديى يرنده

فالاقا — ذاتاً قيلدادييمز يوقكه . .

§ صباح : كلمه كوك وبر اختيار قادين

فالاقا — طبيعى ! . . . نكمسز اولورى ؟ .

§ يكى ادره : مرجعندن انتظار اولنور

فالاقا — دها چوق بكلرسك !

§ ارجياس : قيصريده نه وار نه يوق

فالاقا — بيلمه‌ك بيلمه‌ك سن بيله‌جكسك !

§ ارجياس : عقللر ايرميور

فالاقا — ايرمى كوسترمه‌ك آ . .

§ حقيقت : ايواه ! ديدم ! ؟ .

فالاقا — يه آلديران اوادى دكلمى ؟ .

§ حقيقت : يغما حسنك بورمكى

فالاقا — سمه‌ند تيرنيسى بيله كوردكمز يوق .

§ حقيقت : ومكتب دها ياپيليور .

فالاقا — يوش طورمق ايچونمى ؟ .

§ حقيقت : معمار ايپور .

فالاقا — بو معارفسزلكله زور بولور .

§ حقيقت : كيمك وظيفه‌سى

فالاقا — ايشته اونى تعيين ايتمك كوچ

§ يورطمه : بيچاره داخليه

فالاقا — بزنك اوراجعسى ؟ .

§ طنين : ياتامى لازم شيلردن

§ فالاقا : آ ايكى كورمك بودى ، هايكى ويتى صايه‌جنك ؟ .

§ طنين : توركيه‌يه كيرن آلتون .

فالاقا — هيچدر هيچ . چيقانى دوشون .

§ ترجمان حقيقت : استقراض بهمه‌حال ويولاكتميدر

فالاقا — بهمه‌حال دكلسه‌ده اوله‌بيلمكه يتيشير

ميتنه‌دردر .

§ ترجمان : عبدالحميددن بر مملكتى نه صورنده آلدق ؟

فالاقا — آماتك . . . سن ده‌مى آراده ابدك ! . .

§ ترجمان : اسبق معارف ناظرى هاشم افندى ديمش كه : « معلمر اولماسه‌يدى معارف نظارتنى المده‌كى پاره ايله بك كوزل يكيندبرردم . »

فالاقا — مخدوم بكلرك اله كچيردكارى صوزلى ويورتق صورتيله‌ى ؟ . .

§ ترجمان : بك مراق ايديورز

فالاقا — امورمده بيله اولملر .

§ عكس صدا : انديشه‌وردا !

فالاقا — بزده يوق حيفا ! . .

§ بالقان : بزده اسان اولسه‌ن !

فالاقا — دكلى يزكه ! . .

§ عكس صدا . كسب اشاه ايده‌لم

فالاقا — ديوررده ايده‌يورز . . . عالما المزده دكل .

§ كيزه‌سون : تمثولنده ده قورقيورلرى ؟

فالاقا — عبون قورقوبلر ! مسئول ايده‌جك كيم

مدير مسئول محمد كنعان : منظومه‌ى افكار مطبعه‌سى

dördüncü sayfasındaki karikatürün yazıları:
Hâdise geçdikten sonra
— Oh!.. bu da geçdi.. elhamdülillâh ortada ne var?..
ha şöyle!.. keyfimize bakalım yâhu...

FALAKACI, FALAKACIBAŞI — Tanzimatdan önceki devirde İstanbulun zâbıta âmirleri olan Yeniçeri Ağası, Sübaşı Ağa, Asesbaşı Ağa ve Bostancıbaşı Ağanın maiyetinde falaka dayağı atmada ihtisas sâhibi neferlere «Falakacı» denilirdi; kol teftişlerinde falaka ile değnekleri sırtlarına asıp dolaşırlardı. Kol teftişlerinde yakalanan uygunsuz gürûhunu Ağakapusuna yahut Kolluğa götürmeye lüzum görmeden falakaya sokak ortasında yıkarlardı.

Zaman zaman şehir içinde narh ve esnaf teftişine çıkan Sadırâzam ile İstanbul Kadısının yanında da bir falakacıbaşının idâresinde falakacılar bulunur, herhangi bir hîlesi tutulan esnaf hemen o anda, dükkânının önünde falaka dayağına yatırılırdı.

Sadırâzam ile İstanbul Kadısı Efendinin falakacıları hepsi zeberdest gencler olan Acemioğlanları arasından seçilirlerdi.

M. Zeki Pakalın «Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri» isimli eserinde sadırâzam maiyetindeki falakacı başının üniformasını şöyle tarif ediyor: «Başında beyaz destar sarılmış kalafat, üstünde yeşil çuhadan dolama, bacaklarında al çakşır, ayaklarında mest pabuç yahud sarı çizme..» (B.: Kalafat; Dolama, cild 9, sayfa 4665; Çakşır, cild 7, sayfa 3680; Mest; Pabuç, Çizme, cild 8, sayfa 4042).

FALÇATA — Yassı demirden kunduracı-terlikci bıçağı; bir bıçak, kama satın alacak hâneberduş gürûhu ellerine geçen bir demir maşa parçasının bir ucunun bir yanını bir bileğiciye beş on kuruşa bileterek falçata hâline getirirler ki İstanbulda hakikî falçata ile ve böyle maşadan bozma falçata ile pek çok cinâyet işlenmişdir. Bilhassa mahbushânelerde azılı şerirlerin ilk işleri kendilerine maşadan bir falçata, yahut bir yuvarlak demir çubukdan bir şiş yapmak olmuşdur. Falçatanın kör ucuna bir bez sarılır ve kabza hâline getirilir.

Terlikci civanı elde falçata
yan bakmaya gelmez ola ki çata
(Âşık Râzi)

Şu yalın ayaklı kaldırım iti
Görmez de perçemde dolaşan biti
Cakayla el atıp falçatasına
Ağam demiş yenmez her kuşun eti.
(Uzun Kahve Cinâyeti Destanı)

*

Şorolo kurbanı oldu bu yiğit
Yine bir fetâyı devirdi bir it
Yeninden çıkarıp falçatasını
Vurunca attım bir feryâdı medid
(Saraçhâne Cinâyeti Destanı)

FAL, FALCILAR — «Aslı arabca olup uğur, güzel baht, iyi tâli' anlamındadır; baht ve tâlii anlamak için bir takım garib vâsıtalara mürâcaat etme; atılan boncuk ve baklaya, alettesâdif açılan bir kitabın bir satırına ve sair bunlar gibi şeylere bakarak mâna çıkarma; Falcı: Fal açan, fala bakan» (Şemseddin Sâmi, Kaamûsi Türkî).

Fala; istikbalden haber almak için, bahtından haber almak için; aşk yolunda sevgiliden haber almak için; uzun ve tehlikeli yollara çıkılırken; kaybolan kıymetli bir şeyi bulmak ümidi ile ve nihâyet öğrenilmek istenen her şey için baktırılır.

Her şey ile fala bakıla bilirse de kadimden beri yaygın fallar şunlardır: Kitabdan bakılan fal; El'den bakılan fal; Bakla dâneleri veya çakıl taşları ile bakılan fal; içilen kahvenin fincanda kalan telvesi ile bakılan fal; iskanbil kâğıdları ile bakılan; Remil ile bakılan fal.

Kitab Falı:

Rastgele bir bir yaprağı açılarak ilk satırlarından bir mâna çıkarmak suretiyle fala bakılan kitabların en meşhurları Mushafı Şerif, Mevlânânın Mesnevîsi ve İranlı büyük şâir Hâfız Şirâzî'nin divânı olmuşdur.

Tarihimizde Mushafı Şerifden bakılan falların en meşhuru, hocası ve asrının büyük şâiri Molla Husrev Mehmed tarafından Fâtih Sultan Mehmedin bahtı, istikbâli için bakılmışdır. Sultan Mehmed Varna Muhârebesinden sonra tahtı tekrar Sultan Murada bırakıp Manisaya giderken son derece üzgündü, yanında bulunan hocası Molla Husrev çocuğu teselli etmek için ona Mushafı şerifden fal açdı ve pek yakında yine pâdişah olacağını tebşir etti; şu kıt'a o fale işâretle söylenmişdir:

Cihan bâğında şâdan ol hemîşe
Melûl olma bu birkaç günlük işe
Ki azdır müddeti bu infisâlin
Eyü geldi senin Mushafda fâlin

Şu kıt'a da Üsküdarlı Âşık Râzinindir:

Yârime açdım gör Mushafda fâli
Gaayetle muvâfık âyet meâli
Bendesi Râziye avdet mukarrer
Geçüb serkeşimin boş infiâli

El Falı:

Falina bakılan kimsenin sağ avucunun içindeki çizgilerden mânalar çıkarılır; falcılar avuçdaki çizgileri Ömür Çizgisi, Servet Çizgisi, Aşk Çizgisi gibi isimler vermişlerdir, mânalar bu çizgilerin çatışma şekillerine göre verilir.

Bakla veya Çakıltaşı Falı:

Yere serilmiş bir bez üzerine avuçla atılan bakla veya çakılların yayılış, serpiliş şeklinde mâna çıkarılır, bu fali İstanbulda bilhassa zenci bacılarla çingene karıları, kızları bakarlar; zenci bacılar nesli tükenmiş gibidir, falcı çingene karılarına kızlarına hâlâ rastlanır, sokaklarda «Fal bakar, niyet açar.. falcı!..» diye bağırarak dolaşırlar; bilhassa yakışıklı erkeklere, delikanlılara, genc kadın ve kızlara: «Te bakdır bu çingene karısına falını, yavuklundan nişanlından, kocandan haber versin sana!..» diyerek âdetâ musallat olurcasına sırnaşırlar. Aşağıdaki satırları Osman Cemal Kaygılının «Çingeneler» isimli romanından alıyoruz (B.: Çingeneler, cild 7, sayfa 3990), İrfan adında bir delikanlıya karşı bakla falı bakan bir çingene karısı konuşmaktadır:

«— Hay yaşayasın adınla İrfan Efendi.. sen hem irfan sahibisin hem de ihvan sahibisin.. çok okumuşsun, çok yazmışsın, çok gezmişsin, çok tizmuşsun.. elin açıkdır, paran saçıkdır.. büyükle büyüksün, küçükle küçüksün.. fodulluk bilmezsin, codulluk bilmezsin.. herkesin iyiliğini istersin, ihvan için muhabbet beslersin.. amma velâkin çelmişdir bu günlerde birisi senin yüreciğini, ona sebeb şimdi yanar içerin çömlekçi fırını gibi.. dolaşırsın kaç gündür o şeytanın kızını bulayım diye bütün dağı bayırı.. amma bu senin gönlünü kaçıran, yüreciğini tutuşduran dilber kız mıdır, karı mıdır, esmer midir, sarı mıdır, arpa mıdır, darı mıdır onu bilmem, yalnız bildiciğim bir şey var ise o da hiç meraklanıp kasavetlenmiyesin, pek yakında daha böyle bir sürü dağlar, bayırlar aşacak, sevgiline kavuşacak, murâdına ulaşacaksın...».

Yine aynı eserde Osman Cemal kaydediyor: «İstanbulun pek meşhur çingene falcılarından Kâğıdhâneköylü Âfitab denilen genc kadın Abdülâzizin son günlerine doğru şehzâde Abdülhamid'in Kâğıdhâne Çayırında bir falına bakmış ve üç ay sonra tahta çıkacağını söylemiş, ve falcının bu sözü tam üç ay sonra gerçekleşmişdi..»

Geçen asır sonlarında «Falcı Çingene Karısı, Çingene Kızı, tulûat tiyatroları sahnelerinin kantolarında adı geçen tiplerden olmuşdur:

Hicaz Falcı Düettosu
(Luçika ve Virjini hanımlar)

— Fal bakar niyet açarım
Bakla atar keriz atarım
Mangizi bolca verin de
Kıvırırım haylice
— Fal bakar baht açarım
Size böyle göbek atarım
— Çok sefâlar sürersin
— Bir edâlı güzel seversin

....

Rast Falcı Kantosu
(Şamram Hanım)

Falcı fal bakar bakla atar
Bana derler Çifte Benli
Yâlelli yâlelli
Abe mangiz uçlan bakayım
Nazlı nazlı sana göbek atayım

....

Hicaz Çingene Düettosu
(Luçika ve Virjini Hanımlar)

— Kaynanam falcı karı
Yokdur onun emsâli
— Koluna sepet takar
Sokaklarda fal bakar
Güzel olurum diye
Başına çiçek takar

....

Kahve Falı:

Kahve falı ile hem falcılar hem de falcılığı geçim vasıtası edinmemiş kimseler meşgul ola gelmişlerdir, hattâ bazı aydın kimseler kendi fallarına bakmışlardır ki bunların başında:

Dünyanın en büyük kahve falcısı Dârüşşefekanın resim muallimlerinden Agâh Bey merhum olmuşdur. Büyük bir aşkın ızdırâbı ile bakdığı kahve fallarında görünen şekilleri bir deftere resmetmiş, o şekillerden çıkardığı hükümleri de şeklin - resmin yanına yazmışdır; bu sûretle yer yüzünde bir eşi bulunmayan bir eser vücuda getirmişdir. Yeri Millî Kütübhânemiz olması lâzım gelen kıymetine bahâ biçilmez bu eser sanatkârın torunları elinde bulunuyordu.

Üsküdarlı kalender halk şâiri Âşık Râzi de amatör kahve falı bakıcılarından olmuşdur; şâirin akrabalarından genç yaşında dul kalmış zengin bir kadın, ikinci kocasını Âşık Râzinin kahve fallarındaki işâretlerle seçmişdi (B.: Binnaz Hanım, Telli, cild 5, sayfa 2803).

İskanbil Falı:

Bu çeşid falı kendilerine geçim vâsıtası yapmış kimseler İstanbulda umumiyetle ayak tabakasından rum veya ermeni kadınlarıdır. İskanbil kâğıdları ile pek çeşidli fal açılır.

Geçen asrın sonlarında yaşamış Üsküdarlı Âşık Râzinin evrâkı metrûkesi arasında «Tatavlalı Falcı Katinanın açdığı iskanbil falıdır ki falcı karının ağzından nazmolundu» diye bir manzûme vardır:

Çıkdı yârin kendisi
Şu maçanın fantisi
Falda görünen hâli
Gaayet fındıkcı sinsi

Şu kara kızla papaz
Baba abla düzenbaz
Onların pençesinde
Yârim didiğin şehbaz

Dinârinin onlusu
Güzel haber doğrusu
Açar isen keseyi
Kalkar engel korkusu

Ya üç hafta ya üç gün
Döner sana o küskün
Hesabını sakın hâ
Sorma şehbaz sürtüğün

Azarlama bir hoş tut
Ne duydunsa hep unut
Genclikde yaz yağmuru
Gelip geçecek bulut

Memleketimizde geçim vâsıtası, iş olarak falcılık yasakdır; bakla falcısı çingenelere göz yumulur; müşterilerini evlerine gelmiş misâfir kisvesi altında gizleyen sâir falcılar da pek âlâ iş görmektedirler.

FAL SOKAĞI — Haliç Fenerinde Kâtib Muslihüddin Mahallesi sokaklarından; Zülüflü Sokağı ile Merdâne Sokağı arasında bir aralık Sokakdır (1934 Belediye Şehir Rehberi, pafta 8/104). Bir araba geçecek genişlikde, bozuk kabataş döşeli bir yoldur; kapu numaraları 1-13 ve 2-14 olan ahşab ve kâgir evler arasından geçer (ocak 1968).

Hakkı GÖKTÜRK

FANİ — 1892 ile 1893 arasında Tarlabaşının kaldırım yosmalarından bir rum kızı; Altunoluk Osman denilen genc ve güzel bir laz kayıkcıya âşık olmuş, o oğlanın yolunda eski belâlısı Yamalı Dimitri adındaki bir serseriden yüz çevirmiş, intikam alma yolunda Dimitri rakîbinin yüzünü kezzab dökerek Osmanın gözlerini yakmış kör etmişdir; Fani ise tövbekâr olmuş, İslâm dinine girmiş ve kör sevgilisinden ayrılmayarak onunla beraber, «Bundan sonra onu ancak ben mes'ud edebilirim» diyerek kayıkcının memleketi olan Sürmeneye gitmişdir. Hayatı hakkında başka bilgi edinilemedi (B.: Dimitri, Yamalı, cild 8, sayfa 4591; Osman, Altunoluk).

Vâsıf HİÇ

FANİ — 1900 de Beyoğlunda Çubukcu Sokağında bir apartımanda oturur 25 yaşlarında ve güzelliği dillere destan olmuş hafif meşreb bir rum kadını; Beyoğlunun namlı serserîlerinden 30 yaşlarında Kız Panayot'u sevmiş ve bir sene kadar bu genc ile yaşamışdır, fakat Panayotun güzel metresinden sık sık

para istemesi Faniyi bıktırmış ve onu bir akşam apartımandan kovmuşdur; Panayot bunu, o sıralarda apartımana yeni alınan Vangel adında genc bir kapucu ile Fani arasında başlamış bir aşk ve alâkaya hamletmiş, bir akşam oraya giderek Vangeli bir bıçak darbesi ile öldürdükten sonra Faniyi de aynı kanlı bıçakla vurmuş ve kaçmışdır, güzel kadın da hastahâneye nakledilirken ölmüşdür. Çifte cinâyetin fâili kaatil Panayot Beşiktaşda serseriyâne dolaşırken yakalanmışdır. Faninin ölümü Beyoğluda derin teessür uyandırmış ve güzel kadın için bir destan çıkmışdı ki bir kıt'ası biliniyor:

Kız Panayot dedikleri hergele
Savurdu bıçağı vurdu rast gele
Harcandı Faninin yolunda civan
Arada pek yazık oldu Vangele.

Vâsıf HİÇ

FANİ — Zamanımızda esrar kaçakçısı ve satıcısı bir rum kadını; 22 - 23 nisan tarihli satıcı bir rum kadını; 1968 de yaşı altmışın hayli üstünde idi. Harab olmuş bir güzelliğin izleri vardı yüzünde. Hayli macerâlı olması gereken, ve bir kaç defa yakalanmış ve hapse girmiş Faninin hayatı tesbit edilemedi.

Bürhâneddin OLKER

FÂNÎ EFENDİ (Ömer) — Onyedinci asır başlarında yaşamış Sünbülî tarikatı şeyhlerinden, arnavud, Debrelidir; tefsir ilmi ile meşgul olduğundan «Tefsîrî» lâkabı ile anılır; Drağman Tekkesi şeyhi Bosnalı Abdülmü'min Efendinin halîfesi ve dâmâdı idi; Üçüncü Sultan Mehmed'in Eğri seferinde bulunmuş, uzunca bir zaman Ayasofya Camiinde vâizlik yapmışdı; «Kıyâfetnâme» adında bir eseri vardır; 1032 (M. 1622 - 1623) de vefat etdi, Drağman Tekkesi hazîresine defnedildi.

Bibl.: M. Tâhir, Osmanlı Müellifleri.

FANİLA — «Fransızca Flanel (Flanelle) kelimesinden; teri içmek ve sıcak tutmak için ten üstüne giyilen yünden dar (vücuda sıkı olarak intıbak eden) gömlek veya don» (Şemseddin Sâmi, Kaamûsi Türkî).

Zamanımızda «Fatila» adı yalnız belden yukarı gövde üzerine giyilen malûm iç çamaşırı için kullanılır; aynı kumaşdan yapılmış iç donları için ayrıca belirtilerek «Fanila Don» denilir.

Yünden yapılmayan, pamuk veya keten ipliğinden iç çamaşırı da yine fanilâ adını taşımaktadır; şöyle ki yünlüsüne «Yün Fanila», pamuk veya keten ipliğinden olanına da «Fildikos, Fildekos Fanila» denilir. Bu isim de fransızca Fil d'Ekos (Fil d'Ecosse), İskoçya ipliği isminden alınmışdır.

Yünlüsü, Fildikosu, zamanımızda uzun kollu, yarım kısa kollu, hiç kolsuz, düz dokunmuş, balık ağı gibi dokunmuş türlü çeşidleri vardır. Bu iç çamaşırı o kadar yaygındır ki hem mağazalarda, hem seyyar satıcılar eli ile işportalarda satılmaktadır.

Fanilanın memleketimize girmesi Tanzimat devrinde olmuşdur ve bol iç, ten gömleklerinin yerini alarak sür'atle yayılmışdır. Fanilayı ilk giyenler de, yangınlara giderlerken, koşarlarken tulumbacılar olmuşdur:

Başda keçe külâh ayaklar yalın
Bir dizlik fanilâ gaayet civelek
Tulumbacı şâhım merdâne salın
Bahtını küşâde eylemiş Felek

*

Yangını sanma oyun
Soyun küçük bey soyun
Bir fanilâ dizlikle
Görelim fidan boyun

Vücûdun çâlâk hareketlerine en elverişli iç çamaşırı olduğu için zamanımızın gençleri de alafranga serbest veya greko-romen güreş, boks, koşu, kürek, futbol ve sâir çeşidli spor hareketlerine kısa donlar üzerine fanilâ giyerek çıkarlar. Takım hâlinde çıkılan futbolda, her takımın oyuncuları aynı renkde fanila giyerler, umumiyetle de iki renkli fanilalar giyilir, böylece futbolcu fanilaları üniformalaştığı için, fanila yerine de «Forma» adı kullanılır. Meselâ İstanbul'un üç büyük spor kulübünden Galatasaraylılar sarı-kırmızı, Fenerbağçeliler sarı-lâcivert, Beşiktaşlılar da siyah-beyaz fanilâ (forma) giyerler.

FÂNUS SOKAĞI — 1934 Belediye Şehir Rehberine göre Beşiktaşda Abbasağa Mahalle-

si sokaklarından, Kalkan Sokağı ile Çeşme Sokağı arasında bir aralık sokakdır (1934 B. Ş.R. Pafta 20/175). Yerine gidilip bu satırların yazıldığı sıradaki durumu tesbit edilemedi.

FAR — «Hâneberduş pırpırılar argosunda kız yahut kadın memesi» (F. Devellioğlu, Türk Argosu). Fransızca phare (fener) isminden alınıp bilhassa motorlu vasıtaların önündeki bir çift fenerden kinâyedir.

FÂRÂBÎ SOKAĞI — Taksimin Şehid Muhtar Bey, Bülbül ve Kocatepe mahalleleri arasında sınır sokakdır; Turan Caddesi ile Feridiye Caddesi arasında uzanır. Şehid Muhtar Bey Mahallesinden Çorbacı Sokağı, Kocatepe Mahallesinden Çaylâk Sokağı ve Kocatepe Mahallesi ile Bülbül Mahallesi arasında sınır olan Dıvarcı Âdem Sokağı ile kavuşakları vardır. (1934 Belediye Şehir Rehberi, pafta 19/147, 148, 149). Feridiye Caddesi tarafından gelindiğine göre bir araba geçecek genişlikde kabataş döşelidir, Çaylak Sokağı kavuşağından sonra merdivenli yokuş olur, kâgir evler ve apartımanlar arasından geçer, kapu numaraları 1-25 ve 2-28 dir; 1 bronz-pirinç işler atöliyesi, 1 tornacı atöliyesi ve yeni yapılmış beş dükkân vardır (haziran 1968).

Hakkı GÖKTÜRK

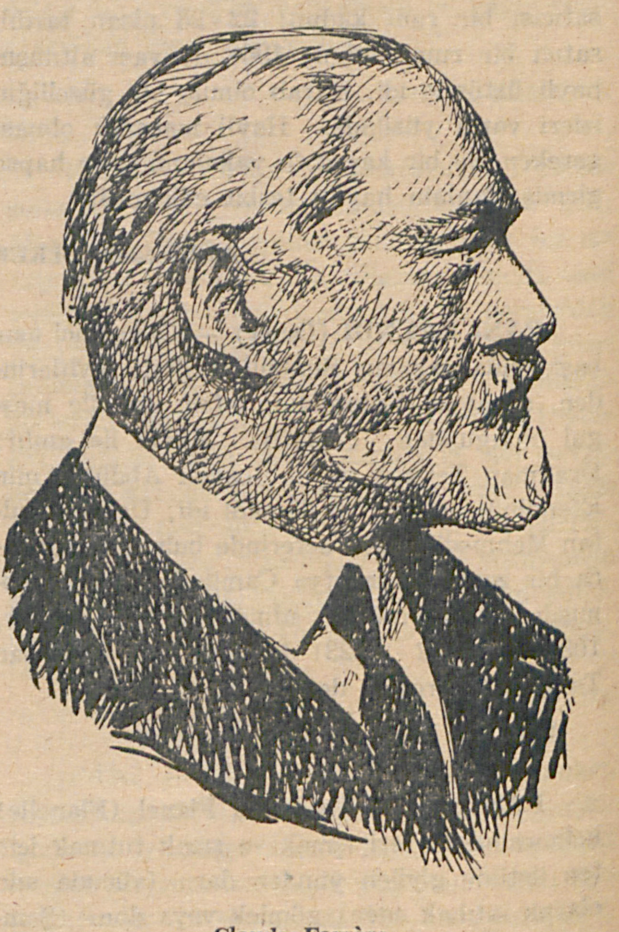
FARLEY (J. Lewis) — Geçen asrın ikinci yarısında Türk dostu bir ingiliz yazarı, gazeteci; devrin ünlü türk diplomatı Keçecizâde Fuad Paşa ile Avrupada tanışarak dost olmuş ve evvelâ «Türkiyenin Kaynakları» isimli eserini yazmış, «Türkiyenin Yükselişi» ismindeki ikinci eserini de Fuad Paşaya ithaf ederek yayınlamışdı; 1862 de bu ünlü vezirin misâfiri olarak İstanbula gelmiş, ingiltereye döndükten sonra da «Modern Türkiye» adındaki üçüncü eserini yazmış ve bu kitabda kapitülâsyonlara şiddet hücum etmişdi. Hayatı hakkında bilgi edinilemedi.

Bibl.: Halûk Y. Şehsüvaroğlu, Not.

FARMASON — Halk ağzı argo; F. Devellioğlu «Türk Argosu» isimli eserinde: «Lâübâli, rind: harifçioğlu farmason, dünyâya boş veriyor» diye târif ediyor. İstanbulda, bilhassa mahalle karıları ağzında, yukarıdaki târifden biraz farklı, karısının kızının ve oğlunun ahlâkî ahvâline kayıdsız adamlar hakkında kullanılırdı; misâl: «Ana sürtük, kız fingirdek, oğlan apiko, ne olacaklardı ki evin erkeği farmason.»; bazan «aksilik, inadcılık» karşılığı sıfat olarak kullanılır: «Farmasonluğu bırak!..», «Oğlanın yine farmasonluğu tuttu», «Ak dersin kara der, farmasonun biridir..» gibi (B.: Firavun).

FARRERE (Claude) — Asıl adı ile Frédéric-Charles-Pierre Bargone (Klod Farrer; Frederik - Şarl-Piyer Bargon), tanınmış Fransız edibi, Türklerin sadık dostu, İstanbulun gönülden âşıkı ünlü romancı. Korsikalı bir ailenin çocuğu ve genç yaşta ölen deniz piyade albayının oğlu olarak 1876 da Lyon'da doğdu. 1894 de Deniz Lisesine girdi. 1899 da mezun oldu.

İlk defa 1902 yılı Temmuz ayında Messagerie Maritimes'in «Saghalien» vapuru ile İstanbula geldi. 1903 Eylülünde Pierre Loti (Lucian Viaud) idaresine geçen «Le Vautour»

Claude Farrère
(Resim: Sabiha Bozcalı)

gemisi ile İstanbula ikinci defa gelen Farrère, burada daha uzun bir süre kaldı ve batı kapitalizminin etkisi altına girerek bir çok değişikliğe uğramakla beraber henüz eski karakterini muhafaza eden İstanbulun mistik ve tarihî atmosferine bağlandı. 1904 de ilk eseri olan «Fumées d'Opium» yayınlandı. 1905 de ikinci romanı «Les Civilisés» 108 bin basıldı ve yılın Goncourt mükâfatını aldı. Fakat konusu İstanbulda geçen büyük romanı «L'Homme qui assasine» 1906 da Farrère'e asıl şöhretini sağladı. Bir heyecan ve cinayet romanı olan bu eserinde, kitabın konusunu teşkil eden olaylar zinciri içinde, yer-yer, İstanbulun tarih ve tabiat peyzajları bütün zenginlikleri ile anlatılır. Büyükderedeki yazlık sefaretlerde balolar, Küçüksu mesireleri, Beyoğlu'nun Farrère'in hiç sevmediği kozmopolit cadde ve mağazaları, cami avluları, mezarlıklar, iç içe açılır. 19. Yüzyıl sonu İstanbulunu, o çağın Avrupalısı gözü ile en iyi veren eserlerden biri bu romandır. Romanın edebî çerçevesinin içinde, Türk ekonomisine hâkim olan yabancı ve azınlıklar kapitalizminin tenkidini yapmış olması da, dikkate değer.

1908 ve 1909 da yayınlanan «Mademoiselle Dax, jeune fille» ve «La Bataille» eserleri de aynı yılların Goncourt ödüllerini kazandı.

Farrère önce «Bouvet», sonra «l'Amiral Aube» gemilerinde bulundu; 1916 yılında Fransız Harbiye Nezaretinin emrine girdi. Her vesile ile İstanbula gelmeye can atıyordu. 1911 de Beyrouth'a giderken yine büyük şehre uğradı ve Kandillide kaldı.

1914 ile 1918 arasında Birinci Cihan Savaşının Avrupayı ateşe boğduğu yıllarda, dünya, medenî cesâretin, dostluk ve bağlılık duygularının pek ilginç bir örneğini, Türkler ise soylu dostlarının göz yaşartan ve cesaret veren bir işaretin igördüler: Türkiye Fransa ile savaş halinde olduğu halde, birer asker olan Loti ve Farrère yazıları ile, konuşmaları ile şiddetle Türkleri savunmakta ve Fransanın Doğudaki büyük, asîl ve tarihî dostuna karşı yaptığı hatâdan bir an önce dönmesi için ısrar etmekte idiler. 1919'da Farrère emekliye sevkedildi.

Cihan Savaşından sonra Türkler asıl ölüm kalım savaşlarına giriştiklerinde, Farrère Türkiyeye geldi. Kendisine Savaş sırasındaki dostluğuna karşı halkın ve aydınların yaptığı tezahüratı gören Fransız yüksek Komiseri General Pellé, onu, Anadoluya geçerek Mustafa Kemal Paşa ile görüşmeye teşvik etti. O sıralarda Anadolu hareketine karşı yumuşak bir politika izleyen Fransız Cumhuriyet Hükümetinin de bu temasda bilgisi ve isteğinin bulunduğunu tahmin etmek zor değildir.

Farrère, Joubert Kumandasındaki bir fransız destroyeri ile İzmit'e geçti. Orada Gazinin yolladığı özel bir tren kendisini Adapazarına götürdü. Sakaryada savaş henüz kazanılmıştı. Mustafa Kemal Paşa kendisini askerî törenle karşıladı. Farrère hatıralarında, bu kabulü, ve izlenimlerini anlatır. Bunlardan anlaşılacağı gibi, ünlü romancının, yeni Türkiye'nin kurucusu ile münasebetlerindeki ilk zıddiyet ve dramın tohumu, daha bu görüşmede tarlasına düşmüş olur: Sadece egzotizme düşkün olan ve ulusal menfaatlerin gerektirdiği sosyal operasyonları anlamayan yabancı, Mustafa Kemal'in keskin ve azimli çehresini ve ateşler içinde yoğrulan iradesini yadırgar ve daha önce kendisini kabul etmiş olan Halîfe Mecid Efendi'nin Çamlıcadaki köşkünü, çevresini ve saltanatını özler!

Kurtuluşu izleyen yılların devrimleri ve reformları, Farrère ile yeni Türkiyenin yönetici kadrosu arasındaki mesafeyi daha da açtı. Comte de Chambrun'ün Ankarada Büyükelçi bulunduğu yıllarda ve onun tavsiyesi ile, İçişleri Bakanlığının Türkiyeye gelmemesi yolundaki bir mektubunu almamış gibi, yola çıkarak yeni Ankara'yı görme merakını tatmine çalıştı. 1930'da General Gouraud ile Seddülbahir'e gelerek kendisinin de çalıştığı ve daha sonra Çanakkale savaşlarında batan ve «Le Bouvet» zırhlısının ve Fransız ölülerinin hâtıralarını anma törenine katıldı. 1931 Martında Hugo Arditty tarafından davet edildi, İstanbul ve Ankarada konferanslar verdi. Sosyal reformlar ve kadın hakları konuları ilgisini çekmekte idi. 1934'de yayınladığı «Les Quatre Dames d'Angora» Romanı bu seyahatin mahsulüdür. 1935'de Louis Barthou'nun yerine Fransız Akademisine üye seçildi. İstanbula gelen bir turistik kruvaziyer'e katılıp, burada Çanakkale hakkında bir iki konferans verdikten sonra, İstanbula son gelişi, 1950 ağustosundadır. Ankara vapuru ile

gelen yaşlı romancı Türkiyenin Fransız kültürüne yakın çevrelerince iyi bir kabul ile karşılandı. Yine Kandillide Kont Ostrorog'un yalısına indi, fakat sahildeki aşı boyalı asıl yalıda değil, yukarıdaki sette, bir çınarın altındaki beyaz boyalı küçük evde oturdu ve kendisini ziyarete gelen sayısız hayranları ve okuyucularına, anılarını anlatmak ve resim ve eserlerini imza etmekle günlerini geçirdi.

21 Haziran 1957'de Paris'de vefat etti.

Val de Grâce Hastahanesinde 26 Haziran 1957'de yapılan törende Mareşal Juin başta olmak üzere general ve amirallerle bir çok yazarlar, Türk ve Japon elçileri ve dostu Reşid Saffet Atabinen hazır bulundu. Cenazesi Sainte-Foy-lès-Lyon'a gömüldü.

Başlıca eserleri:

Fumées d'Opium (1904) — Les Civilisés (1905) — L'Homme qui assasina (1906) — La Bataille (1909) — Les Petites Alliées (1911) — Thomas l'Agnelet (1913) — Dix sept histoires de marins (1914) — La dernière déesse (1920) — Les Hommes nouveaux (1923) — Les condamnés à mort, combats et batailles sur mer (1925) — Cent millions d'or (1927) — L'autre coté (1928) — La marche funèbre (1929) — Loti et le Chef (1930) — Shahrâ Sultane et la Mer (1931) — L'Atlantique en rond (1932) — Les quatre Dames d'Angora (1934) — L'Inde perdue, le quadrille des mers de Chine (1935) — Sillages, Mediterranée et Navires (1936) — Forces spirituelles de l'Orient (1937) — Le grand drame de l'Asie (1938) — La onzième heure (1940) — L'Homme seul (1942) — La sonate héroique (1947) — La sonate tragique (1950) — La sonate à la mer, l'Election sentimentale, le Traître (1952) — Les petites cousines (1953).

Çelik GÜLERSOY

C. Farrère'in 1922 haziranındaki Türkiye ziyâreti İstanbul gazeteleri tarafından günü gününe ve adım adım tâkib edilmiş ve gaze-

قلود فارەر استانبولدە

آلتنجی کون

دوستمز مهاجرلرمزی تأثرله زیارت ایتدی

(قلود فارەر) مظلوم ومعلول مسلمان مهاجرلرینی زیارتدن صوکره یونانلیلره

قارشی بویوک بر حس نفرت طویمشدر

11 haziran 1922 pazar tarihli ve 361/3389 numaralı Tevhidi Efkâr Gazetesinde Claude Farrère sütunu. Gazetenin altı sütunluk sayfasında hergün sol başda iki sütunu Türk dostu edibin ziyâretine tahsis edilmişti. Yazılar: Yukarıda band içinde «Klod Farer İstanbulda»; onun altında «Altıncı Gün», onun altında da üç satır hâlinde: «Dostumuz muhâcirlerimizi teessürle ziyâre tetti, Klod Farer, mazlum ve malûl müslüman muhâcirlerini ziyâretden sonra Yunanlılara karşı büyük bir hissi nefret duymuştur».

Kandilli, 31 août 1950

Cher Monsieur,

J'aurais voulu vous remercier plus tôt de cette belle et précieuse collection de l'Encyclopédie d'Istanbul que vous avez bien voulu m'envoyer. Mais je n'avais pas votre adresse. Ce n'est qu'hier que je l'ai obtenue.

Je tiens à vous exprimer d'abord ma plus sincère gratitude, pour cet envoi qui a suscité mon admiration sans restriction. C'est une magnifique entreprise, dont la Turquie moderne avait besoin. Et je vous sais un gré infini de m'en avoir fait présent.

Il ne me reste qu'à vous exprimer cher Monsieur avec mes remerciements réitérés, l'assurance de mes sentiments les meilleurs

C. Farrère

Claude Farrère'in R.E. Koçuya 31 Ağustos 1950 tarihli mektubu

Tercemesi metin içindedir.

telerin birinci sayfalarında bu ziyâret için özel sütunlar yapılmışdı.

Claude Farrère İstanbula, dolayısiyle Türkiyeye son defa olarak 1950 yılının ağustos ayı başlarında geldi ve Kont Ostrorg'un Boğaziçinde Kandillideki yalısında misâfir oldu. Kendisini Cumhuriyet Gazetesi adına ziyâret eden Metin Toker şunları yazıyor:

«Kont Ostrorog'un, Boğaziçinin bu küçük ve şirin köyündeki, sırtını tepeye dayamış, ahşab, tertemiz evinin sofasında rahat bir koltuğa yerleşmiş oturan bu adam, muhakkak ebedî gençlik iksirinden içmişti. Bembeyaz sakalı, bembeyaz saçları, iki büklüm olmuş iri vücûdüne rağmen içinde, harâreti hâlâ dışarıya kadar vuran bir muazzam ateş yanıyordu. Her sözünde, her hareketinde bu ateşin emârelerini görmek kabildi. Üzerinde beyaz bir bahriyeli elbisesi, ayaklarında üstü açık, bezden, gene beyaz, çarık tertibi ayakkabılar vardı. Önünde bir masa ve köylü sigarası bulunuyordu; siyah ağızlığa da bir sigara takılmıştı.

«Yetmişin bir hayli üstündeki yaşına rağmen pırıltılarını kaybetmiyen gözleri ışıl ışıl yanıyordu. Sesindeki canlılık, kendisini dinliyenlerde âdeta ürpertiler uyandıracak kadar fazlaydı. Bir hayli yüksek sesle ve elleriyle hareketler yaparak konuşuyordu...».

Aşağıdaki satırlar Türk dostu büyük fransız yazarının o gün Metin Toker ile konuşması arasından alınmışdır:

«Türkiyeyi ve Türkleri nasıl seviyorum bilseniz... Dünyanın en iyi insanlarısınız; 1902 denberi defalarca geldiğim meleketinizde bunun türlü delillerini gördüm ve hepsini, hayatımın en tatlı hâtıraları olarak saklıyorum. Bir gün mekteblerinden çıkan çocuklarınıza rastladım. Yeryüzünün bütün çocukları gibi çantaları ellerinde, hoplaya zıplaya, neşe içinde cıvıldaşarak sokağa boşanan yavrular... Az ileride bir kahve vardı ve orada aksakallı ihtiyarlar oturuyordu. Çocuklar gittiler ve onların ellerini öpüp, başlarına koydular. Belki dedeleriydi, belki değil. Fakat bu hareketi öyle asil bir şekilde yaptılar ki, gözlerimin yaşardığını hissettim.

«Ya cesaretiniz; o harikulâde kahramanlığınız! Sizden kat kat kuvvetli düşmanlarınızla merdce vuruşmanız! Her şeyi bırakınız, sadece bunlar bir insanı ömrü boyunca size bağlamağa yeter.

«Aziz dostum ve büyük dostunuz Pierre Loti ile beraber Balkan harbi sıralarında Edirnenin mutlaka size verilmesi gerektiği yolunda yaptığımız mücadelelerden bu yana çok zaman geçti. Loti ölüm döşeğinde idi, bana, git, demişti, Edirneye git ve Sultanselim camiinde beni hatırla. Gittim. Gittim ve orada size bir kat daha bağlandığımı hissettim. Beni tanıdılar ve hocalar, o mubarek yerde, Allahın şefaatinin benim, sizin dininizden olmıyan benim üzerimden hiç eksik olmaması için dua ettiler. Bütün mü'minlerle beraber âmin derken, boğazıma hıçkırıkların düğümlendiğini hissediyordum.

«Aradan yine seneler geçti. Beni artık unuttuğunuzu zannediyordum. Bundan daha tabii de bir şey olamazdı. O günleri yaşamıyan sizlerden müteşekkil yepyeni bir nesil meydana gelmişti. Ama, aranızda bulunduğum şu birkaç gün içinde bana gösterilen sıcak misafirperverlik... Oh, bu hakikaten harikulâde bir şey!

«Ahşab evleri, dar sokakları, yaşmaklı, feraceli kadınları ile şarkın esrarlı güzelliği içindeki pitoresk İstanbulu elbet ki arıyorum. Fakat Atatürkt'ün yaptıklarına da hayrânım. Bütün pitoresk sevgime rağmen bunu başarmıya mecbur olduğunuzu kabul ediyorum. Artık tahta evler, dar sokaklar içinde, yaşmaklar ve feraceler arasında yaşayamazdınız. Onları gene de aramıyor değilim ama... Ne yaparsınız, dünya dönüyor.

«Dünyaya kendinizi gereği gibi tanıtmanız için yabancıların gelip buraları görmesi lâzım. Türkiyeye turist celbi için yapacağınız çok şey var. Ama bakın şu tepelere.. çıplak.. nerede eski korularınız?. Yapacağınız çok şey var, ama yapmamanız gereken bir şey var: Ağaçları kesmeyiniz!.. Bu sizin gibi bir millete hiç yakışmıyor!..» (M. Toker, Cumhuriyet, 13 ağustos 1950).

Büyük dosta İstanbulu bu son ziyâreti sırasında İstanbul Ansiklopedisinin ilk baskısının üç cildi R.E. Koçu'nun imzâsı ile ve posta ile takdim edilmişdi; ve İstanbuldaki Fransız hâtıraları için, İstanbul Ansiklopedisinin kendilerine dâima açık olduğu bildirilmişdi; büyük yazardan şu mektubu aldık (Muzaffer Esen tercemesi):

«Kandilli, 31 ağustos 1950

Azizim efendim,

Bana göndermek lûtfunda bulunduğunuz bu güzel ve kıymetli İstanbul Ansiklopedisinden dolayı size daha çabuk teşekkür etmek isterdim, fakat bende adresiniz yokdu, onu ancak dün elde edebildim.

Hududsuz hayranlığımı canlandıran bu gönderiş vesilesi ile samimi minnettarlığımı ifâdeyi her şeyden evvel şiddetle arzu ediyorum. Bu, muâsır Türkiyenin muhtac olduğu muhteşem bir teşebbüsdür. Bunu daha evvel elde edememiş olmanın hüznü ile sizi tâkib ediyorum.

Artık size sonsuz teşekkürlerimi ve en candan hislerimi temin etmekden başka benim için yapacak bir iş kalmamışdır azizim efendim.

C. Farrère».

FARUK BAYÜLKEN — Çağdaş Türk hekimliğinin kıymetlerinden, bu satırların yazıldığı sırada Bakırköy Akıl ve Sinir Hastalıkları Hastânesi başhekimi ve müdürü bulunuyordu; 1912 de İstanbulda doğdu, babasının

adı Hasan Necib Beydir; Bakırköy İlk okulunda ve Ankara Lisesinde okudu (1931); 1938 de İstanbul Üniversitesi Tıb Fakültesini bitirdi; seçkin bir genç hekim olarak aynı yıl içinde Bakırköyündeki büyük hastahâneye asistan olarak alındı ve bütün meslek hayatı orada geçdi, 1942 de mütehassıs hekim, 1952 de başhekim yardımcısı, 1960 da başhekim ve müdür oldu.

1959 Helsinki Akıl Sağlığı Konferansında Türkiyeyi temsil eden ve 1961 de Dünya Akliye Kongresinde başkan vekilliğine seçilen Dr. F. Bayülkenin Türkçe, Almanca ve Fransızca tıb dergilerinde yüze yakın makaale ve tebliğleri yayınlanmışdır.

Almanca ve fransızca bilir; Müzeyyen (Gültoprak) Hanımla evli olup Pınar (doğ. 1949) ve Hasan (doğ. 1957) adında iki evlâd sahibidir. Deniz sporlarını, at yarışlarını ve balık tutmayı sever, posta pulu koleksiyoncularındandır, güzel sanatlara ve resim sanatına çok meraklıdır. Meslekî ihtisas ve kudretinin yanında hekimliği şefkat yönünden de temsil eden bir sîmâdır (1970).

FÂRÛKÎ MAĞAZASI — (B.: Ahmed Fârûkî Mağazası, cild 1, sayfa 364).

FASAFİSO — Halk ağzı argo; önemsiz, faydasız iş; gevezelik, boş lâf; misâl:

— Baş başa neler konuşuyorsunuz?

— Fasafiso!

*

— Yine nutuklar çekilmiş..

— Boş ver.. hep fasafiso!..

*

— Benim oğlanın bir ciddî şeyle uğraşdığını görmedim, işi hep fasafiso!..

FASARYA — Halk ağzı argo; fasafiso anlamında kullanılır (B.: Fasafiso); talebe ağzında «önemsiz ders», misâl:

— Bugün ne var?

— Geometri, üst tarafı fasarya, beden, müzik, iş bilgisi...

F. Devellioğlu «Türk Argosu» isimli eserinde «naz, cilve, çalım» anlamlarında da kullanıldığını kayderek şu misâli veriyor: «Şu paçozun (karının) fasaryasına bak..».

FASİH — (B.: Ahmed Dede, Fasih; cild 1, sayfa 350).

FASİHÎ AHMED — İstanbullu bir sâzende, hânende, şâir ve seyyah; Ramazan Pehlivan adında birinin oğludur; hayatı hakkında başka bilgi edinilemedi; XVII. asırda yaşamışdır, şu iki beyitini Sâlim Tezkiresinden alıyoruz:

Beni tîğ bendi miyan etti o cânânım
Beli yanındayım ammâ ki kıl üstündedir cânım

*

Meylidüb kıblenümâ gibi bir az sağa sola
Âkibet kûyine doğruldu gönül geldi yola.

FASİHÎ MEHMED EFENDİ — Onsekizinci yüzyıl şâirlerinden ve Dîvân-ı Hümâyun kâtiblerinden; 1105 (M. 1693-1694) de öldü; aşağıdaki iki beyit bir na'tinden alınmışdır:

Vücûdun dürri nâyâbı safâdır yâ Resûlallah
Anınçün nâmı pâkin Mustafdır yâ Resûlâllah
Cebînı tâbnâkin reşkbahşi mihrü mâh eyler
Cemâlin per'evi nûri Hüdâdır yâ Resûlâllah.

Bibl.: Slim Tezkiresi.

FASİHÎ MUSTAFA EFENDİ (Niğbolulu) — Onsekizinci Yüzyıl şâirlerinden; tahsilini memleketinde yapdı, genç yaşında İstanbula geldi, Dîvân-ı Hümâyun kalemine girdi; devri vezirlerine divan kâtiblikleri yapdı, Defteri Hâkaanî eminliğinde bulundu, sonra inzivâyi tercih ederek Beşiktaşdaki Yahya efendi zâviyesinde derviş oldu ve o civarda yerleşdi; 1106 (M. 1694) da öldü; aşağıdaki gazelini Sâlim Tezkiresinden alıyoruz:

Sahbâyi nâz kim ola peymâne âşinâ
Olur mu ya niyâz ile mestâne âşinâ

Bir tâb var ki söyündürmez bir şerâresin
Deryâlar olsa bu dili sûzâne âşinâ

Biz çâki çâki sîne firâkız Fasihâ
Geysûyi yâr ile olalı şâne âşinâ.

FASULYACİYAN (Tovmas) — Ermeni asıllı sahne artisti; 1843 de İstanbulda doğdu; ermeni azınlığının avam tabakasına mensub-

du, çocukluğu haylaz olarak geçdi, talebesi olduğu Kumkapu Ermeni İlk Okulunu bile bitiremedi. Kendisini yakından tanımış olan kalender halk şâiri Nebil Kaptanın Fasulyaciyan olduğu muhakkak aynı adı taşıyan mürâhik bir ermeni genci hakkındaki yarım kalmış bir manzumesi şâirin sevgi ile yazılmış bir hicviyesidir:

Kumkapuda Ermeni bir civelek şah gördüm
Siyehçerde mürâhik nazlı nârin ahbardır
Saçlar kara, kaş kara, kara gözleri mürdüm
Pâ bürehne serâzâd Baronzâde kibardır.

İsmi şerîfin sordum Tomas dedi şehbâzım
Haylazlığı âşikâr, serkeş şûhi tannâzım
Yalın ayaklar ile elbet nümâyiş lâzım
Böyle çalımlı civan şâyânı îtibardır.

Ermeniden güzeller az velâkin has çıkar
Çıkınca da âfeti devran bir Tomas çıkar
Aklü zekâsı taşkın böyle bir elmas çıkar
Gaayet bî bâkü pervâ dilberi sebükbardır.

Akli fikri şâhımın tiyatroda, oyunda
Cehdü gayret oğlanın ermenilik soyunda
Tâ be sabah sayıklar uyur iken koynunda
Nakleyen şaşkına dönmüş baba Kasbardır

Hem mektebe gitmemiş, hem de zenaat için verildiği usta yanında durmamışdır. Semtinin sokaklarında yalın ayak dolaşacak kadar fakir bir âilenin evlâdı olan Tovmas Fasulyaciyan ilk defa 1858 de ve henüz onbeş yaşında iken bir amatör topluluğu arasında Hasköyde sahneye çıkdı, aldığı küçük bir uşak rolünde o kadar başarı göstermişdi ki ertesi sene Şark Tiyatrosuna girerek profesyonel aktör oldu. 1862 de Ekşiyan'ın yanında bir İzmir turnesine katıldı ve orada aktris Bayzar Hanımla sevişdi ve evlendi. 1863 de karısını da alarak Trabzona gitti, Trabzonlu ermeni gençlerle amatör bir tiyatro topluluğu kurarak bir yıl kadar temsiller verdi. Ermeni komitecilerinin bilhassa Kafkasyada çok faal olduğu bir devir idi, belki de karanlık bir tarafı olacakdır, 1863 de yirmi yaşında iken Trabzondan Kafkasyaya kaçdı ve iki sene kadar oranın her şehrini dolaşarak İstanbula döndü, birkaç sene Manakyanın (Mınağyan) yanında oynadı ve kendi başına İstanbulun muhtelif semtlerinde sahneye çıkdı; 1869 da tekrar Kafkasyaya gitti, bu ikinci yurd dışı seyahatı biraz daha uzun sürdü, İstanbula dönüşünde kurduğu yeni bir tiyatro topluluğu ile Üsküdarda Aziziye Tiyatrosunda çalışdı, fakat işi başaramadı, yanındakileri besleyemedi, Güllü Agob'un teklifini kabul ederek Gedikpaşa Tiyatrosuna girdi. Çok mazbut adam olan Güllü Agob ile de geçinemedi; 1880 de yeni bir teşebbüs olarak Bursaya gitti, orada beş sene kalarak başarılı temsiller verdi, 1885 de Bulgaristan'a giderek sekiz sene kaldı. O tarihlerde Bulgaristan ile Rumanya da Kafkasya gibi ermeni komitecilerin aşırı faaliyet gösterdikleri memleketlerdi, Tovmas Fasulyaciyanın aktör hüviyeti altında o anarşistlerle yakın temâsı olan bir kimse olmasından şüphe edilebilir. Türkiyeye dönüşünde iki defa Samsunda temsiller verdi, İstanbula döndü, bir Tekirdağ turnesine çıkdı ve 1894 de bir daha dönmemek üzere Türkiyeyi terketti, 1900 yılına kadar Rumanyada ve Bulgaristanda dolaşdı, hastalandı, dostlarının iânesi ile tedâvi için Parise gönderildi, orada bir kaç ay kalarak Mısır'a geçdi; İskenderiyede birkaç temsil verebildi, ilerleyen hastalığı sahneye çıkmasına mâni oldu ve 1901 de Mısırda tüyler ürpertici bir sefâlet içinde öldü.

Bibl.: Âşık Râzi, Evrâkı Metrûke, Nebil Kaptan Defteri; Mahmud Yesâri, Not.

FA-TEK AMBALAJ LİMİTED ŞİRKETİ — İstanbul piyasasının ambalâj sanayiinin en büyük müessesesi; Galatada Demirciler Sokağındadır; atöliye 1925 - 1930 arasında Abajoli adında bir mûsevî tarafından kurulmuş, bir rivâyete göre İsrail'e hicret etmeye karar veren Abajoli atöliyesini 1943 de Enver Tekand ile zevcesi Fâhire Tekand'a satmışdır ve müessese o tarihten bu yana Fâhire Hanım tarafından idâre edilegelmiş ve İstanbulun en büyük ambalâj atöliyesi olmuşdur.

Müessesenin sâhibesi ve ve müdiresi Fâhire Hanım 1901 de doğmuşdur; Birinci Büyük Millet Meclisinin mebuslarından olup bir ara Reassürans müdürlüğünde ve Denizcilik Bankası idâre meclisi âzâlığında bulunmuş ve 1961 de vefat etmiş Enver Tekand'ın zevcesidir; üç çocuk anası ve yedi torun sâhibi ve yaşı alt-

mışını aşmış Fâhire Hanım işçileri üzerinde kesin otoriteye sâhib bir iş kadını idi.

Bibl.: Hürriyet Gazetesi, Metin Soysal'ın Büyük İş Sahibi Kadınlar röportajı, 1965.

FATİ (Arab) — Galata Kadısına hitâb ile yazılmış 2 rebîülâhir 937 (M. 27 ekim 1565) tarihli bir fermandan öğrenildiğine göre Onaltıncı Yüzyıl ortalarında Galata dışında Sultangir (Cihangir?) Mahallesinde oturmuş bir fâhişe; evinde nâmahrem ile basılmış, evi cebren sattırılarak kendisi İstanbuldan sürgüne gönderilmişdir.

Bibl.: Ahmed Refik, Onuncu Hicrî Asırda İstanbul Hayatı.

FÂTİH — (B.: Fâtih İlçesi)

FÂTİH ASKERÎ RÜŞDİYESİ — İstanbulda 1292 (1875) de açılan dokuz askerî rüşdiye mektebinden biri (diğerleri: Gülhâne, Soğukçeşme, Kocamustafapaşa, Eyyub, Kasımpaşa, Beşiktaş, Üsküdar Paşakapusu, Üsküdar Toptaşı askerî rüşdiyeleri); Fâtihde Arslanhâne Caddesinde, bu caddenin Fevzipaşa Bulvarı ile olan kavuşağından gelindiğine göre solda, sed üzerindeki büyük binâda açılmışdı ki bu askerî rüşdiye için sûreti mahsusada yapdırılmış olan bu binâda zamanımızda Fâtih İlk Okulu bulunmaktadır (B.: Askerî Mektebler, cild 2, sayfa 1109; Rüşdiye Mektebleri; Fâtih İlk Okulu).

Devlet Salnâmesindeki kayde göre, açıldığı zaman, ilk ders yılında bu okulda 6 muallim, 1 dâhiliye zâbiti ve 339 talebe bulunuyordu, askerî rüşdiyelerin en kalabalığı idi.

Hakkı GÖKTÜRK

FÂTİH CADDESİ — 1934 Belediye Şehir Rehberine göre Fâtih İlçesinin merkez nâhiyesinin Kirmasti ve Şeyh Resmî mahalleleri ile aynı ilçenin Karagümrük nâhiyesinin Kocadede mahallesinin müşterek yollarından (1934 B.Ş.R. pafta 6/95 ve 98, pafta 7/101); Fâtih Câmii ve külliyesinin de bulunduğu Kirmasti Mahallesinde bu külliyenin şimal cebhesi önünden geçen İstanbul Caddesi ile Kocadede mahallesinde Fâtih Nişancı Câmii önünden geçen Bakkalzâde Sokağı arasında uzanır; Ferâizci Sokağı ile kavuşağı vardır, Başimam Sokağı, Başmüezzin Sokağı, Başhoca Sokağı, Yusuf Ziya Paşa Sokağı, Yavuz Selim Caddesi ve Çelebi Süleyman Sokağı ile dört yol ağızları yaparak kesişir.

Fâtih Câmii tarafından gelindiğine göre iki araba geçecek genişlikde ve paket taşı döşelidir. Başimam Sokağı kavuşağına kadar olan kısmının iki kenarında üzerlerinde odalar bulunan dükkânlar sıralanmışdır. Başimam Sokağı ile Başmüezzin Sokağı arasında kalan kısmında Fâtih Yangınında yanmış Hâfızpaşa Câmii, Medresesi ve Dârülhadisinin duvar kalıntıları bulunmaktadır. Başmüezzin sokağından Yavuz Selim Caddesine kadar hepsi son zamanların yapısı ve beton evler, apartımanlar, dükkânlar arasından geçer. Yavuz Selim Caddesi dört yol ağzından sonra bozuk, tümsekli bir toprak yol hâline gelir.

Fâtih Câmii tarafındaki kısmı bir çarşı boyu olan bu caddede 7 bakkal, 5 berber, 6 kahvehâne, 4 manav, 6 kasab, 2 elektrikci, 1 doğramacı, 2 kunduracı, 1 döşemeci, 1 sobacı, 3 kundura tamircisi, 1 mest yapıcı, 4 lokanta, 1 ciğerci, 1 tekel bâyii, 2 helvacı, 1 şekerci, 1 tavukcu, 3 nalbur, 1 hallac, 1 kuru yemişci, 1 eczahâne, 1 saatci, 2 terzi, 1 kalaycı, 2 kırtâsiyeci, 1 soba, su, hava gazı tesisatcısı, 1 enkazcı, (Hâfızpaşa Câmii duvar kalıntısı içinde), Doğan Plastik Sanayii Müessesesi, Bilmen Yayınevi ve Kirmasti Mahallesi Muhtarlığı vardır. Kapu numaraları 5-123 ve 4-156 dır (aralık 1967).

Hakkı GÖKTÜRK

FÂTİH CAMİİ — (B.: Fâtih Sultan Mehmed Camii Kebiri ve Külliyesi)

FÂTİH CİNÂYETİ — 1937 yılının 25-26 mart gecesi Fâtihde Atpazarında İmam Niyazi Sokağında işlenmiş bir cinâyetdir ki toplum hayatı bakımından hem realist romancı ve hikâyecilerin, hem de kriminologların dikkatle tedkik etmesi gereken vak'alardandır.

Daha önce Fâtihde Karagümükde oturan ve ticâretle meşgul olan 44-45 yaşlarında Osman Nuri o semtde berber esnafından 16-17 yaşında gaayetle dilber Ali Receb adında bir gence alâka peydâ eder; türlü vesîleler, hizmetler îcad ederek bol bol para verdiği güzel gencden uysal yakınlık görür ve sık sık O. Nurinin evine gelen A. Receb akranı olmayan adamla evde geç vakitlere kadar işret eder.

Osman Nurinin karısı İrfan ile kaynanası İfakat geceleri bir işre sofrası başında güzel bir delikanlı ile yalnız bırakdıkları evin erkeğine göz yumar görünürlerse de, bu müsamahanın asıl sebebi, biri kucağında, ikisi pek küçük üç çocuk anası genc bir kadın olan İrfanın kocasının mahbubuna karşı olan aşkıdır; ve O. Nurinin evde bulunmadığı sıralarda da eve gelen delikanlıya muhabbet yolunda iknâ eder ve tatlıca zamanlar geçirir. O. Nuri Karagümrükden Atpazarına taşındıkdan sonra da A. Receb'in gündüz İrfan'a ve akşamları Osman Nuriye misâfirlikleri devam eder. Bu hâlin böylece devamı imkânsızlığı karşısında toy oğlanla ana kız iki cahil kadın başbaşa verip Osman Nurinin vücudunu ortadan kaldırıp Receb ile İrfanın evlenerek tam murâda ermelerine karar verirler. Bir gece Receb Nuriyi bıçakla öldürüp kaçacak ve kadınlar o gittikten sonra bağrışarak istimdadda bulunacak, O. Nuriyi eve giren bir hırsızın vurub öldürdüğünü söyleyeceklerdir.

Plân aynen tatbik edilir; 25-26 mart gecesi 17 yaşındaki Ali Receb, geç vakte kadar işretden sonra kendisine mûtad iltifatlarda bulunan gaafil tutkunu dokuz yerinden bıçaklayarak öldürür ve kaçar. Câhil kadınların mütenâkıs ifâdeleri, gizlenemeyen işret sofrası, işret sofrasında bir misâfirin de bulunduğunu gösteren deliller İstanbul zâbıtasına esrarengiz gibi görünen Fâtih Cinâyetinin esrar düğümünü iki gün içinde çözdürür. Yakalanan kaatil, sözde nâmus müdafaası yolunda suçunu itiraf eder ve muhâkemede de âile fâciası bütün çıplaklığı ile meydana çıkar; kaatil genc yaş küçüklüğünden, muini kaatil ana kız İfâkat ile İrfan da, O. Nurinin evinde göz göre çirkin münasebeti hafifletici sebeb görülerek îdama bedel yirmibeşer sene ağır habse mahkûm olurlar.

Bürhâneddin OLKER

FÂTİH DÂRÜŞŞİFÂSI — (B.: Fâtih Sultan Mehmed Camii Kebiri ve Külliyesi)

FÂTİH DÂRÜŞŞİFÂSI VAK'ASI — (B.: Ebe Kadın Vak'ası, cild 9, sayfa 4845)

FÂTİH HAMAMI — (B.: Çukur Hamam, cild 8, sayfa 4171)

FÂTİH İLÇESİ — Eski deyimi ile «Fâtih Kazâsı», «Fâtih Kaymakamlığı», bu satırların yazıldığı 1970 yılı şubatında İstanbul vilâyetinin 19 ilçesinden biri, diğer ilçeler şunlardır:

Adalar, Bakırköy, Beşiktaş, Beykoz, Beyoğlu, Çatalca, Eminönü, Eyyub, Gaziosmanpaşa, Kadıköy, Kartal, Sarıyer, Silivri, Şile, Şişli, Üsküdar, Yalova, Zeytinburnu.

Bunlardan Fâtih İlçesi ile Adalar, Bakırköy, Beşiktaş, Beykoz, Beyoğlu, Eminönü, Eyyub, Gaziosmanpaşa, Zeytinburnu, Kartal, Sarıyer, Şişli, Üsküdar 14 ilçe Anadolu ve Rumeli yakasında ve Halicin ve Boğazın iki tarafında muazzam ve çok yaygın büyük şehri kurmuşdur.

«1967 İstanbul İl Yıllığı»nda Fâtih İlçesi hakkında en küçük bir bilgi bulamadık. Fâtih Kaymakamına gönderdiğimiz bir mektub da, Eyyub İlçesinde olduğu gibi, cevabsız kalmışdır; ne istediğimiz anlaşılmamış olacakdır. Bu durum karşısında aşağıdaki notları, muhakkak ki çok eski, 1934 Belediye Şehir Rehberinden alıyoruz.

1934 de Fâtih İlçesi 6 bucak (nâhiyeden) ve 80 mahalleden mürekkebdi; nâhiye ve mahallelerin isimleri şunlardır:

I. Fâtih Merkez Nâhiyesi:

Gurebâ Hüseyin Ağa Mahallesi
Baba Hasan Alemî »
Kırkçeşme »
Hüsam Bey »
Sofular »
Murad Paşa »
İskender Paşa »
Hasan Halife »
Hacı Üveys »
Sinan Ağa »
Kirmasti »
Şeyh Resmî »

II. Karagümrük Nâhiyesi:

Kaariye Atik Ali Paşa Mahallesi
Neslişah »
Mimar Sinan »
Keçeci Karabaş »
Hatice Sultan »

Muhtesib İskender »
Kocadede »
Beyceğiz »
Derviş Ali »

III. Fener Nâhiyesi :

Haraccı Kara Mehmed Mahallesi
Kasab Demirhan »
Küçük Mustafa Paşa »
Haydar »
Müftü Ali »
Abdi Sübaşı »
Hatib Muslihiddin »
Tevkiî Câfer »
Kâtib Muslihiddin »
Tahtaminâre »
Hızır Çavuş »
Hamâmî Muhiddin »
Avcıbey »
Kaasım Gönânî »
Balat Karabaş »
Molla Aşkî »
Atik Mustafa Paşa »

IV. Eyyub Nâhiyesi :

Nişancı Mustafa Paşa Mahallesi
Abdülvedud »
Cezerî Kaasım »
Eyyubsultan »
Eyyub Gümüşsuyu »
İslâm Bey »
Fethi Çelebi »
Düğmeciler »
Üç Şehidler »
Rami Cuma »
Rami Yenimahalle »
Topcular »

V. Şehremini Nâhiyesi :

Veledi Karabaş Mahallesi
Uzun Yusuf »
İbrahim Çavuş »
Melek Hâtun »
Bayazıd Ağa »
Ereğli »
Nevbahar »
Seyyid Ömer »
Deniz Abdal »
Molla Sefer »
Ördek Kasab »
Arpa Emini »

VI. Samatya Nâhiyesi :

Koca Mustafa Paşa Mahallesi
Abdi Çelebi »
Hacı Hüseyin Ağa »
İmrahor »
Hacı Evhadüddin »
Hacı Hamza »
Ali Fakih »
Arabacı Bayazıd »
Cambâziye »
Eynebey »
Çakır Ağa »
Yalı »
Keçi Hâtun »
Kürkcübaşı »
Cerrah Paşa »
Kasab İlyas »
Davud Paşa »
Sancakdar Hayreddin »

1934 den bu yana İstanbulun mülkî, idarî teşkilâtında büyük değişiklikler olmuşdur, birkaç misâl verelim: Fâtih İlçesinin bir nâhiyesi olan Eyyub ayrılmış, İlçe olmuşdur.

Fâtih İlçesinin Eyyub nâhiyesinde Rami Cuma Mahallesi ile Rami Yenimahalle Mahallesi, yeni kurulan Eyyub İlçesine, şehir dışı Çilingir, Hacımaşlı, Haraççı, Taşoluk, Arnavudköy, Boğazköy ve Bolluca köyleri de katılarak Râmi Nâhiyesi teşkil edilmişdir.

Eyyub sınırı içinde Taşlıtarla denilen yer gece kondularla yıldırım sür'ati ile büyümüş, Taşlıtarla da «Gaziosmanpaşa» adı ile bir ilçe olmuşdur ve Eyyub İlçesinin Rami Nâhiyesinin 7 köyü bu yeni ilçeye eklenmişdir. İki mahallesi ile kalan Rami Nâhiyesi nâhiye hüviyetini muhafaza etmiş midir, yoksa o iki mahalle eskiden olduğu gibi Eyyubun mahalleleri arasına mı katılmışdır?

Fâtihin Samatya Nâhiyesinin adı değişmiş, Kocamustafapa olmuşdur. Bu değişiklik sâdece isimden mi ibâret kalmışdır?

Yedikule dışında, yine gecekondularla büyüme yüzünden Zeytinburnu adı ile bir İlçe teşkil edilmişdir.

Elbet ki Fâtih İlçesinin sınırları içinde de büyük değişiklikler olmuşdur.

İstanbul Ansiklopedisinde Eyyub İlçesi ile ilgili 50 madde vardır, onların arasında «Eyyub İlçesi» maddesini hazfetmek zorunda kalmışdık.

İstanbul Ansiklopedisinde Fâtih İlçesi ile ilgili 46 madde vardır,

Yazdığımız mektuba cevab alamayınca «Fâtih İlçesi» maddesini de Eyyubda yaptığımız gibi hazfetmeği düşündük. Fakat gönlümüz râzı olmadı, 1934 Belediye Şehir Rehberinden aldığımız notlarla yetindik.

1934 Belediye Şehir Rehberine göre Fâtih İlçesinin 80 mahallesinden İstanbul Ansiklopedisinde bahsedilmiş olanlar şunlardır, alfabetik sıraları geldiğinde diğerleri de kaydedilecekdir. Karşılaşdığımız kayıdsızlıkları belki bu suretle telâfi edeceğiz:

Abdi Çelebi, cild 1, sayfa 24; Abdi Sübaşı, cild 1, sayfa 27; Abdülvedud, cild 1, sayfa 145; Alifakih, cild 2, sayfa 664; Arabacı Bayazıd, cild 2, sayfa 919; Atik Mustafa Paşa, cild 3, sayfa 1297); Baba Hasan Alemî, cild 4, sayfa 1739; Balat Karabaş, cild 4, sayfa 1971; Beyceğiz, cild 5, sayfa 2630; Canbâziye, cild 6, sayfa 3366; Cerrahpaşa, cild 7, sayfa 3510; Cezerî Kaasım, cild 7, sayfa 3538; Çakır Ağa, cild 7, sayfa 3671; Dâvud Paşa, cild 8, sayfa 4305; Deniz Abdal, cild 8, sayfa 4395; Derviş Ali, cild 8, sayfa 4499; Düğmeciler, cild 9, sayfa 4803; Ereğli, cild 9, sayfa 5154; Eyyub Gümüşsuyu, cild 10, sayfa 5443; Eyyubsultan, cild 10, sayfa 5460.

FÂTİH İLK OKULU — Fâtih Câmii avlusunda Arslanhane Sokağı kavuşağındaki Fâtih Askerî Rüşdiyesi binâsındadır (B.: Fâtih Askerî Rüşdiyesi); 1924-25 ders yılında «13. İlk Okul» adı ile açılmışdır, ilk okullardan numaralı isimler kaldırıldığında «Fâtih İlk Okulu» adını almışdır.

Ziyâretimiz tarihinde 5 sınıflı ve 26 şubesi bulunan, çift tedrisat yapılan, 1500 talebesi ve 28 muallimi olan bir okuldu. Bir yavru kurt oymağı, folklor-halk müziği, bale, batı müziği ve ingilizce kursları vardı, ve 1000 cildlik bir okul kütübhânesi bulunuyordu. Öğretici konferanslar verilmekd eidi. Mermer kaideler üzerinde Fâtih Sultan Mehmed ile Atatürkün tunç büstleri okulun ziynetleri arasında idi.

Kuruluşundan 1965 yılına kadar geçen kırk sene içinde bu ilk okuldan 5814 çocuk ilk okul diploması almışdır. 1966 da okul müdürlüğünde Bay Kemal Köktürk bulunuyordu (1967).

Hakkı GÖKTÜRK

FÂTİH İMÂRETİ — (B. Fâtih Sultan Mehmed Camii Kebiri ve Külliyesi)

FÂTİH İTFÂİYESİ — Halk böyle der; İstanbul Belediyesi İtfâiye Gruplar Müdürlüğü teşkilâtındaki resmî adı «İstanbul İtfâiye Grupu» dur; 8 grupdan biri ve en güçlüsüdür, iki de müfrezesi vardır; diğer grupların isimleri şunlardır: Beyoğlu Grupu, Bakırköy Grupu, Üsküdar Grupu, Adalar Grupu, Sarıyer Grupu, İstinye Grupu.

İstanbul Merkez Grupu Fâtihde Sarachânebaşında İtfâiye Caddesinde İtfâiye Gruplar Müdürlüğü binâsındadır. Nefer ve âmirleri ile kadrosu 153 kişidir, 22 motorlu vâsıtası, 17 motopompu vardır.

İstanbul Grupunun Haliç Müfrezesi, Atatürk Köprüsünün Unkapanı cihetindedir. Nefer ve âmirleri ile 8 kişilik bir kadrosu vardır. (B.: İtfâiye; Özavcı, Târık).

Bibl.: İtfâiye Gruplar Müdürü Târık Özavcı'nın bize tevdi ettiği notlardan.

FÂTİH KALENDERHÂNESİ — Fâtih Sultan Mehmed Vakfiyesindeki bir kayde göre İstanbulda kurulmuş ilk Dârülaceze, Hâneberduşlar Yurdu; vakfiyede yeri kesin olarak gösterilmeyerek: «... fukarâ ve mesâkin (miskinler) için Kalenderhâne ismi ile olan mekân...» deniliyor.

Yine Fâtih Sultan Mehmed Şehzâdebaşında Bozdoğan Su Kemeri dibinde Akataleptos Kilisesini camie çevirmiş ve bu camie «Kalenderhâne Camii» adı verilmişdi; öyle tahmin ederiz ki Kalenderhâne de kiliseden çevrilmiş bu camiin hemen yakınında idi, ve belki de kilise müştemilâtından bâzı binâların tâmir ve tecdid iile açılmışdı.

Bibl.: O. N. Ergin, Muallim Cevdet (metrûkâtı kalemiyesi); Hadikatül Cevâmi; Tahsin Öz, İstanbul Câmileri.

FÂTİH KERVANSARAYI — (B.: Fâtih Sultan Mehmed Camii Kebiri ve Külliyesi)

FÂTİH KIZ LİSESİ — Sultanselimde Dârüşşafaka Caddesinde bağçeli iki katlı beton bir binâdır.

1939-1940 öğretim yılı başında Beyceğiz Caddesinde İkinci Abdülhamid devrinin ilmiye ricâlinden Ders vekili Âsım Efendinin 17 odalı ahşab konağında bir kız orta okulu olarak açılmışdır. Bu konak 1936 da bir erkek orta okulu ittihaz edilmiş, bu orta okul da 1939 da talebesini Karagümrük Ortaokuluna devrederek binâ kız orta okulu olmuşdu.

1949-1950 öğretim yılı başında da kapatılan Cumhuriyet Kız Lisesinin öğrencileri bu orta okula verilerek bir kız lisesi hâline getirilmişdir. 1951-1952 öğretim yılında ahşab konakdan çıkarılarak Karagümrük Erkek Ortaokulu binâsına nakledilmiş ve bu binâda iki okul çift tedrisât yapmak zorunda kalmış, 1959-1960 öğretim yılında da bugünkü müstakil binâsına nakledilmişdir.

İlk mezununu 1962 yılında vermiş olan bu kız lisesinin 1967 de 1764 öğrencisi ve 43 öğretmeni bulunuyordu.

Fizik, kimya ve tabiiye lâboratuvarları ve 4659 cildlik bir kitablığı vardır. Çok muntazam olan kitablığı ziyâretimiz tarihinde öğretmen Bay Âdem Gürçağlayan'ın nezâretinde tanzim edilmişdir. Yine o tarihde okul müdürlüğünde Bayan İsmet Köknel bulunuyordu.

Okulda dikkati çeken bir spor faaliyeti görülmüşdür, kız öğrencilere yakışan voleybol ve atletizme bilhassa önem verilmekte idi. Bu lise disk atmada bir Türkiye üçüncülüğü ve uzun atlamada da bir Türkiye birinciliği kazanmıştır. Bir vitrinde spor yarışmalarında kazanılmış kupalar görülür.

1962-1967 yılları arasında Fâtih Kız Lisesinden 478 hanım kız diploma almışdır. (1967)

Hakkı GÖKTÜRK

FÂTİH KÜTÜBHÂNESİ — (B.: Fâtih Sultan Mehmed Camii Kebiri ve Külliyesi)

«FÂTİHLİ» — 1950 ile 1955 arasında çıkmış düyek usûlünde sûzinâk bir şarkı, güfte ve bestesi Cemal Çağlayanındır; güftesi şudur:

Fâtihlim pek şâhânedir
Güzellikde yegânedir
Çıldırırım hasretinden
Onsuz yerim meyhânedir.

Çiçek takar yakasına
Bayılırım cakasına
Kâinât hep meftun olmuş
Fâtihlimin edâsına.

Üzmez beni hiç incitmez
Bir sözümü iki etmez
Hangi âşık böyle yârin
Uğruna can fedâ etmez.

FÂTİH MEDRESELERİ — (B.: Fâtih Sultan Mehmed Camii Kebiri ve Külliyesi)

FÂTİH MEYDANI — Evliyâ Çelebi, yaşadığı Onyedinci Asır ortasında İstanbul içindeki mesîreler arasında bir Fâtih Meydanından bâhsediyor; öyle tahmin ediyoruz ki Evliyânın meydan dediği, Fâtih Sultan Mehmed Câmii Kebirinin alan gibi dış harem avlusudur. Diğer tarih kaynaklarımızdaki kayıdlarda da bu avlunun, yılın her mevsiminde ve günün her saatinde alandan farksız kalabalık olduğu görülür. Geçen asır sonlarında Türk dostu olarak tanınmış ünlü Fransız romancısı Pierre Loti, vak'aları İstanbulda geçen «Âzâde» isimli aşk romanında Fâtih Camii dış harem avlusundan «meydan» diye bahsediyor (B.: Aziyâde, Âzâde; cild 3, sayfa 1690); aşağıdaki satırları oradan alıyoruz:

«Sultan Mehmed - Fâtih'in camii bizi, Ahmedle beni, gümüşî renkde büyük kapılarının önünde alelekser oturmuş, güneşin altında ve hayattan endişesiz, hiç bir beşer lisanına tercümesi kabil olmayan bir kararsız hülya tâkip etmek üzere uzanmış bulur.

Mehmed-Fâtih meydanı eski İstanbulun tâ yukarısında, Keşmir kaftanları giymiş ve başlarında geniş beyaz sarıklar taşıyan kimselerin gezip dolaştıkları geniş mesafeler işgal eder. Merkezinde yükselen cami, İstanbulun en büyük camilerinden ve en mazharı hürmet olanlarından birisidir.

«Cesim meydan, arı kovanlarının sıralan-

masına müşabih ve üzerlerinde bir sürü taştan kubbenin yükseldiği esrarlı duvarlarla muhattır; bunlar medreselerdir ve Hıristiyanlar buralara kabul edilmezler.

Bu mahalle tamamiyle şarkkâri bir hayat ve hareketin merkezidir. Develer, yeknasak çıngıraklarını şıngırdatarak bu meydanı sakin adımlarla kat'ederler. Mukaddes şeylerden bahsetmek üzere dervişler gelip otururlar ve buraya garpten henüz hiç bir şey gelmemiştir.»

(Nâhid Sırrı Örik Tercemesi).

FÂTİH MİLLET KÜTÜBHÂNESİ — (B.: Feyzullah efendi Medresesi ve Fâtih Millet Kütübhânesi).

FÂTİH NİŞANCA CADDESİ — 1934 Belediye Şehir Rehberine göre Fâtih İlçesinin Karagümrük Nâhiyesinin Kocadede ve Beyceğiz Mahallelerinin müşterek yollarından; Beyceğiz Mahallesinde Sarayağası Caddesi, Hasan Fehmi Paşa Caddesi ve Bakkal Çıkmazının teşkil ettiği dört yol ağzı ile Kocadede Mahallesinde Çelebi Süleyman Sokağı, Çarşanba Sokağı ve Müstakimzâde Sokağının teşkil ettiği dört yol ağzı arasında uzanır. Müezzin Bilâl Sokağı, Meymenet Sokağı, Keskindede Çıkmazı, Gözlemeci Çıkmazı, Beyceğiz fırını Sokağı, Bakkalzâde Sokağı ve İspanakcı Sokağı ile kavuşakları vardır (1934 B.Ş.R. pafta 7/101 ve 102).

Kocadede Mahallesindeki başından gelindiğine göre bir araba geçecek genişlikde ve paket taşı döşelidir. Kâgir, beton ve ben gibi kalmış ahşab evler arasından geçer. Nişancı Mehmed Paşa Camii bu cadde üzerindedir ve cadde de adını bu camie nisbetle almışdır, cami karşısında da Ebubekirağa Çeşmesi vardır (B.: Ebubekirağa Çeşmesi, cild 9, sayfa 4849; Nişancı Mehmed Paşa Camii).

Nişancı Mehmed Paşa İlk Okulu, Ahmed Rasim Orta Okulu, Beyceğiz Mahallesi Muhtarlığı ve Beyceğiz Spor kulübü bu cadde üzerindedir. 1 ekmek fırını, 4 bakkal, 1 manav, 2 kasab, 2 terzi, 1 kırtasiyeci, 1 muhallebici, 2 doğrama-mobilya atöliyesi, 1 mobilya mağazası, 1 kahvehâne, 1 lâstik kaplama atöliyesi, 1 gazoz deposu vardır. Bakkal Çıkmazı kavuşağında elektrik muhavvile merkezi bulunmaktadır. Kapu numaraları 1-47 ve 2-66 dır (aralık 1967).

Hakkı GÖKTÜRK

FÂTİH NİŞANCISI — Semt adı, bütün semtler gibi hududunu kesin olarak tâyin imkânı yokdur; Fâtihde Nişancı Boyalı Mehmed Paşanın yapdırttığı ve «Yeni Nişancı Camii» denilen camie nisbet anılmış bir semtdir. İstanbulda «Nişancı» diye meşhur iki semt daha vardır, biri Kumkapusunda «Kumkapu Nişancısı», diğeri de Eyyubda «Eyyub Nişancısı» dır. Bu semt zamanımızda Fâtih İlçesinin Karagümrük nâhiyesinin Kocadede ve Beyceğiz mahallelerini ihtivâ eder.

FÂTİH PARKI — Fâtihde Kaymakamlık binâsı önündedir; Haydar Bey Sokağı, Büyük Karaman Caddesi (Kaymakamlık binâsının bulunduğu yol), İtfâiye Caddesi ve Macarkardeşler Caddesi (Veznecilerden Edirnekapusuna uzanan ana yolun bir parçası, diğer kısımlarının isimleri: Vezneciler Caddesi, Şehzâdebaşı Caddesi ve Fevzi Paşa Caddesi) ile çevrilmişdir. Artık evleri bağçesiz ve sokakları ağaçsız kalmış İstanbulda Fâtih semti halkının yazın biraz yeşillik gördüğü bir sâhadır, ortasında Tayyâre Âbidesi denilen bir mermer sütun bulunmaktadır, aslında da evvelâ bu âbide yapılmış, sonra etrâfı park olarak tanzim edilmişdir (B.: Fâtih Tayyare Âbidesi).

FÂTİH RÜŞDİYESİ — Binâ yerini tesbit edemedik, ilk açılan rüşdiye mekteblerinden biridir (B.: Rüşdiye Mektebleri); 1291 (1874) de İstanbulda 18 rüşdiye mektebi içinde 201 talebesi ve 10 muallimi ile Dârülmaarif Rüşdiyesinden sonra ikinci geliyor idi; 1319 (1901 - 1902) de ise 694 talebesi ve 15 muallimi ile 21 rüşdiyenin en başında idi.

FÂTİH RÜŞDİYESİ ÇEŞMESİ — «Fevzipaşa Caddesi ile Arslanhâne Sokağının kavuşağı köşesinde sol kolda idi, (ki bu köşe Fâtih Sultan Mehmed külliyesinin bulunduğu geniş sâhanın güney-doğu köşesidir), iki cebheli bir çeşme olup bir yüzü caddede, bir yüzü sokakda idi; geçen asrın büyük hattatlarından Mustafa Râkım Efendinin yazısı ile bir yüzünde iki âyet yazılı idi. Târihi ve yapdıra-

nı meçhuldür. Çeşme 1940 da satılmış, yıkdırılmış, yerine şahıs mülkü olarak üç katlı bir binâ yapdırılmışdır» (İbrahim Hilmi Tanışık, İstanbul Çeşmeleri, I; 1943).

Çeşmenin arkasındaki sed üstünde eski Fâtih Askerî Rüşdiyesi binâsı bulunduğu içindir ki İ.H. Tanışık eserinde bu çeşmeyi bu isimle kaydetmişdir.

FÂTİH SİBYAN MEKTEBİ — (B.: Fâtih Sultan Mehmed Camii Kebiri ve Külliyesi)

FÂTİH SULTAN MEHMED — İkinci Sultan Mehmed, cihan tarihinde hükümdarlık san'atını çok iyi bilmiş sîmâlardan biri, İstanbulu alarak Türk Osmanlı İmparatorluğu yapısının kilid taşını koyan ve yine cihan tarihinde yeni bir çağ açan adam, ordularının başında askerliğin bütün hasletleriyle serdar ve hükûmetinin başında geniş ve ileri görüşü ile büyük pâdişah, «Avnî» mahlası ile onbeşinci asır Türk edebiyatının seçkin bir şâiri; 29/30 mart 1432 de bir pazar gecesi sabaha karşı doğdu; «Gazi Hünkâr» unvânı ile anılan İkinci Sultan Murad ile Sinob hükümdarı İsfendiyar Beyin kızı Hatice Alime Hümâ Hâtunun oğludur.

Aşağıdaki satırları R.E. Koçu'nun «Fâtih Sultan Mehmed» isimli eserinden alıyoruz:

«1431 yılı yazında evvelâ güneş tutuldu; ve en azametli hâli korku ve dehşet içinde Kostantiniyyeden seyredildi; ortalık öyle zifirî karanlık oldu ki, gün ortasında gök yüzünde yıldızlar göründü.

«Bundan bir ay sonra üç gece arka arkaya fecri şimalî göründü.

«Arkasından pek muhteşem bir kuyruklu yıldız doğdu, kuyruğu doğu ufkunun üstünde, başı gök kubbesine doğru, sabah ezanı vaktinde Kostantiniye ve civarındaki memleketlerin semâsını bir hafta kadar murassâ bir sorguç hâlinde tezyin etti.

«O yıl ve ertesi yıl, Anadoluda ve Rumelinde doğan çocukların çoğu oğlandı ve koyunlar, keçiler ikiz yavruladılar. İneklerin yavruları hep dişi oldu ve atların yavruları erkek oldu. Tarlalarda başakların dâneleri iri ve dolgun oldu, bağ ve bağçelerde ağaçlar nakıl gibi meyvayla donandı.

«Hicrî 835 yılı Recebinin 26/27 nci ve milâdî 1432 yılı Martının 29/30 uncu gecesi ve bir pazar günün sabah vaktinde, ki güneş Arslan burcundaydı, İkinci Sultan Muradın, Sinob hükümdârı İsfendiyar Bey kızı Hatice Alime Hümâ Hâtundan bir oğlu dünyaya geldi.

«Baba, sabah namazını kılmış, seccadesinde Kur'an okuyordu; Sûre-i Muhammedi bitirmek, Sûre-i Fethe başlamak üzere idi, bir oğlu dünyaya geldiği müjdesini verdiler, genç adam, henüz yirmi sekiz yaşında, ikinci oğlunun gelişini gözleri sevinç yaşlarıyle dolarak karşıladı:

— Ravzai Muradda bir güli Muhammedî açdı! dedi.

« O tarihte henüz iki yaşında olan büyük oğlunun adı Alâeddin idi. Recebin on ikinci cuma günü, vüzerânın, ümerânın, ulemânın hazır bulunduğu bir meclisi âlide, iki rekât namaz kıldıktan sonra kollarına verilen kundak içindeki mâsumun kulaklarına, tekbir ve ezanlarla adını üçer kere «Mehmed» diye seslendi; ve:

— Bu şehzâde Mehmedimin kudûmü şânına âleme gülâbı meserret saçılsın! dedi.

«Edirne sarayından Bursaya, Manisaya, Amasyaya, Tokada, Anadolunun ve Rumelinin vâlilerine ve sancak beylerine, Rumelideki akıncı serhad beylerine atlı ulaklar gönderildi ve yedi gün yedi gece donanma ve şehrâyin emredildi.

«İstikbâlin İstanbul fâtihi olacak ve bir imparatorluğun temelini atarak cihan tarihinin akışını değiştirecek olan çocuğun beşiği sallanmağa başladığından ilk adımını atmasına, konuşmağa başlamasına, besmeleler ve dualarla hoca önüne diz çöktürülmesine ve nihâyet yine «âleme gülâbı meserret saçılarak» sünnet düğünü mürüvvetine kadar, kendisine mev'ud tahtı tehlikeye düşürecek hâdiselerle dolu on yıl geçecektir. Doğum yılından adım yılına, adım yılından dil yılına, dil yılından okuma yılına ve sünnet yılına basan şehzâde, bu hâdiselerin kendi hayatiyle olan yakın bağını sonra anlayacaktır. Burada çocuğu, gülüp ağladığı, koşup oynadığı mâsum âleminde bırakarak hâdiselerin peşinde dolaşmak gerekir.»

Kendisinden dört yaş kadar büyük olan

kardeşi Alâeddin ile birlikde Semendire Kalesinin fethedildiği yıl, 1439 da sünnet edilmişdi, 7 yaşında idi, onbir yaşlarında olan şehzâde Alâeddin o yıl Amasya vâliliğine tâyin edilmiş, bir müddet sonra da orada vefat edince Şehzâde Mehmed «Veliahd Şehzâde» olmuşdu.

Osmanlı Devletinin o kuruluş çağında Anadoluda ve Rumelinde zincirleme harblerle çok yorulmuş olan Gaazi Hünkâr, 1444 de Macaristan Kıralı Lâdislas ile on sene süreli Segedin Sulh muahedesini imzaladıktan sonra Osmanlı tahtını henüz oniki yaşında bulunan Şehzâde Mehmede terkederek Magnisaya çekildi.

O çağın müverrihi Âşıkpaşazâde Derviş Ahmed Âşıkî çok şirin ifâdesiyl eşöyle anlatıyor:

«Murad Gaazi, Halil Paşaya ider:

— Oğlumu tahta geçireyim, pâdişah ideyim. Ben hayli sefer ettim, gazâlar ettim. İmdi benim oğlum dahi benim hayatımda göreyim ne suretle padişah olur... dedi.

Oğullar ataya yürek yağıdır,
Oğulun iyisi gamı dağıtır,
Oğlu kim atanın hemsâzı olsa
Safalı bağı, bostan bağıdır.
Oğlu kim duâ alub makbul ola
Atanın devleti, yüzü akıdır..»

Sadırâzam Çandarlı Halil Paşa Sultan Murad'ın tahtdan çekilmesine tarafdar değildi; bu değişikliği, devlet için olduğu kadar kendisi için de tehlikeli görüyordu. Muhakkak ki oniki yaşında bir çocuğun emir ve irâdesine râm olmak hem güç, hem de ağırdı. Yeni pâdişah ile beraber siyasî nüfuza sâhib olacak yeni simâlar ortaya çıkacakdı. İstikbâlin İstanbul fâtihi olacak bu çocuğun şahsiyeti hakkında konuşmak için zaman erkendir. Hattâ vücud yapısı ve yüzünün şekli, nakşı bile değişme çağındadır; o kadar ki, yaşından umulmayan vekaarına rağmen, askerin dahi gözünü dolduramamışdı.

Bir rivâyet çıkdı ki: Aklı fikri zevku safâda, saydü şikârda imiş; hocası Molla Gürânî sopa ile ve güciyle okuturmuş diye; ulu sözü dinlemezmiş dediler.

Ve yine dediler ki, o hallar küçükkendi, geldi geçdi. Türkî, arabî ve fârisî ve hem dahi fernkçe tekellmüm eyler ve gece gündüz ilme meşgul olur.

İkinci Sultan Murad, vezirlerinden İshak Paşa'yı, sohbet ve ülfetlerinden haz ettiği ulemâ ve üdebâdan birkaç kişiyi alarak Menteşe, Saruhan ve Aydın eyâletlerinin geliri ile geçinmek üzere Magnisaya gitti. O asırda Magnisa, taht şehri olan Bursadan sonra Anadolunun en büyük ve mâmur beldesiydi. Ömrünün geri kalan yıllarını orada ibâdetle geçirecekdi. Fakat, çocuk hükümdar pâdişahlığın tadını, baba da inzivânın safâsını gereği gibi alamadılar.

Evvelâ sindirilmiş Karamanoğlu İbrahim Bey baş kaldırdı: Macar kıralına bir elçi gönderdi, Âşıkpaşazâde ağzı ile yazalım: «Ne durursun, Osmanoğlu deli oldu, tahtını bir oğlana verdi ki cenk yüzün görmemiş ve at sürmüş değildir; kendi çalıcı avratlarla bağçelerde yeyib içib yürür, fırsat sizin ve hem bizimdir...»

Karamanoğlunun bu teşvikine, Sırp Kıralının tahrikleri de eklenince, Macar Kralı Lâdislâs ve tekrar gayrete gelen Papa, süratle yeni bir Haçlı ordusu topladılar; bu Haçlı ordusuna Papanın mümessili olarak iştirâk eden kardinal Çezarini, Macaristanda toplanan harb meclisinde, kralın, Segedin muahedesine sadakat yeminini feshetti; bilâkis böyle bir yemini tutmanın günah olduğunu söyledi. Başlarında Kral Lâdislâs ve Hunyadi Yanuş ve Çezarini bulunan Haçlı ordusu Tunayı geçti, burada Eflâk Beyinin de iltihakı ile, Varnaya doğru ilerlemeğe başladı.

Beri tarafta, vezirleri, çocuk pâdişaha, babasını ordunun başına çağırmasını tavsiye ettiler; fakat Sultan Murad, ilk dâveti kabul etmedi. Bunun üzerine oğlunun ağzından şu mealde bir mektub yazıldı ve Sultan Mehmede imzalattırılıp gönderildi: «Eğer sizler pâdişah iseniz, hücumu küffârı def için gelmek vâcibdir; ve eğer biz pâdişah isek emrimize itâat etmek sizlere yine vâcibdir, geliniz ve askerinizin başına geçiniz..»

Magnisadan kalkıp Anadolu askeri ile Gelibolu karşısına gelen Sultan Murad, Çanakka-

le boğazının Papalık donanması tarafından tutulduğunu görünce, Rumeliye, Karadeniz boğazında dedesi Yıldırım Bayazıdın yaptırttığı Güzelce Hisardan (Anadolu Hisarından) geçti. Edirneye geldiğinde, harb meclisinde, tahtında oğlu ile yanyana oturdu. Bu meclis-te, çocuk pâdişahın Edirnede kalmasına ve Sultan Muradın ordunun başında düşman karşısına çıkmasına karar verildi. Cebrî bir yürüyüşle şimale doğru çıkan Türk ordusu, Haçlıları Varna sahrasında buldu ve burada, Ortaçağın son büyük kanlı meydan muharebelerinden biri oldu. Günlerce süren bu müthiş muharebenin askerî tafsilâtını vermek, bu eserin mevzuu dışında kalır. İlk günlerde üstünlük, Haçlılarda oldu. Macar Kralı, İncil üzerine yemin ettiği halde bozduğu Segedin muahedesini, bir mızrak ucuna bağlatmış ve bu mızrağı da ordugâhının en yüksek yerine diktirtmişti. 1444 yılı kasım ayının birinci günü idi, muharebenin en kızıştığı bir anda Macar Kralı Lâdislâs, serâpâ zırha bürünmüş şövalyeleriyle, Sultan Muradın bulunduğu noktaya saldırdı. Yeniçeri safları evvelâ bir dalga hâlinde yarıldı ve sonra Macarların üzerine kapanıverdi. Koca Hıdır adında bir yeniçeri bir mızrak darbesi ile Kıral Lâdislâs'ı atından yıkmış ve palası ile de başını gövdesinden alıp, yemin b o z a r a k ayak altına aldığı muâhedenin yanında bir mızrak üstüne saplayıp dikmişdi. Macar kıralının başını mızrak üstünde gören haçlı ordusu bozguna uğradı.

Seri kırâlı seri nîzede gören eşrâr
Çekildi dûzaha, herbiri tuttu firâr

Türklerin Varna zaferi Orta Avrupada dehşet uyandırmışdı; Gaazi Hünkâr Edirnede pek parlak karşılandı. Çocuk Pâdişah Sultan Mehmed babasının elini öperken, sadırâzam Çandarlı Halil Paşanın tâlimi üzere :

— Hâlen siz hayatda iken bana pâdişahlık yaraşmaz, evvelce emretdiğiniz için kabul etmişdim.. dedi.

Halil Paşa: «Siz tahtı teklif edin, gönlünü alırsınız, atanız yine feragati tercih ederler» demişti. Fakat, çocuk bu sözleri söyler söylemez, Çandarlı ile ağız birliği etmiş olan vezirler ve kumandanlar ve sâir devlet ricâli hemen Sultan Muradın ayaklarına kapandılar:

— Şehzâdenin ricasını red buyurmayın! diye yalvardılar.

Sultan Murad bir an tereddüt etti ve sonra oğlunun ricasını kabul etti. Tatlılıkla ve sözde kendi arzûsuyla tahttan inen Şehzâde Mehmed, melûl ve mahzun, Magnisa yolunu tuttu.

Bu sefer, yanına muallim ve mürebbî olarak asrın en büyük âlimlerinden ve şâirlerinden Molla Hüsrev Mehmed verilmişti. Sultan Mehmed, yolda kederini gizleyemedi, Molla Hüsreve; Halil Paşayı kasdederek:

— Şu herif bana ne acep mekreyledi! diye şikâyet etti.

Molla Hüsrev, şehzâdeyi teselli etti, Mushaftan fal açtı ve pek yakında tekrar tahta çıkacağını tebşir etti.

Cihan bâğında şâdan ol hemîşe
Melûl olma bu birkaç günlük işe
Ki azdır müddeti bu infisâlin
Eyü geldi senin Mushafda fâlin.

Tahtı tereddüd ile kabul eden İkinci Sultan Murad pek az sonra, bütün devlet ricâlini ve bilhassa Halil Paşayı hayrette bırakarak şehzâdeyi geri getirtdi, tekrar tahta oturtdu ve kendisi Magnisaya gitti. Sultan Mehmed, yeni hocası ve mürebbîsi Molla Hüsrev'i pek şâhâne ihsanlara garketdi; bundan anlaşılıyordu ki kendisini tahtdan indirenleri de o ölçüde hırpalıyacakdı. Fakat, berikiler daha çabuk davrandılar ve beklenmedik bir vak'adan istifâde etmesini pek iyi bildiler; şöyle ki: Çocuğun ikinci cülûsunun tezine, bir gece Edirnede büyük bir yangın oldu, şehrin yarısına yakın yeri, bedestenle beraber çarşısı yandı. Bedesten kâhyası ve bedesten tüccarlarından çoğu, içinde hazineler mahvolan bedestenle beraber yandılar.

Yeniçeriler; kışlalarını terkedip evvelâ, sevmedikleri Şahabeddin Paşanın konağını yağma ettiler, Paşa saraya kaçtı, sığındı. Baş kaldıran asker, sonra Buçuktepe'de pürsilâh toplandılar; bu vak'a ocakda, mâhud kazanın ilk kaldırılmasıdır. Bu işde, çocuğa gözdağı vermek isteyen vüzerânın parmağı olduğunu da iddia ederler; böyleyse, herhalde tehlikeli bir oyundu. Asker, yevmiyelerine yarım akçe zam yapılarak teskin edildi ise de kışlaya sokulamadı. Şehir halkı umumî bir yağma, ihtilâl, katliâm korkusu içinde yaşarken, Halil ve İshak Paşalar anlaşarak, Slutan Muradı giz-

lice tekrar tahta dâvet etdiler. Rahat bırakılmıyacağını anlayan Sultan Murad, av bahânesiyle Geliboluya geçti, ummadıkları bir anda Buçuktepe'deki askerin önüne çıktı. Varna kahramanının çatılan kaşları, askerin kışlaya girmesi için kâfi geldi; baba oradan, lisan-ı münasiple oğluna bir hattı hümayun gönderdi, kendisine Magnisa Sancağının verildiğini, çocuğun gururunu okşayan, şânına lâyık bir lisanla bildirdi, Sultan Mehmed, Sarıca Paşanın refakatinde tekrar Magnisa yolunu tutdu. Artık, babasının tahtına son ve kat'î olarak oturacağı âne kadar yedi yıl geçecekdi ve bu yedi yılın geçmesi de, genç şehzâdenin fikren teâlisi ve dolayısı ile devlet için herhalde hayırlı olacakdı.

Bazı vak'anüvisler bu iki cülûsu birleştirirler, derler ki: Sultan Murad Varna dönüşünde tahta oturmadı; Edirnede bir müddet istirahat edip tekrar Magnisaya çekildi, sonra Buçuktepe vak'ası oldu. Halil Paşa, çocuk pâdişaha babasını dâvet ettirdi ve kendisini tatlılıkla tahtdan indirip Magnisaya, şehzâde sancağına gönderdi. Herhalde şu vezir, çocuk Sultan Mehmede pek acip mekreyledi ama, devlete hizmet etti; şöyle ki, Macaristanda Kıral nâibi ilân edilmiş olan Hunyadi Yanoş'un Varna hezimeti intikamına hazırlandığı haberi gelmişdi.

Sultan Murad, Türk ordusunun başında evvelâ Mora yarımadasına yürüdü; Şehzâde Mehmed, Magnisadan orduya dâvet edilmişdi. İlk defa harb görecek olan prens, şahsına verilen ehemmiyetten memnun, babasının yanına koşdu; zırhı, miğferi, kılıcı ile küçük cengâver, mevkib-i hümâyûnun hakikaten bir zineti olmuşdu. Bu Mora seferi Sultan Mehmede ilk harb ve askerlik dersi oldu. Fakat asıl büyük harb dersini, 17 yaşında iken, yine babasının yanında, Macarlarla yapılan İkinci Kosova Meydan Muharebesinde gördü, ki bu cenge «Sultan Muradın Gazâi Ekberi» derler.

1449 baharında, Sultan Murad, oğlu şehzâde Mehmedi, Edirnede parlak bir düğün ile evlendirdi, oğluna, Elbistan Hükümdârı Dulkadiroğlu Süleyman Beyin kızını aldı. Âşıkpaşazâde şöyle anlatır: «Pâdişah, bir gün veziri Halil Paşaya:

— Halil! Dilerim ki oğlum Sultan Mehmedi everem... Dulkadiroğlun kızın alam dirim, hem Türkmen bizimle doğruluk ider! der. Paşa da:

— Nola sultanım, lâyıkdır! diye tasvib eder.»

Amasya âyânı Hıdır Ağanın hâtunu ile Rumeli âyanlarının hâtunlarından üç kibar kadın görücü gönderilir. Süleyman Beyin beş kızı vardı, her biri «bir duhteri pâkîze» idi, ammâ içlerinden bir dânesi hüsn-ü cemâlde cümlesinden bihter» idi. Hıdır Ağanın hanımı, bu güzeller güzelinin elinden tuttu. «Ol arûs-i pürnâmus» u parlak bir alayla Edirneye getirdiler. Bu kızın adı «Mükerreme Hâtun» idi; Şehzâde Mehmedin ilk zevcesi oldu.

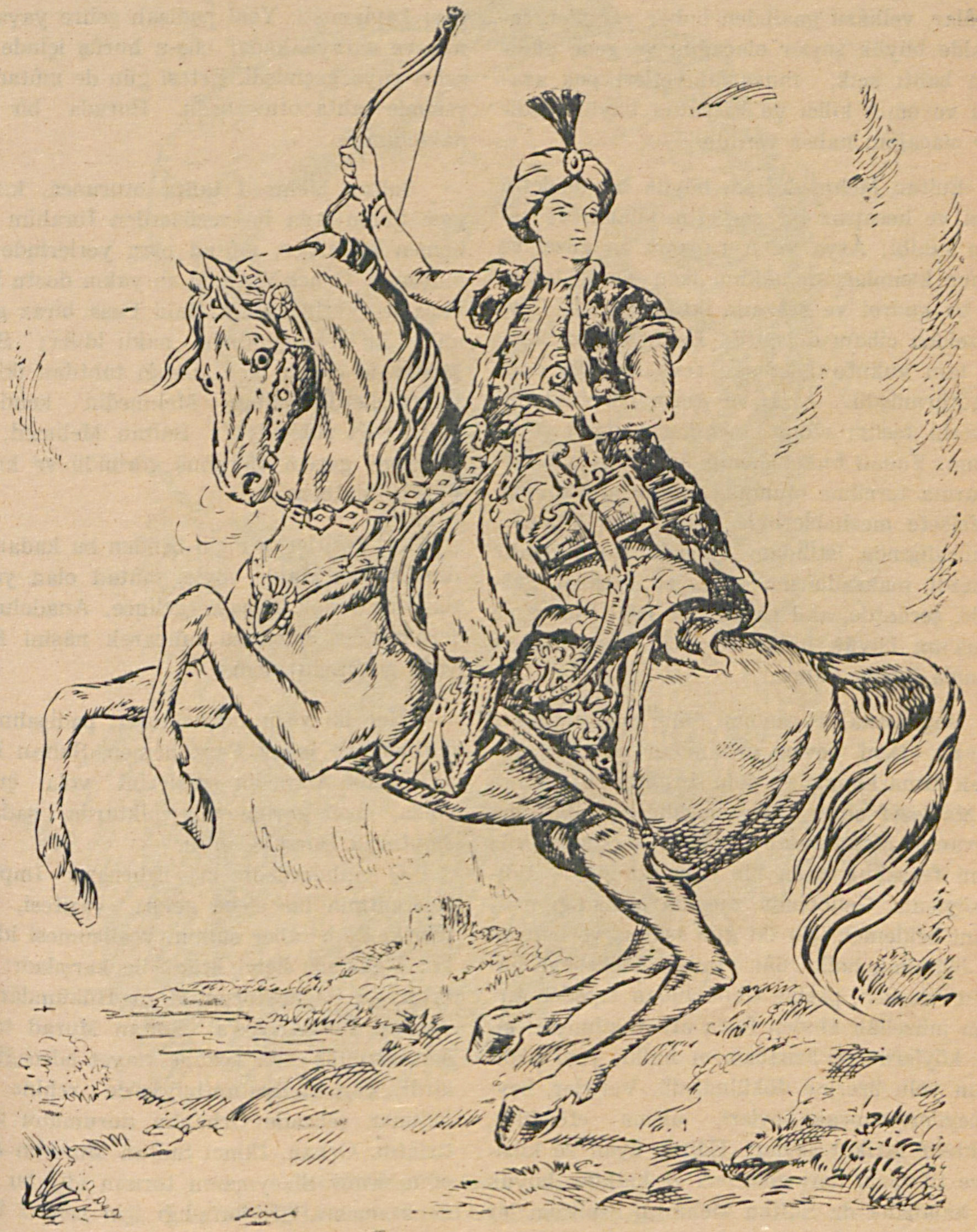
Sultan Murad 1451 de Edirnede bir felc darbesi ile öldü. Sultan Mehmed Magnisadan gelinceye kadar ölümü onüç gün gizlendi. Nâşi Bursaya götürülerek taht şehrinde yaptırdığı camiinin yanındaki türbesine defnedildi. Ölümünde 49 yaşında idi; Alâeddin, Mehmed, Büyük Ahmed, Hasan ve Küçük Ahmed isminde beş oğlu olmuşdu. Alâeddin 1441 - 1442 arasında Amasyada öldü. Büyük Ahmedle Hasan da küçücük iken Edirnede öldüler, Tunca kenarında gömüldüler. Küçük Ahmed de, Sultan Mehmedin cülûsunda, meşhur tâbiri ile «izâle» edildi.

> **Senindir meydan ve eflâk ü âlem**
> **Ki seninçün olubdur hıtta-vü hâk**
> **Gel imdi sen eyâ Sultan Muhammed**
> **İriş meydânına çüst-ü çâlâk...**

Sultan Mehmed Osmanlı tahtına kesin olarak çıkdığında 19 yaşında idi. Orta boylu, iri kemikli, koç boyunlu, pençeli; teni beyaz, saçları ve gözleri kara, bakışları temiz ve merdâne, alnı geniş, ağzı büyük ve dudakları etlice, kırmızıydı. Ve doğan burunluydu. Bu iri, kemerli burun, dudağının üstüne bir kartal gagası gibi inmiş, sonsuz bir azmin, iradenin, kudretin, ihtişâmın damgası gibiydi. Tâze yüzünü yeni bırakılmış kara bir sakal ve bir kara karanfil bıyık süslüyordu.

1453 den, İstanbulun fethinden sonra kendisinin hayrânı ve sâdık bir bendesi olacak ve «Fâtih Sultan Mehmed» şânında, Rumca büyük bir vakayinâme kaleme alarak büyük efendisine arz ve takdim edecek olan Kritovulos şunları yazıyor:

«Sultan Mehmedin doğumunda olduğu gibi, tahta çıktığı sıralarda da birçok hârikulâ-

Şehzâde Sultan Mehmed bin Gazi Murad Han

Sabiha Bozcalının kompozisyonu

de şeyler zuhur etdi: Hareket-i arz, kaynar sular fışkırması, yıldırımlar, fecr-i şimâlî gibi alâmetler, dünyada büyük değişiklikler, yenilikler olacağını anlatıyordu. Kâhinler, falcılar, evliyâlar, velhâsıl gaaibden haber verenler, istikbalde büyük şeyler olacağını ve genç pâdişahın bahtı açık, muvaffakıyetleri pek azametli ve onun kılıcı ile kâinatda büyük hâdiseler olacağını haber verdiler.

«Sultan Mehmed Han, büyük bri devletin vârisi ve hesapsız bir servetin, silâhın ve askerin sahibi; Asya ve Avrupanın en güzel ve mâmur kısımlarının hâkimi iken elinde toplanan bu kudret ve satvetle iktifa etmedi. Cevval zekâsı cihanı dolaşırdı. Eski ve yeni ilimlere tam vukufu kendisini fevkalâdeliğe doğru götürmüşdü. Arap ve Acem edebiyatında herkesin teslim etdiği sağlam bilgisi şöyle dursun, Yunan hukemâsının Arap ve Acem lisanlarına tercüme olunmuş eserlerini okumuş, bu felsefe mezheblerinde mütehassıs kimseleri hocalığında istihdam etmişdi. İhmal nedir bilmezdi, maksadlarına dosdoğru koşardı. Satvetde, şecâatde, akıl ve zekâda, eski Yunan ve Roma'nın büyük hükümdarları, cengâverleri yanında küçük kalırlar.»

Magnisada, babasının ölüm haberini alır almaz: «Beni seven arkamdan gelsin!» diyerek atına binmiş ve dolu dizgin yola çıkmışdı. Maalesef adını öğrenemediğimiz bu cins hayvanın, Magnisadan Gelibolu karşısına, yüz yirmi fersahlık uzun bir yolu iki günde aldığı söylenir. Geliboluda, arkada bıraktığı maiyetini beklemek için iki gün kalmış ve babasının ölümünü halka ılân etmişdi; Edirneye hareket ederken, peşine Geliboludan tepeden tırnağa müsellâh binden fazla atlı takılmışdı; civar köylerin ve kasabaların halkı, yeni pâdişahın yolu üzerine dökülmüşdü. Vezirler, beylerbeyiler, sancak beyleri, ulema efendiler, muhtelif tarikat şeyleri, Edirne âyan ve kibarı ve tüccarın ileri gelenleri ve halktan büyük bir kalabalık da Sultan Mehmedi şehirden bir fersah ileride karşılamışdı; pâdişah görününce atlarından inmişler ve şehir kapusuna kadar rikâbında yaya yürümüşlerdi. Şehir kapusunda Sultan Mehmed de atından inmiş, devlet erkânı ve ricâl ve Edirne âyânı, pâdişahın elini öperek, başsağlığı dileği ile hükümdarlığını tebrik ederken, babasının hâtırasına çok bağlı olan genç adam, teessüründen ğalamış, Sultan Mehmedin ağladığı görülünce, Gaazi Sultan Muradın ufûlüne herkes gözyaşı dökmeğe başlamış, etrafı pek ulvî bir hüzün dalgası kaplamıştı. Yeni padişah şehre yaya girmiş ve saraya kadar cûş-u hurûş içinde olan şehri yaya geçmişdi. Ertesi gün de mûtad merasimle tahta oturmuşdu. Burada bir fıkra naklolunur:

Sultan Mehmed tahta oturunca, kızlarağası Şahin Ağa ile vezirlerden İbrahim Paşa hemen gelmişler, mûtad olan yerlerinde durmuşlardı. İkinci Muradın en yakın dostu İshak Paşa ile Vezir-i âzam Halil Paşa biraz geride idiler, bu çekingenlikde haklı idiler; Sultan Mehmedi, çocuk iken çıkdığı tahtdan iki defa indirmişlerdi, Sultan Mehmedin kendilerini affedeceği şübheliydi. Sultan Mehmed, sekiz yıl evvel geçeni unutmuş göründü ve kızlarağasına hitâben:

— Vezirlerim niçin benden bu kadar uzak duruyorlar, Halile söyle, mûtad olan yerinde dursun! İshak Paşaya gelince, Anadolu Beylerbeyisidir, babamın mübarek nâşini Bursaya o götürsün! dedi.

Her iki vezir de koştular, padişahın elini öptüler; ve İshak Paşa hemen, Sultan Murad ile Küçük Ahmedin naişlerini yola çıkardı; yolda, misli görülmemiş miktarda sadakalar dağıtarak Bursaya gitdi.

O günlerdedir ki Edirneye İmparator Kostantinin bir elçisi geldi; vazifesi, cülûs tebriki ile beraber sulhün yenilenmesi idi. Sultan Mehmed, elçiyi iltifat ile karşıladı; imparator ile imparatorun Mora Hükümdârı olan kardeşi Demetriyos'a Sultan Murad tarafından verilmiş sulh sözüne riayet edeceğini bildirdi; ayrıca, Kostantiniyye'de rehine olarak bulunan şehzade Orhan'ın durumunu da hatırlatdı. Orhan, İkinci Sultan Muradın amcası oğlu, Emîr Süleymanın torunu idi; bu şehzâdenin masrafları karşılığı için senevî üç yüz bin akçe verileceğini vâdetdi.

Yine o günlerdedir ki, Edirneye, cülûs tebriki ve sulh muahedeleri tecdidi için diğer komşu ve tâbi hükümdarılaın elçileri gelmeğe başladı: Raguza (Dobrovnik), Eflâk, Cenova, Galata, Sakız, Midilli, Rodos ve Macar elçileri... Hemen hepsi, veregeldikleri senelik ver-

Fâtih Sultan Mehmed Han

Bellini'nin resminden Sabiha Bozcalı eli ile

gilerini kendiliklerinden çoğaltıyorlardı. Macar Kral nâibi Hunyadi Yanoş ile de mütareke üç yıl daha uzatıldı; yalnız bir kişi, Karaman oğlu İbrahim Bey, Edirneye elçi gönderecek yerde, eski hanedanların vârisleri olduklarını iddia eden üç maceraperesti, yanlarına koştuğu derme çatma askerlerle Germiyan, Aydın ve Menteşe üzerine saldırtdı. Evvelâ Anadolu Beylerbeyisi İshak Paşa, bunların üzerine yürüyerek târümâr etdi; sonra Sultan Mehmed sür'atle Bursaya geçdi ve hemen Karaman üzerine yürüdü; fakat, kapularını açan Akşehirde İbrahimin yine aman dileyen bir adamını buldu; bu sefer de, uslu duracağına son teminat olarak genç pâdişaha, kızının dest-i izdivacını teklif ediyordu. Sultan Mehmed, Karamanoğluna aman verdi. Çünkü, ne kadar kısa sürse, kendisini hiç olmazsa o yaz uğraştıracak Karaman seferinde zaman harcamak istemiyordu. Kafasında bir an evvel halletmek istediği bir Kostantiniyye dâvası vardı; Peygamberimiz Efendimize izâfe edilen bir söz, lâcivert üzerine altun ile yazılmış muhteşem bir levha hâlinde gece ve gündüz gözlerinin önündeydi:

Letüftehann-el Kostantıniyye feleni'mel emîrü imîrühâ ve leni'm-el ceyşü zâlik-el ceyş.

Hazret-i Muhammed: «Kostantıniyye mutlaka fetholunacakdır. Onun fâtihi olan emîr in'am ve tevkıre şâyan emîrdir ve askerleri de in'am ve tevkıre şâyan askerdir» demişdi.

Bu emîr kendisi olacakdı. Pâdişahlığının ilk yılını, devletin sâbit ordugâhı olan Edirnede geceli gündüzlü İstanbul cenginin hazırlığı ile geçirdi. Otuz yıl sürecek olan şanlı devrini İstanbul'un fethi ile açdı (B.: İstanbulun Muhâsarası ve Fethi). Burada büyük pâdişâhın otuz yıllık devrinin kronolojisini kaydetmekle yetiniyoruz:

1451 Fatih Sultan Mehmedin cülûsu

1452 İstanbul Boğazı üzerinde Rumeli Hisarının yapılması.

1453 6 nisan. İstanbul muhasarasının başlaması.

1453 29 mayıs. İstanbulun fethi.
Mora despotunun arzı ubudiyeti, senelik vergisinin 10.000 dukaya çıkarılması.
Sırp kıralının arzı ubudiyeti, senelik 12.000 duka altını vergi taahhüdü.
Sakız Adası cenevizlilerinin arzı ubudiyeti, senelik 6000 duka altını vergi taahhüdü.
Limni cenevizlilerinin arzı ubudiyeti, senelik 3000 duka altını vergi taahhüdü.
Trabzon rum imparatorunun arzı ubudiyeti, senelik 2000 duka altını vergi taahhüdü.
Raguza (Dobrovnik) Cumhuriyetinin arzı ubudiyeti, senelik 3000 duka altını vergi taahhüdü.

1454 İstanbulda Bayazıdda Eski Sarayın yapılması.
Arnavudlukda Berat'ın fethi.
Sırbistanda Semendirenin ikinci ve kesin fethi, Sırb kıralının tabiiyet vergisinin 30.000 dukaya çıkarılması.

1455 Mora despotunun vergisinin 20.000 dukaya çıkarılması.
Limni cenevizlilerinin vergisinin 4000 dukaya çıkarılması.

1456 Enez ceneviz dukalığının ilhakı, Semadirek ve Taşoz adalarının fethi.

1458 Kıyılarındaki Venedik üsleri hariç, bütün Mora yarımadasının fethi.

1459 İstanbulda Eyyub Camii ve türbesinin inşâsı.

1460 Eflâk Voyvodası Vlad'ın (Kazıklı Voyvoda) tenkili ve bu memleketin Türkiye tâbiiyeti altına girmesi.

1461 Karadeniz kıyısında Amasra'nın cenevizliler elinden fethi.

1462 Trabzon rum imparatorluğunun başdan başa fethi.
Midilli Ceneviz Dukalığının ilhakı.
Anadoluda İsfendiyaroğulları - Çandaroğulları beyliğinin (Sinob ve havalisi) ilhâkı.
Çanakkale Boğazı kalelerinin inşâsı.

1463 İstanbulda Fâtih Câmii ve külliyesi inşaatının başlaması.
Bosna Kırallığının ilhâkı.
Hersek'in Türkiye tâbiiyetine girmesi.
Onaltı yıl sürecek Venedik harbinin başlaması.

1466 Arnavudluğun fethi.

1467 Anadoluda Konyanın ilhakı.

1469 Yunanda Venedikliler elinden Atina'nın ve Eğriboz Adasının fethi.
Anadoluda Ermenek, Aksaray ve İçel'in ilhâkı, Karaman Beyliğine son verilmesi.

1471 Fâtih Câmii ve külliyesi yapılarının tamamlanması.
Anadoluda Alanya Beyliğinin ilhâkı.

1472 Anadoluda Silifke ve etrafının ilhakı.
İstanbulda Çinili Köşkün yapılması,

1473 Anadoluda Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan Beye karşı Otlukbeli zaferi.

1474 Kırımda Kefe kalesinin fethi. Kırım Hânlığının Türkiye tâbiiyetini kabulü.

1475 Boğdan seferi.

1476 Belgrad seferi.

1477 Kroya Kalesinin alınması ile Arnavudluk fethinin tamamlanması.

1478 Venedikle sulh. Türk fütuhatı tasdik edilerek Venedik'in 100.000 duka harb tazminatı vermesi.

1479 Zante - Kefalonya Dukalığının ilhâkı. Gürcistan seferi; Turul Beyliğinin ilhâkı.

1480 Hersek Dukalığının ilhâkı. Gedik Ahmed Paşanın güney İtalya seferi. Rodos muhasarası.

1481 Fâtih Sultan Mehmedin vefâtı.

Fâtih Sultan Mehmed, asrının en büyük hükümdârı, Hicrî 886 Rebiülevvelinin dördüncü ve Milâdî 1481 yılı mayısının üçüncü Perşembe günü yeni bir sefer yolunda Gebze civârında Sultan Çayırındaki otâğında vefât etdi.

Yâ Rab riyâzi kabrin Cennetden enver et
Nûri Muhammediyle yüzün münevver et
Cennetden ana bir kapu fetheyle dâimâ
Kurbin revayihiyle kabrin muattar et.

Ne hoş bir tesâdüfdür ki «Duâi hayır» kelâmı Hicrî yıl ile ölümüne târihdir; ve yine san'at belâgatinin ne güzel eseridir ki devrinin ulemâsından Mevlâna Lûtfi, Fâtih Sultan Mehmedin ölümüne «Nurullahi kabrihî nûrâ» diye târih söylemişdir.

Babasının ölümünden sonraki pâdişahlığı 30 sene, 2 ay, 14 gün sürmüşdü; İstanbul fethinde 21 yaşında bir delikanlıydı, ve 49 yaşında ölmüşdü. Ordunun başında sefere giderken beklenmedik ölümünün sebebi için, babasından miras kalmış bir nikris (damla hastalığı) olduğu söylenir. Çağdaşı ve belki de o ölüm gününde Türk ordusunda bulunmuş olan Âşık Paşazâde Derviş Ahmed Âşıkî ise, büyük hükümdârın ölümünü şübheli gösterir ve zehirlendiğini açıkca yazar:

«Vefâtına sebeb ayağında zahmet vardı, tabibler ilâcından âciz oldular. Âhar tabibler cem'oldular, ittifak etdiler, ayağından kan aldılar, zahmet ziyade oldu. Şarâbı fâriğ verdiler, Allah rahmetine vardı.

Tabibler şerbeti kim virdi Hâna
O Hân içdi şerbeti kana kana
Ciğerin doğradı şerbet o Hân'ın
Hemin dem zâri itti yâna yâna
Didi niçün bana kıydı tabibler
Boyadılar ciğeri cânı kana
İsâbet etmedi tabib şarâbı
Timarları Hân'ın vardı ziyâna
Tabibler Hâna çok taksirlik itdi
Budur doğru kavil, düşme gümâna
Düâ it Âşıkî bu Hân hakkında
Ki nûri rahmete cânı boyâna

....

Bilhassa manzume, Fâtihin ağzından ve müverrihin ağzından tabibleri ağır sûretde itham ediyor. İsmâil Hâmi Dânişmend: «Bu ilâcı içince Fâtih niçin ciğeri doğranarak hemen can vermişdir? Ve müverrih neden dolayı kendisine kıydıklarını kaydetmek lüzumunu hissetmişdir? Bütün bunlar yanlış veyahud faydasız bir tedâviden şikâyet mahiyetinde olabileceği gibi, şübheli bir ilâca ait bir takım imâlarla tefsir edilebilmek imkânı da yok değildir» diyor. Türk târihinin muhakkak ki vakitsiz olan bu büyük kaybı karşısında, hâtıra, cevâbı kolay olmıyan sualler veriyor:

Tabiblerin, o devir için, musevî, hiç olmazsa musevî mühtedisi oldukları kabul olunabilir; Fâtih'in ölümü üzerine, daha veliahdi Sultan Bayazıd tahta oturmadan İstanbuldaki musevî mahallesinin asker tarafından basılıp yağma edilmesi ve Sadırâzam Pîrî Mehmed Paşanın yine asker tarafından paralanarak öldürülmesi ile halkın ve àskerin suikasd şübhesi arasında bir münasebet var mıdır? Sadırâzam, pâdişahın ölümünü askerden gizlemek istemişdi: «Pâdişahın mizâcı şeriflerinde bir mikdar fütur olup istihmam iktizâ etmekle bir kaç gün Dârüssaltanaları tarafına müracaat lâzım geliyor» diyerek nâşı hemen bir arabaya koymuş ve bizzat kendi nezareti altında İstanbula götürmüşdü. Bütün iskelelere gönderdiği emirlerle Üsküdar yakasından İstanbul tarafına, İstanbuldan Üsküdar yakasına kayık geçmesini şiddetle yasak etmişdi; İstanbuldaki Acemioğlanlarını da «Filçayırında-

ki bir köprünün tâmiri» bahânesiyle şehirden çıkarıp kale kapularını kapatmışdı; Sultan Çayırı ordugâhındaki askerin de, pâdişahın avdetine kadar bir yere ayrılmamalarını tenbih etmişdi; fakat kendisi ordudan ayrıldıkdan bir müddet sonra, asker, büyük vak'ayı öğrenmişdi; Solakzâde: «Tedârik mesleğine sâlik olmadıklarından amelleri bâtıl olup sırrı nihanları gün gibi ayan oldu.» diyor. Takım takım, Pendik ve Kartal iskelelerinden kayıklara dolan asker Galatada Kurşunlu mahzen önüne çıktı, oradaki gemileri zorla kaldırıp Üsküdara geçirdi ve Üsküdara karadan gelmiş olanlar da bu gemilerle İstanbula geçdiler.

Evvelâ Sadırâzamın sarayı basıldı ve kendisi paramparça edildi, sonra yahudi mahalleleri yağma edildi, arada kan da döküldü ve bazı İstanbul zenginlerinin konakları soyuldu. Fakat Sadırâzam Mehmed Paşa telef edilir edilmez, Fâtih tarafından İstanbul muhâfızı olarak bırakılmış olan İshak Paşa askerî sür'atle ve kolaylıkla yatıştırdı. Amasyada bulunan veliaht Şehzâde Bayazıd gelinceye kadar, İstanbulda dedesinin yanında bulunan oğlu Korkud hükümdar vekili olarak tahta oturtuldu.

Vak'anüvisler, Fâtihin ölüm haberi ile Sultan Bayazıdı İstanbula dâvet mektuplarını, Kapucubaşılardan Keklik Mustafa nâmında «bir merdi rüzgârın» götürdüğünü yazarlar ki bu kayıtda bir nevi baş korkusu gizlidir. Tahtın meşrû vârisine bu mektublar kimler tarafından yazılmıştır? Şehzâde Cem Karaman valisi idi ve bu memleket halkı tarafından çok sevilmişti, ki, babasının ölümiyle başlıyacak olan isyanlarında ve saltanat kavgalarında hep bu memleket halkının kuvvetine dayanacaktır; Sadırâzam da Karamanlı idi ve bu memleketin hânedan sahiplerindendi, Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî ahfâdındandı. Solakzâde, açıkça yazıyor: «Maktul Mehmed Paşa Cem Sultanı serîri saltanata geçirmek hususunda fikr-i nâmâkul etmeğin mukarriblerinden birini tahtnişîni diyârı Karaman olan Cem Sultan tarafına gizlice revân idüb taht mahlûldür deyû sür'atle lüzumu vüsulünü mektupta dercetmiş idi. Tedbiri mâkûsu takdire muvafık gelmeyüb mektub götüren şahıs esnâyi râhda Anadolu Beylerbeyisi Sinan Paşanın eline girüb herifi mezburu adem diyârına revân ve bînâm ve nişân eyledi. Şehzâde Bayazıd dergâhına giden Keklik Mustafa uçar kuş gibi Amasya şehrine erdi» diyor. Şehzâde Cem, Karamanlı Pîrî Mehmed Paşa tarafından, boş kalan tahta mı dâvet edilmiştir, yoksa, koca Fâtih, İmparatorluk tahtına Şehzâde Cemi oturtmak için mi fedâ edilmiştir? İstanbul Muhâfızı İshak Paşanın da, Sadırâzamın katline kadar İstanbuldaki askerî ihtilâle seyirci kalması ve ancak Mehmed Paşanın ölümünden sonra askeri teskini şâyânı dikkattir.

Karamanî Mehmed Paşanın Şehzâde Cem ile yakın münâsebeti hatırlandıktan sonra, Fâtih'in Kanunnâmei Âli Osmanının da Mehmed Paşa sadâretinde hazırlandığı göz önüne getirilirse, bu kanunnâmede, pâdişahlar tarafından şehzadelerine yazılacak fermanlara örnek olarak kaydedilen sûret dikkati çekecek bir mâna alır: Kanunnâmedeki örnek ferman veliahd Şehzâde Bayazıd'a değil de Şehzâde Cem'e hitaben yazılmıştır. Hükümdârın zehirlenmesi ihtimali üzerinde durulursa, Sultan Mehmedin Bayazıdı saltanat hakkından mahrum etmek gibi bir kararının sezildiği ve mâhut tabiblerin Bayazıd tarafını tutanlara hizmet ettiği de düşünülebilir. Bu takdirde, Şehzâde Bayazıdın İstanbulda bulunan oğlunun hükümdar vekili olarak alelâcele tahta oturtulması da ayrıca bir mâna alır; ve bu ikinci ihtimal daha kuvvetli görünür.

Fâtih Sultan Mehmedin tahnit edilen nâşı Mayısın 22 nci salı gününe kadar, yâni yirmi gün İstanbul sarayında kaldı.

Babasının ölüm haberini alan Şehzâde Bayazıd, dört bin atlı ile, 21 Mayıs Pazartesi günü Üsküdara gelmişti. İlk işi, İshak Paşayı Sadırâzam tâyin etmek oldu. Ertesi günü de muhteşem bir alayla Sultan-ül-mücâhidîn Sultan Mehmed Han Gaazi merhumun cenazesi kaldırıldı.

Bu cenaze merasimi hakkında bildiklerimiz, hiç denilecek kadar azdır. Cenazeyi, evvelâ, siyah matem elbiseleriyle Sultan Bayazıd ve vezirler taşımış ve sonra ulema ve meşâyihin parmakları üzerinde tekbir ve tehlillerle ve İstanbul halkının feryad ve figanı arasında Fâtih Câmii musallasına götürülmüşdür; ve orada, cenaze namazını, devrin derin ulemâsından Şeyh Vefa kıldırmışdır; ve hayatında iken hazırlatdığı türbesine tevdi edil-

mişdir. Ne garib tesâdüfdür ki, bir salı günü fethetdiği şehrin toprağına yine bir salı günü defnedildi.

Fâtih Sultan Mehmedin otuz yıllık pâdişahlığında sadırâzamlık yapmış olan vezirler şu zatlerdir:

Çandarlı Halil Paşa; İkinci Sultan Murad zamanında 1438 de sadırâzam olmuşdu, 1453 de İstanbulun fethinden az sonra azil ve idam olundu (B.: Halil Paşa, Çandarlı; İstanbulun Fethi).

Mahmud Paşa; 1453 - 1466.

Rum Mehmed Paşa; 1466-1469, azil ve idam edildi (B.: Mehmed Paşa, Rum; Rumî Mehmed Paşa Camii; Eski Hamamı, cild 10, sayfa 5285).

İshak Paşa; 1469 - 1472 (B.: İshak Paşa)

Mahmud Paşa; ikinci sadırâzamlığı, 1472 - 1473, azil ve idam edildi (B.: Mahmud Paşa; Mahmudpaşa Câmii; Mahmudpaşa Hamamı).

Gedik Ahmed Paşa; 1474-1477; (B.: Ahmed Paşa, Gedik, cild 1, sayfa 406; Gedikpaşa; Gedikpaşa Hamamı).

Karamânî Mehmed Paşa; 1477-1481, Fâtih Sultan Mehmedin ölümünü müteâkip yeniçeriler tarafından parçalanarak öldürüldü (B.: Mehmed Paşa, Karamânî).

Fâtih Sultan Mehmedin üç oğlu olmuşdu; Şehzâde Mustafa, babasının hâli hayatında 1473 de öldü; Şehzâde Bayazıd kendisinden sonra pâdişah oldu (B.: Bayazıd II., cild 4, sayfa 2216; ve müteâkib sayfalarda Bayazıd Câmii, Hamamı, Medresesi v.s.); Cem.

Ölümünden bir sene evvel, torunlarının düğünü, Fâtih Sustan Mehmedin son mürüvveti olmuşdu; Bayazıdın oğulları Abdullah, Şehinşah, Ahmed, Korkud, Mahmud, Alemşah ve Selimi, Cemin oğlu Oğuzu ve Mustafanın kızını İstanbula getirtmiş; Abdullah ile Mustafanın kızını evlendirmiş, öbür oğulları da sünnet ettirmişdi. Düğünler Eski Sarayda yapılmış ve bir ay devam etmişdi. Kemalpaşazâde: «Şehrin içi pür ziyb-ü ziynet oldu; Divânı Sultânî, münakkaş ve müzehheb kadife ve kemhalarla gülistan gibi donandı; sadâyı safa ile semâ doldu; her kişi, erkek ve dişi, işini gücünü bıraktı, ol düğün şevkine zevk ve sohbet bahrına daldı; selsebili cennet gibi leziz ve nazif şerbetler sebil olup hâs çinilerle lâtif taamlar celil ve zelîle âm oldu.» diyor. Düğünden sonra Abdullahı, karısı Sultan ile beraber Manisa valiliğine, Şehinşahı Menteşe valiliğine, Ahmedi Çorum valiliğine, Selimi de Amasyaya babasının yanına göndermiş, diğerlerini İstanbulda yanında alıkoymuştu.

Sultan Mehmed, Gedik Ahmed Paşa Sadâretine kadar, Divânı Hümâyuna riyaset ederek devlet işleriyle bizzat meşgul olmuştu; bütün ilim ve iktidariyle Mahmud Paşa dahi, pâdişahın ancak emirlerini tatbika memur muavinleri olmuşlardı ve yine büyük askerin direktifleri çerçevesi içinde ordu kumandanlıkları yapmışlardı. Divana riyâsetden çekilmesine küçük bir vak'a sebep olmuşdu: Bir gün ancak pâdişahdan medet uman bağrı yanık bir Yörük, yırtık şalvarı ve çarıklariyle Divana girmiş, kaba şivesi ve saf edâsiyle:

— Delvetlû Hünger kangunuzdur?.. diye sormuşdu.

Bunu fırsat bilen Gedik Ahmed Paşa, «Bundan böyle mesâlihi dîvâniyyeyi vezirlere bırkmanın daha münasib olacağına» Sultan Mehmedi ikna etmişdi; divanda riyâset makamının arkasına bir kafes yapılmış ve pâdişah, divan toplantılarında, onun arkasına çekilerek müzakereleri tâkip etmiş, müdahale etmesi gerektiği zaman, kafese vurduğu bir iki fiske, müzakerenin durdurularak Sadırâzamın tâlimat almak üzere huzura çıkmasını temin için kâfi gelmişdi.

Asrının büyük riyâziye âlimi ve feylesof Ali Kuşçuyu memleketine dâvet ettiği zaman, ilk gönderdiğinden başka, hududu geçtiğinden İstanbula ayak basıncaya kadar, her konak için bin altın harcırah vermişdi; ve bu mütevâzi büyük âlim, İstanbulda te'lif eylediği şâheserine, pek yerinde olarak «Muhammediyye» adını koymuşdu. İlimlerini vakarlariyle süslemiş olan pâdişahın delikanlılık çağından hocası ve mürebbisi ve büyük şair Molla Hüsrev Mehmed ve Nasraddin Hocanın torunu, şâir Sinan Paşanın babası İstanbulun ilk kadısı Hızır Bey Çelebi Pâdişahdan daima sonsuz hürmet görmüşlerdi. Asrının muhakkak en büyük şairi ve Sultan Mehmedin hâs nedimlerinden ve şehzadelerinin hocası Bursalı Veliyyüddin oğlu Ahmed Paşanın, ki rind ve lâübâli

meşreb bir adamdı, bir ara büyük hükümdârın gazabına uğrıyarak Yedikule Zindanına atılmışdı, nakledilen fıkra pek zarifdir: Hâsoda gılmanlarından bir Üveys vardır, gayet güzel, zeki bir gençdir; bir gün pâdişah ile şâir bir kır gezintisine çıktıklarında Üveys de hendilerine refakat eder. Bir ara pâdişahın atının ayağından sıçrayan bir çamur parçası delikanlının yanağına yapışır, bunu gören Ahmed Paşa, Kur'an-ı Kerîmin, âhiretde küffârın nasıl ezâ ve cefâ göreceklerini tasvir eden yerinden bir parça mırıldanır:

— Yâ leytenî küntü türâbâ!.. (Ben keşki toprak olaydım) der. Sultan Mehmed pek işitemez, Üveyse:

— Paşa ne dedi? diye sorar.. Kültürlü ve zeki çocuk cevap olarak âyeti tam olarak okur:

— Ve yekulül kâfirü yâ leytenî küntü türâbâ (Kâfir der ki ben keşki toprak olaydım)...

Çocuk denilecek bir yaşdan itibâren çok kuvvetli bir şark kültür havası içinde yetişmiş olan İkinci Sultan Mehmedin minyatürden pentüre çevrilen gözleri büyük mânâ ifâde eder. Bizde batı medeniyetini hakikî değeriyle benimseyenlerin öncüsü olduğu muhakkakdır.

Venedik sulhundan sonra, 1478, onbeşinci asrın bu en kuvvetli hükümdârı tarafından İstanbula dâvet edilen ressam Gentile Bellini'nin riyâsetindeki İtalyan sanatkâr kaafilesi, doğu Avrupanın bu muazzam beldesinde öyle bir insanla karşılaşmışlardı ki, kafasının eşi, ne şarkde ve ne de garbde vardı; Fâtih Sultan Mehmedin kafasında, bu iki ayrı âlem hârikulâde bir imtizac ile kaynaşmışdı.

İstanbulda bir yıldan pek az fazla kalan ve bu müddet zarfında büyük hükümdârın muhabbetini kazanan, «Sizin sihirkâr bir fırçanız var..» gibi sözler ile iltifat gören, muhteşem ihsanlara nâil olan Bellini Fâtih Sultan Mehmedin meşhur portresini bitirdikden az sonra İstanbuldan ayrılmış, bu nefis tablonun hitamından ancak beş ay sonra da Sultan Mehmed vefat etmişdi.

Rivâyet edilir ki Sultan Mehmed, ressam, 25 Kasım 1480 tarihi ile imzasını koyduğu gün portresini uzun uzun seyretmiş, kendisini azameti, vekarı ve kalbinin şair hassasiyetiyle asırlar boyunca yaşatacak olan bu resim için:

— Bu, benim!..

Demişti; ve Belliniyi alnından öpmüştü. Ressamın kendisine vedâ ettiği gün de, Bellininin boynuna, kendi eliyle, ucunda girenbaha bir elmas bulunan murassâ bir gerdanlık takmış ve Venedik senatosuna hitaben, ressam hakkında pek sitayişkâr cümleleri ihtiva eden bir teşekkür mektubu vermişdi ki; İstanbul fâtihinin bu mektubu üzerine, Venedik Senatosu ressama, kaydı hayat şartiyle 200 altın aylık bağlamıştı.

Bellini, büyük adamın karşısına geçip resmini yapmış tek san'atkâr değildi; Ragozalı Paolo ve ondan yıllarca evvel Veronalı Matteo da, Sultan Mehmedden, yüzünün çizgilerini tesbit etmek müsaadesine nail olmuşlardı ve ayrılırken, Bellini gibi murassâ gerdanlık almasalar bile, İtalya hükümdarlarından hiç birinin temin edemiyeceği bir servetle dönmüşlerdi.

Rönesans çağının büyük Mesen'lerinden biri olduğu muhakkakdır.

Fâtih Sultan Mehmed, «Avnî» Dîvânı — Bu ansiklopedide «Avnî» mahlası ile şiirler yazmış ve bir dîvan bırakmış Fâtih Sultan Mehmedin edebî şahsiyeti ve şiirleri üzerinde sözü, salâhiyet sâhibi kalemlere bırakıyoruz; aşağıdaki satırlar Refik Ahmed Sevengil'in bir makaalesidir:

«Fâtih Sultan Mehmed, Türk fikir ve sanat âleminin mühim sîmâlarından biridir. Onun yaşadığı Onbeşinci Asırda Türk dîvan edebiyâtı, denilebilir ki hemen hemen teşekkül devrinde idi. Ne Fuzulî, ne Bâki, ne Nef'î ve Şeyh Gaalib, yâni şâhikalar, dîvan edebiyatının büyük tepeleri henüz sanat tarihimizin üstüne doğmamışlardı.

«Arab ve Fars kültürünün potası içinde kaynatılıp olgunlaştırılmaya çalışılan Türk şiir zevki, Onbeşinci Asırda dîvan edebiyâtının temellerini atmış, fakat âbidelerini henüz tamamiyle yükseltmemişti. Fâtih Sultan Mehmed, bu sırada, genç yaşından itibaren klâsik kültürün havasiyle sarılı, şiir söyleme alışkanlığı içinde yetişdi; şehzâdeliğinde ve pâdişahlığında devrinin ilim ve san'at adamlarını etrafına toplayıp onların meclisinden tad alarak yaşadı; bu arada o edebiyat toplantılarına da daima revnak vermiş olduğunu, bırakmış ol-

duğu beş asırlık şiirler bize fesâhat ve belâgatle söylüyor.

«Fâtihin şiirle dostluğu, zaman zaman gazeller yazdığı, şiirlerinde Avni imzasını kullandığı ötedenberi yazılıp gelmiş olan şuarâ tezkerelerinde, biyografi kitaplarında ve eski tarihlerde kayıdlıdır; bazı şiirlerinden vücuda gelmiş küçük dîvanı ilk defa 1904 yılında Berlinde Profesör Doktor Georg Jacob tarafından basdırılmışdı. İstanbulda Fatih Millet Kütübhânesinde Ali Emirî tarafından vakfedilen kitablar arasında da yazma bir dîvanı bulunuyordu. Son zamanlarda çeşitli eski mecmualarda ve bu divanlardaki şiirleri bir araya getirilerek biri Ahmed Halid Kitabevi, öteki Kemal Edib Ünsel tarafından toplanarak iki defa ayrı ayrı basdırılmışdır.

«Fâtihin bugün elimizde bulunan şiirleri sayı bakımından azdır, bazı gazellerden ve bir kaç münferid beyitden ibâretdir; fakat bunlar bize şairin ustalık değeri hakkında fikir vermeğe yeter mahiyettedir. Bu şiirlerde zamanın hususiyetlerini taşıyan ve aruz veznine maharetle uydurulan oldukça renkli bir lisan kullanılmışdır. Fâtihin şiir lisanı, edebî san'atlarla süslüdür. Dîvan edebiyatına daha önce ve daha sonra hâkim olan bütün fikir, bilgi, hüner kaynaklarından bu şiirlerde de faydalanmışdır. Resmî hayatında pek büyük bir kahraman, asker ve kumandan olarak takdir etdiğimiz Fâtih Sultan Mehmed, şiirlerinde hemen daima ince, alçak gönüllü, sıcak ve samimî; ve oldukça kuvvetli bir lirizmle bizi sarıp bir kere daha kendisine hayran etmekdedir.

«Dış hayatında müstesna şa'şaasiyle göz kamaşdıran ve yaklaşılmaz zannedilen büyük Hünkârın azameti, pırıltısı, debdebe ve tantanası içinde özlü, samimî ve âşık bir kalb, bana öyle geliyor ki bu şiirlerin havasında İstanbul kalelerinin üstünde ve yıldızlı gök altında, Marmaranın mâvi sularına bakıp ağlamaktadır; bu, güzellikden anlayan bir ruhdu, içi hisle, istekle, aşkla dolu bir insandır. Fuzûlîden bir asır önce:

Âşıka dünyâ ü can terkeylemek âsân olur
Lik cânân terkini etmek gelübdür câna güç

diyen bir şâirdir. Âşık için dünyadan da, candan da vazgeçmek kolay ama sevgiliyi terketmek mümkin mi? Cihânın tac ve tahtını ve devletini verseler, o yine sevgilisinin olduğu yerden ayrılıp gitmek istemez; orada, yüreği sevgi çarpıntıları ile dolu olarak kendi başına sultan olmayı üstün tutar. Başka müstesna ve muhteşem bir beytinde de:

Benim sen şâhi mehrûye kul olmak iledür fahrim
Gedâyı dilber olmak yeğ cihânın pâdişâhından

diyor. Okuyucular mânâsını elbetde anlıyorlar: Sen ay yüzlüye kul olmakla övünüyorum; sevgilisinin kapusuna fakir bir âşık olup gönül bağlayıp kalmak cihâna pâdişah olmakdan âlâdır.

«Bu çeşid sözleri şunun bunun ağzından işitmek belki de o kadar mühim sayılmaz; fakat bunu söyliyen Fâtih Sultan Mehmed gibi bir pâdişah, şöhreti dünyâyı tutmuş, adı sanı tarihi kaplamış bir büyük adam, müstesnâ yaradılışda bir hükümdar olursa, işin rengi elbet de değişir.

«Şâir hükümdar bir başka gazelinde bize bahar havası ile sarılı pek muhteşem bir neş'e hâlinde görünüyor: **Bahar oldu, güller açıldı; ey sâki, kadeh getir! Bu mevsimde şarab içmek gerekir. Günümü, gönlümü aydınlatmak için ışığa ihtiyâcım yok, içki veren güzelin yanağındaki pırıltı bana yeter!**

«Avnî (Fâtih Sultan Mehmed) bir şiir üstâdı değildir, fakat bu şâirin ortayı çok aşan değer taşıdığı da inkâr edilemez; dîvânı, ki tamam olduğunu sanmıyoruz, kültür olgunluğunun aynasıdır. Bâzı gazellerinde Ondokuzuncu Asrın, hattâ Yirminci Asrın ilk yirmi beş yılının şiir diline yaklaşan sâdelik görülür. Şiirlerinde sağlam seciyesi pek aydındır; riyâ, müdâhene, zulüm ve irtişâ gibi kötülükleri veciz bir dil ile anlatır...».

Aziz dostlarımızdan ve değerli edebiyat muallimlerinden Rifat Necdet Evrimer bize şu notları vermişdir:

«Büyük adamlar mizaçlarının türlü köşeleriyle yaşarlar. Ruhları daima med halindedir, akıllariyle bütün muhalleri kendilerine râmeder; hisleri mahmuzlandığı zaman heyecan bir şelâledir. Dış görünüşleri sâkin, içleri bir mahşerdir. Her arzu, her heves, onları

ihtiras grafiğinin son noktasına götürür. En büyük eserlerini ıztırar anlarında yaratırlar. Dehâları bir sahada daha ziyade hükümrandır amma bu dehânın uzantıları diğer sahalara da girer. Büyük adam odur ki kendisinden ötesi için yaşamayı gerçek yaşama bilir; kalbi en az kendisi, en çok cemiyet için çarpar; görünüşte en muhteşem yalnızdır. Fâtihin dîvanında yer tutan gazelleridir. Şâirliğini orta dereceden üstün sayanlar çoktur. Vezin ve kafiyede aksaklıklar görülüyor. Temalar malûm: Bütün divan edebiyatı şairlerinde olduğu gibi sevgili, aşk, hicran ve hüsran... Bütün gazellerini okuduğumuz zaman hususiyetlerini şöylece sıralayabiliriz: Şiirlerinde lirizm hâkimdir, şiirde vüzuh taraftarıdır, ekseriya fevkalâde samimîdir; harâbâtîliğe meyyal görünür; istediği saatlerde, kalbinin sesini mısralara aksettirmiş, böylece şair bir babanın oğlu ve iki şair evlâdın babası olan Fâtih, bir nevi irsî kabiliyetle mücehhez olan bu büyük pâdişah, fütuhat aşkı, ilim aşkı yanında bir de şiir aşkiyle muttasıf olan Fâtih, zaman zaman yazdığı şiirleriyle XV. inci asır şairleri arasında kendine bir yer ayırmışdır. Böylece kılıçla kalemini beraberce kullanmasını bilen Fâtih, birçok cepheleriyle beraber şairlik tarafı da incelenmeye değer. Filhakika bugün elimizde mevcut olan şiirleriyle Fâtihi büyük bir şair olarak kabul etmek pek de mümkün değildir.

XVI. ncı asır tezkirecilerinden Şehi Bey, Âşık Çelebi gibi fikir adamları ve en son ve en büyük tezkireci olan Ali Emîri Efendi, ilimde, fetihlerde, politikada, ilmî tesislerde fikir ve sosyal münasebetlerinde büyük bir kudret gösteren Fâtihi şiir sâhasında da ayni büyüklükte görmek isterler. Fakat bu gün elde bulunan şiirlerine göre Fâtihin şairlik cebhesini çok objektif bir şekilde inceleyen Profesör Fuad Köprülü Yeni Mecmuanın 44 üncü sayısında çıkmış bir makalesinde: «Fâtihin dîvanı, hattâ en seri ve sathî bir nazarla tedkik olunsa bile, İstanbul fâtihine, mütevassıt şairlerimiz arasında müstesna bir mevki ayırmak lüzumu derhal itiraf edilir.» diyor.

«Fâtihin şiirleri ilk defa 1904 yılında Profesör Doktor Corc Jakob tarafından Berlinde kitab hâlinde basılmışdır.

«İlk defa Fâtihin şiirlerini ilim âlemine tanıtan bu âlimden sonra bizde bu tab'edilmiş eser hakkında ilk söz açan Faik Reşad olmuşdur. O, edebiyat tarihinde pek kısa olarak bu eseri medheder. Bundan sonra Şahabeddin Süleyman ve Fuad Köprülü tarafından yazılan Osmanlı Edebiyat Tarihi eserinde bu kitabdan bahsedilmiş, daha sonraları yukarıda işaret etdiğimiz gibi Yeni Mecmuada Fuad Köprülü bu Fâtih dîvânının eksik ve yanlış olduğunu ileri sürmüşdür.

«Kitabı basdıran Profesör Doktor Corc Jakobun esere yazdığı ön sözde: «Neşredilen ilk on beş şiirin Upsala Krallık üniversite Kitap Sarayında bulunan el yazması bir küçük mecmuadan alındığı, bu mecmuanın 1834 te ölen tanınmış âlim «J. Hallenberg» in metrûkâtından olduğu Toroberg katoloğunda 191 numarada kayıtlı bulunduğu...» yazılıdır.

«Bugün elimizde bulunan iki kitapta ayrı ayrı mahiyette Fâtihin şiirleri toplanmış bulunuyor. Bunların ilki, Saffet Sıtkı'nın hazırladığı ve Ahmed Halid Kitabevi tarafından basılan Fâtih Dîvânı ki, bu yalnız Ali Emirînin Millet Kütübhânesinde yazma eserler arasında numara 305 de kayıtlı bulunan eserin kopyesidir ve baskıda arkasına bir de lûgatçe ilâve edilmişdir. İkincisi de Tarih Kurumunun bastırdığı ve Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih - Coğrafya Fakültesi Kütübhâne Müdürü Kemal Edib Ünsel'in hazırladığı «Fâtihin Şiirleri» eseridir. Bu ikinci eser de Ali Emiri Efendinin Millet Kütübhânesindeki yazma nüshada Fâtihin 65 tam gazeli, 3 eksik gazeli, 1 muhammes, bir terciîbend, 1 kıta yine Fâtihin bir mısraıyla buna yapılan nazireler.

«Kıymetli müellif Kemal Edib Ünsel'in eserine gelince, derin ve yorucu araştırmalarla elde etdiği Fâtihe âid olduğu kabul edilen birkaç şiiri Ali Emîrinin yazma nüshası kopyasına ekliyerek eseri büyütmüş ve ayrıca eserin baş tarafına eser hakkında kıymetli bir inceleme ilâbe etmiş, şiirlerin altında gerekli izahları yapılmış, bunlardan başka esere, bir sözlük eklenmiştir. Bu ikinci kitapda müellifin dediği gibi 85 şiirden 83 ü Türkçe, diğerleri Farsçadır. Böylece Fâtihin şiirleri hakkında mevcut emniyet edilir eserlerden faydalanarak kısaca izahlarını verdikden sonra biraz da şiirleri üzerinde duralım:

«XV inci asırda şiir dili daha ziyade Arapça ve bilhassa Farsçanın tesiri altında bulu-

nuyordu. Esasen XV inci asır, dîvan şiirinin daha henüz teşekkül devirlerine rastladığı için, Fâtihin şiirlerindeki dil munisleşmiş değildir. Filhakika bu asırda Şeyhî, Ahmed Paşa gibi kuvvetli şairlerin eserlerindeki kıvrak dil, mısraların içindeki duygu ve hayal kesafeti Fâtihin şiirlerinde yoktur. Fâtihin şiir dili, pek katıdır.. Onun şiirlerinde Türkçenin estetiği, kelime dizisinin seyyaliyeti teessüs etmemişdir. Maamafih XV inci asırda ve Fâtihin şiirlerinde, Türkçe kelimeler aruzun kalıplarına göre hazırlanmamış, ayni zamanda aruz da Türkçe için bir gelişme ve serpilme yolunu tutamamışdır. Fakat yer yer kelimeler, aruz vezninin kalıpları içinde tam mânasiyle kaynaşamamasına rağmen bu şiirlerin içinde bulunan bazı güzel parçalardan yine derin bir ruh ürpermesini duyuyoruz. İşte gelişigüzel bir şiiri:

Kime yâr olam cihân içinde yârum vâr iken
Kime kul olam o şâh-ı tâc-dârum vâr iken

Hâr-ü-has neşv-ü nemâ bulur bakâı irince âh
Ben hazân-ı hecre düşdüm nev-bahârım vâr iken

Bülbül-ü gül işi nâz ile niyâz illâ benüm
Hâsılım dâğ-ı cefâdur lâlezârım vâr iken

İntisâbum hidmetüm bî rağbet oldu âkıbet
Hâr-u-zâr oldum azîz-ü-kâmkârum vâr iken

Leşker-i ganî şâh-ı âşka nice bulsun dest-res
Avniyâ meyhâne gibi bir hisârum vâr iken.

«Şair ağlıyan bir gönül, yalvaran bir ruh teslimiyetiyle terennüm ediyor. Aşk önünde insan ister hükümdar, ister çoban olsun derece derece zaafını duyuyor. Zaten sevmek biraz da insanın gönül kuvveti önünde kendinden geçmesi, kendini kaybetmesi demek değil midir?

«Sevmek, hakikatlerden ayrılmak, bir hayal dünyası içinde küçüle küçüle yok olmak demektir. Dünyayı emirlerine münkad kılan koca hükümdar sevgilisine karşı tazallüm ediyor, şikâyet ediyor, ümitsizliğini bildiriyor!.

«Burada şair, dünyaları fethe çıkan büyük hükümdar değildir. Aşk mevzuunda o çelikten iradesini çoktan kaybetmişdir. Bütün şiirlerinde ince ruhlu şair, aşk âleminin derin melâli içinde kendinden geçiyor.

«İkinci bir şiirinde onu dinliyelim :

Bağlamaz Firdevse gönlünü Kalatâyı gören
Servi anmaz anda ol serv-i dil-ârâyı gören

Bir firengî şîvelü İsâi gördüm anda kim
Lebleri dirilmişi der idi İsâyi gören

Akl-ü fehmin din-ü îmânın nice zabteylesün
Kâfir olur mu müselmanlar o tersâyı gören

Kevseri anmaz ol içdüğü mey-i nâbı içen
Mescide varmaz o varduğı kilisâyı gören

Bir firengi dilber oldığın bilürdi Avniyâ
Beli-vü-boynunda zünnâr-ü-çelîpâyı gören

Galatalı dilber, şairin can evinde neler yaratıyor.

Kevseri anmaz ol içdüğü meyi nâbı içen,

demekle şairin aşk önündeki hayranlığını teslimiyetini göstermiyor mu?

«Mescide varmaz o vardığı kilisâyı gören,

Şair, devrinin kılı kırk yaran hocasını, softasını, yobazını düşünmeden gönül humması içinde kendinden geçen âvâre, mütevekkil, kararsız bir ruh hamlesiyle aşkını dile getiriyor. Seven Fâtih, mâsum arzularını, yalvarışlarını ne güzel ifade ediyor.

«Hükümdar şairin bâzı şiirlerinde, mısralarında mânası hiç anlaşılmıyan veya çok müphem olanları da vardır. Düşük kâfiyeler, hayide fikirler, görülür.

«Ayrıca Fâtihin en büyük ve en pırıltılı zafer tacını hazırlıyan onun fetih kılıcının mısralara gömülmüş ihtirasları, ışıkları bu şiirlerde yok gibidir.

«Onun bu büyük hamleleri şiirlerine dökülememiş, Fâtih belki de şiiri, yalnız bir gönül macerasının vasıtası saydığı için aşkını ancak, şiirle ifade etmişdir. Belki de fütuhat arzularını şiirle anlatacak kadar, şiirin dilini kâfi derecede vüs'atli bulamamışdır.

Her ne hâl ise, Fâtihin şiirlerinde onun ancak aşkını, gönül maceralarını okuyup anlıyoruz.

«Bugün bile zevkle okunan çok güzel parçaları olan bu şiirleriyle Fâtihin kuvvetli bir şâir olduğuna hükmetmek icabeder. Evet zamanla dil eskiyor, nazım şekilleri pörsüyor, fi-

kir ve iman soluyor. Zamana mukavemet eden ancak samimî duygulardır ki zaman ve mekân tanımadan dipdiri duruyor. Bu şiirlerin yeni kalan tarafı koca Fâtihin işte bu samimî duygularıdır.» (R. N. Evrimer)

Aşağıdaki parçaları Fâtih Sultan Mehmed dîvânının Ahmed Hâlid Kitabevi bakısından alıyoruz:

GAZEL

Bir güneş yüzlü melek gördüm ki âlem mâhıdur
Ol kara sünbülleri âşıklarınun âhıdur

Kaareler giymiş meh-i tâbân gibi ol serv-i nâz
Mülk-i efrengün meğer kim hüsn içinde şâhıdur

Ukde-i zünnârına her kimse kim dil bağlamaz
Ehl-i îmân olmaz ol, âşıkların güm-râhıdur

Gamzesi öldürdiğüne leblerü canlar virür
Vâr ise ol rûh-bâhşun dîni İsâ râhıdur

Avniyâ kılma gümân kim sana râm ola nigâr
Sen Stanbul şâhısın, ol Kalâtâ şâhıdur.

GAZEL

Görün il gonce-lebi kim nice rânâ olmuş
Bir nihâl idi kaddi, serv-i dilârâ olmuş
Kâm-ı cân istedüği lezzetü sordum bildüm
Hân-ı hüsnünde lebi şehd-i musaffâ olmuş.
Halk-ı âlem ki hilâli gözedür illâ ben
Kaşlarun seyr iderüm özge temâşâ olmuş

Yalanuz ben değilim gülşeni kûyunda hezâr
Gül yüzü yâdına bülbül dahi şeydâ olmuş

Avniyâ şehdi lebin göreli hayrân oldum
Nice nâzük nice ter sükker-i helvâ olmuş.

GAZEL

Hüsn ile cânânlar içre cânı cânândır Üveys
Şerbet-i lâ'lüyle dil derdine dermandur Üveys

Ağlamaz can bülbüli şimdengerü feryâd idüb
Bâğ-ı dilde hüsn ile bir verd-i handândur Üveys

Nice mâ'mur olmasun dil mülki adl-ü dâd ile
Bunca yıldur kim gönül tahtında sultândur Üveys

Eşk-i çeşmüni şarâb-ü bağrunı eyle kebâb
Ey dil-i âşüfte çün bir gice mihmandur Üveys

Avniyâ çün devlet elverdi ki mihmân oldu yâr
Fursatı fevt etme kim bin cânâ erzandur Üveys.

GAZELLERDEN BEYİTLER

Cünûn sahrâsı içinde felekde bâşuma yağan
Cefâ taşlarını cem eyledüm seng-i mezâr itdüm.

*

Râh-i aşka virmedi sahrâyı hicran hiç zaaf
Tâ kıyâmet imtidâdınca ana meydan gerek.

*

Bu meste keyfiyeti bâdeden sual itme
Belî hakikati deryâyı kande bile garîk.

*

Aşka dayandum belâ vü mihneti fikr itmedüm
San'atından kâh olur âciz kalur üstâdlar.

*

Âteşi gam yakmasa tan mı vücudum şehrini
Gözlerümden gönlüm üstüne iki deryâ gelür.

*

Aşk içinde kimi yâr idem kime hâlim diyem
Düşmen oldular senünçün dostum âlem bana.

Fâtih Sultan Mehmedin El Yazısı İle Mushaf-ı Şerif — Vâsıf Tarihinde gördüğümüz bir kaydı naklediyoruz: «7 rebîülevvel 1168 (22 aralık 1754), Üçüncü Sultan Osmanın kılıç alayı — Yeni pâdişah Sultan Osman, ecdâdının riâyet edegeldiği kanun üzere Eyyubsultanda kılıç kuşanacakdı. Eyyuba karadan büyük bir alaylı gitdi, yolda Fâtih Sultan Mehmedin Câmii önünde atından inerek büyük ceddinin türbesini ziyâret etdi. Orada kendisine Fâtih Sultan Mehmedin el yazısı ile bir mushafı şerif gösterdiler. Pâdişah: — Bundan âlâ ziyâret olmaz.. diyerek o mushafı şerifden bir aşir (1 cüz) Kur'an okunmasını ferman etdi, kendisi de dinledi, bu suretle o mushafı şerifi yazan büyük ceddinin de ruhunu şâd iderek tekrar atına bindi ve Eyyubsultana gitdi...».

Tarihî kıymeti çok büyük olan bu mushafı şerif hakkında başka bir kayde rastlamadık; aynı türbede mi durmaktadır, yâhud bir müzeye mi kaldırılmışdır, onu da tahkik imkânını bulamadık, İstanbul Türbeler Müdür-

lüğüne yazdığımız mektuba cevab alamadık (1969).

Fâtih Sultan Mehmede Çirkin İftirâ, Grandük Lukas Notaras'ın İdâmı Meselesi — İstanbul fethinin ilk günlerinde, Bizansın imparatordan sonra en nüfuzlu sîması Grandük Notaras'ın îdam meselesini, İstanbul fethinin vak'alarından ve Fâtih Sultan Mehmedin hal tercemesinden ayırmak, fakat mutlakaa anlatmak lâzımdır. Fâtih Sultan Mehmedin muhteşem hâtırasını, bu mesele ile bir leke sürmeye yeltenen hıristiyan fanatiklere karşı kayıdsız kalınamaz.

Mutaassıb bir ortodoks olan Notaras, Lâtin kilisesiyle birleşme tarafdarlarının ve İstanbuldaki İtalyanların menfuru idi; muhtelif rivayetlere göre vak'anın hakikati şu olsa gerektir: İki oğlu, kızları ve karısiyle beraber esir edilen Notaras, Fâtih Sultan Mehmedin iltifatına nâil oldu, huzura kabul edildi, genç hükümdar tarafından bizzat teselli edildi ve Sultan Mehmed, gayet zeki ve İstanbul rumları üzerinde büyük nüfuz sâhibi olan bu devlet adamına kendisini önemli bir mevkide istihdam etmek niyetinde olduğunu îmâ etdi. Notarasın elinde mühim siyasî vesikalar vardı, bunların arasında en ehemmiyetli olanlarının da, Sadırâzam Halil Paşanın, Sultan Mehmede açıkça ihânetini isbat eden ve Kostantin ile Notarası mukavemete ve şehri müdafaaya teşvik eden gizli mektupları idi. Grandük'ün Pâdişâha bu hususu arzetmiş olması da muhtemeldir.

Biz, Grandükün muhafaza altında bulundurulduğu yere iâdesinden bir müddet sonra iki oğliyle beraber îdamını Sadırâzam Çandarlı Halil Paşanın nefis müdafaası yolunda yaptığı son ve hârikulâde cür'etkârane bir iş olarak görüyoruz. Öyle ki, ihânet vesikalariyle beraber, mâsum çocuklar da olsa, bu ihânetin bütün şahidleri imha edilmişdir ve Fâtih Sultan Mehmed bir emri vâki karşısında bırakılmışdır.

Daha İstanbul seferi hazırlıkları sırasında idi, Lukas Notaras, sefâretle Edirneye gelmişdi; o zaman halk ağzında Halil Paşaya rüşvetler geldiği, fakat pâdişahın azmi karşısında elçinin hiç bir şeye muvaffak olamıyarak dönmeğe mecbur kaldığı dolaşmışdı. Manzûme Düsturnâmei Enverî'dendir:

> **Şâhi gaazi kasdi İstanbul ider**
> **Künkler dökdü çeküp aldı gider**
>
> **Kir Lika geldi Halîle dir meded**
> **Mal çok aldı Şâhi kılmağa red**
>
> **Oku Şâh atdı anı kim döndürür**
> **Bes Halil anları mahzun gönderür**

Fakat, fetihte Notarasın canlı olarak ele geçmesi ve Fatihle mülâkatında ihâneti bütün çıplaklığiyle arzetmesi, kendisiyle oğullarının felâketine sebep olmuşsa da, peşisıra Halil Paşayı da cellât satırı altında diz çökertmişdir, Fâtihin pençesinde kahrolan Çandarlı, herhalde mâsum ve mazlum değildi.

Hiç şübhesizdir ki Çandarlı hakkındaki şübheleri ve bundan doğan gazab ve nefreti, Notarasla görüşdükden sonra son haddine varmış olan genç pâdişah da vezirin ölüm hükmünü vermişdir.

Bizanslı Dukas'ın anlatdığına göre Sultan Mehmed Notaras'la evvelâ biraz sert konuşmuş:

— Büyük bir siyasî nüfuzu temsil ediyordunuz, benim bu şehre gireceğimi de biliyordunuz, şehri teslim etmemekte ısrarınızla dökülen kanlardan mesuliyetinizi müdrik misiniz? diye sormuş. Grandük:

— Ne Kayser ve ne de ben başka türlü hareket edemezdik, her ikimiz de, en mahrem adamlarınızdan, mukavemet etmemiz için ısrarla mektuplar aldık ve teşci edildik! cevabını vermiş.

Kalem, Notarasın idamı vak'asında şaşkın ve perişan ve kindar mağlûblar ve garazkâr fanatikler tarafından büyük Fâtih Sultan Mehmedimize sürülmek istenilen iğrenç bir iftirayı tamamen çürütüp yerin dibine sokmak isterken bile titriyor:

«Sultan, bir cünbüş esnasında Notarastan küçük oğlunu istemiş, Notaras red cevabı vermiş, bunun üzerine de pâdişah Notarasla oğullarının îdamını emretmiş!..»

Fâtih Sultan Mehmed'in turası

Bir zerre idrâk kâfidir; Sultan Mehmed kumandanlarına hitaben söylediği son hücum nutkunda: «Ne kadar yüksek bir maksada hizmet etdiğinizi göz önünde bulundurunuz; İstanbulun adı geçen yerlerde, o şehri zapteden kahramanlar olarak şan ve şerefle anılacaksınız!» demişdi; İstanbula girdiği zaman, yeryüzündeki bütün gözlerin kendisine çevrilmiş olduğunu biliyordu. Fâtih Sultan Mehmed, şahsında, koca bir milletin ve muazzam İslâm âleminin kudret, kuvvet ve şevketiyle beraber seciye ve ahlâk nezâhetinin de temsil edildiğini bilen adamdı; İstanbulun fethinden sonra daha rub'u asır, İmparatorluk tahtında ilim ve sanatın büyük hâmisi, ordularının başında büyük kumandan olarak hükümran olacaktı; bütün ömrü boyunca «cünbüş meclisleri» olmıyacaktı; meclisleri, asrının en seçkin ulemâsının hazır bulunacağı ârifler toplantısı olacakdı.

Çirkin iftirâya, Fâtih Sultan Mehmedin dîvânındaki bâzı kalenderâne terennümlerin yol açdığını söyleyenler vardır. Cemal âşıkı «Avnî» nin o şiirleri her yerde rahat okunabilecek saf ve afif terennümlerdir (B.: Fâtih Sultan Mehmed, «Avnî Dîvânı»).

İstanbul fâtihinin pâk ve direhşan hâtırası bizim nâçiz kalemimizin müdafaasından müstağnîdir; ruhi pürfütûhu şâdolsun. Burada Abdülhak Hâmidi de rahmetle analım:

Ecri azîmi vasfın kaydinde gönlüm, ey Şah!..
Affeyle bu kusurum sen ol günahkârın...

FÂTİH SULTAN MEHMED ÂBİDESİ PROJESİ — 1953 de İstanbulun Türkler tarafından fethinin beşyüzüncü yılı kutlanacakdı. 1945 den sonra İstanbulda bir Fâtih Sultan Mehmed Âbidesi yapılması fikri ortaya atıldı; bu âbidenin büyük adamın şânına lâyık bir heykel olmasını isteyenler, müslümanlıkda heykel yokdur, ama bir anıd yapı dikmelidir diyenler oldu. Heykel olsun yapı olsun Fâtih Sultan Mehmed Âbidesinin İstanbulda nereye dikilmesi münâkaşa edildi; bâzıları Sarachâne başında şimdi Belediye Sarayının bulunduğu yeri, bâzıları da Ayasofyada yanmış Adliye Sarayının yerini gösterdi. Ve bu proje yazılarda kaldı, âbide tahakkuk etmedi.

O zamanlar İstanbulun en büyük ve en çok satan mecmuası olan ve basının aydın sîmâlarından Tahsin Demiray tarafından çıkarılan «Hafta» mecmuasında bir de proje resmi yayınladı, bu projede âbidenin Ayasofyada Adliye Sarayı yerinde dikilmesi, ve Orhun'da yapılmış kadim Türk âbidleri havasında olması müdafaa edildi. Bu âbideyi Gündüz Özdeş ve Kenan Akınay adında iki genç mimarın 14 ayda tamamlayabilecekleri yazıldı. Fakat ne kadar hazindir ki o proje resimlerini dillendiren yazıda şu satırlar okunur :

«Böyle bir âbidenin ilk örneklerini Orhun'da görebiliriz. Bu öz âbide mimârisini bizzat genç Fâtih 500 yıl evvel Rumeli yakasında yükselttiği Güzelce Hisarda bir kere daha canlandırmışdır. Güzelce Hisar bir kaleden ziyâde bir fetih âbidesidir..».

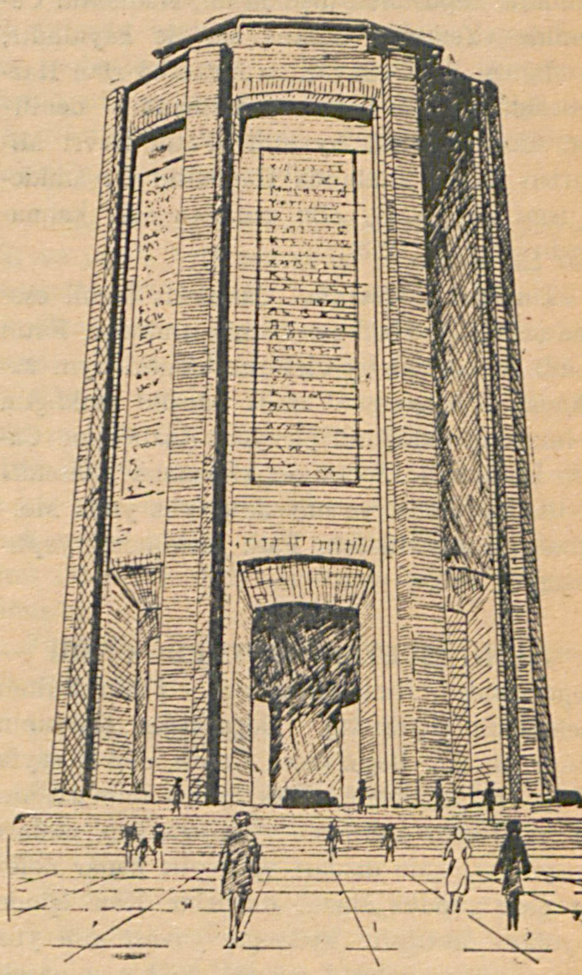
Düşünmelidir ki bu yazı o devrin en büyük ve en çok satan bir mecmuasında çıkmışdır. Orhun'dan âbide örneği alan kişiler, İstanbulda Boğaziçinde gözlerinin önündeki muazzam ve muhteşem Rumeli Hisarının adını bilmemekdedirler, o kalenin adı «Güzelce Hisar» değil, «Boğaz Kesen»dir, Güzelce Hisar, karşısındaki Anadolu Hisarının adıdır.

Hüsnü KINAYLI

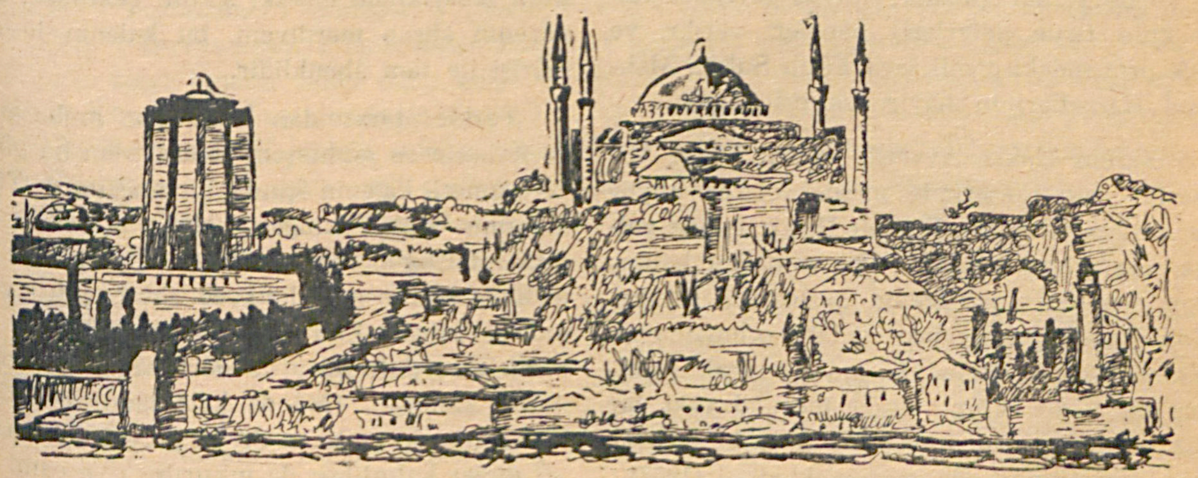
FÂTİH SULTAN MEHMED BÜSTÜ (Hürriyet Gazetesinin Türkiye Liselerine Armağanı) — Türkiyenin en çok satan günlük gazetesi Hürriyetin 1970 senesinde sâdece büyük bir gazetenin şânına yakışacak asâletle ifâde edilecek bir hareketidir; şöhretli heykeltraş ve emekli Profesör Kenan Yontuç'a (B.: Yontuç Kenan) biri Fâtih Sultan Mehmedin olmak üzere beş büst yapdırtmış (Diğerleri: Atatürk, Namık Kemal, Mimar Sinan ve Barbaros Hayreddin Paşa) ve onlardan 450 takım büstü Millî Eğitim Müdürlükleri aracılığı ile Türkiye Liselerine yılbaşı armağanı olarak dağıtmışdır. Büstler 26 santim boyunda ve mermer tozundan dökülmüşlerdir. Bu güzel ve asîl hareketi bu büyük şehrin bir tarih ve günlük hayat kütüğü olan İstanbul Ansiklopedisine kaydını bir vecibe bildik (Ocak 1970).

FÂTİH SULTAN MEHMED CÂMİİ — Yedikule Kalesinin içinde idi, Hadikatül Cevâmide «Yedikule Câmii» adı ile kayıdlıdır ve şu malûmat verilmektedir: «Bânisi Ebülfeth Sultan Mehmed Han Hazretleridir; vakfı Ayasofyayı Kebir vakfına mülhakdır. Dördüncü Sultan Murad nedimlerinden Deli Hüseyin Paşa şehîden orada medfundur; mahallesi vardır». Bu kayıdda mahalleden kasid, hâlen mevcud olmayan kale içindeki evler olsa gerekdir. Tahsin Öz «İstanbul Câmileri» isimli eserinde «Yedikule Câmii» adı ile alıyor ve: «Câmiin duvar bakiyeleri ve minâresinin alt kısmı duruyor» diyor (1962). Ekrem Hakkı Ayverdi de «Fâtih Devri Mimarîsi» isimli kitabında Yedikule Câmii adı ile kaydederek: «Hisar içinde bulunan bu camiin yalnız şerefeye kadar minâresi kalmışdır» diyor (1953).

Yedikule Hisarı zamanımızda bir müzedir, fakat müze hüviyeti kendi mimarî bünyesindedir. Fetihden asrımız başlarına kadar bir ka-

Tasarı hâlinde kalmış Fâtih Sultan Mehmed Âbidesi ve âbidenin denizden görünüşü
(Hafta Mecmuasından)

le ve zindan olarak zengin bir tarihçesi olan bu hisarın ortasındaki bu camiin cami olarak ihyâsı gerekdigi kanaatindeyiz.

FÂTİH SULTAN MEHMED CÂMİİ — Yedikule kapusunun dışında idi; Hadikatül Cevâmide «Yedikule Câmii» adı ile kayıdlıdır; ve «Bânisi Ebülfeth Sultan Mehmed Han Hazretleridir, vakfı kebîrine mülhakdır» deniliyor. Ekrem Hakkı Ayverdi «Fâtih Devri Mimarîsi» isimli kitabında Hadikatül Cevâmideki ismi ile alarak: «Bu camiden eser kalmamışdır» diyor (1953).

Tahsin Öz «İstanbul Câmileri» isimli eserinde, (1962) Yedikule Câmii isminden Fâtih Camii maddesine göndererek camiin aynı zamanda «Kazlıçeşme Camii» adı ile anıldığını ve mevcud olduğunu yazıyor; Kazlıçeşme Camii Hadikatül Cevâmide «Kasablar Mescidi» adı ile kayıdlıdır ve onyedinci yüz yılda Merzifonlu Kara Mustafa Paşa tarafından yaptırılmışdır.

FÂTİH SULTAN MEHMED CÂMİİ — Boğaziçinde Rumelihisarında Fâtih Sultan Mehmedin yapdırttığı Boğazkesen Kalesinin içinde idi (B.: Boğazkesen Kalesi, cild 6, sayfa 2910). Evliyâ Çelebi, Türk askerî mimarîsinin bu muhteşem eserinden bahsederken şunları yazıyor: «.. kale dizdarı ve üçyüz kadar neferat gece gündüz âmâde dururlar. Kale içinde kayalara muttasıl kırlangıç yuvası gibi yüz seksen kadar neferat evleri ve bir minâreli Ebülfeth Câmii ve iki mescidi ve iki buğday anbarı vardır..».

Hadikatül Cevâmi şöyle kaydediyor: «.. kale içinde serdar (dizdar) menzi (evi) ve kale kulu (kale neferleri) hâneleri vardır, ve kale ortasındaki camii şerif Fâtih Sultan Mehmed Hazretlerinin hayır eserlerindendir..».

Ekrem Hakkı Ayverdi «Fâtih Devri Mimarîsi» isimli eserinde mescid olarak alıyor ve şunları yazıyor: «Rumeli Hisarı içinde yalnız şerefe altına kadar tuğla minâresi kalmış olan mesciddir; minârenin hususiyeti, ihtimal acele yapıldığından taş tedârik olunamayıb, basamaklarının meşe ağacına oyularak yapılmış olmasıdır. Câmi orada mevcud eski bir Bizans açık sarnıcının yarısını işgal ediyormuş, temelleri dipde görülmektedir» (1953).

Yine Hadikatül Cevâmide bir «Fenârî Mescidi» için şunlar yazılıdır: «Rumeli Hisarı içinde, bânisi Molla Fenârî'dir». Kale ortasındaki camiin Fâtihin eseri olduğunu ayrıca kaydeden Hadikatül Cevâmiin bahsettiği bu mescid, Evliyâ Çelebinin kale içinde mevcudiyetini yazdığı iki mescidden biri olsa gerekir.

Tahsin Öz «İstanbul Câmileri» isimli eserinin ikinci cildinde Fâtih Sultan Mehmedin bu kale camiini, Hadikatül Cevâmiin yukardaki kaydına kapılarak «Fenârî Mescidi» adı ile kaydediyor ve şunları yazıyor: «Rumeli Hisarı içinde; bânisi Şeyhülislâm Molla Fenârî olub, altı sarnıç olduğundan fevkaanî ve kare plândaki bu mâbedin duvarları ayakda iken 1957 yılı tâmiri sırasında üzerine platform yapılarak kapatılmışdır; şimdi minâresi şerefeye kadar ayakda olup merdivenleri ahşabdır» (1965).

Hadikatül Cevâmiin kaydettiği kale içindeki Fenârî Mescidi hakkındaki kanaatimizi yukarıda yazdık. Ahşab merdivenli minâre kalıntısı Fâtih Sultan Mehmedin camiine âiddir. Fenârî Mescidinin minâresi bile yokdu. Acele çalışma eseri olacakdır, Tahsin Özü yanıltan ve Fâtihin camiinden hiç bahsetmiyerek onu Fenârî Mescidi ile karıştırmışdır. Bunun da sebebi, Hadikatül Cevâmiin 1281 (1864) tarihli matbu nüshasında Rumeli Hisarı içindeki Fâtih Sultan Mehmed Câmii için müstakil bir serlevha, başlık konulmamış olmasıdır.

Bu camiin minâresinin ahşab merdiveni hakkında Ekrem Hakkı Ayverdi'nin «acele yapıldığından taş tedârik olunamadığı» hükmü de vârid degildir. Dev gibi bir taş kale yapılırken minâre merdiveninin üç beş parça taşının tedârikinde elbetki sıkıntı çekilmez; minârenin ahşab merdiveni, bu kalenin iç mimârîsi ile tam âhenklidir.

Türkler tarafından İstanbulun muhasarası ve fethinin en muhteşem âbidesi olan bu güzel ve azametli kalenin içinde, bir müslüman Türk kalesinin asâlet damgası olan bir cami idi. İmparatorluğun son perişanlık asrında kale ile birlikde bakımsız kalmış ve ahşab çatısı çökmüşdü, minâresinin şerefesiyle birlikde üst kısmı da yıkılmışdı ve dört kâgir duvardan ibâret kalmışdı. 1956 da kale tâmir edilirken bu camiin de mutlaka ihyâsı gerekirdi; maalesef duvar kalıntıları da yıktırılmış ve cami sa-

hasının üstüne bir beton zemin, platform yapılmışdır, yalnız minâre kalıntısı muhafaza edilmişdir.

Buna rağmen bu kale camiinin ihyâsı bizce her zaman mümkindir ve mutlaka ihyâ edilmelidir. İhyâsına delâlet edecek kimseler, bize bu güzel İstanbul şehrini hediye eden Fâtih Sultan Mehmedin ve İstanbul Cengi şehidleri ile gazilerinin aziz ruhlarını da şâd etmiş olacaklardır.

FÂTİH SULTAN MEHMED CÂMİİ — Salacakda İskele yakınında, Salacak İskelesinden Ayazmaya giden yol üzerindedir, Salacak Plajı denilen gazinonun kapusu dibindedir; Hadikatül Cevâmide: «Bânîsi Fatih Sultan Mehmeddir, minberini Hekimoğlu Ali Paşa ilk sadâretinde koymuşdur, mahallesi vardır» diyor. Tahsin Öz de «İstanbul Câmileri» isimli eserinde şunları yazıyor: «İkinci Sultan Mahmud zamanında ihyâ edildi, muhtelif tarihlerde tamir görmüşdür. Fevkaanî, duvarları kâgir, çatısı ahşab, minâresi tuğladandır». Salacak İskele Arka Sokağında olan cami, gördüğü tamirler ile zamanın mimarî hüviyeti tamamen kaybetmişdir; sayın Tahsin Özün kaydi hilâfına cami fevkaanî değildir, sokak kapusundan bir pabuçluğa, oradan da ibâdet sahnına girilir, ahşab bir merdiven ile de kadınlar mahfiline çıkılır (1970).

FÂTİH SULTAN MEHMED CÂMİİ KEBİRİ VE KÜLLİYESİ — İstanbulun bizim elimiz ile yapılan ilk binâ manzûmesi ve mimarî âbidesidir. Geniş bir sâha üzerine kusursuz yerleşdirilen 1 cami, 16 medrese, 1 mekteb, 1 kütübhâne, 1 hastahâne, 1 tabhâne, 1 imâret ve fodlhâne, 1 kervansaray, 1 hamamdan mürekkeb olub diğer binalar camii ihâta ediyordu. Ne yazıkdır ki külliyenin mihrâkı olan camiin harîm kısmı XVIII. asırda yıkıldı, Dârüşşifâ (Hastahâne) ve sekiz tâlî medresesi mahvoldu, duvarlar yer yer çöküp haremin mahremiyeti gitti, mekteb ve kütübhâne yok oldu ve yerlerini tufeylî binâlar kapladı. Bir asır İstanbulda rakibsiz fermanfermâ olan bu manzûmeye ancak Süleymaniye ölçülebilir, benzetilebilir.

Fatih Sultan Mehmed Külliyesi şehircilik ve imar sâhasında yeni bir devir açmışdır.

Yapdığımız restütüsyon plânında mevcut binâlar açıkca görünmektedir. Bu plânda yalnız Dârüşşifâ 1239 (1823) da yapılmış bir plâ-nına; Kervansaray ve İmâret, yerinde yapdığımız araştırmalarımıza ve 1288 (1813) tarihli bir su yolu haritasındaki işâretlere dayanılarak yerleşdirilmişdir. Vakfiyedeki kaydını umumî plânın tenâzur prensibi ile birleştirerek, Kütübhâne binâsını, duvarları görülen Mekteb'e mukaabil çizdim.

Câmi — Fâtih Sultan Mehmedin yapdırtdığı ve yapısı 1470 senesinde tamamlanmış ve İstanbulun Türk yapısı ilk büyük selâtin câmii olan, asırlar boyunca «Sultan Mehmed Câmii», «Fâtih Sultan Mehmed Câmii» ve «Fâtih Câmii» isimleriyle anılmış camii şerif 13 zilhicce 1179 (23 mayıs 1766) daki büyük zelzelede büyük kubbesiyle birlikde yıkılmış ve yerine zamanımızdaki Fâtih Câmii inşâ edilerek resmi küşâdı 1185 muharreminin aşûre günü (25 nisan 1771) bir cuma namazı ile yapılmışdır.

Fâtih Câmii üzerine başlıca tarih kaynakları şunlardır:

1. Fâtih Vakfiyesi

XVI. asırda Türkçeye tercüme edilip Evkaf İdâresince neşrolunmuşdur, aşağıdaki satırları oradan alıyoruz:

«Kostantiniyyenin çak (ta) ortasında hâlen Yenicami denilen mahallede bir câmii cennetâsâ, ve pâyitahtlarının dârül ilim (ilim yeri, makaamı) olması için câmii şerif çevresinde sekiz medrese, ve bu medreseler arkasında Tetimme ismi ile birer medrese beçe (medrese yavrusu), cem'an onaltı medrese, ve câmii şerifin garba bakan Dârütta'lim, ve câmiin yine garbinde medreselerinde ders veren müderrisler, ilim tahsil eden gençler ve hattâ ulemadan kitab alamayanlar için vakıf buyurdukları kitablara mahzen (Kütübhâne olmak) üzere bir binâ daha inşâ buyurdular.

«Müslüman hastalara, İstanbula gelip geçim sıkıntısı çeken misâfirlere, İstanbula gelip yerleşmiş muhtaclara hizmeti, hükümdarlık borcu bilerek iki binâ daha yapdırdılar ki birine Dârişşifâ, birine de İmâret adını verdiler..» (Muhterem yazarın vakfiyeden aynen naklettiği yukardaki satırları biz bugünkü dile çevirdik. İstanbul Ansiklopedisi; R.E.K.)

2. Evliyâ Çelebi

Fâtih Külliyesini yapıldığı zamanın hâliyle gören XVII. asırda yaşamış Evliya Çelebi seyahatnâmesinin birinci cildinde şunları yazıyor:

«Bu câmiin sağından solundan taş merdivenlerle çıkılır. Yerden (tâ üstüne) yüksekliği 87 zirâdır. Dört pâye üzerinde bir büyük kubbedir, mihrab üzerinde de bir yarım kubbe vardır. Mihrab ve minber ve hünkâr mahfili ve müezzinler mahfili beyaz mermerden sâde güzelidir, ve kubbenin içinde iki tabaka kandiller vardır..».

İrtifâ için 87 zirâ = 65 metre mübalâğası hâric, diğer sözleri hâle mutâbık, ve bilhassa mihrab üzerinde bir yarım kubbe bulunduğunu açıkca zikretmesi pek mühim bir kayıddır. Mahfillerin cinsi hakkında Hadikatül Cevâmi ile müteârız olduğu görülür.

3. Hadikatül Cevâmi:

Bu kaynak da şunları yazıyor: «Fâtih Sultan Mehmed Câmiinin yeri bir kilisenin yeri olup harab oldukdan sonra bina olunmayıp kalmışdı, oraya Fâtih Sultan Mehmed birer şerefe ile iki minâreli bir camii şerif binâ eylemişdir (Yapıya 867 de, 1462-1463 başlanmış ve cami 875 de, 1470-1471 yani sekiz senede tamamlanmışdır). Camiin içindeki mahfili hümâyun ahşab olup Sultan Bayazıdı Velî yaptırmışdır. (Şadırvan camii şerif ile beraber yapılmışdır. Etrafında sekiz medrese ki Sahnı Seman denilir ve bir tabhâne ve imâret ve karşısında dârüşşifâ binâ olunmuşdur. Tabhâne ve dârüşşifânın müstakil mescidleri vardır. Ve sekiz de tetimme yaptırılmışdır. Ve Fâtih Sultan Mehmed 886, 1481 de vefat edip camiin mihrabı önüne defnedilmiş ve üzerine bir kubbeli türbe binâ olunmuşdur. Karşısındaki türbede haremi hümâyunları olan Gülbahar Sultan medfundur ki Sultan Bayazıdın vâlidesidir. 1179 senesi kurban bayramının üçüncü perşembe günü ki mayısın onbirinci günüdür, 1766, güneş doğdukdan bir saat sonra vukua gelen büyük zelzelede camiin büyük kubbesi tamamen harab olmuşdu, binanın geri kalan kısmı da zemine kadar yıkdırılarak yeniden binâ ve ihyâsına başlandı; Fâtih Vakfının kâtibi devlet ricâlinden Hâşim Ali Bey binâemini tâyin edildi. 1180 tarihinde başlandı. Türbe de yeniden yapılıp 1179 da bitti. Ali Bey azledilip Sârım İbrahim Bey binâ emini oldu. 1183 de Sârım İbrahim Bey vezâret ile orduda sadırâzam maiyetine memur edilip darbhâne emini İzzet Mehmed Bey binâ emini oldu. Yeni yapılan camiin içinde evvelce yazılanlardan ziyâde kılınan şeylerden biri mahfili hümâyun olub tamamen mermerden yapılmışdır ve hâricinde Karadeniz tarafına nâzır iki oda yapılmışdır ve mahfile at ile çıkılmak üzere yol yapılmışdır. Ve camiin içinde Akdeniz tarafı kapusu tarafında bir kuyu kazılmıştır. İki tarafda fevkaanî birer mahfil ve onların dışında da avlulara nâzır iki mahfil ve her birinin altında onbeşer aded abdest muslukları ihdas olunmuşdur. Ve evvelce kubbe iki fil ayağı ve iki somâki direk üzerinde iken bu sefer kubbe dört fil ayağı üzerine yapılmışdır, iki somâkî direkler camiin dışında yer altına defnedilmişdir. Hareminin eskisine nazaran hayli genişlediği bellidir..» (Muhterem yazarın Hadikadan aynen aldığı bu metni de biz bugünkü dile çevirdik. İstanbul Ansiklopedisi; R.E.K.)

Üçüncü Mustafanın medhi ile muvaffakıyetini belirten bir kaç satırdan sonra da: «Kırk altı ay on gün tamamında 1185 senesi muharreminin aşûra günü ve nisanın onbeşinci cuma günü (M. 1771) salâti cuma ile ibtidâ olunmuşdur diyor.

Hadika müellifi eski binada mahfilin ahşab olduğunu ve kubbenin iki fil ayağı ve iki direğe müstenid olduğunu ve kaldırılan sütunların gömüldüğünü bildiriyor. Yeni binada da zeminedek hedm edilerek kubbenin dört pâye üzerine yapıldığını ve mahfillerin ilâvesini tâkib eden ibârede hareme vüs'ati azîme geldiğini beyan etmektedir. Musluklarına ve kuyusuna kadar zikretdiği camiin hududları ve türbelerin vaziyeti hakkında hiç bir kayıd olmaması dikkat edilecek bir noktadır. Ehemmiyetli bir cihet de türbeye receb 1180 de başlanıp 28 zilkaade 1180 de yani 4 ay 24 günde bitirilmiş olmasıdır.

Direklerin zemine gömüldüğü de doğrudur. 1949 senesinde avlu hafriyâtı esnâsında, cenub muslukları önünde ve zeminden 2,5 metre aşağıda bu granit sütunları gördüm ve ölçdüm.

4. Vâsıf Târihi:

Vâsıf Tarihinin birinci cildinde 1179 senesi vak'aları arasında şunlar yazılıdır: «Büyük zelzele Zilhiccenin onüçüncü perşenbe günü 23 mayıs 1766) gün doğdukdan yarım saat sonra iki dakikadan az süren İstanbul ve civarında büyük zelzele oldu. Kâgir ve ahşab pek çok binâ sakatlandı veya tamamen harab oldu ve pek çok adam telef oldu. Kalb-dehşet ve herkese hayret ve vahşet geldi. Sarsıntılar iki ay devam etti» deniliyor. Harab olan binaların tamiri için pâdişahın emir verdiği, Fâtih Vakfında kâfi nakid olmadığından Hazînei Hümâyundan yardım edildiği, ve bu zelzelede Şehzâde, Sultanselim, Süleymaniye, Nuriosmâniye, Lâleli, Vâlide Yeni Cami ve Ayasofya camilerinden maada diğer bütün camilerin minâre veya kubbelerinin harab olduğu ilâve ediliyor.

5. Gravürler, Resimler

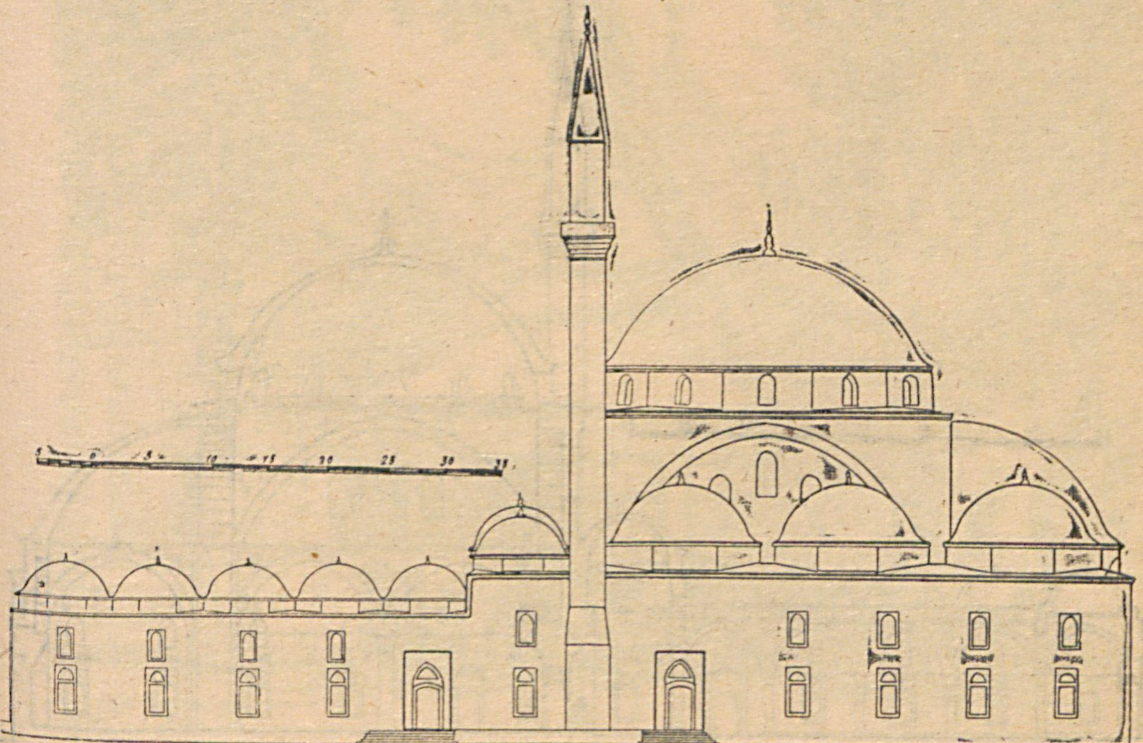
Melchior Lorih'in 1559 da Şişhâne sırtlarından bakarak resmettiği gravürde görülen ilk Fâtih Camiinde mihrab cihetinde büyük kubbenin yanında bir yarım kubbe gayet vâzıh çizilmişdir. Minâreler birer şerefelidir.

1535 de Matrakcı Nasuhun yapdığı resimdeki Fâtih Camii, avludan görülerek çizilmişdir.

Fâtih su yolu haritasındaki Fâtih Camii resmi; M. Lorich'in çizdiği resme benzer.

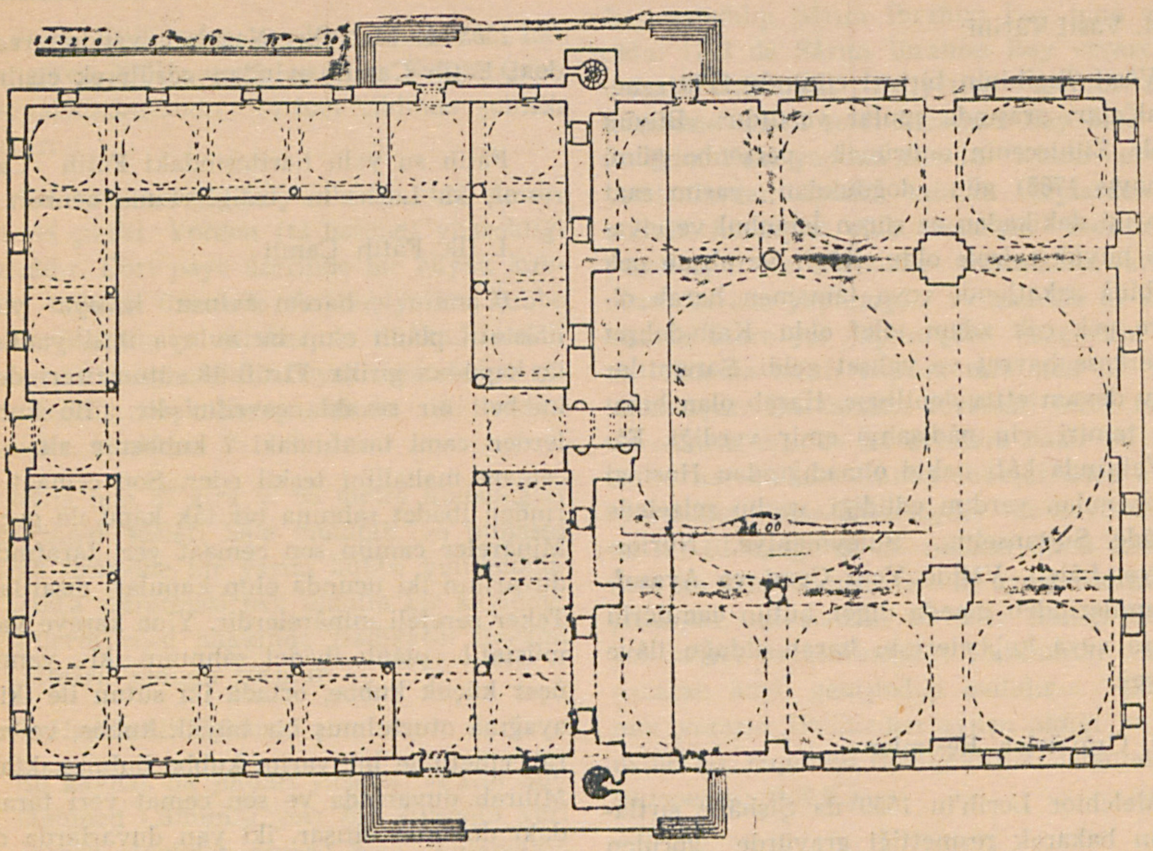
I. İlk Fâtih Camii

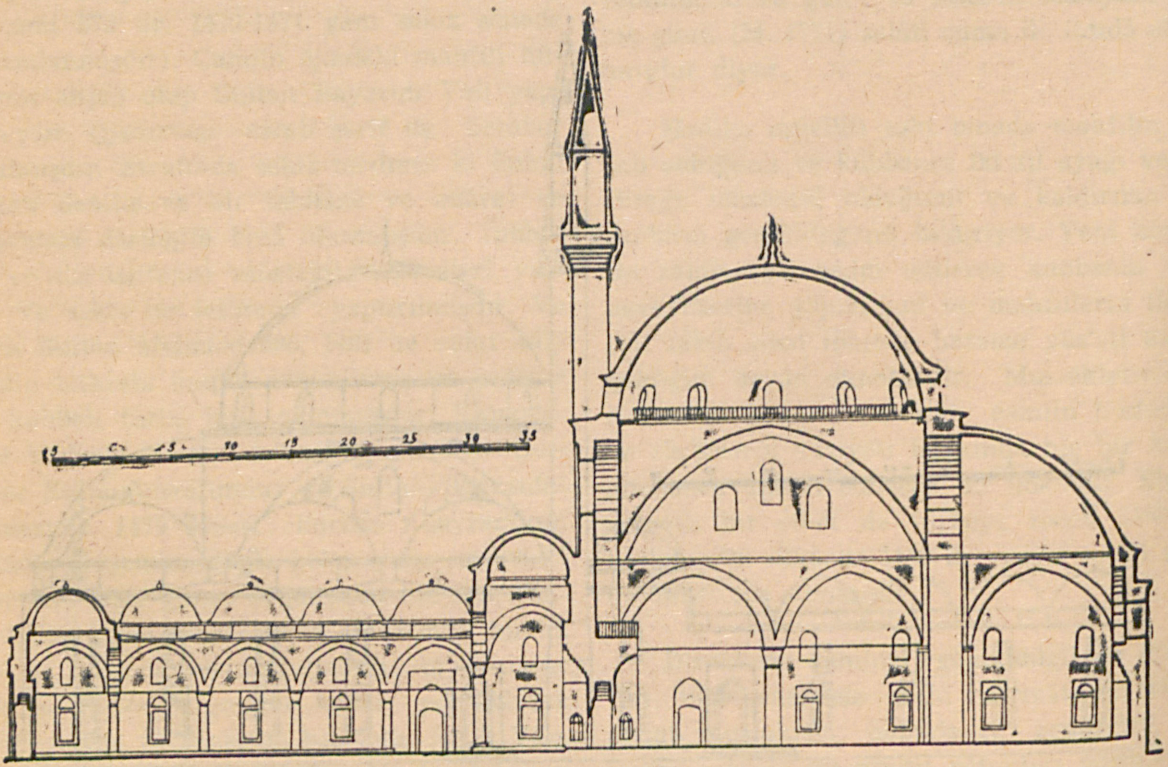
(Camiin iç harem avlusu kareye yakın müstatil plânlı olup bu avluya ikisi yanlarda üç kapudan girilir. Etrafı 18 sütun üzerinde 22 kubbeli bir revakla çevrilmişdir. Bu kubbelerden cami tarafındaki 7 kubbenin altı son cemaat mahallini teşkil eder. Son cemaat yerinden ibâdet sahnına bir tâk kapu ile geçilir. Minâreler camiin son cemaat yeri tarafındaki duvarının iki ucunda olup kapuları dışardadır. Teker şerefeli minârelerdir. Yine kareye yakın müstatil plânlı ibâdet sahnının iki yanında üçer küçük kubbe, ortada iki sütun ile iki fil ayağına oturtulmuş bir büyük kubbe, ve mihrab cihetinde bir yarım kubbe bulunmaktadır. Mihrab duvarında ve son cemat yeri tarafındaki duvarda altışar, iki yan duvarlarda dörder pencere vardır, pencereler altlı üstlü çift penceredir. Yan duvarlarda minârelere yakın birer de kapu bulunmaktadır ki bu yan kapu-

İlk Fâtih Câmii

(Ekrem Hakkı Ayverdinin çizdiği resim)

İlk Fâtih Câmii

(Ekrem Hakkı Ayverdi'nin çizdiği maktâ resim ve plân)

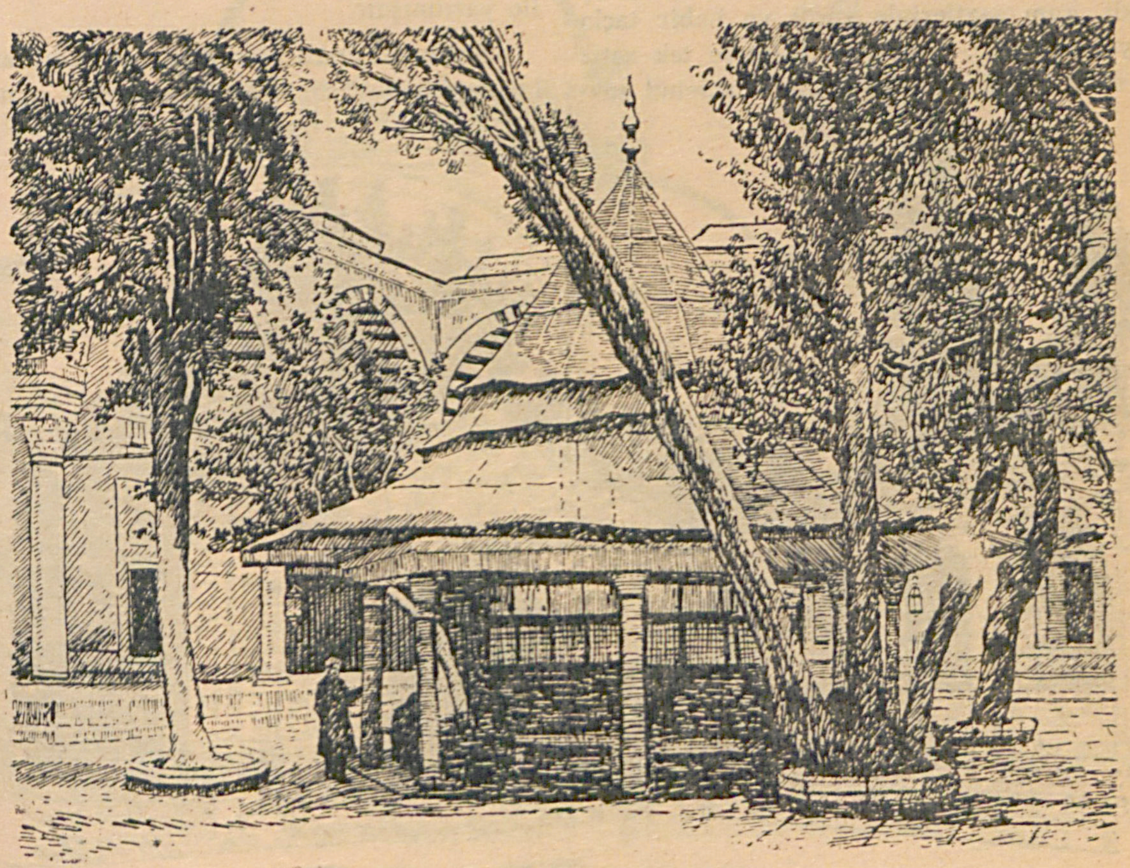
lardan da doğrudan ibâdet sahnına girilir. E.H. Ayverdinin çizdiği plâna göre).

Fâtih Camiinin ilk yapısından Şadırvan Avlusunun üç duvarı, bu avlu ortasındaki şadırvan, camiin tâk kapusu, câmiin mihrabı ve kaaidelerinden şerefe altına kadar minâre gövdeleri kalmışlardır. Bu kalıntıları izah edelim.

1. Şadırvan Avlusu

İstanbulda şadırvanlı ilk câmi avlusu olmasına rağmen hatlarında ve nisbetlerindeki asâlet ve kuvvet ile uzun müddet kademesine erişilememiş bir eserdir. Üç kol revak aynı seviyede, câmi kıble duvarına muttasıl olanı ise daha yüksekdedir. Revak kubbelerinin haricî kasnakları sekiz köşeli olup müsellesî kürevîlerle kemerlere oturur. Kemerler umumiyetle kırmızı taş ve beyaz mermerle mütenâviben işlenmiş, yanlız mihverdekilere yeşil taş kullanılmışdır. Kırmızı taşlardaki eksiklikler, asırlar boyunca yapılan tâmirlerin izleridir. Duvarlar hâricen ve dâhilen büyük eb'adda Bakırköyü köfesindendir. Alt ve üst pencerelerin etrafı geniş silmelerle çerçevelenip, altdakilere kenarı yeşil Eğriboz taşı, mermer aynalar konmuşdur. Söveler mermerdendir ve gaayet ve kuvvetli silemelerle tebârüz ettirilmişdir. Demir parmaklıklar 30 mm. kutrunda kalın demirden ve topuzludur. Duvarlar kuvvetli bir köfeki silme ile nihâyetlenir. Revak sütunlarının 8'i yeşil Eğriboz taşından, 2'si pembe ve 2'si esmer granitden, son cemaat tarafındaki büyük sütunlar ise pembe Mısır granitindendir. Sütun başlıkları tamamen mermerden ve hepsi de istalâktitlidir. İstalâktitli sütun başlığı artık câmilerde kat'î olarak yer almış, mimârimizin klâsik devrinin mühim eserlerinde artık terk edilmemişdir. Revak kemer alınları ve silmeleri beyaz mermerdendir.

Şadırvan avlusunun biri kıblede, ikisi yanda üç kapusu vardır ve hepsi mermerdendir. Kıble duvarında olan birincisi hücreler, kum saatleriyle müzeyyen bir çerçeve ortasında istalâktit yaşmaklıdır. Kapu kemeri yeşil ve beyaz taşla işlenmişdir, en üstünü de bir taç süslemektedir. Yan kapular sâdedir ve bir sivri kemerle nihayetlenir.

Fâtih Câmiinde Şadırvan
(Resim: Behcet Cantok)

2. Şadırvan

Evliyâ Çelebinin tarifi üzere sekiz dıllı'lı, baklava başlıklı sekiz direk üstüne müstenid saçaklı ve içi ahşab kubbelidir. Heyeti umumiyesinde bir XVII. asır (Evliyâ'nın yaşadığı asır) çeşnisi sezilmektedir.

3. Tâk Kapu

Edirnedeki üçşerefeli Camiin tâk kapusunun biraz noksanı ile aynıdır. Eb'adı bile uymaktadır. Üçşerefelideki kapunun kum saatleri etrafındaki istalâktitli silme bunda yokdur. Yazılar da Edirnedekinde olduğu gibi, tezyini bir gaaye düşülmeyerek kitâbe üç becihde birbirinin devâmı olarak hak olunmuşdur. Kapunun iç yüzü bir âbidecikdir; dilimli şemse bir kubbenin altında keskin bâdem ve yaprak teşkil ettiği yaşmağını, hatları gaayet zafir bir çerçeve kucaklar. Kanat yuvası bir Bursa kemeri ile nihâyetlenir. İki tarafında da nâzik iki höcre vardır.

4. Mihrab

Yaşmağı istalâktitli, höcre köşeleri yeşil direkli, kum saatleriyle süslü ve habir taçla nihâyetlenmişdir. Yaşmağın üstünde tek satır celî sülüsle: «Kaalâllâhü teâlâ fenâdehül meliketü ve hüve yusellî kaaimün fil mihrâb. Sadakallâhü» âyeti kerîmesi yazılıdır.

5: Minâreler

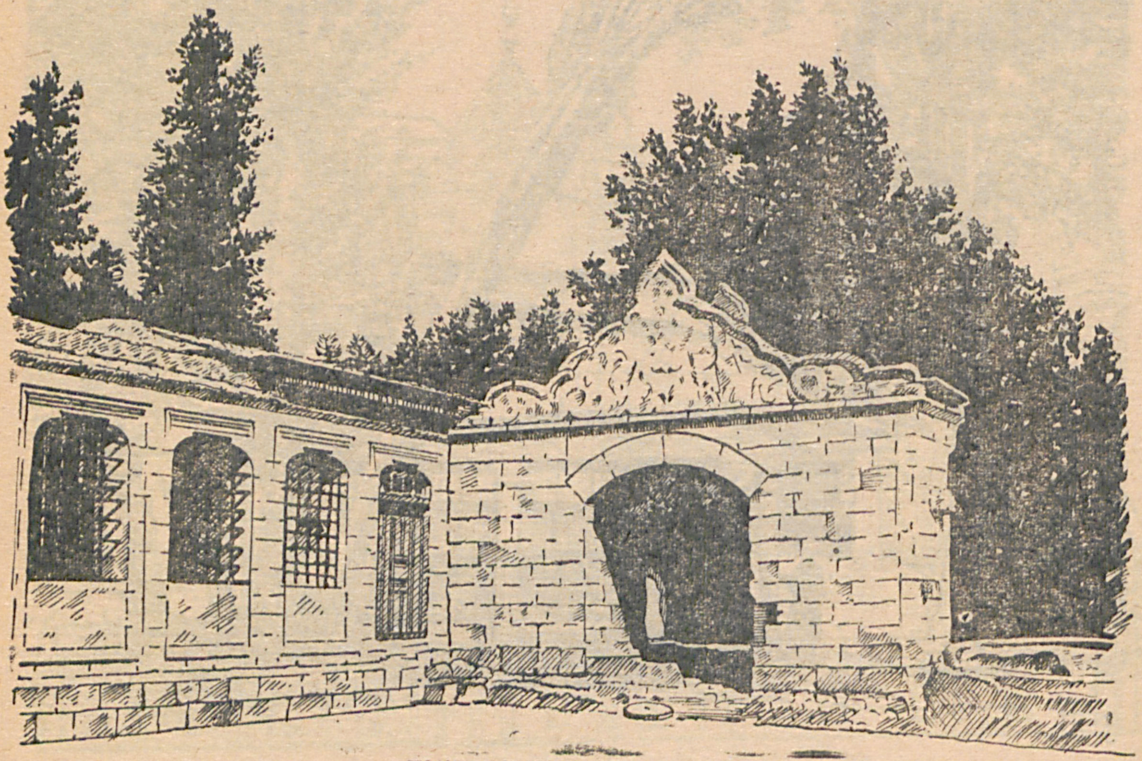
Hicrî 1250 senelerinde (1830-1835) bir İngilizin büyük sihhatle yapılmış ve aslı Güzel Sanatlar Akademisi yangınında yanmış bir İstanbul panoramasında Fâtih Camii minâreleri teker şerefeli gösterilmişdir. (Bundan, ikişer şerefeli minârelerin bu tarihden sonra yapıldıkları söylenebilir. Minârelerin ilk şerefeler altına kadar gövdeleri Fâtih devrinin eseridir). Cenub yüzünde Ali Kuşcu tarafından yapıldığı tahmin edilen bir güneş saati bulunmaktadır.

6. Tezyinat

İlk camiden kalan tezyinat mermer mahkûkat ile iki çini levhadır; kalem işi ve alçı gibi tezyinat kalmamışdır. Mermer oymaları yukarda yerlerinde kaydettik.

Çini levhalar son cemaat duvarının sağ ve solundaki pencere aynalarındadır; «Besmele» ve Âyetül Kürsî» lâcivert üstüne beyaz sülüs ile yazılmışdır.

Satıh tezyinâtı olarak bir de şadırvan avlusu garb duvarında altı pencerenin aynaları-

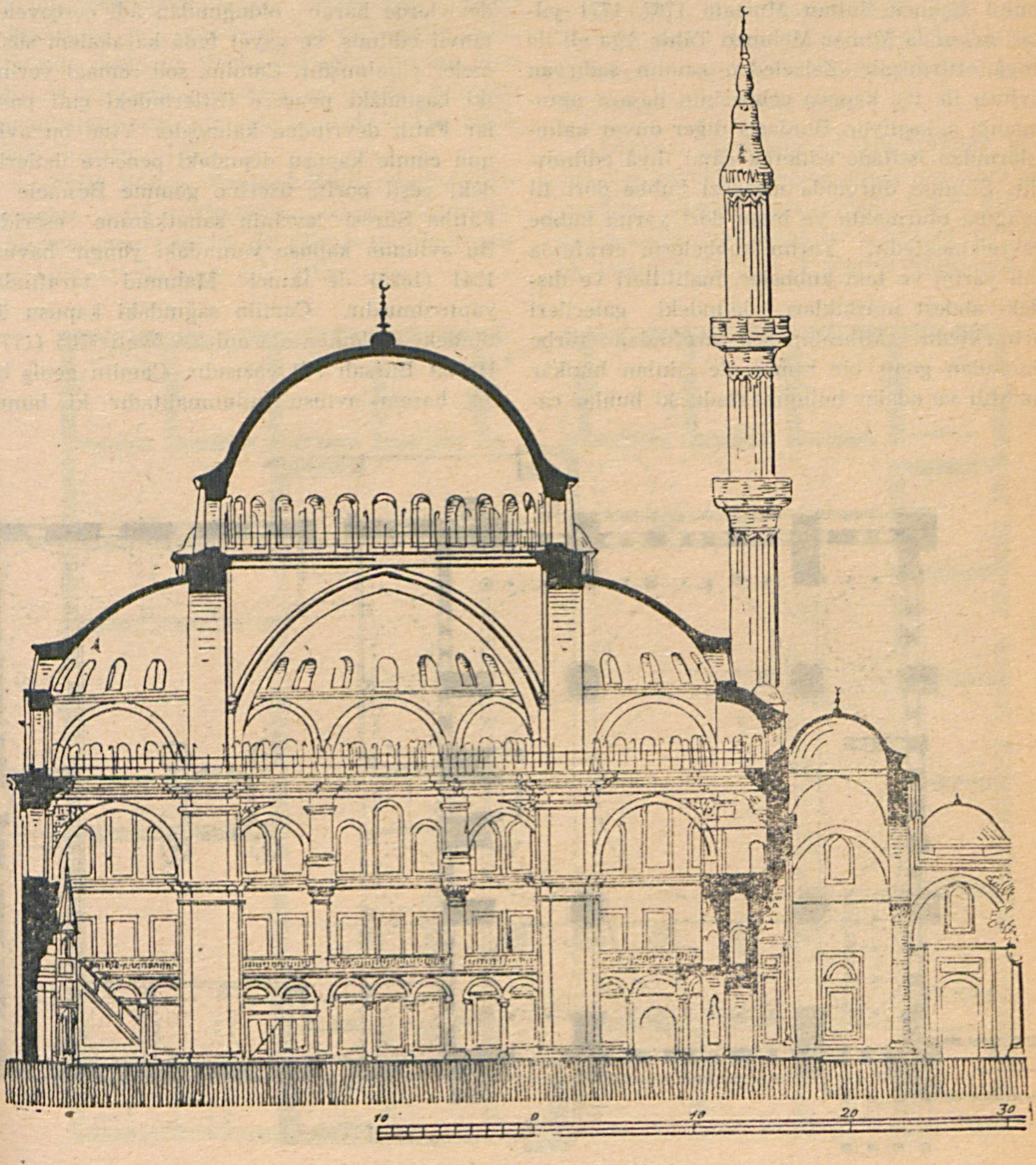
Fâtih Câmiinde Çorba Kapusu

(Resim: Behcet Cantok)

na kabrtma celî sülüsle yazılarak zeminlerine yeşil Eğriboz taşları kakma olarak yerleştirilmiş «Besmele» ve «Fâtiha» levhaları vardır. Terkib ve nisbetleri de yazısı kadar güzeldir. Tuhfei Hattâtin'de bu yazının hattat Ali bin Yahya Es-Sofi'nin eseri olduğu kaydedilmişdir. (Camiin kapusu üzerinde de arabca bir kitâbe vardır. Aynı hattatın eseridir).

II. Zamanımızdaki Fâtih Camii

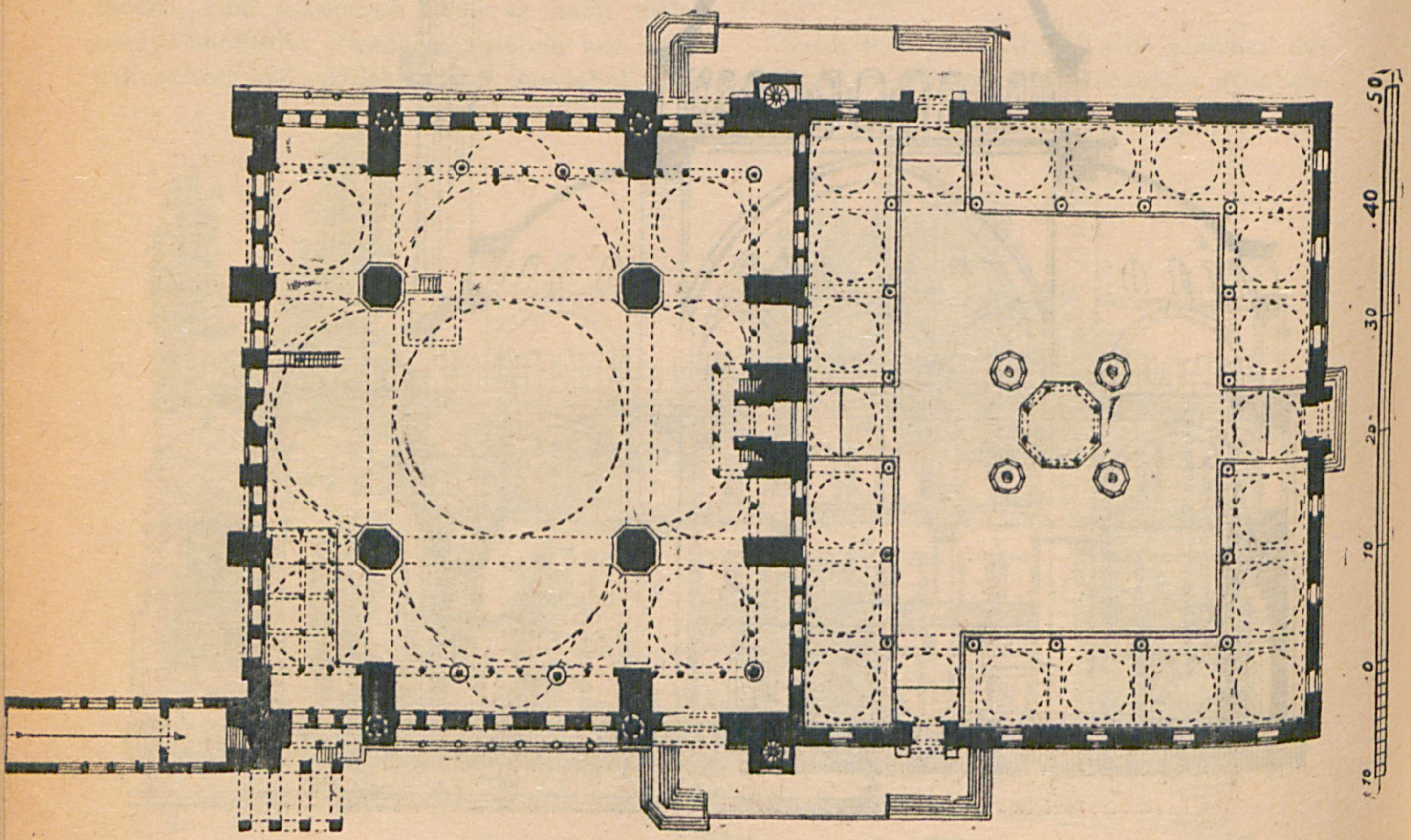
(Ortası şadırvanlı iç harem avlu üç duvarı ile camiin ilk yapısından kalmadır. İbâdet sahnı da kareye çok yakın müstatil plânlı olup dört büyük fil ayağı üzerine atılmış dört büyük kemer üstünde bir büyük merkezî kubbe, ve onun etrafında dört büyük yarım kubbe, ve dört köşede birer küçük kubbe ile örtülmüşdür. Mihrab duvarında ve son cemaat yeri tarafındaki duvarda on ikişer, yanduvarlarda da onbirer pencere vardır. Büyüklü küçüklü dört kat pencerelerdir. Yarım kubbeler ve mer-

Zamanımızın Fâtih Câmii
(Maktâ resim: Gurlitt)

kezî kubbenin kasnağı da pencerelidir. Yan duvarlarda ve minârelere yakın yerde dışarıya açılır birer de kapu vardır. Son cemat yeri ile ibâdet sahnı arasındaki büyük tâk kapu da ilk yapıdan kalmadır. Minâreler ikişer şerefelidir. Minâre külâhları taş külâh iken yakın zamanlarda kurşunlu ahşap mahrutî külâha tahvil edilmişdir. Gurlitt'in çizdiği plân ve resimlere göre.)

(Büyük zelzeleden sonra yıkılan Fâtih Camiini Üçüncü Sultan Mustafa 1767 - 1771 yılları arasında Mimar Mehmed Tâhir Ağa eli ile ihyâ ettirmişdir. Zelzeleden camiin şadırvan avlusu ile taç kapusu cebhesinin hasara uğramadığı anlaşılıyor. Bunlarla diğer duvar kalıntılarından istifâde edilerek câmi ihyâ edilmişdir. Şimdiki durumda merkezî kubbe dört fil ayağına oturmakta ve bunu dört yarım kubbe çevrelemektedir. Yarım kubbelerin etrafında tâlî yarım ve tam kubbeler, mahfilleri ve dışdaki abdest muslukları önündeki galerileri örtmektedir. Mihrabın son tarafından türbe yanından geniş bir rampa ile çıkılan hünkâr mahfili ve odalar bulunmaktadır ki bunlar camiin ihyâsında yapılmışdır. Yalnız şunu da ilâve edelim ki yakın zamana kadar tahmin edildiği gibi cami, ihyâsında tevsî edilmemişdir. Minârelere gelince, şerefeye kadar olan gövdeleri ilk yanandır. Taş külâhları da İkinci Abdülhamid zamanındaki zelzeleden sonra yapılmışdır. Elhâsıl Mimar Tahir Ağa, camii ihyâ ettiği sırada kalan klâsik parçalarla yeniden yapdığı barok parçaları iyi bir suretde imtizac ettirmişdir. Camiin alçı pencereleri son devirlerde harab olduğundan âdî çerçevelere tahvil edilmiş, ve gayet fenâ karakalem süslemeler yapılmışdır. Camiin, son cemaat yerinin iki başındaki pencere üstlerindeki çini panolar Fâtih devrinden kalmışdır. Yine bu avlunun cümle kapusu dışındaki pencere üstlerindeki yeşil porfir üzerine gömme Besmele ve Fâtiha Sûresi devrinin sanatkârâne eseridir. Bu avlunun kapusu yanındaki yangın havuzu 1241 (1825) de İkinci Mahmud tarafından yaptırılmışdır. Camiin sağındaki kapusu üstündeki «Selâmün alâ nuh...» âyeti 1185 (1771) Hattat Bursalı Ali yazısıdır. Camiin geniş bir dış harem avlusu bulunmaktadır ki bunun

Zamanımızın Fâtih Câmii

(Plân: Gurlitt)

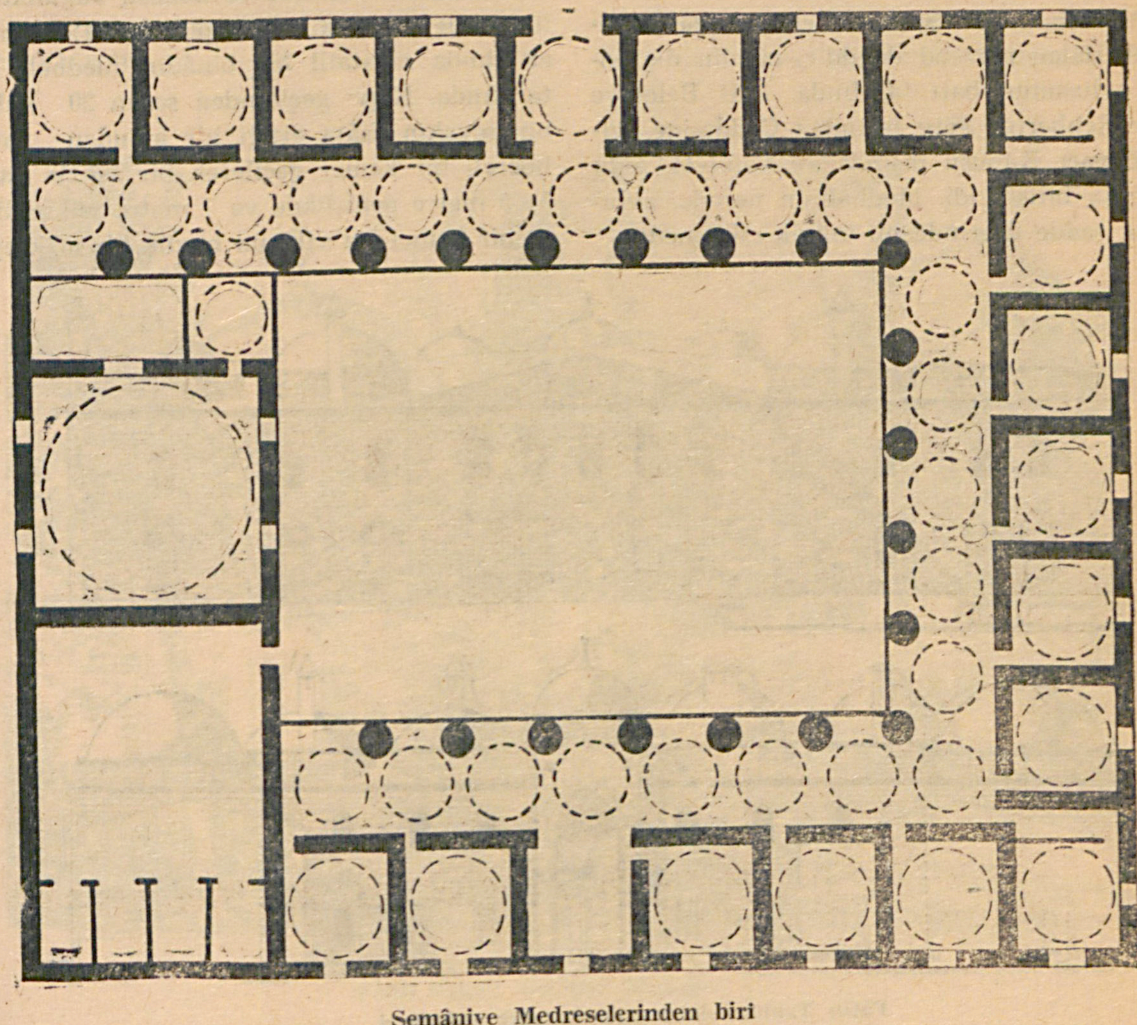
Tabhâneye çıkan kapusu, üzerinin mozayik süslemeli tâcı ile Fâtih devrinden kalmışdır. Bu kapunun adı «Çörekci Kapusudur. Camiin türbe tarafındaki haziresinde yatanlar arasında Pilevne kahramanı Gazi Osman Paşanın türbesi bulunmaktadır, türbe Sultan Reşad zamanında Mimar Kemâleddin Bey tarafından yapılmışdır. Müverih Ahmed Cevdet Paşanın, Ahmed Midhat Efendinin, sadırazam Giridli Mustafa Nâil Paşanın, ve Müftüali Hamamı civarından buraya nakledilmiş Hattat Yesârînin açık kabirleri bulunmaktadır. Yine burada Nakşidil Valde Sultanın türbesi, sebili, ilk mektebi, çeşmesi ve odaları ayrı bir manzume teşkil etmektedir. Tahsin Öz, İstanbul Camileri, 1962).

Fâtih Sultan Mehmed Külliyesinden Medreseler — 16 medresenin sekizi «Semâniye Medreseleri», sekizi de «Tetimme Medreseleri» isimleri ile anıla gelmişdir.

I. Semâniye Medreseleri.

Kapuları camiin dış harem avlusuna açılan medreselerdir; dördü camiin şimal, Haliç tarafında, dördü de cenub, Marmara tarafındadır; ilmiye mensubları arasında Haliç tarafındakiler «Karadeniz Medreseleri», Marmara tarafındakiler de «Akdeniz Medreseleri» adı ile anılmış, ayrıca her iki tarafdaki dörder medreseye de «Başkurşunlu», «Çifte Başkurşunlu», «Çifte Ayakkurşunlu», «Ayakkurşunlu» isimleri verilmişdi. Medreselerin herbirinde 19 höcre, 1 dershâne, 4 ayakyolu vardır ki Semâniye Medreseleri cem'an 152 höcre, 8 dershâne ve 32 ayakyolunu ihtivâ eder.

Ortaları şadırvanlı ve üstü avluları çevirmiş olan revakları, yığma köfeki ayaklara müsteniddir. Medhal karşısındaki höcre yeri eyvan şeklinde açık bırakılarak nazara bir ferahlık temin edilmişdir. Kokudan korunmak için

Semâniye Medreselerinden biri

(Plân: E. Hakkı Ayverdi'den Ömer Tel eli ile)

ayakyolları da ayrıca bir iç avlu üzerine dizilmişdir.

Her medresede medhalin, medhal karşısındaki eyvanın ve 19 höcrenin üstü cem'an 21 kubbe ile örtülmüş olup höcreler önündeki revakda da 24 küçük kubbe, ve dershâne üzerinde de bir büyük kubbe vardır. Dershânenin kapusu revak-höcre tarafına açılmakda olup dershânenin avluya bakan yüzü ile ayak yollarının iç avlusunun kapusunun bulunduğu tarafda revak kesilmektedir, yâni revak, medresenin şadırvanlı avlusunun yalnız üç kenarını çevirmişdir.

II. Tetimme Medreseleri.

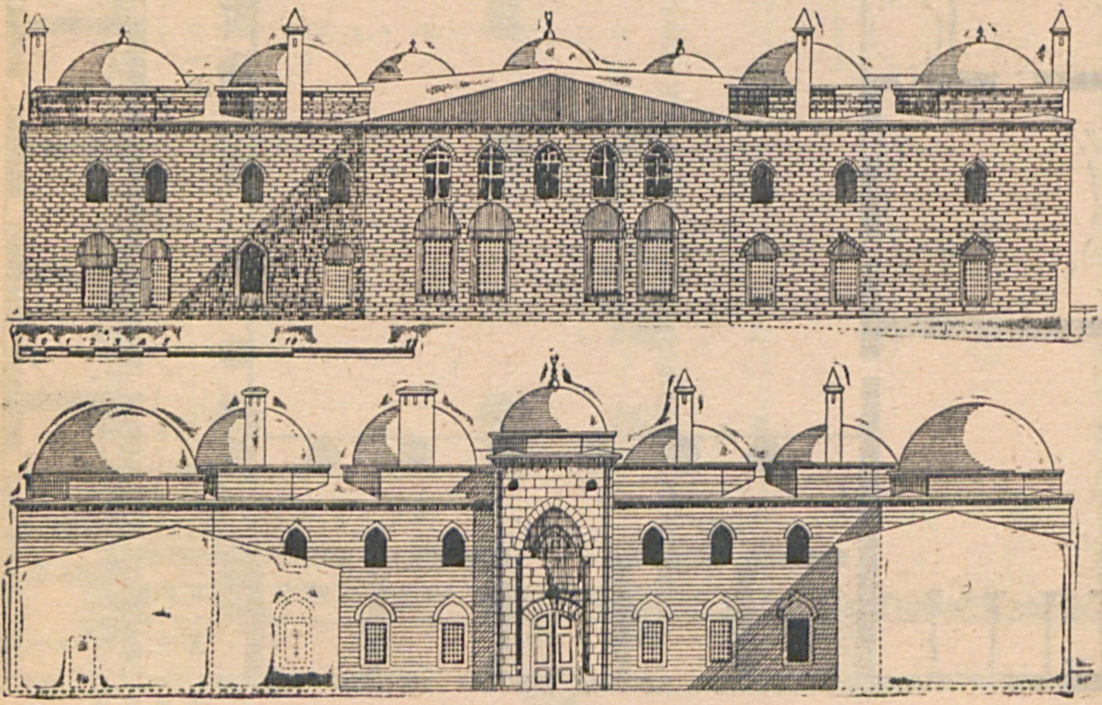
Her semâniye medresesine karşılık bir tetimme vardı. Hepsi yıkılmışdır. İlmiye mensubları arasında Akdeniz Tetimmeleri «Ûlâ», «Sâniye», «Sâlise» ve «Râbia», Karadeniz Tetimmeleri de «Hâmise», «Sâdise», «Sâbia» ve «Semâniye» isimleriyle anılırdı.

Mekteb, Fâtih Sultan Mehmed Dârüttâlimi — Hâlen mevcud değildir; câmiin dış harem avlusunun batı tarafında, 1934 Belediye Şehir Rehberine göre İslâmbol Caddesine açılan Boyacı Kapusu dışında ve yanında, avlu duvarına bitişik idi. Medhalinin nerede, avluda mı, cadde üzerinde mi tahkik edilemedi.

Fâtih Sultan Mehmed Kütübhânesi — Vakfiye külliyenin garb tarafında olduğu kaydedilmiş olan ve hâlen mevcud olmayan Kütübhâne binâsını da, mekteb binâsına mütenâzır olarak Çörekci Kapusunun yanında gösterdim.

Dârüşşifâ ve Dârüşşifâ Mescidi — Zamanımızda mevcud değildir, Nakşidil Vâlide Sultan Türbesinin şimalinde, hâlen mevcud Tabhâne binasına mütenâzır bir yerde idi. 1240 (1824-1825) yılına kadar hastahâne olarak kullanılıyordu. 1239 da yapılmış bir plânı vardır. Bu plânda Dârüşşifâ avlusu ortasında dâirevi çizgi, altında bir şadırvan bulunan Hadikatül Cevâmide kaydedilmiş fevkaanî Dârüşşifâ Mescidinin yeri olabilir.

Tabhâne ve Tabhâne Mescidi — Fâtih Sultan Mehmed İmâreti ile Kervansarayını da içine almış geniş bir ihâta duvarı içindeki avludadır. Fâtih Külliyesinin misâfirhânesiydi. Zelzelelerden yıkılmış ve noksan bugünkü hâliyle bile azametli bir yapıdır; 64×43 metre eb'adında mustatil bir binâdır, medhali harb tarafında. Kapu geçidinden sonra 20 kubbeli bir revakın ihâta ettiği bir avludan yanları höcreli bir kemer geçilerek bir salona varılır. 5×5 metre genişlikde ve 7 metre yüksekliktedeki bir kemer bu salonun büyük bir açık eyvan

Fâtih Tabhânesinin şark ve garb cebheleri
(Resim: E.H. Ayverdiden B. Cantok eli ile)

olduğunu göstermektedir, dipde mihrab da gösterir ki Hadikatül Cevâmiin bahsettiği Tabhâne Mescidinin burada olması muhakkakdır, 1179 zelzelesinden sonra kubbe ihyâ olunmayıp yerine ahşab tavan ve çatı yapılmışdır.

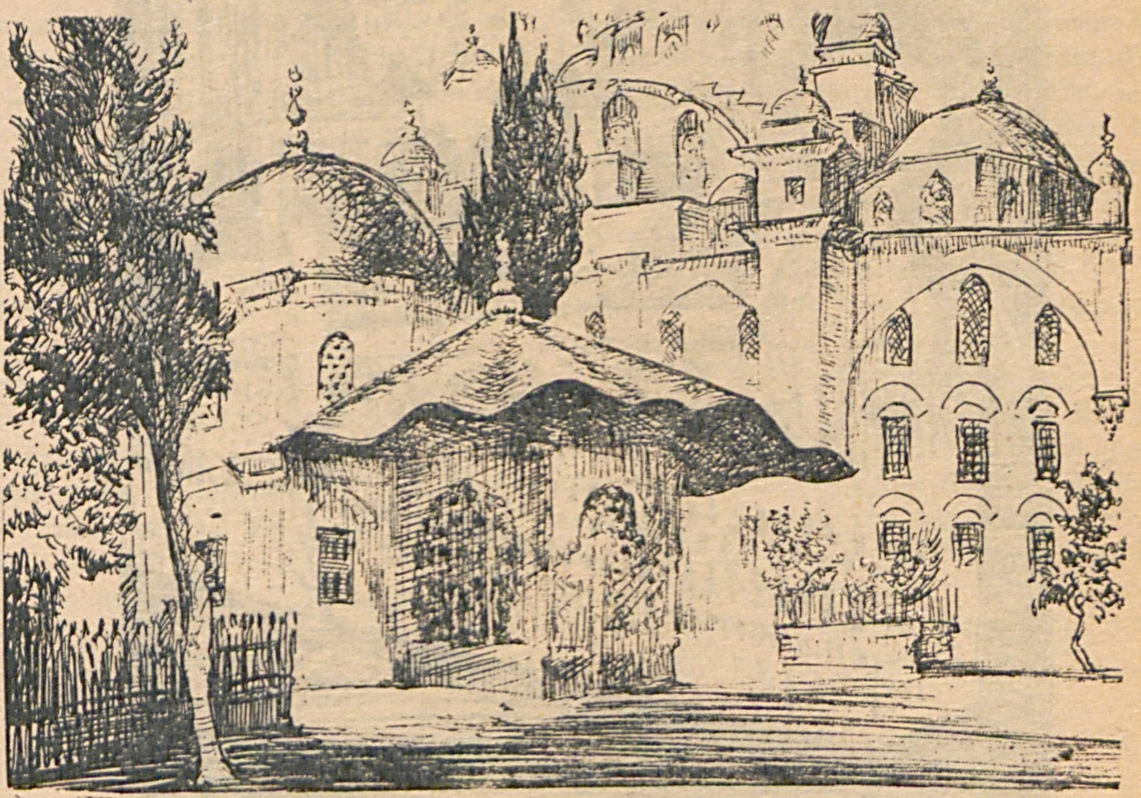
Salonun hemen önündeki revakın sağ ve solunda ikişer kubbeli mahal höcre hâline sokulmayıp açık bırakılmış ve yan eyvanlar teşkil olunmuşdur. Büyük eyvan yaza mahsus, yanlardaki ikişer büyük oda da kışlık toplantı ve namaz yeri idi. İkişer kubbeli ve sekili yan eyvanlar da misâfirlerin eşyâsına mahsus depolardı. Binânın şimal ve cenub dılilerinde üçerden altı, medhalin yanlarında da ikişerden dört ki cem'an on aded ocaklı oda misâfir ikaametine tahsis edilmişdi.

İmâret ve Fodlahâne — Tabhâne avlusundadır, avlunun cenubî garbî köşesindedir. Bugünkü bakiyeleri 6×6 ebadında, kalın taş duvarlı, pencereli, iki büyük kubbeli mahal ile bunları birbirine bağlayan 8 metre boyunda ve bir kapu ile penceresi vuzuhla görülen bir duvardan ibârettir.

Kervansaray — «Deve Hanı» adı ile anılagelmişdi. Fâtih Külliyesinin, Tabhâneye konan, misafirlerin hayvanlarına mahsus kervansarayı idi. Tabhânede üç gün müddet ile ibâte ve iâşe edilen misâfirlerin hayvanlarına da bilâ bedel yem veriliyordu. Bu kervansarayın vaziyeti bilinmiyordu. 1945 de Fâtih mevkiinde umumî ayakyolu inşâsı için duvar yıkılınca arkasında tonozlu büyük ahırlar ve odalar çıkdı. Üstü mektebin (Askerî Rüşdiyenin) bağçe toprağı ile mestur olduğundan görülemiyormuş. Ayakyolu yapılarak kervansaray örtülmüş oldu. Yeri Tabhâne avlusunun cenub - doğu köşesindedir.

Türbeler — Külliyenin hazîresi sâhasında ve camiin mihrab duvarı önünde Fâtih Sultan Mehmedin, ondan az ötede de zevcesi ve İkinci Sultan Bayazıdın anası Gülbahar Hâtunun türbeleri bulunmaktadır. Her iki türbe 1179 (1765) zelzelesinden bir sene sonra yeniden yaptırılmışdır.

Fâtih Sultan Mehmedin Türbesinin yeni yapısı 1180 zilkaadesinde tamamlanmış (Nisan

Fâtih Sultan Mehmed Türbesi

(Resim: Kemal Zeren)

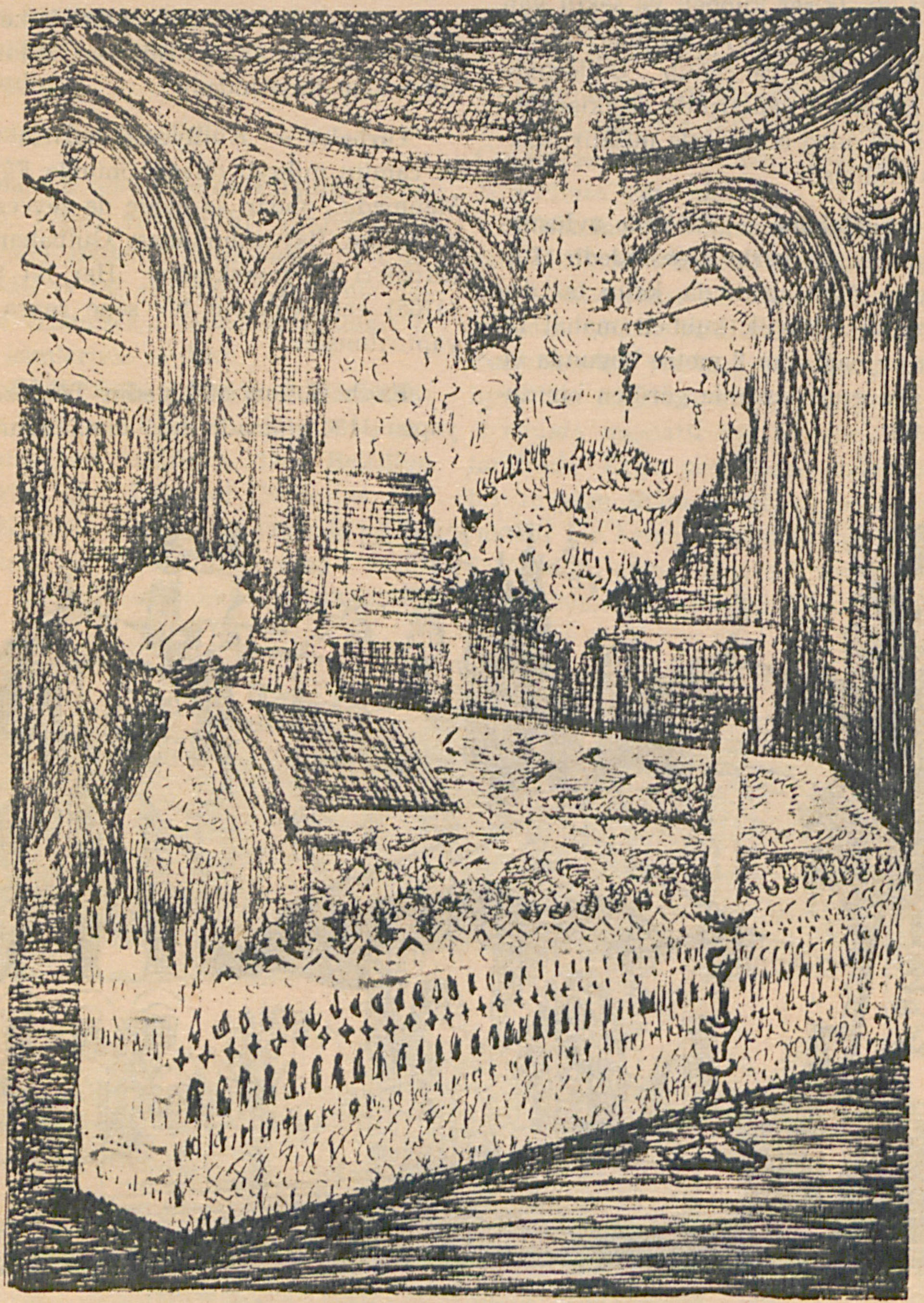
1767) ve kitâbesi Birinci Sultan Abdülhamid tarafından 1199 (1784 - 1785) de konulmuşdur, kitâbe metni şudur:

Hüvel Hallâkül Bâkî
Lüllü nefsin zâikatül mevt
Cenâbı hazreti Abdülhamid Han kıldırıp tahrir
Bu pür nûr merkade bu âyeti vaz etti ibretgîr
1199

Dışarda kapunun üstündeki geniş dalgalı saçak da o asrın sonuna âiddir. Türbe Sultan Abdülaziz devrinde 1282 (1865-1866) de tamir olunmuş, ve altınlı nakışlar, sürme pencereler yapılmışdır.

Sekiz köşeli bir binâdır.

Yine sekiz köşeli bir binâ olan Gülbahar Hâtun Türbesi de 1179 zelzelesinden sonra yeni başdan yapılmışdır, ve yapısı 1181 (1767 -

Fâtih Sultan Mehmed Türbesinde Sanduka
(Resim: Kemal Zeren)

1768 de tamamlanmışdır. Bu tâmirden onbeş sene kadar sonra konulan kitâbesi şudur:

Cennetmekân firdevs âşiyan merhum ve mağfûrünleh Fâtif Sultan Mehmed Han tâbe serâhü hazretlerinin zevcei muhteremeleri ve vâlidi mâcidi merhum ve mağrurünleh Sultan Bâyezidi Velî Han merhûme ve mağruhünlehâ Gülbahar Hâtun türbei şerefidir, li seneti 1196 (1781-1782).

Hamam — «Irgatlar Hamamı» ve «Karaman Hamamı» isimleri ile anı gelmişdi. Fâtih camii yapıldığı sırada, böyle mühim eserlerin inşâsında teâmül olduğu üzere, amelegüsülsüz çalışmaması için evvelâ bu hamam yaptırılmışdı; zamanımızdaki Şekerci Hanının tam arkasında idi, 1332 (1916) deki büyük yangında yanmış, yalnız duvarları kalmışdı, 1930 yılına kadar bu halde kaldı, o tarihde kalıntı duvarlar da yıkdırılarak yerine evler yapılmışdır. (B.: Irgadlar Hamamı).

(Fâtih Sultan Mehmed yapısı olarak bir de «Çukur Hamam» vardır ki) Fâtih Külliyesinde Karadeniz Baş Kurşunlu Medresenin pek yakınında bulunan bu hamam yeri belirsiz hâle gelmişdir. (Külliye yapıları arasında 1 hamam, bu makaleyi büyük eserinden telhisen aldığımız E. Hakkı Ayverdiye göre Irgadlar Hamamı gösterilmiş olduğu halde İstanbul Ansiklopedisi külliyenin hemen yanı başındaki bu Çukur Hamamı da külliyenin bir parçası olarak kabul ediyor, bu takdir de külliyede 2 hamam binâsı bulunmak gerekiyor. Irgadlar Hamamı inşaatı başlamadan önce, Çukur Hamam da külliye ile birlikde yapılmış oluyor. B.: Çukur Hamam, cild 8, sayfa 4171).

Külliyenin Mimarı — Anonim bir Tevârihi Âli Osman ile Evliyâ Çelebide (yazma nushalarda) külliyenin mimarı olarak «Sinan» ismi kesin olarak kaydedilmişdir; (sanat tarihimizde Atîk Sinan diye XVI. asrın büyük mimarı Koca Mımar Sinan Ağadan ayırd edilen zâttir); Fatihde Hafızpaşa Caddesinde bânisi olduğu Kumrulu Mescidin avlusunda güzel taşlı mezarında yatan zâtdir, kabir taşı yazısında «El-Mimar» kaydı bulunduğu halde Fâtih Sultan Mehmed Külliyesine âid bir işâret yokdur, vefat tarihi 876 (1471) dir, bu tarih kaydi de külliyenin mimarı olma şerefine mâni değildir (B.: Sinan Ağa, Atîk; Kumrulu Mescid).

Fâtih Sultan Mehmede hizmet etmiş ikinci mimar Ayas Ağadır; Saraçhânebaşındaki mevcud iki kitâbede de «Ebülfeth Sultan Mehmed Han Hazretlerinin mimarı» olarak zikredilmesine ve vefat tarihinin 892 (1486-1487) olmasına nazaran bu zât de Fâtih Camii ve Külliyesi mimarı olabilir. Esasen rivâyetlere nazaran Saraçhânebaşındaki camiini, müsaade alarak, Fâtih Sultan Mehmed'in inşaatından artan malzeme ile yaptırmişdır.

Ulah beylerinden Kantemir tarafından XVII. asırda yazılmış bir Osmanlı tarihinde, hiç bir dayanak gösterilmeden, Fâtih Külliyesinin mimarı olarak Kristodulos adında bir Bizanslı gösterilmişdir. Türk sanatını, bir sâbit fikirle, mutlaka yabancı kaynağa bağlamak isteyenler Kantemirin bu mesnedsiz kaydına sarılmışlardır. Kaldı Fâtih Camii ve Külliyesi Bizans sanatından en küçük bir iz taşımaz. (Kristodulos adı, bu muhteşem Türk yapı manzumesinde Hıristiyan fanatizminin sırnaşıklığından başka bir şey değildir).

Ekrem Hakkı AYVERDİ
Fâtih Devri Mimarisi

«Fâtih Devri Mimârisi» — Bu İstanbul Ansiklopedisinin muhterem dostu, ve Türk yapı sanatı üzerinde çok salâhiyetli kalem sâhibi Y. Mimar Ekrem Hakkı Ayverdinin (B.: Ayverdi, Ekrem Hakkı, cild 3, sayfa 1663) millî kütübhânemize koyduğu çok mühim bir eser; 1953 de İstanbulun Türkler tarafından beşyüzüncü fethi yıldönümünde İstanbul Fethi Derneği tarafından yayınlanmış ve o zaman 35 liraya satışa çıkarılmışdır; 25×35 santim eb'adında 512 sayfa olup içinde 550 fotoğraf, plân ve rölöve vardır.

Kitabda Fâtih devrinin mimârî eserleri İstanbuldaki yapılar, Bursadaki yapılar, Edirnedeki yapılar, ve bu üç büyük şehirden gayri Osmanlı ülkesindeki yapılar olmak üzere dört fasılda kaydedilmişdir, ve büyük kitab «Fâtih devrinde mimârînin umumî esasları» başlıklı bir makale ile bağlanmışdır.

İstanbuldaki eserler şu bölümlerde kaydedilmişdir:

Cami ve Mescidler
Medreseler
Mektebler
Kütübhâneler
Mahkemeler
Hastahâneler
Aşhâneler, Fodlahâneler

Darbhâne
Saraylar
Hamamlar
Hanlar, Kervansaraylar
Çarşılar, Pazarlar, Höcreler, Mahzenler
Menziller, Evler
Değirmenler
Sutesisatı, Çeşmeler
Askerî Yapılar
Türbeler
Açık Kabirler

İstanbuldaki Fâtih Devri yapılarından 38 eserin de mimarî hususiyetleri hakkında fotoğraf, plân ve rölövelerle bilgi verilmşidir; ikiyüzden fazla yapının da isimleri kaydedilerek kısa notlar konmuşdur.

Tedkik ve tafsil edilen 38 eser şunlardır:

1. Topkapusu Sarayındaki Ağalar Camii (B.: cild 1, sayfa 247; R. E. Koçu).
2. Atik Ali Paşa Camii ve Medresesi (B.: cild 3, sayfa 1281; E. H. Ayverdi).
3. Demirciler Mescidi (B.: Cild 8, sayfa 4382).
4. Davudpaşa Camii, Medresesi, Türbesi (B.: cild 8, sayfa 4291; E. H. Ayverdi).
5. Fâtih Câmii Manzumesi (E. H. Ayverdinin yukarıdaki makaalesi buradan telhis edilmiştir)
6. İshakpaşa Camii ve Hamamı
7. Mahmudpaşa Camii, Medresesi, Türbesi ve Hamamı
8. Mollagûrânî Hamamı
9. Merdivenli Mescid
10. Mollaşeref Camii
11. Muradpaşa Camii, Medresesi, Hamamı (B.: Aksaray Hamamı, cild 1, sayfa 536; R. E. Koçu)
12. Sağrıcılar (Yavuzlar Sinan) Camii
13. Samanveren Camii
14. Şeyhvefâ Camii, Hamamı, Türbesi
15. Timurtaş Camii (B.: Demirtaş Mescidi, cild 8, sayfa 4391)
16. Yarhisar Camii
17. Yatağan Camii
18. Yavaşcaşâhin Camii
19. Zincirlikuyu Camii (B.: Atikalipaşa Camii, cild 3, sayfa 1286; E. H. Ayverdi)
20. Eyyub Camii, Medresesi, İmâreti, Hamamı, Türbesi (B.: Cild 10, sayfa 5446, 5463, 5465)
21. Rummehmedpaşa Camii, Medresesi, Hamamı, Türbesi (B.: Eski Hamam, cild 10, sayfa 5285)
22. Ayasofya Medresesi (B.: cild 3, sayfa 1452)
23. Eski Saray (B.: cild 10, sayfa 5296; R. E. Koçu)
24. Yeni Saray (Topkapusu Sarayı, Fâtih devri yapıları, bu arada Bâbıhümâyun, Orta Kapu - Bâbüsselâm, Fâtih Köşkü, Çinili Köşk); (B.: Bâbı Hümâyun, cild 4, sayfa 1765; E. H. Ayverdi. Bâbüsselâm, cild 4, sayfa 177; E. H. Ayverdi. Çinili Köşk, cild 7, sayfa 4031; E. H. Ayverdi).
25. Çukur Hamam (B.: cild 8, sayfa 4171; R. E Koçu)
26. Gedikpaşa Hamamı
27. Tahtakale Hamamı
28. Akbıyık Hamamı (B.: cild 1, sayfa 508)
29. Davudpaşa Hamamı (B.: Davudpaşa İskelesi Hamamı)
30. Kürkcü Hanı
31. Eski Bedestan (B.: cild 5, sayfa 2347; E. H. Ayverdi)
32. Bitpazarı Çarşısı
33. Sandal Bedestanı (B.: cild 5, sayfa 2358; E. H. Ayverdi)
34. Saraçhâne
35. Acemioğlanlar Çarşısı, Kışlası (B.: cild 1, sayfa 189)
36. Galata Bedestanı (B.: cild 5, sayfa 2361; E. H. Ayverdi).
37. Rumeli Hisarı (B.: Boğazkesen Kalesi, cild 6, sayfa 2910; Albert Gabriel).
38. Yedikule İç Hisarı

Kısa notlar ile yetinilmiş eserler de şunlardır:

1. Abbasağa Mescidi (B.: cild 1, sayfa 10; H. Kınaylı)
2. Acemağa Mescidi (B.: cild 1, sayfa 178; S. Eyice)
3. Acemioğlanlar Mescidi (B.: cild 1, sayfa 189; R. E. Koçu)
4. Ahmedkethüdâ Mescidi (B.: cild 1, sayfa 386; R. E. Koçu)
5. Akbıyık Camii (B.: cild 1, sayfa 507; R. E. Koçu)
6. Akseki Mescidi (B.: cild 1, sayfa 543; R. E. Koçu)
7. Akşemseddin Mescidi (B.: cild 1, sayfa 558; R. E. Koçu)
8. Alaca Mescid (B.: cild 1, sayfa 573; R. E. Koçu)
9. Alifakih Mescidi (B.: cild 2, sayfa 664; R. E. Koçu)
10. Asmalı Mescid (B.: cild 2, sayfa 1126)
11. Ayasofya Camii (B.: cild 3, sayfa 1439)
12. Azebler Camii (B.: cild 3, sayfa 1684; R. E. Koçu)
13. Baklalı Mescid (B.: Baklalı Kemâleddin Mescidi, cild 4, sayfa 1938)
14. Bâlâ Mescidi (B.: Bâlâ Camii, cild 4, sayfa 1955; E. H. Ayverdi)
15. Balabanağa Mescidi (B.: cild 4, sayfa 1946; S. Eyice)
16. Başcı Mescidi (B.: cild 4, sayfa 2176; H. Göktürk)
17. Bayazıdağa Mescidi (B.: cild 4, sayfa 2227)
18. Babahasanalemi Mescidi (B.: cild 4, sayfa 1739; O. Mümtaz)
19. Bodrum Camii (B.: Bodrum Camii, cild 5, sayfa 2840)
20. Bodurum Mescidi (B.: Bodrum Mescidi, cild 5, sayfa 2844; R. E. Koçu)
21. Bıçakcı Mesdici (B.: Bıçakcı alâeddin Mescidi, cild 5, sayfa 2742; R. E. Koçu)

22. Camcılar Mescidi (B.: cild 6, sayfa 3348)
23. Cankurtaran Mescidi (B.: cild 6, sayfa 3376; H. Göktürk)
24. Çakırağa Mescidi (B.: cild 7, sayfa 3672; R. E. Koçu)
25. Çatalçeşme Mescidi (B.: Fenârî Mescidi)
26. Çukurçeşme Mescidi (B.: cild 8, sayfa 4170)
27. Çobançavuş Mescidi (B.: cild 8, sayfa 4049; H. Göktürk)
28. Dârüşşifâ Mescidi (B.: cild 8, sayfa 4267)
29. Demirhan Mescidi (B.: cild 8, sayfa 4386; E. Yücel)
30. Demirkapu Mescidi (B.: cild 8, sayfa 4388; R. E. Koçu)
31. Değirmen Mescidi (B.: cild 8, sayfa 4350)
32. Dülgerzâde Camii (B.: cild 9, sayfa 4816; R. E. Koçu)
33. Eminsinan Camii (B.: cild 9, sayfa 5082; H. Göktürk)
34. Eğrikapu Mescidi (B.: Avcıbey Camii, cild 3, sayfa 1345; B. Olker)
35. Eskiimâret Camii (B.: cild 10, sayfa 5287; R. E. Koçu)
36. Etyemeztekkesi Mescidi (B.: cild 10, sayfa 5396; H. Göktürk)
37. Eğriminâre Mescidi (B.: cild 9, sayfa 4969; R. E. Koçu)
38. Elvanzâde Mescidi (B.: Elvan Mescidi, cild 9, sayfa 5028)
39. Fazlıpaşasarayı Mescidi
40. Fenâî Mescidi
41. Hacıbayramkaftânî Mescidi
42. Hacıkadın Camii
43. Hacıküçük Camii
44. Hacımuhiddin Mescidi
45. Hacıtimur Mescidi
46. Haraççı Mescidi
47. Hindilertekkesi Mescidi
48. Harbî Mescidi
49. Hızırbey Mescidi
50. Hobyar Mescidi
51. Hobyar Mescidi
52. Hocahayreddin Mescidi
53. İbnimedas Camii
54. İğciler Mescidi
55. Kalenderhâne Camii
56. Kanlı Mescidi
57. Karanlık Mescidi
58. Kantarcılar Mescidi
59. Kasabilyas Camii
60. Kasımağa Mescidi
61. Kazancı Mescidi
62. Kazancı Mescidi
63. Kemalpaşa Mescidi
64. Keskindede Mescidi
65. Keycihâtun Mescidi
66. Kilise Mescidi
67. Kızahmedefendi Tekkesi Mescidi
68. Kızılminâre Mescidi
69. Kuvacıdede Mescidi
70. Kul Mescidi
71. Kumrulu Mescid
72. Küçükmustafapaşa Mescidi
73. Kürkcü Mescidi
74. Kürkcühanı Mescidi
75. Manastır Mescidi
76. Mercimek Mescidi
77. Merdivenli Mescidi
78. Merdivenli Mescidi
79. Mimarağa Mescidi
80. Mollaaşki Mescidi
81. Molla Hüsrev Camii
82. Mollafenârî Mescidi
83. Mollakestel Camii
84. Mustafabey Mescidi
85. Nallı Mescidi
86. Nakilbend Mescidi
87. Nevbahar Mescidi
88. Nişancı Camii
89. Orucgazi Camii
90. Pirinçci Mescidi
91. Resmî Mescidi
92. Sancakdar Mescidi
93. Saraçhâne Mescidi
94. Saraçhânebaşı Mescidi
95. Saraçdoğan Mescidi
96. Sarıbayazıd Mescidi
97. Sarıgez Mescidi
98. Sarımusa Mescidi
99. Sekbanbaşı Mescidi
100. Sekbanbaşı Yakub Ağa Mescidi
101. Servi Mescidi
102. Sinanağa Mescidi
103. Sofular Camii
104. Şeyhdavud Mescidi
105. Şehreemini Camii
106. Şeyhsüleyman Mescidi
107. Tahtaminâre Mescidi
108. Tarakcılar Camii
109. Tarsus Mescidi
110. Tokludede Mescidi
111. Timurtaş Mescidi
112. Uzunşüca Mescidi
113. Uzunyusuf Mescidi
114. Üsküplü Camii
115. Üskubiye Mescidi
117. Üçmihrablı Camii
118. Vuynukşücâ Mescidi
119. Yazıcı Mescidi
120. Yedikule Mescidi
121. Yemeniciler Mescidi
122. Yıldızdede Mescidi
123. Darbhâne Mescidi
124. Zeyrek Camii
125. Zenburcu Mescidi
126. Bursa Tekkesi Camii (B.: Arpacılar Mescidi, cild 2, sayfa 1052)
127. Çatladıkapu Mescidi (B.: cild 7, sayfa 3782)
128. Kireçiskelesi Mescidi
129. Gümrükönü Mescidi
130. Yedikule Camii
131. Yoğurtcular Camii

132. Balçık Mescidi (B.: cild 4, sayfa 1979)
133. Çayırbaşı Mescidi
134. Handanağa Mescidi
135. Kasımçavuş Mescidi
136. Mehmedbey Mescidi
137. Ödlücebaba Mescidi
138. Otakcılar Mescidi
139. Sinanpaşa Zâviyesi Mescidi
140. Sofular Mescidi
141. Sultan Mescidi
142. Divanhâne Mescidi (B.: cild 9, sayfa 4618)
143. Kuşkonmaz Mescidi
144. Okmeydanı Mescidi
145. Sarılütfi Mescidi
146. Tahtakadı Mescidi
147. Bereketzâde Mescidi
148. Karaköy Camii
149. Manastır Mescidi
150. Okcumusa Mescidi
151. Şehsüvar Mescidi
152. Ekmekcibaşı Mescidi (B.: cild 9, sayfa 4976)
153. Rumeli Mescidi
154. Kuruçeşme Camii
156. Rumeli Hisarı Mescidi
157. Baltalimanı Mescidi (B.: cild 4, sayfa 2077)
158. Anadoluhisarı Camii (B.: cild 2 sayfa 818)
159. Dürbâli Mescidi (B.: cild 9, sayfa 4824)
160. Fâtih Mescidi
161. Sarıkadı Mescidi
162. Toygar Mescidi
163. Çobançavuş Medresesi
164. Efdalzâde Medresesi
165. Eskiimâret Medresesi
167. Eski Medrese
168. Hacıkadın Medresesi
169. Hızırbey Medresesi
170. Kurabalı Medresesi
171. Mollagûrâni Medresesi
172. Sekbanbaşı Medresesi
173. Üçmihrablı Medresesi
174. Zeynîmehmedefendi Medresesi
175. Zeyrek Medresesi
176. Üçmihrablı Mektebi
177. Kalenderhâne İmâreti
178. Mahmudpaşa Sarayı
179. Tokad Kasrı
180. Acemioğlanlar Hamamı (B.: cild 1, sayfa 188; R. E. Koçu)
181. Alaca Hamam (B.: cild 1, sayfa 570; R. E. Koçu)
182. Azebler Hamamı (B.: cild 3, sayfa 1685; R. E. Koçu)
183. Balatkapusu Hamamı (B.: Balat Hamamı, cild 4, sayfa 1967; R. E. Koçu)
184. Bostan Hamamı (B.: Bostan Hamamı, Haseki Bostan Hamamı, cild 6, sayfa 3006; R. E Koçu. (Fâtih devri yapısı değildir)
185. Çavuşbaşı Hamamı (B.: Balat Hamamı)
186. Davudpaşa İskelesi Hamamı (B.: cild 8, sayfa 4302; H. Kınaylı)
187. Hacıkadın Hamamı
188. Hacıkadın Hamamı
189. Kazasker Hamamı
189. Kule Hamamı
190. Mollagûrâni Hamamı
191. Nişancı Hamamı
192. Sinanpaşa Hamamı
193. Sırt Hamamı
194. Şengül Hamamı
195. Yıldız Hamamı
196. Eskiyeni Hamamı (B.: cild 10, sayfa 5304; R. E. Koçu)
197. Karaköy Hamamı
198. Direklice Hamam (Buğuluca Hamam)
199. Tophânekapusu Hamamı (Kapuiçi Hamamı)
200. Kervansaray
201. Kervansaray
202. Eski Han
203. Mollagûrâni Hanı
204. Muradpaşa Hanı
205. Odunkapusu Hanı
206. Şeyhdavud Hanı
207. Yemiş Kapanı Hanı

O devirde yapılmış, kurulmuş çarşı ve pazarlar tesbit edilmiş ve Fâtih Sultan Mehmed devrinin adamlarından 134 zâtin de açık kabirleri kaydedilmişdir, büyük himmet eseri bir kitabdır. Rölöve ve plânların çoğu bizzat Ekrem Hakkı Ayverdi tarafından çizilmişdir.

Bu esere 1961 yılında ayni dernek tarafından aynı eb'adda 43 sayfalık bir zeyil yayınlanmışdır. E. H. Ayverdi bu risâlede de İstanbul, Balıkesir, Bursa, Çardak, Edirne ve Sarayı Bosnada 90 kadar Fâtih devri eseri kaydediyor. Bu zeyilde İstanbuldaki yapılar şunlardır:

1. Acemoğlu Mescidi
2. Altıboğaça Mescidi
3. Beyceğiz Mescidi (B.: cild 5, sayfa 2631)
4. Bezzâzıcedid Mescidi (B.: cild 5, sayfa 2740)
5. Debbağyunus Mescidi (B.: cild 8, sayfa 4327)
6. Divânealibey Mescidi (B.: cild 9, sayfa 4616)
7. Eminbey / Dıbek Camii (B.: cild 9, sayfa 5051)
8. Güngörmez Mescidi
9. Hacıhaliattar Mescidi
10. Hacıhaliattar Mescidi
11. Hacıhamza Mescidi ve Mektebi
12. Hocapîrî Mescidi
13. Hocarüstem Mescidi
14. Hocateberrük Mescidi
15. Hocaüveys Mescidi
16. İsakapusu / Esekapusu Mescidi
17. Hoşkadem Mescidi
18. Karakedi Mescidi (Karakî Mescidi)
19. Kirmastı Camii ve Medreseleri
20. Mercanağa Camii

21. Mimarkemaloğlu Mescidi
22. Nuridede Mescidi
23. Şerefağa Mescidi
24. Tahtakale Mescidi
25. Yüzerioğlu Mescidi

E. H. Ayverdi'nin «Fâtih Devri Mimârisi» tükenmiş bir kitabdır, yeniden basılması gerekir.

Hüsnü KINAYLI

Şadırvan Avlusu sütunlarının dip çenberlerindeki yazılar — Bilhassa XVII. asırda merak salınmış bir âdet vardı, camilerin iç harem avlularındaki revak sütunlarının diblerindeki tunç çenberlere halk eliyle bâzı vak'alar bıçakla oyulmak suretiyle kaydedilirdi, Evliyâ Çelebi böyle yazılar için «Cami Sicili» diyor. Fâtih Camiinin şadırvan avlusundaki sütunlardan bir kısmının çenberlerinde böyle yazılar vardır. Çizdiğimiz krokiye göre :

1 numaralı sütunda :

Kınalızâde mübârek zilhiccenin on üçünde Lazgrada (Razgrad olacak) gitti, sene 1041 (Haziran - Temmuz 1632).

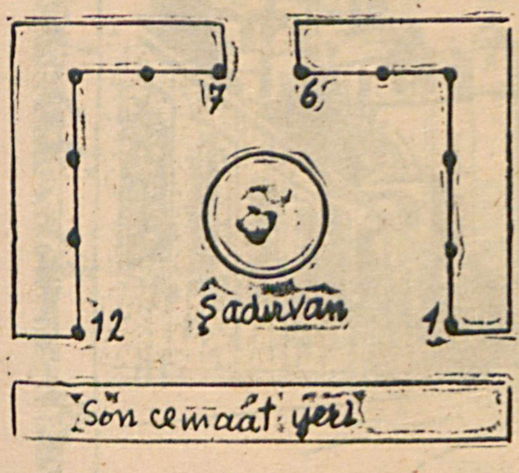
Abdi Paşa vefât eyledi, zilhiccenin yirmi birinde, sene 1068 (19 eylül 1658).

Kâbetullah minberi ve Altunoluk işlendi, Sultan Ahmedin zamânı şerîfinde. Ketebehül fakir Osman Çelebi Kasımpaşalı, sene 1020 (1611).

İbrahim Paşa hazretlerinin meyyti geldi sene 1010 (1601).

6 numaralı sütunda :

Mubârek saferin yirmi birinde azîm ihrak yangın oldu, sene 1023 (2 nisan 1614)

Şadırvan avlusunda çenberleri yazılı sütunlar (Kroki: Hüsnü)

Azmizâde Efendi vefât eyledi, şevval onda, sene 1040 (12 mayıs 1631).

Vâiz ve nâsih Muslu Efendi vefât eyledi, cemâziyelâhir üçde, fî yevmi cuma, sene 1116 (1 ekim 1704).

7 numaralı sütunda :

Mevlevîler şeyhi İsmail Efendi vefât eyledi, ramazan yirmide, sene 1041 (10 nisan 1632).

12 numaralı sütunda :

Benim ruhum bizi hayır duâdan ferâmuş etmeyesin sene 1017 (1608 - 1609.)

Sadırazamların Cenâze Namazları — Osmanlı İmparatorluğunda fetihden bu yana kalmış bir gelenekdi, makaamında ölen sadırazamların cenâze namazları mutlakaa Fâtih Camiinde kılınırdı.

Fâtih Camii Hazîresi — Fâtih Câmii Hazîresinde Türk büyüklerinden Pilevne kahramanı Gazi Osman Paşa müstakil türbesinde, müverrih ve edıb ve din bilgini Ahmed Cevdet Paşa ile gazeteci ve roman yazarı Ahmed Midhat Efendi de açık kabirlerinde yatmaktadırlar (B.: Ahmed Cevdet Paşa, cild 1, sayfa 336; Ahmed Midhat Efendi, cild 1, sayfa 389).

Fâtih Camii Sürurî'nin bir gazelinde — Vak'alar üzerine yazdığı tarih manzumeleriyle meşhur Osman Sürurî (ölümü 1813) Fâtih Camii için de bir gazel yazmışdır :

Câmii Sultan Muhammed kim cemaat bundadır
Cenneti Firdevsdir hakkaaki ümmet bundadır

Geldiği hengâmde Âdem cihandan âleme
Görse bu me'vâyi pâki dirdi cennet bundadır

Başka revnak virdi İstanbûla mâhi rûze kim
Cennet içre olmayan ârâyiş elbet bundadır

Hâtırı uşşâk veş pür nûrdur her kûşesi
Dilberânı mihriban mâhi tal'at bundadır

Dilberi sâhib cemâlü zümrei ehli kemâl
Hem bu iki fırkaya ashâbı rağbet bundadır

Nushai tab'ın sekaametden masun itsün Hüdâ
Câmii ilmü meârifdir metânet bundadır

Fâtih Câmiini yıkan zelzele hakkında bir halk rivâyeti — Geçen asrın zerâfeti ile meşhur ulemadan Kethüdâzâde Mehmed Ârif

Efendi (B.: Ârif Efendi, Kethüdâzâde, cild 2, sayfa 996) şanında yazılmış «Kethüdâzâde Menâkibi» isimli eserde Fâtih Câmii hakkında şu fıkra görülmüşdür :

«İçinden cemaat hiç eksik olmaz, ya namaz kılarlar, ya hâfızlar hıfza çalışırlar, ya tilâveti Kur'an veya selâtü selâm iderler. Câmi hiç boş kalmaz iken büyük zelzelede yâni 1179 senesi kurban bayramının üçüncü perşembe günü gün doğdukdan bir saat sonra vâki olan zelzelei kübrâda camiin büyük kubbesi kâmilen iner yıkılır; garâbet şundaki bu kubbe indikde camiin içinde kimse bulunmaz. Nakle göre o zelzele olacağı dakikada camiişerife birisi gelir, ne duruyorsunuz, Fâtih Sultan Mehmed kabirden çıkmış diye bağırır, herkes dışarı koşar, camiin kubbesi de o vakit iner. Hoca efendimiz Fâtihin hulûsudur buyurdular..».

Fâtih Câmiinin resmi ile ilân — Bankalar İstanbulun bir semtinde yeni bir şûbe aşdıkları zaman, o şûbede açdırılacak yeni tasarruf hesabları numaraları ile özel ikrâmiye piyangoları tertib ederler ve bunu gazetelerle ilân ederler; bu ilânlarda da bâzan o yeni şûbenin bulunduğu binânın resmi konulur. 1967 martında, Akbank yeni Fâtih şûbesi için böyle bir ilânında, olgun bir sanat duygusu Fâtih Camiinin, Çorba Kapusu kemeri altından görünüşü ile çok güzel bir resmini koymuşdur; resmi yapan sanatkârın adını maalesef tesbit edemedik.

FÂTİH SULTAN MEHMED CAMİİ CİVARINDAKİ MAHALLELERDE ÇİNGENELERİN OTURMASI YASAĞI — Kadimden beri Fâtih Sultan Mehmed Camii civârındaki mahallelerde çingenelerin han ve bekâr odalarında veya müstakil evlerde oturması yasakdı. Aşağıdaki satırları 1176 (1762) tarihli bir fermandan alıyoruz :

«Yeniçeri Ağası Mehmed Ağaya hüküm ki,

«.... ceddim Ebülfetih Sultan Mehmed Han Hazretlerinin camii şerifleri civârındaki mahallelerde kıbti tâifesi oturmamışdır. 1164 târihinden sonra (1750 - 1751) yolunu bulmuşlar Fâtihde Büyük Karaman ve Dülgerzâde mahallelerinde evler ve odalar tedârik ederek yerleşmişler. Çingeneler kadimdenberi Edirnekapusu içindeki Kıbtiyan Mahallesinde (Sulukulede) oturagelmişlerdir. Emrediyorum, Büyük Karaman ve Dülgerzâde mahallelerindeki çingeneler evlerinden ve odalarından der-

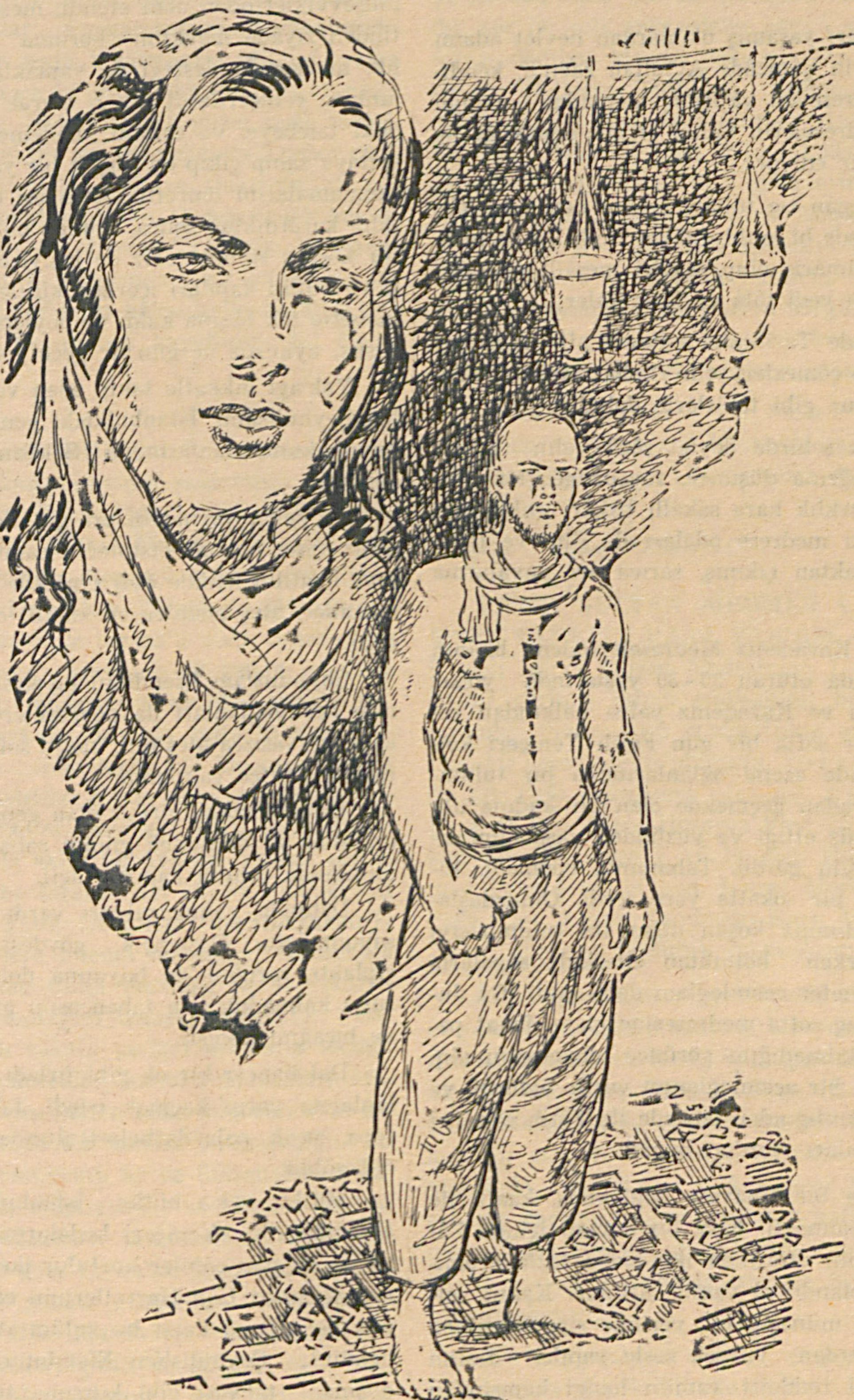

Akbank İlânında Fâtih Câmii Resmi

hal çıkarılacak ve Edirnekapusu içindeki kendi mahallelerine gönderilecekdir...; evâli cemaziyelevvel 1176» (Üçüncü Sultan Mustafa devri).

Hüsnü KINAYLI

FÂTİH SULTAN MEHMED CÂMİİNDE KAATİL SOFTA VAK'ASI — Kabahcı Mustafa ihtilâlinin (1807) tahta çıkardığı Dördüncü Sultan Mustafanın kısa pâdişahlık zamanı

Fâtih Câmiinde Kaatil Softa

(Sabiha Bozcalı'nın kompozisyonu)

tüyler ürpertici bir anarşi devridir. Devlet sözünün eclâf ve erâzil ayağına düştüğü o devirde İstanbul'daki medreselerin hâli ve içindeki softaların ahvalide pek perişan ve yamandı.

O yılları yaşamış olanlardan devlet adamı ve müverrih Şânîzâde Atâullah Efendi, kendisi de medreseden yetişmiş ulemâdan olduğu halde, medreselerin hâlini çirkin çıplaklığı ile şöyle tasvir ediyor:

«Suhtegân ise tullâbı şebâbı nev suhtekân ile medârisde bî muhb hikyei kavli lût ile meşgul ve mümâris olup tasviri mesâili sekkâkiyede sâhibi yedi tûlâ ve fâris idiler...»

Şânîzâde Tarihinin o devre ait sayfaları softalar ve çömezleri için «Yobaz tâifesi», «Yobaz gürûhu» gibi tâbirlerle doludur.

Büyük şehirde devlet sözü yalın ayaklı haytalar ağzına düşünce, tüysüz gençlerin ve otuzluk, kırklık kara sakallı bekâr uşaklarının doldurduğu medrese odaları da ilim ve irfan ocağı olmaktan çıkmış, sarıca arı yuvalarına dönmüştü.

Fâtih Karadeniz Medreselerinden birinin bir odasında oturan 25 - 30 yaşlarında yobaz tâifesinden ve Karadeniz yalısı halkından zeberdest bir softa bir gün Fâtih Yeniçeri kolluğu önünde acemi oğlanlarından bir tulumbacının oradan geçmekde olan bir kadına ulu orta tecâvüz ettiği ve yüzünden yaşmağını sıyırıp attığını gördü. Tahammül edemedi, tulumbacıyı bir tokatta yere serdi. Omuzdaşlarının yardımına koşan diğer iki tulumbacıyı da tepelerken kolluktan ellerinde sopalarla on onbeş nefer acemioğlanı daha çıktı. Bu durumda genç softa medresesine kaçtı, fakat peşinin bırakılmadığını görünce tabancasını alıp medresede bir acemioğlanını vurup öldürdü ve o kan şaşkınlığından istifade ile Fâtih camiine kaçıp kapıları içerden kapadı.

Kavga bir cinayete bağlanmış, kaatil de camie kapanmıştı. Kısa bir zaman içinde Fâtih camiinin etrafında ikiyüzden fazla acemioğlanı toplandı ve camii sardılar. Kaatil softa camiin münasip bir yerinde siperlendikten sonra dışardan yüksek sesle yapılan teslim tekliflerini reddetti, camiin hangi kapısından bir acemioğlanı baş gösterse hemen tabanca ile ateş etti. Acemioğlanları ise camie ve camiin taşıdığı büyük isme hürmeten içeriye kurşun atamıyorlardı.

Vak'ayı Şeyhülislâm Atâullah Efendi haber aldı. Kabakçı ihtilâlinin en ön plândaki müşevviklerinden olan efendi, meslek haysiyetinden ziyâde mevkiini koruma kaygusunda idi, mevkiinde desteği de yamaklar, acemioğlanları, yeniçerilerdi. İlk iş olarak medreselerdeki talebeye, ve camiin hademesine kaatil softaya sahip çıkıp en küçük bir yardımda bulunmamalarını emretti. Softa ise o akşam ortalık karardıktan sonra, camide bulunup da birer köşeye sinmiş sekiz on kişiyi dışarı çıkarttı ve bütün kapıları içerden kilitleyerek koca mâbette tek başına kaldı ve böylece camide aç, susuz, uykusuz üç gün üç gece geçirdi.

Vak'ayı dikkatle takip eden ve gazaba gelen Şeyhülislâm, İstanbul'daki yeniçerilerin en büyük kumandanlarından Sekbanbaşı Ağayı çağırttı:

— Vak'a yerine bizzat git, neferlerin camiin içine hücum etsinler, camiin içindedir diye kaatilin üstüne ateş etmekde tereddüt etmesinler, ateş etsinler ve kaatili öldürsünler!.. dedi.

Şeyhülislâm Efendinin bu kesin emri üzerine acemioğlanları da pencerelerden camiin içine pervasızca ateş etti, kaatil softa iki üç yerinden hafifçe yaralandı.

Cinnet hâline girmiş olan genç softa ölüm eri oldu ve dördüncü günün sabahı alaca aydınlığında camiin kapısını açtı.

Üstünde yalnız şalvarı vardı. Tamamen soyunmuştu. Başı açık, gövdesi ve ayakları çıplaktı, sarığını da boynuna dolamıştı. Kurşunu kalmadığı için tabancasını atmış sağ eline bıçağını almıştı.

Dal hançer bir ok gibi fırladı ve acemioğlanlarını yarıp kaçmak istedi, fakat yüzlerce sopa, bıçak pala darbeleri altında tepelenerek öldürüldü.

Müthiş vak'a bütün İstanbul ulemâsını ayaklandırdı: «Yeniçeri kışlalarına ve kolluklarına sığınan câniler kurtulur iken Fâtih Sultan Mehmed Han Hazretlerinin camiine sığınmış bir adama karşı bu zulüm ve vahşet nedendir?.. Şeyhülislâm Efendinin camii şerifi düşman tabyası gibi kurşuna tutturması ne mânadır?...» dediler.

Müfsid Atâullah Efendi de azledildi.

FÂTİH SULTAN MEHMED CAMİİNDE KADIZÂDELİLER VAK'ASI — Onyedinci Yüzyıl ortasında Kadızâdeliler diye anılan aşırı mutaassıbların çıkardığı bir vak'adır. Câhil halkdan hayli tarafdar bulmuş olan kadızâdelilerin iddiaları, Peygamberimizin zamanında olmayan her şeyin kaldırılması idi; ve ayrıca onların kavlince bütün tarikatlar bâtıl, tarikat erbâbı dinsiz, ipekli kumaş, güzel sesle teganni, hattâ güzel bir ses ve makamla Kur'an okumak, aklî ilimlerle, riyâziye (matematik), tıb ile meşgul olmak haramdı. O devrin tek büyük tarih kaynağı olan Naimâ Tarihinde bu güruhun mahrem hayatlarında livataya kadar en şenî şeyleri yapdıkları halde halkı korkunç bir karanlığa sürükledikleri kayıdlıdır (B.: Kadızâdeliler).

Bir diktatör selâhiyeti ile sadırâzım olan Köprülü Mehmed Paşanın sadâretinin sekizinci günü idi, 3 zilhicce 1066/2 eylül 1656 bir cuma günü, Fâtih Sultan Mehmed Camiinde cuma namazı kılınır iken müezzinler mahfilinde bir müezzin Fahriâlem Efendimiz şânında gaayet güzel bir sesle bir na'ti şerif okurken bu güruh ayaklanıp müezzine en çirkin, rezilâne küfürler etti, müezzini susdurdu, camide onlara karşı duranlar da oldu, münakaşa az kaldı ki camiin içinde kanlı bir kavgaya varacakdı. Kadızâdeliler o gün camide azınlıkda olduklarını gördüler, meseleyi ertesi güne bırakdılar ve işi de aklın almayacağı şekilde genişlettiler. Bütün tarafdarları ile ve silâhlanmış olarak yine Fâtih Câmiinde toplanacaklardı, evvelâ tekkelere hücum edecekler, İstanbulda ne kadar tekke varsa temeline kadar yıkarak enkazını ve toprağını denize dökecekler, rastladıkları saçlı sakallı tarikat erbâbına tecdidi iman teklif edecekler, kabul etmeyenleri katledecekler, sonra ikiden fazla minâresi olan selâtin camilerinde tek minâre bırakacaklar, bu arada Süleymaniyenin üç ve Sultanahmed Camiinin de beş minâresini yıkacaklardı. Naimâ Efendi bu yobazların tarafdarlarını şöyle târif ediyor: «O gece bu haber İstanbula yayılınca esnafın ve zanaat erbâbının muhtekirleri ve mürâîleri Hacı Mandal ve Fakı Döngel takımı madrabazları çırak ve köleleri olan hotman kazak kakavanlarına silâh kuşatıp din dâvâsına gidelim şeklinde güruh güruh Sultan Mehmed Camiinde toplanmaya başladılar».

Köprülü Mehmed Paşa da o gece Kadızâdelilerin ileri geleblerine haber yollamış, bu dâvâdan vaz geçmelerini bildirmişdi, dinlemediler, hele sabah olsun dediler. Sonra ulemâyı topladı, onlar ise: «O güruhun iddiâsı bâtıldır, söz ile yola gelmezlerse şer'an siyâset olunur..» dediler. Mesele pâdişaha arz edildi, ve devrin pâdişahı Dördüncü Sultan Mehmed cümlesinin idâmı için ferman verdi. Fakat Köprülü Mehmed Paşa îdâma kadar gitmedi, gece Kadızâdelilerin ileri gelenlerinden vâiz Ustuvânî Efendiyi, vâiz Türk Ahmed Efendiyi ve vâiz Deli Mustafa Efendiyi evlerinden bir kaç adamı ile birlikde kaldırtıp tersâneden getirttiği gemiye doldurdu ve sürgüne yolladı, bir daha nam ve nişanları duyulmadı, ve Kadızâdeliler meselesi de böylece kapandı.

Ertesi sabah da Fâtih Sultan Mehmed Camiinde toplananları dağıtmak gaayet kolay oldu, verilmesi icab eden cezâlar da nümâyişsiz, gizlice verildi.

Bibl. : Naimâ Tarihi, VI.

FÂTİH SULTAN MEHMED CAMİİNDE MERE HÜSEYİN PAŞA VAK'ASI — Bir deli olan İkinci Sultan Mustafanın 1 sene 3 ay kadar sürmüş ikinci pâdişahlığı bilhassa İstanbulda devlet sözü yeniçerilerin ağzına düşmüş bir anarşi devri olmuşdu: kısa zaman içinde altı defa sadırâzam değişmiş, Kara Davud Paşa 24 gün, Mere Hüseyin Paşa 25 gün, Lefkeli Mustafa Paşa 2 ay 14 gün, Hadım Mehmed Paşa 4 ay 14 gün, tekrar Mere Hüseyin Paşa 6 ay 23 gün, Kemankeş Kara Ali Paşa da 7 ay 4 gün veziriâzamlık yapmışlardı.

Aslı Arnavud olup gençliğinde uşaklık, aşçı yamaklığı, aşçılık yapmış, bir yolunu bulup sipâhilik almış, ve Mısır Vâliliğine kadar yükselmiş olan Mere Hüseyin Paşa (B.: Hüseyin Paşa, Mere) câhil, gaddar, ırz ve nâmus bilmez bir adamdı. O anarşi devrinde ikinci sadâretinde, 4 rebiülâhir 1032/5 şubat 1623, yeniçerilere yaranma yolunu tutarak halka ve ulemâya, vüzerâya göz dağı verme nümâyişleri ile işe başladı. Aşağıdaki satırları Naimâ Tarihinden alıyoruz :

«Bir beylerbeyini (vâliyi, paşayı) Divânı Hümâyunda dayak altında öldürttü, yeniçerilerin edebsizliklerini para ile önlemeye çalışarak hazîneyi tüketti, bir gün de bir kadı efen-

diye divanda dayak attırdı. Bu adam İstanbuldaki ulemâ ve şeyhlerin kapularını dolaşarak şikâyetde bulundu ve onların diyânet ve hamiyetlerini tahrik etti. Anadolu kadıaskerliğine kadar yükselmiş Yahya Efendi adında bir zât da öne düşdü, ulemâ ve şeyhler Fâtih Sultan Mehmed Camiinde toplandılar. Mısır vâlidi iken sarf ettiği bir söz ileri sürülerek Mere Hüseyin Paşa küfr ile suçlandı, ve katli için fetvâ sûretleri yazıldı; toplantıya Şeyhülislâm ve ünlü şâir Yahyâ Efendi de zorla getirilmişdi; küfürle suçlanan sadırâzamı camie çağırmasını; Şeyhülislâm: — Mere sadırâzam oldukca gelmez, gideyim pâdişahdan evvelâ onun azlini isteyeyim.. diyerek toplantıdan ayrılıp kaçmaya muvaffak oldu. Toplantıyı duyan Mere Hüseyin Paşa da Yeniçeri Ocağına sığınmışdı. Onlar da Fâtih Camiindeki toplantının silâh kuvvetiyle dağıtılmasına karar verdiler. Önce dağılmaları için camie nasihatcılar yollandı, dinlenilmedi. Toplantı sabah namazı vaktinden akşama kadar sürdü. Camide ulemâ ve şeyh efendilerden başka vak'anın nereye varacağını merak etmiş kalabalık bir halk da toplanmışdı. İkindiye doğru yeniçeri ağası silâhlı kuvvetle yola çıkdı, ikindi namazını Şehzâde Camiinde kıldı, toplantının karanlık çökünce dağılacağını umuyordu. Fakat yeniçerilerin delikanlıları ve acemioğlanları bir çavuşun başa geçmesiyle Fâtih Camiine hücum etti. Toplantıya katılan ulemâ ve şeyh efendilerden, cemiyeti seyre veya akşam namazı için gelmiş halkdan pek çok kimse öldürüldü. Öldürülenlerin cesedleri bir battal kuyuya ve gerizlere doldurularak yok edildi. Bir kaç gün sonra da müderris efendilerden ve kadılardan sekiz on kişi pâdişaha karşı ayaklanma ile suçlanıp sürgüne yollandı. Ulemâyı Fâtih Camiinde toplantıya çağıran Derviş adında bir dellâl da Küçük Karaman Çarşısında asılarak îdâm edildi. Merenin ayağı da düz basdı, bu vak'adan sonra daha nice fir'avunluklar yapdı».

Bibl. : Naimâ Tarihi, II.

FÂTİH SULTAN MEHMED CÂMİİNDE MÛSİKÎ DERSİ VAK'ASI — Aşağıdaki satırları Mızıkai Hümâyundan Emin Beyin «Kethüdâzâde Menâkibi» isimli eserinden alıyoruz (B.: Ârif Efendi, Kethüdâzâde Mehmed, cild 2, sayfa 996) «Riyâzî ilimlerden olsun Mûsikîyi bilir bir zât gelir, Fâtih Sultan Mehmed Camiinde mûsikî okutacak olur. Fakat bunu okutacak zâtin yanında tanbur olmayınca okutamaz. Tanburun perdeleri tamdır, alafranganın piyanosu gibi. Perdeleri târif için tanbur lâzımdır. Tanburla camii şerife girip mûsikîyi okutacak hoca efendiler ayaklanırlar, camie eğlence âleti girmez derler. Beriki: Siz mantık okutursunuz, ben mûsikî okuturum, ikisi de hikmetdir.. der. Hoca efendiler cevab veremez ama derse de mâni olurlar...».

FÂTİH SULTAN MEHMED CÂMİİNDE TEFSİRİ ŞERİF HATMİ VAK'ASI — Onyedinci Yüzyıl sonlarında garib bir vak'adır; Fâtih Camiinin vâizlerinden Demirkapulu Şeyh Süleyman Efendi, hicrî 1104 ramazanının son cuma günü (M. Mayıs 1693) camide tefsiri şerif hatmedeceğini cemaate bir hafta öncesinden ilân etmişdi. Fâtih Câmii zâten hergün beş namaz vaktinde dolan bir câmi idi, o gün camide öyle bir kalabalık birikdi ki camiin içi dışı, adım atacak yer kalmayacak halde doldu.

Padişah İkinci Sultan Ahmed ve devlet erkânı Edirnedeydi. İstanbul'un idaresi ve payitaht kaymakamlığı ile Bosnalı Hüseyin Paşaya bırakılmıştı. İyi niyet sahibi ve işgüzarlık göstermek hevesinde olan bu vezir de, bu görülmemiş kalabalığı haber alınca, İstanbul tarihindeki kanlı ihtilâllerin ekseriya bu gibi toplantılarla başladığını hatırlıyarak, bir fitne çıkmasından korktu, ve bir ihtiyat tedbiri olarak o civarda, kapısı kulu halkından ve yeniçerilerden mürekkep mühim bir kuvvetle kola çıkdı. Camide tefsir hatmi cemiyeti başlamak üzereydi; vezirin arkasında askerle geldiğini gören birkaç korkak verme ve telâşa düşüp kaçdı, onları görenler de ne olduğunu tahkika lüzum görmeden ortalığı velveleye verdiler, ve bir an içinde, camiin civârı ile avlularında ve camiin içinde bulunan binlerce kişi birbirini çiğniyerek kaçışmağa başladı, öyle ki, fitneden korkan Hüseyin Paşa, bir faciaya sebep oldu. Camiin merdivenlerinde iki çocuk ayak altında kalarak öldü, birçok hâmile kadın çocuk düşürdü, feryad ve figan ayyûka çıktı. Kaymakam paşa her ne kadar askerini derhal döndürüp uzaklaştı ise de halkın uğradığı dehşeti gideremedi. Gerek paşa, gerek asker tarafından hiç kimse hattâ söz ile dahi incitilmemiş iken halk bedduaya başladı. Vak'a

Edirneye akseder etmez de Hüseyin Paşa azledilerek Erzurum vâliliğine tâyin edildi.

Yol hazırlığı görürken memuriyeti Erzurumdan Karsa tahvil edildi, arkasından Trabzon vâliliği emri geldi; birkaç gün ara ile memuriyetinin üç defa değiştirilmesi Bosnalı Hüseyin Paşayı haklı olarak can ve baş kaygusuna düşürdü, bilhassa son olarak Trabzona tâyini, hareketi için Karadenize gemi beklemeğe mecbur olduğundan, İstanbulda oyalanmak istendiğini, idâm fermanile cellâdın da yolda olduğunu gösteriyordu. Aynı günlerde, Edirnedeki yakın bir dostundan da korkusunun hakikat olduğunu bildiren mahrem bir mektup aldı.

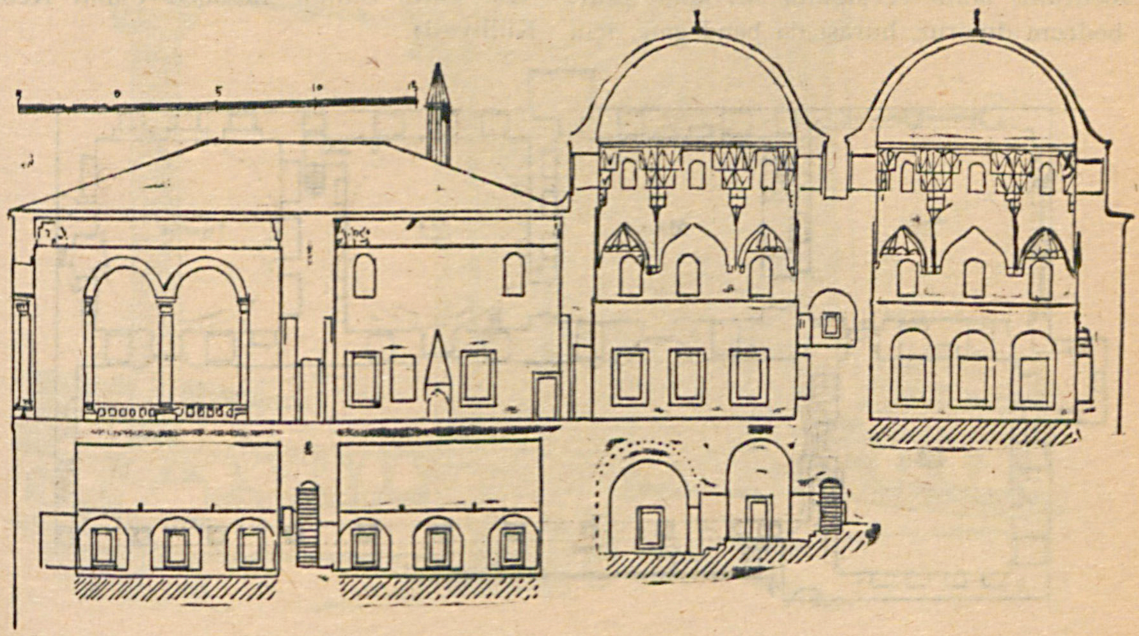
Eşyası gemiye yüklenmiş ve adamları da içeriye girmişken geminin tam hareket edeceği anda, kıyâfetini tebdil ederek ve en yakın adamlarına bile haber vermeden karaya çıktı ve büyük şehrin içinde kayboldu. İki gün sonra da bir mübaşir idâm fermanını getirdi. Paşayı İstanbulda bulamayıp geminin de hareket ettiğini öğrenen mübaşir, Trabzona gitmiştir zannıyla ılgar ile Trabzon yolunu tuttu, fakat gemiden paşanın çıkmadığını görünce kaçtığı anlaşıldı. Gerek İstanbulda gerek taşrada bir hayli arandı ise de bulunamadı; ve bir daha kendisinden bahsedilmedi.

Bibl. : Râşid Tarihi, II.

FÂTİH SULTAN MEHMED CÂMİİ MİNÂRESİNDEN DÜŞEN GENÇ VAK'ASI — Büyük câmiin beşyüz yılı aşmış tarihinde görülmemiş tek vak'adır; 14 aralık 1963 günü saat 11 de bir genc adam Fâtih Câmiinin mihraba nazaran sağ minâresinin üst şerefesinden (45 metrelik bir yükseklik) yere düşerek ölmüşdür. Vak'anın kazâ olmayıp intihar olabileceği de söylenmişdir. 25 yaşında ve adı Dilâver Kırımtay olan genc adam Muş'un Malazgird kazâsında yedeksubay öğretmenlik yapmakda idi. Birkaç gün önce İstanbula izinli olarak gelmiş ve Fâtihde Taş Handa bir bekâr odasında kalmakda idi. Aslen Rumanya muhâcirlerindendi.

Camiin müezzinlerinden Celâleddin Erden adındaki delikanlı cesed karşısında şunları anlatmışdır: «Kıyâfetinden münevver bir zât olduğu anlaşılan bu bey öğleden evvel câmide temizlik ile meşgul olduğumuz sırada, saat 11 sularında bana müracaat etti, elinde bir çanta vardı, çok neş'eli görünüyordu, gayri tabiilik sezmedim, vakıflardan geldiğini, minâreyi görmek istediğini söyledi, minâre kapusunu açmakda mahzur görmedim. O minâreye çıkarken biz de işimize devam ettik, fakat çok geçmedi, dışarda bir kalabalık toplandığını gördük ve şu fecî manzara ile karşılaşdım..».

Vak'aya intihar hükmünü verenler, D. Kı-

Fâtih Sultan Mehmed Köşkü
(Makta resim: E. H. Ayverdi)

rımtay'ın müezzime sahte bir hüviyet bildirmesinde durmaktadırlar.

Bürhaneddin OLKER

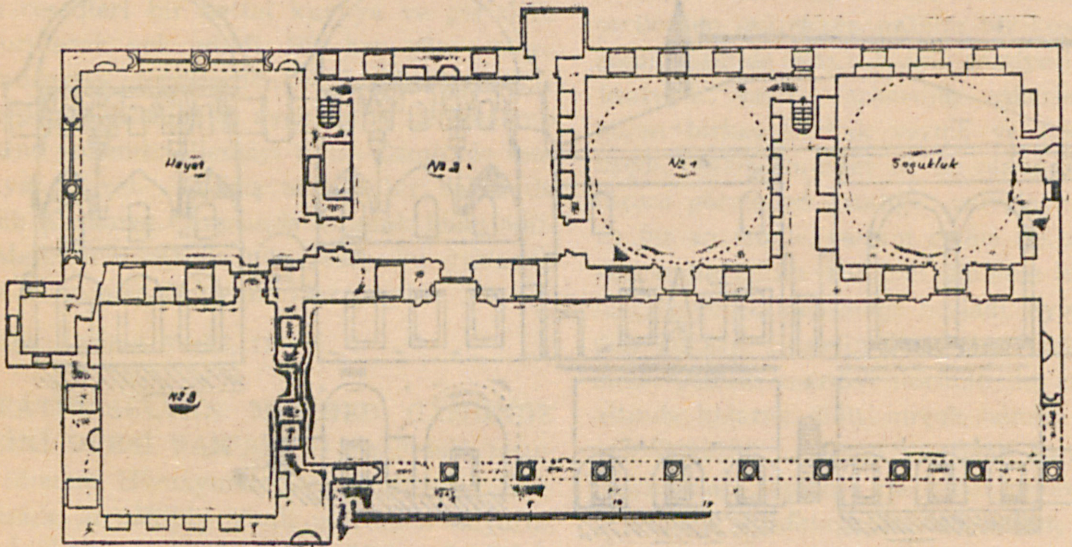
FÂTİH SULTAN MEHMED KÖŞKÜ — Enderunu Hümâyunda Fâtih Sultan Mehmed'in Köşkü, salonlarında millî hazînemiz teşhir edilen Topkapu sarayının en eski, en güzel, Türk yapı san'atının en asîl bir parçasıdır. Binanın güzelliği kalemle târif edilemez, gözle görmek gerektir. Yavuz Selim tarafından ikametgâh olmaktan çıkarılmış, hazîne ittihaz edilmiştir.

Bir bodrum katı üzerinde inşâ edilmiş olan bu muhteşem köşk, limanı, Boğazı ve Kadıköyüne kadar Anadolu Yakası ile Marmarayı gören bir açık hayat, üçsalon, bir soğukluk ve bir hamamdan mürekkeptir. Köşkün saray aslusu cephesinin önünde de dokuz sütunlu, geniş, gönül açıcı kemerli bir revak vardır. Salonlardan ikisi ahşap çatı ile örtülmüş ocaklı salondurlar. Açık Hayat bu iki salonun arasındadır, yâni bu ocaklı salonlardan biri limana, biri de karşıda Anadolu yakasına nâzırdır. Anadolu yakasına bakan ocaklı salonun, binadan dışarıya çıkmış, gayet güzel, şahnişini vardır. Bu salondan bir kapı ile kubbeli salona geçilir. Kubbeli salonu hamamın soğukluğundan gayet kalın bir duvar ayırmıştır. Bu duvarın içine yerleştirilmiş bir merdiven ile de «bodrum» adını verdiğimiz alt kata inilir. Biz bodrum diyoruz, burası da bendegan için bir ikametgâh olarak yapılmışıtır. Yine büyük bir kubbe ile örtülmüş olan hamam soğukluğuna, köşkün revaklı cephesinden ayrı kapı ile girilir. Köşkün muhakkak ki güzel olması gereken asıl hamama gelince, maalesef yıktırılmıştır.

Fâtih'in bu şâheser köşkü, hazine dairesi ittihaz edilirken, açık hayatın ortada birer sütun ve duvar kenarlarında da ikişer yarım sütun üzerine atılmış iki köşe duvarındaki dört zarif kemerin arası doldurulmuş, orası da bir salon hâline ifrağ edilmişti. Topkapu Sarayının son restorasyonunda bu sonradan dolma kısımlar sökülmüş, kemerler ve sütunlar bütün letâfeti ile meydana çıkarılmıştır. Bu açık hayatın ortasında bir de şadırvan vardır. Şadırvan sular fışkırtarak ve hayatı, en güzel ve asil Türk minderleri ile döşeyerek, bir yaz gecesi mehtâbında burada, oturduğunuzu tahayyül ederseniz, kendinizi bir peri masalı içinde bulursunuz. Hele önümüzde altın ve gümüş pırıltıları ile mükellef bir safra, sofrada bâde'i gülrenk, hizmetinizde bir sâkii servendam, ve dizinizin dibinde sîne bülbülü bir yâr-ı şivekâr var ise, efendim Allahın bahtiyar kulu o kimseye derler.

Bibl. : E. Hakkı Ayverdi, Fâtih Devri Mimârisi; R. E. Koçu, Topkapusu Sarayı

FÂTİH SULTAN MEHMED TÜRBESİ — (B.: Fâtih Sultan Mehmed Camii Kebiri ve Külliyesi).

Fâtih Sultan Mehmed Köşkü
(Plân: E. Hakkı Ayverdi)

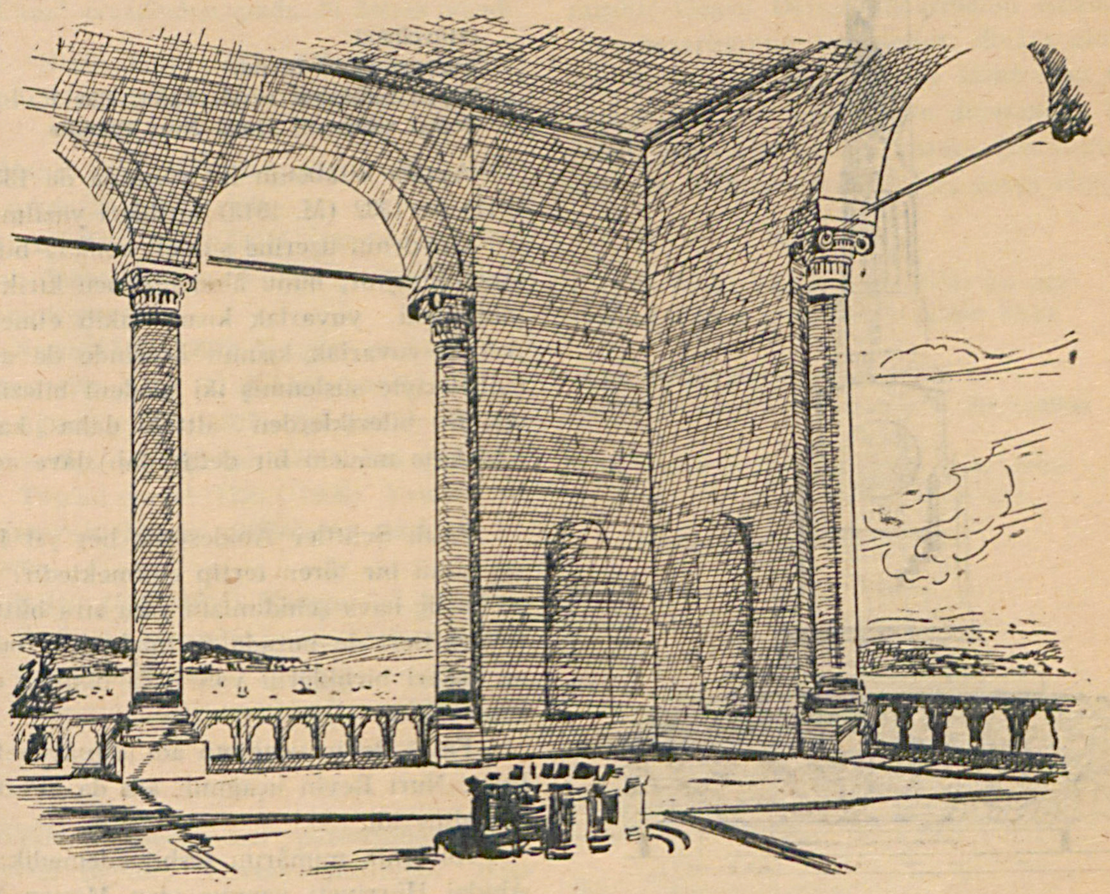
FÂTİH TÜRBESİ SOKAĞI — 1934 Belediye Şehir Rehberine göre Fâtih İlçesinin merkez nâhiyesinin Kirmasti Mahallesi yollarından; Fâtih Camiinin dış harem avlusu sâhasında sonradan ihdas edilmiş bir sokak olup camiin hazîre duvarı yanından geçer, Hattat Nazif Sokağı ile Eski Mutaflar ve Sulu Han Sokakları arasında uzanır, Testereciler Sokağı, Manisalı Fırını Sokağı ve Taylasan Sokağı ile kavuşakları vardır, Mıhcılar Caddesi ile dört yol ağzı yaparak kesişir (1934 B.Ş.R. Pafta 6/95).

Cami tarafından gelindiğine göre iki araba geçecek genişlikde asfalt bir yol olarak başlar, sağ tarafı hazîre duvarıdır, sol tarafda beton evler ve apartımanlar vardır, bu yapıların altlarında da 1 oto yedek parça imâlâthânesi, 1 oto tâmircisi, 1 tornacı, 1 doğrama - mobilya atöliyesi, 1 dokumacı, 1 halı mağazası, 1 elektrikci vardır. Mıhcılar Caddesini aşdıkdan sonra biraz daha genişler, paket taşı döşeli ve meyilli olarak devam eder, yine beton evler ve apartımanlar arasından geçer, o binâların altında da 1 mobilya mağazası, 1 bakkal, 1 sobacı, 1 camcı, 2 kahvehâne ve 2 nalbur vardır. Nalbur dükkânlarından birinin duvarına yamanmış küçük teknesi ve ayna taşı mermer bir çeşme bulunmaktadır, üzerindeki kitâbesinde «Fî sebilillâh 1341 (M. 1922 - 1923)» yazılıdır. Kapu numaraları 1-73 ve 2-12 dir (aralık 1967).

Hakkı GÖKTÜRK

FÂTİH TAYYÂRE ŞEHİDLERİ (HAVA ŞEHİDLERİ) ÂBİDESİ — Fâtihte kaymakamlık binâsı önündeki parkın ortasında bulunan bu anıt ilk Türk hava şehitlerinin hâtırasına izafeten Balkan Harbi sonunda ve Birinci Cihan Harbinden az evvel yapılmışdır.

Hâtıraları bir anıtla tâzîz edilen ilk hava şehidlerimiz pilot yüzbaşı Fethi Bey, pilot üsteğmen Nuri Bey ve makinist asteğmen Sadık Beydir (Bu isimlere bakınız. Kendilerine İstanbuldan Kahireye uçma görevi verilmiş olan

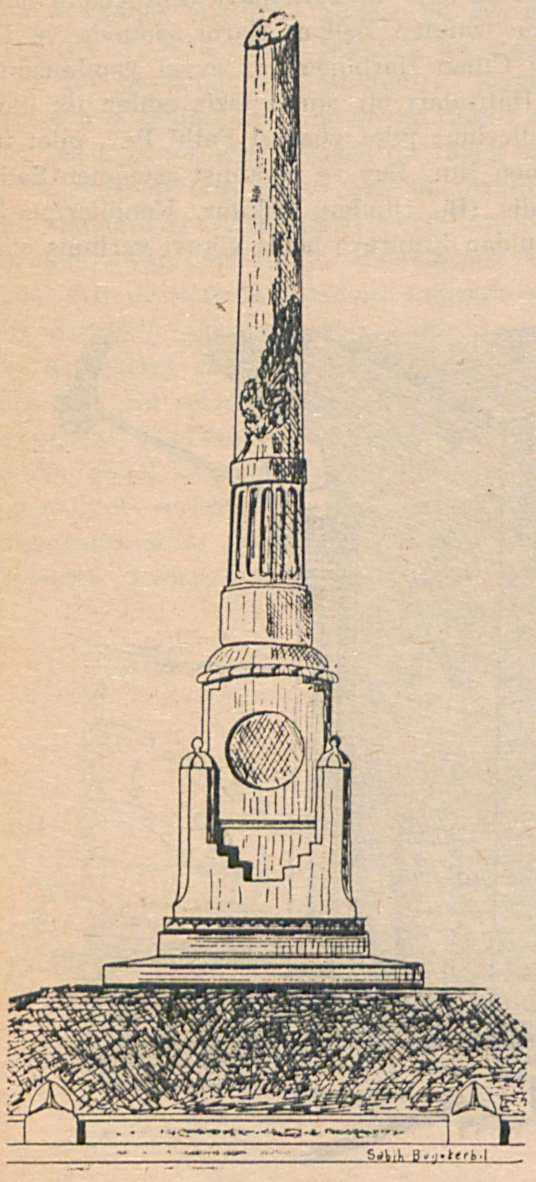

Fâtih Sultan Mehmed köşkünde hayat
(Resim: Nezih)

Fethi ve Sadık Beylerin idaresindeki askerî uçak Beyrut ve Şam'a uğramış, Kudüs yakınlarında düşerek parçalanmışdı. Onların arkasından yola çıkan Nuri ve İsmail Hakkı Beylerin uçağı ise Kudüsten sonra Yafa'ya inmeğe muvaffak olmuşdu. Fakat bu uçak da Yafa'dan kalktıktan sonra düşmüştü. Bu sırada İsmail Hakkı Bey kurtulmuşsa da Nuri Bey şehid olmuştur.

Bu üç hava şehidi Şamda, Selâhattin Eyyubî'nin türbesine gömülmüş, İstanbulda Fâtihde bir şehitler anıt yapılmışdır.

Anıt, etraftan görünebilecek şekilde, hafifçe yüksek yeşil bir sâhanın ortasındadır. Her kenarında dörder tane babanın bulunduğu mermer bir korniş, âbideyi çepçevre kuşatmaktadır. Bunun içerisinde ve hafif bir tümsek hâlinde yükselen yeşil sâhanın üzerine de anıtın kaidesi oturtulmuştur.

Fâtih Tayyâre Şehidleri Âbidesi
(Resim: Sabih Büyükerbil)

Âbide yekpâre beyaz mermerden bir sütundur; bâzı yerlerine de mâdeni parçalar ilâve edilmiştir. Kaaide kısmının köşeleri iri babalarla sınırlandırılmış, aralarında kalan hafif içerlek satıhlar da kıvrık dallar ile rûmileri andıran dekoratif şekiller doldurulmuştur. Bu kaidenin üzerinc her kenarında geniş dairelerin yer aldığı gövde oturtulmuşdur.

Âbidenin cadde ile kaymakamlık binası tarafına bakan cephelerindeki dairelerin içlerine kıvrık dallar ve rûmileri andıran şekiller işlenmiştir. Diğer cepheler ise bunlara göre oldukça değişiktir İçleri tamamen mâden olan bu dairelerden birisinde kabartma olarak sarılmış iki bayrak, Bayazıd kulesi ile eski Harbiye Nezaretinin kapısı ve bunların üzerinde uçan bir uçak görülmektedir. Fâtih Camii etrafındaki cephede ise kartuşlar içerisine alınmış bir kitâbe vardır. Bu kitâbede şunlar yazılıdır:

«Hüvelbâki
Yüzbaşı Fethi Efendi
Topçu mülâzimi evvel Sâdık Efendi
Topçu mülâzimi sânisi Nuri Efendi»

Ayrıca kitâbenin iki yanında da 1330 (M. 1911) ve 1332 (M. 1913) tarihleri yazılmıştır.

Gövdenin üzerine silmeli konkav bir torus oturtulmuştur; bunu âbidenin ucu kırık sütun şeklindeki yuvarlak kısmı tâkib etmektedir. Ayrıca yuvarlak kısmın üzerinde de arabesk motifleriyle süslenmiş iki mâdeni bilezik vardır. Bu bileziklerden alttaki daha kalındır; altdakine mâdeni bir defne dalı ilâve edilmiştir.

Fâtih Şehitler Âbidesinde her yıl 15 Mayıs günü bir tören tertip edilmektedir. Böylece ilk üç hava şehidimizin yanı sıra bütün hava şehitleri de burada anılmaktadır; bu törene askerî birliklerin yanı sıra okullar da katılmaktadır.

Fethi Beyin uçağının adı «Muâveneti Milliye», Nuri Beyin uçağının adı da «Prens Celâleddin» idi.

Âbidenin mimârını tesbit edemedik; fakat Âbidei Hürriyeti yapmış olan Mimar Muzaffer Beyin eseri olabilir.

Bibl.: Hâlid Eraktan, Not; Erdem Yücel, Not.

FÂTİH YANGINLARI — İstanbulun başka bir semtinden, bilhassa Haliç kıyılarından çıkıp şehrin dörtde birini, üçde birini, hattâ yarısını, bu arada Fâtih semtini de yakmış cehennemî ateş âfetlerinden başka (B.: Yangın) Fâtihde çıkmış ve tarih kaynaklarımıza geçmiş yangınlar şunlardır:

28 Rebiülevvel 1128 Yangını (1716 Mart) — Ateş gece Karaman Çarşısından çıkıp, pek çok dükkân ve ev yandı; bu arada onyedinci asrın ünlü şeyhülislâmı Bahâî Efendinin «adîmünnazir hânesi» diye trif edilen eşsiz güzellikdeki konağı yandı, ki o sırada şeyhülislâm Mahmud Efendinin mülkiyetinde idi.

H. 1145 (1732) Yangını — Ateş, 1730 ihtilâlinin körükcülerinden Zülâli Hasan Efendinin Fâtih Camii yakınındaki evinden çıkdı, civarında bulunan 8 konak yandı.

12 Eylül 1286 (1870) Yangını — Ateş Nalburlardan çıkdı, 10 kadar dükkân yandı.

15 Mayıs 1288 (1872) Yangını — Ateş Nişancı Camii civarından çıkdı, 20 konak yandı.

11 Nisan 1299 (1883) Yangını — Ateş Kumrulu Mescid civarında çıkdı, 8 konak yandı.

1 Mayıs 1305 (1889) Yangını — Ateş Atikaliden çıkdı, 25 binâ yandı.

18 Ağustos 1317 (1901) Yangını — Ateş Manisalı Mehmed Paşa Camii civarından çıkdı, 20 binâ yandı.

19 Nisan 1319 (1903) Yangını — Ateş Malta Çarşısından çıkdı, 12 dükkân yandı.

13 Ağustos 1324 (1908) Yangını — «Çırçır Yangını» diye meşhurdur, 1500 binâ yandı.

20 Teşrini evvel 1325 (1909) Yangını — Ateş Kumrulu Mescid civârından çıkdı, 23 binâ yandı.

20 Şubat 1326 (1911) Yangını — Ateş Nureddin Tekkesi civârından çıkdı, 15 binâ yandı.

31 Mayıs 1334 (1918) Yangını — «Cibâli - Fâtih Yangını» diye meşhurdur, 7500 binâ yandı.

FATİN — Geçen asır şâirlerinden; asıl adı Davud Beydir; Drama eşrâfından Hacı Hâlid Beyin oğlu olup hicrî 1229 da (milâdî 1814) Dramada doğmuşdur, ilk tahsilini orada husûsî muallimlerden görmüş hicrî 1243 de (milâdî 1827 - 1828) babasının ölümü üzerine 13 - 14 yaşlarında iken Mısırda bulunan amıcası Mehmed Beyin yanına gönderilmişdir; sekiz sene kadar Mısırda kalmış, devrine göre yüksek tahsîlini orada tamamlamış, bu arada hüsnü hat öğrenmiş ve hicrî 1252 de (milâdî 1836 - 1837) İstanbula gelerek Divânı Hümayun kalemine girmişdir, yazısının güzelliği ve zekâsı ile kısa zamanda temâyüz ederek mühimeme odasına verilmişdir, ve kendisine «Fatin» mahlâsı da orada takılmışdır; şiir ile de meşgul olması kadrini bir kat daha yükseltmiş, Sadâret Mektûbî Kalemine alınmışdır; hicrî 1264 de (milâdî 1848) bir nâhoş muameleye gücenerek bu kalemden ayrılmış Ticârethânesi Âmirede (Ticaret Odasında) ilâmat kalemine girmiş, o işlerde de anlayış göstererek mukabeleci olmuş, o sırada adına nisbetle anıla gelen şuerâ tezkiresisini yazmış (Fatin Tezkiresi), bu esere mükâfât olarak kendisine râbia rütbesi verilmişdir. Muhîtince sevilmiş kibar bir efendi hayatı sürerken 28 sefer 1283 (7 temmuz 1866) de elli iki yaşında vefât etmişdir; Göksu Deresi kenarındaki Anadoluhisarı mezarlığında medfundur; divânı ölümünden sonra bir vefâkâr dostu tarafından bastırılmışdır; şuerâ tezkiresi ve dîvanından başka ebedi yazıları ve şiirleri vardır. Şiir diline örnek olarak dîvanından bir kaç parça alıyoruz.

Gazel

Ey şehi iklîmi istignâ nedir sende bu naz
Pâyimal oldu yolunda cümle erbâbı niyaz

Âlemi kırdın geçirdin tîgi istignâ ile
Görmedim çeşmi siyehkârın gibi bir işvebaz

Hastei hicrânınım zehri sitem virme bana
Ey tabibi nâzeninim lütfile ol çâresaz

Hânende Seyyid Aliye Şarkı

Çokdur ilmi mûsikîde medhali
Başka bir hânendedir Seyyid Ali
Olmamış âlemde misli münceli
Başka bir hânendedir Seyyid Ali

Zâtine mahsûsdur savtu sadâ
Mevhibe olmuş ana hüsni edâ
Sânii Fârâbidir dirsem sezâ
Başka bir hânendedir Seyyid Ali

Tab'ı vâlâsı sever nazmı teri
Güftei üstâdı söyler ekseri
Hep usulünde okur şarkîleri
Başka bir hânendedir Seyyid Ali

Kıt'a

Beş on gündenberi îtâya bir kâfir olip kaatil
Nükûl etti sözünden yandı bu sözle dilü cânım
Üç ay geçdikde ifâ eylemek şartı ile bâ tahvil
Bana beşyüz kuruş karzen inâyet eyle sultînam

Kıt'a

Eşki dü çeşmim ile bulmuş idi neşvü nemâ
Âh o mahsûli ciğerpâreden oldum mehcûr
Gitti ol kâtibi nevhat dahi Mektûbîye
Alnımın kaare yazısı ne aceb itti zuhûr

Beyit

Bir siyah saçlı kara kaşlı kömür gözlü civan
Sînemi külhen gibi âteşlere yakdı aman

Beyit

Çekdim âguuşe o mehpâreyi sordum ismin
Yanarak yâkılarak bûse virüp Yanko dedi

FATİN EFENDİ — (B.: Gökmen Fatin).

FATİN HOCA İLK OKULU — Yukarı Boğaziçinin Anadolu yakasında Paşabağçesi ile Beykoz arasında Sultaniye Çayırındadır; büyük bir bağçe içinde iki katlı beton bir binâdır. 1954 - 1955 ders yılında beş sınıflı olarak tedrisata açıldı; sonra bağçesine üç baraka ilâve edilmiş, bu sûretle 11 dershâneli ve 22 şûbeli bir ilk okul olmuşdur; ve sabah ve öğleden sonra çift tedrisat yapan bir ilk okul olmuşdur. 1967 yılında ziyâretimizde 1000 öğrencisi vardı ve hemen hepsi civar fabrika işçilerinin çocukları idi, ve hepsi beslenme eğitimine tâbi idi. Bir Yavru Türk oymağı ve bir Çocuk Mehter takımı vardır.

Okulun adı, yıllarca Kandilli Rasadhânesi müdürlüğünde bulunmuş ve İstanbul Üniversitesi Fen Fakültesinde astronomi okutmuş, talebesi ve halk arasında Fatin Hoca diye anılmış Prof. Fatin Gökmen'in hâtırına hürmeten verilmişdir (B.: Gökmen, Fatin).

Koridorların duvarları Türk büyüklerinin resimleri ile süslenmişdir, bu arada okula adı verilmiş Fatin Hocanın da resmi vardır. Ayrıca, 1956 - 1966 arasında geçen on yılda okuldan diploma alan çocukların vesikalık resim portreleri ile: «Çocuk bir çiçek, okul bir bağçedir», ve 1963 yılı mezunlarının resimleri ile de «Fatin Hoca» levhaları yazılmış ve duvara asılmışdır. 1956 - 1966 arasında bu ilk okuldan 399 kız ve 675 oğlan olmak üzere 1074 öğrenci diploma almışdır. Ziyâretimiz tarihinde okul müdürlüğünde Bay Şakir Akyüz bulunuyordu.

Hakkı GÖKTÜRK

FATMA (Aşkaleli Kara) — İstiklâl Savaşının gönüllü kadın mücâhidi, müstevli Yunan askerî kıt'aları ve düşmana destek olan yerli müsellâh rumlara karşı bilhassa Kocaeli ve Bursa cebhelerinde çarpışmış zaman zaman 100 - 150 kişilik bir Türk gönüllü süvâri müfrezesinin kumandanı fahrî üsteğmen; beş defa yaralanmış bir defa esir düşmüş ve kısa bir esâretden sonra kaçıp tekrar mücâdeleye katılmış, zaferden sonra kırmızı kordelâlı İstiklâl Madalyası ile taltif edilmiş Türk kadını; hayatı maal esef kalem diline verilmemiş, hal tercemesi derlenememiş, hakkında yazılanlar gaayet sathî şeyler olmuşdur.

1878 - 1879 arasında Erzurumun Aşkale kazasının Ergemahsul Köyünde doğdu; hâli vakti yerinde bir çiftçi kızıydı, nasıl gelip yerleşdiği bilinmiyor, 1918 de Mondros Mütârekesinin imzası sırasında erkek kardeşi Süleyman, oğlu Mehmed, ve Mehmedin 8 - 9 yaşlarındaki kızı ile birlikde İstanbul'da Kasımpaşa'da oturuyor idi. İzmir'in işgaali üzerine, kendi sözleriyle: «İstanbulda teşkil edilen bir müfrezeye oğlu ve kardeşiyle ve küçük kız torunu ile birlikde katılmış, tehlikeli bir seyahatdan sonra Anadoluya geçmiş ve Millî Mücâdeleye ilk günlerinde Kocaeli bölgesinde katılmışdı».

Aşkaleli Kara Fatma
(Resim: S. Bozcalı)

İstanbul'a 1923 senesi temmuzunda, Lozan Muahedesinin henüz imzalanmadığı sırada dönmüşdü.

Şöhretini istismâra tenezzül etmedi, taşıdığı İstiklâl Madalyasının şerefini titizlikle korudu. Kardeşinin ve oğlunun ölümlerinden sonra yine Kasımpaşada Camiikebir Mahallesinde Gülhane Sokağında 12 numaralı kulübemsi bir evde ve tamâmen unutulmuş, derin bir yoksulluk içinde yaşadı ve o halde iken 1950 ile 1955 arasında vefât etti.

Orta boylu, okuma yazma bilmeyen duygulu ve metin bir kadındı. İstanbulun tarih ve günlük hayat kütüğü olan bu ansiklopedi Kara Fatma Hanımın şânını lâyık bir hal tercemesinin yazılmaması üzüntüsü ile bu satırları vesîle rahmet olarak derc ediyor.

FATMA (Fındık) — İşgal yılları ile Cumhuriyet devrinin ilk yıllarında, 1920 - 1935 arasında İstanbul zâbıtasını hayli yormuş bir yankesici kadın; kaşı gözü yerinde, bilhassa toy taşralıları cezbedecek şekilde süslenmesini, boyanmasını bilir, eline düşürdüğü erkeği çin gibi çarpardı. Bir kaç defa girip çıkdığı mahpushânede 1935'den sonra müteverrimen öldüğünü zan ediyoruz. O devrin gazete ve mecmualarından toplanacak mâcerâlarına bir az da aşk oyunları katılarak hayatı, bir polis romanı konusu olabilir.

FATMA (Kandıralı) — 1933 ile 1935 arasında Eminönü Balıkpazarında «Kızmanav» diye meşhur 18 20 yaşlarında bir seyyar satıcı kız; kırmızı turp, kara bayır turpu, kıvırcık salata, tâze soğan, taze nâne, limon satardı; boylu boslu, yüz nakışları düzgün, yarı erkekleşmiş gelinlik çağında bir kızdı; babası Birinci Cihan Harbinde şehid olmuş, anası ile İstanbul'a gelmiş, Küçükpazarda hanlaştırılmış eski bir ahşab konağın üç odasını ayda 12 lira kira ile tutmuşlar; günde saf kâr 3 liradan ayda 90 lira kazanmakda, kendi tâbiri ile «gül gibi geçinmekde» idi. Tek eksiği, yine kendi tâbiri ile «aynalı bir koca» idi.

Bibl.: Haftalık Mecmua

FATMA (Kozanlı Kara) — Kırım Harbinde kahramanlığı dillere destan olmuş Kozan'ın Türkmen aşîretlerinden Cirit Aşîretinden bir kadın, 1854 de aşîretinden 600 atlı gönüllünün başında İstanbula gelmiş, Kırıma sevkedilen orduya katılmış, bilhassa Sivastopol muharebelerinde büyük yararlıklar göstermiş, erkek kardeşi şehid düşmüş, kendisi de yaralanmışdı. Meşhur Sivastopol Destanında da adı geçer:

Beş altı gün sonra geldi Kara Fatmai Gaazi
Nisâlar kahrâmânı serefrâzı

Beş altıyüz kişiyle geldi ol an
Kamusu hep süvârii namdâran

Anların nâmı var Türkman ilinde
Kargı kollarında kılıç belinde

Onlar çok düşman kırdı dökdü kanın
Şehid oldu karındaşı nisânın

O hâtun kendi dahi yaralandı
Onuldu yarası hoş varlandı

Ömer Paşa olup Şumnuda kaaim
Onlara gönderir cebhâne dâim

Kozanlı Kara Fatma Kırıma giderken ve harb sonunda memleketine dönerken bir müddet İstanbulda kalmışdı. Erkek kıyâfetiyle ve elinde dâima bir kamçı, atlı veya yaya şehir içinde dolaşmış, İstanbullular tarafından hürmetkâr bir tecessüsle tâkib edilmiş, o tarihler-

Kozanlı Kara Fatma
(Resim: S. Bozcalı)

de İstanjbulda bulunan Avrupalı ressamlar tarafından resimleri yapılmışdır.

Müverrih Cevdet Paşa «Mârûzat» isimli eserinde şunları yazıyor: «.. Cirit Aşîreti halkı zararsız olup Kırım Muhârebesinde İstanbula gelip orduya girmiş olan Kara Fatma bu aşîretin bir ocağının kâhyası idi..».

Hicrî 1282 (M. 1865 - 1866) da fırka kumandanı olarak Kozan havaâlisine gitmiş olan Gazi Ahmed Muhtar Paşa da hâtıralarında: «.. Meşhur Kara Fatma, Çukurova üstünde dağlarda oturan Ciritli Aşiretine mensubdur. Bereket dağının Adana cihetine geçdiğimizde 16 atlı ile bizi karşıladı. Erkekden hiç farkı yokdu...» diyor.

Niyazi Ahmed BANOĞLU

FATMA (Kör) — Gençliği zevku safâ ve iyşü nûş âlemlerinde geçmiş ve haylı dünyâlık edinmiş İstanbulda Sulukule Mahallesi sâ-

Kör Fatma
(Resim: S. Bozcalı)

kinlerinden bir kıbti kadını; 1966 da yine kendi cinsinden Şükrü Güveyler adındaki şehbaz ijzolosu ile yaşarken genç adam onun üstüne ayni mahalle sâkinlerinden Bebek Remziyeyi dost edinmiş; Kör Fatma da rakîbesi Remziyeyi tabanca ile öldürmüşdür. İstanbul 5. Ağır Cezâ Mahkemesi tarafından 15 yıl habse mahkûm olan Kör Fatma 1968 yılı martında Sultanahmed Cezâevinin kadınlar kısmında cinnet alâmetleri göstermiş ve kaldırıldığı Bakırköy Akıl Hastahânesinde çıldırarak ölmüşdür.

Bürhâneddin OLKER

FATMA (Paçası...) — Geçen asır sonlarında İstanbulun «Koltuk» denilen randevu evlerinden birini işleten bir yosma; evi Langada idi ve koltukların âdilerinden, mübtezellerindendi; kayıkcı, hammal, arabacı takımı kaldırımda bulup getirdikleri ve kendi ağızları ile «Zeybek» dedikleri yosmaların buluşma yerlerindendi (B.: Koltuk; Zeybek).

Bibl.: Ahmed Rasim, Fuhşi Atik.

FATMA (Şakırşukurun) — Geçen asrın ikinci yarısında yaşamış namlı bir çengi; oyuna ekseriya erkek kılığında çıkar, laz horası deper, horon oynar, zeybek oyunu oynardı. Boyunun kısalığı büyük kusuru ve üzüntüsü idi; yanında boydan bosdan konuşulmasını istemez, konuşanlar olursa bunu kendisine alaylı bir imâ kabul ederek hemen küserdi.

Sermed Muhtar ALUS

FATMA ÂFİYET — Zamanımızda esrar kaçakcısı ve satıcı bir kadın, 22 - 23 nisan tarihli ABC Gazetesinde «İstanbulda esrar satışını kadınlar idâre ediyor» başlıklı bir yazıda bu kadının da namlı bir satıcı - kaçakcı olarak adı geçmişdir; bir kaç defa yakalanmış ve hapse girmiş olan Fatma Âfiyetin hayli mâcerâlı olması gereken hayatı tesbit edilemedi.

Bürhâneddin OLKER

Fatma Âfiyet
(Resim: S. Bozcalı)

FATMA ALİYE HANIM — Edebî ve tarihî makaale ve kitapları ile tanınmış aydın bir Türk kadını; din ve hukuk bilgini ve müverrih, nâzırlıklarda bulunmuş değerli devlet adamı Ahmed Cevdet Paşanın büyük kızı (B.: Ahmed Cevdet Paşa, cild 1, sayfa 336); 1864 de İstanbulda doğdu, hususî fakat çok sağlam ve geniş tahsil ile yetişdi, bir edebî ve ilmî mahfil olan babasının konağında devrin en değerli simâları Fatma Aliye Hanıma hocalık ettiler, bu arada, o devrin kadınlarının çoğunun mahrum kaldığı yabancı dil, mükemmel Fransızca öğrendi; tarih, edebiyat ve arabca hocası da bizzat babası oldu. Kitab hâlinde yayınlanan ilk eseri Georges Ohnet'nin «Volonté» isimli eserinin tercemesidir ki kitaba «Meram» adını ve mütercim ismi olarak da «Bir Hanım» imzasını koymuşdu. Bu terceme o kadar rağbet gördü ki Fatma Aliye Hanım bundan sonra bâzı makaalelerini de «Meram Mütercimi» diye imzaladı.

Kitab hâlinde basılmış diğer eserleri şunlardır: «Nisvânı Islâm», «Muhâdarât», «Re'fet», «Ûdî», İstilâyı İslâm», «Levânihi Hayat», «Terâcimi Ahvâli Felâsife», «Tedkiki Ecsam», «İslâm Kadınları», «Enin», «Ahmed Cevdet Paşa ve Zamanı», «Mahmud Esad Efendinin Taaddüdü Zevezâtı'na Zeyil», «Kosova Muzafferiyâtı». Eserlerinin içinde en çok okunmuş olanı Muhâderât olmuşdur.

Faik Paşa adında bir zât ile evlenmişdi; Fatma Zübeyde adında bir kızı oldu; anası gibi çok ciddî bir tahsil gören bu kız görgü ve bilgisinin genişlemesi için gönderildiği Fransada irtidad etmiş, bir katolik râhibesi olmuşdur, 1960 da Tunusdaki Notre Dame de Sion fransız kız lisesinde «Mère Mariam» adı ile muallimelik yapmakda idi (B.: Mariam, Mère).

Fatma Aliye Hanım
(Resim: Sabiha Bozcalı)

Fatma Aliye Hanım 13 temmuz 1936 da vefat etmiş, cenâze namazı Teşvikiye Camiinde kılınarak Feriköy Kabristanına defnedilmişdir. İbrahim Alâeddin Gövsa'nın Türk Meşhurları eserinde ölüm tarihi fâhiş bir hatâ ile 1924 olarak kaydedilmişdir.

Bu ünlü kadın yazarın ölümü münâsebeti ile İstanbul basınında yalnız iki kişi konuşmuşdur, Cumhuriyet Gazetesinde M. Turhan Tan ve Son Posta Gazetesinde E. Ekrem Talu; aşağıdaki satırlar o yazılardan alınmışdır:

«Dün, onbeş yirmi kişilik ufak bir cemaat, tarihci Cevdet Paşanın kızı edib Fatma Aliye Hanımı Feriköy mezarlığına kadar teşyî ederek, yeryüzündeki son durağına tevdî ettiler.

«O büyük adamın bu büyük kızı, yetmiş iki yıllık hayatında, yüksek kültürü ve yabana atılmıyacak kıymetteki eserlerile Türk kadınlığına hizmet etmişti.

«Dün, onun tabutunu tâkib edenlerin azlığından anladım ki bu hizmetler unutulmuş; yahut ki onları takdir eden kalmamış.

«Gerçi, unutmak insanlığın şiârıdır. Fakat Cevdet Paşanın kızının bu kadar çabuk hemcinslerinin nankörlüğüne hedef olacağını tahmin edemezdim.

«Sosyal tarihimizin son yarım asırlık faslında, Fatma Aliyenin bir öncülük mevkii vardır. Harem ve kafes devrinde, Türk kadınlığı kasten koyu bir cehâlet içinde boğulurken, okur, yazar ve yazdığını okutur olarak dosta, düşmana gösterebildiğimiz birkaç kadının başında o vardı.

«Çok esaslı bir tahsil görmüş ve öğrendiği şeyleri hazmetmişti. Mükemmel arapça, farisî, fransızca bilirdi. İşlenmiş hafızasında Mütenebbînin kasideleri, Hâfızın divanı ve Lamartine'in Meditations'ları yanyana yaşardı.

Ölümünden pek az evvel, kendisine Fransız kitapçısında rastgelmiştim. Yeni müelliflerin son eserlerini karıştırıyordu. Ayak üzerinde on dakika, bana François Mauriac'ın Andre Maurois ile mukayesesini yaptı.

Otuz, otuz iki sene evvel Hanımlara Mahsus Gazete'de edebî makalelerini neşrederken muhakemesi ne ise, o gün de öyle idi. Ayni kuvvet ve ayni ciyâdet!

Fatma Aliye, iki roman neşretmişti. Biri Muhaderât, öteki de Udî'dir. Bunların her ikisi de, içinde kullanılan lisan fazla terkipli ve ağdalı olmasa, klâsikler meyanına geçecek kıymettedir. (E. Talu, Son Posta).

«Dünkü gazeteler, para ile konulan ilânlar arasına sıkışmış dört satırla Cevdet Paşa kızı Bayan Fatma Aliyenin öldüğünü haber veriyorlardı. Şu yazılıştan bu ölünün Türk edebiyatı, Türk irfan hayatı üzerinde vaktile hayli müessir olmuş bilgili bir muharrir olduğunu anlamıya imkân yoktu. İlân ücretinin kabarmaması için olacakdır; gerçekten acıklıdır. Çünkü Fatma Aliye, sayısı henüz çoğalmıya başlıyan münevver Türk kadınlarının en değerlilerinden biri idi. Çünkü Fatma Aliye, peçenin Türk kadın yüzünü karanlıklarda bıraktığı devirde bilgı güneşinden nur alarak aydın yaşamış bir çehre idi. Çünkü Fatma Aliye, Avrupa harsile yetişen ilk Türk kadını idi. Çünkü Fatma Aliye kadın kaleminden çıkan ilk Türk romanının hâlıki idi. Çünkü Fatma Aliye, eserleri Avrupa dillerine çevrilen Türk muharrirlerinin en eskilerindendi. Çünkü Fatma Aliye ölümüne ağlanılacak, tabutu taşınılacak, mezarına çelenk konulacak seçkin bir yurddaştı. Onun ölümünü dört satırla haber vermek bir facia değil de nedir?

«Ben şahsan bu büyük kadının hayatını safha safha ve devir devir takib eden bir adamım. Muhâdarât adlı romanını okuduğum zaman çocuk sayılacak bir yaşta idim, onu Ahmed Mithatlardan çok üstün bularak hayretler içinde kalmıştım. Sonra «Refet» ini, «Udi»sini, «Enin» ini okudum, hakkındaki saygımı bir kat daha çoğaltmak mecburiyetinde kaldım. Çünkü bunlar, bu romanlar, halkın mütâlea zevkini kökünden değiştiren ve okumak istiyen gözleri Battal Gazilerden, Şah Meranlardan, Kesik Başlardan ve hattâ Hasan Mellâhlardan, Hüseyin Fellâhlardan, Dürdâne Hanımlardan uzaklaştıran yepyeni mevzuda eserlerdi. Fatma Aliye, Ahmed Mithatın yapamadığını veya eksik yaptığını yapıyor, garb çesnisi veren yazılarile edebî idrâk seviyesini yükseltiyordu.» (M. Turhan Tan, Cumhuriyet)

Reşid Hâlid GÖNC

FATMA ÂNÎ HÂTUN — (B.: Âni Hâtun, Fatma, cild 2, sayfa 862)

FATMA HANIM (Hâfız) — 1880 ile 1885 arasında Üsküdarda Çinili semtinde oturur ulemâdan bir zâtin güzellikde yektâ ve gelinlik çağında kızı olub semtlerinde çıkan bir yangına gelen tulumbacılar arasında Bülbüldereli Altınbaş Mustafa adında bir bıçkın şehbaza gönül vermiş, yolunu bulub baldırı çıplak oğlan konuşmuş, fakat konu komşu arasında vak'a şüyû bulunca güzel kızın adı kötüye çıkmış, anasından babasından döşeğe düşecek derecede de dayak yemiş, bir sabah da henüz ortalık ağarmadan hasta döşeğinden kalkmış ve intihar edeceğini beyan eden bir mektub bırakarak evden kaçmışdı. Belki yüzlerce kuyu arandı, cesedi bulunamadı, kendisini Şemsipaşa taraflarından denize attığı tahmin edildi. Tulumbacı Altınbaş Mustafa da çok tazyik edildi, karakolda bir kaç sefer dayak yedi, kız ile buluşub konuşduğunu inkâr etti, hattâ Fatma Hanım tarafından sevildiğini bile bilmediğini söyledi. Aşağıdaki manzûme bu vak'a üzerine Üsküdarlı Âşık Râzi tarafından kaleme alınmışdır:

Saç safâdan uzar tırnak cefâdan
Sevilenler geçmez semti vefâdan
Bir bıçkının nâri aşkına yandım
Lokman hekim ümid kesdi şifâdan

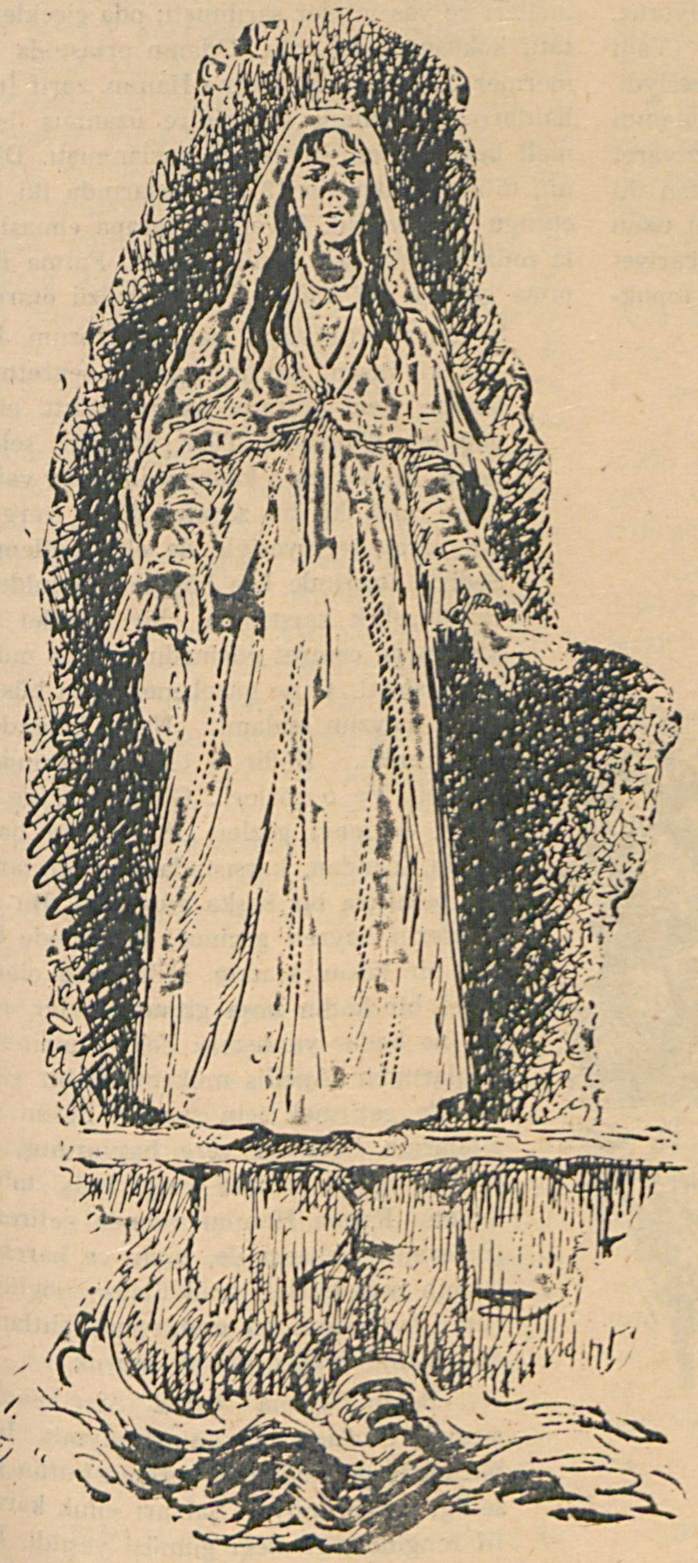
Molla kızı hâfızı Kur'an idim
Dürdâne sâhibi hüsnü ân idim
Nâmım Fatma nâz ile perran idim
Bildim bu derd bana gaybü hafâdan

Nerden gördüm yâ Rab ben ol fetâyı
Tulumbacı civan bürehne pâyı
Âhûyi vahşî püsküllü belâyı
Dâd ü feryâd Altunbaş Mustafadan

Cânımla sevdim külhânî çapkını
Ayağı koşarlı gözü baygını
Kundaklandı dil hânesi yangını
İçdim şarâbı aşkı musaffâdan

Molla babam duydu oldu bir ejder
Vâlidem gazabı pederden beter
Şebü rûz darbider vâlide peder
Râhi halâs mevt ola bu cefâdan

Gülmemiş ne Şirin, ne Zühre, Leylâ
Benim başımda da ayni vâveylâ
Bir yan duzah bir yan deşti kerbelâ
Yârim el çekdi âteşi itfâdan

Hâfız Fatma Hanım
(Sabiha Bozcalının Kompozisyonu)

Bir şeb vakti seher virdim karârı
Ağlattım vatan şehri Üsküdârı
Çözülmedi mevtimin hiç esrârı
Sâde mektup kaldı kasdı ifâdan

Vâsıf HİÇ

FATMA HANIM (Hânende) — Büyük bestekâr Hamamîzâde İsmail Dede Efendinin büyük kızı, Dürri Bey adında bir zât ile evlenmişdi; oğlu yahud üveyoğlu saray hânendelerinden Şevket Bey Fatma Hanımın himmeti ile yetişmişdi. Ünlü babasının nefis bir şarkı mecmuası bu hanımın elinde idi. Vefâ semtinde oturan Fatma Hanım, tesbit edilmemiş bir tarihte doksan yaşında vefat etti.

Bibl.: S. N. Ergun, Türk Musikisi Antolojisi; II.

FATMA HANIM (Prenses) — İstanbul Dârülfününuna (Üniversitesine) mühim bir vakıf vasiyet etmiş olan Kavalalı Mehmed Ali Paşa torunlarından Mısırlı bir Türk prensesi; Mısır Hidivi İsmail Paşanın kızı ve Mısır Kıralı Fuadın kız kardeşi; İstanbul Dârülfününuna vakfettiği para, Mısırdaki geniş arâzisinin gelirinin onda biri idi. Fakat Mısır hükûmeti, 1912 de vefat eden Prenses Fatma Hanımın bu vasiyetinin beyan ettiği paranın İstanbula yollanmasına 1923 den sonra mâni oldu, âdî, bayağı bir sebeb ileri sürüldü, vasiyetnâmede İstanbul için «Dârülhilâfe» adı kullanılmışdı, Türkiyede Hilâfet müessesesi kaldırılmış ve İstanbul artık Dârülhilâfe sıfatını kaybetmişti. Müteveffa Mısır Kıralı Faruk muhterem halasının bir ilim müessesesine vakfettiği parayı sefâhet yollarına harcadı.

Fatma Hanım yakın akrabalarından Prens Tosun Paşa ile evlenmişti.

FATMA HANIM (Sadâret Kethüdâsı Mehmed Ağa zevcesi) — Onsekizinci asır başlarında yaşamış,

aşırı derecede güzelliği, ve güzelliğine denk zarâfeti ve zekâsı ile tanınmış bir Türk hanımı ki kendisini, İngiliz edibesi ve Türkiyedeki İngiliz elçisinin zevcesi Lady Mantague'nun Londrada muhibbelerinden bir kontese yazdığı 18 Nisan 1717 tarihli mektup ile tanıyoruz. Güzel Fatma Hanım, sadaret kethüdası (Yani İçişleri Bakanı) Mehmed Ağanın zevcesiydi. Lady Montague şöyle anlatıyor: «Tercümanım olan Rum kadını kethüdanın hanımını ziyaret etmemi ısrarla teklif etti. Gittim. Kapıdan iki haremağası tarafından karşılandım. Beni uzun bir sofadan geçirdiler. Burada iki sıralı câriyeler dizilmişdi, hepsinin örülmüş saçları topuklarına kadar inmiş ve elbiselerinin kenarı sırmalı idi; ayıp olmasaydı, kendilerini teker teker daha yakından görmek için duracaktım. Daha sonra, kafesleri yaldızlı bir odaya girince bu kızları unutuverdim. Pencerelere hanımelleri ve yaseminler sarılmıştı; oda çiçeklerin tatlı kokusuyla doluydu.. Odanın ortasında bir mermer fıskiye vardı. Fatma Hanım, zarif İran halılarıyla döşenmiş bir sedire uzanmış, işlemeli beyaz saten yastıklara yaslanmıştı. Dizinin dibinde takriben 12 - 14 yaşlarında iki kız çocuğu oturuyordu. Esvapları serapa elmaslarla müzeyyendi; pek sevimli idiler. Fatma Hanıma gelince, bu kadar lâtif bir yüzü ömrüm boyunca gördüğümü hatırlamıyorum. Bir yüz ki, insan, hayran hayran seyretmek istiyor. Beni görünce ayağa kalktı, elini göğsüne götürerek Türk âdetince selâm verdi. Bu selâmı o kadar asilâne ve vakurâne verdi ki, bu zarafet Allah vergisidir, saray terbiyesiyle de elde edilemez. Sedirin üzerinde baş köşeye oturtuldum. Bu güzellik karşısında bir müddet söz söylemeğe cesaret edemedim. O ne mütenasip sima!.. O ne güzel mecmua-i hüsn!.. O ne mevzun endam!.. Nedir üstündeki tatlı renk!.. Nedir o tebessümlerindeki câzibe!.. Ve o gözler!.. Gözleri iri ve siyahtı ve mavi gözler gibi baygın bakıyordu. Yandan, karşısından, hangi taraftan bakılırsa bir başka güzellikti. Bu âni tesirlerin hayreti geçince, kendisinde küçük bir kusur aradım. Mütenasip olarak güzel bir kadın hoşa gitmez derler, meğer ne kadar yanlışmış. Eski Yunan ressamlarından Apellis mükemmel bir sima vücude getirmek için sanatın bütün vasıtalarına beyhude yere başvurmuş, bu mûcize ancak tabiata vergi imiş, tabiat da onu Fatma Hanımı vücude getirerek göstermiş. Vekaarı ile, tavır ve hareketlerinin asâleti ile, tereddütsüz söylüyorum, Avrupanın en muhteşem tahtlarından birine kraliçe olarak oturur...

Prenses Fatma Hanım
(Resim: Sabiha Bozcalı)

«Boylu boyuna beyaz sim kenarlı, sırmalı dîbâdan bir entari giymiş. İnce bürüncük gömleğinden gerdanı bütün güzelliği ile görünüyor. Şalvarı soluk karanfil renginde, gömleği gümüşî yeşildi. Beyaz saten terliklerinin işlemeleri pek güzeldi. Zarif kolları elmas bileziklerle süs-

lüydü. Belinde işlemeli kemer, başında da zemini karanfil renginde sırmalı bir çevre vardı. Örgü örgü ayrılmış lâtif siyah saçları topuklarına kadar iniyordu. Başının bir yanına gayet sanatkârane elmas iğneler takmıştı. En vekarlı muharrirler birkaç güzel tablodan, birkaç meşhur heykelden vecdile bahsetmişlerdir, neden tabiatın nefîs bir mahlûku bu âciz kopyalar kadar methe şayan olmasın?! Hiç utanmadan itiraf ediyorum: En güzel bir heykelden ziyade dilber Fatmayı seyir ve temaşadan mütelezziz oldum. Fatma Hanım, dizi dibinde gördüğüm çocukların kendi kızları olduğunu söyledi. Halbuki kendisi bunların annesi görünmiyecek derecede tâze idi. Yirmi kadar cariye, oturduğumuz sedirin alt başına dizilmiş, bana su perilerini hatırlattı. Bu manzara yazılamaz, gözle görmek lâzımdır. Fatma Hanım çalgı çalmalarını, oynamalarını emretti. İçlerinden dördü lâvtaya, kitaraya benzeyen sazlarla gayet rakik havalar çalmağa, türküler söylemeğe başladı, öbürleri oynuyorlardı. Böyle bir raksı da ömrümde görmedim. Fevkalâde oynak ve şehvetengiz bir raks.. Gözlerinin süzülüşünü, vücutlerinin arkaya kıvrılışını ve sonra sanatkârane bir çeviklikle doğruluşunu gören en katı ruhlu bir zâhit, kendinden geçecektir. Türklerin musikisi kulakları tırmalar diyen Avrupalılar, sokaklardaki baldırı çıplakların ırlamalarından başka bir şey işitmemişlerdir. Londra sokaklarının mızıkacıları da muhakkak ki İngiliz musikisini temsil etmezler.

«Oyun bitince, odaya ellerinde gümüş buhurdanlarla dört sarışın cariye girdi. Havayı anber, sarısabır ve sair güzel kokularla kokulandırdılar. Sonra diz çökerek bana Japon porselenleriyle, al bir tabağın içinde kahve verdiler. Güzel Fatma Hanım benimle gayet nazikâne, zarîfâne konuşuyordu. Bana «Güzel Sultanım» diye hitap ediyordu. İngilizce bilmediğini üzülerek söyledi. Ayrılacağım zaman iki cariye işlemeli çevrelerle dolu güzel bir gümüş sepet getirdiler, Fatma Hanım bu çevrelerden en güzelini seçti: «Güzel Sultanım!.. Bâşım için kabul edin!..» dedi. Ah aziz hemşirem.. Fatmayı beraber ziyaret etmeliydim!..».

Lady Montague, aynı muhibbesine 10 mart 1718 tarihli diğer bir mektubunda Güzel Fatmadan şöyle bahsediyor:

«... Dün yine Güzel Fatmayı ziyarete gittim. Gözüme eskisinden daha güzel göründü. Beni oda kapısından karşıladı. Gayet zarif bir edâ ile elini uzatarak, kendisini melekler kadar güzelleştiren tebessümü ile:

— Hıristiyan kadınlar için vefâsız derler.. Sizi bir daha göremiyeceğim sanıyordum. Şimdi anlıyorum ki hoşunuza gitmek saadetine nail olmuşum. Kadınlarımıza hakkınızda neler anlattığımı bilseniz, tarafınızdan muhibbelik unvanına lâyık olduğumu kabul edersiniz... dedi.

«Bir ara Güzel Fatmaya:

— Simânız kadar lâtif bir sîmâ Londrada veya Pariste ne velveleler uyandırırdı!.. dedim.

Gayet zarif bir tebessümle:

— Güzel Sultanım, bu sözünüze inanamam, eğer memleketinizde güzellik, dediğiniz gibi o derece takdir edilmiş olsaydı sizin buralara gelmemeniz lâzımdı!.. dedi.

«Aziz muhibbem.. Size bunu övünmek için değil, Güzel Fatmanın zekâ ve zarafetini göstermek için yazdım».

FATMA HANIMSULTAN — İkinci Sultan Bayazıdın oğlu Şehzâde Mahmudun kızı; «Hançerli Hanımsultan» diye anılır, lâkabını ne münâsebetle almışdır tesbit edemedik; gençliğinde delikanlılar gibi beline bir hançer takmaktan hoşlanmış olabilir. Yalısı Eyyubsultanda idi, o yalı da halk ağzında «Hançerli Yalısı» diye anılmışdır; 1532 - 1533 de öldü, kabri Eyyubsultandadır; yalısı ise mîrî binalar arasında XIX. yüzyıla kadar geldi, İstanbulun en uzun ömürlü yapılarından biri oldu; devir devir pâdişah kızları sultanların ikaametine tahsis edilirdi; aşağıdaki satırlar 1814-1815 arasında tanzim edilmiş Bostancıbaşı Defterinden alıyoruz: «(Eyyubsultan İskelesinden Bahâriyeye doğru).. Hibetullah Sultanın yalısı — yanında Hatice Sultanın yalısı — yanında Hanımsultanzâdenin oturduğu Çukur yalı — yanında Yalı Hamamı — yanında Yalıhamamı iskelesi — yanında kayıkhâne — yanında Hançerli Yalısı, boşdur — yanında Şah Sultan Yalısı...».

FATMA HÂTUN — Üsküdarda kendi adına nisbetle bir mescid yaptırmış hayır sâhibesi bir kadın; hayatı hakkında adından baş-

ka bilgi edinilemedi, ne zaman yaşadığı, merkadinin nerede olduğu bilinmiyor (B.: Fatmahâtun Mescidi).

Bibl.: Hadikatül Cevâmi, II.

FATMA HÂTUN — Onyedinci asır sonları ile onsekizinci asır başlarında hayır sahibi bir kadın, kendi adına nisbetle anılan ve «Bağodaları Mescidi» de denilen mescidin bâniyesi (B.: Fatmahâtun Mescidi); Hadikatül Cevâmiin kaydine göre Tersâneemini iken idam edilen Hüseyin Efendinin kızı ve Elmas Mehmed Paşanın imamı İbrahim Efendinin zevcesi idi, Ahmed Efendi adındaki oğlu da ulemâdan olup Ayasofya müderrisliğinde bulunmuşdu. Fatmâ Hâtunun kabri Üsküdarda Şerifkapusu denilen yerde Kurşuncubaşı Ali Sofasında olup kabir taşı kitâbesi şudur: «Sâbıkaa Tersânei Âmire emini Hüseyin Efendi merhumun necli necîbesi ve Elmas Mehmed Pâşâyi şehidi mebrûrun imamı İbrahim Efendi merhumun halâlei muhteremesi merhûme Hâne Fatma hanımdır, 1179 (M. 1765-1766)».

FATMA HÂTUN — Samatyada Hâtûniye Mescidinin bâniyesi; hayatı hakkında başka kayde rastlanmadı (B.: Hâtûniye Mescidi).

Bibl.: Hadikatül Cevâmi, I.

FATMA HÂTUN — Onsekizinci yüzyıl ortalarında yaşamış hayır sâhibi bir kadın; Galatada Tomtom Mescidinin minâresi ahşab iken hicrî 1173 (M. 1759-1760) yılında bu kadın tarafından tuğladan yaptırılmışdır; hayatı hakkında başka kayde rastlanmadı.

Bibl.: Hadikatül Cevâmi.

FATMA HÂTUN (Şerife) — Mehmedağa Camii civarında Bitlice Mescidinin bâniyesi, Bitlice Ali Efendi adında bir zâtin zevcesi olduğu için mescidi o isimle anılmışdı; kabri de mescidinin yanında bulunuyordu; hayatı hakkında başka kayde rastlanmadı (B.: Bitlice Mescid, cild 5, sayfa 2826).

FATMAHÂTUN MAHALLESİ — Beyoğlu tarafının eski mahalle isimlerinden biri; Hadikatül Cevâmide «Bağodaları Mescidi» adı ile kayıdlı Fatmahâtun Mescidinin mahallesi idi; 1934 Belediye Şehir Rehberine göre (pafta 15/169) Beyoğlu İlçesinin Galata nâhiyesinin Ömeravni Mahallesi sınırı içinde, Bağodaları ve Beyodaları sokaklarının geçdiği yerler olması gerekir.

FATMAHÂTUN MESCİDİ — Üsküdar mescidlerinden; Hadikatül Cevâmi şu malûmatı veriyor: «Bâniyesi Fatma Hâtundur, merkadi malûm değildir; yanmış ve Zülüflü Baltacılar Ocağından Sırmabıyık Hacı Mustafa tarafından yeniden yaptırılmış, solakbaşılardan Samurkaş Hacı Mehmed Ağa da minberini koymuşdur».

Tahsin Öz de «İstanbul Camileri» isimli eserinde şunları ilâve ediyor: «Duvarları kâgir, çatısı ahşabdır, kadro haricidir; (ibâdete kapanmışdır) 1965».

Bu mescid tamamen yıkılmış, Sırmabıyık Hacı Mustafa Ağanın tecdiden tamirinde konmuş 7 beyitlik manzum kitâbesini hâvi taş da o civarda Selâmi Ali Efendinin çeşmesinin ayna taşına konmuşdur.

FATMAHÂTUN MESCİDİ — Hadikatül Cevâmide ve Tahsin Öz'ün «İstanbul Câmileri» isimli eserinde «Bağodaları Mescidi» adı ile kayıdlıdır.

Hadikatül Cevâmi şu malûmatı veriyor: «Bâniyesi (Tersâne Emini) maktul (idam edilmiş) Hüseyin Efendinin kerimesi Fatma Hâtundur, 1117 (M. 1705-1706) de yapılmışdır; tahta minâre ile bina olunmuş iken bâniyesinin vefatından evvel tuğla minâreye tebdil edildi. Fatma Hâtun, Elmas Mehmed Paşanın imamı İbrahim Efendinin zevcesidir...»

Tahsin Öz Hadikatül Cevâmiin kaydına şunları ilâve ediyor: «.. Kabataşda Bağodaları Sokağındadır; mevcud kitâbesine göre yanmış, 1839 da Ali Paşa ihyâ etmişdir; duvarları kâgir, çatısı ahşabdır..»

FATMA NAZÎRE HANIM ÇEŞMESİ — Bulgurlu Köyü civârında Libâde mevkiinde, üstü sed hâlinde metruk bir namazgâh olan bir kır çeşmesidir, kesme taştan yapılmış yassı ve uzunca cephesi önünde bir yalak bulunmaktadır; halk ağzında «Şekersuyu Çeşmesi» diye anılır; çeşmeyi yapdıran Fatma Nazîre Hanım İkinci Abdülhamidin mâbeyincilerinden Mehmed Besim Beyin zevcesi olup çeşmeyi zevcinin rûhunu şâd etmek için yapdırtmışdır; kitâbesi şudur: «Ve cealnâ minel mâi külle şey'in hayy. Kurenâyi hazreti şehriyâriden merhum

Mehmed Besim Beyin zevcesi Fatma Nazîre Hanım tarafından sevâbı rûhi müşârünileyhe hediye olmak üzere rizâen lillâh müceddeden inşâ ettirilmişdir, sene 1310» (M. 1892 - 1893). Yakın zamanlara kadar çeşmenin üstünde metrûk sed-namazgâh civar kadınlarının mesîresi gibiydi (1953).

H. Basri ÇİLLİ

FATMA SUAD HANIM — Filosof Riza Tevfik Bölükbaşının kızı (B.: Bölükbaşı, Riza Tevfik, ciid 6, sayfa 3079); vasiyetinin yerine getirilmesi için mecburiyet karşısında nâşi yakılarak kabrine külleri defnedilen ilk müslüman-Türk kadını; Fatma Suad Hanım 1922 de Safâ Bey adında bir zât ile evlenerek Amerikaya giderek New York'da yerleşmişdir; 1960 da ölür iken kızı Leylâ Hanıma cesedini İstanbula yollıyarak babası Riza Tevfik'in yanına defnettirmesini vasiyet etmişdir. Leylâ Hanım söz vermiş fakat nâşın İstanbula nakli için mâlî tâkatının dışında 50.000 Türk lirası istenmişdir. Bunun üzerine annesinin cesedini hususi bir fırında yakdırtmış ve İstanbula Fatma Suad Hanımın küllerini göndermişdir. Kül kutusu gümrükten 1960 yılında Sağlık Bakanlığının özel bir izni ile geçmiş olduğu halde merhûmenin İstanbuldaki yakınları kendi aralarında anlaşmazlığa düşmüşler, küller Zincirlikuyu Mezarlığındaki kabre ancak 6 sene sonra 1966 da konulabilmişdir.

Bibl.: Cumhûriyet Gazetesi

FATMA SULTAN — Yavuz Sultan Selimin kızı (B.: Fatmasultan Mescidi).

FATMA SULTAN — Birinci Sultan Ahmedin aynı adı taşıyan iki kızından biri; birinci Fatma Sultan bebek iken ölmüşdü; bu ikinci ise hemen bir asra yakın yaşadı; Kara Mustafa Paşa, sonra Kanbur Mustafa Paşa, ondan sonra da Kozbekci Yusuf Paşa ile üç defa evlenmişti. Ölümünde babasının türbesine defnedildi.

FATMA SULTAN — Üçüncü Sultan Ahmedin kızı ve bu pâdişahın çok sevgili ilk evlâdı, annesi de Sultan Ahmedin en sevgili hasekisi Emetullah Sultandır; Lâle Devrinin iki ünlü sadırâzamı Silâhdar Şehid Ali Paşa ile Nevşehirli Damad İbrahim Paşanın zevcesi; 12 cemaziyelevvel 1116 (12 eylül 1704) de doğdu; 1121 de (M. 1709) henüz beş yaşında iken babasının gözde silâhdarı Ali Ağa ile evlendirildi; ve nikâhın ertesi günü Ali Ağa vezirlik ile saraydan ayrılarak devlet hizmetine girdi; beş yaşında bir sabî ile sembolik bir izdivacdı; Fatma Sultan ile zevcinin ikaametine Paşakapusu (Bâbıâli) cibarında kadim ve büyük saray olan Bıyıklı Mustafa Paşa sarayı ile Eyyubda Vâlidesultan Sâhilsarayı tahsis edildi.

Fatma Sultan 1713 de sadırâzam ve 1716 da Petervaradin meydan muharebesinde şehid olan ilk kocasından 12 yaşında dul kaldı (B.: Ali Paşa, Damad Şehid; cild 2, sayfa 681). Tarihimizin o devrine «Lâle Devri» adını vermiş olan müverrih Ahmed Refik Bey (B.: Altınay, Ahmed Refik, cild 2, sayfa 732): «.. Ali Paşanın hücrei zifâfına dahil olmamışdı, fakat iltifat ve nüvâzişleriyle sadırâzama samimî bağlanmışdı; ölümünden en çok müteessir olan Fatma Sultan oldu» diyor.

Hicrî 6 rebiülevvel 1129 da (18 şubat 1717) ikinci defa olarak sadırâzam Nevşehirli İbrahim Paşa ile evlendi, Sultan 13-14 yaşında, İbrahim Paşa 50 yaşında idi. 1730 yılına kadar babası yerinde bu ikinci kocası ile hem sevgi ve karşılıklı hürmet, hem de tantana ve ihtişamla dolu mes'ud bir hayat sürdü. 1730 da çıplak ayaklı serserîlerin ayaklanması ile başlayan ihtilâlde muhterem kocası öldürüldükden ve babası Üçüncü Sultan Ahmed de tahtdan indirildikten sonra ancak üç sene yaşadı (B.: İbrahim Paşa, Damat Nevşehirli; Ahmed III, cild 1, sayfa 284). Hastalığında isteği yeni pâdişah Birinci Sultan Mahmud tarafından red edilmiyerek en güzel yıllarının geçdiği Beşiktaşda Çırağan Sahilsarayında ikaametine müsaade edildi ve orada 1145 (M. 1733) yılında vefât etti; Yeni Câmide Hatice Turhan Sultan türbesi avlusunda müstakil bir sofaya defnedildi, ölümünde 29 yaşında idi. Kabir taşının kitâbesi şudur:

Şehriyârı sâbık Ahmed Hânı âlî hazretin
Zübdei silkü bennâtı iffetü takvâ ile
Eyledi zevcinden üç yıl sonra dünyâdan vedâ
Cem ile Cennetde Mevlâ devleti ukbâ ile
Tâmiye ile nâse târihin kıl îmâ ü heyâ
«Fâtma Sultanı Allah haşr ide Zehrâ ile»

1148—3 = 1145 (M. 1733).

Tarih mısraı üç rakamı ile tâmiyelidir. İbrahim Paşadan Mehmed Bey (Paşa) adında bir oğlu olmuşdu; o da genç yaşında, anasından beş sene sonra ölmüşdür (B.: Fatma Sultan Câmii; Fatmasultan Sâhilsarayı; Fatmasultan Sarayı).

«Fatma Sultan» — Üçüncü Sultan Ahmedin kızı hakkında Ahmed Refik'in eseri, küçük boyda 72 sayfalık bir kitabcıkdır, Diken - İnci Yayınları arasında basılmışdır ki Cumhuriyetin ilk yıllarında Sedad Simavi tarafından çıkarılmış Diken mizâhî ve İnci edebî iki dergidir. Kitabın başlık yazısı altında «Gayri matbû vesikalara nazaran yazılmışdır» notu bulunmaktadır. Eserde Üçüncü Sultan Ahmedin sadırâzam İbrahim Paşaya gönderdiği yazı mektublardan üçünün fotokopileri konmuşdur; bu mektublardan biri sadırâzamın hastalığı üzerine yazılmış ve Sultan Ahmed mektubun sonunda iki satır da kızına eklemişdir, pâdişah: «Sultan kızımın nerkis çeşimlerinden takbil ederim, paşaya takayyüd idüb ilâca mukayyed olasın» diyor.

FATMASULTAN CAMİİ — Hadikatül Cevâmi şu malûmatı veriyor: «Asıl bânisi terzibaşılardan Pîri Ağa nâmındaki hayır sâhibidir; sonra Damad Maktul İbrahim Paşa Nevşehirli İbrahim Paşa bu mescidin yanında bir saray binâ etmekle zevcesi Fatma Sultan da mescidi müceddeden binâ ettirmiş ve minber koymuşdur; kapusu üstündeki tarih budur:

Bu mısra'la Nedîmâ söyledi târihi itmâmın
«Ne âlâ câmi ihyâ etdi elhak Fâtime Sultan»

1140 (M. 1727 - 1728)

«Fatma Sultan pederi Üçüncü Sultan Ahmedin hal'inden sonra vefat ve büyük anası vâlide sultanın türbesinin haricine defnedildi, vefâtı tarihi 1145 (M. 1732 - 1733) dir. Camiin mahallesi vardır».

Tahsin Öz «İstanbul Camileri» isimli eserinde şunları yazıyor: «İstanbul Vilâyet Konağı karşısındadır. Üçüncü Ahmedin kızı ve Damad İbrahim Paşanın karısı Fatma Sultan tarafından 1727 de yaptırılmışdır, 1827 de tamirler görmüş, Gümüşhâneli Dergâhı nâmı ile mâruf bir tekkedir. Duvarları kâgir, çatısı ahşab olup, yol açılma dolayısiyle 1957 de yıkılmışdır» (1962).

FATMASULTAN CAMİİ SOKAĞI — Fatihin Şehremini nahiyesinin Fatmasultan Mahallesi sokaklarından, Şeyhülislâm Sokağı ile Arpaemini Yokuşu arasında uzanır, kavisli ve dirsekli bir yoldur, Eminmolla Sokağı ile kavuşağı vardır (1934 Belediye Şehir Rehberi, pafta 10/84). Arpaemini Yokuşu tarafından gelindiğine göre bir araba geçecek genişlikde kabataş döşeli bir yol olarak başlar, sola bir kavis çizerek biraz genişler, en büyük üç katlı ahşab ve kâgir evler arasından geçer. Eminmolla Sokağı kavuşağında bir dirsekle kırılarak yokuş aşağı iner ve Şeyhülislâm Sokağına bağlanır. Kapu numaraları 3 - 21 ve 4 - 32 dir (haziran 1968).

Hakkı GÖKTÜRK

FATMASULTAN ÇEŞMESİ — «Üçüncü Sultan Ahmedin kızı Fatma Sultanın Üsküdarda yapdırtdığı bir çeşme olup kitâbe taşı büyük anasının hayır eseri Üsküdardaki Yeni Vâlide Camiinin avlusunda yerde duruyordu. Manzum kitâbesine göre hicrî 1141 (M. 1728 - 1729) yılında yapılmışdı» (İ.H. Tanışık, İstanbul Çeşmeleri, II; 1945).

FATMASULTAN ÇEŞMESİ — «Fındıklıda merdivenli bir yol olan Molla Bayırı Yokuşunda, bu yolun Beşâret Sokağı ile birleşdiği noktadadır. Altı beyitlik manzum kitâbesinin tarih beyti şudur:

Canfezâ târihi Vehbi teşnegâna müjdedir
Fatma Sultan rûhiyçün gel iç aynülhayât»
1212 (M. 1797 - 1798)

«Adı geçen Fatma Sultan Birinci Sultan Abdülhamidin kızı olup 1785 de üç yaşında iken vefat etmiş, bu çeşmeyi küçük sultanın ruhunu şâd etmek için Üçüncü Sultan Selim'in anası Mihrişah Vâlidesultan yaptırtmışdır. Bir sıra taş ve bir sıra horasanlı harçla tuğladan yapılmış büyük haznesinin üstünü otlar örtmüş, musluğu koparılmış, teknesi harab susuz bir çeşme idi. Eskiden suyunu Taksim makseminden almakda idi» (İbrahim Hakkı Tanışık, İstanbul Çeşmeleri, II, 1945; Saadi Nâzım Nirven, Not).

FATMASULTAN — İBRÂHİMPAŞA SUYU — Onsekizinci Yüzyıl başlarında Üçüncü

Sultan Ahmedin kızı Fatma Sultanın Üsküdardaki Sâhilsarayı için akıtılmış bir sudur.

Suyun kaynakları Erenköy gerilerinde Karaman Çiftliği yakınlarından akan Sazlıdere civârındadır. Sekiz katma kaynaktan gelen sular, üzeri kapalı ufak bir havuzda toplanır. Bu havuzdan çıkan su yolu Kireç Ocakları ve Uzunçayır denilen yerlerden geçerek ve civardan gelen su katmalarını da alarak Taşlıdere yakınlarındaki, eski dahiliye nazırlarından Memduh Paşanın çiftliğine gelir, burada tekrar katma sularla dolan suyolu, Küçük Çamlıcaya, oradan da Üçpınar deilen yere varır. Yola bu mevkide Üsküdardaki Emetullah Valde Sultanın Yenicamii için üç katma suyu da katılmıştı. Suyolu kısa bir ilerlemeden sonra Altunîzâdede Necib Beyin tarlasından, biraz daha ilerde Ahmed Celâleddin Paşanın Küçük Çamlıcadaki çiftliğinden gelen katma suları da alarak Acıbâdeme doğru iner. Künk yol yeni katma sular aldığı Valdebağından sonra Seyidahmed deresi mevkiinde, toprağın uygunluğundan delme mecra haline getirilmiştir. Sonra tekrar künk olarak devam eder. Selimiye semtinde Helvacı Sokağında arâzi yolun delme mecra yapılmasına uygun olduğundan, Selimiyede Karlıkbayıra kadar böylece gider ve sonra tekrar künk olur. İhsâniyeden sonra yol Doğancılar meydanındaki suların ayrılma yeri olan maksem binasına gelir. (B.: Doğancılar su maksemi, cild 9, sayfa 4645).

Maksemden sonra Fatma Sultan suyunun Üsküdarda dağılışı hakkında Türk ve İslâm müzesi eski direktörü Abdülkadir Erdoğan «Üsküdar Su Yolu Haritası» adlı yazısında bilgiler vermiştir. Yazıya mehaz olan haritada suyun kaynakları, maslakları, çeşmeleri, Kavak ve Şerefâbâd kasırları isim ve resimleriyle bildirilmiştir. Maksemden çıkan ve soldan ilk su yolu üzerinde; Hasanağa Mahallesinde İbrahim Paşa çeşmesi; Hayreddin Mahallesinde Osman Efendi Camii yanında İbrahimpaşazâde Mehmed Paşa çeşmesi; Atpazarı kapısında Darüssaade Ağası Hacı Beşir Ağa çeşmesi; Atpazarı içinde Sulu Han karşısında Fatma Sultan çeşmesi; Bulgurlu Mahallesinde Şehzâde Abdülhamid çeşmesi; Bulgurlu Mahallesinde Şehzâde Numan çeşmesi; Bulgurlu Mescidi karşısında Esma Sultan çeşmesi; Tenbeller Mahallesinde Üçüncü Ahmedin oğullarından Sultan Mustafa ve Süleymanın valdesinin çeşmesi; Süleyman Ağa Mahallesinde Şeyh Camii yanında Üçüncü Kadın çeşmesi; Bülbülderesi nihâyetinde Hatice Sultan çeşmesi.

Soldan ikinci yol üzerinde: Sinan Paşa Mahallesinde Kaptan Mustafa Paşa çeşmesi; Hamza Faik Mahallesinde Şehzade Seyfeddin valdesi çeşmesi; Gülfem Hâtun Mahallesinde Sultan Mustafa çeşmesi; Aziz Mahmud Efendi Tekkesi yanında Kethüdâ Mehmed Efendi çeşmesi; Kefce Mahallesinde Halil Paşanın türbesi yanında Şehzâde Bayazıd çeşmesi; Davud Paşa Mahallesinde cadde üzerinde İbrahim Paşa çeşmesi; Tembeller Mahallesinde Kireçhâne karşısında Sultan Mehmed valdesi çeşmesi; Süleymanağa Camii karşısında kolluk yanında İbrahim Paşa çeşmesi; Büyük iskelede Sultan Ahmed Meydan Çeşmesi.

Soldan üçüncü yol üzerinde: Mirahur Camii karşısında Başkadın çeşmesi; Eskihamam yanında Mehmedpaşa Mahallesinde İbrahim Paşa çeşmesi; Hamza Faik Mahallesinde Şehzâde Abdülhamid çeşmesi; Şehzâde Süleyman çeşmesi; Sinan Paşa civarında Şehzâde Mehmed çeşmeleri.

Fatma Sultan - İbrahim Paşa suyunun bir yarım yüzyıla gelinceye kadar 1600 metrelik kısmı galeri, 13000 metrelik kısmı da künkten uzun bir şebekesi ve 3000 metreküplük bir verimi vardı. Bu miktar son yirmi yıl evveline kadar ancak bin metre kübü buluyor ve şebekesi üzerinde on-onbir tane çeşmesi ancak akıyordu.

Saadi Nazım NİRVEN

FATMASULTAN MAHALLESİ — Fatih İlçesinin Şehremini Bucağı mahallelerinden; Karagümrük Bucağının Mimarsinan ve Neslişah, Şehremini Bucağının Bayazıdağa mahalleleri ve İstanbulun meşhur surlarının bir parçası ile çevrilmişdir. Sınır yolları şunlardır: Topkapu Caddesi (Bayazıdağa Mahallesi ile), Arpaemini Yokuşu (Arpaemini Mahallesi ile), Yenibağçe Deresi, hâlen Vatan Caddesi (Neslişah Mahallesi ile), ve eski kale duvarı boyunca uzanan Sulukule Caddesi, ki bu cadde kısmen bu mahalle içindedir. Mahallenin diğer iç yolları şunlardır: Koçmeydanı Caddesi, Kâhhâlbağı Sokağı, Urban Çıkmazı, Şeyhülislâm Sokağı, Mârifetnâme Sokağı, Koltukcutâhir Sokağı, Edhemefendi Sokağı (1934 Belediye Şehir Rehberinde adı yazılmamışdır), Emin

molla Sokağı, Emece Sokağı, Fatmasultan Camii Sokağı, Cami Avlusu, Undeğirmeni Sokağı, İzmirli Niyâzi Çıkmazı, Kaynata Sokağı, Karatay Sokağı, Sulukule Caddesi (devamı Neslişah Mahallesindedir), Bayazıdağa Mektebi Sokağı, Fedâî Sokağı, Bayazıdağa Fırını Sokağı, Hoşgör Sokağı, Bayazıdağa Yağhânesi Sokağı (1934 Belediye Şehir Rehberi, pafta 10/84).

Fatmasultan Mahallesinde 2 cami (Karaahmedpaşa Camii, Fatmasultan Camii kalıntısı; B.: Ahmedpaşa Camii, cild 1, sayfa 431; 2 kilise (Ayios Nikolaos Rum Ortodoks Kilisesi ve Surp Nikogos Ermeni Kilisesi; B.: Aios Nikolaos Kilisesi, cild 3, sayfa 1581); 1 okul (Leon Varturyan özel ermeni ilk okulu); İlim Yayma Cemiyeti, Topkapu Yüksek Tahsil Talebe Yurdu, Topkapu Gençlik Kulübü, 1 çocuk parkı, 1 çeşme, 200 ev, 27 apartıman, 29 dükkân, 3 imalâthane, 1 bostan vardır. Son sayıma göre nüfusu 2350 kişi idi. 1968 de mahalle muhtarlığında emekli emniyet memuru Bay Kasım Atay bulunuyordu.

Hakkı GÖKTÜRK

FATMA SULTAN MEDRESESİ — Üçüncü Sultan Ahmedin kızı Fatma Sultanın medresesi, İstanbul Vilâyet Konağının karşısındaki camiinin yanında idi; son zamanlarda bâzı odalarında bekâr uşakları oturur, bazı odaları da küçük imalâthane, pedal matbaacıkları olarak kullanılırdı; yol açılma dolayısı ile cami ile beraber 1957 - 1958 arasında yıkıldı.

FATMASULTAN MEKTEBİ — İstanbul'un en eski mahalle mekteblerinden biriydi, Yavuz Sultan Selimin kızı Fatma Sultanın vakfı olup Karagümrükte Tahtaminâre mescidinin karşısında idi, «Sultan Mektebi» ve «Taş Mekteb» diye anılırdı; hâlen mevcud değildir.

Bibl.: Hadikatül Cevâmi, I.

FATMASULTAN MEKTEBİ — İstanbul'un en eski mahalle mekteblerinden biriydi; Yavuz Sultan Selimin kızı Fatma Sultanın vakfı olup Hırkaişerifde Muslihiddin Mescidi karşısında idi; hâlen mevcud değildir.

Bibl.: Hadikatül Cevâmi, I.

FATMASULTAN MESCİDİ — Hadikatül Cevâmi şu malûmatı veriyor: «Topkapusunda Ahmedpaşa Camii kurbindedir. Bâniyesi Sultan Selîmi Kadîmin (Yavuz Sultan Selimin) kızıdır ,Topkapu Câmiinin bânisi Kara Ahmed Paşanın zevcesi olmakla onun türbesi dışına defnedilmişdir, bu mescidin vakfı dahi paşanın vakfına katılmışdır. Fatma Sultanın Karagümrük semtinde Tahta Minâre (mescidi) karşısında bir mektebi de vardır; bu mescidin mahallesi vardır».

Tahsin Öz «İstanbul Camileri» isimli eserinde şunları yazıyor: «Topkapuda Ahmedpaşa Camii civârındadır. XVI. Yüzyılda kesme taşdan yapılmış bu mâbedin dört duvarı pencere üstlerine kadar kalmışdır (1962)».

«Şerefesine kadar minâresi durmakda idi; kalıntısı duran duvarları da kesme taş ile ince tuğladan yapılmışdır (haziran 1968)» (H. Göktürk, not).

FATMASULTAN SÂHİLSARAYI — Üsküdarda Salacak sâhilinde idi. Onsekizinci Yüzyıl başlarında sadırâzam Silâhdar Şehid Ali Paşa tarafından sabî zevcesi ve devrin pâdişahı Üçüncü Sultan Ahmedin kızı Fatma Sultan için yaptırılmışdı. Büyük ve pek muhteşem bir sultan yalısıydı. 1717 - 1718 yıllarını İngiliz elçisinin zevcesi olarak Türkiyede geçirmiş olan ünlü İngiliz kadın yazar Lady Montague bu sâhilsarayı gezmiş, görmüş ve Londradaki dostlarından bir râhib yazmşı olduğu 17 mayıs 1718 tarihli mektubunda şöyle anlatmışdır:

«... Petervaradinde şehid olan sadırâzam (Ali Paşanın) sâhilsarayını görmeye gittim, şimdiki pâdişah (Sultan Ahmedin) kızı (Fatma Sultan) için yaptırmış. Size bu sarayı tasvir etmek istiyorum ama bir fikir hâsıl ettiremeyeceğimden korkuyorum.

«Deniz kenarında, bulunabilecek mevkilerin en güzelinde, ardında koru ile kaplı bir tepecik var. Kapucu sekizyüz odadan fazladır dedi, o kadar olduğuna emin değilim ama herhalde pek çok odası var, hepsi de hârikulâde müzeyyen. Mermerin, yaldızın ve boyanın en inceleri kullanılmış ve bol bol kullanılmış. Pencerelerin camları İngilterenin en birinci billûrundan. Zevkimi en çok okşayan hamam dâireleri oldu. Karşılıklı iki hamam, ikisi de aynı tarzda yapılmış, kurnalar, tabanlar hep beyaz mermerden. Kubbeleri yaldızlı, duvar-

ları çini kaplı. Hamamların yanında iki salon var, (camekân, soyunma yeri); dört köşesinde birer (selsebil) var, tavandan çanaklara dökülen sular ortadaki geniş havuzda toplanıyor ve oradan binânın (kubbesi) boyunca fıskiyeler teşkil ederek atılıyor. Duvarlar çiçek parmaklığı şeklinde, hâricden hanımelleri, asmalar sarılmış, bir yeşillik panosu teşkil ediyor.

«Size diğer dâireleri de tasvir etmek isterdim, fakat yapılarında tenâzur bulunmayan ve güzelliği de buradan alan Türk saraylarını anlatmak zor. Yalnız şunu ilâve edeyim, kızını görmeye geldiği zaman pâdişaha mahsus yapılmış odanın, hünkâr dâiresinin her tarafı sedef kakmalı, ve çivi yerine de zümrüdler çakılmış. Zeytin ağacı kaplı dâireler, çini kaplı dâireler, türlü yemişleri, çiçekleri, yemiş kapları ve çiçek saksıları ile alçıdan kabartmalarla kaplı. Bağçelere gelince sarayın ihtişamı ile denk; kameriyeler, havuzlar, ağaçlar hepsi zarif bir âhenkle toplanmış, yalnız heykel yok.

«Yazık ki bu saraylar pâyidar olamıyor. Ölenin vârisleri o muhteşem binâların idâresinden âciz kalıyorlar ve saraylar çok geçmeden harab oluyor...».

Lady Montagu'nun bu tasvirinden Fatma Sultanın Cağaloğlundaki sarayı hakkında da bir fikir edinilebilir. Fatmasultan Sâhilsarayının ne zaman yok olduğunu tesbit edemedik (B.: Montagu, Lady Mary; Ali Paşa, Dâmad Şehid, cild 2, sayfa 681; Fatma Sultan, cild 10, sayfa 5579).

FATMASULTAN SARAYI — Üçüncü Sultan Ahmedin kızı Fatma Sultanın sarayı; Cağaloğlunda, zamanımızda Cağaloğlu Hamamının bulunduğu yerde Lâle Devrinin en güzel ve muhteşem binâlarından biriydi, büyük bir ahşab saraydı. Petervaradinde şehid olan ilk kocası Silâhdar Ali Paşadan sabî sayılacak yaşda dul kalan Fatma Sultan babası yerinde Nevşehirli İbrahim Paşa ile evlendirildiğinde yeni kocası da bu sarayda oturdu.

1730 ihtilâlinden bir müddet sonra yanan muhteşem ve muazzam sarayın yerine Birinci Sultan Mahmud zamanında büyük bir çifte çarşı hamamı, Cağaloğlu Hamamı yapıldı (B.: Fatmasultan Sâhilsarayı; Cağaloğlu Hamamı, cild 6, sayfa 3337).

Saadi Nâzım NİRVEN

FATMA SÜSLÜGİL İLK OKULU — Zeytinburnunda Telsiz semtinde gaayetle geniş bir avlu içinde dört katlı okul olarak yapılmış beton bir binâdır, yanında Telsiz İlk Okulu bulunmaktadır, eğitim ve öğretime 1959 - 1960 ders yılında açılmışdır; okula adı verilen Fatma Hanım binânın inşasında 25000 liralık bağışda bulunmuş bir hayır severdir.

Hakkı GÖKTÜRK

FATMA ŞEBSAFÂ KADIN — Birinci Sultan Abdülhamidin kadınlarından; Unkapanında Şebsafâ Camiinin bâniyesi (B.: Şebsafâ Camii); 1220 (M. 1805) de vefat etdi, camiinin hazîresinde medfundur.

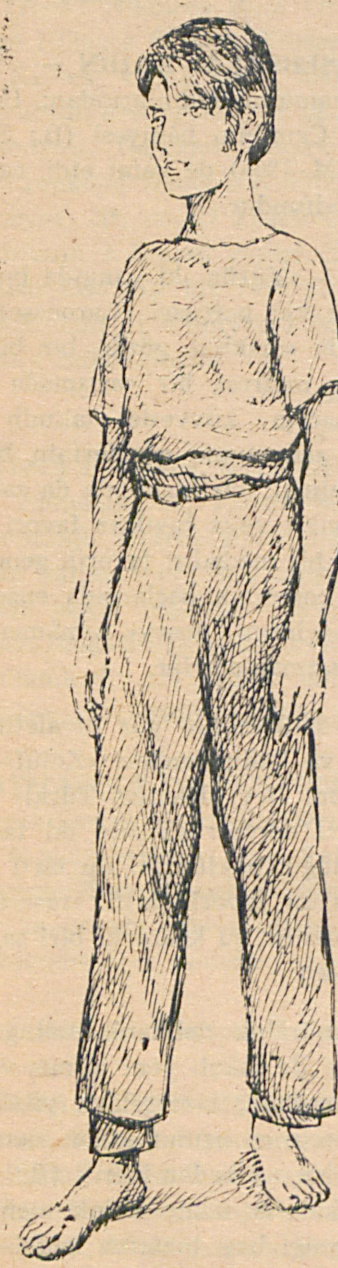
FAVORİ — «Yüzün iki yanında bırakılan sakal destesi, sakal parçası» (Larousse); aynı isim fransızcada «makbul, gözde, bir büyüğün mahbubu veya metresi, bir yarışmada yahud seçimde kazanacağı kuvvetle tahmin edilen anlamındadır; zamanımız gençlerinin bir kısmında sakal salmak, bir kısmında da sakalı tıraş ettirip, bıyıklı veya bıyıksız favori bırakma çok yaygın bir modadır; favorili gençlerden de büyük bir çoğunluk, saçlarında ense tıraşı yaptırmayıp saçlarını, enseyi tamâmen örtecek şekilde uzatmaktadırlar.

Bizde bir delikanlının yüz tuvaletinde favoriden önce ve kadimdenberi «Zülüf» vardı. Şemseddin Sâmi Bey «Kamûsi Türkî» de zülüfü şöyle târif ediyor: «Yüzün iki tarafında sarkan saç bölüğü, büklümü». Bu târif ile Larousse (Larus)un favori târifi arasında tam bir benzerlik vardır, şu kadar ki biri sakal, biri saç üzerinedir.

Bilhassa mürâhik delikanlı, büluğ çağında tüysüz genç ile sakalı yeni bitmiş ve sakal tıraşına yeni başlamış tâze şehbaz yüzüne pek yaraşan zülüflerin en uzunu, kulak memesi hizâsında sakal başına kadar inerdi (B.: Zülüf); favori ise, sakal başından, kulak memesi altında çene kemiği başı hizâsına kadar uzanır; kulak memesi hizasında zülüfün saç ve favorinin sakal kılları birbirine kavuşur.

Zülüf, alelâde nakışlı, hattâ çirkince yüz-

lere bile bir câzibe, albeni verirdi; Türk divan ve halk edebiyâtında «zülüf» üzerine zengin bir terennüm vardır. Favorinin ise her yüze yakışdığı asla iddia edilemez; hattâ favorinin yüzlerine bir güzellik ve câzibe verdiği, sâhiblerinin zevk telâkkisidir. Bilâkis kısa boylu, hattâ orta boylu genç yüzlerinde favori bir sakaalet olmaktadır. Müşahedelerimize dayanan kanaatimizde zamanımızdaki favori modası salgını, kimi gençlerde «artistlik nümâyişi», kimi gençlerde «âsi gençlik nümâyişi», kimi gençlerde «âsi gençlik nümâyişi», kimi gençlerde «zeberdestlik nümâyişi», kimi gençlerde «şıklık nümâyişi» isteğinden doğmuşdur (B.: Hırpanî turistler).

Favorili Küçük Hâneberduş
(Resim: Sabiha Bozcalı)

Hüsnü KINAYLI

FÂYİZ EFENDİ (Abdurrahim) — Onsekizinci Yüzyıl ulemâsından; bir tâlik hattatı ve şâir; nakîbüleşraflıkda bulunmuş Esadzâde Ebüssuud Efendinin oğludur; tâlik yazıyı Abdülbâki Ârif Efendiden öğrenmiş ve hocasının kızı ile evlenmiş idi (B.: Ârif Efendi, Abdülbâki, cild 2, sayfa 992); müderrislik yapdı, Magnisa, Galata ve Mısır kadılıklarında bulundu; hicrî 1138 (M. 1726) da Mısırda ölü. Güzel yazısı ile pek çok eser istinsah ettiği söylenir; aşağıdaki beyitler şiir diline örnekdir:

Kalmaz misâli zerrei nâçiz Fâyizâ
Ol âfitâbı hüsnü görünce karârımız

*

Ne dem eski fiteni nâzı ol âfet koparır
Âlemin bâşına gûyâ ki kıyâmet koparır.

*

Feryâdımız ol yâre de ağyâre de kalmaz
Âhi dili bülbül güle de hâre de kalmaz
Tîgi nigehin kim dokuna bir dili zâre
Sadpâre de olmazsa o yekpâre de kalmaz

Bibl.: Sâlim Tezkiresi; Tuhfei Hattâtîn

FÂYİZE HANIM (Tanburî) — Musikişinas kadınlarımızın büyük şöhretlerinden; aşağıdaki hal tercemesini Mustafa Rona'nın «50 Yıllık Türk Musikisi» isimli eserinden alıyoruz: «Mâbeyinci Fâik Bey ile Şem'inur Hanımın kızı, (kemençe üstâdı Fâhire Fersan Hanımın kız kardeşidir); 1894 de İstanbulda doğdu, (maarif müfettişlerinden musikişinas) Ruhi Beyle evlendi, (ve zevci, sanat hayatında en yakın müşevviki, yardımcısı oldu); ihâtalı, geniş muhayyileli, çok görgülü ve geniş kültürlü bir kadındır; bestekâr olarak pek çok kıymetli eser vermişdir. (Babasının evi bir sanat ve musiki mahfili idi, o mahfilin müdâvimi üstadlardan) Tanburî Cemil, İsmail Hakkı ve Enderunlu Hafız Hüsnü Beylerden ders almışdı. Kıymetli sanatkârın son günleri ağır geçim sıkıntısı içinde geçmiş, 21 şubat 1954 de vefat etmişdir» (Mustafa Rona).

Nâri hicrinle harâb ender harâb ettin beni
Aşkı yazdın sîneme gûyâ kitâb ettin beni

Mâhur şarkısı ile:

Elimde sâgar isterim
Yanımda dilber isterim
Terâneperver isterim
Yerim de gülşen olmalı

Uşşak şarkısı, ve:

Kız sen geldin Çerkeşden
Pek güzelsin herkesden
Farkın yokdur 'billâhi
Lepiska saçlı Çerkesden
Annen baban işte bunu bilmezler
Kız seni beylere vermezler

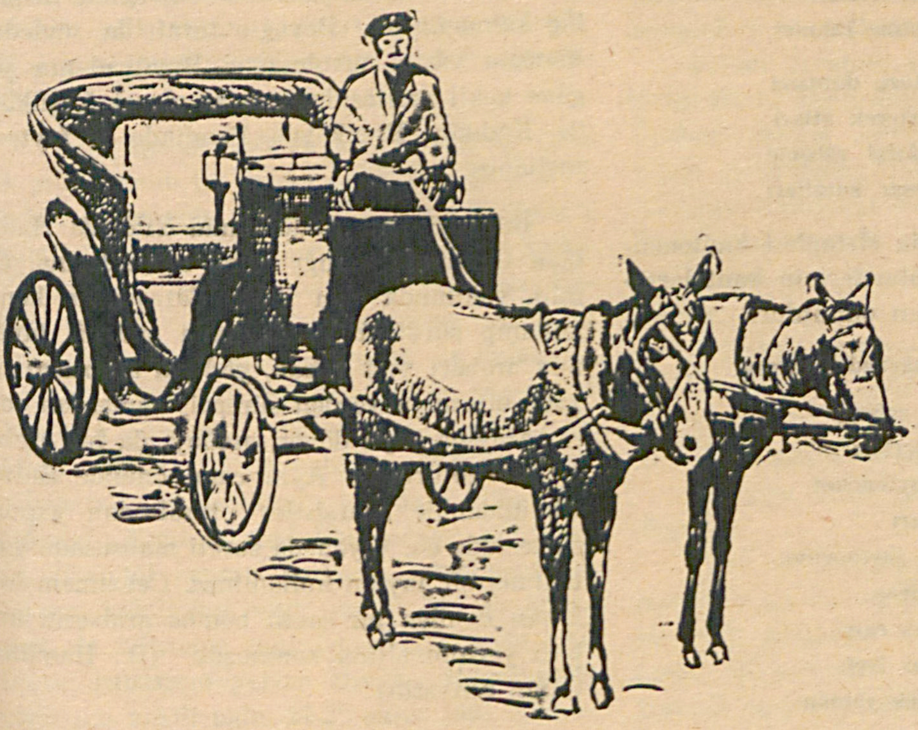
Nihâvend şarkısı en güzel eserleridir.

FAYRAB — «Vapur ateşcisine ateşi ziyadeleştirmek için verilen kumanda; mecâzen bir işi birdenbire sür'atle görmeye başlamak: fayrab etti» (Şemseddin Sâmi, Kaamûsi Türkî). «Kapıp koyuverme, hızlandırma; kapu pencere açma, üstbaş çıkarma» (F. Devellioğlu, Türk Argosu).

Sefînei aşkımda
Fayrab edip külhanı
Tersâne ocağından
Sevdim bir nevcivanı

FAYTON — «Aslı fransızcadan, Phaeton (Faeton); körüklü açık binek arabası» (Şemseddin Sami, Kaamûsî Türkî). Dört tekerlekli, ön tekerlekleri küçük, arka tekerlekleri büyük, tek oklu ve çift at koşulur, öndeki arabacı yeri yüksekde, körük çekildiği zaman arabacı körük dışında kalır. Arabaya ön ve ard tekerleklerin çamurlukları arasına yerleştirilmiş basamakla binilir; dört kişilik arabadır, iki kişi, yüzleri gidiş istikaametinde arkaya sâbit yere, iki kişi de onların karşısına, bakan iner bir yere oturur. Körük bilhassa yağmurlu havalarda çekilip açılır; bacakların ıslanmaması için de diz üstüne çekilir bir muşambası vardır; körük dışında kalan arabacılar da, bir gocuk yahud yağmurluk giyerler. Arabacı yerinin iki yanında da birer feneri vardır.

İstanbula, dolayısı ile Türkiyeye Sultan Abdülmecid devrinde, önce konak ve saray arabası olarak girdi; Sultan Abdülâziz devrinde de kira faytonları kullanılmaya başlandı. O devirlerde İstanbulun tek nakil vasıtası atlı binek arabaları olup biri körüklü ve açık araba olan faytonlar, diğer ikisi de kapalı arabalar olan «Lando» lar ile «Kupa»lardı (B.: Araba, cild 2, sayfa 902; Lando; Kupa; Hinti; Kâtib odası). İkinci Sultan Abdülhamid zamanında kadınların faytona binmeleri yasakdı.

Son kira faytonlarından
(Resim: Nezih)

Kira faytonları iki kısımdı, bir kısmı her gün piyasaya çıkardı; bir kısmı lüks faytonlardı, piyasaya çıkmaz, ahırlarda, arabalıklarda durur, varlığı hususî araba tedârik edecek mertebeye varmamış, fakat kira arabası ile dolaşmayı da kendilerine yediremeyenler tarafından haber salınarak tutulur, içine, konak arabası cakası ile binilirdi (B.: Ârifoğullarının Faytonları, cild 2, sayfa 1010; Fehimpaşa, Margaret).

İstanbulun kira faytonları ilk zamanlar gayet süslü, pırıl pırıl arabalardı, fayton sürücüleri çehresi güzel şeh-

levend delikanlılardan seçilir, o gençler pek süslü giydirilirdi, kıyafetleri için de umumiyetle Rumeli kesimi cebken ve potur tercih olunurdu. 1880 - 1890 arasında yazıldığını tahmin ettiğimiz aşağıdaki manzûme Üsküdarlı kalender halk şâiri Âşık Râzînin evrâk-ı metrûkesi arasında görülmüşdür:

İstanbulda faytonlar süslü olmak gerekdir
Döşemesi kadife parıl parıl fenerler
Hepsinin sürücüsü tuvana delikanlı
Gören yosma hanımlar dîvâneye dönerler

Topuklusu, Caponu, Karabiber, Benlisi,
Ateşoğlu, Beyoğlu, Kızanlıklı, Çırpanlı,
Baygını, Mestânesi, Karakızı, Çakırı,
Cümlesi mülâkkabdır yüzlerce delikanlı.

Şaklattığı kamçılar işmardır serkeşâne
Kimi Cengizhan, kimi İskenderi zamandır
Cümlesi esâfili nâsın eşbeh civanı
Faytoncu çapkınları gaayetle bî amandır

Çalımına yandığım kamçısına yandığım
Faytonu gıldır gıldır süren şu bıçkına bak
Fesinden perçeminden, şıpıdığna topuğna
Bak şu dilber fetâya bak Allah aşkına bak

Cebken potur mintanı ince belde kuşağı
Urumeli kesimi bir hoş turfa kıyâfet
Böyle dayı revişli şehlevend fetâları
Doğuran anaların yedi ceddine rahmet

Kâğıdhâne yolunda katar tozu dumana
Kaldırınca dört nala köpürterek atları
Aldırmayın kopukluk nümâyişi vahşete
Altını görür görmez yumuşar suratları

Geçen asır sonlarında «İstanbul Faytoncusu», tülûat tiyatroları sahnelerinin kantolarında da adı geçen tiplerden olmuşdur:

Cilâ Hanımın Nihâvend Kantosu

İşlemeli potur cebken
Çala kamçı giderken
Aman aman Faytoncum
Oya gibi bıyıkları
Duman duman faytoncum
Aman yosma civan
Dayanır mı sana can
Mürüvvet kılmaz isen
Benim hâlim pek yaman
Kara göz kara perçem
Beyzâdeden geçerim
Faytoncudan geçemem

Luçika Hanımın Nihâvend Kantosu

Faytoncuya yandı gönül
Âh âh
Vuslatı pek müşkül
Aslaa rahmi yok
Hem cefâsı gaayet çok
Al fesini yıkmış kaşa
Henüz basmış yirmi yaşa
Luçikayım dîvânesi
Şakakda gül goncesi
Beklerim pazar gecesi

Son zamanlarda faytonların çoğu eski, arabacıların kılık kıyafeti de arabaları kadar pejmürde idi. Müşteri bekleme durak yerleri Eminönü Meydanı, Sirkeci İstasyonu önü, Sultan Ahmed Meydanı, Bayazıd Meydanı, Aksaray Meydanı, Fatih, Edirnekapusu, Beyoğlunda Tünel önü, Galatasarayı, Taksim Meydanı, Harbiye, Karaköy idi. Faytonu çokca bulunan semtlerden bazıları da Beşiktaş, Sarıyer, Beykoz, Üsküdar, Bakırköy, Yeşilköy, Kadıköy, Erenköy, Kartal, Maltepe, Pendik ve Büyükada idi.

Kira faytonları zamanımızda motorlu nakil vâsıtaları karşısında tamamen ortadan kalkacak kadar azalmışdır. İstanbul içinde hemen hiç kalmamışdır, Beyoğlu tarafı da öyledir. Motorlu vasıta sokulmayan Büyükadanın yegâne nakil vasıtasıdır, pek az olarak Yeşilköyde, Kadıköy, Erenköyde, Pendikde de faytona rastlanır.

İkinci Sultan Abdülhamid Yıldızda Hamidiye Camiinde kıldığı cuma namazlarına, camiin yakınında olan Yıldız Sarayından kendi kullanıp sürdüğü bir faytonla gelirdi; faytonun arabacı yeri yokdu, pâdişah arabasını arkada oturduğu yerden sürerdi; namazdan sonra sarayına yaya döner, arabayı da bir arabacı alır götürürdü. Aynı cami önünde Sultan Abdülhamide anarşistler tarafından yapılan suikasıdda da, Viyanada sureti mahsusada yaptırılmış bir fayton kullanılmış, Cehennem Makinası denilen bir saatli bomba arabanın arabacı yerinin altına konmuşdu (B.: Hamidiye Camii Suikasdı).

FÂZIL AHMED — (B. Aykaç, Fâzıl Ahmed, cild 3, sayfa 1599);

FÂZIL AHMED PAŞA (Köprülüzâde) — Onyedinci Yüzyılın ikinci yarısında Dördüncü Sultan Mehmede onbeş sene sadırâzamlık yapmış büyük Türk veziri; 1635 - 1636 arasında Amasya'nın kazâlarından Köprü kasabasında doğdu, aslı Arnavud olup bu kasabada çocuk iken yerleşmiş olan Köprülü Mehmed Paşanın büyük oğludur; anası Köprü eşrâfından Mustafa Ağanın kızı Sâliha Hanımdır. İlk tahsilini Köprüde yapdı, dokuz yaşlarında iken babası tarafından İstanbulda devrin seçkin ulemâsından Karaçelebizâde Abdülâziz Efendiye tahsil ve terbiyesi recası ile gönderildi. Abdülâziz efendi şâir, edib, servet ve zevk sâhibi idi, himâyesine verilen paşa zâdeye sağlam bir medrese tahsili yaptırmakla kalmadı, Fâzıl Ahmed Efendinin üzerinde derin tesirleri oldu (B.: Abdülâziz Efendi, Karaçelebizâde, cild 1, sayfa 69). Pek genç yaşında müderris oldu, ders takrirlerinde belâgati ve «Paşazâde Efendi» lâkabı ile tanındı. 1658 de Dördüncü Sultan Mehmedin bir Bursa seyahatında, o sırada sadırâzam bulunan babası tarafından pâdişaha takdim edildi ve 22 yaşındaki müderris ilmiye mesleğinden ayrılarak Şam vâliliği ile idârî ve siyasî hayata atıldı, Şamdan sonra Haleb vâlisi oldu; her iki vâliliğinde de adâleti ile kendisini halka öylesine sevdirdi ki Halebden ayrılırken halk atının ayakları altına atılarak: «Bizi kime bırakıp gidiyorsun!..» diye ağlaşdılar.

Yedi yaşında pâdişah olan ve saltanatının ilk yılları uzun bir anarşi devri olan Dördüncü Sultan Mehmedin, İstanbulda kanlı ihtilâllere şâhid olmuş, büyük şehre karşı içinde korku taşıyan genç bir hükümdardı; anarşi bir diktatör yetkisi ile sadârete getirilen Köprülü Mehmed Paşanın amansız şiddeti ile önlendikden sonra devamlı surette Edirne sarayında oturmaya başlamış, bütün devlet erkânı ve hükümet Edirneye nakledilmiş, devlet merkezi İstanbul bir sadırâzam vekilinin eline terk edilmişdi. Fazıl Ahmed Paşa Haleb vâliliğinden İstanbul kaymakamlığına, İstanbulda sadırâzam vekilliğine tâyin edildi. Bir ay kadar sonra da Edirneye çağırılarak ağır hasta olan ihtiyar babasının yerine Divân-ı Hümâyûnda sadırâzam vekili oldu, 29-30 ekim 1661 cumartesi/pazar gecesi Köprülü Mehmed Paşanın vefâtı ve ölürken pâdişaha tavsiyesi üzerine mührü hümâyun ertesi gün, 30 ekim 1661 de Fâzıl Ahmed Paşaya verilerek bilfiil sadırâzam oldu, o tarihde dünyanın en büyük imparatorluğunun idârî sorumluluğunu üzerine alırken henüz 25 - 26 yaşlarında idi. Osmanlı tarihinde en genç sadırâzam olmuş sîmâdır.

Fâzıl Ahmed Paşanın onbeş senelik sadırâzamlığı Osmanlı İmparatorluğunun en haşmetli devri olmuşdur, devletin hududları Kanunî Sultan Süleyman zamanındaki hududları bile aşmışdı.

Divânı Hümâyunu sadırâzam olarak ilk topladığı güne âid bir fıkrayı nakletmek lâzımdır. Devlet erkânı divanda Köprülü Mehmed Paşanın hizmetlerinden bahsediyordu. Şeyhülislâm Bursalı Esîrî Mehmed Efendi:

— Nâhak yere çok kan dökmüşdü!.. dedi.

Fazıl Ahmed Paşa:

— Babam îdam ettirdiği kimselerin fetvâsını sizden almış.. deyince Efendi:

— Ne yapayım.. dedi, korkumdan fetvâ verirdim!

O zaman genç sadırâzam kendisini tutamadı, acı acı gülerek:

— A efendi.. siz bir din ve ilim adamısınız, Allahdan korkmayıp Mehmed Paşadan korkmak olur mu!..

Bu konuşmayı kafes arkasından dinleyen pâdişah Mehmed Efendiyi derhal azlederek memleketi olan Bursaya sürgün gönderdi.

Sultan İbrahim zamanında başlamış olan Girid Harbi kanlı muhârebelerle yirmi beş yıldanberi devam ediyordu; adanın hemen her tarafı fethedilmiş, fakat idâre merkezi olan Kandiye Kalesinde Venedikliler şiddetle dayanıyorlardı; devlete yüzbinlerce cana ve ağır masraflara mal olan bu harbe bir son vermek lâzımdı.

Almanya imparatoru Macaristanda Türkler aleyhinde tahriklerle meşguldü, Transilvanyada çıkan büyük bir isyanı Köprülü Mehmed Paşa güçlükle bastırmışdı.

Polonya kıralı açıkça Türk düşmanlığı güdüyordu.

Fâzıl Ahmed Paşa sadırâzam olunca düşmanların en kuvvetlisinden işe başladı; büyük bir ordu Almanya imparatoruna karşı sefere çıkdı, Macaristanda imparatorun kalelerinden Uyvar'ı muhasara etti ve bir buçuk ayda zabt etti; Türk askeri bu muhasarada o kadar kahramanca döğüşmüşdü ki bundan sonra Macarlar ve Almanlar bir kahramanı övmek için:

«Uyvar önünde bir Türk gibi» sözünü kullanır oldular. Almanya İmparatoru Birinci Leopold Fransa kıralı Ondördüncü Louis ile Papa'dan yardım istedi; en seçkin Fransız şövaliyelerinden 4000 kişi İmparatorun yardımına koştu, Tunaya dökülen «Raab = Râbe» suyu kenarında Fâzıl Ahmed Paşa mağlûb oldu, fakat ordusunu intizamla geri çekmeye muvaffak oldu ve Almanya Türk şartlarını kabul ederek «Vasvar Sulh Muâhedesi» imzalandı.

Avrupa sulhunu yapdıkdan sonra Fazıl Ahmed Paşa Giride geçdi. 8000 Fransız şövaliyesi de Kandiyenin yardımına koşmuşdu; fakat iki buçuk yıl süren kanlı bir muhasara muharebelerinden sonra Kandiye Kalesi de alındı, bu suretle adanın fethi tamamlandı, Venedikle de sulh yapıldı.

Büyük vezir Girid zaferinden sonra Polonya üzerine yürüdü, Podolya eyâleti Türkiyeye ilhak olundu.

Büyük vezir iki kışı siperlerde geçirdiği Kandiye Muhâsarasında verem denilen amansız hastalığa tutulmuşdu; aşırı derecede de alkollü içki kullanırdı, vücudca da sağlam yapıya sâhib değildi, kendisini sonsuz enerjisi yaşatıyordu; hayatının en parlak devrinde İstanbuldan Edirneye giderken hastalığı birdenbire şiddetlendi, seyahata devam edemedi, Ergene Köprüsü civarında Karabiber Çiftliğinde konakladı ve 1676 yılının 4-5 kasım çarşamba - perşembe gecesi orada vefat etti, ölümünde henüz 41-42 yaşında idi, nâşi İstanbula getirilerek Çenberlitaş civarında Babasının türbesi yanına defnedildi.

Onbeş sene süren sadırazamlığı Osmanlı tarihinin mal ve can emniyeti olan kansız bir devridir. Zerâfeti ile meşhurdu; bir kış seferinde pâdişahın sevgili zevcesi Gülnuş Sultanın gümüş arabası çamura saplanmış, Fâzıl Ahmed Paşa hemen atından inerek bu kıymetli binek hayvanını çamurdan çıkarmak üzere sultanın arabasına koşturmuşdu.

Bir gün an'anevî Türk-Fransız dostluğundan bahseden Fransız elçisine de:

— Bunu pek iyi bilirim, Râbe Suyu Muharebesinde ve Kandiye Muhasarasında düşmanlarımızın yanında Fransız şövaliyelerinin kılıçları ile dövüşdüm!.. cevabını vererek elçiyi susturmuşdu.

Anası Saliha Hanım Girid cengine oğlu ile beraber gitmiş ve büyük vezirin en yakın mânevî desteği olmuşdu (B.: Saliha Hanım). Kendisinden sonra eniştesi Merzifonlu Kara Mustafa Paşa sadırâzam oldu; bir müddet sonra küçük kardeşi Fazıl Mustafa Paşa da sadırâzamlığa kadar yükseldi ve Slankamen Meydan Muhârebesinde şehid düşdü (B.: Mehmed Paşa, Köprülü; Mustafa Paşa, Merzifonlu Kara; Fazıl Mustafa Paşa, Köprülüzâde; Hüseyin Paşa, Amıcazâde; Numan Paşa, Köprülüzâde).

Edirnede Mekkâreci Mustafa adında ayak takımından gaayet güzel bir delikanlıya bir paşa kızı âşık olur, kız tarafının türlü tezvirleri ile oğlan öylesine hırpalanır ki Mekkâreci Mustafa şekaavet yoluna düşecek kadar çileden çıkar ve yakalanıp Edirnede asılır. Bu delikanlı için çıkan bir türküde Fazıl Ahmed Paşa zulüm ile suçlandırılmışdır:

Çifte kuburlarımı ağalar
Çakdım almadı, çakdım almadı
Dört yanıma bakdım ağalar
Kimse kalmadı, kimse kalmadı
En küçük kardeşden be ağalar
İmdad olmadı, imdad olmadı
Aman vezir oğlu vezir yazık şânına
Bu genclikde nasıl kıydın tatlı canıma
Aman tatlı canıma

Devrinin Kronolojisi

30 ekim 1661. Sadırâzamlığı

12 nisan 1662. Sadırâzam ve serdar olarak Avusturya seferine çıkışı

24 eylül 1663. Uyvar Kalesinin fethi

4 ekim 1663. Novigrad Kalesinin fethi

8 şubat 1664. İstanbulda yapısı tamamlanan Yeni Camiin ibâdete açılışı

30 haziran 1664. Serinvar Kalesinin fethi.

1 ağustos 1664. Saint Gotthard (Râbe Suyu) Muhârebesi

10 ağustos 1664. Avusturya ile Vasvar Sulh Muahedesinin imzası

24 temmuz 1665. İstanbulda Topkapusu Sarayı yangını

15 mayıs 1666. Sadırâzam ve serdar olarak Girid seferine çıkması.

25 mayıs 1667. Girid Adasında Venedikliler elindeki son büyük Kale Kandiye'nın muhasarasına başlanması.

5 eylül 1669. Venedik ile Kandiye Sulh Muahedesinin imzası.

27 eylül 1669. Kandiye Kalesinin Türklere teslimi.
4 haziran 1672. Sadırâzam ve serdar olarak Polonya Seferine çıkışı
18 ekim 1672. Polonya ile Buçaş Sulh Muahedesinin imzası
3 ekim 1676. Ölümü.

FÂZILÂRİF SOKAĞI — Taksimin Hacıahmed efendi Mahallesi sokaklarından; Hacı ahmed Karakolu Sokağında bir çıkmaz sokakdır (1934 Belediye Şehir Rehberi, pafta 19/182). Hacıahmed Karakolu Sokağı tarafından gelindiğine göre bir araba geçecek genişlikde, mıcır taşlı toprak bir yol olarak başlar, dikce bir yokuş iken sonra düzleşir. İkişer üçer katlı ahşab ve kâgir evler arasından geçer, kapu numaraları 5-51 dir (ağustos 1968).

Hakkı GÖKTÜRK

FÂZIL BEY (Enderunlu Hüseyin) — Onsekizinci Yüzyıl sonları ile Ondokuzuncu Yüzyıl başında yaşamış Türk divan edebiyâtının ünlü şâirlerinden; şiir dili çağdaşlarına nisbetle çok sâde, çok renkli ve canlı, kalenderlik yolunda samimî ve nezih pervâsızlığı muhakkak ki büyük sanatkâr; arab asıllıdır; 1755-1756 arasında Suriyede Safad kasabasında doğdu, Tâhir Ömer Beyin torunu ve Tahir Ali Beyin oğludur; Osmanlı Devletine karşı isyan eden dedesinin 1775 de, babasının da 1776 da bu isyanları bastırmaya memur Cezayirli Gazi Hasan Paşa tarafından yakalanıp îdam edilmeleri üzerine küçük kardeşi Hasan Kâmil Beyle birlikde İstanbula gönderildiler ve bu iki arab beyzâdesi Enderunu Hümâyûna alınarak Fâzıl bey Hazîne Koğuşuna, Kâmil Bey de Kiler Koğuşuna verildiler; 1776 yılında Fâzıl Bey 19-20, Kâmil Bey de 16-17 yaşlarında idi; Fâzıl Bey saraya alındığı zaman için «Defteri Aşk» isimli manzum hâtıralar - itirafnâmesinde şunları yazıyor:

Arabistan beni atdı Rûme
Oldu ol vak'ai mâlûme

Meskenim oldu Hazıne Ocağı
Kondu şirvana bu abdin yatağı

Ki henüz tavri lisanım arabî
Çelebi söylese dir ya Şelebi

Su yemek neydiğini bilmez iken
Âteşi aşkım olup şu'le fiken

....

Küçük kardeşi Hasan Kâmil Bey üç dört sene sonra sarayda öldü; Fâzıl Bey ise sarayda Hazîne Koğuşunda sekiz sene kaldı; manzum itirafnâmesi olan Defteri Aşkda geniş tafsilât ile anlatmışdır, mahbub dost idi, daha yerinde tâbir ile cemâl âşıkı idi; Türkçesi düzgün konuşamaz iken Hazîne Koğuşunda dilber bir gence plâtonik bir alâka ile bağlandı; itirafnâmesinde «idelim ismi şerîfin mektûm» diye adını vermediği bu gencden sonra yine o koğuşdan Bostancıbaşızâde Süleyman Bey adında bir gence aynı duygu ile bağlandı; 1783 - 1784 arasında Süleyman Beyin yerini sarayın namlı hânendelerinden sarayda Şehlevendim lâkabı ile meşhur Hâfız Abdullah Ağa aldı (B.: Abdullah Ağa, Şehlevendim Hâfız, cild 1, sayfa 32). Bu alâkası sarayda çirkin dedikodulara yol açınca Fâzıl Bey 1784 de sarayı terk ederek kaçdı; 12 sene kadar İstanbulda bekâr odalarında çok sıkıntılı, âdetâ sefâlet içinde yaşadı; kendisi şöyle anlatıyor:

Ol zamandan bu zamana gelicek
Kaldım âlâm ile mağdûri Felek

1789 da Üçüncü Sultan Selim pâdişah oldu. Enderunu Hümâyunda hayli değişiklikler oldu; Fâzıl Beyin Şehlevendim mes'elesinden düşmanları olan kimselerin saraydan ayrılması, birkaç dostunun yeni pâdişah yanında şefaat imkânını sağladı, aslında sanat hâmisi olan Sultan Selimin emri ile 1795 de Haleb Defterdarlığı verildi.

Tâki rahmeyledi şâhi devran
Kıldı nanpâremi lütfü ihsan

Bir ara mâden eminliğinde bulundu; kendi kalemi ile hâlinin tasviridir:

Dil ki ol mehlikeden buldu halâs
Lüccei diğere oldu gavvâs

Lezzeti aşkı alub dîvâne
Gördüğü şem'a olur pervâne

Dili mecnun arayub Leylâsın
Ya belâsın bula ya mevlâsın

Cüstü cû eyler iken tâze belâ
Başına geldi kazâ âh ne kazâ..

1800 de Rodos Adasına sürüldü; Müverrih Cevdet Paşa: «.. bâzı hizmetlerde istihdam olunmakda iken bir cünha ile Rodosa sürüldü..» demekle yetiniyor ve suçunun ne olduğunu yazmıyor. Rodosda gözlerine bir hastalık geldi ve iki gözünü birden kaybetti.

Bir gün musikişinas pâdişahın bir musiki meclisinde Fâzıl Beyin bir şarkısı okundu, kalender meşreb şâir:

Bak Rizâyî şâline
Âşıkın vay hâline
Benziyor gül dâline
Kaddi mevzun ince bel

diyordu; pâdişah Fâzıl Beyin ne âlemde olduğunu sorunca Rodosda sürgün ve iki gözünün de kör olduğunu söylediler. Sultan Selim derhal İstanbula getirtilmesini emretti; 1803 - 1804 arasında İstanbula dönen Fâzıl Bey huzûra kabul edildi ve kendisine, Enderundan, refah içinde yaşatacak bir emekli maaşı bağlandı. 1807 de dost elini pek geç uzatabilmiş haşmetli hâmisi Sultan Selimin tahtdan indirilmesi, az sonra da şehid edilmesi Fâzıl Beye son ağır darbe oldu; görmeyen gözleri ile o kadar çok ağladı ki, gözlerini Rodosda kaybetmiş olduğu halde Tayyarzâde Atâ Bey: «Sultan Selim için döktüğü göz yaşları ile kör oldu, nîmet borcu ve vefâkârlık duygusu farîzasını böyle ödedi...» diyor.

Hicrî 1225 (M. 1810) de öldü; kabri Eyyubsultandadır; ölümüne çağdaşı Sürûrî şu tarihi yazmışdır:

Şâiri Hassan edâ Tâhirömerzâde gidüb
Nüktesencânı basîretmendi giryân eyledi

Merdümü çeşmin kazâ göz habsine almış idi
On sene mahrûmi seyri hûban eyledi

Zulmeti gamda idüb efgan didim târihi
«Göçdü Fâzıl Bey gice ahbâbı nâlân eyledi»
1225 (M. 1810).

Kanâatimizce Enderunlu Fâzıl Bey; Nedimden sonra, Şeyh Galib müstesnâ, Türk divan edebiyâtının en renkli, Türkçeyi çok tatlı edâ ile konuşan şâirdir; hele Türkçeyi düzgün konuşmaya yirmi yaşından sonra başladığı hatırlanırsa, hakikaten büyük sanatkâr olduğunu kabul etmek lâzımdır. Divânı basılmışdır; edebî kıymetinin yanında, bilhassa o devrin giyim, kuşam ve süslenmesi üzerine zengin bir kaynakdır (B.: Fâzıl Dîvânı); «Defteri Aşk», «Zennâme», «Hûbannâme» ve «Çenginâme» adında dört eseri daha vardır, onlar da 1286 (M. 1869) da bir arada basılmışdır; yukarda da kaydettiğimiz gibi cemâl âşıkı bir büyük şâir olan Enderunlu Fâzıl Bey, kısa görüşlüler tarafından o kadar anlaşılmamışdır ki, son dört eseri toplu olarak basılır iken, aynı vâdîde bir eser sanılarak sonuna Sünbülzâde Vehbi Efendinin bayağılıklarla dolu «Şevk engiz» isimli manzum risâlesi de eklenmişdir (B.: Zenamnâme; Hûbannâme; Çenginâme, cild 7, sayfa 3845; Defteri Aşk, cild 8, sayfa 4348). «Zenannâme» J. Decourdemanche (Dökurdömanş) tarafından Fransızcaya terceme edilerek 1890 da Parisde basılmışdır.

FÂZIL DÎVÂNI — Onsekizinci yüzyıl sonları ile Ondokuzuncu Yüzyıl başında yaşamış Enderunlu Fâzıl Beyin dîvânı; divanda İstanbul hayat ve tarihi ile ilgili parçalar şunlardır:

Vefâ semtindeki kendi evi :

Sad güne belâ ile giriftârı cefâyım
Bir hânei vîrânede tâ semti Vefâde

Bir hânei vîrâne ki dîvârü tavânı
Sad secde ider bâdi hevâ subhü mesâde

Dükkânçei hallaca dönüp zâhirü bâtın
Birûnü derun 'berf ile sâde besâde

Defn itti 'bizi zinde iken berfi siyehkâr
Ey ehli nefes Fâzılı biçâre belâde

(Üçüncü Sultan Selime Şitâiye)

* Dördüncü Sultan Mustafa ve İkinci Sultan Mahmuda cülûs tarihleri.

İzzet Mehmed, Koca Yusuf, Halil Hamid ve Yusuf Ziya Paşalara sadâret tarihleri.

Tayyar, Hamdullah ve Mûsa Paşalara sadâret kaymakamlığı tarihleri.

Şerif, Mustafa, İbrahim ve Mustafa Refik Efendilere sadâret kethüdalığı tarihleri.

Salihzâde Esad ve Arabzâde Mehmed Efendilere şeyhülislâmlık tarihleri.

Şemseddin ve Atâullah Efendilere Rumeli kadıaskerliği tarihleri.

Hatice Sultanın Neşâtâbâd Sahilsarayına, Esma Sultan Yalısına, Kaptanıderyâ Hüseyin Paşa konağına, Kasımpaşada Kaptanpaşa divanhânesine, sarayda hazîne dâiresine, Tophâneye, Mîrî Demirhâneye, Tersâneye, Baruthâneye, Kumbarahâneye, Arabacılar Kışlasına, Hububat Anbarına, Mihrişah Valdesultan sebiline, Sırkâtibi İbrahim Efendi Çeşmesine, Tâhire Kadın Mektebine tarihler.

Vesâir memuriyet, vefat, sünnet düğünü, ölüm tarihleri.

* İstanbulluların sabah ezanları ile uyanması :

Nârayi «hayrün minennevm»i uzatma ey hatib
Bisterü bâlîni âguuşimde ol cânan yatur

(Gazel)

Dehşetli bir yer olan ve Zından denilen o devir cezâ evlerinin bitleri ile meşhur olduğu:

Sen dahi kehleli zından gibi ey âşıkı zâr
Göricek ol büti şimdengerû yakasına bit

(Gazel)

İstanbul delikanlıları arasında Cezâyir Kesimi denilen bir kılıkla (B.: Cezâyir Kesimi; cild 7, sayfa 3531) yalın ayak ve baldır bacak çıplak dolaşma modası;

O baldırlarla o cânânı zîbâ
İki sîmîn ayaklı servi bâlâ
Ayaklar bir sebîkei sîmi hâlis
Topuklar pârei elmas gûyâ

(Gazel)

Sîmi hâlis gibi ol baldırı der kim görse
Rahmi mâderde gümüş mâdeni var mı acaba

(Gazel)

Şebi vuslatda teni pâki olunsa taksim
O topuklar o gümüş baldırı olsun bana pay

(Gazel)

Cezâyir Kesimi kıyâfetle yalın ayak baldırı çıplak dolaşan İstanbul gençleri arasında yazın şemsiye kullanma modası :

Şîvekârım serefrâz olmuş yine
Şehsüvârı esbi nâz olmuş yine
Nâz için şemsiye almış destine
Hasreti ehli niyâz olmuş yine
Şemsiye tutmuş el'aman
Kayıkda ol nuri siyah

(Şarkı)

Gençlerin işlemeli, telli uçkur kullanması:

Şâli lâhor'un iki başı o telli uçkur

(Gazel)

Kısa diz çakşırlı gençlerden bir kısmının bacaklarında tozluk kullanmaları:

Eyledi hâtırıma tozluğu irâsı gubar
Vâh ki ol sâkını seyreylemeden mehcûrum

(Gazel)

Gençlerin gömlek, mintan düğmeleri çözerek uryan sîne nümâyişi :

Çöz düğmelerin sîne ko hemvâre görünsün

(Gazel)

Gençler arasında sarı ve al renkli esvab giyme modası:

Âh o pâkîze edâ âşıkı zârın cânı
İki renk ile esir etti dili nâlânı
Gâhîce sarı gehî al giyer kaftânı
Biri altun sarısıdır biri tavşan kaanı

(Şarkı)

Al baratalı genç, belki bir bostancı neferi (B.: Barata; cild 4, sayfa 2112):

Barata al yüzü al gaaret ider idrâki

(Şarkı)

Hançerle, kılıçla dolaşan gençler:

Hançer elde tîğ belde şehlevendim el'aman

(Gazel)

Dal hançer dal fes olmuşsun aman el'aman
Niyyetin zâlim yine uşşâk ile kavgaa gibi

Şahbâzım eşbehim dâyi revişli yoldaşım
Hânümânı ehli aşkı niyyetin yağmâ gibi

Sırma perçem sırmalı mintan ile sîmîn ten
Pehlivânım bir gümüşden yapma ejderhâ gibi

(Kaptanıderyâ Hüseyin Paşaya kasîde)

Gençler arasında külâh altından perçem çıkarma :

Rünümâ olsa eğer zîri külehden perçem
Olur elbet sana başdan başa dünyâ âşık

(Gazel)

Gençlerde perçem salma:

Âşıkın bâşına püsküllü belâdır perçem
Dili bend etmeye zencîri kazâdır perçem
Bağçei işvede sümbül gibi katmer katmer
Olmuş ârâyişi gülzârı safâdır perçem

(Gazel)

Baldırlara bâzulara dövme ile yapılan yeniçeri nişanları (B.: Dövme; cild 9, sayfa 4733):

Açdı bâzusunu bildim ki o meh Yetmişbir
....
Gamzesi sîneme dövdürdü nişânı orta

(Gazel)

Bir yeniçeri zâbit unvânı olan Başeski:

Olalı kışlayı aşkında Başeski

(Gazel)

İstanbulun ayak takımı, külhanîleri arasında sevgililerini öperken âleme teşhir kasdı ile dişleme, ısırma geleneği:

Eyliyem hırs ile dişyâresi hep etrâfın
Seni hep âleme teşhir ideyim nâm olsun

(Şarkı)

Ruhsârın bûs eyliyecek dişleme yârin

(Gazel)

Delikanlıların giydikleri üstlüklerden Biniş:

Şehlevendim güzelim hak bu ki hoş yakışmış
Âteşin atlasın üstünde o bârûdî biniş
Seni gördükde dahi Fâzılı bîçâre dimiş
Yandım âteşlere Tophâneli bir dilber için

(Şarkı)

Gençler arasında levandâne yürüyüş çalımı modası:

Yakışır tavrı levendâne sana

(Şarkı)

Bıçkın civanları ile meşhur Tophâne semti:

Bak şu Tophâneye dilberler ile dopdoludur
Kişi gördükde fitil almaya hiç kaabil mi
Âteşi aşk ile bârut gibi hep tutuşur
Yalnız falya viren dilberine Fâzıl mı

(Kıt'a)

Cihan içre eğer bir kere ol Tophâneli şûhin
Dudağın emse âşık bal yemez tâ ömrü oldukca

(Beyit)

Devrin namlı köçeklerinden Fenerli Zernişan:

Kimdir ol nâdîde mahbûbi cihan
Raksa girmiş nâz ider bir nevcivan
Semti ol şem'in meğer semti Fener
İsmine derler imiş hem Zernişan

(Şarkı)

Devrin namlı köçeklerinden Yâsemin:

Kimse bilmez ne çiçeksin cânâ
Yâsemin gerçe ki ismin hâlâ

(Şarkı)

Devrin namlı köçeklerinden Darçıngülü (Darçıngülü, cild 8, sayfa 4240):

Bir civan gördüm ki yanağı gülgülü
Benleri var üç aded şeh dânelü
Orta boylu hoş edâlı cilvelü
İsmine dirler imiş Darçıngülü

(Şarkı)

Devrin namlı köçeklerinden Mehtab:

Halkdan kıldı o mehpâre hicab
Yüzüne perçemini kıldı nikab
Ay gibi meclisde ettikce zuhur
Didiler ismile âlem Mehtab

(Şarkı)

Devrin namlı köçeklerinden Andon (B.: Andon; cild 2, sayfa 846):

Güzeller şâhı Andonum sana billâh meftunum
Ne sîm var, ne altunum, heman bir saklı cânım var

(Şarkı)

Devrin namlı köçeklerinden Âfet (B.: Âfet, Büyük ve Küçük, cild 1, sayfa 221):

Be hey Âfet ne kıyâmetsin sen
Âşıkın cânına hasretsin sen
İşidirdim ki bir Âfet var imiş
Şimdi bildim ki ne âfetsin sen

(Şarkı)

Bahar gecelerinde Boğaziçinde mehtab âlemleri:

Nevbahar irdi safâ mevsimidir
Böyle demlerde nice hâb idelim
Binelim kayığa sohbet demidir
Tâ seher saz ile mehtâb idelim

Şevkile âbü havâya uyalım
Vaktidir zevku safâya doyalım

Ne Hisar ve ne Taarbya koyalım
Tâ seher saz ile mehtâb idelim

Ol kayıkda iki sâzende
Bir iki nağmesi hoş hânende
....
(Şarkı)

Köçek oğlanların giydikleri sırma püsküllü beyaz fes :

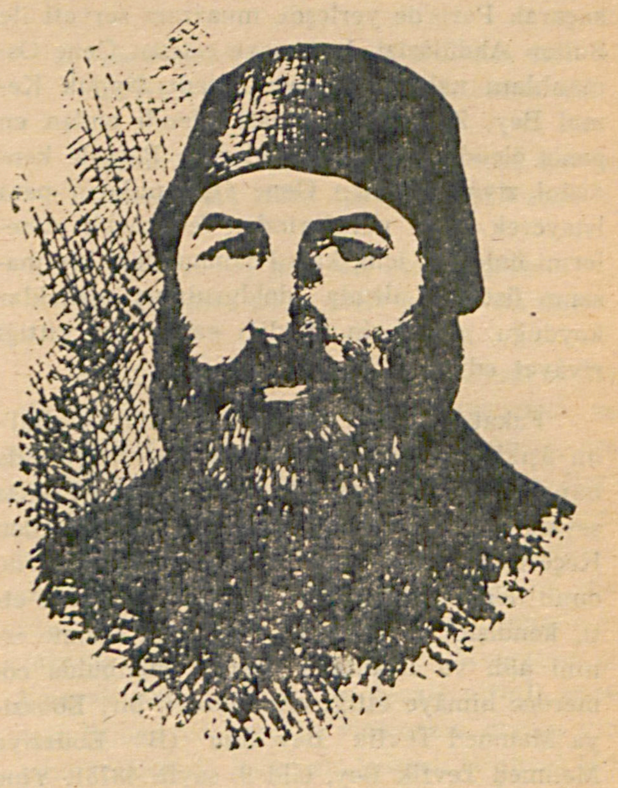
Şöyle zannım girmiş onbeş yaşına
Itrı şâhiler sürünmüş kaaşına
Sırma püsküllü beyaz fes başına
Bir yaraşmışdır ki yâ hû yelleli
(Şarkı)

FÂZIL MUSTAFAPAŞA (Köprülüzâde) — Sadırâzam Köprülü Mehmed Paşanın oğlu, sadırâzam Köprülüzâde Fâzıl Ahmed Paşanın küçük kardeşi; Onyedinci asır sonlarının ünlü vezirlerinden, Üçüncü Sultan Süleyman ile İkinci Sultan Ahmedin sadırâzamlarından; 1047 (M. 1637 - 1638) de doğmuşdur; medrese tahsili gördü, babasının ve büyük kardeşinin yirmi sene sürmüş olan sadırâzamlıkları devrinde müderrislik yapdı; eniştesi Merzifonlu Karamustafapaşanın sadırâzamlığı zamanında ilmiye mesleğinden ayrılıp 1680 de vezir rütbesi ile kırk yaşından sonra siyasî hayata atıldı. İkinci Viyana Muhasarası bozgunu ile başlayan karanlık devirde ve felâketli uzun harb içinde Silistire vâliliği, Babadağı askerî harekâtında serdarlık yapdı, 1687 de İstanbulda sadâret kaymakamı (sadırâzam vekili) oldu; devrin pâdişahı Dördüncü Sultan Mehmede karşı ayaklanmış olan ordunun Edirneden İstanbula yürüyüşünde, pâdişahın tahtdan indirilmesinde büyük hizmeti görüldü. O bozgun ve anarşi devrinde Sakız Adası Muhâfızlığında bulunur iken 11 muharrem 1101 (25 ekim 1689) de sadırâzam oldu. Ordunun başında sefere çıkarak Belgradı geri aldı; Üçüncü Sultan Süleymanın vefâtında halefi İkinci Sultan Ahmed, Fâzıl Mustafa Paşayı makamında bırakdı ise de az sonra 24 zilkaade 1102 (19 ağustos 1691) de Slankamen meydan muharebesinde alnından kurşunla vurularak şehid oldu ve nâşı kanlı harb meydanında kayboldu, sadırâzamlığı 1 sene 10 ay kadar sürmüşdü. Târihimizde temiz hâtıra bırakmış bir devlet adamıdır.

Hüsnü KINAYLI

FÂZIL PAŞA (Mısırlı Mustafa) — Tanzimat devrinde nâzırlıklarda bulunmuş, ve Sultan Abdülâzize şahsî kırgınlık ile bir ara Avrupaya kaçarak meşrûtiyetci «Genç Osmanlılar»a geniş ölçüde para yardımları yapmış Mısırlı bir prens; Kavalalı Mehmed Ali Paşanın torunu, İbrahim Paşanın ikinci oğlu; 1829 da Mısırda Kahirede doğdu, 1845 de 16 yaşında iken İstanbula geldi ve Bâbıâliye girdi. Kendisinin İstanbula getirtilmesinde ve Bâbıâliye alınmasında büyük rol oynayan Mustafa Reşid Paşanın gaayesi bu Mısırlı prensi Osmanlı Devletine sadâkatle bağlı bir kişi olarak yetiştirmekdi.

1840 da Mısır vâliliği Kavalalı Mehmed Ali Paşaya iç işlerinde istiklâl ve evlâdına kalmak üzere bırakılmışdı, kabul edilen verâset usûlü de Osmanlı Hânedânı verâsetinin aynı idi, yâni Mısır Vâliliği Kavalalı Âilesinin erkeklerinin en yaşlısının hakkı olacakdı; dolayısı ile Prens Mustafa Fâzıl da bir gün Mısır vâlisi olacakdı. Böyle bir vâlilik bir hükümdarlıkdı; Mustafa Reşid Paşa istikbâlin bir Mısır vâlisinin İstanbulda yetiştirilmesini zarurî görmüştü. Prens Mustafa Fâzıl'a 1852 de henüz 23 yaşında iken vezirlik verildi ve Tanzimat

Mısırlı Mustafa Fazıl Paşa
(Resim: Kemal Zeren)

Meclisine âzâ tâyin olundu; 1862 de Maarif Nâzırı, aynı yıl içinde Mâliye Nâzırı oldu.

1845 ile 1863 arasında geçen onsekiz sene içinde Mısır valiliğinde de tebeddüller oldu.

Mehmed Ali Paşa 1848 de öldü, büyük oğlu İbrahim Paşa (Fâzıl Paşanın babası) vâli oldu; aynı yıl içinde o da öldü, Mehmed Alinin daha önce ölmüş ikinci oğlu Tosun Paşanın oğlu Abbas Paşa vâli oldu, 1854 de Abbas Paşa ölünce Mehmed Alinin üçüncü oğlu Said Paşa vâli oldu, 1863 de Said Paşanın ölümü ile vâlilik İbrahim Paşanın oğlu ve Fâzıl Paşanın büyük kardeşi İsmail Paşaya kaldı. Âilenin yaşca büyük erkeği olarak Mustafa Fâzıl Paşaya gelmişdi.

İsmail Paşa Sultan Azize, anası Pertevniyal Sultana ve Bâbıâli erkânına muazzam rüşvetler vererek «Vâli» unvânını «Hidiv»e tahvil ettirdi (pâdişah yetkili ulu vezir anlamında bir unvan) ve verâset kanununu değiştirerek Mısır Hidivliğini babanın büyük oğluna kalır şekle sokdu; bu sûretle Mustafa Fâzıl Paşanın hakkı gasbedilmiş oldu, buna karşılık İsmail Paşa küçük kardeşine astronomik bir nakdî tazminat verdi; ve Mustafa Fâzıl Paşa dünyanın en zengin adamlarından biri oldu. Buna rağmen Sultan Abdülâzize kırıldı, Avrupaya kaçarak Paris'de yerleşdi, muazzam serveti ile Sultan Abdülâzizi devirmeye çalışan Genç Osmanlılara nakdî yardıma başladı. Namık Kemal Bey, Ziya Paşa, Şinâsi Efendi ondan en geniş ölçüde yardım görenlerdir. Parisde kendisini ziyârete gelen Genç Osmanlıların para isteyerek izzeti nefislerinden fedakârlık etmelerini önlemek için, kabul salonundaki bir masanın üstüne altınla doldurulmuş çanaklar koyduğu, gelenlerin dilediği kadar alıp gittiği rivâyet edilir.

Fakat bu bilgili ve cömerd adam İstanbul'un âşıklarındandı, Parisdeki gurbet hayatında bunaldı; 1867 de Sultan Abdülâzizin Fransa seyahatını fırsat bildi, pâdişaha refakat eden Keçecizâde Fuad Paşa ile de dostluğu vardı, onun delâleti ile Sultan Abdülâzizi ziyâret etti, kendisini af ettirerek İstanbula dönme iznini aldı ve İstanbula döndü. İstanbulda cömerdce himâye ettiği kimselerden biri Ebüzziya Mehmed Tevfik Bey oldu (B.: Ebüzziya Mehmed Tevfik Bey, cild 9, sayfa 4875). Yine yüksek meclisler âzalıklarında, mâliye ve adliye nâzırlıklarında bulundu; 1875 de 46 yaşında öldü; kabri Eyyubsultanda Bostan iskelesindedir. Ansiklopedik geniş bilgi sâhibi, sohbeti gaayet tatlı bir meclis adamı idi.

FÂZILPAŞA SOKAĞI — Bakırköyünün sokaklarından; Sporcu Sokağı ile Cumhuriyetci Sokağı arasındadır (1934 Belediye Şehir Rehberi, pafta 12). İki araba geçecek genişlikde beton döşenmiş bir yol olup ikişer üçer katlı beton yapı evler ve apartımanlar arasından geçer; bir marangoz atöliyesi vardır; kapu numaraları 3 - 19 ve 6 - 28 dir (şubat 1968).

Hakkı GÖKTÜRK

FÂZIL RİZA BEY — Tiflis, Viyana ve Cenevrede konsolosluklarda bulunmuş bir hâriciyeci; aşırı derecede zengin bir âilenin evlâdı olarak 1875 - 1878 arasında İstanbulda doğdu; son Osmanlı Âyan Meclisi âzâsından Topcu feriki Ali Rizâ Paşanın oğludur, bu muhterem zât meş'um Sevr Muâhedesini kabul için toplanmış Şûrâyi Saltanatda, 300 kişi arasında red oyu kullanan tek sîmâ olmuşdu (B.: Ali Riza Paşa, Topcu; cild 2, sayfa 708); 1921 de vefât ettiği zaman Mustafa Kemal Paşa (Atatürk) Fâzıl Riza Beye şu telgrafı göndermişdi:

«Vatanımız, babanızın umduğu gibi kurtulur da hepimiz halâs buluruz. Tâziyetler. Gözlerinden öperim. Mustafa Kemal.»

16 yaşında bir çocuk iken İkinci Sultan Abdülhamid tarafından mülâzimi evvel (üstteğmen) rütbesi ile hünkâr yâverliği pâyesi verilmişdi. Âilesi Gürcistanın kadîm bir hânedânından geldiği için muhitinde «Prens Fâzıl Bey» diye anılırdı. Büyük bir servetin tek vârisi olarak refah içinde yaşadı; iki defa evlendi, zevceleri tahtı nikâhında öldüler, çocuğu olmadı, tek başına kaldı. Kendi ağzı ile «kırk yıl her Allahın akşamı içen bir adamın âkıbeti olarak» siroz hastalığına tutuldu ve bakılmak üzere 1958 de Dârülacezeyi hastahânelere tercih etti. 1964 de orada kısmen şifâyab olmuş, yaşı doksana yaklaşmış bir kibar kişi, Prens Fâzıl Bey adı ile yaşıyordu.

Bibl.: Dârülacezeye Düşenlerin Hikâyesi, Metin Soysal, Hürriyet Gazetesi

FAZÎLET SOKAĞI — Fâtih ilçesi merkez nâhiyesinin Sinanağa Mahallesi sokaklarından; İbâdethâne Sokağı ile İbâdethânearkası Sokağı arasındadır, isimsiz bir sokakla kavuşağı vardır ve üzerinde bir de isimsiz çıkmaz vardır

(1934 Belediye Şehir Rehberi, pafta 6/94). İbâdethâne Sokağı tarafından gelindiğine göre bir araba geçecek genişlikde kabataş döşeli bir yol olup ahşab ve kâgir en büyük üç katlı evler arasından geçer; sağa bir dirsekle kırılır, dirseğin tam karşısında meydanımsı bir açıklık vardır. İbâdethânearkası Sokağı ile kavuşak noktasında Zeyrek Kilise Camii bulunmaktadır. Bir bakkal dükkânı vardır; kapu numaraları 1 - 31 ve 2 - 18 dir; 1 numaralı iki katlı ahşab ev yeni yanmış, iskelet halinde duruyordu (ocak 1968).

Hakkı GÖKTÜRK

FAZLI BEY (Hazîneli) — Kanunî Sultan Süleyman devrinde Enderunu Hümâyundan yetişmiş bir şâir ve büyük hükümdarın nedimlerinden; Sultan Süleyman için bir mersiyesi meşhurdur; aşağıdaki beyitler o mersiyenin son parçasıdır:

Ana yâ Rab cinan durağ olsun
Meskeni gülistanü bağ olsun

Arsai tâbnâki mahşerde
Sâyei Arş ana otağ olsun

Meclisinde şarâbı kevserden
Desti hûran pür ayâğ olsun

Kabri târik olmasun bir dem
Pertevi nûr ana çerâğ olsun

Ola Cennetde ol Burâka süvar
Önünce gılman kamu yayağ olsun

Ana dağ üstü bâğ olub her dem
Hasreti bağrımızda dâğ olsun

Yerde yatdıkca ol vücûdi şerîf
Pâdişâhi zemâne sâğ olsun

Şeceri ömrü pâyidar olsun
Avni Hak ana dayâğ olsun

Hayatı hakkında başka bilgi edinilemedi.
Bibl.: Tayyarzâde Atâ, Enderun Tarih, IV.

FAZLİ ÇELEBİ — Onaltıncı asır şâirlerinden; gaayetle esmer olduğu için «Kara Fazli», saraç olan babasına nisbetle «Saraçoğlu» lâkabları ile anılırdı; İstanbulda doğmuşdur, asıl adı Mehmed Ali'dir, «Fazli» şiirlerinde kullandığı mahlasıdır, gençliğinde asrın ünlü şâiri Zâtînin hizmetinde bulunmuş ve onun himmeti ile yetişmişdir. Kanunî Sultan Süleymanın şehzâdelerinin sünnet düğününde sunduğu bir kasîde ile nazarı dikkati çekmiş; büyük pâdişahın en sevgili oğlu Şehzâde Mehmed Magnisaya vâli olarak gönderilirken onun dîvan kâtibliğine tâyin edilmiş; Şehzâde Mehmedin ölümünde aynı vazife ile Şehzâde Mustafanın hizmetine geçmiş, o prensin de 1552 de idamında Şehzâde Selimin kapusuna girmiş ve 1563 de Kütahyada ölmüşdür.

Fazli Çelebi'yi yakından tanımış olan Kastamonulu Lâtifî, adına nisbetle anılan şuerâ tezkiresinde: «Merhum basit, dîvâne, abdal görünüşlü ama zihni açık, gayet zeki idi. Şiirlerinde, mânâdan ziyâde kelimelerin rengine, nümâyişine bakardı; Hüsrev ve Şirin tarzında Hümâ ve Hümâyun isimli beş bin beyitlik bir kitab nazmetmiş, Hamse tarzında bir de Sitte yazmışdır ki bu eserinde en güzel manzum hikâyesi Gül ve Bülbüldür; nazım sanatının türlü hünerlerini göstererek garrâ gazeller, beyitler yazmışdır» diyor. Aşağıdaki gazelini Lâtîfî Tezkiresinden alıyoruz:

Aşk u hüsniyle iden şeydâ beni zîbâ seni
İtti Kays ü Leylî'ye hempâ beni hemtâ seni

Asılub ben karşusunda kat'ı peyvend etmeden
İtmemiş hâli Hüdâ aslaa beni kat'â seni

Kani devlet ey perî bâbı saadet açılub
Hânen içinde gören peydâ beni tenhâ seni

FAZLİ NECİB BEY — Geçen asır sonları ile asrımız başında tanınmış bir gazeteci, verimli bir yazar; 1863 de Selânikde doğdu, oranın ileri gelenlerinden Abdürrahman Nazif Beyin oğludur; Selânik idâdisini bitirdikden sonra hukuk mektebine girdi, bir ara Selânikde avukatlık yapdı, İstanbul gazetelerine «Selânik Mektubları» adı ile yazılar yolladı ve 1869 da Selânikde «Asır» adı ile bir gazete çıkararak 1909 yılına kadar devam ettirdi, gazetesi İttihad ve Terakki Fırkasının organı gibi tanındı, 1909 da İstanbula gelerek Matbuat Müdürü oldu ve 1912 de emekliye ayrıldı, Tütün Rejisi idâresine girdi ve şube müdürü oldu.

Muhtelif hayır cemiyetlerinde çalışdı; 1932 de vefât etti.

Mektebler için gramer ve coğrafya kitabları yazmışdı; «Âile Büdçesi», «Âile Sofrası» ve «Âile Eğlenceleri» isimli üç kitabı da bizde o yolda kaleme alınmış ilk eserlerdir; devrinin tanınmış hikâyecilerindendi, kitab hâlinde yayınlanmış olanları şunlardır: «Bir Gençliğin Güzârı», «Câni mi, Mâsum mu», «Dilâver»,

Fazli Necib Bey
(Resim: Sezâi; Türk Meşhurları)

«Sevdâyi Mâsum», «Pervin», «Şık», «Garib Âileler», «Türk Kızı», «Dehşetler İçinde», «Menfî», «Saraylarda Mecnunlar», «Külhânî Edibler», «Küçük Hanım», «Muhâcir», «Roz ve Ninet» (Terceme), «Gerdanlık» (Terceme), «Familya Çocukları» (Terceme), «Arsen Lüpen» (Terceme), «Bir Genç Kızın Jurnalı» (Terceme), «Japonya Seyahatnâmesi» (Terceme).

En son yazıları Haftalık Mecmua ile Cumhuriyet Gazetesinde çıkmışdır.

FAZLİ PAŞA (Kara) — Onaltıncı asrın ikinci yarısında yaşamış ve siyasî hayatı sönük geçmiş bir vezir; İstanbulda Binbirdirekdeki sarayı, devrinde vezir saraylarının en muhteşemi idi; adını tesbit edemdeiğimiz bir sultanla evlenmişdi; XVIII. yüzyıl başlarında yazılmış meşhur Tayyarzâde hikâyesinde ölümünden sonra Cevâhirli Hanımsultan diye anılan kızının Binbirdirekdeki sarayı bir batakhâne gibi kullandığı anlatılır (B.: Mehmed Ağa, Tayyarzâde). Birinci Sultan Ahmed tahta çıktığı zaman hayli yaşlı imiş; genç pâdişah bu görgülü ve sohbeti tatlı zâti sık sık ziyârete gelirmiş, Fazli Paşa meşhur sarayında pâdişâhı oturtmak için bir taht yaptırmış ve tahtın konduğu salona da hünkâr sofası denilmiş.

FAZLİ PAŞA (Müsâhib) Onyedinci asır vezirlerinden; aslı Bosnalıdır, Enderundan yetişmişdir, gençliğinde aşırı derece güzelliği ile meşhurdu, Dördüncü Sultan Muradın iltifâtına nâil olmuş, pâdişah emriyle Has Oda ağaları arasına alınmış, Sultan İbrahim devrinde saraydan çıkarak Anadolu Beylerbeyisi, pâdişaha müsâhib ve dâmad oldu. Kısa bir müddet kaptan paşalık yapdı, sonra yine vâliliklerde bulundu; Silistire vâlisi iken halka zulüm ve rüşvet alma iftirasına uğradı, aslında dürüst bir adam iken azledilerek 1068 (M. 1658) de Edirnede idam edildi.

İ. Alâeddin Gövsa «Türk Meşhurları» isimli eserinde bu zâtin hal tercemesini kaydederken: «İstanbulun bir semtine adını bırakmış vezirlerdendir, sarayı Binbirdirek civârında imiş, o semte bundan dolayı Fazlipaşa deniliyor..» diyor. Yanılmışdır, Binbirdirekde sarayı olan bu Müsâhib Fazlı Paşa değil, Birinci Sultan Ahmed devri vezirlerinden Kara Fazli Paşadır; hattâ Dördüncü Sultan Murad zamanının büyük halk şöhretlerinden Tayyarzâde Mehmed Ağa adında bir gencin hayatı üzerine yazılmış meşhur bir hikâyenin en önde kahramanlarından biri de Kara Fazli Paşanın kızı bir hanımsultandır (B.: Mehmed Ağa, Tayyarzâde).

FAZLİPAŞA SARAYI — Onaltıncı asır vezirlerinden Kara Fazli Paşanın sarayı, Binbirdirekde idi; meşhur Tayyarzâde Hikâyesinde bu sarayın bir batakhane olarak işletildiği anlatılır (B.: Mehmed Ağa, Tayyarzâde); 1660 Ayazmakapusu Yangınında yanmışdır (B.: Ayazma Kapusu Yangını, cild 3, sayfa 1512). Yerine yapılan büyük bir ahşab konak da halk ağzında aynı isimle anıldı; bir ara defterdarlık konağı olarak kullanıldı. Bu binâ da geçen asrın ikinci yarısında büyük Hocapaşa Yangınında yandı. Hâlen bu eski meşhur sarayın yeri, «Binbirdirek Sarnıcı üstü) meydanımsı arsa hâlindedir.

FAZLİPAŞA SARAYI MESCİDİ — Hadikatül Cevâmide şu malûmat verilmektedir: «Bânisi Fatih Sultan Mehmedin şatırı Uzun Şücâ'dır, Ayasofya Camiinde minber karşısındaki duvarda olan mâruf pençe nişanı bu Uzun Şücâ'ındır; kabri mescidinin mihrabı önündedir. Bundan mâda iki mescidi daha vardır. Minberini Dârüssaade ağası Hacı Beşir Ağa

koymuşdur; bu mescidin mahallesi vardır».

Tahsin Öz «İstanbul Camileri» isimli eserinde Fazlıpaşa Sarayı Mescidi maddesinde Fuadpaşa Camii maddesine bir atıfda bulunuluyor ve o maddede şunları yazıyor: «Yerebatanda Peykhâne Sokağındadır. Bu camii ilk defa Fatih Sultan Mehmedin şatırı Uzun Şücâeddin yaptırmış, harâbiyeti üzerine sadırâzam Keçecizâde Fuad Paşa 1848 den evvel yeniden yaptırmışdır. Kâgir ve tek kubbeli, büyük pencereli olup belirli bir mimarî hüviyeti yokdur. Camiin haziresinde Uzun Şücâeddin medfundur. Sol tarafında da Fuad Paşanın türbesi bulunmaktadır (1962) (B.: Fuadpaşa Camii)

FAZLİPAŞA SOKAĞI — Kadıköyünde Moda semti yollarından; her iki başı da Moda Burnu etrafında bir çenber çevirmiş olan Devriye Sokağı üzerindedir; Beşbıyık ve Şükran sokakları ile dört yol ağızları yaparak kesişir (1934 Belediye Şehir Rehberi, pafta 29/Moda). Devriye Sokağının Moda Koyu tarafında olan kısmından gelindiğine göre iki araba geçecek genişlikde asfalt döşeli ve yaya kaldırımlı bir yoldur. Üzerinde bağçeli iki eski ahşab konak, yine bağçeli iki kâgir konak ve beşer katlı üç beton apartman; «Konak Restoran» adında bir lokanta, bir tenis oyunu yeri vardır. Ağaçlarla gölgelendirilmiş sâkin, sessiz bir sokakdır; kapu numaraları 3 - 11 ve 6 - 16 dır (kasım 1968).

Hakkı GÖKTÜRK

FAZLİ ŞAH — Onaltıncı Yüzyılda yaşamış ve güzelliği ile şöhret kazanmış bir delikanlı, asrın kalender şâirlerinden Ulvî Çelebinin Şehrengizinde şu beyitlerle övülmüşdür ki güzel gencin bir medresede tahsilde bulunan bir softa olduğu anlaşılıyor:

Birine dahi Fazli Şah derler
Kemâli fazlı Hakka oldu mazher

Taleb kılmış ulûma ol dilârâ
Atâ kıl ana matlûbun Hüdâyâ

Bulunmaz vuslatı fazlına miftâh
Hidâyetle meğer fethide Fettâh

Küttâb âşık olub ana bî bâk
Yakaasını ider şiirim gibi çâk

Bileliden sûhte olduğum ol mâh
Kitâbi gibi dürdü yüzünü âh

FAZLULLAH — XV. Yüzyıl sonlarında İstanbulda yaşamış bir ressam; yalnız adına raslandı.

Bibl.: O. N. Ergin, Maarif Tarihi, I.

FAZLULLAH EFENDİ (Belgradlı) — Onaltıncı asır hattatlarından; sülüs ve nesih yazıyı asrın ünlü sanatkârlarından Şeyh Hamdullahın dâmadı Şükrullah Halifeden öğrenmişdi; Şeyh Hamdullahın yazısını o derece dikkatle taklid ederek yazardı ki Şeyhin yazısı zannedilirdi. Müstakîmzâde Süleyman Sadeddin Efendi: «Belgradlı Fazlullah'ın yazılarını gördüm, Şeyh Hamdullahın yazısının tıbkı idi ama, gülün rengi gibi, kokusu yokdu..» diyor. Şâir Şeyhî'nin «Husrev ve Şirin» hikâyesini yazmışdı, Müstakîmzâde onun için de: «.. 970 (1562 - 1563) de tamamladığı Husrev ve Şiirini de ziyâret ettim, elhak pek güzeldir» diyor.

Bibl.: Tuhfei Hattâtin.

FAZLULLAH EFENDİ (Tokadlı Hâfız) — Onyedinci asır hattatlarından; Fazlı Efendi diye anılırdı; Enderunda Kiler koğuşundan yetişmiş, sülüs ve nesih yazıyı sarayda iken saray yazı hocası Belgradlı Mehmed Efendiden öğrenmişdi. Saraydan çıkdıkdan sonra Sultanahmed Câmiinde hatiblik yapdı. Yeni Cami tamamlandığında ilk imamlığı şerefine nâil oldu; Yeni Cami imamı ve çok yaşlı iken Merzifonlu Kara Mustafa Paşanın Viyana seferine iştirâk etti. Müstakîmzâde: «Ehli Kur'an, fâzıl, âlim kâmil bir zâti âlişan idi» diyor.

Bibl.: Tuhfei Hattâtin.

FAZLULLAH FİRKATEYNİ — Hicrî 1244 (M. 1828 - 1829) yılında Giresun çekek yerinde inşâ edilmişdir. Aktaro adında bir gemi mimarı tarafından yapılmışdı; 130 metre boyunda, 34 metre eninde 48 toplu bir harb gemisi olub Kavaklı Ahmed Bey kaptanın idâresinde Sinop baskını muhârebesinde bulunmuş, Rus donanmasına karşı hârikulâde bir mukavemetden sonra batmışdır.

FEBÜS EFENDİ — Geçen asır sonları ile asrımızın başında çok meşhur bir fotografcı; ermeni asıllı olup asıl adı Bogos Tarkulyandır, imzasını «Pol Tarkul» diye frenkleştirip atardı; Karakaş Birâderler Fotografhanesinde çıraklıkdan yetişmiş, sonra «Febüs (Phebus) Fotografhanesi» adı ile bir atöliye açmış, teşebbüsünde parlak başarıya ulaşmış, devrin yüksek tabakasının rağbetini görmüş ve «Ressâmı Hazreti Şehriyârî» (Padişahın Ressamı) unvânı verilmişdir. Asıl adı unutularak kendisi de «Febüs Efendi» diye şöhret buldu.

İlk atöliyesi Beyoğlunda Caddei Kebirde (İstiklâl Caddesi) 301 numaralı mağazanın üstünde idi. 1896 da Malûmat Mecmuasında kendi resmi ile ve haber kılığı altında bir ilânında fotografhanesi hayli övüldükten sonra «.. Febüs Fotografhanesi zannı ile bâzı zevâtın civardaki ufak tefek resimhânelere gitmekde oldukları işidildiğinden Febüs Fotografhânesini bulmak için yukardaki adrese dikkat edilmesi tavsiye olunur» deniliyor.

Febüs Efendi
(Resim: S. Bozcalı)

Çekdiği resimleri pastel ile boyayarak İstanbulda ilk defa renkli fotograf yapan bu sanatkârdır.

1900 mayısında Febüs Fotoğrafhânesi bitişiğindeki meşhur Hanâki Gazino-Kahvehânesiyle birlikde yanmışdır (Fransızca Servet Gazetesi). Çocukluğunda çırak olarak Febüs Efendinin yanında çalışmış «Foto Sel» sâhiblerinden Herant Bey Febüsün son atöliyesinin Galatasarayında Tokatlıyan (Konak) Oteli karşısında olduğunu söylüyor.

Ünlü fotoğrafcı-ressamın hal tercemesi ve hattâ ölüm tarihi tesbit edilemedi. Geçen asır sonlarında yaşamış kalender halk şâiri Üsküdarlı Âşık Râzinin evrâkı metrûkesi arasında bir defterde Febüsün Kumkapulu Haçik adında fakir bir balıkcının oğlu olduğu, çocukluğunun pek acı geçdiği yazılıdır ve şu kıt'a kaydedilmişdir:

Gençliğinde Febüsun kendi resim gibiydi
Siyehçehehre civelek güzel bir ermeniydi
Tarkul Şah dirler idi uşşâkı kalenderler
Emsâli ender çıkar ermeni güzeliydi.

Yine Âşık Râzi, Hafiye Fehim Paşanın metresi Margaret Hanımın küçük kardeşi Charles Junior Morgan'ın (B.: Hidâyet, İngiliz) bu fotğrafhanede çektdirtdiği bir resmin altına da şunları yazmışdır:

Koltuğa oturtup bu resmi çeken
Febüs Efendinin usta elidir.

1914 nisanında Tasvir-i Efkâr Gazetesi muhâbirinin Febüs Efendi ile yaptığı konuşmada, sanatkâr kendisine İkinci Sultan Abdülhamid tarafından Ressâmı Şehriyâri unvanı, Şehzâde Bürhâneddin Efendinin bir resmi verildiğini ve ayrıca beşinci rütbeden bir Mecidî nişanı ile taltif edildiğini söylemişdir. Fotografcının ölümü o tarihten sonra olacaktır.

FEDÂ (Afganlı Derviş) — Onsekizinci Yüzyıl başlarında İstanbula gelmiş Afganlı bir seyyah derviş, şâir; aşağıdaki satırları bir fevâid mecmuasından alıyoruz: «Afganî Derviş Fedâ ki gülgoncei bağı melâhet âhûyi hüsnü behcet dilberi ruh efzâ Pâlhenk (Farsca ip, kayış, dizgin, kemend anlamında) nam tâzesi ile dâim bile olub ol mecmuai hüsnü bahâde

nukuuşi aşkın dekaayiki hurdebînin temâşâ ve o cünbüş ile çâr aktârı cihânı geştü güzar eyler pâ pürehne apâpûş kalender derbeder dervişi dilrîş bir merdi nâzik ve şâiri hoş tâbir ki seyahat tariki ile diyârı rûma gelüb nâdîdei rûzigâr olan şehri İstanbulda seyyahin zümresinin vardıkları kibar ve rical menzillerinden firar ve Tahtakale nam mahalde Hamam külheninde vâfir müddet karar etmişdir, ammâ lisanı farsî olmakla avam ile dahi ihtilât etmeyüb İstanbulda Tahtakalede ve Unkapanında hanlarda olan ve ahurlarda ve Valide Hanında menzil tutmuş eşekci acem tâifesinden yâran peyleyüb anlarla olurdu, sene 1115 (M. 1703 - 1704) hilâlinde».

Mirzazâde Salim Efendi de kendi adına nisbetle anılan şuerâ tezkiresinde Fedâ adında bir seyyah dervişden bahsediyor ki bu zat olması çok muhtemeldir; Sâlim şiir diline örnek olarak şu farsca beyti kaydetmişdir:

Cilve ber cilve dâd be arsai zevk
Esbi ta'b'em zi tâzyânei şevk

Bibl.: Fevaid Mecmuası; Salim, Şuerâ Tezkiresi

FEDÂ ÇIKMAZI — Galatanın Ömer Avni Mahallesinde Mollabayırı Sokağı ile Sarayarkası Sokağı arasında uzanır Rizabey Sokağındadır.

FEDÂİ, FEDÂİLER — «Şahsî menfaatlerini ve canını bile esirgemeyen, bir hayır işi uğrunda her fedakârlığı göze alan; hamiyetli, serdengeçdi» (Şemseddin Sâmi, Kaamûsi Türkî).

Zamanımızda İstanbulun günlük hayatında tamamen aksi anlamda kullanılmaktadır: kendilerini besleyen soyguncu içkili yerlerin barların, kumarhânelerin menfaatleri yolunda ve dolayısı ile şahsî çıkarları için adam döven, adam soyan, her çeşid zorbalığı ve hattâ şenâati irtikâbdan çekinmeyen dişli ve pençeli çomarlara «Fedâi» denilmektedir. Kendi iş ahlâklarının bozukluğunu önce kendileri kabul etmiş olan patronların hemen hepsi fedâî beslerler.

Reşad Ekrem Koçu, devlet gücünü zedelemiş ünlü serserîlerden Patrona Halil'in romanlaştırılmış hayatını yazarken o devrin büyük şâiri Nedim'in bir gazelini iki genc «Külhan Beyi» şânında söylenmiş gösteriyor, 1730 ihtilâlinde çok önemli rol oynamış Külhan Beyleri için şirin bir yakıştırmadır, meşhur gazelin bir beytinde «Fedâî» kelimesi kullanılmışdır (B.: Külhan Beyi):

Uşşâkın olsa nola fedâ nakdi canları
Seyretmedin mi dünkü fedâî civanları

Şevk âteşine sen de tutuşdun mu ey gönül
Gördün mü dün güreş tutuşan pehlivanları

FEDÂİ BEY (İsmail) — «Onaltıncı asrın ikinci yarısında yaşamış kalem ve kılıç sâhiblerinden, Enderunu Hümâyunda Kiler Koğuşundan yetişmiş, o koğuşun kâtibliğinde bulunmuş, Üçüncü Sultan Mehmedin maiyetinde Eğri Seferine gitmiş, bir Türk zaferi ile sona eren meşhur meydan muharebesinin ilk bozgun safhasında kaçanların ağzından bir terkibi bend yazmışdır ki Ali Emîri Efendinin Tarih ve Edebiyat isimli mecmuasında yayınlanmışdır. O uzun sefer içinde 1601 de Peşte muharebesinde şehid olmuşdur» (İ. A. Gövsa; Türk Meşhurları).

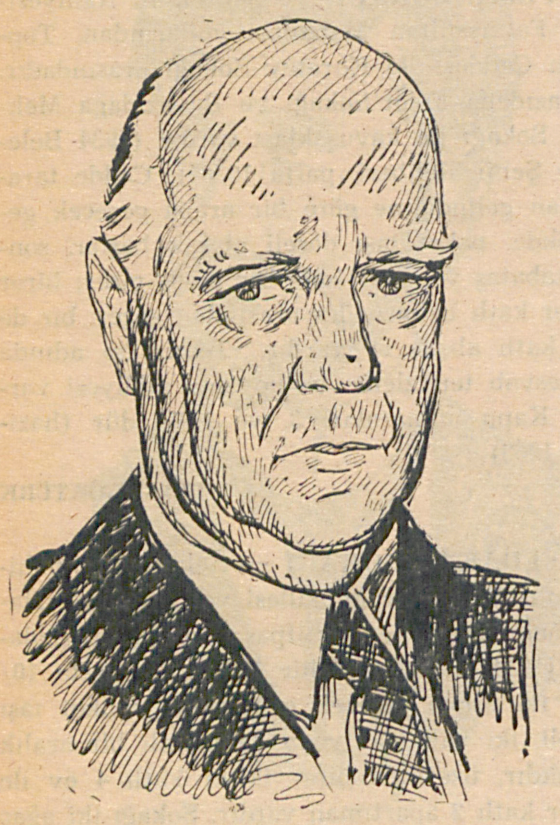
FEDÂİ SOKAĞI — Şehremini Nâhiyesinin Fatmasultan Mahallesi yollarından, Topkapu Caddesi ile Karatay Sokağı arasındadır. Bayazıdağa Fırın Sokağı ve Bayazıdağa Mektebi Sokağı ile kavuşakları vardır (1934 Belediye Şehir Rehberi, pafta 10/84). Cadde tarafından gelindiğine göre bir araba geçecek genişlikde, paket taşı döşeli olarak başlar, sonra kabataş yol olur, sola bir kavis çizer; birer ikişer katlı beton evler arasından geçer, bir de tek katlı ahşab ev vardır. «Temiz İş» adında bir esvab temizleme ve boyama atöliyesi vardır. Kapu numaraları 3, ve 4 - 14 dür (haziran 1968).

Hakkı GÖKTÜRK

FEDÂKÂR SOKAĞI — Şehremini nâhiyesinin Nevbahar Mahallesi yollarından; Hatibnâci Sokağı ile Münifpaşa Sokağı arasındadır (1934 Belediye Şehir Rehberi, pafta 10/74). İki araba geçecek genişlikde, paket taşı döşeli, iki yanı dar yaya kaldırımlı bir aralık sokakdır, üzerinde birer ikişer katlı 4 ev ile beşer katlı 2 apartıman vardır. Sokağı iki ağaç gölgelendirmişdir (ağustos 1968).

Hakkı GÖKTÜRK

FEHİM (Ahmed Münif) — Çağdaş Türk basınının büyük kıymet ve şöhretlerinden; ressam, illüstratör ve dekoratör; mecmualarda, günlük gazetelerde ve kitab yayınlarında çok büyük emeği geçmiş bir sanatkâr. 1899 da İstanbulda doğdu, ünlü aktör Ahmed Fehim Efendinin oğludur (B.: Ahmed Fehim Efendi, cild 1, sayfa 365), annesinin adı Hatice hanımdır. Üsküdar İbtidâîsinde ve Üsküdar Sultânîsinde okudu, kısa bir müddet de ressam ve karikatürist Cemil Beyin (Cem) müdürlüğü zamanında Çallı İbrahimin atöliyesinde Sanâyii Nefîse Mektebinde (Güzel Sanatlar Akademisine) devam etti. Dedesi Şeyh Abdülkadir Efendi şâir ve hattat, babası Ahmed Fehim Efendi Türk Tiyatrosunda yeni bir devrin önderlerindendi, güzel yazı yazar, resim yapardı; ressam Cevad, ressam Sami Yetik ve ressam Hoca Ali Fiza Beyler, pek çok fikir ve sanat adamı arasında evlerinin sık gelen dostları arasında idi, aslında Münif Fehime baba evi akademi oldu, ve sanat atmosferi içinde henüz 12 yaşında iken meslek hayatına atıldı, yıllarca Ahmed Fehim Efendinin sahnesine çıkdığı tiyatroların afişlerini ve sahne dekorlarını yapdı ki o zamanların en güzel eserleridir.

Münif Fehim
(Resim: Kendi çizgisi)

Birinci Dünyâ Harbinde askerliğini Harbiye Nezâretinde Ordu Sinemasında geçirdi. Harb sonunda o sinemanın makina ve sâir levâzımı harb mâlûlleri yararına devredilmişdi; terhis edilmiş olan Münif Fehim de sinemada çalışma teklifi aldı. O zamanın imkânları içinde ve babası Ahmed Fehim Efendinin rejisörlüğünde iki yerli film yapıldı, biri Yusuf Ziya Ortaç'ın «Binnaz»ı, diğeri de Hüseyin Rahmi Gürpınarın «Mürebbiye»si; bu iki filmin de dekor, kostüm, makiyaj ve senaryolarını Münif Fehim hazırladı (B.: Binnaz, cild 5, sayfa 2799).

Basına 1921 de, Celâl Nuri Beyin «İleri» gazetesinde, gazetenin yazı işleri İlhâmî Safâ Beyin ısrarlı dâvetiyle ve o gazeteden ayrılmış olan ressam Nâmık İsmail Beyin yerine ressam olarak intisab etti, ve böylece başlayan asıl meslek hayatı zamanımıza kadar sürdü geldi. Fakat bir gazete ressamı olarak, tek bir eser için de olsa, ilk çalışması büyük harbin ilk yıllarında, 1914 de, İstanbulda çıkan «Osmânişer Loyd» isimli Almanca günlük gazete olmuşdur; bu Almanca gazetede tefrika edilen Leylâ Hanımın (B.: Saz, Leylâ) Saray Hayatı üzerine hâtıralarını resimlendirmişdi. Yine o harb yılları içinde Subhi Kadri ve Selâmi İzzetin çıkardıkları Fağfur isimli edebî mecmuasıyla resimler yapmışdı. Böylece sanatkârın basın hayatı altmışıncı yılını aşmış bulunmakdadır.

Ressam ve illüstratör Münif Fehim elli yıllık basın hayatında İleri, İkdam, Vakit, Son Posta, Aydede, Akbaba, Yedigün, Yirminci Asır gazete ve mecmualarında çalışmış; bir ara Reşad Nuri Güntekin, İbnürrefik Ahmed Nureddin ve Mahmud Yesârî ile birlikde «Kelebek» adı ile edebî bir mizah mecmuası çıkarmışdır. Yapdığı güzel kitab kapak resimleri, ve resimlendirdiği kitablar sayılamayacak kadar çokdur. Bir gazete ve kitab ressamı olarak mesleğine o kadar bağlanmış bir sanatkârdır ki bir klişeci ve matbaa makinisti kadar da işden anlar, yapdığı resimlerde o imkânlara göre çalışır.

Bir yağlıboya ressamı olarak ölmez hâtırası, İstanbul Gazeteciler Cemiyetinin şeref galerisine yapdığı ünlü Türk gazetecilerinin portreleridir kanısındayız.

Aydede ve Akbaba gazetelerinde «Eski Şiirlerin Medlûlleri» adı altında yapdığı resim-

ler basınımıza yepyeni bir şirinlik getirmiş, çok çok rağbet görmüş, tanınmış imzâlarla aynı yoldan gitmek isteyen sanatkârlar olmuş, fakat hiç biri Münif Fehimin o vâdideki zarâfetini gösterememişdir. Sedad Simâvî'nin Yedigün yayınları arasında «Şiir Bağçesi» isimli kitab, sanatkârın o resimlerinden bir kısmının yeniden çizilerek bir arada toplanmışıdır.

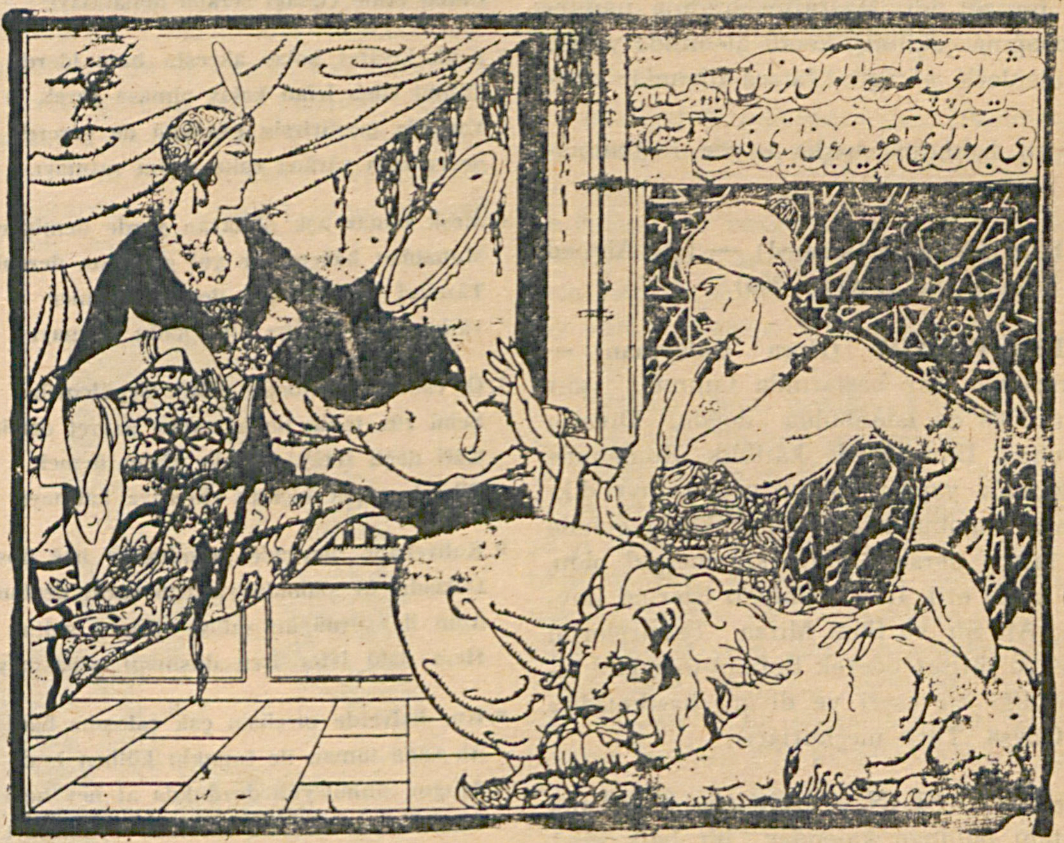
Tarihî konuları, bilhassa yakın geçmişin İstanbul Hayatını resimlendirmede bir üstâd bilinmişdir. Resimlerini bir süre «Ahmed Münif» diye imzalamış; soyadı kanunu çıktığında «Özarman» soy adını almış ise de hiç kullanmamış, imzasını baba adına nisbetle «Münif Fehim» diye atmaya başlamıştır.

Birkaç sergi açmış amatör usta fotografcıdır. Bağçe işlerine ve bilhassa gülcülüğe meraklıdır, parfümeri sanatından anlar. Çok genç yaşlarından başlayarak yıllarca yaprak sigarası içmişdir, öylesine ki başkaları tarafından çizilen karikatürlerinde dudaklarında bir yaprak sigarası unutulmamışdır. Sonra pipo içmiş bir müddet sonra da, sayısını çok azaltarak tekrar eski tiryâkiliğine dönmüştür.

Fransızca bilir; evlidir, zevcesinin adı Refikadır, adı gibi asîl hayat arkadaşı olmuşdur, çocukları yokdur.

Bu satırların yazıldığı sırada, 1970, Esentepede Gazeteciler Mahallesindeki evinde âdetâ inzivâya çekilmiş bulunuyordu.

FEHİM ÇELEBİ (Uncuzâde Mustafa) — «Onyedinci asrın ilk yarısında yaşamış üstad şâirlerden; aynı mahlâsı almış ve iki asır sonra yaşamış Süleyman Fehim Efendiden ayırd etmek için Fehimi Kadîm diye anılır. İstanbulda doğdu, paşaların kâtipliklerinde bulundu, Mısır Vâlisi olan Eyyub Paşa ile Kahireye

Eski şiirleri resimlendirerek basın ressamlığında bir çığır açmış olan sanatkârın o resimlerinden biri:

Şirler pençei kahrimde olurken lerzan
Beni bir gözleri âhûye zebûn etti Felek

Yavuz Sultan Selim

gitti, fakat orada paşasının gözünden düşdü, hâmisiz ve parasız kaldı, Mısırlı bir zenginin gönderdiği kervanla İstanbula dönerken Konya civarında Ilgında vebâdan öldü. Daha çocuk iken düzgün şiirler söylediği, divanını 18 yaşında iken meydana getirdiği rivâyet edilir» (İ.A. Gövsa, Türk Meşhurları).

FEHİM EFENDİ — Geçen asrın ikinci yarısında yaşamış değerli bir farsca muallimi; aslının nereli olduğu bilinmiyor, gençliğinde devrin seçkin aydınlarından İsmail Ferruh Efendinin yanına uşak olarak, âlim efendisinden feyz almak için en ağır hizmetlere tahammül etmişdir; müverrih Cevdet Paşanın da farsca hocası olmuşdur. Fatma Aliye Hanım, babasının hayatı üzerine yazdığı «Cevdet Paşa ve Zamanı» isimli eserinde şunları yazıyor: «Fehim Efendinin evi mahfili edebî idi; İsmail Ferruh Efendi tarafından yetiştirilmiş olup iyi farsca bilir, güzel şiir söyler, zarif, filosof meşreb bir zât idi. Masrafını îrâdına uydurmuş, konağına çekilmiş, kendi âleminde yaşar, gelip gidenlerle görüşür, farsca dîvanlar okuturdu...».

Hayatı hakkında başka kayde rastlanmadı.

FEHİM EFENDİ (Ahmed) — (B.: Ahmed Fehim Efendi, cild 1, sayfa 365).

FEHİM EFENDİ (Hoca Süleyman) — «Ondokuzuncu asır başlarında tanınmış şâir ve âlim; 1788 de İstanbulda doğdu, Divan-ı Hümayunda, Darbhânede kâtiblik, Rumelinde kaymakamlık yapdı; memuriyetden ayrıldıkdan sonra İstanbulda Karagümrükdeki evinde hususî farsca dersleri vermekle meşgul oldu, 1845 de vefat etti. İran edebiyatı üzerine Devlet Şah, Ali Şir ve Sam Mirza Tezkirelerini tercüme ve ihtisar ederek Sefînet-üş-Şuarâ ismini verdiği bir eseri ve divanı basılmışdır» (İ. A. Gövsa, Türk meşhurları).

FEHİM KAPTAN — Elimizde 10 kıt'alık bir destanı bulunan kalender bir halk şâiri, hayatı hakkında da pek az şey biliniyor: Trabzonludur, memleketinde medresede okur iken bir aşk yüzünden tahsili terketmiş ve gemicilik hayatına atılmış; İstanbula geldiği zamanlar Salıpazarında bir kahvehâne üstündeki odasında kalırmış; gaayet cessur, merd, sîması melih, sohbeti tatlı, bâdeye iltifat eder, eli açık bir zât imiş. Elimize geçen destanı şudur:

1. Dilberânı mühmelden severim yâr tutmayı
Cehlin hem cümle levsin o güzelden atmayı
Gerçi emri düşvardır sabr ister hem cehd ister
Çakılı elmas yapub ne sandın parlatmayı

2. Hâneberduş mürâhik bilmez kendi kıymetin
Bâzîçesi olmuşdur erâzili ümmetin
Çeküb çirki zilletden selsebil et himmetin
Bırak lâfu güzâfı ilmü hikmet satmayı.

3. Ol âhûyi vahşîyi çek âguuşe pîrâne
Şâhın nûri hüsniyle lebrîz olsun vîrâne
Pâ bürehne eşbehin salunsun emîrâne
Çul çaputun yerine giydir çuha çatmayı.

4. Yalun ayak kaldırım depe gelmiş cilâsın
Sîneye çekmek gerek türlü türlü belâsın
Emsâli arasında dilersen îtilâsın
İhmal etme çıplağı serâpâ donatmayı.

5. Kılık kıyâfet kolay akçesin harc iderek
Tâlîmi edeb irfan kolay olmasa gerek
Yanında gezdirirsin göğsünü de gererek
Sever isen yârâna caka çalım satmayı.

6. Meşk olmaz aşk olmayan yerde demiş erenler
Muhabbet bağçesinde gül goncasın derenler
Tâzeleri irşadla aşka destur verenler
Tâlim eder o şâha otur kalkı yatmayı

7. Ol eşbehi mühmelin dilini törpülemek
Şebü rûz tâlim ile az mıdır gayret emek
Kâfî değil fetâya şorolo yârim demek
Bilmek gerek bıçkını zürefâya katmayı

8. Kahvehâne meygede germâbeler bağ bostan
Dolaşdır ki şânında yazılsın şarkı destan
Anın ile sürdüğün safâyı sürmez sultan
Hem dahi ister isen düşmanı çatlatmayı.

9. Kur halvetde meclisin çak çakışdır bâdeyi
Ak sâde tuman ile topuklu külhen beyi
Ayağın mühüleyüb durdukda at hey heyi
İhmâl etme şûhâne mestâne oynatmayı.

10. Bir kalender kaptansın İstanbulun garibi
Yokdur ummânı aşkın ucu bucağı dibi
Yelken açdın velâkin delik geminin dibi
Göze aldın ey Fehim ol ummanda batmayı.

Bibl.: Âşık Râzi evrâkı metrûkesi, Fehim Kaptan defteri; Vâsıf HİÇ, Not.

FEHİM PAŞA — İkinci Sultan Abdülhamid devrinin kötü kişi olarak tanınmış sîmâlarından; türlü yönden uygunsuz adamların toplandığı kalabalık bir hafiye çetesini idâre etmiş ve hafiyelerinin jurnalları ile pek çok âilenin felâketine sebeb olmuşdur denilir; İstanbulda ve bütün Türkiyede halkın nefretine uğramışdı.

1873 de İstanbulda doğdu, Sultan Abdülhamidin süt kardeşi Esvabcıbaşı İsmet Beyin oğludur; bu yakınlık dolayısı ile pâdişahdan çok büyük himâye görmüş, çocukluğu sarayda şehzâdelerle arkadaşlık ederek geçmiş, Harbiye Mektebinin Zâdegân Sınıfında okuyarak 1894 de yüzbaşı rütbesi ile diploma almış, 1896 da kolağası rütbesi ile hünkâr yâveri olmuş, kısa zamanda rütbe merdivenleri himâye ile atlayarak henüz yirmibeş yaşında iken general olmuşdu.

Gayet yakışıklı, fakat şımarık ve küstah, emrindeki hafiye çetesinin türlü mel'anetleri ile bir haydud idi. Kendisi aşırı derecede zendost, adamları da ırz ve namus tecâvüzlerinde pervâsız hezele güruhu olup mazlum kahramanları güzel delikanlılar ve kızlar ve güzel genç kadınlar olan pek çok vak'a anlatılmışdır. Esnaf ve tüccardan da paşaları adına pek çok harac aldıkları söylenir.

Fehim Paşa
(Resim: S. Bozcalı)

Alman ve İngiliz elçilerinin pâdişaha ısrarlı şikâyetleri üzerine nihâyet 1908 de meşrutiyetin ilânından az önce Bursaya sürülmüş olan Fehim Paşa Sultan Abdülhamidin tahtdan indirilmesi üzerine halkın nefret gösterisinden korkarak Bursadan kaçmış fakat Yenişehirde yolu çevrilerek halk tarafından o kasabada linç edilmişdir (B.: Fehimpaşa, Margarethe).

FEHİMPAŞA (Margarethe) — Asıl adı Margarethe Morgan; İkinci Abdülhamid devrinin hafiye teşkilâtı idârecilerinden Esvabcıbaşızâde Fehim Paşanın büyük şöhret yapmış metresi bir İngiliz kızı; İstanbula 1900 senesinde gelerek Beyoğlunda Konkordiya Tiyatrosunda hünerler göstermeye başlamış bir cambaz âilesinin o tarihde 18 yaşında bulunan büyük kızı idi; dört kişilik âile baba Charles Morgan, iki kızı Margarethe ve Mary Morgan ve bir oğlu Charles Morgan Junior'dan mürekkebdi (B.: Morğan Cambaz Ailesi). Margareti metres olarak kapattığı zaman Fehim Paşa da genç, henüz 23 yaşında idi.

İstanbul Ansiklopedisi yazı âilesinin mümtaz sîması merhum Sermed Muhtar Alus 1900 de henüz onüç yaşında ve lala himayesi altında dolaşır bir paşazâde idi (B.: Alus, Sermed Muhtar, cild 2, sayfa 755); hâfızasındaki müphem hayallerle konak dedikodularını yuğurarak Fehim Paşanın Margarethe üzerine şunları yazıyor:

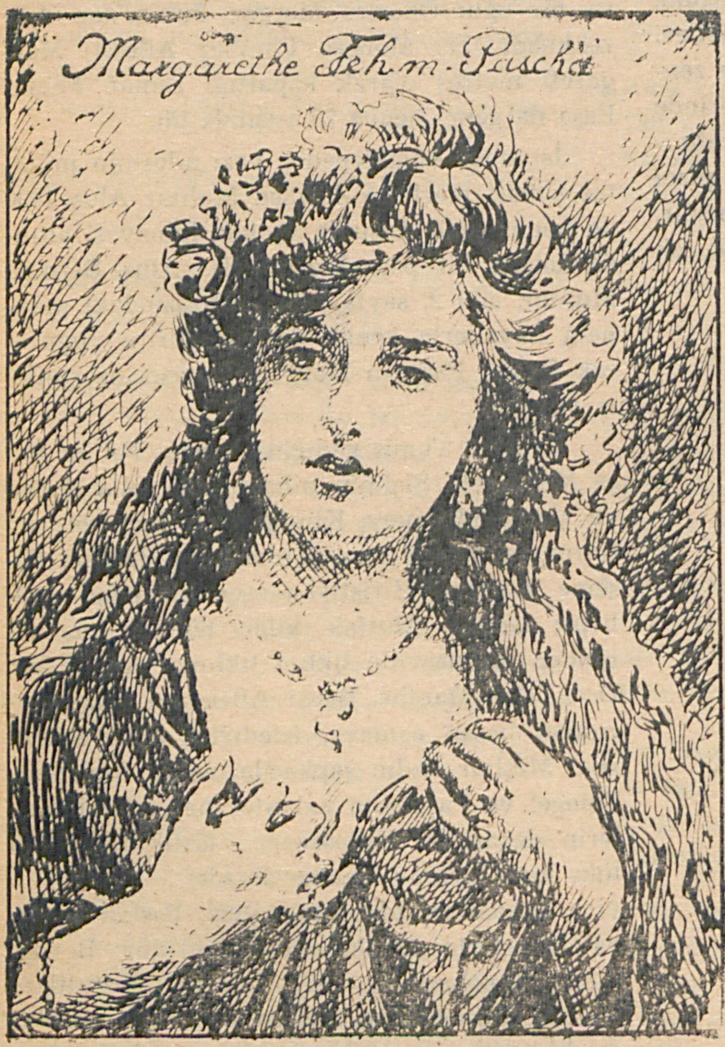
«Yosma Tunus gediğine kondu. Fehim Paşa Margarete Şişlinin nihayetinde hâlâ duran ve şimdi Marmara Kliniği olan koca bir ev tutmuştu. İçinde saraylardakinden farksız döşeme dayama; Hıristiyan aşçı, hizmetçi, uşak hepsi tamam. Mutfak, kiler, büfeler kuş sütünden maadası ile tıklım tıklım. Au, Lion, Dron, Bon Marché, Bazar Allemand mağazalarından hesap açmaya, istediğini almaya mezun. Meşhur kadın şapkacılarından, Iphigénie, Spiegel ve Para gibi kalantor harcı terzihanelerin devamlısı. Numarasız, lâstik tekerlekli lüks kira faytonu emrine âmade.

«Akşamları takıp takıştırıp, baştan aşağıya elmaslarla pıtrak, arabya kurulur; Beyoğlunda, Tepebaşında, Kâğıthanede gezintilere çıkardı. Ekseriya da Fehim Paşa peşi sıra. O da, bir çift yağız kadanalar koşulu al maroken minderli şahanenin şahanesi bato faytonuna

yan gelir, başında nar çiçeği renginde fes, göğsünde sırma kordon, altın imtiyaz madalyası, önde giden arabanın arkasını bırakmazdı. Sular kararınca, yahud ortalıkta çekinecek kimseler yoksa dildâdesini sağına alır, kelle götürür gibi tozu dumana katar, görenler ağzı açık bakarlardı.

«Âfeti devrânın Viyanada parlak kartonlara basılmış, üzerinde «Margarethe Fehim Paşa» kelimeleri yazılı, türlü türlü pozlarda çekilmiş kartpostalları da türedi. Bunları Şark Pazarı dönemecindeki iri kıyım Rum (Rum değil, gayet iyi Rumca konuşur Viyanalı Musevi) kırtasiyeci Leoffler Frühtermann gizli gizli satar; yalnız erkekler ve delikanlılar değil, küçük hanımlar da kapışır, koleksiyon yaparlardı.

«Margaret zemane kadını modasının âdeta hâkimi idi. Alın bombesi, ense şinyonu, şakak bukleleri gibi saç tuvaletleri için ondan örnek alınır; giydiği robların, kürklü boleroların, tafta kaşpusyerlerin kumaşı, rengi, biçimi tıpkı tıpkısına taklid edilirdi.

Margarethe Fehim Paşa
(Kartpostalından S. Bozcalı eli ile)

«Fehim Paşa meşrutiyetin ilânından az evvel Bursaya sürüldükten sonra güzelliği, şatafatı, şöhreti âfakı tutmuş cânanı da İstanbuldan sırra kadem bastı, adı sanı işitilmez oldu.»

Sermed Muhtar Alus: «Ne kadarı doğru, ne mikdarı yakıştırmadır bilemem» dedikten sonra dilber Margarethe'in babası ve kardeşleri hakkında şu malûmatı veriyor:

«Fehim Paşa Margarethe'i metres olarak kapatmaya karar verdiğinde kızın babasına bir torba altın sunacağını, boynuna da üçüncü rütbeden Osmanlı nişanını astıracağını, belki de matmazeli nikâhlıyacağını söyler söylemez adam end bend:

— Hayır, olamaz, katiyen müsaade etmem, bu fikirden vazgeçmezseniz sefarete müracaat eder şikâyette bulunurum!.. demiş; dayağın mükemmelini yemiş, ertesi gün küçük kızı, oğlu ve köpeğiyle beraber Avrupayı boylamış.»

Sermed Muhtar yazdığına güvenememekte haklıdır, ne dayak faslı vardır, ne de Avrupaya kaçan.

O zamanlar İstanbulun en lüks kira faytonlarını işleten Çeşme Meydanlı Arifoğullarının hizmetinde 13 yaşında bir ispir, kaşı gözü yerinde tığ gibi bıçkın arabacı yamağı, Margarethe'i ustası arabacı Halil Ağa ile beraber gezdirmiş, yosmanın nâzik elleriyle saçları, yanakları okşanmış, Paşanın konağa gelmediği geceler de konakta yatırılmış Japon Rıza, Konkordiya sahnesinden çekildikten sonra Morgan familyası hakkında bize en doğru malûmatı vermiştir. Son günlerini Göztepede geçirmiş, nakkaşlıkla meşgul olmuş ve muhitte «Kolpocu Rıza» diye tanınmış, tahminen 56-58 yaşlarında vefat etmiş olan bu eski ispir şöyle anlatıyor:

«Hafiyeliği, türlü kötülükleri bir yana, Fehim Paşa, Margaretin ailesine büyük iyilikler yapmıştır, inkâr edilmez, Kız kardeşi Mary'yi zengin bir İtalyan fabrikatörü ile evlendirdi, babaları o kızla beraber yaşadı. Mister Morgan cambaz manbaz ama çok nâ-

zik, kibar bir İngilizdi, kendini içkiye verdi, bütün gün Tokatlıyanın dip köşesinde oturur, içkisini içer, ecnebi gazeteleri okurdu. Meşrutiyetten az evvel fabrikasını satan damadı ve küçük kızı ile beraber galiba İtalyaya gitti. Cambaz oğlana gelince, haytalığa vurdu, tulumbacılarla düşdü kalkdı, hattâ müslüman olarak İngiliz Hidâyet adı ile hayli şöhret sâhibi bir şıkırdım oldu (B.: Hidâyet, İngiliz).

«Margarethe'e gelince, Fehim Paşa sürgüne gider gitmez, konaktaki bütün eşyasını sattı, zâten çok parası vardı, zannederim kıymetli ve külliyetli mücevheri de olacaktır, Viyanaya gitti. Sirkeci Garına ustam arabacı Halil Ağa ile biz götürdük, tatlı sesi hâlâ kulağımdadır, vagona binerken Fransızca:

— Japon!. Seni hiç unutmıyacağım!. diyerek yanaklarımdan öptü. Fransızca bilmem, güzel kadının sözlerini orada bulunan bir bey tercüme etti. Tren hareket edip giderken salladığı mendil de hâlâ gözümün önündedir...»

FEHMİ (Galatalı Yemenici) — Geçen asır başlarında, Yeniçeri Ocağının kaldırıldığı 1826 dan önce Galatanın en namlı yemeni ve filar dikici ustalarından; bilhassa yeniçeri civelekleri için ayaklarına Galatalı Fehmi Ustanın bir çift yemenisini giymek büyük istekdi, aşağıdaki kıt'a Çardak Çorbacısı Galatalı Hüseyin Ağanındır:

Çakşırı muglim Deli Abdi'den
Yemenisi Galatalı Fehmiden
Helâlî gömleği Koca Ammiden
Şâhin başda Cezâyirin fesidir.

FEHMİ (Kör) — Önce Üçüncü Belediye Dâiresi Sandığında, sonra Davudpaşa Mahkemesi sandığında elli yıldan fazla uşaklık ve reislik yapmış bir tulumbacı; Birinci Cihan Harbi seferberliğinde 80 yaşlarında bir ihtiyardı, 1834 - 1835 arasında doğmuş olacakdır; gençliğinde son derece çevikliği ve hemen kavgaya atılan hırçınlığı ile meşhurmuş, ve hasmının üzerine havaya sıçrayıp atıldığı için «Horoz» lâkabı ile de anılırmış. Orta boylu, son zamanlarında sesi kısıkca bir adamdı. Eşek besleme meraklısı idi ve iki adımlık yer de olsa eşek ile gidip gelirdi.

Bibl: S.M. Alus, Not; V. Hiç, Not.

FEHMİ BEY (Çelikbacak) — 1911 de onsekiz yaşlarında bulunan Adanalı sportmen bir delikanlı; Türkiyede yaya yürüme rekoru kırmışdır; 1911 martında memleketinden yaya olarak yola çıkmış ve altı ayda İstanbula gelmişdir, birkaç gün kaldıkdan sonra 1911 eylülünde tekrar yola çıkmış ve Karadeniz kıyısını tâkib ederek Trabzona kadar gitmiş ve 9 ay sonra 1912 haziranında İstanbula dönmüş, kendisine «Çelikbacak» lâkabını takmış olan gazetecilere verdiği beyânatta şunları söylemişdir: «Birkaç gün dinlenip Trakyaya gideceğim, Bulgaristan üzerinden Avrupaya geçerek İspanyaya gideceğim, oradan Şimalî Afrikada Fas, Cezayir, Tunus, Trablusgarb, Mısır, Filistin ve Suriye üzerinden memleketime döneceğim, bu yürüyüşüm tahminime göre üç yıl sürecekdir». 1912 yılı ekiminde, Çelikbacak Fehmi Beyin bu beyanından 4 ay sonra Balkan Harbi başlamışdır; Adanalı sportmen delikanlı tasavvurunu tahakkuk ettirmiş midir bilmiyoruz; hayatı hakkında başka kayde rastlanmadı.

FEHMİ BEY (Hasan) — Geçen asır sonları ile asrımız başında yaşamış bir şair, muharrir ve mütercim; kereste ticareti ile meşgul Oflu Zaimzâde Midhat Efendi adında bir zâtin oğlu olup 1878 de babasının iş îcabı oturduğu Varnada doğdu; oradaki Türk mekteblerinde okudu, 1890 da henüz 12 yaşında iken İstanbula gelerek imtihanla Mühendishâneye girdi, bu askerî okulun idâdî kısmını bitirip Harbiyenin İstihkâm bölümüne geçdiğinde asabî ve ruhî bir buhran geçirdi, askerî tıb meclisi kârârı ile 1894 de Harbiyeden çıkarıldı, Defteri Hâkaanî (Tapu) de kâtib oldu. 1896 da Sultan Abdülhamide karşı meşrûtiyetci gizli cemiyete mensub olmakla suçlandı ve tevkif edildi, Taşkışla Dîvânı Harbî kârârı ile 18 yaşında iken Trablusgarba sürüldü, orada bir sene kadar hapis yattıkdan sonra sâdece sürgün olarak kaldı, geçinmesi için de o vilâyetin tercüman muavinliği ile resmî vilâyet gazetesi muharrirliğine tâyin edildi. Aşırı heves ve gayreti ile otodidakt olan fransızca, italyanca, almanca, ingilizce, rusca, bulgarca, arabca ve farsca öğrenmişdi; Trablusgarbdan Mısıra kaçdı; Mısır Hidivliği yanında Osmanlı Devleti fevkalâde komiseri Gazi Ahmed Muhtar Paşa tarafından himâye edildi, ünlü vezir pâdi-

şahdan aldığı irâde ile Hasan Fehmi Beyi tamamen affettirerek tahsilini tamamlaması için 1898 de Mısırdan Viyanaya gönderdi; üç sene orada kalan genc adam (20-23 yaşlarında) Viyana Üniversitesi Hukuk ve İktisat Fakültelerini bitirdi ve Mısıra hâmisinin yanına dönerek Ahmed Muhtar Paşanın hususî kâtibi oldu, 1904 de Mısır Fevkalâde Komiserliği tahrirâtı ecnebiye kâtibliğine tâyin edildi, 1907 de komiserlik başkâtibi oldu, meşrûtiyetin ilânı ve İkinci Sultan Abdülhamidin tahtdan indirilmesi üzerine vazifesinden ayrılarak 1910 da İstanbula geldi; 1911 de Tebriz Başkonsolosluğuna, aynı yıl içinde Dâhiliye Nezâreti kalemi mahsus müdürlüğüne tâyin edildi; bu vazifede dört sene kadar kaldı, bir makaamında yüksek sesle şarkılar söylemeğe başladığı duyulunca tecennün ettiği anlaşıldı, akıl hastahanesine kaldırıldı ve onbeş gün sonra 17 ocak 1915 de orada öldü, Fatih türbesi hazîresine defnedildi.

Mısırda iken ingilizceden «Çar» almancadan «Devleti Aliyyenin Za'fı ve Kuvveti», italyancadan «Dehâ Nedir» isimli üç eser terceme etmiş ve kitab hâlinde yayınlamışdı. Manzûmelerini de «Haclei Ebkâr» adı altında toplamış ve İstanbulda bastırmışdır.

Taşkın bir zekâya sâhibdi, kabına sığamayan o zekâ nihâyet cinnete dönmüşdü. Evlenmemişdi, ancak 39 yıl süren ömrü boyunca muzdarib insan olarak yaşamışdı; manzûmelerinin çoğu ızdırâbının, o ruhî huzursuzluğunun ifâdeleri olmuşdur:

Gehî semâya bakub eşkimi nisâr ederim
Zelâm içinde geçen ömre inkisâr ederim
Gehî tulû'da sâhil nişin olup pürsûz
Bu bahri mihnetin âlâmını şümâr ederim

*

Nasıl çağırmayayım mevtimi muâvenete

*

Zevk ile rahat ile geçmedi hiç bir ânım
Ölmedim kurtulayım ben ne garib insânım

Bibl.: M.K. İnal, Son Asır Türk Şâirleri

FEHMİ BEY (Saruhanlı) — Onaltıncı asır kalem ve kılıc sâhiblerinden; Kanunî Sultan Süleyman zamanında Enderundan yetişmiş, saraydan çıkdıkdan sonra alaybeyliği yapmış; Kastamonulu Lâtîfî kendi adına nisbetle anılan şuerâ tezkiresinde bu zât için şunları yazıyor: «Ferâset sâhibi, tez anlayışlı, gaayet zekî idi, ama bir mertebede âşık ve mahbubperest idi ki ve kadın tâifesinden o mertebede nefret ederdi ki kadının pişirdiği yemeği yemez ve zenpârenin dikdiği giyeceği giymezdi». Hayatı hakkında başka kayde rastlanmadı.

FEHMİ EFENDİ (Cerrah) — Geçen asır sonu ile asrımız başında yaşamış bir bestekâr; «İslimyede (Bulgaristan) doğmuş, 1293 (1876) da (muhâcir kaafileleri içinde) İstanbula gelmiş, önce ziraatle meşgul olmuş, sonra Dâhiliye Nezâreti Muhâsebe Kaleminde Nâfiz Beyden beş yüz kadar ilâhi ve otuzdan fazla durak ve Nâyî Osman Dedenin Mi'râciyesini meşk etmiş; tekkelerde zâkirlik etmiş ve Seyyid Nizam Dergâhına zâkirbaşı olmuşdur. İstanbula ilk geldiği sıralar Çarşıkapusunda bir rum terziden cerrahlık ve bâzı ilâçların tatbikini öğrenmişdi, hastalarına parasız bakardı. Neveser makaamında iki beste ve bir ağır semâi, bir nakiş, yürük semâi ve muhtelif usullerde şarkılar bestelemişdir. İyi kalbli, terbiyeli, herkesin işine koşar, orta boylu, beyaz sakallı bir zât idi. Eserlerini Abdülkaadir Töre notaya almışdır. 1935 de kalb hastalığından vefât etti, Seyyid Nizam Dergâhı karşısında Hacı Nâfiz Beyin kabri yanına defnedildi» (Hoş Sadâ, Avni Aktuç kısmı).

FEHMİ EFENDİ (Hâfız Mehmed) — «Valde Rüşdiyesi muallimlerinden Afiyonkarahisarlı İbrahim Hilmi Efendinin oğludur, 1860 da İstanbulda doğdu; o mektebde okudu. Hattatlık icâzetini devrin üstadlarından Şefik Beyden aldı. Kur'an kırået ve vücuhunu kayınpederi ve İkinci Sultan Abdülhamidin baş imamı Hâfız Râşid Efendiden öğrendi. Şeyhülislâmlıkda mushafları tashih hey'eti âzalığında ve Sultan Abdülhamidin büyük kızı Zekiye Sultanın ramazan imamlığında bulundu. Büyük Fatih Yangınında evi, bütün eşyâsı, bir sandık dolusu yazıları, irâdı ile geçindiği Aksaraydaki fırını ve bir dükkânı yandı, ağır sıkıntıya düşdü. Bayazıdda Kâğıdcılar Çarşısında bir dükkân açarak isteyenlere yazı dersi vermek sureti ile yeni bir geçim yolu aradı. 1915 de Beşiktaşda Vişnezâdede kaynatasının evinde mesâne kanserinden öldü, Maçka kabristanına defnedildi.

«Uzun boylu, esmer, kara sakallı, halûk, nazik, hoşsohbet bir zât idi. Ramazanlarda Beşiktaşda Sinanpaşa Camiinde hazin bir sedâ ve edâ ile Kur'an okurdu ki dinleyenler vecd içinde kalırdı. Ebülalâ Beyde büyük bir Hilyei Peygamberî levhası vardı; yangın sebebi ile yazısı hemen kalmamış gibidir» (Mahmud Kemal İnal, Son Hattatlar).

FEHMİ EFENDİ (Hasan) — (B.: Hasan Fehmi Efendi)

FEHMİ EFENDİ (Şeyh) — Geçen asır sonları ile asrımız başında yaşamış namlı hayalci, karagözcülerden; Ahmed Rasim «Muharrir Bu Ya» isimli eserinde «Karagöz ile Orta Oyunu» başlıklı makalede bu zâtin Sultanahmed kahvehânelerinde karagöz oynattığını yazıyor. Hayatı hakkında başka kayda rastlamadık.

FEHMİ EFENDİ (Üsküdarlı Hoca) — Üstad hâfızlardan, emsalsiz güzel sesi ile Kur'an okurken dinleyenleri ilâhî vecd içinde bırakan bir zât; 1285 (M. 1871) de Üsküdarda Selimiyede doğdu; Üsküdar Paşakapusu Rüşdiyesi Müdürü Süleymâniye müderrislerinden İsmail Hakkı Efendinin oğludur; annesi Mevhibe Hanım da meşhur Hâfız Hacı Sabri Efendinin kızıdır; Üsküdar Vâlide Medresesinde okudu, hıfza büyük babası Sabri Efendiden başladı; kırâet, aşere ve takribi de ondan öğrendi; devrin âlimlerinde müderris Hoca Osman Efendinin derslerine de devam ederek icâzet aldı. Kendisi de Kur'an okuma ilminde pek çok genç yetişdirmişdir.

Bibl.: S.N. Ergun, Türk Musikisi Antolojisi, II.

FEHMİ PAŞA (Hasan) — (B.: Hasan Fehmi Paşa).

FELEK — «Arabcadan alınmış; Gökyüzü, Semâ, Âsüman; mecâzen tâli' (talih), baht, kader» (Şemseddin Sâmi, Kaamûsi Türkî). «... Tabiatı Külliye, Zaman; bu mânalarına göre ahkâmü şuunun, (bütün hâdiselerin) fâili addedilir» (Hüseyin Kâzım, Büyük Türk Lûgatı).

Bilhassa mecâzî mânaları ile halk ağzında, çok kullanılır; Felek üzerine mâniler, türküler, şarkılar, kantolar, deyimler ve darbı meseller vardır; baht anlamında darbı mesel:

Felek, kimine kavun yedirir, kimine kelek

Baht ve zaman anlamında darbı mesel:

Feleğin sillesini yemeyen baş, elini demir, yumruğunu taş sanır.

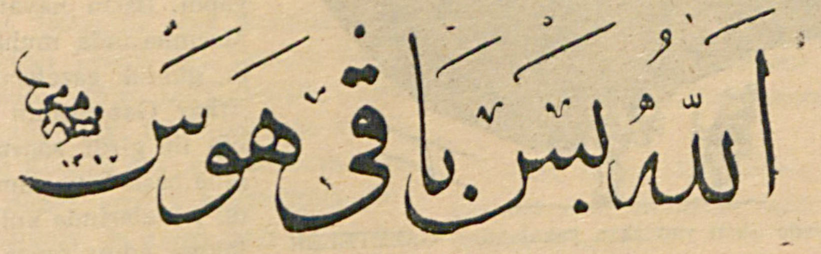
Beklenmedik hoş fakat kısa bir zaman geçirme anlamında: «Felekden bir gün çalmak», yahut «Felekden bir gece çalmak»; tecrübelerle kurnazlaşmış adam: «Feleğin çenberinden geçmiş»; tecrübelerle kemal sâhibi olmuş, olgunlaşmış adam: «Feleğin germü serdini görmüş»; bahtsızlık karşısında ümidsizliğe düşüp işlerini yüz üstü bırakma, hayat mücâdelesini kaybetme anlamında: «Feleğe küsmek», «Feleğe küskün»; içinde bulunulan iyi durumun sürüp gideceğine güvenmemek gerekdiği anlamında: «Feleğin meşrebi dönekdir»:

Pek rengine aldanma, Felek, eski Felekdir
Zîrâ Feleğin meşrebi nâsâzı dönektir.

(Ziyâ Paşa)

İşi yolunda anlamında: «Felekle yıldızı barışık»; aşırı mağrur, kendini herkesden üstün gören anlamında: «Feleğe kelek der»; bahtsız, zengin iken, kibar iken, yüksek mevki sâhibi iken düşmüş kimse anlamında: «Felek düşkünü». Zaman kahbeliği, dönekli, güçlükleri için «Kanbur Felek», «Gaddar Felek», «Zâlim Felek» tâbirleri vardır.

Hamâmîzâde İsmail Dede Efendinin muhayyer Felek şarkısı:

Hâfız Fehmi Efendinin bir yazısı: «Allâh bes, bâki heves»
(M. K. İnal'ın Son Asır Hattatları'ndan)

Sevdiceğim âşıkını ağladır
Göz yaşını sular gibi çağladır
Felek bana karaları bağladır
Aman Felek yaman Felek yâre benim yâremi
Yar yar yalvarırım eyle benim çâremi

İrmez akıl şu feleğin fendine
Çekdi beni bir güzelin bendine
Kul eyledi efendimin kendine
... ...

Aşk yoluna postumuzu sermişiz
Hak yoluna hazır olmuş durmuşuz
Bu Feleğin çok sitemin görmüşüz
... ...

İstanbulun eski tulûat tiyatrolarında okuyucu rakkaaselerin kantoları arasında Felek üzerine olanlar pek çokdur ki halk tarafından rağbet gördüğüne delildir; aşağıdaki parçalar da onlardan bir kaç örnekdir:

Bir hırsız, girdiği evde âlem yaparken yakalandı —GAZETELER —
— **Felekten bir gece çalalım dedim âbi.**
(Karikatür: Cafer Zorlu, Akbaba, 1967)

Felek bana neler etti
Bu gencliğim elden gitti
Bu iftirak cana yetti
Ben gibi zavallı olmaz
Gözlerimin yaşı durmaz
Nedir hâlin diye sormaz

(Şamram Hanım)

*

Yeter artık Felek yeter
Oldum öksüzden beter
Bin yâre açdın sîneme
Ah yanıyorum dayanamam
Karadır bahtım eyvah kara
(Kulisden seslenir):
Yazık oldu eyvah sana
....

(Şamram Hanım)

*

FELEK (Bürhan) — Asıl adı Mehmed Bürhaneddin, Bürhan Felek diye anılır; Türk basınının seçkin simâlarından, fıkra yazarı, spora Türk basınında ilk defa yer kazandıran bir kalem sâhibi, bu satırların yazıldığı sırada İstanbul Gazeteciler Cemiyeti Başkanı; 1889 da İstanbulda Üsküdarda doğdu, Üsküdar eşrâfından ve Devlet Şûrâsı (Danıştay) âzâsından Ziyaeddin Beyin oğludur; Ravzai Terakkî Mektebinde, Üsküdar İdâdîsinde okudu; İstanbul Dârülfünununun Hukuk Fakültesini bitirdi: Evkaf Nezâreti inşaat başkâtibliğinde, Ticâret Nezâreti hukuk müşâvirliği muavinliğinde, İstanbul İâşe Müdürlüğünde bulundu ve sultânî mekteblerinde (liselerde) fransızca muallimliği yapdı. Basın hayatına Donanma Mecmuasında muhâbirlikle başladı, günlük gazeteciliğe de Tasviri Efkâr Gazetesinin foto muhâbirliği ile girdi, sonra fıkra yazarlığına başladı ve zamanla ün kazandı; fıkralarında kullandığı «Felek» takma adını sonra soyadı olarak aldı. Elli yılı aşan zaman içinde Vakit, Vatan, Millet, Yeni Ses,

Milliyet, Tan ve Cumhuriyet gazetelerinde çalışdı. Bu satırların yazıldığı sırada kırk yıl emek verdiği Cumhuriyet Gazetesinden ayrılmış, günlük fıkra yazarı olarak Milliyet Gazetesine geçmiş bulunuyordu.

1924 de bir kaç arkadaşı ile birlikde Türkiyede millî spor teşkilâtını kuranlardandır, güreş ve futbol federasyonları reisliklerinde bulunmuş; 1924 ve 1928 olimpiyadlarına iştirâk eden Türk sporculları kaafilesine reislik yapmışdır; 1930 da da Balkan Oyunlarını kuran Balkan Devletleri murahhasları arasında Türkiyeyi temsil etmişdir. Gazeteci olarak da heyetler arasında pek çok yer dolaşmış, 1944 de Hindistana dâvet edilen Türk gazetecileri arasında bulunmuş, bu seyahatının hâtıralarını «Hind Masalları» isimli bir kitabda toplamışdır; muhtelif gazetelere yazdığı fıkralarından bâzılarını da «Penbe Felek» ve «Mavi Felek» isimli iki kitabda toplamışdır. Fotoğrafcılığa dâir de bir kitâbı vardır.

Uzunca boylu, melih sîmalı, görgülü adamdır; «şeytan tüyü taşır» denilen bir câzibesi vardır, konuşmaları rahat dinlenir; mayası babadan kalma, fakat gaayetle tutumlu, meteliğin kıymetini bilmekle meşhur, elinin hissesi büyük olmuş, zengin gazetecilerdendir.

Bürhaneddin OLKER

FELEK SOKAĞI — Galatada Bereketzâde Mahallesi yollarından; Bereketzâde Medresesi Sokağı ile bir merdivenli yol olan Hacıali Sokağı arasındadır (1934 Belediye Şehir Rehberi, pafta 15/132). Kavisli, bozuk kabataş döşeli, bir araba geçecek genişlikde bir sokakdır. Üzerinde bir mûsevi sinagogo, dörder katlı üç kâgir ev, 1 plâstik eşyâ imalâthanesi ve 1 sandıkcı vardır (ağustos 1968).

Hakkı GÖKTÜRK

FELEK TABANCASI — Kadın başının eski süslerinden Hotoz'un bir biçiminin adı; Kaptânıderyâ Hacı Vesim Paşa torunu Neş'ecan Hanım efendi şöylece târif etmişdir: «Hotozun ön tarafında çarkı felek şeklinde bir fiyonga vardı; bu fiyonga eski tabancaların mermileri taşıyan döner topuna benzetilmiş, çarkı felek şekli adından da Felek ismi alınıp hotoza Felek Tabancası adı verilmiş olacakdır. Tâzeler, tâzelerin fingirdekleri, yaşlansa da gönlü tâze kalan yosmalar tarafından bağlanır hotoz idi. Aynı tarzda bağlanan kundak yemenilere de Felek Tabancası denilirdi (B.: Kundak Yemeni)».

Bibl.: R.E. Koçu, Türk Giyim, Kuşam ve Süslenme Sözlüğü.

FELEMENK, FELEMENKLİ — Yakın geçmişe kadar memleketimizde Hollandaya ve Hollandalıya «Felemenk, Felemenkli» denilmişdir; bu isim almanca «Flamand» adından bozmadır. Geçen asrın ikinci yarısında yaşamış kalender halk şâiri Üsküdarlı Âşık Râzinin İstanbulda oturan ve gemi acentalığı yapan Hollandalı bir kaptanın Yuvan (Yohan) adındaki oğlu şânında yazdığı bir manzumeden, Abdülâziz ve İkinci Abdülhamid zamanlarında İstanbul Limanına gelen Hollandalı gemicilerin Avrupa memleketlerine esrar kaçırdıkları, yakışıklı ve cinsî sapık bir genc olan Yuvan'ın da, İstanbulda kaçakcı gemicilere mal bulan bir şebekeyi idâre ettiği anlaşılıyor:

Adı dillere düşdü Galatada civanın
Acanta kaptanzâde Felemenkli Yuvanın
Toplayıp fedâisi üç beş zeberdest iti
Meyhânesinde çakar her akşam Kel Savanın

Biri Gürcü Hidâyet yanık kokar abası
Biri Hırvat Milko'dur babasının kavası
Biri Salapuryacı meşhur Kanlı Laz Ali
Yağlı kara belâdır şeytan ile dâvâsı

Sarıcaarıların yuvasıdır meclisi
O haşerât gürûhu gözü kanlı delisi
Yer içer diş kirâsı bir gümüş mecidiye
Pabuçsuz kaçırtırlar Golyabânî İblisi

Kız Kıraldan elinde varmış derler fermanı
Doğru çıkacak elbet gemilerin dumanı
Sarıkızdan Paspal'a sır içinde esrarı
Mal bekliyor ingiliz talyanı alamanı

Zâhirde bir tâze rû civandır Felemenkli
Güzellikde âfeti zamandır Felemenkli
Baldırıçıplakların hemdemi kaptanzâde
Şâhi hûban kaçakcı yamandır Felemenkli

«Kız Kıral» tâbirinden kasıd 1890 da on yaşında iken Hollanda tahtına oturan Kraliçe Wilhenmine'dir.

Bibl.: Râzi, Evrakı Metrûke, defter; Vâsıf Hiç, Not:

FELEMENK, FELEMENK TAŞI — Hollanda elmastaşları tarafından işlenmiş âdi elmaslara verilmiş isimdir, ekseriyâ «taş» eki kullanılmadan «Felemenk» denilmekle yetinilir, İstanbul kuyumcuları arasında hâlâ kullanılır bir kelimedir.

Sokakda yalın ayak takunyayla dolaşan
Kenarın yosmasına bir elmas yüzük aldım
Entârisi basmadan haspam dudak bükerek
Bu felemenk deyince hayretden dona kaldım

(Vâsıf Hiç, Bülbüldereli Pâkize)

FELEMENK YAKO — Onyedinci Yüzyıl sonunda İstanbulda Hollanda mûsevisi bir tabib; dükkânı (muâyenehâne ve eczâhânesi) Galatada idi. Hekimbaşılıkca imtihan edildikden sonra ellerine icrâyi tabâbet ruhsatnâmesi verilen tabib ve cerrahın adı kayıdı hicrî 1111 (M. 1699) tarihli defterde adı vardır. Hayatı hakkında başka kayde rastlanmadı.

Bibl.: Ahmed Refik, XII. Hicrî Asırda İstanbul Hayatı.

FENÂ, FENÂ OLMUŞ — «Kötü, bed» (Şemseddin Sâmi, Kaamûsi Türkî). Halk ağzında iffetini kaybetmiş, vücûdu fuhuş metâı olmuş kadın veya delikanlı; fuhuş yoluna düşmüş, atılmış anlamında kullanılır. Aşağıdaki satırları Ahmed Rasimin «Fuhşi Atik» isimli ölmez eserinden alıyoruz; üstad bir arkadaşının ağzından anlatıyor:

«.. onbeş onaltı yaşlarında idim. Pederim bir şey almak için beni eve gönderdi. Öğle üstü idi. Valdemi ağlar buldum; gözleri kızarmış, şakaklarına limon ile kahve bağlamış, teyzem yanında bileklerini ovuyor.

— Nen var anneciğim?..

«Mahzûnâne cevab verdi:

— Bir şeyim yok evlâdım..

«Sütninem öteki odada hıçkırıklar içinde anlattı:

— Bizim Sarıgüzeldeki ahbabımız Remziye Hanım yok mu?

— Var.. Ölmüş mü?

— Ölmemiş ama yüreğine inmiş..

— Neden?

— Kızı fenâ olmuş!

«Beni de bir teessür aldı. Dükkâna döndüm. Pederim gaayetle sofu idi. Teessürümü görünce sordu:

— Ne oldun.. yoruldun mu?

«Mâcerâyı babama anlattım, elini sakalına götürdü:

— O evin kızı fenâ olsun!.. İnanılacak şey değil.. Bunda ya bir iftirâ yahud bir yanlışlık var..

«Zavallı babacığım ağlamadı ama üç dört defa hızlı hızlı öksürdü:

— Hasbünallah.. sen bilirsin yâ Rabbî.. diyordu..

«Siz kırk - kırkbeş sene evvel böyle bir mâcerânın ahbab gönüllerinde husûle getirdiği teessüre bakın. Fâhişe olmuş, orospu olmuş gibi bir isnâdı müstehcen yok, yalnız bir fenâ olmuş sözü var!...».

Şeytandır şaşırtan hep güzelleri
Şâhin başda eser kavak yelleri
Ağabeylik kardeşlik hep lâfü güzâf
Peymâne tutmaya görsün elleri

Varır meyhâneye o rûyi sâde
Şehir eşkiyâsı sayde âmâde
Bilmezki fenâya çıkarır adın
Nikaabı hicâbı attıran bâde

(Râzi)

«Kötü» sıfatı da aynı anlamda kullanılır.

FENÂÎ ALİ EFENDİ (Kütahyalı Şeyh) — (B.: Fenâî Tekkesi ve Mescidi).

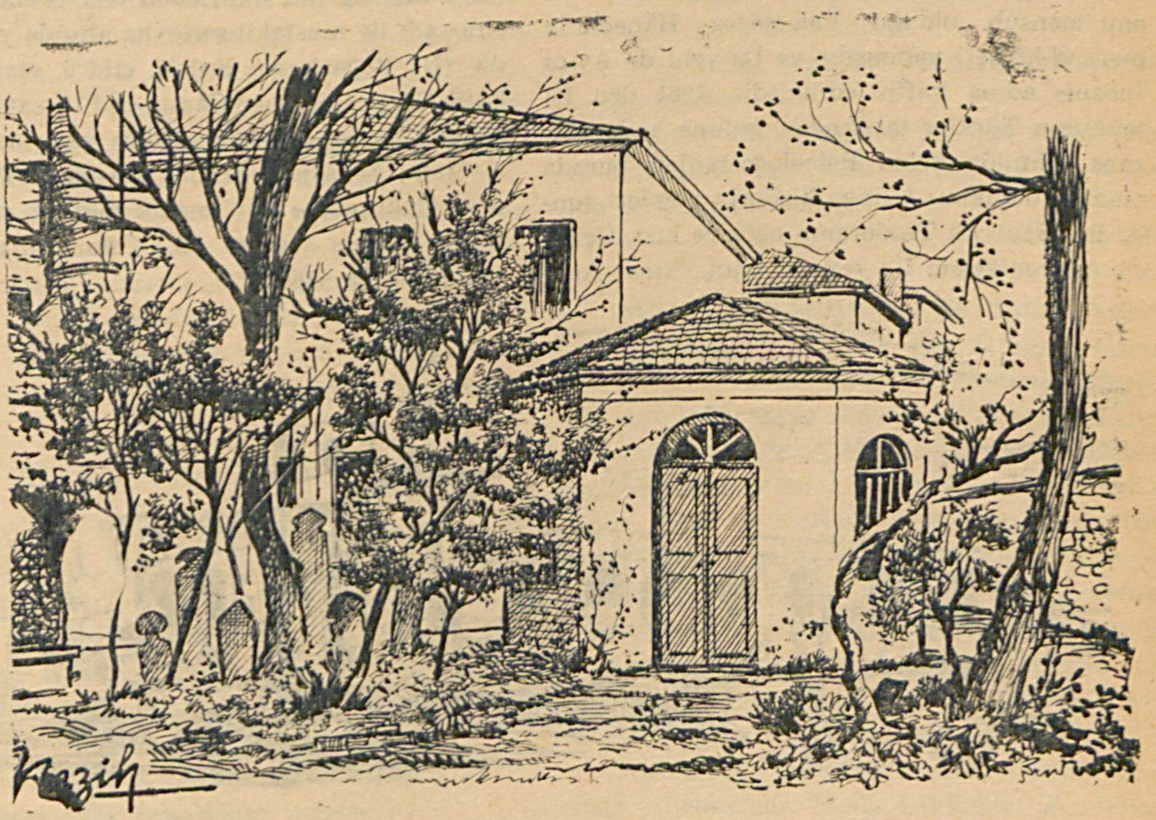
FENÂÎ TEKKESİ VE MESCİDİ — Üsküdarda Çavuşbaşında, Nuhkuyusuna giden cadde üzerindedir. Hadikatül Cevâmi şu malûmâtı veriyor: «Bânisi Kütahyalı Şeyh Seyyid Ali Efendidir, Üsküdarda adaşı olan Şeyh Selâmi Ali Efendiden nisbet aldıkdan sonra Magnisaya giderek o beldede ikaamet kasdı ile bir cami ve bir tekke yaptırmışdır ve bir de kuyu kazdırmışdır ki hâlâ Şeyh Kuyusu derler; bir zaman sonra şeyhi Selâmi Ali Efendi 1104 (M. 1692 - 1693) de vefat edince bu Kütahyalı Ali Efendi Üsküdara gelip Selâmi Tekkesine şeyh oldu, bir müddet sonra bu tekkeyi de tarikatından bir başkasına bırakarak Üsküdarda Çavuşbaşı Mektebi karşısında bu camii şerifi binâ ve birkaç odalar da inşâ ederek yeni bir Celvetî dergâhı olmuşdur, tarihi binâsı 1126 (M. 1714) senesidir, ve bu yeni tekkede otuz iki sene kadar şeyhlik ederek vefâtında tekkesindeki türbesine defnedilmişdir, vefâtı ta-

rihi 1158 (M. 1745) dir. Şiirlerinde, ilâhilerinde Fenâyî mahlasını kullandığı için tekkesine bu isim verilmişdi. 1123 (M. 1711) de Baltacı Mehmed Paşa yanında Prut Seferinde bulunmuş, Ruslardan aldığı iki bayrakdan biri türbesinde baş ucuna konmuş, biri de sandukasının üstüne serilmişdir. 1180 (M. 1766 - 1767) de bir fırtınada mescidin minâresi zedelenmiş, devrin pâdişahı Üçüncü Sultan Mustafa tarafından cami, tekke ve derviş odaları yeniden ihyâ edilmişdir. Tekkenin karşısındaki mektebi Türk Ahmed Paşa 1116 (M. 1704 - 1705) da çavuşbaşı iken yaptırmışdır ki bu Türk Ahmed Paşa Varadin gazâsında Şehid Ali Paşa ile birlikde şehid olmuşdur; bu mescidin mahallesi yokdur».

Tahsin Öz «İstanbul Camileri» isimli eserinde bu mescidin son defa olarak 1293 (M. 1876) de Zeyneb Hanım tarafından yeniden yaptırıldığını kaydediyor ve «Yaldızlı Tekke Mescidi» adı ile de anıldığını söylüyor, «Duvarları kâgir, çatısı ahşab, minâresi tuğladandır» diyor (1962). Üsküdarlı Vâsıf Hoca ise bize 1948 de verdiği bir notda «Çatısı çökmüş, dört duvarı kalmışdır» diyor.

FENÂRÎ ÎSA MESCİDİ — Hadikatül Cevâmî şu mâlûmâtı veriyor: «Halıcılar Köşkü kurbindedir, kiliseden çevrilmedir; vâkıfı (mescide çevirip vakfını yapan) Fenârîzâdelerden Şeyhülislâm Şemseddin Mehmed Efendinin torunu Alâeddin Ali Efendidir, 902 de (M. 1496 - 1497) Bursa kadısı iken orada vefat etmişdir, Bursada medfundur. Minberini sadırâzam Bayram Paşa koymuşdur; bu mescidin imamı bulunan Şeyh Îsâ El-Mahvî civârında odalar ile bir ev yaptırarak vakfetmiş ve bir Halvetiye Zâviyesi olarak evlâdına meşrûta kılmışdır. Mescidin mahallesi vardır».

Tahsin Öz «İstanbul Camileri» isimli eserinde şunları yazıyor: «Halıcılar Köşkü semtinde Vatan Caddesi üzerindedir. Bir Bizans eseri olup Lips Manastırıdır. İkinci Bayazıd zamanında kadıasker Alâeddin Fenârî tarafından camie tahvil edilmişdir. Mâbed zamanla ilâveler görmüş, beş bölüm hâlindedir. Vaktiyle fevkaanî bir kısmı da mevcud imiş. Bu mâbede devrinin meşâhiri defnedilmişdir; 1635 de ve 1918 de yanmış olan bu mâbedde 1929 senesinde İstanbul Arkeoloji Müzesince araştırmalar yapılmış, bulunan eserler müzeye

Fenâî Tekkesi

(Resim: Nezih)

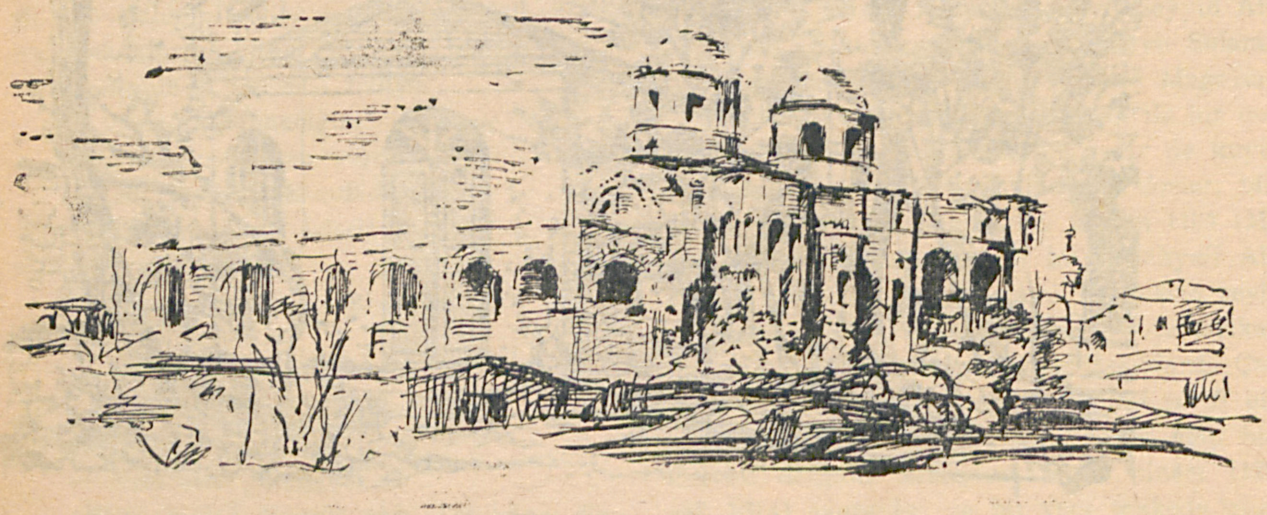
nakledilmişdir. Binâ hüviyetini kısmen muhafaza etmekde olan bir harâbe hâlindedir «Kilise Camii ısimli bir mâbedden de Fenârî İsâ adına bir atıf yapılmışdır.

Aşağıdaki satırları, bu ansiklopedinin yazı âilesinden genc arkeoloğ Erdem Yücelin binâ hakkında bir tedkik yazısından alıyoruz (çok kısaltılmışdır):

«Bu câmi, yukarda Tahsin Öz'ün de kaydettiği gibi Lips Manastırının kilisesidir, Kostantinus Lips tarafından (ölümü 917) X. Yüzyıl başlarında yaptırılmışdır ve bir kitâbe kaydına göre Meryem Ana adına vaftiz edilmişdir; XI. Yüzyıl sonlarında temellerinden tutulup yeniden inşâ edilircesine tâmir edilmişdir. 1261 de şehrin lâtinler elinden kurtulup tekrar Bizansın başkenti olması üzerine tâmir edilen pek çok ortodoks kilisesi arasında bu da ele alınmış ve manastırla birlikde onarılmışdır; ki o zamanlar âsâyiş bozukluğu yüzünden surlar dışındaki manastırların şehir içine nakledildiği bir devirdir. Lips Manastırını ihyâ eden İmparator Sekizinci Mihail'in (1261 - 1282) zevcesi Teodora olmuşdur. Eski kilisenin yanına bir ikincisini yaptırmış ve onu mensub olduğu Paleologos Hânedanın merkad-kilisesi yapmışdır ve bu yeni de Ayios İnoanis adına vaftiz edilmişdir. 1261 den İstanbulun Türkler tarafından fethine kadar Bizans tahtında kalan Paleologoslardan burada medfun oldukları bilinen kişilerin isimleri şunlardır: Bâniyesi Teodoranın oğlu ve kızı, Üçüncü Andronikosun ilk zevcesi İrini, İkinci Andronikos, İmparator İoannis'in zevcesi Rus Anna.

«XV. Yüzyılda camie tahvil edilmiş, XVII. Yüzyılda geçirdiği yangından sonra sadırâzam Bayram Paşa tarafından tamir ettirilmiş, 1918 yangınından sonra da yarım asır harab ve metrûk kalmışdır. 1959 yılında Vakıflar Genel Müdürlüğünce tamirine başlanmış ve 1969 da câmi olarak ibâdete açılmış, minâresinin yapılması da iş programına alınmışdır».

FENÂRÎ MESCİDİ — Rumelihisarında Boğazkesen Kalesinin içinde idi; Evliyâ Çelebi bu kaleden bahsederken: «Kale içinde kayalara muttasıl kırlangıç yuvası gibi yüksekşen kadar neferat hâneleri, ve bir minâreli Fâtih Sultan Mehmed Câmii, iki mescidi var...» diyor ve mescidlerin bânilerinin adını kaydetmiyor. Hadikatül Cevâmi ise, bu azametli kaleyi kayd iderken, eserin baskısında hatâya düşülerek kale içindeki Fatih Sultan Mehmed Camiine müstakil başlık konmamış ve: «... kale içinde kale neferlerinin hâneleri vardır, kale ortasındaki câmi Fatih Sultan Mehmedindir..» denilmişdir; az sonra da Evliyâ Çelebi'nin bahsettiği iki mescidden biri «Fenârî Mescidi» adı ile müstakil serlevha altında yazılmışdır (B.: Boğazkesen Kalesi, cild 6, sayfa 2910; Fâtih Sultan Mehmed Câmii, cild 10, sayfa 5612). Hadîka bu mescid için şunları yazıyor: «Bânisi Molla Fenârîdir ki hal tercemesi Tophânedeki Çukurcuma denilmekle meşhur câmiinde beyân olundu..» diyor (B.: Çukurcuma Câmii; cild 8, sayfa 4164).

Fenârî İsâ Mescidi

(Resim: Reşad Sevinçsoy)

Hadikatül Cevâmiin baskısındaki zühul Tahsin Öz'ü yanıltmış, «İstanbul Câmileri» isimli eserinde Rumelihisarı içindeki Fatih Sultan Mehmed Camiini «Fenârî Mescidi» adı altında kaydettirmiş ve «Fenârî» adı altında Fatih Sultan Mehmed Câmiinin bu günkü durumunu anlatmışdır.

Fenârî Mescidinin yapısı hakkında bilgi yokdur, belki, minâresiz küçük bir ahşab veya taş odacıkdan ibâretti.

FENÂYÎ BABA — Aşağıdaki hal tercemesini Üsküdarlı halk şâiri Âşık Râzinin evrâkı metrûkesi arasında bir defterden alıyoruz: «1310 etrafında (M. 1880 - 1885) yaşı altmışın üstünde bir meczub idi; yaz ve kış başı açık, yalın ayak, üstünde iç çamaşırı ve esvab adına belinden bir kuşakla bağlanmış bir entâri, ve onun üstüne de bir bektâşî abası atarak dolaşırdı. Son Külhan Beylerinden imiş (B.: Külhan Beyi), 1262 de (M. 1846) Serasker Riza Paşanın emri ile İstanbulda külhan beyliği teşkilâtı kaldırıldığında 18-19 yaşlarında ve Ayasofya Hamamı külhanından çıkarılan hâneberduş oğlanlardanmış, askere alınmış ve Şumnu'da bulunan bir kıt'aya gönderilmiş, orduda merdâne gayret ve hizmetiyle çavuşluğa kadar yükselmiş ve Kırım Harbinde başından kurşunla ağır yaralanmış, o yaranın tesiri ile kendisine cezbe gelmiş, ve târif ettiğimiz kılıkda sokaklara düşmüş, bir imtiyaz olarak 11 yaşından 19 yaşına kadar içinde çocukluk ve ilk gençliğinin geçdiği Ayasofya Hamamı külhanında barınırdı, Ayasofya Çarşısı esnafı tarafından da beslenirdi. Bir güzel genc görünce, koynunda taşıdığı kâğıd parçalarından birine bir şeyler yazar ve o gence:

— Al.. fenâfillâh muskasıdır!.. derdi.

Bir gün Fenâyi Babaya Yemiş iskelesinde rastladım, çıplak ayaklı ve mühmel kılıklı fakat eşbehlerin dilberi bir kayıkcıya da böyle bir kâğıd verdi. Meczubun ne dediğini anlamayan oğlana bir mecidiye verip kâğıdı satın aldım, içinde şu kıt'alar yazılıydı:

Hey kayıkcım heman yelken açalım
Fener değil İstanbuldan kaçalım
Ey bıçkınım şalvarı bol paçalım
Fener değil İstanbuldan kaçalım

Ülfet etme ayakdaşın yabanla
Aç kayığın iskeleden tabanla
Halvet olub bu kalender babanla
Fener değil İstanbuldan kaçalım

Deryâ üzre tâ be sabah gezelim
Feneri de söndür hele güzelim
Yıldız falı açıp mânâ sezelim
Fener değil İstanbuldan kaçalım

Yalın ayak eşbeh servi bülendim
Adın sordum Fehim dedin levendim
Bûsi pâye iznin gerek efendim
Fener değil İstanbuldan kaçalım

İki câna yeter yâhu bir aba
Kayık benim Fehim senin merhaba
İskeleye depme vurdum gör baba
Pusulamız kitâbı aşk açalım
Yelken kürek İstanbuldan kaçalım

«Fenâyî Babayı ilk defa gördüğünü söyleyen genc kayıkcı ile şöyle konuşduk:

— Adın nedir?

— Fehim!

— Hangi iskelenin kayıkcısısın?

— Fener iskelesinin!

«Tüylerimi ürperten bir dehşet ve hayret içinde kaldım...».

Meczub eski külhan beyine atfedilmiş manzumenin Âşık Râzi kalemi ile hayli tashih gördüğünü sanırım.

Vâsıf HİÇ

FENÂYÎ MESCİDİ — Hadikatül Cevâmi şu malûmatı veriyor: «Molla Gürânî Câmii kurbindedir, bânisi Akbaba Mehmed Efendidir, kabrinin nerde olduğu bilinmiyor, mescidin karşısında Şeyh Mehmed Fenâyii Halvetî medfun olduğundan bu isim ile anılmışdır. Şeyh Mehmed Fenâyi Ümmî Sinanzâde Hasan Efendinin halîfesidir, onun yerine şeyh olmuş ve vefâtında bu camiin civarında defnedilmişdir. Minberini Sadırâzam Seyyid Hasan Paşa koymuşdur; Hasan Paşa sadırâzam olmuş, sonra 1161 (M. 1748) de Diyarıbekirde vefat etmişdir. Mescidin mahallesi vardır».

Tahsin Öz «İstanbul Câmileri» isimli eserinde bu mescidin Molla Gürânîde Kızılelma Caddesinde bulunduğunu ve 1918 de yanmış olduğunu yazıyor (1962).

FENÂYÎ MUSTAFA DEDE (Odabaşı şeyhi) — Onyedinci Yüzyılın ikinci yarısında ünlü Celvetî şeyhlerinden; aslı Şumnuludur; İstanbula mürâhik bir genc olarak gelmiş, Yeniçeri Ocağına girmiş, 20. Bölüğün odabaşılığına kadar yükselmiş; ocakdan ayrılarak devrinin büyük celvetî şeyhlerinden Üsküdarlı Selâmî Alı Efendıye intisab etmiş, onun halîfesi olmuş ve Beşiktaşda Yahyâ Efendi Türbesi yanında bir tekke yaptırarak orada inzivâya çekilmişdir. Cemâl âşıkı, halk âşıkı bir zât idi. Yeniçeri Ocağındaki zâbitlik rütbesine nisbetle tekkesi halk ağzında Odabaşı Tekkesi diye şöhret buldu. Zamanının değerli bir şâiri olarak tanınmışdır.

Nait

Ey cemâlin pertevin âlemde peydâ eyleyen
Yine ol âyînede hüsnün temâşâ eyleyen

Bir avuç toprağa salmış câmi aşkın cür'asın
Kîmini âkıl kimin mecnûni şeydâ eyleyen

Şemsi vahdet zerresinden âbü kilde var eser
Çeşmü akli pes odur dânâ vü bînâ eyleyen

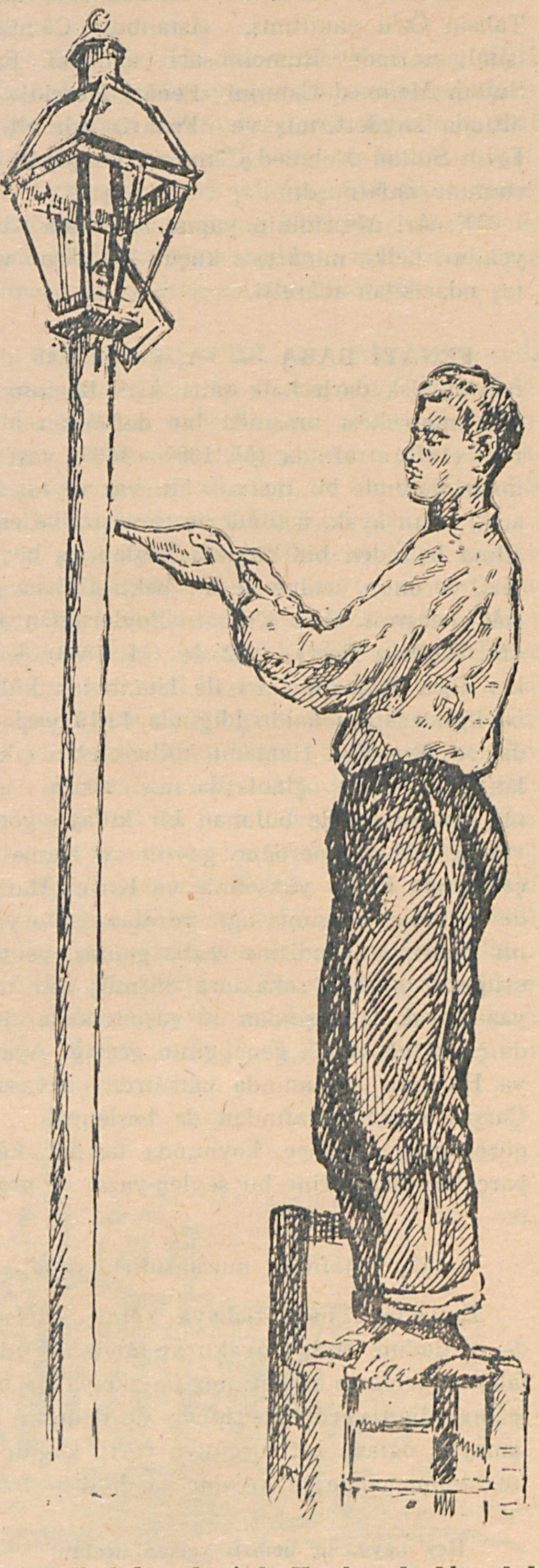
Beyit

Keşfolur ana bütün mâhiyeti kevnü mekân
Sırrı tevhîd olsa bir âyînei dilde ayan

Bibl.: Sâlim, Tezkirei Şuerâ; Bursalı M. Tâhir, Osmanlı Müellifleri.

FENER, FENERLER — «(Arab asıllı Türk harfleriyle «Fe», «Nun», «Elif», «Rı» harfleri ile) Fener yazılır, fakat Fener telâffuz edilir; kelimenin aslı Yunanca Fenarion'dur; her tarafı camla çevrilmiş mum veya lâmba mahfazası» (Şemseddin Sâmi, Kaamusi Türkî). Yunanca Fanarion'dan Fenar, Fener; içine ışık konulan ve rüzgârdan sönmemek için etrafına cam veya yağlı kâğıd gibi bir şey geçirilen âlet; El, Gemi, Deniz, Hırsız, Elektrik feneri; Cam Fener, Kâğıd Fener, Muşamba Fener, İşkembe Fener» (Hüseyin Kâzım, Büyük Türk Lûgatı).

El Fenerleri — İstanbul sokaklarının sokak fenerleri ile aydınlatılmamış olduğu eski devirlerde (B.: Fenersiz Sokağa Çıkma Yasağı) halk çoğunlukla tenekeden yapılmış ve içinde mum yakılır el fenerleri kullanmışdır. Dört tarafı camlı olup bunlardan biri de fenerin kapağı idi. Hava fenerin üst kısmında silindirik kı-

Petrol lâmbaları devrinde Kumkapuda bir sokak feneri ve lâmba şişesi silen fenerci
(Fotografdan S. Bozcalı eli ile)

sa bir borudan girer, borudan rüzgârın girip mumu söndürmesini önlemek için de borunun üstünde yine tenekeden bir küçük külâh bulunurdu. Fenerin el ile tutulacak sapı da yine hava borusuna rabt edilmiş bir teneke halkadan ibaretti. Mum fenerin içine dip tablasına lehimlenmiş bir borucuk içine oturtulurdu.

Geceleri dükkânlara, salaşlara da ekseriya bu el fenerleri asılırdı. Gece seyirlerinde kayıkcılar da fener kullanmak mecburiyetinde idiler, onlar da kayıkları baş tarafına böyle bir teneke el feneri koyarlardı. Zamanımızda gece seyirlerinde sandalcılar da aynı mecburiyete tâbi olup aynı fenerleri kullanırlar.

Gece şehir içinde uzakca bir yere gidecek olanlar «İşkembe Fener» de denilen ve muşambadan yapılan büyük el fenerleri kullanırdı. İşkembe fenerlerin mumu daha iri, uzun olurdu. Alt ve üst tablaları ekseriyetle pirinçden yapılan muşamba fenerler silindirik şekilde olup muşamba, armonikalarda, akordeonlarda olduğu gibi körüklüydü, o sazdan farkı silindirik oluşu idi. Muşamba fenerlerin sapı da üst tablasına merbut ve yarım dâire şeklinde ve hayli büyükce olurdu.

Gece yangınlarına koşan tulumbacı takımları da bir muşamba fener çekerek koşarlardı. Bir yangın tulumbası sandığında fener çekmek, fenercilik, takımda imtiyazlı vazife idi, takımın en önünde koşarlar ve takımın en koşarlı genclerinden seçilirlerdi.

Muşamba fenerler artık kullanılmıyor.

Zamanımızın günlük hayatında el feneri olarak yalnız pilli elektrik fenerleri kullanılmaktadır.

Sokak fenerleri — (B.: Sokak, Sokakların Fenerlerle Işıklandırılması).

Araba fenerleri — İstanbulun eski binek arabalarından Landon, Kupa hiç kalmadı, Faytonlar ve Paraşollar da gün günden azalmaktadır (B.: Fayton; Kupa; Landon; Kâtib Odası; Koçu; Paraşol; Araba, cild 2, sayfa 902).

Hususî veya kira arabası olarak kullanılan landonlar, faytonlar, paraşollar geceleri fener kullanma mecburiyetinde idiler; fenerler bu arabaların arabacı yerinin iki yanına çift olarak asılırdı. Fenerlere ekseriyetle mum yahud «İdâre Lâmbası» denilen gaz lâmbasının küçüğü konulurdu.

Araba fenerlerinin kendine has bir şekli vardır. Fener arabanın iki yanında bulunan demir bir halkaya uzun ve ağır bir dip sapından geçirilerek takılır, ki fenerin şekli dört köşeli mâdenî bir çiçeği andırır, dipdeki sap, fenerin üstü kısmından ağır olup arabanın seyrinde fenerin devrilip düşmesini önler. Hususî landon ve faytonların feneri arabanın ayrıca bir süsü olurdu, yaldızlı, kristal camlı, pek kıymetli fenerler kullanılmışdır.

1938-1939 arasında Edirnekapusu dışında İstanbulun ilk gece kondusunu yaptırmış olan (B.: Gecekondu Mustafa Fidan adında kunduraboyacısı bir çingene, evinin sokak kapusuna kapu kanadı yerine, aynası sokağa gelmek üzere bir aynalı dolab, gardrop kapağı koymuş, kapunun iki yanına pek süslü ve yaldızlı iki araba feneri asmışdı, kapunun üstünde de «Villa Fidan» levhası bulunuyordu.

Yangın Kuleleri Fenerleri — İstanbulun meşhur Galata ve Bayazıd yangın Kuleleri İstanbul halkına gece yangınlarını haber vermek üzere fener çeker, asarlardı. Asıl İstanbul içi, ve surların dışında Haliç kıyısında Eyyuba ve Marmara kıyısında Yeşilköye kadar Rumeli yakası için:

Bayazıd Kulesi iki yanına birer kırmızı fener

Galata Kulesi bir kırmızı fener

Kadıköy, Üsküdar ve Boğazın Anadolu yakası için:

Bayazıd Kulesi iki yanında birer yeşil fener

Galata Kulesi bir yeşil fener

Beyoğlu tarafı ve Boğazın Rumeli yakası için:

Bayazıd Kulesi iki yanında birer renksiz fener

Galata Kulesi bir renksiz fener asarlardı.

Yangınlar için ilk haber kulelerin fenerlerinden alınır, semt, mahalle, tafsilâtı, kulelerin yangın habercileri olan «Köşklü» lerden öğrenirlerdi (B.: Yangın; Tulumbacılar; Köşklü).

Zamanımızda bu iki meşhur kule artık yangın haberi yolunda kullanılmıyor. Galata Kulesi restore edilmiş, içinde sözde turistik tesisler bulunan bir dev yapı olmuşdur. Bayazıd Kulesi de sahibsiz, harâbîye terk edilmiş durumdadır (1970).

Kayık Fenerleri — Yüzyıllar boyunca İstanbul sularında gece seyreden kayıklar bir fener yakmak mecburiyetinde bulunmuşlardır; kayık fenerleri tenekeden bir el feneri olup kayığın baş tarafına konulurdu. Zamanımızda kayık artık mevcud değildir, kayıkların yerini almış olan sandallar da hâlen aynı mecburiyetdedir, ve teneke el fenerlerinin son kullanıldığı yerler olmuşlardır.

Aşağıdaki mâni geçen asır sonlarında yaşamış Âşık İbrahimindir:

İstanbulun kayıkları
Kayıkları kayıkları
Gece gündüz gezdiriyor
Sarhoşları ayıkları

Kâğıdhâne, Göksu, Fener
Sarhoş beyin başı döner
Üfleyince deli poyraz
Kayıkdaki fener söner

Adam aman... denize
Kayıkcısı kayıkları deryâsının ziyneti
Vallah billâh hayran oldum İstanbulda denize
Kayıkcısı kayıkları bu İstanbul şehrinin
Vallah billâh cihanda yok sorar isen bendenize

İskele Fenerleri — Kadimdenberi Haliç ve Boğaziçinin iki yakalarındaki kayık iskelelerinde birer fener bulunurdu; bu iskele fenerleri de birer teneke el feneri olup dip tablasından uzunca bir sırığın tepesine çakılı olarak kullanılırdı, fener direkleri de iskelenin kara tarafındaki başına dikilirdi. Haliçde ve Boğaziçinde vapur seferleri başladıkdan sonra vapur iskelelerine de aynı biçimde birer fener konuldu; mumun yerini petrol lâmbaları alınca kayık ve vapur iskeleleri fenerleri de azıcık büyütüldü ve içine mum yerine 1 numaralı bir petrol lâmbası konuldu, bu münâsebetle fenerler de şeklini değiştirdi; yine tenekeden mâmul, fakat dörtgen şeklindeki dip tablası üst kısmına nazaran küçük, ters çevrilmiş bir kesik piramid şeklinde, tepesi de dik durur bir tam piramid şeklinde fenerler oldu.

Hanım sevmiş iskelede fenerci bir şehbazı
Yalın ayak mühmel kopuk güzellerin serveri
Allem etmiş kallem etmiş o toy oğlan palazı
Câme hâba çekdi diye şüyû buldu haberi

Gemici Fenerleri — Petrol lâmbalarının taammünden sonra İstanbulda bilhassa balıkcılar tarafından kullanılmışdır; lâmbanın kendisi fener şeklinde idi: Alt tablası dâire şeklinde ve genişçe olan petrol haznesinin üst kısmı basık bir kubbe şeklinde olup ortasına fitil makinası konmuşdur, lâmba şişesi de mâdenî bir çenber içinde alınmışdır, şişe de bir manivelâ ile kalkar iner. Fener-Lâmbayı yakmak için şişe çıkarmaya lüzum görülmeyip şişeyi manivelâsı ile yukarı kaldırmak kifâyet eder. En sert rüzgârlarda bile sönme ihtimâli olmayan bu Fener-Lâmbalar İstanbul balıkcıları arasında sür'atle yayılmışdır. Evlere de girmiş, el feneri olarak kullanılmış, dükkânlara, salaçlara, çardaklara asılmışdır.

Kapu Fenerleri — İçinde ikaamet edilen bekâr hanları, sonraları oteller, yeniçerilik devrinde ve yeni ordu teşkilâtı devrinde kışlalar, kolluklar ve sonra karakollar ve nihâyet umumhâneler devir devir içinde mum, idâre lâmbası, küçük bir gaz lâmbası bulunan birer fener yakmışlardır. Yalnız umumhânelerin fenerlerinin camları kırmızı olmuş ve «Kırmızı Fener» tâbiri umumhâne yerine kullanılmışdır, meselâ: «Dün gece kırmızıfenerdeydim...» denilirdi.

Deniz Fenerleri — Açık denizdeki gemilere gece seyirlerinde tehlikeli kayalıkları, boğaz ağızlarını, liman ağızlarını, burunları millerce uzakdan göstermek ve tehlikeleri önlemek için yapıla gelmişdir.

İlk deniz feneri milâddan önce 285 - 246 yılları arasında Mısır kırallığında bulunmuş, İkinci Ptolema (Batlamyos tarafından İskenderiye limanı ağzında Faros yaptırılmışdır.

İskenderiye Deniz Feneri eski çağ tarihinde dünyanın yedi acîbesinden biri, yedi eşsiz eserinden biri olarak sayılmışdır, diğerleri şunlardır: Mısırda Firavun Keps'un büyük ehramı, Babildeki Asma Bağçeler, Rodos Limanı ağzındaki Apollo Heykeli, Olimpiyad oyunlarının yapıldığı Olimpiyadaki Zeus Heykeli, Efesde Diyana Mâbedi, Halikarnas (Bodurum) da Kıral Mozol'un Türbesi.

İstanbul sularındaki deniz fenerlerinin en eskileri Fenerbağçesi Feneri, Kızkulesi Feneri, Ahırkapusu Feneri, yukarı boğazda Rumeli Feneridir.

İstanbul sularındaki deniz fenerleri hak-

kında aşağıdaki notları, 1928 de İstanbul Ticâreti Bahriye Müdürlüğü tarafından hazırlanarak yayınlanan «İstanbul Limanı» isimli eserden alıyoruz; bu eserde 17 fener kaydedilmişdir:

1 — Fenerbağçesi Feneri.

Fenerbağçesi burnunun nihâyetinde 78 kadem irtifâında beyaz taşdan yuvarlak müdevver bedenli kule. Her 6 sâniyede beyaz şimşek gösterir bir fener yakar. Fenerin deniz yüzünden yüksekliği 83 kademdir; 10 mil mesâfeden görünür.

2 — Haydarpaşa Fenerleri.

Dalgakıranın her iki başında 47 kadem irtifâında 47 kadem irtifâında birer beyaz kule mevcud olup deniz sathından 46 kadem irtifâında birer fener yakarlar. Cenubdaki fener yeşil, şimaldeki fener de kırmızı ziyâ gösterir; ziyâları dâimîdir.

3 — Kızkulesi Feneri.

Kulenin şimal tarafında beyaz bir çerçeve ve sütunun üzerinde 36 kadem irtifâında 4 milden görünür ve 3 sâniyede bir kırmızı bir şûle neşreder bir fener vardır.

4 — Yeşilköy Feneri.

Yeşilköy Burnunun şark tarafında ve kasabanın yarım mil şarkında 63 kadem irtifâında beyaz taşdan fener kulesi. Deniz sathından 75 kadem irtifâında her 2 sâniyede beyaz bir şûle neşreder, 15 mil mesâfeden görünür.

5 — Ahırkapusu Feneri.

Beyaz Boyalı 127 kadem irtifâında fener kulesi. Deniz sathından 115 kadem irtifâında her 6 sâniyede husuf gösterir beyaz ziyâlı fener yakar; 16 milden görünür (B.: Ahırkapusu Feneri, cild 1, sayfa 264).

6 — Kandilli Feneri.

Kandilli Burnunun ucunda deniz sathından 90 kadem irtifâında beyaz bir demir sütun üzerinde 3 sâniyede bir kırmızı şûle gösterir.

7 — Kanlıca Feneri.

Kanlıca Burnunun üzerinde deniz sathından 82 kadem irtifâında demir bir çerçevenin üzerinde her 3 sâniyede bir kırmızı şûle gösterir.

8 — Umuryeri Fenerli Şamandırası.

Her 3 sâniyede bir kırmızı şûle gösterir; 4 milden görünür. Beyaz boyalı mahrutî bir şamandıradır.

9 — Anadolukavağı Feneri.

Burun üzerinde deniz sathından 52 kadem irtifâında bir sütun üzerinde 3 sâniyede bir kırmızı şûle gösterir; 4 milden görünür.

10 — Anadolu Fener i

Burun üzerinde 65 kadem irtifâında taşdan fener kulesi. Üzerinde deniz sathından 249 kadem irtifâında 2 dakikada bir kırmızı şimşek gösteren ve ayrıca sâbit beyaz ışıklı bir fener yakar. Kule çok yüksekte olduğundan Karadenizden gelen gemiler gündüz bile görürler.

11 — Anadolu Fener Dubası.

Anadolu Fenerinden 14 mil mesâfede bir fener dubası demirlemişdir. Dubanın her iki direğinde 28 kadem irtifâında iki fener yakılır; 16 mil mesafeden görülür.

12 — Rumeli Feneri.

99 kadem irtifâında ve değişik çapda ve birbiri üzerinde iki taş kuleden mürekkep müdevver fener kulesi. Kayalık bir burun üzerinde deniz sathından 190 kadem irtifâındadır, sâbit beyaz ışık gösterir; 18 milden görünür.

13 — Tarabya Feneri.

İngiltere Sefârethânesinin 2 gomana şimâli garbîsinde Kireçburnu üzerinde beyaz bir binânın üzerindeki demir sütunun tepesinde deniz sathından 26 kadem irtifâında 3 sâniyede bir yeşil şûle gösterir.

14 — Yeniköy Fener Şamandırası.

Yeniköy bankı üzerinde beyaz demir çerçeveli 3 sâniyede bir yeşil şûle gösterir bir şamandıra demirlemişdir.

15 — Rumelihisarı Feneri.

Kale duvarının üzerinde dört köşeli demir sütun tepesinde deniz sathından 36 kadem irtifâında 3 sâniyede bir yeşil şûle gösterir fener.

16 — Bebek Feneri.

Ehram şeklinde taşdan sütun üzerinde deniz sathından 15 kadem yüksek, 3 sâniyede bir yeşil şûle gösterir.

17 — Kuruçeşme Feneri.

Bir bankın nihâyetinde deniz sathından 23 kadem irtifâında 3 sâniyede bir yeşil şûle neşreder; 3 milden görünür.

Adı geçen eserde kaydedilmiş olup Marmara, Boğaz ve Boğaz dışı Karadenizdeki İstanbul sularında bulunan diğer deniz fenerleri şunlardır:

18 — Büyükçekmecede Değirmen Burnu Feneri
19 — Tuzla Feneri
20 — Yalova Feneri
21 — Balıkcı Adası Feneri
22 — Heybeliada Feneri
23 — Bostancı Feneri
24 — Burgaz Adası Feneri
25 — Sivri Ada Feneri
26 — Harem Feribot İskelesinde iki fener
27 — Beylerbeyi Feneri
28 — Defterdar Burnu Feneri
29 — Kireç Burnu Feneri
30 — Dikilikaya Feneri
31 — Büyük Liman Feneri
32 — Kilyos Dalyan Burnu Feneri
33 — Eşek Adası Feneri
34 — Şile Feneri
35 — Agva Çanak Burnu Feneri
36 — Haydarpaşa Mendireğine ilâve edilen 2 fener
37 — Fenerbağçe Fenerine ilâve edilen 2 fener

İstanbul sularındaki deniz fenerlerinin idâre ve muhafazası, İstanbul Vilâyeti sınırı dışındaki vazifeleriyle birlikde Denizcilik Bankası T.A.O. Kıyı Emniyet İşletmesi Müdürlüğüne bağlıdır. İstanbul sularındaki fenerlerin yıllık masrafı 13-15 milyon Türk lirası arasındadır.

İmparatorluk devrinde Türkiye sularındaki bütün deniz fenerleri «Fener İdâresi» adı altında imtiyazlı bir fransız şirketine verilmişdi, Cumhuriyet devrinde devletleştirildi.

Fenerler konusunda bu kütüğe kaydettiğimiz yukardaki notların noksansız olduğunu sanmıyoruz. Elimizdeki kaynaklar Mehmed Enîsî Beyin (B.: Enîsî Bey, Mehmed, cild 9, sayfa 5125) 1311 M. 1893-1894 de basılmış «Çanakkale ve Bahrisiyah Boğazları ile Marmara Denizi Rehberi» isimli eseri, ve 1928 de İstanbul Ticâreti Bahriye Müdürlüğü tarafından neşredilmiş «İstanbul Limanı» isimli kitab; ve Kıyı Emniyet İşletmesi Müdürlüğünden verilen küçük bir notdan ibâret kalmışdır. Muhakkak ki çok ciddî emek mahsûlü yeni bir Liman Rehberi, millî kütübhânemizin âcil ihtiyaclarındandır.

Caddelerde Elektrikli Trafik Fenerleri — Kesif trafik faaliyeti olan büyük caddelerin dört yol ağzı kavuşaklarında hâlen üç renkli trafik fenerleri kullanılmaktadır; nakil vasıtaları sürücüleri, şoförleri ile yayalara:

Kırmızı ışık «Dur»,
Yeşil ışık «Geç»,
Sarı ışık «Hazır ol» emirlerini verir.

Bu elektrikli ve otomatik trafik fenerlerini kimi cehlinden, kimi lâübâliliğinden umursamayan şoförler ve sürücüler ve yayalar pek çokdur.

FENER — (B.: Fener Nâhiyesi)

FENER, FENER ALAYLARI — Millî şenliklerde geceleri fenerler ve meş'alelerle tertiblenen halk yürüyüşleri; bu olaylara bilhassa sınıf sınıf esnaf ve mektebler katılır. İstanbulda Fener Alayı tertibi İkinci Meşrûtiyetde başlamışdır; ondan önce saray düğünleri ve zaferler dolayısı ile İstanbulda üç gece, yedi gece devam eden gece donanmaları, şehrâyinler yapılmış ;binâlar, yollar fener ve kandillerle donatılmış, havâî fişekleri atılmış, fakat gece fenerli ve meş'aleli yürüyüş olmamışdır.

İstanbulda en büyük fener alayı, 1922 ekiminde, B.M. Meclisi ordusunu temsil eden Refet Paşanın ve ilk Türk askerlerinin İstanbula gelişinde tertib edilmiştir, Bayazıd Meydanından Taksim Meydanına, hemen bütün İstanbul halkının katılması ile yapılan olaydır. İkinci büyük fener alayı da Gazi Mustafa Kemal Paşanın Kurtuluş Savaşından sonra İstanbula ilk gelişi gününün akşamı yapılmışdı (B.: Atatürk, cild 3, sayfa 1209). Ondan sonra Cumhuriyet Bayramlarında İstanbulda esnaf cemiyetlerinin ve mekteblerin katılması ile fener alayı tertibi bir gelenek oldu. 1939 dan sonra sür'atle tavsadı ve nihâyet terkedildi; başlıca sebebleri İkinci Cihan Harbinin dünyaya çöken kanlı kasveti ve memleketimizde başlayan, gün günden çirkinleşen siyasî çekişmenin milletimizin şetâretini zedelemesidir.

FENER, BİNÂLARDA ÇATI FENERLERİ — Bâzı binâlarda, bilhassa hamamlarda «Câmekân» adı verilen soyunma yerlerinde kubbenin yahud ahşab çatının ortasında ışık almak için bir açıklık bırakılır ve onun üzerine de etrafı camlı büyük bir kutu gibi bir ek oturtulur ki ona da «Fener» denilir. Fenersiz hamam câmekânı yokdur; o soyunma yerleri-

ne Câmekân adının verilmesi de kubbesinin veya çatısının üstündeki Fener'den gelir.

FENER, ŞEYHÜLİSLÂM KONAKLARI KAPULARINDAKİ FENERLER — Sadrâzamlara mahsus «Paşakapusu» adı ile mîrî bir saray onyedinci asırdan beri mevcud olduğu halde (B.: Bâbıâli, cild 4, sayfa 1748), Şeyhülislâmlar mîrî bir saraya ancak 1826 da, Yeniçeri Ocağının kaldırılmasından sonra Süleymâniyedeki Ağakapusunun Şeyhülislâmlık Sarayı yapılması ile kavuşdular (B.: Ağakapusu, cild 1, sayfa 245).

1826 ya kadar Şeyhülislâmların resmî makamları kendi konakları olagelmişdi. Büyük şehirde sokak fenerlerinin bulunmadığı devirde, Şeyhülislâm konağının alâmeti fârikası, sokak kapusunda bir fener bulunması ve o fenerin de bütün gece yanması idi; her kim ise Efendi şeyhülislâmlıkdan azledince konağının sokak kapusundaki fener söndürülürdü, gazete de bulunmadığına göre bir Şeyhülislâmın azli ve yerine kimin tâyin edildiği, bir konak kapusundaki fenerin sönmesi, diğer bir konak kapusundaki fenerin de yanması ile öğrenilir idi.

Geçen asır şeyhülislâmlarından nüktedanlığı ile meşhur Zeynelâbidin Efendi (B.: Zeynelâbidin Efendi), Fatih Medreselerinde softaların mum yüzünden çıkardıkları büyük kavgada (B.: Mum, Softanın Mum Kavgası Vak'ası) durumu idâre edememesi yüzünden azledilmiş ve o zarif adam bir dostuna acı acı gülerek: «Softaların mumu bizim feneri söndürdü!...» demişdi.

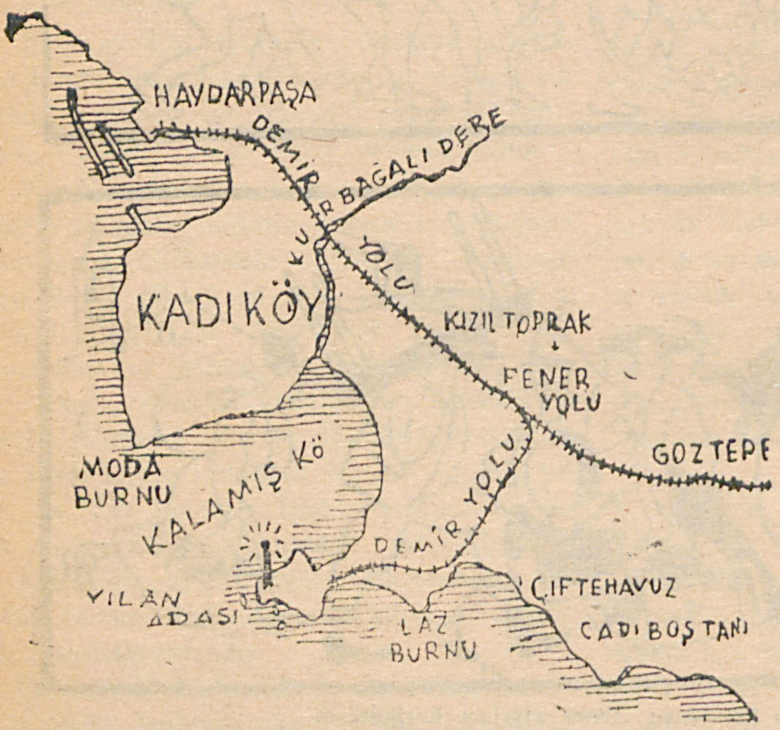

İstanbulun işgalden kurtuluşu fener alayları karikatürde
(Karikatür: Râmiz, Ay dede Gazetesi, 1922)

FENERBAĞÇE, FENERBAĞÇESİ — Anadolu yakasında, Marmara kıyısında Kadıköyünün güneyinde, Kadıköyü ile Caddebostanı arasında meşhur semt; bir yarım ada olup bu yarım ada ile Kadıköyü yarımadası arasında Kalamış Körfezi vardır. Adını, batı ucunda kadimden beri mevcud olan bir deniz fenerine nisbet almışdır; tarih kaynaklarımızda «Fener Bağçesi», yahud «Fenerli Bağçe» isimleri ile kaydedilir.

Bu yarım ada İstanbulun fethinden XIX. Yüzyıl ortalarına kadar pâdişahlara mahsus mîrî bir bağçe idi; deniz fenerinden başka pâdişahlara mahsus küçük yazlık bir kasır, havuzlar, çiçek bağçesi, bağçenin muhâfızları bostancılar için bir mescid vardı; ve küçük bir koru ile bezenmişdi. Zamanımızda millî emlâkden umuma açık bir mesîredir; kasırdan, havuzlardan, mescidden eser kalmamışdır (B.: Fenerbağçesi Kasırları ve Mescidi).

Onyedinci Yüzyılın büyük yazarı Evliyâ Çelebi, civârından bahsederek buranın sâdece adını kaydediyor: «Kalamış Burnu teferrücgâhı, Kadıköyü bağları ile Fenerbağçesi arasında bir körfez içre beyaz kumsal bir denizdir. Cümle dilberan ve uşşâkaanı sâdıkan orada deniz melekleri gibi yüzerler..» diyor. Kalamış, bir koydur; Fenerbağçesi ismini yazmakla berâber Evliyanın «Kalamış Burnu» dediği yer ancak Fenerbağçesi Yarımadası olabilir, büyük yazar burada bir târif sürçmesine düşmüşdür.

Fenerbağçesi Yarımadası

Evliya Çelebi buradaki deniz fenerinden ve kasırlardan bahsetmiyor; fakat çağdaşı ermeni yazarı Eremya Çelebi Kömürciyan «İstanbul Tarihi» isimli eserinde: «Kadıköyden Fenerlibağçeye kadar uzanan sâha, gözleri okşayan bağlarla örtülüdür. Burada köşkün önünde denizin içinde atılmış metin bir temel üzerinde yekpâre bir heykel gibi yükselen kulenin tepesinde fener yanmaktadır; bağçe ve köşk yarım günlük mesâfeden görülmekde olan bu fenerin adı ile yâd edilir. Çınar ve servilerle dolu olan bu pâdişah bağçesinin karşısında deniz içine uzanmış ve her tarafdan görülmekde olan güzel bir köşk vardır. Akdenizden gelen ve İstanbuldan giden bütün gemiler, garba nâzır olan bu köşkten temâşâ edilir...» diyor.

Ondokuzuncu asır başında Fenerbağçesi pâdişahlara mahsus bir bağçe olmakdan çıkmış, Haydarpaşa Çayırı ile birlikde halkın gezip eğlendiği meşhur mesîrelerden biri olmuşdur:

Mahfice dün ağyâr ile
Gezdin fenerde el ele
Haydarda etdiğin hele
Yazık sana yazık sana
(Lâtif Ağa, Hicazkâr Şarkı)

Fenerbağçesi halka açık bir mesîre olarak en parlak devrini İkinci Sultan Abdülhamid devrinde yaşadı. İstanbul halkı için hayli ucakca bir yerdi. Kadıköyünden Fenerbağçeye araba ile gitmek bahâlı, kadın ve çocuklarla o uzun yolu yürümek yorucu olduğundan, Anadolu Demiryolu üzerinde «Feneryolu» adı ile husuSî bir istasyon yapılmış, buradan da yarımadaya kadar bir ek demiryolu döşenmişdi. Ahmed İhsan Tokgöz, sâhibi olduğu Serveti Fünun Mecmuasında bir hafta sohbetinde şunları yazıyor:

«... Haydarpaşa Garından Fenerbağçeye hareket etmek üzere olan tirenin kalabalığı tasavvurun dışında. Tamamen dolmuş vagonlara birkaç vagon daha ilâve etti-ler; yarım saat sonra bir tiren daha hareket edecekdi. Gar ve rıhtım üstü yaz renkli esvablarını giymiş

halk ile doluydu.

«Oh!! Ne letâfet; tiren yolu boyunun iki yanı papatyalarla donanmış. Fener bağçesine doğru hafif bir meyil ile ağır ağır inen tiren ve keskin düdüklerini etrafa aksettiren tirenin her penceresinden sarkmış başlar.. Bizden evvel gelmiş civar semtler halkı yarım adanın heybetli ağaçları altında, zümrüd gibi çimenlere çocuk sevinci ile yayılmış...» (mayıs 1893).

Civar semtler halkının bir kısmı yaya, bir kısmı da çeşid çeşid arabalarla gelirdi. Yarım adayı fırdolayı dolaşan bir araba yolu yapılmışdı, arabaların bu yolda dolaşmasına «Tur» denilirdi.

O devrin ünlü muharrirlerinden Ahmed Râsim de Mâlûmât Gazetesine yazdığı şehir mektublarında Fenerbağçe mesîresinden şöylece bahsetmektedir:

«Fenerbağçe mesiresinde fakir ve orta tabaka halk, tekerleklerin ve arabalara koşulmuş hayvanların ayaklarının kaldırdığı kesif bir toz bulutu altında çimenlere serilir, hoşça bir gün geçirmeğe çalışırdı. Arabalar, Fenerbahçe turunu, durmadan, fıldır fıldır dönerlerdi; kibar takımı, birinci turdan sonra dönüp giderdi. Bu araba selinde İstanbulun her çeşit arabası görünürdü: «Çek çek» lerden tutun da paraşol, bağ arabası, payton, brik, kupa, lândon, yarım lândon, tek atlı, çift atlı.. Kadınlardan çarşaflılara yaşmaklılar ekseriyetle arabalarda, yeldirmeliler paraşollarda ve bağ arabalarında bulunurlardı. İkinci kısım halk da ekseriyeti teşkil ederdi. Dolma, helva tabaklarını, yenecek yemiş ve saireyi hamil olan sepetler arabada en geride bulunurdu. Onun yanında mama dadı, onun yanında beyaz dadı, onun yanında efendi, ağa, bey, küçük bey, küçük hanım, ondan sonra çatık çehreli büyük vâlide ile küçük anne mevki alırdı».

Fenerbağçesi Mesîresinin yanında, yarım adanın güney kıyısında, mesîre kadar meşhur deniz hamamları vardı; bu hamamlardan Erkek Hamamı yeri Fenerbağçe Plâjı adı ile bir plâja terk etmiş, zamanımızda kurulmamakdadır; Kadınlar Hamamı ise durmaktadır, âdetâ plâja bir ek olmuşdur, fakat bir kadınlar deniz hamamı hususiyet ve mahremiyetini kaybetmişdir (B.: Fenerbağçesi Deniz Hamamları; Fenerbağçesi Plâjı).

Yarımada zamanımızda bir meşhur mesîredir. Üzeri yer yer bodur mazılar, ve halkın gölgelerinden faydalandığı çitlenbik ağaçları vardır. Bir plâj bulunmasına rağmen, halk, bilhassa çocuklar ve gencler yarımadanın güneyindeki kayalar üstünde soyunup açıkdan, bir plâj ücreti ödemeden denize girer. Ocakları, tezgâhları dört tekerlekli arabalara oturtulmuş kır kahvecileri vardır. Seyyar köfteciler dolaşır.

Yarım adanın deniz fenerinin de bulunduğu batı ucunun Marmaraya nezâreti fevkalâdedir. Kuzey kıyısı Galata Sarayı ve Fenerbağçe Spor Kulüplerinin tesisleri ile halka kapanmışdır. Geniş koy servet erbabının ve bu spor kulüplerinin tenezzüh motörleri ve yelkenlileri ile doludur. Yine o kıyıda, az içerlek bir yerde çok temiz bir kır lokantacığı bulunuyordu.

Yarımadayı çepçevre bir asfalt yol çevirmişdir; bu yoldan motorlu nakil vâsıtalarının seyir istikaameti, sağdan, kuzey kıyısı tarafından başlar; Belediyenin Kadıköy - Fenerbağçesi otobüsleri de, seferlerini, bu asfalt yolda yarım adayı dolaşarak tamamlar.

Fenerbağçesinde yarımada dışında ve yarımadanın doğu tarafında «Devlet Demiryolları Dinlenme Sitesi» ve «Savunma Bakanlığı Dinlenme Sitesi» isimleri ile iki büyük tesis bulunuyordu.

Fenerbağçesi Mesîresi Kadıköy vapur iskelesine Belediye Otobüsleri ve dolmuş usûlü ile yolcu taşıyan otomobillerle bağlıdır.

İstanbul'un bütün mesîrelerinde olduğu gibi, burası da geçen asır sonlarındaki hayatına nisbetle çok sönüktür.

Feneryolu İstasiyonundan ayrılarak gelen demir yolu, 1935 denberi metrûk idi, 1969 - 1970 arasında da raylar ve traversler sökülmüş, demiryolu tamamen kaldırılmışdır.

Plâjın yanında derme çatma bir sandal iskelesi, mesîreye gelenlerin kirâlayıp denizde dolaşması için de üç dört sandal vardır; kayıkcılar tarafından kurulmuş bir çardakda «Kiralık Sandal» levhası asılı idi.

FENERBAĞÇE, FENERBAĞÇESİ DENİZ FENERİ — Yarım adanın batıya doğru uzanmış burnundadır; XVI. Yüzyılda Kanunî Sultan Süleyman zamanında bu mevkîde pâdişah-

lara mahsus bir bağçe «Fenerbağçesi» adı ile anıldığına göre bu deniz fenerinin daha o zaman mevcud olduğu aydın olarak bellidir. Muhtemeldir ki burada ilk deniz feneri Bizanslılar zamanında yapılmış olsun. Celâl Esad Bey «Eski İstanbul» adındaki eserinde Bizans devrinde burada bir kulenin mevcudiyetini kaydediyor, fakat bu kuleyi bir deniz feneri olarak değil, o eski devirlerde ateş ile muhâberede kullanıldığını söylüyor.

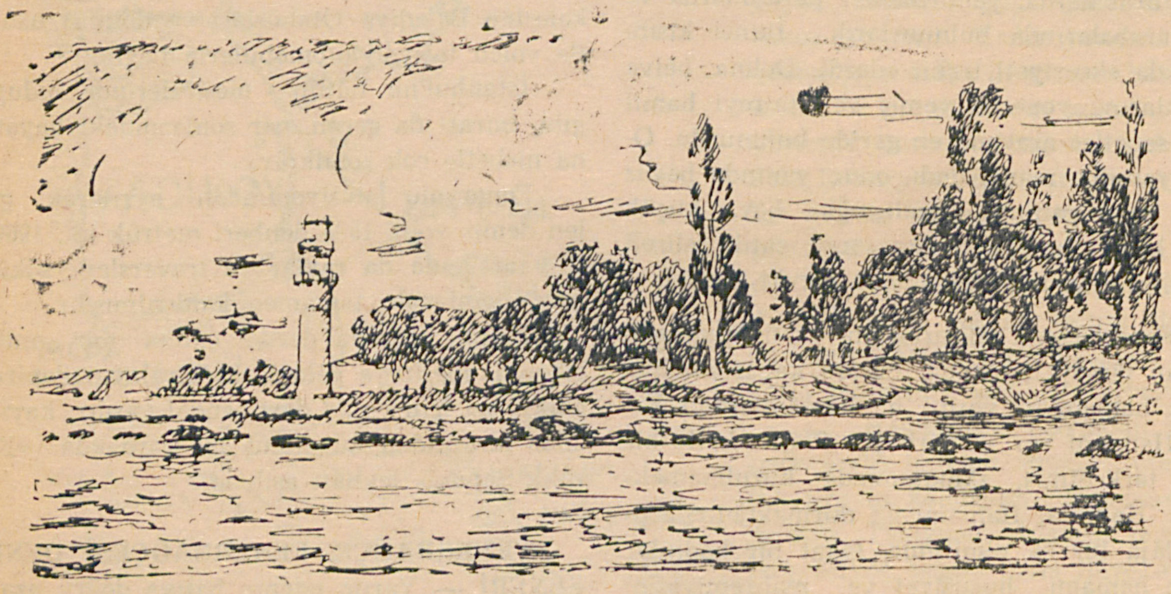
Bugünkü deniz feneri kulesinin XVII. Yüzyılda Dördüncü Sultan Murad tarafından yapıldığına dâir çok sonraları yazılmış kayıdlar vardır; bizce Dördüncü Sultan Murad bu feneri ancak ihya etmiş olabilir; biz sarih bir kayde rastlamadık.

Kıyı emniyeti bakımından Fenerbağçesi Deniz Fenerinin her gece ışık vermeye başlaması 1253 (1837 - 1838) de başlamışdır.

Fener Kulesinin kitâbesi yokdur, inşâ tarihini tesbit edemedik; bugünkü kulenin de İkinci Mahmud devrinde 1837 - 1838 arasında yapılmış olması muhtemeldir. 21,80 metre yüksekliğinde kesme taşdan yapılmışdır. Her 6 sâniyede bir beyaz şimşek gösterir; ışığı 10 mil açıkdan görülür.

Feneri ziyaretimiz tarihinde fener memurluğunda, doğma büyüme oralı Bayan Mediha Kara bulunuyordu; nâzik, hatır sayar bir İstanbul hanımı idi. Namlı balıkcılardan Mehmed Kara'nın zevcesiydi. Babası Sabri Güler 1920 de Fenerler idâresi bir fransız şirketinin elindeyken bu fenerin memurluğuna tayin edilmiş, onun vefâtında da kızı aynı vazifeye geçmişdir, baba-kız 50 yıl bu fenere baka gelmişdir. Mediha Hanım, bir kız kardeşi, zevci ve iki oğlu ile fener kulesi yanındaki lojmanda oturmakda idiler. Fener Kulesinin küçücük bağçesi gönül açıcı şekilde çiçekler ve meyva ağaçları ile îmar edilmiş bulunuyordu; kule de pek bakımlı idi. Böyle memurların madalyalarla taltîfi gerekir.

Kaya ve Mendirek Fenerleri — Kalamış Koyunun güney kısmında, Fenerbağçesi yarımadası önünde şahıs ve spor kulüpleri malı tenezzüh ve yarış motor ve yelkenlileri yatar, iki yüz tekneye yakındır; onların korunması için 1937 - 1938 arasında zamanın başbakanı Celâl Bayar'ın himmetiyle Fenerbağçesi yarımadasından körfeze doğru uzanan bir mendirek inşa edilmiş ve mendireğin ucuna da bir fener konmuşdur. Bu fenerde, Lâtin asıllı Türk harfleri ile bir kitâbe vardır ki metni şudur: «Atatürkün ve onun Başvekili Celâl Bayarın deniz sporlarına gösterdikleri yüksek himâyenin yeni bir eseri olan bu kotura mendireği 1938 senesinde İktisad Vekili Şâkir Kesebirin emriyle İstanbul Deniz Ticâreti Müdürlüğü tarafından yaptırılmışdır.» Kitâbenin bulunduğu dört köşeli mermer sütun üstündeki fenere, sütunun bir yüzüne dayanmış demir merdivenle çıkılır.

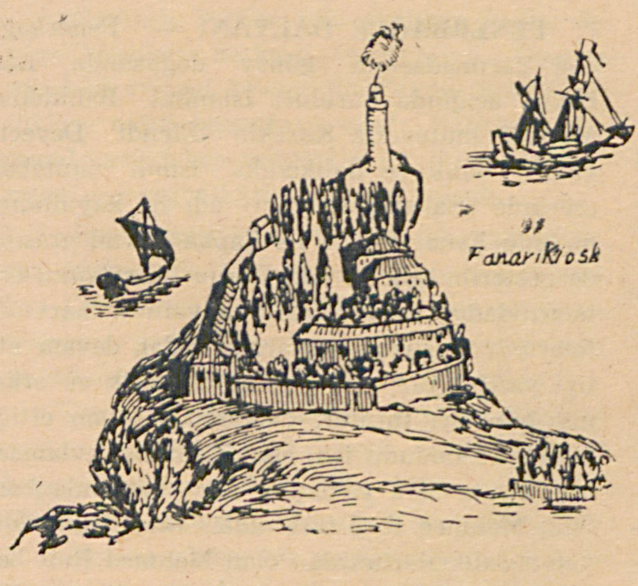
Fenerbağçesi Deniz Feneri, 1922 de.

(Resim: Sabiha Bozcalı)

Yine aynı yıllarda bir küçük deniz feneri de yarımadanın önündeki serpme kayaların «Yılan Taşı» yahud «Öreke Taşı» denilen en büyüğünün üstüne konmuşdur.

FENERBAĞÇE, FENERBAĞÇESİ KASRI VE MESCİDİ — Yakın geçmişde halka açılmış İstanbulun çok ünlü bir mesîresi olan Fenerbağçesi geçen asır başlarına kadar pâdişahlara mahsus has bağçelerden biriydi; bu bağçede bir kaç küçük kasır, muhâfızları olan bostancı neferlerinin (B.: Bostancı, Bostancılar Ocağı; cild 6, sayfa 2976) odaları koğuşu ve yine bostancıların bir küçük mescidi vardı. Bağçesinde çemen sofalar ve iki havuz bulunuyordu. Bu yapıların zamanımıza izleri bile kalmamışdır. Yalnız bir hamam harâbesi duruyordu. Bu hamamın, pâdişahların gece yatısına gelmedikleri, bir yaz mevsimi boyunca ancak bir iki defa uğradıkları bu kasırda, hamama ihtiyaç görülmeyeceğinden, hamamın, bağçe ve kasır muhâfızları olan bostancılar için yapıldığını sanıyoruz; harâbede soğukluk ve harâre kubbeleri ile bir halvet-sofa kubbeciği duruyordu. Tahminimize göre bu hamam, bir küçük câmekân, bir soğukluk, üç sofa ve iki halvetden mürekkeb idi (1970).

Bir de Yarımadannın burun tarafına yakın ve güney kıyısında bir sed kalıntısı görülür ki zamanımızda bir kır kahvecisi üzerine bir kaç masa ve iskemle atmışdır. Eskiden kalma olup yapısı, şekli çok değişmiş tek binâ,

Fenerbağçesi Kasrı
(Grelot'nun gravüründen, XVIII. Yüzyıl)

yarım adacığa adını da vermiş olan burundaki deniz feneridir.

Mescid dolayısı ile Hadikatül Cevâmide şu malûmat verilmekdedir:

«Burası halvet yeri olduğu için muhtasarca bir saray olup Birinci Sultan Mahmud devrine kadar gaayet mâmurdru; sonraları rağbetden düşdü, hâlen eski binâlarından iki havuz ile iki çemen sofa kalmışdır. Bir de bir bostancı ustası ve neferlerinin kışlaları (odaları) ve bostancılar için bir mescidi vardır; bir de mahsus bir kule vardır ki gemilerin geceleri gelip geçmesi için tepesinde büyük bir kandil yanar. Şu beyit Fennî Efendinin (B.: Fennî Mehmed Dede) sâhilnâmesindendir:

Fikri ruhsârı ile yandı tenim bilmez mi
Aceb ol mâh Fenerbağçesine gelmez mi».

XVIII. Yüzyılda Grelot tarafından çizilmiş bir panorama gravürde Fener Bağçesi deniz feneri ile Fener Bağçesi Kasırları gösterilmişdir; resim çok uzakdan çizilmiş olmasına rağmen kasırların ve muhafızları olan bostancıların koğuşların etrafının bir duvarla çevrili olduğu aydın olarak görülmektedir. Bir minâre görülmediğine göre de Fenerbağçesi Bostancılar Mescidinin minâresiz küçücük ahşab bir yapı, belki de bir odacıkdan ibâret olduğu anlaşılır.

«Fenerbağçesi», yahud «Fenerlibağçe» kasrının veya kasırcıklarının ne zaman yapıldığı bilinmiyor; Tezkiretül Bünyanda Mimar Sinanın yapdığı otuz üç saray arasında buranın adı vardır ve: «Fenerbağçesi Sarayı; tecdîden binâ olundu» diye kaydedilmişdir. Bu kayidden ilk binâsının Kanunî Sultan Süleymanın ilk zamanlarında, XVI. Yüzyıl başında, veya XV. Yüzyıl sonlarında, İkinci Sultan Bayazıd devrinde yapılmış olması gerekir.

XVIII. Yüzyılın ilk yarısında asrın büyük şâiri Nedim, velînimeti sadrâzam Dâmad Nevşehirli İbrahim Paşayı medih yolunda yazdığı kasîdelerinden birine «Der Târîfi Bağçei Fener der Şehri Üsküdar» ser levhasını koymuşdur; 22 beyitlik bir kasîdedir. Ünlü şâirin «Üsküdar Şehri» demesinden kasdı, denizin karşı tarafında, Anadolu tarafında, Üsküdar şehrinin bulunduğu yakada anlamındadır. Kasîdeden, bu güzel kasrın bir

ara ihmâl edildiği, İbrâhim Paşa zamanında, Lâle Devrinde tekrar rağbet gördüğü ve bu kasırdaki havuzun İbrâhim Paşa tarafından yaptırıldığı anlaşılıyor; kasîdeden üç beyit alıyoruz, ki sonuncusu bir tarih mısraını ihtivâ ettiğinden çok kıymetlidir:

....

Ki evvel olmuş idi hüsnü ânı işvesi mestûr
Kabâyi köhnede bir dilrübâyı mâh rû âsâ

....

Şu havzi pâke bak sînei yâri getür yâde
Şu nahli gör de bâri neydüğün bil kaameti bâlâ

....

Bu mısra'la Nedîmâ didi tahsîn birle târihin
«Bu nüzhetgâhı İbrâhim Pâşâ eyledi ihyâ»

1144 - 1 = 1143 (M. 1730)

1 rakamı ile tâmiyeli tarih mısraından anlaşılıyor ki Fenerbağçesi kasrının ihyâsı ve burada güzel bir havuzun yapılması, 1730 ihtilâlinden az önce, belki bir kaç ay, hattâ birkaç hafta evvel tamamlanmışdır.

1730 da tahta çıkmış olan Birinci Sultan Mahmudun sır kâtibi Salâhî Efendi (belki Ağa), hizmetinde bulunduğu pâdişahın emri ile günlük bir hâtıra defteri tutmuşdur; çok kıymetli bir vesika olup Üniversite Kütübhânesinin Türkçe yazmaları arasındadır; bu defterde iki günlük kayıd Fenerbağçesi üzerinedir:

«15 Muharrem 1148 (7 Haziran 1735) pazartesi. Fenerbağçesine gidilecekdi. Binişi hümâyun (B.: Binişi Hümâyun, cild 5, sayfa 2798) levâzımı ile binişi kulları (sabaha karşı) Fenerbağçesine gittiler. Fakat pâdişahın hareketinden evvel deniz kabardı; müdhiş bir yağmurla bir fırtına çıkdı, pâdişah Fenerbağçesine gitmekden vaz geçdi, binişcilerin dönmesi ferman olundu. Öğleden sonra hava açıldı, deniz yavaşladı. Pâdişah yalı köşküne gidip ikindi namazını orada kıldılar.

«25 Muharrem 1148 (17 Haziran 1735) perşenbe. Sandal ile Fenerbağçesine gidildi. Büyük havuz kenarında kurulan çadırda bir mikdar gölgelendiler, sonra deryâ tarafındaki tentenin altına gittiler; denize para atarak nedimlerin, dilsizlerin, cücelerin ve çavuşların para kapışmak için esvabları ile denize atılmalarını seyrettiler. Deniz içindeki bir kaya üzerine desti konulup tüfekendaz kullarına nişan attırdılar, muvaffak olanlara ihsanlarda bulundu. Abdest tâzeleyerek ikindi namazını kıldılar. Hazırlanan muhtasar yemeği havuz başındaki çadırda taht üzerinde yediler. Nedimlerine evic faslında çalıp söylemelerini işâret ettiler. Sonra karadan Hasodalı kulları ile muhtasarca yemişcibaşı kullarının bağına gittiler; kahve içip dinlendikden sonra İbrahimağa Çayırı yanından Harem İskelesine inerek filikaya bindiler. Yolda yedek kancabaş sandalı Topkapusu açığında demirli olan köhne kereste gemisinin üstüne düşdü, kancabaşın başı geminin palamar demirine girip akıntı kuvvetinden uzaklaştırmak mümkün olmadı, sandalın üst tarafından bir kısmı parçalandı, fakat pâdişahın filikası hızır gibi yetişip içindekileri kurtardı, ben de onların arasında idim».

Salâhi Efendi Fenerbağçesi Kasrından hiç bahsetmediğine göre bu kasrın 1730 ihtilâlinde Patronanın çıplak ayaklı haytaları ve onlara katılan «Külhan Beyleri» (B.: Külhan Beyleri) tarafından tahrib edilmiş olması muhtemeldir.

Hadikatül Cevâmiin «Birinci Sultan Mahmud devrine kadar gaayet mâmur idi, sonraları rağbetden düşdü» ifâdesi, «İhtilâlde tahrib edildi» dememek için, o devirlerin bir kalem terbiyesidir.

FENERBAĞÇE DALYANI — Fenerbağçesi Yarımadasının güney doğusunda Laz Burnu açığında kurulur; İstanbul Balıkhâne Müdürü müteveffa Karakin Efendi Deveciyanın «Balık ve Balıkcılık» isimli mûteber eserinde «Salistre Dalyanı» adı ile kayıdlıdır; hududu Fener Burnu ile Şapka Burnu arasında gösterilmişdir ki Laz Burnu bu sâhanın ortalarındadır; aynı eserde faaliyetinin mart ortalarından ağustos sonlarına kadar devam ettiği yazılmışdır; çiroz, palamut, torik ve orkinos balıkları tutulur; dalyanın devam ettiği müddetce hududu için sâir balıkcılar avlamazlar. Yarım asra yaklaşan bir zamandanberi Oflu Mehmed Reis tarafından kurulmakta idi; namlı balıkcılarımızdan olan Mehmed Reis balıkcılık mütehassısı olarak İsrâile dâvet edilmiş ve orada İsrâil balıkcılarına hocalık yapmış, bilhassa dalyancılık öğretmişdir. Fener-

bağçesi Dalyanının tayfa, balıkcı odaları yarım adanın Kalamış Koyu tarafındaki kıyısındadır.

FENERBAĞÇE, FENERBAĞÇESİ DENİZ HAMAMLARI — Fenerbağçesi Yarımadasının güneyindeki körfezde kurulagelirdi. Hemen bütün ömrü dedesinin Göztepedeki kâşâne köşkünde geçmiş değerli yazar merhum Sermed Muhtar Alus, bu deniz hamamını hâtıralarına dayanarak şöyle anlatıyor:

«Mayıs sonlarında kurulmaya başlanırdı. İkisi de, şimendifer mevkiinden aşağı inilince oracıkta idi. Araları 50 metre kadar vardı. Sağdaki küçüğü kadınlarınki, büyükçesi erkeklerinki. Erkeklerinkinin ortasında, boylu boyunca tek kişilik kamaralar. Solda, bir koridor üstünde sıra ile localar. En nihayetteki iki loca oldukça genişçe. Duvarlara nalıncı çivileri ile şuradan buradan kesilen matbû resimler mıhlanmış: Kuzulu köylü kızı; Boer muharebesine Bahriye neferi güzel yavuklusunun hayâlini gören kız; Dört direkli yelkenli gemi; Burgonya vapurunun bahri muhiti atlasîde batması.

«Gişede oturan palabıyık, yusyuvarlak ermeni, önünde pandispanya câmekânı, köşesinden hiç kımıldamaz; halbuki ortada, her tarafa seğirten Hamamcı Karabet, inadına bir sâniye yerinde durmaz, dört tarafa koşar, faal, çenebaz, alaycı bir Samatya balıkçısı idi.

«Kadınlar hamamında da uzun boylu, deveye benziyen, herkesle senli benli Hacı isimdeki ermeni biletçi ile Takuk Hanım dedikleri natır bozuntusu vardı. Sabahları hamamlara oldukça müşteri gelir, ikindiden sonraları ise rağbetkârlar daha çoğalırdı.

«İğne atsan yere düşmiyecek zaman pazar günleri idi. Galatasaray Sultânisinin meşhur jimnastik muallimi Fâik Bey bu deniz hamamının gediklilerindendi. Gençlere pir aşkına atlama dersleri verirdi». (S. M. Alus).

Zamanımızda Fenerbağçesinde yalnız kadınlar için bir deniz hamamı vardır; Fenerbağçesi plâjına eklenmişdir; 1967 ağustosunda Hürriyet Gazetesinde İstanbul deniz hamamları hakkında çıkmış bir yazıda zamanımızın bu deniz hamamı için şunlar söylenmişdir:

«Fenerbağçe Deniz Hamamının yirmi yıllık emekdar bakıcısı Vartoş Bacı:

— Mini etekli hanımların plâj yerine bu hamama gelmelerine şaşıyorum.. dedi.

«Bu deniz hamamını yıllardan beri işleten plâj sahibi Oktay Arslan da:

— En modern görünüşlü hanımların denize deniz hamamından girmelerinin sebebi, geleneğe bağlılıkdan ziyâde, plâja gelen hanımların kıyâfetlerini tecessüsdür.. demişdir...

«Çok uzak yerlerden, meselâ Boğaziçinde Sarıyerden kalkıp Moda, Bostancı yahud Fenerbağçe deniz hamamlarına gelen hanımlar vardır..» (B.: Deniz Hamamları; cild 8, sayfa 4438).

1970 de bu kadınlar deniz hamamının giriş ücreti 200 kuruş idi. Hamamın kurulduğu sâha 400 metre karelik bir yerdir, plâjın doğusundadır.

FENERBAĞÇE HAT BOYU — Feneryolu İstasyonundan ayrılan ve Fenerbağçesi yarım adasına doğru uzanan tiren yolunun demir tiren yolunun iki kenarındaki yola verilmiş bir isimdir. Uzun zaman muattal kalmış olan bu demir yolu 1970 martında sökülmeye başlanmışdır; İkinci Abdülhamid devrinin büyük şöhretlerinden Müşir Deli Fuad Paşanın cennet misâli korusu ve meşhur köşkü burada idi; parsellenmiş, satılmış, yerine zamanımız zenginlerinin köşkleri yapılmışdır, yola da «Doktor Fâruk Ayanoğlu Caddesi» adı konmuşdur, asfalt döşeli geniş bir cadde olmaktadır (nisan 1970).

Bibl.: H. Eraktan, not.

FENERBAĞÇE LİSESİ — İstanbulun Anadolu yakasında Çiftehavuzlar ile Göztepe arasında, Göztepe sınırı içinde, ve Bağdad Caddesi üzerindedir; büyük, ve bu satırların yazıldığı 1970 yılına göre çok yeni bir binâ; temelleri 1967 ağustosunda atılmış, ve kız-erkek karma lise olarak «Göztepe Lisesi» adı ile 25 eylül 1968 de eğitime açılmışdır. Açılış töreninde kordelâsını İstanbul Vâlisi Vefâ Poyraz kesmişdir. Üç ay kadar sonra da bir okul âile birliği toplantısında alınan karar ve bu kararın Millî Eğitim Bakanlığı tarafından tasdikı üzerine adı «Fenerbağçe Lisesi» olarak değiştirilmişdir. İçinde bulunduğu semtin adı bırakılarak çok uzakda başka bir semt adının alınması, Fenerbağçe Spor Kulübü taraftarlarının başarı ile yürüttükleri bir iş olsa gerekdir.

Beton yapı, birbirine eklenmiş bir kaç blokdan mürekkeb beş katlı büyük binânın proje mimarları Erdoğan Güldağ ile İlhan Tayman'dır; 3 milyon liraya mal olmuşdur.

1968-1969 eğitim yılında yalnız lise I, lise II sınıfları bulunuyordu, 1969 - 1970 eğitim yılında lise III, ve orta I ve orta II sınıfları da açılmışdır, ilk mezunlarını 1970 yılında vermişdir.

Fenerbağçe lisesinin ilk müdürü Tahsin Çizenel, ve okula 1 numara ile kaydedilmiş ilk ilk öğrencisi de Kâmil Aktuğ'dur.

1969 - 1970 ders yılı başında Tahsin Çizenel Eğitim Enstitüsünde muallimlik görevi ile müdürlükden ayrılmış ve lise müdürlüğüne Kemal Yener gelmişdir, edebiyat öğretmenidir.

Eğitim kadrosunda 60 öğretmen bulunuyordu; lise I ler 15, lise II ler 7, lise III ler 3, orta II ler de 4 şube ki okulun cem'an 36 dershânesi vardır; okulun öğrenci mevcudu da 1438 erkek ve 478 kız olmak üzere 1916 idi.

Bir lise için büyük ve başda gelen ihtiyaçlardan kitablık, okuma salonu, konferans-temsil ve sinema salonu, ve kapalı spor salonu henüz kurulmamış, tanzim edilmemiş, yapılmamış bulunuyordu, yalnız bir yeri kitablık olarak ayrılmışdı. Laboratuvarlarının da ihtiyaçları çok çok büyükdür.

Hayli geniş bağçeleri vardır, bir kısmı ağaçlandırılma yolundadır, bir kısmı da spor sâhasıdır.

Liseye Bağdad Caddesinden özel bir yol ile gidilir. O yolun solunda ve geride kalan lise binasının önünde, cadde kenarında geniş bir arsa bulunmakda olup şahıs mülkiyetindedir, oranın da alınıp hemen liseye katılması gerekir.

Binâ kaloriferle ısıtılır. Müstahdem kadrosunda 1 idâre memuru, 1 bağçıvan ve 4 hademe vardır sınıf çokluğu ve öğretmen-öğrenci kalabalığı karşısında okulun ihtiyacını ve işlerini asla karşılayıp çevirecek tâkatda olmasa gerekir.

Lisenin «Örgüt» isimli bir yayın organı, mecmuası vardır, 1. sayısı 1968 yılı aralık ayında «Göztepe Lisesi» adına yayınlanmış; 2. ve 3. sayıları da ikisi bir arada 1969 yılı mayısında Fenerbağçe Lisesi» adına yayınlanmışdır.

FENERBAĞÇE PLÂJI — Yarımada mesîresinin güney kıyısındadır, bir ara yakın zamandan beri kurula gelen Fenerbağçesi Deniz Hamamlarının hemen yanında 1938 - 1940 arasında Erenköylü Terzi İsmail Tezel tarafından tesis edilmiş, otuz yıllık bir zaman içinde de Anadolu yakasının meşhur plâjlarından biri olmuşdur. Kurucusu olan İsmail Tezel 1953 de vefat etmiş, o yıldan bu yana da müessese Tezel ailesi adına müdür olarak Bay Oktay Arslan, vârislerin umumî vekili olarak da Bay Şemsi Ersezer tarafından işletilmekde idi; yer millî emlâkdendir. Plâjın kurulduğu sâha 1750 metre kare civarında, yalı boyu da 130-140 metre kadardır. Soyunma kabinlerinden ve denize atlama iskelelerinden, duş yerinden başka bir büfesi ve birinci sınıf bir içkili lokantası vardır; lokanta genişce bir taraça üzerinde olup yemek zamanlarından gayrı bir kahvehâne olarak açıkdır, yalnız en öndeki 8 masa dâima yemek yiyeceklere tahsis edilmişdir.

İstanbulun, deniz suyu en temiz plâjı olarak bilinir, suyunda koli basili bulunmamışdır.

Motorlu bir tahlisiye sandalı ve iyi yüzücülerden bir cankurtaran vardır ki son zamanlarda bu vazifeyi İsmet Yazgan adında bir sporcu görüyordu. Dâimî bir de sıhhat memuru bulunmaktadır, resmî tâyin ile vazifelendirilir. 1970 haziranında müessesede 18 kişi çalışmakda idi; Ahmed Erkan adında gün görmüş ve gayetle terbiyeli bir zât müessesenin idâre memurluğu gibi bir iş görüyor ve orada bir lojmanda oturarak plâjın kış bekçiliğini yapıyordu.

Plâjda 65 kilidli âile kabinesi (750 kuruş), 40 kilidli bir kişilik kabine (250 kuruş), 120 açık kabine (8-10 kişi soyunabilir, adam başına 200 kuruş), 1 gardrop (200 kişinin soyunmasına elverişli, adam başına 200 kuruş).

FENERBAĞÇE SPOR KULÜBÜ — Kuruluşu yarım asrı aşmış İstanbulun en eski ve büyük spor kulüblerinden biridir; bilhassa futbol kasdedilerek, Galatasaray ve Beşiktaş kulübleriyle birlikde, «Üç Büyükler» diye anılırlar.

1907 ilk baharında gayri resmî olarak kurulmuş, 1908 de devletce tescil edilerek resmî bir teşekkül olmuşdur.

Tescilinden 1952 yılına kadar amatör, 1952 den sonra profesyonel olmuşdur.

Zamanımızda hiç biri kalmamış Kadıköyünün yemyeşil çayırlarında ilk futbol çalışmalarına başlayan asrımız başlarının gençliği, bu kulübü ilk kurduklarında, adını, Fenerbağçesi Çayırından almışlar, formalarının rengini, o çayırı bezeyen papatya çiçeklerine benzeterek Sarı-Beyaz kabul etmişler, amblem olarak da yarım adanın ucundaki deniz fenerini almışlardı. Fakat az sonra renk Sarı-Lâciverd olmuş, deniz feneri yerine de iki kozalaklı bir meşe dalı konmuşdur.

Kulübün ilk yeri, Kurbağalı Dere üzerindeki eski ahşab köprünün hemen yanı başında metrûk bir bağçıvan kulübesiydi, sonra Kuşdili Çayırı kenarındaki beyaz boyalı ve tek katlı ahşab binaya sâhib oldu ve 1932 de içinden çıkan yangında, bir müze denilmeğe değer spor hâtıraları ile birlikde yanıncaya kadar orada kaldı.

Kurucuları 1900 yıllarının gençlerinden Nurizâde Ziya Bey (Songülen), Âyetullah Bey ve Heybeliada Bahriye Mektebi talebelerinden Necati Bey (Okaner) dir. Ziya Bey ticâret hayatına atılmış, Enver Bey muallim olmuş, Âyetullah Bey memur, Necâti Bey deniz subayı olmuşdur.

Saint Joseph (Sen Jozef) Fransız mektebinin Türkçe muallimi Enver Bey de talebelerini bu kulübe âzâ yazdırtarak kuruculara ilk büyük yardımı yapmışdır ki adı kurucular arasında kayde değer.

Parlak bir spor tarihçesi olan bu büyük

Fenerbağçe Spor Kulübü rozeti

kulüb hakkında çok şeyler yazılmışdır, hattâ Dr. Rüştü Dağlaroğlu tarafından 1957-1958 arasında «Fenerbahçe Spor Kulübü Tarihi» adı ile koca bir de kitab yayınlanmışdır.

Spor faaliyetine futbol ile başlayan büyük kulübün sonraları deniz sporları (Kürek, yelken, yüzücülük, su topu), atletizm, voleybol, basketbol kolları açılmışdır.

Bu satırların yazıldığı 1970 yılında kulüb altmış üçüncü yılını idrâk etmiş bulunuyordu, bu süre içinde 21 kişi kulüb başkanlığı yapmış ve onlardan bâzıları defalarca başkanlığa seçilmişdir, isimleri şunlardır:

1. Ziya Songülen
2. Âyetullah Bey (4 defa)
3. Tevfik Taşçı (2 defa)
4. Hakkı Safvet Tarı
5. Şehzâde Ali Fuad Efendi (2 defa)
6. Nafia Nâzırı Hulûsi Bey (2 defa)
7. Dr. Hâmid Hüsnü Kayalan (8 defa)
8. Maarif Nâzırı Dr. Nâzım Bey (2 defa)
9. İbnürrefik Ahmed Nuri Bey
10. Şehzâde Ömer Faruk Efendi (4 defa)
11. Sabri Toprak (11 defa)
12. Şükrü Saracoğlu (17 defa)
13. Zeki Riza Sporel (4 defa)
14. Osman Kavrakolğu (3 defa)
15. Ali Muhiddin Hacıbekir (3 defa)
16. Bedii Yazıcı
17. Âgâh Erozan (4 defa)
18. Hasan Kâmil Sporel
19. Râzi Trak
20. Dr. İsmet Uluğ (4 defa)
21. Faruk Ilgaz (3 defa)

Şu zatler de kulübü âdetâ temsil eden futbol takımının mukaveleli profesyonel antrenörlüğünü yapmışlardır. Bâzıları vazifelerinden ayrıldıktan sonra tekrar dâvet edilmişlerdir:

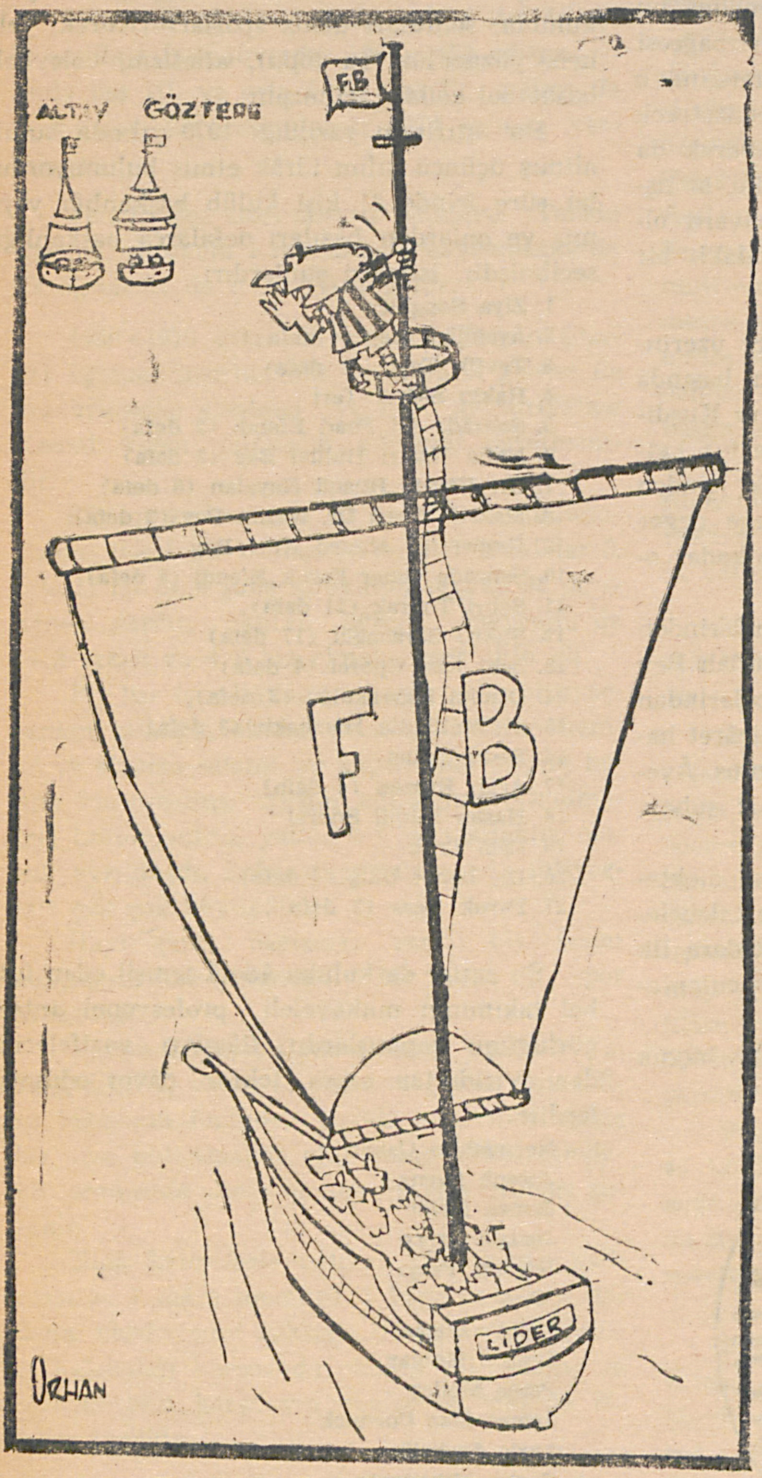
Necmeddin Çakar
Joseph Sveng
James Elliot
Joseph Sveng
Nemetz Prayr
Miço
Fikret Arıcan
İgnace Molnar
Peter Molley
James Mac Cormick
Lazlo Szekelly
Zarko Mihailoviç
İmre Markoş
Fikret Arıcan
Lazlo Szekelly
İgnace Molnar
Fikret Arıcan

Kokotoviç

Oscar Hold

Abdullah Gegiç

İgnace Molnar

Fenerbağçe Spor Kulübü Karikatürde

— KAPTAN UFUKTA İKİ KADIRGA!..

— BANDIRASI BELLİ Mİ?

— İZMİRLİ.

(Karikatür: Orhan, Cumhuriyet Gazetesi, 1964)

Fenerbağçe Spor Kulübünün Futbol Takımı 1907 - 1952 yılları arasındaki amatörlük devrinde 13 defa İstanbul şampiyonu olmuşdur ki yılları şunlardır:

1911 - 1912
1913 - 1914
1914 - 1915
1920 - 1921
1922 - 1923
1929 - 1930
1932 - 1933 ve Türkiye Şampiyonu
1934 - 1935 ve Türkiye Şampiyonu
1935 - 1936
1936 - 1937
1943 - 1944 ve Türkiye Şampiyonu
1946 - 1947
1947 - 1948

Bu devre içinde 1930, 1934, 1938 ve 1939 yıllarında İstanbul şildini; 1937, 1940, 1943, 1945, 1946, 1950 yıllarında Millî Küme kupasını; 1945, 1946, 1950 yıllarında Başbakanlık Kupasını, ve bir defa da Atatürk Kupasını almışdır.

Profesyonellik devrinde, 1952 den sonra 3 defa İstanbul profesyonel lig şampiyonu, 5 defa da Türkiye ligi şampiyonu olmuşdur, yılları şunlardır:

İstanbul Şampiyonlukları
1952 - 1953
1956 - 1957
1958 - 1959

Türkiye Şampiyonlukları
1958 - 1959
1960 - 1961
1963 - 1964
1964 - 1965
1967 - 1968

Yine bu devre içinde 1968 de Türkiye Kupasını ve aynı yılda Cumhurbaşkanlığı Kupasını almışdır.

Amatörlük ve profesyonellik devirlerinde aldığı özel kupalar da, yılları ile şunlardır:

1914 İttihad ve Terakki Cemiyeti Kupası
1920 İlk Turnuva Kupası
1920 Şehzâde Abdülhalim Kupası
1921 Hilâliahmer Kupası
1922 İdman Cemiyetleri Birliği Kupası
1923 General Harrington Kupası
1925 Tayyare Cemiyeti Kupası
1936 19 Mayıs Stadı Açılış Kupası

1947 Matbuat Cemiyeti Kupası
1952 Eva Peron Kupası
1953 Çanakkale Anıdı Açılış Kupası
1967 Spor Toto Kupası

Kuşdilindeki lokalinin 5 haziran 1932 gecesi yangınında bu büyük kulübün o tarihe kadar aldığı kupalar, şildler, tabaklar 150 parçaya yakın, hem mânevî hem de maddî kıymeti olan eşyâsı yok olmuşdur, ancak iki kupa kurtarılabilmişdir. Yangından kurtarılan en kıymetli şey de kulübün hâtıra defteri, ve o defterde Atatürkün el yazısı ile olan satırlardır, arab asıllı Türk harfleriyle 1918 de yazılmış olan o satırlar şudur.

«Fenerbağçe Kulübünün her tarafda mazharı takdir olmuş bulunan âsârı mesâisini işitmiş ve bu kulübü ziyâret ve erbâbı himmetini tebrik etmeyi vazife edinmişdim.

«Bu vazifenin ifâsı ancak bugün müyesser olabilmişdir. Takdîrât ve tebrîkâtımı buraya kayd ile mübâhîyim.

3.5.1334 — 1918
Ordu Kumandanı
Mustafa Kemal».

Bu büyük spor kulübünün tesisleri şunlardır:

Kurbağalı Dere Köprüsünün hemen yanı başında, Kadıköyünden gelindiğine göre köprüyü geçer geçmez sol koldadır. İstanbulda bir spor kulübü tarafından ilk yaptırılmış stadyomdur, daha önce Taksim Stadyomu bir kışla avlusu, şeref Stadı da bir saray avlusuydu. Fenerbağçe Stadyomu hâlen, aynı yerde 40.000 kişilik daha büyük bir yenisi yaptırılmak üzere yıkdırılmışdır, yapı faaliyeti 1970 de aksak aksak devam ediyordu.

Kalamış antrenman sâhası; eski stadyom yıkıldıkdan sonra tesis edilmişdir. Burada amatör maçları da yapılır, portatif tribünleri ve etrafında atletler için bir de koşu pisti vardır. Kulübün denizcilik lokali de buradadır.

Fenerbağçesi Yarımadasında, Kalamış koyu tarafında 1,5 milyon lira sarfı ile kurulmuş sosyal lokal. Kulübün yelkencilik kolu için bir yeri, lokantası, oyun salonu, kütübhânesi, saunası, bir reviri vardır, devamlı bir kamp yeridir.

Kulübün büdcesini, futbolculara ödenen aylık ve primleri, üye mevcudunu, duhuliye ücreti ile yıllık âidâtın ne olduğunu öğrenmek için kulüb başkanlığına yazılan bir mektubumuza cevab alamadık.

Bibl.: R. Dağlaroğlu, Fenerbahçe Spor Kulübü Tarihi; Hayat Mecmuasının bu kulüb için verdiği bir spor ilâvesi, 1967; Sedad Taylan, Aylık Ansiklopedide Fenerbahçe Spor Kulübü Maddesi.

Fenerbağçe Spor Kulübü Marşları — Bu büyük spor kulübü için iki marş yazılmışdır, biri ünlü edib ve şâir Süleyman Nazif'indir, 1923 de Malta Esâretinden dönüşünde yazılmış olan Süleyman Nazif'in marşı bestelenmemişdir, iki kıtalık güftesi şudur:

Hep bilirler bizi, sporculuğun mefhariyiz,
Mesleğin âşıkıyız, bendesiyiz, serveriyiz.
Bu güzel milletin zinde dilâverleriyiz,
Biz Fenerbağçeliler Türk İlinin erleriyiz.

Yükselen ırkımızın şânı dolar yâdımıza
Hepimiz merd ve metin benzeriz ecdâdımıza
Onların ruhu koşar her zaman imdâdımıza
Biz Fenerbağçeliler Türk İlinin erleriyiz.

İkinci marş 1948 de ünlü bestekâr Necib Celâl Antel tarafından yazılmış ve bestelenmişdir.

Bibl.: Dr. R. Dağlaroğlu, Fenerbahçe Spor Kulübü Tarihi

FENERBAHÇE STADYOMU — İstanbulda stadyom olarak kurulmuş ilk nizâmî futbol oyun sâhasıdır. Yeri eskiden Papazın Çayırı diye anılırdı, 1908 den önce ilk hevesli gencler bu çayırda futbol oynamış, ve çayırın bir kenarında bulunan Kanbur Todorinin kahvehânesinde soyunup sâhaya çıkmışlardır.

1908 temmzunda Şehremini Belediye Başkanı Operatör Cemil (Topuzlu) Paşa, hürriyet kahramanlarına yardım maksadı ile Çiftehavuzlardaki köşkünün bağçesinde bir gardenparti tertip etmiş, dâvetlilerden Reji Whittall (bir İngiliz) ki evlâdları İstanbulda ilk futbol oynayanlardandı, Cemil Paşaya:

— Paşa, çok şükür hürriyete kavuşuldu.. gencler artık cemiyetler kurabilecek.. memleketde futbola büyük bir alâka var.. bu spor ırkın tekâmülüne hizmet etdiğinden İngilterede millî bir hüviyete bürünmüşdür.. aynı hâli Türkiye için de arzularım.. Türk genclerinde

bu top oyununa istidad çok büyük.. şu muhitte bir stadyom yapalım.. hem futbolu halka sevdiririz, hem de bu işin müteşebbisleri olarak faydalanırız.. demişdir.

Cemil Paşanın bu teklifi kabulü üzerine «Union Club» (İttihad Kulübü) adı ile bir kulüb kurulmuş ve Hazînei Hâssaya âid olan Papazın Çayırı seneliği 30 altın lira kirâ ile bu kulübe verilmişdir. Yanında bir kulüb lokali yapılmış, döşenmiş, çayır zemini futbol sâhası olarak tesviye ve tanzim edilmiş, 3000 altın da o işlere sarf edilmişdir. Fakat tertib edilen maçlarla umulan hâsılat elde edilememiş, kulübün kurucuları mâliyeye kira bedelini ödeyemez duruma düşmüşdür. Hissedarlar dağılınca 1915 de Union Club'ün adı «İttihad Spor Kulübüne çevrilmiş ve Mâliyeden kira ile tutan Basri Bey adında biri tarafından idâre edilmişdir. Ahşab tribünler yapılmış ve İstanbulun işgal yıllarında bütün spor hareketleri bu sâhada yapılmışdır.

Sâha 1922 de başka ellere devredilmiş; 1924 de Taksim Kışlası Avlusu bir stadyom olarak açılınca Kadıköydeki sâha tamamen âtıl kalmışdır.

Kadıköydeki sâhayı nihâyet Millî Emlâk idâresinden 1929 da Fenerbağçe Kulübü kiralamış, yeniden tanzim edilerek 30 eylül 1931 de yapılan bir törende Fenerbağçe Stadyomu adı ile açılmışdır; resmi küşâdında kordelâsını o zamanın İstanbul Vâlisi ve Belediye Reisi Muhiddin Üstündağ kesmişdir.

Stadyom otuz yıl kadar Kadıköy semtinin yegâne spor alanı olmuş, hattâ 19 mayıs Gençlik Bayramlarının spor hareketlerinden bir kısmı Fenerbağçe Stadyomunda yapılır olmuşdur; ve stadyom ihtiyacı karşılayamayacak duruma gelmiş, 1960-1962 arasında 40.000 kişi alacak yeni bir stadyom yapılmak üzere eskisi yıkdırılmışdır. Fakat yeni stadyomun yapısı çok ağır gitmişdir. 1967 - 1968 arasında stadyomun 1971 de tamamlanacağı söyleniyordu; bu satırların yazıldığı 1970 yılı haziranında biz bunun tahakkuk edeceğine dâir bir alâmet, faaliyet göremedik.

Bibl.: Dr. R. Dağlaroğlu, Fenerbahçe Spor Kulübü Tarihi.

FENERBAĞÇE VAPURU — Denizcilik Bankasının liman işletmesi vapurlarından; Dolmabağçe Vapurunun ikiz eşi (B.: Dolmabağçe Vapuru; cild 9, sayfa 4682); ikiziyle beraber aynı tarihde hizmete girmiş olup bu satırların yazıldığı 1970 yılı mayısında Galata İskelesi - Adalar hattında kullanılıyordu.

FENER BULGAR ORTODOKS KİLİSESİ (**Stefi Stefanos**) — Haliç Fenerinde deniz kenarındadır; binâ gövdesi tamâmen demirden yapılmış, takılır sökülür (portatif) bir yapı olup aynı yerde bulunan küçük ahşab bir kilisenin yerine kurulmuşdur; demir binâ gövdesi Viyanada yapılmışdır, mimarı R. Ph. Vagner adında Viyanalı bir sanatkârdır; kurulması bir buçuk yıl kadar sürmüş ve 1898 de tamamlanmışdır. İç ve dış duvarları mermer kaplı, gaayetle süslü bir kilisedir.

Kazlıçeşmelilerin genc fenercisi
Karabiber Süleyman
(Fotografdan S. Bozcalı eli ile)

Bu kilisenin kurulması, Osmanlı İmparatorluğu tarihinde çok önemli bir siyasî ve dinî mes'eleye bağlanır ki bu İstanbul Ansiklopedisinin konusu dışındadır. Bu hususta müverrih Ahmed Refik Beyin Türk Tarih Encümeni Mecmuasında (No. 8/85) «Osmanlı İmparatorluğunda Fener Patrikhânesi ve Bulgar Kilisesi» başlıklı bir makaalesi vardır.

Bibl.: H. Göktürk, Not.

FENERCİ — İstanbulun eski yangın tulumbacılığı teşkilâtında, gece yangınlarına gidilirken tulumba sandığının önünde fener çeken tulumbacının unvânı. Bir sandıkda feneri dâima aynı uşak taşırdı. Ayakları gaayetle koşarlı delikanlılardan seçilirlerdi; yangına ikinci reisin emir ve idâresi altında gidilirdi, Fenerci de ikinci reisin muavini yerinde idi. Tulumbacıların herhangi bir şikâyetleri veya istekleri olduğunda Fenerci vâsıtası ile Birinci Reisden divan isterlerdi. Tulumbacıların «mintan» dedikleri bir nevi üniforma ceketinde Fenercinin rütbe alâmeti, işâreti, kolda, ortadaki zikzaklı 3 şerid idi (B.: Tulumbacılar).

Yangın tulumbası sandıklarının çoğunda, mahallenin pırpırı oğlanlarından 12 - 13 yaşlarında bir de maskot çocuk bulunurdu, onlar da fenercinin yanı sıra koşar ve yedek feneri taşırdı.

Mustafa Fenerci
(Resim: H. Kutay)

FENERCİ — (B.: Fener çekmek, Fenerçeken).

FENERCİ (Mustafa) — 1940 ile 1950 arasında İstanbula mevsimine göre soğan ve mangal kömürü getiren Hudâverdi isimli bir takanın 18 - 19 yaşlarında mürâhik tafyası; bu küçük gemi 1944 senesi temmuz ayında bir pazar günü Pendik İskelesine bağlı dururken, gaayetle şık giyinmiş bir rezil adam iskelede rastladığı bir kedi yavrusunu ayağı ile iterek denize fırlatıp atmış ve Mustafa Fenerci de hemen esvabı ile denize atlayarak boğulmak üzere olan hayvancağızı kurtarmışdır. İskele yanındaki gazino-lokantada âilesi efrâdı ile birlikde yemek yemekde olan kedi meraklısı bir hanımefendi, başlangıcı çirkin ve sonu asâlet güzelliğine misal bu vak'anın şâhidi olmuş ve garib gemici oğlanı o yıllarda küçümsenmeyecek yüz lira gibi bir nakdî mükâfat ile taltif etmişdir. Mustafa Fenercinin hal tercemesi tesbit edilemedi, yalnız Rizeli olduğu öğrenildi. O gün aynı gazinoda bulunan bu satırların yazarı tarafından bir fotografı çekilmiş ve vak'a üzerine de milâdî takvim ile muhakkak ki acemice şu tarih tanzim edilmişdir:

Bilirsiniz meşhur kelâm «lâ râhate fiddünyâ»
Tâtil günü dinlenmekçün seçmiş idik Pendiği

Attı tekmeyle denize bir kedi yavrusunu
Dışı süslü, içi rezil gördün mü şu gidiyi

Ama gel gör yalın ayak şu gemici şehbaz da
Hükemânın vicdânı pâk kahramandır dediği

Bir mücevher tarih olur ondokuz yaşı ile
«Mustafa Fenerci oğlan kurtardı bak kediyi».
1925 + 19 = 1944

Hüsnü KINAYLI

FENERCİ HÜSEYİN ÇIKMAZI — Fatih İlçesi merkez nâhiyesinin Sinanağa Mahallesinde İbâdethâne Sokağındadır (1934 Belediye Şehir Rehberi, pafta 6/94). Bir araba geçecek genişlikde kabataş döşeli hafif yokuş olarak başlar, sola bir kavis çizerek düzleşir, ve gaayetle daralarak sona erer. Üzerinde dört beş ev vardır (ocak 1968).

Hakkı GÖKTÜRK

FENERCİ KADRİ SOKAĞI — Beyoğlu ılçesinin Taksim Bucağının Yenişehir Mahallesi yollarından; Feylesof Sokağı ile Akağalar Sokağı arasındadır (1934 Belediye Şehir Rehberi, pafta 19/181); bir aralık sokakdır. Üzerinde üçü ahşab biri kâgir dört ev ile bir arsa bağçe vardır (ağustos 1968).

Hakkı GÖKTÜRK

FENER CİNÂYETİ — Benzerine az rastlanır bir vak'adır; geniş bir muhayyile ve kuvvetli bir kalemle, içinde türlü toplum hayatı mes'elesinin mütalâa ve tahlil edileceği bir roman konusu olabilir.

Gemi inşaat tezgâhları sâhibi 75 yaşında Sâim Birkök, bir arkadaşının oğlu olup evlâd gibi okutup yetiştirdiği ve sonra yanına ortak olarak aldığı mühendis Sâim Gökoğlunun 3 ağustos 1966 günü Fenerde Mürselpaşa Caddesindeki yazıhânesinde tabanca ile vurarak öldürmüşdür. Gazetelere akseden cinâyet sebebi, mühendis Sâimin iş adamı yaşlı hâmisinden devamlı para çekmesi, onu kötü duruma düşürmesi, ve tehdidleridir. Yaşlı kaatil: «Kaderin böyle bir son hazırladığını nasıl tahmin ederdim...» demişdir.

Bibl.: Günün Gazeteleri

FENER ÇEKMEK, FENER ÇEKEN — İstanbulda sokak fenerlerinin bulunmadığı ve geceleri yatsıdan sonra sokağa fenersiz çıkmanın yasak olduğu devirde, sokağa herhangi bir çeşid el feneri alarak çıkma karşılığı kullanılmış bir deyimdir. Bir kaafile önünde fener taşıyana da «Fener Çeken» denilirdi: Kibar konaklarında ve tekkelerde, gece geç kalmış misâfirleri evlerine kadar götürecek fener çeken genç uşaklar, genç dervişler vardı.

XVII. Yüzyılın ikinci yarısında yaşamış ünlü Halvetiye şeyhlerinden Mehmed Nazmi Efendi «Hidâyetül İhvan» isimli hâtıralarında Yenikapu Mevlevihânesinin fener çeken dervişlerinden bir meczub (Deli) Mehmedden bahseder. Kışın buz üstünde bile yalın ayak dolaşırmış. Bu delikanlı bir kış gecesi Nazmi Efendiyi Yenikapu Mevlevihânesinden Şehremininde Baruthâne Caddesindeki tekkesine götürmüş. Bir kar fırtınası varmış, sokağa yine yalın ayak çıkmış ve eline de fener yerine şamdan almış, elini bile siperlemediği halde, kar savuran müdhiş rüzgâr Derviş Mehmedin elindeki şamdanı söndürmemiş.

Bir Fener Çekene

İn'ikâsı tâbi ruhsârınla ey kudsî furûğ!
Âteş ender âteş oldum âteş ender âteşim
Tâbişi âhım yeter söndür o şem'i bî feri
Şûleye hâcet mi var ey dilber meş'alkeşim!

Fenerçeken yerine bâzen sâdece «Fenerci», yahud «Meş'alkeş» de denilir idi (B.: Cemil, Meş'alkeş, cild 6, sayfa 3456).

FENER HAMAMI — (B.: Tahtaminâre Hamamı).

FENER İSKELE CADDESİ — Halic Fenerinde Tahtaminâre ve Abdisubaşı mahalleleri arasında sınır sokakdır; Yıldırım ve Sadırâzam Âli Paşa Caddeleri ile deniz-vapur iskelesi arasında uzanır, Mürselpaşa ve Abdülezel Paşa Caddelerini bir dört yol ağzı yaparak geçer (1934 Belediye Şehir Rehberi, pafta 8/99-105). Yerinde ise Yıldırım ve Âlipaşa Caddelerine kadar varmaz, Mürselpaşa - Abdülezel Paşa Caddeleri kavuşağından başlar. Kara tarafından gelindiğine göre asfalt döşeli geniş bir yol olarak başlar; çatal olarak ikiye ayrılır, sağdaki yol asfalt döşenmiş meydanımsı bir açıklık ile Fener Kayık İskelesine çıkar; soldaki yol bir araba geçecek genişlikde olup yine asfalt döşelidir, vapur iskelesine çıkar; iki yol arasında çocuk bağçesi vardır. Sağ kolda iki katlı ahşab bir binâda Fener Patrikhânesi bulunmaktadır. Metal T.A.Ş. Deposu, Fener

İplik Fabrikası, Doğan Lâstik ve Akümülâtör Sanayii müessesesi, Ulusoy Turizm Seyahat Acentası bu caddededir; 2 odun deposu, 2 lokanta, 2 kahvehâne, 1 kundura tâmircisi vardır. Kayık iskelesi tarafında da bir umumî ayak yolu vardır (Ocak 1968).

Hakkı GÖKTÜRK

FENER İSKELE GAZİNOSU — Geçen asır sonları ile asrımız başında, Haliç Feneri Vapur İskelesinin hemen yanı başında, vapurdan çıkıldığına göre sağ tarafda, deniz kenarında Haliç yalısının en büyük gazinosu idi. Büyük bir kapalı kısmı ve önünde denize doğru uzanmış, kazıklar üstünde bir salaşı, arkasında da genişçe ve mâmur bir bağçesi bulunan bir gazino idi.

Bu ünlü gazino zamanımızda mevcud değildir, ne zaman kapandığını tesbit edemedik, 1940 - 1943 arasında duruyordu, âdi bir kahvehâneye inkılâb etmiş halde idi; 1970 de büsbütün kalkmış durumda gördük; deniz üstündeki salaşı yıkılmış, yok olmuş, arka bağçesinde bir odun deposu kurulmuş; gazinonun kapalı binâsının yerinde saç kaplı hangarımsı bir yapı vardı, kapusunda şu levha bulunuyordu: «İstanbul Gümrük Muhafaza Müdürlüğü Deniz Tâmir Atöliyesi Âmirliği».

Bu gazinonun edebî metinlerimizde zengince şirin hâtıraları vardır. Geçen asrın ikinci yarısında İstanbulun hovarda meşreb, çapkın beyleri Kâğıdhâne âlemleri için burada toplanıp buluşurlar ve Fener İskelesinden kayık ve sandallara binip Kâğıdhâneye giderlerdi (B.: Kâğıdhâne). İstanbulun en namlı hânende ve sâzendeleri de buraya gelip çakar, okurlardı. Şöhreti büyük şehrin her tarafına yayılmış bir gazino idi.

Macar Türkoloğ Dr. İgnas Kunoş «Türk Halk Edebiyatı» isimli meşhur eserinde bu gazinodan şu satırlarla bahsediyor: «... hemen bir kayığa binip meşhur olan Fener Gazinosunun önüne çıkdım. İnsan dolusu kahvede ince saz takımı, urumların pepeleme gürültüsü, telâffuzları yanlış ermeni hânendeleri işime yaramadı. Gel Şehzâdebaşındaki sâkin kahveler!..».

Ahmed Râsim de «Fuhşi Atik» isimli ölmez eserinde şunları yazıyor:

«Arkadaşımla İç Fener (Haliç Feneri) Gazinosunda buluşmak üzere evden çıkdım. Kalben büyük bir inşirah duyuyordum. Mektebden (Dârüşşafakadan) çıkalı birinci ilkbaharı idrâk ediyordum. O gün cuma idi. Kâğıdhâneye gidecekdik. Gazinoya geldiğimde henüz öğle olmamışdı. Tek tük bir iki müşteri, deniz tarafındaki köşede dört beş kişiden mürekkeb bir grup vardı. Bunlar çıkıyorlardı. Gaalibâ biraz erkence davranmış olmalıdırlar ki içlerinden habeşî biri titrek, hazin bir sesle hicazkâr üzerinden gezinmeye başladı:

Arz etmediğim yâre meğer yâre mi kaldı
Yâ derdi dile kılmadığım çâre mi kaldı

....

«Oh!.. ne kadar da güzel okuyor. O zaman benim de musikiye merâkım vardı... Kahvemi içdim içmedim arkadaşım da kapudan girdi. Bana doğrulmakla beraber gözlerini köşeden ayıramıyordu. Gazel biter bitmez bir şarkıya girdiler. Dördü birden okuyordu:

Muntazır teşrîfine çifte kayık
İnce yaşmakla bu cum'a seyre çık
Penbe mantinden ferâce pek de şık
İnce yaşmakla bu cum'a seyre çık

«Yine bir oh!.. ne revan bir şarkı... Arkadaşım dedi ki:

— Kemânî Serçe Tevfik de içlerinde..

— Kim?

— Serçe Tevfik, Kemânî Kör Sebuh'un çırağıdır..

— Ötekiler kim?

— Bir dânesini tanıyorum, o da hânendedir.. bunlar bugün Kâğıdhâneci!.. belli.. ben gideyim, bir kayık tutayım.. sonra bunları bekler, arkalarını bırakmayız...».

Geçen asır sonlarında yaşamış kalender halk şâiri Üsküdarlı Âşık Râzî de bu gazino üzerine şu manzumeyi yazmışdır:

İskele başında gazinosunun
Medhini duydum da gittim Fenere
Selsebil olmuş ülfet muhabbet
Çıkamaz içine giren bir kere .

Her taraf elhak ki güzelle dolu
Şaşırır âşıklar sağ ile solu
Gamzenin işmarı gösterir yolu
Kanca atmak için o güzellere

Tâze nigâr ile tâze fetâlar
Urum dilberânı dürri yektâlar
Kaçırma fırsatı demiş atalar
Saydı kalmış heman sende hünere

Geysû perçem zülüf merguule kâkül
Cilveli işveli dilleri bülbül
Gümüş külçeleri kimi gonca gül
Nakdi can verilir ayak ellere.

Kimi bey çorbacı oğludur kibar
Kimisi avamdan eşbehi cebbar
Cümlede kîseye meylü îtibar
Üst tarafı fasa fiso mentere.

Bûsi pâyi gerek hicab atmaya
El peşrevi yâri soyub yatmaya
Hey Kalender Râzi hüner satmaya
Felek matlubunca oynaşın vere.

FENER İSKELESİ, KAYIKLARI VE KAYIKCILARI — Haliç kıyıları iskeleleri arasında Eyyubsultan ve Kasımpaşadan sonra Balat İskelesi ile birlikde ikinci kademede büyük iskele idi. Yakın zamanlara kadar, Balat Mûsevîleri ve Fener de Rumları ile, sekenesinin çoğunluğu gayri müslim iki semt olarak tanınmışlardı (B.: Balat, cild 4, sayfa 1961).

Haliçde vapurlar işletilmeden önce, Fenerin İstanbul ve Galata ile günlük trafik bağını yalnız kayıklar temin ederdi. Hicrî 1216 (M. 1801 - 1802) yılında tanzim edilmiş bir kayıkcı esnafı sicil ve kefâlet defterindeki kayde göre, İstanbul sularında günlük seyrü seferin yalnız kayıklar ile yapıldığı o devirde Fener İskelesine kayıdlı 78 kayık ve 78 nefer kayıkcı vardır; bu iskele kayıkcılarının 36 neferi müslüman ve 42 neferi gayri müslim olup isimleri ile tesbit edilmişlerdir; o isimlere göre gayri müslim kayıkcılar da rum, ermeni ve Bulgar azınlıklarındandır.

Haliçde vapur işletilmesi Fener İskelesi kayıklarını dörtde birine kadar azaltdı, Kasımpaşaya ve Galataya kayıkla geçenler kalmadı. Kara yolunda hemen zamanımıza kadar uzunca bir devir tek nakil vasıtası kirâ binek arabası ve araba ücreti de halk için bahalı olduğundan Fener kayıklarının faaliyeti Fener - Eminönü arasına inhisar etti, bir de yazın Kâğıdhâne mesîresine yolcu taşıdılar.

Üsküdarlı kalender halk şâiri Âşık Râzinin 1880 - 1885 arasında kaleme aldığı bir manzûmeden Fener İskelesi kayıkcılarının çoğunun rum ve Karadeniz yalısı halkından olduğu anlaşılıyor; manzûme şudur:

Gaayet ile süslüdür Fenerin kayıkları
Sarhoşlara mahsusdur taşımaz ayıkları

Fenerin kayıkcısı pedimu ya palikar
Pekce vursa topuğun iskelesini yıkar

Fenerin kayıkcısı bıçkınların eşbehi
Reşk ider çalımına nice yüz külhanbeyi

Fenerin kayıkcısı keşişlerin bülbülü
Belinde zünnar olmuş şâhın gümrah kâkülü

Fenerin kayıkcısı uşşâkına her gice
Kadehi çeşmi ile bâde sunar gizlice

Fenerin kayıkcısı urum güzeli urum
Kaçan pâyin bus itsem topuk kakar gâvurum

Fenerin kayıkcısı Karadeniz urumu
İtliğinden kinâye afur tafur kurumu

Fenerin kayıkcısı cümlesi çakır pençe
Gice çalar kayıkda tâ besabah kemençe.

Birinci Cihan Harbinden sonra İstanbul sularında güzelim kayıkların yerini sandallar aldı.

Eminönü - Eyyubsultan arasında bir tramvay hattı döşemek devamlı düşünülmüş, fakat tahakkuk ettirlememişdi. Fenerden geçecek olan ve Fener halkının İstanbuldaki iş merkezleri ile karadan kolay, ucuz ve sür'atli temasını sağlayacak tramvay hattına karşılık zamanımızda otobüsler ve dolmuş usûlü ile yolcu taşıyan otomobiller Fener - Eminönü kara yolunu birden canlandırarak, artık eski kayıkların yerini tamamen almış olan Fener sandallarına son ağır darbeyi vurdu. 1801 - 1802 arasında Fener Kayık İskelesine bağlı 78 kayık var iken 1970 de, bir buçuk asır sonra aynı iskelede ancak 6 sandal bulunuyordu. Hepsi kıçdan takma motörlü olan bu sandallar da yalnız Fener - Kasımpaşa arasında dolmuş usûlü ile çalışıyorlardı.

Zamanımızda Haliç boyu kara yolunun motörlü vasıtalarla çok işlek hâle gelmesine

mukaabil Haliçdeki vapur seferleri kalkmış gibi idi. Halicin iki kıyısı semtleri ile Köprü arasında yalnız iki vapur işletilmekde idi, ve bu vapurlar, ikisi sabah ikisi akşam günde dört defa sefer yapıyorlardı.

1970 haziranında, ahşab bir binâ olan Fener Vapur İskelesi, temiz ve bakımlı olarak durmakda idi.

Fener Kayık İskelesi de, vapur iskelesinin hemen yanı başında ve sağ tarafındadır.

FENER KAPUSU — Bizansın Haliç kıyısındaki surlarının kapularından biri, Celâl Esad Bey «Eski İstanbul» isimli eserinde «Haliç Surlarının Kapuları» başlığı altında şunları yazıyor: «Farî Kapusu (Fener Kapusu): Bu kapu vaktiyle Halic'in feneri bulunan çıkıntıya tesadüf eder, Halicin surları bu kısımda iki sıradır. Halic cihetindeki surlar tamamen deniz kenarında olmayub denizle aralarında hayli bir mesâfe vardır ki bu mahalde bir çok ticârethâne, iskeleler, depolar ve sâire vardı.»

Kapu hâlen mevcud değildir, «Fenerkapusu Mescidi» nin hemen yanında idi ki yeri Mürselpaşa ve Abdülezelpaşa Caddelerinin uc uca bağlandıkları noktaya rastlar.

FENERKAPUSU HAMAMI — Zamanımızda mevcud olmayan Fener Kapusunun iç tarafında, Sadırâzam Âlî Paşa Caddesi üzerinde, Fener İskelesi Caddesinden gelinip sağa sapıldıktan sonra yirmi otuz adım ileride sol kolda idi, yıkılmış, binâ hakkında bir fikir vermeyecek izleri kalmışdır (haziran 1970). Bu hamama vaktiyle Fener İskelesi Hamamı da denilirdi.

FENERKAPUSU MESCİDİ — Hadikatül Cevâmi şu malûmatı veriyor: «Bânisi Süzekci (Süzgeçci) Yusuf Efendidir; merkadi nâ malûmdur, mahallesi yokdur».

Tahsin Öz «İstanbul Câmileri» isimli eserinde şunları yazıyor: «Fenerkapısı, Mürsel Paşa, İskele Caddesinde; cami Fatih zamanında yapılmış, mevcud kitâbeye nazaran XVIII. Yüzyılda Yusuf Yazıcı tarafından ihyâ edilmişdir. Kâgir ve fevkaanî bir binâ olup altında dükkânlar vardır. Tuğla minâresi ilk binâsına âiddir».

Mürselpaşa Caddesi ile Feneriskelesi Caddesi kavuşağında olan fevkaanî mescide yirmi beş basamak taş merdivenle çıkılır. İbâdet sahnı kare plânlıdır; beş pencere ile aydınlatılmışdır. Müezzin mahfili zemine nisbetle yüksekde olup ahşab bir merdivenle çıkılır. Ahşab olan minberi ve vâiz kürsüsü yeşil ile beyaza boyanmışdır. Mihrabın iki yanında ikisi büyük, ikisi küçük dört pirinç şamdan bulunuyordu. Ayrıca üç pencere ile aydınlatılmış son cemaat yerine de müezzin mahfilinde olduğu gibi ahşab bir merdivenle çıkılmakta idi. Son cemaat yerinin üstünde bulunan kadınlar mahfiline ise asma bir tahta merdivenle çıkılır.

Minare kapusu taş merdivenin üst başında fevkaanî imam meşrutasının yanındadır. Mescid kapusunun üzerindeki kitâbenin metni şudur:

Kıldı binâ hazreti Fâtih cennetmekân
Eylediler edâyi salât çok müslüman bir zaman

Bir zamandan sonra oldu çün harâb ihrâk ile
Geldi bir ehli sahâvet yine okundu ezan

Bânii sânisi merhum Hacı Râşid oldu kim
Özge mâli hâlisinden çün yapıldı mescid (okunamadı)

İtmiş idi hizmet çok meskûkâtı şâhâne (de)
Bu âsârı hayrdan çok memnûn oldu ehli îman

Genci dilden doğdu cevher didi Bâdi tarihin
«Dilerin andan recâyı meskeni bâğı cinan.»

Kitâbenin yazısı, ifâdesi, imlâsı, vezni gayet bozukdur. Tarih mücevher olup 1308 (1890 - 1891) yılını verir ki kitâbe taşında rakam ile de kaydedilmişdir. Mescid 1963 de yeni bir tâmir görmüşdür.

Hadikatül Cevâmide ilk bânisi Süzekci Yusuf Efendi adında bir zât gösterilmiş olmasına rağmen halk ağzında Fâtih Sultan Mehmede atfedile gelmişdir. Yine halk ağzında şirin bir de hikâyesi vardır. Bir gün pâdişah kayıkla denizden geçer iken Fener Kapusu muhâfızı neferlerin bu kale kapusunun üzerinde, açıkda namaz kıldıklarını görmüş ve hemen o kapunun iç tarafında onlara bu mescidi yaptırtmış.

Tahsin Öz'ün Yusuf Yazıcı diye kaydettiği zât ile Süzekci Yusuf efendinin ayni kimse olması kuvvetle muhtemeldir, bu takdirde

mescid XV. Yüzyılda Fatih Sultan Mehmed tarafından yaptırılmış, XVIII. Yüzyılda Yusuf Efendi tarafından tecdiden ihyâ edilmiş, bir yangında yandıkdan sonra XIX. Yüzyılda da Râşid Efendi tarafından tekrar yaptırılmış olur (1970, haziran).

Hakkı GÖKTÜRK

FENER KİREÇHÂNESİ SOKAĞI — Haliç Fenerinin yollarından; Tevkiîcâfer ve Tahtaminâre mahallelerinin müşterek sokaklarından olup Tevkiîcâfer Mahallesinde Yâsemin Sokağı ile Tahtaminâre Mahallesinde Yıldırım Caddesi arasında uzanır bir dirsekli bir sokakdır; Yaldızcı Sokağı, Bâkîdede Sokağı ve Vodina Caddesi ile dörtyol ağızları yaparak kesişir (1934 Belediye Şehir Rehberi, pafta 8/103 ve 105). Yıldırım Caddesi tarafından gelindiğine göre bir araba rahat geçecek genişlikde kabataş döşeli bir yokuşdur, üçer dörder katlı kâgir evler arasından geçer, kapu numaraları 1-43 ve 2-48 dir; Yaldızcı Sokağını geçdikden sonra sola bir dirsekle kırılır ve düzleşir (ocak 1968).

Hakkı GÖKTÜRK

FENER KÜLHANI SOKAĞI — Haliç Fenerinde Hızırçavuş Mahallesi yollarından; Kazancıselim ve Çorbacı sokakları ile Rifatefendi ve Hızır Sokakları arasında uzanır, Akgül Sokağı ile kavuşağı vardır (1934 Belediye Şehir Rehberi, pafta 8/106). Bir araba geçecek genişlikde kabataş döşeli bir yoldur, kâgir ve ahşab evler arasından geçer; kapu numaraları 1-23 ve 2-40 dır (ocak 1968).

Hakkı GÖKTÜRK

FENERLİ — «Argo; Önünde sakalı sarkan kimse; misâl: Şu fenerliyi sövüşlesen (= para sızdırsan) işimiz aynalıdır» (F.: Devellioğlu, Türk Argosu).

FENERLİ, FENERLİLER — İstanbulun Türkler tarafından fethinden Tanzimât devrine kadar İstanbulda Halicde Fener denilen semtde otura gelmiş İstanbulun rum aristokratlarına verilmiş isimdir.

İstanbulun 1453 senesinde Türkler tarafından fetholunduğu zaman, Fatih Sultan Mehmedin derin görüşünü ve olgun siyâsetini bilmeyen Bizansın aristokrat aileleri, Akdeniz adalarına, Moraya, İtalyaya ve Avrupanın diğer yerlerine hicret etmişlerdi. Az zaman sonra şehirde sükûn te'sis edildi ve refah başladı; bu aileler efradından bâzıları gerek ticâret ve gerek, âlicenablığı ve adâleti şâyi olmuş Türk pâdişahına arzı hizmet maksadı ile İstanbula avdet etmişlerdi.

Irk ve mezheb ayırmaksızın ilim ve san'at adamlarının Fatih Sultan Mehmed tarafından gördükleri himâye bu gibi zevâtın İstanbula akın etmelerine sebeb olmuştur.

Fatih Sultan Mehmed İstanbuldan hicret etmiş olan şehrin eski ahâlisini tekrar devlet merkezine getirebilmek için din serbestliğini ilân etti ve kendilerine ortodoks mezhebinden bir Patrik intihap etmelerini emretti ve Katoliklerin en büyük muhalifi olan Yenadios Solarios'u Patrik intihap ettirdi! bu suretle fetihden evvel büyük tehlikeler geçirmiş ve sönmeye yüz tutmuş olan Ortodoksluğu sureti kat'iyede kurtardı ve kuvvetlendirdi. Bu gün «Şark Ortodoks kilisesi» dediğimiz Fener Patrikhânesi mevcûdiyetini Fatih'e borçludur.

Kudretli büyük hükümdar Bizanslılar zamanında Patriklerin haiz oldukları bütün salâhiyetleri Yenadios'a verdi.

Fetihden sonra Rum Patrikhânesi bir kaç yer değiştirdikten sonra nihayet 1600 tarihinde Üçüncü Sultan Mehmed zamanında Haliç Fenerinde bugünkü yerinde yerleşti (B.: Fener Rum Ortodoks Patrikhânesi) Rum Aristokrat aileleri de Patrikhânenin etrafında yani Cibaliden Balata kadar olan mahallelerde ikamet etmeye başladılar; ve bunların zenginleri, Haliçte muhteşem yalılar yapmışlardı.

Bu aristokrat âilelerin efrâdına ecnebiler, «Fenerli» adını vermişlerdi. Fenerliler, çocuklarını, o zamanın en iyi ilim müesseselerine mâlik olan İtalya üniversitelerine gönderip Felsefe, Tıp ve sâir ilimler tahsil ettirirlerdi. Bu çocuklar, Türkçe, Arapça, Farsçayı öğrendikten sonra ecnebi lisanlarını da tahsil ederlerdi. Bundan dolayıdır ki Osmanlı Hükûmeti, ecnebiler ile olan münasebetinde bu Fenerlileri kullanırdı. Divanı Hümâyun ve Donanmayı Hümâyun tercümanları ve bilâhıre Eflâk ve Boğdan beyleri, bu Rumlardan seçilirdi.

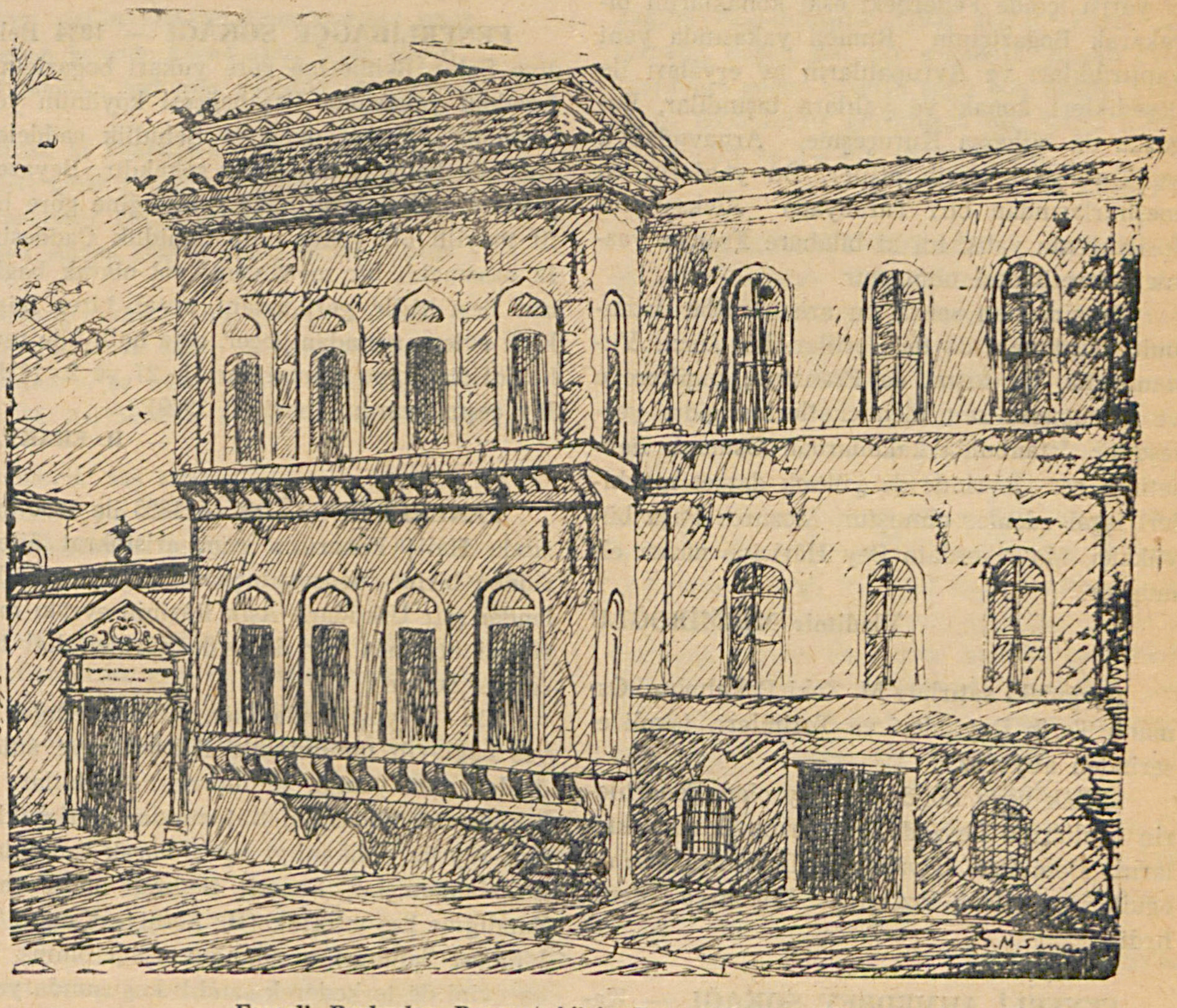
Yüz sene evveline gelinceye kadar Fenerlilerin Haliçteki muhteşem kârgir evlerinin ekserisi duruyordu. Bakımsızlıktan birer birer harab oldular. Elli sene evvel Cibaliden Balata kadar olan yerde yüzü mütecaviz böyle evlerin mevcudiyetini hatırlıyorum.

Son senelerde, Haliç sâhili fabrikalar sahası oldu ve bu sebepten dolayı Fenerlilerin yalıları tedricen yıktırılarak yerlerine muhtelif fabrikalar tesis olundu.

Onyedinci asırda inşâ olunmuş olan evlerden yalnız Divanı Hümayun Tercümanı Fenerli Panapotaki Nikusios'un evi kalmıştır. Bu zât Fenerlilerden devlet hizmetine giren ilk sîmâdır.

Bu ev 1740 tarihinde esaslı bir tâmir görmüş olduğundan eski vaziyetini iyi bir halde muhafaza etmektedir. Üç katlı bir bina olan bu kârgir ev Türk mîmarîsi bakımından tedkike değer bir binâdır. Bu evin ilk sâhibi bulunan Panayotaki, Divanı Hümâyun tercümanları arasında ilim, zekâvet ve iktidarı ile meşhurdur; devlete sadakat ile hizmet eylemiştir. Bu zat Köprülüzâde Fâzıl Ahmed Paşa gibi bir veziri âzamın maiyetinde bulunmuş ve Girid Adasında Kandiye Kalesi ve şehrinin üç seneye yakın süren muhasarası ve tamamen zaptı sırasında Paşanın yanında hem tercümanlık ve hem de siyasî müşâvirlik vazifesini ifâ eylemiştir.

1699 da Avusturya ve Rusya ile Karlofça muahedelerinin akdi sırasında Fenerlilerden Aleksandros Mavrokordatos'un da Divânı Hümâyun tercümanı sıfatı ile iyi hizmetleri görüldüğünden, devletin mühim bir memuriyeti olan bu tercümanlığa Fenerlilerin tayini bir gelenek, âdet oldu. Bilâhare Tersâne Tercümanlığı da onlara verilmeye başlandı.

Fenerli Beylerden Panayotaki'nin Fenerdeki evi, 1944

(Resim: Sinan)

Üçüncü Sultan Ahmed zamanında Osmanlı Devletine tâbi Boğdan Voyvodası Dimitri Kantimur Prut Harbinde Rusların tarafına geçmişdi; 1711 de onun yerine de bu beyliğe ilk defa olarak bir Fenerli, Nikola Mavrokordato tayin edildi. Yarım asır kadar Eflâk ve Boğdan beyi olarak Osmanlı Devletine tâbi bir prenslik tahtına sâhib olmuş Fenerli aristokrat rum âileleri Mavrokordato'lar, Gika'lar, Kalimahi'ler, Garagea'lar, Sutzular, İpsilânti'ler, Moruzi'ler, Ralli'ler, Hangerli'ler, Rosetti'lerdir.

Fenerlilerden son Boğdan beyi Aleksandros İpsilânti, Rusya çarının himâyesinde Odesada kurulan Eterya ihtilâl cemiyeti ile teşrîki mesâi etmiş, Yunanistan istiklâli mücâdelesine karışarak tâbi olduğu devlete ihânet etmiştir.

Bu aristokrat âilelerden XVIII. asrın ikinci yarısı içinde Fenerdeki eski konaklarını bırakarak Boğaziçinin Rumeli yakasında yeni yaptırdıkları ve Avrupalıların ev eşyâları ile döşedikleri konak ve yalılara taşındılar, Boğazda da bilhassa Kuruçeşme, Arnavudköyü ve Tarabyayı tercih ettiler. Bu yalıların en meşhurlarından biri Tarabyada Aleksandros İpsilânti'nin yalısı idi ki bilâhare Fransız yazlık sefarethânesi olmuşdur.

Tanzimattan sonra bu aristokratlar İstanbulu, Türkiyeyi de terk ettiler, bir kısmı Yunanistana, bir kısmı da Fransaya, İngiltereye ve Avrupanın sâir memleketlerine gidip yerleşdiler. İstanbulda kalanlardan Osmanlı devletinin son devrinde de yüksek devlet mevkileri işgal edenler olmuştur, Mozuros Paşa büyükelçi, Mavrikordato Bey Hâriciye nâzırı olmuşdur.

Vladimir MİRMİROĞLU

Aşağıdaki satırları M. Zeki Pakalın'ın «Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri» isimli eserinden alıyoruz:

«Eflâk veya Boğdanda Bey olan Fenerlilerin oğullarına Beyzâde, karılarına Domna, kızlarına Dominiça, Beyzâde ve Dominiçaların da oğullarına Çelebi, kızlarına Kokonaça denilirdi».

FENERLİ AHMEDBEY SOKAĞI — Kadıköy ilçesinin Kızıltoprak Nâhiyesinin Feneryolu Mahallesi yollarından; demir yolu tiren hattı boyunca Feneryolu Sokağı ile Gazi muhtarpaşa Sokağı arasında uzanır. Demir yolunun şimal kenarında olup demir yolu ile sokak arasını tiren istasyonu peronunun beton parmaklığı ayırır; üzerindeki binâlar yalnız bir yanında ve hepsi, 2-44, çift numaralıdır; 18 numaralı binâda, ahşap bir köşkün yerine 1944 de yapılmış olan bir camidir (B.: Feneryolu İstasyon Câmii); Feneryolu tiren istasyonu da tiren hattının öbür tarafında bu sokağın karşısındadır.

Bu yol üzerinde atkestâneleri ve çamlarla bezenmiş bahçelerinde eski şirin köşklerden ancak beş binâ kalmışdır; köşklerin yerini 2-3 katlı apartımanlar almışdır, bağçeli bir kahvehâne de 1969 yılında kaldırılmış, yerine bir apartıman yapılmağa başlanmışdır (nisan 1970)

Bibl.: H. Eraktan, not.

FENERLİBAĞÇE SOKAĞI — 1934 Belediye Şehir Rehberine göre yukarı boğaziçinin Anadolu yakasında Paşabağçesi köyünün yollarından; Beyazerguvan ve Şehidlik caddeleri arasında kabataş döşeli bir sokakdır. Beyazerguvan Caddesi tarafından gelindiğine göre hafif meyilli bir yokuş olup Şehidlik Caddesine 12 basamaklı bir merdivenli yol olarak bağlanır. Beşi kâgir, geri kalanı, ahşab birer ikişer katlı evler arasından geçer, orta halli âile meskenleridir, kapu numaraları 1-27 ve 2-16'dır. Bir çeşme vardır (haziran 1969).

H. ERAKTAN

FENERLİ BEYZÂDE — 1885 ile 1890 arasında Haliç Fenerinin rum aristokrat âilelerinden birine mensub bıçkın bir delikanlı; kalender şâir Üsküdarlı Âşık Râzinin evrâkı metrûkesi arasında bir defterde görülen hal tercemesi şudur:

«16-17 yaşlarında iken tulumbacılığa heves bağlayıb umumiyetle Kiliseli diye adlandırılan rum yangın tulumbaları sandıkları kibar gencin babasının nüfuzundan korkdukları için tüysüz delikanlıyı uşak olarak sandıklarına alamamışlar, Fenerli Beyzâde de Fethiye Sandığına baş vurarak (B.: Fethiye Yangın Tulumbası Sandığı) o sandığın uşağı olmuş, baba evini de terkederek sandık koğuşunda yatıp kalkmaya başlamışdır, nâmını da tebdil etmişdir. Babasına yazdığı bir mektubda da tulum-

bacı olub âile şerefini lekelediğinden kendisini ölmüş farz etmelerini, fakat kimlerden olduğunu kimsenin bilmediğini yazmışdır. Fethiyelilerden Tatar Kerim Giray ile tulumbacı kılığında çekilmiş bir resmi vardır, rum gencinin Fethiye Sandığında fenerci olduğu anlaşılıyor. Tulumbacılığı ancak üç beş ay kadar sürmüş, Fenerli rumların tâkib ve tazyiki karşısında bu günahkâra sığınmış, üç ay kadar da Üsküdarda hânemizde mihman olmuşdu. Delikanının ısrarlı yalvarmaları ile delâlet ettim, Aynaroza gidip orada keşiş oldu idi, doğrusu da tamam yerini buldu ki burada kalsaydı başına esen bıçkınlık havası ve kavak yelleri ile esâfili nâs pençesinde sefil, rezil ve perişan olurdu. Rum beyzâdesi için 5 kıt'alık bir destanımız vardır.»

Râzinin destanı şudur:

Panayot mu, Andon mu, İstavro mu, Koço mu
İsmi şerifin yazmam Fenerin kibar rumu
Eşbeh beyzâde amma yalun ayak pırpırı
Tulumbacı bıçkının şıkırdım rum pedimu

Elhak ki Fenerliden yaman olur Fenerci
Hele böyle Fenerin Rum Beyzâdesi genci
Fenerciler içinde güzellikde birinci
Ben olayım çekdiği fener içinde mumu

Koşarlı ayaklarla bir dânedir Fenerli
Çalımlı topuk vurur merdânedir Fenerli
Sormayın bu nümâyiş edâ nedir Fenerli
Eflâk Beyzâdesidir hakdır nahvet kurumu

Sandığın baş tâcıdır mürâhik palikarya
Kendini bin cilveyle bin nâz ile satar ya
Gel beyzâdem çakalım üst tarafı fasarya
Geysûlerin pek de hoş mestâne şuh savrumu

Kaddi şimşâd tığ gibi iri kıyım el ayak
Tulumbacılık için var mıdır ondan elyak
Değil sâde abâyı Râzi külâhı da yak
Cennetin gılmânına değişmem ben mavromu

Son kıta'adaki «Mavro» isminden, bu tulumbacı kibar Rum gencinin Fenerin büyük aristokrat ailelerinden Mavrokordato'lara mensub olduğu söylenebilir.

Beyzâde rum gencinin Âşık Râzi evrâkı metrûkesi arasında görülmüş resminin arkasına da Râzi şu tarih manzumesini yazmışdır:

Kimdir dedim yanında şu pelid-i müheykel
Refiki Tatar Kerim dedi resimci Vangel

Tulumbacılar ile yıllarca düşüb kalkdın
Gördün mü hiç benzerin Râzi bak şu resme gel

El güzel ayak güzel çehresinde asâlet
Böyle fetâ bulunmaz tâ ebed minel ezel

On dokuz yaşı ile kaydidelim târihin
«Rum beyzâde bıçkının bak şu resmi pek güzel»
1284 + 19 = 1303 (M. 1885 - 1886)

Vâsıf HİÇ

FENERLİBOSTAN SOKAĞI — 1934 Belediye Şehir Rehberine göre Boğaziçinde Rumelihisarı Köyü yollarından; Boğazkesen Rumeli Hisarı Kalesinin arka tarafında, her iki başı Kaleağası Sokağında kavisli bir yoldur, isimsiz bir aralık sokak ile de Kalebağçesi Sokağına bağlanmışdır (1934 B.Ş.R. Pafta 22). Kabataş döşeli dar bir sokakdır. Ahşab evler arasından geçer, evlerin çoğu boş, harab, yıkılmaya terkedilmiş görünüşde idi. Kapu numaraları 1-15 ve 2-6 dır (Nisan 1969).

H. ERAKTAN

FENERLİKAPI SOKAĞI — Eminönü ilçesinin Alemdar Nâhiyesinin Sultanahmed Mahallesi yollarından; demir yolu civârında Kapuağası Sokağı ile Tomurcuk Sokağı arasında uzanır, Akbıyık Değirmen Sokağı ile kavuşağı vardır (1934 Belediye Şehir Rehberi, pafta 2/17). Adı geçen rehber paftasında açılması tasarlanmış bir yol gibi gösterilmiş, nitekim yerinde de durumu değişikdir, sokak levhasına ve kapu numaralarına göre, Akbıyık Değirmen Sokağı ile Oğul Sokağı arasında bir aralık sokakdır, ve Mustafapaşa Sokağı ile de kavuşağı vardır. Bir araba geçecek genişlikde, kabataş döşeli, az meyilli bir yokuşdur; çoğu ikişer üçer katlı ahşab evler arasından geçer. Mustafapaşa Sokağı ile kavuşağı köşesinde susuz ve kitabesiz bir eski çeşme vardır. Bu kavuşak geçilince Kapuağası Mahmudağa Camii görülür (B.: Ağa Camii, cild 1, sayfa 233); iki bakkal dükkânı vardır, kapu numaraları 44-62 dir (ağustos 1968).

Hakkı GÖKTÜRK

FENERLİ SOKAĞI — Fatih ilçesinin merkez nâhiyesinin Sinanağa Mahallesi yolların-

dan; Hacıhasanağa Sokağı ile Hasanbaba Sokağı arasında bir dirsekli bir sokakdır (1934 Belediye Şehir Rehberi, pafta 6/94). Hacıhasanağa Sokağı tarafından gelindiğine göre bir araba geçecek genişlikde kabataş döşeli bir yol olup, kâgir, beton, ahşab evler arasından geçer, kapu numaraları 1 - 17 ve 2 - 24 dür (ocak 1968).

Hakkı GÖKTÜRK

FENERLİTÜRBE SOKAĞI — 1934 Belediye Şehir Rehberine göre Boğaziçinde Rumelihisarı Köyünün yollarından; köyün gerisinde bayır kırlıkda Kaşlık Sokağı ile Zincirlikuyu - Bebek Yolu arasında uzanır uzun bir yoldur (1934 Belediye Şehir Rehberi pafta 22). Bir cadde denilebilecek genişlikdedir, paket taşı döşenmiş, fakat bakımsız ve bozukdur. Zincirlikuyu - Bebek Yolu tarafındaki yukarı kısmı meskûn değildir, kır, çayırdır. Alt taraflarında, Boğaza hârikulâde nazâreti olan meşe ve ıhlamur ağaçları arasında, bağçeler içinde köşkler vardır. Kapu numaraları 1 - 7 ve 2 - 8 dir. Amerikan Kolejinin İlk Öğretim Dershânesi bu sokak üzerindedir.

Sokağa adını vermiş olan bir türbeye rastlamadık. (Nisan 1969).

H. ERAKTAN

FENER MEYHÂNELERİ — Kadimden beri rumların çok toplu olarak oturduğu Fener semti, yine kadimdenberi büyük gedikli meyhâneleri ile meşhurdu (B.: Meyhâne). Geçen asır sonlarında Çaylak lâkabı ile tanınmış gazeteci Mehmed Tevfik Bey «Meyhâne yahud İstanbul Akşamcıları» isimli risâlesinde Fenerde dört büyük gedikli meyhânenin adını kaydediyor: Sukiyas, Gümüş Halkalı, Kanburoğlu ve Tanaşaki; Fenerin Kiremit Mahallesinde Sakızlı ve Kafesli adında iki gedikli meyhane bulunduğunu yazıyor. Bunlardan hiç biri zamanımıza kadar gelmemişdir.

Geçen asır sonlarında Fener Vapur İskelesi yanında bir de meşhur gazino vardı, 1943 den sonra orası da kapanmıştır (B.: Fener İskelesi Gazinosu).

FENER NÂHİYESİ — İstanbul Vilâyetinin Fâtih Kazâsının en büyük nâhiyelerinden biri; 1934 Belediye Şehir Rehberine göre 17 mahalleden mürekkeb olup mahallelerin isimleri şunlardır: Abdisübaşı (cild 1, sayfa 27), Atikmustafapaşa (cild 3, sayfa 1297), Avcıbey (bir zühul eseri bu mahalle İstanbul Ansiklopedisine kaydedilmemişdir, unutulan maddeler kısmında yazılacakdır), Balatkarabaş (cild 4, sayfa 1971), Hamâmî Muhiddin, Haraccı Karamehmed, Hatib Muslihiddin, Haydar, Hızırçavuş, Kasabdemirhan, Kasım Gönânî, Kâtib Muslihiddin, Küçükmustafapaşa, Mollaaşkî, Müftüali, Tahtaminâre, Tevkiicâfer (Bu isimlere bakınız).

Nâhiyenin yalı boyu, Ayakapu İskelesi ile Balat İskelesi arasındaki kısmı «Haliç Feneri», yahud sâdece «Fener» semt adını taşır. Fener semti de Abdisübaşı ve Tahtaminâre mahallelerini tüm olarak, Kasım Gönânî, Kâtib Muslihiddin, Mollaaşkî, Hızırçavuş ve Tevkiicâfer mahallelerinin bâzı sokaklarını ihtivâ eder.

Nefsi Fener semtinin Haliç kıyısı binâları 1814 - 1815 yılları arasında tanzim edilmiş bir Bostancıbaşı Defterinde (B.: Bostancıbaşı Defterleri, cild 6, sayfa 2979) şöyle tesbit edilmişdir:

«(Haliç Yenikapusu İskelesinden Balat İskelesine doğru)... Kürkcü Ligorun hânesi — yanında Tuğlacı karısının hânesi — yanında Kuyumcu Kostandi karısının hânesi — yanında Yorgi bezirgânın hânesi — yanında Cerrah Todori vereselerinin hânesi — yanında Aralık İskele — yanında Havlucu Dimitrakinin hânesi — yanında Kuyumcu Yordan vereselerinin hânesi — yanında Kürkcü Yenakonun hânesi — yanında Cevâhirci Manol vereselerinin hânesi — yanında Kostandi karısının hânesi — yanında Kuyumcu Acı Panayotun hânesi — yanında Bezirgân Lazarâkinin hânesi — yanında Kürkcü Nikolâkinin hânesi — yanında Ligoreşkonun hânesi — yanında Oskolinin hânesi — yanında Hekim Arakiloğulları hânesi — yanında Yazıcı Malâk'nin hânesi — yanında Petkâri kızının hânesi — yanında Bezirgân İstrati'nin hânesi — yanında Mike oğullarının hânesi — yanında Çulcu Kostinin hânesi — yanında Togozoş'un (?) hânesi — yanında Acı Arslan kızının hânesi — yanında Sandalcı Anesti'nin hânesi — yanında Tuloğlu veresesinin hânesi — yanında Mesfurun diğer hânesi — yanında Kayseriye Petropolidinin hânesi — yanında Kuyumcu Ostoraki'nin hânesi — yanında Kamburoğlu Dimitraki'nin hânesi— yanında Fener İskelesi — yanında

meydana nâzır kahve dükkânları — yanında Limoncu Mihal'in hânesi — yanında üç göz kayıkhâne — yanında Komyanos Kalfanın hânesi — yanında Sarraf Kostandi vereselerinin hânesi — yanında Anastaş'ın arsası — yanında Bezirgân Mihal'in hânesi — yanında dülger Misenas'ın hânesi yanında boyar tâifesinden Elmas'ın hânesi — yanında Patrik Kapuoğlanı İmare'nin hânesi — yanında Kürkcü Yorgaki'nin hânesi — yanında Kürkcü Tanaşın hânesi — yanında Tohari kızının hânesi — yanında Moralı Bezirgânın hânesi — yanında Manolâki karısının yalısı — yanında Bezirgân Dimitrinin hânesi — yanında İskerlet'in arsası — yanında hâlen Eflâk Voyvodası Yani Beyin hânesi — yanında Sarraf Simanto yahudinin hânesi — yanında Sakızlı Mise Kosti'nin hânesi — yanında Mise Kosti'nin arsası — yanında Gavrail Yahudinin arsası — yanında Kolbaşı Çalık zimmînin hânesi — yanında boyar tâifesinden Yorgaki'nin hânesi — yanında Plaşki karısının arsası — yanında Şerbetci Kostaki'nin hânesi...»

Bu kayıdda görülüyor ki XIX yüzyıl başına kadar Halicin Fener semti yalı boyu tamâmen rumlar tarafından iskân edilmiş bulunmaktadır.

Semtin «Fener» adı, Bizans devrinden kalmadır denilir, İstanbulun Türkler tarafından fethinden önce o semte, Haliç kıyılarında bulunan tek deniz-liman fenerine nisbetle «Fanariyon» denilirmiş.

Bu semt halkının çoğunluğunu yakın zamanlara kadar rumlar teşkil etmekde idi, çoğu Yunanistana hicret etmişdir, zamanımızda Fener sekenesinin büyük ekseriyeti Karadeniz yalısı halkıdır. Eski Fenerli Rum Beyleri denilen âileler hiç kalmamışdır. Öyle ki burada bulunan Fener Rum Lisesi, öğrenci bulmak noktasından hikmeti vücudu kalmamış bir müessese olmasına rağmen, bize, sâdece siyasî endişe ile durur gibi gelmektedir.

Fener semti İstanbula karadan dolmuş yapan otomobiller, denizden de vapur ve sandallarla bağlanmıştır.

Eskiden Fener iskelesine bağlı kayıklar Eminönü ile Fener arasında gidip gelirlerken zamanımızda, kara yolu, deniz yolunu körletmiş, Fener iskelesine bağlı sandallar, hepsi kıçdan takma motorlu olup Fener ile Kasımpaşa arasında dolmuş yapmaktadırlar.

Haliç vapurları seferleri de günde sâdece dört sefere indirilmişdir, birer seferi sabah ve birer seferi akşam olmak üzere Köprünün Haliç İskelesi ile Fener vapur iskelesi arasında günde dört defa gidip gelirler.

FENER RUM ERKEK LİSESİ — Haliç Fenerinde Patrikhâne civarında Sancakdar Yokuşundadır; Haliç boyunun her iki yakasındaki binâların en büyüğüdür, geniş ve yüksek cebhesi, kırmızı tuğla rengi ve ortasında kubbeli kalın bir kulesi ile hemen göze çarpar; bu bina 1881 yılında yapılmışdır, mimarı Dimadis adında bir rumdur. Mekteb, İstanbulun Türkler tarafından fethinden bir sene sonra, 1454 de Patrik Yenadios tarafından kurulmuşdur; bir ara Kuruçeşmeye taşınmış ve bu yeni binası tamamlandıkdan sonra tekrar Fenere gelmişdir; yüzyıllar boyunca «Rum Mektebi Kebiri» adı ile anılmış ve Cumhuriyet devrinde ilk ve orta sınıfları da olan bir erkek lisesi olmuşdur; Millî Eğitim Bakanlığının resmî tâlimatnamesine göre idâre edilir. İstanbul rumları çocuklarını İstanbuldaki yabancı okullarla sâir rum liselerine verdiklerinden, Fener de rumların çoğunlukla iskân ettiği Beyoğlu ve etrafına çok sapa düşdüğünden 1966 - 1967 ders yılında koca binâda ancak 8 sınıf, 300 öğrenci bulunuyordu ve okulun muallim kadrosu da 34 kişi idi;

Sınıflar da 2 ilk (5 ve 6. sınıflar), 3 orta ve 3 lise sınıfı idi. Ücretli bir okuldur. Masrafları zengin vakıflarının geliri ile karşılanır. Ziyaretimiz tarihinde okul müdürlüğünde felsefe öğretmeni Yani Karayani, müdür baş yardımcılığında da sosyoloji öğretmeni Dr. Ziya Somar bulunuyordu.

Mora isyanı yıllarında Yunan ihtilâli ideolojisi ile çok kuvvetli bağları olmuş bir okuldur.

Bibl.: Hakkı Göktürk, Not.

FENER RUM ORTODOKS PATRİKHÂNESİ — Rum Ortodoks Patrikhânesi İstanbulun Türkler tarafından fethinden önce Ayasofyanın yanında idi. Fâtih Hazretleri Patrik Yenadios'a Ayios Apostolon (Havariyun, Havariler) Kilisesini ihsan eylemiş ve o kilise, patrikhâne ittihaz olunmuşdu. Patrikhâne Havariyun Kilisesinde takrîben üç sene kadar kalmışdır; bu kilisenin yerine Fatih Câmii

yaptırılmış ve patrikhâne oradan da Pammakaristos adındaki kadınlar manastırına nakledilmişdir. Manastırda 131 sene, 1587 tarihine kadar kaldı. 1587 de Üçüncü Sultan Murad zamanında bu manastırın kilisesi de «Fethiye» adı ile camie tahvil edildi ve Patrikhâne Haliç Fenerinde Panaia Vahsarai Kilisesine nakledildi; orada da on sene kaldı ve 1597 de Balat yanında Lonca Mahallesinde Ayios Dimitrios Kanava Kilisesine nakledildi, üç sene kadar da orada kaldıkdan sonra 1600 de yine Haliç Fenerinde Ayios Yogios Manastırına nakledildi ki zamanımızda bulunduğu yerdir.

Bu manastır aynı adı taşıyan bir kilisenin yanında ufak ahşab bir binâ idi. 1720 de bitişiğinde rum cemaati eşrâfından bir âileye âid bir konak satın alınarak Patrikhâneye ilhak olundu. 1738 de bir yangında bu ahşab binânın hepsi yandı ve patrikhâne yanan binâların yerinde büyük bir konak olarak yeniden inşâ edildi.

Yanan eski Manastır binâsının yanındaki Ayios Yorgios Kilisesi küçük bir kilise idi, 1614 de bu kilise de Patrik İkinci Timoteos tarafından büyütüldü. Patrikhâne ve kilisesi 1720 deki büyük Fener yangınında yandılar, ve aynı sene içinde Patrik Üçüncü Yeremias tarafından yeniden yaptırıldılar. Bu vekayi, Patrikhânede bulunan bir kitâbede kayıdlıdır.

1797 de Patrikin ikaametine mahsus ve Patrikhâne işlerinin görüldüğü kâgir binâlar ilâve edildi. 20 Eylül 1941 de Patrikhânenin eski ahşab binâları içinden çıkan bir yangında yandı. Bu yangından sonra Patrikhâne geniş ölçüde bir tâmir gördü ve dâireleri, kalemleri bu tâmirde ilâve edilen yerlerde yerleştirildi. Hâlen Patrikin ikaametgâhı ve hususî yazıhânesi bu binâların üst katında bulunmaktadır.

Patrikhâne fırdolayı bir duvarla çevrilmişdir. Cebhesindeki duvar yenidir, arka tarafındaki duvar ise Bizans zamanından kalmadır. 1941 yangınında Patrikhânenin medhali hasara uğramamış olduğundan eskisi gibi durmaktadır. Medhalin üç kapusu vardır; sağdaki kapudan Patrikhâne ile patrikin ikaametgâhına, soldaki kapudan da patrikhâne kilisesi olan Ayios Yorgios Kilisesine girilir; üçüncü kapu 1821 tarihinden beri kapalıdır, çünkü Mora İhtilâli sırasında o zamanın patriki Beşinci Grigoris ihtilâlcilerle teşrîki mesai etmiş töhmeti ile (ihtilâlcilerle işbirliği bütün çıplaklığı ile meydana çıkarak; İst. An.) bu kapuda asılarak idam olunmuşdu; kapu o günden beri kapalı kalmaktadır.

Sağdaki kapudan girilince gaayet güzel tanzim edilmiş ve çam ağaçları ve çiçeklerle tezyin edilmiş bir bağçeden geçilerek bodrumu ile birlikde dört katlı kâgir bir binâ olan Patrikhâneye gelinir. Yukarda da kaydettiğimiz gibi bu binânın üst katı patrikin şahsına mahsusdur. Bodrum katı da muntazam bir şekilde tanzim edilmişdir ve Patrikhânenin hazîne evrâkı, arşiv dâiresi ittihaz edilmiştir.

Zemin katında: Patrik Vekâleti, (Protosingelia) daire ve kalemi, Patriğin birinci Diyakosunun (Arhidiakonia) daire ve kalemi, Tahriratı Türkiye Müdürlüğü ve kalemi, Tercümanlık, muhasebe, veznedarlık; evrak ve sicil daireleri vardır.

Birinci katta: Sen Sinod âzâları olan Metropolitlerin hususî dairesi, Sen Sinod Baş kitabeti dairesi ve kalemi mevcuttur.

İkinci katta: Patriğin ikametine mahsus daire mevcuttur ki yatak ve yemek odaları, yazıhane, banyo ve sâir odalar ve Patriğin ibâdetine mahsus ufak ve çok müzeyyen Aya Andrea kilisesi mevcuttur.

Bu binanın ittisalinde kezalik kârgir olarak üç katlı bir bina daha vardır ki Patrikhânenin ruhanî erkânı ve memurlarının yatak odaları mevcuttur..

Patrikhânenin hariç kapılarından sol taraftaki kapıdan girilince, mermerle döşeli büyük bir avluya ve bu avludan geçerek Patrikhânenin kilisesi olan Ayios Yorgios kilisesine varılır. Avlunun sol tarafından dört beş senede bir imâl olunmakta olan mukaddes yağ imalâthanesi vardır ki ahşaptan yapılmıştır. Ayios Yorgios Kilisesi ise, 1601 senesinde Patrikhâne kilisesi olduktan sonra muhtelif yangınlarda yanmış ve bugünkü şeklini 1836 tarihinde almıştır. Şekli, İstanbul'un diğer Rum kiliselerinden farklı değildir. Kilisenin içinde:

1) Hazreti İsâ çarmıha vurulmadan evvel mermerden bir direğe bağlanarak dövülmüştür. İşte bu direk kilisenin sağ kısmında bir mahalli mahsusta bulunuyor ve hıristiyanların ibâdetine hasrolunuyor.

2) Havariyundan Ayios Andrea'nın mukaddes kemiklerini hâvi sanduka.

3) Azize Salomin'in lâhdi.

4) Bizans İmparatoru Sofu Leon'un karı-

sı Azize Teofano'nun lâhdi.

5) Azize Aya Efimia'nın lâhdi mevcuttur.

Patrikhâne kilisesinin içinde âsârı nefise olarak Patriğin oturmasına mahsus kürsü ve İncilin okunmasına mahsus mahal (Amvon) vardır.

Bu kürsü bir rivayete göre Patrik meşhur Hrisostomos'un (vefatı milâdî 407) kürsüsüdür. Patrik ikinci Yeremiya (1572 — 1582) tarafından Patrikhânenin Pammakaristos'da (Fethiye Câmii) bulunduğu zaman hibe edilmiş olduğu üzerinde yazılıdır. Bunu imâl eden usta Atinalı Lavrendios'tur. 1584 senesinde Bal'da tab'olunan Martin Krusios'un Türkogrecia nam siyasî tarihinde (176 - 184) de yukarıdaki malûmat yazılıdır. Amvon da Patrik Hrisostomos'un zamanından kalma olduğu rivayet ediliyor. Gaayet eskidir ve sedeflerle müzeyyendir. Üzerinde oyulmuş bir yazıda 1703 tarihinde yapıldığı bildiriliyor. Kilisenin muayyen bir mahallinde hıfzedilmekte olan (Pangarion) yani paraların ve kıymettar eşyanın hıfzına mahsus mahal dahi fildişi ile tezyin olunmuş âsârı nefiseden olup üzerindeki mahkûk yazıdan 1669 tarihinde imâl olunduğu anlaşılmaktadır. Bunlardan başka kilisenin içinde Bizanslılar zamanından kalma birçok tasvirler (İkon) vardır ki en kıymetlisi «Pammakaristos» ikonudur; mozayık san'atının bir şâheseridir.

Patrikhânenin şarkında ve Ayios Yorgios Kilisesinin arka taraflarında taştan mâmul bir kale burcu (Pirğos) vardır ki üç kattan ibarettir. En üst katta evanii mukaddese (Skevofilâkion), orta katta gayet eski mukaddes nefis eserler, (Archiofilakion) ve alt katta mukaddes yağ (Mirofilakion) mahfuzdur.

Burcun yanında, Patrikhânenin kütüphânesi ve onun yanında ahşap olarak Lozan muahedesinin aktinden evvel cemaat meclisinin toplandığı daire vardır ki ahşap olduğu halde son yangından müteessir olmamıştır.

Vladimir MİRMİROĞLU

FENERSİZ SOKAĞA ÇIKMA YASAĞI — İstanbul sokaklarına Belediyece sokak fenerleri konmadan önce, akşam ezanından sonra sokağa fenersiz çıkmak yasakdı, yakalananlar karakola götürülür, bir dayak faslından sonra hüviyetleri tesbit edilerek ancak sabahleyin serbest bırakılırdı; işsiz, serseri takımından, uygunsuzluk yolunda sâbıkalı ise hapsedilirdi. 1826 dan önce, Yeniçerilik zamanında bu ceza, uygunsuzlar için idama kadar varabilirdi. Bilhassa ev veya dükkân soyan gece hırsızları fenersiz yakalandıkları zaman, hele üstlerinde bıçak da bulunursa, ertesi sabah mutlaka asılırdı.

XIX. Yüzyıl başında Mora İhtilâli yıllarında, ve XVII. Yüzyıl ortasında Dördüncü Sultan Muradın amansız kanlı istibdad devrinde, akşam ezanından sonra fenersiz gece sokağa çıkma yasağına, yatsıdan sonra her ne sebeble olursa olsun gece sokağa çıkma yasağı eklenmişti.

Mora ihtilâli sırasında bir ara Topcubaşı olan Çengeloğlu Tâhir Ağa (B.: Tahir Paşa, Çengeloğlu) ayrıca İstanbul muhâfazasına da memur edilmişdi. Yatsıdan sonra fenerli fenersiz yakalananları bizzat sorguya çeker, serserîleri karakol gemisinde boğdurup diğerlerinin gözü önünde denize attırırdı; meşhur fıkradır, yatsıdan sonra sokakda fenerle yakalanmış bir adam sorguya çekildiğinde:

— Zevcemin ağrısı tuttu, ebe çağırmaya gidiyordum!.. deyince, garâbetleri ile meşhur Tâhir Ağa:

— Bu seferlik kurtuldun ama karına söyle bir daha gece vakti ağrısı tutmasın!.. demişdi.

Dördüncü Sultan Murad zamanında ise bu yasak korkunç şiddetle tâkib edilmişdi. Bir gece pâdişah bizzat teftişe çıkmış ve Hocapaşa Camiinin önünde ve yatsı namazından az sonra fenersiz bir gence rastlamışdı; delikanlı:

— İmamın oğluyum, cemaat dağıldıktan sonra camii süpürdüm, kapadım, işte şuracıktaki evimize gidiyorum!.. demiş, fakat pâdişah yanındaki cellâda işâretle bîçare delikanlıyı hemen oracıkda boğdurtmuşdu. O devri yaşamış Hasodalı Mehmed Halîfe «Tarihi Gilmanî» isimli vekaayinâmesinde bu vak'ayı şöyle anlatıyor: «... Sultan Murad bütün gece gezerdi. İstanbulda yatsı namazına fenersiz gidilmezdi, halk hattâ camie namaza varmaya korkardı. İstanbula geldiğim zamanlarda, Hocapaşada misâfirdim. Bir gece Sultan Murad mahalleyi dolaşırken Hocapaşa Câmiinin imamının oğlu camiden evine giderken pâdişaha rastlamış, aman verilmeyip katledilmişdir. Ben varıp gördüm, yeşil kaftanlı bir tâze yiğit yatardı...».

Aşağıdaki beyit, XVIII. Yüzyıl sonu ile XIX. Yüzyıl başında yaşamış Enderunlu Vâsıfındır; mâşukunu, kimseye görünmeden evine dâvet ediyor:

Sakın vehmeyleyüb râhi adüvden ihtiraz etme
Buyur ba'del işâ bî bâk ü bî pervâ fenersizce

FENER SOKAĞI — Eminönü ilçesinin Alemdar nâhiyesinin Cankurtaran Mahallesinde, demiryolu kenarında ve sur harâbeleri dibindedir; Ahırkapu Fenerinin Sarayburnu tarafına düşer; yol üzerinde beş âilenin barındığı iki katlı ahşab bir ev ile teker katlı üç kâgir ev vardır; kâgir evler Cankurtaran demiryolu istasyonu memurlarının lojmanlarıdır. Bu sokak 1934 Belediye Şehir Rehberinde gösterilmemişdir, fakat ahşab evin üzerinde «Fener Sokağı» diye levha vardır (Ekim 1968)

Hakkı GÖKTÜRK

FENER YAĞHANESİ SOKAĞI — Halic Feneri yollarından, Tevkiîcâfer ve Kâtib Muslihiddin mahalleleri arasında sınır sokakdır; Manyasizâde Caddesi ile Muradmolla Caddesi arasında uzanır (1934 Belediye Şehir Rehberi, pafta 8/103-104). Bir araba geçecek genişlikde kabataş döşeli ve yokuş bir aralık sokakdır; kâgir evler arasından geçer, kapu numaraları 3 - 13 ve 2 - 16 dır (Ocak 1968).

Hakkı GÖKTÜRK

FENER YANGINLARI — Haliç Feneri İstanbulun yarısını, yarısından fazlasını yok eden büyük ateş âfetlerinde birkaç defa yanıp kül olmuş semtlerdendir; kendi sınırları içinden çıkan yangınlar da tarih kaynaklarımızdan şöyle tesbit edildi:

H. 1080 (M. 1669) Yangını — Fenerde Fener Kapusuna yakın Petre Kapusu denilen yerde pek çok ev ve dükkân yandı, ateş zorlukla önlenebildi (Râşid Tarihi, I.)

H. 1223 (M. 1808) Yangını, 22 receb/15 ekim — Ateş bir kış gecesi, gün battıktan iki saat sonra Fener Kapusu dışında bir meyhâneden çıkdı, dört meyhâne ve iskele meydanındaki kahvehâneler ve sâir dükkânlar yandı. O gece gaayet şiddetli bir fırtına kopmuşdu. Tulumbacıbaşı ağa Üsküdardaki bağında bulunuyordu, hemen iskeleye gelip o fırtınada bile kayığa binerek İstanbul tarafına yola çıkdı, ardından gelen adamları da başka bir kayığa bindiler, fakat yolda arkadaki kayık o müdhiş fırtınada batarak kayboldu, ne kayıkdan ve ne de içindekilerden bir eser bulunamadı.

H. 1272 (M. 1856) Yangını — 13 ramazan/18 haziran — Fenerde Abdisübaşı ve Câfersübaşı mahallelerinde 200 bina yandı.

H. 1277 (M. 1860) Yangını — Fenerde Kiremit Mahallesinde 100 binâ yandı.

H. 1293 (M. 1876) Yangını — Abdisübaşı ve Câfersübaşı Mahallelerinde 35 bina yandı aynı yıl içinde ikinci bir yangında Kiremit Mahallesinde 67 bina yandı.

H. 1302 (M. 1885) Yangını — Fenerkapusunda 51 bina yandı.

FENERYOLU — Anadolu tarafındaki demir yolu boyunda bir semt adı, Kızıltoprak ile Göztepe arasındadır; tiren istasiyonu vardır; bu istasiyon 1880 - 1890 arasında ana demir yolundan Fenerbağçesi Mesîresine bir demir yolu uzatıldıkdan sonra yapılmış ve bu münâsebetle istasyona, sonra da semte Feneryolu adı verilmişdir; hattâ Anadolu Demiryolları Cumhuriyet devrinde devlete mal edilmeden, bir Alman şirketi tarafından işletilen bu istasiyonun adı Fransızca olarak «Bifurcation» (Okunuşu: Bifürkasiyon; yol çatalı, tâli yol anlamında) yazılıydı.

Bu semtde yazlık olarak gelip yerleşen ilk meşhur adam Şekerci Hacı Bekir Efendidir, köşkü hâlâ durur, Haydarpaşa tarafından gelindiğine göre sağ tarafda, istasiyon peronunun hemen önündeki geniş cebheli ve gri boyalı büyük ahşab binadır, tek benzeri kalmamışdır, 1970 de metruk duruyordu, pek yakında yıkıcı yok edecek, yerine bir beton apartıman dikilecektir. İstasyonun karşı tarafında daha sonraları yapılmış güzel güzel ahşab köşkler vardı, hiçbiri kalmamış, hepsi yıktırılmış, emlâk bezirgânları tarafından yerlerine beton apartımanlar yaptırılmışdır. Semtin gerilerinde de Gazi Ahmed Muhtar Paşanın muazzam bir koru içinde bir köşkü vardı, koru parsellenmiş, ağaçlar vahşiyâne kesilmiş, yerlerine, yapdıranların dili ile «moderin villâlar, daireleri üçer odalı ve salon salamonjeli moderin apartımanlar» yapılmışdır.

Büyük musikişinas ve kemençeci merhum Kemal Niyazi Seyhun, büyük fizik bilgini ve yazar merhum Prof. Salih Murad Uzdilek, dil bilgini, en eski Türkçülerden merhum Besim

Atalay ve ünlü asabiye mütehassısı merhum Dr. Mazhar Osman Feneryolunda oturanlardı; değerli devlet adamlarından ve eski iç işleri bakanlarından Rükneddin Nasuhioğlu da burada oturur.

FENERYOLU CADDESİ — Yeşilköyün yeni yollarından; elimizde esas rehber olarak kullandığımız 1934 Belediye Şehir Rehberinde adı yokdur; Yeşilköyün Yenimahalle semtinde demir yolu boyu ile Yeşilköy - İstanbul Yolu arasında uzanır. Üç araba geçecek genişlikde, iki kenarı yaya kaldırımlıdır; üçer dörder katlı beton apartımanlar arasından geçer; adı Yeşilköy deniz fenerine nisbetle verilmişdir; İstanbul yolu tarafından gelindiğine göre Fener, bu caddenin bitimindedir (1969, mart).

Hakkı GÖKTÜRK

FENER YOLU İSTASİYON CAMİİ — Bâniyesi tarafından konulan asıl adı «Recâi Yahya Câmii»dir; Feneryolu demiryolu istasiyonunun karşısında, demiryolu boyunca uzanan Fenerliahmedbey Sokağında ahşab bir köşkün yerinde Güzide Bileman Hanım tarafından kocası Recâi Bey ile Edebiyat Fakültesinin coğrafiya bölümünün son sömestr talebesi iken intihar eden oğlu Yahya Beyin ruhlarını şâd etmek için 1944 - 1945 yılları arasında yapdırılmış ve 1946 da ibâdete açılmışdır. Mimârı İstanbul Vakıflar Başmimarı olan Vasfi Egeli'dir (B.: Egeli, Vasfi, cild 9, sayfa 4955).

Beton yapıdır, dört duvar üzerine kiremitli çatı ile örtülmüş olup beton minâresi mihraba nazaran sağ tarafda, son cemaat yeri ile asıl ibâdet sahnı arasındadır, minâre kapusu ibâdet sahnında, sağ tarafdaki müezzin maksûresindedir.

Son cemaat yeri gaayetle dar olup son zamanlarda demir çerçeveli bir camekânla muhafaza edilmiş ikinci son cemaat yeri eklenmişdir, bu camekânlı yere biri cebhede, diğeri arkada iki kapudan girilir.

İlk dar son cemaat yerinin sağ tarafından ahşab bir merdivenle kadınlar mahfiline çıkılır.

İbâdet sahnı kare plânlıdır. Sağlı sollu iki maksurenin üstünde iki gürgen direk üzerine kadınlar mahfili balkonu oturtulmuşdur.

İbâdet sahnı, mihrab duvarında altlı üstlü ikişerden dört, diğer duvarlar da keza altlı üstlü ikişerden sekiz ve son cemaat duvarında iki ve mihrabın üstünde madalyon şeklinde bir ki, cem'an 15 pencere ile aydınlatılmışdır. Altı aded üst pencereler küçük, kemerli, renkli camlarla nakışlı alçı çerçevelidir. Mihrab üstündeki yuvarlak pencere de aynı şekilde olub ortasında ismi Celâl bulunmaktadır. Sâde nakışlı tavanın ortasında sekiz dilimli ve kalem işleri ile tezyin edilmiş bir iç kubbecik bulunmaktadır ve tam ortasına dairevî bir âyeti kerîme yazılmışdır, güzel bir yazı olup hattatının imzâsı yokdur. Basit olan mihrab levhası da «Nâciye» imzasını taşıyan bir kadının yazısıdır.

Tavanın ortasında bir âvize vardır, âvizeye ve kadınlar mahfili üstüne asılmış üç billûr kandilin içine elektrik ampulleri yerleştirilmişdir.

Minber ve vâiz kürsüsü gürgenden yapılmış olup temiz marangoz işçiliği görülür.

Sokakdan girildiğine göre câmi binâsı, mâmur bağçenin ilk kısmına nisbetle bir sed üstündedir. Sed önüne yarım daire şeklinde bir havuz yapılmışdır. Havuzun suyu güzel bir mermer olukdan dökülmektedir. Havuzun dış kasnağına beş abdest musluğu konmuşdur. Musluklar mermer kasnağa oymalı tunçdan dökülmüş aynalar ortasına oturtulmuş ise de ilk konan musluklardan üçü aynaları ile birlikde sökülüp çalınmış, çalınan muslukların yerine yenileri konmuş ise de tunç aynalar yenilenememişdir.

Câmiin arka tarafında yine beton yapı ve iki katlı bir imam ve müezzin meşrutası vardır. Ön taraftaki avluda bir musalla taşı mevcud ise de bu camiden mevtâ kaldırılmaz. Yapılalı beri cenâze namazı kılınmamışdır.

Ön tarafdaki mâmur bağçede Vakıflar Bankası tarafından konulmuş 6 tahta kanape ile bir demir bağçe masası bulunuyordu. Geride, meşrutaların yan tarafında üç göz de ayak yolu vardır.

Ziyâretimiz tarihinde camiin sağ duvarında çatı hizâsından temele kadar uzanmış büyük bir çatlak görülmüşdü, minârenin de bulunduğu o duvar için, dolayısı ile cami binâsı için tehlikeli olabileceğini tahmin etdik.

Sokak kapusundan bağçeye girildiğinde sağ tarafda bir baraka-oda vardır, kapusu üzerinde «Kadıköy Feneryolu İstasyonunda yeni

yaptırılan camii yaşatma ve koruma cemiyeti, 1957» yazılı idi.

Ziyâretimiz tarihinde camiin imâmetinde Karadeniz yalısı halkından Hüseyin Gürson Efendi, müezzinliğinde de İstanbullu aydın bir kişi olan İhsan Özgerçek Efendi bulunuyorlardı (haziran 1970).

Tahsin Öz «İstanbul Camileri» isimli eserinde bu yeni camii, yine Feneryolunda fakat hayli uzakda bulunan Tuğlacıbaşı Camii ile karışdırmışdır ki hoş görülmesine imkân bulunamayan zühullerdendir.

FENERYOLU İSTASYON ÇIKMAZI — 1934 Belediye Şehir Rehberinde (pafta 30/Kalamış) Feneryolunda Bağdad Caddesi ile Kalamış arasında uzanır gösterilmiş olan bu yol, yerinde bulunamamışdır, orada hâlen «Eğemen Sokağı» adı ile bir sokak vardır, bu isimde bir sokak da adı geçen rehberde yokdur.

Eğemen Sokağını Feneryolu Hat Boyuna bağlayan bir yeni sokak da Ali Fuad Başgil Sokağı adını taşır; 1950-1960 arasının şöhretli poletika sîmâlarından Prof. Ali Fuad Başgil'in evi bu sokaktadır.

Her iki sokak asfalt döşeli, refâhı hal içinde âile meskenleri arasından geçer; evler arasında blok apartımanlar da yapılmışdır (nisan 1970).

Bibl.: H. Eraktan, not.

FENERYOLU İSTASYON SOKAĞI — Kadıköy ilçesinin Kızıltoprak Nâhiyesinin Feneryolu Mahallesi yollarından; 1934 Belediye Şehir Rehberine göre, Feneryolu tiren istasyonu önünden Bağdad Caddesine doğru uzanır kavisli bir yoldur (pafta 30/Kızıltoprak). Eskiden, adı geçen rehber paftasında da görülür, bu yoldan tiren hattı geçerdi ve sokak demir yolunun iki kenarında uzanırdı. Üzerinde ikişer katlı beş ahşab ev, bir o kadar da 2-4 katlı kâgir ev vardır. Uzun zamandır kullanılmayan demir yolu sökülmüşdür (nisan 1970).

Bibl.: H. Eraktan, not.

FENERYOLU SOKAĞI — Kadıköy ilçesinin Kızıltoprak Nâhiyesinin Feneryolu Mahallesi yollarından; demir yolu tiren hattı ile Kayışdağı Caddesi arasında uzanır; uzunca bir yoldur.

Kayışdağı Caddesi ile olan kavuşağının yeri «Kuyubaşı» denilen semtdedir. Bu kavuşakda bir otobüs durağı ve beton mozayık ve tuğladan yapılmış, üstü kapalı bir çeşme vardır; eski bir çeşmenin yerine 1967 de Behice Naci Yazganın hayır eseri olarak tecdiden yapılmışdır, güzel içme sularımızdan Kayışdağı Suyu akar.

Yol boyu eski manzarasını tamamen kaybetmişdir, hepsi bağçeli ahşab köşklerin ve evlerin yerini türedi sermâyenin yaptırtdığı blok apartımanlar almışdır; bir kısmı inşâ hâlinde idi.

Kuyubaşından Feneryoluna doğru giderken sol tarafda Tuğlacıbaşı Camii vardır, 1968-1969 yıllarında tecdiden tâmir edilmiş olup ilk binası Tuğlacıbaşı Hacı Mustafa Efendinin hayır eseri olarak hicrî 1285 de (M.1868-1869) yapılmışdı (B.: Tuğlacıbaşı Camii); Tahsin Öz «İstanbul Câmileri» isimli eserinde bu camii, 1944 de bir ahşab köşkün yerine inşa edilmiş Feneryolu tiren istasyonu karşısındaki Feneryolu Camii (Recâi Yahya Camii) ile karışdırıyor (Feneryolu İstasyon Camii).

Blok apartımanlar salgını karşısında bağçe imhâsına ve ağaç katliâmına uğrayan bu uzun yolda bağçeli eski evlerden ancak altı binâ kalmış bulunuyordu; 6 bakkal, 1 esvab temizleyici, 1 berber, 1 nalbur dükkânı ile bir özel ana okulu (İnci Abla Okulu) vardır. Sokak kısmen asfalt, kısmen de bozuk, toprak - kabataş döşeli idi (nisan 1970).

Bibl.: H. Eraktan, not.

FENİK (Adviye) — «Tanınmış kadın gazeteci, yazar; 1906 da İstanbulda doğdu, babasının adı Ferdi Bey, annesinin adı Zehra Hanımdır, meslekdaşı Mümtaz Faik Fenikle evlidir, Ali Cem (doğ. 1937) adında bir oğlu vardır. Fatih Cebeci Nümûne İbtidâisinde, Bezmiâlem Kız Orta Okulu ve Lisesinde (1924) okudu, 1928 İstanbul Üniversitesinin Felsefe Bölümünü, 1934 de Brüksel Üniversitesini bitirdi. İstanbul Üniversitesine öğrenci olduğu yıllarda (1925 - 1928) İstanbulda azınlık mekteblerinde muallimlik yapdı, Avrupadan döndükden sonra 1936 - 1937 İstanbulda Tekel Umum Müdürlüğünün neşriyat bürosunda çalışdı; zevci Mümtaz Fâik Fenikle birlikde Demokrat Partinin yayın organı olan Ankaradaki Zafer gazetesini çıkardı (1949 - 1960 arasında) ve seçkin bir yazar olarak tanındı; bir ara Ankara Belediye Meclisi üyeliğinde bulundu. 1961 de

yine zevci ile berâber Demokrat Partinin İstanbulda neşretmeye başladığı Son Havadis Gazetesinde yazmaya başladı. Demokrat Parti iktidârını deviren 27 Mayıs 1960 askerî hükûmet darbesinden sonra birkaç yıl evinde inzivâya çekildi, bu satırların yazıldığı sırada (1970) Adâlet Partisi iktidârında yeniden kurulan Son Havadis Gazetesinde yazıyordu.

Fransızca bilir; akademik kültür sahibi seçkin bir kadın yazardır; «Tramvaylar», «İki Şahsiyet», «Osmanlı Borcları» adında 1927 ile 1934 arasında yayınlanmış üç eseri vardır, sonuncusu Fransızca yazılmışdır» (Kim Kimdir Ansiklopedisi, 1962).

FENİK (Mümtaz Fâik) — «Tanınmış gazeteci, yazar; 1905 de İstanbulda doğdu, babasının adı Süleyman Fâik Bey, annesinin adı Binnaz Hanımdır, meslekdaşı Adviye Hanım ile evli olup Ali Cem adında bir oğlu vardır; Kızıltoprakda Zühdü Paşa İbtidâî Mektebinde, Kadıköy Sultânîsinde okudu, 1929 da İstanbul Hukuk Fakültesini bitirdi, 1934 de Brüksel Ekonomi Fakültesinden diploma aldı. Gazetecilik hayatına tahsil çağında, pek genc yaşında iken atıldı; Vakit, Vatan, Tan, Milliyet (Siird mebusu Mahmud Beyin eski Milliyeti), Cumhuriyet gazeteleri ile Haftalık Mecmuada çalışdı, Cumhuriyetde yazı işleri müdür yardımcılığı yapdı; uzunca bir zaman Ankarada Cumhuriyet Halk Partisinin organı Ulus Gazetesinin yazı işleri müdürlüğünde bulundu; fikir anlaşmazlıkları ile muhâlefete geçerek Ankarada Demokrat Parti tarafından tesis edilen Zafer Gazetesinin başına geçdi (1949); sonra ayni partinin İstanbulda kurduğu Son Havadis Gazetesinin başına geçdi. Bir devre meb'us olarak Türkiye Büyük Millet Meclisine girdi. 27 mayıs 1960 askerî hükûmet darbesinden sonra bir müddet Kızıltoprakdaki evinde inzivâya çekildi; bu satırların yazıldığı sırada, 1970, Adâlet Partisi iktidârında yeniden tesis edilen Son Havadis Gazetesinde yazıyordu. Fransızca bilir; İstanbulun eski kibar âilelerinden birinin evlâdıdır; melih bir yüze sâhib, nâzik, zarif, sohbeti lâtif bir zâttır. Türk basının seçkin kalem sâhiblerindendir. İstanbul Gazeteciler Cemiyeti, Ankara Gazeteciler Cemiyeti ve Gazeteciler Sendikası üyesidir. Resim ve mozayık yapar. Avrupanın başlıca memleketlerini, Amerikayı, Yakın Şarkı, Hindistanı, Formoza ve Japonyayı görmüşdür» (Kim Kimdir Ansiklopedisi, 1962).

FENİSK (Madam) — 1890 ile 1900 arasında Beyoğlunda pansiyonculuk yapan bir fransız kadını; evi Caddeikebirde Timoni Sokağında (İstiklâl Caddesinde Gönül Sokağı) idi, pansiyonunun kirâcıları da, İstanbulda hayli rağbet görerek iyi para kazanan ve memleketlerinin üçüncü dördüncü sınıf artistleri Avrupalılardı. Devrin mirasyedi gencleri, bunların arasında da bilhassa firenkperestler Madam Feniks'in şahsî dostları sıfatı altında pansiyonun devamlı misâfirleri idiler; sahnede görüp beğendikleri artist kızlar, kadınlar, delikanlılarla pansiyoncu madamın delâleti ile âşinâlık, ahbablık kurarlar, bu çeşit ülfet ve sohbetler için hazırlanmış odalarda sabaha kadar kapanık kalırlardı.

Fehim Paşanın adamlarından Hafiye Süreyyâ'nın buraya musallat olması üzerine Madam Feniks'in huzûru kaçmış ve pansiyonunu bir Polonyalıya devrederek hayli dünyalıkla memleketine gitmişdi.

Münir Süleyman ÇAPANOĞLU

FENMEN (Lâmia) — Sosyal hizmetleri ile tanınmış aydın bir İstanbullu hanım; 1889 da İstanbulda doğdu; Amerikan Kız Kollejinde okumuşdur; ingilizce ve fransızca bilir; Ziraat Mektebi muallimlerinden ve Kocaeli milletvekillerinden Refik Fenmen ile evlenmişdir; hepsi kültürlü ve onun himmeti ile yetişmiş beş evlâd sâhibidir (Biri ünlü piyanist Refik Fenmen); yıllarca Himayei Etfal (Çocuk Esirgeme Kurumu) Cemiyetinde, Kadınlar Birliğinde çalışmışdır; 1964 de 75 yaşında «Mâvi Melek» (Fahrî hasta bakıcı» olarak çalışıyordu; 1913 de zevci ile yaptığı bir Avrupa seyahatında ilk şapka giyen kadınlarımızdan olmuşdur. Yıllardan beri Ankarada yerleşmiş bulunmaktadır; 1964 de Türk Anneler Derneği tarafından «Yılın Annesi» seçilmiş idi. Daha etraflı bir hal tercemesi için yazdığımız mektuba cevap alamadık, bu satırlarla yetinildi.

Bibl.: Hürriyet Gazetesi, 1964.

FENMEN (Midhat) — Ünlü piyanist, Devlet Konservatuarı piyano öğretmeni; 1916 da İstanbulda doğdu, Ziraat Mektebi muallimlerinden ve eski Kocaeli milletvekillerinden Re-

fik Bey ile Lâmia Hanımın oğludur (B.: Fenmen Lâmia); evde hususî tahsil gördü, Çiftehavuzlar Amerikan Mektebinde, Robert Kollejin orta kısmında, Feyziâti Lisesinde okudu; 1935 de bu liseden diploma alarak müzik tahsili için Fransaya gitti, 1938 Parisde Ecole Normal de Musique'i (Musiki Muallim Mektebi) bitirdi; 1939 da Ankara Devlet Konservatuarı piyano öğretmeni oldu, 1951 de İngiliz zevci ve bale öğretmeni Beatrice (Beatris) Hanım ile birlikde Ankarada Fenmen Bale Stüdyosunu kurdu (1954 - 1957). Konservatuardaki öğretmenliğini de üzerinde olarak Cumhurbaşkanlığı Orkestrası üyeleri arasına girdi. Türkocağı, Kızılay ve Konser Cemiyeti üyesidir; fotoğrafcılığa, posta pulu koleksiyonuna meraklıdır; tenis, yüzme ve futbol sporlarını sever. Meslekî tahsilini yapdığı Fransadan başka İtalya, İngiltere, Amerika, Hollanda, Yunanistan, Lübnan ve Mısıra gitmiş; İngilizce, Almanca, Fransızca bilir; Nermin (doğ. 1956) ve Refik (doğ. 1959) adında iki evlâd sahibidir; «Piyanistin Kitabı» (1947), «Nota Okuma Kitabı» (1953) adında ik ikitabı ve beş kompozisyonu vardır.

Beatrice (Appleyard) Fenmen — Ankara Devlet Konservatuarı Bale Bölümü öğretmeni ve şefi; 1913 de Londrada doğdu. Umumî ve meslek îtahsilini memleketinde ve 1936 - 1951 arasında muhtelif tiyatrolarda balerin ve kareograf olarak çalışdı.

Bibl.: Kim Kimdir Ansiklopedisi

FENNÎ BEY (Ahmed Aziz Paşazâde Ârif) — Geçen asır başlarının aydın ve şâir genclerinden idi. Enderunu Hümâyundan yetişmiş, Dördüncü Sultan Mustafaya sır kâtibi olmuşdu; 1808 de Alemdar Mustafa Paşanın saltanat darbesinde sarayda tahtdan indirilmiş Sultan Mustafanın hizmetinde bulunmuş kimseler tevkif edilirken Sultan Mustafanın mâbeyinci Ferid İbrahim Bey ile sır kâtibi Ârif Fennî Bey de Bostancıbaşı Ağanın dairesinde Fırın denilen yere kapatılmışlar, Üçüncü Sultan Selimin katlinde ilişkileri olup olmadıkları araştırılmış ve tahkikat çok uzamışdı; ikisi de mâsum, cinâyetle en küçük ilgileri olmayan genclerdi. Babasının Sultan Selime aşırı bağlılığı olan Enderun Tarihi müellifi Teyyarzâde Atâ Bey yazıyor:

«... İstintakları uzamış olduğundan naz ve nîmet içinde büyümüş cürümsüz, günahsız Ârif Fennî Beye bu hal çok ağır geldi, Alemdarın istintak için gönderdiği adamına:

— Var paşana söyle, ne yapacak ise yapsın, artık canıma kâr etti!.. dedi.

«Herif paşasına bu sözü aynı ile naklettiğinde Alemdar kendi ıstılahınca:

— Var paçasını getir, diğerini def et!.. demiş.

«Cemâziyel âhirenin yedinci pazar günü (31 temmuz 1808) bîçâre Ârif Fennî Bey Alay Köşkü önünde şehid edilerek (îdam edilerek) Ferid İbrahim Bey salıverilmişdir.»

Henüz yirmi beş yaşında şâir bir gencin böyle zâlimane îdamı pek hazindir. Şu kıt'a, şiir diline örnekdir:

Senin hüsni hüdâdâdın gören mir'âtı âlemde
Ne yüzle baksun âyâ bir dahi tasvîri Bihzâde
Nigâhi iltifât ile kerem kıl pâyümâl etme
Sana üftâdedir hayli zaman Fennii Şeydâde.

Bibl.: Atâ, Enderun Tarihi, III ve IV.

FENNÎ ÇELEBİ — Onyedinci asırda yaşamış bir hezarfen ve şâir; Evliya Çelebi İstanbuldaki hezarfenlerden bahsederken bu zât için: «İblis lâine ders verir, pireyi kafese kor, kehle fakiri arabaya koşar bir hezarfen idi, pâkize eş'ârı vardır» diyor. Hezarfen Fennî Çelebi ile aynı devri idrâk ederek çok uzun bir ömür sürmüş mevlevî şâir Fennî Mehmed Dedenin ayni zât olması çok muhtemeldir (B.: Fennî Mehmed Dede).

FENNÎ EFENDİ (Hakkâkbaşı) — Geçen asrın ilk yarısında yaşamış kıymetli bir hakkâk; ölümü üzerine şu tarih kıt'ası söylenmişdir:

Üstâd Fennî gitti âh ismi cihanda kaldı hayf
Mecmûai âsârın ehli maarif yazdılar
Târihi fevtin ezber et kennakşi fî vechil füsûs
«Hakkâkbaşı nâmını sengi mezâra kazdılar.»
H. 1248 (M. 1832 - 1833)

İ. A. Gövsa «Türk Meşhurları» isimli eserinde şunları yazıyor: «... Şarkın pek ince san'atlarından biri olan ve yazı san'atı gibi Türklerin elinde en yüksek dereceye gelmiş bulunan mühürcülüğün Fennî Efendi bir tim-

sâlidir. Elde kalabilen eserleri, meslekden anlayanlarca, bu ölmüş güzel san'at şûbesinin en mükemmel örnekleri sayılmaktadır .İmzâsını taşıyan mühürlere gaayet nâdir rastlanır. Azmi, Vefâ, Sâmi, Nâdir ve Yümnü gibi son asrın rahmetli usta mühürcüleri Fennî Efendiyi üstad tanımışlardır..».

Hayatı hakkında bilgi edinilemedi.

FENNÎ MEHMED DEDE — Onyedinci asır şâirlerinden ünlü bir mevlevî dervişi; bilhassa Boğaziçi köylerinin isimleri ile yazdığı ve «Sevâhilnâme» diye anıla gelmiş bir manzûmesi çok meşhurdur (B.: Boğaziçi, cild 5, sayfa 2861). Aşağıdaki hal tercemesini Mirzazâde Sâlim Efendinin kendi adına nisbetle anılan şuerâ tezkiresinden alıyoruz:

«Asıl adı Mehmeddir; İstanbulda doğdu (Bizce tahminen 1640 - 1650 arasında); hezarfen bir şâir olduğundan Fennî mahlası ile şöhret buldu. Gençliğinde devrinin ünlü şeyhlerinden Cihangirli Hasan Efendiye intisab etmişdi, sonra Bursa Mevlevîhânesi şeyhi Salih Dedeye intisab etti. Sadırâzam Köprülüzâde Fâzıl Ahmed Paşa şânında yazdığı bir kasîde ile bu büyük vezirin himâyesine nâil oldu, cizye kâtibliğine tâyin edildi. Sonra Dördüncü Sultan Mehmedin nedimlerinden biri oldu. Pâdişah huzûrunda nice hünerler göstererek pek çok ihsâna nâil oldu. Rumelihisarında kendi san'atkâr eliyle yapılmış sâhilhânesinde geçim derdi olmayan varlıklı bir kişi olarak oturur iken hicrî 1127 (M. 1715) de vefât etti».

Tahminen kaydettiğimiz doğum tarihine göre ölümünde 65-75 yaşlarında olması gerekir. Rumelihisarında Kayalar Mezarlığına defnedildi. İbrahim Alâeddin Gövsa «Türk Meşhurları» isimli eserinde Fennî Mehmed Dedenin sadırâzam Ayas Paşanın torunlarından olduğunu yazıyor; Hadikatül Cevâmi de mûsiki ile de meşgul olduğunu kaydediyor.

Evliya Çelebinin İstanbul hezarfenleri arasında bahsettiği şâir Fennî Çelebinin bu Fennî Mehmed Dede olması kuvvetle muhtemeldir (B.: Fennî Çelebi).

Halûk Şehsuvaroğlu da Boğaziçi Yalıları üzerine yazdığı bir makaalede: «Bebekden sonra Rumelihisarının yapdığı çıkıntı Fennî Burnu ismini almışdır. Dördüncü Mehmedin müsâhiblerinden mevlevî şeyhi şâir ve ressam Fennî Efendi bu burun üzerinde kendi çizdiği plâna göre bir yalı yaptırmışdı ve içini de nükuuşi gûnâgûn ile süslemişdi..» diyor.

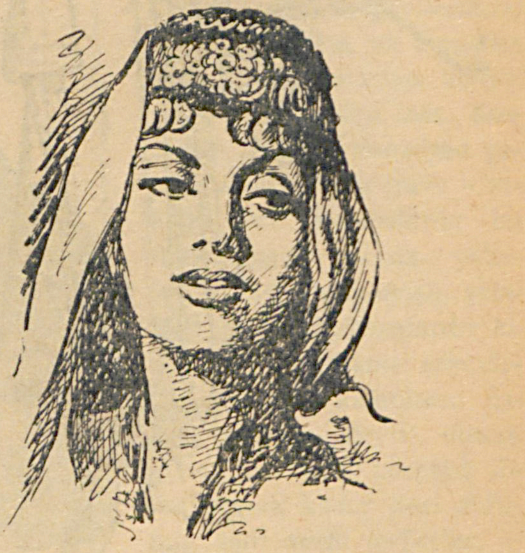
FER (Evrim) — Sinema aktrisi; aşağıdaki kısa hal tercemesini Ses Mecmuasından alıyoruz:

«1938 de Yunanistanın İskeçe şehrinde dünyaya geldi. Esas adı Evrim Abit'tir. Sarı saçlı ve gri-mavi gözlüdür. Işık Lisesinin orta kısmını bitirdikden sonra Konservatuvara devam etmiş ve 1958 de çevrilen «Şeytan Mayası» filminde aldığı rol ile beyaz perdeye intisab etmişdir; rol aldığı filmlerden bazıları şunlardır: «Saadet Şarkısı», «Ömrüm Böyle Geçti», «Poyraz Osman», «Kırık Kalbler», «Bir Yaz Yağmuru», «Unutamadığım Kadın», «Altın Kalbler», «Avare Şoför», «Süleyman Çelebi», «Yalnız Efe».

«Bir sinema artistinden çok romantik bir genç kızdır. Aşk romanları, sevgi üzerine yazılmış şiirler, tatlı maceralardan sözeden dergilerle vaktini geçirir. Denize girmesini sevmez ve gece hayatı da yoktur.

«Konservatuvar'da piyano dersi almış, yıllarca memur olarak aynı yerde çalışmıştır. Film çevirmediği zamanlar vaktini evde geçirir, piyano çalar. Annesi Fahriye Hanım eskiden kadın terzisiydi, ona dikişlerinde yardım ederdi, şimdi terziliği bırakmışdır.

«Evrim Fer hem beyaz perdede, hem de özel hayatında tıpkı Greta Garbo, Ingrid Bergman gibi ağır rolleri başaran kudretli ve esrarlı bir hava taşır» (1962).

Evrim Fer

(Resim: S. Bozcalı)

FERÂCE, ERKEK FERÂCESİ — Aslı arabca «Ferrâce»dir, fakat şiirde vezin zarureti veya lugatperdazlık olmadıkça daima Ferâce denilegelmişdir. «Ulemânın giydiği pek geniş ve (yine çok geniş olan) kolları yarık bir nevi biniş» (Şemseddin Sâmi, Kaamûsu Türkî). «Bol kollu ve yakalı biniş; kenarına samur kürk de kaplanırdı, eskiden ilmiye ricâli giyerdi» (Hüseyin Kâzım, Büyük Türk lugatı).

M. Zeki Pakalın «Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri» isimli eserinde Ferâce maddesinde erkek ferâcesi için şunları yazıyor:

«İlmiye ricâlinin resmî günlerde giydikleri sırma işlemeli üstlüğe de ferâce denilirdi. Biniş dahi denilen bu ferâcenin kolları çok boldu, çuhadan yapılırdı. İlmiyenin fercâ giyenleri hicrî 1264 (M. 1848) senesinde rütbelerde yapılan tâdilât ile başlamış, Osmanlı saltanatının sonuna kadar devam etmişdir. Tanzimantdan önce saray erkânı da ferâce giyerdi. Bunların kürkle kaplı olanları da vardı. Başçavuş divan günleri kürklü ferâce giyerdi» (M. Z. Pakalın).

Tütün tiryâkisi delikanlı sırtında erkek ferâcesi
(Bir XVIII. asır gravüründen S. Bozcalı eli ile)

Yukardaki satırlarda «Kürke kaplı» ve «Kürklü» tâbirlerinden kasıd, ferâcede iki ön kenârının, yakadan etek ucuna kadar kürklü de olabildiğidir; yoksa içinin de kürklü olduğu sanılmasın. Zirâ ferâce diye kesilmiş bir çuha bir ferveye kaplanırsa (Bakınız: Perve) ferâcelikden çıkıp çuha kaplı kürk olur.

Delikanlı ferâcelerinin kolları kısa olur, bir de geniş devrik yaka ilâve olunurdu, kol kenarları ve yaka sırma harçla işlenirdi; önünde sâdece süs olarak kalan kürk parçaları ile gençleri pek açan bir üstlük idi, yazın pardesü yerine giyilirdi.

XVIII. Yüzyıl şâirlerinden Sâbit bir vâiz efendiyi şöyle hicvediyor:

Ferrâce ve destar ile pek maskara düşmüş

FERÂCE, KADIN FERÂCESİ — «Kadınların sokakda yaşmakla beraber giydikleri üst esvabı ki muhtelif biçimlerde olup en mârufunun etekle bir boyda yakası vardır» (Şemseddin Sâmi, Kaamûsi Türkî).

M. Zeki Pakalın «Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri» isimli eserinde Ferâce maddesinde kadın ferâcesi için şunları yazıyor: «Çarşafdan evvel kadınların tesettür (müslümanlık gereğince örtünme) için giydikleri üstlüğün adıdır; çuhadan, sofdan, sonraları aynı zamanda fantezi kumaşlardan yapılırdı. Düz, süssüz, sâde olanları olduğu gibi cebleri ve yakaları işlemelileri de olurdu. Arkası, yakası uzun olanları, modaya göre bol ve darları vardı; renkleri de daha ziyâde koyu idi. Bir aralık al moda olmuşdu, kibarlar hep al ferâceler yaptırmışdı:

Al ferâce, ince yaşmak, eldiven
Gencliğim var isterim elbette ben

diye şarkısı da çıkmışdı. Ferâce manto'dan hemen hemen farksızdır. Ferâceyi manto'dan ayıran cihet, ferâcede manto tarzında geniş yaka bulunmaması (!) ve daha uzun olmasıdır. Ferâcelerin yakaları, askerlerin giydikleri ceketlerin dik yakaları tarzında (!) idi» (M. Zeki Pakalın).

Hemen kaydedelim, M. Zeki Pakalının yukardaki satırları ferâceyi, hattâ ferâcenin resmini bile hiç görmemiş bir kimsenin kaleminden çıkmış zannını verir.

Ferâce ile mantonun hiçbir yönden mü-

nâsebeti yokdur. Manto, kendi başına müstakillen bir üstlükdür. Ferâce ise, başı ve saçları örten ve yüzün de bir kısmını kapatan yaşmak ile tamamlanır bir üstlükdür. «Ferâcede manto gibi geniş yaka bulunmamakda idi» demek ise hayretle karşılanacak lâfdır; ferâcede yaka, bu üstlüğün bir ikinci parçası sayılacak kadar geniş ve omuzlardan, sırtdan yere kadar dökülecek kadar da büyük ve uzundu. Omuzlardan sırta dönüp düşerken gaayetle yatık olan Ferâce Yakasına «askerlerin giydikleri ceketlerin dik yakaları tarzında idi» demek ise, en hafifinden bir hezeyandır.

Ferâce, kadimden İkinci Sultan Abdülhamid devri sonlarına kadar büyük şehirlerde, bilhassa İstanbulda giyilmişdir ve yaşmakla beraber kullanılmışdır; Müslüman - Türk kadınının başı ve yüzü örten yaşmak ve vücudu içine alan ferâceden mürekkeb bu eski sokak kıyâfeti, kıza ve kadına feerik bir güzellik ve çekicilik veren kıyâfetti. Yüz yıllar boyunca Avrupalı yazarlar ve ressamlar ferâceli yaşmaklı Türk kadınlarının sihri altında kalmışlar, onları tasvir eden pek çok resim yapılmış, pek çok yazı yazılmış, hattâ Avrupalı sefîreler, İstanbula gelmiş ünlü kadın yazarlar ferâce yaşmak altında kendi portrelerini yaptırmakdan da kendilerini alamamışlardır.

Eski Türk kadının sokak kıyâfetindeki sihir ve füsunun sırrı, muhakkak ki ferâceden ziyâde yaşmakda idi. İki parçadan mürekkeb olup biri başı, diğeri de gözlerin hemen altından yüzü örten yaşmak, tuvaletine düşkün bir kız veya genc kadın tarafından, ayna karşısında uzunca bir zaman titiz dikkatle bağlanırdı (B.: Yaşmak).

Süslü ferâce yakası ve yaşmak
(Resim: Bülend Şeren)

Yukarda da kaydedildi, ferâce de yaşmak gibi iki parçadan mürekkeb olup biri uzun kollu rob kısmı idi. Bu robun boyun etrâfı ve önü, her devrin modasına göre şeridler, dantellerle süslenir, işlenirdi. Ferâcenin ikinci parçası, benzetmede büyük hatâmız olmayacakdır, zamanımızın bahriye neferleri üniformasındaki palet denilen geniş mâvi yakalar gibi, gerdan altında bir kavuşma noktasından omuzlara doğru açılan ve omuzları aşarak sırta kıvrılan, ve yere kadar dökülüp inen, âdetâ bir pelerine benzeyen geniş ve büyük bir yaka - arkalık idi. Ferâcelerde bu ikinci parça, arkalık yakalar, o kadar nümâyişli, şatafatlı, süslü yapılmışlardır ki, sokaklarda yabancı erkeklerin gözlerini kadınların üstüne çekmiş, devir olmuş, giyeni kahbelik, haspalık ile suçlayacak kadar ileri gidilmiş, aşırı süslü ferâceler, aşırı süslü ferâce yakaları için devlet yasakları çıkmış

dır (B.: Açık saçık gezme yasağı; cild 1, sayfa 202).

Bu mücadelenin en şayanı dikkati de Onsekizinci Asırda Lâle Devrinde olmuştu. Bir yasak fermanının bugünkü dile kısaltılarak çevrilmiş suretidir:

«İstanbul Kadısına ve Yeniçeri Ağasına ve Bostancıbaşıya hüküm ki:

«İstanbul, memleketimizin yüz suyu, ulema, suleha ve üdeba beldesidir; halkının da günlük kılık kıyafetinin Şeriat iznine uygun bulunması devlet namusu gereğindendir. Bâzı avretler Hıristiyan kadınlarını taklid ederek başlarına acayip şekilde serpuşlar geçirdiler; nice utanılacak biçimler çıkarıp ismet âdâbını tamamen kaldıracak kılık ve kıyafete girdiler, namus perdesini yırtmaktan çekinmediler.

«Bundan böyle kadınlar bir karıştan ziyade büyük yakalı ferâce ve üç değirmiden fazla yemeni ile sokağa çıkmıyacaklardır. Ferâcelerde bir parmaktan kalın süs şeridi kullanmak yasaktır. Bu yasağı dinlemiyecek kadınların sokakta yakalarının kesileceği ve ferâcelerinin yırtılacağı ilân olunsun. Dinlememekte ısrar edenler yakalanıp başka memleketlere sürüleceklerdir' Bunu mahalle imamlarına kat'î olarak bildiriniz. (Hicrî 1138 Şevval, Milâdî 1725) haziran)».

Aşağı tabakadan kadınlar ile kibar hanımların ferâce ve yaşmakları her devirde ayrı ayrı olmuşdu. En câzib renklerde aşırı süslü ferâceler ancak hanımlar sırtında görülmüşdür. Bilhassa İstanbulda ferâce ve yaşmak tuvaletlerine aşırı önem verenler, büyük şehrin yosma nigârları olagelmişdi.

Ahmed Râsim «Fuhşi Atik» isimli ölmez eserinde önü sıra yürüten ferâceli bir yosmayı şöyle tasvir ediyor:

«Alt üst yaşmağın birleşdiği saç topuzunun açık bırakdığı ense omuzlara doğru avuc gibi mi desem, ne desem, dört parmak arzında beyaz mı desem, biraz mücellâ, bir sâha görünüyor. Ondan ötesini beş altı parmak eninde yine siyah boncukdan çiçekli gibi bir yaka örtüyordu. Ya gron, yahud mantin olacak, ferâcenin arkalığı aşağıya doğru su gibi akub dururken kalça hizâsından bükülmüş küçük ve yine beyaz bir elin yumuk parmakları arasına sokularak tatlı miller, kıvrımlar yapmışdı; adımların hareketi ile bir o yana, bir bu yana dalgalı dalagalı bocalandırıyordu...»

Şu beyit geçen asrın büyük şâirlerinden Yenişehirli Avni Beyindir:

Yeşil ferrâce giysen goncasın en lâlerû ammâ
Gülüb açıldığın demler güli zîbâya benzersin

Şu kıt'a Beşiktaşlı Gedâi'nindir:

Yukardan aşağı ferâce siyah
Görenler yârimi ettiler ah vah
Kimi mecnun oldu kimi de seyyah
Koltuğum kabarır gördükce yâri

Orta oyunlarında «Zenne» (Kadın) rollerine çıkan genç san'atkârlar ferâce ve yaşmak altında kadından, hattâ güzel, oynak ve yosma bir kadından aslaa farkedilemezdi; orta oyununu ilk gören toy taşralılardan zenneyi hakikaten kadın zan edip âşık olanlar çıkdığı söylenir.

Kadın üstünde ferâce
(Resim: S. Bozcalı)

FERÂCECİLER SOKAĞI — Büyük Kapalı Çarşının sokaklarından; şehrin ana yollarından biri olan ve çarşı içinde Nuruosmâniyeden Beyazıda doğru uzanan Kalpakcılar Caddesini Çarşının Örücüler Kapusuna bağlayan yolun bir parçasının adı, ki bu yol Kalpakcılar Caddesinden Örücüler Kapusuna doğru üç isim taşır. Kalpakcılar Caddesi ile Keseciler Caddesi arasındaki kısmı «Sipahi Sokağı», Keseciler Caddesi ile Zenneciler ve Fesciler sokakları arasındaki kısmı «Ferâceciler Sokağı», Zenneciler ve Fesciler sokakları ile Örücüler Kapusu arasındaki kısmı da «Yağlıkcılar Caddesi» isimleri ile anılır (B.: Büyük Kapalı Çarşı, cild 6, sayfa 3290).

3 gramofon plâkcısı, 5 antikacı, 5 yorgancı, 1 şapkacı, 1 yazmacı, 1 musiki âletleri satıcısı, 1 terlikci, 1 dikiş makinaları tamircisi, 1 hazır paltocu ve 1 berber dükkânı vardır. Plâkcı dükkânlarında eski gramofon plâklarını bulmak mümkindir (Aralık 1970).

Mesud AYABAKAN

FERÂCE SOKAĞI — Şişlinin Paşa Mahallesi yollarından, Ferâhi Sokağı ile Civelek Sokağı arasındadır, Adsıznefer ve Kahramanbey sokakları ile dörtyol ağızları yaparak kesişir (1934 Belediye Ş.R. Pafta 18/155). Ferâhi Sokağı tarafından gelindiğine göre bir araba geçecek genişlikde kabataş döşeli bir yol olarak başlar; Kahramanbey Sokağı kavuşağından sonra pakettaşı döşeli olarak devam eder; 1-3 katlı evler arasından geçer; 1 gazoz imâlâthânesi, 2 bakkal, 2 terzi, 1 yorgancı, 3 kasab, 1 manav, 1 tuhafiyeci, 1 mobilyacı, 2 kunduracı, 1 berber ve 1 kuru sistem esvab temizleyici vardır. Kahramanbey Sokağı ile olan kavuşağı başında üzerinde «C.H.P. Sakarya akarı, sene 926» yazılı bir çeşme vardır. Kapu numaraları 1-37 ve 2-20 dir (temmuz 1968).

Hakkı GÖKTÜRK

FERAHÂBÂD SÂHİLSARAYI — Boğaziçinin Anadolu yakasında pâdişahlara mahsus ve müteaddid kasırlardan mürekkeb bir saraydır; Ferahâbâd adını Lâle Devrinde almışdır; XVIII. Yüzyıl vak'anüvislerinden Subhi'nin bir târifine dayanarak buranın Kandilli Hasbağçesi ve Kasrı olduğu kanaatindeyiz; ki burada ilk kasrı XVI. Yüzyıl sonunda Üçüncü Sultan Murad yaptırmışdı (B.: Kandilli Hasbağçesi ve Kasrı).

M. Zeki Pakalın «Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri» isimli eserinde fâhiş bir hatâya düşerek «Ferahâbâd» maddesinde: «Beşiktaşda sadrâzam Dâmad İbrahim Paşaya âid kasrın adıdır, yerine yanan Çırağan Sarayı yapdırılmışdır» diyor.

Nedim Divânının 1922 tarihli son baskısına bir lûgatce eklemiş olan Halil Nihat Boztepe ise «Ferahâbâd» maddesinde daha daha fâhiş bir hatâ ile: «Üçüncü Sultan Ahmed zamanında inşâ olunan kasırlardan biri olup Cağaloğlunda Cağalazâde Sarayı civârında idi» diyor.

Lâle Devrinin adamı Subhi Efendi ise vakaayinâmesinde şunları yazıyor:

«Pâdişah tebdili hava için Boğaz Hisarlarına yakın Ferahâbâd Sâhilsarayına teşrif edeceklerini irâde buyurdular, lâkin İrem Bağından nâzire o yerde yeniden yapılmakda olan kasırlar henüz bitmediği için birkaç gün karşı yakada bulunan Neşâtâbâd sahilsarayına gittiler» (Subh, sayfa 176). Neşâtâbâd Sâhilsarayının Rumeli yakasındaki yeri kesin bilinmektedir, Arnavudköyündedir ki Kandilli Hasbağçesinin tam karşısına düşer.

Yine o devrin adamlarından Sâmi Şâkir de vakaayinâmesinde şunları yazıyor: «Pâdişah Bağıferah Sâhilsarayından gerdûnei şâhâne ve tahtı revânı mülûkâne ile kırları dağları temâşâ ederek Şevkâbâda gitti..» (sayfa 60).

Şevkâbâd denilen yer, Beylerbeyi sırtlarındaki kasrı hümâyûndur (B.: Şevkâbâd).

Evliyâ Çelebi Kandilli Hasbağçesi ve Kasrından bahsederken: «Göksunun cenubunda bir Bâğı İremdir, akıntı burnunda bir kaya üzerinde müteaddid kasırlarla müzeyyendir; ensesi dağlar ve bağlardır» diyor ki Lâle Devri vak'anüvislerinin târiflerini tamamen tutmakdadır.

FERÂHİ — Fesin üst tablası üstüne dikilen ve fesin dâima kalıblı durmasını sağlayan sarı pirinçden yapılır, dâirevî ince bir plâkanın adı.

Fesin millî serpuş olarak kabulü İkinci Sultan Mahmud zamanındadır (Bakınız: Fes). İlk feslerin püskülleri, tel ipek püsküller idi; fesin üst tablasının ortasındaki bir ibiğe geçirilip bağlandıktan sonra, tablanın dâirevî kenarından fesin etrâfına fırdolayı dökülürdü; ve ufak bir rüzgârla savrulur, tel tel ipekler bir-

birine dolaşır, karışır, püskül güzelliğini kaybederdi. Bunu önlemek içindir ki «ferâhî» kullanıldı; püskül takılıp fes tablası üstüne intizamla yayıldıktan sonra onun da üstüne bu dâirevî ince pirinç levha kondu ve dikildi; böylece püskülün dağılıp bozulması önlendi; fesin etrafına fırdolayı dökülen püskülün telleri karışdıkça da, bir tarakla kolayca taranıp düzeltildi.

Tel ipek püsküllerden sonra burma top top püsküller çıkdı (Bakınız: Püskül). Bunlar ibiğe geçirilip bağlandıktan sonra fesin tablası kenarının bir noktasından aşağı salındı, tabla kenarına da bir kaç ilmek dikiş ile tesbit edildi; püskül dağılması, karışması diye bir şey kalmadı, dolayısı ile «ferâhî» de lüzumsuz bir yük, ağırlık oldu. Fakat, fesin başda güzel durması için, kalıplarını muhafaza etmesi lâzımdı. Burma püsküllerle berâber ortaya fes kalıbcısı esnafı çıkdı. Az da olsa fes kalıplatmak bir masraf idi. Askerin ise fes kalıbının düzgünlüğünü koruması çok zordu, sık sık kalıplatma imkânını sağlayamayacağından, burma püsküller çıkdıkdan sonra, ferâhî, fesin dâima kalıplı durmasını sağlayan bir faydalı şey olarak, asker feslerinde muhâfaza edildi, ve 1908 meşrutiyetine kadar askere beylik bir fes ile beraber bir de ferâhî verildi.

Ferâhî, feslerin kalıpları pek tez bozulacağı âşikâr olan çocuk feslerinde de kullanılmışdır; hattâ çocuk feslerinde, evlerde kesilip yapılan mukavva ferâhiler de kullanılmışdır.

Mâdenî olsun, mukavvadan olsun, ferâhiler kaba, düz bir levha olarak bırakılmamış, zarif oymalarla tezyin edilirlerdi.

Cumhuriyetin ilânına kadar imparatorluğun son yıllarında askerî inzibat erleri ve subayları, boyunlarından bir kordon ile göğüslerine hilâl şeklinde mâdenî bir levha asarlardı ki bu levhanın üzerinde «Kanun» yazılı idi; M. Z. Pakalın «Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri» isimli eserinde Kanun yazılı hilâl şeklindeki bu mâdenî levha-plâklara da «ferâhî» denildiğini yazıyor.

FERAHÎ SOKAĞI — Şişlinin Paşa Mahallesi yollarından, Batı Caddesi ile Bahâdır Sokağı arasındadır, Ferâce Sokağı ile kavuşağı vardır (1934 Belediye Ş. R. pafta 18/155) Batı Caddesi tarafından gelindiğine göre iki araba geçecek genişlikde kabataş döşeli bir yoldur, çoğu birer katlı evler arasından geçer, üçer-dörder katlı bir kaç apartıman vardır, kapu numaraları 1 - 15 ve 2 - 18 dir (temmuz 1968).

Hakkı GÖKTÜRK

FERAHNAK SOKAĞI — Şişlinin Paşa Mahallesi yollarından, Avukat Caddesi ile Yalvaç Sokağı arasındadır. Ruşen Sokağı ile kavuşağı vardır (1934 Belediye Ş. R. pafta 18/155). Avukat Caddesi tarafında gelindiğine göre dar ve mıcırtaşlı toprak yol olarak başlar, birer katlı gece kondular arasından geçer ve taş basamaklı bir merdivenle Yalvaç Sokağına bağlanır. Kapu numaraları 1 - 13 ve 2 - 12 dir (temmuz 1968).

Hakkı GÖKTÜRK

FERAH SOKAĞI — Üsküdarda İnâdiye semti sokaklarından; 1934 Belediye Şehir Rehberine göre Gündoğdu Caddesi ile Toptaşı Caddesi arasında uzanır uzunca bir yoldur; üzerinde beş tâne isimsiz çıkmaz sokak vardır, Âyin Sokağı, Pırnal Sokağı ve Beygirciler Sokağı ile kavuşakları vardır (1934 B.Ş.R. pafta 27/İnâdiye ve İmrahor arası). İkişer-üçer katlı ahşab ve kâgir evler arasından geçer. 2 bakkal dükkânı, 1 garaj ve hâlen kullanılmayan bir yazlık sinema vardır. Beygirciler Sokağı ile olan kavuşağında ve 13 numaralı evin altında hicrî 1141 (1728) de yapılmış Üçüncü Sultan Ahmedin oğlu Şehzâde Numan'ın bir çeşmesi vardır, tâmir görmüş bir akar çeşmedir. Kapu numaraları 1 - 87 ve 2 - 76 dır (1969)

M. HAKER

FERAH TİYATROSU — Asrımız başında Şehzâdebaşının en meşhur ve büyük tiyatrolarından biriydi, Veznecilerden Saraçhânebaşına doğru .giderken sağ kolda idi; bu tiyatronun tarihçesi hakkında M.N. Özön ve B. Dürder (B.: Dürder, Baha; cild 9, sayfa 4829) tarafından yazılmış «Türk Tiyatrosu Ansiklopedisi» isimli eserde şu kısacık kayde rastladık: «Şehzâdebaşında bulunan beş tiyatrodan biri; yanmış ve tekrar yapılmış, Yeni Ferah adı verilmişdir».

FERÂİZCİ SOKAĞI — Fatih ilçesinin merkez nâhiyesinin Kirmasti mahallesindedir; İslâmbol Caddesi ile Fatih Caddesi arasında bir aralık sokakdır, Boyacıkapusu Sokağı ile kavuşağı vardır (1934 Belediye Şehir Rehberi pafta 6/95). Bir araba geçecek genişlikde, pa-

ket taşı döşelidir. Arabacı Mektebi denilen eski mahalle mektebi bu sokak üzerinde olup kapusunun üstünde kitâbesi ile durmaktadır, taş ve ince tuğladan yapılmış, altı dükkân fevkaanî üç odalı bir yapıdır, mesken olarak kullanılmakta idi. Bu sokakda 5 manav, 2 kasab, 1 şekerci - tatlıcı, 1 kâğıtcı, 1 kuruyemişci dükkânı, 1 kahvehâne, 1 lokanta ve 1 odun - kömür depou vardır. Kapu numaraları 1 - 17 ve 2 - 30 dur (ocak 1968).

Hakkı GÖKTÜRK

FERAY (Ayfer) — «Tiyatro ve sinema san'atcısı, 1928 de İzmirde doğdu, tiyatro san'atçısı Gülfer Ferayın ablasıdır. Tahsilini orta okulda iken terketti, 1946 da evlendi, fakat mes'ud olamadı, ayrıldı, Ali (doğ. 1947) ve Süedâ (doğ. 1949) adında iki çocuğu vardır. 1952 de İzmirde çevrilen «Bergama Sevdâlıları» filminde rol alarak sinemaya intisab etdi; ikinci filmini de İzmirde çeviren Ayfer Feray İstanbula gelerek yerleşdi; rol aldığı filmlerden bazıları şunlardır: «O Adam Kim?», «Efelerin Efesi», «Sönen Yıldız», «Drakula İstanbulda», «Âşık Veysel», «Çakırcalı Mehmed Efenin Definesi».

«Tiyatro sahnesine 1955 de «Papaz Kaçtı» piyesinde çıkmışdır. Bir süre Dormen Tiyatrosu kadrosunda çalışdı, bir yandan da film çevirmeye devam etti» (Ses Mecmuası; San'atcılar Ansiklopedisi, Ses Yayını).

1966 yılı mayısında film çevirirken büyük bir kazâ geçirdi, vücudu ve yüzü tehlikeli bir

Ayfer Feray
(Resim: S. Bozcalı)

şekilde yandı; aşağıdaki satırları günün gazetelerinden alıyoruz:

«Dadaş Filim hesabına Bomonti'deki bir filim setine «Çingenenin Aşkı» isimli filmi oynayan eski güzellik kıraliçelerinden Ayfer Feray, çingene kıyafetinde ateşe bakması icab eden bir sahneyi çevirirken, ispirtonun parlaması neticesinde yanmıştır. Kirpikleri, kaşları, boynu, elleri, ayakları ve vücudunun yüzde 25'i yanan Ayfer Feray, derhal Amerikan hastahanesine kaldırılarak tedavi altına alınmıştır.» (Cumhuriyet, 29 mayıs 1966).

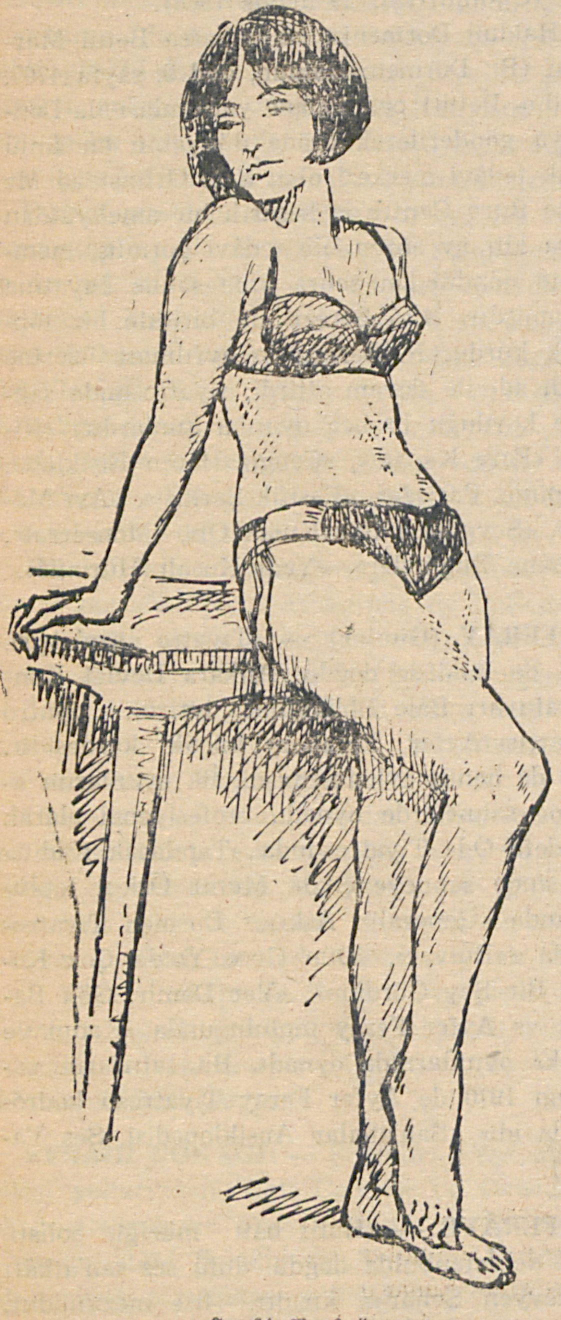
Haldun Dormenin ve bilhassa Betül Mardinin (B.: Dormen, Haldun, cild 9, sayfa 4707, Mardin, Betül) pek asîlâne yardımları ile Londra'ya gönderilerek orada dünyanın en ünlü yanık tedâvi merkezi olan East Grimstead Mc Indoe Burn Centre'da başarılı bir ameliyatdan sonra altı ay süren bir tedâvi görmüş, memlekete döndükden sonra yine sahne hayatına başlamışdır. Nisâ Serezli ile birlikte bir topluluk kurdu; N. Serezlinin ayrılması üzerine kendi adı ile devam ettirdi; tiyatrosunda sahneye koyduğu başlıca oyunlar şunlardır: «Nina», «Fare Kapanı», «Cengiz Hanın Bisikleti», «Hepimiz Parisde», «Pasifik Şarkısı», «Ayı Masalı», «Sevgilime Göz Kulak Ol», «Monserrat», «Şâhâne Züğürtler», «Yedi Kocalı Hürmüz».

FERAY (Günfer) — «Tiyatro san'atçısı, 1942 de İzmirde doğdu; Ankara Devlet Konservatuvarı Bale Bölümünü bitirdi; tiyatro san'atçısı Ayfer Feray'ın küçük kardeşidir. 1970 de henüz evlenmemişdi. İlk oyunlarını amatör sahnelerde oynadı, profesiyonel olarak ilk defa Oda Tiyatrosunda «Tapılacak Kadın» piyesinde sahneye çıkdı. Münir Özkul topluluğunda «Generalin Aşkı», Dormen Tiyatrosunda »«Bulvar», «Dün Gece Yolda Çok Komik Bir Şey Gördüm», «Yer Demir, Gök Bakır», ve Ayfer Feray topluluğunda «Kadın ve Balık» oyunlarında oynadı. Bu satırların yazıldığı 1970 de Ayfer Feray Tiyatrosu kadrosunda idi» (San'atçılar Ansiklopedisi, Ses Yayını).

FERÂYE — (Hafif batı müziği solisti, 1947 de İstanbulda doğdu, ünlü ses san'atkârı Müzeyyen Senar'ın kızıdır, lise mezunudur, Fransızca ve İngilizce bilir, duldur. San'at hayatına 1967 de annesinin teşviki ile başlamış-

dır, kulüblerde şov'a çıkmaktadır» (San'atcılar Ansiklopedisi, Ses Yayını).

FERDAĞ (Ferdâ) — «Sinema ve tiyatro san'atcısı, asıl adı Fikriye Dulrul'dur; 1937 de Edremitde doğdu, Üsküdar Paşakapusu orta okulunu bitirdi, Sevdâ Ferdağ'ın ablasıdır, evlenip ayrılmışdır; sinemaya girmeden önce bir süre tezgâhdar olarak çalışmışdır; ilk filmi 1952 de çevrilmiş olan «Sarı Zeybek» dir; «İstiklâl Harbi», «Fakir Kızın Kısmeti», «Anjelik Osmanlı Sarayında» filmlerinde oynamış, «Posbıyıkllar» piyesinde de ilk defa sahneye çıkmışdır, Muammer Karaca ve Vahyi Öz topluluklarında çalışmışdır, 1970 de hiçbir tiyatronun kadrosunda değildi» (San'atcılar Ansiklopedisi, Ses Yayını).

Sevdâ Ferdağ
(Resim: S. Bozcalı)

FERDAĞ (Sevdâ) — «Sinema san'atcısı ve Türk müziği solisti, asıl adı Lütfiye Dumrul'dur, Ferdâ Ferdağ'ın kardeşidir; 1942 de doğdu, Erenköy Kızlisesi öğrencisi iken tahsili terkederek sinemâ âlemine girdi, baş rolünde oynadığı ilk film «O Günden Sonra»dır, yüze yakın filmde rol almışdır; 1968 de şarkıcılığa başlamış ve ilk defa İstanbulda Luna Park'da sahneye çıkmışdır; oynadığı filmlerin başlıcaları şunlardır: Kelebekler Çift Uçar; Gurbet Kuşları (1964); Menderes Köprüsü (1968); Galatalı Fatma (1969)» (San'atcılar Ansiklopedisi, Ses Yayını).

Aşağıdaki satırları da günlük gazetelerden alıyoruz:

«1942 de İstanbulda doğmuşdur; 1,68 boyunda, 60 kilo ağırlığında, siyah saçlı, kahve rengi gözlü, eğitimi orta derecededir» (Kimlik Kartı; Hürriyet Gazetesi)».

«Şöhreti gün geçtikçe artan Sevda, perdeye geldiği ilk günlerde, sadece açık saçık sahneler için tercih ediliyordu. İşte bu bakımdan vücuduna ihtimam göstermeye başladı. Ölçülerini en ideal şekle sokabilmek arzusu ile, rejim ve spor yaptı. Kilosunu düşürdü ve bugünkü ölçülerini elde etti. Gurbet Kuşları'nı çevirirken rejisör, onu soymakta hiç tereddüt etmemişti. (Oturmuş olarak yandan çekilmiş tamâmen uryan bir resminin altında; Hürriyet Gazetesi, 1964).

«Sevdâ Ferdağ çok açık kalbli kızdır; güzel olan bir şeyin de mutlaka teşhir edilmesi gerektiği inancındadır; iyi giyinmesini seven, artist: — Hayranlarımın karşısına dâimâ güzel olarak çıkmayı isterim!.. diyerek yeni aldığı ve göğsünden beline kadar açılabilen fermuarlı mayosu ile fermuarı açık Ses objektifine poz verdi. Maçkada Spor Caddesinde oturduğu apartımanın terasında mayolu resimleri çekilirken civardaki apartımanların pencerelerinde görülen meraklı başlara aldırış etmiyor: — Gizlenecek hiç bir şeyim yok!.. diyor» (Ses Mecmuası).

«Mümkin olduğu kadar açık mayo giyen Sevda Ferdağ: — Ben çıplaklıkdan hoşlanırım!.. diyor» (Son Gazetesi).

FERDİ (Arayıcızâde Hüseyin) — Onsekizinci Yüzyıl şâirlerinden; İstanbulludur; sadırâzam Râmi Mehmed Paşanın kapusundan yetişmişdir. Râmi Mehmed Paşanın dâmâdı olan Mırzâzâde Sâlim Efendi kendi adına nisbetle anılan şuerâ tezkiresinde bu zât için: «erbâbı meârifden hoş sohbet, pür mârifet bir şâiri mâhir, lugaz söylemede pür iktidar idi» diyor; eserlerine göre verilecek hüküm ise emsâli sayısız alelâde bir nâzım demekden ileri geçmez. Mesnevî tarzında yazılmış «Şapurnâme» ve «Esmâi Büldan» (Şehirlerin İsimleri) diye iki manzûmesi zamanında şöhret bulmuşdu. Şu beytini adı geçen tezkireden alıyoruz:

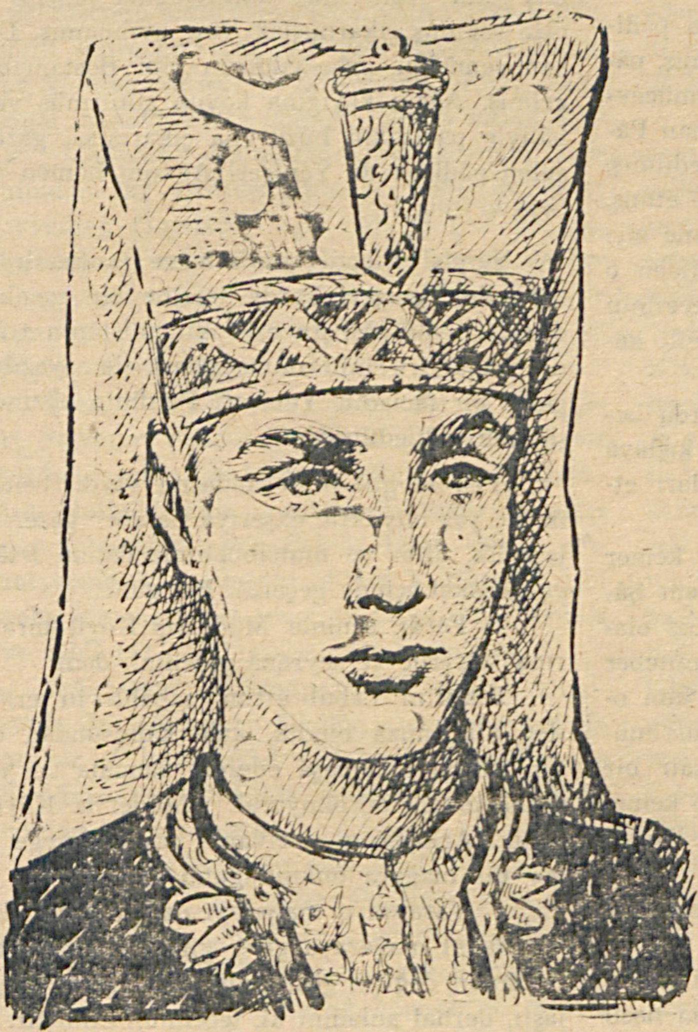
Görüb âni ruhin öpdüm elin ol şûh fetânın
Dehi yâdımdadır billâh Ferdi çıkmaz o el'an

Hicrî 1121 (M. 1709 - 1710) de öldü.

FERDİ (Yeniçeri) — Kanunî devrinin başlarında zerâfeti, inceliği ve fevkalâde güzelliği ile meşhur bir yiğittir. Emekli bir yeniçerinin oğlu olarak İstanbulda doğmuşdu; babasının bunca yıllık hizmetine karşılık bir tâze civan iken Ocağa alınmıştı. Tahsile heves etmiş, ocak an'anesi imkân vermiş, okumuş, şiire heves etmiş, güzellik âşıkı şâirler tarafından iltifat ve teşvik görmüş, adı şuerâ tezkirelerine geçmiştir. Ferdi için «hoş tab' yiğittir» diyen muasırlarından Sehî Bey, kendi adına nisbetle anılan şuerâ tezkiresine genç yeniçerinin şiirine örnek olarak şu beyti almış tır:

Hiç yerde gökde zerrece yokdur karârımız
Hercâi oldu kevn gibi çün mihribânımız

Yine o asırda yaşamış muharrirlerden Kastamonulu Lâtifi, kendi adına nisbetle anılan şuerâ tezkiresinde: «Nevcivan ve nevheves iken ölen Yeniçeri Ferdi şiir ile hayli iştihar ve itibar bulmuşdu» diyor, ve tezkiresine onun şu beytini alıyor:

Yeniçeri Ferdi
(Resim: S. Bozcalı)

Benim mâhı siyehçerdem giyer bir şeb-külâh eğri.
Anınçün bâşının üstünde olur dûdi si-yeh eğri

Ve bir gün bir kalenderin genc ve güzel yeniçeriye lâtife yollu söylediği şu beyti kaydediyor:

Yalnızlık bir Allâha yaraşır
Gel ey Ferdi seninle çift olalım

Genc yaşında ölen Yeniçeri Ferdinin adı İstanbulun rindler âleminde asırlar boyunca unutulmamış, bu yeniçeri güzelinin hâtırası etrafında pitoresk bir şark zevki ile mâcerâ hikâyeleri yazılmış ve bu hikâyeler meddahların ağzında ballandırılarak anlatılmıştır. Onsekizinci asır muharrirlerinden Nergisî Efendi «Meşak-ul Uşşak» adındaki meşhur eserinde Yeniçeri Ferdi üzerine şu mâcerâyı naklediyor:

«Zamanının Yeniçeri Ağası emri altındaki ocağın neferlerinden genç ve güzel şâiri kendisine nedim ve müsâhip edinmek istemişti, bir gece mahremlerinden biriyle işret ederken:

— Varalım Ferdiyi alalım, bize gazel ve kıt'a söyleyip ruhumuza cilâ versin!. diye kalkmış, tebdili kıyâfetle Gökturna adındaki meşhur atına binmiş ve o mahrem arkadaşı ile beraber Ferdinin evi semtine varmıştı. Ferdinin babası yağız çehreli uzun ak sakallı, âdem ejderhası misâli bir ihtiyar askerdi; yeniçeri ağasının arkadaşı ihtiyarın elini öpmüş:

— Mahdumunuz Ferdi Çelebiyi Ağa hazretleri dünyâ ve âhirette oğul edinmek ister, edep ve erkânına ve hüsnü ânına meftun olup çırağ edinmek ister, ocağımız hakkı ve pîrimiz Hacı Bektâşı Velî rûhâniyeti için ihsan edin, şimdi alıp Ağa hazretlerine götüreyim.. demiş.

Babası tarafından izin verilen Ferdiyi alarak köş başında beklemekte olan Ağaya götürmüş, Ağa da onu Gökturnanın terkisine bindirerek sürûr içinde menziline dönmüşdü. Ve o gece sabaha kadar bâdenûş olup saz ve söz ve köçek seyri ile felekden gereği gibi kâm almıştı.

Meğer o yeniçeri ağası gençliğinde pâdişah sarayının zülüflü iç oğlanlarından imiş, pâdişahın gözde nedimi imiş, sandığında mücevherli bir altın kemer varmış ki Âli Osman Pâdişahına Acem şâhı tarafından hediye edilmiş, pâdişah da gözdesi olan o ağaya hediye etmiş. Ağa hazretleri o gece rindâne ve âşıkaane biri öbüründen güzel gazeller okuyan Ferdiden o kadar hoşnud olmuş ki o muhabbet gecesinin sabahı hükümdarlar yâdigârı bu kıymetli kemeri Ferdinin beline bağlamış.

Ertesi gün delikanlı çarşı ve pazarda belinde bu mücevherli kemerle dolaşmış, kışlaya da onunla gitmiş, fakat kışlada yoldaşları etrafını almışlar:

— Bre Ferdi, bu ne haldir?!. Bu kemer cihanın mâlûmu olup pâdişahımıza Acem Şâhı tarafından gönderilmiştir, o da ağamız olacak ayyaş herife vermişdir, böyle bir mûteber yâdigârı belinde taşıyabilmek için sen kim olursun?!. Bu kemer senin beline dolanmış mücevherden bir ejderhadır! Senin gibi şâir bir gence böyle sefihlik yaraşmaz!. Çıkar o kemeri belinden ve götür babalığın olacak o herife ver!.. diye azarlamış ve zorlamışlar.

Ferdi de mücevherli kemeri götürmüş Yeniçeri Ağasının önüne atmış:

—Böyle babalık olur mu?.. kendi malın olmayan kıymetli bir yâdigârı başkasına nasıl verirsin, kışlada yoldaşlarımın arasında rezil oldum, al hediyeyi başına çal, gayri ben sana ne oğul, ne de nedîm ve müsâhip olurum!.. demiş ve hüngür hüngür ağlamaya başlamış. Delikanlının bu halinden fevkalâde müteessir olan Yeniçeri Ağası:

— Ferdi!. sen melek gibi güzel ve melek gibi saf ve temizsin!. şâirsin, bir hükümdarın diğer bir hükümdara hediye ettiği bu kemeri elbet ki taşımaya lâyıksın.. seni dilleri ile zehirleyen yılanları bana söyle, şu anda hepsinin kafasını ezeyim!. demiş.

Ferdinin kırık gönlünü tâmire muvaffak olan Ağa onu Beşiktaşda bir gülistana götürmüş, denize karşı bir işret sofrası kurulmuş, ve tamam üç gün üç gece sâkiler kadeh döndürmüşler.

Beri tarafda yeniçeriler bakmışlar ki ağaları görünmez, meydan bizimdir demişler, yahudi mahallesini yağma etmişler. Ağanın dostları bre aman diyerek Beşiktaşa koşmuşlar, fakat görmüşler ki Ağa kendinden geçmiş, sızmış yatar. Kmi eline, kimi ayağına yapışıp denize sokmuş çıkarmışlar, yine ayılmamış. Derken semâdan inen yıldırım gibi Bostancıbaşı gelmiş, Ağayı kayığına koyup götürmüş ve o hâliyle pâdişahın huzuruna çıkarmış, gazaba gelen pâdişah da Yeniçeri Ağasını hemen cellâda vermiş..».

Nergisî Efendi şatafatlı ve tantanalı üslûbu ile Yeniçeri Ferdi üzerine bir menkıbe daha kaleme almıştı; eski Yunanistanın trajedi muharrirlerinin muhayyilesi ile yazılmış garip bir fâciadır, Yeniçeri Ferdinin ağzından şöylece nakledilir:

«Pek sevgili bir arkadaşım vardı, benden iki üç yaş büyüktü, ekseriya beraber gezer dolaşırdık, ülfet ve muhabbetimiz dâima letâfet ve nezâket içinde geçerdi. Bir gün:

— Ferdi, seninle Müderris Köyü taraflarına teferrüc ve seyrana gidelim!. dedi.

Teklifini kabul ettim, sabahleyin erkenden atlarımıza bindik, kale kapusundan çıktık, sahralar temâşâ ederek, zamana ve yere münâcib şiirler okuyarak Müderris Köyüne gittik. Arkadaşım o civarda seyredilmeğe değer bir mağara bulunduğunu söyledi:

— Varalım o mağarayı da görelim!. dedi.

Fakat mağaraya girer girmez hâli ve tavrı birden değişti, gözlerinin ışığı, bakışı başkalaştı, derhal anladım ki, tecennün etmiştir. Firar etmek istediğimde yoluma geçdi, belinden hançerini çıkarıp göğsüme dayadı:

— Ferdi!. Ben sana mecnun misâli âşıkım, kara sevdâ dedikleri derd benim başımdadır, Mecnunun Leylâsı bir kızdı, sen ise erkeksin, güzel olduğun kadar da mâsumsun ve temizsin, güzelliğine revnak veren de senin ismetin ve iffetindir.. sana el süremem, benim için en büyük lûtuf ölmek ve hem de senin elinde ölmektir, haydi Ferdi, hançerini çek ve beni öldür, sen beni vurmaz isen ben hem sana, hem de kendime kıyacağım, iki mâsum kanı birden dökülmesin!.. dedi, ağlamağa başladı.

Ben de ağlayarak ayaklarına kapandım:

— Ey benim refîki azizim efendim, bana kıyma, gencim, gençliğime doymadan öldürme, ve benim elimi dahi senin kardeşimden ileri arkadaşımın kanı ile kızartma! dedim.

— Kalk ve dediğimi yap, zira ki, sabrım kalmadı!. diye bağırdı.

Baktım ki, halâs yokdur, hançerimi çekerek mecnun arkadaşımı kalbinden vurup öldürdüm, sonra ben dahi deli gibi Müderris Köyüne giderek vakayı köylülere naklettim, sözlerime inanmadılar, yalakayıp Ocağa teslim ettiler. Mağarada öldürdüğüm arkadaşımın koynundan bir mektup çıktı, o günkü mâcerayı evvelden tasarladığı için olduğu gibi yazmış, bu mektup mâsum olduğumu isbat etti ve beni siyasetten kurtardı, fakat o günden beri bir can ejderi içimi kemirmektedir, ve bana bu dertten halâs olmak yoktur.»

Nergis' Efendi bu müthiş fâciayı Yeniçeri Ferdinin genç yaşında ölümü sebebini bir vicdan azabına bağlamak için yazmış olacaktır. Halbuki yine onsekizinci asırda yaşamış namlı meddahlardan Şehlâ Hasan Çelebi, güzel yeniçeri neferinin ölümünü Nergisî gibi vahşi ve sapık bir sevgi sonunda değil, mûnis ve tabiî bir aşk hikâyesi içinde anlatıyor:

«Aksarayda Muradpaşa Hamamının karşısında Cevizli Konak denilen saray yavrusunda oturur Gülyağı Abdi Çelebinin dâridünyada bir dâne ve güzellikte müstesnâ Hayâl Bânu adında bir kızı vardı.

Güzel delikanlı bir gün arkadaşları ile Muradpaşa Hamamına gider. Başında ak keçeden yeniçeri börkü, börkünün kaşıklığına altın yaldızlı turna telleri sokulmuş, sırtında beyaz üstüne al çubuklu bürümcük gömlek, ak kadife zıbbın, ve sırma işlemeli al çuhadan cebken, belinde şal kuşak, kuşağında gümüş kabzalı yatağan bıçak, kuşağın üstünde mücevherli kemer, kemerinde kabzası mercanlı hançer, al çuhadan sırma işlemeli kısa diz çağşırı ve baldırlarında tozluklar, ayaklarında kırmızı sahtiyan filâr, şehbâzâne reftar ile hamama girerken şöyle bir dönmüş, can alıcı gözlerle Cevizli Konağa bakmış, ve kafes ardından sokağı temâşâ eden Hayâl Bânuyu o anda âteşi aşkına yakmış. Kız bu âfeti devran çocuğun hamamdan çıkmasını beklemiş. Yeniçeri Ferdiyi bu sefer de gül gül olmuş yüzü ile görünce, büsbütün çileden çıkmış, divâne olmuştu.

Gülyağcının kızı mahbubunun Yeniçeri Ferdi olduğunu öğrenince ser verir sır vermez emektar bir ayvaz ile oğlana bir aşk nâmesi gönderir, genç şair de yüzünü görmediği kıza nâmesinden âşık olur. Kızın mahremi dadısı meseleyi anasına söyler, anası da kocasına açar. Fakat Gülyağcı Çelebi hemen parlar.

— Yeniçeri ağasına gülistanda sâkilik eden, küstahlık idüb belinde mülûkâne kemer ile dolaşan ve refikini mağarada katleden oğluna kız vermem!. der.

İkinci bir engel de ocak tüzüğü olmuştu, yeniçeriler ocaktan emekliye ayrılıncaya kadar evlenemezlerdi ;genç Ferdinin ocaktan ayrılmasına imkân yoktu, bir kız için yeniçeriliği bırakması ocağa hakaret sayılır ve oğlan ortası yoldaşları tarafından katledilirdi. İkisi de aşk hastası olup yatarlar ve gün günden sararıp solarlar. Nihayet imdada bir hintli tabib yetişir, kızla oğlana bir macun yedirir, ikisi de aynı günde ölürler. Acı haber İstanbulda yayılınca herkes gözyaşı döker, sevgililer yanyana iki kabre defnedilir. Gömüldüklerinin üçüncü gecesi Yeniçeri Ferdinin üç mahrem arkadaşı birer kat kadın ve erkek çamaşır ve esvabı alıp mezarlığa giderler, evvelâ kızın kabrini açarlar, yine o hintli tabibin verdiği bir ruhu koklatırlar, Hayâl Bânu bir uykudan uyanıyormuş gibi gözlerini açar, verilen çamaşırları, esvabı, ferâcesini giyer, yaşmağını sarar. Sonra Ferdinin kabrini açarlar, fakat hayat iksirini koklatacakları sırada ruh şişesini elinde tutan şişeyi düşürür, kırar, ruh da toprağa dökülür, uçar. Bre medet diyerek hekimin misafir kaldığı hana koşarlar, hancı:

— Molla Cevadı mı sorarsınız? dün gemiye bindi, ve İstanbul'dan bir semti meçhule gitti.. der.

Ferdinin arkadaşları yakalarını yırtarak

perişan bir halde mezarlığa dönerler ve bu kara haberi Hayâl Bânuya söylerler. Kız da bir âh çekerek Ferdinin nâşına kapanır ve ölür. Bu sefer her ikisini aynı kabre, koyun koyuna tekrar defnederler.»

FERDİ BABA — Kalender meşreb bir bektâşi şâir, aslı Mostarlı idi; 1266 (1849-1850) da doğmuş, 1282 (1865) de onbeş yaşlarında İstanbul'a gelmiş, kırk yıldan fazla Merdivenköyündeki Şahkulu tekkesinde yaşamış, bağçıranlık ve hamamcılık yapmış, 1917-1918 arasında Mısır'a gitmişdir. Şahkulu Tekkesinde bulunduğu sırada yazılmış bir manzûmesi biliniyor:

Tekkemizde gonca güller dereriz
O gülleri soyar aşka deneriz
O aşk ile mertebeye ereriz
Erenleriz güzellerdir dostumuz
Güzellere döşek yorgan postumuz

Makbûlümüz zeberdesti fetânın
Hâli vahşet revnakıdır bütânın
Narhı yokdur bizde ahzu atânın
Gül kokarız güller olmaz dikensiz
Yar sararız tüm üryan pîrehensiz

Erenlere bir şehlevend yar gerek
Pervâneveş yâ aşk diye dönerek
Güzel yalun ayakları çark direk
Âşık sarhoş mâşuk sarhoş hey baba
Merhabâ ey şâhi hûban merhaba

İşte oldum pîr evinde hamamcı
Çıplak gedâ cihan değer kazancı
Kâm almaya bak şu dünyâ yalancı
Hizmetimiz güzel güzel canlara
Ham gümüşden uryan uryan hanlara

Gül varakda duman duman siyeh hat
Virmiş hüsni yâre revnak kat bekat
Âguuşe çek hicâbını heman at
Ferdi Âşık yalnız olan bir Allah
Güzellerden kısmetine eyvallah

FERDİ DEDE (Beşiktaşlı Kanbur) — Geçen asır sonlarında çalgılı kahvehânelerin namlı semâi, destan ve ayaklı mâni okuyucularından; Osman Cemal Kaygılı: «Çalgılı kahvehâne işleten Galib Ağa adında biri varmış, fırsat buldukca asâletinden, paşa torunu olduğundan bahsedermiş; bir gün Ferdi Dede için: — Babama Kız Hasan derlerdi, kıbtii müslim köçekmiş, paşa dedemin meclisinde oynatırlarmış... demiş. Ferdi Dede bir ramazan Galib Ağanın kahvehânesinin çığırganını para ile elde etmiş, çığırtkan:

— Adam aman Gaa... liba!.. diye bir mâni ayağı atınca Ferdi Dede mâniyi basmışdı:

— Adam aman Gaa... liba
Maşrabam tıkırdıyor küpte su yok gaalibâ
Paşazâdeyim dersin, sen piçmişsin Gaalib Ağa!..

«Fakat elde ettiğini zan ettiği çığırtkan da hemen cevâbı vermiş:

— Adam aman Gaa... liba
Piçliğini ilk defa senden duydu Gaalib Ağa
Ama senin ....luğnu herkes bilir gaalibâ!..

«Mat olan Ferdi Dede kahvehâneden kaçmış.

Önce tuzağa düşürüldüğü zan eden Galib Ağa, Ferdi Dede kaçdıktan sonra çığırtkanı bağrına basmış ve kahvehânedeki halka hitâben: — Huzurunuzda ilân ediyorum, bu oğlan bu geceden itibâren işbu kahvehânede çırağım değil, ortağımdır!.. demiş». (O.C. Kaygılı, Not).

FERDİ DEDE (Abdullah) — «Ulemâdan ve nakşibendiye şeyhlerinden; aslı Turgudluludur, tahsilini İstanbul'da tamamlamış, bir ara Kasaba müftülüğünde bulunmuş, hacca gittiğinde Mekke'de nakşibendiye büyüklerinden Hindli Mehmed Can Efendiye intisâb ederek ahzi hilâfet etmiş, İstanbul'a döndüğünde Fatih civarındaki Emir Buharî Tekkesi şeyhliğine tâyin edilmişdir. Bu vazifede iken hicrî 1274 M. 1857 - 1858 de vefat etti ve o tekkenin hazîresine defnedildi. Dergâhının kütübhânesinde basılmamış divânı vardır» (Bursalı M. Tâhir, Osmanlı Müellifleri).

FERDİ TAYFUR — Büyük bir sanatkâr; radyo takdimcisi, film dublörü ve aktörü; dublör olarak bilhassa «Lorel» ve «Hardy» adında iki komedi aktörünü taklidi imkânsız gaayetle şirin çetrefil bir Türkçe ile konuşturması bir ibdâ hârikası bilinmişdir.

1904 de Kilidbahirde doğdu, topcu miralayı (albayı) Hüseyin Tayfur Beyin oğlu ve kendisi gibi büyük bir film dublörü ve güzel sanatların çeşidli kollarında isim yapmış Adâlet Cimcoz Hanımın ağabeyidir. Lise tahsilini Almanya'da yapmış ve 1931 de «Çanakkale Geçil-

mez» filmi ile rejisörlüğe başlamışdır. 1941 de Muhsin Ertuğrul ile «Nasreddin Hoca» filmini yönetmiş, 1946 da «Senede Birgün», 1947 de «İstiklâl Madalyası» ve «Kerimin Hîlesi» filmlerini çevirmiş, film aktörü olarak da rejisör olarak da başarılı olmadığını kendisi de kabul etmiş, dublörlüğüne dönerek o yolda emsalsiz başarıya ulaşmışdır. Sinema edebiyatında yetkili kademe sâhib Erman Şener: «Dünya Sinemasının ünlü komikleri F. Tayfur tarafından sürekli bir adepteye tâbi tutulmuşdur; isimleri değiştirilir, konuşmaları bir lehçeye uydurulur, filmin esprileri yanına kaynağını bizden alan yepyeni espriler katılır ve böyle bir adapte işleminden sonra piyasaya çıkan filmler kitleleri peşinden sürüklerdi. Arşak Palabıyıkyan, Lorel-Hardi, İki Açıkgöz, Yani Babanoğlu ve Neriman (asla unutulamaz)» diyor.

1958 de öldü; ölümü için uyuşturucu zehirle ibtilâsı söylenir. Hayatı hakkında şânına lâyık bilgi edinilemedi.

Bibl.: Ölümünün 12. Yılında Ferdi Tayfur, Erman Şener, Ses Mecmuası.

FERELİ — Geçen asır başlarında namlı pehlivanlardan, asıl adı bilinmiyor, halterce-mecesine de rastlanmadı. Saray mensublarından «Kozbekcisi» lâkabı ile tanınmış ve yine asıl adı bilinmeyen diğer bir pehlivan ile yapdığı bir güreş üzerine devrin şâirlerinden Enderunlu Kâmil Bey şu gazeli yazmışdır ki, iddiâlı olan güreşde Ferelinin Kozbekcisine yenildiği anlaşılıyor; gazel şudur:

Âferinler yine Kozbekcisine
Seyredenler dediler cümle beli

Pehlivan böyle gerekdir hakkaa
Şimdi meydânın odur bî bedeli

Tutuşan kimdir anınla acabâ
Birinin var ise gelmiş eceli

Berki hâtif gibi sâbit göricek
Âteşi darb ile yandı Fereli

Kâmilin oldu hoş âyende yine
Pehlivânâne bu ziba gazeli

Bibl.: Tayyarzâde Atâ, Enderun Tarihi, IV.

FERERA EFENDİ (İsak) — Geçen asır sonları ile asrımız başında yaşamış İstanbul mûsevilerinden ünlü bir avukat, ve duygularını Türkçe terennüm etmiş bir şâir; hayatı hakkında bilgi edinemedik; ilk şiir kitabı olduğunu tahmin ettiğimiz «Ebri Bahar» 1904-1905 arasında basılmışdır; ilk şiirleri de Mâlûmat Mecmuasının edebiyatı sütunlarında 1899 da yayınlanmışdır. Aşağıdaki parçaları Ebri Bahardan alıyoruz:

Bir Gazelden

Âh kim terkedecek âşıkı cânan gidiyor
Bak nasıl şevk ile nâzânü hirâman gidiyor

Bin recâ eyledim ol yâri cefâkâre meded
Hiç tesir edemez kâbıne efgan gidiyor

Ey gönül âhkeşi mihneti hicran olma
Çünki cânâneye hempâ olarak can gidiyor

....

*

Bir Şarkıdan

Ey nûri mücessem sen o hurşidi behâsın
Ey verdi emelzârı dilim ruhfezâsın
Bir goncei nevbâvei gülzârı vefâsın
Ey verdi emelzârı dilim ruhfezâsın

FERHAD (Bahriyeli) — 1958 yılında bir yaz günü Köprüden Adalara giderken vapurdan denize düşen 17-18 yaşlarında Mehmed Gökçınar adında hâneberduş bir oğlanı peşinden denize atlayıp ölümden kurtarmış fekâr bir bahriye neferi; ayakdaşları arasında «Mektebli», «Bitik» (Âşık), 1962 den sonra da «Hippiler Prensi» lâkabları ile anılan ve hâneberduş bir şair olan Mehmed Gökçınar (B.: Gökçınar, Mehmed) vak'ayı şöyle anlatıyor: «Yeni düşmüşdüm mâcerâlarla dolacak o müdhiş sefil ve rezil hayatın içine, yüzüm şöyle dursun, sokaklarda çıplak ayaklarımın bile kızararak dolaşdığım zamandı.

Tophâne'de Necâtibey Caddesinde babamla yüz yüze geliverdim, beni o berduş kılığında birden tanıyamadı, yahud tanıdı da şaşırdı, kaşları çatıldı, ben tabanı kaldırıp kaçdım. Arkamdan seslendiğini sanmıyordum, nefret duyduğu muhakkakdır. Devam ettiği şarabhânede Mastor Kara Mustafa'yı buldum, beni o hâle

düşüren adamdır, sıcak bir yaz günü, iki bardak şarabını içdim, iki lira da para aldım, benim orada akşama beklerim, ödeyeceksin bu parayı dedi, olur dedim, içimden de bulursan artık Mehmedi dedim. Köprüye gittim, Büyükada'ya bir gidiş bileti aldım. İntihar etmeye karar vermişdim, ama kendimi kalabalık arasından denize atmaya da utanmışdım. Yanımda bir bahriye neferi duruyormuş, ben farkında değilim, ayağım kaymış gibi yapdım, Sarayburnu önünden geçerken kendimi denize bırakıverdim. Akıntı, anafor beni denizin dibine doğru çekerken göğsüme demirden bir pençe yapışdı ve ben o anda bayılmışım. Gözümü karada açdım. Kurtarıcım bahriyeliyi orada gördüm. Bizi o civarda Akbıyık Hamamına götürdüler, esvablarımızı kuruttular, adı Ferhad olan bahriyeli de beni kaza eseri düşmüş sanıyordu, doğruyu sakladım. Yıkanırken benimle alay etti, vücudun hamam, su yüzü görsün dedi, kızmadım. O günden sonra halâskârımı

Bahriyeli Ferhad
(Resim: S. Bozcalı)

onbeş gün sonra köprünün ada iskelesinde sözleşdiğimiz yerde bekleyip buldum. Sözde beni sinemaya götürecekdi, ve bana hâtıra olarak bir resmini verecekdi, bir vesika resmi verdi, ama beni o berduş kılığında yanında götürmekden sıkıldı, sinema parası diye bana ikibuçuk lira verdi, hadi sen yalnız git dedi, başından savdı. Bahriyeli Ferhad'ı bir daha görmedim. Yıllar geçdi, ne zaman beyaz yazlıkları ile bir bahriyeli görsem Ferhad Ağabey gelir gözümün önüne..».

Şu kıt'alar da Mehmed Gökçınar'ındır:

Unutamam ben aslaa Bahriyeli Ferhadı
Yazılmışdır kalbimin üstüne güzel adı
Onsekiz yaşındaydım boğulurken denizde
Beni o sırım gibi delikanlı kurtardı

Anlatamam o ânı mâcerâyı şimdi ben
Ne zaman hatırlasam tüylerim diken diken
Göğsümden yakalayan bir demir pençe gördüm
Akıntıya kapılmış dibe doğru giderken

Hey Gökçınar Gökçınar Hippinin antikası
Bak şu bahriyeliye geniş mâvi yakası
Kendisi kara kaplan yazlık forması beyaz
Ferhad Ağabey der idim olmasa fiyakası

Adaşı dağ devirdi hayâlinde bir Şirin
O denizle güreşdi bir can kurtarmak için
Vallah billâh eğer bir güzelce kız olsaydım
Her yola baş vururdum Ferhada varmak için

FERHAD (**Borucu Ayı**) — Geçen asır sonlarının namlı tulumbacılarından; Üçüncü Dâire Sandığı uşaklarındandı; gaayet iri bir adamdı; bir seyyar gazyağcı merkebini iddia üzerine ön ve ard ayaklarını kocaman pençelerine alıp havaya kaldırdığını gördüm; ayakları da öylesine iri kıyım idi, çarşıda hazır kundura, yemeni bulamazdı; yerler kar, buz, don olmadıkca da yalın ayak dolaşırdı; ömründe çorab ve fanilâ giymemiş, mintanının düğmeleri dâima çözük, sînesi yaz ve kış açıkdı; kış günleri pir aşkına mahallesinin sokaklarında kar-küreyip yol açar, evinden çıkamayan kimsesiz ihtiyarların ekmeklerini alır, suları taşır getirir, para bahşiş almazdı. Bekârdı, ayda bir defa iki üç gün kaybolur, kimse nereye gittiğini bilmez, her dönüşünde paralı döner, aşçıya bakkala, kahveciye olan çingene borçlarını

öderdi; kimi hanımı vardır, kimi de beyi paşası vardır derdi. Gaayet edebliydi; ağzından bir çirkin lâf, küfür duyulmamışdır; mütareke senelerinde, 1918-1920 arasında 70-75 yaşlarında Cerrahpaşa Hastahânesinde öldü.

Vâsıf HİÇ

FERHAD (Dellâk) — Aşağıdaki hal tercemesini geçen asrın ilk yarısında yazılmış olduğunu tahmin ettiğimiz bir risâleden alıyoruz:

«Dellâk Ferhad nam civan ki dudimâni bektâşiyandan Serturnaciyan Kara Mustafa Ağanın çehrelisi, Ellidokuz (Üsküdar muhafazasına memur 59. Orta) neferâtının şâhinbaşı ve kavakyellisi, cümle âşıkaanı sâdıkan ve dervîşânı dilrîşan ve baş açık yalın ayak cümle rindan ve kalenderan ve cümle ehli keyf esîri bengü bâde hâneberdûşan ve nice ehli dil âşüftei zaman ricâlü kibârı zîşan ve ârifânü zarîfan ve cümle şehir eşkiyâsı evbâşan eşbehin mecbûrudur. Üsküdar Kolluk Hamâmında bilâ dirlik dellâki pâk ve hizmetinde çiştü çâlâk çıplaklar serveri ve o hamâmı dilküşânın âbi rûyi fetâ hizberi:

Beyti Adlî Şâir
Anmaz mıyuz gaminle geçen günleri meğer
Eyyâmı hoş güzârı firâmuş ider müyüz

«Fûtei siyeh içre ol kaddi şimşâd mecli si has olub bâbı sohbeti muhabbet uslûbu küşâd eyledikde bülbüli gülistânı lefâfet ve hem goncei gülistânı nezâfet yâni Ferhâdı nevhat gayreti nevcivânii dellâkânesini aşku şevk ile ayan ider ki hizmet bu kadar olur:

Beyti Aziz Şâir
Mûmiyânın kim derâguuşi hayâl eyler senin
Câmehâb içre safâyi vuslatın kimlerledir

«Mâderzâd eşhebi pür istidâd Dellâk Ferhad hizmetine koşduğu erbâbı sühan sâz ile hemrâz ve halveti germâbede dûri dirâz sohbeti can ile anlardan ahzi irfan ile nice nakışlar peydâ ve derûninde nice cilveler ve şîveler hüveydâ olub hamam çıblağı iken kârbânı şuerâda tûtii hoş güftâr sâhibi nâm ü şan oldu.

Beyti mülhem ez şuerâ
Yanub yakılmayı tâlim ider birbirine hûban
Muhabbet ehli eksik olmaz germâbedir bu

«Ammâ ol eşbehin mürşidi serçeşmei ehli harâbât açık baş ve yalın ayak libâsı köhne aba Bitli Remzi Babâyi Tebrîzîdir, bu ebyât Dellâk Ferhadındır:

Pir aşkına soyunduk
Hem yunulduk hem yunduk

Köçek olduk pire hû
Yandık yakdık be yâhû

Ayak öpdük öpdürdük
Dimedik küçük büyük

Bizde âr ile nâmus
Şûlei aşka fânus

Gönüllerde şâh oldum
Sanma mertebem buldum

Kaçan âşık kul oldum
Ande kendimi buldum

Sual idersen nâmım
Çıplak Âşık Ferhâdım

«Risâlemizin hîni tahririnde Ferhad Şâir Üdküdarda Kolluk Hamamında Ubeydi Mısrî köçeğidir, ser nöbet idi».

Târihi Mücevher
Berâyi Tâmiri Hamâmı Kolluk

Vatanımız Üsküdârın hamamlardan güzeli
İskelenin karşusunda Kolluk Hamâmı belli
Dört halvet üç sofasında tam yirmi beş kurnadır
Çıplak eşbeh uşakların yokdur rakib engeli

Mermerine bal dök yala gaayet ile pâk hamam
Dilberândan çiştü çâlâk onbeş dellâki var tam
Sâde Üsküdarda değil cihân içre virdi nâm
Cümle zevku safâ ehli mutlak gidüb görmeli

Bir de Âşık Ferhâdı var çıplakların serveri
Bir zeberdest fetâdır ki fetâların ejderi
Kise urur destan yazar derd görmesin elleri
Bir «Şah» geldi haber verdi târihi mücevheri
«Pek dilküşâ hamam oldu Kolluk tâmir göreli»

932+300 (Ş) =1232 (M. 1816 — 1817)
932+306 (Şah) =1238 (M. 1822 — 1823)

Bu Dellâk Ferhadın, Ermeni harfleri ile Türkçe olarak «Hûbânı Cânım İstanbul» isimli bir risâlenin müellifi Kemahlı Ermeni halk şâiri Âşık Ferhâdî olması da muhtemeldir. (B. : Ferhâdî, Kemahlı Âşık).

FERHAD (Hacı) — Âşıkpaşa Camii civârında Hacıferhad Mescidinin bânisi; hayatı hakkında başka kayde rastlanmadı (B. : Hacıferhad Mescidi).

Bibl.: Hadikatül Cevâmi, I.

FERHAD (Hacı) — Onaltıncı asır sonlarında yaşamış ve kardeşi Hacı İlyas ile birlikde Üsküdar'da Tabaklar Mescidini yaptırmış bir hayır sahibi; asılları Konyalıdır, İstanbul'a geldikleri sırada Üsküdar'da Eskivâlide Camii inşâ ediliyormuş, o yapıda çalışmışlar, büyük camiin ve külliyesinin yapısı tamamlanınca bâniyesi Nurbânû Sultandan geri artan malzemenin kendilerine verilmesini istemişler ve o malzeme ile Tabaklar Mescidini inşâ etmişlerdi, mescidin yapıldığı tarih hicrî 995 (M. 1587) dir; iki kardeşin kabirleri Seyyidahmed Deresindedir. Hacı Ferhad ile Hacı İlyas'ın hayatları hakkında başka kayde rastlanmadı. (B. : Tabaklar Mescidi).

Bibl.: Hadikatül Cevâmi, II.

FERHAD (Hacı) — «Onaltıncı asır vezirlerinden Koca Kasım Paşanın azadlı kölesi, Kasımpaşa'da Karanlık Mescidin bânisi (B. : Karanlık Mescid); hacca giderken yolda ölmüşdür; mescidinin mihrabı önündeki kabir akrabâsından bir zâtındır» (Hadikatül Cevâmi).

FERHAD (Hoca) — Fazlipaşa Sarayı civârında, Divanyolu Civârında Asmanlı Mescidin bânisi, kabri de mescidinin mihrab duvarı önünde idi; Hadikatül Cevâmi de Fatih Sultan Mehmed'in hizmetkârlarından olduğu yazılıdır, hayatı hakkında başka kayde rasnlanmadı (B. : Asmalı Mescid, cild 2, sayfa 1126).

FERHAD (Köle) — İstanbul'da ondokuzuncu yüzyıl sonlarında Ömer Ağa adında birinin kölesi, genç yaşında ölümüne devrin ünlü şâirlerinden Sürûrî şu tarih kat'asını yazmışdır :

Abdi memlûki Ömer Ağanın
Genc iken göçdü cihandan feryâd
Tilhii hicr ile târih didi
«Cânı şirinini verdi Ferhâd»
1204 (M. 1789 — 1790)

FERHAD AĞA (Bostancıbaşı) — (B. : Ferhad Paşa, Bostancıbaşı).

FERHAD AĞA (Duvarcı Tokadlı) — Hicrî 1289 (M. 1872) yılında basılmış «Letâifi Elgaz» adlı müellifi meçhul bir bilmece risâlesinin bizdeki nüshasının 16 ve 17. sayfalarının çerçeve içinde bulunan methinin etrafına el ile yazılmış manzum ve mensur bir nota göre İstanbul'da fes kalıpcılığının mûcidi, İstanbul'un ilk fes kalıpcısı.

Matbû olduğu halde nüshalarına ender rastlanan «Letâifi Elgaz»da bir beyitden on beyite kadar manzum olarak 172 bilmece vardır; bunların arasında «Top Fitili», «Su Meleği = Deniz Kızı», «Tatlı Limon», «Bayram Beşiği», «Misk Köpeği, Yaban Kirpisi», «Hümâ Kuşu» gibi günlük hayat içinde akla gelmesi zor isimler bulunduğu halde «Fes» yokdur (B. : Letâifi Elgaz). Bundan ötürü olacakdır ki bu eserin bizdeki nüshasına «Fes» üzerine de bir bilmece ilâve edilmiş, onun altına da İstanbul'un ilk fes kalıpcısı Tokadlı Ferhad Ağanın hal tercemesi çetrefilce fakat şirin bir dille kaydedilmişdir; delikanlılık çağında gaayetle dilber olan bu zât hakkında bir de menzûme vardır:

FES

Ol nedir kim bir kırmızı çanakdır
Nakşi Hüdâ bir kıllıya kapakdır

«Duvarcı Ferhad Ağanın evâili ahvâli dildârımız olduğundan yakın ile mâlûmumuzdur.

Gördüm bir dilrübâ civânı nevhat
İsmi şerifidir Duvarcı Ferhad

Bekâr uşağı ol şûhin vatanı
Vilâyeti Sivas Kazâyi Tokad

Cebini pâkine dökmüş kâkülün
Hoşbûdur sünbüle nisbetle kat kat

Samurkaş üstüne yıkmış dalfesi
Bıçkını görende kalır mı tâkat

Peşin bırakma ki bir gün bulursun
Pâyini öpmeğe elbet ki fırsat

Nedir tereddüdün kimdendir havfin
Çeküb bir kenâra derdini anlat

Âşıkı sâdıkın ararmış civan
Garibdir elbet ki lâzımdır kanat

Döşeği bir kuru hasırdır anın
Vücud mu dayanır olsa da pûlâd

Sırt çamaşır ister ayağı pabuç
Boğazı tokluğa çalışır ırgad

Hem gümüş topuklu ve hem altunbaş
Gök zümrüd gözlüdür ol kaddi şimşâd

Hattı Yâkut ile yazılmış anın
Vechi enverinde hüsnüne berât

Ol tîri müjgânın tâkı ebrûnin
Reşk ider resmine musavvir Bihzâd

Gerekdir efendim âguuşe çekmek
Ol şehi âşıklar içre bir üstâd

«Hanım ki şehri şehîri Üsküdar'da Çifte Büyük Hamamda karılar hamamcısı idi, bu duvarcı Ferhadın dâsitânı hüsnünü külhancı zimmîden duydukda ki Ferhad civan eyyâmı zemherîri şitâda erler hamamında yatur ve hamamcı ağanın akçe çıkarsun için ol garibe merhametinden destur alub soyunub dahi dellâklik idüb müşteri hizmetinde olur idi ki hanım ol civanı tamam aklına koymuş ve külhancı Andon dahi meyâneciliğin yapub çöp çatmışdır ve erler hamamına boğça geldikde bir hilâl noksanı yok cümle hedâyâ tamamdır sırmalı uçkura varınca ve oğlan heman istihmam ile âlâ çamaşur ve üstlük ve çakşır ve Tunus fesin dahi şâhin başına kondurub gayreti Ferhâdâne ile ve el hak yaraşur ol merdi meydâne şol veçhile ki kâküllerin savurub topukların güm güm vurub konağa varub imam dahi akdi nikâh ile adı güzel Ferhad hanım koynuna gir yat deyüb hamamcı hanım murâdına ermişdir ki Duvarcı Ferhad sinni işrînden dûn (yaşı yirmiden küçük) mürâhik belki nevhat tâze, hanım dahi sittîni (altmışı) aşkın pâlûze gerdan idi. İşte efendim İstanbul'umuzda sarı mâden dökme fes kalıbını îcâd ile fes kalıpcısı esnafının ilki belki pîri bu Duvarcı Ferhad Ağadır ki mâlum ola».

FERHAD AĞA (Sekbanbaşı) — Zamanımızda yeri arsa hâlinde yıkılmış ve kiliseden çevrilme bir mescid olan Sekbanbaşı Mescidinin vâkıfı. Fatih Sultan Mehmed devri yeniçerilerinden olup ocakda sekbanbaşılığa kadar yükselmiş olan Ferhad Ağanın kabrinin nerede olduğu bilinmiyor (B.: Sekbanbaşı Mescidi).

Bibl.: Hadikatül Cevâmi

FERHADAĞA MEKTEBİ SOKAĞI — Fatih İlçesi merkez nahiyesinin Hüsambey mahallesi yollarından, Naciömerpaşa Sokağı ile Ferhadağa Sokağı arasındadır (1934 Belediye Şehir Rehberi, pafta 6/65). Bir araba rahat geçebilecek genişlikde, kabataş döşeli, yaya kaldırımlı bir sokakdır; ikişer üçer katlı kâgir ve ahşab evler arasından geçer, kapu numaraları 1-3 ve 2-16 olup sokağa adını veren eski mekteb binâsı arka tarafda İtfâiye Caddesindedir (Ocak 1968).

Hakkı GÖKTÜRK

FERHADAĞA SOKAĞI — Fatih İlçesinin merkez nâhiyesinin Hüsambey Mahallesinin yollarından; Naciömerpaşa Sokağı ile Ferhadağa Mekteb Sokağı arasında tek dirsekli bir sokakdır (1934 Belediye Şehir Rehberi, pafta 6/65). Bir araba rahat geçecek genişlikde, kabataş döşelidir; ikişer üçer katlı evler arasından geçer, kapu numaraları 3-17 ve 2-20 dir (Ocak 1968).

Hakkı GÖKTÜRK

FERHÂDÎ (Kemahlı Âşık) — Geçen asrın ilk yarısında yaşamış bir Ermeni saz şâiri, asıl adı bilinmiyor; Ermeni harfleri ile Türkçe olarak kaleme aldığı «Hûbânı Cânım İstanbul» nâmında bir eseri vardır ki müellif kalemi ile el yazması ve tahmin ediyoruz ki yegâne nüshası kütübhânemizdeki Ermenice el yazmaları arasındadır; 8×25 santim eb'âdında beyaz, süt mâvisi, penbe ve filiz yeşili renkli kâğıdlara yazılmış 28 varaklık bu risâlede İstanbul'un esnaf civanlarından Kassamkâtibizâde Ebrûli Mustafa, Attar Mehmed, Urgancı Mehmed, Kayıkcı Sürmeneli Mehmed, Kayıkcı Sakızlı Vangel, Nakkaş Lefter, Kız Papaz Hânende Kapril, Hanımzâde Dikran, Simkeş Haçik, Odabaşızâde Yervant, Benli Hacı ve Cevâhirci Topuklu Kirkor nâmında on iki nefer gencin medhini yapmışdır ki aynı vâdîde kaleme alınmış ve «Şehrengiz» adı verilmiş manzum mec-

muaların yanında Kemahlı Âşık Ferhâdînin nesri tercih etmesi eserine ayrı bir kıymet verdirir. Son kaydettiği Cevâhirci Topuklu Kirkorun bendi altına da kendi otobiyografisini eklemişdir:

«Hâkimiz Kemah Kalesi hâki pâkidir ki zurefâyi zemâneden Erzincanlı Âşık Payzen Mustafa bizimle Lâtife yollu demişdir ki:

Kardan beyazdır tuzu
Türkü karagöz kuzu

Tâze yiğitler olur
Yahşi çalar kopuzu

Seveceksen sev anı
Geçmeden ondokuzu

Dalında taşır iken
Ağrıtmasun omuzu

Urum çıfıt yok ammâ
Ermenisi domuzu

Ferhâdînin eş'ârı
Kömür Çayının buzu

Ol âşıkın başına
Baba Bekir Topuzu

«Pederimiz Hırant çulha idi. Henüz 16 yaşında mürâhik tâze civan ammâ gaayetle reşîd idim ki bir dilberin karasevdâsı ile gündüzleri bî ârâm ve giceleri uyku harâm olub:

Mâni

Derdim ele geç gönül derdim ele
Girdim aşk kalburuna gel güzel derdim ele
Yürekden yandım sana söylemem derdim ele

«Bir şeb candan el aman diyüb hânei pederden firar ve dağlarda karar ile kurt çakal misâli perişan ve sergerdan oldum:

Bilememkim kim idi
Bir refîkim var idi
Muhabbet hekim idi
Gönüller bîmâr idi

«Ciğer püryan, pâ bürehne sîne uryan dağ bayır, derbend çayır, çengelistan, gülistan handan hana konduk, türlü kılık kıyâfete soyunduk, âbı zülâli aşku muhabbetle yunduk yunulduk, koçduk koçulduk, güzellerin ah gözleri, gamzeleri, kaşları, saçları, ruhleri, lebleri belâsını çekdik, işte şu civanın pistânı hunnâb, işte şol fetânın pâyi dilberi rûyi siyâha mihrâb, yürü ey hâneharâb yürü diyüb göz yumduk açdık ki şehri şehîri İstanbul'da, Tah-

Kemahlı Âşık Ferhâdî
(Resim: Münif Fehim)

takale'de Alipaşa Hanında mihmânız; şöyle mecbûri hûbânız ki hasır üstünde yatar hazreti pâdişah rüyâları görürüz, ammâ dildârımızın cümlesinin endîşesi sîmü zer ve pîşesi cevrü cefâ olmayub nice dilberan âşık kadrü kıymeti bilir yâri vefâkâr olub şerbeti lâ'lin ihsan idüb pâyin bûs ettiğimizde topuk kakmaz:

Mâni

Başka yar gel geç gönül başka yar
Cevâhirci Kirkorum sendeki hal başka yar
Topuklumun üstüne sevmem artık başka yar

«İşbu ikiyüz elli üç senei hicriyesi kurban bayramında Hazret-i Muhammed ümmeti koçlar keser iken ben dahi yâri gaari mûnisim Cevâhircigüzeli Topuklu Kirkorumun koçbaşına kurban olayım ve anın aşkı şevki ile meddâhı mûmiyan olayım diyüb mecmuamızı tahrir ve nâmını «Hûbanı Cânım İstanbul» dedim. Sürci lisan vâki oldu ise hoş görün ey ehli aşk, zirâ âşık anlar âşık hâlinden:

Cevâhirci dilber Topuklu Kirkor
Ferhâdî kül olmuş o üstünde kor
Kahbe dünyâ fânî gün akşamlıdır
Bahtiyar oldur ki bir nişancık kor

(Târihi mücevher)
«Cevâhirci dilber Kirkor» ile târih
«Pek güzel oldu bu Hûbânı İstanbul»
1125 + 128 = 1253 (M. 1838)»

Bu otobiyografinin altında da Ermenice şu kayıd vardır: «Cevâhirci Kirkor yirmi yaşında civan iken 1843 de vefât etti, Balıklı Mezarlığına gömdüler; Âşık Ferhâdî ki memleketinde bir nice zaman mecnun misâli dağlarda uryan dolaşmışdır, Kirkorkun firâkı ile yine tecennün etti, bir gün sokağa uryan fırladıkda tutup tımarhâneye koydular, eşyâsı meyânında bu risâle babam Odabaşı Vahan Ağaya kaldı, babam okuma yazma bilmediğinden bana verdi, iyi ki öyle oldu, zîrâ koca âşık benim için de bir bend yazmış, babam Vahan Ağa bilseydi defteri yok iderdi ve pek yazık olurdu. Bu defteri okuyanlar Âşık Ferhâdî ile cümlemizi rahmetle ansınlar. Anılmak fâni insan için en güzel şeydir». Bu satırların Odabaşızâde Yervant tarafından yazıldığı âşikârdır (B.: Mustafa, Kassamkâtibizâde Ebrûli; Mehmed, Attar; Mehmed, Urgancı; Mehmed, Kayıkcı Sürmeneli; Vangel, Kayıkcı Sakızlı; Lefter, Nakkaş; Kapril, Kız Papaz Hânende; Dikran, Hanımzâde; Yervant, Odabaşızâde; Hacı, Benli; Haçik, Simkeş; Kirkor, Cevâhirci Topuklu).

Âşık Kemahlı Ferhâdî medhettiği nevcivanların hepsine birer ayaklı mâni yazmışdır ki şunlardır:

Kassamkâtibizâde Ebrûli Mustafa

Geçer yar.. gel geç gönül geçer yar..
Bir Ebrûli Mustafam var selâm vermez geçer yar
Bilmez nâzü cilve ancak şebâbetde geçer yar

***

Attar Mehmed

Kara gözler.. geç gönül kara gözler..
Sefînei aşkımızda tayfamız kara gözler
Attargüzeli Mehmedde nedir o kara gözler

***

Urgancı Mehmed

Ben de canım.. gel geç gönül ben de canım..
Be urgancı işte oldum payzen bir bende canım
Bir nigâhı muhabbete muhtâcım ben de canım

***

Sürmeneli Kayıkcı Mehmed

Geceler.. geç gönül geceler..
Ak alnında nûri seher gözlerinde geceler
Sürmeneli yar tutanlar kayıklarda geceler

***

Sakızlı Kayıkcı Vangel

Yar.. geç gönül yar...
Yalın ayaklı kayıkcı Vangelim bir kopuk yar
Ben mâniyle taş atayım sen topukla kafa yar

***

Nakkaş Lefter

Boya.. gel geç gönül boya..
Bakın hele şu bıçkına Nakkaş Lefter selvi boya
Tanrı işi benzeri yok yüzündeki nakış boya..

***

Kız Papaz Hânende Kapril

Ağlara.. gönül ağlara..
Kumkapuda yüzer iken Kapril düşmüş ağlara
Altun adı bakır olan Kız Papazım ağlar a..

***

Hanımzâde Vahram

Yakası.. geç gönül yakası...
Hanımzâde Vahramın açık her dem yakası
Pek yamandır çapkınımın cakası fiyakası..

*
**

Odabaşızâde Yervant

Yedi beni.. geç gönül yedi beni
Yervant Şâhın gül ruhinde saydım var yedi beni
Yar nahveti rakib cevri ejderler yedi beni

*
**

Benli Hacı

Bel ince geç gönül bel ince..
Azarlama bağçıvanı toprak arık bel ince
Benli Hacı bağçıvanda topuk gülle bel ince

*
**

Simkeş Haçik

Ayağı geç gönül ayağı..
Ey âşıklar kalenderler aç mâniden ayağı
Simkeş Haçik nevcivanın gümüşdendir ayağı..

*
**

Cevâhirci Topuklu Kirkor

Pervâne.. geç gönül pervâne..
Kirkorum girmiş hamama Ferhâdîsi pervâne
Aç lügatı oku öğren âşık bilmez pervâ ne...

Âşık Ferhâdînin, mecmuası yazıldığı tarihde yirmi yirmibeş yaşlarında bulunduğu ve yine sevdâ yüzünden tekrar cinnet getirdiğinde 30-35 yaşlarında olduğu söylenebilir (1943).

Bedros NİŞANYAN

FERHAD PAŞA — Onaltıncı Yüzyılın ikinci yarısında ünlü Osmanlı vezirlerinden; Üçüncü Sultan Murad ile Üçüncü Sultan Mehmed zamanlarında iki defa sadırâzam oldu! arnavud asıllıdır, «Kara Ferhad Paşa» diye de anılır; memleketinden çocukluğunda devşirme oğlan olarak getirilmiş; Enderunu Hümâyûndan yetişmiş, saraydan Birinci Mîrahurluk ile çıkmış, 1582 de Yeniçeri Ağası olmuşdur. Aynı yıl içinde devrin pâdişahı Üçüncü Sultan Muradın büyük oğlu ve veliahdi Şehzâde Sultan Mehmedin At Meydanında yapılan sünnet düğününde bir vak'a Ferhad Ağanın Yeniçeri Ağalığından azline sebeb olmuş ve Sadırâzam Koca Sinan Paşa ile aralarında ölümüne kadar sürecek düşmanlığın da başlangıcı olmuşdur.

Büyük meydan düğünün son günü, At Meydanı civârındaki hanlarda oturan sipâhilerden «birkaç tâze yiğitcikler» odalarına fâhişe avretler getirip sazlı içkili eğleniyorlardı. Şehir sübaşısı olan Tanrıbilmez Ahmed Çavuş bir bölük yeniçeri ile sipâhilerin meclisini basdı ve fâhişeleri yakalamak istedi; diğer hanlarda oturan bütün sipâhiler ayaklandı, yoldaşlarını yeniçerilerin elinden kurtardıkdan başka yeniçerileri dövdüler ve sübaşı ile birlikde At Meydanına götürüp İbrahimpaşa Sarayının bir penceresinden meydandaki eğlenceleri seyretmekde olan pâdişahın önüne bırakdılar. O esnâda kargaşalığı dağıtmak üzere meydana Yeniçeri Ağası Ferhad Ağa geldi, ağalarının gelmesi üzerine yeniçeriler cesâret bulup sipâhilere saldırdılar ve iki nefer sipahiyi öldürdüler. Sadırâzam Koca Sinan Paşa da Ferhad Ağayı huzura çağırdı ve:

— Bre Kara köpek neye geldin, iki kana sebeb oldun, yıkıl git!.. diye hakaaret etti.

Sinan Paşanın arzı üzerine Ferhad Ağa Yeniçeri Ağalığından azledildi. Bir müddet sonra da Sinan Paşa azledildi, yerine gelen Siyavuş Paşa, Ferhad Ağayı mîrimiranlık (paşalık) ile Rumeli Beylerbeyliğine tâyin etti.

Osmanlı Devleti İran ile harb hâlinde idi. 1583 de Ferhad Paşa İstanbula çağrılarak İran üzerine serdar tâyin edildi. Ferhad Paşa 1591 de İran ile gaalibâne bir sulh anlaşması yapdı ve İstanbula dönerken İran şâhının kardeşi oğlu Haydar Mirzayı rehîne olarak İstanbula getirdi (B.: Haydar Mirza). 1589 da Siyavuş Paşanın yerine Sinan Paşa ikinci defa sadırâzam olmuşdu; İrandan dönen Ferhad Paşa düşmanın muhâlefetine rağmen ikinci vezir oldu, ve az sonra da Sinan Paşa azledilerek 1 ağustos 1591 de Ferhad Paşa sadırâzam oldu. Sadâretinin ilk günlerinde Ferhad Paşaya karşı bir ulûfe meselesinden İstanbulda büyük bir sipahi ayaklanması oldu, ayaklanma bastırıldı, Sinan Paşanın teşvik ve tahriki eseri olduğu anlaşıldı; pâdişah, Sinan Paşanın gözlerine mil çekilmesini ferman etti, fakat Ferhad Paşa bu ağır cezânın çok kötü bir çığır açacağını arzederek Sinan Paşayı Malkaraya sürgün etmekle yetindi.

Ferhad Paşanın bu ilk sadâreti çok kısa, 8 ay 3 gün sürdü, 4 nisan 1592 de azledilerek Siyavuş Paşa sadırâzam oldu, dokuz ay kadar

sonra (28 Ocak 1593) onun da azli ile Sinan Paşa tekrar sadırâzam oldu; Ferhad Paşa uzunca bir müddet çiftliğinde sürgün hayatı yaşadı. 15/16 Ocak 1595 de Üçüncü Sultan Murad öldü, oğlu şehzâde Mehmed İstanbul'a çağrılarak 27 Ocakda tahta oturdu ve yeni pâdişah 16 Şubat 1595 de Sinan Paşayı azlederek Ferhad Paşa ikinci defa sadırâzam oldu; bu ikinci sadâreti birincisinden daha kısa, 4 ay 19 gün sürdü.

Osmanlı Devleti Avusturya ile harp hâlinde idi. Ferhad Paşa sadırâzam ve serdar olarak cepheye hareket etti. İstanbul'dan ayrılması Sinan Paşa ile tarafdarlarının Ferhad Paşa aleyhindeki entrikalarına geniş imkân verdi. Şöyle bir vak'a uyduruldu:

Ferhad Paşa'ya Tuna yollarından feryadcılar gelmiş:

— Ehlü iyâlimiz kâfire esir oldu, meclislerinde iyâlimize kadeh sürdürdüler, gayreti islâm yok mudur!.. demişler, Ferhad Paşa da gazaba gelip:

— Ya siz onların avretlerini esir ettiğiniz hoş mudur!.. diyerek hepsini huzurundan kovmuşdu.

Bu âdi iftirâ Ferhad Paşa'nın azli ile idamına fetvâ verilmesi kâfi gelmişdi. Azil ve idam emirleri Kapucular Kethüdârı ile aramıza gönderildi; Ferhad Paşa'nın dostları da durumu bir ulakla kendisine bildirdiler. Ferhad Paşa o sırada Rurscukda bulunuyordu. Vak'anüvis Naimâ Eefndi şöyle anlatıyor:

"... mührü hümâyunu alub vücûdunu izâle etmeye Kapucular Kethüdâsı Ahmed Ağa tâyin edildi. Birkaç gün evvel Ferhad Paşa'ya kendi adamlarından bâzısı can atub erişti ve kaziyeyi bildirdi. Biçâre Ferhad Paşa'nın can başına sıçrayub hayatdan me'yus oldu. Hemen İstanbula gitmem icab etti diyerek orduya âid her ne varsa va mührü hümâyunu Satırcı Mehmed Paşa'ya gizlice teslim etti ve at boynuna düşüb Kapucular Kethüdâsına rast gelmeyecek bir yoldan geceyi gündüze katarak İstanbul diye gitti...".

Ferhad Paşa'nın azli tarihi 7 Temmuz 1595 dir. Dördüncü defa sadırâzam olan Sinan Paşa serdarlık ile İstanbul'dan henüz ayrılmamışdı ki cebheye sevk edilen Şam yeniçerileri İstanbula geldiler, Sinan Paşa onların başbuğuna:

— Ferhad Paşa'nın katline fetvâ vardır, başı benim, malı sizin!.. dedi.

Naimâ anlatıyor:

"... Kapucular Kethüdâsı Ahmed Ruscuk da idamına memur olduğu Ferhad Paşayı bulamamışdı; (Durum İstanbula bildirildi); Şam kulu (Yeniçerileri) Ferhad Paşa'nın üzerine gönderildi; Ferhad Paşa'nın hazînesi katar katar gelirken yolda rastlayub çekinmeden yağma ettiler. Ferhad Paşa bunu bir yüksek yerden seyretmişdi, Şam kuluna birkaç kere altun ve gümüş saçarak onlar akçe yağmasına düşünce Ferhad Paşa (ellerinden kurtulup) kaçmaya muvaffak oldu; Istranca Dağlarına düşdü ve İstanbul civarında Litroz'daki çiftliğinde gizlendi. Paşa ve cevâhirden her nesi varsa Valîde Sultan Hazretlerine (Venedikli Safiye Sultan'a) hediye olarak gönderdi; karşılığında idamdan affı müjdesi geldi. (O sırada Sinan Paşa cebheye hareket etmiş, tarafdarlarından Damad İbrahim Paşa'yı Kaymakam, sadırâzam vekili olarak İstanbul'da bırakmışdı); Kaymakam İbrahim Paşa Ferhad Paşa'yı meydana çıkartmak için hile yoluna sapdı, Alamanoğlu diye meşhur Salamon yahudiyi Ferhad Paşa'ya yolladı ve onun vâsıtası ile Ferhad Paşa'dan (rüşvet olarak) bir murassâ (elmaslarla donatılmış) hançer aldı, ve cürmü af olundu, gizlenmesin, meydana çıkar, çiftliğinde, dilediği yerde otursun diye bir hattı hümayun çıkartup yolladı. Ferhad Paşa meydana çıkdı. Ahbabları çiftliğine gidip kendisini ziyâret ettiler. Fakat bir sabah seher vakti Bostancıbaşı Ferhad Ağa belâyi nâgehânî gibi zorbâzânı bî aman bostancılarla gelip çiftliği basdı, Ferhad Paşa'yı alıp Yedi Kule Zındanına götürüp habsetti, 1004 senesi zaferinin dördüncü günü gün battıktan sonra (9 Ekim 1595) zındanda boğularak idam olundu. Ertesi gün Eyyub Sultanda yaptırdığı türbesine defnedildi. Vakar sâhibi bir vezir idi, acem seferlerinde bu kadar hizmeti olmuşdu, mükâfatı bu oldu".

Çatalca'da büyük bir cami, bir mekteb bir hamam ve bir çeşme yaptırmışdır, halâ "Ferhad Paşa Suyu" diye anıla gelen bir de su getirerek bu kasabayı ihyâ etmişdir; vesîlei rahmetidir. İstanbul'daki Bayazıd Meydanında bir sarayı ve Kumkapısında Musalla Mescidi adı ile bir mescidi vardı(B. : Musalla Mescidi). Cümlesi asrın büyük üstâdı Mimar Sinanın eserleridir. Çatalca'daki yapılar mâmur olarak durmaktadır; İstanbul'daki Mescidi ve sarayı yok olmuşdur.

FERHAD PAŞA (Bostancıbaşı) — Onaltıncı Yüzyıl sonu mîrimiranlarından; sarayın bostancı ocaklarından Hamlacılar (Kayıkcılar) Ocağından yetişmiş, bostancıbaşı olmuş, saraydan mîrimiranlık (paşalık) ile çıkarak bir ara Tunanın öteyakası muhâfızlığında bulunmuşdu. (B. : Bostancı, Bostancılar; cilt 6, sayfa 2876). Müverrih Peçevili İbrahim Efendi hicri 1015 (M. 1606) vak'aları arasında bu zâtı şöyle anlatıyor: "Bir dîvâne meşreb ve lâübâli mezheb âdem idi. Öte yaka muhâfazasına serdar tâyin edildi; ama ne yapacağını bildi ve ne de yaptığından haberi oldu; günleri emrindeki bölük halkı ile çekişmekde geçti. Eteğine taş doldurur, otağını taşlamaya gelen sipâhilerden önce kendi otağını kendi taşa tutardı..." diyor.

Müverrih Selânikli Mustafa Efendi'nin kaydettiği bir vak'a ise "dîvâne meşreb ve lâübâli mezheb" bu adamın gaayetle gaddar olduğunu gösterir.

1595 yılında Aksaray'da bir imamın çocuk denilecek kadar körpe karısını bir yeniçeri kandırıp kaçırmışdı; zamanın sadırâzamı kadın ile yeniçeri mutlakaa bulunmasını Bostancıbaşı Ferhad Ağaya emretti. O devirde genç bir kadını bekâr uşağı bir yeniçerinin bekâr hanlarında, bekâr odalarında kaaptması kolay değildi, hemen dikkati çeker, yakalanırlardı, imamın karısı bulunmadı, Ferhad Ağa da mutlaka bulmayı iş edindi ve bir gün Üsküdar'da genç ve güzel bir yeniçerinin yanında gaayetle köpre ve dilber bir oğlan gördü, içine düşen bir şübhe ile ikisini de yakalatıp oğlanı muayene ettirdiğinde erkek kılığına sokulmuş imam karısı olduğu meydana çıkdı. Ferhad Ağa küçük fâhişeyi hemen boğdurttu ve cesedini denize attırdı. Yeniçeriye gelince suçlarını şöyle sıraladı: 1 — Evli bir müslüman kadını kaçırmak; 2 — Bir imam karısını kaçırmak; 3 — Bir müslüman ve hem imam karısının saçlarını kestirip oğlan kılığında erkekler arasında dolaştırmak. Yeniçeri için:

— Bu mel'unu deryâ ve toprak kabul etmez!.. dedi.

Genç yeniçeriyi bir kayığa bindirerek Tophâneye geçirdi; orada çırıl çıplak soydu, bacak kemiklerini kırdırıp ve yağlı paçavralara sardırıp bir havan topunun namlusuna gülle yerine tıktırdı ve topu ateşleyerek havaya attırdı. Tarihimizde bir eşine rastlanmayan bir idam cezâsıdır.

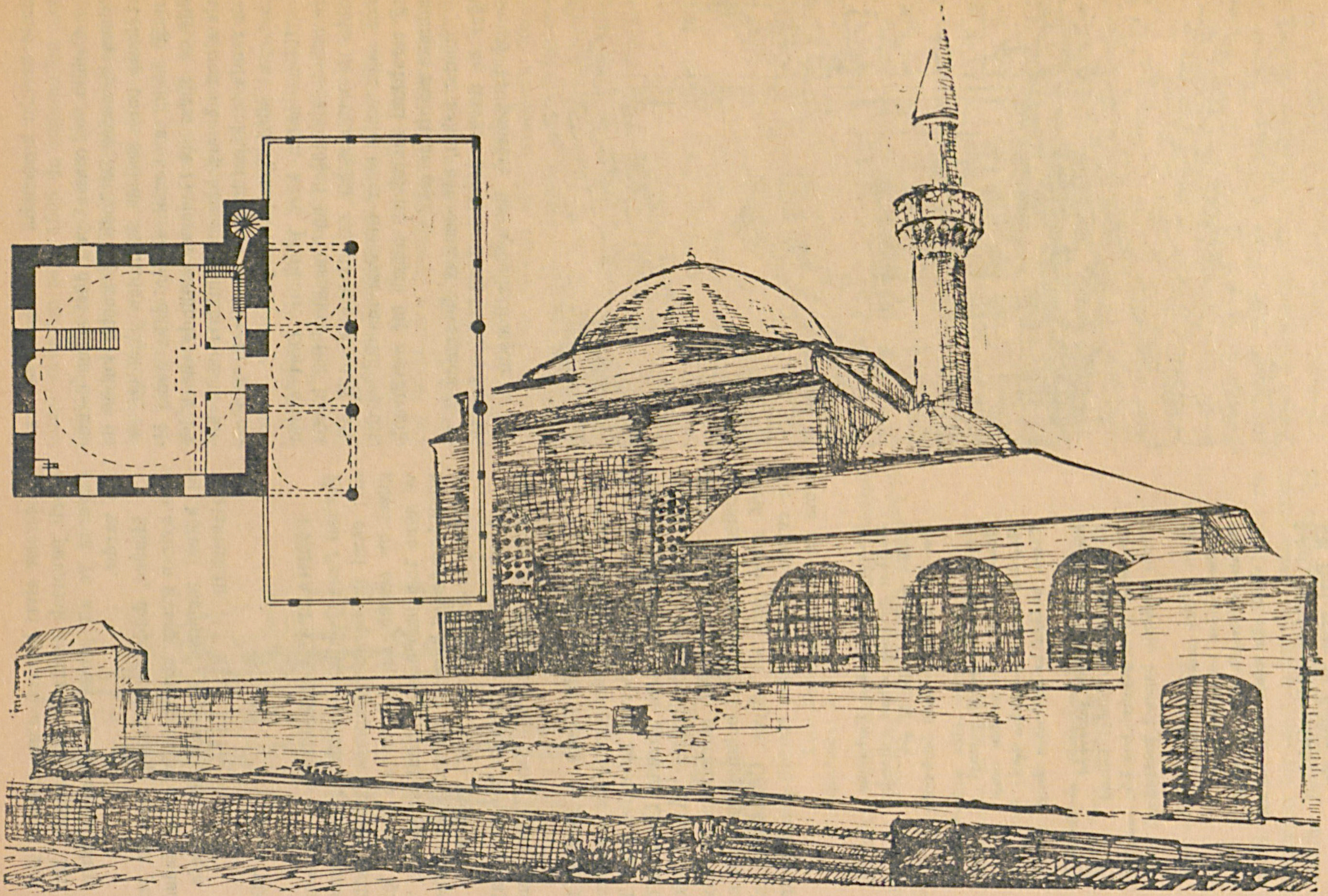
R. E. Koçu bu vak'ayı almış, romanlaştırmış ve İmam karısını Civelek Mustafa adı ile "Erkek Kızlar" isimli eserinin beş kahramanından biri yapmışdır.

FERHAD PAŞA (Mehmed) — On altıncı asır vezirlerinden; Mustafa adında İstanbul'lu bir zâtın oğlu idi, Korucubaşılık, Yeniçeri ağalığı yapmış; Kanunî Sultan Süleymanın oğlu Şehzâde Mehmed'in kızı ile evlenmişdi; Bayazıdda Eski saray karşısında kendilerine mahsus yaptırılan büyük bir sarayda zengin kibar hayat sürmüş, siyasetden, devlet kapusundan ilgisiz yaşamışdır. Arsın büyük hattatı Ahmed Karahisârîden sülüs ve nesih yazı öğrenmiş, icâzetnâme almış, ve mushafı şerifler yazmışdır. Hicrî 982 (M. 1575) de vefat etmiş, Eyyubsultanda Pertev Paşa Türbesi yanındaki türbesine defnedilmişdir. Sultandan olan Mustafa Bey adındaki oğlu da devrinin ünlü hattatlarından olmuşdur.

Bibl.: Tuhfei Hattâtin

FERHAD PAŞA CAMİİ — Çatalca'da, kasabanın göbeği denilecek bir mevkidedir; bânisi onaltıncı asrın ünlü vezirlerinden sadırâzam Ferhad Paşa'dır, binâ da asrın büyük sanatkârı Koca Mimar Sinan Ağa'nın eseridir. Kasabanın kurulduğu bir dağ sırtı eteğinde yapılmış olup önünden geçen yola göre bir sed üstündedir. Camiin avlu duvarlarından biri o sed boyunca uzanır. Cami duvarında ve duvarın doğu ucuna yakın ve yüzü sed üstüne bakar Ferhad Paşa hayratından klâsik üslûbde ve camii ile birlikte yapılmış güzel bir çeşme, yine sed üstünde çeşmeye yakın bir yerde bir musalla taşı vardır.

Cami avlusuna yol tarafından ve sed üstünden yatık kemerli bir kapudan girilir. Cami sol tarafdadır, sağda alçak duvarla çevrili bir hazîre, hazîrenin bitiminde, avlunun kuzey batı köşesinde de yine cami ile birlikde yapılmış bir kütüphâne binası bulunmaktadır, bu binanın önü revaklı ve üstü bir kubbe ile örtülmüşdür, Çatalca Müftülüğü ittihaz edilmiş bulunuyordu. İkinci bir sed üstü teşkil eden avlunun güney tarafına da son zamanlarda beton yapı olarak bir Kur'an Kursu binası ile kursa devam eden parasız yatılı öğrenciler için bir yurd - yatakhâne binası yapılmışdır. Camiin

Çatalca'da Ferhadpaşa Camii

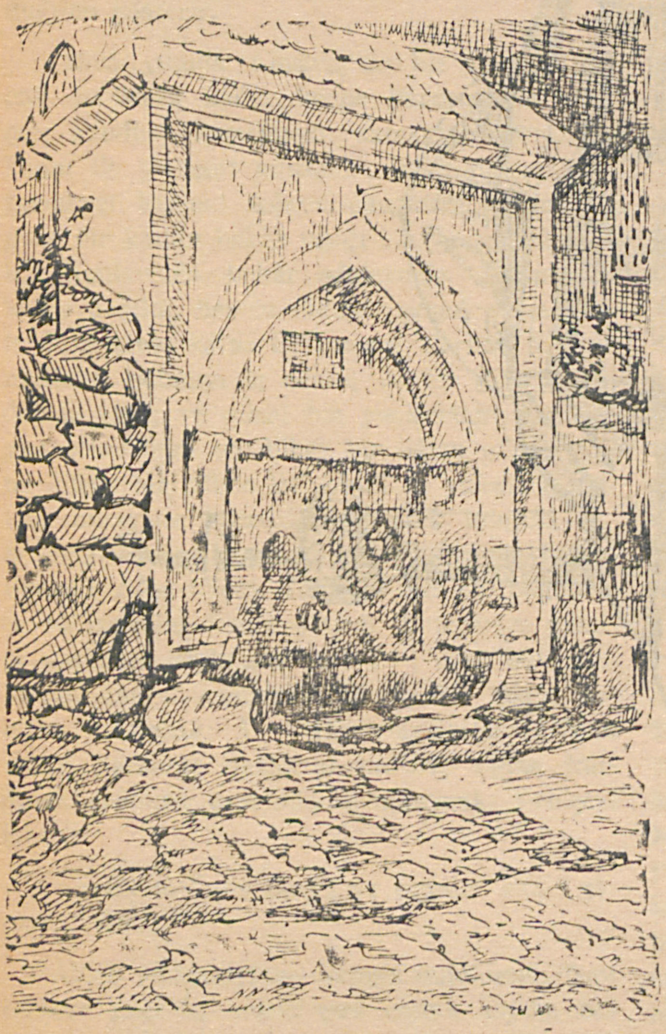
(Resim: Yaşar Ekinci; Plân: Ömer Tel)

cümle kapusu karşısında da bir şadırvan vardır.

Camiin son cemaat yeri dört sütun üstüne atılmış kemerler üstünde üç küçük kubbe ile örtülmüş, onun önü de, sonradan yapıldığı, eklendiği belli, cami cebhesinden daha geniş ölçüde ve duvar içi kemerler üstünde ahşab bir çatı altına alınmış, kemer boşlukları demir kasalı camlarla kapatılmış ve bu suretle son cemaat yeri sözde genişletilmişdir.

İbâdet sahnı kare plânlıdır. Dört duvar üzerinde sekiz köşeli bir kasnakla tek büyük kubbe ile örtülmüşdür. Cümle kapusundan girilince sağlı sollu birer müezzin mahfili vardır, sağ tarafdaki mahfilden ahşab bir merdivenle kadınlar mahfiline çıkılır.

İbâdet sahnı, son cemaat duvarında 2, ve diğer üç duvarında altlı üstlü ikişerden 12, cem'an 14 pencere ile aydınlatılmışdır. Üst

Çatalca'da Ferhadpaşa Çeşmesi
(Resim: S. Bozcalı)

pencereler sivri kemerli olup yekpâre alçı çerçeveli yuvarlak camlarla bezenmişdir. İki yan duvarda ve alt pencereler arasında birer dolap vardır.

Minâre, ibâdet sahnını son cemaat yerinden ayıran güney köşesindedir, cami binâsı gibi köfeki taşından yapılmış olup şerefe altı istalaktitlidir.

Erdem YÜCEL

FERHADPAŞA ÇEŞMESİ — Çatalca'da Ferhad Paşa Camiinin önünde ve sed üzerindedir; cami ile beraber yapılmış klâsik üstübde güzel bir çeşme olup kitâbe taşı kemer içinde ve ayna taşı üzerindedir; kitâbesi şudur: "Sâhibül hayrât vel hasenât Ferhad Paşa rûhiyçün el fâtiha, sene 1006 (M. 1597 - 1598)"

Akar çeşme olup suyu da bânisinin hayratındandır ve "Ferhad Paşa Suyu" diye anılır.

FERHAN (Necidli Emir) — 1882 ile 1885 arasında İstanbula gelmiş genç bir arab asılzâdesi; altı ay kadar devrin kalender şâiri Tophâne kâtiblerinden Âşık Râzinin Üsküdar'daki evinde misâfir olmuşdur; Râzi: "Âteşin zekâya sâhib, hâfızasında arab şâirlerinin en büyüklerinden birkaç bin beyit bulunan gaayetle edîb, zarif, reşîd genç idi" diyor. Üsküdar'lı kalender evinde misâfiri olan Necidli genci şu manzume ile övmüşdür:

Emirzâde Emir nâmı Ferhandır
Melâhat tahtında elhak sultandır
Sâhibi şerâfet asâlet lâ şek
Her hâli her tavrı delil bürhandır

Necid çöllerinin bebrü pelengi
Humret üzre vechi necîbin rengi
Maşrikin magribin hûbânı içre
Kasem hüdâya ki bulunmaz dengi

Bir dayı revişli şûhi şehlevend
Reşk ider kaddine tûbâyi bülend
Tiri müjgâniyle geysûyi hoş bû
Olmuş uşşâkına hançerü kemend

Zülâli lâ'lidir zemzemü kevser
Ruhlerin şûlesi hurşîdden eser
Mutalsam bûsegâh pâyi müşekkel
Yüz sürüb râm olur ejderi heftser

Şehri Üsküdara saldı velvele
Çöl Beyi geçer mi dediler ele
Gör ki deşti aşkın mecnûnu Râzi
Nedim oldu Emir Ferhana hele

Emir Ferhan
(Fotoğrafından S. Bozcalı eli ile)

Râzinin evrâkı metrukesi arasında görülen bir reminin arkasında da şu tarih manzumesi yazılıdır:

Emir Ferhan sülüs hattın elifi
Elde kalan şu tasviri lâtifi

Altı aycık olmuş idi mihmânım
Kalem ile ne mümkindir tâfiri

Aşkbazlıkda gösterdim bir hüner hi
Lafzî tarih oldu cevher redifi

Noksanı o pek az olan altı ay
"Bin üçyüzdür İstanbulu teşrifi"

1294 + 6 = 1300 (M. 1882 — 1883)

Vâsıf HİÇ

R. E. Koçu'nun "Emir Talha" isimli romanlaştırılmış bir tarih yazısında büyük sanatkâr Sabiha Bozcalı resimlerini çizerken bu Emir Ferhad'ın resminden faydalanmışdır; o konuya uyan bir yüz ve edâya sâhibdir.

FERİD ALNAR (Hasan) — Kaanun virtüozu, orkestra şefi; 1906 da İstanbul'da doğdu, daha küçücük çocuk iken fevkalâde musiki istidadı gösterdi. Türk Musikisi öğrendi ve kaanun virtüozu olarak tanındı. 12 yaşında en iyi kaanun çalan Türk olarak ün yaptı. 16 yaşında operet besteliyerek bestekârlığa başladı. Sâdeddin Arel'in dikkatini çekti. Ondan armoni, sonra Arel'in de hocası olan Manas'tan contrepoint ve füg öğrendi. 1922 - 1926 arasında Dârüttâlîm-i Mûsikî'de kaanun çaldı. Bitirmek üzere bulunduğu mimarlık tahsilini bitirmedi. 1927'de Arel tarafından yüksek musiki tahsili için Viyana Konservatuarı'na gönderildi. 1932' ye kadar 5 yıl Viyana'da Arel'in hesabına musiki tahsil etti. Joseph Marx'dan composition, Oswald Kabasta'dan orkestra idaresi öğrendi. Viyana Konservatuarı'ndan birinci sahada, Avusturya Devlet Musiki Akademisi'nden de ikinci sahada diploma aldı. İstanbul'a döndü. Şehir Tiyatrosu'nda orkestra şefi ve Belediye Konservatuarı'nda musiki tarihi öğretmeni oldu. 1936'da Ankara'ya yerleşti ve Türk Musikisi ile hemen hemen ilgisini kesti. Riyâset-i Cumhur Filarmonik Orkestrası şef yardımcısı ve konservatuarda pianist olarak çalıştı. Enst Praetorius'un yanında orkestra şefi olarak ilerledi. İlk opera temsillerinin sahneye uygulanmasında hizmet etti. 1937 - 46 arasında konservatuarda composition okuttu. 1946'da Cumhurbaşkanlığı Filarmonik Orkestrası'na — Praetorius'un ölümü üzerine — şef oldu. 6 yıldan fazla bu görevde kaldı. 1952 aralığında rahatsızlandı ve görevinden ayrıldı. Devlet Konservatuarı'nda armoni, orchestration ve composition derslerine devam etti. Bir ara uzunca müddet Viyana'da kaldı. Viyana Senfoni Orkestrası'nda ve başka Alman ve Avusturya orkestralarında şef olarak çalıştı. 1964'te Ankara'ya döndü. Arada bir Devlet Operası temsillerini ve Cumhurbaşkanlığı Orkestrası'nı idare etmektedir.

Piano, violonsel, kemençe gibi sazları da çalan bestekâr, kaanun'da bütün Türk Musikisi'nin tanıdığı en büyük virtüoz, hattâ Batı mânâsıyle tek gerçek virtüozdur. Şerif Muhiddin Targan'ın ud'da yaptığını, kaanun'da yapmıştır. Batı Musikisi'nde birçok orkestra, piano parçaları, oda musikisi eserleri, konçertolar besteledi. Türk Musikisi'nde bestelediği ve-

ya Türk motiflerinin hâkim olduğu pek çok eseri, 1951'de yazdığı bir kaanun konçertosu, kaanun taksimleri, 1926'da yayınlanan 10 Saz Semâîsi, başka çok başarılı peşrev ve saz semâîleri, çok sesli parçaları vardır.

Ferid Alnar'ın eserlerinde, Sâdeddin Arel' in tesiri açıktır. Makam ve usûllerimiz, çok defa an'anevî formlarımız çerçevesinde, Batı Musikisi'nden aldığı geniş imkânları ustaca olduğu kadar zevkle de kullanmıştır. Kendisi virtüöz olduğu için, saz eserlerinin icrâsı da çok zordur. Eserleri nüanslı olduğu için, bu tip notaları çalmıya alışmamış sâzendeleri ürkütecek güçlüklerle doludur. Vaktiyle Alnar'ın bazı saz eserlerini büyük tanbûrî Mes'ud Cemil ve büyük kaanûnî Vecihe Daryal, çok güzel çalmışlardı.

Bâzı eserleri: Beyâtî Arabân ve Segâh peşrevleri; Beyâtî Arabân, Bûselik, Dilkeş Hâverân, Karcığar, Mââhûr, Nihâvend, Nikriz, Nîşâbûrek, Segâh, Şerefnümâ, Yegâh saz semâîleri; Kaanun Konçertosu; Acem Aşîran, Segâh, Sûzidil, Sûznâk, Şeddi Arabân taksimleri; Köçek Havası; Zeybek Havası; Saz Havası; Çifte Telli; Sirto; Sarı Zeybek; Yalova Türküsü; İzmir'den Selâmlar; Sözsüz Romans; Sâdeddin Arel'e ithaf edilmiş 8 piyano parçası: Şu Yamaçda; Uyuşuk Dans; Deniz Kıyısından Gün Doğuşu; Sisli Sabah; Biraz Da Yürükçe; Emprovizasyon; Perdeden Sızan Ay Işığı; Oyun Havası.

T. Yılmaz ÖZTUNA

FERİD BEY (Hasan) — Ünlü mâliyeci ve matematik muallimi; 1871 de İstanbul'da doğdu, Trabulusgarb reji müdürlüğünde bulunmuş Suad Bey isminde bir zâtın oğludur. Babasını küçük yaşda kaybetmiş, Darüşşefaka'da okumuş, tahsil ve terbiyede titizliği ile meşhur bu mektebi 1890 da sınıfını birinci olarak bitirmiş, Parise gönderilerek telgraf mühendisliği tahsili yapmış; memlekete dönüşünde, hemen ömrü boyunca Dârüşşafaka ile Dârülmualliminde (Erkek Öğretmen Okulunda) matematik muallimliği yapmış, ayrıca Telgraf Fabrikasında, Darbhânede, Mâliye Nazırlığında çalışmış, ilk bankalarımız İtibârı Millî Bankası müdürlüğünde bulunmuş, 1918 de son Osmanlı Mebusan Meclisine İstanbul'dan mebus seçilmiş ve aynı yıl içinde vefât etmişdir.

Hasan Ferid Bey
(Resim: S. Bozcalı)

Devrinin gazetelerinde yayınlanmış meslekî makaalelerinden başka "Hesabı Ticarî", "Nakid ve itibârî Mâlî" ve "Bankacılık" isimli kitabları o devirde bu yolda yazılmış ve yayınlanmış ilk eserlerdir.

Bibl.: İ. A. Gövsa, Türk Meşhurları.

FERİD BEY (Ömer) — (B. : Kam, Ömer Ferid).

FERİD BEY (Mustafa) — Geçen asrın ikinci yarısında ve asrımız başında yaşamış bir hattat ve yazı hocası; 1858 de İstanbul'da doğdu, Şâbanî tarikati şeyhlerinden Necib Efendi'nin oğludur. Sibyan mektebinde okudu, husûsî olarak arabca ve farsca öğrendi ve yazı meşk ederek icâzetnâme aldı. 1870 de henüz 12 yaşında iken Bâbıâliye kâtiblikle girdi ve mühimme kalemi müdürlüğüne kadar yükseldi. 1908 de meşrûtiyetin ilânında umûmî memur çıkarmada açıkda kaldı, temiz siciline dayanarak hakkını aradı ve emekliye ayrıldı. Medresetül Hattâtî'e celî divânî ve sülüs yazılar muallimliğine tâyin edildi; bu vazifede iken vefât etti; ölüm tarihi tesbit edilemedi.

FERİD BEY SOKAĞI — Kadıköyü'nün Tâlimhâne semti yollarından; Nakıl Sokağı ile Yeldeğirmeni Karakolhâne Caddesi arasındadır; Tâlimhâne Caddesi ile dörtyol ağzı yaparak kesişir ve bir isimsiz sokak ile kavuşağı vardır (1934 Belediye Şehir Rehberi, pafta 29/Tâlimhâne). Nakıl sokağı tarafından gelindiğine göre iki araba geçecek genişlikde kabataş döşeli, iki yanı yaya kaldırımlı bir yol olup 2 - 4 katlı ahşab ve kâgir evler ve apartımanlar arasından geçer; 1 berber, 1 kundura tâmircisi, ve 1 boş dükkân vardır; kapu numaraları 1 - 59 ve 2 - 60 dır (Kasım 1968).

Hakkı GÖKTÜRK

FERİD EFENDİ (Salâcı Zâkir) — Geçen asır sonlarında ve asrımız başında yaşamış ve gür sesinin güzelliği ile tanınmış bir müezzin ve Zâkir; Hasköy'de Kumbarahâne Camiinin müezzinbaşısı idi, ayrıca Eyyubsultan Camii Kebirinin salâcısı idi; 1915 de vefât etti, Eyyubsultan da defnedildi.

Bibl.: S. N. Ergun, Türk Musikin Antolojisi, II.

FERİD EFENDİ (Şekerci) — Asrımız başlarında Sirkeci'de Hamidiye Caddesinde namlı bir şekerci - dondurmacı; 14 Temmuz 1903 tarihli Tercemânı Hakikat Gazetesinde şehir haberi şeklinde şöyle bir ilânı vardır:

"Hayli zamandan beri san'atında mehâret ve mesleğinde istikaameti ile umumun teveccühünü kazanmış Sirkeci'de Hamidiye Caddesindeki Şekerci Ferid Efendi bu yaz mevsiminde de tâze meyvaların nefâset ve güzel kokularını muhafaza ederek şehrimizde misli bulunmayan alaturka ve alfranga dondurmalar yapmaktadır. Ferid Efendi şehrimizin bütün dondurma sanatkârları ile her an müsabakaya hazır olduğunu söylemektedir".

Reşid Hâlid GÖNÇ

FERİD EFENDİ (Şeyh) — Geçen asır sonları ile asrımız başında yaşamış Sâdiye tarikatı şeyhlerinden, şâir; 1283 (M. 1866 - 1867) de Yunanistan'da Yenişehir Fenel kasabasında doğdu; oradaki Sâdiye Dergâhı şeyhi Mehmed Vehbi Efendinin oğludur; 1297 de (M. 1880) Yenişehirin Yunanlılar tarafından işgaalinde babası ile birlikte İzmir'e hicret etti, 1300 de (1882 - 1883) babasının ölümü üzerine kız kardeşi Sâdiye Hanımla birlikde İstanbul'a geldi ve Üsküdar'da yerleşdi, medrese tahsilini tamamladı, 1313 de (1895 - 1896) Selânige gitti, orada sürgün olarak bulunan babasının hâlifelerinden Şeyh Yahyâ Efendiden hilâfet aldı, İstanbul'a döndükten az sonra Üsküdar'da Hallaç Baba Sâdiye Dergâhı şeyhliğine tâyin edildi, 1326 da (1908) vefât etti ve dergâhın hazîresine defnedildi, Hallaç Baba Tekkesi şeyhliği kız kardeşi Sâdiye Hanımın oğlu ve o tarihde 7 - 8 yaşlarında bir çocuk olan edebiyat muallimi, şâir ve edebiyat tarihi yazarı, biyograf Sadeddin Nüzhet Ergun'a kaldı (B.: Ergun, H. Sadeddin Nüzhet, cilt 9, sayfa 5178). S. Nüzhet dayısı için: "Muhitinde çok sevilmiş bir merdi kâmil idi" diyor.

(Beyitler)

Dönerse âşıkın halvetgehinden ol köçekzâde
Nevâsı bi' karârın tiz çıkar evci semasından
Hîsârı aşkını sinemde rengin eyle ey şehnâz
Kerem kıl mâyei can tâhir olsun mâsivâsından

Bibl.: M. K. İnal, Son Asır Şâirleri.

FERİD HİKMET — İngilizleşmiş bir İstanbul'lu Türk; hayatı hakkında aşağıdaki satırları 3 Ağustos 1963 tarihli Hürriyet Gazetesinden alıyoruz:

"İstanbul Lisesi mezunu milyoner İngiliz iş adamı Ferid Hikmet 24 tonluk özel yatı Janet Susan ile İstanbul'a gelmişdir. 1936 yılında liseden mezun olarak İngiltere'ye tahsile giden ve sonra orada iş hayatına atılıp yerleşen Ferid Hikmet'in üç lokanta, kahvehânebarı vardır; 45 yaşında olup Elizabeth adında bir İngiliz kızı ile evlenmiş, ondan dört çocuğu olmuşdur: 19 yaşında Nesrin, 15 yaşında Richard (oğlan), 10 yaşında Janet ve 7 yaşında Susan; küçük yatı ile Fransa'yı nehir ve kanallar yolu ile geçerek Akdenize inen Ferid Hikmet o kadar İngilizleşmişdir ki Haber Ajansı muhâbirine: "Yazık ki dışarda gereği gibi tanınmıyorsunuz" demişdir.

Bürhâneddin OLKER

FERİD İBRAHİM BEY — İstanbul'un, dolayısı ile Türkiye'nin, günlük olaylar üzerine resimler çekmiş ilk gazete, basın fotoğrafçısı; ondan önce resimli gazete ve dergilere fotoğrafhânelerden tedârik edilen bina, gemi, manzara resimleri, portreler, ve Avrupa basınından alınan bâzı vekaayi resimleri konulurdu. Ferid İbrahim Beyin ilk resimleri "Tasviri Efkâr" gazetesinde ve "Serveti Fünun" gazetesinde çıkmışdır; hayatı hakkında bilgi edinilemedi.

FERİDİYE CADDESİ — Beyoğlun'da Taksim'in Şehidmuhtarbey ve Kocatepe Mahallelerinin sınır yoludur; Taksim Sokağı ile Yenikafa Sokağı arasında uzanır. Şehidmuhtarbey Mahallesinin Çamdalı, Fârâbi ve Âşıklar sokakları ile kavuşakları vardır. Canbazoğlu Sokağı ile dörtyol ağzı yaparak kesişir (1934 Belediye Ş. R. pafta 19/147 ve 149). Taksim Sokağı tarafından gelindiğine göre bir araba rahat geçecek genişlikde ve paket taşı döşeli olarak başlar. Ahşap ve kâgir evler ve beşer altışar katlı kârgir apartımanlar arasından geçer. Canbazoğlu Sokağı kavuşağından sonra yokuş aşağı inerek Yenikafa Sokağına bağlanır.

Bir çarşı boyudur, 11 oto parçacısı, 1 cuntacı, 1 motorcu, 1 akümülâtörcü, 2 oto tamircisi, 1 oto kilidcisi, 1 camcı, 1 yaycı, 1 sportoto ve tekel bâyii, 1 ithâlât toptancısı, 1 kuyumcu, 1 pantaloncu, 1 eczâhâne, 1 lokanta, 2 bakkal, 2 manav, 2 kahvehâne, 1 marangoz, 3 kunduracı, 2 esvab temizleyici, 1 tuhâfiyeci, 1 berber, 1 yorgancı, 1 karyolacı, 1 karyola tamircisi, 1 soba ve bisiklet tamircisi vardır. Kapu numaraları 1 - 141 ve 2 - 142 dir (Haziran 1968).

Hakkı GÖKTÜRK

FERİD PAŞA (Abdülhamid) — Geçen asrın aydın vezirlerinden; 1814 de İstanbul'da

Abdülhamid Ferid Paşa
(Resim: S. Bozcalı)

doğdu; deri tüccarlarından Mustafa Efendi adında bir zâtın oğludur. 1828 - 1830 arasında kâtiblik ile Bâbıâliye girdi. Yazısı o kadar güzel idi ki pâdişaha arz edilen tezkireler ona yazdırıldı ve 1841 de devrin pâdişahı Sultan Abdülmecidin dikkatini çekdi, mâbeyin üçüncü kâtibliği ile saraya alındı, 1848 de ikinci kâtib, 1849 da da mâbeyin başkâtibi oldu. 1854 de Said Paşa'nın vâlilik fermanını götürme vazifesi ile Mısıra gönderildi ve İstanbul'a yeni Mısır vâlisi ile birlikde döndü. Kendisine aşırı güven ve muhabbet gösteren pâdişah ahvâli âlem üzerinde aydınlatması, o sırada sadırâzam bulunan Mustafa Reşid Paşa tarafından hoş görülmedi, bu ünlü vezirin kanaatince, hükûmet işleri hakkında pâdişaha, ancak sorumlu olan sadırâzam bilgi verebilirdi, bir saray başkâtibinin bu işlere karışması doğru değildi; Mustafa Reşid Paşanın ısrarlı isteği üzerine: "Ferid Efendi.. seni benden ayırıyorlar'." diyen Sultan Abdülmecid tarafından 1855 de mâbeyin başkâtipliğinden azledil, fakat nişan ve paşalık ile taltif edilerek Seraskerlik müsteşarlığına tâyin edildi. 1861 de Sultan Abdülazizin cülûsunun tezine müsteşarlık üzerinde kalmak üzere Masârifâtı Askeriye Nazırlığına tâyin 1863 de bir ramazan akşamı pâdişah Serasker Kapusuna iftara gelmişdi, mâiyeti erkânından Yaver Paşa, padişâhın orada bulunmasından istifâde ile kaba bir dil ve tavırla maaş alamadıklarından şikâyetde bulundu ve maaşının ödenmesini istedi, Ferid Paşa: "Paşa.. Paşa!.. Ben askerin yiyeceğini güçlükle temin ediyorum, para yok, def ol!" diye bağırarak Yaver Paşayı müsteşarlık makamından kovdu, kendisi de o anda her iki vazifesini terkederek ayrıldı. Aynı yıl içinde Meclisi Vâlâ âzâsı, Evkaafı Hümâyun nâzırı, 1865 de tekrar Meclisi Vâlâ âzâsı oldu; 1866 da Âdile Sultanın kethüdâlığına tâyin edildi, ikinci defa Evkaf Hümâyun nazırı, 1868 de yeni kurulan Şûrâyı Devlete âza oldu. Sultan Aziz sadırâzam Âlî Paşaya sormadan Ferid Paşayı sadâret müsteşarlığına tâyin edince, Âlî Paşa da müsteşarlığı kaldırdı, Dahiliye Nazırlığını ihdas etti ve bu nâzırlığa de Şirvânizâde Rüşdi Paşayı tâyin ederek Ferid Paşayı açıkda bırakdı. Fakat 1869 da Divânı Ahkâmı Adliyede mahâkimi nızâmiye reisliğine tâyin edildi; 1871 de Vâlide sultan (Pertevniyal Sultan) Kethüdâsı oldu, bu vazifesine ilâveten Hazînei Hassa nâzırı ve az sonra da Mâbeyin Müşürü (Saray Maraşali) oldu; bu sûretle tamâmen saraya in-

tisab etmiş oldu. Hükûmetde kısa bir zaman da Bahriye Nazırı vekilliği yapdı. 1875 de vefât etti ve Sultan Mahmud Türbesi haziresine defnedildi.

Gaayet dürüst, zekî, iş yapmasını bilir, edib bir zât idi. Sâdâret mektubculuğunda bulunmuş Lebib Efendinin kızı ile evlenmişdi. (B.: Lebib Efendi); yüksek mevkilerde bulunmuş İzzettin, Sadettin ve Şadan adında üç oğlu ve bir kızı olmuşdur; Damad Şerif Paşa kızının, asabiye mutahassıslarından Dr. İzzettin Şadan da en küçük oğlu Şadan beyin oğullarıdır.

Bir gün kâhyalığını yapdığı Pertevniyal Sultan ile hasbihalde bulunurken sözü Mahmud Nedim Paşanın sadırâzamlığına getirmiş, milletin sevmediği bir adamın padişah tarafından tutulmasını tenkid etmiş: "Ahvâlin gidişini beğenmiyorum.. maazallah pâdişahımızın tahtdan indirilmesine kadar varabilir.." demişdi. Harem ağaları anlatmışdır, Sultan Azizin tahtdan indirildiği gün, Dolmabağçe Sarayından Topkapusu Sarayına nakledilmek üzere kayığa binileceği sırada Pertevniyal Sultan: "Ferid Paşa.. Ferid Paşa!.. başını kaldır da gör, dediğin oldu!.." diye bağırmışdı.

FERİD PAŞA (Ali) — "Osmanlı İmparatorluğunun son devrinin siyâset hayatına atılmış askerlerinden; Mısırlı Prens Mustafa Fâzıl Paşanın mühürdarı Ali Necib Efendinin oğludur; 1860 da Kahire'de doğdu, âilesi soyca İstanbul'ludur; 1879 da Mühendishâneden topçu zâbiti olarak diploma aldı .1909 inkilâbında Divânı Harb âzâlığı, sonra Topçu Dâiresi reisliği, Selânikde vâli vekilliği yapdı. Mahmud Şevket Paşa ile arası açılarak önce Diyârıbekire gönderildi, sonra emekliye ayrıldı. (İttihadcıların muhâliflerindendi, fakat siyasî bir partiye girmemişdi); 1919 da yakın arkadaşları ile "Sulh ve Selâmet Fırkası" nı kurdu ve bu fırkanın genel sekreteri oldu. (Millî Mücâdeleye şahsen katılmadı, fakat partisinde fikren muzâharet etti, İstanbul'daki gizli teşkilât ile yakın temasları oldu, babadan kalma servetle zengin adamdı, Anadolu'ya geçen gençlere yardımda bulundu); Tevfik Paşa kebinesinde harbiye nâzırlığı yapdı,. yine harbiye nâzırı olarak Dâmad Ferid Paşa kabinesine girdi, (bir yumuşatıcı kişi olarak alındığı bu kabinede) Millî Mücâdeleye taraftarlığını açıkca beyan etti, çekilmeye mecbur oldu. (Atatürk'ün şahsi teveccühünü kazanmış bir zât idi); 1937 de Göztepe'deki köşkünde fevât etti" (İ. Alâeddin Gövsa, Türk Meşhurları).

FERİD PAŞA (Avlonyalı Mehmed) — İkinci Sultan Abdülhamid devri sonlarında sadırâzam olmuş , memlekete hizmeti ve iyi kişi olarak tanınmış vezirlerden; 1852 de Yanya'da doğdu, Avlonyalı Mustafa Paşanın oğludur, Avlonyanın çok eski hânedanı olan Vlora âilesindendir, ki Ferid Paşanın oğulları Türkiye'de soyadı kanunu çıkdıkdan sonra Vlora soy adını almışlardır. Tahsilini Yanya'da yaptı. Giridde Kandiye ve Hanya mutasarrıflıklarında bulunan babasının yanında ve o devrin ünlü kumandanı Gazi Osman Paşanın yanında kâtiblikde bulundu; bir ara adliye müfettişi, İstanbul İstinaf Mahkemesi âzâsı, uzunca bir zaman Şûrâyı Devlet âzâsı oldu; dört sene kadar Konya Vâliliği yapdı ki o zamana kadar su sıkıntısı çeken Konya şehrine Çayırbağı Suyunu getirtti, Konya'da adı hâli rahmetle anılır; bir de halı sergisi açdırmışdır ki Türkiye'de bir iş konusu üzerinde açılan ilk sanat sergisidir. 1902 de Said Paşanın yerine sadırâzam oldu ve 1908 inkılâbından birkaç gün öncesine kadar bu mevkide kaldı; doğru ve temiz adam olduğu için, meşrûtiyetin ilânında âyan âzalığına tâyin edildi. Bir ara İzmir Vâliliğinde bulundu, dâhiliye nazırlığı, bir devre de Âyan

Avlonyalı Ferid Paşa
(Resim: S. Bozcalı)

Meclisi reisliği yapdı; Türkiye henüz Birinci Cihan Harbine girmemişdi ki 1914 de tedâvi için gittiği İtalya'da Sam Remo'da vefât etti, ecdadının memleketi Avlonya'da defnedildi. Fransızca ve Rumca belirdi.

Bibl.: İ. A. Gövsa, Türk Meşhurları.

FERİD PAŞA (Dâmad) — Son Osmanlı Pâdişâhı Altıncı Sultan Mehmed Vahidüddine beş defa sadırâzamlık yapmış ve tarihimize vatan hâini kara damgası ile geçmiş bir vezir (B. : Mehmed Vahidüddin VI. Sultan); Bahriye Nezâreti müsteşarlığında bulunmuş İzzet Efendi adında bir zâtin oğludur, 1853 de İstanbul'da doğdu, hususî tahsil gördü, Hâriciye mesleğine girdi; Berlin, Petersburg ve Londra sefâret kâtibliklerinde bulundu; Londra'da iken Bombay başkonsolosluğu tâyini üzerine yeni vazifesini kabul etmeyerek İstanbu'a geldi.

İstanbul'a döndüğü 1885 - 1886 arasında 32 - 33 yaşlarında gaayetle yakışıklı bir genç adamdı. ,

1886 da Sultan Abdülmecidin kızı, devrin pâdişahı İkinci Sultan Abdülhamid ile istikbâlin pâdişahları Beşinci Sultan Mehmed Reşad ve Altıncı Sultan Mehmed Vehidüddinin kız kardeşleri ve Samipaşazâde Necib Paşa'dan dul kalmış Mediha Sultanla evlendi; rivâyet edilir ki bu dul sultan kendisine âşık olmuşdu.

Damad Ferid Paşa
(Resim: S. Bozcalı)

Dâmad oldukdan sonradır ki evvelâ Şûrâyı Devlet (Danıştay) âzâlığına tâyin edildi, iki sene sonra da kendisine vezirlik (paşalık) verildi.

İkinci Sultan Abdülhamid devrinde Mediha Sultana tahsis edilmiş Balta Limanındaki muhteşem sahil sarayda (zamanımızda Kemik Hastalıkları Hastahânesi olan binâ) bir kibar zengin hayatı sürdü, vehimleri ile tanınmış pâdişahı tahrik etmemek için yirmi yıl gibi uzun bir zaman siyâsetle meşgul olmadı.

1908 de meşhuriyetin ilânı üzerine Âyan Meclisi (Sênato) âzâlığına tâyin edildi. Âyanda nüfuzlu bir sîmâ olarak İttihad ve Terakki Fırkasına karşı muhâlefetde bulundu, öylesine ki muhâlif partilerin en kuvvetlisi olan Hürriyet ve İtilâf Fırkası Dâmad Ferid Paşayı liderleriymiş gibi gördü. İşte bu muhâlefetidir ki kendisine kâzib bir şöhret kazandırdı. Aslında hiç de zekî olmayan, ciddî bir tahsilden mahrum, diplomat görgüsünden mahrum, fakat uzun boyu ile yakışıklı, çok düzgün konuşur ve gaayetle şık giyinir bir dâmad paşa idi. Osmanlı Devleti ve müttefikleri ağır şekilde yenilince İttihad ve Terakki Fırkası erkânı memleketi o felâketli devirde yüz üstü bırakıp yurd dışına kaçınca Türkiye'yi gaalib düşmanlar karşısında temsil edebilecek en kuvvetli bir kişi olarak görüldü. Fakat 1919 ile 1920 arasında beş kabine kuran Dâmad Ferid Paşa takib ettiği zelil poletika ve Anadolu'da başlayan millî mücâdeleye karşı hasmâne hareketi ile tarihimizde vatan hâini olarak anılacak kadar kara bir hâtıra bırakdı. İcrâatını şöylece toplayabiliriz:

İlk Kabinesi, 4 Mart 1919 - 16 Mayıs 1919, 2 ay 13 gün sürdü: 30 Ekim 1918 tarihli Mondros Mütârekesi ihlâl edilerek. İttihadcıların yüz üstü bırakdığı Türkiye'de Ahmed İzzet Paşa'dan sonra ikinci kabineyi kurmuş olan Tevfik Paşa zamanında 13 Ekim 1918 de düşman filoları İstanbul'a geldi ve yurdumuzun yer yer işgaaline böylece başlanmış oldu. 21 Aralık 1918 de Meclisi Meb'usan dağıtıldı. 8 Şubat 1919 da da Balkanlardaki düşman orduları başkumandanı Fransız maraşali Franchet d'Espérey bir operet sahnesinde cihangir tas-

lağı tantanası ile zafer alayı tertib ettirerek İstanbul'a girdi. İttihadcılarla millî duyguları coşkun aydınlar ittihadcı damgası vurularak kaafile kaafile tevkif edildiler. Bu tevkifler Ferid Paşa zamanında en geniş ölçüsünü buldu. Doğu Anadolu'da türedi bir ermeni devleti kurma hayâline kapılmış gaalip itilâf devletlerine karşı sempatik görünme ahmaklığı ile Birinci Cihan Harbi içinde sözde ermeni kıtaalinin suçlularından biri olarak Divânı Harbe verdirttiği mâsum ve mazlûm Yozgad mutasarrıfı Kemal Bey Bayazıd Meydanında asılarak îdam olundu. Böyle bir hükûmetin bulunduğu devirde Kars ermeniler, Ardahan gürcüler Antalya İtalyan'lar ve nihâyet 15 Mayısda İzmir Yunanlılar tarafından işgal edildi. İzmir'in işgali fâciası karşısında istifaya mecbur kalarak ikinci kabinesini kurdu.

İkinci Kabinesi, Mayıs 1919 - 20 Temmuz 1919. 2 ay 2 gün sürdü:

İstanbul hükûmeti hiçe sayılarak tevkif edilmiş olan ittihadcılarla vatan perver Türk aydınları İngilizler tarafından alınıp Malta'ya götürüldü. Osmanlı Devleti Paris'de sulh konferansına dâvet edildi, Parise Tevfik Paşa başkanlığında bir heyet gönderildi, fakat bu asil devlet adamı: "Bu sulh şartları müstakil bir devlet anlamı ile bağdaşamaz" diyerek müzakereye girişmedi, İstanbul'a döndü. Bunun üzerine sadırâzam Ferid Paşa sulh murahhas heyeti başkanlığına kendisini tâyin ettirdi, Parise gitti, budalaca hazırlanmış bir muhtıra verdi, âdetâ uşak azarnâmesi gibi bir cevab alınca İstanbul'a döndü ve sadâretten istifasını verdi Kabineyi kurma vazifesi tekrar kendisine verildi.

Üçüncü Kabinesi, 21 Temmuz 1919 - 30 Eylül 1919, 2 ay 11 gün sürdü:

21 Eylül 1919 da Aznavur Ahmed Paşa adında bir gayri türkün kumandasında "Kuvâyi İnzibâtiye" adı altında derme çatma çapulculardan mürekkeb çetelerle Anadolu'daki millî kuvvetleri dağıtma teşebbüsüne yeltendi. Kabinesinin şeyhülislâmı Dürrizâde Abdullah Efendiden Mustafa Kemal Paşa ile arkadaşlarının idamları fetvâsını aldı, ve kendi hükûmeti adına da bir vatan ihâneti vesikası olan bir beyannâme yayınladı. Ve sonra hacil ve rezil istifâya mecbur oldu.

Ferid Paşa'nın yerine sadırâzam olan Ali Riza Paşa zamanında mebus seçimi yapıldı, 12 Ocak 1920 de İstanbul'da toplanan meclis Misâkı Millîyi kabul ve ilân etti. Galib düşmanların ağır baskısına dayanamayan Ali Riza Paşa istifâ etti, Salih Paşa sadırâzam oldu. 16 Mart 1920 de İstanbul düşman devletler tarafından fîlen askerî işgal altına kondu. Salih Paşa da aynı tazyik karşısında istifâ edince Ferid Paşa dördüncü defa sadırâzam oldu.

Dördüncü Kabinesi, 5 Nisan 1920 - 30 Temmuz 1920, 3 ay 25 gün sürdü:

11 Nisan 1920 de Misâki Millîyi kabul etmiş olan son Osmanlı Meclisi Meb'usanını dağıttı. Anadolu'da Yunan işgali genişlemeye başladı. Trakya Yunanlılar tarafından tamamen işgal edildi. Damad Ferid Paşa kabinesindeki bâzı nazırların kendisine muhalif bir cebhe alması üzerine istifa ederek beşinci ve son kabinesini kurdu.

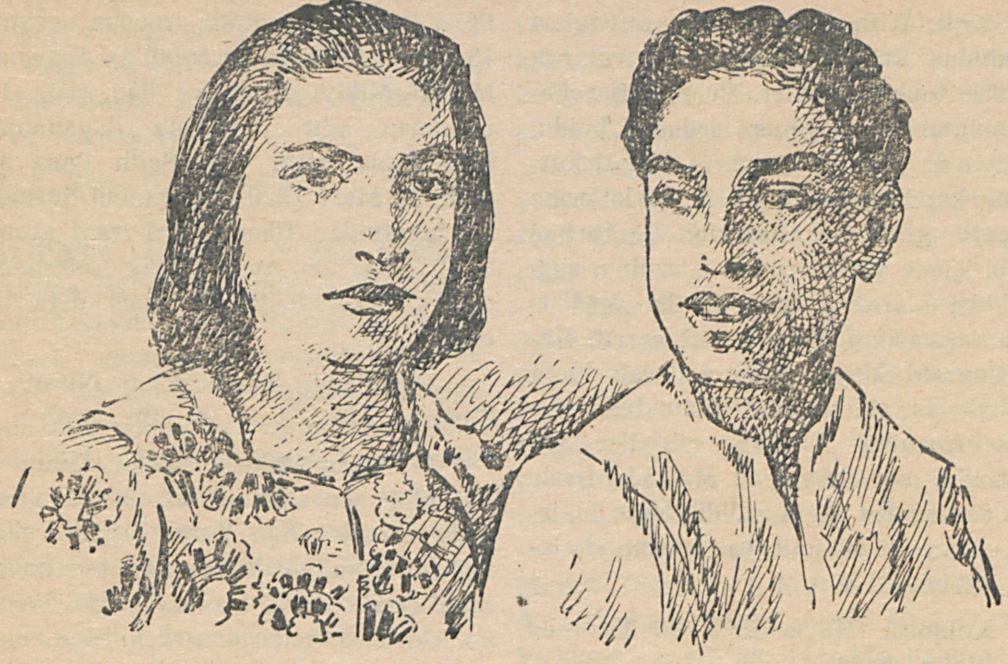
Beşinci Kabinesi, 31 Temmuz 1920 - 17 Ekim 1920, 2 ay 17 gün sürdü:

Parise gönderdiği Hâdi Paşa başkanlığındaki murahhaslar heyeti 10 Ağustos'da meş'um Sulh Muâhedesini imzaladı.

Ankarada'ki Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmetinin meşrûiyetini kabul etme durumunda kalmış olan itilâf devletleri Ferid Paşanın İstanbul Hükûmeti başından çekilmesini bir zaruret olarak gördüler ve Dâmad Ferid Paşa istifâ etti, istifâ ile de kalmayarak Türkiye'den ayrılıp Almanya'da Karlisbad'a gitti. Büyük zaferden sonra habersizce İstanbul'a döndü, âilesini de alarak tekrar yurd dışına, Fransa'ya gitti, 6 Ekim 1923 de Nis yakınlarında bir villâda öldü.

FERİDUN (Acem) — "Hünsâ: Kendisinde hem erkeklik hem de dişilik alâmeti mevcud kimse" (lûgat); zamanımızda bu alâmetlerden biri bülüğ çağında üstün gelişme gösterince ameliyat ile asıl cinsiyetini bulabilmekte, kız biline gelirken oğlan, oğlan zan edilirken kız olabilmektedir. İstanbul'da bu yolda ilk ameliyat 1945 yılında 16 yaşında Feride adında İranlı bir kıza yapılmış ve ameliyat sonucu erkek olan bu kıza Feridun adı verilmişdir. Hal tercemesi tesbit edilemedi.

Burhâneddin OLKER

Acem Feridun
(Fotoğrafından S. Bozcalı eli ile)

FERİDUN (Feshâneli) — Geçen asır sonlarında Defterdarda Feshâne Fabrikasında gaayet yakışıklı bir delikanlı idi! Üsküdar'lı ve Üsküdar mescidlerinden birinin imamının oğluydu; zan ederim ki fabrikadaki işi boyacılık idi; bir medrese kapusundan adım atmadığı halde babasının ısrârı ile sokakda softa kılığında dolaşırdı; 1909 da otuz yaşlarında idi ki Otuz bir Mart Vak'asından sonra ihtilâlci askeri yakalandıran yobazlardan biri şübhesi ile tevkif edilmiş, Divânı Harbde fabrikadaki ustalarının şefkaati ile yakasını güçlükle kurtarmışdı

Âşıkaane yazılmış manzûmelerde her mısraın baş harfleri manzûmenin mâtufunun ismini veren ve Fransız'ların "Akrostij" dedikleri, edebiyatımıza da onlardan taklid ile geçmiş olduğunu sandığım o tarzda ilk manzûme Üsküdarlı kalender halk şâiri Âşık Râzi tarafından bu Feshâneli Feridun şânında yazılmışdır; üç beyitlik manzûme şudur:

"Fe" Feshâneli Üsküdarın bir şûhi şehlevendi
"Rı" Rumuz ile nakşolundu anın nâmı bülendi

"Ye" Yeri işte her satırın baş tâcıdır o dilber
"Dal" Dalfesli ol şehbazımın yokdur misli menendi

"Vav" Vallah billah bıçkınların serverisin efendim
"Nun" Ne hoş geçdi boynuma bak kara zülfün kemendi.

Akrostiş Feridun isminin arab asıllı türk harfleri ile yazılışına göredir. Fakat Âşık Râzi'nin tasviri hakikatden uzakcadır, Feridun dalfesli değil, fesine softa tarzı dülbend sarardı, sonra gencin bıçkınlığı da yokdu, pek uslu edebliydi.

Vâsıf HİÇ

FERİDUN (Hamurkâr) — Geçen asır sonlarında yaşamış bir fırın uşağı ve Aksaray'da "Oğlanşeyh Tekkesi" diye meşhur Kaadirî Tekkesinin dervişlerinden; 1885 ile 1890 arasında 20 - 25 yaşlarında erkek güzeli zeberdest bir delikanlıydı; esmer çehresine başkaca halâvet vermiş zülüf gibi bir sakal, uzun saçları, ve ince uzun boyu ile zikir halkasındaki kendine has edâsı, tavrı, cezbesi, tekkelerde âyin seyrine meraklı İstanbul halkı arasında Hamurkâr Feridunu bir şöhret yapmışdı; fırından ayağını çekmiş, tekkede yerleşmiş, o tarihlerde şeyh olan Hüsnü Efendinin gaayetle makbul uşağı olmuşdu; efendinin çubukdarı, kahvecisi, fener çekeni ,dellâki, müsâhibi hep o Hamurkâr Feridun idi. Devrin büyük kalender şâiri Üsküdar'lı Âşık Râzi tarafından şu kıt'alarla övülmüşdür:

Hamurkâr Feridun fetâyi ferîd
İsmail Mâşûkî râhinde berîd
Cezbei aşkını vermiş o şâha
Serveri hûban o sultânı şehîd

Bakın Hamurkârın açık bahtına
Oturmuş Hüsni'nin gönül tahtına
Don paça nîm uryan mühmel dilberin
Alkış tuttu canlar saltanatına

El ayak kınalı şeyh köçeği şâh
Şâhın ayakları şeyhe bûsegâh
Âferinler o postnişin sultana
Sırrı aşkdan şâhı eylemiş âgâh

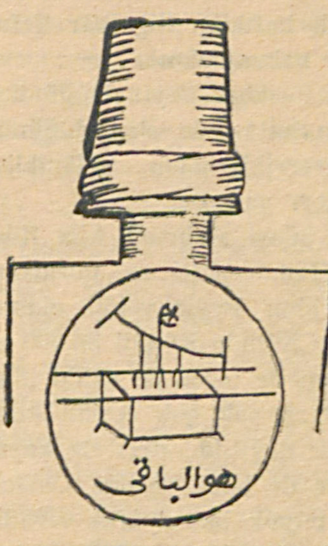
Nasıl benzetmeyem koçan sünbüle
Ey Râzi ey âşık düşün bir hele
Yoğurur eşbehim nâni azîzi
O dilber müşekkel ayaklar ile

Şûlesi eylemiş dergâhı lebrîz
Mâşûkî Şehidle doğmuşdur ikiz
Cezbeli pelenkdir zikre girdikde
Meydânı muhebbet cenginde pervîz

Hayatı hakkında başka bilgi edinilemedi (B. : Oğlanşeyh Tekkesi; İsmail Mâşûkî, Şeyh).

Bibl.: Vâsıf hiç, not; Râzi evrâkı metrukesinde defter.

FERİDUN (Yangıncı) — Kabir taşı kitâbesinden anlaşıldığına göre yirmibeş yaşında, herhalde bir cinâyetle suçlanarak idam edilmiş bir tulumbacı. Yakışıklı da olduğu kaydedilen delikanlının iftirâya kurban olduğu yazılıdır. Taş, genç ve güzel tulumbacının ölümünden yirmi sene sonra konmuşdur ki kendisini unutmayan sâdık dostlarının da bulunduğunu gösterir. Kabir Karacaahmedde Saraçlar Çeşmesi civârındadır. Ağabânî sarılmış hamidiyekalıp fesli olup kitâbenin üst tarafında da bir yangın tulumbası resmedilmişdir.

Yangıncı Feridun'un kabir taşı
(Resim: Ömel Tel)

Tarâveti şebab tahtının şâhı
Fermânı kazâdır yokdu günâhı

Eşirrâ erâzil kuru bühtânı
Yakdılar ol garib şâhi bütânı

Gerçi bışkın meşreb hem serkeş idi
Toylukdur ki yaşı yirmibeş idi

Semender misâli bî pervâ bî bâk
Hem sâhibi iffet gaayet ile pâk

İzzet ağa nâm ol Hâtemî unvan
Harc etti kabrine mâli firâvan

Olsun makaam ona arsai lâhût
"Yanguncu Feridun" târihi menkuut

1263 (M. 1847)
Tarihi vaz'ı sene 1283 (M. 1866 – 1867)

Vâsıf HİÇ

FERİDUN BAĞÇESİ — Bebek'de Nişancı Feridun Beyin (Paşanın) meşhur bağçesi, XVI. Yüzyılda Boğaziçi'nin en mâmur yerlerinden biriydi; burada bir de küçük kasır vardı. Feridun Paşanın ölümünden sonra devlete intikal etti ve pâdişahlara mahsus bağçelerden biri oldu. Üçüncü Mehmed'in anası Safiye Sultanın, çok sevdiği yerlerden biriydi; sadırâzam Dâmad Boşnak İbrahim Paşa, ki devrinin en zengin vezirlerindendi, burada Vâlide Sultana sık sık mükellef ziyâfetler verirdi, Safiye Sultana verilen bu ziyâfetlerden yalnız birinin 50.000 altına mal olduğu söylenir. (B. : İbrahim Paşa, Dâmad Boşnak; Safiye Sultan). Feridun Bağçesi yanındaki Bebek Has bağçesine katılmış ve XVIII. yüzyılda da buna Bebek Sahilsarayı (Hümâyun âbâd) yazılmışdır (B. : Bebek, Hümâyunmâbâd Kasrı, cild 5, sayfa 2337).

FERİDUN PAŞA (Nişancı Ahmed) — Onaltıncı Yüzyılın ikinci yarısında "Münşeâtüs Selâtin" isimli eseri ile tanınmış kalem sâhibi bir vezir. Paşalığı hayatının son yıllarında olduğu için kendisi "Nişancı Feridun Bey", meşhur eseri de "Feridun Bey Münşeâtı" diye anıla gelir.

Aslının nereli olduğu bilinmiyor, Bosnalı olması muhtemeldir; gençliğinde aşırı güzelliği ve yakışıklığı ile tanınmışdı; Çivizâde Abdullah Çelebinin kapusundan yetişmiş, 1553 de Sokullu Mehmed Paşanın husûsî kâtibi oldu; 1565 de Mehmed Paşa Sadırâzam olunca, hem liyâ-

kati ve hem de paşasının himâyesi ile Divânı Hümâyun başkâtibi, 1573 de de Nişancı oldu (B. : Nişancı); nişancılığı zamanındadır yıllardan beri hazırladığı "Münşeât-üs Selâtin" i kitab hâline koyarak 1575 de Sadırâzam Sokollu Mehmed Paşanın delâleti ile devrin pâdişahı Üçüncü Sultan Murada takdim etti; Sokollu'ya karşı bir küçüklük duygusu ile sinsi bir kin besleyen Sultan Murad, paşanın adamı olan Feridun Beyin eserine lâyık olduğu alâkayı göstermedi; o devrin ünlü müverrihi Selânikli Mustafa Efendi bu istiskal için: "...ukalâyi devrin hayretde kalmışdır" diyor. Sokollu'ya karşı garib bir de aciz duyan pâdişah onun yakınlarını hırpalamakla, bilvâsıta darbeler vurmaya çalışdı, bu arada 1576 da Nişancı Feridun Beyi azlederek Semendire sancak beyliği ile İstanbul'dan uzaklaştırdı; oradan da Köstendil sancak beyliğine nakledildi. İstanbul'a ancak beş sene sonra dönebildi, 1579 da Sokollu Mehmed Paşa esrarengiz bir siyasî cinâyetin kurbanı olarak ölmüşdü. (B. : Mehmed Paşa, Sokollu), 1581 de Feridun Bey İstanbul'a çağırılarak ikinci defa nişancı oldu; Mihrimah Sultan ile Rüstem Paşanın kızı ve Kaanunî Sultan Süleymanın torunu, sadırâzam Kara Ahmed Paşadan dul kalmış Ayşe Hanım sultanla evlendirildi ve kendisine vezirlik unvânı verildi; Sultan Murad eserine gösterdiği istiskaali bu sûretle geri almış oluyordu. Feridun Paşa, nişancılık mevkiinde bulunur iken 16 Mart 1583 de zevcesinin sarayında ağzından bir kan boşanması ile öldü; Eyyubsultanda yapdırdığı türbesine defnedildi.

Yıllarca bakımsız kalmış olan türbe 1943 de son derecede perişan idi; gaayetle nefis kabartma çiçek motifleri ile tezyin edilmiş mermer sandukada kavuğu burma sarıklı baş taşı kırılmış, kırık kavuk sanduka üzerinde duruyordu; türbe 1945 de temizlendi ve tamir gördü ve kavuk yerine kondu.

Boğaziçinde Bebekde güzel bir bağçesi ve yazlık kasrı vardı ki "Feridun Bağçesi" diye meşhurdu (B.: Feridun Bağçesi).

Nişancı Feridun Bey (Paşa) zamanında fukarâ koruyucusu olarak tanınmışdı, sıkıntıda olanlara "Hızır gibi yetişir.." denilirdi; bu hâtırası asırlar boyunca yaşamış, kendi adı unutularak Eyyubsultandaki türbesi halk arasında "Hızır Baba" türbesi adını almışdı; bakımsız olduğu zamanlar kapusu da dâimâ açık olduğundan, türbenin dış ve iç duvarları, sandukanın sathı, baş ve ayak taşları yüzlerce dilek ve adak yazısı ile dolu idi; kaydettiğimiz bâzı örnekler:

"Sevgili Hızır Babacığım, ablama tez günde hayırlı kısmet ver", "Hızır Baba, imtihanda benim yüzümü kara çıkartma", "Hızır Babacığım, çocuklarıma koca bana uzun ömür, hayırlı kısmet ver", "Hızır Babacığım, bir erkek evlâdım olursa burada üç mum yakayım", "Kaçan evlâdım Hasanımı bana geri gönder ona kavuştur", "Beni bu aşk belâsından kurtar, onu görsem deli oluyorum, görmesem deli oluyorum, sonu uçurum bir yoldayım Hızır Babacığım", "Hızır Babacığım, yoksullukdan kurtar beni.."

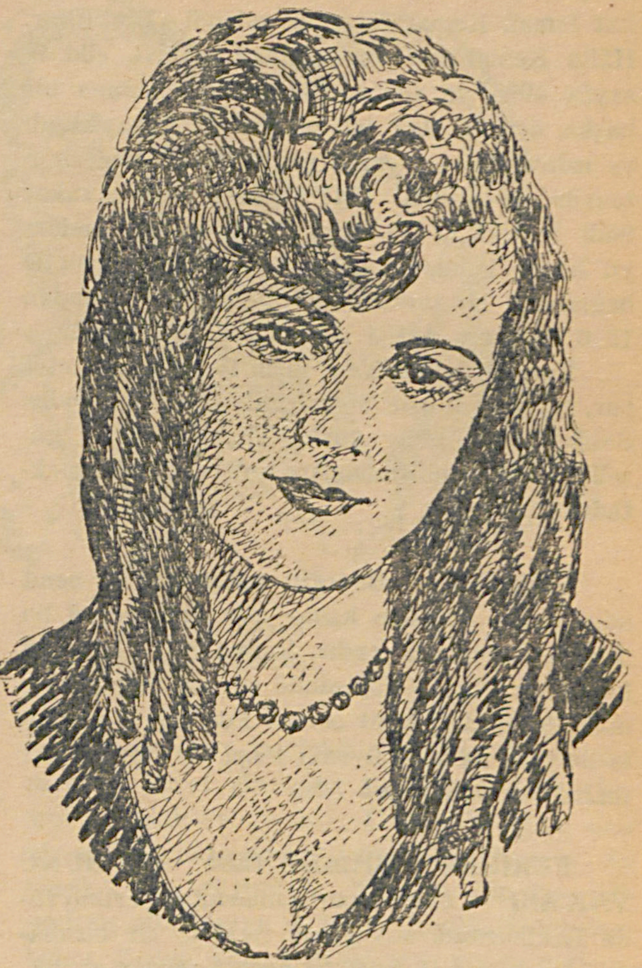
Eserleri: "Münşeâtüs Selâtin", Osman Gaziden zamanına kadar siyâsî, idârî ve askerî fermanlar, emirnâmeler, muhaberat, menzilnâme sûretlerinden mürekkeb büyük bir eser. Çok ve ağır tenkid edilmişdir. Hakikî vesikalar olmadığı söylenmişdir. Bilhassa Osman ve Orhan Gazilere atfedilen yazıların Feridun Bey tarafından yazılıp yakışdırıldığı söylenmişdir. Profesör Mükrimin Halil Tarihi Osmânî Encümeni Mecmuasında yayınladığı "Feridun Bey Münşeât" isimli uzun makaalerinde: "Osmanlı Tarihinin başlangıcı için yegâne kaynak bilinen bu eseri tedkik ve tenkid ederek sahteliğini isbata çalışacağız" diyor. İlk devirler için bu iddiâ doğru da olsa XV. ve XVI. asırlar için toplanmış yazılar Feridun Bey için övününelecek büyük himmet eseridir; Münşeâtüs Selâtin 1857 - 1858 de büyük kıt'ada eki cild hâlinde basılmışdır. "Miftâhi Cennet", ahlîkî bir risâ. "Nüzetül Ahbâr", Sokollu Mehmed Paşanın kâtibi olarak katıldığı Zigetvar Seferi üzerine iki yıllık bir vekaayinâme.

Nişancı Feridun Beyin Düğünü — Feridun Beyin Ayşe Sultan ile olan düğünü üzerine devrin müverrihlerinden Selânikli Mustafa Efendi şunları yazıyor:

"Kızlar ağası Mehmed Ağa Rüstem Paşa kızı Ayşe Hanım sultanın, mîridem Mahmud Ağa da Feridun Beyin vekili oldular, nikâhı şeyhülislâm Çivizâde Efendi 35,000 altın üzerine kıydı; ben de meclisde şâhid idim. Düğünde bulunanlara pek çok çeşidli kumaşlar, hilâti fâhireler dağıtıldı, defterle kaydettim; iki hil'ati fâhire de bana verildi. Devlet erkânına da o gün büyük bir ziyâfet verildi. Feridun Bey cömerd adamdı, bu düğünde hesabsız para harcadı, mal dağıttı..".

İbrahim Alâeddin Gövsa, "Türk Meşhurları" isimli eserinde Feridun Beyin velinimeti Sokollu Mehmed Paşanın dul zevcesi Esmahan Sultan ile evlendiğini kaydediyor ki fâhiş hatâdır.

FERİHA TEVFİK DAĞ — Çağdaş türk kadınlığının medârı iftihârı sîmâlardan; Türkiye'nin ilk güzellik kraliçesi; 1917 de Üsküdar'da doğdu, ticâret ile iştigal etmiş olan babası Âlî Bey, ağır cezâ mahkemesi reislerinden ve Küçükçelebizâdelerden hâkim Ziyâ Beyin oğludur; annesi Nebâhet Hanım da Germiyanoğullarından Mazhar Paşanın torunu Düyunu Umumiye nâzırlığında bulunmuş Tevfik Beyin kızdır. Bütün çocukluğu ve gençliği henüz üç aylık iken yerleşdikleri Moda ile Erenköyün'de geçdi; moda Fransız ilk okulu ile Erenköy Kız Lisesinin orta kısmında okudu. 1929 da henüz 13 yaşında iken, Türkiye'de ilk defa olarak Cumhuriyet Gazetesi tarafından tertip edilen Güzellik Kraliçeliği müsabakasına katıldı ve kraliçe seçildi. Gelişmiş bir vücud yapısına sâhibdi, o çocuk yaşında boyu 165 in üstünde idi, hakiki yaşı jüriden gizlenmişdi, bakışları ve hâli tavrı çocuksu 17 yaşlarında bir genç kız gibiydi. Kendisi şöylece anlatıyor: "..müsabakaya âile dostlarının teşvikiyle katıldım; o devirde bir güzellik müsabakası büyük hâdisedir, cesâretimi çok sonra anladım; hattâ güzel olduğumu bile etrâfı ile idrâk edecek yaşda değildim; öyle hatırlıyorum ki kraliçe seçildikden sonra aynaya sık sık bakmış, benim neremi beğendiler diye bir şeyler aramışdım kendimde; ama, sevindim herhalde. Paris,'de yapılan Avrupa Güzellik Kraliçeliği müsabakasına yetişemedim; akrabamızdan hâriciyeci İbrahim Ziya Beyin (Waşington sefiri şâir Ziya Paşanın oğlu) ve teyzem Leman Hanımın (Yusuf Subhi Beyin zevcesi, Subhi Paşanın gelini) yanında ve himâyelerinde Amerika'ya gittim, orada Galweston şehrinde çoğunu Amerika'lıların teşkil ettiği jüri bir Amerikan güzelini dünya güzeli seçdi; bir acâib iş ki, avâmî tabiriyle al külah ver külah bütün çekişme Amerika'lı kızlar arasında oldu, biz Avrupa Güzelleri müsabakanın bir süsü, figüranı olarak kaldık. Hiç tereddüdsüz ekliyebilirim ki hani Dünya Güzelliğinde gözüm de yokdu, bütün akran ve emsâlim gibi tek büyük isteğim sinema artisti olmak idi...".

Feriha Tevfik Dağ
(Resim: S. Bozcalı)

Memleketine döndüğünün tezine klasik tahsilini Erenköy Kız Lisesinin orta kısmından terk etti, fakat hususî tahsiline çok dikkat edildi, ve kendisinin aşırı isteği ile İstanbul Belediyesi Konservatuvarının Tiyatro bölümüne girdi, başarılı talebe oldu ve Şehir Tiyatrosunda sahneye çıkdı. Film çevirme tekliflerini de kabul etti, baş kadın rollerini aldığı dört filmi hatırlıyor: Ferdi Tayfur ile "Kaçakcılar" da, yine Ferdi Tayfur ile "Leblebici Horhor" da, Münir Nureddin ile "Allahın Cenneti" nde, ve Ercümend Behzad ile "Karım Beni Aldatırsa" da oynadı. Film artistliği de ancak beş altı sene 1931 - 1936 devam etti, muhitden ürkdü ve çekildi.

Bu yıllar arasındadır ki iki defa evlendi. İlk zevci Şirketi Hayriye müdürlerinden Hüseyin Hâki Efendi zâde Ali Beyin oğlu Rahmi beydir, ruhen anlaşamadığı bu zât ile evlilik hayatı ancak iki sene (1932 - 1934) sürdü. İkin-

ci defa Profesör Ali Kemal Beyin oğlu avukat İsmail Kemal Elbir ile evlendi (B. : Elbir, Hâlid Kemal ve Elbir, İsmail Kemal, cild 9, sayfa 4993 ve 4994), ilk zevcinin hemen bir başka örneği olan bu zât ile de yaşayamadı ve ızdırabının en yakın şâhidi kayın pederinin tasvibi ile ayrıldı. 1941 üçüncü defa Avukat Sâdi Riza Dağ ile evlendi ve onunla ondört yıl huzur içinde yaşadı ve sevgiyle, hürmetle bağlandığı bu zevcini 1955 de kaybetti; ondan 1946 doğumlu Attilâ adında bir oğlu vardır.

Yazın Büyükada'da, kışın Beyoğlun'da oturur, oğlunun tahsili ile meşgul bir ev hanımıdır. Sohbeti tatlı, güler yüzlü, Türkiye'nin ilk güzellik kraliçesinin nakışları tarâvetiyle durmaktadır.

FERİKÖY — Beyoğlu gerilerinde bir semt adı; yakın geçmişe kadar oba çingeneleri bu semtin kırlığında çadır kurarlardı; Beyoğlu kazâsının Şişli Nâhiyesinde şu adı taşıyan bir mahalle vardır; semt olarak Feriköy, o mahalle ile yine aynı nâhiyenin Paşa ve Cumhuriyet mahallelerinini ihtivâ eder

FERİKÖY BİRAHÂNESİ SOYGUNU VAK'ASI — Geçen asır sonlarında Feriköyünde Eskikarakol sokağında meşhur bir birahâne idi; 22 şubat 1900 de gece hırsızlar girmiş, çekmeleyi kırarak 30 osmanlı altını, 8 Fransız altını, 30 mecidiye, gümüş yemek takımı ve bir torba dolusu antika eski paralar çalmışlardı. Şübheler birahânenin hizmetcisi Roza adında bir yahudi kızı ile birahâne sâhibinin Rumeli muhâcirlerinden gaayetle güzel bir genç olan arabacı Hasan üzerinde toplandı; karakol dayağına dayanamayan arabacı oğlan suçunu itiraf etti, kendisine âşık olan Rozanın teşviki ile hırsız olduğunu söyledi; Roza ise Hasanın suçu dayak ile üzerine aldığını, hırsızın kendisi olduğunu, hatta çalınan paralarla gümüş takımının kendi evinde bulunduğunu söyledi; ayrıca Hasana olan aşkını da anlattı; Hasan 19, Roza 22 yaşında idi. Vak'anın adlî safhası tesbit edilemedi.

Bibl.: Fransızca Servet Gazetesi.

FERİKÖY BARUTHÂNE CADDESİ — Şişlinin Duâtepe Mahallesi ile Feriköy Mahallesi arasında sınır yoldur; Duâtepe Mahallesi içinde Evranoszâde Sokağı ile Dolapdere Caddesi arasında uzanır, Şişli'nin Bozkurt Mahallesi ile Pangaltı Mahallesi arasında sınır yol olan Dolapdere Caddesine merdivenli bir yolcukla inerek kavuşur; bir kısmı da Pangaltı Mahallesinin içinden geçer Lala şâhin, Çobanoğlu, Kuyulubağ, Savaş sokakları ve Bozkurt Caddesi ile dörtyol ağızları yaparak kesişir, Duâtepe Mahallesinin Şahâdet sokakğı ile kavşağı vardır. Pangaltı Mahallesi içindeki kısım da Türk beyi, Baysungur, Bilezikci ve Eşref efendi sokakları ile dört yol ağızları yaparak kesişir (1934 Belediye Ş. Rehberi, pafta 18/152, 154 ve 156).

Evranoszâde sokağı tarafından gelindiğine göre iki araba geçecek genişlikde, paket taşı döşeli, iki kenarında dar yaya kaldırımı bulunan bir yoldur;

Büyüklü küçüklü evler, apartımanlar ve dükkânlar arasından geçen işlek bir çarşı boyudur. 10 kapalı dükkân, 5 kuru sistem esvab temizyi, 5 bakkal, 7 berber, 4 kahvehâne, 4 kasab, 4 manav, 3 kundura tâmircisi, 2 elektrikci, 2 muslukcu, 2 nalbur, 1 kuru kahveci, 1 trikotaj mağazası, 1 mobilya marangozhânesi, 1 pastahâne, 1 attar, 1 tatlıcı, 1 yorgancı, 1 tuhâfiyeci, 1 kuruyemişci, 1 çocuk konfeksiyoncusu, 1 mezeci, 1 ayakkabı boyacısı salonu, 1 kırtâsiyeci, 1 Tekel bâyii, 1 camcı, 1 gazocağı tâmircisi, 1 lokanta, 1 çerçiveci, 1 garaj, 1 köfteci, 1 perçinci, 1 tavukcu, 1 doğramacı, 1 cilâcı, 1 kalaycı, 1 ekmekci, 1 ıtrıyatcı, 1 perdeci, Çin Çin Çiftliği satış yeri, 1 kavun karpuz sergisi, Türkiye Baraj, Enerji, Su ve Sulama İşleri Sendikası, 1 diş hekimi ve 1 iç hastalıkları hekimi muâyenehânesi vardır (Temmuz 1968).

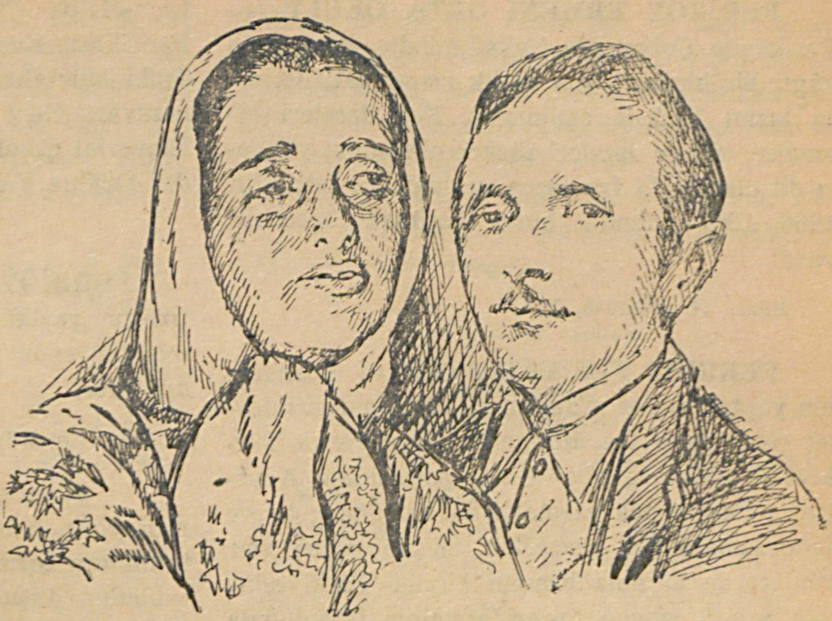
Hakkı GÖKTÜRK

FERİKÖY CAMİİ ARALIĞI — Şişlinin Paşa Mahallesinde, Atalık Sokağı ile Behram çavuş Camii Sokağı arasındadır. (1934 Belediye Ş. R. Pafta 18/155). Yerinde dar ve toprak bir çıkmaz sokakdır, üzerinde biri ahşab bir kâgir ve her ikisi de bağçeli iki ev vardır, ve çıkmaza Behramçavuş Cemii Sokağından girilir (temmuz 1968).

Hakkı GÖKTÜRK

FERİKÖY CİNÂYETİ — Benzeri görülmemiş bir vak'adır; Feriköy'de Yayla Meydanına Fabrikaaltı Sokağında bir gecekondu da oturan Fatma Çakmak adında bir kadın 1954 de amele - işci olan kocasının ölümü üzerine 9

ve 2 yaşında iki oğlu ile dul kalmışdır, 24 yaşındadır ve o günlerde: "Üzülme, arkanda ben varım, karımı boşayıp seninle evleneceğim" diyen Dursun Aktürk adındaki köylüsünü evine almışdır; fakat kendi karısını köyüne gönderen Dursun Fatma ile evlenmemiş, ve Fatma ondört sene evine gelip giden bu adama metreslik yapmışdır. Oğlanlar büyümüş, bir iplik fabrikasında çalışan analarının bu münasebetine tahammül edemeyecek idrâke sâhib olmuşlar (23 ve 16 yaşında), bir gün Fatmaya: "Nâmussuzsun, fakat anamızsın, seni öldüreceğimize biz bu evi terkedelim, gözümüz seni görmesin" diyerek evden ayrılmışlardır. Fatma da: "Beni çocuklarımdan ettin" diyerek Dursunu evine almaz olmuşdur.

Fatma ve Dursun

(Resim: S. Bozcalı)

1968 yılında temmuz gecesi Dursun gelmiş, ve kapusunu omuzlayıp açdığı eve zorla girmişdir; 40 yaşındaki metresi zor karşısında güler yüz göstermiş, ve yatmadan önce erkeğini yıkamak üzere çırıl çıplak soymuş, bir leğene oturtup başını, yüzünü gözünü sabunlamış, sonra da koynunda sakladığı ekmek buçağını kalbine saplayarak Dursunu öldürmüşdür. Vak'anın adlî safhası tesbit edilemedi.

Bürhâneddin OLKER

FERİKÖY CİNÂYETİ —. Benzeri görülmemiş korkunc bir cinâyettir; 52 yaşında Ali Rıza adında aldatılmış bir koca, yirmi yıllık zevcesi 35 yaşındaki Şermini cinsiyet uzvuna bir kazık çakmak sûretiyle fecî bir şekilde öldürmüşdür; 32 yaşında iken 15 yaşındaki bir kız almış olan Ali Riza, yaşlar ilerledikce aradaki 17 yıllık yaş farkının ne kadar vahim doğuracağını düşünmemişdir; Şermin 1968 yılında çalışmak için işci olarak Almanya'ya gitmiş ve orada yine türk işcilerden Hasan adında bir genci dost tutmuş, bu ihâneti de yine türk işcilerden birkaç kişi tarafından kocasına mektubla ihbar edilmişdir. 1970 martında İstanbula dönen Şermin ihbarın bir iftirâ oldugunu söylemiş ise de Ali Riza onun Hasana yazdığı bir mektubu çantasında yakalamış, ve bu hâdise müdhiş cinayete bağlanmışdır. Kaatil cinayetini şöyle itiraf etmişdir: "...(Şermin mart başında İstanbul'a döndü); Beni aldattığına dair bir emâre yoktu. Fakat içim rahat etmiyor, devamlı takip ediyordum. Nihayet dün işe gidiyormuş gibi yaptım ve belli etmeden tâkibe başladım. Evden çıktı. Postahâneye doğru gidiyordu. Hemen yolunu kestim ve çantasını aradım. Hasan'ın mektubu elime geçti: — Yürü eve gidelim, bu işi baştan konuşalım.. dedim. Kabul etti. Eve girerken birkaç şişe de şarap almıştık. Bana ayrılmak istediğini ancak ayrılırken kızımızı da almak istediğini söyledi; Almanya'da Hasan ile birlikte yaşadığını da itiraf etti. Beynim atmıştı. Ellerini gravatla bağladım. Başını da ayaklarına iple bağladım. Sonra da kazığı aldım ve: — "Bu bütün kadınlara ibret olsun!.. diyerek balta ile kazığı vücuduna çaktım."

Vak'aya el koyan savcı Feridun Erman gazetecilere: "Yirmi iki yıllık meslek hayatımda bu şekilde bir cinayete şahit olmadım. Kaatil idam talebi ile yargılanacak" demişdir,

Feriköyde Poyraz Sokağında işlenen bu cinâyetin dâvâsı tek oturumda karara bağlanarak kaatil îdama mahkûm olmuş, fakat kadının ihâneti hafifletişi sebeb görülerek îdam cezâsı müebbet hapse çevrilmişdir.

Bibl.: Tercüman Gazetesi, Murad Çulcu, 24 mart 1970.

FERİKÖY ERMENİ ORTA OKULU — Feriköyde Çobanoğlu Sokağındadır, dört katlı kâgir bir binâdır; ana ve ilk kısmı 1912 de, orta kısmı 1952 de açılmışdır. Fen dersleri ermenice, kültür dersleri türkce okutulur; yabancı dil olarak da fransızca ve ingilizce öğretilir. 1966 - 1967 yılında binin üstünde öğrencisi vardı.

Bibl.: H. Göktürk, Not.

FERİKÖY FES FABRİKASI — Feshanenin yaptığı fesler ordunun ve yatılı parasız devlet okullarının fes ihtiyacını karşılayarak Türkiye'de halkın giydiği fesler çoğunlukla Avusturya'dan ve pek az olarakda Fas'dan gelir ve İstanbuldaki fes tüccarları eli ile geçen asır sonları ile asrımız başının büyük Türkiyesine dağılırdı. Feshane fesleride yalnız İstanbul'da ancak birkaç dükkanda satılarak halk ihtiyacının mahdûd bu kısmını karşılayabilirdi. 1318 (1900 — 1901) de Feriköyde hususî teşebbüsle ikinci bir fes fabrikası açılarak yerli fes imâline başlandı. Bu fabrikanın ne kadar devam ettiği ve kimler tarafından kurulduğu tespit edilemedi. Ömrünün pek uzun olmadığı, kapitülâsyonlardan faydalanan Avusturya fesleri ile rekabete dayanamadığı kânaatindeyim.

Hüsnü KINAYLI

FERİKÖY FIRINI SOKAĞI — 1934 Belediye Şehir Rehberine göre Beyoğlu Kazâsının Şişli Nâhiyesinin Cumhuriyet ve Meşrutiyet mahallerinin müşterek yollarından; Şişli Deresi Sokağı ile Harzemşah sokağı arasında uzanır; Arpasuyu Sokağı ile kavuşağı vardır, Silâhşor Caddesi ile dört yol ağzı yaparak kesişir (1934 B.Ş.R. Pafta 18/157 ve 159). Uzun bir sokakdır; Harzemşah Sokağı ile olan kavuşağından öteye de Hürriyeti Ebediye Tepesi etekleri kırlığına doğru uzanır.

Şişli Deresi Sokağı tarafından gelindiğine göre iki araba geçecek genişlikde ve paket taşı döşeli olarak başlar, üçer dörder katlı beton evler ve apartımanlar arasından geçer. Silâhşor Caddesi ile dört ağzı yaparak kesişdikden sonra bozuk bir toprak yol olur, 1968 temmuzunda yer yer mıcır taşlar yığılmış, asfalt döşenme hazırlığı yapılmış bulunuyordu; sokağın iki yanında da o kavuşakdan öte imâlâthâneler ve fabrikalar sıralanmış bulunuyordu. Bâzı isimler şunlardır: Şark Yağ ve Boya Fabrikası, Lion-Melba Çikolata Fabrikası, Sedef Triko Fabrikası, Kondor Radyoları Fabrikası, Bilim Tıbbî Müstahzerât Laboratuvarı, Abbot Laboratuvarı, Kent Bisküi ve Şekerleme Fabrikası, Emperial Çikolata ve Şekerleme Fabrikası, Sedef Düğme Fabrikası.

Hakkı GÖKTÜRK

FERİKÖY GENÇLİK KULÜBÜ — Bu satırların yazıldığı sırada ellinci yılını idrâk etmiş bir spor kulübüdür; tarihçesi dört devre arz eder.

1. Feriköy - İclâliye Kulübü.

Semt gençleri tarafından 1919 da bayram yerinde bir kahvehânede kuruldu; futbol takımının forma renkleri kırmızı - yeşil idi; İstanbulun düşman askeri kuvvetleri tarafından işgali üzerine faaliyet imkânı kalmayarak kapandı.

2. Feriköy İdman Yurdu.

1923 de Cumhuriyetin ilânı üzerine mahalle ihtiyarlar heyetinin karar ve teşebbüsü ile kuruldu; futbol takımının forma renkleri kırmızı - beyaz idi. Semt gençleri futbolun yanında atletizm ve boks ile de meşgul oldular. Bu kulüb de mâlî sıkıntılar yüzünden dağıldı ve kapandı.

3. Feriköy - Şişli İdman Yurdu.

1927 de semt gençlerinin teşebbüsü ile o zamanlar semtin meşhur bir yeri olan Ali Ağanın Kahvehânesinde kuruldu; o semt de oturan mâruf bâzı kimselerden yardım gördü. Futbol takımı kırmızı - beyaz rengi muhafaza etti ve on yıl, faaliyeti ve başarısı dikkati çeken bir spor gaalip gelerek iki kupa kazandı. Fakat futbol federasyonuna girmek için yapılan teşebbüslere engeller çıkarıldı ve 1937 de Kurtuluş Kulübü ile birleştirildi. Maçlarda kazandığı kupalar, flamalar ve bütün resmî evrâk Kurtuluş Kulübüne devredildi.

4. Feriköy Gençlik Kulübü.

Kurtuluş Kulübünde Feriköy ve Şişli gençleri ihmal edilir. On yıl gibi uzunca bir zaman sonra Feriköy gençliği kendi spor kulübüne tekrar kavuşdu ve 1947 de Feriköy Gençlik Kulübü kuruldu; kulübün son kurucuları Seyfi Kalenderoğlu, Kadir Alkay, Avni Sertbulut, Fethi Gülderen, Sâlim Çağlar, Ragıb

Yentur, Salahaddin Karayavuzdur. Kırmızı - beyaz renklerle tekrar faaliyete geçildi, ve faaliyeti de futbol üzerin de teksif edildi. 1954 - 1955 İstanbul Amatör Küme şampiyonu, 1955 - 1956 İstanbul Amatör 2. Küme şampiyonu, 1958 - 1959 İstanbul Profesyonel 2. Küme şampiyonu oldu.

Hâlen 1500 üyesi, bir futbol sâhası, bir sineması ve bir garajı vardır. 1968 yılında büdcesi 1 milyon 950 bin lira idi.

Hakkı GÖKTÜRK

FERİKÖY HAMAMI — (B.: Pangaltı Hamamı).

FERİKÖY İLKOKULU — Şişlinin Paşa Mahallesinde Kahramanbey Sokağında, 1892 de bir fransız şirketi tarafından debbağhâne olarak yaptırılmış binâdadır; devletce satın alınan bu binâda gereken tâdilât yapılarak 1923 yılında biri kız, biri erkek çocuklar için iki ilkokul açılmışdır. 1925 de binâda önemli bir çatlak görülmüş, Feriköy İlkokulu aynı semtde bulunan Mahmud Şevket Paşa İlkokuluna nakledilmişdir ve beş yıl iki okul aynı binâda, biri öğleye kadar, biri öğreden sonra çift öğretim yapmışdır. 1930 da Feriköy Okulu, hiç bir tâmir yapılmadan Kahraman Sokağındaki eski binâsına nakledilmişdir.

1925 de Mahmud Şevket Paşa Okuluna 350 öğrenci gönderilmişdi; 1963 - 1964 yılında öğrenci sayısı 1400 çocuğu bulunca çift tedrisat yapma zorunda kalındı.

Okulun çok faal bir öğrenci koruma derneği vardır; bu dernek 1964 - 1965 yılında sağladığı gelir ile 500 fakir öğrenciyi giydirme imkânı bulmuşdur ve 22 öğrenci de ciddî tedâviye tâbi tutulmuşdur; ve önemli ders araçları temin edilmişdir.

Müzik, folklor ve bale kursları ve 130 kişilik Yavrukurt teşkilâtı vardır; 23 nisan bayramlarında dâimâ takdir kazanır. 1966 da eski binanın esaslı tâmiri ile okul bağçesine 20 dershâneli yeni bir binâ inşası projeleri hazırlanmış bulunuyordu. 1968 de okul bağçesine yeni binanın inşasına başlanmış bulunuluyordu.

Hakkı GÖKTÜRK

FERİKÖY İSLÂM MEZARLIĞI — Dârülaceze yolu üzerindedir; bidâyetde Deniz Askerî Baruthânesinin yanında küçük bir mezarlık idi; 1936 da Belediyeye devredildi ve hayli genişletildi. Beyoğlu tarafında Zincirli kuyu Mezarlığından sonra en çok mevtâ defnolunan yerdir; kabir taşlarında rastladığımız en eski tarih hicrî 1177 (M. 1763 - 1764) dir.

Bir mevtânın rîshini şâd etmek için 1966 yılında yaptırılmış bir çeşmenin kitâbesinde şu garib kıt'a okunmuşdur:

Yaptırdım çeşmeyi
Eyledim zahmet
Hayrım olsun
Ceddine rahmet

Hakkı GÖKTÜRK

FERİKÖY KABRİSTAN SOKAĞI — Şişlinin Paşa ve Cumhuriyet Mahalleleri arasında sınır yoldur; Dârülaceze Caddesi ile Ortanca Sokağı arasında uzanır, bu sokakla olan kavuşağından öte, Feriköy Kabristan Sokağının devamı olarak Şişli deresi Sokağı başlar (1934 Belediye Şehir Rehberi, pafta 18/155 ve 157). Ortanca Sokağı tarafından gelindiğine göre, sağ tarafı, Cumhuriyet Mahallesi tarafı yüksek bostanlar, sol tarafı ise, Paşa Mahallesi tarafı yer yer dere yatağı, bostan ve gecekondulardır; Feriköy Kabristan Sokağı bunların arasından bir keçi yolu hâlinde geçer (temmuz 1968).

Hakkı GÖKTÜRK

FERİKÖY KUYU SOKAĞI — Şişlinin Paşa Mahallesinde Avukat Caddesindedir; Buhurlu Sokak ile kavuşağı vardır. (1934 Belediye Şehir Rehberi, pafta 18/155). İki araba geçecek genişlikde kabataş döşeli bir yol olarak başlar. Dört katlı bir beton apartman müstesnâ, teker katlı kâgir ve ahşab evler arasından geçer ve mıcır taşlı toprak yol olur ve sonuna doğru gaayetle daralır, çukurda dere yatağı-bostanımsı bir yere bağlanır. 1 bakkal ve 1 terzi dükkânı ile 1 garaj vardır, kapu numaraları 1 - 27 ve 2 - 26 dır (temmuz 1968).

Hakkı GÖKTÜRK

FERİKÖY LÂTİN MEZARLIĞI — Şişli tepelerinde doğru Beyoğlunun iskân bölgesi olarak gelişmesi yüz senelik bir meseledir; Taksim Kışlası Beyoğlunun sınırını teşkil ederdi, Kışladan ötesi, servileriyle ve kırık kabir taşlariyle büyük bir mezarlıkdı, "Grands Champs", "Ulu Kırlık" denilirdi; Onaltıncı Yüzyıldan beri vebâdan ölen katolikler kiliselerdeki mezarlık-

lara, lahidlere gömülmeyip oraya defnedilirlerdi; Grands Champs, zamanımızda Taksim Belediye Bağçesinin yeridir. Vebâlı ölülere mahsus iken sonraları umumî mezarlık oldu ki bilhassa 1697 den sonra Galatada St. Francois Kilisesinden getirilmiş kabir taşları görülürdü.

Ondokuzuncu asır ortalarına doğru Beyoğlu büyümeğe, iskân bölgesi Şişliye doğru yayılmaya başlayınca Taksimdeki lâtin mezarlığı Feriköyündeki geniş yere nakledildi. Etrafı duvarla çevrilerek Taksim Mezarlığında gömülü olanların kemikleri 1864 de, çok dikkatli olarak yeni mezarlığa nakledildi, ve bu iş, Râhib Giorgiovich'in riyâsetindeki bir heyet tarafından yapıldı; nakledilen kemiklerin ağırlığı 22,000 okka gelmişdi.

Yeni Feriköy Lâtin Mezarlığına getirilen kemikler için çok büyük bir lâhid, bir "mahzen-lâhid" yapıldı ve üzerine bir hâtıra piramidi inşâ edildi, o âbide de eski mezarlıkdan getirilen kadim kabir taşları ile donatıldı. Çok ilgi çekici bir âbide oldu. O taşlardan bir kaçı üzerinde durabiliriz.

Kabir taşlarının en eskileri Galata Cenevizlilerine âiddir, onların da en eskisi milâdî 1335 tarihini taşır. Taş asılzâdelerden Pagana âilesine âid olup üstünde bu âilenin arması bulunmaktadır.

Diğer bir taşda da Almanca olarak şunlar yazılıdır: "Burada medfun olan A. Helltzel Bohemyanın Steinschonau kasabasından bir tüccardır, 1804 de orada doğdu, 1829 da (İstanbulda) vefat etti": Taşın hikâyesi şudur:

Steinschonau'lı Sebastien Palme adında mâcerâperest bir iş adamı, katır koşulu sağlam arabasına yüklediği Bohemya billur kaplarından mürekkeb bir mal ile Balkanlardan kara yolu ile gelmiş ve iş yapmak için Büyük Kapalı Çarşıda bir dükkân tedârikine çalışmışdı. Ölümünde 25 yaşında olan A. Helltzel bu tüccarın damadı idi ve beraber gelmişlerdi; tehlikeli bir harem mâcerâsına atılmış ve Kâğıdhânede bıçaklanarak öldürülmüşdü, katilleri bulunamamışdı.

Diğer bir taş da bilhassa fransızları heyecanlandırır. Fransa büyük ihtilâlinden sonra Konvansiyonel hükûmeti zamanında, Türk Ordusunda Avrupâî ıslahat yapmak isteyen Üçüncü Sultan Selim Fransadan zâbitler istemiş ve o ihtilâlci hükûmet de Yüzbaşı Nicolas Auguste Mezurier'yi yollamışdı. Taş o yüzbaşının ve üstünde Fransız cumhuriyetcilerinin alâmeti fârikası olarak bir Frikyalı külâhı bulunmaktadır.

Bir taşda da şu yazılar okunur:

"Bir İtalyandır.

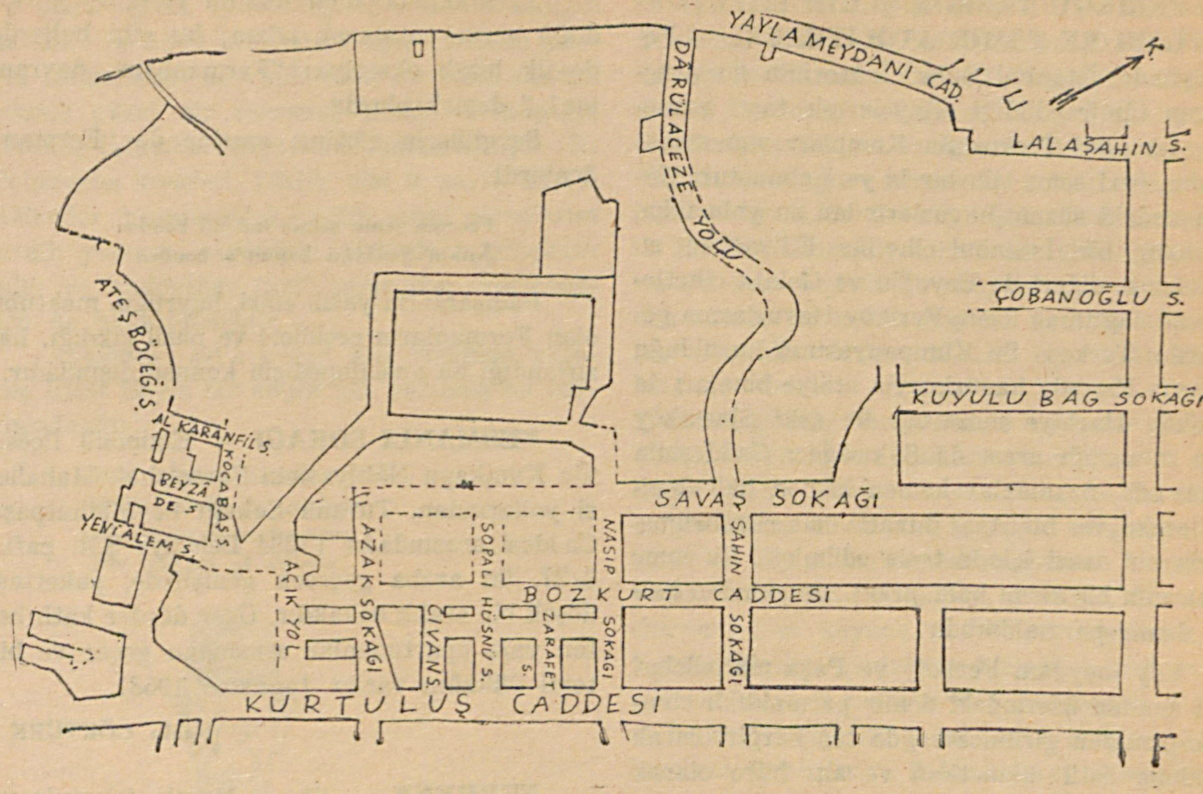
"Fakirlik, zından, sürgün, vatanı için hepsine göğüs gerdi; şimdi burada dinleniyor. Kendisini çok çok sevmiş olan oğullarının cesedleri bile İtalyaya kabul edilmiyor".

İtalyanların bir millet ve İtalyanın bir vatan olduğu kabul edilmemiş, "İtalya sâdece bir coğrâfî bir terimdir" denilen devirde İstanbulda, gurbetde ölmüş bu italyan vatanperveri kimdir?..

Araşdırıcı derin bilgin Tommaso Bertelè'den öğreniyoruz: Risorgimento'lu Gherardi Dragomani'dir. 1848 de, Gherrazzi'nin yönettiği ihtilâlde Toskana Cumhuriyetinin temsilcisi olarak İstanbula gelmişdi. Toskana dukaları duruma hâkim olunca Dragomani vatanına dönememiş, İstanbulda kalmış, Türklerden misâfirperverlik görmüş ve 1855 de vefat etmişdir. (1943).

Gilberto PRİMİ

FERİKÖY MAHALLESİ — Şişlinin Mahallelerinden; Duâtepe Mahallesi, Paşa Mahallesi, Bozkurt Mahallesi ve Taksimin Hacıahmedefendi, Yenişehir ve Eskişehir Mahalleleri ile çevrilmişdir. Sınır yolları şunlardır: Kurtuluş Caddesi (Yenişehir, Eskişehir, Bozkurt mahallesi ile), Ateşböceği Sokağı (Hacıahmedefendi Mahallesi ile), Yaymeydanı Caddesi (Paşa Mahallesi ile), Lâlâşahin Sokağının bir kısmı ile Feriköy Baruthâne Caddesi (Duâtepe Mahallesi ile). İç yolları şunlardır: Alkaramfil Sokağı, Beyzâde Sokağı, Kocabaş Sokağı, Açık Yol, Azak Sokağı, Sopalı Hüsnü Sokağı, Nasib Sokağı, Şâhin Sokağının bir kısmı, Civan Sokağı, Kuyularbaşı Sokağı, Bozkurt Caddesinin büyük kısmı, Savaş Sokağının büyük bir kısmı, Kuyulubağ Sokağının bir kısmı, Çobanoğlu Sokağının küçük bir kısmı, Darülaceze Yolu, Ermeydanı Caddesinin küçük bir kısmı (1934 Belediye Şehir Rehberi, pafta 18/154). Adı geçen rehberde isimleri yazılmamış veya güzergâhı bile gösterilmemiş yeni sokaklar da şunlardır: Tabakhâne Sokağı, Bayer Sokağı, Karlıtepe Sokağı, Dereüstü Sokağı, Cinderesi Sokağı, Şükrünün Bağçesi, Sokağı, Kanburun Bağçesi Sokağı, Arslan Bağçesi Sokağı, Mezarlık arkası Sokağı, 1. Sokak, 2. Sokak, 3. Sokak, Makas Fabrikası Arkası Sokağı.

Feriköy Mahallesi
(1934 Şehir Rehberinden)

Bu satırların yazıldığı sırada Feriköy Mahallesinde 369 apartıman, 280 ev, 242 gecekondu, 206 dükkân, 16 arsa, 5 mağaza, 1 pasaj (7 dükkânlı), 3 bostan, 1 çiçek bağçesi, 2 gazino (bağçeli Kamelya Âile Gazinosu, bağçeli Birol Âile Gazinosu), 4 eczâhâne, 5 kahvehâne, 4 garaj, 15 atöliye, 16 tâmirhâne, 3 imâlâthâne, 8 fabrika (Vakko Emprime, Yeniteknik Mensûcat, Zafer Mâdenî Eşya, Gökçay Yay, Rekor Lâstik, Kürk, Akümülâtör, Kuru Sistem Elbise Temizleme), 1 banka (Yapı ve Kredi Bankası Şubesi), 1 depo (Türk Ticâret Bankası deposu), İstanbul Sular İdaresi Umum Müdürlüğü nakliyat servisi, 2 mezarlık (Rum ve Bulgar Ortadoks mezarlıkları) bulunmakda idi.

1965 sayımına göre mahalle nüfûsu 12529 kişidir. Gecekondular hala bu rakamın dışındadır. Bu satırların yazıldığı 1968 yılı mayısında mahalle muhtarlığında semt bakkallarından Bay Şeref Meriç bulunuyordu.

Hakkı GÖKTÜRK

FERİKÖY MEZARLIK ÇIKMAZI — Şişlinin Cumhuriyet Mahallesinde Âbidei Hürriyet Caddesindedir (1934 Belediye Şehir Rehberi, pafta 18/157). Bir araba geçecek genişlikde kabataş döşeli bir çıkmaz sokak olup sağ tarafında ikişer katlı beş kagir ev ile 1 kartonpiyerci, 1 buzdalabı tâmircisi ve 2 göz kapalı dükkân vardır; sol tarafda da kapıları Ergenekon Caddesinde olan beşer katlı apartımanların arka yüzleri görülür (temmuz 1968).

Hakkı GÖKTÜRK

FERİKÖY ORTAOKULU — Feriköyde Tabakhâne Sokağındadır. (Bu sokak 1934 Belediye Şehir Rehberi haritasında yokdur), bağçeli dört katlı beton bir binâ olan Mahmud Şevket Paşa ilkokulundadır; 1967 - 1968 öğretim yılında binânın kalorifer dâiresinde altı şûbeli birinci sınıfı açılarak öğretime başlamışdır; 1968 - 1969 öğretim yılında 600 öğrencisi bulunuyordu; kalorifer dâiresinden de çıkılmış, ayni ilkokul binâsının orta ve üstkatında orta okula yer ayrılmışdı; okul müdürlüğünde Bayan Emine Doğan bulunuyordu.

Hakkı GÖKTÜRK

FERİKÖY TERKOS ŞEHİR SUYU HAVUZLARI VE TÂMİR ATÖLİYELERİ — Feriköyünde İstanbul Sular İdâresinin su araçlarının tâmir edildiği atölyeleriyle taşıt garaçları, İstanbul Terkos Su Kumpanyasını zamanından beri semt için bir iş yeri olmuştur. Kâğıthanedeki süzme havuzlarından su yolu ikiye ayrılıyor, biri İstanbul çihetine, Edirnekapı su havuzuna, diğeri de Beyoğlu ve Galata cihetlerine su dağıtmak üzere Feriköy Havuzlarına geliyordu. Terkos Su Kumpanyasının kurulduğu yıllarda Feriköy havuzlarıyla atölye binaları da Feriköy Harbiye mezarlığı ile eski Sinemköy rum mezarlığı arasında Sakızağacı Caddesinin arkasında, ozamanlar hemen hemen hâlî denilebilecek, ve bir taş duvarla sınırlandırılmış geniş bir arazi içinde tesis edilmişti. Bu sınır duvarının bir kısmı hala şirket zamanından kalma demir parmaklıklıdır.

Yay meydanı Feriköy ve Paşa mahalleleri batı ucunda üzerindeki demir parmaklıklı cümle kapısından girilince sağda taş karğir olarak yapılmış üstü ikâmetkah ve altı büro olarak kullanılan ufak bir binâ vardır; bunun yanında pompaj dairesi ve onun yanında ayrı bir yapı hâlinde su saatlerinin ve araçlarının tâmir edildiği atelyeler kısmı bulunur. Bu binaların karşı tarafında üstü örtülü gömme üç havuz bulunur. Bunlardan ikisi Terkos Su Kumpanyası zamanından kalmadır. Kâğıthâneden gelen su galerisi burada ufak bir su haznesinde geçiş yaptıktan sonra havuzlara dağılır. Bu gömme hacuzlardan biri 7610 metreküp, diğeri de 8130 metreküptür. İstanbul Sular İdaresinin kuruluşundan sonra bunların yanına 5000 metreküplük bir yenisi daha ilâve olunmuştur. Bu tesislerin karşı tarafında, eski bir dere yatağının çöküntü arazisi içinde, yine Terkos Su Kumpanyası zamanında yapılmış büyük bir garaj binâsı bulunmaktadır. Burası da idâreye ait çeşitli vasıtaların bakım yeri olarak kullanılmaktadır.

Saadi Nâzım NİRVEN

FERMAN — "Farscadan alınmış isim; emir, buyruk, hüküm; pâdişâhın emri, hükmü yazılı kâğıd" (Türk Lûgatı).

Bu isme nisbetle "Fermanlı", halk ağzında iki ayrı ve zıd mânâda kullanılır:

1. Büyük, nüfuzlu hâmileri, yahud efendisi tarafından aşırı derecede şımartılmış, dilediğini söyleyen, yapan kimse yahud uşak.

2. Hakkında îdam hükmü verilmiş, görüldüğü yerde tutulacak adam; bu gibi hallerde de ilk hitab ekseriya: "Fermanlısın.. davranma!.." demek olurdu.

Sevgililerin sözüne, emrine de "Ferman" denilirdi:

Ferman senin şâhım kabûlü benden
Âşıkın gedâyım kapunda benden

Pâdişahların yazılı emri, buyruğu, mektubu olan Fermanların çeşidleri ve nasıl çıkdığı, hazırlandığı bu ansiklopedisin konusu dışındadır.

FERMANLI SOKAĞI — Eminönü İlçesinin Kumkapu Nâhiyesinin Saraçishak Mahallesi yollarından, Turanlı Sokağı ile Midhatpaşa Caddesi arasındadır (1934 Belediye Ş.R. pafta 3/27, iki araba geçecek genişlikde, pakettaşı döşeli bir aralık sokakdır. Üçer dörder katlı beton yapı apartımanlar arasından geçer ve bir terzi dükkânı vardır (ağustos 1968).

Hakkı GÖKTÜRK

FERMENE — "1 — Harcla işlenmiş ve yuvarlak yanlı (?) yelek; 2 — Harcla işlenmiş esnaf ve sâire takımına (ayak takımına) mahsus her nevi elbise" (Şemseddin Sâmi, Kaamûsu Türki).

"Fermene kelimesinin aslı lâtince paramentum'dur, elbisenin önüne dikilen süsler demekdir; (bizde fermene) çuhadan veya abadan kısa bir yeleğin adı" (Hüseyin Kâzım, Büyük Türk Lugatı).

"Gaytanlı bükme nakışlı çuha veya aba" (Ahmed Vefik Paşa, Lehçei Osmânî).

M. Zeki Pakalın bu kaynaklardaki kayıdları aldıkdan sonra "Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri" isimli eserin Fermene maddesinde şunları yazıyor: "Kolsuz, işlemeli bir nevi yeleğin adıdır; salta, ceket, şalvar ve poturlara sırma (?) ve kaytandan yapılan işlere de bu ad verilir. Fermene daha ziyâde Rumelide giyilirdi".

Fermene, halk ağzında daha ziyade kaytanla işlenerek süslenmiş yeleklere isim olmuşdur; Şemseddin Sâmi Beyin bu yelekleri târifindeki "yuvarak yanlı" tâbiri de mübhemdir.

Fermene, çuhadan veya abadan kesilir, kolsuz, vücuda sım sıkı yapışır ve önden çaprast kavuşur bir yeleğin adıdır. Dâimâ avam ve esnaf tabakası tarafından giyilmişdir. Bu arada bilhassa yangın tulumbacıları fermene-

ye aşırı rağbet göstermişlerdi; tulumbacılığın da 1827 ile 1880 arasındaki ağır çardaklı yangın tulumbaları devrinde usta bir terzi elinden çıkmış güzel bir fermene, dizlik ve kuşağın üstünde tulumbacı kıyâfetini tamamlamışdı (B: Tulumbacı kıyâfeti; Dizlik, cild 9, sayfa 4637). Kalender meşreb şâirlerimizin esnaf civanlarını medih yolunda yazdıkları şiirlerde o gençlerin kılık ve kıyâfetleri târif edilir iken Fermeneden de bahsedilmişdir.

Aşağıdaki kıt'a geçen asır sonunda yaşamış Rifat Beyin bir köçek için yazılmış bir şarkısındandır:

Dün bakdım ol penbe tene
Zülfü dökülmüş gerdene
Al şal turuncu fermene
Hoş yakışır ol dilbere

Tulumbacı sırtında fermene
(Resim: S. Bozcalı)

FERMENECİLER SOKAĞI — Galatanın Yenicami Mahallesi yollarından; Arabkayyum Sokağı ile Karaköy Caddesi (Meydanı) arasındadır; Kardeşim Sokağı ile dörtyol ağzı yaparak kesişir; Dikişci Sokağı, Su İskelesi Sokağı, Aliyazıcı Sokağı ve isimsiz bir sokakla kavuşakları vardır (1934 Belediye Şehir Rehberi, pafta 15/129). Karaköy tarafından gelindiğine göre, sol başı toprak bir meydancık olup, buradan sonra, bir araba geçecek genişlikde paket taşı döşelidir. Altları dükkân üçer katlı kâgir binâlar, hanlar arasından geçer; ticâret merkezi, günün her saatinde işlek bir yoldur. Tesbit ettiğimiz han, dükkân ve mağazalar şunlardır: Çehreli Hanı, Hayat Hanı, Sevim Hanı, Bilgin Hanı, 29 inşaat boyaları mağazası, 13 deniz ve inşaat malzemesi mağazası, 1 makina yağları mağazası, 5 nalbur, 1 oltacı, 2 sanayi eldivenleri ve kaynak maskeleri mağazası, 1 kaynak âletleri mağazası, 4 terzi, 4 hırdavatcı, 2 Tekel bâyii, 1 asansör-vinç müessesesi, 1 fenni tesisat mağazası, 1 çadırcı, 1 demirci, 1 işkembeci, 2 yemenici, 2 tel halatcı, 2 bakkal, 1 muşambacı, 2 tornacı, 1 tel örgü ve telçekme atölyesi, 1 çelik halat zincir atölyesi, 1 saç ve tenekeci, 1 lokanta, 1 el âletleri mağazası, 1 boru ve aksâmı mağazası, 1 cıvatacı, Çavuşoğlu Bayaları mağazası, Makel Ticâret Şirketi, Rulman Makina Ticâret Şirketi, Denizcilik Bankası İstanbul İşletme Müdürlüğü atölye şefliği.

Arabkayyum Sokağında olan başında Maktul (Frenk) İbrahim Paşa Camii'nin duvarı ve abdest muslukları vardır. Kapu numaraları 5 - 151 ve 4 - 108 dir (ekim 1968).

Hakkı GÖKTÜRK

FERMON (Jak) — Ankara Devlet Operası sanatcılarından; 1928 de İstanbul'da doğdu; kültürlümusevî âilesinin evlâdıdır; 47. İlkokulda, Beyoğlu Orta Okulunda okudu, 1948 de Beyoğlu Lisesini bitirdi, İstanbul Konservatuvarından mezun oldu ve 1952 de Ankara Devlet Operasına girdi; o tarihden bu yana orada çalışmaktadır, pek çok oparada oynamışdır; sahne müdürlüğü yapmışdır. Akordeon, mandolin ve bateri çalar. İngilizce, fransızca, italyanca, ispanyolca, macarca bilir. Hayvanları Koruma Cemiyeti ve Alemdağı Spor kulübü üyesidir.

Bibl.: Kim Kimdir Ansiklopedisi; Sanatcılar Ansiklopedisi.

FERRUH (Çullu) — Onaltıncı Yüzyılda yaşamış namlı kemankeş pehlivanlardan; İstanbul Okmeydanında Çizmeci Menzilinde rekor kırmış ve taş dikmişdi (B.: Çizmeci Menzili, cild 8, sayfa 4044); 1555 de îdam edilen sadrâzam Kara Ahmed Paşanın kullarındandı (B.: Ahmed Paşa, Kara, cild 1, sayfa 416); hayatı hakkında bilgi edinilemedi.

FERRUH AGA — Ferruh Kethüdâ diye de anılır, Balatda Balat Camiinin bânisi; Kanuni Sultan Süleymanın sadırâzamlarından Semiz Ali Paşanın kethüdâsı idi; hayatı hakkında başka kayde rastlanmadı, kabri camiinin haziresindedir (B.: Balat Camii, cild 4, sayfa 1965).

FERRUH EFENDİ (İsmail) — Onsekizinci Asır sonu ile Ondokuzuncu Asır başında yaşamış edib ve filosof, çağının hakikî aydınlarından; derin bilgisi kadar zerâfet ve nüktedanlığı ile tanınmış bir sîma; mâliye kaleminden yetişmişdi, üçüncü defterdarlık da bulundu, Londraya elçilikle gönderildi; Ortaköydeki yalısı bir sanat ve edebiyat mahfili idi; bu yalıda bir özel akademi kurulmuş idi ki tarih kaynaklarımızda "Beşiktaş Cemiyeti ilmiyesi", yâhud "Ortaköy Cemiyeti İlmiyesi" isimleri ile kaydedilir (B.: Beşiktaş Cemiyeti İlmiyesi, cild 5, sayfa 2574). Büyük mûsikişinas Hamamîzâde İsmail Dede Efendi, Ferruh Efendinin mahrem şahsî dostu olarak sık sık gelenlerdendi. Cemiyeti ilmiyenin seçkin azâları arasında da büyük tabib ve müverrih Şânîzâde Atâullah Efendi, aydın ulemâdan Kethüdâzâde Mehmed Ârif Efendi, Melekpaşazâde Abdülkadir Bey, farsca hocalarından Fehim Efendi, ilim ve irfân ile tanınmış ricalden Tâhir Bey bulunmuşlardır (B.: Arif Efendi, Kethüdâzâde Mehmed, cild 2, sayfa 996; Atâullah Efendi, Şânîzâde, cild 3, sayfa 1259; Abdülkadir Bey, Melekpaşazâde, cild 1, sayfa 117; Fehim Efendi, cild, sayfa).

1826 da Yeniçeri Ocağı kaldırılıp Türkiyede bütün bektâşi tekkelerinin kapatıldığı, İstanbulda bâzı bektâşi babalarının îdam olunduğu sırada, (B.: Bektâşiler, cild 5, sayfa 2445) büyük bir hekim Şânîzâdeyi çekemeyen Hekimbaşı Behcet Efendinin entrikası ve pâdişaha verilen Jurnallarla Beşiktaş Cemiyeti İlmiyesi mensublarından Şânizâde Atâullah Efendi, Melekpaşazâde Abdülkadir Bey, Tâhir Bey ve cemiyetin reisi olan İsmail Ferruh Efendi bektâşilikle suçlandırıldılar ve İstanbuldan sürgüne gönderildiler. Müverrih Cevdet Paşa: "Ferruh Efendi Londrada elçilik etmiş, ecnebiler nazarında da gaayet makbul ve muteber bir zât idi, böyle her tarafı mâmur bir adamı bektâşilikle ittiham etmek ne kadar insafsızlıkdır" diyor. İsmail Ferruh Efendi o sırada "Tefsiri Mevâkib" adlı meşhur eseri terceme ediyor, Bursaya sürüldü, fakat az sonra, tercemeyi tamamlaması için sürgün yeri Bursadan İstanbulda Kadıköyüne çevrilmişdi.

İsmail Ferruh Efendinin mahrem dostu olan Kethüdâzâde Mehmed Ârif Efendi onun günlük hayatı üzerine şunları anlatmışdır: "Gençlik zamanımdı, biraz üzüm aldım ve şarab yapdım; Ortaköyde Ferruh Efendinin yalısına gitmişdim efendi:

— İşittim sen ev ekmeği yapmışsın, ondan bana da getir!.. dedi.

'Yemeğini tartı ile yerdi, yemekden sonra da yalısının büyük sofasında bir hayli zaman, elinde çiş ördeği ile beraber, ayaklarına tahta pabuçlarını giyer gezinirdi. Başına da pamuğu tartılı kendisine mahsus küçük bir kavuk giyerdi..".

Hicrî 1256 (M. 1840) vefat etti, kimin söylediğini tesbit edemedik, şu mısr'a ölümüne tarihdir:

Mübârek âdem idi göçdü Ferruh

Ortaköy sâhilsarayları arkasında Yahyaefendi Dergâhı yanındaki kabristana defnedildi. Bu mezarlık Yıldız Sarayı bağçesine eklenirken kabrinden nişan kalmadı.

FERRUHKÂHYA SOKAĞI — 1934 Belediye Şehir Rehberine göre Fâtih Kazâsının Fener Nâhiyesinin Balat Karabaş ve Molla Aşkî mahallerinin müşterek yollarından; Molla Aşkî Mahallesinde meydanımsı bir beşyol ağzı ile Balat Karabaş Mahallesinde Demirhisar Caddesi arasında uzanır; Mahkeme altı Caddesi ve Kahkaha Sokağı ile dört yol ağızları yaparak kesişir; Ferruh kethüdâ (Balat) Camiinin önünden geçer (1934 B.Ş.R. pafta 8/112 ve 113); yerine gidilip bu satırların yazıldığı sıradaki durumu tesbit edilemedi (Nisan 1970).

FERRUH KETHÜDÂ — (B.: Ferruh Ağa).

FERRUHKETHÜDÂ CAMİİ — (B.: Balat Camii, cild 4, sayfa 1965).

FERRUHKETHÜDÂ TEKKESİ — Üsküdarlı Ahmed Münib Efendinin Mecmuai Tekâye isimli risâlesindeki kayde göre Balatda Balat Camii avlusunda bir Sünbülî dergâhı idi, âyin günü cuma idi; risâlenin neşredildiği 1307 (M. 1889 - 1890) yılında yıkılmış, yeri arsa hâlinde idi.

FERRUHNİHAL HANIM ÇEŞMESİ — Aksarayda Muradpaşa Sülüklü Caddesi üzerinde Softa Sinan (Eğriminâre) Camii harâbesi yanında bir küçük ve susuz çeşme idi; kitabesi şudur:

Bu çeşmei ra'na Salih Zeki Beyin mâderi şefiki ve Tepedelenli Kâmilin vâlidei râniyesi merhume, Ferruh Nihal Hanım namına hayrat olmak üzere inşa edilmiştir.

İstedim yazmağı tarihini Kâmil şu metin
Dilber çeşmecik inşa edilince şurada
Düştü on dürlü fakat en hoş olan bence budur
"Avmi hakle güzel çeşme yapılmış burada"
H. (?). 1326 (M. 1908?)

Bibl.: R. E. Koçu ve M. Esen, Gezi notu, 1947.

FERSAN (Fâhire) — Üstad bir kemençe icrâkârı, musikişinas kadınlarımızın büyük şöhretlerinden bir hanımefendi; 1900 de İstanbulda doğdu, İkinci Sultan Abdülhamidin mâbeyincisi Fâik Bey ile Şem'inur Hanımın kızı, Tanbûrî Fâyize Hanımın kız kardeşi, Bestekâr ve Tanbûrî üstâd Refik Fersanın zevcesi (B.: Fâik Bey, Mâbeyinci, cild 10, sayfa 5494: Fâyize Hanım, Tanburî, cild 10, sayfa 5584; Fersan, Refik, cild , sayfa); zevci Refik Fersan da Mâbeyinci Fâik Beyin teyzesinin oğludur, babasını küçük yaşda kaybetmiş olan Refik Bey Fâik Beyin yanında ve himâyesinde yetişmiş, Fâhire Hanım, babasının bir sanat mahfili olan evinde müstakbel zevci ile yıllarca çocukluk ve gençlik arkadaşlığı yapmışdır; muharrir, şâir, edib, bestekâr Ahmed Râsim ile Tevfik Fikret hususî türkçe ve edebiyat muallimleri, musikide ilk hocaları da Tanbûrî Cemil Bey olmuşdur.

Kemençedeki icrâ kudreti en titiz musiki mahfillerinde takdir edilmiş Fâhire Fersan, zevcinin hem sanat hem de âile âleminde en yakın desteği olmuş, kocasına sâzı ile ve sevgi dolu kalbi ile ömrü boyunca refâkat etmişdir.

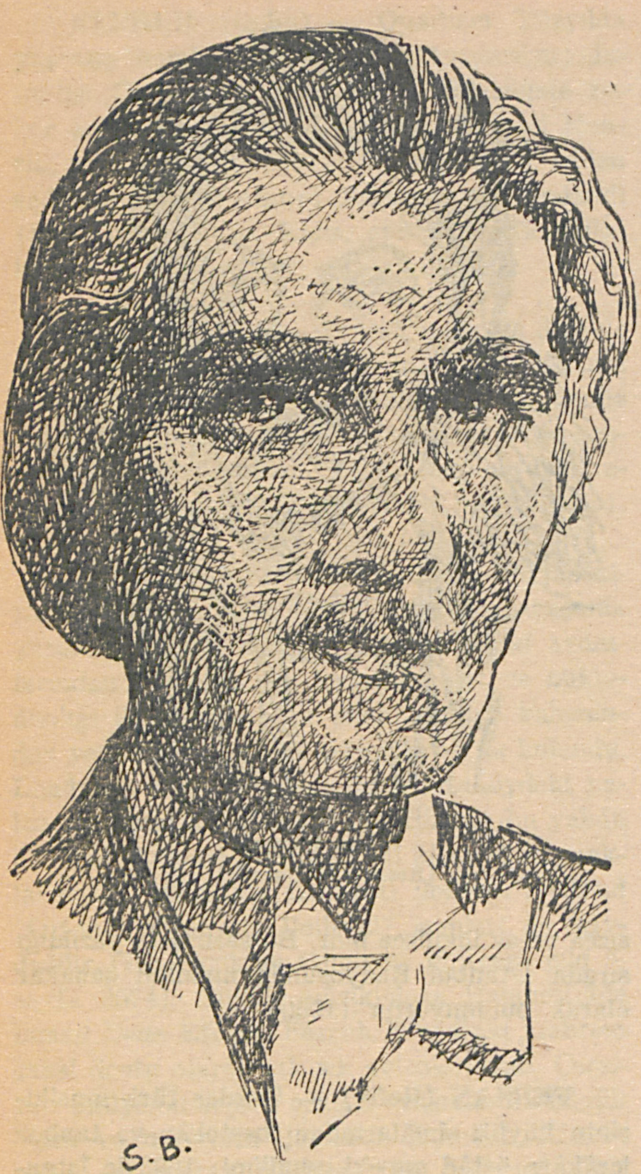
İkisi erkek ikisi kız dört evlad sâhibidir: Hayreddin (doğ. 1917), İmran (doğ. 1923), Melek (doğ. 1925), Fürûzan (doğ. 1930). Fransızca ve az ingilizce bilir. Bu satırların yazıldığı sırada İstanbul Radyosunda muallim sanakâr olarak bulunuyordu (1969).

Fâhire Fersan
(Resim: S. Bozcalı)

FERSAN (Refik) — Çağdaş türk musikisinin büyük sîmâlarından, bestekâr ve tanbur icrâkârı, üstâd musiki muallimi; 1893 de İstanbulda doğdu, Mâliye Nezâreti Düyûni Müteferrika müdürü ve Siyavuş Paşa ahfâdından Mehmed Şemseddin Beyin oğludur, annesinin adı Makbûle Hanımdır. Şemseddin Bey, devrinin İstanbul kibarlarındandı, muhitinin geleneğine uyarak musiki ile meşgul olmuş, besteler yapmışdı, sesi de çok güzel bir zât idi, oğlu Refik Bey, musikiye karşı ilk heveslerini babasından aldı, fakat onu 11 - 12 yaşlarında iken kaybetti. Makbule Hanım küçük yetimiyle ablası Hüsnimelek Hanımın yanında yerleşdi, o hanımın oğlu ve İkinci Sultan Abdülhamidin mâbeyincisi Fâik Bey de Refik Fersana sanat yolunu açan büyük bir hâmi oldu.

Mâbeyinci Fâik Beyin İstanbuldaki konağı ve Boğaziçindeki yalısı birer sanat mahfili idi; Fâik Beyin isimleri Fâyize ve Fâhire olan iki kızının yanında Refik Bey oradadır ki türkce

Refik Fersan
(Resim: S. Bozcalı)

hocası olarak Ahmed Rasimi (B.: Ahmed Rasim, cild, 1, sayfa 443) ve musiki hocası olarak da Tanbûrî Cemil'i (B.: Cemil Bey, Tanbûrî, cild 7, sayfa 3461) buldu.

Galatasarayı Sultânisinde okudu; Fâik Beyin küçük kızı Fâhire Hanımla evlendi. Musikiyi bir meslek olarak seçdi, uzunca bir zaman devrinin en değerli hocası Leon Hanciyan Efendinin en seçkin talebesi oldu (B.: Hanciyan, Leon); 1917 de henüz yirmidört yaşında iken Dârülelhan'a tanbur muallimi olarak girdi ve pek çok sanatkâr yetişdirdi. Bir ara da Ankarada Cumhurbaşkanlığı fasıl heyeti şefliğinde bulundu. (1923 - 1927), 1936 da Ankara Radyosunun Türk Musikisi şefliğine tâyin edildi, 1948 de Şam Konservatuvarına türk musikisi muallimi olarak çağırıldı, fakat ancak sekiz ay çalışabildi, İsraii Harbi sebebiyle memlekete döndü ve İstanbul Radyosunun ve İstanbul Konservatuvarının icrâ heyetine girdi, tanbur çaldı ve konserler idâre etti. 1950 de İstanbul Konservatuvarının tasnif heyetine üye ve başkan oldu. 13 haziran 1965 pazar günü akşamı vefat etti, Zincirlikuyu Kabristanına defnedildi, ölümünde 72 yaşında idi.

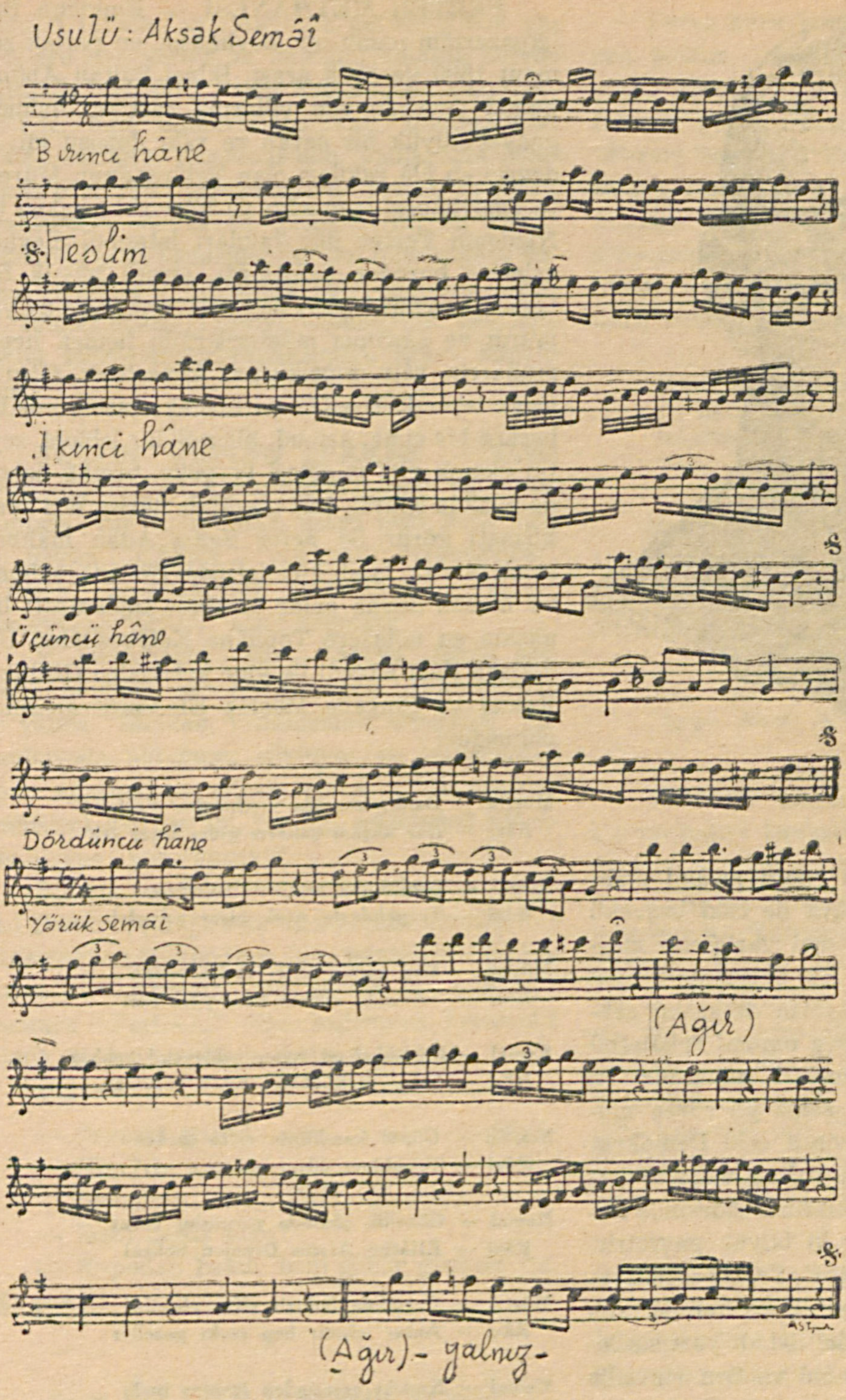
Uzunca boylu, vücud yapısı zaif, nahif, nâzik, çekingen, vekarlı bir zât idi; içki ile ulfeti olmamış, kahveyi ve çayı sevmiş, iki erkek ve iki kız çocuğu ve asîl ve sâdık bir zevceden mürekkeb âilesinin sevilen babası olmuşdu. Sazındaki icrâ kudreti ile bir tanbur üstâdı bilinir. Kendi ifâdesi ile dörtyüz kadar bestesi vardır. Rast Kârı Nâtık bestelerinin başında bir şaheser olarak bilinir. Sözü Ferid Kam'ın olan bu eserinin, her mısrası klâsik türk musikisinin ayrı bir makamından bestelemişdi, bir bestede makam ilâhî bir geçid resmi yapar; hepsi ayrı güzellik de saz eserleri şunlardır:

Acemkürdî ve Şataraban peşrevleri; Arezbarbûselik, Hisar bûselik, Tâhir, Hüzzam, Segâh, Karcigar, Sûzinâk, Nevâ, Beyâtîaraban, Yegâh, Müstear ve Selmek sazsemâileri; Isfahan, Nihâvend, Hicaz, Şehnazbûselik, Evcârâ, Evic, Hisar, Kürdî, Acemaşîran ve Mâhur peşrev ve saz semâileri; Nikriz ve Sultânîyegâh peşrev, sazsemâisi ve sirtoları; Rast peşrev, sazsemâisi ve âyini şerîfi.

Bibl.: Mustafa Roma, Elli Yıllık Türk Musikisi; Fâhire Fersan, Not.

FERSOY (Orhan Cemal) — Ünlü avukat ve siyâset adamı; Türkiyenin siyasî kaderi üzerinde sesinin dikkatle dinlenmesi kanısında bulunduğumuz Türkiye Millî Talebe Federasyonu kurucularından; Türkiye Adliyesi tarihinde bir ihtilâl mahkemesi olarak unutulması imkânsız İstanbulda Yassıadada kurulmuş Yüksek Adâlet Divanında Hariciye Vekili Fatin Rüşdi Zorlu'nun avukatlığını yapmış, ve o bünyedeki mahkemelerde, her halde zordur, vazifesini meslekî şerefi ile yapmış seçkin avukatlardan biri olmuşdur; Orhan Cemal Fersoy 1923 de Bursada doğmuşdur.

Babası Cemal Bey 1929 da Bursa polis müdürü vekili iken pek genç yaşında vefat etmiş

Refik Fersan'ın Mâhur Saz Semâisi

ve O. C. Fersoy altı yaşlarında öksüz kalmışdır. Cemal Bey Sarayıbosna ve Podgorissa ağır cezâ mahkemesi reisliklerinde bulunmuş Mustafa Reşid Efendidir; Fersoy'un mesleki hayatı dede hâtırasına bağlanır.

Anası Ragibe Hanımdır, 1939 da, onaltı yaşında iken kaybettiği bu hanım da Eskizagra kadılığında bulunmuş Mustafa Efendinin torunuydu, o da bir mahkei şeriye reisi idi.

Rumelinden gelip Bursada yerleşmiş olan âile "Kadızâdeler" diye tanınmışdı; Orhan Cemal Bursada Hocailyas İlkokulunda ve Bursa Erkek Lisesinde okudu (1941); 1949 de İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesini bitirerek meslek hayatına atıldı.

Üniversite hayatında talebe hareketlerinin başında bulunanlardan biri olmuşdu, Türkiye Millî alebe Federasyonu kurucularından biri olmuş ve o federasyonda bir müddet de başkanlık yapmışdır. Yine talebeliği sırasında kısa bir müddet gazetecilik yapmış, Mareşal Fevzi Çakmak'ın hatıralarından bir kısmını yayınlamışdır.

Meslekî stajını bitirdikden sonra 1951 de İstanbul Barosuna kaydolmuş ve o tarihden bu yana serbest avukat olarak çalışmışdır.

Bir süre Türk Philips (Filips) A. Ş. hukuk müşavirliğinde bulunmuş; 1946 da Demokrat Partiye girerek siyâsî hayatına başlamışdır, bu partinin muhtelif kademelerinde üye ve başkan olarak çalışmışdır.

1960 da Yassıada Yüksek Adâlet Divanında Fatin Rüşdi Zorlunun avukatlığını almış, ayrıca, Yassıadada tutuklu bulunan ve kendisine müracaat eden herkesin avukatlığını kabul etmiş, 204 gün duruşmaya çıkmışdır, bu müstes-

Orhan Cemal Fersoy
(Resim: S. Bozcalı)

nâ bir gayrettir. 1961 den sonra nızâmî mahkemede takib ettiği bir dâvâ ile eski başvekil Adnan Menderesin bütün mal varlığının meşruiyetini isbat etmişdir. Bu çalışmaları eski Cumhur Başkanı Celâl Bayarın dikkatini çekmiş ve Orhan Cemal Fersoya umumî vekâletini vermişdir; bu suretle meslekî hayatının en önemli safhasını yaşamış, sekiz yıl süren mücâdeleli bir savunmadan sonra eski Demokrat Parti sorumluları hakkında af kanunlarının çıkmasında, onların siyâsî haklarının iâdesinde hukukî zemin hazırlanmışdır ki büyük gayrettir. Bu çalışmalarını "G+204— Yassıada Dâvâları", 'Bir devre adını veren Başbakan Menderes", ve "Fatin Rüştü Zorlu" isimli yazı serilerinde ve Zafer, Yeni İstanbul ve Son Havâdis gazetesinde yayınlamışdır.

Adâlet Partisine intisab etmiş, 1969 seçimlerinde o partiden İstanbul Millet Vekili seçilmişdir, bu satırların yazıldığı sırada (1970 ekim) Türkiye Büyük Millet Meclisi Büdce Plân Komisyonu üyesi bulunuyordu.

1951 de Fatma Belmâ Korur Hanımla evlenmişdir, Râgıb (doğ. 1952) ve Nilüfer doğ 1958 iki evlâd sâhibidir.

FERTEK MEYHÂNESİ — Eminönü Balıkpazarının namlı bir meyhânesi, en parlak zamanı 1890 ile 1908 arası, İkinci Sultan Abdulhamid devrinin son yıllarına rastlar. Aslında gaayet büyük bir şarab ve rakı deposu idi; o devrin en âlâ rakıları olan Tekirdağının Mürefte (meyhânesi rum ağzı ile Miryofte) rakısı ile Niğdenin Fertek düz rakıları İstanbul meyhânelerine buradan dağıtılırdı, ayrıca büyük bir tezgâh başında kadeh ile perâkende satış da yapılırdı ve akşamcı müşterilerinin hemen hepsi muharrir, şâir, mûsikişinas kimselerdi. Oturulacak iskemlesi, sofra kurulacak masası yokdu, herkes bir elma, armud, bir mikdar leblebi, zeytin ekmek gibi mezeleri i'e gelir, tezgâh başında ayakda içilirdi. Biri tezgâhda durur, biri ayak hizmeti görür iki nefer Sakız Adalı mahbub uşağı vardı. İşret âlemlerinde rindâne sohbetler hemen dâimâ onlar üzerinde toplanırdı; bir akşam şu müşâere Tophâne Ketebesinden Üsküdarlı Râzi Efendi ile yine ketebeden Gözlüklü Kemal ve Çingene Müşfik Efendiler arasında olmuşdur:

Müşfik — Balıkpazarında meşhurdur Fertek
Râzi — Her akşâm çakarız gidip birer tek

Kemal — Tezgâhının başı meclisi edeb
Râzi — Tezgâhdarla uşak birer şekerleb

Müşfik — Kaş gözün istifi resim misâli
Râzi — Tenâsübi endam hem yâlü bâli

Kemal — Müşekkel el ayak şehlevend şehbaz
Râzi — Sakız mahbubları eşbeh servinaz

Müşfik — Gönül kandilinin çifte çerâğı
Râzi — Topukları döver şalvarın ağı

Kemal — Güzellik şânında vermişler berat
Râzi — Eflâtun Aristo Diyojen Sokrat

Müşfik — Fertekde Sakızlı çifte güzeller
Râzi — Anlar içindir hep şarkı gazeller

Kemal — Kadehi çeşminden içenler bade
Râzi — Bûsi pâye olur heman âmâde

Müşfik — Velâkin o lutfa nâil olan az
Râzi — Anlardan biridir Râzii dilbaz

Reşad MİMAROĞLU

FERTEK RAKISI — Geçen asır sonlarında Türkiyenin en âlâ rakısı; Konyanın Niğde kazasının Fertek nâhiyesinde yapılırdı; kaç alkol derecesinde olduğu tesbit edilemedi, toptancı

tüccarı tarafından İstanbula getirildiğinde gazetelere ilân verilir ve İstanbul halkına nerede satıldığı bildirilirdi; rum komisyoncu yazıhânelerinde, agzı mühürlü binlikler, damacanalar içinde satılırdı. Konaklarında, yalılarında demlenen bâzı kibar akşamcılar da rakılarını sûreti mahsusada Fertekden getirtirlerdi, bu ansiklopedinin yazı âilesinden Münir Süleymanın babası Çapanoğlu Süleyman Bey onlardan biriydi. İmâlâthânesi, Türkiye Cumhuriyet devrinde Tekel İdâresinin kurulmasından sonra kapanmışdır.

FERTİK, FERTİGİ ÇEKMEK — Yakın geçmişde dilimize almancadan girmiş ve zamanımızda atık unutulmak üzere olan halk ağzı bir deyim, "Gitmek", "Kaçmak", "Savaşmak", "Ölmek" anlamlarında kullanılırdı; "Fertik" almancada "bitti", "son" demektir.

F. Devellioğlu "Türk Argosu" isimli eserinde deyimin nerden kaldığını kaydetmeden ve yalnız "kaçmak, uzaklaşmak, sıvışmak" anlamlarında olduğunu söylüyor ve hâneberduş apaş ağzında şu misâli veriyor: "Aynasızlar (polisler) geliyor abi, fer tiği çekmezsek piyastos olurus (yakalanırız)".

Bil alman şirketi olan "Anadolu — Bağdad Demir Yolu Şirketi" zamanında tirenler bir istasiyondan kalkar iken önce istasiyonlarda bulunan bir kampana, çan çalınır, ve istasiyon memuru "Fertik!.." diye bağırarak lokomotif düdük öttürür ve tiren kalkar giderdi.

Misaller:

— Seninki geldi!

— Kim?

— İnebolulu.. senin Çakır Mustafa..

— Hani nerde ulan?

— Kapudan bakdı, beni görür görmez fertiği çekdi!

★

Heber geldi Kılıçali Hamamından bu sabah
Mahlul oldu külhandaki koca şâir gediği
Vesîlei rahmet olsun şu mücevher târihim
"Deli Osman yar koynunda çekdi yâhu fertiği"

1303 (M. 1885 — 1886)

FERVE — "Aslı arabca isim: Kürk kaplanmış esvab" (Hüseyin Kâzım, Büyük Türk Lûgatı): M. Zeki Pakalın da "Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri" isimli eserinde Ferve maddesinde bu târifi aynen almakla yetiniyor.

Ferve kürk kaplı esvab değildir; kürk olacak postun, esvab şeklinde biçilmiş astar kumaşa dikiliş, hazırlanmış naklidir B.: Kürk; ferveler postun cinsine göre "Fervei Kaakum", "Fervei Samur", "Fervei Beyzâ" gibi isimlerle anılır; sonra kürk olmaya lâyık kiymetli bir kumaşa kaplanır, kolları, kürk olur; XVIII. yüzyılın ünlü şâiri Nedim'in bir şarkısında bu husus bir güzelliğin tasviri yolunda pek açık ifâde edilmişdir:

Kaplatub gümpenbe şâli fervei sâmûruna
Ol siyeh zülfü döküb sînei billûruna
Itrışâhîler sürüg gerdeni kâfûruna
İddir çık nâz ile seyrâna kurban olduğum

Nedimin pek renkli ve zarif bu tasviri ile tam tezad hâlinde, aynı yüzyılın sonlarında yaşamış Şürûrî "Ferve" yi şu ağır hicvinde kullanmışdır:

Mest olub fervesini tersine giymişdi köpek
Ayıya döndü de çingâneler oynattı anı

FERVEİ BEYZÂ — Osmanlı Sarayı ağzı bir terimdir; Pâdişahın şahsında Temsil edilen devlete sadâkatle hizmet eden veya etmesi istenen kimselere madalya ve nişan yerine elmaslı sorguçlar, hancerler, kılıçlar ve en alâsından kürkler verilirdi, bu arada "Fervei Beyzâ" da yalnız Şeyhülislâm Efendilere verilirdi. "Fervei Beyzâ", gaayetle yumuşak ve çok bahalı "Hermine = Beyaz Su Samuru" postundan bazırlanmış beyaz bir kürklükden; ki bu postun dilimizde asıl adı "Kaakum" dur. Yalnız Şeyhülislâmların sırtında bu isimle anılır; başkalarının üzerinde ise "Kaakum Kürk" olur.

FERYÂDÎ (Manastırlı Mustafa) — Geçen asır sonlarında yaşamış bektâşî bir halk şâiri; İstanbula bir vâli paşanın uşağı olarak gelmiş, kaşı gözü hoş ve eli ayağı düzgün genç olduğu için İstanbuldaki konağın harem halkı için tehlikeli görülmüş, paşasının aşırı iltifâtı da dedi kodu olunca işinden ayrılmak zorunda kalmış, fakat câzibesine kapıldığı İstanbuldan ayrılamamış, Tophânede kahveci çıraklığı yapmış, esrara alışmış, sefâlet içinde ve henüz otuzbeş yaşında iken müteverrimen ölmüşdür. Devrin kalender sâiri Tophâne ketebesinden Üsküdarlı Âşık Râzinin evrâkı metrûkesi arasında bir manzûmesi ile bir resmi ve resminin arkasında

Râzi tarafından yazılı bir ölüm tari görülmüşdür:

Aman aman aman aman aman hey
Âşıklıkla gör hâlimiz duman hey
Olur mu hiç şerkeş yarda îman hey
Benim yârim pek yamandır yaman hey

Görmedik biz ne mekteb ne medrese
Kulak verdik ârifâne her sese
Bende olduk eşbeh fetâ dalfese
Ayaklarmız mühürlüdür peyman hey

Meydânı aşk kenarında postumuz
Cümle canlar candan azizi dostumuz
Ne gam olmuş pelâspâre üstümüz
Hacı Bektaş Velîdendir ferman hey

Bu Feryâdî güzellere pervâne
Desti aşka düşmüş gezer dîvâne
Dilde yâri hem destinde peymâne
Yolunuza baş koymuşa kıyman hey

★

Râzi'nin Tarihi

Şu tasvire bakdım bakdım ağladım
Defniderken o gün kabri başında
Otuziki yaşla tarih bağladım
"Göçdü gitti Feryâdî'm genç yaşında"

1275 + 32 = 1307 (M. 1889 – 1890)

Vâsıf HİÇ

FERYÂDI ANDELÎB — "Bülbütün Feryâdı"; İstanbulda aydın tabaka arasında, bülbüllerin ötmeye başladığı ilk bahar karşılığı kullanılmış bir deyim; artık kullanılmıyor; aşağıdaki beyit Süleyman Nahîfî'nindir:

Agaazı nâle itse nola cânı bişekib
Oldu resîde mevsimi feryâdı andebîb

FERYÂL (Neyyir) — Onsekizinci Yüzyıl sonları ile Ondokuzuncu Yüzyıl başında yaşamış bir köçek; şu bûselik şarkı ile övülmüşdür:

Nevresîde bir güli âl
Bezmi hassa geldi derhal
Sordum ol gonce gül kimdir
Dediler kim Neyyir Feryâl
Neyyir Feryâl eyleme âl
Gönlüm oldu sana meyyâl

Körpedir kaaşı kemandır
Büyüse cevri yamandır
Âşıkın kadrini bilmez
Dahi pek tâze fidandır
. . . . . .

İşve bağında ol âfet
Gün begün bulsun letâfet
Görmedim âlemde mislin
Kendine mahsus kıyâfet
. . . . . .

Neyyir ismi kaydedilmemiş olmasına rağmen Numan Ağa tarafından Sabâ makaamında bestelenmiş şu şarkının da aynı genc için çıkdığını zan ediyoruz:

Raksiderken ol mehi nev
Olamaz hiç kimse peyrev
Küçücükden aldı pertev
Meclise fer verdi Feryâl

Gül gibi ittikce hande
Nâz ile atar perende
Seyriden olmaz mı bende
Meclise fer verdi Feryâl

Antika gaayet edâsı
Hem müessirdir sedâsı
Şimdi dünyâ mübtelâsı
Meclise fer verdi Feryâl

Bibl.: Hâşim Bey, Şarkı Mecmuası.

FES — "Kuzey Afrikanın batısında Fas şehrinde îcâd edilmiş kırmızı renkli bir baş kisvesidir; bütün Osmanlı memleketlerinde ve diger bâzı müslüman memleketlerinde yayılmış, giyilmişdir" (Şemseddin Sâmi, Kaamûsî Türkî).

"Fas şehrinde îcâd edilmiş mâruf baş kisvesi" (Hüseyin Kâzım, Büyük Türk Lügatı).

Osmanlı İmparatorluğunun son yüz yılı içinde Türkiyede erkekler için kabul edilmiş ve resmiyete bürünmüş çiçek saksısı şeklinde kırmızı renkli serpuş, kalıpsız hâli ters kapanmış bir çanağa benzer ki şöyle bir bilmecesi de vardır:

Kırmızı çanak
Kıllıya kapak?

Memleketimizde giyilirken devir devir ve her devirde çeşidli olarak kalıplanmış ve o yüz yıl içinde değişik modalarda püsküllerle süslenmişdir.

Fesi Türkiyede evvelâ askerî bir serpuş olarak resmen kabûlü 1827-1828 arasındadır. Cumhuriyet devrinde 1925 yılında çıkan bir kanun ile de Türkiyede fes giyilmesi yasak edilmişdir.

Yukardaki iki mûteber lûgatdaki kayıdlar sathîdir, fesin, Fas şehrinin kurulduğu tarihi de aşan çok eski bir mâzisi vardır. Anadolunun

mitolojik çağlarında Frikya Kıralı Midas'ın îcad ettiği "Frikya Külâhı" fesin ilk örneğidir denilebilir. Frikyalılardan sonra fesin eski örnekleri olan çeşidli kırmızı külâhlar Romalılar, Bizanslılar, Ortaçağda Avrupalılar, Rönesans asırlarında bilhassa italyanlar tarafından giyilmişdir.

Türk lûgatlarında fesin îcâd edildiği yer olarak gösterilen Fas, İslâmiyetin yayılmasından sonra fes giyilen ilk müslüman memleketidir. Cezâyirliler ve Tunuslular da Faslılar gibi fes giymişlerdir. XVI. yüzyılda Cezâyir Osmanlı İmparatorluğuna ilhak edildiğinde ve bu memleketde çok kuvvetli bir "Deniz Akıncıları" teşkilâtı kurulduğunda, o yaman deniz akıncıları, "Cezâyir Korsanları" da başlarına fes giymişlerdir Bu bakımdan fes'in türkiyede giyilmesi, resmî askerî serpuş olluşundan asırlarca önce, XVI. yüzyılda başlamışdır. XVII. yüzyılda yaşamış büyük türk yazarı ve seyyahı Evliyâ Çelebi, meselâ Akka Limanı önünde bir deniz cengini anlatırken: "... cümle kırmızı fesli guzâtı müslimin kalyonun kıç ve baş palavrası üzerinde sîneçâk olarak Allah Allah sedâsına rehâ buldurup..", ".. ardı sıra yeşil alemli iki kalyonda alfesli Cezâyirliler..." Diyor.

İkinci Sultan Mahmud'un ilk fesli resmî
(Resim: Ş. Bozcalı)

Yine Evliyâ Çelebi meşhur seyahatnâmesinde İstanbulda Kasımpaşayı anlatır iken öğreniyoruz ki daha XVII. yüzyılda Osmanlı Donanmasının gedikli bahriyelileri olan Tersânelıler, "Azeb Askeri, Azeb Tâifesi" başlarına fes giymişlerdir: "..Kasımpaşa halkının bir kısmı gemicilerdir ki cümlesi Cazâyirli elbîsesi giyip kırmızı fes üzerine kafesî destar ve arkalarına burnus, demirkoparan, kaput, gûnâgûn dolamalar ve bellerinde çatal pala bıçaklar ve ayaklarında tomaklar ve bâzıları baldırı çıplak serenbaz ve cundabaz gazilerdir..".

XVI. ve XVII. yüzyıllarda erkek fesleri cezâyirli gemicilerin ve onları taklid ile de tersânelilerin başlarında görülüyordu. İstanbul halkından ise erkeklerden önce kadınlar, İstanbul Hanımları daha o asırlarda başlarına fes giymişlerdir.

İkinci Sultan Mahmud 1826 da Yeniçeri Ocağını kanlı bir şehir muhârebesi ile kaldırdıkdan sonra yeniçerilik hâtıralarını da tamamen yok etmek için kökden bir kıyâfet inkilâbını zarurî görmüşrü. "Asâkiri Mansûrei Muhammediye" adı ile yeni türk ordusu kurulmuş, askere setire pantalon giydirilmiş, fakat baş için münasib bir serpuş bulunamayarak "Şubara, Şobara" denilen ve yeniçeriler tarafından hiç giyilmemiş ve ancak bostancıların başlarında görülmüş bir keçe külâh serpuş olarak kabul edilmiş, bostancılardan farklı olsun diye de Şubaranın üstüne sarık sardırılmışdır.

Devrin ünlü vezirlerinden Mehmed Husrev Paşa, ki sonraları Koca Husrev Paşa diye anılmışdır, 1826 da kaptanpaşalık makaamında ve donanma ile beraber Akdenizde bulunuyordu. Türk bahriyelilerini Avrupa devletlerinin donan-

malarında olduğu gibi sıkı askerlik tâlimlerine tâbi tutmuş, 1827 de İstanbula dönerken efrad ile birlikde zâbitlere de Tunusdan aldığı fesler giydirmiş, kaptanpaşa, büyük amiral olduğu halde kendi başına da bir fes koymuş, ve İstanbula döndükden az sonra fesli bahriyelileri pâdişâhın bir cuma namazı alayına götürmüş, tâlimli askerin intizâmı ve başlarındaki al renkli fesler hem pâdişâhın hem de halkın fevkalâde hoşuna gitmiş ve İkinci Sultan Mahmud fesi bütün türk ordusu mensubları için resmî bir serpuş olarak kabul etmişdi.

Kara askerinin deniz askerinden ayırd edilmesi için de Asâkiri Mansûre feslerine eğri bir sarık sardırılmışdı, hattâ asker ile de yetinilmemiş, bütün devlet memurlarının ve ulemâ efendilerin de fes giymesi için yeni bir kıyâfet nızamnâmesi yapılmışdı. Bu nızamnâmede memurların askerden ayırd edilmesi için feslerine hiç bir şey sarmamaları, yani dalfes giymeleri kaydedilmişdi. Yalnız ulemâ efendiler için feslerine beyaz dülbend sarmaları bir imtiyaz olarak kabul edilmişdi.

Devrin şâirleri fesi halka hoş göstermek için fes şânında medhiyeler, şarkılar, gazeller ve fesi överken bu yeni serpuşun bilhassa genclere gaayetle yakışdığını söylediler.

Güftesi bir marş güftesine benzeyen Rifat Beyin şu şarkısı hicazkârdan bestelenmişdir:

Kisve giydi buldu asker şimdi şan
Her biri oldu misâli kahraman
İtmede böyle cemî asâkiran
Pâdişâhım devletinle çok yaşa

Pek yaraşdı eğri sarık eğri fes
Resmine erbâbı irfan dîdi pes
Bû sözü tekrar iderler her nefes
Pâdişâhım devletinle bin yaşa

İlk asker feslerinin sarıkları eğri sarıldıkdan başka başa da eğri konulduğu anlaşılıyor.

Nikogos Ağanın Hüseynîden bestelediği bir şarkıdan da asker başındaki eğri feslerin bütün gencler arasında da moda olduğu anlaşılıyor (B.: Eğri Fes Modası, cild 9, sayfa 4963):

Bir yana eğdir fesin ey nevcivan
Halka halka kâkülün olsun iyan
Parlayıp lahdi ciğerden âşıkan
Âteşi aşkınla yansın her zaman

Şu da Enderunlu Şâkir Beyin Bestenigâr bir şarkısıdır:

Gel meclise nûş it şarab
Nolsun bu rütbe ictinab
Eğdir fesin itme hicab
Pek güzeldir perçemin

Her yeniliği istemeyen aşırı muhâfazakâr ham sofularla yeniçerilik geleneklerine bağlı bir ayak takımı kalabalığı ve esnaf kitlesi fesi, sâde, dal fes giymemekde ısrar ettiler; bunun üzerine asker feslerindeki sarıklar kaldırıldı, fes giymeye mecbur tutulmuş esnaf takımının da feslerine yemeni, çenber, ağabâni yazma dülbend gibi şeyler sarmalarına izin verildi ve fes halk başında ancak bundan sonra gereği gibi yayıldı. Ayıntablı Aynî'nin aşağıdaki gazeli, fesin tarihçesinde bu durumun tasviridir ki Enderûnu Hümâyundaki tüysüz delikanlıların da çavuşluk, mülâzimlik, yüzbaşılık gibi rütbelerle ordu hizmetine devredildikleri ve başlarına sâde fesler, üzerine hiç bir sarılmayan dal fesler giydikleri zamandır:

Giydi gördüm mehcebînim bû gice rüyâda fes
Şâhi hüsne tâc ile tâbir olur mânâda fes

Onbeşinde böyle bir yüzbâşı gelmez kışlaya
Giyse de her haftada bin nevcivan dünyâda fes

Elde sîmin tâziyâne belde tîgi zer nişan
Arkada gülpenbe harvâni serinde sâde fes

Soofii dilmürdenin Hak kaavuğun taş eylesin
Giymemiş rûzi ibâdetde şebi ihyâde fes

Baş kabak yâlın ayak gördü beni bildi o şûh
Çünki vardır Ayniyâ âlâda fes ednâda fes

Aynî'nin yukardaki gazelinin son beytinde söylendiği gibi "Fes", kibar ve ricalden ayak takımına kadar herkesin başına yayılınca, o devirdeki türk musikisi de geysûlu, perçemli, kâküllü nevcivan başlarındaki kırmızı feslerle uğraşdı:

Hüsnün gören seni ister
Aç fesini perçem göster

(Beyâtî Şarkı, Tanbûri)

★

Sünbülistan etmiş etrâfı fesi
Perçemin başdan çıkardı herkesi

(Bûselik Şarkı, Kemânî Şâkir)

★

Seni gördüm o perçemle beğendim fesle
Niçün ülfet ediyorsun böyle herkesle

(Hisarbûselik Şarkı, Numan Ağa)

O devrin fes üzerine türküleri şarkılardan çok asâletlidir; bu bir İstanbul türküsüdür:

Aman al fesli al fesli
Eşbeh civanım dalfesli
Aman dalfesli

Dizlik mintanı açmış pek
Fesinde püskül top ipek
İpek kâküllü dalfesli

Aman al fesli dal fesli
Püskülü mâvi al fesli
Sırma perçemli al fesli

Bu da bir Aydın türküsüdür:

İstanbuldan aldırayım fesini
Nerelerden işideyim sesini
Ayın ondördüne benzer kesimi
Bizi barışdıran diller övünsün

Türkiyede daha XVI. yüzyılda fesi ilk defa giymiş olan Cezâyirli gemicilerin feslerinde bir püskül bulunup bulunmadığını bilmiyoruz. Fes İkinci Sultan Mahmud devrinde önce askerin ve sonra halkın başında erkek serpuşu oldukdan sonra fesi bir de püskül süslemişdir. Aslında fesin sâdece bir süs parçası olan püskülün türlü çeşidleri olmuşdur. (B.: Püskül).

Fesin dâirevi üst kısmına tabla denilirdi. Tablanın ortası delik olup buraya 2-2,5 santim boyunda "İbik" denilen fesin kumaşından bir dilcik eklenir, incecil boru şeklinde bir dilcikdir, püskül fese, bu ibik vasıtası ile takılır, püskülü tutan bir iplik ibik içinden fes içine alınır ve çıkmaması için içerden düğümlenir.

İkinci Sultan Mahmud devrinden 1925 yılına kadar fesin şekli devir devir değişmişdir. Bir saksıya benzeyen fesin tablasının darlığına ve genişliğine, ve alından tabla kenarına kadar yüksekliğine göre değişen fes şekillerine "Kalıp" denilirdi. İlk fesler ki "Mahmudiye Kalıp Fesler" diye anılmışdır, büyük ve yüksek fesler olmuşdur ve mâvi iplik iplik ipek püsküllerle süslenmişdir ve püskül tablanın kenarından fesin etrafına fırdolayı yayılmışdır. Şehzâdelerin fesleri, vezirlerin fesleri (meselâ sadırâzam Mustafa Reşid Paşanın merâsim fesi) elmaslarla süslenmiş, murassâ fesler olmuşdur. Abdülmecid zamanında fes biraz küçülmüş, son zamanlardaki şeklini almışdır. Püsküller de tel, iplik ipek yerine burma ibrişimden yapılır olmuşdur. Abdülmecid törenlerde fesine elmaslı bir sorguç takmışdır. Abdülaziz kendi zevkine mahsus kalıpda fes giymiş, yüksekliği az ve tablası da darca olan bu şekil feslere "Aziziye Kalıp" denilmişdir. İkinci Abdülhamid zamanında fesin kalıbı tekrar değişmiş, daha dikce bir fes giyilmişdir.

Fes kumaşının rengine göre de çeşidli olmuşdur. Aslında kırmızıdır, fakat fesler, nar çiçeği kırmızısından karaya çalan koyu güveze kadar bu rengin çeşidleri kullanılmışdır. Fesler renkleri ile de giyenin ruh hâletini ifâde etmişdir. Aşağıdaki satırları büyük çağdaş yazar Ahmed Rasimin bir yazısından alıyorum:

"Fes umumiyetle eğri giyilir; kaş üstüne kadar eğik durur. Bâzan ön tarafda, tabla ile kenarında hâsıl olan çukura Yar Tekmesi denilir. Zarâfet dilinin Yar Tekmesi dediği bu çukurun kopuklar arasındaki adı Kuş Yuvası'dır.

"Fes perçem ve kâkül üstünde, halka halka kıvırcık saçlar üzerindeki duruşa ve edâya ve sîmânın da şekline göre açar, yakışır. Kulaklara kadar geçen fes ise bönlük verir. Kenarı geysûlarla süslü olursa hal ehlinin ağzında Kapatma Sünbül Saksısı'dır.

"Fes renkleri gittikce koyulaşmak üzere kırmızı, hunnâbî, orta renk al, narçiçeği, siyah (koyu güvez) dır.

"Çocuk feslerine nazar takımı, muska, ziynet altını takılır. Kulakları tamamen örten fese Babayâne, Kel örten, Ayıp Kapayan da denilir. Islanıp büzülmüşüne Limon Kabuğu, sıfır numara kalıba çekilmişine Saksı Dibi denilir. Narçiçeği kırmızılığındaki feslere de Abdülhamid zamanında Hafiye Fesi denilirdi" (Ahmed Rasim).

Fesin yapılışını M. Şâkir Ülkütaşır fes üzerine bir makaalesinde şöyle anlatıyor: "Fesler yünden yapılırdı. Fesin dokunuşu çorab örgüsüne benzer ve önce kocaman torba gibi bir şekil alır. Boyama, dink ve zamk ameliyatlarından sonra küçülür, bir külâh şekline girer. Başa giyileceği zaman kalıplanır" (M.Ş.Ü.; Aylık Ansiklopedi).

Fes bir fesci dükkânından alınıp hiç kalıba verilmeden başa bir külâh gibi geçirilirse ona da "Fabrika Kalıbı" denilirdi.

Esvab ütüsü gibi, fesler de sık sık kalıplanma ihtiyâcı gösterirdi, fes kalıpcılığı ayrı bir iş, zanaat, geçim yolu idi. Bu zahmetden kurtulmak için, fesin kalıbını uzun zaman koruyan içi hasırlı fesler yapıldı, hasırlı feslere de halk ağzında "Şıllık Fes" denildi.

Tel ipek püsküller zamanında ufak bir rüzgârla püskül karışır, yumaklaşırdı; o zamanlar da İstanbulda, zamanımızın kundura boyacıları gibi sokaklarda Püskül Tarayıcı'lar dolaşırdı, fesi alır, bir ağaç kalıba geçirir, karışmış püskülü tarar ve fesi sahibine verirdi, bu iş için de küçücük bir para alırdı.

Fes üzerine aşağıdaki parçalar geçen asırda ve asrımız başında yaşamış kalender meşreb şâirlerden derlenmişdir:

Saçılmış kâkülü dalfes altından
Her teli yirmidört ayar altından

Âşık Râzi

★

Fese bakma kâküle bak kâküle
Benzemez mi katmerli mor sünbüle

Âşık Râzi

★

Al fesinde kırmızı karanfili
Hem al câmedânı gaayet afili
Gördün mü Adalı Tiryandafil'i
Molla Beyin nevhat hamlacısıdır

Galatalı Hüseyin

★

Şâhin başda Cezâyirin fesidir
Galatalı Hüseyin

Ali Çamiç Ağanın bir kıt'asından da fesden püskülün kopup düşmesinin kötüye yorulduğunu öğreniyoruz:

Bildim kötü alâmet
Püskülüm koptu fesden
Bülbül misâl şakıyan
Yârim kaçdı kafesden

FES, ÇOCUK FESİ HIRSIZLARI — Fesin yeni kabul edildiği yıllarda, 1827 - 1830 arasında İstanbulda çocuk feslerini ziynet altınları ve incilerle süslemek modası yayılmışdı; bu sûretle süslenen çocuk feslerinde bâzan bir takım serserilerin tamahını tahrik edilecek derecede ileriye gidildi ve İstanbulda çocuk fesi hırsızları türedi. O devrin zâbıta kayıdlarına geçmiş vak'adır: Bayburtlu Polatoğlu Mustafa adında baldırı çıplak bir delikanlı yolda bir oğlancığın incili fesini çalmış, ayakdaşı ve hemşehrisi Şaban ile fesin üstündeki incileri paylaşırlarken yakalanmışlar ve Tersâne Zindanında küreğe konulmuşlardı.

Halûk Y. ŞEHSÜVAROĞLU

FES, FESCİ DÜKKÂNLARI — Boy boy ve cins cins fesler perâkende olarak tuhâfiye mağaza ve dükkânlarında, müstakil fesci dükkânlarında ve fes kalıbcılarında satılır, fes püskülü de oralardan alınırdı. Geçen asır sonlarında, 1880 ile 1890 arasında Tunus feslerinin, o memleket halkının kılığında ayak satıcıları tarafından Eminönünde Yeni Cami, Ayasofya Meydanı, Sultanahmed Meydanı ve Bayazıd Meydanı gibi kalabalık yerlerde kaldırımlarda sergiler kurulup satıldığı da görülmüşdür. Bunlardan ikisinin resmi, o devrin İstanbul hâtırası kartpostalları arasında basılmış, satılmışdır.

1836 da kurulmuş olan İstanbul Feshânesinin, Fes Fabrikasının ordu ihtiyacını karşılayarak 1850 den sonra halk için de fes yapmaya başlaması ile İstanbul piyasasında "Feshâne Fesi" "Tunus Fesi" ve "Avusturya Fesi" olmak üzere bilhassa üç cins fes bulunmuşdur. Feshâne fesleri standart mal idi, Tunus ve Avusturya feslerinin ise âlâsı ve âdisi vardı. Fesin âlası ıslandığı zaman, yağmurda boyasının çıkmaması idi.

Feshâne 1848 - 1850 yıllarında 400,000 fes yapmış, halk için ayrılan fesler de 1860 dan sonra İstanbulda Veznecilerde, Büyük Kapalıçarşıda, Tophânede ve Beşiktaşda kira ile dükkânlar tutularak Feshâne idâresi eliyle perâkende satışa arz edilmişdir. 1880 den sonra Feshâne fesleri piyasadan çekilmiş, hatta çuha ve şayak tüccarlarından Said bin Cebbâri Beye "İkinci Ordu Fes Müteahhidliği" verilmiş, İstanbuldaki askerin fesleri de bu zat tarafından tekrar Tunusdan getirilmişdir. Feshâne, yine aynı adı taşıyarak, askerin giyimi için bir kumaş dokuma fabrikasına intikal etmişdir. Said bin Cebbâre getirtdiği feslerin içine İkinci Sultan Abdülhamidin turasını bastırarak piyasanın en meşhur fesci dükkânlarına dağıtmışdır; meali aynı olmak üzere gazetelere fesciler adına ayrı ayrı ilanlar verilmişdir. 1903 de mart ayı içinde Tercemânı Hakikat Gazetesinde görülen bu ilânlardaki fesci dükkânları şunlardır. Divan Yolunda Fesci Mustafa Lütfi Efendi, Fındıklıda Fesci Hasan Çavuş, Üsküdarda Fesci Mustafa Yâmen Efendi, Bayazıdda Fes kalıbcısı Hüsnü Efendi, Veznecilerde Fesci Mehmed Efendi, Bayazıdda Fesci Nazmi Efendi Feskalıbcısı Rıza Efendi. İlânların değişmeyen metni şudur: "Aldanmak istemeyen turalı fes alsın. Şimdiye kadar mağazamdan Fes satın alan zevâtı kirâmın mâ-

lûmu olmak üzere muâmelâtımda istikaameti rehber ittihaz ederek fes satmakdayım. İkinci Orduyu Hümâyun fes müteahhidi şayak ve çuha tüccârı mûteberesinden Bin Cebbârı saadetlû Said Beyefendinin yeni celb etmiş olduğu fesler alâmeti fârika olarak tuğrâyi garrâyi hümâyun ile müzeyyen ve muvaşşah olup zerâfet ve metânet ciheti ile de diger tâcirlerin satdıkları feslere fâik ve fiatca rekabet kabul etmeyecek sûretde ehven olduğunu ilân ederim."

Fes satışlarının en gelişdiği zamanlar Ramazan ayları, bilhassa Şeker ve Kurban bayramları arifeleri idi.

FES, FES KALIBLARI, KALIBCILARI — 1925 de Türkiyede fes giymenin yasak edildiği Şapka Kanunu ile kalkdılar; fes kalıbları, memleketimizin yakın geçmişde kullanılmış eşyalarından biri olarak artık müzelerde veya antikacı dükkanlarında görülmektedir.

Fes kalıbları, feslerin çeşidine göre, pirinçden dökülmüş iç ve dış iki parçadan mürekkeb bir âlet, "Fes Ütüsü" idi.

İç kısım aynı fes şeklinde idi; tıbkı fes gibi içi de boş idi.

Dış kısım da ayni şekilde olup iç kısmın üstüne geçerdi ve aralarında fes kumaşı kalınlığı bir genişlik farkı vardı. Dış kısmın iki yanında iki çomak kulp ile tepesinde, tabla kısmının tam ortasında küçücük bir delik vardı.

Fes kalıpları, aşcı dûkkânlarında görüldüğü gibi kömür ateşli uzunlamasına bir ocak üstünde dâima kızgın dururlardı.

Kalıblanacak fes, püskülü çıkarılıp süprülür, üstüne su püskürtülerek hafifce ıslatılır, sonra kalıbın iç kısmına geçirilir, giydirilir, fesinin üstüne de kabın dış kısmı geçirilir; fesin püskül ibiği dış kısmın tablası ortasındaki delikden dışarı çıkardı; ve kalıbcı, dış kısmın çomak kulpların tutarak, fes kalıbı denilen fes ütüsünün iki kızgın parçası arasındaki hafif ıslak fesi kuvvetle basa basa kalıblar, ütülerdi. Kalıblamadan fesin püskülü geçirilip, ibik ucundan ve tabla kenarından dikilir, sahibine verilirdi. Bir fes kalıblama ücreti 1 kuruş idi, son zamanlarda 5 kuruş olmuşdu; o bile avam arasında çok görülür, o tabakadan kişiler, kalıb ütüsü bozulmuş feslerle dolaşırlar, feslerini bayramdan bayrama kalıblatırlardı (B.: Fes; Püskül).

Ahmed Rasim "Muharrir bu ya" isimli eserinde fes kalıbcıları için şunları yazıyor: ".. zamanımızda kullanılan sıcak fes kalıbları 30-40 senelik bir îcad mahsulüdür. Evvelce fesler ıslatılarak tahta kalıblara çekilip ütülenirdi. Fesci Nasib'e göre sıcak mâdenî fes kalıbları evvelâ İzmirde îcad edilmiş ve İstanbula Todori nâmında biri getirmiş, bir rivâyetde Sultanhamamında turşucunun yanındaki sütcü dükkânında icrâi sanata başlamışdır. Sonra Uzunçarşı ile Süleymâniyede de kömür ateşi ile işler fes kalıbcısı dükkânları açılmışdır. Fes kalıbları Sıfır numaradan başlayıb 16 numaraya kadar yapılmakdadır. Şimdi kullanılmayan "Dar Beyoğlu" kalıb 2 numara olup fes kalıblarının en'vâi arasında Hamidiye, Büyük Hamidiye, Aziziye, Tom Zuhaf, Yarım Zuhaf, Efendi Biçimi, İzmir biçimi namlarında kalıblar vardır..".

Bizim rastladığımız bir kayda göre fes kalıbcılığının mûcidi İstanbulda Duvarcı Tokadlı Ferhad Ağa nâmında biri olup ilk defa 1872 yılında ticarî tatbik sahasına konmuşdur (B.: Ferhad Ağa Duvarcı Tokadlı; cild 10, sayfa 5664).

FES, HASIRLI FES, ŞILLIK FES — Fes, ayak takımı ve avam tabakası haric, dâimâ düzgün, kalıblı bulundurulması gereken bir serpuşdu, ve fesin kalıbı da azıcık yağmur, azıcık horca kullanma ile bozulurdu. Fesi, edebine uyarak giyebilmek için en az haftada bir defa muhakkak fes kalıbcısına götürerek kalıblatmak gerekirdi, bu da küçük de olsa bir masraf yeriydi. Bu zahmet, külfet ve masraf karşısındadır ki 1899 da İstanbulda Râif Bey adında bir zât hasırlı fesi icad etti. Çuhadan yapılan fesin içine, aynı şekilde, fese tıpatıp uyan ince hasırdan örülmüş ve fesle birlikde kalıblanmış bir nevî hasır astar geçirdi; fesin ağırlığı bu hasır astar ile azıcık artmış ise de, hasırın kalıbı kolay kolay bozulmadığı için dışındaki kırmızı çuha fesin kalıbını da korudu, böylece hasırlı fesleri kalıbcıya hiç götürmeden uzun zaman giymek mümkin oldu. Bu îcad üzerine 6 mayıs 1899 tarihli Tercemanı Hakikat gazetesinde şu haber satırları kayıdlıdır:

"İstanbulda hasır fes îmâlini îcad eden ve bir ihtirâ berâtı olan rif'atlî Râif Bey rıhtım üzerinde (Galata Rıhtımı olacak) tesis eylediği fabrikada gereken âlât ve edevâtı tamamlamış ve îcad ettiği fesden hayli mıkdar îmal eylediğini âid olduğu makaama bildirmişdir; îmâlâta nezâret ve teftiş muamelesini yapmak üzere

evvelki gün mezkûr fabrikaya memurlar gitmiş, lâzım gelen raporu tanzim ederek Nâfia Nazırlığına vermişlerdir..".

Hasırlı fesler 1899 - 1910 arasında bilhassa orta tabakadan şık gençler arasında rağbet görmüşdü. Kalıb kolaylığına karşı hasırlı fesin en büyük mahzuru, ağırlığından başka hasır emdiği, içine siner agır ter kokusunu ve saça dökülen lavanta kokusu idi. Avam ise, hasırlı fese, süslenmiş, boyanmış oynaşa hazır pasaklı yosmalara benzeterek "Şıllık Fes" adını vermişdi. Başda duruşu da diger fesler gibi değildi, şekilce idi Bir kazâ eseri hasırı ezilir, kırılırsa bir daha eski hâlini almaz, hasırı söküp atmak gerekir, geri kalan ince çuhası da öbür feslerin yerini tutmazdı. Aşağıdaki hicviye Bitli Tevfikindir:

Gözde mâvi gözlüğü, başında şıllık fesi
Yukardan bakan Beyim küçük görür herkesi
Daha dün yalın ayak yarım pabuç sürterken
Bize mi bu çalımın, türedi menteresi
Kasımpaşada doğdun Beyoğlunda gezersin
A benim züppe beyim Ebeoğlu teresi

FES, KADIN FESİ — Kadın başında fes daha XVI. yüzyılda çok yaygın bir serpuş olmuşdur. Müslüman türk kadınının günlük ev hayatı tuvaletinde başını hotozdan ziyâde tepelikler, inciler, elmaslarla bezenmiş, altın tellerle işlenmiş fesler süslemişdir. İstanbulda Eyyubda XVI. asır vezirlerinden Pertev Paşanın türbesinde fesli kadın kabir taşları vardır; türk taş işciliğinin de en güzel örneklerinden olan bu taşlar türk giyim kuşamı bakımından da ayrıca çok kıymetlidir.

Anadoluda fes, geçen asrın sonuna kadar hotoza dâimâ tercih edilmişdir. Sokağa çıkarken de fesli başın üstüne bir bürgü, car atılmışdır.

İstanbul kadınlarında fesin yerini XIX. yüz yılın ikinci yarısında hotozlar almışdır. Aynı asrın ilk yarısında yaşamış Enderunlu Vâsıf'ın bir İstanbullu mahalle kızı ağzından anasına hitab ile yazılmış mizah yollu bir kıt'adır:

Ben gülistânı şivede bir nahli nevresim
Bağlarda türkü söylemeden kalmadı sesim
Giyip başıma pul donatıp nev resim fesim
Girip koçunun içine öyle kırık dökük kesim
Onbeş yaşında kendime bir oynaş arayım

FESCİ CİVANI — Kalender meşreb şâirler tarafından "Şehrengiz" adı verilen manzum risâlelerde esnaf güzelleri arasında (B.: Esnaf civanlarına da rastlanır; şehrengiz yollu yazılcivanlarına da rastlanır; şehrengiz yollu yaazılmış "Hûbannâmei Nevedâ" adlı manzum mecmuada Fesci civanı şu beyitlerle anılmışdır:

Fescinin civanı Tunuslu gerek
Cilveyle naz satar kâkül dökerek

Levend perverdesi ol tâze uşak
Bıçkın nümâyişi topukda kuşak

Albenisi şâhın serde al fesi
Âteşi Nemruda atmış herkesi

Cümle uşşâkına püsküllü belâ
Pazarlık uyuşmaz diyor hep lâ lâ

FESCİLER CADDESİ — Büyük Kapalı Çarşının yollaarından biri; eskiden halk ağzında bu yol boyundaki çarşıya Bitpazarı denilirdi; bilhassa kullanılmış giyim eşyâsının satıldığı, günün her saatinde canlı, hareketli, renkli, sesli bir yoldu; elinde paket, çanta, boğça ile zor geçilir, içinde satılık eşya var zannı ile iki sıralı esnaf tarafından hemen her adımda yolcunun yolu kesilirdi (B.: Bitpazarı, cild 5, sayfa 2826).

Evliyâ Çelebi XVII. asır ortasında İstanbul esnafından bahseder iken şunları yazıyor:

"Esnâfı hîlekârânı Bitpazarı - Dükkân 400, Nefer 700".

Rakamların mübâlâgalı olduğunu sanırız; o zaman da Bitpazarı, Kapalı Çarşı içinde bu sokakda mı bulunuyordu bilemeyiz; fakat yolun "Fesciler" adı, İkinci Sultan Mahmud zamanında Fesin millî serpuşlar arasına girmesinden sonra konulmuş olacakdır.

Hâlen, 1969 - 1970 de, bu yolun Bitpazarı hüviyeti kaybolmuş gibi idi, dükkânlarda kullanılmış giyim eşyasından ziyade, ayaktakımı ve aşağı tabaka halk harcı yeni hazır esvablar satılıyordu. Pek çok dükkânda da hippi ve bitnik turistlerin rağbet ettikleri deri ceketler, koyun postu kaplanmış gocuklar satılıyordu.

Fesciler Caddesi Büyük Kapalı Çarşının Çadırcılar Caddesine açılan kapusu ile Çarşı içinde Yağlıkcılar Caddesi arasında uzanır, uzunca ve çift kavisli, kapu tarafından gelindiğine göre evvelâ sola ve sonra kıvrılan bir yoldur. Bodurum Hanı sokağı ile dört yol ağzı ya-

parak kesişir; Püskülcüler Sokağı, Hazır Elbiseciler Sokağı, Emirşah Sokağı, Alemşah Sokağı, Yarım Taş Han Sokağı, Gelincik Sokağı, Kuyulu Sokağı ve Mütevelli Sokağı ile kavuşakları vardır. Zemini beton, ve üstü tonos kemer örtülüdür (1970. şubat).

Hakkı GÖKTÜRK

FESCİ SOKAĞI — Kasımpaşada Hacıhüsam Mahallesinin yollarından; Paşalıhasan Sokağı ile İplikci Sokağı arasındadır; Sahaf Kuyu Sokağı ve Cendere Sokağı ile kavuşakları vardır (1934 B. Ş. Rehberi, Pafta 16/183) İplikci Sokağı tarafından gelindiğine göre beton basamaklı merdivenli bir yoldur, birer ikişer katlı ahşab ve kagir evler arasından geçer; sokağın sonunda tuğla bilezikli ve taş kapaklı bir kuyu vardır ki eskiden Sahhaf Kuyusu diye anılırdı. İki bakkal dükkânı vardır; kapu numaraları 1-27 ve 2-16 dır. (Kasım 1968; B.: Hacıhüsam Mahallesi).

Hakkı GÖKTÜRK

FESHÂNE, FES FABRİKASI — (B.: Defterdar Mensucat Fabrikası, Sümerbank; cild 8, sayfa 4340).

FESHÂNE CADDESİ — 1934 Belediye Şehir Rehberine göre Ayvansaraydan Eyyuba uzanan ana caddenin bir parçasının adı (öbür parçaları Yâvedud Caddesi ve Defterdar Caddesi) isimlerini taşır (B. Ş. R. Pafta 9/116); yerine gidilip bu saıtrların yazıldığı sıradaki durumu tesbit edilemedi (şubat 1971).

FESHÂNE CİVANLARI — İkinci Abdulhamid zamanında Defterdardaki devlet müessesi Feshâne Fabrikasının genç işçilerin hepsi ne hikmetden ise güzel güzel çocuklar ve delikanlılardı; halk arasında dolaşan bir rivayete göre, eski devşirmeler gibi, yüz güzelliğine ve vücud yapısı düzgünlüğüne sahib olmayanlar Feshâneye giremez denilirdi. İşcisine çok iyi bakan bir müessese olup işcinin terbiye ve ahlâkına da titizlikle dikkat edilirdi. Beş vakitde namazını kılmayan, konuşur iken elfâzı müstehcene ve küfür sarf eden, tulumbacılığına heves eden, uygunsuz gürûhunun oturduğu kahvehânelerde görülen gencler derhal çıkarılırdı. Feshânenin genç işçileri şânında güzel bir manzûme vardır, kimin olduğunu bilmiyorum, hâfızamda dört beyiti kalmışdır:

Çıkırıkcı iplik sarar, Dokumacı atar mekik
Feshânenin civanları kimi süğlün kimi keklik

Soyunmuşlar dökünmüşler, pâ bürehne, sîne uryan
Şâhin başda al feslerin âteşine düşerek yan

Yüz sîretin âyînesi, iffet ismet timsâlidir
Ol fetâlar şekli beşer içre melek misâlidir

Velînimet hünkârımız bakar ednâ behâneye
Temâşâyi cemal için ziyâreti Feshâneye

İkinci Sultan Abdulhamid saltanatının ilk yıllarında ve Kâmil Paşanın ilk sadâreti zamanında (1885 - 1891) bir gün sadırâzamla birlikde Feshâneyi ziyaret etmiş, ve fabrika nâzırına: "Bu kadar güzel genci nereden bulup topladınız?!..." diye sormuş; ve o yılın ilk bayramında bütün işcilere birer kat bayramlık esvap yaptırılmasını emretmiş.

Vâsıf HİÇ

FESLEĞEN — Arabcası Reyhan; güzel kokulu ot ki saksılarda yetiştirilir; Ak Fesleğen, Hind Fesleğeni, Yabani Fesleğen, Yer Fesleğeni gibi nevîleri vardır" (Şemseddin Sâmi, Kaamusi Türkî). Fesliğen şeklinde de söylenir. Küçük ve çok sık, gür, güzel kokulu yaprakları ile edebiyâtımıza girmiş bir otdur; fakat halk şâirleri, dîvan şâirleri ondan çoğunlukla arabcası olan "Reyhan" adı ile bahsederler.

Fesleğene yakın bir bitki olan hoş kokulu nâne yemeklere konduğu halde fesleğen, çiçek gibi, esvab üstüne veyâ başa takılarak süslenmede kullanılmışdır, ve aşırı şıklık, kibârâne süslenme telâkkî edilmişdir; öyleki, şânına, haddine lâyık olmayan şeyleri giyip kuşananlar için "Başına fesleğen takma" deyimi kullanılır:

Hele bakın pırpırımın şalına
Hâne berduş şu mâder be hatâya
Setri avret edecek bir donu yok
Başına fesleğen takmış fetâya

(Galatalı Hüseyin)

"Başına fesleğen takma" deyimi "sevinç duyma" anlamında da kullanılır:

Bakmaz aslaa niyâza göz yaşına
Agu katıp âşıkının aşına
Eşbehim fesleğen takar başına
Yakıştırdım nahvetini hüsnüne
Hem de gaayet körpe onbeş yaşına

(Galatalı Hüseyin)

Etrâfından fırdolayı saçlar dökülmüş, taşmış genc başlarındaki fesler için de "Fesleğen Saksısı" külhânî kalender ağzında tâbiri kullanılırdı.

Fes etrafından taşan saç, kâkül, zülüfler de fesleğene benzetilirdi.

Fesleğen zülfüme, gül rûyime benzer mi deyû
Sünbüli tâzeye, verdi tere sor, sorma bana

(Enderunlu Vâsıf Gazel)

Eğmiş fesini turresin ol sîmten açmış
Sandım ben ise bağçede top fesleğen açmış

(Enderunlu Vâfıs, Şarkı)

★

Perçemi top fesleğendir sînesi berkî semendir

(Enderunlu Vâsıf, Şarkı)

FESLEĞEN ÇIKMAZI — Taksimin Bostan Mahallesinde Fesleğen Sokağındadır. Bir araba geçecek genişlikde toprak bir yoldur. Üzerinde dört beş kâğır-beton ev ile bir radyo tâmircisi vardır, kapu numaraları 3-5 ve 2-4 dür (Ağustos 1968).

Hakkı GÖKTÜRK

FESLEĞEN SOKAĞI — Beyoğlu İlçesinin Taksim Bucağının Bostan Mahallesi yollarından; ayni ilçenin merkez bucağının Kalyoncukolluğu Mahallesi ile sınır yolu olan Kâhyabey Sokağı ile Kurtuluş Deresi Sokağı arasında uzanır; Tevfikefendi Sokağı, Dilbaz Sokağı ve Şirket Sokağı ile dörtyol ağızları yaparak kesişir; üzerinde aynı adı taşıyan bir çıkmaz sokak vardır (1934 Belediye Şehir Rehberi, pafta 19/143). Kâhyabey Sokağı tarafından gelindiğine göre iki araba geçecek genişlikde kabataş döşeli meyilli bir yol olup 1-3 katlı kâğir ve ahşab evler arasından geçer; 3 marangoz atölyesi, 3 oto tâmirhânesi, 1 koltukcu, 1 aşcı, 1 bakkal, 2 kahvehâne ve 1 ekmek fırını vardır. Kapu numaraları 3-63 ve 2-52 dir; çarşı boyu işlek bir sokakdır (Ağustos 1968).

Hakkı GÖKTÜRK

FETÂ — "Dilimize arabcadan girmiş bir kelimedir; genç, delikanlı, yiğit" (Şemseddin Sâmi, Kamûsi Türkî).

Bilhassa kalender halk şâirleri tarafından, İstanbulun kayıkcı, hammal, dellâk, natır, fırın uşuağı, ırgad, yanaşma gibi ayak takımından genclerin ve esnaf civanlarının tasvirlerinde çok kullanılmışdır; ve ekseriya "nevhat-yeni tüylenmiş',, "mürâhik-buluğ çağında", "zeberdest - hasmını yere çalan, gaalib, üste çıkan" gibi sıfatlarla birlikde kullanılır:

Şehri İstanbuldur güzeller kânı
Nevhat fetâları çâr ebruvânı
Dayı revişli ya keklik sekişli
Kâkülü telince üftâdegânı

(Âşık Râzi, Balıkcı Destanı)

★

Onsekiz yaşında mürâhik fetâ
Geçmiş pâdişâhı hüsn olub tahta

(Âşık Râzi)

★

Tâzerûnun nevhatı pûlâd beden
Zeberdest fetâdır Âli Rüstemden

(Bozyörükoğlan, Hubannâme, Hammal)

★

Zeberdest fetâdır çâbik ü çâlâk
Müftü Hamamında ol dellâki pâk

(Galatalı Hüseyin Ağa)

FETÂ NUSHASI — "Fetâ = Tâze oğlan, Delikanlı" (Türk Lugatı). Geçen asrın ikinci yarısında İstanbul Cezâ Evinde mahkûmlar arasında kullanılmış bir büyü nushasıdır ki sevdiği bir genci öldürdüğü için müebbed habse mahkûm olmuş Kahveci Nusretin defterinde şöylece târif edilmişdir:

"Zından Şeyhi Geysûdar Deli Veli Pauzen Baba hazretlerinin nushalarından Fetâ nushası zındana düşen delikanlının dam ağasına tamam itâati içindir (B.: Dam Ağası, cild 8, sayfa 4224). Koğuşuna çehreli delikanlı gelmiş dam ağası üçüncü günü eteğini öpüp hediyesini verir Payzen Babaya (Bir esrarkeş kaatil; B.: Payzen Baba, Geysûdar Deli Veli) Fetâ Nushasını yazdırır ve o gece boy abdesti aldıkdan sonra ve yatsu namazından sonra nushayı bir maşraba su içine atup gece ayazda bırakup ertesi seher vaktinde sabah namazına kalkdıkda o suyu delikanlıya içirir ve bunu üç sabah tekrar eyledikde o tâze oğlan esir pazarından satun alınmış köle gibi dam ağasına itâati mutlaka ile kul olur, ağa ateşe bas dese basar, zındanda mücerreb keskin nushadır; delikanlı ne mertebe serkeş ve hâli vahşetde olsa dam ağasına boynunu eğer, kuzu olur; fakat delikanlının

zındanı teşrifinden üç günü geçirmemek gerekdir, üç günü geçerse yedinci gün yazdırmalıdır, engel çıkıp yedinci gün de yazdıramaz ise gayri tesiri olmaz. Fetâ Nushası bir ayak tabanı nakşı olup taban içine parmaklar yanına bir mürâhik delikanlı çehresi resmedilir ve topuk içine de suyu içecek delikanlının adı ile babasının adı yazılır; mânâsı budur ki başımı ağanın ayağı altına koydum kulu oldum demekdir. Payzen Baba bu taban nakşını bir dâire içine alarak etrafına o anda hâtırına sünuh iden bâzı ebyât ve rumûzât yazar, Fetâ Nushası üç varak olup yazılar her üçünde ayrıdır. Zındanda ayak gaayetle mühimdir, zîrâ ayak isminde gaaibden işâretler vardır ki Eshar Nushasında kaydettik (B.: Eshar Nushası, cild 10, sayfa 5268). Onun için zındanda âdet olmuşdur ki dam ağasının pervânesi olan delikanlılara kişizâde de olsa çorab ve ayakabı giydirilmez, yaz ve kış koğuşda yalın ayak olurlar, taş üzere yürümek lâzım gelse takunya giyerler. Delikanlının koğuşu değiştirilse yeni koğuşun dam ağası bu Fetâ Nushasının sihrini kendi cânibine çevirmek için yine üç varak nushai sâniye yazdırır ve delikanlıya üç sabah suyunu içirir, üçüncü günü evvelki ağaya olan itâat ve alâkasından zerre mikdârı eser kalmaz, o dahi mücérrebdir. Nushai sâniye de yine bir taban nakşi olup şu fark ile ki taban içindeki delikanlı çehresi resmi yerine bir yürek şekli çizilip yüreğin içine evvelki dam ağasının ismi yazılır, Payzen Baba da keza bu nakşı dâire içine alıp etrafına münâsib kelimât yazar. Ama fetâ nushasından daha müessir tılsım resmidir, ama onda delikanlının tasvirini tıbkı tıbkısına resmedecek ressam bulmak şarttır. Boy resmi yapılır, kaş göz benzemekle beraber üstündeki urubası da aynen resmelidir; ve ayakların çıplak olması keza tılsım için şarttır".

Kahveci Nusret (B.: Nusret, Kahveci Gürcü) defterine Fetâ nushalarının birer sûretini de resmederek koymuşdur; ikişerden 4 parça olan nushaların ilk parçalarındaki yazılar şunlardır; birinci nushada:

Taban nakşı içinde gencin yüzü ve topukda adı: Ali bin Câfer

Yukarda: Serde perçem telinden ayağımda tırnağa, senindir senindir hû senindir vücud beden.

Altda: Sıdk u itâat ile aşku muhabbet ile, kulun oldum ben senin, çıkmam gayri emrinden.

Taban nakşının sağında: Yâ pirim teslim; solunda: Ummânı aşk.

İkinci nushada:

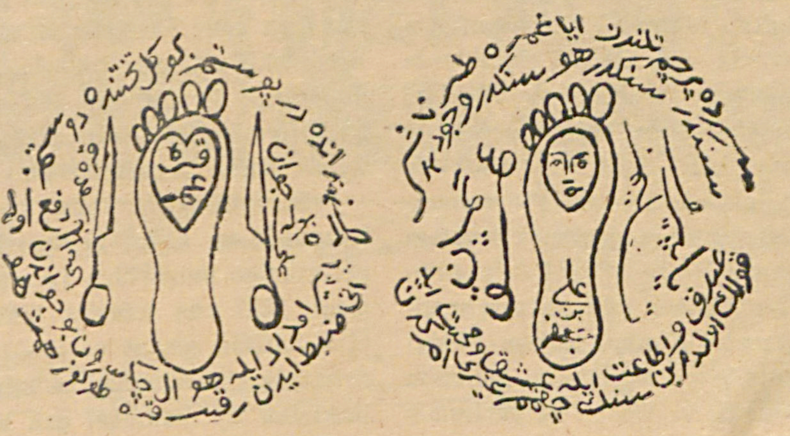
Taban nakşında yürek şekli içinde: Kara Ömer.

Üstde: Zındandadır postumuz, gönül tahtında dostumuz.

Altda: Yâ pir imdâd eyle hû el çeksün bu civandan, anı zabteden rakib Kara Donuz (Domuz) himmet hû.

Taban nakşının sağında: Halâs ola Ali Civan, ve bir makasın bir parçası:, solunda, bir makasın öbür parçası ve Def ola Kara Ömer belâsı.

FETHİ (İmâmeci) — Geçen asır sonlarında yaşamış bir esrarkeş; gaayet güzel konuşur, kalem sâhibi bir hânebeduş idi, yalın ayak, pelâspâre içinde âdembaba kılığında dolaşır, rast geldiği uygun bir yerde yatar sabahlardı; kibar bir âilenin evlâdı iken hyta gürûhundan bir uşağın mel'aneti ile esrar belâsına düştüğü ve mezellet şirkâfı içine yuvarlandığı söylenirdi. Galatada Havyar Hanında bir rum sarraf vardı, arada ona gelir, bir mıkdar harclık alır giderdi, parayı istemeden vere ve verirken buyurun beyim diye âdetâ hürmetde gösteren bu

Fetâ Nüshası
(Kahveci Nusret'in defterinden)

sarrafla olan münâsebetinin neye dayandığını bilemem. Bir gün sarrafa gelmiş, sarraf dükkânda olmadığı için gelmesini bekliyordu, bana: "Efendi.. brişey söyleyeyim de yaz.." dedi; şu manzumeyi yazdırdı ki Aşıkpaşa semtinde bir esrar tekkesi üzerine olduğunu tahmin ediyorum:

Âşıklar Dağında Mâşuk Tekkesi
Mastorun rindânın gönül kafesi

Tecessüs istirkab tahakküm nahvet
Bilmemiş canları sâfî muhabbet

Bây ü gedâ yok ne post var ne taht
Dalga duman püf püf vefâ ile ahd

Nakşi pâyi dilber kâküli pelenk
Olmuş âşıklara sorguçla çelenk

Mastorum bir baygın yâr ile vardım
Külheni aşka bir hû deyüb daldım

Âteş âb oldu hem âb oldu âteş
Serâpâ nûr oldu ol yâri dilkeş

Dağlandık dağ ile gör gül gül olduk
Yar ateş biz bülbül yandık kül olduk

Kanatlandık uçduk mâha hurşîde
Âferinler bize râhber mürşide

Pâ bürehne abdal abâpûş derviş
Fethiyi mestâne söyletir haşiş

İmâmecilik bir sanatdır, Fethinin o sanatla hiç alâkası olmadığını sanıyorum, lakabının argo anlamla konulduğu muhakkakdır. 1890 - 1895 arasında öldü.

Vâsıf HİÇ

FETHİ AHMED PAŞA (Rodosluzâde Dâmad) — İkinci Sultan Mahmud ve Sultan Abdülmecid zamanlarında valiliklerde, elçiliklerde ve nâzırlıklarda bulunmuş vezirlerden, Türkiyede ilk müzenin temelini atan, türk müzeciliğin babası aydın adam; hicrî 1216 (M. 1801) de İstanbulda Eyyub İskelesi civarında o zamanlar Abdullahpaşa Sarayı diye meşhur bir yalıda doğdu, babası Rodoslu Hâfız Ahmed Ağa adında bir zattır; Hâfız Ahmed Ağa Saraya mensub zengin bir adamdı; Kanunî Sultan Süleymanın Rodos Seferinde ve bu adanın fethinde büyük hizmeti görülmüş ve Rodoa da yerleşmiş bir simânın asırlar boyunca devlete sadâkatle hizmet eden adamlar yetişdirmiş bir âileye men-

Fethi Ahmed Paşa
(Resim: S. Bozcalı)

subdu; saraydan yetişmiş, Birinci Sultan Abdülhamide ve Üçüncü Sultan Selime rikâbdarlık yapmış olan Hafız Ahmed Ağa bu yalıda emekli bir münzevî olarak oturur iken hayli yaşlı olduğu halde feskalâde bir vazife ile Hicaza gönderilmiş ve dönüşünde Akâ civarında parasına tamah ile Cezar Ahmed Paşanın haydud milisleri tarafından öldürülmüşdü. Hicaza giderken hâmile olan zevcesi, Ahmed Ağanın ölümünden birkaç gün sonra Fethi Ahmed'i dünyaya getirmişdi. Çocuk yaşında Enderunu hümâyuna alındı. İkinci Sultan Mahmud 1826 da Yeniçeri Ocağını kaldırıp Asâkiri Masûrie Muhammediye adı ile yeni ordu teşkilâtını kurar iken genç Enderun Ağalarından da bir bölük teşkil etti ve Rodoslu Ahmed Fethi Ağa da isteği ile bölüğün neferlerinden biri oldu 25-26 yaşlarında iken pâdişah sarayından çıkarak Râmi Kışlasının bir koğuşuna yerleşdi.

Sarayda iyi bir tahsil görmüşdü, zekâsı, çalışkanlığı ve askerliğe hevesi ile yeni orduda neferlikden müşürlüğe (marşallığa) kadar yükseldi. 1827 rus seferine binbaşı olarak iştirak etti, harbde şecaat ve cesâreti ile tanındı, sol ayağından yaralanmış olduğu halde taburunun başından ayrılmaması çok nâzik bir anda bir mağlûbiyeti önlemiş, kendisinin de kaymakam (yarbay) rütbesi ile 26 yaşında alay kuman-

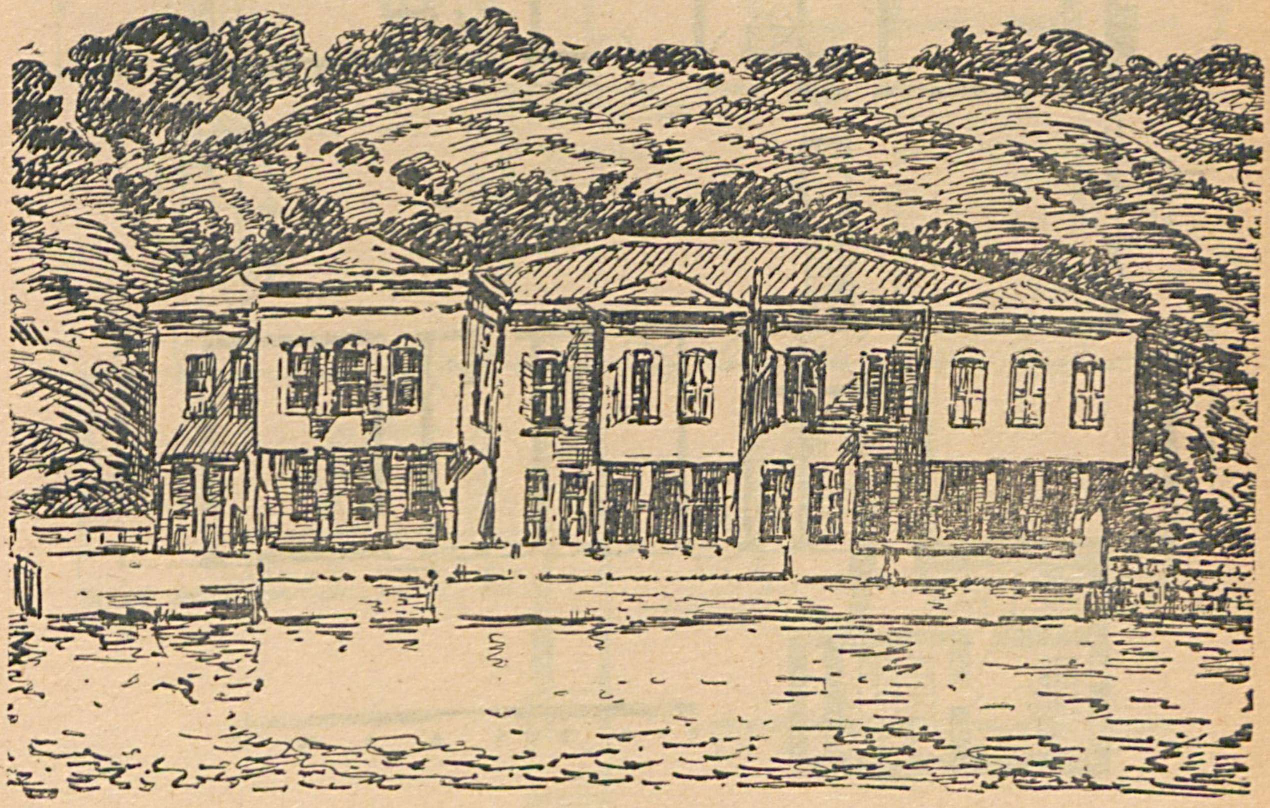
danlığına yükselmesine sebeb olmuşdu. Harbden sonra İstanbula döndüğünde hunkâr yâverleri arasına alındı; miralay, az sonra mirâlivâ (paşa), 1830 da Ferik (tüm general) oldu 1835 de Viyana büyük elçiliğine tâyin edildi. 1837 de vezir ve müşir (Marşal) olarak Moskova civarında yapılan rus askerî manevraları müşâhid olarak gönderildi; aynı yıl içinde Aydın vâlisi, az sonra bu vâlilik üzerin de kalmak üzere Paris büyükelçisi oldu, aydına bir vekil göndererek Parise hareket etmek üzere iken ayrıca, İngiltere Kıraliçesi Victoria (Viktorya) nın tac giyme merasiminde Türkiyeyi ve pâdişahı temsile memur edildi, İstanbuldan doğruca Londraya gitti, ve o parlak merasimde bulunduktan sonra Parisdeki elçilik vazîfesine başladı. 1839 da İkinci Sultan Mahmudun ölümü ve Sultan Abdülmecidin cülûsu üzerine İstanbula geldi, Meclisi Vâlâ âzâsı, genç pâdişahın ablası Atiye Sultan ile evlenerek dâmad oldu; Ticâret Nâzırı, Meclisi Vâlâ reisi, Harbiye Nazırı, bu nazırlık üstünde kalmak üzere Tophane Müşürü, tekrar Ticaret Nazırı ve 1843 de İkinci defa Tophâne Müşürü oldu; Tophâne Müşürlüğünde 1857 yılına kadar ondört sene kaldı ve bu vazifede iken 56 yaşında vefat etti; İkinci Sultan Mahmud Türbesi haziresine defnedildi.

Babasının kabri Rodosda Bağlarönü denilen yerde idi ve Hâfız Ahmed Ağa orada bir de vakıf Kütüphâne yaptırmışdı; Fethi Ahmed Paşa da babası adına Rodos da bir rüşdiye mektebi, bir muvakkithâne ve bir saatkulesi yapdırttı. Yine Hafız Ahmed Ağa Üsküdarda Karacaahmed Sultan Türbesi karşısında ahşab bir mescit yaptırtmışdı, Fethi Ahmed Paşa o camii de bugün görülen kâgir camie tahvil etti (B.: Karacaahmed Camii).

Tophâne Müşürlüğü sırasındadır ki, şurada burada yok olmaya mahkûm çeşidli eski silâhları toplatmış, temizletmiş, tasnif ettirmiş ve bir türk silâh müzesinin, dolayısı ile Türk Askerî Müzesinin, müzeciliğinin temelini atmışdı.

Tâifde Midhad Paşa ile birlikde boğularak öldürülen Dâmad Mahmud Celâleddin Paşa bu Fethi Ahmed Paşanın oğludur.

FETHİAHMETPAŞA YALISI — Uzunca bir zaman Penbe Yalı adı ile de anılmışdır; Kuzguncukda, Kuzguncuk ile Üsküdar arasında, eski yalılarımızdan kalmış tek örnekdir diyebiliriz; yalnız o semtin değil bütün Boğaz içinin

Fethi Ahmed Paşa yalısı

(Resim: Anonim)

onsekizinci asır sonu yapısı en güzel yapılarındandır.

1920 - 1925 arasına kadar bu yalı harem ve selâmlık olarak iki kısımdan müteşekkildi. Üsküdar tarafında bulunan kısım yanmış ve bugün yalnız Kuzguncuk tarafındaki bina kalmıştır.

Bu bina dış görünüşü ve iç taksimatı itibariyle eski yalı mimarimizin karakteristik ve güzel örneklerinden birisini teşkil etmektedir.

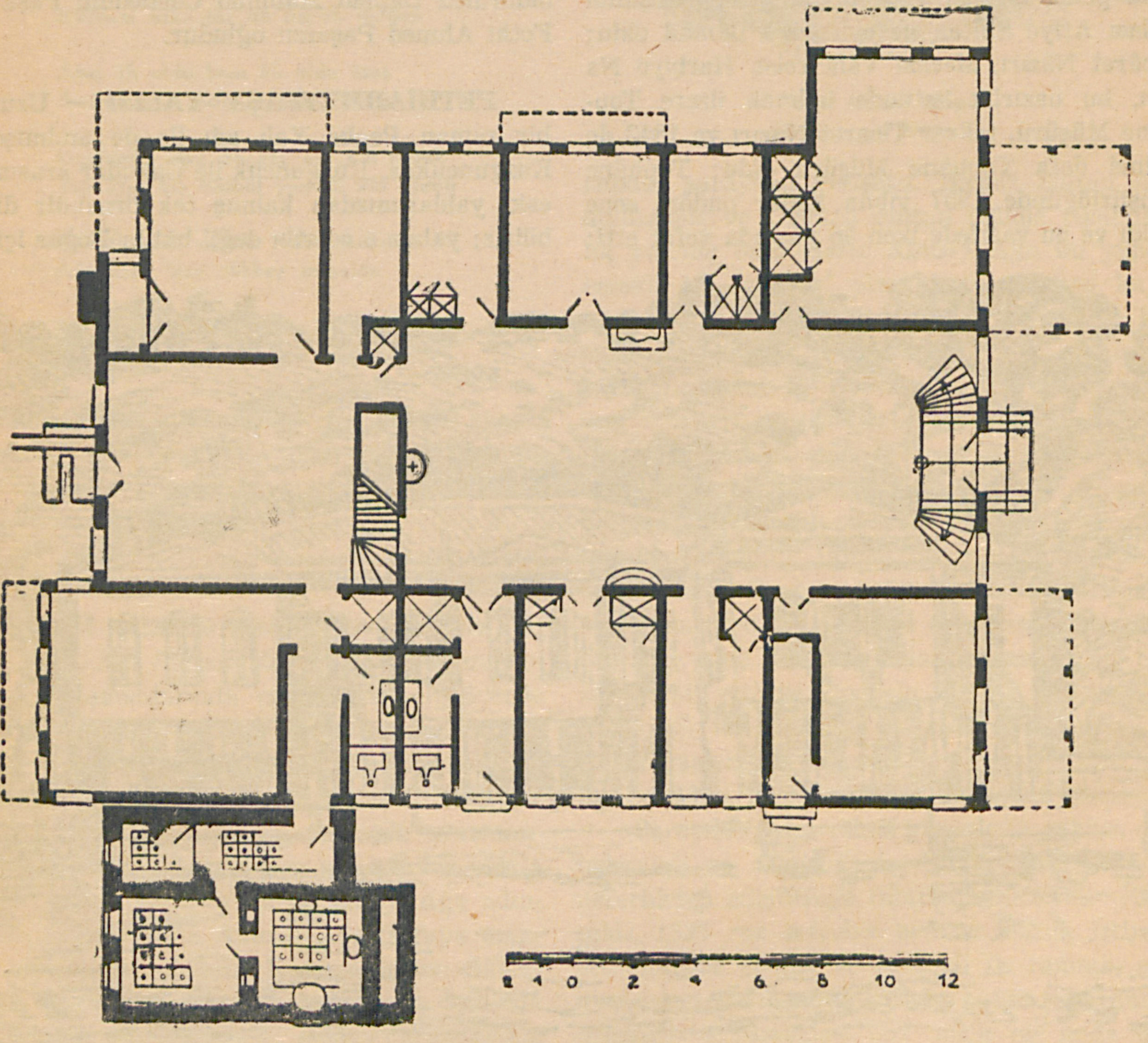
Bina lebi deryada iki kat üzerine on altı oda ve iki büyük sofalı olarak yapılmıştır. Üst kattaki büyük sofanın zemini hiç bir sütuna istinat ettirilmemiştir. Yalının mimarı, bu suretle yapısında bir yenilik ve mehâret göstermiştir.

Binanın denizden görünen cephe kısmının iki başlarında ve ortada üst katları çıkıntılar yapmaktadır. Bu çıkıntılar dörder büyük konsol üzerine oturtulmuştur. Kuzguncuk tarafında binanın üst katı dışarı taşmakla bu kısım da büyük direkler üzerine tutturulmuş bulunmaktadır.

Bu direklerin altındaki kapıdan selsebillerle süslü bulunan büyük bir taşlığa girilir, taşlığın ön plânında ve kapı tarafında iki taraflı, üst kısmı balkonvari, çok güzel bir merdiven vardır.

Binanın kapıları, pencereleri devrinin mimarî hususiyetlerine uygun bir şekildedir. Ve ekserisi oldukları gibi muhafaza edilmiştir. Tavan ve duvarlarında ayrıca göze çarpan bir hususiyet görülmektedir.

Fethi Paşa yalısının eskiden Üsküdar tarafında beş odalı bir uşak dairesi ve Kuzguncuk tarafında da büyük bir mutfak dairesi mevcut-

Fethi Ahmed Paşa yalısı zemin katı

(Plân: Ferzan Baydar)

tu. Mutfak da seneler evvel yanmış, yalnız fabrika bacasına benzeyen büyük bacası kalmıştır.

Yalının Fethi Paşadan evvelki sahibinin İsmet Bey olduğu tahmin edilmektedir. Yalı Fethi Paşaya geçtikten sonra aslı bozulmadan esaslı bir tamir görmüştür.

Güzel binaya ve iyi eşyaya meraklı olan ve zevk sahibi bulunan Fethi Paşa, yalıya çok iyi baktırmıştır. Yalı, Paşanın devrinde, sık sık tamir görür, boya ve eksikleri tamamlanırmış.

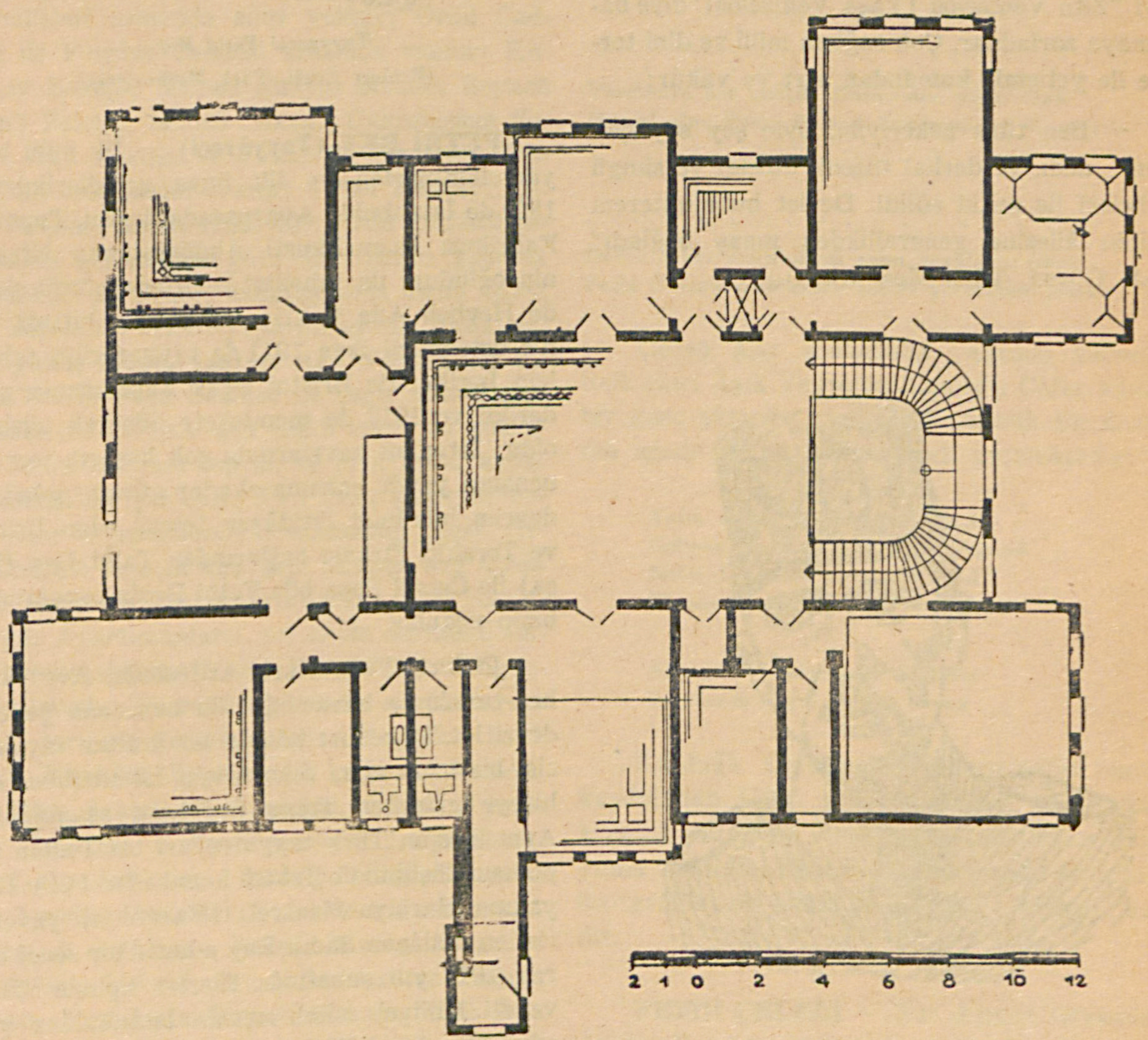
Kuzguncuktaki Pembe Yalı, Tanzimat devrinin iyi bir şekilde ve zevkle tanzim edilmiş binalarından birisiydi. Bilhassa Fethi Paşanın İstanbulda billûr evâni imalâthaneleri tesis etmesi sebebiyle bu büyük ve güzel Boğaziçi yalısı da pek nâdide vazolarla, kâselerle süslenmişti.

Diğer taraftan, Avrupada sefirliklerde bulunmuş, Avrupa eşyasını zevkle seçmek hususunda büyük bir incelik göstermiş olan Fethi Paşa, Abdülmecidin yaptırdığı yeni sarayların döşetilmesi işini üzerine almıştı. Paşa, ince zevkiyle kendi yalı ve konağını da çok güzel eşyalarla döşetmişti.

1840 yılında, Abdülmecidin, hemşirelerinden Atiye Sultan ile evlendi; Sultana Arnavudköyünde mükellef bir sâhilsaray tahsis edilmişdi; yazın Arnavudköyünde, kışın paşanın Salıpazarındaki konağında otururlardı. Atiye Sultanın ölümünden sonra Fethi Ahmed Paşa yazlarını yine Kuzguncukdaki Pembe Yalıda geçirdi.

Son zamanlarda, 1959 - 1960 arasında Fethi Ahmed Paşanın torunlarından Şevket Mocan boyaları tamâmen dökülmüş yalıyı beyaza boyatmış ve aslı aslaa bozulmadan restore ettirmiş, içini de devrinin eşyâsı ile döşetmişdir.

Halûk Y. ŞEHSÜVAROĞLU

Fethi Ahmed Paşa yalısı ikinci katı

(Plân: Ferzan Baydar)

FETHİ BEY (Ali) — (B.: Okyar, Ali Fethi)

FETHİ BEY (Süleyman) — "Yunanlıların İzmiri işgal ettikleri 15 mayıs 1919 bir perşembe günü alçakca, rezîlâne ve senîâne tecâvüz karşısında Türk milletinin ve ordusunun şeref ve haysiyetini koruyarak ölümü tercih etmiş kahraman bir kumandan; Üsküdarda doğmuşdur, İstanbulda Aydınoğlu Dergâhının şeyhi İzzî Efendinin oğludur. 1899 da Harbiye Mektebinden Kurmay Yüzbaşı rütbesi ile diploma almış, ordu hizmetleri ile Suriye, Irak ve Hicazda bulunmuş, Harbiye Nezâretinde muhtelif müdürlükler yapmışdı.İzmirde 4. Kolordu (İsmail Hâmi Danişmend Kronolojisinde 17. Kolordu) askerlik şûbesi reisi bulunuyordu ki İzmir işgaali fâciası oldu; kışla ve hükûmet konağından çıkardıkları zâbit ve memurları ve bu arada Süleyman Fethi Beyi "Zito Venizelos (Yaşa Venizelos)"diye bağırmaya zorladılar. Çok sağlam millî ve dinî terbiye ile yetişmiş kumandan sert ve vakur:

— Ben türk askeriyim, öyle şey söyleyemem!.. dedi, ve derhal tüfenk dipçiği ve süngü darbeleri ile şehid edildi. Devlet bu muhterem şehidin âilesine generallikden maaş bağladı" (İ. A. Gövsa, Türk Meşhurları).

Süleyman Fethi Bey
(Resim: Sezâi, Türk Meşhurları)

Tayyareci Fethi Bey
(Resim: Sezâi, Türk Meşhurleri)

FETHİ BEY (Tayyâreci) — İlk ünlü tayyarecilerimizden ve ilk hava şehidlerimizden 1891 de İstanbulda Ayaspaşada doğdu, Tophâne Fabrikası basmakinisti Abdurrahman Efendinin oğludur; ilk tahsilini semtinde gördü, 1907 de Heybeli Ada Bahriye Mektebini bitirdi, deniz üsteğmeni iken 1911 de tayyarecilik tahsili için İngilterede Bristol Uçak Fabrikasına gönderildi ve 1912 de memlekete dönerek yüzbaşı oldu; İstanbul havalarında çok başarılı tecrübe uçuşları yapdı, şahsına okadar güven topladı ki devrim hükümet iktidârını temsil eden İttihad ve Terakki Fırkası başlarından Talât Bey (Paşa) ile Cemal Paşa bile Fethi Beyin tayyaresine binip uçdular.

Birinci Cihan Harbi arifesinde, Avrupanın her tarafında havacılığın ilk heyecanlı gelişme devri idi. Dancourt adında bir fransız tayyarecisi bir uzun uçuş rekoru için İstanbuldan Kahireye giderken Toros Dağlarını aşamamışdı. Aynı uçuşun Türk tayyarecileri tarafından yapılması düşünüldü. Teklifi kabul eden Fethi Bey, yanına Harbiye Nezâreti (Bakanlığı) yâverlerinden mülâzim Sâdık Bey adında bir zenci alarak 1913 yılı şubatında Bleriot tipinde "Muâveneti Milliye" isimli uçakla İstanbuldan yola çıkdı. Bu uçuş Türkiyede fevkalâde heyecanla tâkib edildi. Anadoluyu boydan boya hava yolu

ile ilk defa olarak geçen ve Toros Dağlarını da aşmaya muvaffak olan Fethi Bey Filistinde Taberiye Gölü civarında Şimriye nâhiyesinde, belki de bir sabotaj eseri idi, 300 metreden düşerek yol askadaşı Sâdık Beyle birlikde şehid oldu. Bu kazâ bütün memleketde çok geniş ve derin bir teessür uyandırdı, millî bir mâtem oldu. Hâtıralarına türküler, ağıdlar, marşlar yapıldı ve bunlar mekteblerde ve halk ağzında söylendi. İstanbulda da o tarihlerde yeni tanzim edilmiş olan Fatih Parkının ortasına, elim kazâ ile tamamlanamamış hava yolculuğunu temsil eden kırık bir sütun, Hava Şehidleri Anıdı konuldu.

Bibl.: İ. A. Gövsa, Türk Meşhurları.

FETHİBEY CADDESİ — Eminönü İlçesinin Bayazıd Nâhiyesinin Balaban ve Kemalpaşa mahalleleri arasında sınır yoldur; Ordu Caddesi ile Fevziye Caddesi arasında uzanır; Kurultay Sokağı, Ahmed Şuayib Sokağı, Zeyneb Kâmil Sokağı, Mahfil Sokağı, Çukurçeşme Sokağı, Ağa Yokuşu ve Vidinli Tevfik Paşa Caddesi ile kavuşakları vardır (1934 Belediye Şehin Rehberi, hafta 4/39, 40). Ordu Caddesi tarafından gelindiğine göre dört araba geçecek genişlikde, iki kenarı kabataş, orta kısmı paket taşı döşeli, iki kenarı yaya kaldırımlı, hafif meyilli yokuş olarak başlar; Ağa Yokuşu ve Vidinli Tevfik Paşa Caddesi ile sağlı sollu kavuşağında bir dörtyol ağzı teşkil eder; bu noktadan sonra iki yanı toprak ve orta kısmı kabataş döşeli bir yol olur; 2 - 5 katlı kâgir ve beton evler ve apartımanlar arasından geçer. Ordu Caddesi ile olan kavuşağı başında sağ kolda Türk Hava Kurumu Apartımanlar (eski Harikzedegâr Apartımanları), sol kolda da Lâleli Camii bulunmaktadır. Yolun her iki kenarı ağaçlandırılmışdır. Bu cadde üzerinde, adı türk yapı sanatı tarihine geçmiş meşhur Taş Han ile 1 kasab, 3 bakkal, 2 malbur, 1 berber, 1 köfteci, 2 kebabcı, 1 aşcı, 2 kahvehâne, 4 terzi, 2 kundura tâmircisi, 1 oto döşemecisi, 1 oto tâmircisi, 1 oto lâstikcisi, 1 mobilya - doğrama atölyesi, 1 radyo tâmircisi, 1 radyocu, 1 matbaa, 1 çantacı, 2 emlâkcı, 1 ticâret bürosu, 1 saz ve sâir mûsiki âletcisi, Artun Seyahat ve Ticâret Bürosu, Karadeniz İnşaat Bürosu, Safâ Âile Bağçesi vardır. Kapu numaraları 1 - 77 ve 2 - 42 dir (şubat 1969).

Hakkı GÖKTÜRK

FETHİ BÜLEND ZIRHLISI — Geçen asır sonlarında Kahveci Nusret adında bir halk şâiri ve ressamı bu geminin efrâdından ve aşırı derecede sevdiği Kozlucalı İsmail adında bir genci, ayak takımı hayatının cilvelerinden bir sebeble bıçaklayarak öldürmüş ve müebbed hapse mahkûm olmuşdu. Kahveci Nusret mahkûmiyetinin bir kısmını geçirdiği Rodos Zındanında genc bahriye neferi için mersiye-nedâmetnâme olarak onbir kıt'alık bir semâi yazmışdır (B.: Nusret, Kahveci Gürcü; İsmail, Kozlucalı, Zından Şiirleri) Semâinin üçüncü, beşinci ve yedinci kıt'alarında bu geminin adı geçer:

İnce belde kemer toka şâhin başda gör al fesi
Külhan vâri paça kıvrık basmış yemeni ökçesi
Topuk vurup çalım satmak bıçkınlıkdır has türkçesi
Yalın ayak vardiyaya çıkdığında şâhi levend
Donanmâyi Hümâyuna şan vermişdir Fethi Bülend

★

. . . .

Vardiyaya her çıkışda Kozlucalım yalın ayak
Hurşid olur Fethi Bülend Zırhlısında o al sancak

★

. . . .

Dedim seher vakti şimdi yalın ayaklarla çıkar
Fethi Bülend Zırhlısında şâhım güverteler yıkar

Geçen asır sonlarında yaşamış kalender halk şâiri Âşık Veysel'in Kazdağlı Câfer adında bir genc şânında yazdığı 22 kıt'alık bir destanın içinde de bu zırhlının adı geçmektedir:

Yalın ayağı ile şâhi şehlevend
Gelince şan buldu ol Fethi Bülend
Nefer Câferime yirmi iki bend
Okusun destanım cümle muhibban

. . . .

Altmış sekiz sâlindedir hicretin
Tersâneye kaydi ideyim beyan

Kazdağlı Câferin Tersâneye nefer olarak kaydolunub Fethi Bülend Zırhlısı mürettebâtı arasına katılması hicrî 1268 (M. 1851 - 1852) yılına rastlamakdadır ki yukardaki satırların bu tarih kaydi bakımından ayrıca kıymeti vardır.

FETHİ ÇELEBİ — Sur dışında Otakcılarda kendi adına nisbet ile de anılan Otakcılar Mescidinin bânisi; hayatı hakkında bilgi edinilemedi.

FETHİ ÇELEBİ CADDESİ — Eyyub İlçesinin Fefhiçelebi Mahallesi yollarında, bu mahalle içinde Otakcıbaşı Sokağı ile, mahallenin Abdülvedud ve Nişancı Mustafa Paşa malleleriyle olan sınır köşesi arasında uzanır ki o köşe bir altıyol ağzıdır (Fethiçelebi Caddesi, Kırımî Çeşmesi Sokağı, Alaca Tekke Sokağı, Aşhâne Sokağı, Paşmakcı Çayırı Caddesi, Çelebi Çayırı); Mehmedbey Mescid Sokağı, Tüfenkci Sokağı, Fethiçelebi Çıkmazı, Çelebi Çayırı Sokağı ile kavuşakları vardır (1934 Belediye Şehir Rehberi, Pafta 9/120).

Altıyol ağzı tarafından gelindiğine göre sağ köşede polis karakolu, sol köşede de Otakcılar Fethiçelebi Camii vardır, ki bu camie sem halkı, yapdırtdığı bir tâmir ile ikinci bânisi yerinde Kapuağası Gazanfer Ağaya nisbetle Gazanferağa Camii der. İki araba geçecek genişlikde paket taşı döşeli bir yol olup ikişer katlı ahşab, yarı kâgir ve kâgir evler arasından geçer. Edirne Kapusundan Eyyuba giden enkestirme yolun bir parçasını teşkil eder. Yol boyunda mezarlıklar da görülür ki biri, binâsı yok olmuş Mustafapaşa Tekkesi hazîresidir. Burada evlâdı ile birlikde vefat etmiş bir lohusa kadının kabir taşı Vakıflar veya Türk İslâm Eserleri Müzesinde yer alacak kıymetdedir, oğlancığın küçücük taşı, anasının taşının bağrında yüksek kabartma olarak yapılmışdır, ikinci bir eşi olmayan bir taşdır, yoldan geçdiğimizde yere kapanmak üzere idi.

2 bakkal, 1 kasab, 2 kahvehâne, 1 berber, 1 terzi, 1 manav, 1 kundura tamircisi, 1 marangoz, 1 kalaycı dükkânı ile bir dokuma fabrikası vardır. Hicrî 1260 (1844) tarihli bir de çeşme vardır ki Yahya Bey adında bir zât zevcesinin ruhunu şâd etmek için yaptırmışdır. Kapu numaraları 1-37 ve 2-56 dır (Nisan 1969).

Hakkı GÖKTÜRK

FETHİ ÇELEBİ ÇIKMAZI — Fethiçelebi Caddesindedir (B.: Fethiçelebi Caddesi); Doksan derece ile kırılmış dirsekli bir çıkmaz sokakdır ve gaayetle dardır. Üzerinde teker katlı iki kâgir evle üç katlı bir ahşab ev vardır, bitiminde de ağaçlı bir bağçe vardır (Nisan 1969).

Hakkı GÖKTÜRK

FETHİÇELEBİ MAHALLESİ — Eyyub İlçesi Mahallelerinden idi; 1934 Belediye Şehir Rehberine göre Edirne Kapusu ile Eğri Kapu arasındaki kale duvar, Abdülvedud Mahallesi, Nişancı Mustafa Paşa Mahallesi ve Topcular Mahallesi ile çevrilmişdir. Sınır sokakları şunlardır: Kırımî Çeşmesi Sokağı (Abdülvedud Mahallesi ile), Tüfekci Sokağı (Nişancı Mustafa Paşa Mahallesi ile), Edirne Kapusu Caddesi Otakcılar Mahallesi ile. İç sokakları da şunlardır: Fethiçelebi Caddesi, Çelebi Çayırı Sokağı, Tüfekci Sokağının bir parçası, Fethiçelebi Çıkmazı, Mehmedbey Mescid Sokağı, Otakcıbaşı Sokağı, Cebecibaşı Caddesi, Namazgâh Sokağı, Otakcılar Mescidi Sokağı, Müezzin Mehmed Sokağı, Savaklar Caddesi. (1934 B. Ş. R. Pafta 9/120).

Bu mahalle son zamanlarda Abdülvedud Mahallesi ile birleştirilmiş ve birleşik mahalleye "Defterdar Mahallesi" adı verilmişdir (B.: Abdülvedud Mahallesi, cild 1, sayfa 145).

Birleşik mahallenin sınırları içindeki bâzı binâler şunlardır:

Abdülvedud Camii (B.: Abdülvedud Camii, cild 1, sayfa 144), Hirâmî Ahmed Paşa Camii (B.: Ahmedpaşa Mescidi, cild 1, sayfa 437), Otakcılar Camii, Hacıhüsrev Mescidi, Mustafapaşa Tekkesi Mescidi kalıntısı, Takkeci Camii; Savaklar Çeşmesi (B.: (Eğrikapu Kırkçeşme Suları Maksemi, Savaklar Çeşmesi, cild 9, sayfa 4964); eshabdan hazreti Kâab'ın Türbesi. Edirne Kapusu dışı Mezarlığın büyük bir kısmı da bu mahalle sınırı içinde kalır ve bir rum ortodoks mezarlığı vardır. Son zamanlarda yapılmış pek çok da fabrika bulunmaktadır.

1965 sayımında birleşik mahallenin nüfusu 9000 kişinin üstünde idi (Nisan 1969).

Hakkı GÖKTÜRK

FETHİÇELEBİ MESCİDİ — (B.: Otakcılar Mescidi).

FETHİ EFENDİ (Bülbülcüzâde Abdülkerim) — Halvetî şeyhlerinden âlim ve şâir bir zat; asıl adı Abdülkerimdir," Fethi"; devrinin ünlü şeyhlerinden ve büyük şâir Abdülahad Nuri Efendinin halîfelerindendir (B.: Abdülahad Nuri cild 1 sayfa 56); babası ulemadan Karamanlı Abdüllatif Efendi adında bir zattır, İstanbulda doğmuşdur, bâzı selâtin camilerinde kürsü şeyhliği yapmışdır, 1106 (M. 1698 - 1695) de vefat etmiş ve mürşidi Abdülahad Nuri Efen-

dinin türbesi yanına defnedilmişdir. Aşağıdaki iki kıt'a bir ilâhisinden alınmışdır:

Senin bir zerrei aşkınla Mevlâ
Gönül âyînesi olsun mücellâ
Görünsün sûreti mânâ musaffâ
Gönül âyînesi olsun mücellâ

Keder gitsün gönüllerden serâpâ
Silinsün şekli sugrâ ile kübrâ
Vaslın zevki olsun dilde peydâ
Gönül âyînesi olsun mücellâ

Bibl.: M. Tabir, Osmanlı Müellifleri; Sâlim, Tezkirli Şuerâ.

FETHÎ EFENDİ (Halebli) — Onyedinci Yüzyıl sonlarında yaşamış ve bâzı kibar ve ricâlin kâtibliklerinde bulunmuş ve Dîvânı Hümayun kâtibleri arasına alınmış bir şâir; Arabacı Ali Paşanın sadırâzamlığı zamanında mektubculuğunu yapmışdı; Sâlim Tezkiresinde şu beyti kayıdlıdır:

Fitili şem'i bahtım gerçi sultânım uyandırdı
Çerağ itti ammâ velâkin yakdı hem yandırdı.

Hicrî 1106 (M. 1694 - 1695) da öldü.

Bibl.: Sâlim, Tezkireli Şuerâ.

FETHÎ EFENDİ (Halimzâde Ahmed) — Geçen asır başlarında ve bir ara Belgrad Kadılığında bulunmuş bir zât, Halim Efendi adındaki oğlu ile rindâne ve kalenderâne bir hayat sürmüş, eli resim sanatına da yatkın olduğundan Enderunlu Râzıl beyin Zenânnâme ve Hubannâme isimli eserlerine, o devir için müstehcen sayılacak tarzda güzel güzel kadın ve delikanlı resimleri yaparak, mâzuliyeti yıllarında bir meşgale bulunmuşdu. Evinde de hayli ileri yaşına rağmen delikanlılarla işret meclisi kurup genclik iddiâsı güder olmuşdu. İhbar üzerine 1233 (M. 1817 - 1818) de zâbıta tarafından evine yapılan bir baskında öyle bir meclisde bulundu, ve "Allah rızâsına aykırı" hareketlerinden ötürü oğlu ile birlikde Bozcaadaya sürüldü. Metbu Zenannâme nushalarının bâzılarında görülen ve bir imzâ taşımayan taş baskısı resimlerin bu zât tarafından yapılmış olduğu tahmin edilebilir. Müverrih Şânîzâde Atâullah Efendi: "Kendilerini çekemeyenlerin yaygarasına kurban oldular" diyor. Hayatları hakkında başka kayde rastlanmadı.

Bibl.: Şânîzâde Tarihi, II.

FETHÎ EFENDİ (Osmanbeyzâde Mehmed Ali) — Ondokuzuncu yüzyılın ilk yarısında tanınmış ulemâdan, şiir ile ve müsbet ilimler ile de uğraşmış bir yazar; aslı Ruscukludur, 1804 de orada doğdu, İstanbula 1815 - 1820 arasında geldi, tahsilini ve şöhretini İstanbulda yapdı; Mektebi Maarifi Adliyede muallimlik, Fâtih Medresesinde müderrislikde bulundu, 1852 de Meclisi Maarif âzâsı oldu, devam edememiş bir Türk Akademisi olan Encümeni Dâniş azalığına seçildi; 1857 de vefât etti; kabri Eyyubsultandadır. Basılmış eserleri şunlardır: "Elhayrül-Hasen fî Şerhi Müsteşârı Mü'temen", Tercemei Kelâmı Erbaîni Hazreti Ali", bâzı hadis terceme ve şerhleri ihtivâ eder "Sermâyei Necât" "Hilyei Sultânî", "Tercemei Nasayihi Eflâtun", İlmi Tabakaatül Arz".

"El - Âsârı Aliyle fî Hazâînül Kütüb" adı ile İstanbul Kütübhânelerindeki kitabların büyük bir Kataloğunu yapmak istemiş, birinci cildini tamamlamış, bitirmeye ömrü vefâ etmemişdir.

Bibl.: M. Tâhir, Osmanlı Müellifleri; İ. A. Gövsa, Türk Meşhurları.

FETHÎ ŞAH (Aşirhan) — Onaltıncı asır ortalarında güzelliği ile nam almış İstanbul civanlarından, şâir Cemâli Ahmedin şehrengîzinde şöyle medhedilmiştir:

Birisi Fethidir anın aşirhan
Cemâli hattı Yâkut ile kur'an
Lebi surhi anın çün bir işâret
Kim anın vasfı hüsnüdür kırâet

Fahri Düngelen

FETHİYE CADDESİ — 1934 Belediye Şehir Rehberine göre Fâtih İlçesinin Fener Bucağının Kâtib Muslihiddin ve Hamamî Muhiddin mahalleleri ile aynı ilçe - Karagümrük bucağının Derviş Ali Mahallesinin müşterek yollarındandır; büyük kısmı Kâtib Musluhiddin Mahallesi içinden geçer, pek küçük bir kısmı da diger iki mahalle arasında sınır yoldur; Fâtih Camii önünden Drağmana kadar uzanan bir ana caddenin dört kısmına verilmiş isimlerden biridir, bu ana caddenin Fâtih Camii tarafından gelindiğine göre taşıdığı isimler şunlardır: Dârüşşefaka Caddesi, Manyasizâde Caddesi, Fethiye Caddesi ve Drağman Cadesi. Fâtih tarafından gelindiğine göre Fener Yağhâne Sokağı, Koltukcu Sokağı, Horozlu Sokak, Kâtib Muslihiddin Camii Sokağı, Zülüflü Sokağı ve Sarayağası

Caddesi ile kavuşakları vardır (1934, B. Ş. R. Pafta 7/108 ve Pafta 8/104 ve 107).

İki araba geçecek genişlikde ve paket taşı döşelidir, kavisler çizerek ikişer üçer katlı ahşab ve kâgir evler arasından geçer, binalar arasında yeni yapı üçer beşer katlı beton apartımanlar da vardır. Şu dükkânlar görülmüşdür: 5 bakkal, 1 kunduracı, 1 mobilya atölyesi, 11 kasab, 1 tatlıcı - pastacı, 1 terzi, 1 fotografhane, 1 radyo atölyesi, 1 esvab temizleyici. Fethiye Genclik Spor Kulübü bu cadde üzerindedir, kapu numaraları 1 - 65 ve 2 - 62 dir (ocak 1968).

Hakkı GÖKTÜRK

FETHİYE CAMİİ — Hadikatül Cevâmi şu mâlûmâtı veriyor: "Kiliseden kalbedilmişdir Camidir.İstanbulun fethi sırasında kilise olarak bırakılmışdı, hicrî 1000 senesinde (M. 1591 - 1592) hiristiyanlar arasında vuku bulan bir çekişme üzerine ellerinden alınarak devrin pâdişahı Üçüncü Sultan Murad tarafından cami yapılmışdır. Avlusunda yine o devrin sadırâzamı Sinan Paşanın bir medresesi vardır. İç kapusu bitişiğindeki çeşme ile dış kapusu üstündeki mekteb, sadırâzam Nevşehirli İbrahim Başanın dâmâdı ve sadâret kethüdâsı Mehmed Ağanındır; bu camiin mahallesi vardır".

Tahsin Öz "İstanbul Camileri" isimli eserinde şunları yazıyor: "Çarşanbada Fethiye semtindedir; Bizans yapısı Pammakaristos Kilisesidir. Üç kısımdan ibâret olup XI. Yüzyılda yapılmışdır; ilk ilâve 1282 senesinde Mihail tarafından karısı Mariya nâmına yaptırılmışdır ve bir kadın manastırı hâlini almışdır. Bir müddet sonra üçüncü bir ilâve görmüş ve 1456 da Patrikhâne olmuşdur, ve Fatih Sultan Mehmed bu patrikhâneye gelmişdir. Mozayikler mâbedin sağ tarafındaki ilâve bölümde olup XIII. - XIV. Yüzyıllara âid Îsâ ile azizlere âid nefis parçalardır. Bu Mâbed 1585 de câmie tahvil edilmişdir; merkezî absidi kaldırılmış, mihrab, mermer minber ve bir minâre yapılmışdır. Camie Azerbaycan'ın fethi hâtırası olarak Fethiye ismi verilmişdir. Mâbedin karşısında bulunan ve Mimar Sinan eseri olan Sadırazam Sinan Paşa Medresesi yıktırılmış, yerine mekteb yapılmışdır (1962)"

Zamanımızda ibâdete kapalı olup müzeler müdürlüğüne devredilmiş olan bu manastır - kiliseden çevrilme camiin altında bir de direkli sarnıç - mahzen bulunmaktadır.

FETHİYE İLKOKULU — Semtine adını vermiş Fethiye Camiinin karşısında Koca Sinan Paşanın hayır eseri Fethiye Medresesinin yerinde yapılmış tek katlı kâgir binâdadır.

Bu ilkokulun temelini "Çandarlı Halil Paşa Nümune Mektebi" isimli bir özel okul teşkil eder; önce Egrikapuda ahşab bir binâda açılmış olan bu özel bir müddet sonra Karagümrükde Zincirlikuyuda yine ahşab bir binâya taşınmış, 1924 de Maarif Vekâletince satın alınarak bu medreseye nakledilmiş, küçük medrese odaların iç duvarları yıkılarak iki oda bir dershâne hâline getirilmiş, bilâhare de medrese binası tamâmen yıktırılarak yerine tek katlı kâgir bir okul binâsı yapılmışdır, ve "16 İlkokul" adı verilmişdir; 1949 - 1950 ders yılında da numaralı ismin yerine semtine nisbetle "Fethiye İlkokulu" adı verilmişdir. Ziyâretimiz tarihinde 8 dershâneli, 16 şubeli çift öğretim yapan ve 750 talebesi, 16 muallimi bulunan bir okuldu. Giyimi kuşamı ve kitablar ve sâir ders levâzımı temin edilen 150 yoksul talebesi vardı. Maarife devrinden 1966 yılına kadar bu okuldan 1431 çocuk diploma almışdır. 1967 de okul müdürlügünde Bay Kâmil Seyhan bulunuyordu. Resimle meşgul olan B. Kâmil Seyhan okulunu kendi eseri tablolarla süslemişdi natür mortler, peyzajlar arasında türk büyüklerinin portreleri, bir de 1,20X2,50 metre eb'adında Preveze Deniz Muhârebesini gösteren hamâsî bir tablo bulunuyordu (1967).

Hakkı GÖKTÜRK

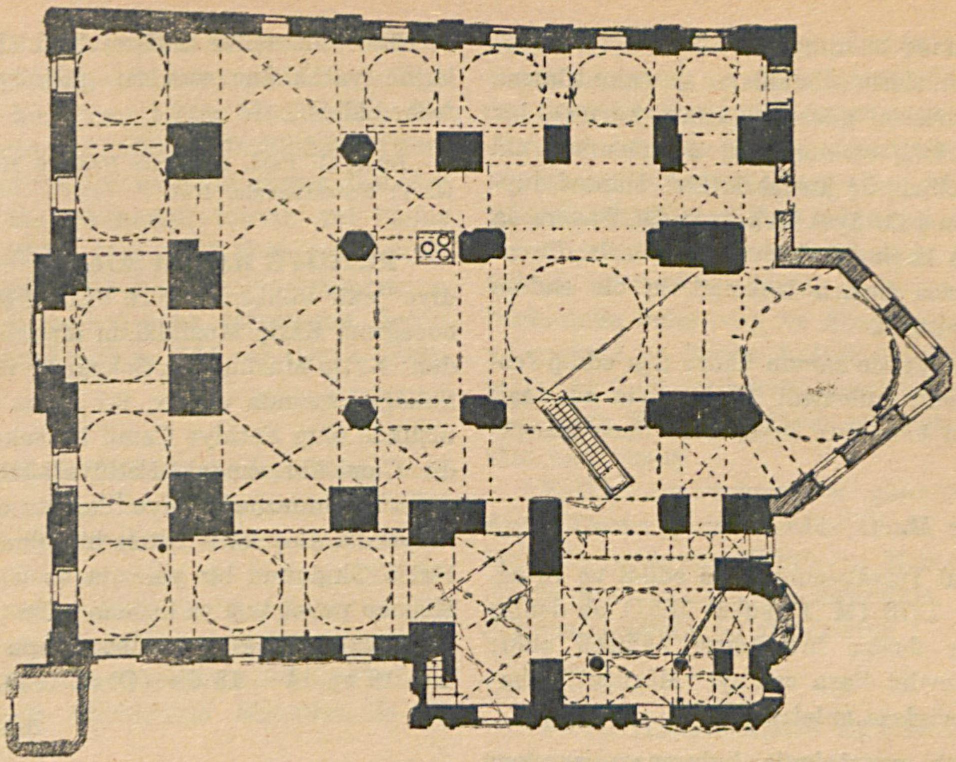
FETHİYE KALYONU — XIX. yüzyılda bu isimle Osmanlı Donanmasında iki harb gemisi vardır.

Fethiye I.

Hicrî 1246 (M. 1830 - 1831) yılında Gemlik çekek yerinde yapılmış ahşap tekneli ve yelkenli kapak kalyondur, resmini gemi mühendisi Manol çizmiş ve gemiyi Osman Kalfa inşâ etmişdir; 193 metre boyunda, 52 metre eninde, 96 toplu ve nefer mevcudu 960 olan ve zamanında Osmanlı Donanmasının en büyük teknelerinden bir harb gemisi idi. Büyük hizmeti Kırım Harbinin deniz harekâtında oldu.

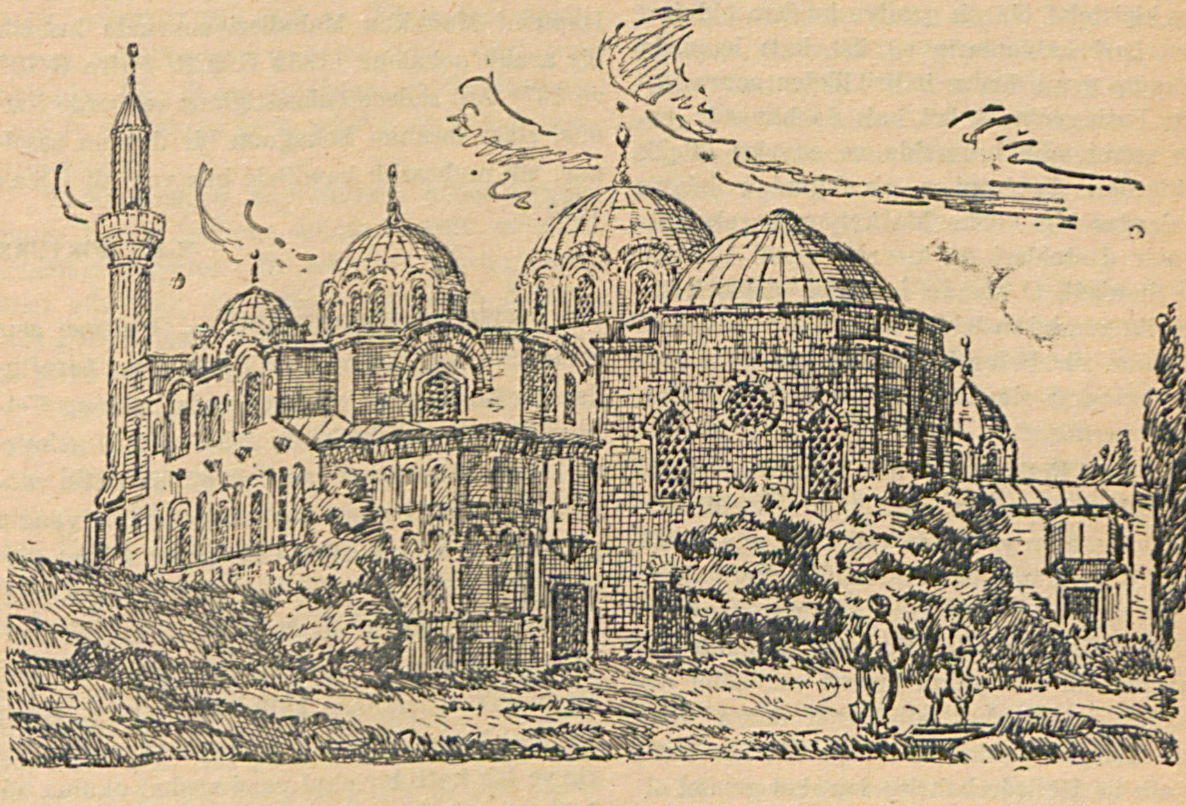
Deniz Müzesi arşivinde bulunan bir vesikadan bu geminin bâzı eşyâsını şöylece tesbit ettik:

Üst kat kamarası kahverengi çuhadan minder ve yastıklarla döşenmişdi; karaağaçdan ya-

Fethiye Camii

(Plân: Aziz Ogan'dan)

Fethiye Camii

(Bir gravürden S. Bozcalı eli ile)

pılmış iki masa bulunuyordu. Bir büyük "Portülan"ı (denizlerin limanları ile akıntılarını, med ve cezirlerini gösteren kitab - harita), bir büyük dürbünü, en son îcad bir pusulası, iki Akdeniz haritası, üç jurnal defteri, mânevî duygularla asılmış iki âyet levhası vardı. Salonu da leylâkî çuha kaplı minder ve yastıklarla döşenmiş ve ayrıca hasırlı iskemlelerle bir endam aynası konmuşdu.

Bu geminin ne zaman kadro dışı edilip feshedildiği tesbit edilemedi. Feshi, aynı adı taşıyacak ikinci kalyonun inşâsından önce olacakdır.

Fethiye II.

İstanbul Tersânesinde inşâ edildi ve 16 cemâziyelâhir 1273 (M. 11 şubat 1857) de denize indirildi, ve denize indirilmesi hâdiseli oldu; müverrih Cevdet Paşa vak'ayı "Mârûzat" isimli eserinde şöylece anlatıyor:

"Bu gibi merâsimde bulunması gereken kimseler Tersânede toplanmış pâdişâhın gelmesi bekleniyordu, Fethiye Kalyonu kendi kendine hareket ederek sâlimen denize indi, fakat birkaç kişi telef olarak gemiye kurban oldular. Öteden beri kalyonların en üst katı havuzda yapılmayıp gemi denize indirildikden sonra yapılırdı; Fethiyenin tâ üst katı da havuzda yapılmış, gemi ağır basmakla ve evvelce küçük desteklerden de bazıları alındığından büyük desteklerden biri kırılmakla kalyon hareket etmiş, sâir destekleri de kırarak kendi kendine denize inmişdi. O zaman İstanbul kadısı bulunan molla gemiyi melekler indirdi demiş, yanında bulunan zürefâdan bir zât de işin içine şeytan da karışmış olacak ki birkaç kişi telef oldu cevabını vermiş..".

Bu ikinci Fethiye Kalyonu buharlı gemi olacakdı, fakat kazanları, makinaları İngilterede konulacakdı, aynı yıl içinde yelkenli gemi olarak Yahya Bey Kaptanın idâresinde İngiltereye gitti. Bu seyahatın hatıraları geminin seyrü sefer defterinde kayıdlıdır. Bu gemi Osmanlı Donanmasına elli yıla yakın hizmet etmişdir; donanmadan kadro dışı edildikden sonra uzun zaman Haliçde demirli durmuş, "Merkez Sefînesi" adı ile Haliçde bahriye karakol gemisi olmuş, sonra Tersâneden müretteb yerlerine sevk edilecek bahriye neferlerine misâfirhânelik yapmış, bir ara bahriye küçük zâbitlerine işâretcilik ve serdümenlik gibi nazarî derslerin verildiği dershâne olmuş ve nihâyet Haddehâne talebelerine yatakhâne vazifesi görmüşdü. 1903 de feshedildi.

Bibl.: C. Paşa, Mârûzat; Bahriye Müzesi Rehberi; H. Y. Şehrüvanoğlu, Not.

FETHİYE KAPISI SOKAĞI — 1934 Belediye Şehir Rehberine göre Fâtih İlçesinin Fener bucağının Kâtip Muslihiddin Mahallesi yollarından; Kâtip Muslihiddin Sokağı ile Hacı İbrahim Sokağı arasında uzanır, iki araba geçecek genişlikde olup Fethiye Camii bu sokak üzerindedir. Cami karşısındaki Fethiye Medresesi de ziyaret tarihimizde Fethiye İlkokulu olarak kullanılıyordu. Beş katlı beton bir bina olan İmam Hatib Okulunun bir yanı da bu sokağa bakar. Kısmen paket taşı ve kısmen kaba taş döşelidir. 2 bakkal dükkânı vardır. Kapu numaraları 1 — 19 ve 14 — 18 dir (Ocak 1968).

Hakkı GÖKTÜRK

FETHİYE KUYU SOKAĞI — 1934 Belediye Şehir Rehberine göre Fatih İlçesinin Fener bucağının Kâtib Muslihiddin Mahallesi ile Hamamî Muhiddin Mahallesi sınırında kısacık bir aralık sokakdır (1934 B. Ş. R. Pafta 8/104 ve 107) Adı sadece bahsettiğimiz rehberde kalmış, Hacı İbrahim Sokağının bir devamı sayılmış, adı muhtarlık kaydinde bile yok idi (Ocak 1968).

Hakkı GÖKTÜRK

FETHİYE MEDRESESİ — Onaltıncı asır sonlarında sadırâzam Koca Sinan Paşa tarafından yapdırılmışdır; ve karşısında bulunan Fethiye Camiine nisbetle bu isimle anıla gelmişdir. İkinci Meşrutiyet devrinde büyük Fâtih yangınında bu medreseye harikzede denilen yangın geçirmiş ve açıkda kalmış dar gelirli âileler yerleştirilmiş; 1924 de "Çanderli Halil Paşa Nümûne Mektebi" adı ile ilkokulmuş ve küçük medrese odalarının iç duvarları yıkılarak iki oda bir büyükce dershâne hâline konmuşdu; sonra medrese binâsı tamâmen yıktırılarak yerine kâgir ve tek katlı bir okul yapılmışdır; okulun adı değişmiş, 16. İlkokul olmuş, nihayet o numaralı isim de değiştirilerek "Fethiye İlkokulu" adı verilmişdir. Bu satırların yazıldığı sıra aynı okul bulunuyordu (1969).

FETHİYE MEDRESE ARKA SOKAĞI — 1934 Beldiye Şehir Rehberine göre Fâtih İlçesinin Fener bucağının Kâtib Muslihiddin Mahallesi yollarından; Kâtib Muslihiddin Camii Sokağı ile Fal Sokağı arasında uzanır. Kabataş döşeli iken bakımsızlıkdan toprak yol hâline gelmişdir. Fethiye Medresesi Fethiye İlkokulu Bu sokak üzerindedir, bir dirsekle kırılarak eski medrese binâsının arka tarafından geçer. Kapu numaraları 5-23 ve 2-14 dür (Ocak 1968).

Hakkı GÖKTÜRK

FETHİYE YANGINI — İstanbulun âteş âfetleri olmuş ve şehrin dörtde birini, üçde birini, yarısını, yarısından fazlasını yok etmiş yangınlarda Fethiye semti de birkaç defa tamâmen mahvolmuşdur (B.: Yangın); semtin içinden ve tarih kütüğüne geçen bir yangın vardır ki 21 nisan 1320 (4 mayıs 1904) de Fethiye semtinde Kâtib Muslihiddin Mahallesinde 57 ev yanmışdır.

Bibl.: O. N. Ergin, Mecellei Umûri Belediye.

FETHİYE YANGIN TULUMBASI SANDIĞI, FETHİYELİLER — İçlerinden namlı, yaman tulumbacılar yetişmiş ikinci sınıf sandıklardan biriydi, en kalabalık olduğu devrinde kadrosu iki takımı geçmemişdir, en çok on uşağı olmuşdur.

Tulumbacıların bayramlarda kendi semtlerinden bahşiş toplama âdetleri vardı; adamlık esvablarını giyerek çifte nekkaare, klârinet, darbuka gibi çalgı ile evlerin kapularını dolaşır, bahşiş toplarlardı. Bayram bahşişi de ya fenerin yahud da borunun içine toplanırdı.

Bayram bahşişi üzerine en şirin hâtıra da bu sandıkdadır. Türk dostu fransız edîbi Pierre Loti İstanbula gediğinde Birinci Belediye dâiresi yangın tulumbasının ağası olan zatin Fethiye Camii civârındaki evinde misâfir olmuş, bu zâtin adını tesbit edemedim. Bir misâfirliği de bayram gecesine rastlamış. Fethiyeliler de bayram sabahı bahşişe gelmişler: Lotinin misâfir olduğunu bilen polisler fransız edîbini rahatsız ederler endîşesi ile tulumbacıları önlemiş, evin bulunduğu sokağa sokmak istememiş. Fakat ev sâhibinden tulumbacıların bahşişe geleceğini öğrenmiş olan Pierre Loti bir pencere önünde merak ile beklemekde imiş. Mütevâzı bir türk efendisinin lâübâli ev kıyâfetiyle, başında gecelik takkesi, sırtında gecelik entârisi, çıplak ayaklarında şıpıtık mercan terlikleri ile kapuya koşmuş ve eliyle işâret ederek plislerden tulumbacılara engel olmamalarını recâ etmiş. Borunun içine de bahşiş olarak bir fransız altını atmış. Fethiyeliler bu altını hâtıra olarak tulumbalarının sandığına mıhlamışlar. Aynı sandığın uşaklarından yorgancı kalfası Ayvaz Mustafa da bu fransız edîbinin on onbeş gün kadar hizmetinde bulunmuş, ve hizmetindeki nezâket ve gayreti ile Pierre Lotiyi öylesine memnun etmiş ki ünlü muharrir memleketine döndükden sonra Fransaya dâvet edilecek kadar iltifâta nâil olmuş.

Fethiye sandığının en şöhretli uşakları Agâh, Camcı Şerif, Kürdün Ömer, Ablasıgüzel Mustafa ve Arab Mustafadır, Mustafaların birincisi Kocamustafapaşa sandığına, ikincisi de Şehremini sandığına gitmişlerdi.

Vâsıf HİÇ

FETHULLAH ÂRİFÎ EFENDİ — "Onaltıncı Yüzyıl şâirlerinden; babası İranlı, anası Diyarbakırlıdır; hattâ meşhur Şeyh İbrâhim Gülşenî'nin kızıdır. İstanbulda yaşamış ve ölmüşdür, ölüm tarihi 1561 dir. Eserleri şunlardır: Şehnâme tarzında 60,000 beyitlik farsca manzum "Osmanlı Tarihi", Hadım Süleyman Paşanın Hind seferi üzerine 2000 beyitlik farsca manzum "Sefernâme", vak'alar üzerine söylenmiş tarihlerden mürekkeb "Ebyâtı Tarihiye", İnsan âzasını tasvir eden "Sanemi Hayal" isimli manzum risâle" (İ. A. Gövsa, Türk Meşhurları).

FETHULLAH ÇELEBİ (Zâkirbaşı) — Onyedinci Yüzyılın ikinci yarısında yaşamış sesinin hârikulâde güzelliği ile ünlü zâkirlerden; İstanbulda Çarşanbada Mehmedağa Sünbülî Dergâhının şeyhi Esircizâde Hüseyin Efendinin oğludur; h. 1066 (M. 1655) de doğdu, mûsikiye çocukluğunda heves etti; bir yandan da medrese tahsili gördü; 1098 (M. 1686) da medreseden icâzet aldı; on sene kadar müderrislik yapdı, Mehmedağa Dergâhının da zâkirbaşısı olmuşdu. 1111 (M. 1699) da müderrisliği bırakarak Bağdad Vâliliğine tâyin edilen Hasan Paşanın imamı oldu, Bağdada giderken yolda hastalandı ve Şehrizur'da öldü.

Bibl.: Sadeddin Nüzhet, Türk Musikisi Antolojisi, I.

FETHULLAH EFENDİ (Kazanlı) — Geçen asır ortalarında hem seyahat hem ticâret diyen kimselerden; Tasviri Efkâr Gazetesinde

şöyle bir ilânı görülmüşdür: "Bu defa Kazandan gelmiş olan mûteberânı tüccardan Fethullah Efendi gaayet âlâ Kişmir ve Lâhor şalları getirmişdir; 1000 karbona kadar füruht olunmaktadır; Mahmudpaşada Kürkcü Hanında 27 numaralı odada süal oluna" (T. E. 1864).

FETTAH SOKAĞI — 1934 Belediye şehir Rehberine göre Heybeli Adanın sokaklarından; adanın batı tarafında Yeni İskele Sokağı ile İsmet Paşa Caddesi arasında bir aralık sokakdır; yerine gidilip bu satırların yazıldığı sıradaki durumun tesbit edilemedi (şubat 1970).

FETVÂ — "Bir mesele ve dâvâ hakkında şerîat adına verilen hüküm, karar" (Türk Lugatı).

Fetvâ, Şeyhülislâm (Müftû, Müftiyülenam) tarafından verilirdi. Şeyhülislâmlık dâiresinde "Fetvâhâne" denilen bir büroda hazırlanırdı; bu büronun başında bulunan zâte "Fetvâ Emini" denilirdi. İlmiye mesleğinde çok yüksek bir makamdı.

Fetvâda karara, hükme bağlanacak mesele yazılı olarak anlatılır ve hûkmünün, kararının ne olduğu Şeyhülîslâma sorulurdu, Şeyhülislâm da o soru kâğıdın altına kendi el yazını ile, bir yahud iki üç kelimelik, "olur, olmaz, câizdir, câiz değildir" gibi kısa, kesin cevâbını yazar ve imzâlardı. Fetvâ konusu meselede, davâda şahıs ismi yazılmaz, erkek için "Zeyd", "Amrû" ve kadın için "Hind" ve "Zeyneb" gibi klişe hâlinde isimler kullanılırdı.

Osmanlı İmparatorluğu tarihi boyunca, tereddüde düşülen her hususda son hüküm bir fetvâ olmuşdur (B.: Fetvâhâne).

İlk türk matbaası bir fetvâ alınarak açılmış; askerin tâlim görmesi, askerin kiyâbetini değiştirip setire pantalon giymesi, pâdişahların tahtadan indirilmesi, ünlü kişilerin îdamları için dâimâ bir fetvâya dayanılmışdır.

Şeyhülislâm Paşmakcızâde Ali Efendinin (1638-1710) bir karı boşama meselesi üzerine verdiği bir fetvâ sûretidir:

"Zeyd, köyü ehâlisine incindikde, bugün köyümüzden çıkmazsam avretim üç talâk boş olsun dedikden sonra Zeyd o gün o köyden çıkıp bir iki günden sonra yine köye gelse avreti şartı mezbura göre üç talâk boş olur mu, beyan buyurula..

"Elcevab, Allâhü a'lem: Olmaz. Elfakir Esseyid Ali".

FETVÂEMİNİ MEDRESESİ — "Fâtihde Darüşşefaka Caddesinde, Fâtih Camii tarafından gelindiğine göre sağ kolda, caddenin Otlukcu Yokuşu ile kavuşağı başındadır; Rumeli Kadıaskerliğinde bulunmuş ve 1071 (1660-1661) de vefat etmiş Abdürrahim Efendi tarafından fetvâeminliği zamanında yapdırılmışdı; XVII. yüz yılın güzel binâlarından biri olup odaları ve dershânesi harab, medrese bekâr odaları olarak kiraya veriliyordu; hazîresinde yazı ve serpuş bakımından kıymetli kabir taşları vardır" (1945; Esad Serezli, not).

Bu güzel bina 1970 şubatında artık iskân edilemeyecek şekilde harab olmuş durumda, kapusu kilidli ve boş idi; tâmiri mümkindir kanaatindeyiz; kapusunun sol tarafında ikinci pencerenin kemeri içinde üzerinde "Maşallah" yazılı bir mermer plak duruyordu.

FETVÂHÂNE — Medresede öğrenilen şer'î ve fıkhî (hukukî) bilgilerin en yüksek tatbik sahası bir dâire, bugünkü terimlerle söylemek lâzım gelirse Osmanlı Devleti teşkilâtında bir hukuk akademisi. Müessesenin başında bulunan ulemâdan efendiye Fetvâ Emini denilirdi, ve müessese Şeyhülislâmlık makamına bağlı idi.

Cumhuriyet devrinde Şeyhülislâmlık makaamı ile birlikde kaldırıldı.

Son zamanlarda bir gericilik, taasub müessesi olmuşdu; fetvâhâneden çıkmış şu hükümler ibretle okunmaya değer:

"Lavanta ve kolonya sürümek câiz midir?

"O güzel kokoların hepsi ispirto ile yapılır, ispirto rakı nev'indenden, kullanılması asla câiz değildir (1921)"

* "Erkeklerin tedavi edildiği hastahânelerde kadın hastabakıcıların çalışması câiz midir?

"Câiz değildir (1921).

Osman Nuri ERGİN

FETVÂ YOKUŞU — 1934 Belediye Şehir Rehberine göre Eminönü İlçesinin Küçükpazar nâhiyesinin Timurtaş ve Hocagıyâseddin mahalleri ile aynı İlçenin Bayazıd nâhiyesinin Süleymâniye Elmâruf mahallesi arasında sınır yoldur. Vefâ Caddesi, Mehmedpaşa Yokuşu ve Nâmahrem sokağı ile teşkil ettiği bir dört yol ağzı ile Devoğlu Yokusu arasında uzanır. Şifâhâne Sokağı, Mimar Sinan Caddesi, Nazır İzzet Efendi Sokağı, Mutasarrıf Sokağı, Dökmeciler Sokağı, Odunkapı Yokuşu ve Siyavuşpaşa So-

kağı ile kavuşakları vardır (1934 B. Ş. R. Pafta 5/44 ve 47, Pafta 4/45).

Dörtyol ağzı tarafından gelindiğine göre asfalt döşenmiş meydanımsı bir açıklık ile başlar; sol tarafta İstanbul Müftülüğü (Eski Şeyhülislâmlık Konağı, daha eskiden asırlar boyunca Ağakapusu, Yeniçeri Ağalarının mirî sarayı) konağı, az ileride sağ tarafda, Mimar Sinan Caddesi ile olan kavuşağı başında Mimar Sinan açık türbesi vardır. İki araba geçecek genişlikde ve paket taşı döşeli bir yol olarak yokuşaşağı inmeye başlar, ikişer üçer katlı ahşab ve kâgir evler arasından geçer; Siyavuşpaşa Sokağı ile olan kavuşağından sonra daralır ve az sonra onbeş basamak merdivenli bir yol olarak Devoğlu Yokuşunu kavuşur. Alt kısmındaki evler bekâr odaları hâlinde iskân edilmiş, Çarşı boyu işlek bir yoldur; 8 bakkal, 3 berber, 1 kasab, 6 lokanta - aşcı dükkânı, 3 kahvehâne, 3 manav, 1 tatlıcı, 1 pide fırını, 1 simit fırını, 1 bıçkıcı, 1 sandıkcı, 1 kırpıntı kâğıd deposu, 1 torna kalıb atöliyesi, 1 tıraş makinası imâlâthânesi, 1 esvab temizleyici, 1 matbaa vardır. Kapı numaraları 1 - 41 ve 4 - 38 dir (eylül 1968).

Hakkı GÖKTÜRK

FEVÂİDİ OSMANİYE KUMPANYASI, İDÂRESİ —. (B.: Denizcilik Bankası, cild 8, sayfa 4422).

FEVRÎ (Abdullahoğlu Ahmed) — Onaltıncı Yüzyıl şâirlerinden bilgin bir kişi; Draçlıdır, doğum tarihi bilinmiyor; İstanbula pek küçük yaşda esirci eliyle köle olarak gelmiş ve Nakkaş Ali Bey adında bir zâte satılarak müslüman olmuş, Ahmed bin Abdullah adını almışdır. Nakkaş Ali Beyin sevgiden gelen lutfu eseri medrese tahsili görmüşdür; müderrislik yapmış, kadılıklarda bulunmuş, Kanunî Sultan Süleymanın Nahcivan Seferine pâdişahın meclisinde bulunanlar arasında katılmışdır. Mevlevi tarikatine girdiği söylenir. Beyzâvî tefsirine bir şerh, Kanuni Sultan Süleyman hakkında "Ahlâkı Süleymanî" adında bir eser yazmış, "Miftâbül Maanî" isimli eseri de farscadan türkceye terceme etmişdir. Sultan Süleymanın şiirlerini de, pâdişahın emri ile divan hâlinde topladığı söylenir. Fevrî, şiirlerinde kullandığı mahlâsdır, kendi divânı basılmamışdır. Divan edebiyatında "Tahmis" ve "tesdis" denilen şekillerde ilk şiir yazanın da bu zât olduğu rivâyet edilir. Fatih Millet Kütübhânesindeki Âşıkpaşa Tezkiresinde bir minyatürü vardır. 1570 de ölmüşdür. Şu iki beyit onundur:

Ol kitâbı hüsn etrâfındaki ol hat ve hâl
Bir gülistandır kenârında şebistânı hayâl

★

Dünyâdan mürdeleri sanma ubûr eylediler
Yattılar arkaları üzre huzûr eylediler

Bibl.: Lâtifî, Şuerâ Tezkiresi; İ. A. Gövsa, Türk Meşhurları

FEVZİ (Hopalı) — 1965 ramazanında Şehzâde Camiinden kıymetli bir Isparta halısı çalmaya yeltenmiş 28 yaşında bir hırsız; terâvih namazından sonra Cami boşalıp içerde kendisinden başka kimsenin kalmadığını sanarak halıyı kaldırıp kaçarken yakalanmışdır. Karakolda verdiği ifadesinde cehil korkunç gılzeti ile görülür:

— Kaç gündür işi ayarlayamadım.. nihâyet en münâsib zamanın terâvih namazından sonra olduğuna karar verdim, abdest falan almadan ömrümde ilk defa terâvih namazı kıldım, namazdan sonra da bu işin içinden yüzümün akı ile ayrılmak için Allaha dua ettim!...

Çağdaş büyük halk şâiri Bitlisli Ali Çamiç Ağa bu Hopalı Fevziyi şu beyitlerle hicvetmişdir:

Fiyakalı, cakalı
Hey Hopalı Hopalı

Kolay çalınmaz oğlum
Câmilerdeki halı

Önce bir çingeneye
Açdır bir bakla falı

Hem sonra da namazı
Abdest alıp kılmalı

Hele senin gibiler
Boy abdesti almalı

Uyacağın imamda
Bence polis olmalı

Hem de öyle polis ki
Eli coplu sopalı

Falakaya yatırıp
Tabanları yarmalı

Sonra da nâzikâne
Hatırını sormalı

Yüz akına gelince
Seni yoğurtlamalı

Tutuk Fevzi
(Resim: Sabiha Bozcalı)

FEVZİ (Tutuk) — 1943 yılı yazında Üsküdarda gemilerden kum boşaltan hammal ameleden 23-25 yaşlarında bir genc adam (B.: Kum Ameleleri); Tokadlı imiş, orta okul talebesi iken başından geçen bir Vak'anın dehşeti altında dili tutulmuş, ve bir daha konuşamamış. Güler yüzlü, ressamlara ve heykeltraşlara model olacak bir vücud yapısına sâhibdi. Kulakları duyuyor, bir şey söylemek istediği zaman da yazıp okutuyordu. Ayakdaşları: "Bu Fevzi dilsizdir ama âşıkdır, destan türkü yazar, saz da çalar.. dedesi de âşıkmış.." dediler; "Bana da Üsküdarlı Destancı Âşık Vâsıf derler.." dediğimde Tutuk Fevzi defterime şu dört kıtalık destanını yazdı:

ÇİLE DESTANI

Canavar pençəsinde tutulmuş benim dilim
On yıldan fazla oldu kopdu sazda söz telim
İntikaama ahdim var gebertmeye kâfiri
Silâh bile istemem yeter şu iki elim

Yüz karası kaçırdı beni böyle gurbete
Katlandım yoksulluğa türlü cefâ mihnete
Bir lokma rızık için bakın şu kıyâfete
Kum küfesi altında iki büyklümdür belim

Yirmi üç yaşımdayım garib uşak amele
Üstelik benim gibi dilsiz olursa hele
Hangi kız evlenmeye râzı olur benimle
Genclik ile kuvvetim tek umud kör kandilim

Aldanma güler yüze içimde kanlı pınar
Aldanmayın boy bosa içi çürük bir çınar
Basdığım her yer ateş çıplak ayaklar yanar
Kahbe felek bana da böyle çevirdi filim

Bu acı terennüm, âşıkım diyerek ortaya atılan nice kimseerin kaleminden çıkamaz. Daha müfassalca bir hal tercemesinin tesbiti için ertesi gün aradık ise de aynı yerde bulamadık, Üsküdar İskelesinde: "O takım bugün Kadıköyünde çalışıyor" dediler ise de Fevziyi orada da bulamadık.

Vâsıf HİÇ

FEVZİ AHMED PAŞA — (B.: Ahmed Fevzi Paşa, Firâri, Hâin; cild 1, sayfa 365).

FEVZİ BEY (Abdübâki) — Edebiyat muallimi ve şâir, 1920 den sonra bilhassa mizah yolunda ve o devrin en çok satılan mecmuaları ve gazeteleri ile yayınladığı manzumeleri ve hicviyeleri kendisine geniş şöhret sağlamışdı. İbnülemin Mahmud Kemal İnal "Son Asır Türk Şâirleri" isimli eserinde hal tercemesini şöyle kaydediyor:

"Çorumda Alaybeyizâdeler âilesine mensub Fevzi Efendinin oğludur. 1885 de Çorumda doğdu; ilk ve orta tahsilini memleketinde yapdı, İdâdîyi bitirdikde hususî suretde arabca, farsca, fransızca öğrendi, tarih tahsil etti. 1909 da Çorum ilk mektebleri müfettişliğine, 1910 da Çorum Muallim Mektebinin müdürlüğü ile tarih, coğrafiya, türkce ve pedagoji muallimliklerine tayin edildi. 1911 de açılan bir müsabaka imtihanını kazanarak İzmit İdâdîsi tarih ve coğrafiya muallimi oldu. 1918 de Kastamonu Sultânisi, 1919 da İstanbul Davudpaşa Sultânisi sırmuidliğine (müdür baş yardımcığına) tayin edildi. 1922 de Üsküdar Sultânisi farsca muallimliğine tayin edildi, kabul etmedi; ticâretle iştigal etti. 1929 da eski mesleğine dönerek Üs-

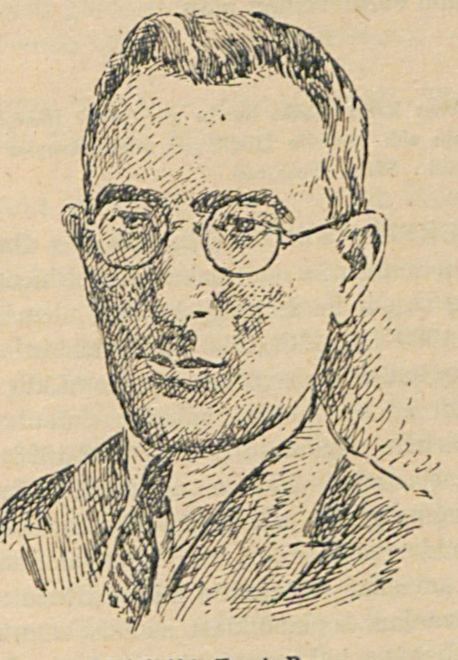
küdar Erkek Orta Mektebi türkce muallimi oldu. 1921 de matbûâta intisab etmişdi. Mizah ve lâtîfe vâdisinde en güzel yazı yazan şâirlerdendir. Ciddî eserleri de güzeldir. Gazeteler ve mecmualarla intişar eden eş'arı bir araya getirilse ciddî ve mizâhî büyük bir divan olur..".

Herhalde dikkatle kaleme alınmamış bir hal tercemesidir. Bir muallim mektebi müdürünün yarışma imtihanına girerek İzmitde bir îdâdîye muallim oluşu garibsenecek kayıddır.

Abdümbaki Fevzi Bey, hal tercemesi için İ. M. K. İnala gönderdiği cevâbî bir mektubda şunları yazmışdır: ". . . birkaç seneden beri şiir ile, matbuat ile alâkamı kesdim, yeni eserim yok. İki üç senede meydana gelmiş olanları toplasam koca bir divan olur. Fakat alelacele yazıp gazetelere yetişdirğim bu yazılar hep ya tramvayda başlanmış, vapurda bitirilmiş, yahud mektebde teneffüs zamanlarında karalanmış şeylerdir, hicabla takdim ediyorum..".

Abdülbaki Fevzi Bey mizah yolunda yazdığı manzumelerine Refik Hâlid Karay'ın çıkardığı "Aydede" mecmuasında başlamışdı (B.: Aydede, cild 3, sayfa 1516); o mizah gazetesinde "Be tarzı kudemâ" başlığı altında yayınlanmışdır; sonra aynı başlıkla "Akbaba" da devam etti (B.: Akbaba, cild 1, sayfa 502).

Aynı yolda son şiirlerini, Refik Hâlid Karay'ın memlekete döndükden sonra 1948 de yeniden çıkardığı Aydede de yayınladı, fakat lisânı o kadar eski bulundu ki yirmibeş yıl önceki ilgiyi göremedi. Tamamen unutulmuş bir şâir olarak 1950 - 1955 arasında vefat etti. Aşağıdaki parçaları ilk Aydededen alıyoruz:

Abdülbâki Fevzi Bey
(Resim: Sabiha Bozcalı)

Yahyâ Kemal ve Ahmed Rasim Hakkında

Aşkıyla bir âhû beçenin derbeder oldum
Mecnun gibi sahrâlara düşdüm heder oldum

Dalgın diye Yahyâ'ya bakub hande iderken
Sad hayf ki ondan da bugün beş beter oldum

Râsim gibi serdim deri meyhâneye postu
Sâgar bekef bâdei şâm ü seher oldum

Yok mumcunun oğluyla bir az ülfetim ammâ
Peygûlei mihnetde yanar bir fener oldum

★

Köprülüzâde Fuad Beyle girişdiği bir kalem münakaşası üzerine yazılarını rahatca yayınlamak için Ali Emîri Efendinin bir mecmua çıkarması üzerine

Artık sataşıb durma Emîrî'ye de zîrâ
Bir kızdı mı, neşreyler aleyhinde ceride

Bilmez misin evvelce neler yapdı Fuâd'a
Hakkında yazıb hayli makaalâtı şedîde

Duydum ki bu günlerde fakat tarziye vermiş
Nazmeyler imiş bir de senâsında kasîde

★

Süleyman Nazif, Tâhirül Mevlevî, Ali Emîrî hakkında

Sen bakma nazîf olsa da hakkiyle Nazif'e
Tâhir denilenlerde tahâretden eser yok

Dermiş çakarım ilmi kıyâfetden Emîrî
Heyhât ki şahsında kıyâfetden eser yok

★

Tâhirül Mevlevî hakkında

Yıkamaz çehrei menhûsunu bayramda bile
Dehre Tâhir gibi bir kirli musîbet gelmez

Beni gördükce firâr eyler o nâdan elbet
Güneşin geldiği bir mevkie zulmet gelmez

★

İkdam Gazetesi sahib ve başmuharrir Ahmed Cevdet ile Hâlid Fahri ve Enis Behiç hakkında

İdüb ikdâm olur tâ Peşte'den İdkam'a ziynet bahş
Makaalâtiyle Ahmed Cevdet dâhîyi beyan şimdi

Macar dilberlerinden bûseler aldım diyüb, bir bak
Neler yazmaz Enîs ibni Behiç'i terzeban şimdi

Kapanmış hâne humâre Hâlid Fahri meshûru
Yapar "Baykuş" şikâr etmek için durmaz kapan şimdi

★

Devrinin basın şöhretleri hakkında

Bakdım fala dün, milletimin bahtı açıkdır
Artık vatanın gül yüzü handan olacakdır

Gaayet bularak leylei yeldâyi musîbet
Dillerde safâ mihri direhşan olacakdır

Yâd eyleyerek eski saadetleri Câhid
Fâzıl gibi giryânü esefhan olacakdır

Biçâre Nazif inleyecek bir büt elinden
En sonra onun râhine kurban olacakdır

Elhâc faziletu semâhetlu Velîd'im
İkdâma gelüb hâfızı Kur'an olacakdır

Peydâyi cesâret iderek Fâlihi tersan
Hayret fikeni ruhi nerîman olacakdır

Hâşim de kalub vâdii târiki atehde
Cezrî gibi bîgânei iz'an olacakdır

Demler gelecek sâhibi Vakt Ahmed Emin de
İkbal irişüb dâhili âyan olacakdır

Terkeyleyerek hezli Nihâdım ebediyyen
Zevrakçei ciddiyete kaptan olacakdır

Mey nûş ile her lahza Yaşar Şâdii nâşâd
Râsim gibi bir mefhari rindan olacakdır

Hammâmii asr ol güli rânâyi zemandır
Bir bûse alıp nâili İhsan olacakdır

İttikce tsâdüf bana yollarda Emîrî
Bir berki hazânî gibi lerzan olacakdır

Devri için şirin, zarif, acılı tatlılı nükteler de olsa bu çeşid terennümlerin şâirine uzun bir unutulmazlık sağlamasına imkân yokdur. (B.: Beyatlı, Yahyâ Kemal, cild 5, sayfa 2606; Ahmed Râsim, cild 1, sayfa 443; Köprülü, Mehmed Fuad; Ali Emîrî Efendi, cild 2, sayfa 659; Olgun, Tâhir; Ahmed Cevdet, cild 1, sayfa 335; Boztepe, Halil Nihad, cild 6, sayfa 3073; Nazif, Süleyman; Yalçın, Hüseyin Câhid; Yalman, Ahmed Emin; Aykaç, Fazıl Ahmed, cild 3, sayfa 1599; Atay, Fâlih Rıfkı, Cild 3, sayfa 1260; Koryürek, Enis Behiç; Ozansoy, Hâlid Fahri; Ahmed Hâşim, cild 1, sayfa 368; Yaşar şâdi; Hamamioğlu, İhsan).

FEVZİ EFENDİ (Dersvekili Filibeli Halil) — Geçen asırda yaşamış seçkin din bilginlerinden; ahlâki faziletleri ile tanınmış, ulemâ arasında kendisine "Büyük Filibeli" denilmişdir; 1805 de Filibede doğdu, ulemâdan "Ayaklı Kütübhâne" lakabı ile anılar Mustafa Efendinin oğludur. 1824 de İstanbula geldi, müderrislik yapdı, Abdülmecid zamanında saray hocası oldu. Bir müddet kadılıklarda dolaşdıkdan sonra 1865 de Fetvâ Emini, 1866 da Dersvekili oldu ve bu vazifede onyedi yıl kaldı, bu müddet içinde Anadolu Kadıaskeri ve Rumeli Kadıaskeri pâyelerini aldı. Dersvekilliğinden tekaaüd edilerek 1883 de hacca gitti ve Tâif'de vefat ederek Abdullah bin Abbas'ın türbesine defnedildi.

Ahmed Cevdet Paşanın riyâsetinde "Mecelle"yi yazanlardan biridir; devrinin medrese eğitiminde çok makbul bilinmiş eserleri vardır, eserlerini arabca yazmış olub en meşhurları "Hâşiyei Cedîde" ile "Süyûfül Kavâtı" dır.

Kardeşi Filibeli Abdullah Efendide o devrin tanınmış âlimlerindendi, İstanbula birlikde gelmişlerdi. Abdullah Efendide müderrislik, huzur dersleri mukarrirliği, Enderun Mektebi hocalığı yapmışdır, fıkıh ilmi ve arab dili üzerine muteber eserleri vardır, 1865 de genc sayılacak yaşda İstanbulda vefat etmişdir. "Türk Meşhurları" adındaki faydalı eserin müellifi muharrir, muallim ve şâir İbrahim Alâeddin Gövsa'nın dedesidir (B.: Gövsa, İbrahim Alâeddin).

Bibl.: İ. A. Gövsa, Türk Meşhurları; M. Tâhir, Osmanlı Müellifleri.

FEVZİ EFENDİ (Mustafa) — Onyedinci Yüzyıl sonlarında yaşamış İstanbullu bir maliyeci ve şâir; Anadolu Muhasebeciliğine kadar yükseldi, Şeyh Selâmi Ali Efendiye intisab etti ve onun sofularından oldu.

(Beyit)

Muhabbet kalbi uşşâkı hemîn pür şevki fikreyler
Derûnin ehli tevhîdin Hüdâ pür nüri zikreyler

Bibl.: Sâlim Tezkiresi

FEVZİ EFENDİ (Mustafa) — Onyedinci Yüzyıl sonları ile onsekizinci yüzyıl başında yaşamış ve şiir ile de meşgul olmuş ulemâdan bir zât; 1080 (M. 1669-1670) de Üsküdarda doğdu, Maraş kadısı iken vefât eden Kerküklü Ahmed Efendi adında birinin oğludur. İstanbul medreselerinde okudu, 1104 (M. 1692-1693) de 22-23 yaşlarında müderris yardımcılığı ile ilmiye mesleğine girdi; yıllarca İstanbul medreselerinde müderrislik yapdı; kendisini yakından tanıdığı anlaşılan Mırzâzâde Sâlim Efendi: "...söz pehlivanları toplandıkları zaman bunun şiirlerine bahâne bulmaya kimse cesâret edemezdi; ama yalnız şiirle meşgul olmaz, geceleri sabah-

lara kadar okur, okumayı bırakınca bir düşeş gibi nâdîde gazeller yazardı.." diyor. Aşağıdaki gazelini Sâlim tezkiresinden alıyoruz:

Bu inbisâtı dili visâli yârden bilürüz
Velî neşâtı hezârı bahârden bilürüz

Alındı ol sanemin harfi vuslat ağzından
Bu lütfi câmı meyi hoşgüvârden bilürüz

Benefşe vâr yatur seri efkende ey Fevzî
Şehîdi aşkı kiyâhi mezârdan bilürüz

FEVZİ EFENDİ (Mustafa) — "Türkiye Cumhuriyetinin ilk on yılı içinde Şer'iye Vekilliğinde bulunmuş ve dersleri ile tanınmış hukuk ve din bilgini; 1875 de Akhisarda doğdu, orada Efendizâdeler diye anılan bir âileye mensubdur. Medrese tahsili gördü, Hukuk Mektebinde okudu; Mektebi Hukukda hocası ve bacanağı Mahmud Esad Efendinin muavini oldu (B.: Esad Efendi, Mahmud, cild 10, sayfa 5249). Mâliyede hukuk müşâvirliği, hazîne avukatlığı yapdı, İstanbul İkinci Hukuk ve Beyoğlu Bidâyet Mahkemelerinde reislik yapdı; son osmanlı mebusan meclisine girdi, meclisin lâgvinde Anadoluya geçerek Ankarada Türkiye Büyük Millet Meclisine Saruhan mebusu olarak katıldı, Şer'iye Vekilliği, Evkaf Vekilliği yapdı, 1933 de mebus iken vefat etti.

Medreseden yetişmiş ve uzunca bir zaman Mecelle hocalığı yapmış olduğu halde Büyük Millet Meclisinde Medenî Kanun inkilâbında en çok hizmeti görülenlerden biri olmuşdu" (İbrahim Alâeddin Gövsa, Türk Meşhurları).

FEVZİ PAŞA — (B.: Çakmak, Marşal Fevzi, cild 7, sayfa 3676).

FEVZİ PAŞA (Doktor) — "Tıb Fakültesinde uzun müddet profesörlük etmiş ve zamanında, (bilhassa İkinci Sultan Abdülhamid devri sonlarında) iyi dâhiliyeci olarak tanınmış hekimlerimizden; Askerî Tıbbiyeden 1871 de çıkdı ve o yıl (ihtisas tahsili için) Avrupaya gönderilen genc hakimler arasında Parise gitti; meşhur fransız profesörü Behier'nin şâkirdidir; dönüşde Fakülteye hoca oldu; "Usûli Teşhisi Emraz" ve "Emrâzı Dâhiliye" isimli iki terceme eseri vardır.

Şehzâdebaşındaki konağında hastalar nöbet beklerdi. 1923 de öldü, ferik (tümgeneral) rütbesinde idi; Karacaahmedde gömülüdür" (İ. A. Gövsa, Türk Meşhurları).

Sermed Muhtar Alus, İkinci Abdülhamid devri doktorları üzerine Akşam Gazetesinde yayınladığı makaalerinde Fevzi Paşa için kendine has lâübâli şirin edâ ile şunları yazıyor: "... boş boşuna saç sakakal ağartmamış; pek muktedir, çok tecrübeliydi. Hastayı karşıdan şöyle bir süzsün, mabzını bir ele alsın, bir de kulağını koydu mu, iki kere iki dört deyip teşhisi koyardı. Bırak sonra bülbül gibi anlatsın, tavsiyelerde, tenbihlerde bulunsun...".

Şehzâdebaşı semtinde konağının bulunduğu yol, zamanımızda bu ünlü doktorun adına nisbetle "Fevziye Caddesi" ismini taşır.

FEVZİ PAŞA (Hüseyin) — "Geçen asrın ikinci yarısında isyanları bastırma harekâtında, Yunan ve Rus harbinde yararlıkları görülmüş bir osmanlı marşalı; 1836 da Mecidözünün Kışlacık köyünde doğdu, Köroğulları diye anılır bir âileden Osman Kâhyanın oğludur; çocuk çağında İstanbula getirilmiş, okutulmuş, Harbiye Mektebini 1859 da erkânıharb (kurmay) yüzbaşı rütbesiyle bitirmişdir. Karadağ Harbinde Serdârıekrem Ömer Paşanın maiyetinde bulunmuş, Cebelilübnam isyanını bastırmada büyük hizmeti görülmüş, Ömer Paşa ile birlikde Giride gitmiş, eşkiyâya karşı oradaki muhârebelerde de yararlıklar göstermişdi. General olmuş, Yemene gönderilmiş, arab eşkiyâsının tenkilinde cesur ve kahraman bir asker olarak tanınmışdı. 1871 de Girid Kumandanı, 1872 de İstanbula çağrılarak Seraskerlik erkânı harbiye reisi, sonra Askerî Okullar nâzırı olmuş, bir arada Bağdad vâli vekilliğinde bulunmuşdu. İkinci Sultan Abdülhamidin cülûsunda müşir (marşal) olmuş; 5. Ordu Müşürü, sonra Suriye vâlisi, Selânik vâlisi, Kosova umum kumandanı, 3. Ordu kumandanı olmuş, 1900 de Selânikde vefât etmişdir" (İ. A. Gövsa, Türk Meşhurları).

FEVZİPAŞA CADDESİ — İstanbulun en büyük ve uzun yollarından biri, Cumhuriyet devrinde geniş istimlâk ile açılmış ilk yollardan biridir, adı Marşal Fevzi Çakmak'a nisbetle konmuşdur (B.: Çakmak, Marşal Fevzi, cild 7, sayfa 3676). 1934 Belediye Şehir Rehberine göre Fâtih Sultan Mehmed Külliyesi köşesinden Edirnekapusuna kadar uzanır. Külliye önündeki başı Feyzullahefendi Sokağı, Macar Kardeşler Caddesi ve Arslanhâne Sokağı ile bir dörtyol ağzı teşkil eder. Fâtih İlçesinin merkez nâhiyesinin Kirmasti, Hasanhalîfe, Şeyhresmî, Hacı

Üveys mahalleleri ve aynı ilçenin Karakgümrük nâhiyesinin Beyceğiz, Muhtesib İskender, Derviş Ali, Keçeci Karabaş, Kaariye Atil Ali Paşa, Kocadede, Hatice Sultan mahallelri ki cem'an 11 mahalleden bir sınır yol olarak geçer. Tabhâne Sokağı, İslâmbol Caddesi, Şehid Kubilây Sokağı, Halıcılar Caddesi, Ocaklı Sokağı, Mûtemed Sokağı, Akdeniz Caddesi, Başimam Sokağı, Başmüezzin Sokağı, Başhoca Sokağı, Yusufziyapaşa Sokağı, Zülâlîçeşmesi Sokağı, Emirbuhârî Sokağı, Kınalızâde Sokağı, Hırkaişerif Sokağı, Yavuzselim Caddesi, Mütercim Âsım Caddesi, Mevkufatcı Sokağı, Çelebi Süleyman Sokağı, Meymenet Sokağı, Rüştüefendi Sokağı, Kırtay Sokağı, Altay Caddesi, Çalarsaat Sokağı, Müezzin Bilâl Sokağı, Ninni Sokağı, Kimyâger Sokağı, Atikalipaşa Cami Sokağı, Hattat Râkım Sokağı, Uncu Sokağı, Somuncular Sokağı, Eskibostan çıkmazı, Dersiam Sokağı, Lüleci Yektâ Sokağı, Alipaşa Türbe Sokağı, Tahtacılar Sokağı, Sütcü Murad Sokağı, Küçükdeğirmen Sokağı, Hasanfehmipaşa Caddesi, Kelebek Sokağı, Viranmescid Sokağı, Türkistan Sokağı, Korucu Sokağı, Hatice Sultan Sokağı, Sofalıçeşme Sokağı, Salmatomruk Caddesi, Kalfa efendi Sokağı, Eflaklı Sokağı, Viran Odalar Sokağı, Eroğlu Sokağı, Aktar Kerim Sokağı, Şeyh Eyyub Sokağı, Arabacı Aralığı Sokağı, Vâiz Sokağı, Suluklu Caddesi ve Hoca Çakır Sokağı ile cem'an 55 yol ile kavuşakları vardır ve kadim kale duvarları kalıntısında Edirnekapusu önünde sona erer. Bayazıd - Edirnekapusu tramvay yolu bu caddeden geçerdi (1934 B. Ş. R. Parfa 6/80,89,95,98 ve Pafta 7/90,87, 88,101,102,108,109).

İki yanı ve ortası yaya kaldırımlıdır, böylece iki bölüm olan caddenin bir bölümü gidiş, bir bölümü dönüşe tahsis edilmişdir ve cadde asfalt döşenmişdir. Çoğu son yirmibeş yıl içinde yapılmış ikişer üçer katlı beton yapı evler ve üçer dörder katlı yine beton yapı apartımanlar arasından geçer, bilhassa apartımanların altları sıra sıra dükkânlardır. Yolun her iki bölümü üç araba rahat geçecek genişlikdedir.

Bu uzun cadde boyunda 3 büyük cami (Külliyesinin medreseleri ardında Fâtih Sultan Mehmed Camii Kebiri; Atikalipaşa Camii, cild 3, sayfa 1286; Edirnakapusu Mihrimah Sultan Camii, cild 9, sayfa 4925); 5 medrese (Fâtih Külliyesinin dört Akdeniz medresesi ve Feyzullahefendi Medresesi); 1 umumî kütübhâne (Feyzullahefendi Medresesinde Fâtih Millet Kütübhânesi (B.: Feyzullahefendi Medresesi; Fâtih Millet Kütübhânesi): 1 açık türbe (Fâtihin ekmekcibaşısı Hacı Mühiddinin türbesi, B.: Muhiddin, Ekmekcibaşı Hacı); 1 Harab Hamam (Edirnekapusu Hamamı, cild 9, sayfa 4929); 1 stadyom (Çukurbostanda Vefâ Stadı, B.: Çukurbostan, cild 8, sayfa 4161); 26 tuhafiye mağazası, 18 kundura mağazası, 17 berber ve kadın berberi, 10 terzi, 10 emlâkci yazıhânesi, 9 eczâhâne, 9 büfe, 8 kuruyemişci, 7 banka şubesi (Osmanlı Bankası, 2 Yapı ve Kredi Bankası, Akbank, Caranti Bankası, Anadolu Bankası, İstanbul Bankası), 7 saatci, 6 kahvehâne, 6 Tekel bâyii, 5 esvab temizleme evi, 5 zücâciye dükkânı, 5 buzdolabı ve gaz sobaları ve ocakları mağazası, 5 mobilya mağazası, 5 manifaturacı, 4 ıtrıyatcı, 4 şekerci-pastacı, 4 fotografhane, 4 halı ve mobilya mağazası, 3 trikocu, 3 pastahâne, 3 plak ve pikap musiki âletleri mağazası, 3 gazoz ve meşrubat dükkânı, 3 nalbur, 3 bakkal, 3 mefruşatcı, 2 inşaat malzemesi mağazası, 2 yün mağazası, 2 kitabcı, 2 ıtrıyatcı, 2 kundura boya salonu, 2 kasab, 2 mahallebici, 2 yorgancı, 2 oto levâzımat mağazası, 2 manav, 2 gömlekci, 2 kebabcı, 2 kundura tâmircisi, 1 çanta tâmircisi, 1 radyo mağazası, 1 bozacı, 1 baklavacı, 1 gözlükcü, 1 avîze mağazası, 1 esvab boya evi, 1 halı mağazası, 1 terlikci, 1 düğmeci, 1 Sümerbank Yerli Mallar mağazası, 1 radyo tâmircisi, 1 pasta börek fırını, 1 postahâne (Edirnekapusu Postahânesi), 1 börek ve tatlıcı fırını, 1 oduncu, 1 Good Year oto lâstikleri mağazası, 1 hazır esvabcı, 1 mermerci, 1 oto alım satım yazıhânesi, 1 turşucu, 1 helvacı, 1 börekci, 1 sağlık merkezi (Edirnekapusu Sağlık Merkezi), 1 anahtarcı, 1 lokanta, 1 elektrik tesisatcısı, 1 pedal matbaası, 1 saat tâmircisi, 1 radyo teyp tâmircisi, 1 sobacı, 1 oyuncakcı, 1 kuru kahveci, 1 Tokyo pabuçlar ve deniz yatakları mağazası, 1 toprak hafriyat yazıhânesi.

Kapu numaraları 1-371 ve 2-192 dir (mart 1969).

Hakkı GÖKTÜRK

FEVZİYE CADDESİ — Eminönü İlçesinin Bayazıt nâhiyesinde Kemalpaşa Mahallesi yollarından; Ağavokuşu ile Sehzâdebası Caddesi arasındadır; Fethibey Caddesi ve Mahmudive Çeşmesi Sokağı ile kavuşakları vardır (1934 B. Ş. Rehberi, pafta 4/40). Ağayokuşu tarafın-

dan gelindiğine göre iki araba geçecek genişlikde, pakettaşı döşeli, iki yanı yaya kaldırımlı bir yoldur. Kâğır-beton evler ve apartımanlar arasından geçer; eski binâlarından üç katlş bir konakcık kalmış bulunuyordu; Şehzâdebaşı Caddesi ile olan kavuşağının bir yanında Yeni Sinema binâsı, bir yanında da bir arsa vardır. 2 terzi, 1 bakkal, 1 kunduracı, 1 manav dükkânı ve 1 lokanta vardır; kapu numaraları 17-25 ve 16 - 40 idi (şubat 1968).

Hakkı GÖKTÜRK

FEVZİY ÇARŞISI GEÇİDİ — Bayazıdda Kemalpaşa Mahallesinde Mahmudiye Çeşmesi Sokağı ile Şehzâdebaşı Caddesi arasındadır (1934 B. Ş. R. pafta 4/40). Mahmudiye Çeşmesi Sokağı tarafındaki başında üç katlı kâgir bir binânın altından geçilir; 7 oto tâmirhânesi bulunuyordu (şubat 1968).

Hakkı GÖKTÜRK

FEVZİYE KIRAATHÂNESİ — Şehzâdebaşı Caddesinde, bu caddenin Fevziye Caddesi ile olan kavuşağı köşesinde büyük bir kıraathâne idi; adı yakın geçmişin edebî metinlerine geçmişdir; ne zaman kurulduğunu tesbit edemedik, en parlak devrini İkinci Sultan Abdülhamid zamanında, 1885-1900 arasında yaşamış ve adetâ bir mûsiki mahfili olmuşdu.

Kapusu, o zamanlar Direklerarası denilen Şehzâdebaşı Caddesinde idi, Fevziye Caddesi üzerinde bir bağçesi vardı, bağçenin yanında da yüksek riyâziye (matematik) hocası Vidinli Tevfik Paşanın konağı vardı.

İçi gaayet genişdi, yüzelli kişi kadar alırdı, fakat müşterisi az ve kibar, münevver tabakan kimselerdi; senede bir ay, ramazanlarda pek sâzib bir sanat, mûsiki mahfili olurdu; Kadir gecesi müstesna, her gece İstanbulun en seçkin profesyonel sâzende ve hânendelerinin musiki basılları pek meşhurdu. Fasıl, ya Kemençeci Vasilâki'nin yahud Kemânî Memduh Efendinin idâresinde bulunurdu. Çalan ve okuyan sanatkârlar da şunlardı: Memduh yahud Vasilâki efendilerden biri, Kanuni Selânikli berber Şemsi (berber dükkânı Direklerarasında idi), Ûdî Astikzâde Bogos'nusfiyezen Kirkor, Lavtacı Övrik efendiler, hânendeler Ahmed Bey, Ortaköylü mûsevi Karakaş Efendi, Kara Bogos Ağa. Şemsi Efendinin icrâsı kolay olmayan kaanunu hiç falsosuz çalısı, zamanının mûsiki üstadları tarafından dâimâ övülürdü. Bâzı geceler okuyuculara amatör bir senatkâr olarak Hâfız Osman Efendi de katılırdı. Bâzı geceler devrin büyük şöhretlerinden Tanbûri Cemil Bey, Ali Rifat Bey, Rauf Yektâ Bey, Şekerci Cemil Bey, Rahmi Bey, Lem'i Bey (Atlı), Lem'i Beyin dayısı hânende Muhib Bey ve sâir amatör musiki müntesibleri de Fevziye Fasıllarını gelip tâkib ederlerdi ki alelâde bir sazlı kıraathâre olmadığına delildir.

Kıraathânede yalnız kahve, çay, şurub verilirdi. Pek muntazam idâre edilir her akşam dört saat kadar sürerdi ve yalnız iki makam üzerine tertipedilir, bir musiki ziyâfeti olurdu. Yalnız Serveti Fünün sâhibi Ahmed İhsan Bey (Toksöz) fırsat düşürdükce mecmuasının hafta sohbetlerinde: "Fevziye Kıraathânesine gelenler, gündüz teneffüs ettikleri temiz havanın hayat bahşeden tesirini, lambalarda yakılmış gaayet âdi petrolün müstekreh kokusu ile gidermişlerdir, ve evlerine, kulaklarında kalmış musikinin lâtif yâdigârı ile birlikde şiddetli bir başağrı götürmüşlerdir" gibi yazılar yazardı.

Serveti Fününun karşısında Mâlûmât'da ise Ahmed Râsim Bey buranın dâima medhinde bulunurdu bir; yazısında: ".. Fevziye Kıraathânesindeki saz mâlumunuzdur ki ramazanlara mahsus değildir; meşhur Kemâni Tatiyos'un takımı her cuma ve pazar günü orada icrâyi âhenk etmektedir... saz âdabı ile, eller dizde, hareketsiz, en ufak bir fısıltı olmadan dinlenir.." diyor. Ölmez eserlerinden "Fuhşi Atik" de de şunları yazıyor: "... zavallı ben, o zamanlar toy ve bî idrâkim.. kaşları, gözleri, saçları, boyları ile menfûre Avgustina ve benzerleri hep Beyoğlunda. Galatalı arkadaşım sordu:

— Sizin taraflarda ne var?

— Hiç!..

— Hiç ya!..

"Evet bir hiç.. haydi Fevziye Kıraathânesine!.. bir Uşşak, bir Hicaz, kuyruğunda bir iki Köçekce... çık dışarıya!..".

Fevziye Kıraathânesi ne zaman kapandı bilemiyorum, bugün yeri arsadır (1943).

Reşad MİMAROĞLU

FEYLESOF SOKAĞI — 1934 Belediye Şehir Rehberine göre Beyoğlu İlçesinin Taksim nâhiyesinin Yenişehir Mahallesi yollarından, Bekci Mahmud Sokağı ile Yenişehir Dere Caddesi arasında uzanır; Fenerci Kadri Sokağı ile kavuşağı vardır, Gülleci ve Mîrimîran sokak-

ları ile dört yol ağızları yaparak kesişir (1934 B. Ş. R. Pafta 19/181). Yenişehir Dere Caddesi tarafından gelindiğine göre iki araba geçecek genişlikde, onbeş yirmi adımlık yeri pakettaşı döşelidir, Mîrimîran Sokağını geçdikden sonra merdivenli yokuş olur, geri kalan kısmı kabataş döşelidir. Kâgir ve ahşab evler arasından geçer; 2 boya atölyesi, 1 simitci fırını, 1 oto tâmircisi vardır; kapu numaraları 3-67 ve 2-70 dır (Ağustos 1968).

Hakkı GÖKTÜRK

FEYZÂBÂD — Boğaziçinde Çubuklunun Lâle Devrindeki adı (B.: Çubuklu, cild 8, sayfa 4140; Çubuklu Çeşmesi, cild 8, sayfa 4144; Çubuklu Havuzu, ciltd 8, sayfa 4147). Aşağıdaki kıt'a o devrin seçkin şâiri Nedim'in bir şarkısındandır:

Gâhi Feyzâbâde doğru azmidüb eyle safâ
Âsafâbâde gelüb gâhi salın ey mehlikaa
Gel hele gör sahni Sâdâbâde hiç olmaz bahâ
İyddir çık nâz ile seyrâne kurban olduğum

1922 de İkbal ve Sadâkat Kütübhâneleri tarafından müştereken basılmış Nedim Divanının metnini yazma nushalardan Halil Nihad Bey toplamış, Nedimin ilk defa olarak basılan divanına Ahmed Refik şairin hayatı, Fuad Köprülü de Nedimin şiirleri üzerine birer makale eklemişlerdir, bu üç üstâdın emeği geçen divânın sonuna da bir lugatçe konmuşdur, bu lugatçede Feyzâbâd için: "Kâğıthânede bir kasır" denilmişdir ki hazin ve ayıbdır.

FEYZÎ — (B.: Feyzullah Efendi, Bolulu; Feyzullah Efendi, Ebûsaidzâde; Feyzullah Efendi, Hâdizâde; Feyzullah Efendi, Subhizade).

FEYZÎ — Onyedinci Yüzyılın ikinci yarısında yaşamış bir şâir, asıl adı Alidir; kalemden yetişmiş, cebeciler kâtibi olmuş, 1115 (1703-1704) de vefat etmişdir. Bir beyti:

Kelâmı şu'belendirme uzatma gel makaamâtı
Gönül âgaazci hüsni o şûhin bûseliksizdir

Bibl.: Sâlim, Şuerâ Tezkiresi

FEYZÎ — Onyedinci Yüzyılın ikinci yarısında yaşamış şâir bir şeyh ve vâiz, "Feyzi" mahlasıdır, asıl adı Hasandır; gençliğinde halveti şeyhlerinin en büyüklerinden Abdülahad Nuri Efendiye intisab etmiş (B.: Abdülahad Nuri, cild 1, sayfa 56), onun asâdarlığını yapmış ve o şâir şeyhinin büyük tesiri altında kalmışdı; 1062 (1652) de Topkapusu dışında Takkeci Camii vâizi, 1078 (1667-1668) de Tophânede Kılıçalipaşa Camii vâizi, 1086 (1675) da da Topkapusu dışında Emirbâki zâviyesi şeyhi olmuşdu; 1102 (1690-1691) de vefat etti; türkçe dîvanı, "Gamza vü Dil", "Mîracnâme" ve "Cevabnâme" isimli manzum mecmuaları vardır. Bir rübâisi:

Arz itse subhdem yüzün ol şehsüvârımız
Sahrâyi sabrı aşkda kalmaz karârımız
Nevrûzi vasli maksada baht irse Feyziyâ
Yeksan olurdu şevk ile leylü nehârımız

Bibl.: Sâlim, Şuerâ Tezkiresi

FEYZÎ (Arabacı Tatar) — 1918 ile 1922 arasında Beyoğlunda Taksimde faytonculuk yapan bir arabacıdır, o tarihlerde 20-22 yaşlarında bir genc olup İstanbuldaki işgal kuvvetlerine mensub türklere hakareti zevk edinmiş küstahlarla tek başına mücâdeleye girişmiş bir delikanlıdır. Yük arabası sürer Tatar Ömer Ağa adında birinin oğludur, Topkapusunda doğmuşdur, rüşdiye talebesi iken Birinci Cihan Harbinde askere alınmış, harbden sonra da tahsile devam imkânı bulamayarak faytonculuğa başlamışdı. Hürriyeti Ebediye Tepesinde, Dolmabağçe Gazhânesi yanında, Taşlıkda muhtelif tarihlerde beş ingiliz askerini bıçaklayarak öldürmüşdür; bu cinâyetler hem büyük heyecan hem de büyük hayret uyandırmışdı, öldürülenlerin altın kol saatlerine, para dolu kaselerine dokunulmamış, sâdece cesedlerin başında bir fes bulunmuşdur. Nihâyet Tatar Feyzinin izi bulunmuş, fakat işgal kuvvetleri tarafından sıkı bir zabıta çenberine alındığı gece Arnavud Köyünden bir sandala atlayarak Anadoluya kaçmış, millî mücâdeleye katılmışdır. Çocukluğunda mekteb arkadaşı olan bu satırların yazarı o tarihlerde Üsküdarda otururdu, Tatar Feyzi o geceyi evimizde geçirmişdi. Anadoluya gittikden sonra kendisinden haber alınmadı. Muhârebelerin birinde şehid olmuş olacakdır.

Münir Süleyman ÇAPANOĞLU

FEYZÎ (Tophâneli) — Geçen asır sonların Galatanın batakhâne-tiyatrolarının devamlı müşterilerinden ve foricilerinden bir kaldırım kabadayısı (B.: Fori). Hayatı hakkında başka kayde rastlanmadı. Aynı devirde yaşamış kalen-

der şâirlerden Üsküdarlı Âşık Râzinin şu manzûmesi bu kabadayının gençlik devri üzerine yazılmış olacakdır :

Tophâneli Kız Feyzi bir şıkırdım kopukdur
Nümâyişi kaldırım döven gülle topukdur

Kara perçemi yağlı çalımlı cakalıdır
İtliğin nişânesi on günlük sakalıdır

Yerde sürür ucunu tırabulus kuşağın
Galata yosmaları yolun gözler uşağın

Bura bura geçerken karanfil bıyıkları
Çıldırır karıların sarhoşu ayıkları

Hânebeduş eşbehim hem tavşandır hem tazı
Nakdi can bağışlanan köçeklerin mümtazı

Harâbathânelerde çakıp çıkar meydâne
Kalender uşşâkına rakseder levendâne

Hem başların tâcıdır hem püsküllü belâdır
Gâhi merhemi kâfur geh gözlere cilâdır

Kâh soyar kâh soyunur çatlamış ar damarı
Yerine göre kopuk kâh bal olur kâh arı

Bibl.: Ahmed Rasim, Muharrir buya; Vâsıf Hiç, Not.

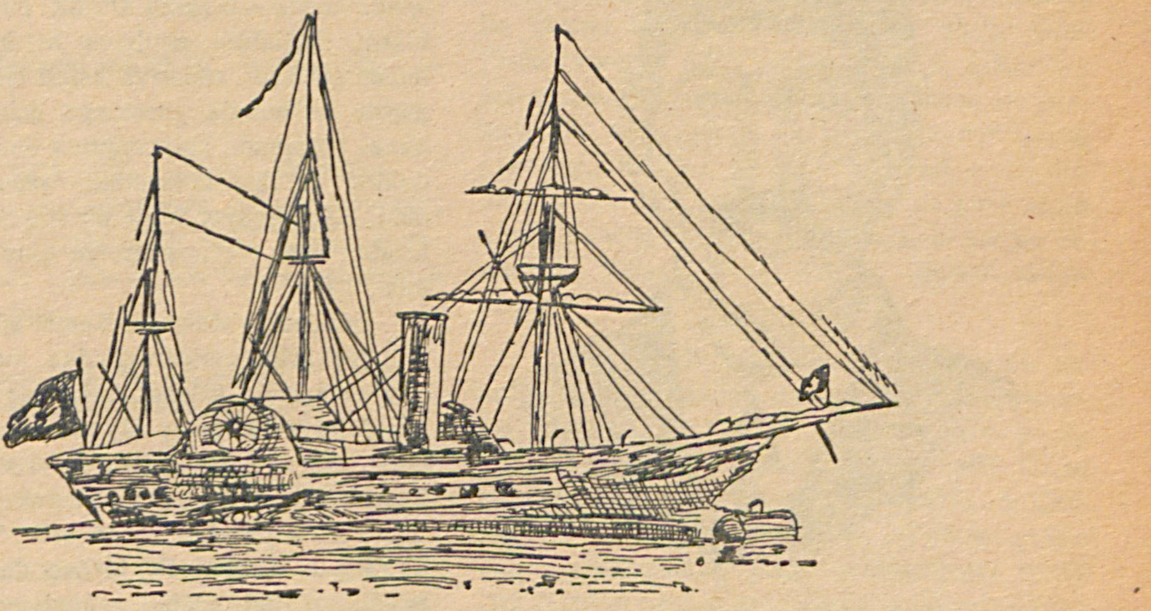
FEYZİ BAHRÎ VAPURU — Abdülmecid devrinde pâdişaha mahsus küçük bir yat; yandan çarklı, üç direkli, tek bacalı, burnu mahmuzlu, icâbında yelken ile de seyreder bir tekne idi; hangi tersânede yapılmış olduğu, ne zaman ve ne sûretle hizmetden çıkarıldığı tesbit edilemedi; Sultan Abdülmecid bir yıl Heybeli Adadaki Bahriye Mektebinin imtihanlarına bu vapura binerek gitmişdi.

Bibl.: Halûk Y. Şehsüvaroğlu, Not.

FEYZİ BEY (İshakpaşazâde) — Onaltıncı asır kalem ve kılıç sâhiblerinden; Kanunî Sultan Sûleymanın Beç (Viyana) Seferinde kendi kulları tarafından katledilmişdi. Kastamonulu Lâtîfî kendi adına nisbetle anılan şuarâ tezkiresine aldığı bir beyit için: "Gûyâ hâlinin şâhidi ve ahvâlinin beyânı idi" diyor; beyit şudur:

Kabrim üstüne semendinden inüb ol meh didi
Zulm ile ölmüşdü nûr indi bu miskin üstüne

FEYZİ BEY (Mehmed Emin) — Topcu zâbiti, matematik bilgini, edib, şâir; 1861 de Irakda Süleymâniye kasabasında doğdu, "Kürd Feyzi Bey" diye anılırdı; Derviş Ağa adında fakir bir adamın oğludur; ilk ve rüşdiye tahsilini memleketinde yapdı, Bağdad Askerî İdâdisinde okudu, 1882 de İstanbulda Mühendishânenin topcu bölümünü bitirerek mülâzimi evvel rütbesi ile ordu hizmetine girdi; bir ara Harbiye Mektebi dâhiliye zâbitliğinde ve Kuleli Askerî İdâdisi kitâbet muallimliğinde bulundu; 6. Ordu kumandanı Receb Paşanın isteği ile ve kolağası rütbesi ile evvelâ Bağdad Askerî Rüşdiyesi müdürlüğüne, sonra Bağdad topcu alayı binbaşılığına tâyin edildi; Meşrûtiyetin ilânına kadar Irakda kaldı. 1902 de izin alarak Hindistan üzerinden Hicaza giderek Hac

Fevzi Bahrî Vapuru
(Anonim bir resimden Abidin Tel eliyle)

farîzasını îfa etti, 1906 da kaymakam (yarbay), 1911 de miralay (albay) oldu. Askerî vazîfelerinin dışındaki zamanlarını okumakla geçirmiş ve otodidakt olarak fransızca öğrenmişdi; Parisde Milletlerarası Tarih Cemiyetinin Türkiye muhâbir âzâsı olmuşdu. Yaşı elliye geldiği halde evlenmemiş olması, kafa üstünlüğünü çekemeyenler tarafından çirkin dedikodulara, pis iftirâlara yol açdı, hakkında İstanbula zurnallar gönderildi, bu zurnallar, Meşrûtiyetin ilânında orduda bir tensikat yapmak isteyenlerce ele alınıp 1913 de emekliye ayrıldı; hakkını koruma yolunda yapdığı murâcaatlar cevabsız kaldı. O sırada Musul Vâlisi bulunan edib ve şâir Süleyman Nazif Beyin recâ ve ısrarı ile dört ay kadar Musul Belediye mühendisliğinde bulundu, fakat hakkını aramayı bir izzeti nefis davâsı yaparak İstanbula geldi, devlet merkezinde pek çok emsâlinin ordudan çıkarılmış olduğunu öğrenerek bir az teselli buldu, haksızlığı tâkibden vaz geçdi. Çocukluğundan beri hasta mizaclı idi; türlü sıkıntı ile biriktirdiğ küçük bir para ile tedâvî için Viyanaya, sonra Parise gitti, fakat Birinci Cihan Harbinin başlaması üzerine 1914 de İstanbula döndü, Musula gitti; orada fransız mektebinin çoğu fransızca 20,000 cildlik kütübhânesinin kitablarının tedkikine memur edildi, iki yardımcısı ile bu işi dört ayda bitirerek tanzim ettiği defteri vilâyete verdi. Düşman kuvvetleri Bağdadı alıp Musula yaklaşır iken geri çekilen bâzı memurlarla birlikde Halebe gitti, Haleb de aynı duruma düşünce İstanbula geldi ve Mahmudpaşada Baltacı Hanında bir bekâr odasına sığındı. Ağır geçim sıkıntısı içinde idi; daha ucuz bulduğu için Üsküdarda bir hana taşındı; sefil ve perişan, hastalandı, önce Haydarpaşa Hastahânesine, sonra bursa Hastahânesine, oradan İstanbulda Gümüşsuyu Hastahânesine, oradan da Gurebâ Hastahânesine nakledildi; hastahâne hastahâne dolaştırılması şuuruna halel verdi, Bakırköyü Akıl Hastanesine kaldırıldı, nihâyet oradan da Dârülacezeye nakledildi ve orada 1928 de öldü; Okmeydanı altındaki tekkenin haziresine defnedildi.

Mehmed Emin Beyzi Bey
(Resim: Sabiha Bozcalı)

"Eseri Hayatı Feyzi" adı ile otobiyografisini yazmışdı. Çocukluğundaki ızdırablarını da kalem diline vererek: "... hâsılı ömrüm hep keder ve elemle geçdi; sergüzeşti ahvâlim söyle toplanır: illet ve zillet, gurbet ve gürbet (gam, tasa), fakr ve zâzûret, makhûriyet (kahredilme) ve mağduriyet; cilvei kader...:

Sîne sûzan, dil fürûzan, göçe göçe derbeder

"... bekâr olarak kışla ve han köşelerinde kalmamı, zarar ve ziyânım gibi görmediler, servet sâhibi zanettiler. İrtikâb etmedim, bir yıl içinde ancak 4-5 maaş alırdık, nasıl param olabilirdi. Bahalılık artdıkca artdı, muhâfazayı hayat güçleşdi, ekseriyâ kendi elimle bir çorba pişirir ve onunla yaşamaya çalışırken hâlime kimse inanmadı. Hastalığımın önü alınması için doktor ve ilâç tedarikinde şaşırdığım günler oldu. Eğer gaayet basit bir hayatım olmasaydı kitab yazma ve neşretmiye muvaffak olamazdım..".

İbnülemin Mahmud Kemal şöyle anlatıyor: "... (bekârlık perişanlığından kurtulmak için) hayli masrafla evlendi, fakat az sonra ayrıldı, bir daha evlenmedi; tâyinâtı ile maîşetini temine çalışarak maaşlarını irânî ve esmeni matbaacılar ile kitabcılara vererek birkaç eserini bastırdı, hepsinden zarar etti. Süleyman Nazif Beyin delâleti ile birkaç defa evime gelmişdi; gaayet edebli, mütedeyyim, mütevâzı, mütefennin, edib bir zât idi, her neden bahsettik ise hepsinde liyâkatini gösterdi. Dünyâ-

da saadet yüzü görmemiş bu bedbaht âdemi Cenâbı Hak âhiretde mazhari saadet buyursun".

Üsküdarlı Vâsıf Hoca da şunları yazıyor: "... güzel yüz temiz kalbin aynasıdır sözüne aldanarak hânebeduş bir genci çirki mezelletden kurtarıp han odasında hizmetine almışdı, hasta velînîmetine bir yudum su verecek olan nankör oğlan bir gece Kürd Feyzi Beyin esvab ve çamaşırlarını çalarak bîçâreyi üstündekilerle bırakmışdı...".

Kitab hâlinde basılmış eserleri şunlardır:

"Havâyi Nesîmi"; "İcmâli Netâyic" (Matematik ve Fizik üzerine). "Şurâat" (Şiirler); "Esrârı Hayatı Feyzi" (Otobiyografi); "Tefrikai Riyâziye" (Cebir üzerine); "Topcu Cüzdanı"; "Hayvânâti Mâiye"; "İlim ve İrâde" (materyalizm felsefesinin reddi üzerine); "Encümeni Edîban" (Kürdce; onbeş kürd şâirinin seçme şiirleri); "Şuuni Kürdistan" (Türkce; Kürdistanın ve Baban Kürdlerinin tarihçesi).

Bir gazelinden üç beyit

Dil nasıl tâkat getirsin nârayi mestâneye
Bülbülün feryâdı sahnı lâlezârı titretir

Desti bîdâdı sabâdan goncadır âşüftahâl
Zori bâzûyi muhabbet kalbi zârı titretir

Dillerin sayyâdıdır çeşmi siyâhı dilberan
Her nigâhı sâhiri saydu şikârı titretir

Bibl.: İ. M. K. İnal, Son Asır Türk Şâirleri; Vâsıf Hiç, Not.

FEYZİ CİDAH VAPURU — (B.: Sultâniye Vapuru).

FEVZİ EFENDİ (Derviş Mustafa) — "XVII. Yüzyıl şâirlerinden bir mevlevî dervişi; İstanbulludur, Köprülüzâde Fâzıl Ahmed Paşanın kâtibliğinde bulundu, ney üzerine şu cinaslı beyti meşhurdur:

Dûrbîni neyi al destine bak neymiş
Neye halketti deme Hazret Mevlâ nâyi

"1688 de Şamda vefât etmişdir" (İ. A. Gövsa, Türk Meşhurları).

FEYZİ EFENDİ (Firuzağalı Dişlek) — Gencliğinde Kaptanpaşalık Kethüdâ Kalemi kâtibliğinde, ve geçen asır başlarının kaptapaşalarından Nasuhoğlu Ali Paşanın hususi kâtibliği ve nedimliğinde bulunmuş ve 1880-1885 arasında yaşı sekseni aşkın olarak ölmüş, yaşadığı devirin tarih kaynaklarına geçmemiş, yahud kısaca kaydedilmiş vekaayii üzerine pek çok hâtıra nakletmiş bir zât; 1800-1801 arasında doğmuşdur, Fındıklı Hamamında Ali adında bir natırın oğludur, 10-11 yaşlarında iken o hamamda dellâk yamaklığı yapmışdır, hamamın müşterilerinden Galata Sarayının yazı hocası Ali Vasfı Efendinin hizmet ve zekâsı ile nazarı dikkatini çekmiş (B.: Ali Vasfi Efendi, cild 2, sayfa 721), babasının izni ile bir müddet efendinin hizmetine girerek hem okuma yazma hemde hüsnühat öğrenerek yine efendinin delâleti ile 1819 da 19-20 yaşlarında iken Tersânede kâtib olmuşdur.

Haşarı, bıçkın meşreb bir genc imiş, o halleri ile de o devrin zıpırlıkları ile tanınmış tersânelileri, kalyoncu çavuşları ve kalyon kaptanları tarafından sevilen bir sîmâ olmuş; 1237 saferinde (ekim 1821), denizcilerden bir kaptan paşa tâyini düşünülerek o yüksek mevkie getirlen kalyon kaptanlarından Nasuhoğlu Ali Paşanın ilk işlerinden biri de Tersâne muhitinde bıçkınlığı ile tanınmış Dişlek Feyzi Efendiyi kalemden kendi hususi kâtibliğine almak olmuşdur; ve tezine de paşasının yanında donanma ile Akdenizde bir korsan takibi seferine çıkmışdır. Mora ihtilâlinin en kanlı safhasının içidir, "İzbandid" denilen yunanlı korsanların adalar denizini kana buladıkları devirdir. Adalar denizinde aylarca dolaşılmış, donanma Sakız Limanı ile Çeşme arasında demir atmış yatar iken. 27-28 ramazan 1237 (18-19 temmuz 1822) bir salı-çarşanba gecesi kaptanpaşa gemisi korsanların bir ateş kayığı ile baskınına uğrayarak yakılmış, Ali Paşa ile geminin efrad ve zâbıtanından pek çok kişi telef olmuş ve genc kâtib o müdhiş ateş içinden kurtulmaya muvaffak olmuşdur. Yıllarca sonra vak'ayı şöylece anlatmışdır:

"Salı günü Nemçe bandırası çekmiş bir gemi gelip donanmadan uzakca bir yerde demirledi ve geminin kaptanı gelip kaptanpaşa ile görüşüp yarın kalkıp giceğini haber verdi. Bizim paşagemisinde bulunan mühendislerden biri dürbünle o gemiye bakıp şekil ve tarzından şübhe etti, kaptanpaşaya gidip yoklanmasını teklif etti. Kaptan paşa rakı tepsisini koydurmuş işret ediyordu, işret sofrasından kalkıp kayığa binip gemi yoklamaya gidecek halde değildi. Yarın

kalkacağını söylemiş olan mahud geminin kaptanı ise, güneş battıkdan sonra gidiyorum diye haber yolladı ve gemi kalkıp gitti. İzbandidlerin hilelerini bilen donanmanın tecrübeli kaptanları bundan kuşkulandılar ve paşaya geldiler, demir alalım, yelken üzerinde duralım dediler. Bizim paşa sarhoş, korkak adamlarsınız, kâfir ateş olsa cirmi kadar yer yakar, ne haddine bir harekete cesaret etsin dedi, onu şöyle yaparım böyle yaparım diyerek kaptanları azarladı. Kaptanpaşa bizim geminin zabıtanı ile beraber cümlesi sarhoş olup sızdılar, gece yarısı eşkıyanın salıverdiği ateş kayığı kaptanpaşa gemisine yanaşıp paşa kalyonu ateş alıp yanmaya başladı, ateş demir üstünde yanındaki kalyonada sirayet etti. Sair kalyonlar derhal palamarlarını baltalayıp yelken üzerine çıkarak selâmet buldular. Kaptanpaşa ve sairleri uyanıp, rakı keyfi başlarına sıçramış, tedbire imkân zaman yok, kimi denize atılıp yüzerek karaya çıkdı, kimi boğuldu. Kaptanpaşa bazı hademesi ile sandala binip karaya gitmek üzere iken paşa kalyonunun cebhâneliği ateş aldı, infilakda yıkılan bir seren paşanın üstüne düşüp öldürdü, sandalı da batırdı. Yanmakda olan öbür kalyon da aynı suretle yanıp battı.

"Ben de sarhoşum, paşanın meclisinde sakilik etmişim, Feyzi, cayır cayır yanıp kebab olmak mı istersin, yoksa denizde serin serin boğulup ölmek mi dedim, denizi tercih edip atladım, elime bir seren geçdi, sarılmaya uğraşırken bir sandala rastladım, çok dolu idi, tırmanır iken batıracaksın diyerek beni denize ittiler, elime yine bir seren geçerek ve sabahleyin erkenden sâhili selâmete çıkdım...".

Gemi yangınında canını kurtarıp İstanbula dönen kâtib Feyzi Efendi Tersâne kâtibliğinden ayrılmış, bir müddet bıçkınlık yolunda avâre dolaşdıkdan sonra 1826 da yeniçeri ocağı kaldırıldığında Asâkiri Mansurei Muhammediye adı ile yeni kurulan ordu teşkilâtının ileri gelenlerinden Binbaşı Hacı Mustafa Ağanın kâtibi olmuş. Hacı Mustafa Ağa, Alemdar Mustafa Paşanın en yakın adamı Pınarhisar âyânı Uzun Hacı Ali Ağanın oğlu ve geçen asır sonlarının ünlü halk şâirlerinden Üsküdarlı Âşık Râzinin dedesidir (B.: Ali Ağa, Uzun, cild 2, sayfa 621). Âşık Râzi onu pirlik çağında tanımış ve ağzından hayli zengin hatıralar zabtetmişdir. Ayrıca onun ağzından çok uzun bir manzum sergüzeştnâme kaleme almışdır; aşağıdaki kıt'alar oradan nakledilmişdir:

El ve ayak dökümü hoş, boy boş endam yerinde
Teslim eyle kaş göz nakşı güzelliğinin hakkını
Tersânede kâtib imiş yeniçeri devrinde
Firuzağalı Dişlek Feyzi zemânenin çapkını

Tam bir karış üstündedir aklı şâhin başının
Haşarılık ocak şânı hem ondokuz yaşının
Kâkül perçem gülle topuk çifte çakıl taşının
Nümâyişi olur elbet Tersânenin çapkını

Gaayet ile makbulüdür mesti müdam paşanın
Şimdi meydan pırpırıdan tâze zülüfkeşanın
Kâtib iken kadehkârlık hizmetine koşanın
Sarhoşa da nedim gerek dîvânenin çapkını

★

Koca sandık dolusu gitti mâlü menâlim
Bir iç donuyla çıkdım sâhili selâmete
Serde genclik var dedim kalmadıysa hilâlim
Divitimdir yandığım tâ yevmi kıyâmete

★

Tarih

Sarhoş kaptanpaşaya bir nedim aranırken
Dişlek Feyzi Çapkını kendi koşar bulunur
Kat ondokuz yaşını hem sekiz ay hizmeti
İsmi ile lakabı mücevher tarih olur

1210 (Dişlek Feyzi) + 19 + 8 = 1237

Bibl.: Cevdet Tarihi, XII; Âşık Râzi Evrakı Metrukesi, Defter.

FEYZİ EFENDİ (Ekiniti) — Üçüncü Sultan Selim devri ricâlinden ve Nizâmı Cedid tarafdarlarından; bu yeni asker ocagı kurulduğu zaman, masraflarını karşılamak üzere "İrâdı Cedid Deftardarlığı" adı ile müstakil bir mâlî teşkilât yapılmış ve başına Feyzi Efendi getirilmişdi (B.: Nızâmi Cedid; İrâdı Cedid). İstanbulludur, doğum tarihi bilinmiyor, Peksimetcibaşı Ahmed Ağa adında avamdan bir şahsın oğlu idi; müverrih Cevdet Paşa kısa hal tercemesini şöylece kaydediyor: "..civanlık zamanında (defterdarlıkda, mâliyede) Baş Muhâsebe kalemina çırağ edildi (alındı), bu kalem kâtibleri arasında aşırı güzelliği ile şöhret buldu, Divitigüzel Feyzi dediler, eski defterdarlardan Pepekî Hasan Efendinin kardeşi Ahmed Efendinin âguuşi terbiyesinden yetişdi; Ahmed Efendinin vefâtında onun yerine arpa kâtibi oldu, sonra zimmet halîfesi, baş muhâsebe kesedarı, Ziya Paşa (ordu ile) Mısıra gönderilirken onun emrinde ordu defterdarı, Mısırdan dönüşünün tezine İrâdı Cedid defterdarı oldu. Edir-

ne Vak'asından sonra muhâliflerin (dedikodularını önlemek için) azli lâzım gelen bazı devlet ricâli arasında azledildi. Vaz'ı, tavrı gaayet mutaazzımâne idi; hattâ başını vakuurâne yukarı dikmeyi âdet ettiğinden, ekin tarlasında gezer köpek ekinlerin başakları gözlerine batması diye suda yüzer gibi başını yukarı dikip gider olduğundan avam arasında Ekiniti Feyzi diye lakab takıldı. Yeniçeri gürûhu Nızâmı Cedid efkârında olanlara adâvet etmekde olduklarından Feyzi Efendinin mütekebbirâne tavırları bir mertebe daha adâveti dâvet etti. Aslında alelâde bir kâtib iken az vakitde birden bire parlayıp İrâdı Cedid Defterdarlığı ile devlet ricâli sırasına geçmesi birçok kıdemli ricâlin güçlerine gidiyordu, Feyzi Efendiye karşı bir nefreti umumiye vardı..".

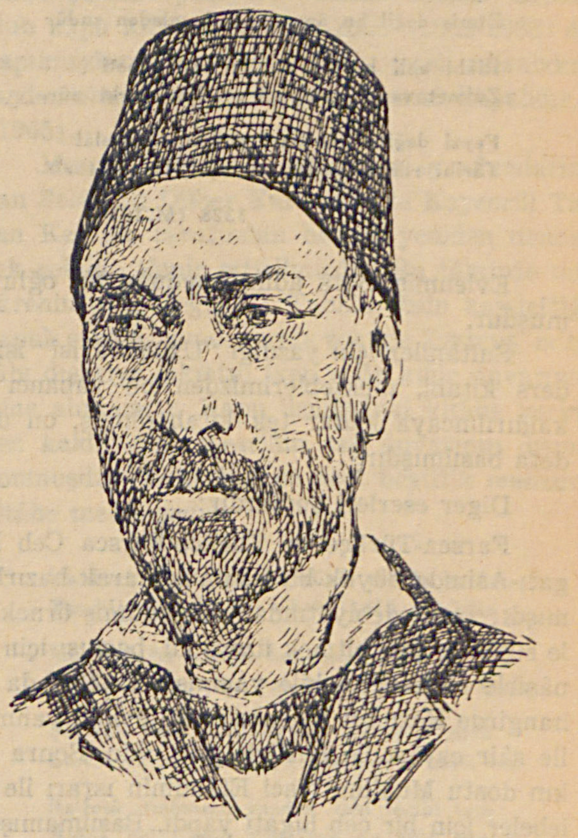
1221 (1806) de Çanakkale Boğazından geçerek İstanbulu tehdid edeceği haber alınan İngiliz donanmasına karşı Boğazın tahkimine memur edilen Kaptanıderya Salih Paşa ile birlikde aynı işe memur edilen Feyzi Efendi, İngiliz donanması Boğazdan geçip İstanbul önüne gelince vazîfelerini ihmal ile suçlandırıldılar. (B.: İngiliz Donanması, İstanbul önünde); asıl suçlu olan Salih Paşanın tuğları alınarak azli ile yetinildi; Feyzi Efendi ise îdam edildi. Bu haksız ölümün ağır vebâli, yakınlarına karşı dâimâ vefâsız olmuş Üçüncü Sultan Selimindir (B.: Selim III, Sultan).

FEYZİ EFENDİ (Fıtıkcı) — Geçen asır ortalarında yaşamış bir mutatabib; 9 zilhicce 1280 (16 mayıs 1864) tarihli Tasviri Efkâr gazetesinde şöyle bir ilânı vardır: "Feyzi Efendi nâmında bir zâtin târifine göre fıtık illetinin def'i için bir çâre bildiği ve bunun icrâsı ilkbahar ile sonbaharda olabileceği, mürâcaat ihtiyâcında olan kimselerin kendisini görmek üzere Üsküdarda Ahmediye Camii civârında Kızlarağası Hanından sorması..".

FEYZİ EFENDİ (Haydarzâde Kefevî) — Halvetiye tarikati şeyhlerinden şâir ve fâzıl bir kişi, "Risâle fî Cevâzı Deveranı Soofiye", "Şerhi Hadîsi Erbain", ve "Risâle fî Hakkül Hamir" adı ile üç eseri vardır, şiirler de yazmışdır, 1025 (M. 1616) de İstanbulda ölmüşdür.

Bibl.: M. Tahir, Osmanlı Müellifleri

FEYZİ EFENDİ (Muallim Ahmed) — Geçen asır sonlarında ve asrımız başında yaşamış ünlü farsca muallimi, İran edebiyatı üzerine yazıları ile bir otorite olarak tanınmış muharrir; aslı İranlı olduğu için "Acem Feyzi Bey" diye de anılırdı; 1842 de Tebriz civârında Türkanpûr köyünde doğdu, Molla Esad adında bir zâtin oğludur. İlk tahsilini babasından gördü; 1859 da Necef'e gitti ve o devirde İran gencleri için bir üniversite olan Necef Medresesinde tahsilini tamamladı; oradan Hicaza geçerek Hac farîzesini îfadan sonra Mısıra gitti ve Camii Ezherdeki derslere devam etti. Mısırda hava tebdili için gelmiş edib ve mütefekkir Abdürrahman Sâmi Paşa ile tanışdı ve onun dâveti ile misâfiri olarak İstanbula geldi. Sâmi Paşa konağında ulemâdan İranlı Mirza Safâ ile tanışdı, kendisine bir mürşid edindiği bu zâtin isteği ile Osmanlı Devleti tâbiiyetine girdi, kısa bir müddet Amasya tahrirât kâtibliğinde bulundukdan sonra İstanbul Şehiremâneti (İst. Belediyesi) mektûbi kalemi mümeyûizliğine tâyin edildi. Bir ara Emirgân Rüşdiyesi ile Amerikan Kollejinde muallimlik yapdı ve 1877 de kendisini yakından tanımış Münif Paşanın maarif nazırlığı zama-

Muallim Feyzi Efendi
(Resim: Sabiha Bozcalı)

nında Galatasaray Sultânisi farsca muallimliğine tâyin edildi; Şehiremânetindeki vazifesinden istifâ eden Feyzi Efendi, otuz üç yıl, ömrü boyunca bu büyük irfan müessesesinde çalışdı. 1910 da 68 yaşında yaş haddi ile emekliye ayrıldı ve aynı yıl içinde şidetli soğuk alma sonunda iki üç gün süren kısa hastalıkdan sonra vefât etti, Üsküdarda Seyyid Ahmed Deresi Kabristanına defnedildi.

Devrinin ilmî ve edebî mahfillerinde ve basın muhitinde hem bilgisi hem ve vekaarı ile dâimâ hürmet görmüşdü. Meselâ Muallim Naci onun için:

Seyredin şâir vakaarin Feyzii hâmûşda
Feyzii gûyâde Feyyâzın tecellîsin görün..

diyor.

Ağır hastalığından kurtulamayacağını hissetmiş, kendi ölümü için şu tarihi yazmışdı:

Geldim kapuna yâ Rab, elim boş, yüzüm siyah
İsyânıma cezâ olarak kovma, etme dûr

Nefse uyub da olmayacakdım günahkâr
"Lâ taknetû" bu hâle beni eyledi cesur

İsyânıma tekaabül eder mi cemil fiil
Etmiş değil bu âne değin bendeden sudûr

İllâhi ehli beyti Resulün muhabbeti
Zulmet sarâyı kalbimi etmişdi garki nûr

Feyzi değilse mazharı gufrâni Zülcelâl
Târihi rihleti neden olmuş "Hüvelgafûr"

1328 (M. 1910).

Evlenmiş, Safâ adını koyduğu bir oğlu olmuşdur.

Sultâniler için yazdığı "Usûli Fârisî" isimli ders kitabi, mekteblerimizden bu yabancı dil kaldırılıncaya kadar tek kitab olmuş, on dört defa basılmışdır.

Diger eserleri şunlardır:

Farsca-Türkçe ve Türkce-Farsca Ceb Lugatı-Aslında büyük bir kaamus olarak hazırlanmışdı; İran edebiyatından nakledilmiş örneklerle süslenmişdi; bitmek üzere idi, baskısı için bir nâşirle mukaavele bile yapmışdı ki 1890 da Cihangirde Karadut Çeşmesindeki evinin yanması ile sâir eşyâsı ile birlikde yok oldu. Sonra yakın dostu Muallim Naci Efendinin ısrarı ile talebeler için bir ceb lugatı yapdı. Basılmamışdır.

Vâveylâ - İmam Hüseyin ve Kerbelâ Vak'ası üzerine yazdığı mersiyeler, 1897 de basıldı.

Dîvan - Eski şiirleri 1890 da yangında kaybolmuşdu, şiirlerini sonra söyledikleri ile tekrar topladı.

Sûzü güdâz - Şarkılarının toplandığı mecmua, 1882 de basıldı.

Rübâiyyâtı Hayyam — Aslında yirmi yıl çalışarak "Müntehibât Fârisîyye" adı ile ve seçdiği parçaların türkce tercemeleri ile büyük bir İran Edebiyat Antolojisi hazırlamışdı. Onun içinden Hayyam'ın rübâilerini bastırmışdı; büyük eser 1890 da yangında yok oldu.

Muallim Feyzi Efendiye büyük bir darbe olan yangından günün gazeteleri şöyle bahsetmişdir: "17 şubat 1305 sabahı (1 mart 1890) Tophânede Firuzağa Mahallesinde Karadutçeşmesi ittisâlinde Çavdaroğlu Mustafa Paşa konağından çıkan yangında yanan evlerden biri Mektebisultânı muallimlerinden Feyzi Efendinin idi. Efendi bir gecelik entârisi bir kürk ile kalıp bir şamdan çıkarabilmişdir, bütün kütübhânesi yanmışdır" (Sabah Gazetesi).

Bir gazelinden iki beyit

Kıyâmetler kıyâm eyler hırâmı nâzenîninden
İyandır şûri mahşer dîdei sihr âferîninden
Görürsün zîri pâyinde bahâristânı lâhûtu
Nigâh etsen ol iklîme muhabbet durbîninden

Edebî yazılarını Tercemânı Hakikat Gazetesinde yayınlamış ve makaalelerinde "Sürûş" (Tanrının ulak meleğinin adı) takma adını kullanmışdır.

Ahmed Râsim "Muharrir, Şâir, Edib" isimli eserinde şunları yazıyor: "Muallim Feyzi bambaşka bir tipdi. Pek esmer, irânî sîması üzerinde bu ırka âid göz, burun, ağız, sakal olduğu gibi tarzı tekellümü de Azerbaycanî şîveden kurtulamamışdı. Sâde tarzı tekellümü mü, mensur manzum yazılarının ekserinden de böyle bir koku alınırdı:

Dil benim, dîde benim, girye benim, aşk benim
Neden ağır geliyor ağlayışım ağyâre

"Galatasay Mektebi Sultâni fârisî muallimliği ona, âyan azâlığı gibi, kaydı hayat ile verilmişdi..".

FEYZİ EFENDİ (Mühendis) — "Onsekizinci asır sonları ile Ondokuzuncu asır başında tanınmış ilim adamlarından; Enderundan yetişdi, Muhâdarâtı Feyzi adında bir eseri vardır ki sekstant (sextant) denilen âleti kullanarak

irtifâ alma kâidelerini târif edermiş, basılmamış olan bu eser Yıldız Kütüphânesinden Üniversite kütüphânesine geçen eserler arasındadır, hicrî 1220 (M. 1805-1806) de yazılmışdır; kitabın başında elinde sextant ile kendi resmi ve nihâyetinde de o zaman Türkiye hizmetinde bulunan bir ingiliz mühendisinin eseri medheden bir yazısı vardır. 1814 de Akdeniz Boğazı istihkâmlarının takviyesi için gittiği Kilidülbahirde ölmüşdür" (İ. Alâeddin Gövsa, Türk Meşhurları).

FEYZİ HASAN EFENDİ (Sîmkeşzâde) — Onyedinci asır sonlarında yaşamış nakşî şeyhlerinden şâir bir zât, anadili gibi bildiği arabca ve farsca şiirler de yazmışdır, önce zamanının büyük halvatî şeyhlerinden Abdülahad Nuri Efendiye sonra Melâmiyei Bayrâmiye şeyhlerinden Beşir Efendiye intisab etmişdi, Edirnekapusu dışındaki nakşi dergâhı şeyhi iken 1102 (M. 1690-1691) de vefat etti ve o dergâhın hazîresine defnedildi. Müretteb divânı vardır, basılmamışdır. Şu beyit onundur:

Arz eylese subhdem yüzün şehsüvârımız
Sahrâyi sabrı aşkda kalmaz hiç karârımız

Bibl.: M. Tahir, Osmanlı Müellifleri.

FEYZİ PAŞA (Ahmed) — "İkinci Sultan Abdülhamid devri ordu kumandanlarıdan bir marşal; 1840 da Kırımda Gözleve kasabasında doğdu, çocuk sayılacak yaşda İstanbula gelerek tahsilini burada yapdı, 1864 de kurmay yüzbaşılık ile Harbiye mektebini bitirerek ordu hizmetine girdi; uzunca bir zaman Yemen vâliliğinde ve 7. Ordu kumandanlığında bulundu, 6. Ordu kumandanı iken 1908 de öldü; yine o devrin şöhretli kumandanlarından Tatar Osman Paşa bu zâtin Küçük kardeşidir" (İ. A. Gövşa Türk Meşhurları).

FEYZİ PAŞA (Süleyman) — "Reisül küttablık (dışişleri bakanlığı) yapmış ve ilmî eserleri ile tanımış bir vezir; aslı gürcü olup kölelikden yetişmişdir. Küçük yaşda İstanbulda Seyyid Ahmed Efendi adında bir hoca tarafından satın alınmış, evlâd muamelesi görmüş, devlet kapusuna girerek reisültablığa kadar yükselmiş, 1787 de vezir rütbesi ile sefere memur edilmiş, vâliliklerde bulunmuş ve 1791 de Haleb vâlisi iken orada ölmüşdür; Mekûbatı Selâtin vel Ferâmin adında bir eseri vardır; Birgivî Mehmed Efendinin İzhar adındaki meşhur eserine şerkler yazmışdır" (İ. A. Gövsa, Türk Meşhurları).

FEVZİ RAHMAN FİRKATEYNİ — İlk buharlı harb gemilerimizden; hicrî 1244 (M. 1828 - 1829) yılında İzmit Tersânesinde inşâ edilmişdir; resmini çizen İstanbul Tersânesi gemi mühendislerinden Ali Efendi, yapan da Tersâne mimarlarından Tanaş Kalfadır; 129 metre boyunda, 35 metre eninde, 40 toplu ve nefer mevcudu 360 olan bir harb gemisiydi. Başka bilgi edinilemedi.

Bibl.: Bahriye Müzesi Rehberi.

FEYZİYE MESCİDİ — Üsküdarda Bülbülderesi semtinde Selâmsız Caddesi üzerindedir, Bağlarbaşına doğru giderken, bu caddenin Selâmsız Mezarlık Sokağı ile olan kavuşağı köşesindedir; Bülbülderesi Mescidi adı ile de anılır; yanıbaşındaki kabristan da "Bülbülderesi Mezarlığı", "Selâmsız Mezarlığı" ve "Selânikliler Mezarlığı" isimlerini taşır.

Tahsin Öz "İstanbul Camileri" isimli eserinde şunları yazıyor: "Bânisi Yusuf Efendi olub kapu kitâbesine göre 1300 (1882-1883) de yapılmışdır; Duvarları kâgir, çatısı ahşabdır; taşdan olan minâresinin şerefe etrafı kapalıdır." (1965).

Mescid 1956-1957 yıllarında iş adamlarından Selânikli Dilber Kardeşler ile Kayserili Turan Kevrem tarafından hemen yeniden denilecek şekilde tâmir ettirilmişdir. Bu tâmirde minârenin şekli değişmiş, Tahsin Özün kaydettiği kapak şerefe, çanak şerefe şekline konmuş, mihrâbı dışarıya çıkıntılı iken o da kıble duvarının içine alınmışdır. Kapu üzerindeki kitâbe yerinden kaldırılmış, mescidin sağ duvarının dışına konmuşdur. Tâlik hat ile dört beyitlik manzum kitâbe metni şudur:

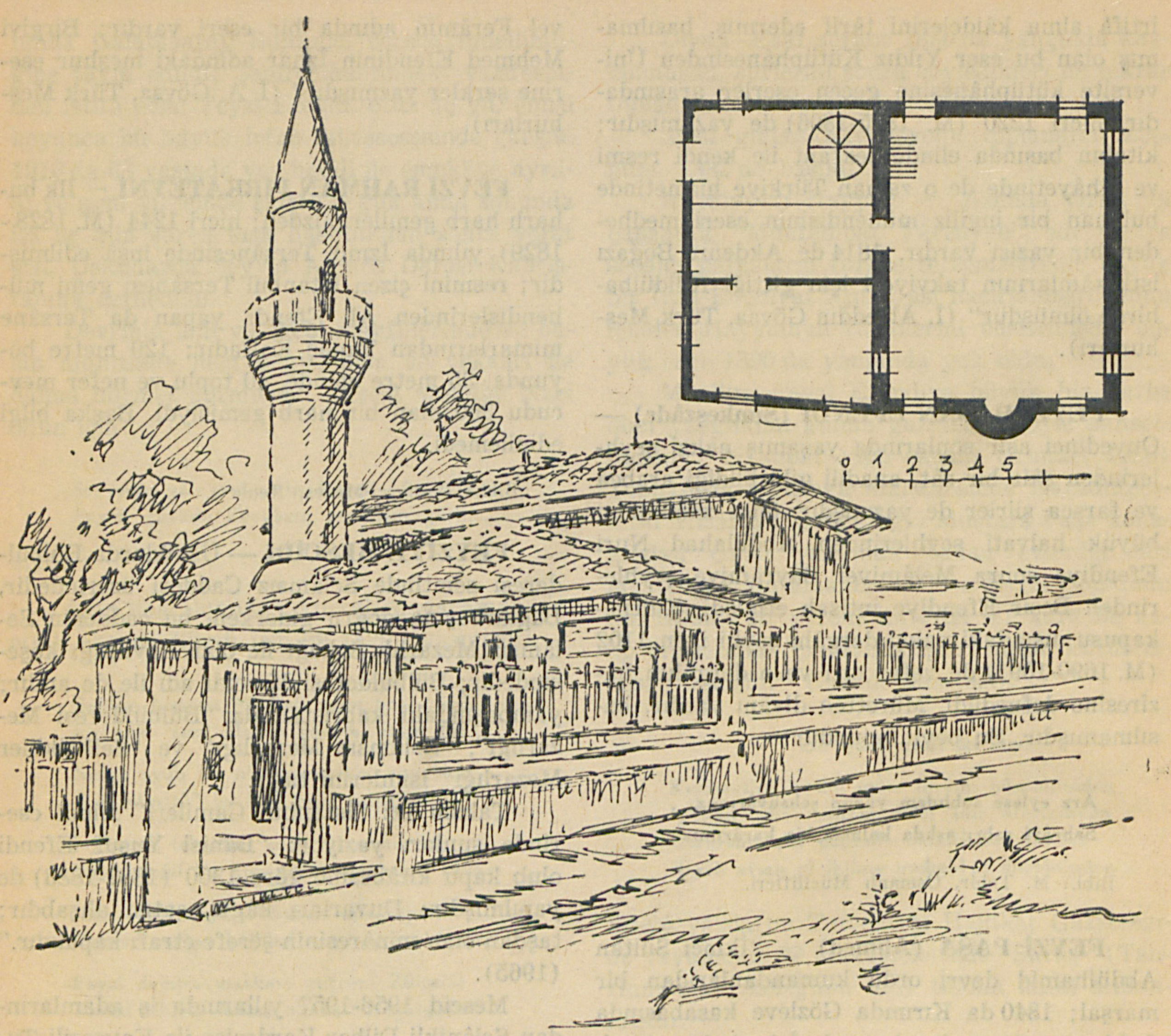
Habbezâ kim vâdii Bülbülde eshâbı kerem
Yapdılar bu mâbedi elhak lâtifü dilnüvaz

Münzevî bir zâhidi hakbîne benzer gûyiyâ
Hakka el açmış bu kabristan içün eyler niyâz

Şâhirâh üzre dikilmiş aşk ile eyler nidâ
Esselâ yâ mü'minîn gel benle eyle keşfi râz

Re'fetâ itmâmına yazdım zehî târihi tam
Âbidâ gel Camii Feyziyye de eyle namaz

1300

Feyziye Mescidi

(Resim: S. Bozcalı, 1971; Plan: R. Sevinçsoy, 1944)

Bu kitâbenin yanına lâtin âsıllı türk harfleri ile küçük bir mermer taş konmuşdur, onda da: "Bülbüldere Fevziye Hâtun Camii" yazılıdır.

Camiin inşâsında konmuş kitâbede "Yusuf Efendi" ve "Fevziye Hâtun" isimleri yokdur, bâni olarak "Hayır Sâhibleri" deniliyor.

Son tamirinde mescidin dış avlusuna, üstü saçaklı abdest muslukları konmuşdur ki onun lâtin asıllı türk yazısı ile olan kitâbesinde İbrahim Âsaf Germen ile zevcesi Ayşe Germenin hayrı olduğu kaydedilmişdir.

Mescidin avlu kapusu Selâmsız Mezarlık Sokağı üzerindedir. Yine o sokakda ve mescidin bağçe duvarı önünde iki uluca ağaç altında etrafı parmaklık ile çevrilmiş bir kabir vardır, kitâbesi şudur: "Asâdar Baba. Pîr Aziz Mahmud Hüdâî Hazretlerinin asâdârı. Lillahil fâtiha, sene 1039 (1628-1629)".

FEYZİYE KALYONU — Hicrî 1252 (M. 1836-1837) yılında İzmit Tersânesinde yapılmış bir kapak kalyon; resmi mühendis Mahmud Efendi tarafından çizilmiş ve Musa Kalfa tarafından inşâ edilmişdir, 198 metre boyunda,, 55 metre eninde, 96 toplu ve nefer mevcudu 960 olan bir harb gemisi idi. Başka bilgi edinilmedi.

Bibl.: Bahriye Müzesi Rehberi

FEYZİYE MEKTEBİ — Fatihde Deve Hanı yanında eski bir mahalle mektebiydi, mekteb de han da mevcud değildir; büyük şâir ve dil hocası Muallim Naci bu mektebin talebesi ol-

muş ve 8-9 yaşlarında iken ilk Kur'an hatimini bu mektebde etmişdir (B.: Naci, Muallim Ömer).
Bibl.: Salâhi, Muallim Naci.

FEYZİYE MEKTEBİ SOKAĞI — 1934 Belediye Şehir Rehberine göre Eminönü kazâsının Alemdar Nâhiyesinin Eminsinan Mahallesi yollarından, Perterpaşa Sokağı ile Kâtibsinan Sokağı arasında bir aralık sokakdır (1934 B.Ş.R. Pafta 2/20). Bir araba geçecek genişlikde, kabataş döşeli bozuk bir yoldur. Sağ tarafda yolun yarısından fazlasını kaplayan bir apartımanın altında 1 döşeme atöliyesi, 1 trikotaj atöliyesi ve 1 şemsiyeci vardır. Sol kenarında da Fevziye Mektebi arka avlusu vardır. Sokakda bir kaç da ahşab ve bağçeli evceğiz vardır (ekim 1968).

Hakkı GÖKTÜRK

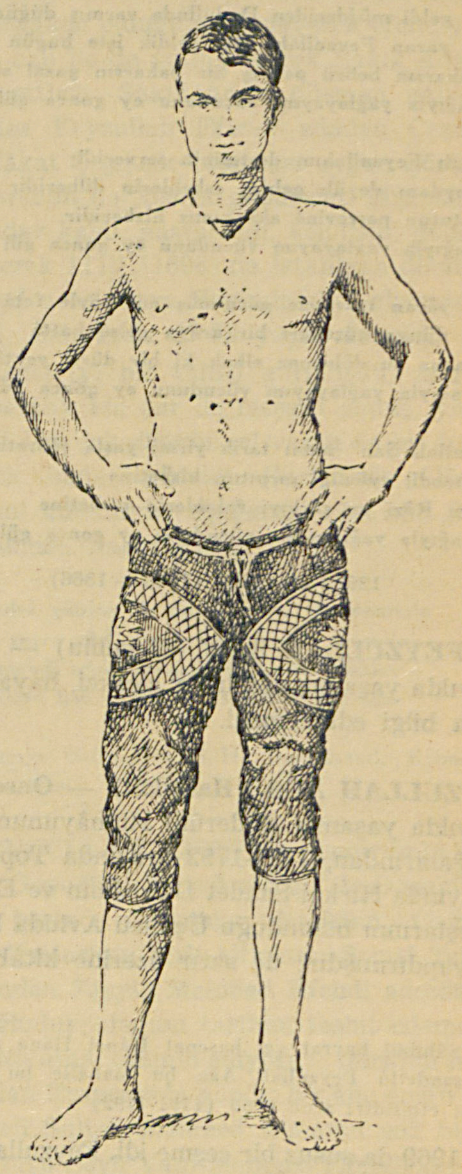
FEYZİYE RÜŞDİYESİ — İstanbulda ilk açılan mülkiye rüşdiyelerinden (B.: Rüşdiye Mektebleri); Tophâne ile Salıpazarı arasında îmâlâtı harbiye fabrikaları karşısında bir ahşab konakda açılmışdı; 1287 (M. 1870-1871) de cadde genişletildiği sırada yeniden kâğir olarak yapılmışdı; sonradan bu binâ da yıkıldı, fakat güzel bir tâlik yazı ile yazılmış olan kitâbesi 1941 yılına kadar yıkık binâ kalıntısı büyük kapısının üstünde duruyordu, sonra o taş da kayboldu.

1294 (1877) senesi devlet salnâmesinde Feyziye Rüşdiyesinin 122 talebesi bulunduğu gösterilmişdir o tarihde mevcud mülkiye rüşdiyesi arasında dördüncü gelir (Dârülmaarifde 186, Beşiktaş Rüşdiyesinde 157, Mahmudiye Rüşdiyesinde 142 talebe).

Osman Nuri ERGİN

FEYZİYE TEKKESİ — Üsküdarlı Ahmed Münib Efendinin Mecmuai Tekâya isimli risâlesindeki kayde göre Kocamustafapaşa da bir Nakşî dergâhı, âyin günü cuma idi; zamanımızda mevcud değildir.

FEYZULLAH (Kuşadalı) — Geçen asrın ikinci yarısı başlarında genc bir pehlivan, kalender halk şâiri Üsküdarlı Âşık Râzinin genclik arkadaşlarından ve koruduğu gariblerden olub güreşe de onun tarafından teşvik ve himâye görerek başlamışdır. 1865-1866 arasında deste pehlivanların şöhretlerinden olmuş, "Kuşadalı Feyzullah baş pehlivanlığa kadar yükselir" denilirken amiral Hacı Vesim Paşanın yanına uşak olarak girmiş ve ünlü amiralinin delâleti ile bahriye askeri olarak güreşi terketmişdir.

Kuşadalı Feyzullah Pehlivan
(Resim: Sabiha Bozcalı)

Âşık Râzi şöyle anlatıyor: "O zamanlar pehlivanlığa hevesli gencler mutlakaa pırpıt ile güreşirlerdi, bir meydan düğününde de ilk iddialı güreşini yaparlar ve hasmını yenen, o gün ve merâsimle pırpıtı çıkarır, kisbet giyerdi. Yine eski bir âdet idi, kisbet ile ilk güreşine çıkarken de gül yağı ile yağlanırdı, o genc pehlivanın vücuduna sürülerek zeytin yağına, hâmisi olan kim ise bir mıkdar gül yağı katardı..." Kuşadalı genc pehlivan şanında şu şarkı da Âşık Râzinindir:

Tâze fetâ pehlivana gökde melek verdi gönül
Er meydanı ortasına varım yoğum koydum ödül
Pırpıt ile çalımına yandığım hey Kuşadalı
Gül yağıyla yağlayayım vücudunu ey gonca gül

Haber geldi müjdeciden Dudulluda varmış düğün
Cümle yaran Feyzullahı alıp geldik işte bugün
Bir bakarsın bebrü peleng bir bakarsın gazal süğlün
Gül yağıyla yağlayayım vücudunu ey gonca gül

Kuşadalı Feyzullahım destesinin serveridir
Er meydanı deyüb gelmiş eşbehlerin dilberidir
Alkış tutun peşrevine akranımız hizberidir
Gül yağıyla yağlayayım vücudunu ey gonca gül

Bakın yâran tasvirine görülmüş mü böyle fetâ
Bütün dünya güzelleri bir araya gelse hattâ
Ayaklarna su dökemez elhak ki bir dürri yektâ
Gül yağıyla yağlayayım vücudunu ey gonca gül

"Feyzullah Şah" namı tarih yirmi yaşla şöhretine
Yani tebdil eylediği pırpıtını kisbetine
Yazdım Râzi bu şarkıyı rakiblerin nisbetine
Gül yağıyla yağlayayım vücudunu ey gonca gül

1262+20=1282 (1865 — 1866)

FEYZULLAH AĞA (Eyyublu) — XVIII. Yüzyılda yaşamış namlı bir çiçekci, hayatı hakkında bilgi edinilemedi.

FEYZULLAH AĞA (Hasodalı) — Onsekizinci Yüzyılda yaşamış Enderûni Hümâyunun zülüflü ağalarından, 1791-1792 arasında Topkapusu Sarayında Hırkai Saadet Dâiresinin ve Enderun koğuşlarının bulunduğu Üçüncü Avluda bir çeşme yapdırmışdır; üç satır üzerine kitâbesi şudur:

"Sâhibül hayrat vel hasenat Hânei Hana ağalarından saadetlû Feyzullah Ağa bu mahalle bu çeşmeyi hayrat etmişdir; sene 1206 (1791-1792)"

1969 da susuz bir çeşme idi. Feyzullah Ağanın hayatı hakkında bilgi edinilemedi.

FEYZULLAH BEY — Onsekizinci Yüzyıl hattatlarından; İstanbulludur Ahmed Paşa adında bir zâtin oğludur; Enderunu Hümâyundan yetişmiş ve saraydan kapucubaşılık ile çıkmışdır; sülüs ve nesih yazıyı Hattat İpci Hüseyin Efendiden öğrenmişdi, hicrî 1179 (M. 1765-1766) da vefat etti; Çorlulu Ali Paşa Medresesi hazîresine defnedildi.

Bibl.: Tuhfei Hattâtin.

FEYZULLAH BEY (Hekimoğlu) — Onsekizinci Yüzyıl hattatlarından ve İstanbul kibarlarından; Hekimbaşı Nuh Efendinin oğlu ve ünlü sadırâzamlardan Hekimoğlu Ali Paşanın küçük kardeşi (B.: Ali Paşa, Hekimoğlu, cild 2, sayfa 686); hayatı İstanbulda geçdi, yüksek mülkiye memuriyetlerinde bulundu; sülüs ve nesih yazıyı devrin büyük üstadlarından Yedikuleli Emir Efendiden (B.: Abdullah Efendi, İmrohor Camii İmamı, cild 1, sayfa 42) tâlik yazıyı da Fındıkzâde İbrahim Efendiden öğrenmişdi; hicrî 1153 (M. 1740) de öldü, Kocamustafapaşada babasının konağı yanında bulunan mezarlığa babasının kabri yanına defnedildi.

Bibl.: Tuhfei Hattâtin.

FEYZULLAH EFENDİ — Onsekizinci Yüzyıl hattatlarından; Abdullah adında bir zâtin oğludur; güzel yazı sanatını Hattat Kuyumcuzâde Ahmed Efendiden öğrendi; Üsküdarda Ayazma Camiinin müezzinlerindendi; hayatı hakkında başka kayde rastlanmadı.

Bibl.: Tuhfei Hattâtin

FEYZULLAH EFENDİ — Onsekizinci Yüzyıl hattatlarından; Cerrahpaşa semtinde Hobyar Mahallesinin imamı Sunullah Efendinin oğludur, sülüs ve nesih yazıyı Çinicizâde Abdürrahman Efendiden öğrenmişdi; Baş Muhâsebe Kalemi ikinci kâtibliğine kadar yükselmişdi; 195 mushafı şerif yazmışdır; hicri 1181 (M. 1767-1768) de vefât etmiş. Silivri kapusu dışına babasının kabri yanına defnedilmişdir.

Bibl.: Tuhfei Hattâtin

FEYZULLAH EFENDİ — Onsekizinci Yüzyıl hattatlarından; kadılıklarda bulunmuş Akhisarlı Mustafa Efendi adında bir zâtin oğludur, İstanbulda doğmuş, Rumelinde kadılıklar yapmışdır; sülüs ve nesih yazıyı Hatibzâde İbrahim Efendiden öğrenmişdi.

Bibl.: Tuhfei Hattâtin

FEYZULLAH EFENDİ (Bolulu) — Onsekizinci yüzyılın ilk yarısında yaşamış bir şâir şiirlerinde "Feyzi" mahlasını kullanmışdır; Boluda yirmi yıldan fazla müftülük yapmış Ahmed Efendi adında bir zâtin oğludur; dedesi ve onun babası da aynı kasaba müftülüğünde bulunmuşlardı. Bir ara İstanbula gelmiş, o tarihlerde yeni yapılmış olan saraydaki Üçüncü Sultan Ahmed Kütübhânesinde bulunan kitabelerin

isimleri ile bir kaside yazmışdı, ki kütübhânenin manzum fihristi denilebilir. Âşıkaane bir kıt'ası:

Nâfei çini hutenden bir nişandır perçemin
Kellepûş içere çü müşkî ter nihandır perçemin
Bâş üzre mihri âlemtâb evci hüsnün
Sâyei bâli hümâyi âsümandır perçemin

Bibl.: Sâlim, Şuerâ Tezkiresi

FEYZULLAH EFENDİ (Dâmadzâde) — Onsekizinci Yüzyıl ulemâsından, zamanın ünlü bir mûsikişinâsı ve bestekâr; Osmanlı şeyhülislâmlarının yetmişbirincisi; hicrî 1111 (M. 1699 - 1700) de doğdu; Şeyhülislâm Dâmadzâde Ahmed Efendinin oğludur (B.: Ahmed Efendi, Dâmadzâde Ebülhayr, cild 1, sayfa 355); Üçüncü Sultan Osman zamanında 1168 (M. 1755 de ve yine o pâdişah ile Üçüncü Sultan Mustafa zamanında 1170 (M. 1757) de iki defa şeyhülislâm oldu. İlk seferinde 1 yıl, ikinci seferinde ancak 11 ay kalabildiği mevkiinden ilk seferinde "muktezâi hal", ikinci seferinde "pâdişâhın yakınında bulunanların tahrikaatı" sebebleri ile azledilmişdi. Devrinin ulemâsı arasında değerli bir adamdı. Halic kıyısında Sütlücedeki yalısında 1175 (1761) de vefât etti.

Bibl.: İlmiye Salnâmesi.

FEYZULLAH EFENDİ (Ebûsaidzâde) — Onyedinci Yüzyıl ulemâsından; Osmanlı şeyhülislâmlarının kırkyedincisi; hicrî 1040 (M. 1630-1631) da İstanbulda doğdu, Şeyhülislâm Ebûsaid Efendinin oğludur (B.: Ebûsâdid Efendi, Hocazâde, cild 9, sayfa 4854); babasının şeyhülislâmlığı zamanında pervasız himâye ile 1055 (1645) de henüz 14 yaşında bir çocuk iken Mihrimahsultan Medresine müderris tâyin edildi, ve yine himâye ilmiye mesleğinde süratle yükselerek 1064 (1654) de otuzüç yaşında İstanbul Kadısı oldu. Bu vazifeden azlinden sonra bir müddet açıkda kaldı, 1077 (1666-1667) de Anadolu Kadıaskeri, 1097 (1685-1686) de Rumeli Kadıaskeri oldu; 1101 (1690) de İkinci Sultan Süleymanın zamanında Şeyhülislâm oldu; bu pâdişah Feyzullah Efendinin şeyhülislâmlığı sırasında öldü, Efendi, bir kısmı da İkinci Ahmed devrinde olmak üzere 1 sene 8 ay kadar şeyhülislâmlık yapdı, Sadırâzam Arabacı Ali Paşa ile pâdişah huzurunda sert bir tartışması sonunda azledildi. 1103 (1692) de ikinci defa şeyhülislâm oldu, bu sefer mevkiinde 2 sene kalabildi. Sadırâzam Sürmeli Ali Paşaya bir müneccim Feyzullah adında bir adamdan zarar göreceğini söylemiş, vekarlı, azametli bir zât olan Feyzullah Efendiyi aslında çekemeyen Sürmeli Ali Paşa pâdişaha şeyhülislâmın esrar tiryakisi olduğunu söyleyerek efendiyi azlettirdi, azli ile de yetinmeyerek Sakız Adasına sürgün ettirdi; Sakız Adası düşman istilâsına uğrayınca Feyzullah Efendi adadan Çeşmeye kaçdı, fakat Çeşmede oturması uygun görülmeyerek oradan da Mısıra gönderildi Mısırda beş sene kadar kaldı, hastalandı, kendisini güçlükle af ettirerek 1110 (1698) de İstanbula döndü ve dönüşünden az sonra Fındıklıdaki yalısında vefât etti; ölümünde 67-68 yaşlarında idi.

Hususî iyi bir tahsil görmüşdü, astronomiye meraklı idi, şiir ile meşgul olmuş, yazılarında ifâdesi çok düzgün, el yazısı da bir hattat denilecek kadar güzeldi. Şiirlerinde "Feyzi" mahlasını kullanırdı; aşağıdaki rübâisini Sâlim tezkiresinden naklediyoruz:

Anılsa gâhice bir dil aceb mi yâr yanında
Ki zerre yâd olur mihri tâbdâr yanında
Semendi nâze itmezdi pâmâl ben gubârı
Bilinse hâk idiğim o şehsüvâr yanında

Bibl.: İlmiye Salnâmesi; İ. H. Danişmend, Kronoloji; Sâlim Tezkiresi.

FEYZULLAH EFENDİ (Erzurumlu Seyyid) — Onyedinci Yüzyıl sonları ile Onsekizinci Yüzyıl başında yaşamış ulemâdan, Osmanlı şeyhülislâmlarının kırk altıncısı; Şemsi Tebrizi sülâlesinden Seyyid Mehmed Efendi adında bir zâtin oğludur; doğum tarihini tesbit edemedik, 1644-1645 arası tahmin ediyoruz; tahsilini memleketi olan Erzurumda yapdı; bir âile dostu olup Dördüncü Sultan Mehmed zamanın çok büyük nüfûzu olan Şeyh Vânî Mehmed Efendi tarafından hicrî 1074 (1663-1664) de İstanbula dâvet edlidi ve Vânî Efendinin kızı ile evlendi; 1078 (1667-1668) zevcesi ile birlikde hacca gitti, hac dönüşünde kaynatası tarafından pâdişaha takdim edildi ve Sultan Mehmedin büyük oğlu Şahzâde Mustafaya hoca tâyin edildi, bu pâdişahın saltanatı sonuna kadar Şehzâde Mustafaya, sonra kardeşi Şehzâde Ahmedi okuttu; ayrıca müderrislik verildi, 1097 (1686) da Rumeli Kadıaskerliğine kadar yükseldi. 1099 (1687) de Dördüncü Sultan Mehmedin tahtdan indirildiği askeri ihtihalde Şeyhülislam oldu, fakat şeyhülislâmlığı ancak 17 gün sürdü, sadırâzam Siya-

vuş Paşaya karşı ikinci bir ihtilâlde Siyavuş Paşa öldürüldü, Feyzullah Efendi de azledilerek memleketi olan Erzuruma sürüldü.

1106 (1695) de talebesi şehzâde İkinci Sultan Mustafa unvânı ile pâdişah olur olmaz Feyzullah Efendiyi sür'atle İstanbula dâvet etti ve tahta çıkdığının dördüncü ayı içinde onu Şeyhülislâm yapdı. Seyyid Feyzullah Efendinin bu ikinci şeyhülislâmlığı İkinci Sultan Mustafa saltanatının son günlerine kadar 8 sene, 2 ay, 3 gün sürdü. Pâdişahın mutlak güveni ile hiç bir şeyhülislâma nasib olmamış nüfûza sâhib oldu; fakat ilim ve irfânına rağmen talebesinin güvenini sûiistimâl etti, nüfûzunu kendisi ile hayli kalabalık olan âilesi efrâdının menfaatleri yolunda kullandı; ilmiye mesleğinin Nakibüleşraflık, Edirne ve İstanbul kadılıkları, Anadolu ve Rumeli kadıaskerlikleri gibi en yüksek makamlarını, ilmiyeye mensub olan dört oğlu ile üç damadı arasında dağıttı; büyükoğlu Fethullah Efendiye ise Şeyhülislâmlık pâyesi vererek kendisine âdeta veliahd ilân etti. Bu suretde yükselme yolları kapanmış, tıkanmış olan ulemâ Feyzullah Efendiye düşman olarak aleyhinde çalışmaya, halkı ve askeri bir ayaklanmaya tahrik etmeye başladılar.

İkinci Sultan Mustafa devamlı olarak Edirnede oturuyordu, İstanbul bir sadâret kaymakamına bırakılmış, devlet merkezi Edirneye nakledilmişdi. Bu halde İstanbulda büyük bir hoşnudsuzluk yaratmışdı.

Nihâyet hicrî 1115 (M. 1703) de tarihimize "Edirne vak'ası" diye kaydedilen büyük askerî ihtilâl kopdu. İhtilâl İstanbulda cebecilerin ehemmiyetsiz bir ulûfe meselesinden başladı ve cebecilere yeniçerilerin ve halkın ayak takımının katılması ile sür'atle büyüdü. O sırada Feyzullah Efendinin iki dâmadından Mahmud Efendi İstanbul Kadısı, Köprülüzâde Abdullah Paşa da İstanbul Kaymakamı bulunuyordu, hedefi kaynataları olan ihtilâli önleyemediler. Bu durum karşısında İkinci Sultan Mustafa hocasını çok gecikmiş olarak fedâ etmek zorunda kaldı, azlediien Feyzullah Efendi dört oğlu ile memleketi olan Erzuuma sürüldü, İstanbuldan geçmesi imkânsız olduğu için Edirneden Varnaya gönderildiler; Varnadan gemi ile Trabzona geçirileceklerdi. Dört oğlundan Fethullah Efendi nakibüleşraf, Mustafa Efendi Anadolu kadıaskeri idi; Ahmed Efendi Bursa kadılığından yeni ayrılmış, Edirne kadılığına hazırlanmış, İbrahim Efendi de şehzâdeler hocası idi. Bu azil İstanbuldaki ihtilâlcileri tatmin etmedi. İstanbulda ayaklanan ordu İstanbuldan Edirne üzerine yürüdü. Edirnedeki askeri kuvvetlerle karşı konulmak istendi ise de Edirnedeki askerin de İstanbuldan gelenlere katılması üzerine, İkinci Sultan Mustafa pâdişahlıkdan çekilme zorunda kaldı, kardeşi Üçüncü Sultan Ahmed pâdişah oldu. Feyzullah Efendi ile oğulları Varnadan geri çevrilip Edirneye getirildiler ve Edirne de Ağakapusunda hapsedildiler. Feyzullah Efendi hapisde iken ihtilâlcilerin ileri gelenlerinden sipâhi Karakaş Mustafa, yeniçeri Toricanlı Ahmed ve cebeci Küçük Ali tarafından ağır hakaaretlere uğradı ve yine bu adamların istekleri ile yeni şeyhülislâm Paşmakcızâde Ali Efendi Feyzullah Efendinin idamına fetvâ verdi; zindandan çıkarılıp hammal beygiri üzerinde türlü hakaaretle Edirne Bit Pazarı önüne getirilen Feyzullah Efendi orada boğularak idam olundu. İhtilâlcileri ölüm de tatmin etmedi, kılıç tehdidi ile Edirne rumlarından üçyüz kişi ile ellerinde haçları ile birkaç papaz getirdiler ve şeyhülislâmın cesedini, ayaklarına ip bağlayarak onlara sürüttüler ve götürüp Tunca Nehrine attırdılar. Vak'anüvis Reşid Efendi: "..erâzil İbni Mülcemin adını ihyâ etti, Feyzullah Efendinin mâsûmiyetinin dâvası mahşere kaldı..." diyor.

Âlim adamdı; şer'î meseleler üzerine bir kaç makbul eseri vardır. Erzurumda bir cami, medrese, dârülkurrâ, Şamda bir dârülhadis, Medinede ve İstanbulda birer medrese, kütübhâne ve mekteb yaptırmışdı. İstanbuldaki medresesi ve kütübhânenin XVII. yüzyıl sonu türk yapı sanatının en güzel eserlerinden biridir, zamanımızda Fatih Millet Kütübhânesi olan binâdır. İstanbuldaki sarayı Zeyrekde idi, devrinin en mükellef, muhteşem binâlarından olup halk ağzında "Zeyrek Sarayı" diye meşhurdu, idamından sonra mîrsi adına musâdere olundu; Üçüncü Sultan Ahmedin kızı Ayşe Sultan Numan Paşa ile evlendirildiğinde bu sultan verildi.
Paşa ile evlendirildiğinde bu sultana verildi. Devrinin üstadlarından Suyalcuzâde Mustafa Efendiden sülüs ve nesih yazı öğrenmiş, icâzetnâme almış değerli bir hattat idi.

FEYZULLAH EFENDİ (Hâdizâde) — XVIII. Yüzyılda yaşamış ulemâdan ve şâir; medrese tahsilini bitirerek 1099-1123 (1688-1711) arasında kademe kademe İstanbul med-

reselerinde müderrislik yapdı, İzmir kadılığında bulundu, 1127 (1715) de vefat etti. Lâtîfe ve mizâhı sever, cemâl âşıkı bir zât idi. Şiirlerinde "Feyzi" mahlasını kullanmışdır; bir kıt'ası:

Yanub yakılmayı tâlim ider birbirine âşık
Muhabbet ehli ile eksik olmaz sohbeti şem'in
Başında od yanar dâim şikâyetden değil hâlî
Yine baksan dilindendir belâyı mihneti şem'in

Bibl.: Sâlim, Şuerâ Tezkiresi.

FEYZULLAH EFENDİ (Mesnevîhan Eyyublu) — "Nakşibendiye şeyhlerinin ulemâsından, İstanbulludur, Mesnevîhânede mesnevihanlık, Eyyubda Murad Buhârî Dergâhında şeyhlik yapmışdır. İşâreti Mâneviyye fî Âyini Mevleviyye ve Ahsenüttahdis fî Rivâyetülhadîs adında iki matbû eseri vardır. Hicrî 1284 (M. 1867 - 1868) de vefat etti, Eyyub Nişancasında şeyhlik ettiği dergâhın hazîresinde defnolundu". (Bursalı M. Tâhir, Osmanlı Müellifleri).

FEYZULLAH EFENDİ (Seyyid) — Onsekizinci Yüzyıl hattatlarından, şâir ve musikişinas, şiirlerinde "Sermed" mahlasını kullanırdı; Sarayı Hümayun Bostancılar Ocağı yazı hocası Şekercizâde Seyyid Mehmed Efendinin oğludur; güzel yazı sanatını asrın büyük üstadlarından Hoca Mehmed Rasim Efendiden öğrenmişdi. Babasının yerine Bostancılar Ocağı yazı hocası oldu; müderrislik yapdı, hicrî 1202 (M. 1787-1788) de Selânik Kadılığından mâzul iken vefat etti; Üsküdarda Karacaahmedde defnedildi. Şu kıt'a şiir diline örnekdir:

Âşık hayâle lâ'li lebi gonce fâm alur
Der hâb teşne destine rüyâda câm alur
Ey servinâz gülşene çıkma salınma sen
Arar bakar da kaddine nakşi hirâm alur

Farsca şiirleri de vardır.

Bibl.: Tuhfei Hattâtin

FEYZULLAH EFENDİ (Seyyid) — Onsekizinci yüzyıl hattatlarından; halvetiye dervişlerinden Seyyid Mehmed Mevcî'nin oğludur; sülüs ve nesih yazıyı Ak Molla lakabı ile meşhur Hoca Ömer Efendiden öğrenmişdi; Erzurumlu Yazıcızâde İbrahim Paşanın Yeniçeri ağalığı zamanında divan kâtibliğinde bulunurken hicrî 1157 (M. 1744) de vefat etti, Üsküdarda Karaca ahmede defnedildi.

Bibl.: Tuhfei Hattâtin

FEYZULLAH EFENDİ (Subhizâde) — XVIII. Yüzyıl başında yaşamış bir şâir; şiirlerinde "Feyzi" mahlasını kullanmışdır; şiirle meşgul olmuş Subhi Efendi adında bir zâtin oğludur, vezir kapularında kâtiblik yapmışdır. Bir rübâisi ile bir gazelinden bir beyit alıyoruz:

Ham olmaz idi fikreti ebrûn ile kaddim
Bârı gamına tâkaatım olsaydı tenimde
Sâgar gibi meyl ider idim lâ'line yârin
Peymâne kadar hürmetim olsaydı benim de

★

Metni aşkı bir mufassal şerh ider uşşâkı zâr
Muhtasar kılma mutavveldir kitâbı hüsni yâr

Bibl.: Sâlim, Şuerâ Tezkiresi

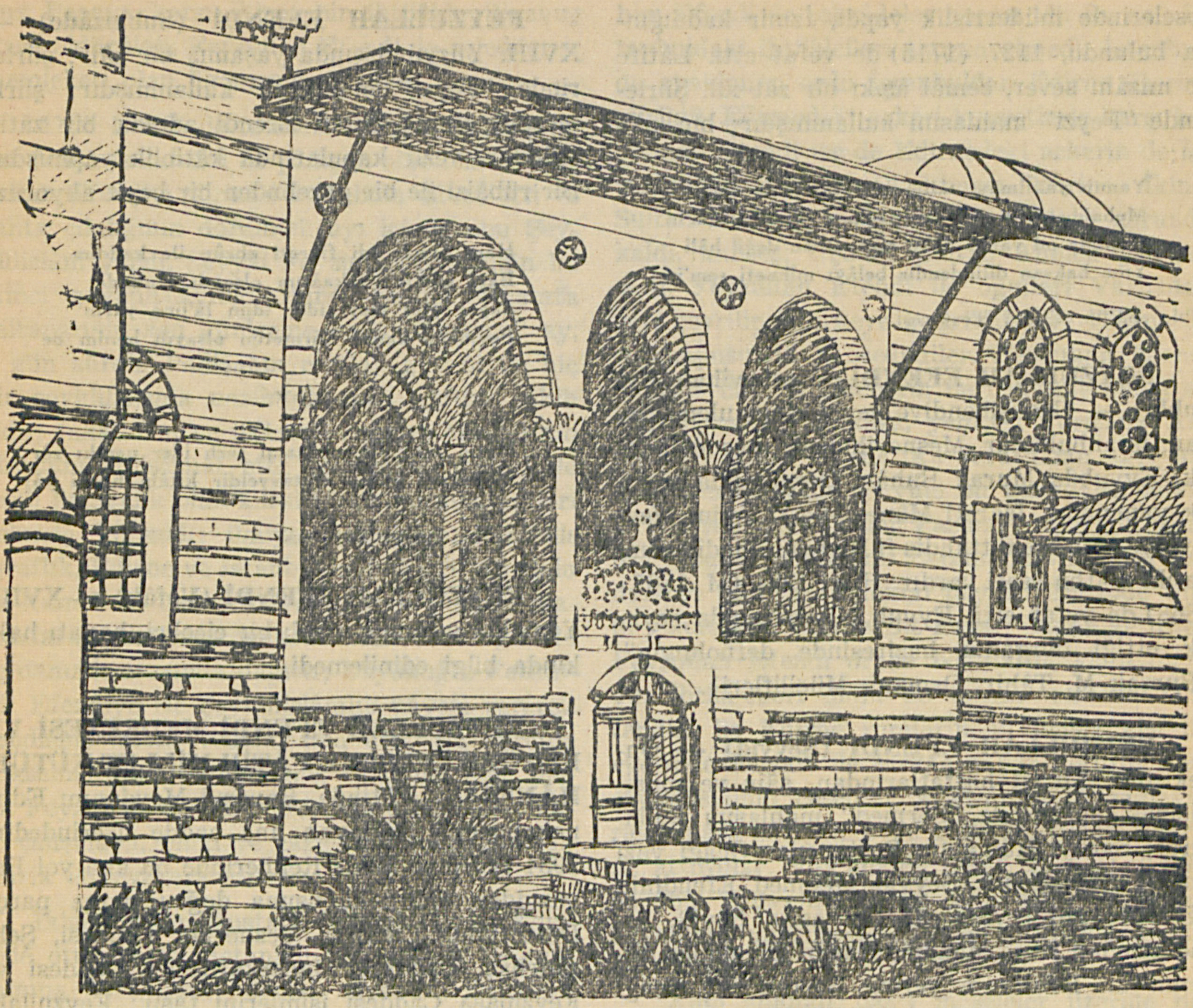
FEYZULLAH EFENDİ (Vefâlı) — XVIII. Yüzyılda yaşamış namlı bir çiçekci, hayatı hakkında bilgi edinilemedi.

FEYZULLAH EFENDİ MEDRESESİ VE KÜTÜBHÂNESİ VE FÂTİH MİLLET KÜTÜBHÂNESİ — Fâtihde, Bayazıd Meydanını Edirnekapusuna bağlayan ana cadde üzerindedir; 1934 Belediye Şehir Rehberinde bu ana yol Bayazıddan Edirnekapusuna doğru parça parça Dârülfünun Caddesi, Vezneciler Caddesi, Şehzâdebaşı Caddesi, Macarkardeşler Caddesi ve Fevzipaşa Caddesi isimlerini taşır; Feyzullahefendi Medresi bu yolun Macarkardeşler Caddesi kısmı üzerinde ve Edirnekapusu istikaametinde yüründüğüne göre sol kolda cadde ile Aliemîrî Sokağının kavuşağı köşesindedir.

XVIII. Yüzyıl başında türk yapı sanatının en güzel eserlerinden biri olan medrese 10 oda, 1 Dershâne-mescid ve 1 Kütübhâneden mürekkebdir. Bânisi İkinci Sultan Mustafanın hocası ve şeyhülislâmı Erzurumlu Seyyid Feyzullah Efendidir (B.: Feyzullah Efendi, Erzurumlu Seyyid).

Sokakdan avluya açılan zamanımızdaki giriş kapusu, aslında arka avlu kapusudur; binânın asıl cümle kapusu Feyzullahefendi Sokağında olub şimdi kullanılmamakdadır. O kapunun sokak tarafındaki yüzünde ve kapu kemerinin üstünde sülüs hat ile arabca kitâbesinde yapının bitim tarihi olarak hicrî 1112 (M. 1700 - 1701) yılı kaydedilmişdir.

Adı bilinmeyen mimar, köfeki taşı ve tuğladan yapılmış ve klasik geleneklere riâyet edilmiş binâda vekarlı bir sâdelik içinde küçük, fa-

Feyzullahefendi - Fatih Millet Kütübhânesi
(Resim: Yaşar Ekinci)

kat metin güzellikler, zarâfetler tahahkkuk ettirmişdir.

Arabca kitâbeli ve zamanımızda kullanılmayan sokak kapusundan kareye yakın mustatil bir avluya girilir. Avlunun otasında bir şadırvan Kapudan girildiğine göre sağda 6 ve karşıda 4, cem'an 10 medrese odası, sol tarafda da ayrı ve çok güzel mimârî bir kitle olarak Dershâne-Mescid ile Kütübhâne bulunmaktadır.

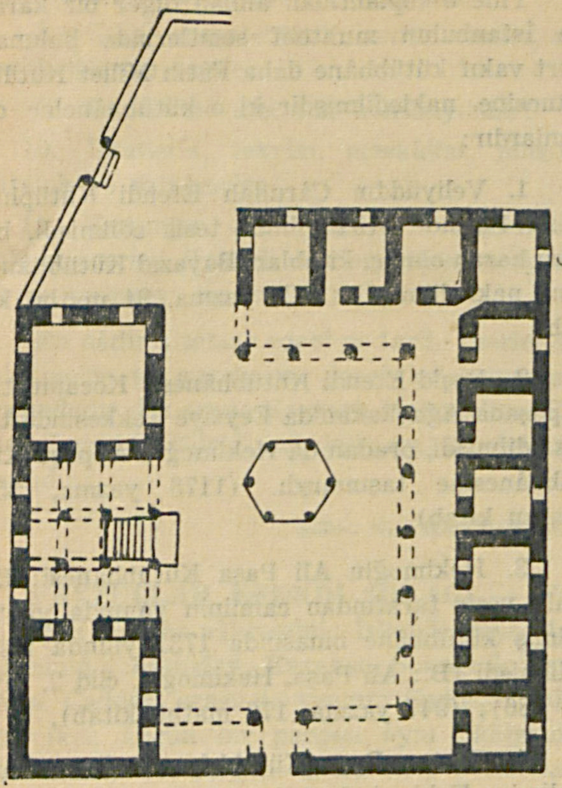
Bir taşlığın iki ucunda fevkaanî olan Dershâne-Mescid ile Kütübhâneye, avludan basamak merdivenle çıkılır. Taşlığın, merdivenin iki yanından avluya bakan yüzü, alçak taş korkulukludur, sokak tarafındaki yüzü ise duvar olup sokağa bakan üç penceresi vardır. Fevkaanî taşlığın avlu yüzü, ki Dershâne-Mescid ile Kütübhânenin arasını kaplar, dört sütûn üzerine atılmış üç kemerle bezenmişdir ve merdivenin başladığı ortadaki iki sütûnun arasında kemerli bir kapu, bu kapunun üstünde de, yukardaki orta kemer boşluğunu dolduran ve mermer üzerine dantelâ gibi işlenmiş çok zarif bir başlık, tac vardır ve tacın ortası da bir alem şeklindedir.

Merdiven kemerciği ile onun üstündeki oymalı tac arasına da binânın türkce kitâbesi konmuşdur, dört mısrâlık manzum kitâbenin metni şudur:

Hâce Feyzullah Efendi hazreti müftilenâm
Eyledi bünyâdına bu dâri ilmin ihtimam
Lafzen ve ma'nen didim itmâmına târihi tam
"Bin yüz on iki de hakkaa medrese oldu tatmam"

Son mısrâ, lafzen olduğu gibi ebced rakamları ile de 1112 yılını verir.

Fevkaanî taşlıkda dördü tam ve ikisi karşı duvarda yarım olmak üzere altı sütûn daha vardır, böylece taşlığın üstü, sekiz sütûn ara-

Feyzullahefendi Medresesi ve Kütübhânesi
(Anonim bir plandan Ömer Tel eli ile)

larına ve duvarlara atılmış kemerler üzerinde küçük kubbeler, çaprast tonos ve ayna tonoslarla örtülmüş olup hepsi bir çatı altına alınmışdır ve içleri XVIII. Yüzyıl uslübunda çok güzel kalem işleriyle tezyin edilmişdir.

Merdivenden çıkıldığına göre taşlığın sağında Dershâne-Mescid, solunda da Kütübhâne bulunmaktadır; mütenâzır, ve 5.50×7.50 metre eb'adında kare planlı iki büyük oda olup her ikisi de merkezi birer kubbe ile örtülmüşdür. Tek fark pencerelerindedir. Dershane - Mescidin dört duvarında ikişerden 8, kütübhânenin ise taşlık duvarında ve avlu duvarında da 3 olmak üzere 5 pencere bulunmaktadır.

Dershâne - Mescidin kapusunun kemeri üstünde dış ve iç yüzünde iki arabca kitâbe, Kütübhânenin de yalnız dış yüzünde bir arabca kitâbe vardır.

Dershâne-Mescidin mihrabı, kapudan girilince tam karşıdadır, sâde bir mihrabdır, eskiden çini ile kaplı olduğu rivâyet edilir.

Avlunun iki yanına yerleştirilmiş 10 medrese odasının önünde baklava başlıklı sütûnlarla ve sütûnlar arasında, sütûnlarla duvarlar arasında atılmış kemerlerle, ve o kemerlere oturtulmuş kubbeciklerle bir revak uzanır. Odalar da kubbelerle örtülüdür, her odada bir ocak ve bir niş-dolab bulunmaktadır. Odalar da 4×4 metre eb'adında kare planlıdır.

Avlunun ortasında 6 sütûnlu bir saçak altında bulunan şadırvan da çok çok güzeldir, şadırvanın su teknesi taş işçiliğinin bir şaheseridir.

Avluda bir de çıkınklı kuyu vardır.

Medresenin Feyzullahefendi Sokağındaki asıl avlu kapusunun yanında biri büyük biri küçük iki çeşme vardır. XVIII. Yüzyıl üslubunda çok güzel çeşmelerdir, fakat günümüzde yol seviyesinin yükseltilmesiyle ayna taşlarına kadar toprağa gömülmüş bulunuyorlardı. Bir sokak onarılırken bir yapı şah eserinin bu şekilde zedelenmesi ancak sanat idrâkinin korkunç kısırlaşması ile izah edilebilir.

Büyük çeşmenin tâlik hat ile dört beyitlik manzum tarih kitâbesi şudur:

Hâcei hâkaanı âzam hazreti fetvâpenâh
Seyyidül âfâk Feyzullâhı kudsiyülhisâl

Bu nümüdârı tahûru sû be sû icrâ idüb
Eyledi âsârı pür envârını cennet misâl

Cûşişi mâ ül hayâtıdır ferahbâşâyi can
Hod behod olmuş sadâyi kulkuli ziybi mekaal

Lûle gördüm Kâmiyâ târih içün atşâna dir
"Gel gel iç bu çeşmesârı nûrden âbı zülâl"

1112

İ. H. Tanışık "İstanbul Çeşmeleri" isimli eserinde bu şâir Kâmi'nin, Edirneli Şeyh İbrahim Gülşenî'nin oğlu Kâmi Mehmed Efendi olduğunu yazıyor. Kitâbeli büyük çeşmede mührüsüleyman motifli rozetler vardır. Kitâbesi bulunmayan küçük çeşmede ise süs motifi olarak iki kurs kullanılmışdır.

Erdem YÜCEL

Feyzullahefendi Medresesinde Fatih Millet Kütüphânesi — İstanbulun ilim ve sanat hazînesi vakıf kütübhânelerinden biridir.

Temeli, medresesini yaptırır iken yanına bir de kütüphâne binâsı inşa ettiren ve ikibinden fazla el yazması kitabını o kütüphâneye vakfeden Şeyhülislâm Feyzullah Efendi tarafından XVIII. Yüzyılın ilk senelerinde atılmışdır (B.: Feyzullah Efendi, Erzurumlu Seyyid).

İkiyüz sene sonra da Diyarbakırlı Ali Emîrî Efendi 14,000 cildden fazla ve pek çoğu el yazması ve çok kıymetli kitablarını millete vakfetmiş, Feyzullahefendi Medresesindeki kütübhâneye nakledilen o yeni kitablarla 1916 da "Fatih Millet Kütübhânesi" adı altında resmi küşâdı yapılmışdır. (B.: Ali Emîrî Efendi, cild 2, sayfa 659).

Fatih Millet Kütüphânesi kurulurken Ali Emîrî Efendiye en büyük destekliği Şeyhülislâm Hayri Bey yapmışdır. Ali Emîrî Efendinin vakfettiği kitabların bir binâya yerleştirilmesi için Şeyhülislâmın başkanlığında bir komisyon kurulmuşdur, komisyon üyeleri şu zâtlardır: Ali Emîrî Efendi, Evkaafı İslâmiye Müzesi meclisi idâre reisi Reşad Fuad Bey, İstanbul mebusu Osman Sâib Bey, Bursa mebusu Tâhir Bey, Müessesâtı İlmiyei Vakfiye müdürü Nâil Reşid Bey, Evkaf İnşaat Sermimarı muâvini Talat Bey (B.: Fuad Reşad Bey, Keçecizâde; Osman Sâib Bey; Tâhir Bey, Bursalı Mehmed; Nâil Reşid bey; Talat Bey; Hayri Bey, Ürgüblü Mustafa).

Komisyon İstanbulun muhtelif semtlerindeki eski medrese ve kütübhâne binâlarını tedkik ederek kütübhânenin Fatihde Feyzullahefendi Mederesinde kurulmasına karar vermiş ve o karar günü de adı "Fâtih Millet Kütüphânesi" olarak tesbit edilmişdir.

Feyzullah Efendi Kütübhânesine vakfettiği çok kıymetli kitabları ile aynı binâda Fatih Millet Kütübhânesini kuran Ali Emîrî Efendinin bu büyük hayrını fikir ve sanat âleminde öven tek sîmâ Yahya Kemal Beyatlı olmuş, onun şânında şu gazeli yazmışdı:

Ali Emîrî'ye Gazel

Muhtâc isen füyûzuna eslâf pendinin
Diz çök önünde şimdi Emîrî Efendinin

Âmid, o şehri nûr göğsünde ilel ebed
Fadl ü fâzîletiyle bu necli bülendinin

İklîmi Rûm'u gezdi otuz yıl taraf taraf
Bir maksadiyle tab'ı nefâis pesendinin

Yekpâre nûr olan bu kütübhânei nefis
Yekpâre servetiyle bu âlemde kendinin

Ecdâdı pâkimiz gibi vakfetti millete
Hayrânı oldu halk eseri bîmenendine

Yâ Fahri Kâinât sen ihyâ et ecrini
Dîvânı Kibriyâda bu şark ercümendinin

Yine o toplantıdan alınan diğer bir karar ile İstanbulun muhtelif semtlerinde bulunan dört vakıf kütübhâne daha Fâtih Millet Kütübhânesine nakledilmişdir ki o kütübhâneler de şunlardır:

1. Veliyüddin Cârullah Efendi Kütüphânesi: Fâtihde 1734 yılında tesis edilmişdi, binâsı harab olmuş, kitabları Bayazıd Kütübhânesine nakledilmişdi (2129 yazma, 94 matbû kitab).

2. Reşid Efendi Kütübhânesi: Kocamustafapaşada Ağaçkakan'da Feyziye Tekkesinde tesis edilmişdi, oradan da Hekimoğlu Alipaşa Kütübhânesine taşınmışdı. (1178 yazma, 356 matbu kitab).

3. Hekimoğlu Ali Paşa Kütübhânesi: Bu ünlü vezir tarafından camiinin yanında yaptırılmış kütübhâne binasında 1732 yılında tesis edilmişdi (B.: Ali Paşa, Hekimoğlu, cild 2, sayfa 686); (947 yazma, 179 matbû kitab).

4. Pertev Paşa Kütübhânesi: Üsküdarda Selimiye Tekkesinde 1806 yılında tesis edilmişdi. (667 yazma, 185 matbû kitab).

Bu dört vakıf kütübhânenin kitabları 1916 dan 1963 yılına kadar Fâtih Millet Kütübhânesinde kaldı, 1963 de Süleymaniye Kütübhânesine gönderilerek Feyzullahefendi Medresesindeki Fâtih Millet Kütübhânesinde Feyzullah Efendi kitabları ile Ali Emîrî Efendi kitabları kaldı.

Feyzullah Efendi Kitabları — 2118 yazma kitabdır. Hem yazısı ve tezhibi, cildi bakımından kıymetli, hem ilmî değeri olan, edebî ve tarihi vesika kiymeti taşıyan eserler pek çokdur. Bu arada 1687-1745 numaralar arasında kayıdlı "Keşfülbeyan an sıfatilhayvan" isimli 64 cildlik ansiklopedik bir eser kıymetlidir. Hicrî 423 (M. 1. 1032 yılında istinsah edilmiş "Dîvânül Hâdire" isimli kütüphânenin en eski kitabıdır.

Emîrî Efendi Kitabları — 14000 cildi geçen bu kitablar, konularına göre 11 fihrist defterinde toplanmışdır:

1. Arabca kitablar
2. Farsca kitablar
3. Diger yabancı dillerde kitablar
4. Dîni, şer'î kitablar
5. Tarih ve Coğrafiya üzerine kitablar
6. Manzum eserler, dîvanlar

7. Edebiyat, romanlar, lugatlar

8. Tıbbî ve matematik üzerine eserler, askerlik üzerine eserler

9. Gazete ve mecmua koleksiyonları

10. İstatistik, takvim, meskûkat, musiki, katalok ve salnâmeler

11. Kanunlar, nızamnâmeler, muahedeler, hukukî eserler, iktisâdî eserler, felsefî sosyolojik ve terbiyevi eserler.

En nâdir kitablar edebî ve tarihi eserler ile salnâmeler ve gazete ve dergi koleksiyonları arasındadır. Bu arada Kaşgarlı Mahmudun "Dîvânı Lugat-it Türk" ünü bilhassa kaydetmek lâzımdır.

Şükrü Nâil BAYRAKDAR

FEYZULLAH EFENDİ SOKAĞI — Fatih İlçesi merkez nâhiyesinin İskenderpaşa Mahallesinin yollarından; Karakadı Sokağı ile Fevzipaşa Caddesi arasında uzanır; Caddeye yaklaşır iken küçük bir parçası aynı nâhiyenin Hasanhalîfe ve Sofular mahalleleri arasından sınır yol olarak geçer, cadde ile olan kavuşağı köşesinde Feyzullahefendi Medresesi (Fâtih Millet Kütübhânesi) vardır ki XVIII. Yüzyıl başında yapılmış o güzel eser Sofular Mahallesi sınırı içindedir. Değnekci Sokağı ile dört yol ağzı yaparak kesişir; muhtar Hüsnü Sokağı, Çiftekumrular Sokağı, Pazaryeri Sokağı, Sarıgüzel Caddesi, Kızanlık Caddesi ve Sofular Caddesi ile kavuşakları vardır (1934 Belediye Şehir Rehberi, pafta 6/79 ve 80).

İkişer üçer ve beşer altışar katlı beton evler ve apartımanlar arasından geçer, Fevzipaşa caddesi tarafından gelindiğine göre kavuşakda sol tarafda Feyzullahefendi Medresesi vardır, medresenin karşısında da asrımız başlarında çok harab bir halde iken yıktırılmış ve arsasına apartıman inşâ edilmiş Kaptan Halil Paşa Camii bulunuyordu. İki araba geçecek genişlikde bir yoldur, paket taşı döşelidir. 1 manav, 1 kunduracı, 1 garaj, 1 mobilya atöliyesi, 2 bakkal, 2 yorgancı, 3 berber, 1 kadın berberi, 1 nalbur, 1 pastacı, 1 terzi, 1 tuhafiyeci ve 1 ezcâhâne vardır (ekim 1968).

Hakkı GÖKTÜRK

FEYZULLAH EFENDİ TEKKESİ — Üsküdarlı Ahmed Münib Efendinin Mecmuai Tekâya isimli ricâlesindeki kayde göre Yeni bağçede Halıcılar Köşkünde bir Nakşî dergâhı idi, âyin günü cuma idi; zamanımızda mevcud değildir.

FEYZULLAH İLKOKULU — Kartal Maltepesindedir, 1921 de Kadıasker Feyzullah Efendi adında bir zâtin veresesi tarafından bağışlanmış tek katlı ahşab bir binâda üç sınıflı bir okul olarak açılmışdır, 1936 yılına kadar bu okulda okuyan çocuklar üçüncü sınıfı bitirdikden sonra Maltepe I. İlkokuluna giderler, 5-6. sınıfları orada tamamlardı. 1936-1937 ders yılında beş dershâneye çıkarıldı. 1957 yılında da ahşab okulun gaayet geniş olan bağçesinde üç katlı yeni bir kâgir okul binasının yapısına başlandı ve sür'atle tamamlanıp 1958-1959 ders yılında eğitime açıldı.

Okul 5 sınıflı ve 22 şubelidir, ancak 11 dershânesi mevcud olduğundan çift tedrisat yapılır. Öğretmen kadrosu 24 kişidir, binin üstünde öğrencisi vardır. Yüz kadar fakir çocuğa esvab, ayakkabı, kitab ve sair ders levâzımı verilir.

Eski ahşab bina 1964 de yıkdırılmış, onun yerine de 1967 de 15 dershâneli ek bir bina yapılmışdır. 1937 den 1967 ye kadar geçen otuz sene içinde bu ilk okuldan 1805 çocuk diploma almışdır. (ekim 1968).

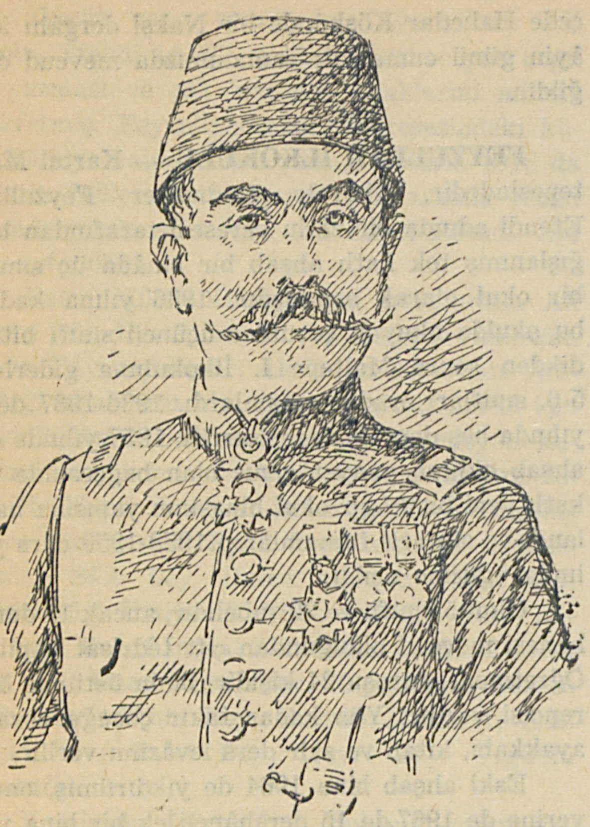
Hakkı GÖKTÜRK

FEYZULLAH LEM'İ — Onsekizinci Yüzyıl hattatlarından; Üsküdarlıdır; sülüs ve nesih yazıyı Hamamî Mehmed Emin Ağadan öğrenmişdi; hayatı hakkında başka kayde rastlanmadı.

Bibl.: Tuhfei Hattâtin

FEYZULLAH NÂFİZ EFENDİ (Lâzikîzâde) — Şeyhülislâm İmam Mehmed Efendinin oğludur. Kadılıklarda bulunmuş kalem sâhibi ulemâdan; 1181 (1767-1768) de İstanbulda vefat etti, Eyyubrultana defnedildi; fıkıh ilmi üzerine "Dürretül Muhâkemât" adında bir eseri vardır.

FEYZULLAH PAŞA (Hacıateşoğlu) — Unutulmuş kahramanlardan ve şehid kumandanlarımızdan; 1842 de Ispartada doğdu, babası Ispartanın zenginlerinden Hacı Ateş adında hamiyyet ve cesâreti ile tanınmış bir zât idi, Isparta gönüllülerinin başbuğu olarak 1853 Kırım Harbine giderken henüz 11 yaşında bulunan oğlu Feyzullahı da götürdü; Hacı Ateş rus-

Feyzullah Paşa
(Resim: Sabiha Bozcalı)

larla bir musâdemede şehid olunca küçük Feyzullahı Suasker Riza Paşa himâyesine aldı. Bursa Askerî Düşdiyesinde ve Harbiye Mektebinde okuttu, Harbiyede iken arkadaşları arasında Gazi Feyzullah diye anılırdı, Harbiyeden 1863 de piyâde mülâzımlığı ile mezun oldu; 1866-1870 arasında Giride eşkiyâ tâkib ve tenkili haraketlerinde bulundu ve fevkalâde cesâreti ile tanındı, başına devletce mükâfat vaad edilmiş bir şâkiyi yakaladı, 1870 de kargaşalık içinde bulunan Trablusgarbe gönderildi, orada da yararlıklar gösterdi ve yeni bir eşkiya yatağıolan Yemen'e yollandı, âsi bir kabile reisinin elinden Rîde (?) adında bir kaleyi alarak bu kabile reisinin vücûdunu ortadan kaldırması üzerine 1872 de kaymakam (yarbay) oldu. 1876 Türk-Rus Harbine Abüşir Ahmed Eyyub Paşa ordusuna katıldı, büyük fedâkârlıkiar gösterdiği Aleksinaç muharebelerinde yaralandı, Ahmed Eyyub Paşa kendisini İstanbulda tedâviye yollamak istediği halde redetti, kıt'asından ayrılmadı ve yaralı kolu boynunda asılı olarak Kızıltepe isimli mühim bir mevkii zabtetti, miralay (albay) oldu. O felâketli harb içinde Şumnu muharebelerindeki yararlıkları ile mirilivâ (paşa) oldu. Hezargradda bir muharebede kolundan ve bilhassa bacağından ağır yaralandı, iki fedâkâr neferi tarafından karargâha getirilerek ilk tedavisi yapıldıkdan sonra Varna yolu ile İstanbula gönderildi ve Haydarpaşa Askerî Hastahanesine yatırıldı, tedâvisine, aslında bir bulgar casusu olan Doktor Volkoviç (B.: Volkoviç Doktor) memur edilmişdi; kahraman generalin ayağının kesilmesini zarurî olduğunu buldu, fakat, ameliyatdan sonra kesilen yeri kasden iyi sarıp bağlamadı, Feyzullah Paşa o gece kan kaybından vefât etti, ölümünde 35 yaşında idi. Paşanın ölümü üzerine ihânetinin meydana çıkacağını anlayan Volkoviç Bulgaristana kaçdı.

Haydarpaşa mezarlığına defnedildi, kabir taşının kitâbesi şudur:

Hüvelbâkî

İkinci Ordunun fedâisi vatan kurbanı hazreti pâşâ ki
Şemşîri kazâyi mübrem idi fırakı âdâye

Adüvvi tîre rûz olsa aceb mi rûsiyeh
Çok yüzler ağartmışdı girüb meydânı gavgaaye

Olub mecruh harb içre nihâyet kesdiler pâyin
Ayakdan düşdü ammâ seyredin çok kat etti pâye

Nasıl Hak destgîr etmez ana şâhi şehîdânı
Kolun kesmek dilerken el attı bil Mevlâye

Heman tarihini nazmeyledim Sâfî mücevherle
"Ola yâ Rab mahal firdevs Feyzullah Pâşâye"

1294 (M. 1877)

Oğlu Mustafa Fâzıl bey "Bir şehidin târihçei hayatı" adı ile Feyzullah Paşanın kısa hal tercemesini 16 sayfalık bir risâle hâlinde neşretmişdir; bu kitabcığın baş tarafında paşanın bir resmi ve resmin altında da şu kıt'a vardır:

Sen küçükken pederin oldu şehid
Sonra sen de ona tâbi oldun
Ey şehid oğlu şehid Feyzullah
Ne güzel pâyei rif'at buldun

FIÇI — "Şarab, sirke ve sâir şeyler koymaya mahsus tahtadan ve dışından demir çenberli ve ortası iki ucuna nisbetle daha şişkin silindir şeklinde kap" (Şemseddin Sâmi, Kaamusi Türkî).

Ş. Sâmi Bey bir halk ağzı deyim olarak "Fıçı Dibi" tâbirinin "Meyhâne Köşesi" anlamında kullanıldığını kaydediyor; biz böyle bir demiye hiç bir metinde rastlamadık ve meyhâne erbâbı ağzından da duymadık.

Şarab ayyaşlarına halk ağzında "Şarab Fıçısı" denilir. Çabuk ve her şeye kızan ve en küçük şeyden birden parlayan kimselere de "Barut Fıçısı" denilir; misâl:

"Herif barut fıçısıdır, sohbete, ülfete gelmez..." Aynı deyim, içinde gürültü, kavga, hattâ silâhlı çarpışmalar olan yerler için de kullanılır; misaller:

"Üniversiteler Barut fıçısı oldu..", "Ortadoğu bir barut fıçısı oldu..".

Çok şişman kimseler için de "Fıçı gibi" denilir.

FIÇICI ABDİ SOKAĞI — Beyoğlu İlçesi merkez nâhiyesinin Çukur Mahallesi yollarındandır; Çukur Sokağı ile Haleplibekir Sokağı arasındadır, Karakurum Sokağı ile kavuşağı vardır (1934 eBlediye Şehir Rehberi, pafta 14/146). Çukur Sokağı tarafından gelindiğine göre bir araba geçecek genişlikde, paket taşı döşeli, iki kenarı dar yaya kaldırımlı bir sokakdır. Evleri üçer dörder katlı kâgir yapılardır, Çukur Sokağı kavuşağında ve kapusu o sokak üzerinde bir berber dükkânı ile bir esvab temizleme ve boya-kola evi vardır. Kapu numaraları 1-29 ve 2-24 dür (ocak 1969).

Hakkı GÖKTÜRK

FIÇICIKERİM SOKAĞI — Yukarı Boğazın Rumeli yakasında Yenimallenin yollarından, bir aralık sokak ile ana sâhil boyu yolu arasındadır, vapur iskelesinin karşısına düşer (1934 Belediye Şehir Rehberi, hafta 23/Yenimahalle); yerine gidilip bu satırların yazıldığı sıradaki durumu tesbit edilemedi (mart 1971).

FIÇICIRÜSTEM SOKAĞI — Üsküdarda Nuhkuyusu semti yollarından, Kümbet Sokağı ile Şâir Talât Sokağı arasında uzanır, Fıstıklıbayır Sokağı ile bir dörtyol ağzı yaparak kesişir. Üzerindeki evlerin çoğu ahşab ve ikişer katlı olup kapu numaraları 1-47 ve 2-52 dir. 1 bakkal dükkânı vardır (1934 Belediye Şehir Rehberi, pafta 27/Nuhkuyusu; ocak 1971).

Hâlid ERAKTAN

FIÇICI SOKAĞI — Boğaziçinde Çengelköyünün yollarından, vapur iskelesi karşısında, Çengelköyü Caddesi ile Çengelköyü Kuyu Sokağı arasında kısacık bir aralık sokakdır (1934 Belediye Şehir Rehberi, pafta 26/Çengelköyü).

FIÇICI SOKAĞI — Beyoğlu sokaklarından birinin eski adı; meyhâneleri, yarı umumhâne pansiyonları, meyhânelerinin pedimu ve palikar şıkırdımları ve evlerinde yosmaları ile meşhurdu, sokağın müdâvimleri de her milletden ayak takımı idi. 1934 de bilhassa Beyoğlunun eski sokak isimleri değiştirilirken bu sokağın adı da değişmişdir, yeni adını tesbit edemedik. Ahmed Rasim İkinci Sultan Abdülhamid devri sonlarında Malumat Gazetesine yazdığı Şehir Mektublarından birinde Şişlide "Binbir Çiçek" adında bir gazinodan bahsederken bu sokağın da adını kaydediyor: ".. Şişlide Binbir Çiçek denilen bir gazino var. İçinde alaturka çalgı çalıyor.. akşama doğru da Beyoğlunun ve Galatanın en nâdir çiçekleri düşüyor: Tatavladan sünbül, Yenişehirden menekşe, Çiçekci Sokağından karanfil, Fıçıcıdan sarmaşık, Kalyoncu Koldluğundan yâsemin, Kemeraltından yediveren, Papasköprüsünden manolya, Linardi sokağından ortanca.. ama kokularından insanın burnu düşecek".

FIÇI LOKANTASI — Zamanımızda Kadıköyünün meşhur içkili lokantalarından; ön kapusu Yasa Caddesinde, yan kapusu Körler Sokağındadır. İskele civarında, çarşı ağzına yakındır. 1950 yılı etrafında açılmış ve hayli rağbet görmüş bir yer idi. Sonra sâhib değişdirdi, Hasan Demirdağ ve Mustafa Kayserili adında iki ortak tarafından içkisiz aşcı dükkânı hâline sokuldu, işlemedi, bir müddet kapalı kaldıkdan sonra 1968 de Kâtib Atacan tarafından aynı isimle ve içkili ikinci sınıf bir lokanta olarak açıldı. Bilhassa Oğuz adında müşteri hal ve hatırı bilir bir barmenin himmetiyle ilk zamanlarından daha çok rağbet gören bir yer oldu. Akşamları tezgâhının başında ekseriyâ yer bulunmaz, masaları da dolar. Temiz bir mutfağı vardır.

Kâtib Atacan Hemşinlidir. Meslek hayatına 13 yaşında Ankarada Baba Karpiç'in meşhur lokantasında bulaşıkcılık ile atılmış, zekâ ve çalışkanlığı ile, müşterilerinin çoğunluğu, devlet merkezinin en seçkin sîmâları olan Karpiç'in garsonlarından biri olmuşdu. Çocukluğu ve gencliği Karpiç'in yanında geçmişdi. İngilizce öğrendi, Demokrat Parti iktidârında devlet başkanı Celâl Bayar ile başbakan Adnan Menderesin yurd dışı seyahatlarında sofracıbaşılık hizmetinde bulundu. Bir ara da İstanbul Hilton Otelinde çalışmışdır.

Bu satırların yazıldığı sırada Fıçı Lokantasının aşçıbaşısı Ali Yıldırım Usta idi, o da Hemşinlidir. Lokantada 18 kişi çalışıyordu, onların çoğu da patronun hemşehrileridir. Barmen Oğuz 1969 da ayrılmış, bir pasaj içinde kendi adına bir lokanta açmış (B.: Oğuz Lokantası), yerine Hemşinli Tâlib gelmişdir (ekim 1970).

FINDIK — Argo "Dolu, hileli zar" (F. Devellioğlu, Türk Argosu).

FINDIK ALTINI — Onsekizinci yüzyıl başlarında Üçüncü Sultan Ahmed zamanında basılmış bir altın paranın halk ağzındaki adı, zamanında ve sonraları da halk tarafından aranan makbul bir para, sikke olmuşdu. Aşağıdaki satırları, ondokuzuncu yüzyılda Ali adında bir arzuhalciye aid mektub örnekleri defterinde bir aşk mektubu, "Muhabbetnâme" örneğinden alıyoruz:

"... kerem idüb hânei bî minnete teşrif buyursanız, hâmili nâme bizim Râşid yediyle hâkipâye bir elmas yüzük fındık altınıyla yapılmış destâvîzi âşıkaane-irsâl olunmuşdur, makbulünüz olmak niyâzımdır. Bâki âfitâbı hüsnü cemal gün günden ziyâde bâd. Bende: Ahmed."

Bu mektubdan Fındık Altınının makbul oluşu ayarının üstünlüğünden olduğu anlaşılıyor, kuyumcular tarafından eritilerek yüzük ve küpe gibi şeylerde kullanılmışdır.

FINDIKCI — Mecâzî anlam ile "türlü yalan vaidlerde aldatarak âşıkını soyan mahbûbe yâhud mahbub".

Gerdâniye bûselikden açmazı
Fındıkcıdır İstanbulun yosması
Va'di vaslın meşkindeki şöhreti
Âşıkını aldatması, asması

★

Fındıkcı Fatmanın oğludur çapkın
Aldanma sakın sen va'di vaslına
Bir ayak üstünde bin yalan söyler
Gürkzâde gürk şeved çekmiş aslına

★

İpe un serer de şaşar kalırım
Budur fındıkcının kârı kanunu

FINDIKCILAR SOKAĞI — Eminönü İlçesinin merkez nâhiyesinin Tahtakale Mahallesi yollarından; Cömerttürk Sokağı ile Sabuncu Hanı Sokağı arasında, iki dirsekle kırılmış bir sokakdır (1934 belediye Şehir Rehberi, pafta 1/7). Cömerttürk Sokağı tarafından gelişdiğine göre bir araba geçecek genişlikde paket taşı döşeli bir yoldur, evvelâ sağa, sonra sola iki dirsekle kırılır, hanlar ve dükkânlar arasından geçer. Sabuncu Hanı Sokağı ile kavuşağı başında sağda sergi hâlinde bir pastırmacı-peynirci, sol tarafda da bir çarşı kahvecisi vardır; sokak bu noktada daralır ve her hangi bir nakil vasıtası geçemez. Sokak üzerinde 3 katlı Terma Hanı, 2 katlı Halil Hanı, ön kapusu Tahtakale Caddesinde 4 katlı Prevuayan Hanı, 4 katlı Cam-Porselen Hanı, üçer katlı diger 6 han, Turan Çikolata Fabrikası, An-Ka Kabloları Müessesesi, 1 cam porselen imâlâthânesi, 1 cam eşyâ imâlâthânesi, 1 çikolata imâlâthânesi, 1 çekirdek leblebi imâlâthânesi, 1 dökümcü, 3 hırdavatcı, 1 tuhafiyeci, 2 boncukcu, 1 zücâciyeci, o aşcı, 2 kırtasiyeci, 1 defterci vardır. Kapu numaraları 1-31 ve 2-22 dir (nisan 1969).

Hakkı GÖKTÜRK

FINDIKCI REMZİ SOKAĞI — Eminönü kazâsının merkez nâhiyesinin Hobyar Mahallesi yollarından, Âşirefendi Caddesi ile Bağçekapusu arasında uzanır (1934 Belediye Şehir Rehberi, Pafta 1/3). Bayazıd tarafından ve Hocahanı Sokağı ile Cağaloğlu tarafından gelen bütün nakil vâsıtaları, zamanımızın trafik nizâmınca Sultanhamamı meydanından Âşirefendi Caddesine dönerler ve bu Fındıkcıremzi sokağından Bağçekapusuna inerler; bir araba geçecek genişlikde oldukca dik bir yokuşdur, yokuşun üst başı Âşirefendi Caddesindedir. Yokuşun alt başında sağ tarafda meşhur Atalar Ticârethânesi, mağazası, sol tarafında da Yapı Kredi Bankası vardır. İstanbula limandan bakıldığı zaman limon küfü renginde bir küçük kubbe görülür, o kubbe, bir köşeyi kaplamış ve ön kısmı kule biçiminde inşâ edilmiş bu banka binâsının üstündedir.

FINDIKCI REMZİ SOKAĞI CİNÂYETİ — 1967 martının başlarında toplum hayatı bakımından incelenmeye değer bir kanlı vak'adır; Rahmi Gideroğlu adında biri Urfalı Fatma adında bir kızla evlenir, İstanbula gelerek iki ortakla konfeksiyonculuk işine başlar, iyi para kazanır ve Fatmayı terk etmek ister; hâmile olan Fatma ihmal edilir ve bir hastahâneye kaldırılır. Genc kadın oradan Ankarada bulunan

küçük erkek kardeşi Fehmi Fenerciye mektub yazarak hayatının tehlikede olduğunu bildirir; Fehmi 12 mart 1967 akşamı İstanbula gelir, geceyi Sirkecide bir otelde geçirip ertesi sabah erken eniştesinin Fındıkcı Remzi Sokağındaki mağazasına gider, Konfeksiyoncu Remzi: "Benim Fatmaya ihtiyacım kalmadı, hayatından korkuyor iseniz ablanı al götür" der, Fehmi sert karşılık verince elini hemen tabancasına atar, fakat delikanlı daha atik davranır tabancasını çeker ve eniştesini öldürür. Vak'anın adli safhası tesbit edilemedi (Son Gazetesi).

Burhaneddin OLKER

FINDIKKIRAN SOKAĞI — Eminönü İlçesinin Kumkapu Nâhiyesinin Muhsinehâtun Mahallesi yollarından, tiren yolu ile Telliodalar Sokağı arasındadır; Hisarçeşme Sokağı ve Babayiğit Sokağı ile dört yol ağzı yaparak kesişir (1934 Belediye Şehir Rehberi, pafta 3/28). Telliodalar Sokağı tarafından gelindiğine göre iki araba geçecek genişlikde kaba taş döşeli, iki yanında dar yaya kaldırımı bulunan bir sokakdır üçer katlı kâgir evler arasından geçer ve tiren yolu boyundaki duvara dayanarak sona erer, bu yönden bir çıkmaz sokak görünüşü arz eder. 1 terzi, 1 bakkal dükkânı vardır, kapu numaraları 1-25 ve 2-28 dir (Ocak 1969).

Hakkı GÖKTÜRK

FINDIK KURDU — "Vücud yapısı ufak tefek, yahud yaşca henüz çocuk sayılacak kadar küçük, fakat son derecede dilber, şirin ve sıcak kanlı, câzib" anlamında halk ağzı deyim:

Şöhreti Bulgaroğlu fındıkkurdu
Gönül tahtında bir eyyam oturdu
(Âşık Râzî)

★

O fındıkurdu haspa İmamkızı Pâkize
Bebrü peleng fetâyı getiriverdi dize
(Âşık Râzi)

FINDIKLI — İstanbulun meşhur semtlerinden ,büyük şehrin Rumeli yakasında Galata tarafında ve liman ağzında Tophâne civârında Salıpazarı ile Kabataş arasındadır; 1934 Belediye Şehir Rehberine göre Galatanın Pürtelâş Hasan Efendi ve Ömer Avni Mahalleleri sınırı içindedir (1934 B.Ş.R. Pafta 15/167 ve 169).

Evliyâ Çelebi İstanbula tahsis ettiği seyahatnâmesinin birinci cildinde "Fındıklı Kasabı" adını kullandığı halde Fındıklıdan müstakil bir bend içinde bahsetmiyor, buradaki bâzı binâları, Tophâne bahsi içinde kaydediyor (B.: Tophâne).

1814 - 1815 arasında tanzim edilmiş bir Bostancıbaşı Defterinde (B.: Bostancıbaşı defderleri, cild 6, sayfa 2979) Fındıklı sâhili şöylece tesbit edilmişdir; Salıpazarından Kabataşa doğru gidildiğine göre:

"... aralık iskele; yanında Ömerağazâde Tevfik Bey yalısı; yanında Selun (?) zimmînin değirmeni; yanında Süleyman Ağanın kayıkhânesi; yanında Hammallar İskelesi; yanında silâhdar Giridli Mustafa Ağa zevcesinin yalısı;yanında kalafat yeri; yanında Fındıklı İskelesi; yanında Kapuçuhadarı Ömer Efendi yalısı; yanında Fındıklının büyük iskelesi; yanında Fındıklı Camii; yanında müsâhibi şehriyârî Hasan Ağa zevcesinin yalısı; yanında Kepçe Nâzırı Ali Efendinin yalısı, yanında aralık iskele; yanında Gümrükemini Hüseyin Efendinin yalısı; yanında Tersâne kâtibi Mehmed Beyin yalısı; yanında müsâhibi şehriyârî Sadık Ağanın yalısı; yanında Tophâne nâzırı Çelebi Efendinin yalısı; yanında Çizmecibaşı arsası; yanında Hekimoğlu Ali Paşa Çeşmesi; yanında Kabataş İskelesi...".

Hadikatül Cevâmi'de Fındıklıda şu cami ve mescidlerin ve sâir binâların bulunduğu kayıdlıdır:

Hâtûniye Mescidi, yanında zâviyesi ve karşısında Arabahmedpaşa Çeşmesi; yine bu mescid civarında Bıyıklı Ali Paşanın mektebi ve çeşmesi; Husrev Mehmed Paşa yalısı; Selime Hâtun Mescidi; Pişmâniye Camii; Hacı Receb Mescidi; Alçakdam Mescidi; Emirimam Mescidi; Kazancı Camii: yanında Köprülüzâde Ahmed Paşa Çeşmesi; Fındıklı Camii; yanında Fındıklı Hamamı; yanında mekteb; Kadı Mescidi (Bütün bu isimlere bakınız).

Şirketi Hayriye tarafından neşredilmiş "Boğaziçi" isimli kitabda (1330 - M. 1914; B.: Şirketi Hayriye) Fındıklı için şunlar yazılıdır: "Gûyâ bizanslılara İncil ilk defa burada okunarak hiristiyanlık teblig edilmiş. Vaktiyle buraya Argiropolis yâni Gümüş Memleketi derlerdi. Meşrutiyetin ikinci senesi başında Çırağan sarayına nakledilmiş olan Meclisi Mebusan bu sarayın 6 kânunusânî 1325 de (M. 19 ocak 1910) yanması üzerine Fındıklıda Cemile Sultan Sarayına nakletmişdi; Fındıklı Camii ve Fındıklı Tekkesi bu havâlidedir".

Şâir Mehmed Fennî Dede Efendi ölümü 1715 İstanbul Sâhillerini tasvir yolunda yazdığı ve "Sahilnâme" diye anıla gelmiş meşhur manzûmesinde Fındıklı için şu beyti söylemişdir:

Tutsa uşşâkı mahaldir kırılur gibi taref
Buldu ol gözleri bâdâm ile Fındıklı şeref

Geçen asır sonlarında yaşamış kalender halk şâiri Âşık İbrahim Fennî Mehmed Dede Efendiyi taklid yolunda yazdığı sâhilnâmede Fındıklı için şunları söylemektedir:

Salıpazarından geçdik mestâne
Fındıklıda çattık bıçkın fettâne

Bir yalun ayaklı abaza levend
Destinde hançer şakîi derbend

Bir nazar atfitsen bac alur eşbeh
Serkeş çalımına o şehin peh peh

Pâyin bûs ittirüp yol virdi evbaş
Fındıklıdan geçdik geldi Kabataş

Yine geçen asır sonlarında yaşamış kalender halk şâiri Tophâne kâtiblerinden Üsküdarlı Âşık Râzi beş kıt'alık bir manzûmesinde Fındıklıyı şöyle anlatıyor:

Yine Âşık Râzi, geçen asır sonlarında Fındıklının ayak takımından bıçkın delikanlıları kadar, o güruh ile oynaşan yosma hanımlarının da pek çok olduğunu söylüyor:

Fındıklı şu bizim Taphâne yanı
Güzeller saydına kurdum dalyanı
Çekdik çarşısından âguuşe hele
Nice şûhi mühmel dilber uryanı

Dirler ki avâmı abaza çerkes
Kimi lücuc olur kimisi nâkes
İmtizac idemez anlarla herkes
Sâhilsaraylarda kibar âyânı

Fındıklı güzeli fındıkcı elbet
Eşbeh levendlere gelse ger növbet
Altunla açılur bâbı muhabbet
Kahvehânelerde cana kıyanı

Câmii Kebîri nûri âlâ nur
Çifte hamamı var memdûhi cumhur
Tekkesinde derde derman bulunur
Şehrâhında cümle kerûbeyânı

Temâşâyi hüsün gözlere cilâ
Velâkin güzelleri püsküllü belâ
Fındıklı şânında eyledim imlâ
Râzinin bergüzar olsun beyânı

Fındıklıdır Cihangirin alt yanı
Oğlanların yanar ateşdir kanı
Şu kayıkcı matlubunca müheykel
Yosma Hanım yak oğlana abanı

Haber salar hanım nısfülleyle gel
İzin al kaç ne eylersen eyle gel
Nakşi pâyin hotozumun sorgucu
Aman oğlan gel bir gönül eyle gel

Tophânenin Fındıklıdır bir ucu
Bak nefere ne güzeldir şu topcu
Kılavuzu önde arab bir bacı
Yürü oğlan sürükleme pabucu

Dellâk natır civan hammal kayıkcı
Esnafından yorgancısı balıkcı
Küskün gönül ipliğini arşaklar
Oğlan yolcu yosma hanımlar hancı

Hamamında fettan tâze uşaklar
Kayıkcılar vardır altun başaklar
Bâzu pençe tasasında hanımlar
Ne gam yahu bitleriyle yavşaklar

Kafeslerin arkasında hanımlar
Gözlerinde aşk ateşi yalımlar
Nümâyişi güm güm vuran topuklar
Gözlediği çapkınlarda çalımlar

Yedi iklim dört bucakdan kopuklar
Kınalıdır parmaklarla topuklar
Türkü lazı kürd arnavud dilbazlar
Çakıl pehle nümâyişi yapuklar

Fındıklılı delikanlı ayvazlar
Yosma hanım oynaşları haylazlar
Hammal ise ya Bitlisli ya Vanlı
Kopuk çapkın delifişek palazlar

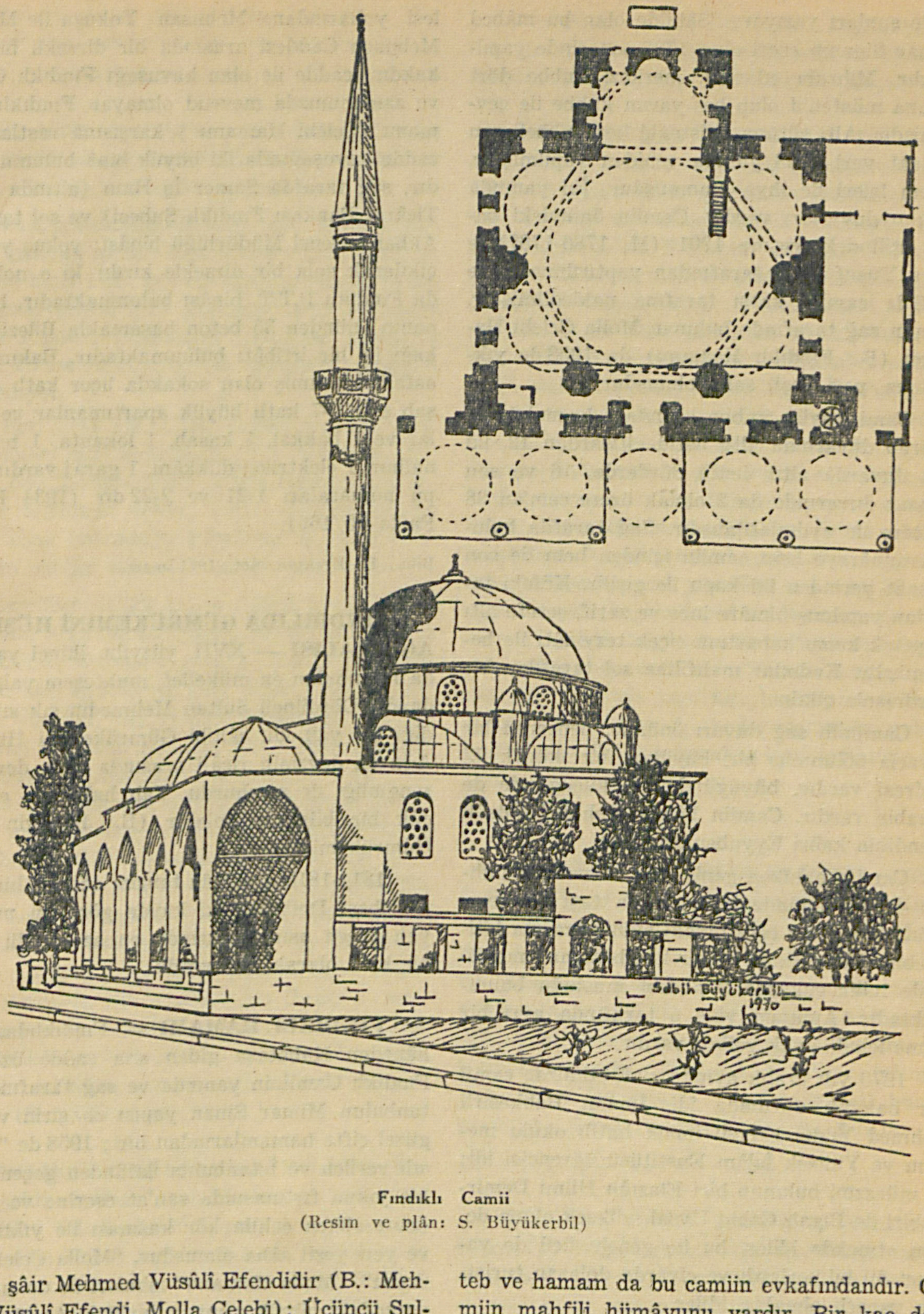
Fındıklının hanımları fermanlı
Delikanlı mestâneler dumanlı
Yokdur muhabbetden çakmaz katırı
Pulâd misâl hançerleri hep kanlı

Kasab civan pençesinde satırı
Sayar âşık yosma hanım hatırı
Hicabı var kırmızı Hind canfesi
Unutma şalvarı köhne natırı

Fındıklının abazası çerkesi
Mahbubları deli eder herkesi
Altın ile kurup şâha kapanı
Sarmış hanım tulumbacı dalfesi

Fındıklıya yazdım işte destanı
Yosma hanımlardan çokdur fettanı
Birbirinden yaman eşbeh kopuklar
Perçemli topuklu şâhi bütânı

FINDIKLI CAMİİ — Hadikatül Cevâmi şu mâlûmatı veriyor: "Bânîsi molla Çelebi denilen ve ilmiyede Anadolu Kadıaskerliğine kadar yük-

Fındıklı Camii
(Resim ve plân: S. Büyükerbil)

selmiş şâir Mehmed Vüsûlî Efendidir (B.: Mehmed Vüsûlî Efendi, Molla Çelebi); Üçüncü Sultan Muradın Haremi Hümâyundaki kadın müsâhiblerinden Ayşe Hubbî Hâtun ile evlendiği için Hubbî Mollası lakabı ile şöhret bulmuşdu (B.: Ayşe Hubbî Hâtun, cild 3, sayfa 1635). Cami deryâ kenarındadır, kurbinde olan mekteb ve hamam da bu camiin evkafındandır. Camiin mahfili hümâyunu vardır. Bir kaç defa tamir görmüşdü, 1238 cemâziyelâhirindeki büyük yangında (M. 1823) bâzı etrafı rahnedar olduğundan küllî tâmir görmüş ve mahfili hümâyunu da genişletilmişdir; mahallesi vardır".

Tahsin Öz "İstanbul Camileri" isimli ese-

rinde şunları yazıyor: "Sâhilde olan bu mâbed Mimar Sinanın eseri olup 1589 senesinde yapılmışdır. Mihrabı çıkıntılı, merkezî kubbe dört sütûna müstenid olup beş yarım kubbe ile çevrilmişdir. Altı sütûna müstenid beş kubbeli son cemaat yeri 1958 yılında yeniden yapılmışdır, kalem işleri de ihyâ olunmuşdur. İki yanında kalkan duvarları vardır. Camiin önündeki barok stilindeki çeşme 1201 (M. 1786-1787) de Koca Yusuf Paşa tarafından yaptırılmışdır ve 1958 de camiin karşı tarafına nakledilmişdir. Camiin sağ tarafında bulunan Molla Çelebi Hamamı (B.: Fındıklı Hamamı) da 1958 de yıktırılmış, yeri yeşil saha olmuşdur".

Cami büyük kubbe altındaki kasnakda 8, mihrab duvarında altlı üstlü altışardan 12, iki yan duvarda altılı üstlü dörderde, 16 ve son cemaat duvarında da 2 olmak üzere cem'an 38 pencere ile aydınlatılmışdır. Sağ tarafda bulunan minâreye hem camiin içinden hem de son cemaat yerinden iki kapu ile girilir. Köfeki taşından yapılmış nimâre ince ve zarif, şerefe altı ve petek kısmı kabartma çiçek tezyinâtı ile bezenmişdir. Kadınlar mahfiline sol tarafdan bir merdivenle çıkılır.

Camiinin sağ duvarı önünde, pencereli bir duvarla bölünmüş biri büyükce, biri küçük iki hazîresi vardır, büyüğünde 12, küçüğünde de 4 kabir vardır. Camiin bânisi Mehmed Vüsûli Efendinin kabri Eyyubsultandadır.

Camiin oldukça geniş olan avlusunda mihrab duvarı önünde bir musalla taşı ve onun önünde de deniz tarafındaki avlu duvarına bitişik bir bölme içinde ve bir kaç basamak merdivenle inilir çukurda 9 abdest musluğu bulunmaktadır. Avlunun yine o tarafında ayrı bir bölme içinde ayak yolları vardır.

1970 yılı aralık ayında ziyâretimizde camii çok bakımlı durumda idi. İmamı Balıkesirli Mehmed Yıldız Efendi imam hatib okulu mezunu ve Yüksek İslâm Enstitüsü öğrencisi idi; iki müezzini bulunup biri Elazığlı Hilmi Demirci, biri de Bigalı Cahid Uysal, yüksek okula devam etmekde idiler, bu üç gencin üçü de yabancı dil biliyorlardı ve civarda dolaşan turistlere yararlı olmakta idiler.

Hâlid ERAKTAN

FINDIKLI ÇELEBİ HAMAMI SOKAĞI — 1934 Belediye Şehir Rehberine göre Beyoğlu Kazasının Galata Nahiyesinin Ömeravni Mahallesi yollarından, Mebusan Yokuşu ile Meclisi Mebusan Caddesi arasında bir dirsekli bir sokakdır; cadde ile olan kavuşağı Fındıklı Camii ve zamanımızda mevcud olmayan Fındıklı Hamamı (Çelebi Hamamı) karşısına rastlar, bu cadde kavuşağında iki büyük binâ bulunmaktadır, sağ tarafda Samer İş Hanı (altında Türk Ticâret Bankası Fındıklı Şubesi) ve sol tarafda Akbank Genel Müdürlüğü binâsı; yokuş yukarı çıkılarak sola bir dirsekle kırılır ki o noktada da Fındıklı P.T.T. binâsı bulunmaktadır, bu binanın önünden 35 beton basamakla Bilezik Sokağı ile bir irtibâtı bulunmaktadır. Bakımlı ve asfalt döşenmiş olan sokakda üçer katlı o ahşab evle 5-7 katlı büyük apartımanlar ve hanlar ve 1 bakkal, 1 kasab, 1 lokanta, 1 terzi, 1 nalbur, 1 elektrikci dükkânı, 1 garaj vardır; kapu numaraları 1-21 ve 2-22 dir (1934 B.Ş.R. Pafta 15/169).

Bibl.: H. Eraktan, not, 1971 mart.

FINDIKLIDA GÜMRÜKEMİNİ HÜSEYİN AĞA YALISI — XVII. yüzyılın ikinci yarısında İstanbulun en mükellef, muhteşem yalılarındandı; Dördüncü Sultan Mehmedin sık sık geldiği bir yalı idi, sâhibi Gümrükemini Hüseyin Ağa da devrinin ricâli arasında aşırı derecede zenginliği ile meşhurdu. Yalı hakkında en küçük bir bilgimiz yokdur (B.: Hüseyin Ağa, Gümrükemini).

1814-1815 arasında tanzim edilmiş bir Bostancıbaşı Defterindeki kayde göre bu meşhur yalı geçen asır başlarında en az yüzelli yıllık bir binâ olarak duruyordu.

FINDIKLI HAMAMI — Fındıklıda, Tophâneden Kabataşa giden ana cadde üzerinde Fındıklı Camiinin yanında ve sağ tarafında İstanbulun Mimar Sinan yapısı en şirin ve pek güzel çifte hamamlarından biri; 1958 de "îmar" adı verilen ve İstanbulun üstünden geçen müdhiş yıkım fırtınasında san'at eserine ve tarihe omuz silken cehlin kör kazması ile yıktırılmış ve yeri yeşil sâha olmuşdur. "Molla Çelebi Hamamı", "Molla Hamamı" isimleri ile de anılırdı; yanındaki büyük cami ile birlikde Anadolu Kadıaskerliğine kadar yükselmiş Mehmed Vüsûlî Efendi tarafından yaptırılmışdır. Evliyâ Çelebi Fındıklıdan bahsederken bu hamamın kopusu üzerindeki kitâbenin tarih beytini şöyle kaydediyor:

Görenler ol makaamı dilküşânın didi târihin
"Lebi deryâde seyran eyle hamamını monlanın"

963 (M. 1565 - 1566)

Bu tarih ile Tahsin özün Fındıklı Camiin inşa tarihi olarak kaydettiği 1589 arasında 23 yıllık bir fark vardır ki az değildir.

Küçükçelebizâde İsmail Âsım Efendi, Râşid Tarihinin altıncı cildi itibâr edilegelmiş tarihinde hicrî 1137 yılı vak'aları arasında 18 sefer pazar gecesi gece yarısına yakın (6 kasım 1725) Fındıklı Çarşısında çıkan bir yangında Molla Hamamının câmekân kısmının yandığını kaydediyor.

Hicrî 1147 (M. 1734) tarihli hamam müstahdemleri sicil defterinde (B.: Arnavud Dellâkla, cild 2, sayfa 1038) Molla Hamamında erkekler kısmında dellâk, natır ve külhancı 14 nefer uşak bulunduğu kayıdlıdır ki hayli işlek hamam olduğu anlaşılır; isimler şunlardır:

Sernöbet dellâk topcu neferi kara sakallı Elbesanlı arnavud Süleyman bin Osman, dellâk kara sakallı Elbesanlı arnavud Yusuf bin Mehmed, dellâk karabıyıklı gözü alilce Elbesanlı arnavud İbrahim bin Hasan, dellâk ihtiyar pir Arnavud belgradlı Hüseyin bin Mehmed, dellâk uzun boylu karabıyıklıca Arnavudbelgradlı Süleyman bin Mehmed, dellâk ince kumral bıyıklı Ohrili arnavud Osman bin Halil, dellâk kabaca kara bıyıklı Göriceli arnavud Hasan bin Mehmed, dellâk ihtiyar Simavlı Veli Mustafa, dellâk topcu neferi kumral sakallı Fındıklılı Mustafa bin Halil, kafesci natır kumral bıyıklı Opadlı arnavud Hüseyin Ali, natır kumral kaba bıyıklı Arnavudbelgradlı Mustafa bin İbrahim, natır kabaca bıyıklı Arnavudbelgradlı Musa bin Halil, natır köse bıyıklı Göriceli arnavud Hasan bin Hüseyin, külhancı zimmî Avanis; 5 nefer hammallar (B.: Külhan Beyleri).

FINDIKLI İSKELESİ KAYIKLARI (Buharlı şehir hatları vapurularından önce) — Hicrî 1216 (M. 1801-1802) yılında tanzim edilmiş kayıkcı esnafı sicil ve kefâlet defterindeki kayde göre, buharlı şehir hatları vapurlarının bulunmadığı ve İstanbul sularında günlük seyrü seferin yalnız kayıklarla yapıldığı o devirde liman ağzında yanyana sıralanmış Salıpazarı, Fındıklı ve Kabataş iskelelerinde kayıdlı 116 kayık ile 187 kayıkcı vardır. Bunlardan 54 kayık gediği topcu naferlerine 62 gedik de sâir kayıkcı esnafına tahsis edilmişdir. Topcu kayıklarında 106 nefer, diğer kayıklarda da 81 nefer kayıkcı işlemektedir. (B.: Kayık, Kayıkcı).

FINDIKLI KAYIK YARIŞI — Tarih kaynaklarımıza geçmiş ilk kayık yarışlarındandır; XVII. Yüzyılın ikinci yarısında Dördüncü Sultan Mehmed zamanında tertib edilmişdi, asrın müverrihlerinden Fındıklılı Silâhdar Mehmed Ağa kendi adına nisbetle anılan vekaayinâmesine şöylece kaydetmişdir: "1092 senesi cemâziyelâhirinin 19 uncu pazartesi günü 6 temmuz 1681 pâdişah Fındıklıda Gümrükemini yalısına geldi, sadırâzam Merzifonlu Mustafa Paşayı da dâvet etti. Kayık koşusu için bir gün evvelinden tenbih edilmişdi, koşuya katılacak kayıklar Kadıköyünde âmâde olup işâret olunduğu gibi birden hareket ettiler. Cümleden evvel şehzâde Sultan Mustafanın (istikbâlin İkinci Sultan Mustafası) kayığı geldi, kayığa dibâ ve kumaş asıp hamlacıbaşısına gümrükden yevmî 30 akçe ulûfe verildi, kürekcilerini de ihsanlar ile mesrur ettiler, sâir kayıklara da pâdişah tarafından onbeşer kuruş verildi..". Yarışın kaçar çifte kayıklar arasında yapıldığı, kayıkların Kadıköyünden Fındıklıya ne kadar zamanda geldiği yazılmamış olmakla beraber spor tarihimiz için kıymetli bir kayıttır.

Bibl.: Silâhdar Tarihi, I.

FINDIKLI MEZARLIK YOKUŞU — 1934 Belediye Şehir Rehberine göre Beyoğlu Kazasının Galata Nahiyesinin Pürtelaşhasanefendi Mahallesi yollarından; Meclisi Mebusan caddesi ile Ateşpâre Sokağı arasında uzanır (1934 B.Ş.R. Pafta 15/167); dar, bozuk, kabataş döşeli ve merdivenli bir sokakdır, cadde ile olan kavuşağı başında Atlantik İş Hanı (altında Yapı Kredi Bankasının Fındıklı şubesi) bulunmaktadır. Kapu numaraları 1-7 ve 2-16 dır.

Bibl.: H. Eraktan, Not, 1971, mart.

FINDIKLI ORTA OKULU — Kabataşda Ömeravni Mahallesinde Beşâret Sokağındadır; üç kademeli merdivenle çıkılır avlu için büyük ve eski kâgir binâsı 1882 de İkinci Sultan Abdulhamid tarafından Aşîret Mektebi olarak yaptırılmış idi (B.: Aşîret Mektebi Hümâyunu, cild 3, sayfa 1157).

Kabataş Mektebi Sultânisi (Lisesi) bu binâda kurulmuş; Gazi Osman Paşa Orta Okulu,

Beyoğlu Erkek Lisesi olarak kullanılmış ve bu okullar bugünkü binâlarına nakledildikden sonra 1948 yılında Fındıklı Karma Orta Okulu olmuşdur; 1959 yılına kadar karma okul olarak tedrisat yapılmış, bu tarihde de Erkek Orta Okulu olmuşdur. Beyoğlu ve Beşiktaş ilkokulları ve Beyoğlu azınlık ilkokulları mezunları alınır.

1963-1964 ders yılında 1060 öğrenci ve 33 öğretmen bulunuyordu; 1948 den 1963 yılına kadar bu orta okuldan 653 öğrenci diploma almışdır.

Hakkı GÖKTÜRK

FINDIKLI PARKI CİNAYETİ — Günlük gazetelere bu isimle geçmiş olan kanlı vak'a 16 şubat 1967 de lapa lapa yağan karlı bir akşam üzeri ortalık karardıkdan sonra işlenmiş bir aşk cinâyetidir; Kabataşda Egemen Handa Yapı ve Kredi Bankasının ikrâmiye bürosunda çalışan Sezen Neyyir adında 21 yaşında güzel bir kız, Fatih İtfâiye Grupu efrâdından birinin oğlu olan sevgilisi 19 yaşında radyo reklâmcısı İrfan Altınkaynak tarafından 16 bıçak darbesi ile öldürülmüş; güzel kızın cesedi karla örtülürken kaatil delikanlı da hemen soyunarak intihar kasdi ile kendisini denize atmış ise de buzlu suda işlediği cinâyetle bozulmuş aklı müvâzenesi yerine gelmiş, yüzerek sâhile çıkmış ve çıplak hâliyle bir taksiye binerek Emniyet Müdürlüğüne giderek teslim olmuşdur. Kriminoloğların ve dolayısı ile vâzü kaanunun üzerinde durması gereken vak'alardandır. Cinayet yeri Fındıklı Parkı, Fındıklı Camiinin yanında 1958 de yıktırılmış Fındıklı Hamamının yeri olan yeşil sâhadır.

Bürhaneddin OLKER

FINDIKLI VOLİ YERİ — Boğaziçi balıkcılarının eski geleneklerine göre Fındıklı Camiinin önünde olan bu voli yerinde, yüzde altı âidat ile Beşiktaş, Fındıklı, Sarıyer, Büyükdere ve Rumelikavağı kancabaş ıgrıb ve manyat kayıkları tarafından balık avlanır, sâir kayıklar ancak onlar olmadığı zaman balık tutabilir.

Fındıklıda Aralık İskele önündeki voli yeri de bu cami önü voli uerine bağlıdır, geleneği de aynıdır.

Karakin DEVECİYAN

FINDIKLI YANGINLARI — İstanbulun hemen her semtinde olduğu gibi Fındıklı da kendi içinden çıkan ateş âfetleri görmüşdür; tarih kaynaklarımızda tesbit edilmiş yangınlar şunlardır:

10 Muharrem 1136 (M. 10 Ekim 1723) Yangını - Ateş bir salı gecesi gece yarısından sonra Mollaçelebi Camii (Fındıklı Camii) yanında Tophâne Mahkemesi kâtiblerinden Mustafa Efendi adındaki kimsenin evinden çıkdı, etrafa sirâyetle bir kaç ev ve dükkân ve yalı boyunda sadâret kâhyası Ali Ağanın sâhilsarayı yandı.

18 Safer 1137 (M. 6 kasım 1725) Yangını - Ateş bir pazar gecesi Mollaçelebi camiinin yanında bir evden çıkdı, Fındıklı Çarşısı ve Mollaçelebi Hamamının (B.: Fındıklı Hamamı) câmekân kısmı yandı.

5 rebîülâhir 1143 (M. 18 ekim 1730) Yangını - Ateş gece Fındıklıda Çubukcu Limanında bir dükkândan çıkdı ve pek çok ev ve dükkân yandı, "Fındıklı ehâlisinin derunları tâbi nâri ızdırâb ile mânendi külhen fürûzan oldu..".

21 nisan 1302 (M. 3 mayıs 1886) Yangını - Ateş Fındıklıda Mollabayırında çıktı, 11 ev yandı.

24 mayıs 1318 (M. 7 haziran 1902) Yangını - 37 binâ yandı.

30 temmuz 1321 (M. 12 ağustos 1905) Yangını - 20 binâ yandı.

Bibl.: Küçükçelebizâde Tarihi; Mecellei Umûri Belediye.

FINDIKLI YOKUŞU — 1934 Belediye Şehir Rehberine göre Beyoğlu kazasının Galata Nahiyesinin Pürtelaşhasanefendi Mahallesi yollarından; Necatibey Caddesi ile Özoğlu Sokağı arasında uzanır; Necatibey Caddesi üzerindeki başı, Tophâne tarafından gelindiğine göre sol kolda, Sosyal Sigortalar Hanı yanındadır, 45 beton basamaklı bir yol olarak başlar, sonra iki kola ayrılır. Soldaki kolu ahşab ve kâğir evler arasından geçen bir çıkmaz sokakdır; sağ tarafdaki kol Sosyal Sigortalar Hanı arkasından geçen 150 basamaklı bir sokak hâlinde Cihangir Camiinin bulunduğu Özoğlu Sokağına kavuşur. (1934 B.Ş.R. Pafta 15/167).

Bu sokak üzerinde İstanbulun eski ahşab evlerinden birkaç güzel örneği vardır ki son zamanlarını yaşadıkları hüzünle görülür, yerlerini

soğuk beton apartımanlara terkedeceklerdir. Kapu numaraları 1-29 ve 2-18 dir. Sokak bakımsızdır. 1957 de yıkdırılmış olan Süehylbey Camii ile altındaki güzel bir çeşme bu sokağın Necatibey Caddesi olan kavuşağı başında idi.

Bibl.: H. Eraktan, Not, 1971 mart.

FINDIK MEHMED PAŞA VERGİSİ — İkinci Viyana Muhasarası Bozgunundan sonraki felâketli devir içinde, hicrî 1099 (1688) yılı vak'alarındandır; Dördüncü Sultan Mehmed tahtdan indirilmiş, yeni pâdişah Üçüncü Sultan Süleyman (I. Süleyman, Emir Süleyman; II. Süleyman, Kanuni Süleyman) cebhelere biraz daha yakın bulunmak için Edirnede idi. Hazinede para yokdu, sadırazam Tekirdağlı Bekri Mustafa Paşa ne yapacağını bilemiyordu. Başdefterdar Fındık Mehmed Paşa, bütün Türkiyede ev başına yıllık fevkalâde bir vergi alınmasını teklif etti, "Evvelâ para istersek verilmez, önce ev başına bir gönüllü asker isteyelim, sonra askeri paraya çeviririz" dedi. Divanda uygun görüldü, vergi toplamaya İstanbuldan başlanacakdı ev başına istenecek gönüllüler için de şu şartlar koşuldu: "Tuvana bir genc olacak; arkasında zırhı, başında miğferi, belinde kılıcı, çifte çakmaklı tüfeği, elinde mızrağı ve altında da bir küheylan olacakdı". İstanbulda sadâret kaymakamı bu yolda bir ferman gönderildi, o da İstanbul kadısı ile birlikde şehrin ayân ve eşrafını, bütün mahalle imamlarını, esnaf kâhyaları ile yiğitbaşılarını dâvet ettiler, büyük bir meclis kuruldu, önce ferman sonra da şeyhülislâmın fetvâsı okundu. Meclise gelenler:

— Din ve devlet uğruna imdad ederiz, ev başına bır gönüllü bulur yollarız.. dediler.

Bu sefer gönüllülerde aranan şartlar söylendi. Meclisde İstanbul halkını temsil edenler:

— Bu kıyâfetde adamları bulamayız!.. dediler.

Edirneye yazıldı, gelen cevabda: "Biz aradığımız adamları buluruz.. onlar ev başına 300 kuruş versinler.." deniliyordu. Meclis yine toplandı. Ev başına 300 kuruş çok bulundu:

— Veremeyiz!.. dediler.

O sırada Belgrad düşman eline geçmişdi. Edirneden sureti mahsusada gönderilmiş hassa silâhşorlarından Küçük Hasan ağa bir nutuk söyledi:

— Belgrad halkı imanlarını paraya değişdiler, hem imandan hem maldan, hem candan hem ehil ve iyallerinin namusundan ve hem de memleketlerinden oldular.. siz de mi bunu istersiniz!.. dedi.

Ortada sadece ferman değil, bir de bu verginin verilmesinin meşrutiyeti üzerinde fetvâ vardı.

Boyunlar büküldü, düşünüldü, "Bir seneye mahsus verelim.." denildi. Hemen o gün ilk olarak Ayasofya Mahallesinden bir kese akçe kaymakam paşaya teslim edildi.

İstanbul halkı bu vergiye "Fındık Mehmed Paşa Vergisi" adını verdi ve kısa zamanda İstanbul ve diger şehirlerden 40,000 keseden fazla para toplandı. Müverrih Fındıklılı Mehmed Ağa: "Halkın ciğerini sökdüler, fakat göz yaşı olduğu için bir işe yaramadı, yiyen yidi, alan gitti.." diyor.

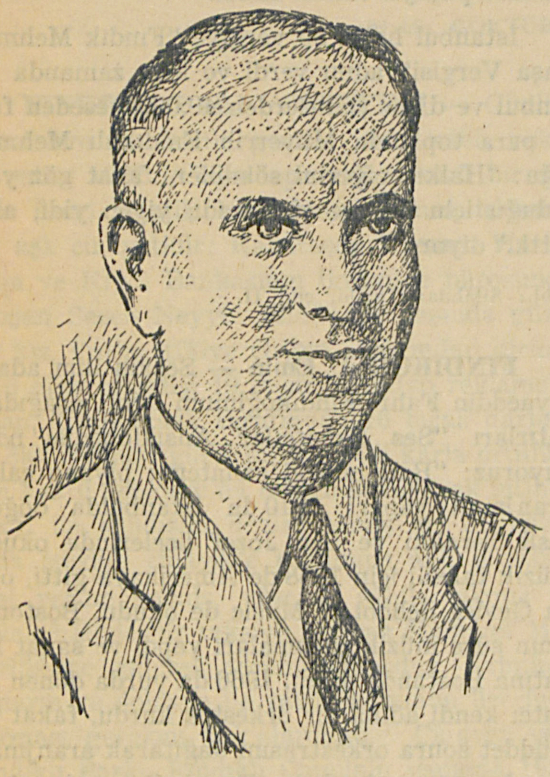
Bibl.: Silâhdar Tarihi, cild II.

FINDIKOĞLU Emin — Seçkin ilim adamı Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlunun oğlu; aşağıdaki satırları "Ses Sanatcılar Ansiklopedisi" nden alıyoruz: "Batı müziği sanatcısı; piyano çalar, aranjman yapar; 1940 da İstanbulda doğdu, Şişli Terakki ve Sen Jozef liselerinde okudu, müzik tahsili için 1958 de Amerikaya gitti, orada Gevlee School of Music de okudu, Bostonda uzun süre müzik çalışmaları yapdı ve sanat hayatına Bostanda atıldı. 1966 da yurda dönen sanatcı kendi adına bir orkestra kurdu, fakat bir müddet sonra orkestrasını dağıtarak aranjmanla uğraşmaya başladı; Durul Gencenin, Ajda Pekkan'ın ve Hümeyrâ'nın (B.: Gence Durul; Pekkan, Azda; Hümeyrâ) plaklarını aranje ediyor idi" (1970).

FINDIKOĞLU (Ziâyeddin Fahri) — Sosyoloğ, geniş ansiklopedik bilgi sâhibi ilim adamı, ünlü yazar, İstanbul Üniversitesinin İktisad Fakültesinde sosyoloji kürsüsü Ord. Profesörü; 1902 de Erzurumda Tortum kasabasında doğdu Hâlid Fahri Efendi adında aydın bir zâtin oğludur, annesinin adı Fatmadır.

İlk tahsilini, babasının memuriyetle bulunduğu Hakkâride bir ibtidâi mektebinde yapdı, sonra Malatya İdâdisinde (1916), Kayseri Sultanisinde (1917) ve İstanbulda Gelenbevi Sultanisinde (1918) okudu, 1922 de İstanbulda

Posta Telgraf yüksek okulunu bitirdi ve pek kısa bir müddet P.T.T. İdâresinde çalışarak İstanbul Dârülfünununun Edebiyat Fakültesine girerek o fakültenin felsefe bölümünde okudu; 1925 ile 1929 arasında Erzurum, Sivas ve Ankara liselerinde felsefe ve sosyoloji öğretmenliği yapdı. 1930 da Fransaya giderek Strasbourg Üniversitesinde felsefe tahsili yapdı ve 1934 de memleketine dönerek İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesinin Felsefe Bölümünde ictimâiyat ve ahlâk doçentliğine tayin edildi 1938 de aynı üniversitenin İktisad Fakültesinde sosyo-

Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu
(Resim: S. Bozcalı)

loji doçenti, 1941 de de o kürsünün profesörü oldu, 1958 de de Ordinaryus profesör oldu.

Efser (Mansuroğlu) Hanımla evlidir; Emin (doğ. 1940), Pınar (doğ. 1942) ve Halil (doğ. 1949) adında üç evlâdları vardır; bir ilim adamının şânına denk dürüst ahlâkı ile tanınmış, her yerde hürmet edilmiş, sevilmiş, sohbeto hoş, zengin, câzib bir meclis adamıdır.

Fransızcayı anadili gibi, ingilizce ve almancayı da iyi bilir; Meilletler arası Sosyoloji Cemiyeti, Türkiye Harsî ve İctimâî Araştırmalar Derneği, Türkiye Muallimler Birliği üyesidir.

Eserleri: "Erzurum Şâirleri" (1927); "Bayburdlu Zihni" (1928); " Zorlara Dağlar Dayanmaz" (1934); "Les sociologues Turcs: Ziya Gökalp" (Fransızca. Türk sosyologları: Ziya Gökalp; 1935); "Ziya Gökalp, Sa vie et sa sociologie" (Fransızca. Ziya Gökalp, hayatı ve sosyolojisi; 1935); "Essai sur la transformation du code familial en Turquie" (Fransızca. Türkiyede âile düzeninin değişimi üzerine deneme; 1935); "Le fondement philosophique d'une sociologie de l'action" (Fransızca. Bir davranış sosyolojisinin felsefî temeli; 1936); "İbni Haldun'un hukuka âid fikirleri ve tesiri" (1939); "İbni Haldun" (Hilmi Ziya Ülken ile birlikde, 1940); "Hukuk Sosyolojisi" (1944); "İctimâiyâta giriş" (1944); "Ahlâk Tarihi" (1946); "Sosyalizm: I. Eflâtundan Karl Marx'a kadar, II. Karl Marx" (1949 ve 1965); ve sayısı pek çok etüdler, makaaleler.

Bibl.: Kim Kimdir Ansiklopedisi; Türk Ansiklopedisi.

FINDIK SOKAĞI — 1934 Belediye Şehir Rehberine göre Beyoğlu Kazâsının Taksim Nâhiyesinin Şehid Muhtar Bey ve Bülbül Mahallelerinin müşterek yollarından; Şehid Muhtar Bey Mahallesinde Doğramacı Şâkir Sokağı ile Bülbül Mahallesinde Paşa Bakkal Sokağı arasında uzanır; Bülbül Mahallesinde Karaca Sokağı, ve iki mahalle arasında sınır yol olan Hüseyin Ağa Kireçhâne Sokağı ile dörtyol ağızları yaparak kesişir (1934 B.Ş.R. pafta 19/147 ve 148). Yerine gidilip bu satırların yazıldığı sıradaki durumu tesbit edilemedi (nisan 1971).

FINDIK SUYU — Sarıyer menba suları arasında Hünkâr, Çırçır kadar olmamakla beraber yinede nam yapmış bir menbâ suyudur.

Mehmed Râif Bey "Miratı İstanbul"da Fındık suyunun başında sütûn şeklinde bir kitâbe taşının bulunduğunu bildiriyor; ve Sultan Abdülaziz devrine ait bu sütûn taşın üzerindeki beyitleri şöyle kaydediyor:

Ne Hünkâr ve ne de Kestâne suyu degil böyle bir mâ
Cümle sular tahtında bulunmuştur müceddet işbu mâ
Şürb olunca taamı mahvedüp sadra şifâ
İsmi poste şürbü doste sâhibi Elhaç Mıstafâ

1289 (M. 1871 - 1873)

Fındık suyu Sarıyer suları arasında kaynağı en derinde olanıdır. Seyrek bir ağaçlık içinde bulunan suyun başı, imparatorluğun son yıllarından beri, İstanbul halkının gendi gönüllerince eglendikleri bir kır gazinosu hâlindedir.

Şimdi yerinde bulunmayan taşının kitâbesinde bildirildiği gibi, bu suya bir sindirim hassası izâfe edilir. Organoleptik evsâfında berrak ve serin, 5 fransız sertlik derecesinde, güzel lezzette tatlı bir sudur, klorürler de cüz'îdir.

Saadi Nâzım NİRVEN

FINDIKZÂDE — Fatih Kazasının Şehremini Nâhiyesinde meşhur bir semt, adını Onsekizinci Yüzyılın ünlü hattatlarından Fındılzâde İbrahim Efendinin lakabına nisbetle almışdı. Bu zâtın babası seçkin ulemâdan Fındık Mustafa Efendinin evi bu semtde idi ve 1105 (1693-1694) de ölmüş, evinin karşısındaki Nuridede Mescidinin mezarlığına defnedilmişdi; baba evinde oturmuş ve 1165 (1751-1752) de ölmüş olan İbrahim Efendi de babasının kabri yanına gömülmüşdü. Nuridede Mescidi 1934 Belediye Şehir Rehberine göre Şehremininde Nevbahar ve Seyid Ömer mahalleleri arasından geçen Kızılelma Caddesinde idi, 1918 de yanmış, yeri 1962 senesine kadar arsa hâlinde duruyordu. İstanbulun o semtinde yeni zenginlerin parası ile şeddâdî beton apartımanlar yükselmeye başlayınca mescidin yerinde de öyle bir binâ yükseldi ve Fındıkzâde ile babasının kabir taşları yok oldu. Yurdumuzda katıran karası koyu cehil târih bağını ve saygısını çürütüb yok etmemiş olsaydı, o iki kabir taşı, semtin âbidecikleri olarak bir köşecikde elbet ki muhafaza edilirdi. (B.: İbrahim Efendi, Fındıkzâde; Mustafa Efendi, Fındık).

FINDIKZÂDE SOKAĞI — 1934 Belediye Şehir Rehberine göre Fatih Kazâsının Şehremini Nâhiyesinin Mollaşeref Mahallesi yollarından; Millet Caddesi ile Başıbozuk Sokağı arasında uzanır, Çağnak Sokağı ile kavuşağı vardır (1934 B.Ş.R. pafta 10/81). Yerine gidilip bu satırların yazıldığı sıradaki durumu tesbit edilemedi (nisan, 1971).

FINDIKZÂDE TEKKESİ — Üsküdarlı Ahmed Münib Efendinin Mecmuai Tekâyâ adlı risâlesindeki kayde göre Yüksekkaldırımda bir Sâdî dergâhı idi; âyin günü pazartesi idi; zamanımızda mevcud değildir. Zamanımızda mevcud değildir.

FIRANCALACI CADDESİ — 1934 Belediye Şehir Rehberine göre Boğaziçinin Rumeli yakasında Arnavudköyünün yollarından; Arnavudköy Mumhânesi Sokağı ile Arnavudköy Dere Sokağı arasında uzanır, ana sâhil yoluna paralel durumdadır, uzunca bir yokdur. İsimsiz bir sokak, Bakkal Sokağı, Takkeci Sokağı, Dubaracı Sokağı, Beyaz Gül Sokağı ve Satış Meydanı Sokağı ile dörtyol ağızları yaparak kesişir, Sebzeci Sokağı ile de kavuşağı vardır (1934 B.Ş.R. Pafta 21/ Arnavudköy). Yerine gidilip bu satırların yazıldığı sıradaki durumu tesbit edilemedi (1971, nisan).

FIRAT (Ertoğrul Oğuz) — "Klasik batı müziği sanatcısı, beste yapar, müzik yazıları yazar; 1923 de İstanbulda doğdu; İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesinden mezundur; İngilizce, fransızca, almanca bilir. Sanat hayatına Üniversite tahsilini bitirdikden sonra başlamışdır. Hâkimlik görevinin yanı sıra bestecilik, müzik yazarlığı ve ressamlık yapar. En önemli eserleri şunlardır: Keman klarinet ve piyano için üçlü sonat, Çoğul Yalnızlığı, Atatürk Savaşda ve Barışda" (Ses Sanatcılar Ansiklopedisi, 1970).

FIRAT (Fehmi) — "Ormancı; İstanbul Üniversitesi Orman Fakültesi profesörlerinden, 1908 de Erzincanda doğdu; ilk ve orta tahsilini orada yapdı, ormancılık tahsili için Fransaya giderek orada "Ecole des Eaux et Forêts" yi bitirdi ve sonra Almanyada ormancılık üzerine doktorasını yapdı. (1936).

"Orman Fakültesinde asistanlıkdan profesörlüğe kadar yükseldi (1937-1946); 1945 ile 1954 arasında o fakültenin dekanlığını yapdı, 1955-1956 arasında da İstanbul Üniversitesi rektörlüğünde bulundu.

"Ormancılık üzerine türkce ve almanca bir kaç eseri vardır, türkce eserleri arasında "Fıstık çamı ormanlarımızda meyva ve odun verimi bakımından araştırmaların ve bu ormanların amenajman esasları" (1943) önemli bir tedkikdir.

"Ormancılar Cemiyeti, Muallimler Birliği; Türk-Fransız, Türk-Alman ve Türk-İngiliz dostlum ve kültür cemiyetleri üyesidir; 1956 da Oxford'da toplanan Milletlerarası Ormancılık Araştırma Kongresinde Türkiyeyi temsil etmiş ve o kongrede seksiyon müdürlüğü yapmışdır.

"Evli ve iki çocuk sahibidir. Posta pulları koleksiyonu meraklılarındandır" (Kim Kimdir Ansikloprdisi).

FIRAT (Kamyonfâresi Şahâbeddin) — 1955 ile 1965 arasında bilhassa İstanbul zâbıtasını çok yormuş bir hırsız; kamyon soymada ihtisas ve hüneri olduğundan zâbıtaca "Kamyonfâresi" diye lakablandırılmışdı; 1966 da Hürriyet Gazetesinde namlı hırsızlardan ve sâbıkalılardan bahseder bir yazıda Ş. Fıratın resmi altında şu satırlar yazılıdır: "Yüzlerce kamyon soymuşdur, son zamanlarda tövbekar olduğu söyleniyor".

FIRATLI (Halil Vedad) — Felsefe muallimi, maarif idârecilerinden; 1902 de Eğin'de doğdu, Ahmed Bey adında bir zâtin oğludur; İstanbul Erkek Lisesinde okudu (1912-1921), 1925 de İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesini bitirdi, 1929 da Berlin Üniversitesinin Felsefe bölümünden diploma aldı; memlekete döndükden sonra 1931-1968 arasında İstanbulda Kabataş Lisesi Felsefe Muallimi, Edirne Lisesi edebiyat muallimi, Ankara Gazi Lisesi müdürü, Ankara Gazi Eğitim Enstitüsü edebiyat muallimi, Millî Eğitim Bakanlığı Orta Öğretim şûbe müdürü, Millî Eğitim Bakanlığı müfettişi, İstanbul Maarif Müdürü, Güzel Sanatlar Umum müdürü, Millî Eğitim Bakanlığı başmüfettişi oldu. Makbûle (Kömürcüoğlu) Hanımla evlenmişdir, Ahmed (doğ. 1950) adında bir oğlu vardır; 14 nisan 1969 da vefât etti, Merkezefendi Kabristanına defnedildi. Muhitinde sevilmiş kimse idi. Türkiye Muallimler Birliği üyesi ve umumîkâtibi, Tür-İran Dostluk Cemiyeti üyesi ve umumîkâtibi idi; almanca bilirdi, Goethe'den İfiyeni"yi terceme etmişdir; "Türk Halk Şiiri Antolojisi" ve "Sanatın Menşeire Dâir" isimli iki telif eseri vardır.

FIRÇACI SOKAĞI — Galatanın Bereketzâde Mahallesi sokaklarından; Yüksekkaldırım ile Şahkapusu Sokağı arasında uzanır bir aralık sokakdır. İki araba geçecek genişlik de ve paket taşı döşelidir ve dikce bir yokuş yoldur. Bu yolun yüksekkaldırım ile kavuşağında, sağ kolda bir sed üstü meşhur "Yüksek Kahvehâne"-nin yeridir (B.: Yüksek Kahvehâne); Fırçacı Sokağının üst bitiminde de Galata Kulesi görülür.

Hakkı GÖKTÜRK

FIRILDAK BAĞÇESİ — Yukarı boğazda Rumeli yakasında Yenimahallede, aynı adı taşıyan bir burnun ardındaki tepede, yakın zamana kadar namlı bir gazino-bağçe idi. Yukarı boğaz üzerine emsalsiz bir manzarası vardır.

FIRILDAK BURNU — Yukarı boğazın Rumeli yakasında Yenimahallededir. Karadeniz, İstanbul Boğazının en dar üç noktasından biridir, Anadolu yakasındaki Sütlüce ile bu Fırıldak Burnu arası 742 metredir. (Rumeli Hisarı ile Göksu Deresi ağzı arası 649 metre, Rumeli Kavağı Brunu ile Anadolu Kavağı Burnu arası da 927 metredir).

A. Câbir VADA

FIRILDAK SOKAĞI — Kadıköy İlçesinin merkez nâhiyesinin Sakızağacı semti yıllarından, Gündoğdu Sokağı ile Muradbey Sokağı arasındadır, Rizapaşa Yokuşu ve Leylek Sokağı ile dörtyol ağızlar yaparak kesişir (1934 Belediye Şehi Rehberi, pafta 29/Sakızağacı); yerinde ise Yenifikir Sokağı ile Muradbey Sokağı arasındadır. Fırıldak Sokağının Gündoğdu Sokağı ile Yenifikir Sokağı arasındaki kısmı adı geçen rehberin tanziminden sonra açılmışdır. Yenifikir Sokağı tarafından gelindiğine göre, iki araba geçecek genişlikde, asfalt ve iki kenarı yaya kaldırımlı bir yol olup Gündoğdu Sokağı ile dörtyol ağzı yaparak kesişir. Üçer katlı ahşab ve kâgir evler, 4-5 katlı beton apartımanlar arasından geçer. 1 bakkal, 2 manav, 1 kasab dükkânı vardır. Kapu numaraları 1-29 ve 2-24 dür (kasım 1968).

Hakkı GÖKTÜRK

FIRIN — Topkapusu Sarayında Bostancıbaşı emrindeki bostancı ocaklarından Cellâdlar Ocağındaki mahbushâneye verilen isim; herhalde cehennem azâbı gibi işkenceler yapılan bir yer olduğundan bu isim verilmiş olacakdır. Zamanımızda mevcud değildir; 1826 da yeniçeri ocağının kaldırılmasından az sonra bostancı ocakları da kaldırılmış, sarayın Bîrun denilen dış kısmında olan odaları (kışlaları) da kaldırılmış, Bostancıbaşı Mahbushânesi, Fırın da o esnada yıkdırılmışdır. Dördüncü Sultan Mustafanın sır kâtibi Ârif Fennî Bey Alemdar Mustafa Paşanın emri ile bura idam edilmişdi (B.: Fennî Bey, Ahmed Aziz Paşa zâde Ârif, cild 10, sayfa 5648).

FIRIN, FIRINLAR — Büyük şehir İstanbulda halkın baş gıdâ maddesi olan "Ekmek" i yapan, pişiren ve halka satan fırınlar, şehrin

günlük hayatında, yüz yıllar boyunca en önemli yeri almışdır.

Kale duvarları ile çevrilmiş nefsi İstanbul içinde, Sur dışında Eyyub kasabası ve havâlisinde, Halicin iki kıyısında ve o arada Kasımpaşada, Galatada ve Galatadan öte Boğaziçinin Rumeli yakası köylerinde, Yedikuleden Küçükçekmeceye kadar uzanan yerlerde, Boğaziçinin Anadolu yakası köylerinde ve Üsküdar ile havâlisinde, Kadıköyünde, Kadıköyünden öte büyük şehrin Marmara yalısı köylerinde, Pendik'e kadar uzanan yerlerde, yine İstanbul köylerinden sayılan Rumeli ve Anadolu yakasının iç bölge köylerinde ne kadar fırın bulunduğu bizce tesbit edilememişdir. Bu konuda ellerindeki kayıdların ne olduğunu öğrenmek için İstanbul Belediyesi İktisad Müdürlüğü ile İstanbul Fırıncılar cemiyetine, derneğine yazdığımız mektublara cevab alamadık.

1756 Cibâli Yangınında, ki şehrin dörtde birine yakın bir kısmını mahvetmiş bir ateş âfetidir, 580 fırın yanmışdı. Bu rakama kıyas ile yukarda kaydettiğimiz geniş bölge içinde İstanbul fırınlarının sayısını ikibinin üstünde tahmin etmek mümkindir. Bu rakamın bu şehir kütüğünde kesin olarak tesbiti gerekirdi; avâmî tâbiri ile, ne yapalım ki tek elin sesi çıkmıyor.

Aşağıdaki satırlar, bizim İstanbul fırınları üzerine tarih kaynaklarımızda bulabildiğimiz kayıdlar, notlardır.

Buğday — İstanbulun iâşesinde "Ekmek", dolayısı ile "Buğday" en başda gelir. İstanbul değirmenleri-fırınları buğdayı hükûmetin aracılığı ile temin ederlerdi. Rumelide ve Anadoluda İstanbula buğday gönderen yerlerde buğdayın fiâtını hükûmet tesbit ederdi. Matrabazlar bu fiâtı az bulur, İstanbula buğday göndermemeye çalışırdı. Türk limanlarına gelen ecnebi gemilerine buğday satılması yasakdı, onlara da şiddetli tâkiblere rağmen kaçak buğday satılırdı. Bundan dolayı İstanbulda sık sık buğday, ekmek sıkıntısı çekilirdi. Hükûmet kadılar vâsıtası ile buğdayı yerinde narhı üzerinden satın aldırtır, gemilerle İstanbula getirtir ve o narh üzerinden fırınlara dağıtırdı. İstanbula buğday getiren gemilere "Rencber Gemisi" denilmişdir. (Ahmed Refik, İstanbulun Usuli İâşesi, Osmanlı Tarih Encümeni Mecmuası).

Gedik — İstanbulda bütün fırınlar gedikli idi. Mevcuddan fazla yeni bir yapılıp açılamaz, mevcud fırınlardan biri de, sâhibinin isteği ile kapanamazdı, işi terk edecekse loncası önünde gediğini başkasına satar, devre derdi Osman Nuri Ergin, Mecellei Umuri Belediye).

Fırın Değirmenleri — Geçen asır ortalarına kadar İstanbul fırınlarının hemen hepsinde 1-2 taşlı bir un değirmeni bulunurdu; fırınlar hergün işledikleri ekmeğin ununu kendileri övütürdü. Taşa kadimden verile gelmiş bir isim olarak "Horoz" denilirdi, fırınlar da, değirmenlerinin taşına nisbetle "Bir Horozlu Fırın", "İki Horozlu Fırın" diye anılırdı. Fırınlardaki değirmenler, bostanlardaki su dolabları gibi at koşularak işletilir, döndürülürdü. Bundan ötürü her fırının bir de küçük ahırı vardı. (Osman Nuri Ergin, Mecellei Umuri Bediye).

Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesinde Ekmekci - Fırıncı Esnafı — Onyedinci Yüzyılda yaşamış ünlü yazar, Dördüncü Sultan Murad zamanında yapılmış büyük bir ordu esnaf alayında bu esnafdan şöylece bahseder: "Ekmekci (fırıncıların pîri Hazreti Âdemdir, buğdayı un ve hapur yaparak ekmek pişirdi. Peygamberimiz zamanında Amr ibni Umran bu esnafa ikinci pîr oldu, kabri Medinededir. İstanbulda 999 fırın-dükkânları vardır, neferâtı 10.000 dir. Esnaf alayında arabalar üzerinde (fırınların) dükkânların kurup kimi hamurkârlık yapar, kimi pişirir, seyircilere ekmek üleşdirirler. Üstü çörekotlu hamam kubbesi kadar ekmekleri de arabalar üzerinde camuslarla çeker götürürler, ama böyle büyük ekmekleri fırında pişirmek mümkin olmauyub yeri hendek gibi yarıp üstüne kül döküp dört tarafına ateş ederler, görmeye muhtacdır. O büyük eklerden bir kaç tânesini Alay Köşkü önünde pâdişah huzurunda bir kaçını da İstanbul Kadısının evi önünde halka yağma ettirirler. Yeniçeri ekmekcileri bunlardan ayrıdır, bir fırındır, işcileri 300 nefer acemi oğlanlarıdır..".

1091 (1680) tarihli esnaf nizamnâmesi — "Fırıncılar ekmeği çiy, kara, ekşi ve eksik işlemeyeler. Dirhemine bir akçe cezâ alınır. Fırınlarda elekleri sık olub ekmekler kepekli olmaya. Riâyet etmeyenlere muhkem siyâset oluna".

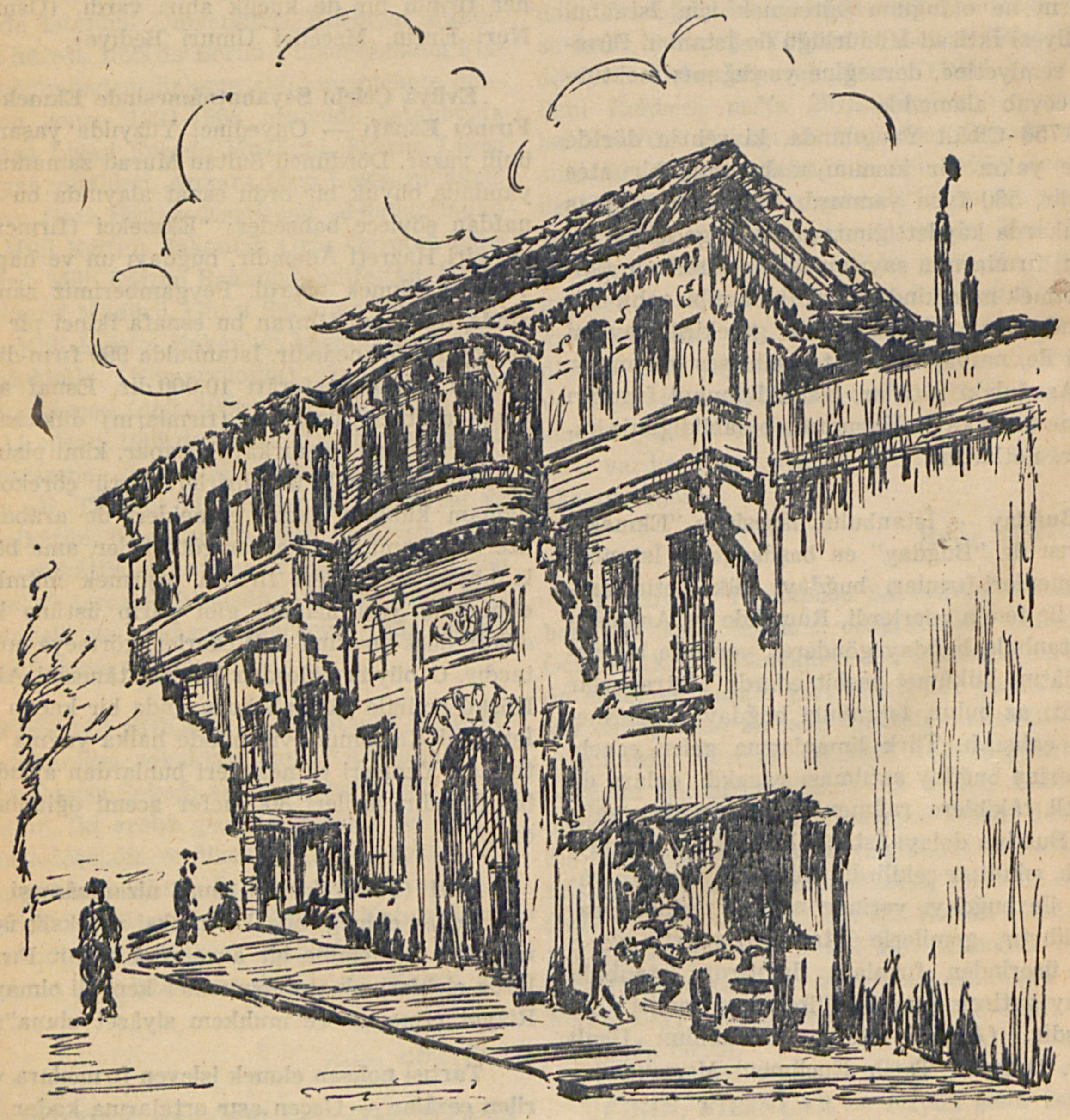
Tartısı noksan ekmek işleyen fırıncılara verilen cezâlar — Geçen asır ortalarına kadar İstanbul kadılarının ve sadırazamların en sık ve titizce teftiş ettikleri esnaf fırıncılardı. Noksan

ekmek işleyen fırıncılar türlü cezâya çarpdırılırdı. Her teftişde beş on fırıncının fırını ve halkın gözü önünde ve sokakda toprağa çamura yatırılarak ak falakaya çekilir ve ayaklarının çıplak tabanlarına sopa atılırdı. Bu suçu mükerrer işlemiş ise fırında tezgâhın başında kulaklarından duvara çakarlardı (Ahmed Cevad Paşa, Târihi Askerii Osmânî).

Fırınlarda temizlik — Fırınlar çok temiz tutulacakdır. Una, hamura toz, toprak ve sâir çer çöp düşmeyecekdir. Tezgâhlar temiz olacakdır, hamur üstüne serilen bezler temiz olacakdır. Fırın uşaklarının da çamaşırı, eli ayağı çok temiz olacakdır. (Esnaf Nizamnâmesi).

Fırın Çeşidleri — İstanbulda kadimden beri "Ekmek Fırını", "Simid Fırını" ve "Börek-Çörek Fırını" olarak üç çeşid fırın ola gelmişdir.

1971 de İstanbul Fırınları — Zamanımızda, işledikleri ekmek hamurkârlar tarafından ayakla yoğrulan fırınlar azalmışdır, İstanbul fırınları hamuru makinalarla yoğrulan, kesilen fabrikalar hâline kalbedilmişdir. Fırıncılar Cemiyetinden bu konuda yazdığımız mektuba cevab alamayınca müracaat edeceğimiz tek yer 1971 İstanbul Telefon Rehberi olmuşdur. Rehberde 60 börek ve pasta fırını, 178 ekmek fabrikası ile fırın kayıtlıdır. Simidci fırınları bu iki grupdan hangisine girmişdir bilemeyiz.

Fındıklı Hamamı

(Resim: S. Mallo Lopez, 1956)